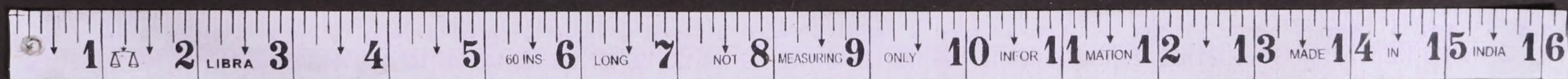

नं ३ काशिका वृत्तिः
जयन्तवामनौ
सं १८०८ ६८३ पत्त

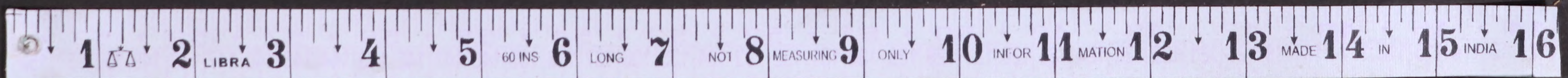
काशिका व्याकरणा

अथेनष्टः संवत् १८८१
पञ्चमस्य हेतुवत्सवत् १८८१
जगदीश्वरः

नं. ३

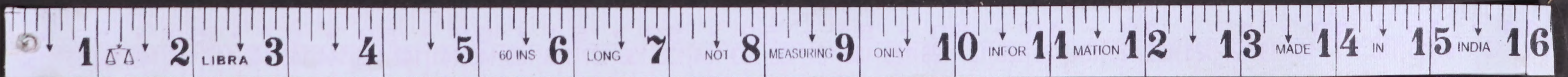
नं. ३
काशिका व्याकरणा
१८८१
जगदीश्वरः
१८८१

का.
द्व प्र.

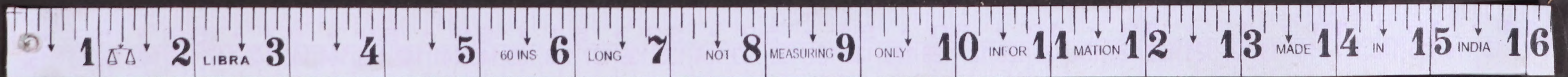
वैदिकानां

ओंसस्त्यस्तु ओं श्रीगणेशाय नमः ओं नमो गुरवे ओं नमः सरस्वत्यै ओं येनाक्षरसमाज्ञा
यमधिगम्य महेश्वरात् कृत्स्न व्याकरणं शोके तस्मै पाणिनेये नमः येन शास्त्रमहोभोधैः कृ.
तो व्याकरणप्रवः शास्त्रार्थिनां लोके तस्मै पाणिनेये नमः अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञाना
जनशालाकया वत्सरुन्मीलितं येन तस्मै पाणिनेये नमः द्वे तौ भाष्यतथायातनामपा
रायणादिषु विप्रकीर्णस्य तेन त्रयस्य क्रियते सारसंग्रहः अथ शास्त्रानुशासने केषां शास्त्रानां
लौकिकानां च कथमनुशासने प्रकृत्यादिविभागकल्पनया सामान्यविशेषवता ल
होत अर्थकिमर्थो वार्णानां उपदेशः प्रत्याहारार्थः प्रत्याहारो लाघवेन शास्त्रप्रवृत्त्यर्थः ॥
अइ उण् अइ उइत्यनेन क्रमेण तात्पर्यान्तर्पदिशान्ते णकारमिते करोति प्रत्याहारार्थं तस्य
ग्रहणं भवत्येकेन उरण् परइत्यकारेण ह्रस्वमवर्णं प्रयोगे संवृते दीर्घश्चतुर्थोऽस्ति विवृततम
तेषां सावर्ण्यप्रवृत्त्यर्थं अकारइहशास्त्रे विवृतः प्रतिज्ञायते तस्य प्रयोगार्थं अच्युतिशा
स्त्रान्ते प्रत्यापत्तिः करिष्यते अल्लक अल्लइत्येतौ वार्णावुपदिशन् पूर्वज्ञानेन ककारमिते करो
ति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः अकः सवर्णो दीर्घइत्यकारेण इकोण्णवृद्धीइ
तौकारेण उमितश्चतुर्कारेण अकारादयो वार्णाः प्रचुरप्रयोगविषयाः तेषां सज्ञानमुपा
देशे प्रयोजने लकारस्तु लृपि स्यपवप्रयुज्यते लृपेऽप्युर्वाशमिदमिति लतममिदम त
अइकारेण वाक्कार्याणि भाविष्यन्तीति किमर्थं लकार उपदिश्यते लतविधानाद्यानि परा

एष चकार्याणि ताति ल्कारेयशास्त्रमिति कानि पुनस्तानि श्रुतः स्वरितो द्विवचने ल्कारे प्रशिव प्रकृतः
 प्रकृतवान् इति यथाशक्ति जमसाधुशब्दपुनस्तदनुकरणसमाधुनमिष्यते तस्य स्यापि ल्कारस्या
 कार्यप्रतिपक्षस्य पदेषु क्रियते इत्येक इति प्रयोक्तव्ये शक्तिवैकल्यात्कृमायास्तत्क इति प्रयुक्तः
 स्तमेत्यानकरोति कृमास्तत्क इत्याहेति परोक्ष परोक्षे तौ वर्णावुपदिष्टान्ते इकरमिते करोति
 प्रत्याहाराय तस्य ग्रहणं भवत्येकेन पडि पररूपमित्येकोणा ऐश्वर्य परोक्षे तौ वर्णावुपदिष्टपूर्वा
 श्रान्तेव कारमिते करोति प्रत्याहाराय तस्य ग्रहणं भवति च तर्भिः श्रुतः परस्मिन् पूर्वविधावित्यकारेण
 इव एकाचो म्यत्यवदिती कोरेण तथाप्यवायावा इत्येकारेण द्विबादे जित्ये कोरेण प्रत्याहारेण
 वेथानो कथमन ग्रहणे पुनश्चावा रादप्रधानता लोपस्तबलवन्तरः वर्णावुपदिष्टाद्वर्णान्तरसमा ये
 न्यक्तयः तेषु तत्कार्येन भवति तच्चाया न कारिणा हि तेन पुनस्तत्पवप्रयक्त्यत्ततिवर्त्य वर्णाभिन्नि श्रुतिरिति
 नुविधिलादेशविना मे पुनश्चकारे प्रतिविधातव्यं श्रान्तयतः श्रान्तयुः ल्कारवान् कर्तव्यम ह्यव
 द ह्यवर इत्येतान् वर्णान् पडिष्टपूर्वा श्रान्तेव कारमिते करोति प्रत्याहाराय तस्य ग्रहणं भवत्येकेन
 शब्कोटि इति अकारेण अयरेफो यकारात्पर उपदिष्टते तस्य ग्रहणे ययुग्रहणे च ग्रहणे मति स
 नयतीत्यत्र यरोन नासिके न नासिको वा इति प्राप्नोति म इह दो भ इह द इति अचो वहा भाये इति ऊरे रथ
 त वने रथे ते त्वानुसार स्यायि परसर्वा इति नैष दोषः आकृतौ पदार्थ समुदाये सकृद्वेप लक्ष
 णं प्रवर्तते इति दर्शने यरोन नासिके न नासिको वे न्तरतमो भवतीत्येवमतस्य वर्तते त
 दनेन गकारादीनां इकारादयो ये यथास्वस्थानतो गुणत न्तरतमास्ते विहिताः येन न स्थानतोना

आ न्य

नुनासिका-

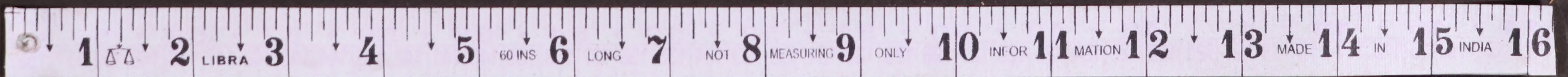
का.
वृ३
२

पिप्राणतः स्यान्मोत्रेण गुणमोत्रेण वा सर्वे ते निर्वर्तिरिति स्थानमात्रान्तरमोत्रेण फणकारेण भवतीति
द्विर्वचनेपिरेफस्य यर्होणनग्रहोणमति यत्कोयं प्राप्ते तत्साक्षा
क्विष्टेनतिमितभावेनवाप्यते इति नद्विरुध्यतेरेफः अतस्वारस्य ययिपरसवर्णोऽत्येतदपि अतस्वारान्त
रतमसकृदेवपरसवर्णविदधातिनचरेफस्या न्तरतमः सवर्णोस्तीति न भविष्यति ऊर्ध्वेनव
नेरथेनेत्याश्रयां मध्ये विमर्जनीयजिह्वा मूलीयोपध्यानीयानामप्युपदेशः कर्तव्यः किं प्रयोजनेऽ
रकेण्डरः केण्डरः पेण्डरः पेण्डरः अथवायेदिति तातेयथा स्यादिति लण लरेत्येकवर्णामुपोदश
पूर्वाश्रान्तेणकारमिते करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः आमुदित्सवर्णस्य वा प्रत्यय इत्य
कारणदणकारितोकारेण इकोयानोति यकारेण इणग्रहणानि सर्वाण्येतानाकारेण अणग्रह
णानि पूर्वाना अतदित्सवर्णस्य वा प्रत्यय इत्येकमवातेन अथकिमर्थमाणग्रहणमेव तत्र क्रियते तेनैव
शक्यं अन्तःस्थानामपि सवर्णानां ग्रहणमिष्यते संयन्ता संवेत्सरः तस्मैकं यस्मैकमिति अत्रान
स्वारस्य ययिपरसवर्णो कृते तस्य यर्होणनग्रहणा द्विर्वचनेयथा स्यादिति रुकारादिष्वकार उच्चारणा
र्थः नानुबन्धः लकोरत्तन्नासिक इतीत्येज कः प्रतिज्ञायते तेन उरण पर इति प्रत्याहारलपरत्तमपि भ
वति जमदणानम जमदणान इत्येतान्वर्णानुपोदशपूर्वाश्रान्तेमकारमिते करोति प्रत्याहारार्थं ।
तस्य ग्रहणं भवति त्रिभिः पुमः लव्यस्यरे इत्यकारेण हलायमायमिलोप इति यकारेण इमो ह्रस्वादि
विदमुगिनत्यमिति इकारेण जमन्ता इ इति जकारेण पिग्रहणमस्य इत्येतैकेचित्सवर्णोपताति
प्रत्याहारग्रहणानि जकारेण भवन्ति मकारमनुबन्धे प्रत्यावहते तथाचमिति इमो ह्रस्वादि वि

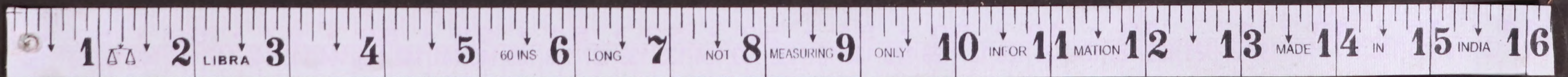
तवत्कार इति

प्ररुणत्

चहुलप्ररुणन्नक्रियतेः

१०
 इमुनिनत्यमित्यगमितोः कभोरभावादासाभावप्रतिपत्तौ साध्यायां प्रतिपत्तिगौरवं भवति कभञ्ज ॥
 कभइत्येतौ वर्णावुपदिश्यपूर्वाश्चान्तेजकारमितं करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवत्येकेन श्रुतीदौ
 चोयनीतियकारेण च्छयश्च च्छयइत्येतान् वर्णावुपदिश्यपूर्वाश्चान्तेषकारमितं करोति प्रत्याहारार्थं
 तस्य ग्रहणं भवति द्वाभ्यां एकचोवशो भव्यकषन्तस्य स्थारितिककारभकाराभ्यां जवगडदश
 जवगडदइत्येतान् वर्णावुपदिश्यपूर्वाश्चान्तेषकारमितं करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति षड्विः
 भाभयो म्रचो म्रपूर्वस्य योशीत्यकारेण ह्रशिवेति ह्रकारेण नेषशिकृतोतिवकारेण कलां जक्षुशी
 तित्जकारेण ककारेण च एकचोवशो भव्यकषन्तस्य स्थारितिवकारेण खफकदयचटतव खफ
 कदयचटतइत्येतान् वर्णावुपदिश्यन्तेवकारमितं करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवत्येकेन नक्ष
 व्यप्रणानितिककारेण खफग्रहणं सत्रार्थं कपय कपइत्येतौ वर्णावुपदिश्यपूर्वाश्चान्तेयकार
 मितं करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति वत्सभिः अत्तस्वाश्मययिपरसर्वार्थइतियकारेण मय
 उजोवोवाइति मकारेण कयोहेत्योतरस्यामितिककारेण पुमः खयंपरइति खकारेण शषसर ॥
 शषसरइत्येतान् वर्णावुपदिश्यपूर्वाश्चान्तेरफमितं करोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति पंचभिः यरो
 वृत्तामिकेन नासिकेवाइतियकारेण कुरोकरिसर्वार्थइतिककारेण खरिवेति खकारेण शुभ्यामेव
 चेतिवकारेण शर्षूवीः खयइति शाकारेण हल हइत्येकं वर्णमपदिश्यपूर्वाश्चान्ते लकारमितं क
 रोति प्रत्याहारार्थं तस्य ग्रहणं भवति षड्विः अलोन्त्यात्पूर्वउप्ये त्यकारेण हलात्तन्तराः संयोइति रुका
 रेण लोपोर्विलोतिवकारेण रलोव्युपधाहलादेः संश्वेति रफेण कलो कलीति ककारेण लड्य
 १०

का
दृप्रः
३

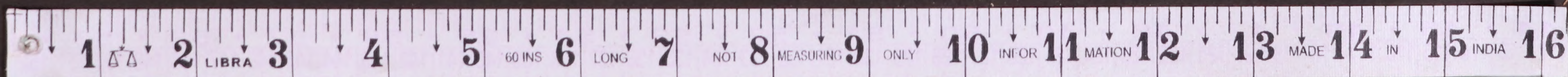
पथादितिः कस इति शकोरण अथ किमर्थमुपदिष्टेऽपि रुकारः पुनरुपदिश्यते किं न केन विधेयं यथा
स्य रिति किं न स्त्रिहिनस्त्रिहिनस्य उरलोपपथादलादेः संज्ञाति किं न यथा स्यात् कस विधिः लिह रलि
दादिति शालदृगुपथादितिः कस इति कस्य यथा स्यात् इद्विधिः रुदिह र्सापि हि इ त्वेलादिलक्षणादयं दो.
यथा स्यात् कल्प्रहणे पुचरुकरस्य ग्रहणयस्यात् अदग्यामिति हयवरडित्यत्र तर्हि किमर्थमुपदिश्यते
अइग्रहणे पुग्रहणे पुचरुशिचेति ग्रहणयथा स्यात् महीहिमः ब्रह्मणो रुमति एकस्माद्भुजण
वदादाभांषस्त्रिभुपवकणमाः स्युः तयोचयौ च तभोरः पंचभः शलोषडाः इति सूत्रापेक्षया क्तं
मकारस्य च तभ इति प्रत्याहाराः बृद्धिगदेव बृद्धिशब्दः संज्ञातेन विधीयते प्रत्येकमादेर्चावर्णानां
सामान्येन तद्भावितानां मतद्भावितानां च तपरकरणमैजर्थ तादापि परस्परशोतावद्वैडकादिपुत्रिमा
वचतर्मा उपसंगतिवृत्तये आसुलायनः ऐतिकायनः शोपरावः शोपमन्यवः शालीयः मालीयः बृद्धि
प्रदेशाः मिचिबृद्धिः परस्मैपदेष्वेवमादयः अदेर्गुणाः गुणाशब्दः संज्ञातेन विधीयते प्रत्येकमदे
र्चावर्णानां सामान्येन तद्भावितानां मतद्भावितानां च तपरकरणांतिह सर्वार्थं तस्मिन्नेतास्तेतापच
नियजन्ति गुणप्रदेशामिदेर्गुणइत्येवमादयः इको गुणावृद्धी परिभाषये स्याति नियमार्थावृद्धिगुणा
स्वसंज्ञया शिष्यमाहो इक एव स्यात्तेवदित्योवक्ष्यति सार्वथातकार्थयातकयोरंगस्य गुण इति मद्र।
क एव स्यात्तेभवति तर्ति नयति बृद्धिः खलपि मिचिबृद्धिः परस्मैपदेषु अकाषीन्ग्रहामीत लुङ्ङुङ्ङु
करीति किं आत्मन्यप्रत्ययं जनानां माभूत याने प्रायति उस्मिता गुणवृद्धिग्रहणं संज्ञा विधीनै निय
मार्थं इह माभूतयोः पेशाः मद्रमे इति नयात्तलोप आर्पयातके यातकदेशोयातुः तस्य लोपोयस्मि

गुणवृद्धि

३

गुणवृद्धि

३

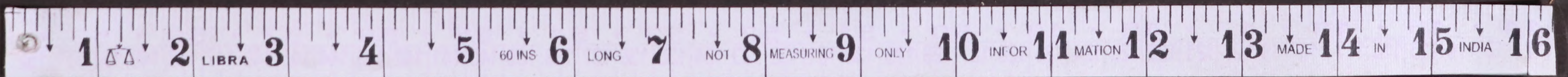
त्रार्थपातकेतदार्थपातकंथातलोपं तत्रयेगुणवृद्धीप्राप्तस्तनभवतः लोलुवः पोपुवः मरीमृजः लो
 ल्यादिभ्यो यङ् नोभः पचाद्यचिर्विहिते ये अविचेति यङ् लुकि कृते तमेवाचमाश्रित्य ये गुणवृद्धी
 प्राप्तस्तयोः प्रतिषेधः यातग्रहणं किं लूजलवितारे रसि पाणिनयेः अनुवेषप्रत्ययलोपमाभूत् रि
 षेहिं सार्थस्य वि च्यत्यलोपे प्रत्ययदाहुराणोरेदिति आर्थपातक इति किं त्रिधा वदो वृषभो रारवो
 ति इक इत्येव अभाजिरागः कृतिव निमित्तसमस्या कृतिमित्रे ये गुणवृद्धी प्राप्तस्तनभवतः
 चितचितवान् स्ततस्ततवान् मित्रः मित्रवान् मृष्टमृष्टवान् इति वल्लपि चिनुतः चित्वान्ति मृष्टः
 मृजन्ति गकोर्यत्र चर्तभूतो निर्दिष्टते तेन याजिष्यश्च मृजः जित्मः भूत्सुः इक इत्येव कामयते लोकावा
 यनः मृजेरजादो संक्रुमे विभाषा द्विदिष्यते संक्रुमा गुणाद्विप्रतिषेधविषयः परिमृजन्ति परिमा
 जन्ति परिमृजन्तु परिमाजन्तु अचिनवमसुवमिस्यादौ लकारस्य सत्यपि डि नेया सङ्गो डि हचनं जा
 पकं डि तियत्तयंतस्वकारेन भवेति दीर्घावेदीदाम दीर्घावेद्योरिटश्च ये गुणवृद्धी प्राप्तस्तनभवतः
 आदीथ्यते आदीथ्यकः आवेद्यने आवेद्यक इटः खलपि च्यः कृतात्ताश्चरणात्ताद्विदिहोतसंभवत्ये
 वलञ्चपथगुणाणां प्रतिषेधः हलानन्तराः संयोगाः मित्रजातीयैर्वाज्जि रव्यवहिताः स्त्रियोच्चारिता
 हलः संयोगा संज्ञा भवन्ति समुदायः संज्ञी जातौ चेदंबहुवचने तेन हयोः बहुना च संयोगा संज्ञा सिद्धा
 भवति अप्रिप्रितिगनौ अश्च इति शबौ वणी इति राणो चेदं सट् ईट् ईट् इति नटराः उच्चारणं प्राप्तिमिति
 टराः तिलास्त्रावपतीति न सतरयाः हल इति किं तित्नुक्त्वे यद्यत्राकाराणो कारस्योः स्यात्तदा सं
 योगान्तस्येति संयोगान्तलोपः स्यात् अनन्तर इति किं यद्यपि न संस्काः संयोगाद्योरेतिलोपः

पुगंतलसुपपस्यात्र
 प्रतिषेधः

३५

३६

यद्यत्र संस्कारमकार्येः सं सं
 योगः स्यात्तदा =

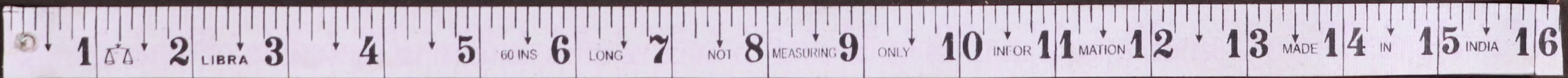

का.
द्व. प्र.
ध

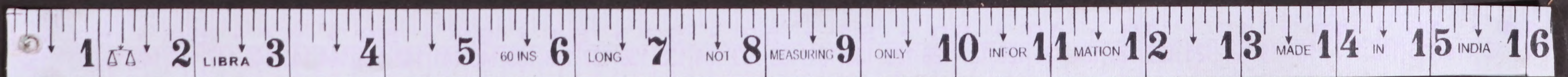
स्यात् संयोगप्रदेशाः रकोः संयोगाद्योरित्येवमादयः सुखनासिकावतोननासिकः सुखसहिताना
सिकामुखनासिका सुखनासिक यावयउच्चार्यतेवर्णाः साननासिकसंज्ञो भवति वृत्ति आहोतनासि
कच्छन्दसिअप्रश्नोअपः गभीरश्चोउपेप्रवेयवनश्चोदंष्ट्रः सुखग्रहणं किं अतस्वारस्येवहि स्यात् नासिका
ग्रहणं किं कवटतणानां माभूत् अतनासिकप्रदेशा आहोतनासिकच्छन्दसोत्पेवमादयः तस्या
स्पृश्यत्वे सवर्णा तल्पशावः सदृशपर्यायः आस्पेभवे आस्पेताल्वादि स्यात् प्रयतने प्रयत्नः स्पृष्टता
दिर्वर्णगुणाः तल्प आस्पे प्रयत्नो यस्पवर्णा स्पसमान जातीयं प्रतिसवर्णा संज्ञो भवति वृत्तार आभ
न्तराः प्रयत्नाः सवर्णा संज्ञायां निमित्तत्वेनाश्रीयन्ते तद्यथा स्पृष्टता ईषत्स्पृष्टता विवृतता संवृतता च
शुश्रुश्रुतित्रयोकारा उदंतो नदात्रः स्वरितः इति प्रत्येकं साननासिको निरननासिकः अहसदीर्घमु
त्तमेदादृष्टादृष्टाया भिद्यते तथा इवर्णाः तथा उवर्णाः तथा अवर्णाः लृवर्णा स्पतदीर्घान सन्ति अतो हा
दृष्टा प्रभेदः सन्त्यक्षराणां ह्रस्वान सन्ति तान्यपि हादृष्टा प्रभेदानि अन्तस्था द्विप्रभेदो रेफवर्जिताः सान
नासिकानि रननासिको रकोष्माणं सवर्णा न सन्ति वर्णे वर्णेण सवर्णाः दंडाग्रं क्षपाग्रं आस्पग्रहणं
किं कवटतणानां भिन्नस्यानानां तल्प प्रयत्नानां माभूत् किंच स्यात् तस्मात् सृमिति अत्र फरेक
रिसवर्णा इति प्रकारस्य तकोरलोपः स्यात् प्रयत्नग्रहणं किं द्रव्यशानां तल्प स्यानां भिन्नप्रय
यत्नानां माभूत् किंच स्यात् अरुञ्जोततीति फरेक रिसवर्णा इति शकारस्य च कोरलोपः स्यात् ।
ह्रकारल्लकारयोः सवर्णा संज्ञा वक्तव्या होत्स्वकारः होत्रुकारः उभयोर्लृवर्णा स्पचान्तरतमोदी
र्घो नास्तीति ह्रकार एव भवति सवर्णा प्रदेशा अकः सवर्णा दीर्घ इत्येवमादयः नाज्जुलो अत्र

पु.

ध

हल्चञ्जुलौतल्याम्प्रयत्नापिसवर्णमसंज्ञाभवतः श्रवणं हकारौटं हस्तः इवर्णं शाकारौटं धिशी
 ते सवर्णं दीर्घं न भवति वेपार्णो मत्स्यः श्रानुद्धं वर्मति यस्मै तिलोपो न भवति ईदृदेद्विवचने प्रगल्भं चेति शकाररुकारयो
 ईत ऊत एत इत्येवमन्तं द्विवचने प्रगल्भं संज्ञा भवति अग्रीदति वायुदति त्वेदृदति मालेदति पचेतदति प
 चेथेदति ईदृदेदति किं वृत्तावप्रस्तावद्विवचनमिति किं कुमार्युक्तिर्यत्र परकरणमसन्देहा
 ये प्रगल्भप्रदेशाः प्रुत प्रगल्भा अवीत्येवमादयः ईदादीनां प्रगल्भते मणीवादीनां प्रतिषेधवक्तव्यः
 मणीवोष्मन्ते वेते प्रियो वस्तरो मम मणीवदं पतो वज पतो वरोद सोव अदसो मातु अदसः संवा
 पीयो मकारस्तस्मात्परे ईदृदे तः प्रगल्भसंज्ञा भवन्ति अमी अत्र अमी आसते अम् अत्र आसते एकारस्य अघ्न
 दादुरणम् नास्त्यदसदति किं शम्पुर्दीडम्पुर्मादिति किं अमके उ शो शोदति चेत्प्रगल्भसंज्ञा भवति कि
 मिदं शोदति सुपा मादशक्कदसिन युष्मवाजिवयवः अस्मदं द्रावृहस्य ती युष्मदति अस्मदति चेदति मे
 इति नृगायः मेगायः कान्तममेवे तदेकमुदाहरणं अस्मदं द्रावृहस्य ती इति तत्र तथा पादात् इतरत्नलो
 किकमन्वकरणं निपात एकाजनाद् एकस्वासावच् एकाच् निपात आदृजितः प्रगल्भसंज्ञा भव
 ति अत्रोपेहि ईदृपपुपु उ उ एव स आपेवं न मन्म स आपेवं न किल तत् निपात इति किं चकारात्र एका
 जितिकिं प्रायेयवाचमीरये अनादिति किं आउदकान्तात् उदकान्तात् ईषदर्थं कियो योरोमा
 र्यादाभिविधोचयः पतमातेदिते विद्यादाक्यस्मरणयोरादित उत निपात इति वर्तते तस्मात्का
 रेणातदन्तविधिः उदन्ते निपातः प्रगल्भसंज्ञा भवति आहोदति उताहोदति संबुद्धौ शाकल्य
 स्य तावनांष उदिति वर्तते संबुद्धिनिमित्तं योकारः सशाकल्यस्याचार्यस्य मतेन प्रगल्भसंज्ञा भव

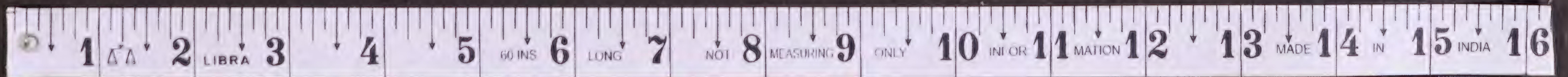
का.
वृ.प्र.

५ योग.

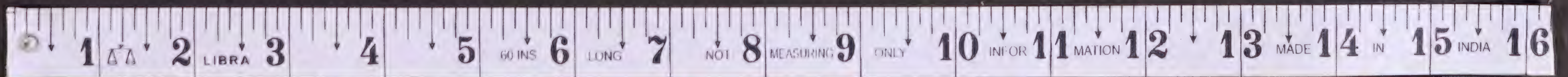
शनि.

वति इति शब्दे अन्तर्ध्वं अवेदिके परतः वायो इति वायविति भानो इति भानविति समुदावितिकिं गवित
यमाह अत्रानुक्तं यत्तु करणयोर्भट्टस्याविवक्षितत्वात् सत्यर्थवत् प्रातिपदिकत्वाभावादिभक्तिर्न भवति
शाकल्यग्रहणं विभाषार्थं इति वितिकिं पटोऽत्र अन्तर्ध्वं इति किं एतागावृत्तव्यवित्यवतीत उज्जुं
शाकल्यस्येताविति वर्तते उज्जु इति विभागः उज्जः प्रगल्भसंज्ञा भवति इतो शाकल्यस्य शाकल्यस्येति
विभाषार्थं उज्जु इति विति उज्जु इत्ययमादेशो भवति **दो** चीतनासिकः प्रगल्भसंज्ञकश्च शाक
ल्यग्रहणं विभाषार्थं मिहायनवर्तते तेन जीणा वृणाणि भवन्ति उज्जु इति विति उज्जु इति ईदृशौ च समस्यर्थे
शाकल्यस्येताविति निवृत्ते ईदृशं नूतनं वशावृत्तं समस्यर्थं वर्तमानं प्रगल्भसंज्ञं भवति अथ स्यामा
सकीतत्वं तन्वातनू इति सामकां सामकी इति सोमो गौरी अथिष्ठितः ईदृशौ वितिकिं प्रियः सूर्ये प्रिया
ग्रावभाति अथिष्ठितोत्तरस्याः समस्या **दा** देशः समसो ग्रहणं किं योतीति मतीति समुतोत्ति योत्याम
तासु स्यात् अथ ग्रहणं किं अर्थग्रहणं सति केवलो योसंस्पृष्टः समस्यर्थः सगृह्यते समसो लोपे सार्व
त्रिके वचनसाम **प**त्प्रगल्भसंज्ञा भवति वाप्यस्य नयातिः तपरकरणममन्वेहार्थं ईदृशौ समसौत्य
व **ल**प्तेर्थग्रहणाद्भवेत् **पूर्व**स्य वेत्सवर्णो सावाहभावः प्रसज्यते वचनाय उदीर्यते
तत्रापि समसौ यदि तापके स्यात्तदन्ते मावा पूर्वपदस्य भूत दा धाञ्छदाप् दानृपाञ्चतागेधातवः धाञ्
पोतदौ च समसंज्ञका भवन्ति दा प्रदे पौ वज्रयिवा उदाञ् दाने **प्र**णिददाति दाण दने प्रणिदा
तादो प्रणिधति दे प्रणिदयेते इयाञ्च प्रणिदयाति येद प्रणिधयति यीते वत्सो मातरं अदावितिकिं
दाप्लवने दाते वरिः दे प्रशोधने अददाते मावे चुप्रदेशा चुमास्या गापाजहति सो हलीत्येवमादयः

५

प्रायन्तवेदकस्मिन् असहायस्यायन्तापट्टिष्टानिकार्याणि न सिद्धान्तीत्ययमतिदेशाचारभते समस्येयं वतिः
 आदाविवान्ते इव एकस्मिन्त्रयिकाये भवति यथा कर्तव्यमित्यत्र प्रत्ययाद्युदात्तत्वे भवमोपगवत्प्रत्ययापि
 यथा स्यात् पुनरेयथा वृत्ताभ्यामित्यत्र स्यात्पि चेति दीर्घत्वे भवमाभ्यामित्यत्रापि यथा स्यात् एकस्मिन्
 त्रितिकिं सभासत्रयने भवः सभासत्रयनः आकारमाश्रित्य बृहत् सत्त्वन भवति तत्र प्रमणौ चः तत्र प्रम
 पृथ्वेतौ प्रत्ययो च संज्ञो भवत क्रमारितरा क्रमारितमा ब्राह्मणितरा ब्राह्मणितमा च प्रदेशाः च
 रूपकल्पेतेवमादयः बहुगणवत् इति संख्या बहुगणवत् इतीत्येते संख्या संज्ञा भवन्ति बहुकृतः
 बहुधा बहुकः बहुश गणकृतः गणयोगा गणकः गणशः तावत्कृतः तावद्वा तावत्कः तावच्छः कतिधा क
 तिकः कतिशः संख्यायाः क्रियाभ्या वृत्तिगणने कृतसु च संख्याया विधायार्थं या संख्याया अतिदेशां ता
 याः कन संख्यकवचना द्वौ सायांशस बहुगणशब्दयो र्वपुल्यसंज्ञे ववत्मानयोरिरुग्रहणं ता
 स्मिन्किं तर्हि संख्यावाचिनो रेव भूर्यादीनां निवृत्त्यर्थं संख्या संज्ञा विधीयते अथ पूर्वपदसु पुराणप्रत्ययान्तः
 संख्या संज्ञो भवतीति वक्तव्यं समासे कन्विध्यर्थं अर्थपंचमस्य पंचमस्य संख्या प्रदेशाः संख्या वपुष
 तेत्येवमादयः स्मान्ता षट् स्त्रीलिंगनिर्देशात् संख्याति संवध्यते षकारान्ता नगन्ता च या संख्या सा षट्स का
 ता भवति षकारान्ता तावत् षट्ते शन्ति षट्पश्यन् कारान्ता पंचति श्चिन्ति पंचपश्यन् सप्तन वदशा षट्प्र
 देशाः षड्भ्या लुगित्येवमादयः इति च इत्तं या संख्या सा षट्संज्ञा भवति कति ति श्चिन्ति कति पश्यन् ॥
 कृत्तवत्त निष्ठा कृत्तवत्त च कृत्तवत्त प्रत्ययो तिष्ठा संज्ञो भवतः कृतकृतवान् भुक्तभुक्तवान् क
 कारः कित्कार्यार्थः उकार उगित्कार्यार्थः तिष्ठा प्रदेशाः स्त्रीदितो तिष्ठाया मित्येवमादयः सर्वादीनि।

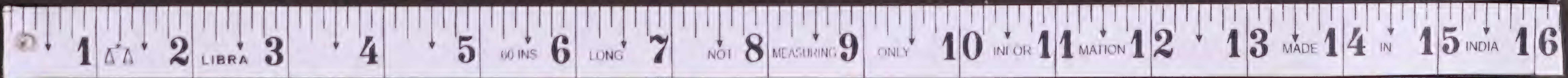
का.
वृ.प्र.
६

सर्वनामानि सर्वशब्दादिर्वेषां तानि सर्वादीति सर्वनामसंज्ञानि भवन्ति सर्वः सर्वो सर्वे सर्वस्मै
 र्वस्मात् सर्वस्मिन् सर्वेषां सर्वकः विष्णुः विष्टो विष्टो विष्टकः उभशब्दस्य सर्वनामप्रयोजने सर्वनाम
 स्तृतीयावेति उभयभयः उभये उभयस्मै उभयस्मात् उभयस्मिन् उभयेषां उभयकः इतर इतमकु
 तरस्मै कतमस्मै इतर अत्र अत्र अत्र इतरस्मै अत्रस्मै अत्र अत्र इति तत्र शब्दो यमन्यवावी सरभेदादिः
 पठितः पको वेदात्तः द्वितीयो नृदातः केचित्ततका गन्तमेकमिच्छन्ति तत्रादि तद्वा विचानुदात्ता वि
 तिस्मरन्ति नेमनेमस्मै वक्ष्यमाणेन जमि विभाषा भवति नेमवानेमाः समसमस्मै समेषां समस्मिन्
 मेप कथं यथासांख्यमनेदशः समानां समेदेशे जेतेति समस्य सर्वशब्दप्रयोगस्य सर्वनामज्ञमिष्यते
 नमवत्रमिमसिमस्मै पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापरार्धगणव्यवस्थायामसंज्ञायां स्वमज्ञातिथ्या
 या अन्तरवह्निगोपसंख्यानयोः त्यदतद् यद पतद् अदम् इदम् एकद्विपुष्पदंभवत्तकिं सर्व
 नामप्रदेशाः सर्वनाम्नः स्मै इत्येवमादयः विभाषादिकमसवद्ब्रूही नवद्ब्रूही विति प्रतिषेधे वक्ष्य
 तितस्मिन्त्रिते प्रतिषेधे प्राप्ते विभाषयमारभ्यते दिशां समासां दिकमासाः दिगपदिष्टे समासे वद्ब्रूही
 विभाषा सर्वादीनि सर्वनामसंज्ञानि भवन्ति उत्तरपूर्वस्यैवा उत्तरपूर्वायेदक्षिणपूर्वस्यैदक्षिणपूर्वाये
 दिग्यहोकिं नवद्ब्रूही विति प्रतिषेधे वक्ष्यतितत्र न ज्ञायते क्व विभाषा क्व प्रतिषेधः इति समासग्रहणं
 किं समासपदयो वद्ब्रूही द्विस्तत्राशास्मात् विभाषा वद्ब्रूही द्विस्तत्रावेनयो वद्ब्रूही द्विस्तत्राभूत् दक्षिणा
 दक्षिणस्यैद्वि वद्ब्रूही विति किं हन्ते विभाषाभूत् दक्षिणोत्तरपूर्वाणामिति नवद्ब्रूही सर्वना
 मसंज्ञायां तदन्तविषयभूयमात् वद्ब्रूहीरपि सर्वाय नमसंज्ञायादिति प्रतिषेधे आरभ्यते वद्ब्रूही

अस्मदु

दिग्ब्रूहेऽनः क्रिय
 माणे ज्ञापने दिगपदि
 हविभाषा न्यत्र प्रतिषेधे

६

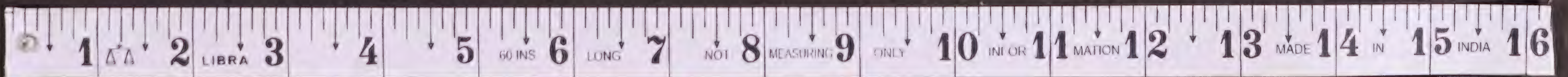

स मासे सर्वादीनि सर्वनामसंज्ञानि न भवन्ति प्रियविधाय प्रियो भयाय दान्याय च न्याय इह वत् कपित्थ
 को मत्त कपित्थकः इत्येकत्वं भवति बहुव्रीहौ वित्तिवर्तमाने पुन बहुव्रीहिग्रहणं भूतपूर्वमात्रे
 पि प्रतिषेधो यथा स्यात् वस्त्रान्तरवसनान्तराः तृतीयासमासे तृतीयासमासे सर्वादीनि सर्वनाम
 संज्ञानि न भवन्ति मासपूर्वाय संवत्सरपूर्वाय च पूर्वपूर्वाय समास इति वर्तमाने पुनः समासग्रहणं तृ
 तीयासमासेऽपि वाक्ये प्रतिषेधो यथा स्यात् मासेन पूर्वाय पूर्वसदृशसमासार्थेति तृतीयासमासः
 प्रतिषेधवत्पते तस्मिन् ग्रहणं तस्य कस्यचित् तृतीयासमासस्य कर्त्तृकरणे कृता बहुलमिति त
 यकाकृतं मयकाकृतमिति दृष्टे च दृष्टेव समासे सर्वादीनि सर्वनामसंज्ञानि न भवन्ति पूर्वापराणां
 कतरकतमानां विभाषाजसि पूर्वणानि ते प्रतिषेधे प्राप्ते जसि विभाषावभ्यते दृष्टे समासे जसि वि
 भाषासर्वादीनि सर्वनामसंज्ञानि न भवन्ति कतरकतमे कतरकतमाः जसः कार्यं प्रति विभाषा
 कर्त्तृत्वं भवति कतरकतमताः प्रथमचरमतया ल्यार्थकतिपयनेमाश्च विभाषाजसोत्यन्ववर्तते द
 दृष्टिनिवृत्ते प्रथमचरमतयग्रल्यश्च कतिपयने मद्रूपेते जसि विभाषासर्वनामसंज्ञा भवन्ति
 प्रथमे प्रथमाः चरमे चरमाः द्वितये द्वितयाः अल्पे अल्पाः अर्थे अर्थाः कतिपये कतिपयाः तेमेनेमाः
 तयप्रत्ययः अवशिष्टानि प्रातिपदिकानि तत्र ते मद्रूपेति सर्वादिषु पद्योततस्य प्राप्ते विभाषात्वेष्टा
 मप्राप्ते उभयशब्दस्य तयप्रत्ययान्तस्यागणपादादत्रित्वा सर्वनामसंज्ञादहापि जसः कार्यं प्रति वि

अनुप्रासः

सा

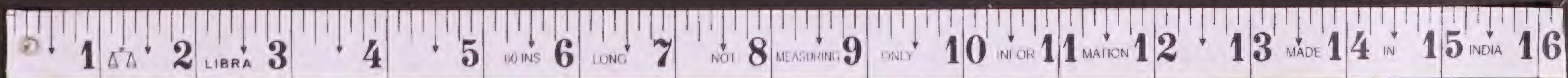
दि.

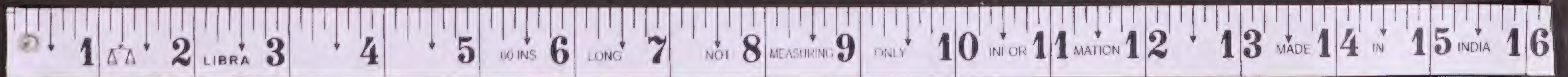
का.
बु प्र.
७

प्रति

भाषाकाकचोर्यथायोगेद्विः पूर्वपरवरदक्षिणोत्तरपराथराणाववस्थायामसेत्तायां पूर्वपरव
रदक्षिणउत्तरअपरअथरदक्षेतेषां गणपादात्रित्यायोसर्वसर्वनामसेत्तायांप्राप्तायां जसिविभाषारभते
पूर्वादीनिविभाषाजसिसर्वनामसेत्तानि भवन्ति व्यवस्थायां गम्यमानायामसेत्तायां विषये स्वाभिधे
योपेक्षोर्वाथनियमो व्यवस्थासर्वपूर्वाः परेपराः अवरेअवराः दक्षिणेदक्षिणाः उत्तरेउत्तराः अपरेअ
पराः अथरेअथराः व्यवस्थायामितिकिं दक्षिणादमेगाशकाः प्रवीणा इत्यर्थः असेत्तायामितिकिं
उत्तराः ऊवरः सत्तामेव व्यवस्थायां इयेतेषां सेत्ता समजातिथनाख्यायां आत्मात्मीयजातिथना
ववनः स्वशब्दः अत्रापिनित्यासर्वनामसेत्ताप्राप्ता जसिविभाषारभते स्वमिते तच्छब्दरूपेजसिविभा
षासर्वनामसेत्ते भवति न चेत्तातिथनयोः सेत्तारूपेण वर्तते स्वेष्टाः स्वाः प्रज्ञाः स्वगावः स्वागावः आत्मी
या इत्यर्थः जातिषेथकिं धूमायने इवास्त्रिष्टाः प्रजन्तीवसं हताः उल्मुकानो वते मे स्वादृश्यन्ते भरत
र्षमस्वात्तातय इत्यर्थः अथनाख्यायामितिकिं प्रभृताः स्वानदीयने प्रभृताः स्वानभुज्यने प्रभृतातिथ
नानीत्यर्थः अन्तरेवहिर्योगोपसेव्यानयोः अत्रापिनित्यायोसर्वनामसेत्तायां जसिविभाषारभते अ
न्तरमिते तच्छब्दरूपेजसिविभाषासर्वनामसेत्ते भवति वहिर्योगोपसेव्यानने च गम्यमाने अन्तरेगृह्याः अ
न्तरेगृह्याः नगरवात्पाश्वंडालादिगृह्या उच्यन्ते अन्तरेशाटकाः अन्तराः शाटकाः परिधानीयमुच्यते
न प्रावरणीये वहिर्योगोपसेव्यानयोरितिकिं अयमानयोर्ग्रामयो रन्तरेतापसः प्रतिवसति अस्मि

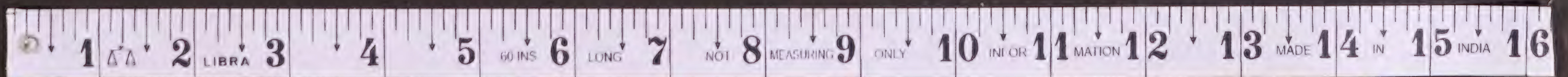
उन्तरेवशोतात्पुटकातिमध्यप्रदेशवचनोत्रान्तराशब्दः गणसूत्रस्यैतत्पुटदाहरणोऽपुरीतिवक्त
 ये अन्तरागोपुरिवसतिवाप्रकरणोतीयस्यदिःत्सु३एसंख्यानंकर्तव्यं द्वितीयस्यैद्वितीयायत्
 तीयस्यैतृतीयाय स्वगतिनिपातमवयं स्वगतीनिशब्दरूपाणिनिपाताश्चावययसंज्ञानिभ
 वन्तिस्व३ अन्तरा प्रातर पतेन्तोदात्ताःपद्युनोपुन३ आयुदात्ताःसत्रतर उत्रैसनीचैम पूने
 स ऋथक स्तेययपत आगत पृथक पतेसत्रतर प्रत्तगोन्तोदात्ताःपद्युनोपुन३स्यसदि
 लागजोसायेचिरेमनाकु ईषत जोषम तस्मीम बहिस आयुदात्ताःपद्युनोपुन३थस निक
 षाममयास्वयेस्वान्तर्होत्रोअद्वाद्वा अर्वाक सामिस्वैरीमितेवमादयोन्तोदात्ताःपद्युनो
 वत वदन्तमवययसंज्ञंभवति ब्राह्मणावत हवियवत वतसनतं सम सनात मनाक तिरम
 पतेआयुदात्ताःपद्युनोअन्तरागयमन्तोदातःज्याक योक कम शम सनावितानातास्वस्तिअ
 यत अस्ति३पोऽमुत्तमाविहायसादोषामधामिथ्याक्तासकसुनः कृत्स्नकारःसन्प्रदरा
 न्तावयीर्ध्वश्चपुगमिशोमिथुस मिथुने प्रवाहक आर्यरुले अभीक्षांसाकंसांर्यनःमम
 हिरुक ताजकत सिलादिसहितपथास्पर्यन्तःकृतमव सवशस्तमीश्रीस्थालोऽव्यथाश्च
 अम ग्राम प्रशान स्वगतिनिपातावद्वन्तेप्राचीस्वगतिनिपाताइतिववाहाअहपवअवययप्रदेशा
 अद्ययादासपदेवमादयःसदृशोत्रिपुल्लिगेपुसर्वासर्वाविभक्तिप्रवचनेषुचसर्वेषुयत्रयेति

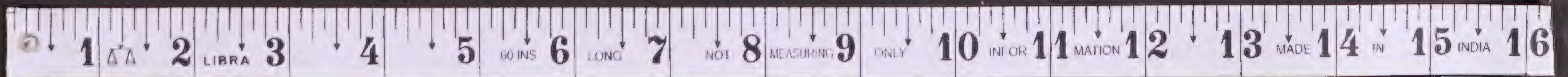
का.
वृ प्र.
८

गुले

द्वयं तद्विदुः सर्वविभक्तिः तद्विदुः शब्दः अथ सर्वविभक्तिरव्ययं सत्तु भवति यस्मात्सर्ववि
भक्तिरुत्पद्यते यतः ततः यत्र तत्र यदा तदा सर्वदा तद्विदुः इति किं एकद्वौ वरुवः अथ सर्वविभक्तिरि
ति किं ओपगवः ओपगवो ओपगवाः कृत्स्नजन्तः कृद्योमकारान्तः पञ्च जन्तश्च तदन्तः शब्दत्रयमव्य
यं सत्तु भवति स्वादेकां भुक्ते संपन्नं कारलवणां कारलवणां कारं पञ्च जन्तः वक्ष्ये यथा ताव मेघरथा
नाकं तद्विदुः जीवमेज्या कृत्स्नं संपन्नं शब्दं तद्विदुः वक्ष्ये मर्थं मे सन्निति संप्रत्यये कृत्स्नं वक्ष्ये कृत्स्नं
पक्षे इति शब्दः संप्रत्यये वक्ष्ये कृत्स्नं जीवमेदति जीवे रमे संप्रत्यये इति शब्दं तद्विदुः कृत्स्नं
योनिपातने शब्दं विदुः वक्ष्ये अन्तः प्रहणं मोपदेशिकं प्रतिपत्त्यर्थं इह मा भूत आथ येषां चिकीर्षवे
कृत्स्नं कारभ्यं इति कातो मुक्कसुनः कातो मुनकसुन इत्येवमन्तः शब्दत्रयमव्ययं सत्तु भवति कृत्स्नं
तात्पत्त्यातो मुनः पुनः सूर्यस्यो देता गयेयः पुनः वत्सना मुपाकर्तोः भावलक्षणा स्यात्तां ज्ञाति इत्यः
कृत्स्नं यथा तोस्तो सत्ययः सपितृहोः कसुनः पुनः कृत्स्नं विदुः विरपिनः पुनः जन्तुभ्यश्च तदः
अव्ययीभावश्च अव्ययीभावश्च समासो व्ययं सत्तु भवति किं प्रयोजनं लुप्तं स्वरोपवागः लुक्
उपाग्रिप्रत्यग्रिमुत्स्वउपाग्रिमुत्स्वः प्रत्यग्रिमुत्स्वः सुत्वं स्वांगमित्यत्र पदान्तात्तात्वे प्राप्तेनाव्य
यदिकुशब्द इति प्रतिषिध्यते तस्मिन् प्रतिषिद्धे पूर्वपदप्रकृतिस्वरपदं भवति उपचार उपयः कारः
एवमभ्यासः विमर्जनीयस्यानिकस्य सकारस्य उपचार इतीयं सत्तु ज्ञातं शब्दयोर्भावस्याव्ययत्वे

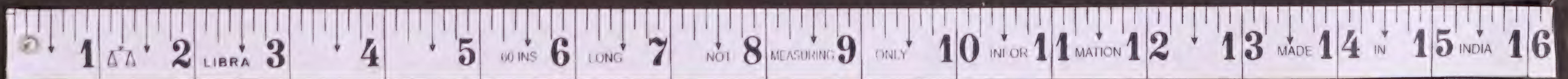
तः कृकमिकं सङ्गं भणत्र कृशाकर्णं सुतययस्येति पयुंदासः सिद्धो भवति सर्वमिदं कोटं स्वरादाव
पिपद्यते पुनर्देवनमनित्यज्ञापनार्थं तेनार्थकार्यनियमः सिद्धो भवति तेनाकर्णो कर्तव्य
संज्ञात भवति इह च पुरासूर्यस्योदेतोः पुरावत्मानासपाकर्ताः पुराकुरस्य विस्मय इति तलोका
ययनिष्ठेति षष्ठीप्रतिषेधो न भवति शिसर्वनामस्थानं शिदते तत्कृद्भूतं सर्वनामस्थानं संज्ञा
भवति कुंडानिति मृत्ति कुंडानि पश्यदपीति मभूनि त्रुणि जतुति सर्वनामस्थानं प्रदेशाः सर्व
नामस्थाने चासंबुद्धावित्येवमादयः सुदतं पुंसकस्य सुदिति पंचवचनानि तं पुंसकादयत्र सर्व
नामस्थानं संज्ञातं भवति तं पुंसकं न विधिः न प्रतिषेधः तेन जसः शाः पूर्वण सर्वनामस्थानं सं
ज्ञा सिद्धो भवति राजा राजानो राजानः राजानं राजानो सुदिति किं राजः पश्य अतं पुंसकेति किं
सामनो देमनो तवेति विभाषा नेति प्रतिषेधः वेति विकल्पः तयोः प्रतिषेधविकल्पयोर्विभा
षेति संज्ञा भवति इति करणोर्थनिर्देशार्थः विभाषा प्रदेशेषु प्रतिषेधविकल्पावपि तिष्ठेत्तत्र
तिषेधेन स्वीकृते विषये पञ्चाद्विकल्पः प्रवर्तते उभयत्र विभाषाः प्रयोजयन्ति विभाषाद्येः सु
शावशिष्याय सुश्रुतः शिष्ययतः विभाषा प्रदेशा विभाषाश्चिरेन वमादयः इगणाः संप्रसा
रणे इगोयणाः स्थाने भूती भावी वा संप्रसारणं संज्ञा भवति यज इष्टं वपु उग्रम गृह गृही
ते के विडभयथा सूत्रमेतद्वाच्यते वाक्यार्थः संज्ञा वार्ताश्चेति इगणा इति याये वाक्यार्थः स्या

का.
दृ. प्र.
५

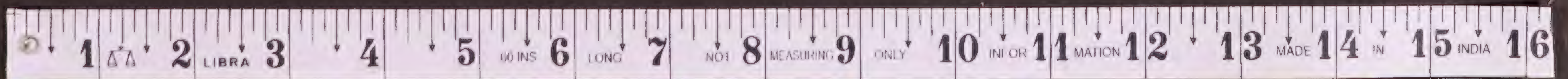
स्योदेशसंबंधः संप्रसारणसंज्ञो भवति यथाः स्यात्ते वा यद्वर्णाः संप्रसारणसंज्ञो भवति तत्र
विधौ स्यात्स्योदेशसंबंधलक्षणवाक्यार्थउपतिष्ठते अदः संप्रसारणवसोः संप्रसारणमिति
अतद्वोदेवार्णः संप्रसारणस्य संप्रसारणाच्चेति संख्याता तदेषादिरुत भवति अद्विहितमिति।
संप्रसारणप्रदेशावसोः संप्रसारणमित्यवमादयः प्राच्यनौटिकितौ आदिष्टिद्ववति अन्तः
किद्ववति षष्ठीनिर्दिष्टस्य लविता संज्ञो भोषयते टिकित्यदेशाः आर्थयातकस्य वलोदेः भियोहे
तभये प्रगित्यवमादयः सिद्धोन्त्यात्परः अचोसत्रिविष्टानामन्तर्द्विचः परोसिद्धवतिरुणाहिमु
वतिपयोसिमित्यदेशारुधादिभ्यः अमित्येवमादयः अन्त्यात्पूर्वसंज्ञे सिद्धतुषू संयोगादिलो
पार्थ संप्रः संप्रवान् संज्ञा संज्ञं संज्ञं पचद्वगुस्सोदेशो पारभाषयमादेशानियमाथा पचोद्व
स्वोदेशो कर्तव्यो देवो भवति तान्यः रश्चतिरिना अतिनगो उपगुपचद्वति किं अतिवद्वः अतिमा
लः ह्रस्वोदेशादिति किं देवदत्ते देवदत्त षष्ठीस्याने योगा परिभाषययोगानियमाथा शास्त्रेया
षष्ठानियतयोगाश्च यत्ने सा स्याने योगैव भवति तान्ययोगा स्याने योगानि मत्तभूते सति सा प्रति
पतया स्यात्त शास्त्रेषु प्रसंगवाची यथा दर्भाणां स्याने शरैस्तारित्यमिति दर्भाणां प्रसंग इति ग
स्यते एवमिहा षष्ठोः स्याने स्तः प्रसंगो भू भवति भविता भवितुं भवितव्य इति ब्रुवः प्रसंगो वचि
भवति वक्ता वक्तुं वक्तव्यं प्रसंगो संबंधस्य निमित्ते ब्रुवति षष्ठी वरुवोहि षष्ठ्याः स्वस्वामिसेव

५

न्यसमीपसमूहविकारावयवायाः तत्रयावन्तः शब्दसंभवन्ति तेषु प्राप्तेषु नियमः क्रियते षष्ठी
 स्याने योगेति व्यधिकरणो बहुव्रीहिः निपातनाच्च सप्रमास्यलुक् स्यानेनतरतमः परिभाषेय
 मादेशनियमार्था स्याने प्राप्तामाणां नानावर्णानामन्तरतमपवादेषाः सदृशा तमोभव
 तिकृतश्च शब्दस्यान्तरतमस्य स्यान्तार्थगुणप्रमाणातः स्यान्तः श्रुतः सर्वो दीर्घदेशे च
 प्रेकं द्वयोरकारयोः केचन एवाकारो भवति अर्थतः वतं दीर्घासौ पुर्वतिः वातेऽपुर्वतिः पुंवद्भावे
 नान्तरतमोपत्यशब्दो निर्दिश्यते गुणतः पाकः त्पभाः रागः वज्रोः ऊर्ध्वस्य तीरिति चकारस्या
 त्यप्राणास्योषस्य नादशपवककारो भवति जकारस्य चोषवतोऽप्राणास्य नादशपवग
 कारो भवति प्रमाणातः चमस्यै चमभ्यो अदसो सेमाददो मइति ह्रस्वस्य ह्रस्वः उकारः दीर्घस्य
 दीर्घः ऊकारः स्यान्तरतिवर्तमानेषु नः स्यान्तग्रहणं किं यत्रानेकमान्तये संभवति तत्र स्थानतए
 वान्तये वलीयो यथा स्यात् वेतास्लोता प्रमाणातो कारो गुणः प्राप्ताः तत्र स्थानतएवान्तये दे
 कारो कारो भवतः तमग्रहणं किं वाचसति विष्ट्वसति कयोहोत्यतरस्यासिति हकारस्य
 र्वसर्वो क्रियमाणो सोष्माणः सोष्माण इति द्वितीयाः प्रसक्ताः नादवतो नादवन्त इति तृतीयाः
 तमग्रहणाद्ये सोष्माणो नादवन्तश्च ते भवन्ति चतुर्थाः उरणापरः उः स्यानेऽप्यस्य मानएव
 रपरो वेदितव्यः हर्ता किरति गिरति द्वैमातरः त्रैमातरः उरिति किं त्वेये गेयम् अणग्रहणं किं

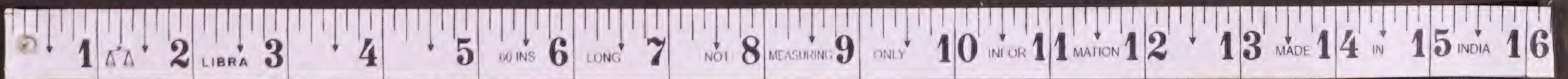
कर्ता

का.
वृष.
१

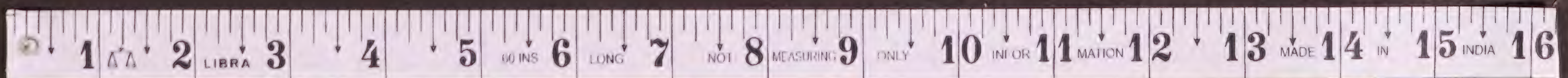
सुधातरकद्रुमोपातकः सुलोन्त्यस्य षष्ठीतिर्दिष्टस्य यउव्यते आदेशः सोन्त्यस्य स्यातेलः प्रुते
तव्यः द्रुमोपातः पंचगोणिः दशागोणिः दि. च दि. च य आदेशः सोनेकाल षलोन्त्यस्य स्याते
भवति स्यात् न दृतो दन्दे रूपापोता रोमाता पितरोता तदि. दि. करणस्य गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थता।
त्सर्वादेशो भविष्यति जीवताद्भवान जीवतात्वे आदेः परस्य परस्य शिष्यमाणां कार्यमादेरलः
प्रत्यतव्यं क्वच परस्य शिष्यते यत्र पंचमीतिर्देशः तद्यथा ईदामः आसीनो यजेते ह्यन्तरुपसर्गभा
परंतदीये अन्तरीपम समीपम अनेकाल्पित्सर्वस्य अनेकालय आदेशः शि. च सर्वस्य षष्ठी
तिर्दिष्टस्य स्याते भवति अस्मेर्भूः भविता भवितुं भवितव्यं पितृत्वलपि जसि शिष्याः शि. कुं द
नितिष्टन्ति कुं दानि पश्य स्याति वदादेशो नल्लिपो स्यात्पादेशयोः पृथक्ता तस्यान्या अयेका
यमादेशेन प्राप्नोति दृत्यतिदेशो यमारभते स्याति नातुल्यवर्तते स्याति वदादेशो भवति स्या
त्याश्रयेषु कार्येषु नलाश्रयेषु स्यात्पलाश्रयाणि कार्याणि वर्जयित्वा किमुदाहरणं पातंग
कृतहिताद्ययस्य प्रियदादेशा पातादेशा पातवद्भवति अस्मेर्भूः बुवोवचिः आर्थपातकवि
षये प्रागेवादेशेषु कृतेषु पातोरिति तद्यादयो भवन्ति भविता भवितुं भवितव्यं वक्ता वक्तुं व
क्तव्यं अंगादेशो गवद्भवति कोनकाभो कैः किमः कादेशो कृते संग्रहादनादी चैते स्मा
वभवन्ति कृदादेशः कृदन्त प्रकृत्यप्रत्ययत्वादेशो कृते ह्रस्वस्य पितृकृतित्वगितित्वम्

११

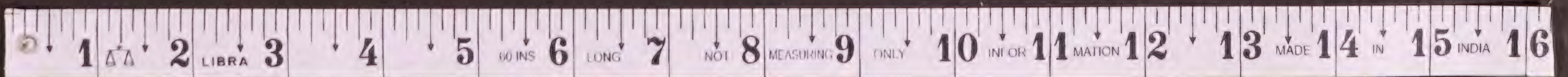
三

एवंलक्ष्यतीति

का.
वृ. प्र.
११

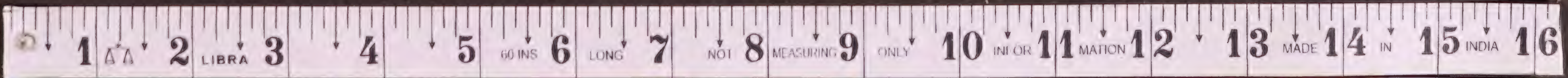
कितस्यातिवद्भवतिर्त्रिकाष्टो कलोकलीतिसिचोलोपः परनिमित्तकः कृषेष्कारस्य षडोः कः
सीतिककारे कर्तव्येन स्यातिवद्भवति आगत्य वा स्योत्पत्तनासिकलोपः परनिमित्तकस्तत्किक
तव्येन स्यातिवद्भवति परस्मिन्निति किं युवजातिः वभूजातिः वेयाञ्चपयः आदीये जायायानिङ्
नपरनिमित्तकः तेन यलोपेन स्यातिवत् वेयाञ्चपय इत्यपरनिमित्तकः पाट्स्यान्तलोपः प ड्
वेन प्रतिवध्नाति आदीये इति दीथोऽ. उद्भवे कववेने देवतस्यापरनिमित्तकताद्योवर्णायोदीथी
वेयो रितिलोपो न भवति पूर्वविधाविति किं द्योः बाभ्रवीया नैथेयः हेगोरिति द्विरो देजादेशः
संबुद्धिलोपे कर्तव्येन स्यातिवद्भवति बाभ्रवीयाः बाभ्रव्यस्य मीच्छाः बृदाच्च इति हलस्तद्विते
तियलोपे कर्तव्येन स्यातिवद्भवति नैथेयः आतो लोप इति वदत्ताकारलोपः इतश्चातिज
इति ह्यजज्ञोत्तलोपः कृत्ययविधौ न स्यातिवद्भवति नपदान्तिद्विवचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्व
ररहोर्बजश्च विधिषु पूर्वगातिप्रसक्तः स्यातिवद्भावपतेषु विधिषु प्रतिषिध्यते पदान्तविधिप्रति
अजादेशो न स्यातिवद्भवति कोस्तः योस्तः कातिमन्ति यातिमन्ति प्रसारलोपः कृति सार्वथाता
के इति परनिमित्तकः सपूर्वविधावावादेशो यणादेशो च कर्तव्येन स्यातिवत्स्यादस्माद्वचनात्तत्र भवति
द्विवचनद्विवचनविधिप्रतिष्यतिवद्भवति दद्यत्रयणादेशः परनिमित्तको स्यातिवत्तादनविवे
तिटकारस्याद्विवचनेन स्यात् अस्माद्वचनाद्भवति वरेवरे योजादेशः सपूर्वविधिप्रतिनस्या

निवद्भवति असुयायावरः प्रवपेत्तपिंशान् यातेयं दन्तायश्च यदुदितिवरचिकृते अतो लोपः परति
मित्रकस्त्रस्य स्याति वद्वावात् अतो लोप इति चेत्पाकारलोपः स्माद्वचनात्र भवति यलोपयलोप
विधिं प्रति अजादेशो न स्याति वद्भवति कंदूतिः कादुर्यतेः कृति कृते अतो लोपः परनिमित्तकः
लोपो योर्वलीति यलोपे स्याति वत्स्मादस्माद्वचनात्र भवति कंदूतिः स्वरस्वरविधिं प्रति न स्याति
कः वत् विकीर्षः जिहीर्षकः एवलि कृते अतो लोपः परति मित्रकः लिति प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तमिति
पि स्वरकर्तव्ये न स्याति वद्भवति ईकारे स्वरः सवर्णं सवर्णं विधिं प्रति अजादेशो न स्याति वद्भवति शि
द्धिर्णद् शिषः पिषश्च लोपमध्यमेकवचने रूपादिभः अमहितयित्वा न जशते पुवप्नसोरलोपः
कृति सार्वधातुके परनिमित्तकः सः अतस्वारस्य यपि परसवर्ण इति परसवर्णं कर्तव्ये न स्याति व
द्भवति अतस्वारश्च अतस्वारविधिं प्रति अजादेशो न स्याति वद्भवति शिषान्तिपिं अन्तिनश्चापदान्तं
स्य कस्तीत्यनुस्वारकर्तव्ये अमोरलोपो न स्याति वद्भवति दीर्घं दीर्घं विधिं प्रति अजादेशो न स्याति
वद्भवति प्रतिदीर्घा प्रतिदीर्घे प्रतिदिबन् भस्मत्पथि कृत्यत्तौ यैकवचने चतुर्थे कवचने अलो
पान् इत्यकारलोपस्तस्यानिवद्वाद्वाहलिचेत्पथे वर्णे वत् दीर्घो न स्यात् न स्येवकारो हस्पर
त्यस्माद्वचनाद्भवति जश जश्चिधिं प्रति न स्याति वात् साग्यश्च मेसपीति शुमेव वांते हरीयानाः
अदेः कृति वद्भलं च्कन्सीति वस्त्रादेशः चासिभ सोहलिचेत्पथालोपः क्लोकलीति स

दृष्टम् २

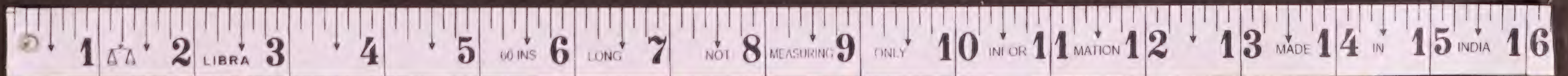
व

का.
वृ. प्र.
१२

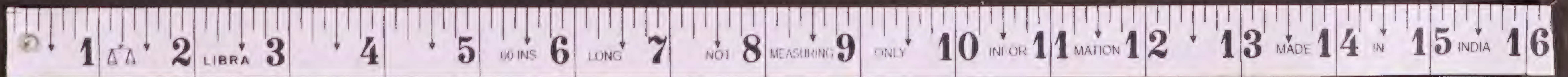
लोपः कषस्तथोर्धोयदिति यत् उपधालोपस्य स्यान्निवृत्तात् कलांजशुशीतिचकारस्य जज्ञत
स्यात् अस्माद्वचनाद्भवति समात्तापिरिति समानस्य सभावः सगिः भस्मेर्लोदीद्वनेत सतस्यता
म शपः शुद्धिर्वचनमभासकार्यं वसिभस्मेर्लोदीति चेत् उपधालोपः कलो कलीति सलोपः क
षस्तथोर्धोयदिति यत् उपधालोपस्य स्यान्निवृत्तात् कलांजशुशीतिभकारस्य जज्ञत स्यात् अ
स्माद्वचनाद्भवति वक्षाम चर चविधिं प्रतिनस्या निवृत्तिवति जज्ञतः जज्ञः अक्षत्रमीमदन्त
पितरः लिटि दिवचनवहुवचनयोरेदं स्त्रोदेशः गमहन जनखन संलोपः क्रित्यनदीत्युप
धालोपः दिवचनमभासकार्यं तत्रोपधालोपस्य स्यान्निवृत्तात् त्वरिचेति चकारस्य चर्वेन स्या
दस्माद्वचनाद्भवति शामिर्वसिचसीनोचेति यत् जज्ञतः जज्ञः अक्षत्रिति अदेल्दि ववहुवच
ने च स्त्रोदेशः स्रगागतस्य मंत्रे च सहृणं हृदहादितिलक गमहन जनखन च सामित्युपधालोपः
तस्य स्यान्निवृत्तात् त्वरिचेति चर्वेन स्यात् अस्माद्वचनाद्भवति अक्षत स्वरदीर्घयलोपेषु लोपा जा
हे शान्त स्यान्निवृत्तिवत्पत्यः स्यान्निवृत्तिवत्तेन वहुवचनकः गिर्योः किर्योः वायोः इति स्वरदीर्घय
लोपान्भवन्ति दिवचने वि दिवचनतिमिन्ने च अजादेश स्यान्निवृत्तिवत्ति दिवचने पवकर्त
येत्रुपातिदेशश्चायमविनियुतकालः कृते दिवचने प्रनगदेश इमेवावतिष्ठेत् अलोपोपधा
लोपानिलोपयणयवायावादेशाः प्रयोजने आलोपः पपतः पपुः आतो लोप इति चकारलोप

१२

कृतेस्यानिवज्जावादेकाचइतिद्विवचनेभवतिउपधालोपःजञ्जुःजञ्जुःरामतजनलनचसामि
 तुपधालोपेनचक्रवाहिवचनेनस्यात् अस्माद्वचनाद्भवन्तिगालोपः आटिटत् अटतेर्णिवि
 लुचिसेःचडिःणालोपेचकृतेतस्यस्यानिवज्जाटजादेर्हितीयस्येतिटिशब्दस्यद्विवचनेभवति
 यण वक्तुःवक्तुःकरोतेरतसिउसिचयणादेशोक्ते नचक्रवाहिवचनेनस्यात्स्यानिवज्जाद्भव
 तिअयवायावादेशाःतितयुतिनायललवललावतयतेःलनातेऽञ्जोतमपुरुषेणालिगुणकृ
 तेवृहोचअयवायावादेशास्तेषांस्यानिवज्जात्रलोत्तैलौइतिद्विवचनेभवतिद्विवचनेइतिकिं
 जेयमस्त्ववणमाकारस्यनभवतिपरेणचमहृद्दिरेवीतिवृद्धिर्नभवतिद्विवचनतिसिन्नर
 तिकिं उयुषतिरुदियाणादेशोनस्यानिवज्जावतिअवीतिकिं जेच्चीयतेदेशोयतेइच्चाथोय
 दिचेतिइंकागदेशःतस्यस्यानिवज्जादाकारस्यद्विवचनेस्यात् अजग्रहाणात्रभवति अदर्श
 नलोपः अदर्शनमश्रवणमनञ्चारणमनपलखिरित्यनर्थान्तरमेतैःशब्दैर्योर्थाभिधीयतेतस्य
 लोपइतोयेसंज्ञाभवतिअर्थस्येयेसंज्ञाप्रसक्त्या दर्शनेलोपसंज्ञेभवंगोधायाफ्रकगोधेरः
 पवेरन जीवेरदानुक जीरदानःसिवेरसेमाणा यकारवकारयोरदर्शनमिहोदाहरणं अ
 परस्मानुवेधादेःप्रसक्त्यलोपप्रदेशालोपोद्योर्वलोत्पेवसादयः प्रत्ययस्यलुक्सुलपः अ
 दर्शनमिति वर्तते प्रत्यादर्शनस्यलुक् सुलुप् इति तिस्रः संज्ञा भवन्ति अनेक संज्ञा विधाना

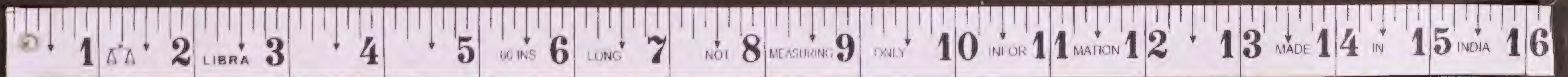
ति५

का.
द्वप्र
१३

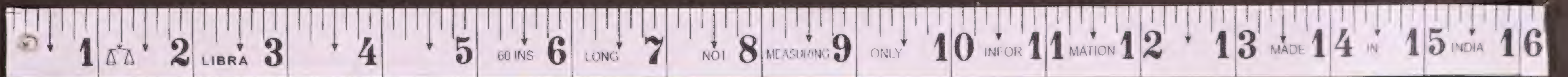
वितद्वक्तृः सोमसुत इव्क्वः आताम आशाम आशः पचेते पचेथेति प्रदेशादित आत्म
 नेपदानां देवैरित्येवमादयः अलोत्पात्तुर्वउपधा यातादौवर्णसमदाये अलोत्पादलः पूर्वोलेवोप
 धासंज्ञोभवति यच्चपट् अकारः किदभिद्वकारः वृत्त वृथ ऋकारः अलरिति किं शिष्टः शि
 ष्टवान् समुदायं सर्वस्यमाभूत् उपधाप्रदेशा अत उपधायादित्येवमादयः तस्मिन्निति निर्दि
 ष्टपूर्वस्य तस्मिन्नितिसप्रस्यर्थेति देशे पूर्वस्यैव कार्यं भवति नोत्तरस्य इत्युक्तं यत्तदप्युदकम्
 मधिदं पचत्योदनेति निर्दिष्टग्रहणमात्रं यथं अग्निचित् अत्ररित्यवहितस्यमाभूत् तस्मा
 दित्युत्तरस्य निर्दिष्टग्रहणमनुवर्तते तस्मादिति पचस्यर्थेति देशे उत्तरस्यैव कार्यं भवति न पूर्व
 स्यतिङ् तिङ्ः ओदने पचतिङ्ग्रहणं भवति पचत्योदनेति संज्ञं शब्दस्याशब्दसंज्ञा शास्त्रे संज्ञेव
 उपशब्दस्य शास्त्रे बोध्यं प्रत्यायं भवति न वा सार्थः शब्दसंज्ञेव ज्ञेयत्वाशब्देनार्थगत्यर्थं कार्यं स्या
 संभावात्तद्वाचिनां संप्रत्ययो माभूदिति सूत्रमिदमारभ्यते अत्रेकं क आग्नेयमर्घ्यं कपालेति
 वेपेत अग्निशब्दोऽग्निशब्दस्य शाब्दको भवति जलतः पावकं यमकेतरिति नातः प्रत्ययो भवति
 उदसितोत्तरस्यां औदस्यतः औदस्यं त्कं उक्रमरिष्काले शयं दृढाकृतं मथ्यतमिति नातः
 प्रत्ययो भवति अशब्दसंज्ञेति किं दायाद्युदापतरममणोचः चुग्रुणेषु वग्रुणेषु वसंज्ञिनां
 भवति ग्रहणं तसंज्ञायाः सितद्विशेषाणां ह्यदायर्थे सित्तिर्देशः कार्यस्ततोवक्तव्यं तद्विशेषो

का.
वृ. प्र.
१५

षाणोऽग्रहणेभवतीति किं प्रयोजनं वृत्ताद्यर्थे विभाषा वृत्तस्य गतौति प्रवृत्तयोऽप्येव प्रवृत्तयो
पाः पितृयायवचनस्य साद्यर्थे पित्रिदेशः कर्तव्यस्ततो वक्तव्यं पर्यायवचनस्य ग्रहणे भवति स्वस्य च
रूपस्य तद्विशेषाणां चेति किं प्रयोजनं स्वाद्यर्थं सेपोषः स्वपोषं पुष्टः रेपोषं धनपोषं गोपोषं अथ
पोषं जित्पर्यायवचनस्यैव राजाद्यर्थं जित्रिदेशः कर्तव्यः ततो वक्तव्यं पर्यायवचनस्यैव भवति किं
प्रयोजनं राजाद्यर्थं सभा राजमनुष्यपूर्वादनसभं ईश्वरसभं तस्यैव तन्भवति राजसभा तद्विशेषा
णां वचनं भवति पुष्पमित्रसभा चेदं प्रसभा किं तस्य च तद्विशेषाणां च मत्स्याद्यर्थं किं त्रिदेशः कर्तव्य
स्ततो वक्तव्यं तस्यैव ग्रहणे भवति तद्विशेषाणां चेति किं प्रयोजनं मत्स्याद्यर्थं पक्षमत्स्याति मत्स्यान्
न्ति मात्सिकः तद्विशेषाणां च शाकुलिकः पर्यायाणां न भवति अजित्मान् हन्ति अन्ति मेघौ हन्तीति
अस्यैकं पर्यायवचनस्यैव वेद्यते मीनाहन्ति मैत्रिकः अण्डित्सर्वाण्यवा प्रत्ययः परेणाणाका
रेणाप्रत्याहारग्रहणं अण्डित्सर्वाण्यवा प्रत्ययः परेणाणाका
यित्वा अण्डित्सर्वाण्यवा प्रत्ययः परेणाणाका
लशक्तद्वितेवर्गस्य ग्रहणे भवति अण्डित्सर्वाण्यवा प्रत्ययः परेणाणाका
त भवति तपरस्तकालस्य तः परोयस्मात्सोयेतपरः तादृषिवरः तपरः तपरोवर्गस्तकालस्य
त्सनाह्वल्यकालस्य गुणान्तरपुक्तस्य सर्वाण्यवा प्रत्ययः परेणाणाका

१५

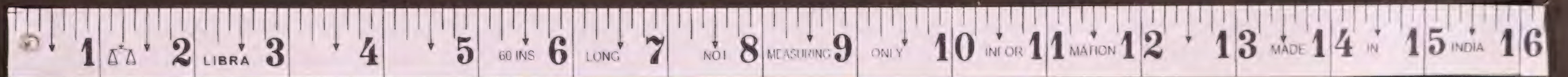

तितानुवर्तते अणामन्येषां तपराणामिदमेव ग्रहणकशासं अतोभिसपेसितेवमादिपुसर्वं ग्रह
 णकशासं न प्रवृत्तमेव अतपरा अणस्तस्यावकाशः किमर्दहराणं अतोभिसपेस वृत्तेः विव
 तोरतनामिकस्यात अन्नाः गोजाः तत्तां स्येति किं तद्वाभिः आदिरन्तेन सहेता आदिरन्ते
 तेत्सं सकेतसहृदस्यमाणाः तत्तथागातां ग्रहको भवति स्वस्य च रूपस्य अक अ
 ल हल सपति इ अन्ते तेति किं मुदितिरतीये कवचने तदा इत्यनेन ग्रहणमाभूत ये
 न विधिस्तदन्तस्य येतशब्देन विधिर्विधीयते सतदन्तस्यान्तस्य समुदायस्य संज्ञा भ
 वति स्वस्य च रूपस्य परच इवार्णान्तादस्य तयो भवति चयः जयः अयः ओरावशपके वर्णा
 न्तास्य तयो भवति आवशपके अवशपलाये अवशपणायं समासप्रत्ययविधौ प्रतिषेधः
 समासविधौ प्रत्ययविधौ च तदन्तविधेः प्रतिषेधो वक्तव्यः द्वितीयाश्रितादिभिः सह स
 मस्येतेक श्रुतिः इह माभूत कष्टे परमश्रुतः प्रत्ययविधौ तदस्य पतेनात् यतः इह
 माभूत सूत्रेन उपापत्यं सौत्रनादिः किमविशेषेण तेत्याह उगिहं ग्रहणवर्जं उगितश्च
 तिद्रीप्रत्ययः तदन्तादपि भवति भवती अति भवती वर्णं ग्रहणमत्र दृष्टं दातिः प्रातिः
 यस्मिन् विधिस्तदादावत्यहणे इति वक्तव्यं अविश्रुतात्तुवां सारियदुवविति श्रियः भुवः

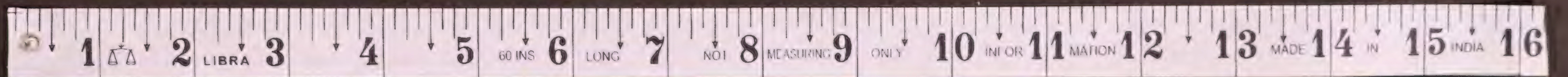
का.
वृ प्र
१५

वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धं यमेतिसमदायउच्यते अवांसपेयस्यवृद्धिसंज्ञकग्रादिभूतस्त
वृद्धवृद्धसंज्ञकंभवति अचामितिजातोवृद्धवृद्धंशालीयःमालीयःडोपगवीयःका
पटवीयःग्रादिरितिकिं सभासत्रयनेभवःसभासत्रयनः आकारमाश्रित्यवृद्धिसंज्ञात
भवति~~यति~~ वातामपेयस्यवृद्धसंज्ञावृद्धादेवदत्तीयाःदेवदत्ताःगोत्रान्तादिसमस्तव
त्यपयोभवतीतिवृद्धं वृत्तप्रधानैरौघिःवृत्तगौघिःतस्यवृद्धावृत्तगौघीयाःडादतप्र
धानःपाणिनिःडादतपाणिनिःतस्यवृद्धावृत्तपाणिनीयाःवृद्धास्वीयाःवृद्धकाशपी
याःजिह्वाकात्परितकात्परजं जैह्वाकाताःहारितकाताः तदादीतिच यस्याचामादि
ग्रहणमुत्रगार्थमनुवर्ततेइहृतनसेवर्ततेतदादीतिशब्दवृत्तापिभूद्धसंज्ञातिभवन्तित्य
दीयं तदीयंयदीयं इदमीयं एतदीयं अदमीयं एकीयंहीयंनदीयंमदीयं तादायनिःमा
दायनिःभवदीयंकिमीयं एतद्वाचोदेशे यस्याचामादिरितिर्वर्ततेएतस्याचामादिस्तस्या
वांदेशोभिपेयेवृद्धसंज्ञंभवति एणीपचनीयःगोत्रलीयःभोजकदीयःपडि.तिकिं
ग्राह्यवृद्धकात्परजःप्राचामितिकिं देवदत्तानामवाहीकेषुग्रामःतत्रभवोदेवदत्तःदेशा
तिकिं गोमंशोभवागोमतामत्स्याःप्रागुदीचौविभजतेहंसःलीरोदकेयथाविडषाशब्द।

१५

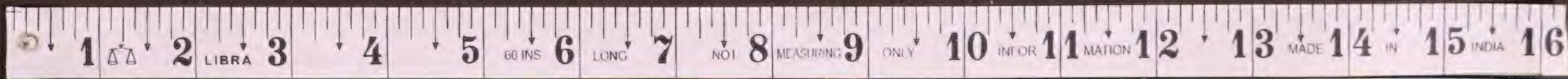
सिद्ध्यर्थे सातः पातशरावती ॥ इति काशिकायां द्वौ प्रथमः प्रथमः पादः ॥
 ओतमः सरस्वतेः गाऊंतिभ्योऽङिङुत् अतिदेशोयं गाडितिङ्कारस्यानन्त्याद्यत्वादि
 ज्ञादेशो गृह्यते न गाड् गताविति धातुः ऊटादयोऽपि ऊटकोटिलोडयतश्चरभयावत ऊ
 ड् शब्देऽत्येतेभ्यो गाऊंटादिभ्यः परोक्षितः प्रत्ययादिद्भ्रवन्ति अथगीष् अथगीष्ताम
 अथगीष्तकटादिभ्यः ऊटिताऊटितं ऊटितव्यं उतुडिता उतुडितं उतुडितव्यं अणि
 दितिकिं उक्कोटयति उक्कोटकः उक्कोटावर्तते च उक्कोटादितमनमिव कृत्यं विचितावि
 चितं विचितव्यं अनसीतिकिं तरुयवाः विजड् ओविजीभयचालनयोरित्यस्मात् पर
 ड् ईदिः प्रत्ययोऽिद्भ्रवति उदिजिता उदिजितं उदिजितव्यं इडितिकिं उद्देजने उद्देजनी
 ये विभाषोऽसौः इडिति वर्तते ऊर्णज् ऊर्णज्कादने इत्यस्मात्परः इडादिः प्रत्ययो विभाषादिद्भ्रव
 ति प्रोर्णवित्ता प्रोर्णवित्ता इडित्येव प्रोर्णवने ~~प्रोर्णवने~~ प्रोर्णवनीयं सार्वधातुकमपित् सा
 र्वधातुकं यटपित्तदिद्भ्रवति ऊरुतः ऊर्वतित्तुतः तन्वन्ति चित्तुतः चित्तन्ति सार्वधातु
 कमिति किं कर्ता कर्तुं कर्तव्यं अपिदितिकिं करोति करोषि करोमि असंयोगाच्चिकेत
 अपिदिति वर्तते असंयोगान्नाद्यातोः परोलिङ्प्रत्ययः किद्भ्रवति विभित्तः विभिडः वि

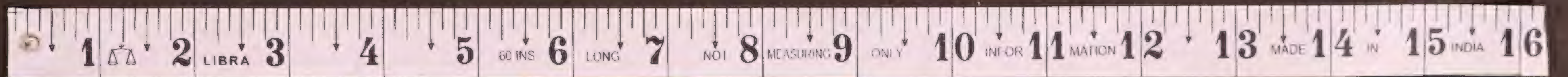
का. ३
हृ. प्र. २
१६
ग्रन्थ

क्वित्तुः विक्किडः ग्रसंयोगादितिकिं ससंसेदधुंसे **यति** इतिदिताहलइतिनलो **पो**
 नभवतिरेवविभेदवेभेदिय इतिभवतिभ्यांच इतिभवतिइत्येताभ्यांचपरोलिटप्रत्ययः
 किङ्वतिसमीयेदस्पहन्तसम पुत्रइयेग्रयवणाः भवतेः खल्वपिवभूववभूविषइत्येः सं
 योगार्थग्रहणं भवतेः पितृर्थे ग्रैष्टिः अन्विदन्मिस्वजीनामिति वक्तव्यं श्रेयतः श्रेयुः ये
 शतः श्रेयुः देभतः देभुः परिषस्वजे परिषस्वजाते **मृदमृदगुयऊशक्लिशवदवसः** लम्
 दमृदगुयऊशक्लिशवदवसइत्येतेभ्यः परः क्ताप्रत्ययः किङ्वतितक्तामेडितिप्रतिषेधंवत्
 तितस्यायं **पुरस्तादपकर्षकः** गुयऊशक्लिशीनांतरलोच्युपयादिति विकल्पे प्राप्ते
 नित्यार्थवचने मृदितामृदितागुयिताऊशिताक्लिशितावुदिताउषिता **रुदविटमुष**
ग्रहिसवपिप्रक्कसंश्च रुदविटमुषग्रहसपप्रक्कइत्येतेभ्यः परः संश्चक्तावकितौ भवतः रु
 दविटमुषीणां रलोच्युपयादिति विकल्पे प्राप्ते नित्यार्थग्रहणं ग्रहेर्विधर्थमेव स्यापि प्र
 व्द्योः सत्रर्थग्रहणं किदेवहिक्तारुदितारुरुदिषतिविदिताविदिषतिमुषितामुषि
 षतिग्रहीताजिह्वसतिसुपुष्पतिपिष्टक्कतिग्रहादीनां कित्वात्संप्रसारणम् किरञ्चपां
 चभरतिप्रक्केरिडागमः **इकोकल** सत्रित्यनुवर्ततेक्तेतितिवृत्तेर्इगन्ताद्वातोः परस्मै

१८

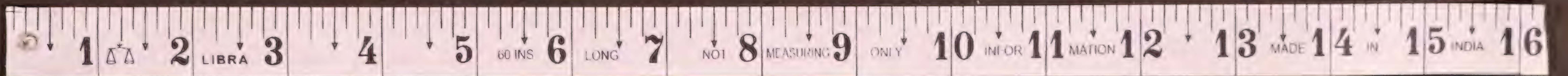
कलादिः किञ्च वति विधीयत इति विधीयत इति विधीयत इति विधीयत इति विधीयत इति विधीयत इति विधीयत
 सति कलितिकिं शिष्यायिषते किमर्थं पुनरिदमुच्यते गुणो माभूदिति अज्जुतिगामांसा
 तीति दीने गुणस्य बाधकं भविष्यति यथैव तर्हि गुणो बाधते तथैव गिलोपमपि बाधते तस्मा
 दीर्घं तस्यावकाशदानं यकिञ्चमिदमारभ्यते विधीयते तत्पादिपुसावकाशो दीर्घं तं परतामि
 लोपेन बाधते तीप्सति इकः किञ्च गुणो माभूदो दीर्घं भाक्तुतो भवेत् अतर्था केतुद्गस्वार्थः
 दीर्घाणां तत्प्रसज्यते सामर्थ्यादि पुनर्भाष्यमृदितं दीर्घं संप्रयं दीर्घाणां नाकृते दीर्घेण
 लोपस्तत्प्रयोजनं हलन्ताश्च इकः सैकलिकदिति वर्तते समीपवचनो यमन्तशब्दः हल्वा
 सावन्तश्च हलन्तः इगन्तादिक समीपाहलः परः सत् कलादिः किञ्च वति विधीयत इति विधीयत
 भुक्तो इक इत्येव यियत्त कलितेव विवर्तिषते तर्भे हल्गुणा स्यात्ति वाचकत्वात्सि
 दंथि सति लिङ्गसिवावात्मनेपदेषु हलन्तादिको कलिकदिति वर्तते सतीति निवृत्तम्
 इक्त समीपाहलः परौ कलादी लिङ्गसिवावात्मनेपदेषु परेषु कितौ भवतः भित्सीष्टभुत्सीष्ट
 सिचिश्च भित्तश्च वुह इक इत्येव यत्तीष्ट ययष्ट संप्रसारणं हि स्यात् हलन्तादितेव चेष्टी
 ष्टश्च चेष्टगुणो न स्यात् कलितेव वर्तिषीष्टश्च वर्तिषु गुणो न स्यात् उष्ण रवर्णां तादा

का.
वृ. प्र.
११

तोः पौरोलिङ्गसिवावात्मनेपदेषु फलादीकितौ भवतः कृषीष्ट हृषीष्टसिचः श्वलपि अकृत अरु
तद्गुस्वादेगादिति सिचो लोपः फलिते ववरिषीष्ट अवरिष्ट वागमः लिङ्गसिवावात्मनेपदेषु
तिवर्तते गमेधीतोः पौरोलिङ्गसिवावात्मनेपदेषु फलादीकितौ वा भवतः संगमीष्ट संगंमीष्ट
समगत समगोस्तु किञ्च पदो न नासि कलोपो भवति अत्र दात्रोपदेशवर्तित नोत्पादीनामि
ति ह्रनः सिचु हनेधीतोः परः सिचु किञ्चवति आहृत आहृसाता आहृतसतसिचः किञ्चादत
नासि कलोपः सिजग्रहाण लिङ्गवृत्त्यर्थ उन्नरसूत्रावृत्तिर्मभूत आत्मनेपदग्रहणमुत्र
गर्थमनुवर्तते उहृतपरस्येपदेषु ह्रनेव यभावस्य नित्यता किञ्च स्पप्रयोजनेनास्ति यमोग
न्यने सिजात्मनेपदेषु ति वर्तते यमेधीतोर्गान्यनेवर्तमानात्परः सिच्यत्ययः किञ्चवति आ
त्मनेपदेषु परतः गंधनं सूचनं परेण प्रवृत्त्यायमातस्यावयस्याविष्करणं अनेकार्थताया
तृनां यमिस्तत्रवर्तते उदायत उदायसाता उदायसतसूचितवानेत्यर्थः सिचः किञ्चादतना
सि कलोपः आदोयमहृतत्वात्मनेपदगान्यनर्तकिं अयं स्तपादं अयं स्तकृपादं उहृत
वानित्यर्थः सकर्मकेष्वपि समुदाहृत्य यमोग्रन्थदत्वात्मनेपदे विभाषोपयमने यमसिच आ
त्मनेपदेषु ति वर्तते यमेधीतोरुपयमनेवर्तमानात्परः सिच्यत्ययो विभाषा किञ्चवति आत्म

१२

नेपेदे षष्ठितः उपायतंकन्या उपायेस्तकन्या उपायतभार्या उपायेस्तभार्या उपयमनेस्वीकरा
 णं विवरुतं दारकर्मणाण्यरुणामित्यर्थः उपायमः स्वकरणादुपात्मनेपदे स्याच्चोरिच ।
 सिव्वात्मनेपदे स्थितिवर्तते तिष्ठतेर्थातोः चुसंज्ञकानां च इकारोन्तादेशस्मिच्चकिञ्चवति
 आत्मनेपदे पुपरतः उपास्थित उपास्थिषातो उपास्थिषत चुसंज्ञकानां अदितग्रीथतश्चक
 सप्तकारेत्वं दीर्घाभाभूदतेपिसः अन्तरेऽनुतोमाभूत्सुतश्च विषयेऽस्मत्तः तन्नासेट् काप्रत्य
 यः सेट् नकिञ्चवति वेदितोमेवितावर्तितावर्तितामेडितिकिं कृतात्पताकाप्ररुणं किं निगृ
 ह्णीतिः उपस्विहितिः तिकुवितिः नमेडितिकृते किते निष्ठाया मवधारणात् जावकात्रपरो
 द्वायां सनिहल्युक्तं विडः इत्ने कित्स्त्रियोगनरेणात्स्यसुधीर्वनिवस्वर्थे किद तदिशा
 भिदहीतिः प्रयोजनं निष्ठाशीट् सिदिह्विदिधुषः तमेडित्यनुवर्तते शीजादिभः परोनि
 ष्ठाप्रत्ययः सेट् किञ्चवति शयितः शयितवान् प्रमेदितः प्रमेदितवान् प्रत्वेदितः प्रत्वेदि
 तवान् प्रथयितः प्रथयितवान् मेडित्येवस्त्रिः स्त्रिवान् सिदादीनामादितश्चेति निष्ठाया
 मिदप्रतिषिध्यते विभाषाभावादिकर्मणोरिति पक्षेऽप्यनुत्तायते सविषयः कित्प्रतिषेध
 स्य स्वस्तिनिष्ठायां स्वेधर्थातोस्तिनिष्ठायां अर्थे निष्ठासे नकिञ्चवतितितित्वाद्यमा

मिदि

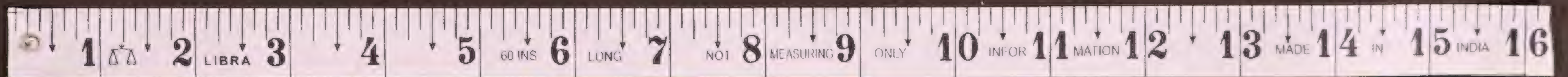
प्रत्वेदितवान्
 प्रमेदितः

का.
बृ प्र
१८

मर्षितः मर्षितवान् तितित्तायामितिकिं अपरमर्षितं वाक्यमाह उदपथाद्वादि कर्मणोर्वा
न्यतरस्यानिष्ठासं न किदिति वर्तते उकारोपधाद्वातोः परः भवेत् आदिकर्मणि च वर्तमानो निष्ठा
प्रत्ययः सेदन्त्यतरस्यान किद्भवति यो तितमनेन युतितमनेन प्रदुतितः प्रयोतितः मुदितम्
नेन मोदितमनेन प्रमुदितः प्रमोदितः उदपथादितिकिं स्विदितमनेन भावादिकर्मणोरि
तिकिं रुचितं कार्षापणं सेदित्येव प्रभुक्तोदतनः व्यवस्थितविभाषेयं तेन शब्धिकरणाना
मेव भवति गुणपरिवेष्टने गुणितमित्यत्र न भवति प्रदुःक्ता च अन्त्यतरस्यामिति न स्वयं ते उ
न्नरसूत्रे पुनर्वाच्यतात् न सेदिति वर्तते मृदुः श्वेद्विहितः क्षिपः क्तानिष्टयोः मृदुः श्वेति मृदुः
परः क्ताप्रत्ययः निष्ठाचे सेद न किद्भवति पवितः पवितवान् क्ताप्रत्ययस्य न क्तासेदिति सिद्ध
एव प्रतिषेधः तथा चोक्तं नित्यमकिद्भिमिदायोः क्तानिष्टयोः मृदुपरयोः क्ताग्रहणमत्र राशे
नोपधा फान्तादा निष्तेति निवृत्तेन कारोपधाद्वातोः य कारान्तात् फकारान्ताच्च परः
क्ताप्रत्ययः सेदान किद्भवति अस्थिता अस्थिता यथिं ग्रंथिता गुफिता गुम्फितानोपधादि
तिकिं रेफिताय फान्तादितिकिं संसिता संसिता वन्चिलन्त्युतश्च वन्चिलं चिञ्चत इते
तेभ्यः परः क्ताप्रत्ययः सेदान किद्भवति वैचिता वैचिता लैचिता लैचिता अतिता अतिता अ

ता

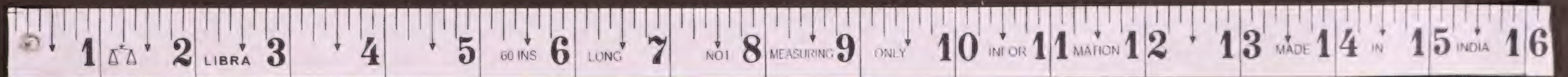
१८

तेरोयज्यध्यातकेविकल्पितः सयत्रपक्षेनास्ति तत्रेदमुदाहरणं सेदितेवक्ता तद्विम्ब
 कृषेः काशपयस्य नक्तासेदिति प्रतिषेधे प्राप्ते किं त्वेविकल्पते तद्विम्बधिकृषिदत्तेभ्यः परः क्ता
 प्रत्ययः काशपयस्याचार्यस्य मते तर्वाकिञ्च वति तद्विम्बान्तर्धिताम्बितामर्धिताकृषिताकृषि
 ताकाशपयग्रहाणं पूजार्थे वेत्येव हि वर्तते बलोप्युपधादलोदे संश्रु वेति वर्तते सेदिति च
 उच्यते अवीवी उपयेयस्य सयुपयः उकारोपधादिकारोपधा च यातोः रलन्तादलोदेः परः सं
 श्रुक्ता च सेदौवाकितौ भवतः युतिताद्योतितादि युतिषतेदियोतिषेतलिखितालेखितालि
 लिखितिलेखिलिखितिरलरुति किं देवितादिदेविषतियुपधादिति किं वर्तिताविवर्तिष
 तेहलादेरिति किं पषितापषिषितिसेदितेव भक्तावुभुक्षते ऊकालोऽसदीर्घमुतः
 ऊरिति मात्रिकहि मात्रिकत्रिमात्रिकाणां त्रयाणां मेवैषेति देशः ऊसदीर्घमुत इति द्वैक
 वक्ष्ये पुंलिंगातिदेशः उऊऊ इत्येवं कालोच यथाक्रमं ऊसदीर्घमुत इत्येवं संज्ञोभ
 वति उकालोऽसः दधि मयु ऊकालो दीर्घः ऊमारी गौरी ऊ उ कालमुतः देवदत्ता उ अत्र
 सिकालग्रहाणं परिमाणार्थं अजुग्रहाणं संयोगात्समदायनिवृत्त्यर्थं प्रतत्प्ररद्व्यऊ
 स्वाश्रयस्तमाभूत तित उच्चवं दीर्घात्पदानादेति विभाषा तमाभूत ऊसदीर्घमुत प्रदेशा

के

के

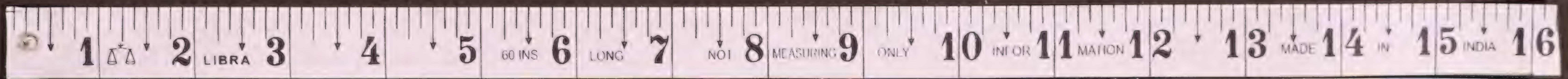
का.
वृ.प्र.
१५

स

धर्मः
५६

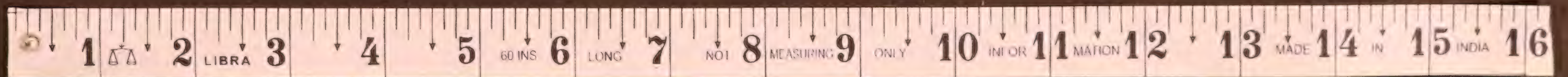
हसोत्प्रेमके प्रातिपदिकस्य अकृत्सार्वधातकयोर्दीर्घः वाक्येऽनुत उदात्त इत्येवमादयः
 अवप्र पमिभाषयं स्यात्तितियमार्थाहसदीर्घमुताः प्राप्तामाणा अवप्रवस्यानेवेदितव्याः
 वदतिहसोत्प्रेमके प्रातिपदिकस्यैव अतिरिक्तोऽतिरिक्तो अतिरिक्तो उपप्रवचरति किम
 सवाग्ब्रह्मणाकृते अकृत्सार्वधातकयोर्दीर्घः चीयेतेस्तृयेते अवरीतकिं कियतेभियतेवा
 क्येतेऽनुत उदात्तः देवदत्ता यत्तदत्ता अवचरति किं अतिरिक्तं सोमसुत तकारस्यमाभ
 त सैतायाविधानेनियमः अजितिवर्तते इहमाभूत योः पन्थाः भः युभ्यामयुभिः उच्चैरुदा
 तः अजितिवर्तते उदात्तान्तिषाह सैवगां यमः लोकवेदयोः प्रसिद्धयवसरुतङ्गोविपरि
 भाष्यतेरुपलभ्यमानोच उदात्तसंज्ञोभवति पुञ्चैरिति प्रकृषातगदस्यते उच्चैर्भाषते उच्चैः
 पदतीति किन्तहिं स्यान्मच्चैः संसंज्ञिनोविशेषाण तात्वादिषु हि भागवत्सु स्यानेषु वा
 त्तातिष्यतेतत्रयः समाने स्यातेरुधुभागतिष्यत्रः अवप्र उदात्तः संज्ञाभवति यस्मिन्नुच्चार्य
 माणे आया मोगात्राणां निप्रहो भवति उदात्तास्वरस्य संज्ञा तत्ताकंद्विवरस्य येतके
 उदात्तप्रदेशा आया उदात्तस्यैवमादयः तीवैरुदात्तः अजितिवर्तते तीवैरुपलभ्यमानो
 जतदातसंज्ञोभवति समाने स्याते तीवभातिष्यत्रैव अतदातसंज्ञोभवतीत्यर्थः यस्मिन्

१५

चार्यमाणोपाशाणामन्ववसरोमाद्वंभवतिस्वरस्यचमृडतास्त्रिगुताकंदविवरस्यउरुता
 मरुतातसममिमनेमदत्पनुचातिनमस्तेरुटकिणवसहसादश्रुतदात्रप्रेदेशाश्रुतदा
 त्रौसुप्पितावित्येवमादयः समाहारःस्वरितः अजितिवर्ततेउदात्तानदात्रस्वरसमा
 हारोश्चरितसंज्ञोभवति सामर्थ्याच्चात्रलोकप्रसिद्धौगुणावेवर्णयमीउदात्तानदात्रौ
 गृह्येतेनाचौतौसंज्ञियेतेयस्मिन्नवितसस्वरितइतीयंसंज्ञाविधीयतेशिक्षकक्यासाम
 न्यःकस्वरितप्रदेशास्तित्स्वरितमित्येवमादयः तस्यादितउदात्तमर्धह्रस्वम उदात्तानदा
 त्रस्वरसमाहारःस्वरितइत्युक्तं तत्रनज्ञायतेकस्मिन्नवकाशेउदात्तःकस्मिन्नदात्रःकिया
 न्दोदात्तःकियाननदात्रइतितदमयमाख्यायतेआदावर्धह्रस्वमदात्रे परिशिष्टमनदात्र
 मितिअर्धह्रस्वमितिचार्धमात्रालक्ष्येतेह्रस्वग्रहणमतत्रे सर्वेषामेवह्रस्वदीर्घसुतातस्व
 रितानामेषस्वरविभागःशिक्षमित्यर्धमात्रायादितउदात्ताश्रयमात्रानदात्रापककृतिवी
 कन्याइत्यत्रार्धमात्रादितउदात्ताश्रयमात्रानदात्राणवका ३ साणावकइत्यत्रार्धमात्रा
 दितउदात्ताश्रयतीयामात्रानदात्रापककृतिवीकन्या ३ इत्यर्धमात्रादितउदात्ताश्रयतीयामा

२

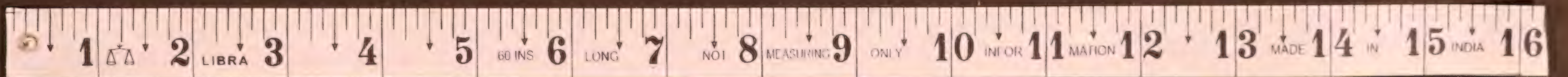
का.
वृ प्र.
२.

क.
ल.

ज्ञानदाता एककृतिद्वयसंबुद्धौ त्रैलोक्ये पदानां प्राप्ते दृश्यात्संबुद्धौ एककृत्यं विधीयते प
काकृतिरस्य तद्विदमेककृतीति वर्तते एककृतिर्वाक्यं भवति दृश्यात्संबोधयति येन वा
केन संबोधयते संबुद्धिः नैकवचने स्वराणां मुदात्तादीनां मविभागो भेदतिरोयान्ते मेककृ
तिः प्राग्वक् भोमाणा वेदेव दत्ता ३ दृश्यादिति किं प्राग्वक् माणा वेदेव दत्त यत्तु कर्मण
जपसुखसामसु त्रैलोक्ये वेदे मंत्राः पद्यान्ते तेषां यत्तया यामपितथैव प्रयोगे प्रोक्तं
एककृतिर्विधीयते जपसुखसामानि वर्जयित्वा यत्तु कर्मण मंत्राणां मेककृत्यं भवति
अग्निर्मूर्धादिवः ककृत्यतिः प्रथिव्या अये अपोरेतां सिजिन्वतां यत्तु कर्मणीति किं स
पादे माभूत् अजपेष्टिति किं ममाग्रे वचोचिह्नवेषस्तजपोत्तु करणं मंत्रउपोषु प्रयोगः
अनुलेष्टिति किं तुलागोकारः षोडशतत्र केचिदुदात्ताः केचिदनुदात्ताः असामस्वि
ति किं परि विषममन्त्राणां दहसामानि वाक्यविशेषस्य भागीतयस्तत्रैककृतिर्न भवति
उच्चैस्तरंगवावषट्कारः यत्तु कर्मणीति वर्तते यत्तु कर्मणिवषट्कार उच्चैस्तरंगवाभव
ति एककृतिर्वावषट्काद्येन बोधदशहो लत्पते दोषदित्यस्यैवेदं स्व विधानं यद्येवं

किं

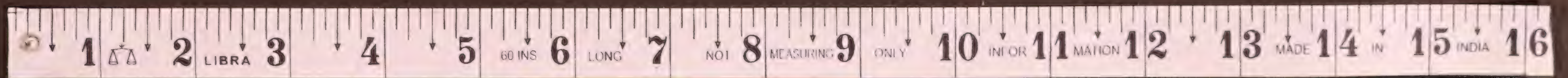
२.

वौषट्प्रहणमेवकस्मात्प्रकृतं विवित्रासूत्रप्रकृतिः पाणिनेः सोमस्याग्नेवीही ३ वौ ३ षट् सो
 मस्याग्नेवीही विभाषाच्छेदसि क्कंदसि विषये विभाषेकप्रकृतिर्भवति पदान्तरेत्रैस्वर्य
 मेवेति प्रकृते विभाषाप्रहणं यज्ञकर्मणीत्यस्य निवृत्त्यर्थं तेनायं स्वाध्यायकाले पाठिक
 ऐकप्रकृत्यविधिर्भवति देवता कर्जता अग्ने आयाहि वीतये १ अग्निमीडे पुगेहितं १ शत्रो
 देवीरभिष्टय १ न सुब्राह्मणायं स्वरितस्तदात्रः सुब्राह्मणानामनिगदः तत्र यज्ञ
 कर्मणीति विभाषाच्छेदसीति वपकप्रकृतिः प्राप्ता सा प्रतिषिध्यते सुब्राह्मणायामेक
 प्रकृतिर्भवति यस्तल्लक्षणाः स्वरितस्तस्योदात्त आदेशो भवति सुब्राह्मणो ३ इंद्रा
 गच्छ हरि व आगच्छ मेधातिथे मेधवृषणस्य मेने गौर वस्कन्ति ब्रह्म्याये जा
 न कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रह्मण्यः सत्यामागच्छ मय वन अत्र सुब्राह्मणो मिथो
 कारस्ति त्वरेण स्वरितः तस्योदात्तं विधीयते इंद्रागच्छेत्यामंत्रितमायुदात्तं द्वितीयाणीन
 दात्तः तस्योदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः प्रसक्तः तस्योदात्तमनेन क्रियते तेन द्वावपुदात्तौ
 संपन्नौ आगच्छेत्याकार उदात्तस्ततः परोक्षदात्तः स्वरितस्तस्मान्नेनोदात्तः क्रियते तदे

अण्टवृद्धे निगदे
 वर्तते २५

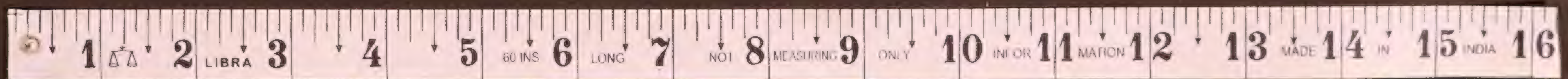
ए५

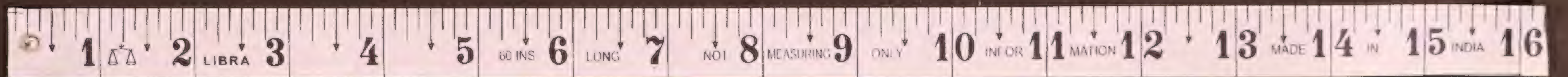
का.
बृ. प्र.
११

वसिंदागच्छेति चत्वार उदात्ताः पश्चिमपको नदातः हरिर्व आगच्छेत्तने येव प्रीक यथाव
ता उदात्ताः द्वाव नदात्तौ मेधातिथे मेधे तिष्ठन्ते परमा मेवित मन प्रविशति स्वामे
त्रिते परांगवत्सरे इति तस्मात्सकलस्या मेवित्तु युदात्तते कृते द्वितीयमक्षरमनुदात्तं तस्य
उदात्तादनुदात्तस्य स्वरित इति स्वरिते तत्राप्ते उदात्तो विधीयते तेन द्वावप्युदात्तौ भवतः शेष
मनुदात्तं ह्रस्वगणस्य मेने इति समाते पूर्वगणगोर द्वाकं टित्ति तथैव दे आये अक्षर
उदात्तं शेषमनुदात्तं अल्पाये जा इति सवन्तु सामेवित्तानु प्रवेशान्न देवस्वरः द्वावुदात्तौ शेष
मनुदात्तं कौशिकब्राह्मणोति समस्तसामेवित्तानुदात्तं तत्र पूर्ववदेव स्वरः एवं गौतमब्रुवा
णोति द्वावुदात्तौ शेषमनुदात्तं सः सत्यामागच्छ मच वीति सः शब्द उदात्तः सत्यामित्य
नोदात्तः समर्जसनिषदेति कपो विधाने उदात्त इति वर्तते तत आगच्छेति द्वावुदात्तौ अन्त्यो उ
दात्तः मच वीति पदात्परमा मेवितेति ह्यते देवब्रह्मणोरनुदात्तः सुब्रह्मणायामेव दे
वा ब्रह्मण इति पद्यते तत्र पूर्वगणस्वरितस्योदात्तः प्राप्नोति अनेन अनुदात्तौ विधीयते देवब्र
ह्मणः स्वरितस्यानुदात्तः आदेशो भवति देवा ब्रह्मण आगच्छत इदयो रीपपदयो रामे

११

वितायुदात्तमेकते शेषनिचाते वोदात्तानुदात्तस्य स्वरितस्ततः तस्मात्तदात्रो भवति स्वरिता
 संहितायामनुदात्तानां एकश्रुतिरिति वर्तते संहितायां विषये स्वरितात्परेषामनुदात्ता
 नामेकश्रुतिर्भवति इममेगंगेयमुने सरस्वति माणवकजटिलाध्यायक इममिति अ
 न्नोदात्तमेदत्तनुदात्तविधिकालपवनिचातविधानात् तत्पुनरुदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः
 इति स्वरितं संपद्यते तस्मात्स्वरितेषामनुदात्ता नो गंगेप्रभृतीनामेकश्रुतिर्भवति स
 र्वेषु तेऽग्रामेऽत्रितनिचाते ताननुदात्ताः माणवकजटिलाध्यायकेति प्रथममामेचितमा
 युदात्तं तस्य द्वितीयमक्षरं स्वरितं ततः परेषामनुदात्तानामामेचितानामेकश्रुतिर्भवति
 संहिताग्रहणं किं अथ ग्रहेण भूत इममेगंगेयमुने सरस्वति उदात्तस्वरितपरस्य सत्रत
 रः अनुदात्तग्रहणमनुवर्तते उदात्तः परोयस्मात्स उदात्तपरः स्वरितः परोयस्मात्स्वरितप
 रः उदात्तपरस्य स्वरितपरस्य चानुदात्तस्य सत्रतरः आदेशो भवति अनुदात्ततरद्वयार्थः देवा
 मरुतः पृश्निमातरोपः मातर इत्यनुदात्तः अपर इत्यनुदात्तः दुष्टिदं पदायण्युभय इति तत्र
 नुदात्तयोरेकादेशादोकारो नुदात्तः तस्योदात्ते परभूते सत्रतर आदेशो भवति इममेगंगेय

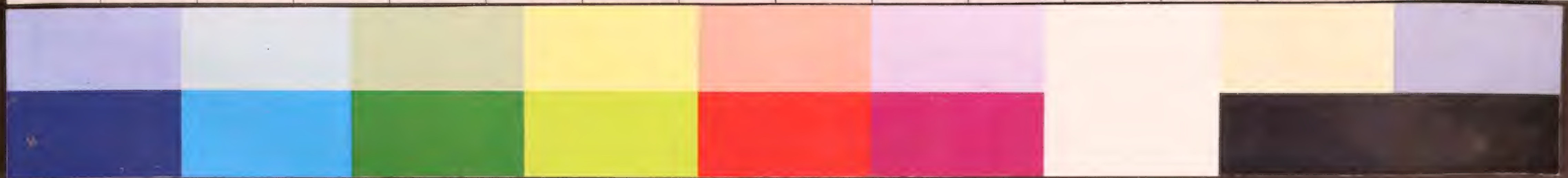
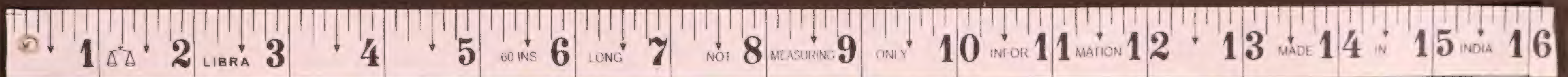

का.
वृ ३
१३

दा०

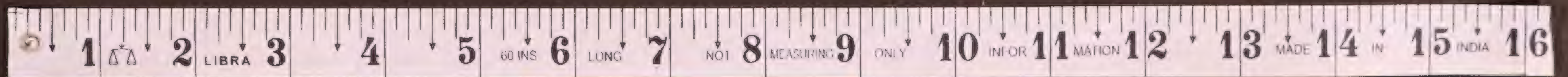
सुतेसरस्वतिश्रुतद्विद्वत्कारो नदातः श्रुतद्विद्वत्तेतदामेवितेपदोदोतस्मात्रविरुत्ते श्रुतदाते
सर्वमपदादावितितस्मप्रथममन्तरमन्तेतस्मिन्यरभूतेसर्वस्यसरस्वतीकारस्यसत्रतरा
देशोभवति माणवकजटिल^कधापयककगमिष्य^{मि}सिक्तदतिस्वरितस्मिन्यरभूते
कदत्तनदातःतस्मसत्रतरादेशोभवति अष्टकपकाल्यप्रत्ययः अष्टकदतीयेसंज्ञाभवति
पकाल्यःप्रत्ययःतस्यासहायवाचीपकशब्दःसृणो नटकेकित श्रुतस्यकदलपस्यकभजो
गिवःअर्थभाक पदभाक पकालितिकिमर्थ दर्विःजागदविःप्रत्ययदतिकिं सुराःसुरांसुरोति
सुरासत तमाचष्टेसुरासंयतीतिक्लिपिसुराःअसतिप्रत्ययग्रहणोहल्ल्याभ्युदत्यपःपरस्यस
रोष्ट्रकैहलितिलोपःस्यात् अष्टकप्रदेशाःवेष्टकस्येतेतमादयः तत्पुरुषःसमानाधिक
रणःकर्मधारयः तत्पुरुषइतिसमासविशेषस्यसंज्ञावक्ष्यतेतत्पुरुषःसमानाधिक
णपदःकर्मधारयसंज्ञोभवतिअधिकारणशर्तोभिधेयैयवाचीसमानाभिधेयःसमानाधि
करणःपरमराज्येउत्तमराज्येणचकवृंदारिका तत्पुरुषइतिकिं णविकाभार्यःसमाना
धिकरणइतिकिं ब्राह्मणराज्येकर्मधारयप्रदेशाःकर्मधारयेतिष्टेत्युमादयःप्रथमानि

२२

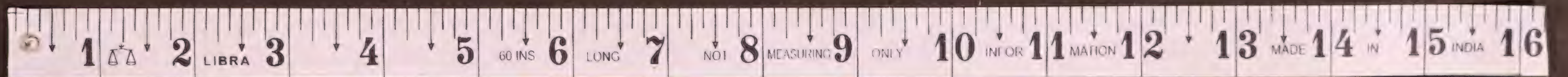

दिष्टेसमासउपसर्जनं प्रथमयाविभक्त्यायत्रिदिंशते समासशास्त्रे तदुपसर्जनसंज्ञं भवति
 समासद्वितिसमासविधिशाम्भ्यते वत्सतिद्वितीयाश्रितातीतपतितगताभस्तप्राप्ता
 पत्रैरितिद्वितीयासमासेद्वितीयेत्येतत्प्रथमानिदिष्टेत्तीयासमासेत्तीयेतिचतुर्थीस
 मासेवतथीति पंचमीसमासेपंचमीति षष्ठीसमासेषष्ठीति सप्तमीसमाससप्तमीतिक
 सृष्टितःशंकुलाखंडःसूपदारुवृकभयं राजपुरुषःश्रद्धाशौंडःउपसर्जनप्रदेशाःउप
 सर्जनेपूर्वमित्येवमादयः एकविभक्तिचापूर्वतिपाते एकाविभक्तिरस्यतद्विदमेकवि
 भक्तिसमासेविधीयमानेयात्रयत्तविभक्तिकेद्वितीयेसंबंधिनिबद्धभिर्विभक्तिभिर्युज्यमा
 नेषेकयेवाविभक्त्यायुज्येततदुपसर्जनसंज्ञं भवति अपूर्वतिपातेपूर्वतिपातसुपसर्जन
 कार्यवर्जयित्वातिरादयःक्रान्ताभ्यर्थेपांचस्यापूर्वपदे नानाविभक्तिकेषुत्तरपदंपंच
 म्यन्तमेवभवतिनिष्क्रान्तःकौशांब्याःतिष्कौशांबिः निष्क्रान्तकौशांब्याःतिष्कौशांबि
 निष्क्रान्तेनकौशांब्यातिष्कौशांबिनातिष्क्रान्तायकौशांब्याःतिष्कौशांब्येतिष्क्रान्ता
 काशांब्याःतिष्कौशांबेःतिष्क्रान्तस्य कौशांब्यातिष्कौशांबेःतिष्क्रान्तेकौशांब्याः

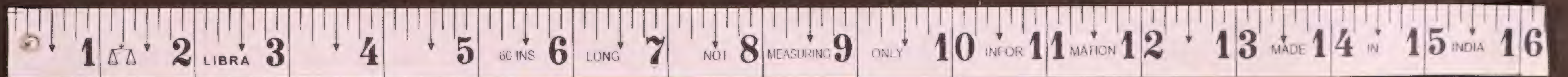
से

का. निष्कोशावौ अस्मर्वतिपोतेरति किं न हि भवति कौशावीनिरिति अर्थवधांतरप्रत्ययः प्रा
 वृप्र. तिपटिकं अभिधेयवचनोर्थशब्दः अर्थवच्छब्दप्रातिपटिकसंज्ञं भवेति धातुप्रत्ययेव
 १३ वर्जयित्वा इत्युडवित्पङ्क्त्यापीठे अर्थवदिति किं यत्नं वतमिति नान्तस्यावयेर्मा
 रिति. भूतनलोपोहिस्मात् अथातर्किं हन्तेः लृट् अहन् नलोपः स्मात् अप्रत्ययः किं केंद्रे।
 ऊंये ह्रस्वानपुंसके प्रातिपटिकेति ह्रस्वः स्मात् प्रातिपटिकप्रदेशाः ह्रस्वानपुंसके प्रा
 तिपटिकेस्तेवमादयः कृतद्धितासमासाश्च कृतद्धिताः समासाश्च प्रातिपटिकसंज्ञा
 भवन्ति अप्रत्यय इति पूर्वसूत्रे पुरुषास्मात् कृतन्तस्य तद्धितान्तस्य चानेन प्रातिपटि
 कसंज्ञाविधीयते अर्थवत्समुदायानां समासग्रहणं तियमार्थं कृतकास्कः हारकः क
 र्ताहर्ता तद्धिताः औपगवः कापटवः समासः राजपुरुषः ब्राह्मणकंबलः समासग्रहणस्य
 तियमार्थं तादाक्यस्यार्थवतः संज्ञान भवति ह्रस्वानपुंसके प्रातिपटिकस्य तपुंसकालि
 गेर्थे यत्प्रातिपटिकं वर्तते तस्य ह्रस्वो भवति आदेशः लैला सावः अतिरिक्तं अतिवृत्तं
 लैनपुंसके इति किं ग्रामाणीः सेतानीः प्रातिपटिकेति किं कां डेति हृतः ऊंयेति हृतः।

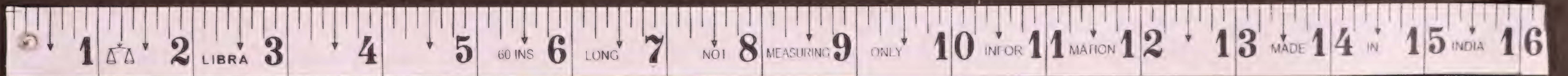
प्रातिपदिकग्रहणसामर्थ्यादेकादेशः पूर्वस्यान्तवत्तु भवति गोस्त्रियोऽसमर्जनस्य प्रातिप
 दिकस्येतिवर्तते गो इति स्वरूपग्रहणं स्त्री इति प्रत्ययग्रहणं स्वरितता उपसर्जनग्रहणं तयो
 र्द्विशेषणं गोऽसमर्जनस्य स्त्री प्रत्ययान्तस्यैव उपसर्जनस्येतितामसां प्रातिपदिकस्य तदन्ताविधि
 रूपसर्जनगोशाब्दान्तस्य उपसर्जनस्त्री प्रत्ययान्तस्य च प्रातिपदिकस्य ह्रस्वो भवति गोवित्रयुः
 शबलगुः स्त्रियः तिस्रौ शोविः निर्वाणसिः अतिखट्वः अतिमालः उपसर्जनस्येति किमर्थं
 राजकुमारी स्वरितत्वे किं अतितेत्रीः अतिलक्ष्मीः अतिश्रीः ईयसा बहुब्रीहौ प्रतिषेधो वक्तव्यः
 बहुश्रेयसी विद्यमानश्रेयसी लुक्कदितलुकि स्त्रीग्रहणमन्वर्तते उपसर्जनस्येति च
 वेणुह्रस्वेषां लुक् विधीयते तद्वितलुकि सति स्त्री प्रत्ययान्तस्योपसर्जनस्य लभ्यते पंच
 न्दाणो देवताग्रस्य पंचैतः पंचभिः शकुलीभिः क्रीतः पंचशकुलः दशशकुलः ग्रामल
 क्पाः फलमाग्नलकं कुवलयं वयं तद्वितग्रहणं किं गार्गी कुले लुकीति किं गार्गी
 त्वे उपसर्जनस्येति वयं वन्ती कुन्ती कुरुः इहोणाः पूर्वणालुकि प्राप्ते इकारो विधीयते
 गोराणां स्तद्वितलुकि सति इकारादेशो भवति पंचमिर्गोणीभिः क्रीतः पंचगोणिः दश

का.
द्व प्र.
१५

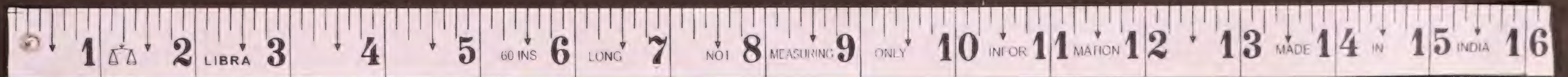
गोपाः इदितियेभाविभागः पंचसूचिः दशसूचिः सचैवं विषय एव लपियुक्तव्यक्तिवचने
लपीतिले संज्ञया लप्रत्ययस्यार्थ उच्यते तत्र लपियुक्तव्यक्तिवचने भवतः य उक्तव
दिति निष्ठाप्रत्ययेण कृत्वन्ताप्रकृत्यर्थ उच्यते सहिप्रत्ययार्थमात्मना युनक्ति तस्य यु क्तव
तो व्यक्तिवचने यु क्तव्यवचनेर्थे लवर्थे विधीयेते अथ वा युक्तः प्रकृत्यर्थः प्रत्ययार्थे तमे
वंदः तस्मिन् च व्यक्तिवचने लवर्थे भवतः सप्तम्यर्थे वृत्तिः व्यक्तिवचने इति लिंगसंख्या
योः सूत्राचार्यनिर्देशः तदीयमेवेदं सूत्रं तथा चाग्र्ये प्रत्याख्यानं भविष्यति तदशिष्यं सं
ज्ञाप्रमाणत्वादिति व्यक्तिः स्त्रीपुंनपुंसकातिवचनमेकत्वद्वित्ववहुत्वानि पंचालाः तत्रिण्यः
पुंसिगाः बहुवचनविषयाः तेषां निवासो जनपदः यथातेषु त्रिषु व्यक्तिवचने तद्वजन
पदे भवतः पंचालाः ऊरवः मत्स्याग्र्याः वेगाः सुरूपा पुंड्राः लपीति किमर्थं लकिमाभूत्
लवणाः सूपः लवणां शाकं लवणा यवगूः व्यक्तिवचने इति किमर्थं शिरीषास्तमदूरभवो
ग्रामः शिरीषास्तस्य वने शिरीषवने विभोषोषयिवनस्यति भर्तृणां तं न भवति हरीतक्या
दिषु व्यक्तिः हरीतक्याः फलाति हरीतक्यः फलाति खलति कादिषु वचने खलति कस्य पर्व

१५

स्पादरेभवानिवनानि खलतिकेवनानि विशेषणानांवाजातेः लपीतिवर्तते लवर्थ
 स्पयानिविशेषणानितेषामपियुक्तिव्यक्तिवचनेभवतःजातिवर्जयित्वा पंचालारमा
 णीयाःवहुनाःवहुत्वीरुताःवहुमाल्यफलाःगोदौरमणीयो वहुत्रोवहुत्वीरुतोवहु
 माल्यफलौ श्रुजातेरिति किं पंचालाजनपदःगोदौरग्रामः जात्यर्थस्यचायंयुक्तवद्भावप्र
 तिषेधः तेनजातिद्वारेणयानिविशेषणानितेषांयुक्तवद्भावेन भवति पंचालाजनपदो
 रमणीयो वहुत्रोवहुत्वीरुतोवहुमाल्यफलःगोदौरग्रामोरमणीयोवहुत्रोवहुत्वीरु
 तोवहुमाल्यफल इति लपिप्रतिषेधोवक्तव्यः चेचाश्च भिन्नपःतुष्टिकादर्शनीयः तद
 शिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् तदिति प्रकृतं युक्तवद्भावलक्षणंतिर्दिश्यतेतदशिष्यसवक्तव्यं क
 सा संज्ञाप्रमाणत्वात् संज्ञाशब्दादितानालिङ्गमाख्याः प्रमाणं पंचालावरणा इति च
 नैतेयोगशब्दाः किन्तर्हि जनपदादीनां संज्ञापताः तत्रालिङ्गं वचने च स्वभावसिद्धमेव तय
 त्वप्रतिपाद्यं यथाश्रापोदारगटहासिकताः वर्षा इति लब्धयोगाप्रख्यानात् लभ्यशिष्यः
 योयं जनपदे लपुवगाणादिभ्यश्चेति लबुच्यते, यं न वक्तव्यः किं कारणं योगाप्रख्यानात्

मनुष्यः

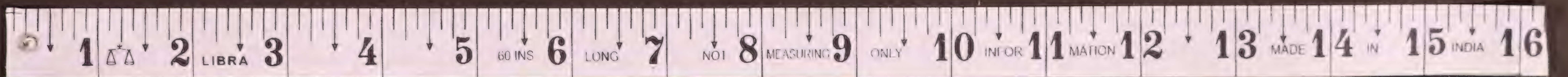
का
द्वप्र
१५

नहिपंचालावर्णादितियोगसंबंधः प्राच्यायते नैतदुपलभामहे वृत्तयोगात्रगोरं वरणरति।
 किन्तुहि संज्ञापताः तस्मादत्र तस्यतिवामः प्रहृरभवश्चेति तद्वित्तो नैवोत्पद्यते किं लुपो विधा
 नेन योगप्रमाणेव तदभावे दर्शने स्यात् पंचालदयः संज्ञाशब्दानयोगानिमित्तादस्युक्ते त
 श्चावश्यमेवाभ्युपगन्तव्यं योगप्रमाणे हितदभावे दर्शने स्यात् यदि पंचालादिशब्दे योग
 प्रमाणयोगास्य वाचकः स्यात् ततस्तदभावे तस्मादर्शनाप्रयोगाः स्यात् दृश्यते वसं प्रतिवि
 नेव द्वात्रिंशसंबंधे तजतपदे पंचालशब्दस्ततो वसीयते नायं योगानिमित्तकः किंतु हि द्वात्रिंशे
 गोवतत्र प्रवृत्त इति प्रधानप्रत्ययार्थवचमर्थस्याप्रमाणत्वात् अशिष्यमिति वर्तते प्रथा।
 तं समासे किं वित्पदे प्रत्ययस्तथादिः ताभ्यामर्थवचनमर्थाभिधानमनेन प्रकारेण भवती
 ति पूर्वोच्यते परिभाषितं प्रधानोपमर्जने प्रधानार्थं सहवृत्तः प्रकृतिप्रत्ययो मरुवृत्त इति तस्य
 णिति राचार्यः प्रत्यावष्टे अशिष्यमेतदर्थं स्यात्प्रमाणत्वादिति अत्र इति शास्त्रापेक्षया।
 लोको व्यपदिश्यते शब्दार्थाभिधाने स्वाभाविकं तपरिभाषितव्यमशक्यं तात् लोक
 तप्यार्थतेः यैरपि व्याकरणं न श्रुते ते राजपुरुषमानयेत्युक्ते राजविशिष्टं पुरुषमानयन्ति

प्रत्ययार्थः

पि.

१५

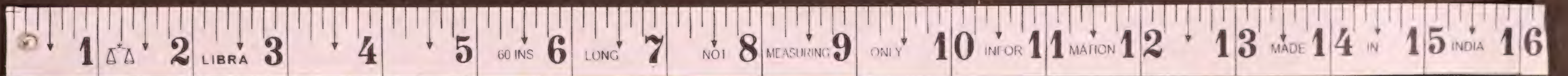

पि.

धः

वयम्

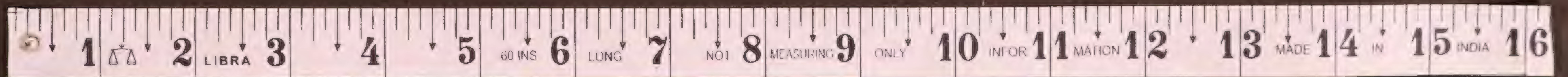
नराजानेनापुरुषमात्रे औपगवमानयेत्युक्ते उपविशिष्टमपत्यमानयन्तिनोपगुतापत्यमात्रे
यश्चलोकतोर्थसिद्धः किंतवप्रयत्नेन कालोपसर्जनैवतस्ये अशिष्टमिति वर्तते कालोपसर्ज
नेवाशिष्टकस्मादर्थस्यास्यप्रमाणत्वात् तस्यशब्दोद्देशेन कर्षणार्थः इहाप्येवैवाकरणाः
कालोपसर्जनयोः परिभाषां कुर्वन्ति आत्माया इत्यानादात्यायाश्च संवेशनादे मोघततः का
लः अपरे पुनराहुः रुभयतो वात्र मेघो घततः कालः तथोपसर्जनपरिभाषां कुर्वन्ति
अप्रधानमपसर्जनमिति तत्प्राणिनिराचार्यः प्रत्यावष्टेलोकतपचार्यगतेयैरपि व्याकरणे
न कर्तते तेषां हिरिमस्माभिर्य कर्तव्यमिदं सः कर्तव्यमिति इदं ह्यः कुत मिति नैव व्युत्पाद्यते
तथोपसर्जनमत्र गदहे शोमे वा उपसर्जनभूता उपसर्जने अप्रधानमिति गम्यते यश्चलोकतोर्थः
सिद्धः किंतवप्रयत्नेन यथेवं सर्वसूत्रपवकालोपसर्जनप्रहणं कस्मात्क्रियते किमर्थो यो
गविभाषाः प्रदर्शनार्थः अन्यदपि पवेजातीयकमशिष्टमिति तथा च पूर्वाचार्याः परिभाष
न्ते मतर्थवद्ब्रूहिः अन्यदार्थप्रधानो ब्रूहिः पूर्वपदार्थप्रधानो व्ययीभावः उत
रपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषरुभयपदार्थप्रधानो दन्द्दतेवमादित इत्यशिष्टमिति जात्या

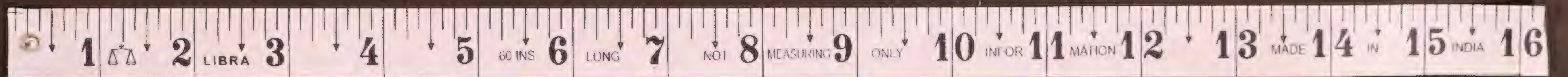
का.
बृ. प्र.
१६

व्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्यो जातिर्नामायमेकोऽर्थस्तदाभिधाने एकवचने मेव प्राप्त
तद्वत्सुच्यते एतेराख्याजात्याव्यायामेकस्मिन्नर्थे बहुवचनमन्यतरस्यां भवति जातोऽर्थे बहु
वद्भवतीति यावत् तेन तद्विशेषणानामजातिशब्दानामपि सम्पत्तादीनां बहुवचनमुपपद्यते
संपन्नो यवः सम्पन्ना यवाः संपन्ना ब्रीहयः संपन्ना ब्रीहिः पूर्वब्राह्मणः प्रत्युक्तेयः पूर्ववयसो ब्राह्म
णः प्रत्युक्तेयाः जातिग्रहणं किं देवदत्तः यत्तदत्तः आख्यायामिति किं काश्यपप्रकृतिर्काश्यपः
भवत्ययं जातिशब्दो न तनेन जातिराख्यायते किन्तु प्रकृति एकस्मिन्निति किं ब्रीहियवौ संख्या
प्रयोगो प्रतिषेधो वक्तव्यः एको ब्रीहिः संपन्नः सभिदां करोति अस्मदोदयोश्च अस्मदः एक
तेदिते च बहुवचनमन्यतरस्यां भवति अहंब्रवीमि आवांब्रुवः वयंब्रुमः सविशेषणस्य प्रति
षेधः अहं देवदत्तौ ब्रवीमि अहं गार्ग्यौ ब्रवीमि अहं साधूः ब्रवीमि अहं पंडितौ ब्रवीमि अहं पशव
ब्रवीमि युष्मादिगुरोर्वेकेषामहं मे गुरुः पूयं मे गुरवः फलाणी प्रोष्टपदनां च न ह्यत्रे चकारोद्
योरित्यनकर्षणार्थः फलाण्योः द्वयोः प्रोष्टपदयोश्च न ह्यत्रेयोः बहुवचनमन्यतरस्यां भवति
कदा मेव फलाण्यो कदा मेवा फलाण्यो कदा मेवाः फलाण्यः कदा मेव प्रोष्टपदे कदा पूर्वाः

१६

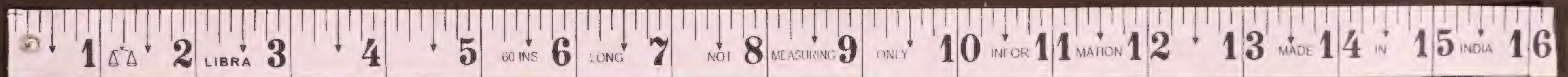

प्रोक्ष्यर्दः नक्षत्रेति किं फलत्वात्पौमाणा विके केरसि पुनर्वसो रेकवचने म्रयतरस्यामिति
 वर्तते द्वयोर्दिवचने प्राप्ते पुनर्वसो च्छेदसि विषये एकवचनमन्यतरस्यां भवति पुनर्वसूमा
 क्षत्रमदितिर्देवता पुनर्वसुर्नक्षत्रमदितिर्देवता विशालयोश्च दिवचने च्छेदसि विषये
 रेकः विशालयो वचनमन्यतरस्यां भवति विशालेन क्षत्रमिंद्राग्नीदेवता विशालेन क्षत्रमिंद्राग्नी
 देवता तिष्णपुनर्वसोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनेति त्पं केदसीति तिष्ठते तिष्णप
 कः पुनर्वसूदौ तेषां द्वन्द्वो वक्तव्यः तत्र बहुवचनात् बहुवचने प्राप्ते द्विवचने विधीयते तिष्णपुनर्व
 सोर्नक्षत्रविषये द्वन्द्वे बहुवचनप्रसंगेति त्पं द्विवचनं भवति उदितौ तिष्णपुनर्वसू दृश्येतेति
 ष्यपुनर्वसू तिष्णपुनर्वसोरिति किं राधाचुराधाः नक्षत्रद्वन्द्वे इति किं तिष्ण शु एवकः पु माः
 नर्वसूचमाणावकौ तिष्णपुनर्वसो माणावकाः तनुचप्रकृतमेव नक्षत्रग्रहणं किमर्थं पुन
 रुच्यते पर्यायाणामपि यथास्मात् पुष्पपुनर्वसू सिध्यपुनर्वसू द्वन्द्वे इति किं यस्तिष्णस्यो पु
 नर्वसू पक्षो तस्मै तिष्णपुनर्वसवे उभयोः तिष्णादय एव विपर्ययेण दृश्यमाना बहुव्रीहिणा
 उच्यन्ते नक्षत्रसमासपवाये बहुवचनस्येति किं एकवचनस्य साभूत तिष्णपुनर्वसू दे

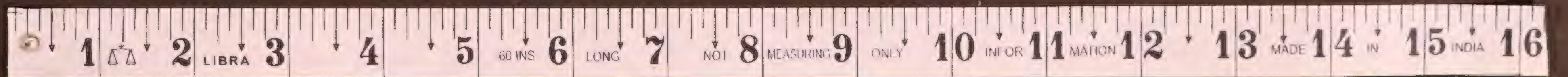

का.
वृ३
२७

इति सर्वदन्ते विभाषकवद्भवतीत्यस्यैतदेवतापकेनियग्रहणं विकल्पति वृत्त्यर्थं सृष्ट्याणामे
कशेषयकविभक्तौ समानं रूपमेवांते सृष्ट्याः सृष्ट्याणां शाब्दानामेविभक्तौ परत्यपकः शिष्यते
इतरेति वर्तते वृत्तश्च वृत्तश्च वृत्तश्च वृत्ताः प्रत्यर्थं शाब्दानि वेषात्रैकेनानेकस्याभिधाने तत्रा
नेकार्थापि नैकशब्दतन्तस्मादेकशेषः रूपग्रहणं किं भिन्नेपि र्थायथा स्यात् अन्ताः पादाः
मावाः एकग्रहणं किं द्वयोः शेषा माभूत् शेषग्रहणं किं अदेशो माभूत् विमानोत्पत्रा
देशसकारस्य षतं माभूत् एकविभक्ताविति किं पयःपयोजनयति कृतं द्वालयार्णभां देहीति
वृद्धौ गतलक्षणश्चेदेव विशेषः शेष इति वर्तते मूलेनिसहयोगेनं दतीया वृद्धयूना सहवव
ने शिष्यते पुनानि वर्तते वृद्धशब्दः पूर्वाचार्यसंज्ञागोत्रस्यापत्यमन्तवितं वृद्धमिति वृद्धयूनाः
सहवचने वृद्धः शिष्यते तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः इति तदिति वृद्धयूना निर्देशः लक्षणशब्दो
ति त्रयार्थः चेच्छब्दोपपत्त्यर्थं एवकारो वथागो विशेषो नैव रूपं वृद्धपुननिमित्तमो वयदिवै रूपं
भवति ततो वृद्धः शिष्यते समानाया माकृतौ वृद्धपुनप्रत्ययो भिद्यते गार्ग्यश्च गार्ग्ययणश्च
गार्ग्यो वात्स्यश्च वात्स्यायनश्च वात्स्यौ वृद्ध इति किं गार्ग्यश्च गार्ग्ययणश्च गार्ग्यगार्ग्ययणो य

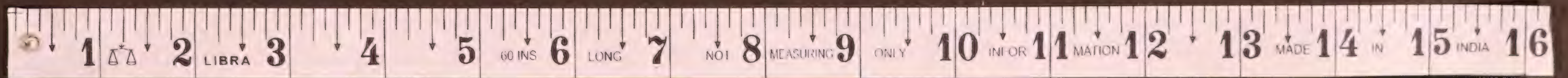
नेतिकिं गार्ग्यगर्ग्यतल्लक्षणार्थकिं गार्ग्यवात्स्यायनौ एवकारः किमर्थः भागवित्तुभागा
 वित्तिकश्च भागवित्तिकोक्तस्यासौ वीरतंच भागवित्तिकस्याधिकेः विशेषो विद्यते स्त्रीपुं वच
 शेष इति वर्तते द्वे द्वौ पुनेति च सर्वं म स्त्रीवृद्धाग्रनामरुवचने शिष्यते तल्लक्षणश्चेदेव विशेष
 षो भवति पुंस इव वास्याः कार्यं भवति स्मर्थः पुमर्थवद्भवति भागी च गार्ग्ययाणाश्च गार्ग्यो
 वात्सी च वात्स्यायनश्च वात्सी दाक्षी च दाक्षायणाश्च दाक्षी पुमान्स्त्रिया तल्लक्षणश्चेदेव
 विशेष इति वर्तते द्वे द्वौ पुनेति निवृत्ते स्त्रिया मरुवचने पुमान् शिष्यते स्त्रीपुं मलक्षणश्चेदेव
 विशेषो भवति ब्राह्मणाश्च ब्राह्मणी च ब्राह्मणोक्तं कुरुटश्च कुरुटो च कुरुटो मयूरश्च मयू
 रो च मयूरो तल्लक्षणश्चेदेव विशेष इत्येव कुरुटश्च मयूरो च कुरुटमयूरो एवकारः किम
 र्थः इन्द्रश्च इन्द्राणी चेंद्राणो पुंयोगादाख्यायामित्यपरो विशेषः पुमानिति किं प्राक्तप्राची च
 प्राक्प्राची प्रागित्ययमलिंगः भ्रातृपुत्रौ स्वसृडहिभ्यं यथा संख्यं भ्रातृपुत्रादौ विशि
 ष्यते भ्राता च स्वसा च भ्रातरो स्वसृडहिभ्यं स्वप्रास रुवचने भ्रातृशब्दः शिष्यते भ्राता च
 स्वसा च भ्रातरो डहिवाच सहवचने पुत्रशब्दः शिष्यते पुत्रश्च डहिवाच पुत्रो न पुंसकमत

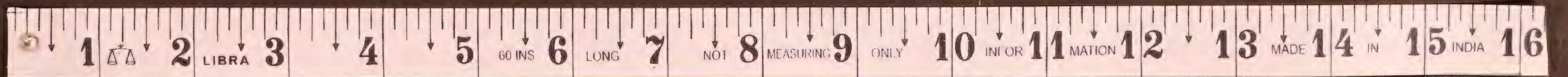
का.
दृप्र.
२८

पुंसकेनैकवशात्प्राप्त्यन्तरात् तल्लक्षणैरेवविशेषद्वित्वेन नपुंसकानपुंसकमात्र
कृतेविशेषेननपुंसकेतसहवचनेनपुंसकंशिष्यते एकवशात्प्राप्त्यन्तरात्
पुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलः
पुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलः
कवदितिचमात्रासहवचनेपितृपुत्रःशिष्यतेपितावमातावपितरौमातापितरावि
तिच पुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलः
पुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलः
दादिभिरन्येष्वसर्वग्रहणंसाकल्यार्थं नित्यग्रहणंविकल्पनिवृत्त्यर्थं सचेदेवदत्तश्चतौय
श्चेदेवदत्तश्चतौयदादीनांमिशोययत्परतत्त्विक्रियतेसवपवसुचतौ यश्चकश्चकौ प्रा
प्त्यन्तरात्पुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलःपुंल्लक्षकंवलः
शिष्यते पुमान्तिस्त्रयेतिपुंसःशेषेप्राप्तेशेषोयंविधीयतेअतर्हणग्रहणसामर्थ्यात्पुंल्लक्षकं
शेषेण गावःइमाश्चजाइमाःप्राप्तेग्रहणंकिंहरयतरवइमेपृषताइमेपृषतिकिं।

२८

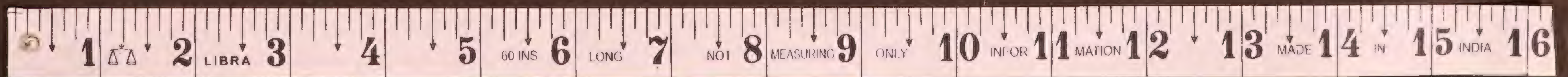
ब्राह्मणः त्रिविधाः संज्ञेति किं पतौ गावो वरतः अरुणेति किं वत्सादमेवः कण्डमे।
 अनेकशफेति वक्तव्यं इमाभूत असादमेगर्भादमे इति श्रीकाशिकायां द्वौ प्रथ
 मस्य ध्यायस्य द्वितीयः पाठः अंतमो गुह्ये भूवादयोऽपातवः भवति पथते स्पर्धते यात शत्रुः
 पूर्वार्थसंज्ञाते च क्रियावचनामेव भूवादीनां पातनां संज्ञाकृतवन्तः तदिहापि पूर्वार्थ
 वार्थसंज्ञाप्रवणान् क्रियावचनातामेव भूवादीनां पातसंज्ञा विधीयते भूवादीनां नका
 रोऽयं संज्ञा लार्थः प्रयुज्यते तवो वार्थवदन्तीति तर्थावावाटयः स्मृताः यात प्रदेशापातो
 रित्येवमादयः उपदेशोक्ततासि कुरुत उपदिश्यते तेनेत्युपदेशः शास्त्राक्यानि सूत्र
 ४: पाणिनीयपाठश्च तत्रयः अच् अवनसिकः सदसंज्ञो भवति एषे स्पर्ध प्रतिज्ञात्रनासिक्याः
 पाणिनीयाः उपदेशादिति किं अत्र आग्रयः अजिति किं आतो मुनिक्क निबनिपश्च अत्र
 नासिकदिति किं सर्वस्यावोमाभूत इत्युपदेशा आदितश्चेत्येवमादयः हलन्त्यं उपदे
 शादिति वर्तते आदिति च अन्ते भवमन्त्यं यातादेः समदायस्य दन्त्यं हल तदित्संज्ञं
 भवति अतएवकारः ऋल्लक ककार एडोडकार उपदेशादेव अत्रिचित् मा

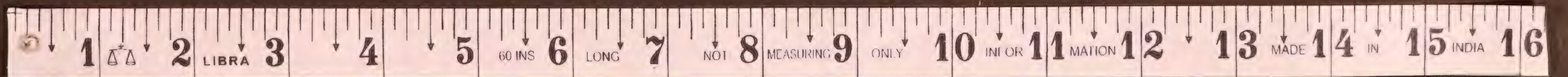
का.
द्वे प्र.
१५

मसुत हस्यल फल हलच हलच हल इति द्वितीयमत्र हलग्रहणं तत्रैषाणां तद्वृत्त्यं
तेन प्रत्याहारपाठे हलित्यवलकारस्योत्पत्त्या क्रियते तथा च सति हलन्त्यमिति अत्र प्रत्या
रपादेनेतरेतगप्रयदेषो भवति न विभक्तौ नुस्माः पूर्वण प्राप्तायामित्यं ज्ञायः विभक्तौ
वत्तमानानां तवरी मकारमकाराणां प्रतिषेध उच्यते तवरीः टाड सिड सामिनात्स्याः
दात मकारः जस ब्राह्मणात्तमपचतः वसपचयः मकारः अयचतां अयचतं विभक्ता वि
तिकिं अवेयत त्तां यायुम रुदादिभ्यः सस किमोत इतोत इत्यत्र न भवत्यतिपत्तालस्य
आदिह्रिदुभवः इदिति वर्तते आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते जिदुत इत्येते समुदा
या वासादिते वर्तमाना इत्यं ता भवन्ति जिमिदा मित्रः जिब्रवृषाः दृष्टः जिह्वादिह्रिदा
जिदुन्यी इहः इवेष्टेष्टेष्टुः इओसिष्टयवः तपचंश एकिमेतवपुत प्रिमम तत्तम तत्रि
मम आदिरितिकिं पडायतिके दृयति उपदेश इमेव निकारीयति षः प्रत्ययस्य आदिरि
ति वर्तते एकारः प्रत्ययस्यादितो वर्तमान इत्यं तो भवति शिल्पिनिष्ठ नर्तकी एतकी र
जकी प्रत्ययस्येति किं षोडः षेडः षडिकः आदिरित्येव अविमत्सोऽपि षच् अविषः मरिषः

१५

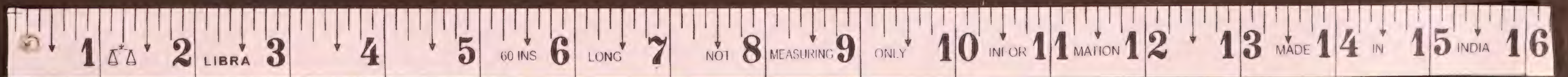
बुद्ध चवर्गद्वयौ प्रत्ययस्यार्थितो वर्तमानावित्सेतो भवतः योत्रे ऊं जादिभः श्रुत्वा न कौं
 जायत्यः कस्यार्थादेशो वक्ष्यति जस्य ब्राह्मणाः कस्य जैनः इति वक्ष्यति जशार्थिकादि
 भोज्यः शार्थिक्यः दवर्गः इवरेष्टः ऊरुचरी सद्वरीदस्य दकारादेशो वक्ष्यति इमस्य
 जनेर्देः उपसन्तुजः सन्तुजः कस्य एव देशो वक्ष्यति एण्यत्रास्यः श्रात्रः प्रथमपागकराण
 मस्य विधेरनित्यतत्तापनार्थं तेन वित्तं च वृष्यमाणो केशचंबुः केशवणः श्रादेरिति
 किं श्रवाकुटारश्च श्रवकुटारः श्रवनादः श्रवकर्ता दीदश्रादजित्यादयः लशक्वतद्धिते
 तद्धितवर्जिः सप्रत्ययस्यार्थितो वर्तमाना लकारः कावर्गा इह संज्ञा भवति लकारः ल्यु
 दवजयनंशकारः कर्तिशप् भवति कवर्गः ऊऊवर्त्तनिष्ठा भुक्तं भुक्तवान् प्रियव
 शेवदः खच् प्रियंवदः वशंवदः तजिस्थश्च गस्वुजिस्मः भूस्मः भंजभासमितोचुरच् भं
 भो भसो टाड. सिड. सामिनात्स्याः वृद्धात् वृद्धस्य अतीदित् इति किं वृडालः रोमशः
 कर्णिका तस्य लोपः तस्य इत्सं ह कस्य लोपो भवति तथा चैवोदाहृतम् तस्य ग्रह
 ए सर्वपार्थ अलोन्त्यस्य माभूत् आदिजिह्वर्देवः इति यथा संख्यमनदेशः समानो

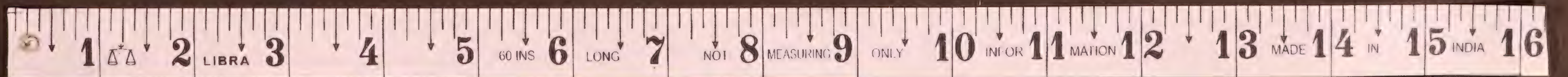
का
दृष्ट
३०

सेवाशब्देनक्रमोलक्ष्यतेयथासंख्येयथाक्रममनदेशोभवति अनुदिश्यते पञ्चाङ्गार्य
तद्वत्तनदेशःसंज्ञानोसमसंख्यानोसमपरिपदितातामुद्देशिनामवद्देशिनोवयथाक्रम
मवद्देशिनः संव्यतेतद्देशिभिःसहृदीमालातरवभवतीकूचवागल्फक्काएवज्जकाः
प्रथमात्प्रथमः द्वितीयाद्वितीयस्त्यादितौदेयमालातरीयवार्थितेयःकौवार्यःसमानाद
तिकिं सत्त्वोत्तंभूता ध्यानभावादीनामुप्रतिपर्यतवःलक्षणादयश्चत्वारोऽर्थःप्रत्या
दयस्त्रयःसर्वेषांसर्वत्रकर्मप्रववतीयसंज्ञाभवन्ति इहकस्मात्रभवति वेशोयमत्रादे
भगायल एवेतिस्वरितेनलिंगेनयथासंख्येयत्रतेष्यते अत्रस्वरितत्वेनप्रतिज्ञायते
स्वरितेनाधिकारइतिस्वरितग्रहणंपूर्वणापिसंव्यते स्वरितेनाधिकारः स्वरि
तेनेतीर्थभूतलक्षणेत्तीयास्वरितोनामस्वरविशेषोवल्लभःतेनविह्नेनाधिका
रोवोद्भवःअधिकारोवितियोगः स्वरितगणयुक्तंशब्दरूपमेतदधिकृतद्वडमरत्रोम
तिष्ठते प्रतिज्ञास्विताःपाणिनीयाःप्रत्ययःधातोःज्याप्रातिपदिकाता अंगस्यत
स्पष्टस्य अनुदाहरितश्चात्मनेपदम् अविशेषेणधातोरात्मनेपदपरस्मैपदंववि

३०

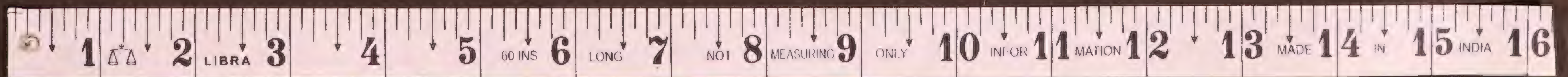
धाम्यते तत्रायेनियमः क्रियते अतस्तान्तेषां तवः इति तच्च ते भवत्यत्रात्मनेपदं भवति रात्रे
 भः अतस्तान्तेषां ग्रामग्रामेव सवस्ते हि द्यः तत्त्वपिष्टुः स्तेशीदृशेते भावत्पुर्मणो
 अ लः कर्मणि च भावे वा कर्म के भ इति भाव कर्मणो विहितस्यैव मतिवाटयः सामा
 येन वक्ष्यते तत्रैतमुच्यते भाव कर्मणि चात्मनेपदे भावे सायते भवतामप्यते भवता क
 र्मणि क्रियते कटः क्रियते भावः कर्म कर्तरि ल्युते केदारः स्वयमेवेति परस्मैपदं भव
 परस्मैकर्तरि ज्ञेयं तभावेन च कर्मणि आत्मनेपदे विधेयं तत्वे कर्मणि कर्तरि कर्तरि
 कर्मव्यतिहारो कर्मशब्दः क्रियावाची व्यतिहारो विनिमयः अत्रान्यसंबन्धिनी क्रिया
 मन्त्रः करोतीतरसंबन्धिनी क्रिया मन्त्रः करोतीतरसंबन्धिनी चेतः सकर्मव्यतिहारः
 तद्विशिष्टक्रियातत्त्वादातोतरात्मनेपदं भवति व्यतिसुनते व्यतिपुनते कर्मव्यतिहार
 इति किं लुतन्ति पुनन्ति कर्तृग्रहणमत्र राशे शेषात्कर्तरि परस्मैपदमिति नराति
 हिंसाशेभः पूर्वणत्सनेपदे प्राप्ते प्रतिविध्यते राशेभ्यो हिंसाशेभ्यः अथातभ्यः कर्म
 व्यतिहारेनात्मनेपदं भवति व्यतिगच्छति व्यतिसर्पति हिंसाशेभ्यः व्यतिहिंसन्ति

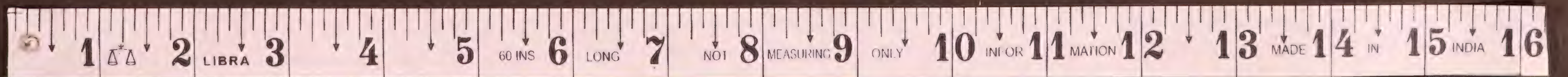
का.
वृ प्र
३१

यत्पञ्चानि प्रतिषेधे ह मादीनामपसंख्यानं अतिहसन्ति यतिस्तल्पन्ति यतिपटन्ति हरेतेर
प्रतिषेधः संप्रहृतो राज्ञातः इतरेतरान्योन्योपपादाच्च इतरेतरान्योन्यद्वयेवमुपपा
दादातोः कर्मयतिहारेनात्मनेपदं भवति इतरेतरस्य यतिस्तल्पन्ति यतिपटन्ति हरेतेर
निपरस्परस्योपपादाच्चैतिवक्तव्यं परस्परस्य यतिस्तल्पन्ति तेर्विंशः शेषाः कर्तारिपरस्योप
देप्रोप्तेनिसुर्वावदात्मनेपदं विधीयते तेनः परस्मादिश आत्मनेपदं भवति निर्विंशते निर्विशे
ते अत्रागमस्तद्गुणैर्नैव गृह्यते तेन तास्ति व्यवधानं न विधाते तेन रूपसर्गस्य ग्रहणम
र्थवद्गुणैर्नानर्थक्येति तस्मादिह न भवति मयुनिविधानि भ्रमराः परित्यज्य भः क्रियः
इकी न द्वयविति प्रये निजा कर्तं विप्रये क्रिया फले सिद्धमेवात्मनेपदमकर्ममिषा यो र्था
यमांभः परित्यजे भः उत्तरस्मात् कीर्णातेरात्मनेपदं भवति परिकीर्णीते विकीर्णीते
वकीर्णीते पर्यादय उपसर्गा गृह्यन्ते तेनेह न भवति बहुविकीर्णीतवनं विपराभांजेः
शेषाः परस्मैपदमित्यस्यापवादः विपरापूर्वा जयतेरात्मनेपदं भवति विजयते पराजयते
विपराधाद्वाव उपसर्गा गृह्यन्ते माह्वर्यान्तेनेह न भवति बहुविजयतिवनं पराजयतिसे

३१

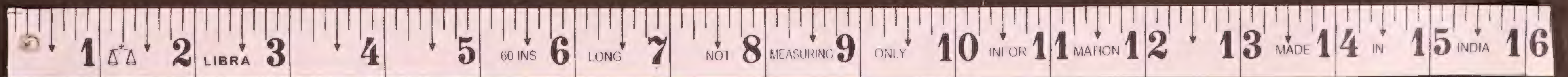
नेति आदोदोनास्यविहरणे अकर्तृभिषाणार्थः आरंभः अद्. पूर्वादातेरनास्यविहरणे
 वर्तमानादात्मनेपदं भवति विद्यामादत्तेयनमादत्तेयनास्यविहरणे इति किं आस्येयाद
 दाति आस्यविहरणसमानक्रियादपि प्रतिषेधो भवति विपाटिकायाददाति कूलयाद
 दाति स्वांगकर्मकाश्चेति वक्तव्यं स्वांगवेहृतपारिभाषिकं गृह्यते अद्वैतमूर्तिमत्स्वांगं
 किन्तु हि स्वसंगं स्वांगं इति दहनं भवति व्याख्यातेऽपि पीलकाः पतंगमावसिति कीरे
 न संपरिभ्यश्च कीर्तविहारे अतः संपरिदत्तेवं पूर्वादाद्. पूर्वादात्मात्मनेपदं भवति अतः कीरे
 ते संकीर्तते परिकीर्तते आदः खल्वपि आकीर्तते समोक्तं जने इति वक्तव्यं तेनेहनं भव
 ति संकीर्तन्ति शक्यतां समासमाह चर्यादन्वादि रूपसंगी गृह्यते तेनेहनं कर्म प्रव
 र्त्तनीयप्रयोगेन भवति माणवकमनुकीर्ततेति आगमं ह्यमायामात्मनेपदं वक्तव्यं
 ह्यमातमेदाकालहरणं आगमयस्वतावन्माणवकशिखेर्जितामायां विद्यासु
 पि दत्ते यत्तु पि शिदते आशिषितायः सर्पिषो नाशते मधुतो नाशते हरेर्गतिता
 क्कीले पैरकमसा अतः ह्यते मातृकं गावोतहरते गतिताक्कीले इति किं मा।

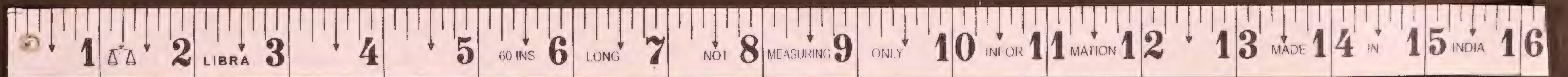
का
वृ प्र
३३

तत्र न ह्यतीति पितृ न ह्यतीति किरते र्हर्ष जीविका कलाय करणो ७ अपस्कि १ ते वृषभोरुष्टः
जीविकायां अपास्किरते ऊक्तेः ५ द्वाथी कला कथो अपस्किर सा आश्रयाथी आदि न
प्रच्छो न पसंख्यानं आनतो ह्यगलाः आष्टक्येते शुक्रं शष उपालंभने वाचा शरीर स्पर्शन
मपालंभने देवदत्ताय शपते यत्तदज्ञाय शपते उपालंभन इति किं शपति समवप्रविभ्यः
स्यः सम अवप्रविभ्ये वसूतीति ह्येते रात्मनेपदं भवति सन्ति ह्येते अर्धति ह्येते प्रति ह्येते विति
ह्येतस्यः प्रतिज्ञान इति वक्तव्यं अस्ति सकारमाति ह्येते आगमौ गुणद्वयीति ह्येते प्रका
नस्येयाख्यायोश्च स्वाभिप्राय कथं न प्रकानं स्येयस्याख्या स्येयाख्याति ह्यन्त्यस्मिन्निति स्ये
यः विवादपदे निर्णेत स्येय इति रूढः तस्य प्रतिपत्त्यर्थमाख्याग्रहणं प्रकाशने स्येयाख्यायां
वति ह्येते रात्मनेपदं भवति प्रकाशने तावत् ति ह्येते कन्याव्कोत्रेभ्यः स्ति ह्येते वृषली कामके।
भ्यप्रकाशयत्यात्मानं स्येयाख्यामिति त्रयिति ह्येते मयिति ह्येते जहाते तेनेक शर्मथसिद्धः
मंशप्य कर्णादिषु ति ह्येते यः असाधुयोगादि जयातरायाः प्रमाथितीनां विपदां पदानि
उदोत्त्व कर्मणि उत्पूर्वाति ह्येतेः अनूर्ध्व कर्मणि वर्तमानादात्मनेपदं भवति कर्मशब्दः

३३

क्रियावाची अनर्थाविशिष्टक्रियावचनातिष्ठतेरात्मनेपदंभवति गेहेउतिष्ठते ऊटुंभे
 तिष्ठतेतदर्थंउटतेइत्यर्थः उटइहायामिति वक्तव्यं इहमाभूदस्माद्भामाव्क्तमतिष्ठतिश
 तमुत्पद्यतेइत्यर्थेइहाग्रहणमनर्थकमणोविषेणोपापवादः अनर्थकमणीति किं आ
 मनाइतिष्ठतिशयनाइतिष्ठति उपार्थेचकरणे उपपूर्वातिष्ठतेः संवकरणोर्थवर्तमा
 नादात्मनेपदंभवति ऐंद्रागाहोपत्यमुपतिष्ठते आग्रीयाश्रयेयमुपतिष्ठतेसंवकरण
 इति किं भर्तारमुपतिष्ठतियौवनेतउपादेवष्टजासंगतकरणमित्रकरणपपथिषितिव
 क्तव्यं देवष्टजायां आदित्यमुपतिष्ठतेसंगतकरणोरथिकानुपतिष्ठतेमित्रकरणे महा
 मात्रानुपतिष्ठते संगतकरणमित्रकरणयोः कोविशेषः संगतकरणमुपयेषः तद्यथा
 गंगायमुनामुपतिष्ठतेइति मित्रकरणं तद्विनापुपक्षेणमैत्रीकरणसंबन्धः पथि
 ग्रयंपथाः सुव्रमुपतिष्ठते बालिष्ठायामिति वक्तव्यं भिक्षुकोवाहणकुलमुपतिष्ठ
 तेउपतिष्ठतीति वा अकर्मिण उपदिति वर्तते उपपूर्वातिष्ठते कर्मकाटकर्मकक्रिया
 वचनादात्मनेपदंभवति यावद्भुक्तमुपतिष्ठते यावदंत्यमुपतिष्ठते भुक्तमितिभावे

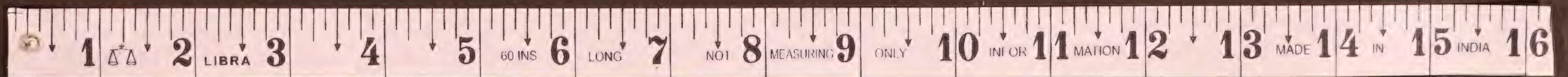

का.
द्व. प्र.
३४

ऋप्रत्ययः भोजने भोजने सन्निधीयते इत्यर्थः अकर्मकादिति किं राजानमुपतिष्ठति ३
दिभांतपः अकर्मकादिति वर्तते उट् विट्त्वेवं पूर्वात्तपतेरकर्मकादकर्मकक्रियवचनादा
त्मनेपदं भवति उत्तपते वितपते वितपते दीप्यत इत्यर्थः अकर्मकादित्येव उत्तपति सुव
र्णसंवाङ्गकारः वितपति प्रशिंवी सविता स्वांगकर्मकाश्चेति वक्तव्यं उत्तपते पाणिं उत्त
पतेष्टुं वितपते पाणि वितपतेष्टुं स्वांगं वेहनपारिभाषिकं गृह्यते अट्त्वे मूर्तिस्वांगं
विना हि स्वसंगं स्वांगमिति तेनेहनभव देवदत्तो यत्तदस्य प्रष्टुमुत्तपतीति तद्विभामि
ति किं तिष्ठति आदो यमहनः अकर्मकादिति वर्तते यमउपरमेहन हिंसागत्योरिति
परस्मैपदि नौताभ्यामाहुः पूर्वाभ्यामकर्मकक्रियावचनाभ्यामात्मनेपदं भवति आयच्छ
ते आयच्छेते आयच्छन्ते हनः खल्वपि आहते आघ्राते आघ्रते अकर्मकादित्येव आह
च्छतिकृपादृजे आहन्ति वृषलेपादेन स्वांगकर्मकादिति वक्तव्यं आयच्छते पाणिं आ
हते शिरः स्वसंगं स्वांगं तेनेहनभवति आहन्ति शिरः परकीयमिति समोगच्छि प्रच्छि
स्वरत्यन्ति श्रुविदिभ्यः अकर्मकादिति वर्तते शेषाः कर्तरि परस्मैपदे प्राप्ते संपूर्वभ्यः गमिद

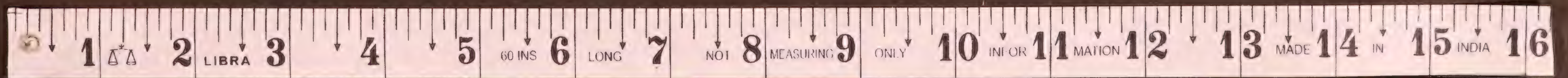
सु

३४

च्छिप्रच्छिद्य श्रुतिस्त्वितिदित्येतेभः श्रुतकर्मकेभः आत्मनेपदं भवति संगच्छते समच्छते
 संसृच्छते संसरते संकल्पाश्रयसमरन्तः अश्रुत्वादिभ्यः सत्रिशास्त्रातिभ्यश्च तजोदेशः
 तत्र हि परस्मैपदेष्वित्येतानाश्रीयते बहुलं च्छन्दस्यमाद्योगोमीत्याहुः प्रतिषिध्यते अटशो
 दिगुणादितिगुणः समरन्तसंस्पृणोते संविज्ञे अच्चेरनादेशस्य ग्रहणं समच्छिच्छति श्रु
 योदेशस्य तु श्रुतेरित्येव तसिद्धमात्मनेपदं श्रुतिरुभहात्रपद्यते अगतिप्रापणयोरिति
 भूवादौ अरुगताविति जुहुत्वादौ विशेषाभ्यां दुभयस्यापि ग्रहणं भवति विदेज्ञानार्थं
 सग्रहणं परस्मैपदिभिः समादिभिः सार्वत्र्यात् नलाभार्थं सस्वरितेनादुभयतोभाष
 स्पटशोश्चेति वक्तव्यं संप्रपणते श्रुतकर्मकादित्येव ग्रामं संगच्छति तिसमस्य विभोः ।
 श्रुतकर्मकादिति निवृत्ते इतः परं सामान्येनात्मनेपदविधानं प्रतिपत्तव्यं तिसं उपविष्टे
 वेसुवात् ह्रयतेरात्मनेपदं भवति निह्रयते सह्रयते उपह्रयते विह्रयते अकर्त्रभिप्रा
 यार्थश्चारेभः तत्र हि जिज्ञासिद्धमेवात्मनेपदं उपसर्गादस्य सृष्ट्योर्वावचनं तिरस्पतिनि
 रस्पते समूहति समूहते स्पर्शयामाहुः श्रुकर्ताभिप्रायार्थश्च आरंभः स्पर्शयोर्विषये आ

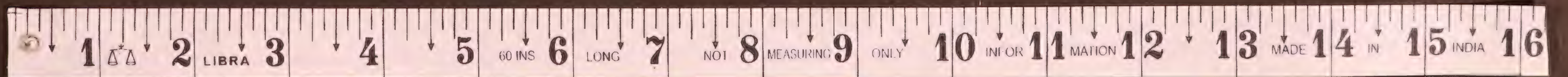
यं

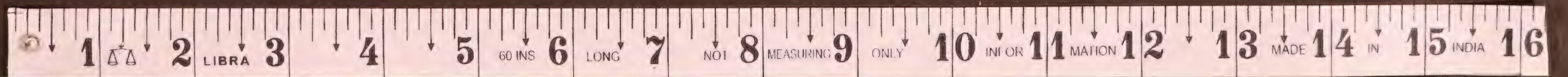
का
वृ प्र
३५

इ. पूर्वातद्भूयते रात्मनेपदं भवति सार्थासंघः पराभिभवेच्चासविषयो धातुर्थस्य धातुस्त
शाब्दिकियवमस्यो मस्यमाहूयते च्चाउच्चाउमाहूयते स्पर्धमानस्य स्पर्धाहाने करोतीत्यर्थः
सार्थायामितिकिं गामाहूयति गोपालकः गंधतावद्वेदनसेवनसाहसिकप्रतियत्त
प्रकथनोपयोगे प्रकथः कचभिप्राये कियफले सिद्धमेवात्मनेपदमकर्त्रभिप्रायार्थी
यस्यारंभः गंधनादिष्वर्थेषु वर्तमानात् करोते रात्मनेपदं भवति गंधनमपकास्पृष्टं हिंसा
त्मके सूचनं तथा हि वस्तु गंधयतेने अर्दे हिंसा हिंसायामिति चक्षुरादौ पयते अवक्षेप
णं भर्त्सनं सेवनमनुवृत्तिः साहसिकं साहसिककर्म प्रतियत्त सतः गुणाधानं प्रकथ
नं प्रकर्षणकथनं उपयोगो धर्मादिप्रयोजनो विनियोगः गंधने तावत् तत्कुरुते तदा ऊ
रुते सूचयतीत्यर्थः अवक्षेपो शेषेनो वर्तिका सप कुरुते भर्त्सयतीत्यर्थः सेवने के गणा
कात्प कुरुते महामात्मात्प कुरुते सेवते इत्यर्थः साहसिके परदारान्प कुरुते तेषु सहसा
वर्तते इत्यर्थः प्रतियत्ने पयोदकस्योपस्युरुते कांडगुणस्योपस्युरुते तस्य गुणाधानं
करोतीत्यर्थः षष्ठीसदौ करोतेः प्रतियत्त पवविधीयते प्रकथने कथाः प्रकुरुते जन्वा

३५

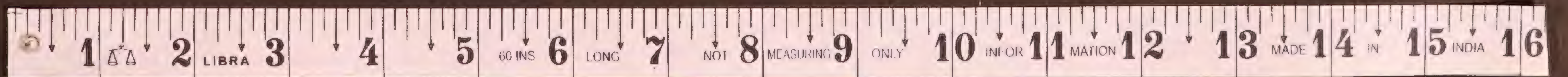
दास्यकुरुते प्रकर्षणा कथयतीत्यर्थः उपयोगेशोत प्रकुरुते सहस्रं प्रकुरुते यमीत्यर्थः शतं
 वित्तियुक्त इत्यर्थः एतेष्विति किं कटं करोति अथेः प्रसहने अकर्त्रभिप्रायार्थ आरंभः
 अथिपूर्वात्करोतेः प्रसहने वर्तमानादात्मनेपदं भवति प्रसहानमभिभवः अपराजयो
 वातं हापि च केतमभिवभूवनवातेन पराजित इत्यर्थः पृथग्योसकरणमुपसर्गविशेष
 णार्थं वेः शब्दकर्मणः कृन्न इत्यनवर्तते विपूर्वाङ्करोतेः अकर्त्रभिप्राये क्रियाफलेशब्द
 कर्मणा आत्मनेपदं भवति कर्मशब्दरूपाकाभिधायीन क्रियावचनः कोष्ठाविकुरुते
 स्वरात् खांत्तः विकुरुतस्वरान् शब्दकर्मणोर्द्विकं विकरोति य अकर्मकाश्च वेवन्न इत्य
 नवर्तते विपूर्वात्करोतेः अकर्मकादकर्मकक्रियावचनादात्मनेपदं भवति विकुरुते सै
 न्यवाः सानदातः शोभते वलातीत्यर्थः डोटनस्पृणाक्कात्रानि कुर्वते निष्कलं चेष्टन्
 इत्यर्थः सस्मान्नोत्संजनाचार्यकारणज्ञानभृतिविराणतव्येषु नित्यः एीञ्जप्रा
 प कर्त्रभिप्राये क्रियाफले सिद्धमेवात्मनेपदसकर्त्रभिप्रायार्थो य आरंभः सस्मानना
 दिषु विशेषेणोपसत्सु नयते वा तोरात्मनेपदं भवति सस्माननं पूजते नयते चार्थी

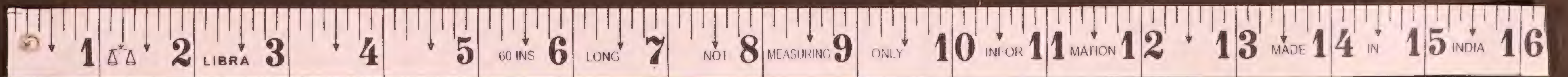
का.
वृष
३६

लोकायते चावी बुद्धिस्तत्संबंधादावोर्यपि चावी सलोकायते शास्त्रे पदार्थात्रयेत गमय
तीत्यर्थः उपपत्तिभिः स्थिरीकृत्य शिष्येभ्यः प्रपयति युक्तिभिः स्थाप्यमातात्संमानिताः
मृजिता भवन्ति उत्सृज्यत संक्षेपणं माणवकमदानयेते उत्तिपतीत्यर्थः आचार्यक
रणमाचार्यक्रियामाणवकमीदृशेन विधिना आत्मसामोपे प्रापयति यथा सावुपा
नेता स्वयमाचार्यः संययते माणवणमुपतयेते आत्मानमाचार्यी ऊर्वत्माणवमात्म
समोपे प्रापयतीत्यर्थः ज्ञानं प्रमेयनिष्ठयः नयते चावी लोकायते तत्र प्रमेयेति श्रितोतीत्य
र्थं भूतिर्वैतने कर्मकारात्पतयेते भूतिदानेन समीचीकरोतीत्यर्थः विगणनस्य एते
निष्पातने मूढाः कारं विनयन्ते निर्यातयन्तीत्यर्थः व्ययः धर्मादिषु विनियोगः शान्ते विन
येते सहस्रं विनयते धर्माद्यर्थे विनियुक्तरूपः यत्तं स्थितिकिं अजात्रयति ग्रामं कर्त्त
स्वेवामरीरेकमेण नयतेः कर्ता देवदत्तादिः लकारवाच्यतत्रस्येकमेण शरीरे सति न
येते रास्तेन पदे भवति शरीरं कायः तदेकदेशोपि शरीरं क्रोधं विनयते राजापत्यं विनय
ते कर्त्तव्य इति किं देवदत्तो यत्तदत्र स्य क्रोधं विनयते अशरीरे इति किं गडं विनयति।

३६

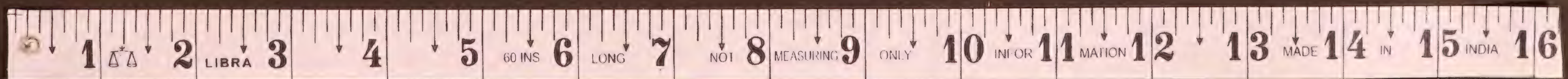
ब्रह्मविनयतिकर्मणीतिकिं बुद्ध्याविनयतिप्रसूया हृत्तिर्गतायनेषुकमः शेषाकर्तृरिपर
 स्मैपदेप्राप्तेवृत्त्यादिष्वर्थेषुकमेवातोरात्मनेपदेभवतिवृत्तिरप्रतिबंधःसर्गउत्साहःतायनेफी
 तता रुद्रस्यक्रमतेबुद्धिःयजुषक्रमतोबुद्धिर्बुद्धिर्नप्रतिरुह्यतइत्यर्थःसर्गवाकराणाध्यय
 नायक्रमतेलोकायताध्यायतायक्रमतेतत्सहृतइत्यर्थःतायनस्मिंशास्त्राणिक्रमतेन।
 स्पीतिभवन्तीत्यर्थःपतेष्वितिकिंक्रामति उपपराभां हृत्तिर्गतायनेष्विति वर्ततेउप
 परापूर्वाक्रमतेःवृत्त्यादिष्वर्थेषुवर्तमानादात्मनेपदेभवति कितंहीदमुच्यतेउपसर्गति
 यमार्थं सोपसर्गादुपपरापूर्वादेवनान्यपूर्वादितिउपक्रमतेपराक्रमते उपपराभासि।
 तिकिं संक्रामतिवृत्त्यादिष्वित्येवउपक्रमतिपराक्रमति आरु-उद्गमने आश्रुवात्क्रमते
 रुद्गमनेवर्तमानादात्मनेपदेभवति आक्रमतेआदित्य आक्रमतेवेदमाःआक्रमतेज्यो
 तीषि उद्गमनेइतिकिं आक्रमतिमारावकःऊतपं ज्योतिरुद्गमनेइतिवक्तव्यं इहमाभ
 त आक्रमतिधूमोर्हृत्यतले वेष्टादिविहरणे विष्टुवात्क्रमतेःपादविहरणेवर्तमाना
 दात्मनेपदेभवतिविहरणंविद्वेषःसृष्टाविक्रमतेसाधविक्रमते अद्यादीनांगतिविशेषो

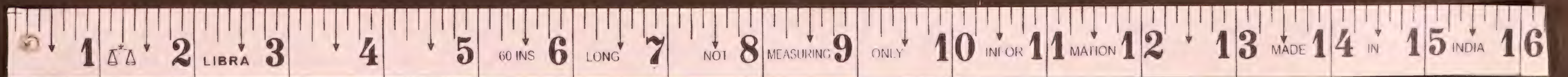
का.
दृप्र
३१

निकुमणमुच्यते यद्यपि वक्रमिः पादविहरणपदपद्यते क मपदविद्वेषे रतितथापि अने
कार्यतादात्म्यं एवमकं पादविहरण इति किं विकामुपसर्गाभां परस्मात्क मतेरात्मने
पदे भवति तौ वेत्तोपौ समर्थौ तस्यौ भवतः क्वानयोस्तुल्यार्थता आदिकर्मणि प्रक्रमते
भोक्तुं उपक्रमते भोक्तुं समर्थव्यामिति किं सर्वेषुः प्रक्रामति गच्छत्यर्थः अयरेयुरूप
क्रामति आगच्छत्यर्थः अर्थोपपत्त्यामित्यनेन आत्मनेपदे कस्मात् भवति वृत्त्यादि
ग्रहणं तत्रानवर्तते तत्रेदं प्रत्युदाहरणं अतः परसर्गाद्वा क मरेति वर्तते अप्राप्तिविभाषे
यं उपसर्गवियुक्तात्क मतेरात्मनेपदे वा भवति क मतेक्रामति अतः परसर्गादिति किं संक्रा
मति अपह्रवेतः शेषात्कर्तृपरस्मैपदे प्राप्ते जानातरेपह्रवे वर्तमानादात्मनेपदे भ
वति अपह्रवोति द्रुतिरपलायः सोपसर्गाश्चायमपह्रवे वर्तते न केवलः शातमेप जानी
ते सहस्रमप जानीते अपलयतीत्यर्थः अपह्रवे इति किं न तमपि किं विजानामि अक
र्मकाश्च अकर्मभिः प्रायार्थमिदं कर्मभिः प्राये अतः परसर्गाद्वा इति वदत्युक्तिश्च कर्मकाद
कर्मकक्रियावचनातेरात्मनेपदे भवति सर्पिषो जानीते मधुनो जानीते कथं वायमक

३१

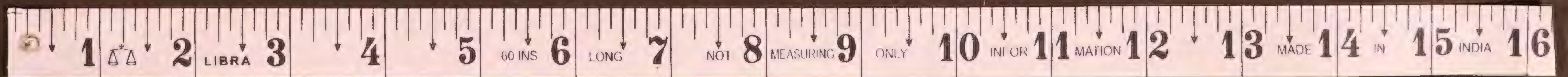
र्दकः नात्र सर्पिण्यपि ज्ञेयत्वेन विवर्तिते किन्तु हि सा तत्पूर्विकाया प्रवृत्तौ करणत्वेन प्रतथा
 च ज्ञोविदर्थस्य वरणो रतिषष्टी विधीयते सर्पिषो जानीते मथुनो जानीते सर्पिषा उपाये
 न प्रवर्तते इत्यर्थः अकर्मकादिति किं स्वरेण पुञ्जानाति संप्रतिभ्यामनाथ्याने न
 इति वर्तते सकर्मकार्थमिदं संप्रति इत्येवं पूर्वाज्ञानाते रात्मनेपदं भवति आध्यात्म
 कंटास्मरणं शातं संजानीते सहसं संजानीते शातं प्रतिजानीते सहसं प्रतिजानी
 ते अनाथ्याने इति किं पितुः संजानाति मातुः संजानाति तत्कंठे इत्यर्थः भासनोपसं
 भाषा ज्ञानयज्ञे विमत्पमंत्रोण पुवदः शेषात्कर्तरि परस्मैपदे प्राप्ते भासनादिषु विशेषे
 षणादिषु सासुवदतै रात्मनेपदं भवति भासनदीप्तिः वदते चावी लोकायते भासमा
 नो दीप्यमानस्तत्र पदार्थान्वक्तीत्यर्थः उपसभाषातपसान्तरं कर्मकारानपवदते
 सान्त्वयतीत्यर्थः ह्यने सम्यग्बोधयः वदते चावी लोकायते जानाति वदितमित्यर्थः
 यत्र तर्माहः क्षेत्रे विदते गोहे वदते तद्विषयमुत्साहमा विष्करोतीत्यर्थः विमतिना
 गमतिः क्षेत्रे विवदते गोहे विवदते विमतिपतिता विवित्रं भाषन्त इत्यर्थः उपसंवे

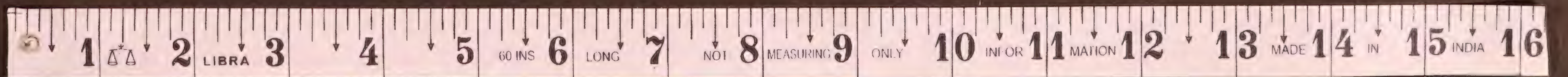
का.
दृप्र.
३८

गोरहस्यपक्कंदलेकुलभार्यामपवदते उपक्कंदयतीत्यर्थः पतेषितिकिं यत्किंचिद्वद
ति व्यक्तवाचांसमञ्चारणो वदतिवर्ततेव्यक्तवाचांसमञ्चारणोसहोञ्चारणो तत्रवर्त
मानाद्वदतेरात्मनेपदंभवति तन्नवदव्यक्तायांवाचीत्येवपश्यतेतत्रकिंव्यक्तवाचामि
तिविशेषेणोनप्रसिद्ध्युपसंग्रहार्थमेतत् व्यक्तवाचवदतिहिमनुष्ठाःप्रसिद्धाःतेषांसा
मञ्चारणोयथास्यात्संप्रवदन्तब्राह्मणाःसंप्रवदन्तक्षत्रियाःव्यक्तवाचामितिकिम
अपि विज्ञहीहिद्विष्टोपगृह्णन्त्यजनवसंगमफीरुवल्गुमं अरुणकरोमपववर्तते
वरतनसंप्रवदन्तिऊकुटाःसमञ्चारणोदितिकिं ब्राह्मणोवदतिक्षत्रियोवदति अ
नोरकर्मकात् व्यक्तवाचामितिवर्तते अन्तर्पूर्वाद्वदतेरकर्मकादात्मनेपदंभवति अ
न्तवदतेकटःकलापस्यअन्तवदतेमौदःपेष्मलादस्यअन्तःसादृश्येयथाकालापोथी
यानोवदतितथाकटइत्यर्थःअकर्मकादितिकिं पूर्वमेवयज्जुदितमन्तवदतिय
क्तवाचामित्येव अन्तवदतिपरीणावाचांविभाषाविप्रलापे वदतिवर्तते व्यक्तवा
चांसमञ्चारणोदितिविप्रलापात्सर्वेव्यक्तवाक्समञ्चारणो वर्तमानाद्वदतेरात्मनेप

३८

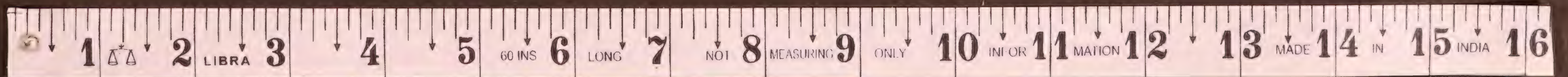
दंभवतिविभाषाप्रामविभोषयंविप्रवदन्तेसांवत्सराःविप्रवदन्तिसांवत्सराविप्रवदन्ते
 मौहन्ताःविप्रवदन्तिमौहन्तायुगपत्परस्परप्रतिषेधेनविरुद्धंवदन्तीत्यर्थःविप्रलाप
 इति किं संप्रवदन्तिशक्तनयःसमञ्चारणोदयेवक्रमेणमौहर्तामौहर्तनसहविप्रव
 दन्ति आवाञ्छुः पूर्वविगारोदितितदौपद्यतेतस्मिंदग्रहणानतपूषाद्वरतिक्पादि
 पोटितस्यतस्यवपूर्वस्यप्रत्ययोगपवनास्ति मेषादितिपरस्मैपदेप्राप्तेप्रवृत्ती।
 द्विरतेरात्मनेपदंभवति अवीगारतेअवीगारते अवीगारते अवीरितिकिंगिरति स
 सःप्रतिज्ञाने गुरतिवर्ततेसंपूर्वाहिरतेःप्रतिज्ञानवर्तमानादात्मनेपदंभवतिप्र
 तिज्ञानसम्पुपगमःप्रतिअवीगीकरांशतंसंगिरतेसहस्रंसंगिरतेतिपेशाद्वंसं
 गिरतेमन्तेसर्वज्ञंसंगिरते प्रतिज्ञानेइति किं संगिरतिशामे उदश्चरसकर्मकात्
 शेषात्कर्तरिपरस्मैपदेप्राप्तेतत्पूर्वाचरतेःसकर्मकात्मकर्मकक्रियावचनादात्म
 नेपदंभवति गुरुमञ्चरतेजंभमञ्चरतेगुरुवचनमञ्चरतेउत्क्रम्यगच्छतीत्यर्थः
 सकर्मकादिति किं वाच्यमञ्चरति समस्ततीयायुक्तात् संपूर्वाचरतेस्ततीयायु

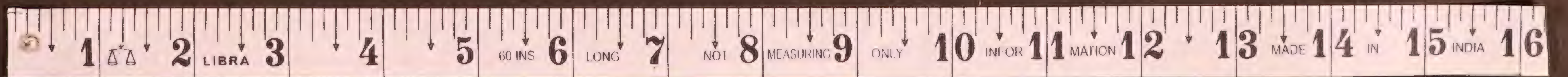
का.
वृ. प्र.
३५

ज्ञादात्मनेपदे भवति तृतीयाविभक्तिरुत्पत्तं तथा चरते नर्यशरकः योगः अथेन मंचर
तेरथेन मंचरते तृतीया युक्तादिति किं उभौ लोको मंचरसि र्मं वा मंचरे वलयय यत्र
तदर्थयोगः संभवति तृतीया नन श्रूयते इति प्रत्युदाहरणं भवति दाणाश्च मावे चत
र्थार्थे दाणादा परस्मैपदी ततः संपूर्वा द्वितीया युक्तादात्मनेपदे भवति सावे तृतीया
वतर्था र्थे भवति कथं पुनस्तृतीया वतर्था र्थे स्यात् वक्तव्यमेतत्तत्र प्रपञ्चवहा तृतीया
वतर्था र्थे भवति ब्रह्मस्य संप्रयच्छते दास्या संप्रयच्छते कामकः सन्दा स्मै ददातीत्य
र्थः वतर्था र्थे इति किं पाणिना संप्रयच्छति समः प्रशब्देन व्यवधाने कथमात्मने
पदे सम इति विशेषणं षष्ठीतपे वमी उपायमः स्वकरणे शेषाः कर्तारि परस्मैपदे
उपसर्वायमः स्वकरणे वर्तमानादात्मनेपदे भवति पाणिग्रहाण विशिष्टमिह स्वकर
णं गृह्यते तस्वकरणमात्रभार्यामुपयच्छते कस्यामुपयच्छते स्वकरण इति किम्
देवदत्तौ यत्तदत्र सभार्यामुपयच्छति ज्ञात्वा स्मृदशा मनः ज्ञात्वा स्मृदशा इति तेषां
मनस्ताना मात्मनेपदे भवति तत्र ज्ञाता तेरपहवेत्त इति विभिः सूत्रेणात्मनेपदे विहि

३५

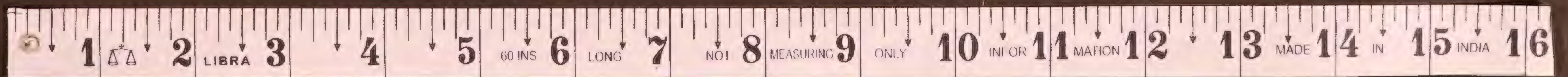
ते अहशो रपिसमो गस्पृच्छि प्रच्छीमत्र विहितं तस्मिन् विषये पूर्ववत्सनदत्ते वासिष्ठा।
 सात्मनेपदं ततो न्यत्रातेन विधीयते सनतः पुनरप्राप्तपवविधानं यमं जिज्ञासते गुरुं
 शुश्रूषते नष्टं सस्मृते नृपं दिदृक्षते तानोर्जः सर्वेण योगेन प्राप्तमात्मनेपदं प्रतिषि
 धते अत्र पूर्वज्ञानातेः सत्रन्नादात्मनेपदं तभवति तथा च सति सकर्मकस्यायं प्रतिषे
 धः संपद्यते पुत्रमनुजिज्ञासति अतो रितिकं यमं जिज्ञासते तं भ्यां अत्रः प्रतिश्राद्ध-
 दत्तेवं पूर्वच्छ्रुत्वा ततोः सत्रन्नादात्मनेपदं भवति प्रतिशुश्रूषति श्राश्रूषति उपसर्गप्र-
 णवेदेन स्मादिह प्रतिषेधो न भवति देवदत्तं प्रतिशुश्रूषते शोदेषि शतः शोदलशतं तेन
 एव सौपदीपतस्मादात्मनेपदे विधीयते शारिः शित शिद्धावी शितो वा संबंधीतदात्म
 नेपदं भवति शीयते शीयेते शीयन्ते शित इति किं शात्स्यति अशात्स्यत शिशत्स्यति
 ह्रद् प्राणात्पागेदिज्ञादात्मनेपदं सत्रसिद्धमेवति गार्थमिदं वचनं स्त्रियतेः स्त्रिलि
 ङोः शितश्चात्मनेपदं भवत्यन्यत्र न भवति अष्टतम्यषीष्टशितः खल प्रियते प्रियेते मि
 यन्ते नियमः किंशः मरिष्यति अमरिष्यत मूर्षति पूर्ववत्सनः सनः पूर्वोयः धातस्त

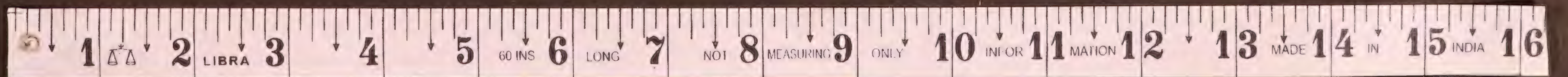
का
हृ प्र
ध.

इत्सत्रत्ताततआत्मनेपदंभवतितेननिमित्तेनपूर्वस्मादात्मनेपदंविधीयतेतेनैवसनत्ता
दपिभवति अतदातुडितआत्मनेपदं आसंबलंशंतेसनत्तादीपतदेवतिमित्ते आसिमि
षतेविदसिषतेशिषायिषते तेर्विशतिविशतेतिविविक्तते आचउद्भूते आक्रमते
आचिकंसतेरुहभवति शिषात्सति समुर्ध्वतिनरुशदिष्वितिमात्रमात्मनेप
दनिमित्तेकिन्तर्किंशिलिद्रोपितचेरुनास्तियत्रचपूर्वत्रैवतिसिन्नभावःप्रतिषि
धेतेतत्सनत्तेननिमित्तेअतर्विकीर्षतियराचिकीर्षतिरुहजगसतेमीमांसतेरति
अतदातुडितइत्येवसिद्धमात्मनेपदं अवयवेकतेलिंगंममदायस्यविशेषकंभवती
ति आंप्रत्ययःकामोतप्रयोगस्य अकर्त्रभिप्रायार्थआरंभःआंप्रत्ययेयस्मात्तमा
प्रत्ययःआंप्रयोगस्यात्मनेपदंभवतिईहांचकेईत्तांचके यदिविध्यर्थमेतेर्थ उज्ज
वकार उडेभांचकारेतिकर्त्रभिप्रायेक्रियाफलेआत्मनेपदंप्राप्नोति उभयमनेन
क्रियतेविधितियमश्चकभ्रंपूर्ववदितिवर्तते सद्धितीयःयत्रोभविष्यतिक्रजदति
किं ईत्तामासईत्तांबभूवकथंपुनरस्यानप्रयोगोयावताचक्रंवातुप्रयज्यत्वेति

ध.

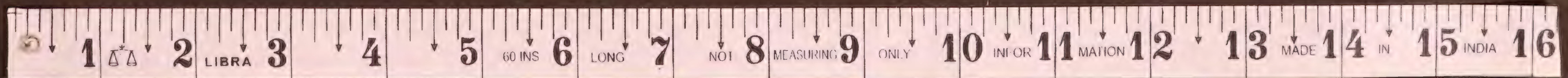
दीत्युच्यते कृजिति प्रत्याहारः समां तत्र विज्ञायते कृमि विज्ञानो प्रत्याहारः अभूततद्वा
 वेकृतस्ति प्रयोगे संपद्यकर्तारिच्छित्ति कृषावादाभ्यावत्कृजः द्वितीयतृतीयरति
 नकारः प्रोपाभां युजेरयत्तपात्रेषु युजिरयोगोस्वरिते तस्मै कर्तभि प्रायेरिथाफ
 ले सिद्धमेवात्मनेपदं अकर्त्रभि प्रायार्थे आरंभः प्रउपरत्वेवं पूर्वा युजेरयत्तपात्रविष
 यादात्मनेपदं भवति प्रयुक्ते उपयुक्ते अयत्तपात्रे विहितं द्वन्द्वयत्तपात्राणि प्रयुनक्ति
 यीरः स्रगयन्तो पस्मादिति वक्तव्यं उपयुक्ते विद्युक्ते समः स्त्व व द्भुते जने परस्मैपदीत
 तः संसर्वादात्मनेपदं भवति समो गस्त्विक प्रच्छीत्यत्रैव वस्मादयेन पठितः अकर्मका
 दितितत्रवर्तते सकर्मकार्यहमिदं संस्त्ववते शस्त्ववते संस्त्ववन्ते भजोतवने
 भजपालनाभवहारयोः इति रुदादौ पठ्यते तस्मादन्वये प्रपालने वर्तमानादात्मने
 पदं भवति भुंक्ते भुंजाते भुंजाते अतवत इति किं भुंज्येत मग्निरहितः अवन प्रतिषेधेत
 धारौटोदिकस्मैव ग्रहणं विज्ञायते ते ते हत भवति विभजति पाणिं एरणौ यत्क
 र्माणौ सचेत्कर्ता नाथाते रणि चञ्चेति कर्त्रभि प्रायेरिथाफले सिद्धमेवात्मनेपदम्

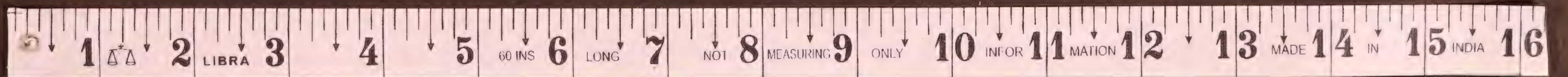
का.
द्व. प्र.
४१
५२

कर्त्रेभिः शार्थो यमारंभः अपत्तादात्मनेपदे भवति कथमणौ वेत्ते देवचकर्म स एव चक
र्म स एव चकर्ता भवति अनाधाने आख्याने दर्जयित्वा शारहन्ति हस्तिने हस्तिपकाः।
आरोहयते हस्ती स्वयमेव सिंचन्ति हस्तिने मेचकाः मेचयते हस्ती भूय मेव पश्यन्ति।
भूत्या राजानं दर्शयते राजा स्वयमेव गोरिति किं आरोहन्ति हस्तिने हस्तिपकाः आरो
हयमानो हस्ती साधारो हयति अणाविति किं गणयति गणं गोपालकः गणयति ग
णः स्वयमेव कर्म ग्रहणं किं लुताति दात्रेण लावयति दात्रेण एवेद्रुणं समानं क्रिया
र्थं आरोहन्ति हस्तिने हस्तिपकाः आरोहयमाणो हस्ती भीतास्ते वयति मात्रेयत्प्रह
णामन्यकर्म कार्यं आरोहन्ति हस्तिने हस्तिपकाः आरोहयमाणो हस्ती स्थलमारोहयति
सतष्पातं कर्तृति किं आरोहन्ति हस्तिने हस्तिपकाः तातारो हयति महामातः अना
ख्याते इति किं स्मरति वनगुल्मस्य कोकिलः स्मरत्येते वनगुल्मः स्वयमेव नतु चात्र क
र्तरि मूलोदाहरणात् तत्र कर्म न द्वावेनैव सिद्धमात्मनेपदे किमर्थं सिद्धमुच्यते कर्म
स्य भावकानां कर्मस्य क्रियाणां च कर्मवदति दशो विज्ञायते कर्तृस्यार्थो यमारंभः तथा

५२

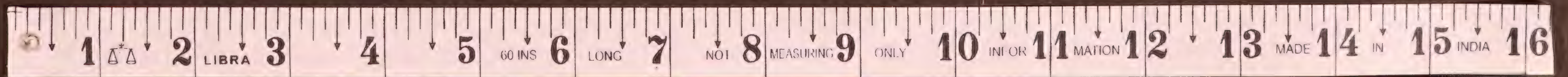
बहुरिःकर्तृस्यक्रियःदोषाःकर्तृस्यकावकउदाहृतः भीःस्याहेतुभये ऐरितिवर्ततेअ
 कर्त्रीभिप्रायार्थआरंभःविभीतःसम्येतेष्वणपत्तादात्मनेपदंभवतिहेतुभयेहेतुःप्रयोज
 कःकर्तालकारवाच्यःततश्चेद्वयंभवतिभयग्रहणमुपलक्षणाण्यविस्मयोपिततपवमं
 दोषोभयतेजदिलोभोभयतेमंदोविस्मयतेजदिलोविस्मापयते हेतुभयरतिकिं कुंवि
 कयैतंभायति श्रेणविस्मापयति गृथिवंघ्याःप्रलंबने ऐरितिवर्ततेअकर्त्रीभिप्राया
 र्थआरंभःग्रथुअभिंकांदायां वंदुरातावित्येतयोःणपत्तयोःप्रलंबनेवर्तमानयोरात्म
 नेपदंभवतिप्रलंबनेविमंवादने मिथ्याफलाख्यानं साणवकंराणवकंरावयतेमा
 णवकंववयतेप्रलंबनश्रुतिकिं खानेरावयतिरावमस्योत्पादयतीत्यर्थःमुहिंववयति
 परिहरतीत्यर्थः लियःसस्मानशालीनीकरणायो ऐरितिवर्ततेअकर्त्रीभिप्रायार्थ
 आरंभःलीडस्त्रेवणेइतिदिवादौपयतेलीड्वेवणेइतिवत्पादौविशेषाभावाद्भयो
 र्ग्रहणेस्त्रिःणपत्तात् सस्माननेशालीनीकरणेचवर्तमानादात्मनेपदंभवतिचशब्दा
 त्वलंबनचेसस्माननेपूजनं शालीनीकरणान्तराभावेन जटाभिरालापयतेइजामा

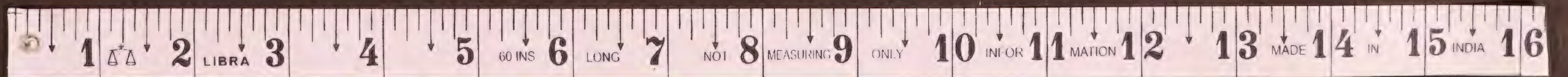
का.
द्वप्र
ध३

थिगत्कृतीत्यर्थः प्रेतेनोवर्तिका मपलापयुतेत्यकुरोतीत्यर्थः प्रलंबनेकस्वामुल्लापय
तेविसंवादयतीत्यर्थः विभाषालीयते इति वादं विधीयते तदस्मिन्निषेधेति मन्त्रवि
कल्पः व्यवस्थितविभाषाहि सा संमाननादिषितिकिं बालकपुल्लापयति मिथोपप
त्कृजोभासे एोरिति वर्तते अर्कत्रभिप्रायार्थ आरंभः एतन्नात्करोतेः मिथोपपदादात्म
नेपदे भवति अभ्यासे अभ्यासः पुनः पुनः करणमावृत्तिः पदे मिथ्याकारयते सोपवारे
स्वर्गादिदृष्टममकृडश्चारयतीत्यर्थः मिथोपपदादितिकिं पदे सकृदकारयति ह्यनइतिकिं
पदे मिथ्यावाचयति अभ्यासे इति किं पदे मिथ्याकारयति सकृडश्चारयतीत्यर्थः स्वरित
जितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले एोरिति तिवृत्ते शेषात्कर्तारिपरस्मैपदेशे स्वरिते तोयेथातवः
जितश्चेतेत्य आत्मनेपदे भवति कर्तारं चेत्क्रियाफलमभिप्रेति क्रियायाः फलप्रधानभूतेय
दर्थमसौ क्रियारभते तश्चेत्कर्तुः लकारवाच्या स्पभवति यजते पचते जितः एवल्वापि सत
ते कुरुते स्वर्गादिप्रधानफलमिह कर्तारमभिप्रेति कर्त्रभिप्राये इति किं यजन्ति याजकाः
पचन्ति भक्तकागः कुरुन्ति कर्मकागः यद्यपि दक्षिणादिति च कर्तुः फलमिहास्ति तथा

ध३

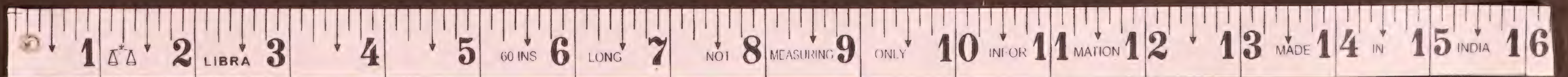
पितृतदर्थः क्रियारंभः शुपाददः कर्त्रभिप्राये इति वर्तते अपसर्वाद्दत्ते भर्त्रभिप्राये क्रियाफले
 आत्मनेपदं भवति यत्तत्कामो न्यायस्य पदं तस्यापवादो देवतसर्जयिष्वासीति सम्यक् कर्त्रभि
 प्राये क्रियाफले इत्येव अपवदति णिचञ्च कर्त्रभिप्राये क्रियाफले इत्येव णिजन्तादात्म
 नेपदं भवति कर्त्रभिप्राये क्रियाफले कृदन्कारयेते डोदन्ते पाचयते कर्त्रभिप्राये इत्येव का
 रयति समदाद्भोग्यस्य कर्त्रभिप्राये इति वर्तते सम उत आद् इत्येव पूर्वायमे कर्मभि
 प्राये क्रियाफले आत्मनेपदं भवति यत्तद्विषये त्वस्योपात्तं भवति व्रीहीन्संयच्छते भारम
 यच्छते वसुमायच्छते आद् पूर्वात्कर्मकादादौ यमहरति सिद्धमेवात्मनेपदं सकर्मका
 र्ये पुनरितं ग्रहणं शुप्रत्यय इति किं उद्यच्छति चिकित्सां वैद्यः कर्त्रभिप्राये इति किं देवदा
 तस्य गोसंयच्छति उद्यच्छति आयच्छति अतपसर्गाजः कर्त्रभिप्राये इत्येव अतपसर्गा
 जानातः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले आत्मनेपदं भवति गां जानीते अस्ते जानीते अतपस
 र्गादिति किं स्वर्गलोकं न प्रजानाति मूढः कर्त्रभिप्राये इत्येव देवदत्तस्य गो जानाति
 विभाषोपपदेन प्रतीक्ष्यमाने स्वरितञित इति पंचभिः सूत्रैः आत्मनेपदं कर्त्रभिप्राये

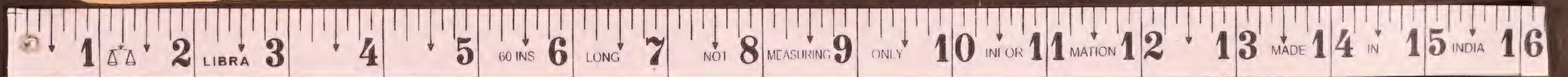
का.
द्वे प्र
थम

क्रियाफले योत्ते विहितं तदप्यपदेने याति तेन प्रोप्ताति इति वचनमात्रं भूते समीपे श्रूय
माणं शास्त्रान्तरमप्यपदेनेन प्रतीयमाने कर्त्रभिप्राये क्रियाफले विभाषा आत्मनेपदं भवति
स्वयं जेत्यजतिस्वयं जेत्यजते स्वकटे करोति स्वकटे कुरुते स्वपुत्रमपवदति स्वपुत्रमपवदते
एवं पंचसूत्रामदाहृत्य शेषाकर्तारि परस्मैपदं पूर्वणप्रकरणेनात्मनेपदतियमः कृ
तः परस्मैपदमति यतं तत्सर्वतः प्राप्नोति तदर्थमिदं मुख्यते येभ्यो यातभ्यो येन विशेषणोत्ता
त्मनेपदमुक्तं ततो यदत्यत्मशेषः शेषाकर्तारि परस्मैपदं भवति शेषादेव तात्पर्यमात्रं अत्र
तदित्यात्मनेपदमुक्तं आत्मवस्तेषो ते ततो न्यत्र परस्मैपदं भवति याति वाति तेर्विश आत्म
नेपदमुक्तं निविशत ततो न्यत्र परस्मैपदमुक्तं विधीयते आविशति प्रविशति कर्तरिति
किं गम्यते पश्यते कर्मकर्तारि कस्मात्परस्मैपदं न भवति पश्यते शोदतः स्वयमेव कर्तारि कर्म
यतिहारे इति द्वितीयं कर्तृश्रृणोमन्वर्तते तेन कर्तृवयः कर्ता तत्र परस्मैपदं कर्मकर्तारि
न भवति अत्र पराभ्यां कृञः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले गत्यनादिषु शेषेषु करोतेरात्मनेपदं
विहितं तदपवादः परस्मैपदं विधीयते अत्र परादत्येवं पूर्वाकरोतेः परस्मैपदं भवति अत्र

थम

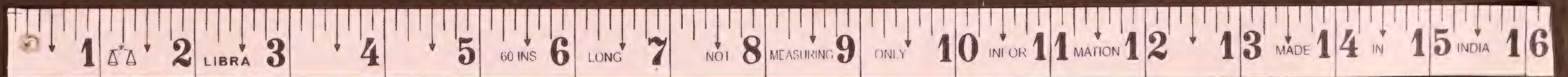
करोति पराकरोति अभिप्रभृतिभ्यः क्षिपः क्षिपे प्रशोषरितेन ततः कर्त्रभिप्राये क्रियाफल
 विवक्षाया मात्मनेपदे प्राप्ते परस्मैपदं विधीयते अभिप्रतिश्रुतिरूपेण सर्वान्तिपः परस्मैपदं भ
 वति अभिक्षिपति प्रक्षिपति श्रुतिक्षिपति अभिप्रभृतिभ्यः क्षिपति किं आक्षिपते द्वितीयम
 पिकर्त्तृप्रहणमनवर्तते तेनेह न भवति अभिक्षिप्यते स्वयमेव शब्दः बहुप्रापणे स्व
 रितेन ततः कर्त्रभिप्राये क्रियाफलविवक्षाया मात्मनेपदे प्राप्ते परस्मैपदं विधीयते प्रस
 र्वाहकतेः परस्मैपदं भवति प्रवहति प्रवहन्तः प्रवहन्ति प्रादितिकिं आवहते परेह्यः
 मृषति तिङ्गाया स्वरितेन ततस्तथैवात्मनेपदे प्राप्ते परस्मैपदं विधीयते परिसृवाद्धृषतेः पर
 स्मैपदं भवति परिमृषति दिङ्माङ्गान् परिमृष्यतः परिमृष्यन्ति परेरिति किं आमृष्यते व
 हति मयिके चिदन्वर्तयन्ति परिवहति व्यासृजिभोरमः स्रुक्तीडाया अन्तर्दात्रेदात्मने
 पदे प्राप्ते ततः परस्मैपदं विधीयते विश्राड् परिरुत्येवं सृक्तीडमतेः परस्मैपदं भवति विरमति
 आरमति परिरमति एतेभ्य इति किं अभिरमते उपाश्च रमत्येव उपसृवाद्धृमते परस्मैपदं
 भवति देवदत्तमपरमति उपरमयतीति यावत् अन्तर्भाविताण्यर्थो वरमिः सकर्मकः प्र

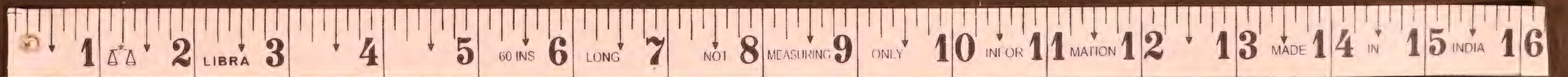
का.
दृप्र.
५५

ययोगकरणमन्त्रार्थं अकर्मकादिभाषावक्ष्यतिसउपादिति वर्तते सर्वेणानित्येपरस्मैपर
स्मैपदेषां प्रेविकल्प्यारभते उपसर्वाद्मतेरकर्मकादिभाषयापरस्मैपदं भवति यावद्
क्रमपरमति यावद्क्रमपरमतेति वर्तते इत्यर्थः बुधयुयनशजनें प्रुदुसुभोणोः णिच
श्रुतिकर्त्रभिप्राये क्रियाफलविवक्षाया मात्मनेपदेषां प्रेववादः परस्मैपदं विधीयते बुधयु
यनशजनदुप्रुदुसुदत्येतेभ्योऽपनेभ्यः परस्मैपदं भवति बोधयतियोधयतिनाशयति
जनयति अध्यापयति प्रावयति द्रावयति स्वावयति येनाकर्मकास्तेषामणावकर्मकाश्चि
त्रवक्तृत्वादिन्येव सिद्धवचनमिदमवित्तवक्तृत्वा कार्यं बोधयति पश्ये योधयति काष्ठा
तिनाशयति दुःखं जनयति स्वात्वं अध्यापयति वेदं प्रुदुसुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तुवस्तु
गारणोचलनार्थं भः चेति सिद्धे यदा न चलनार्थास्तदर्थं वचनं प्रावयते प्राप्नोतीति गमते
अयोद्वति विलीयत इत्यर्थः कुंडिका सवति स्पन्दत इत्यर्थः तद्विषयात्सुदाहरणातिभ
वन्ति तिगारणचलनार्थं भः णोरिति वर्तते कर्त्रभिप्रायक्रियाफलविवक्षाया मात्मने
पदापवादः परस्मैपदं विधीयते तिगारणमभवहारः चलनं कथं नं तिगारणार्थं भः चल

५५

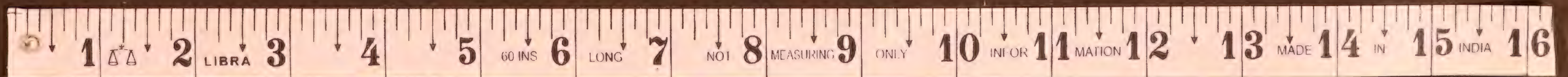
नार्थेभः वधातभः एपन्तेभः परस्मैपदं भवति ति गारयति आशयति भोजयति चलता
 र्थेभः चलयति वोपयति केंपयति अयसपियोगः सकर्मकार्थः अचितवक्तृत्कार्थश्च
 अदेः प्रतिषेधो वक्तव्यः अतिदेवदत्तः आदयते देवदत्तेन अणौ अकर्मकाश्चित्तवक्तृत्
 कात् ऐरिति वर्तते कर्त्रभिप्रायक्रियाफलविवक्षाया मात्मनेपदापवादः परस्मैपदं
 विधीयते अणपन्तो यो यत्र कर्मकश्चित्तवक्तृत्कश्च तस्मात्पन्तात्परस्मैपदं भवति
 आस्ते देवदत्तः आसयति देवदत्तं शेते देवदत्तः शाययति देवदत्ते अणावितिकिं चेतय
 मातं प्रयोजयति चेतयते इति केचित्प्रत्युदाहरन्ति तदयुक्तं हेतुमीणावोविधिः प्रति
 षेधोपि प्रत्यसेत्तस्मैव न्यायः तस्मादिह चेतयतीति परस्मैपदेनैव भवितव्यं इदं तत्र
 त्युदाहरणं आगेह्यमाणं प्रयोजयत्यगेह्यते अकर्मकादितिकिं कटं ऊर्वाणं प्रयो
 जयति कारयते चित्तवक्तृत्कादितिकिं शुष्मन्ति ब्रीहयः शोषयते ब्रीहीन् देवदत्तः
 नपादस्यास्य स्याद्यस्य रिमुरुचिर्नतिवददसः पूर्वणयोगद्वयेन कर्त्रभिप्रायक्रियाफ
 लविवक्षाया मात्मेनपदापवादः परस्मैपदं विहितं तस्य प्रतिषेधोपमच्यते यत्र कर्त्रभि

का.
दृप्र.
यद

प्रायविषयेपरस्मैपदंतदवस्थितमेव तप्रतिषिध्यतेपारसि आश्रमा आश्रमपरिसरु रु.
नति वदवसरत्येतेपाणपन्नभःपरस्मैपदंतविहितंभवति तत्रापिबतित्रिगणार्थःदमिप्रभ
तयश्चवित्तवक्तृकात्ततिश्चलनार्थपितेषांपरस्मैपदंतभवति पा पाययतेवमिःदमयते
आश्रम आश्रमयते यमोपरिविशेषणरुतिमित्ताप्रतिषिध्यते आश्रम आश्रमयते प
परिसरु परिसरुयते रुचिरोचयते नति नतयते वद वादयेत वस वासयतेपादिषुये
टप संख्यातं थापयतेशिष्टमेकंसमोची वाक्यः लोहितादिशब्दःकथितिवक्ष्यति
दन्तादतोर्वापरस्मैपदंतभवति लोहितायते लोहितायति पटपटायति पटपटायते अ
शोश्च परस्मैतश्चानन्तरंपदेनमुक्ताकथंमवात्मनेपदंलभ्यते अनदातइत्येवमादिता
प्रकरणोनतत्रियमितं एवंतर्हिदित्वात्मनेपदमेवात्रविकल्पितंविधीयते तश्चानन्तरंपर
स्मैपदप्रतिषेधेनसत्रिधापितमिहसंबध्यते तेतमुक्तेषोषात्परस्मैपदंकरिष्यति युञ्जो ल
डि. वेत्येवयुतदोप्रौतत्साहचर्याल्लजादयोपिकृपपर्यन्तास्तथैवव्यपदि वद्ववचननिर्देशा
दायर्थोचान्तर्भवति अनदात्तेत्रात्रित्यमेवात्मनेपदेप्राप्तेयुतादिभोलडिवापरस्मैपदं

यद

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

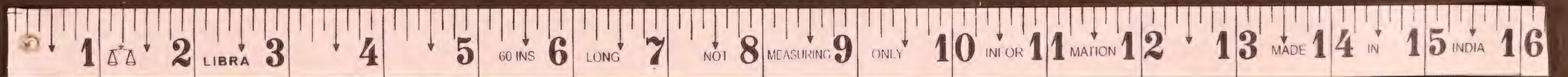
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

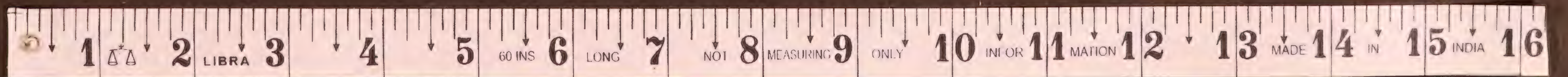
का.
दृप्र
ध०

तृतीयः पाठः आकडागदेकासंज्ञा कडागः कर्मधारय इति वक्ष्यति आपतस्मात्सत्रादव
थेयदितरुधमनकमिष्णामस्तैत्रेकासंज्ञातवतीति वेदितव्यं का पुनरसायापराचातवकाशा
च अत्र सज्ञा समावेशाद्विषयमांशवचकं एकैव संज्ञा भवतीति वक्ष्यति ह्रस्वेलचुभिद्
किं ह्येयोगे गुरुशित् संयोगपरस्य ह्रस्वस्य लचु संज्ञा प्राप्नोति गुरु संज्ञा चणका संज्ञेति
वचनाद्गुरु संज्ञेव भवति अतस्तत् अत्र तत् सन्त्यल्लचुनि चं परे इत्येष विधित भवति
विप्रतिषेधे परं कार्यं परिभाषेयम् विरोधो विप्रतिषेधः यत्र द्वौ प्रमेगावत्यार्थावेकास्मिन्
गपत्प्राप्तस्तत्तुल्यबलविरोधः विप्रतिषेधः यतस्मिन् विप्रतिषेधं परं कार्यं भवति उत्सर्ग
पवादतित्यातित्यान्तरंगवहिरंगेषु तुल्यबलतातास्तीति नायमस्य योभास्य विषयः व
लवतैव तत्र भवितव्यं अप्रतिषेधोपयोगे वा प्राप्ते वचनमिदं सारभूते अतो दीर्घो यजिस्
यिचेत्यस्यावकाशः वृत्ताभां प्रवृत्ताभां बहुवचने कल्पेदित्येव काशः वृत्तेषु प्रवृत्तेषु
इहोभयं प्राप्नोति वृत्तेभः प्रवृत्तेभः इति परं भवति विप्रतिषेधेन गृह्यमाणो नदी ईव
वयमविभक्तिर्कोतिर्देशः स्थियमाचख्यते स्माखौ मलविभुजादिदर्शनात्कप्रत्ययः

ध०

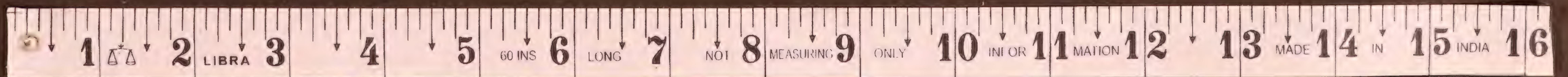
ईकारान्तम्कारान्तं स्थात्वं शब्दं तदी संज्ञं भवति ईकारान्तं ऊमारोगौरी लक्ष्मीः ऊकारा
 न्तं देववंशुः यवाशुः मृदतिकिं मोवेडहित्रे स्थात्वावितिकिं ग्रामाणीः सेनातोः खलसुः आत्वा
 ग्रहणं किं शब्दार्थे स्त्रीते यथा स्यात् पदान्तं स्तेवमाभूत् ग्रामाण्ये स्त्रिये खलस्ये स्त्रिये नदी
 प्रदेशा आणतयदत्तेवमादयः ते युवदुः स्यतावसी पूर्वणातिप्रसक्तानदी संज्ञा प्रतिषिध
 ते स्थितिः स्थानं इयुवाडो स्थानमनयोरित्युवदुः स्थानौतौ मृत्तदी संज्ञो न भवतः स्त्रीश
 ब्रं वर्जयिना हे श्रीः हे भूः अस्त्री इति किं हे स्त्रि वामि पूर्वणातिप्रतिषेधे प्राप्ते आमिविक
 ल्यः क्रियते इयुवदुः स्थानौ मृत् आमि परतः वानदी संज्ञो अतवः श्रियो श्रीणो भुवो भूणाम्
 अस्त्री इत्येव स्त्रीणां इति ह्रस्वश्च दीर्घस्य नदी संज्ञा विहिता ह्रस्वस्य न भवति इयुवदुः स्या
 नयोश्च प्रतिषिद्धा तस्मादिति वा विधीयते इति परतः ह्रस्वश्च योः संबंधो स्थात्वाः इयुवदुः
 स्थानौ मृत् वानदी संज्ञा भवति कृत्यै कृत्ये यै नै येन वे श्रिये श्रिये भुवै भूवे अस्त्रीतेव स्त्रिये
 स्थात्वावितेव अग्रये वा ये भानवे शेषोऽपि ह्रस्व इति वर्तते शेषो ह्रस्वो चि संज्ञो भव
 तिसखिशब्दं वर्जयिना कश्च शेषः ह्रस्वमिवर्णावणान्तं यत्र स्थात्वं स्थात्वा मपि यत्र नदी

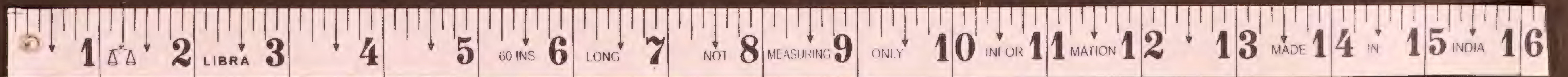
का.
वृ. प्र.
भट.

संज्ञं सशेषः अग्रयेवायेदेकतेयेनेवे अस्वेति किं साव्यासाव्येसाव्यः साव्यौ पतिस्मा
सपव पतिशब्दस्य सिद्धायां चिसंज्ञायां मयंति यमः क्रियते पतिशब्दः समासपदचिसंज्ञोभ
वति प्रजापतिना प्रजापतये समासरति किं पत्यापत्येपत्यः पदकारः दृश्यते वधारणाशः
दृष्टमश्रिना दृष्टमृष्टं वशीयुक्तकंदसिवा पतिरिति वर्तते पूर्वणतियमादसमासे
तथाप्रातिवचनमिदमारभते वृष्टतेन शब्देन युक्तः पतिशब्दः कंदसि विषये वाचिसंज्ञो
भवति कुं वानां पतेतमः कुं वानां पतयेतमः वशीयुक्तं किं मया पत्याजरदृष्टिर्यथा स्यात्
ह्रस्वलु मात्कस्याचो ह्रस्वसंज्ञाकृतो तेन तस्य लुसंज्ञा विधीयते ह्रस्वमक्षरे लुसं
ज्ञं भवति भेजाभेजा अवीकरत अजीहरत लुप्रदेशाः प्रगन्तलु पथस्येवमादयः
संयोगे गुरु ह्रस्वमिति वर्तते पूर्वणलुसंज्ञायां प्राप्तायां गुरुसंज्ञा विधीयते संयोगपरतः
ह्रस्वमक्षरे गुरुसंज्ञं भवति कुं डाहं डाशित्वादिता गुरुप्रदेशा गुरुश्च ह्रस्व इत्येवमादयः दी
र्घव संयोगादिति नात्वर्तते सामान्येन संज्ञा विधीयते दीर्घमक्षरे गुरुसंज्ञं भवति ईहोवके
ईहोवके यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्रत्यये गम यस्मात्प्रत्ययो विधीयते पातोर्वा प्रातिपा

भट.

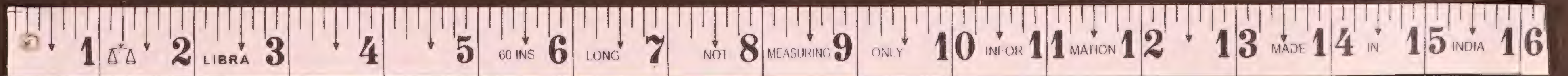
दिकादातदादिशब्देषु प्रत्यये परतः श्रंगसेत्तं भवति कर्ता करिष्यति प्रकरिष्यत यस्मादिति
 सेत्तिनिर्देशार्थं तदादीति संवेधात् प्रत्ययग्रहणं किमप्यविशतव्यक्रीणीततेर्विशदस्य
 सर्गादिधिरस्मितदादि रंगसेत्तातस्यार्थविधिग्रहणं किं परतमात्रेमाभूतस्वीदयतीता
 दादिवचने स्यादित्तमर्थं करिष्यामः ऊं इति पुनः प्रत्ययग्रहणं किं स्वार्थं भर्षं मंगप्रदेशा
 श्रंगस्येतेदमादयः सन्निदन्तेपदं सन्निदिति प्रत्याहारग्रहणं सुबन्तेति इन्तेवशब्द
 पंपदसेत्तं भवति ब्राह्मणाः पवन्तिः पदसेत्तायामन्तग्रहणमप्यत्र संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रह
 णोत्तदन्तविधिप्रतिषेधार्थं गौरी ब्राह्मणितापदप्रदेशाः पदस्य पदात् इत्येवमादयः तः
 क्ये क्यइति क्यः क्यष्यजां सामान्यग्रहणं तान्तेषां ब्रूयं क्ये परतः पदसेत्तं भवति क्यव
 राजीयति क्यद् राजायते क्यप् वर्मायति वर्मायते म्रिदे सत्पारं भोति यमार्थः तान्तेमेव
 क्ये पदसेत्तं भवति नात्यतवाच्यति सुच्यति मिति च यविभमिति वत्पतितस्यायं परस्ता
 दपकर्षः मिति प्रत्यये परतः पूर्वपदसेत्तं भवति भवतस्तृकसौ भवतीयाः ऊर्णायायुस् ऊ
 र्णायुः ऊतो रण ऊर्त्तमिच्छस ऊर्त्तयः सादिषु सर्वनामस्थाने स्वशब्दादेकवचनादा

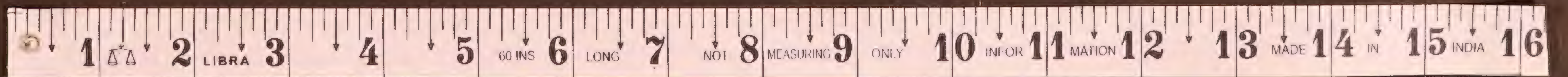
का.
द्व.प्र.
५॥

रभश्चाकपः प्रत्ययपरत्वेन स्वादिषु प्रत्ययेषु परतः सर्वनामस्थानवर्जितेषु पूर्वपदसंज्ञे भवति
राजभां राजभिः राजते राजता राजम राजतमः अ सर्वनामस्थाने इति किं राजानो राजानः
यचिभं स्वादिषु सर्वनामस्थाने इति वर्तते पूर्वपदसंज्ञायां प्राप्ता योतदपवादो भसंज्ञावि
धीयते यकारादावजादौ बस्वादौ सर्वनामस्थानवर्जिते प्रत्ययपरतः पूर्वभसंज्ञे भवति यका
कारादौ गार्गः वात्स्यः अजादौ दाक्षिः स्वादिः तभोगिरो मतषोदेत्यपसेखाने तल्पाक्रिया
वेदतिः नभश्च नभसं अंगिरद्वं गिरस्वत् मत्तरिव मतयुत् वृषणवस्वसयोः वृषत्रि
तेतदस्वसयोः परतः भसंज्ञे भवति वृषणवसोः वृषणसः भेषणाः भेष्येवमादयः तसो
मतेर्य भमिति वर्तते तकारान्तो सकारान्तं च शब्दं मतेर्ये प्रत्यये परतः भसंज्ञे भवति तका
रान्तं उदसिवाचोषः विद्युदात्बलाहकः सकारान्तं तपस्वीयशस्वीतसाविति किं तत्त्वान्
ग्रामः अयस्सयादीनि च्छंदसि अयस्सयादीनि शब्दरूपाणि च्छंदसि साधूनि भवन्ति भ
संज्ञाधिकारे वचनात् तन्मत्वेन साधुत्वं मयस्सयादीनां विधीयते अयस्सयं वर्म अयस्सयाति
पात्राणि अयस्सयीभिः क्वचिदभयमपि भवन्ति सप्तसु भास्यत्कृता गणोत्पदतात्त्वमेभा

५॥

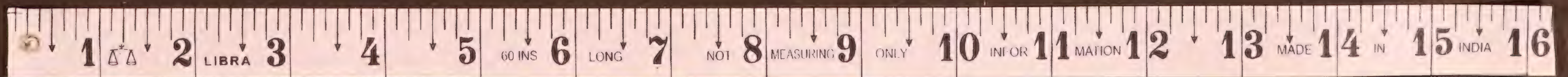
नानास्मृतभवति कुंदसीतिकिं अयोमयं बहुषुबहुवचनम् ज्ञाप्तिपदिकान्सादयो
 लस्यतिवाद्यदिसामान्येनवहुवचनेविहितेतस्यानेनवहुत्तसंख्यावाच्येनविधीयते व
 हुषुबहुवचनेभवतिवहुत्तमस्यवाच्यं भवतीतिकर्मादयोपरेविभक्तीनांवाच्याःतदीयेव
 हुतेवहुवचनेकर्मादिषुबहुषुबहुवचमित्यर्थःब्राह्मणाःपवन्ति यत्रचसंख्यावतितत्राय
 मयदेशःअव्ययेभस्तिसाख्येभःसामान्यविहिताःस्वादयःविद्यन्तएव द्वेकयोर्द्विवच
 नैकवचने द्वितैकतयोःद्विवचनैकवचनेभवतःएतदपि सामान्यविहितयोःद्विवचनयोः
 अर्थाभिधानेद्वितैद्विवचनेएकवचनेभवतिब्राह्मणौपचतःब्राह्मणाःपवन्ति कारके वि
 शेषणमपादानादिमंज्ञाविषयमधिक्रियतेकारकद्रव्यधिकभोवेदितव्यःयदितरुर्ध्वमतक
 मिष्णामःकारकेरूपेवंतदेदितव्यं कारकशब्दश्चतिमित्तरपर्यायःकारकंतिमित्तंहेतरित्यत
 र्थान्तरं कस्यहेतुःक्रियायावक्ष्यतिप्रवमपायेपादने ग्रामादागच्छतिपर्वतादवरोहति का
 रकद्रव्यिकिं वृक्षस्यपार्श्वेपततिऊयस्यपिंडाःपतन्तिअकथितेवकारकं कर्मसंज्ञंभवतिमा
 णवकंप्रमाणंप्रवच्छतिकारकद्रव्यिकिं कस्यपितरं पेशातंप्रवच्छति कारकसंज्ञावृत्तेषुवा

का
द्वप्र.
५.

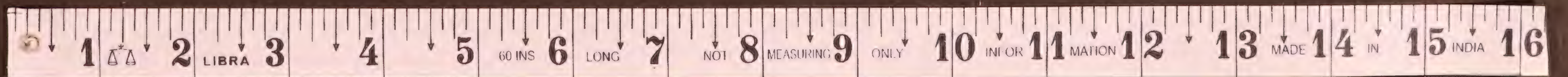
नैवैवविशेषणो न व्यवहारे विज्ञायेत भ्रवमपाये पादानम् भ्रवं यदपाय युक्तमपाये साध्ये
यदवधिभूतं तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति ग्रामादागच्छति पर्वतादवरोहति मार्शादीनः
स्थात्पतितः जगुष्ठाविरामप्रमादार्शानामपसंख्यातं अथर्माजगुप्सते अथर्मादिरमति
अथर्मात्प्रमायति अपादानप्रदेशा अपादाने पंचमीत्येवमादयः भीत्रार्शानां भयहेतुः
विभीत्यर्थानां त्रायत्यर्थानां च पातनां च प्रयोगे भयहेतुर्नकारकमपादानसंज्ञं भवति दौ
रेभ्यो विभीतिगौरेभ्य उद्भिजते त्रायत्यर्थानां चौरभ्यसायते चौरभ्यो रक्षति भयहेतुरि
तिकिं अरण्ये विभेति अरण्ये जायते पराजे रसोद्ः परा सर्वस्य जयतेः प्रयोगे असोद्घोषां
र्थः सोढुं न शक्यते तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति अथ यत्नात्पराजयते अथेतत्तशक्नोती
तियावत् भोजनात्पराजयते असोद्घति किं शत्रुपराजयते वारणार्शानामीक्षितः वा
रणार्शानां पातनां प्रयोगे य ईप्सितोर्थः तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति प्रवृत्तिविज्ञातः वा
राणं यवेभ्यो गां वारयति यवेभ्यो गां निवर्तयति ईप्सित इति किं यवेभ्यो गां वारयति क्षेत्रे अ
नयो येतादर्शमिच्छति व्यवधानमन्तर्धिः अन्तर्धनिमित्तं येतादर्शनमात्मन इच्छति

५०

कारकमपादानसंज्ञं भवति उपाध्यायादन्तर्यत्वे उपाध्यायात्रिलीयते मामपाध्यायोद्वाहीति
 तितिलीयते अन्तर्यवित्तिकिं उपाध्यायस्यान्तर्यमिच्छति येनेति किं चौरात्रदिदृशते इच्छ
 तिग्रहणं किं अदर्शनेच्छायां सत्यं सत्यपि दर्शने यथा स्यात् आख्यातोपयोगे आख्याते
 प्रतिपादयिता उपयोगो नियमपूर्वकं विद्याग्रहणं उपयोगो साधेयः आख्यातस्तत्कारक
 मपादानसंज्ञं भवति उपाध्यायादधीयते उपाध्यायागमयति उपयोगइति किं नटस्या
 ष्णोति गत्यस्य ष्णोति जतिकर्तः प्रकृतिः जनेः कर्ता जनिकर्ता जन्यर्थस्य जन्मनः
 कर्ता जायमानस्तस्या प्रकृतिः करणं हेतुस्तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति अंगाच्छरोजा
 यते सोमयाद्वा च्छको जायते भवः प्रभवः कर्तृरिति वर्तते भवनेभूः प्रभवत्यस्मादिति प्र
 भवः भवः कर्तः प्रभवो योर्थस्तत्कारकमपादानसंज्ञं भवति हिमवतो गंगा प्रभवति कश्मी
 रेभ्यो वितस्ता प्रभवति प्रथमत उपलभ्यत इत्यर्थः कर्मणायमभिप्रेति संप्रदानं कर्मणा क
 रणभूतेन यमर्थमभिप्रेति उक्ताय सं प्रदानसंज्ञं भवति अन्तर्यसंज्ञा विज्ञानाददातिः
 कर्मणोति विज्ञायते उपाध्यायाय ग्राह्यं ददाति माणावकायमिच्छाददाति क्रियाग्रहणमपि

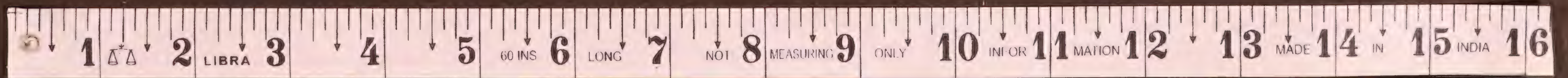
।

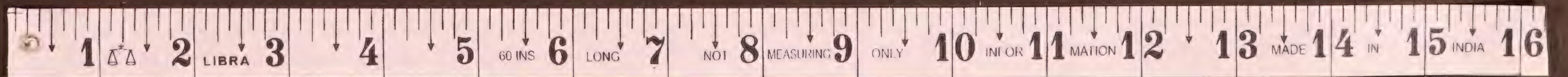
का.
बृ. प्र.
५१

कर्तव्यं क्रिययायमभिप्रेतिसंस्पृष्टानं आद्यायतिगर्हतेयुद्धायसन्नत्यतिपत्तेशोतेसंप्रदा
नप्रदेशाश्चतथीसंप्रदानेइत्येवमादयः दातीत्यर्थः रुच्यर्थानांप्रीयमाणः रुचिनास
मानार्थाःरुच्यर्थाःअथकर्तृकोभिलाषोरुचिःरुच्यर्थानांप्रयोगेप्रीयमाणोयोश्चस्तत्का
रकंसंप्रदानसंज्ञंभवति देवदत्तायरोचतेमोदकःदेवदत्तायस्वादतेमोदकःदेवदत्ता
स्यस्वाभिलाषस्यमोदकःकर्ताःप्रीयमाण इति किं देवदत्तायरोचतेमोदकःपथि
स्वाचक्षुस्याशयांतीष्पमानः स्वाचक्षुस्याशयइत्येतेषांप्रयोगेतीष्पमानोयोर्थस्तत्का
रकंसंप्रदानसंज्ञंभवति तीष्पमानो ज्ञापयितृशिष्यमाणः बोधयितृमभिप्रेतःदेवदत्ताय
स्वाचतेदेवदत्तेस्वाचमानस्तोस्वाचोतमेव ज्ञापयितृमिच्छतीत्यर्थः एवं देवदत्तायद्रुते।
यत्तदत्तायद्रुतेदेवदत्तायतिष्ठति यत्तदत्तायतिष्ठतेदेवदत्तायशपतेयत्तदत्तायशपते
तीष्पमान इति किं देवदत्तेस्वाचते धारेरुत्तमलः धारेरुतःप्रयोगेउत्तमर्णोयोर्थस्तत्का
रकंसंप्रदानसंज्ञंभवति उत्तमं ऋणं यस्य स उत्तमर्णः कस्यचउत्तमं ऋणं तदीयं धत्ते धत्ता
स्वामीप्रयोर्तनाउत्तमर्णःसंप्रदानसंज्ञोभवति देवदत्तायशतेधारयति उत्तमर्णः

५१

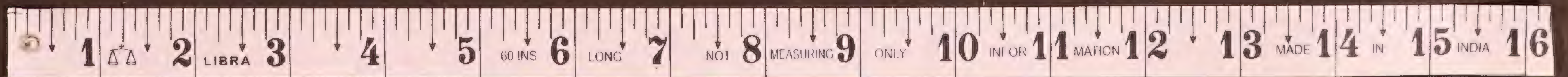
इति किं देवदत्ताय शान्तेयारयति ग्रामे स्पृहर्हसितः स्पृहर्हसायां वृगदावदन्तः पद्यते तस्य
 यर्हसितोर्थस्तत्कारकं संप्रदानं संज्ञं भवति इति श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः
 लेभः स्पृहयति इति श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः श्रुतिः
 श्रमर्षः क्रोधः अपकारे द्रोहः अन्तर्माईर्ष्या गुणेषु दोषाविकरणमस्य कोथाय शान्तेयारयति
 गेयं प्रतिकोपस्तत्कारकं संप्रदानं संज्ञं भवति क्रोधस्तत्क्रोधपवद्रोहादयोऽपि कोपप्रति
 वापवदस्य ते तस्मात्सामान्ये तद्विशेषणं यं प्रतिकोप इति देवदत्ताय कुप्यति देवदत्ताय दुः
 सति देवदत्ताय र्हसति देवदत्ताय स्यति यं प्रतिकोप इति किं भार्या मोक्षति मैनामन्यो द्रा
 क्षीत कुप्यदुहोरुपसृष्टयोः कर्म सर्वेण संप्रदानं ज्ञायं प्राप्ताय कर्म संज्ञा विधीयते कुप्य
 दुहोरुपसृष्टयोरुपसर्गं संबंधं यो यं प्रतिकोपस्तत्कारकं कर्म संज्ञं भवति देवदत्तमभिकुप्य
 ति यत्तदत्तमभिकुप्यति एवं दुस्यति उपसृष्टयोरिति देवदत्ताय कुप्यति यत्तदत्ताय दुस्य
 ति रायीक्षार्यस्य विप्रश्नः रायीक्षार्यकारकं संप्रदानं संज्ञं भवति कीदृशं यस्य विप्रश्नः वि
 विधः प्रश्नो विप्रश्नः सकस्य भवति यत्संबंधं शुभाशुभं पृच्छते देवदत्ताय राधते देवदत्ताय

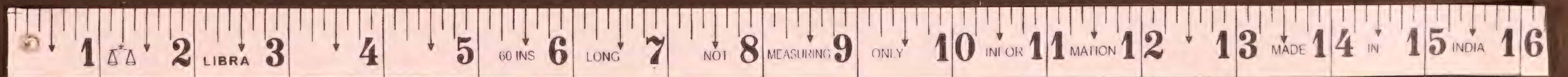
का।
बृ प्र
५२

इत्येतेनैमित्तिकः सृष्टः स न देवदत्तस्यैव पर्यालोचयतीत्यर्थः प्रत्याभांशवः पूर्वस्य कर्ता प्र
तिश्रुद्धः इत्येवं पूर्वस्य शृणोतेः कारकं संप्रदानं संज्ञं भवति कीदृशं पूर्वस्य कर्ता प्रतिश्रुतः श्रु
द्धः पूर्वस्य शृणोते रभुपगमे प्रतिज्ञाते वर्तते स चाभुपगमः परेण प्रयुक्तस्य सतो भवति तत्र
यः प्रयोक्ता पूर्वस्याः क्रियायाः कर्ता स संज्ञो भवति देवदत्ताय गां प्रतिशृणोति देवदत्ताय गा
मां शृणोति प्रतिज्ञातीति इत्यर्थः अतः प्रतिगृह्णातु पूर्वस्य कर्तृतिवर्तते अतः पूर्वस्य प्रति
पूर्वस्य वरणातेः पूर्वस्याः क्रियायाः कर्तृभूतं संप्रदानं संज्ञं भवति होत्रे अतः गृह्णाति पोत्रे।
अतः गृह्णाति होत्रे प्रतिगृह्णाति पोत्रे प्रतिगृह्णाति होता प्रथमं संज्ञं सति तस्यः प्रोत्साहयति
अतः गृह्णाति प्रतिगृह्णाति हि शंसितः प्रोत्साहयति स चोत्ते होत्रे अतः गृह्णाति पोत्रे अतः गृह्णाति हो
तारं संज्ञं सत्तमस्यः प्रोत्साहयतीत्यर्थः सायकं संकरणं क्रियासिद्धौ यत्प्रकृष्टोपकारकं विव
क्षितं तत्सायकं तं संकारकं करणं संज्ञं भवति होत्रेण लुनाति परशुना च्छिनत्ति तस्य प्रह
णे किं गंगायां घोषः कूपे गगं कुले दिवः कर्म च पूर्वैव करणं संज्ञायां प्राप्तायां कर्मसा
क्षाविधीयते दिवः सायकं तं संकारकं तत्कर्म संज्ञं भवति चकारात्करणं संज्ञं च अक्षान्ती

५२

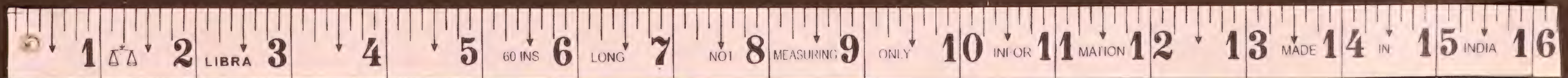
सतिब्रह्मैदीयति परिक्रयणोसंप्रदानमत्यतरस्यां सायकतममितिबतेते पूर्वणा-
 कर्मसंज्ञायामायांसंप्रदानसंज्ञाविधीयतेपरिक्रयणयत्सायकंतदत्यतरस्यांसंप्र-
 दानसंज्ञंभवति परिक्रयणंतिगतकालंवेतनादितास्वीकरणं नामात्मिकःकयप-
 व शतायपरिक्रीतेनबृहिशतेनपरिक्रीतेनबृहिसहस्रायपरिक्रीतेनबृहिस-
 हस्रेणपरिक्रीतेनबृहिश्रापारोधिकरणं आश्रियन्तेस्मिन्नक्रियारूपाधारःका-
 लंकर्मणोःक्रियाश्रयणोर्थाश्रणात्क्रियाप्रतियग्राधारस्तत्कारकमधिकरणसंज्ञं
 भवतिकटेग्रास्तेषाकटेग्रास्तेस्याल्योपवतिश्रियकरणप्रदेशाःसमस्याधिकरणो
 वेत्येवमादृशंश्रियणीस्यासौकर्म पूर्वणाधिकरणसंज्ञायामायांकर्मसंज्ञंवि-
 धीयतेश्रियपूर्वाणांशीडस्याश्राम इत्येतेषासाधारःयस्तत्कारकंकर्मसंज्ञंभवति शा-
 ममथिषेतैग्राममथितिष्ठतिग्राममथितिष्ठतिग्राममथ्यास्ते अभिनिविशश्च अभि-
 निपूर्वस्वविमतेर्थातेराधारयस्तत्कारकंकर्मसंज्ञंभवतिग्राममभिनिविशतेपर्वत-
 मभिनिविशतेकथंकल्याणोभिनिवेशःपापेभिनिवेशःयथासंज्ञायस्मिन्यस्मिन्सं

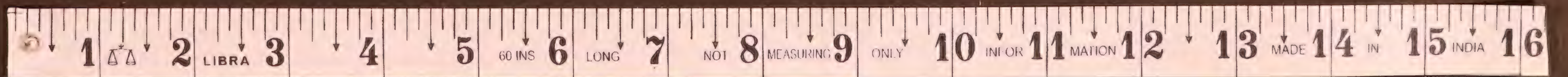
का.
वृ. प्र.
५३

जितिश्रुतिविशते इति अन्यतरस्यामिति वर्तते परिक्रयणो संप्रदानमन्यतरस्याम
सावयवस्थितविभाषाविज्ञायते उपान्वयाद्दामः उपश्रुतश्रुतिश्राद्धे इत्येव
वस्यवसते राधारायस्माकारकं कर्म संज्ञं भवति ग्राममपवसति सेनापवसति मपवस
ति सेनाग्राममनवसति पवसति मनुवसति ग्राममथिवसति पवसति मथिवसति ग्राममा
वसति पवसति मावसति वसेरप्यर्थं स्पष्टतिष्ठेयो वक्तव्यः ग्रामे उपवसति भेजतति ह
ने करोतीत्यर्थः कर्तरीमित्ततमेकं कर्तः क्रियया यदा मुमिश्रतमेतत्कारकं क
र्म संज्ञं भवति ओदनं पचति कटं करोति ग्रामं राक्षति कर्तरीति किं माघे षष्ठे वभा
ति कर्मणो मिता माषानकर्तः तमग्रहाणं किं पयसा ओदनं भुंक्ते कर्मस्य नवर्तमा
ने पुनः कर्मग्रहणमाधारति वृत्त्यर्थं आधारस्यैव हि स्यात् गेहं प्रविशतीति ओद
नं पचति सकृन्निवतीत्येवमादि पुनस्यात् पुनः कर्मग्रहणात् सर्वत्र सिद्धं भवति
कर्मणि प्रदेशा कर्मणि हि तीयेत्येवमादयः तथा च पुक्तं चानीमित्तम् येन प्रका
रणं कर्तरीमित्ततमे क्रियया युज्यते तेनैवैवत्प्रकाराण्यदनोमित्तं युक्तं भवति

५३

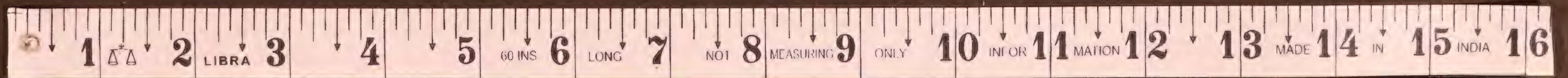
स्पकर्मसंज्ञाविधीयते ईशितादन्यत्सर्वमनीषितं द्वेषामितरश्च विषंभक्षयति।
 वौरान्यशर्पति शमंगलकृतमूलान्यपमर्षति शुक्लितं च शुक्लितं यत्कार
 केतकर्मसंज्ञं भवति केनाकथितं अणानादिभिर्विशेषकशाभिः परिगणितम्
 इहियाचिरुपि प्रच्छिभिर्ज्ञाविज्ञामप्योगानिमित्तमपूर्वविधौ शुविशासिगु
 णानचयत्सचतेतदपकीर्तितमाचरितकविना उपयुज्यत इत्युपयोगः पयः
 प्रभूतितस्मतिमित्तगवादि तस्य समपुज्यमानपयः प्रभूतितस्मिन्नस्पगवादेः
 कर्मसंज्ञाविधीयते पाणिना कंसपाश्यागां दोग्धिपय इति पाण्णादिकमप्युपयो
 गानिमित्तं तस्य कस्मात्प्रभवति तैतदीप्तिविहितात्र करणादि संज्ञासन्ति पूर्वाथ
 यात्र करणादि संज्ञाः तदर्थमाह अपूर्वविधावितिः ऊविशासिगुणानचयत्स
 चतेतयत्संज्ञायते शुविशास्योः गुणः सायने प्रकारकर्मथर्मादिकं तेतचयत्सचते
 यत्संवध्यते तदकीर्तितमाचरितं कविना तदकथितमङ्गं सूत्रकोरेण इहियां
 दोग्धिपयः याचिपोरवशायाचते रूथगामरुणादिद्वजं प्रच्छिमावकंपेन्या

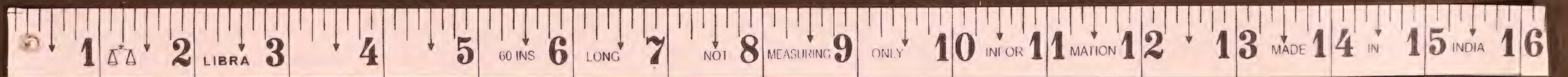
का.
दृप्र.
५५

नेष्टुक्कति भित्तिपौरवंगोभित्तेविन्न वृक्षमवचिनोतिफलानिःकविमाणवकं
थर्मवृत्ते शास्त्रिमाणवकं थर्ममनशास्त्रि गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्मकमेका
णामाणिकान्तामाणौ अर्थशब्दः प्रत्येकमभिसंवध्यते गत्यर्थानां बुध्यर्थानां प्रत्य
वसानार्थानां च धातूनां तथा शब्दकर्मकाणामकर्मकाणां च श्रूयन्तानां यः कर्ता
मन्यन्तानां कर्मसंज्ञो भवति गच्छतिमाणवको ग्रामं गमयतिमाणवकः ग्रामं
यातिमाणवको ग्रामं यायतिमाणवकः ग्रामं गत्यर्थे पुनीवस्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः
नयतिभारं देवदत्तः नायतिभारं देवदत्तेन वरुतिभारं देवदत्तः वारुयतिभारं देवदत्ते
न वरुतिभारं देवदत्तः कस्येति वक्तव्यं इह प्रतिषेधो माभूत् वरुति यवान्त्वलो ववाः वारु
यति यवान्त्वली वरुति गतिबुद्धिबुध्यतेमाणवको थर्म वोथयतिमाणवकः थ
र्म वेतिमाणवको थर्म वेत्यतिमाणवकः थर्म प्रत्यवसानतामहारः भुंक्तेमाणव
कः ओदनं कौजयतिमाणवकः मोदनं अश्नातिमाणवकः आशयतिमाणवकः
अतिदिवाद्योः प्रतिषेधो वक्तव्यः अतिमाणवकः ओदनं आदयतिमाणवकः मेद

५५

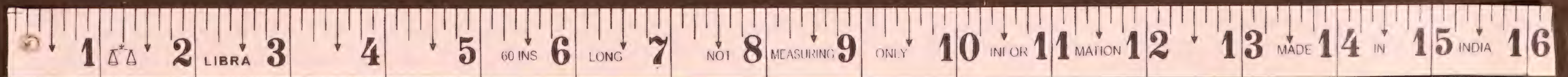
नंवादिमाणावकः। वादयतिमाणावकेतभक्षरहिंसार्थस्यप्रतिषेधोवक्तव्यः भक्षयतिपिंडीदे
 वदत्तः भक्षयतिपिंडीदेवदत्तेनश्रुतिं सार्थं सति किं भक्षति वलीवन्दास्यं भक्षयति वलीव
 द्वात्ससं शास्त्रकर्मकाणामधीतेमाणावकोवेदं प्रधापयतिमाणावकः वेदं पठतिमाणावको
 वेदं पाठयतिमाणावकं वेदम् अकर्मकाणामस्ते देवदत्तः आसयति देवदत्ते शोते देवदत्तः
 शाययति देवदत्ते पतेषामिति किं पचत्योदनं देवदत्तः पाचयत्योदनं देवदत्तेन अणपत्नाता
 मिति किं गमयति देवदत्तो यज्ञदत्तं तमपदः प्रयुक्ते गमयति देवदत्तेन यज्ञदत्तम् ह्यर्थोभ्य
 तरस्यास अणिकर्तामाणाविति वर्तते हरतेः करोते अणपत्नयो र्यः कर्तामाणपत्नयो रन्यतर
 स्यां कर्मसंज्ञो भवति हरति भारं माणावकः हारयति भारं माणावकेनेति वा करोति कटे दे
 वदत्तः कारयति कटे देवदत्ते देवदत्तेनेति वा अभिवादिष्टशोरात्मनेपदे उपसंख्यानं अभि
 वदति गुरुं देवदत्तः अभिवादयते गुरुं देवदत्ते देवदत्तेनेति वा पश्यान्ति भृत्यराजानं दर्शयते
 भृत्या राजदर्शयते भृत्यैरिति सतंत्रः कर्ता स्वतंत्र इति प्रयानभूत उच्यते अगुणभृतो यः।
 क्रियासिद्धौ स्वातंत्र्येण विवक्षितोर्थस्तत्कारकं कर्तृसंज्ञं भवति देवदत्तः पचति स्थालीप

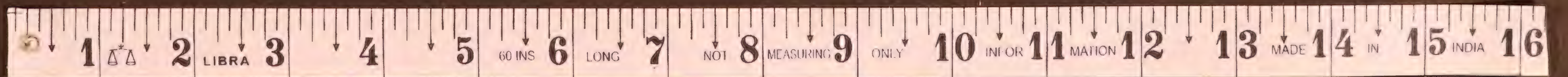
का.
वृ प्र.
५५

वति कर्त्तृप्रदेशाः कर्त्तृकरणयोः तृतीयेत्येवमादयः उत्पद्योक्तकोहेतुश्च तदित्यनेनाते
तरः कर्त्तासम्बध्यते तस्य प्रयोजकस्तत्प्रयोजकः तिपातमात्मामासः स्वतंत्रस्य प्रयोजकः
पार्थस्तकारकं हेतुसंज्ञं भवति चकारात्कर्त्तृसंज्ञं संज्ञासमावेशार्थश्चकारः ऊर्वाणं प्र
पुंस्कारयति एवं हारयति हेतुत्वास्मिन्निति मित्रकर्त्तृकाश्च कर्त्तृप्रत्ययेनोच्यते हेतु प्र
देशाहेतुमतिचेत्येवमादयः प्राप्तीश्चरात्रिपाताः अर्थिरोचरइति वक्ष्यति प्रागेतस्मा
त्सूत्रावयवैः यानि तर्कमन्त्रकमिष्णामोतिपातसंज्ञास्ते वेदितव्याः वक्ष्यति वादयो मन्त्रे च
वाह्याग्रहपवशाखवने संज्ञासमावेशार्थं गत्युपसर्गकमप्रवचनोय संज्ञाभिः सहति।
पातसंज्ञासमाविंशति रेफोच्चारणमीश्वरेतोऽसर्कमावित्ययमवधिर्माविज्ञायोतिरेष
रादीश्चरात्माभूत्कृत्तेजन्तः पुरोपसः समासेष्वयमीभावो लौकिके वातिवर्तते वाद
यो मन्त्रे वादयो तिपातसंज्ञा भवन्ति तवेत्संज्ञे वर्तते प्रसज्यप्रतिषेधोये सन्नमिति च
द्रव्यमव्यते च वाह्याग्रहपव एवं नूतं शस्यत् रूपत् कृपत् रूपत् ऊवित् तेत वेत
वण कश्चियत्र न हहन्तमाकिं तस्माद् उकारो विशेषणार्थः मादि लुङि इति इह

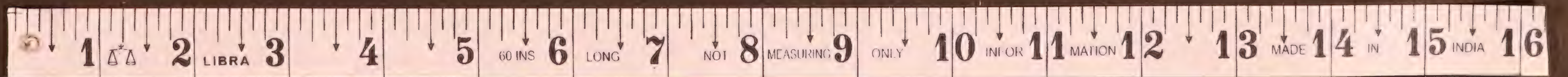
५५

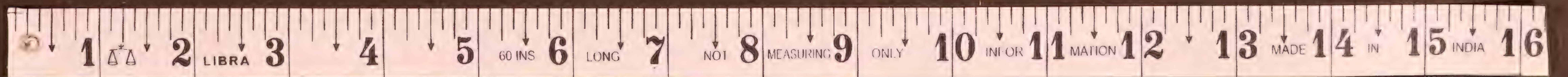
नभवति माभवन्तपाकरिषति माभविषति पावत तावत वोचत दैदरैऔषट् वो
 षट् वषट् स्वाहास्वधाओम् तथाहिम् त्वलकिलग्रथग्रथम् स्मस्मिग्रदुत्तल्लूपे
 ओओउज आचरु आतंगवेलायो यात्रायाम् होत्रायो यावत यथाकिं यत तत पुरा
 थिक रुहोहैहैप्रादुप्रादु आहोउताहोहोग्रहोग्रथोमातोतनममेनहिग्रसिबू
 हितनरतिइवचन चवउमतग्रम आम शम सिकम सम हिकम शुक्रम सकम
 सतकम तकम हितकम सत्पम कते ग्रदा सामि ससु इट् सस वत पता उद्या मथा
 नोभाजक चेत नचेत नहिजातकथम कृतःकृतं श्रव आत हाहोहैहारहोआहो
 स्मित संवत यादिष्ठापशुफट् सहग्रनषट् ताजक अंगालक भाजत अयेशुरे अवेव
 ट् वेट् वाट् हंक्रम येम वुम चुम वैकित मार्याथुम कीम शीम सीम वैकथेचित
 उपसर्गविभक्तिः सरप्रतिरूपकाश्चतिपाताः उपसर्गप्रतिरूपकाः अवदत्तं विदत्तं च प्र
 दत्तं चादिकर्मणि तिदत्तमनदत्तं च सदत्तं मिति चेष्टते अचउपसर्गांतदिति उत्तनभवति
 इतीते इतीतेः उपसर्गादिति एतेन भवति असत्ते इति किं पञ्चैव पुरुषः पशुः पुरोडाशः ति

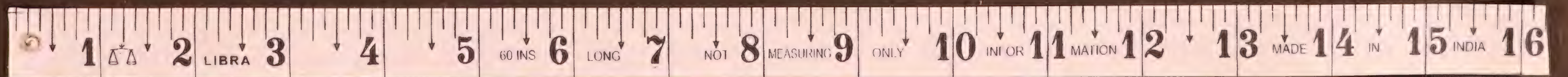
रिकाशब्दस्योपसंख्यानकारिकाकृत्यकारिकाकृतम् यत्कारिकरोतिपुनश्चतसौक्क
 न्दसिगतिसेतोभवतश्चितवक्तव्यं पुनरुत्सृज्यतेवासोदयं गतिरीतौद्रितितिज्ञातोभव
 तिवतोहितेगतिमन्तरश्चित स्वरःगतिप्रदेशाः क्रुगतिप्रादयदत्तेवमादयः क्रुया
 दिष्टिदावश्च क्रुयादयःशब्दाःस्यन्ताःशजन्ताश्चक्रियायोगेगतिसेताभवन्तिश्चिदा
 यःकृतस्तिप्रयोगेविधानेतत्साहचर्यादृयादीनामन्तितैरेवप्रयोगेगतिसेताविधीय
 तेविज्ञायतेक्रमेणउरुसेवशब्दादंगीकरणेविस्तारेव त्तीकृत्यत्तरीकृतम् यदरीक
 रोतिउररीकृत्यउररीकृतम् यदररीकरोति उररीकृत्यउररीकृतम् यदररीकरोति
 सेःखलपिपुलीकृत्यपुलीकृतम् अलीकरोतिडाचि पटपटाकृत्यपटपटाकृतम्
 यत्पटपटाकरोति पाप्पोतालीश्रताली प्रणोकाकालासेशकलाधेशकलाधेशक
 लाकृत्यगुलगुलपापीशर्यगुलगुलपाकृत्यमजःसहार्यमजकृत्यमजकृतम् फल
 फलीविक्रीश्रालीइतिविकारेफलीकृतविल्लीकृत्यश्रालीकृत्यश्रालापीकेवा
 शीकेवालीशेवालीवर्षालीसर्पालीमस्मशापसमसापतेहिमायाश्रौषट् वौषट्

का. वषट् स्वाहास्वधा प्राङ् प्रम आविस् तमस् अन्तराणां वातिति परम इति परो यस्मादि
 वृ प्र. तिवद्ब्रूहिः अन्तराणां वातिति परं क्रियायोगे गति संज्ञे भवति त्वाकृत्य त्वाकृतं या
 ५२ त्वाकरोति अतिति परमिति किं त्वादिति कृतातिरष्टीवत् आदागतादाययोस्तदसतो
 प्रीति संज्ञम आदरः परिभवौ दासीत्यमनादरः आदरात्तादभ्योर्यथाक्रमेण तदसत्त्वकौ क्रिया
 योगे गति संज्ञो भवतः सत्कृत्य सत्कृतं असत्कृत्य असत्कृतं यदसत्करोति आदरात्ताद
 रयोरिति किं सत्कृताकां दे गतः असत्कृताकां दे गतः भूषणो लम् अलमिति प्रतिषेधे
 सामर्थ्य पर्याप्तौ भूषणो वेति विशेषणमुपादीयते भूषणो लेशाद्वो वतं ते स गति सत्तः
 अलं कृत्य अलं कृतं यदलं करोति भूषणो इति किं अलं भूक्ता शो दनं गतः अन्तरपरि
 ग्रहे अन्तः शब्दो परिग्रहे ष्यैः स गति संज्ञो भवति परिग्रहः स्वीकरणं तदभावे गति सं
 ज्ञा विधीयते अन्तर्हन्ति अन्तर्हन्ति अपरिग्रह इति किं अन्तर्हन्ता मृषिकां शेषे
 नो गतः परिग्रह गत इत्यर्थः अन्तः शब्दस्योक्ति विधिना तेन पसर्ग सेत्ता वक्तव्या अन्त
 र्था अन्तर्यः अन्तर्ययति कणो मनसो अद्वा प्रतीयाते कणो शब्दश्च मनः शब्दश्च अद्वा प्र

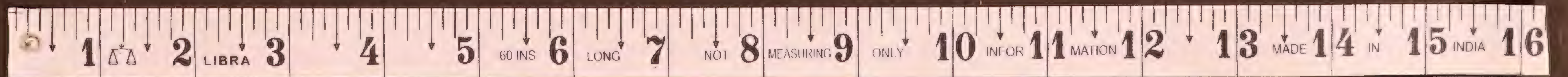
तीचातेगतिसेतोभवतःकणोरुत्पयःपिबतिमनोरुत्पयःपिबतितावत्पिबतिताव
 दम्पाभिलाषोतिवृत्तःअद्याप्रतिरुतेत्यर्थःअद्याप्रतीचातेदीप्तिकेकणोरुत्पयःस
 नोरुत्पयःपुरोव्ययमस्मिप्रत्ययान्तःपुरशब्दोव्ययसंगतिसेतोभवतिसमास
 स्वरापवादःप्रयोजनमस्मिप्रत्ययान्तःपुरशब्दोव्ययसंगतिसेतोभवतिसमास
 पुरःकृत्वागतःअस्तेचअस्तेषांशब्दोमकारान्तोव्ययमन्तपलब्धोवर्ततेसंगतिसेतोभव
 तिअस्तेगत्पसविताप्रनरुदेतिअस्तेगतानिथनानियदस्तेगच्छतिअव्ययमित्येवअस्ते
 कांडीतिप्रमित्यर्थःअच्छमात्यर्थवेदेषुअच्छाशब्दोव्ययसभिषाद्व्यस्यर्थवर्ततेसंगत्यर्थ
 पुषात्तवदतौचगतिसेतोभवतिअच्छागत्पअच्छागतेयदच्छागच्छतिवदतौअच्छोय
 अच्छोदितेयदच्छवर्ततिअव्ययमित्येवउदकमच्छंगच्छतिअदोतपदेशोअदःशब्दः
 तदादिप्रपद्यतेसोतपदेशोगतिसेतोभवतिउपदेशःपरार्थःस्वयमेवयदावुद्ध्यापराह
 शतितदानास्मपदेशादिति सोऽस्यविषयःअदःकृत्यअदःकृतेयददःकरोतिअनपदेशोर
 तिकिंअदःकृत्वाकांडंगतइतिपरस्मकशयतितिरोन्तौअन्तार्थव्यवधानेनतत्रतिरःश

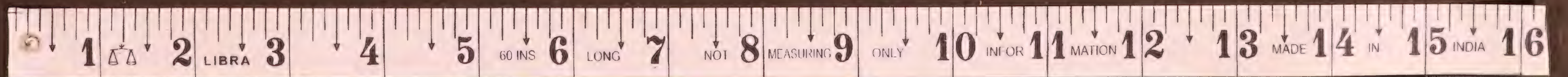
का.
द्वेप्र.
५८

द्वोगतिसंज्ञो भवति तिरोभूयतिरोभूतम् यत्रोभवति अन्तर्थावितिकं तिरोभूतास्थितः
विभाषाकृञि अन्तर्थावितिवर्तते प्राप्तिविभाषेयं तिरशब्दः करोतीति विभाषागतिसंज्ञो
तिरस्कृत्यतिरतिः कृत्यः कृत्वातिरस्करोति अन्तर्थावितिकं तिरभूताकाशंतिष्ठति
उपाजेन्वाजे विभाषाकृञीतिवर्तते उपाजे अन्वाजेशब्दोऽप्रतिरूपकौ निपातोऽर्ध
लस्यसर्थाधानेवर्तते तौ कृञिविभाषागतिसंज्ञो भवतः उपाजे कृत्य उपाजे कृत्वा अ
न्वाजे कृत्य अन्वाजे कृत्वा साक्षात्प्रभृतीति च विभाषाकृञीतिवर्तते साक्षात्प्रभृती।
तिशब्दरूपाणि कृञिविभाषागतिसंज्ञानि भवन्ति साक्षात्प्रभृतिष्वर्थवचनम्
साक्षात्कृत्य साक्षात्कृत्वा मिथ्याकृत्य मिथ्याकृत्वा साक्षात्मिथ्याचिन्ता भद्रालो।
वना अंभा अंभा अधाप्रजाया प्राजरुहववीजया वीजरुहा संसर्पा अर्थे लवणम्
उष्णम् शीतम् उदकम् अत्रम् गतिसंज्ञा मत्रियो गेतलवणादीनां मकारान्तवन्ति पा
त्यते अग्नौ विशेषिकसने प्रतपने विकल्पने विहसप्रहसने तेषां डम् नसम् आविस्
अन्त्याधान उरसिमनसौ विभाषाकृञीतिवर्तते अन्त्याधानम् पञ्चैषणम् तदभावे

५८

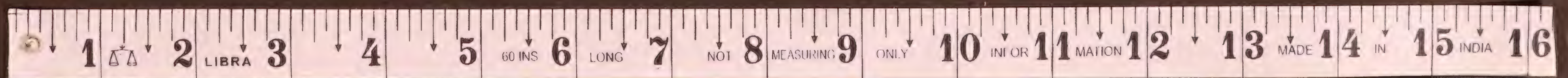
अतन्नाथानेउरसिमनसिशब्दोविभाषाकृजिगतिसेजोभवतः उरसिकृत्यउरसिकृता।
 मनसिकृत्यमनसिकृताअतन्नाथानेइतिकिंउरसिकृतापाणिंशेते मध्येपदेतिव।
 चनेच विभाषाकृजीतिवर्ततेचकारादनन्नाथानेइतिचःमध्येपदेतिवचनेइत्येतेषा
 द्वाअतन्नाथानेविभाषाकृजिगतिसेजाभवन्तिमध्येकृत्यमध्येकृतापदेकृत्यपदेकृ
 तानिवचनेवचनाभावःतिवचनेकृत्यतिवचनेकृतावाचंतिर्यमेत्यर्थःअतन्नाथाने
 इत्येवहस्तिनःपदेशिरकृताशेते तित्पुरुस्तेषाणावुपयमने कृजीतिवर्ततेहस्ती
 पाणावित्तेतौशब्दोक्रजितित्पेगतिसेजोभवतःउपयमनेउपयमनेवदानकर्मपा
 णिग्रहणमित्यर्थःहस्तेकृत्यपाणौकृत्यचारकर्मकृताइत्यर्थःउपयमनेइतिकिं
 हस्तेकृताकर्षापाणागतः प्राथंवेधने कृजीतिवर्ततेप्राथमितिसकारान्तमव्यय
 मातकृत्वेवर्ततेतदातकृत्वेवधनहेतुकंयदाभवतितदाप्राथंशब्दःक्रजितित्पेगति
 सेजोभवतिप्राथंकृत्यप्राथंकृतं यत्प्राथंकृतिवधनेइतिकिं प्राथंकृताचुदेगतः
 जीविकोपनिषदावौपमे कृजीतिवर्ततेजीविकाउपनिषतइत्येतौशब्दौपमे

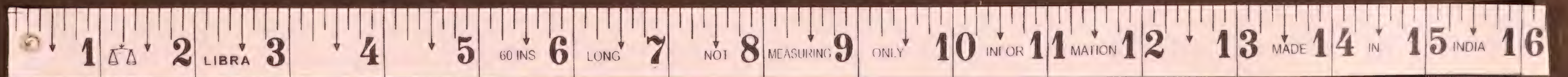
का.
ब्र. प्र.
५५

विषयेकजितित्यंगतिसेतोभवतः जीविकाकृत्यउपनिषत्कृत्यशेषमेतदिति किम जीवि
काकृत्यागतः तेषागतातोः तेषात्पुपसर्गसंज्ञकायातोः सर्वप्रयोजक्याः तथाचैवोदा
हृतम् तेषाहणामपसर्गार्थं गतयोह्यनेतराः कंदसिपरेपि प्राक्प्रयोगोप्राप्तेकंद
सिपरेणनुज्ञायते कंदसिविषयेगत्पुपसर्गसंज्ञकाः परेपि सर्वेपिप्रयोजक्याः नचप
रेषांप्रयुज्यमानानां संज्ञाकार्यं किंचिदस्ति केवलं तपरप्रयोगोपि क्रियायोगा पता
स्तीति ताप्यते याति निहस्तिनाहन्ति निमुष्टिना नियाति हस्तिना निहन्ति मुष्टिना ।
अवह्निताश्च अवह्निताश्च गत्पुपसर्गसंज्ञकाः कंदसिदृश्यन्ते ग्रामदैविन्दुरिभिर्ग
हिसमूहोमभिः आयाहि कर्मप्रवचनीयाः कर्मप्रवचनीया इत्यधिकारो वेदितव्याः
यानित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः कर्मप्रवचनीयसंज्ञास्ते वेदितव्याः अथिरोच्ये इति या
वत् वक्ष्यति अतस्त्रुत्तलोपाकल्पस्य संज्ञितामनुप्रावर्षत कर्मप्रवचनीयप्रदेशाः क
र्मप्रवचनीयप्रदेशाः कर्मप्रवचनीयुक्ते द्वितीयेवमादयः अतस्त्रुत्तलो अतश्चो
लत्तलो योते कर्मप्रवचनीयसंज्ञो भवति शाकल्पस्य संज्ञितामनुप्रावर्षत अतश्च

५५

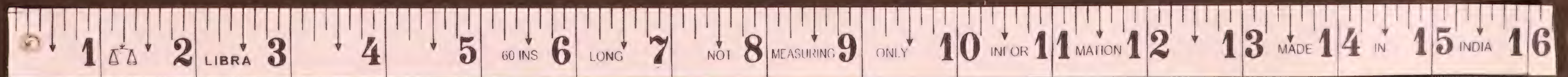
नमन्वासिचतप्रजाः श्रुतास्तम अन्वत्तत्प्रजाः किमर्थमिदमच्यते यावत्ताल।
 ह्योत्पंभूताख्यानेति सिद्धैवानोः कर्मप्रवचनी संज्ञाय हेतुत्वे तु हेतवचनम्
 हेतुत्वे तृतीयो वाधि ताद्वितीयैव यथा स्यात् तृतीयार्थे अन्वशाब्दस्तृतीयार्थे
 भोमे कर्मप्रवचनीय संज्ञो भवति तदीमन्ववसिता सेना पर्वतमन्ववसिता से
 ना पर्वतमन्ववसिता सेना पर्वतेन सह संबद्धेत्यर्थः हीने हीन इति न्यून उच्यते
 सवाक्कस्योपेक्षः तेनेये हीनोक्तसंबन्धे संज्ञा विधीयते हानौ चोत्पायामनुः कर्म
 प्रवचनीय संज्ञो भवति अन्वशा कदायनं वैयाकरणाः उपोथिके च उपशाब्दोपि
 के हानौ चोत्पायो कर्मप्रवचनीय संज्ञो भवति उपवार्यो द्वोणः उपनिष्के कार्षा
 पां हीने उपशा कदायनं वैयाकरणाः अपपरीवर्जने अपपरीशब्दो वर्जने चो
 त्ये कर्मप्रवचनीय संज्ञो भवतः प्रकृतेन संबन्धिना कस्यचिद संबन्धो वर्जनम् अप
 विगन्ते भो वृष्टो देवः परिगन्ते भो वृष्टो देवः वर्जन इति किम् ओदने परिधिं चति
 देवदत्तः आङ् मयीदावचने आङ् इत्येष शब्दो मयीदावचने कर्मप्रवचनीय सं

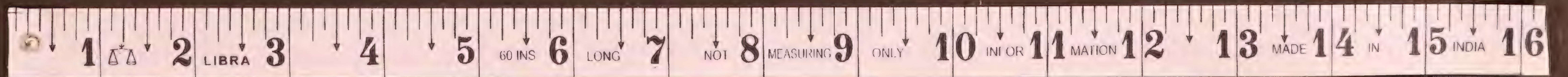
का.
वृ. प्र.
६.

तो भवति अथपि मर्यादा वचनप्रहणादभिविधिरपि वर्तते आणटलिपुत्रे ह्येते देवः
आसो कास्यो ह्येते देवः अभिविधौ आक्रमारं यशः पाणिनेः आक्रमारेभ्यः मर्यादा वच
ने इति किं ईषदर्थं क्रियायोगयोर्मोभूत लक्षणोत्तं भूताख्यानभागवोष्मासु प्रतिपर्य
नवः लक्षणोत्तं भूताख्यानभागवोष्मासु प्रतिपर्यतवः लक्षणोत्तं भूताख्याने भो
वोष्मायां विविधय भूतायां प्रतिपरि अत्र इत्येतत्कर्म प्रवचनीयं सत्ता भवन्ति लक्षणोत्तावत्
वृत्तं प्रतिविद्योतते विद्युत् वृत्तं परि वृत्तमत्र इत्यं भूताख्याने साधुर्देवदत्तः मातरं प्र
तिपितरं प्रातिमातरमनुभागे यदत्र मां प्रति स्यात् सां परि स्यात् मामनु स्यात् वोष्मा
यां वृत्तं प्रति सिंचति परि सिंचति अत्र सिंचति लक्षणादिष्विति किं उदत्तं परि सिंच
ति अथ परि शब्दयोरोपंचमौ कस्मात्त भवति पंच स्पणो परिभिरिति वर्जनविषये सा
भिधीयते अपशब्दसाहचर्यात् अभिभागे लक्षणादिष्वेव भागवर्जितेषु अभिः
कर्म प्रवचनीयं सत्तो भवति वृत्तमभिविद्योतते विद्युम् साधुर्देवदत्तः मातरमां भ
वृत्तं वृत्तमभिसिंचति अभागे इति किम् भागः स्वीक्रियमाणः यदत्र मामभि

६.

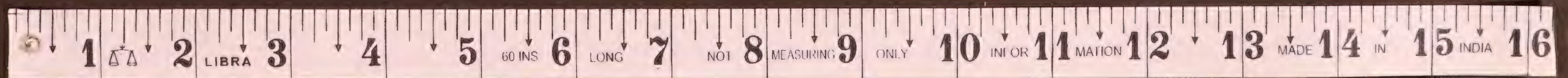
स्मातदीयताम् यत्नसंभवान्तदीयतामित्यर्थः प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः स्रव्य
 सदृशःप्रतिनिधिःदत्तस्यप्रतिनिर्यातनंप्रतिदानंप्रतिनिधिविषयेप्रतिदानंविषये
 चप्रतिःकर्मप्रवचनीयसंज्ञोभवति श्रीभक्त्युरज्जुततःप्रतिमावातस्मैतिलेभःप्रति
 यच्छति अथिपरोअनर्थको अथिपरिशद्वावनर्थको अनर्थान्तरवाचिनौकर्मप्र
 वचनीयसंज्ञोभवतःकृतोद्यागच्छत्तिकृतःपर्यायागच्छत्तिगत्युपसर्गसंज्ञावायता
 र्थाकर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधीयते स्रःप्रजायाम स्रशब्दःप्रजार्थकर्मप्रवचनीयस्रय
 संज्ञोभवति स्रसिक्तंभवतास्रस्ततंभवतात्तर्थःस्रयतेउपसर्गसंज्ञास्रयंभवतभवति
 प्रजायासितिकिम स्रषेकैकिंतदात्र अतिरतिक्रमणोव अतिशब्दतिक्रमणोर्थेव
 कागत्प्रजायांचकर्मप्रवचनीयसंज्ञोभवतिनिष्पत्तिपक्षेलेक्रियाप्रवृत्तिरतिक्रमणं
 अतिसिक्तमेवभवताअतिस्रुतमेवभवताप्रजायांचकर्मप्रवचनीयसंज्ञोभवताअतिस्रुतमेवभवता
 शोभनेकृतमित्यर्थः अथिःपदार्थासंभावनात्ववसर्गगर्हासमचयेषु पदार्थसंभा
 वनेनअतवसर्गगर्हायोसमचयेवर्तमानोपिशब्दःकर्मप्रवचनीयसंज्ञोभवति पदान्त

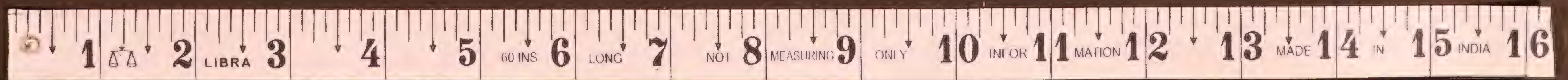
का.
बृ. प्र.
६१

स्वाप्रयुजमानस्यार्थः पदार्थः सर्वेषोपि स्यात् मयुनोपि स्यात् माश्वित्सलोकमल्यमि
त्यस्यार्थेपि शब्दो वर्तते संभावनमपि कार्यवचनेन शक्तेन शक्तेव प्रतिचाता विस्तराणे
अपिसिंचेन्मूलमहसं अपिस्तयाद्राजातेमृतवसर्गः कामवागन्तुजानम अपिसिंच
अपिस्तहिगहीति न्यायिगतालं देवदत्तम अपिसिंचेत्यलान्दुम अपिस्तयाद्वषलं
समञ्चये अपिसिंच अपिस्तहि सिंचचस्तुहि च उपसर्गसिंजावायनात्त्वेन भवति अ
थिरीश्वरे ईश्वरः स्वामी सच स्वमपेक्षतेन दये सस्वामि संवेधे अपिशब्दः कर्मप्रवाचनीय
संज्ञो भवति तत्र कदाचित् स्वामिनः कर्मप्रवचनीया विभक्तिस्तत्रमी भवति कदाचित् स्वा
त अपि ब्रह्मदत्ते पांचालाः अपि पांचालेषु ब्रह्मदत्तः विभाषा कृञि अपिः करोतौ क
र्मप्रवचनीय संज्ञो भवति यदत्र सामर्थ्यकरेण तदा कर्मप्रवचनीय संज्ञापक्षेति संज्ञा
वायनात्तिडिचोदात्रवतीति गतिनिचातो न भवति लः परस्मैपदे लशतिषष्ठी ओदेशा
पेक्षा लोदेशः परस्मैपद संज्ञो भवति तिष्ठति सिपश्यस्यमिषस मम शब्दकसूचपर
स्मैपदप्रदेशाः सिशिवृद्धिः परस्मैपदेति तेवमादयः तजानावात्मनेपदम् तद्वर्ति

६१

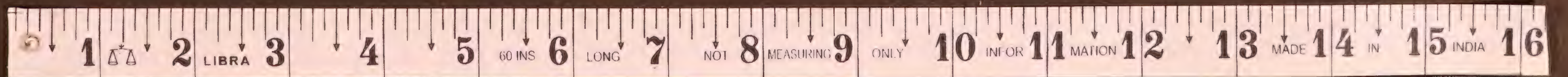
प्रत्याहोरात्रवचनानामानरतिप्रान्तकान्तवोर्यहणाम् पूर्वणपरसौपदसंज्ञा
 विधीयतेतत्राताम कथाम् ग्राणाम् धम इदुर्वहिदुर्महिदुः श्रान्तःबल्लोप
 शान्तकान्तवालरतीवकतीहृतिज्ञानःश्रान्तनेपदप्रदेशाश्चनदाज्ञादितत्रा
 त्मनेपदमितेवमादयः तिदुस्त्रीणित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः तिदोष्टादशप्र
 तयानवपरसौपदसंज्ञकाःनवात्मनोपदसंज्ञकाःतत्रपरसौपदसंज्ञकेमुत्रयसि
 कायथाक्रमप्रथममध्यमोत्तमसंज्ञाभवन्तिश्रान्तनेपदेष्वपित्रयसिकाःप्रथम
 मध्यमोत्तमसंज्ञकाभवन्तिप्रतिप्रथमःमिष्यस्यतिमध्यमःमिष्यस्य
 म इत्युत्तमःश्रान्तनेपदेषुतत्राताम कदतिप्रथमःथासाशाम् धरतिमध्यमः
 इदुर्वहिदुर्वहिदुः इत्युत्तमःप्रथममध्यमोत्तमप्रदेशाःशेषप्रथमइत्येवमादयः
 तात्मेकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः तानितिजास्त्रीणित्रीणिपदान्ताति
 एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञाति भवन्ति एकशःएकैकंपदंतिवितेक
 वचने तस्मिन्निद्विवचने किञ्चित्बहुवचनम् पूर्वसर्वत्रएकवचनद्विवचनबहुवचन

का.
बृ. प्र.
६१

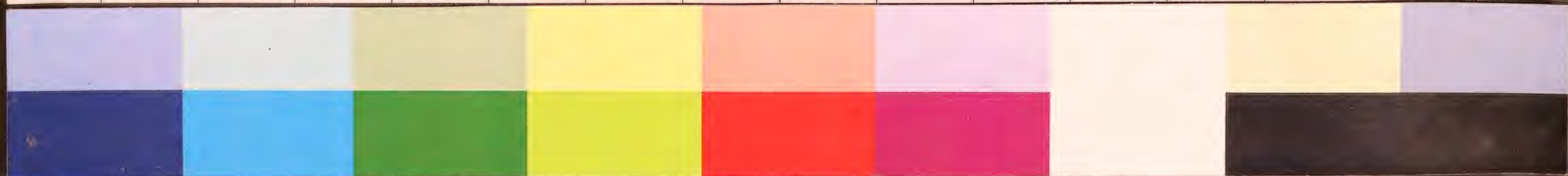
द्ववचनसंज्ञाविहितासंप्रतिसर्गोत्रिकेषु विधीयते मयश्च जीणि जीणि पटाति पकव
चनद्विवचनवद्भवचनसंज्ञातिभवंति एकशः सूर्येकवचने डौरति द्विवचने
जसूरति वद्भवचने एवमवत्र विभक्तिश्च विभक्ति संज्ञका भवन्ति सपस्ति डश्च
विभक्ति प्रदेशाः अष्टनद्या विभक्ता वित्तेवमादयः युष्मद्युपपदे समानाधिकरा
णोऽस्यातिपि मध्यमः लस्येति अधिकृत्य सामान्येति वाटयो विहितास्तेषा
मयं पुरुषति यमः क्रियते युष्मद्युपपदे सति यवहिते वा यवहिते च समानाधिकरा
णोऽसमानाभिपेयेतल्येकारकस्यातिप्रयुज्यमानेऽप्यप्रयुज्यमानेऽपि मध्यमः
पुरुषो भवति तपचसि युवापचयः यूयपचयः अथप्रयुज्यमानेऽपि पचसि पचयः
पचयः समानाधिकरणोऽतीति किं तया पश्यते डौरतः प्रहोसे मनोपपदे रुत
ममत्येतेव कवश्च प्रहोसः परिहोसः कीडा परिहोसः गम्यमाने मनोपपदे धा
तोः मध्यमः पुरुषो भवति मत्येते च तोमस्स वै कवद्भवति एहि मत्ये डौरने भोऽस्य
सेतहि भोऽस्य भक्तः सोतिथिभिः परिहोस्येन यास्यसि न हि यास्यसि यातस्त

६१

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

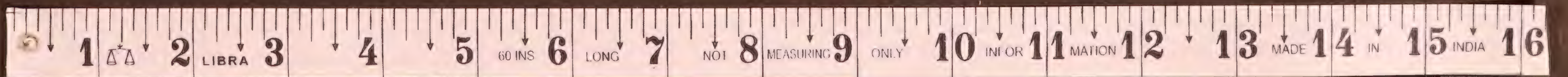
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INF-OR MATION MADE IN INDIA

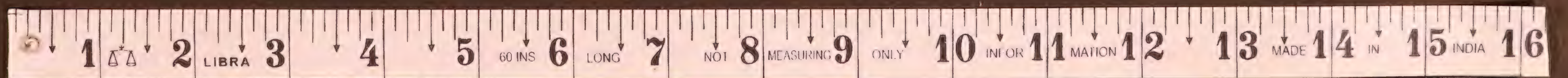
का.
वृ. प्र.
६३

नाम इति श्रीकाशिकायां ब्रह्मोपनिषद्प्रथमोऽध्यायः ॥ समासोऽयं
प्रथमोऽध्यायः ॥ ॐ नमो गुरुवराणां परागपुंजेभ्यः ॥ ॐ समर्थः पदविधिः ॥
परिभाषेयम् यः कश्चिदिह शास्त्रे पदविधिः सर्वस्मर्थो वेदितव्यः विधीयते इ
ति विधिः पदानां विधिः पदविधिः समासादिस्मर्थः शास्त्रे विग्रहवाक्यार्थाभिधा
ने समर्थो वेदितव्यः अथ वा समर्थपदाश्च यत्नात् समर्थसमर्थानां पदानां से
वार्थानां संस्पृष्टार्थानां विधिर्वेदितव्यः ब्रह्मतिद्धितीयाश्रितातीतपतितगता
व्यस्तप्राप्तापैत्रैः कष्टेऽश्रितः कष्टाश्रितः समर्थग्रहणं किम् पश्यदेवदत्तकष्टेऽश्रि
तो विसृमित्रो गुरुकुले तृतीयातकृतार्थेन गुणवचनेन शंकुलयावेदः शकु
लावेदिः समर्थग्रहणं किं किं ते करिष्यमिशं कुलयावेदे देवदत्त उपलेन वैत
शीतदर्याशं वलिहितसत्वरहिते यूपायदारुदेवदत्तस्य गृहे पंचमीभयेन वृ
केभ्योभये वृकभये समग्रहणं किं गच्छन्मा वृकेभ्योभये देवदत्तस्य यत्तदज्ञात्
वृक्षीरात्तः पुरुषो राजपुरुषः समर्थग्रहणं किं भार्यारात्तः पुरुषो देवदत्तस्य सप्त

चतुर्थी यूपायदारु यूपायदारु समर्थग्रहणं किं दत्तत्वादर्शे पाठः गच्छन्ते

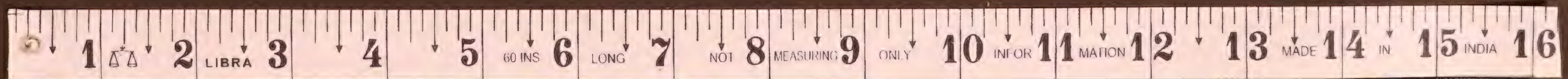
मीश्रदेषुशौंडः अक्षशौंडः समर्थप्रणोकिं शक्रस्ते अक्षशौंडः पर्वतिपातागारे
 पदग्रहणोकिम वार्ताविधौ समर्थपरिभाषामाभूतत तिष्ठतदप्रशाततं शाकेनति
 शतकुमारीचक्रं देवदत्तात यत्तादेशानि सञ्चतभवति सुवामंत्रितपरागवत्सरे ॥
 सुवन्तमामंत्रितपरतः परस्मांगवद्भवति सरे सरलक्षणे कर्तव्ये तदात्मातिदेशो
 ये सुवन्तमामंत्रितमन्त्रप्रवेशपतेव द्याति आमंत्रितस्यादिरुदात्तो भवति ससक
 स्मापियथास्मात् ऊं देनाटन परशुनावृष्टन मद्राणाराजन कयमीराणाराजन
 सवितिकिं पीथेपीथ मानआमंत्रितइतिकिं गेहेगार्गः परग्रहणोकिं पूर्वस
 माभूत देवदत्तऊं देनाटन अंगग्रहणोकिं यथास्तिसिंहीभूतः सरलभेत उभया
 रायुदात्तमाभूत वक्रराणोकिम स्वाश्रयमपियथास्मात् ओं ऊं देनाटन आ
 मपकान्तरमामंत्रितमातन्तिकइत्येकान्तरतासिद्धाभवति सरइतिकिं रूपेसिवन
 वर्मनमन्त्र पत्रेणनेपरांगवद्भवति सुवन्तस्य परांगवद्भावे समानाधिकरण
 स्मोपमेत्यान अतन्तरतातीक्ष्णायाम् व्यासोयन तीक्ष्णतपरशुनावृष्टन

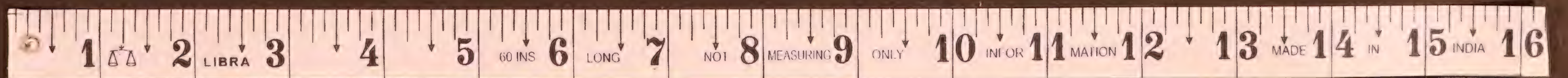
का.
वृष.
६५

अथ यानां प्रतिषेधो वक्तव्यः उच्चैरथो यानां तीव्रेरथो यानां प्राक्काशगतात्मनाः अपि
कारोयं कदाचिदंशद्वानात्प्राणानितरुधं मनःकमिष्यामः समासं ज्ञास्ते वेदितव्याः वक्ष्य
तियशासादृशेयया वृद्धब्राह्मणानामंत्रयस्य प्रावचने संज्ञा समावेशार्थं समास
प्रदेशास्तृतीया समासे दत्तेवमादयः सहस्रपा सरितिवर्तते सहेतिसुपेति तैत्ति
कृतं वेदितव्यं यदि तरुधं मनःकमिष्यामस्तत्र दमपस्थितं वेदितव्यं वक्ष्यति द्विती
यां प्रितानां तयति तगाता व्यस्तप्राप्तापत्रैः सहस्रमस्यते तत्पुरुषस्य समासो भवति क
सृष्टितः सहस्रगुणयोगविभागार्थं अनुव्यचलत अनुप्राविशत अथ यो भाव
सु अथ यो भाव इत्यादि कारो वेदितव्यः यानितरुधं मनःकमिष्यामो वयं यो भाव सं
ज्ञास्ते वेदितव्याः वक्ष्यति यशासादृशेयया वृद्धब्राह्मणानामंत्रयस्य अथ यो भाव संज्ञा
वेयं महती पूर्वपदार्थप्राधान्यमवयो भावस्य दर्शयति अथ यो भाव प्रदेशा अथ यो
भावश्चेत्येवमादयः अथ यो विभक्तिः समीपं समष्टिर्बुद्धिरर्थाभावात्त्यासु प्रति
शब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथा तत्पुरुषयोगपयसादृशसंपत्ति सा कल्याणवचनेषु ॥

६५

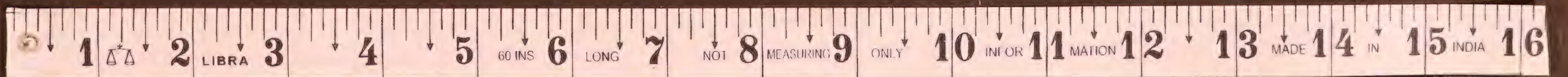
सप्तमेतिवर्ततेविभक्त्यादिपुण्येयव्ययवर्ततेतत्सुवन्तेतसमर्थेनसहसमा
स्यते अथयौभावसंज्ञकश्चसमासोभवतिवचनग्रहणंप्रत्येकमभिसंबध्यते
विभक्त्यर्थेतावत्स्त्रीषुकथावर्ततेअथिसिअथिकुमारिसमर्थेययमविभ
क्तिसमीपसमीपेकेभस्पोपकेभं समर्थिःब्रह्मराधिकंसमर्थिःमद्राणांसमुदं
वर्ततेससगये ब्रह्मब्रह्मभावः उगीतिकम उयवतम अर्थाभावः अभावो
मत्तिकातांतिमत्तिकम वर्तते निर्मषकेवर्ततेअत्ययभूततमतिक्रमःअती
तातिशीतात्यतिशीतम तिशीतंतिहिमवर्ततेअसंप्रति उपभोगास्पवर्तमान
कालप्रतिषेधअतितैमकामाच्छादतम तस्ययस्यभोगकालोतभवतीत्य
र्थःशब्दप्रादुर्भावःप्रकाशताशब्दस्येतिश्रीणितितत्प्राणिनिपाणिनिशब्दो
लोकेप्रकाशतेत्यर्थःपंचादतरश्चपादातम रथानापश्चाद्यथायथाशेषे
द्वययतसंबध्यतेयागतावोष्णापदार्थानतिवृत्तिःसादृश्यव्यथाशेषःअतश्च
स्वर्णोवरुतिप्रत्ययशक्तिश्चातृष्टयक्रमःअतश्चविशानुभवतःअ

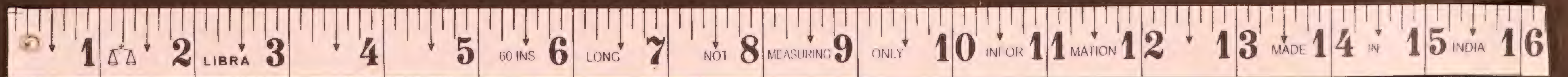
का.
वृ. प्र.
८५

तेषां तस्यैव यौगपद्यमेककालतामवकुंटेहि युगपच्चकुंटेहीत्यर्थः सादृ
शोत्तल्यता किमर्थमिदमुच्यते न यथार्थ इत्येवमिदं गुणभूतेषु सदृशेषु या
थास्मात् सदृशः किमस्य किं त्विदं संपन्निरनुरूप आत्मभावः समदृशे रत्यासब्रह्म
वाभवतानाम् सत्त्वं शालेकायतानाम् स्मकल्पमशेषतासदृशमभव
हतिन किं विदुर्भवहाषेपरित्यजतीत्याधिकार्यवनेन प्रतिपाद्यते सन्तवव
नम् युत्तरतिपरिग्रहायेतासमाप्तिरसकल्पेण ध्ययते भवतीति सा कल्यात्
शुच्यते यासादृशे यथेतदवयवमसादृशे वर्तमानं सपासहसमस्य
ते व्यवयीभावश्च समासो भवति यथा ब्रह्म ब्राह्मणानामंत्रयस्वयं ये ब्रह्माय
था ब्रह्मे यथा भिरूपम् यथा ध्यायकम् असादृश इति किम् यथा देवद
त्तः तथा यज्ञदत्तः यथार्थेयदव्यमिति सैवैतौ वसमासे सिद्धे वचनमिदं सा
दृश्यप्रतिषेधार्थम् यावदवधारणे यावदित्यत दत्तमानं सुवर्तमानं सपासहस
मस्य ते व्यवयीभावश्च समासो भवति अवधारणामियत्तापरिच्छेदः यावदा

८५

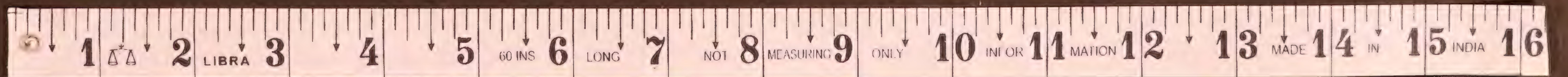
मन्त्रे ब्राह्मणानामंत्रयस्व यावन्त्यमंत्राणि संभवन्ति पंचषट्कृतावतपस्वामंत्रयस्व
अथ धारणे इति किम् यावद्वृत्तावद्भुक्तेनावधारयामि कियत्समाभुक्ते संप्र
तिनामात्रार्थे मात्रास्तोकमल्पमिति पर्यायः मात्रार्थे वर्तमानेन प्रतिनामसहस्र
वन्ते समस्यते अथ यो भावश्च समासो भवति अस्त्यत्र किंचित्सूपप्रतिशाकप्रति
मात्रार्थ इति किम् वृत्ते प्रतिविद्योतते सवितिवर्तमाने पुनः सुब्रह्माण्डमवय
ति द्वयर्थे अक्षशालाका संख्याः परिणा अक्षशब्दः शालाकाशब्दश्च संख्याच
परिणा सह समस्यते अथ यो भावश्च समासो भवति कितव्यवहारो वायमिष्यते
समासः पंचिका नाम श्रुतम् पंचभिर्द्वैः शालाकाभिर्वा भवति तत्र यदा सर्वोऽज्ञा
ताः पतन्त्यवायो वातदापातयिता जयति तस्मै तस्मै विद्यातः अन्यथा पाते मति
जीयते अक्षेणे दंततथा द्वित्रयशाष्ट्वं जये अक्षपरिशालाका परि संख्या एक परि
द्विपरित्रिपरि परे पावतपरि पंचसत्ते वृषासु जय एव भवति अक्षदयस्मृती
यात पूर्वोक्तस्य यथा ततः कितव्यवहारो च एकवत्तं शालाकयोः विभाषा

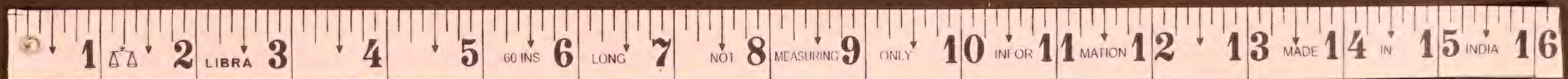
का.
ब्र.प्र.
६५

विभाषेत्यधिकारोवेदितव्यः यदितरुर्धमनकमिष्टामस्तद्विभाषा शुभवतिवत्यति
अपरिवर्हिभन्वः पंचम्या अपपरिवर्हिम अन्वरेतेतसवन्ताः पंचम्यन्तेतसहविभा
षासम्यन्ते अययोभावश्चसमासोभवति अपत्रिगतेद्वष्टोदेवः अपत्रिगतीद्वष्टोदे
वः अपरित्रिगते अपरित्रिगतेभ्यः परित्रिगतेपरित्रिगन्तेभ्यः वर्हिग्रीमेवर्हिग्रीमा
त प्राप्तामेप्राप्तामात वर्हिः शब्दयोगेनपंचमोभावस्येतेदेवतापके आसुर्या
दाभिविधौ आदि. तेवमर्यादायामभिविधौवर्तमानेपंचम्यन्तेतः सहविभाषा
समस्येते अययोभावश्चसमासोभवति आषाढलिपुत्रद्वष्टोदेवः आषाढलिपुत्रा
द्वष्टोदेवः अभिविधौ आक्रमारेयशः पाणिने आक्रमारेभ्यः लक्षणेनाभिप्रती।
आभिसुखे लक्षणांचिह्नं तद्वाचिनासुवन्तेतसहविप्रतिशब्दाभिसुखेवर्तमानौ
समस्येते अययोभावश्चसमासोभवति अभिशालभाः प्रतन्तिप्रत्यप्रिलक्षणा
तिकिसुत्रेप्रतिगतः अभिप्रतीरतिकिम अनाग्रितेनगतः अभिसुखरतिकिं
अभेकागावः प्रत्येकागावः अनयंत्समया समयासमीपमनयंस्समयावाची

६६

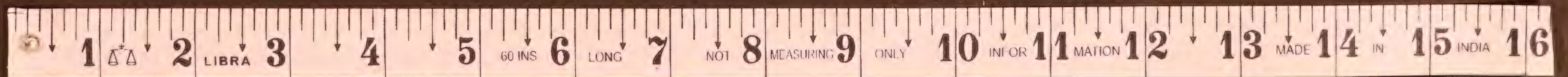
तेन सह समस्यते अथ यी भावश्च समासो भवति अत्र न मशतिर्गतावने समया यत्सम
 य इति किं वृत्तमनविद्योतते अथ यं विभक्ति समीपे इत्येवमिदं पुनर्वचनं विभाषार्थं
 यस्मादायामः लक्षणोनेति वर्तते आयामौ दैर्घ्यं अतुर्यस्यायामवाचीतने सवत्येन
 लक्षो भूतेन सह समस्यते अथ यी भावश्च समासो भवति अत्र गंगा वारणासी अत्र य
 मने मशुगयमुनायामेव मशुगयामो लक्ष्यते आयाम इति किं वृत्तमनविद्योततेः
 तिष्ठद्गुप्रभृतीति च समयापवृत्तिपातनेति इह प्रभृतीति शब्दवृत्त्याप्यथ यी भावा
 संतर्पित भवन्ति तिष्ठद्गु कालविशेषेति प्रतिगावैस्मिन्काले दोहयतिष्ठद्गु वद्गु
 खलेयवादीति च प्रथमान्तातिविभक्त्यन्तरेणानेव संवर्धते अत्र पदार्थे च वर्तते
 चकारोवधारणार्थः अपरः समासो न भवति परमेति इह तितिष्ठद्गु आयतीरावम
 खलेयवं खलेवुसम लूनयवम लूयमानयवम पूतयवम पूयमानवम संहित
 यवम संहियमाणयवम संहितवुसम संहियमानवुसम एते कालशब्दाः समंभ
 समंभमिसमंभवति सुषमम विषमम निष्पमम इष्यमम अपरसमम आयतीस

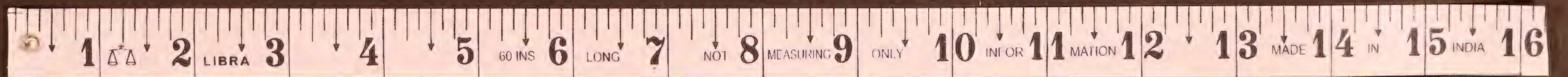
का.
द्वप्र.
६६

सम प्राज्ञानम प्रथम प्रसंगम प्रदक्षिणाम उपदक्षिणाम संप्रतिष्ठसंप्रपायसम
म पुण्यसमम इव इवकर्मव्यतिहारेदं दंदिमसलामसुलि पातेमपेवष्टावा
षष्टीसमासप्राप्तेतदपवाद्यमव्ययीभावश्चरभ्यते यावचनाश्चषष्टीसमासापिप
पक्षेभ्यनतायतेपारेमपेवष्टावाषष्टीसमाससहविभाषासमस्येतेअव्ययीभावश्च
समासाभवतितत्सत्रियोगोचानयोरैकागन्तानेतिपात्यतेपारेगंगायाःपारंगम
मध्येगंगायासथगंगम षष्टीसमासपक्षेगंगाधारम गंगामथे महाविभाषया
वाक्यविकल्पःक्रियते संख्यावंशेन विद्यायाजन्मनावाप्राणितोमेकलक्षणाः
सन्तानोवंशरूपमिधीयते तत्रभवंवंशपःतदाविनासहसंख्यासमस्येतेअव्ययीभा
वश्चसमासाभवतिदोमनीयाकरणसवंशोदिमुत्तिवाकरणस्यत्रिमुत्तिवाकर
णस्ययदातविययासहतदतामभेदविवत्ततदासामानाधिकरणंभवतिदिमु
त्तिवाकरणोत्रिमुत्तिवाकरणमिति तदीभिश्च तदीववनेःशब्दैःसहसंख्यासम
स्येतेअव्ययीभावश्चसमासाभवतिसमाहारेवायमिष्यतेसप्रगं द्वियसनमपेव

६७

नदे समगोदावरम अन्यपदार्थेव संज्ञायाम संख्येति निवृत्ते नदीग्रहणमन
वर्तते नदीभिः सह सवन्तमन्यपदार्थे संज्ञायो विषये समस्य ते अय्ययीभावश्च
समासा भवति विभाषाधिकारेऽपि नित्यमस्यैव वायम नहि वाक्येन संज्ञाया
स्य ते उन्मत्तगोणां नाम देशः लोहितगंगाम ऊसीगंगं अय्यपदार्थ इति किम् ।
कस्मैवेत्तमसंज्ञायामिति किम् शीघ्रगंगो देशः तत्पुरुषः तत्पुरुषसंज्ञाधिक्रि
यते प्राग्वद्ब्रीहेः यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामः तत्पुरुषसंज्ञः समासो वेदितव्यः व
द्व्यति द्वितीयाश्चिन्तातीततत्कष्टश्चितः नरकश्चितः पूर्वाचार्यसंज्ञावेयं म
हतीतदंगीकरणमुपायेरपि तदीयस्य परिग्रहार्थं उन्नयपदार्थ प्रधानस्तत्पुरुष
इति तत्पुरुषप्रदेशाः तत्पुरुषकृतिर्द्विगुस्तत्पुरुषत्वे समासान्ताः प्रयोजनम् पं
वराजीदशराजीद्यहः तहः पंचगवम दशगवम द्वितीयाश्चिन्तातीतगताभ्या
स्तप्राप्तापत्रैः समस्येति वर्तते तस्य विशेषणं द्वितीयाश्चिन्तादयश्च द्वितीयान्तोश्चि
न्तादिभिः सह समस्येति तत्पुरुषश्च समासो भवति कष्टश्चितः कष्टश्चितः अतीत

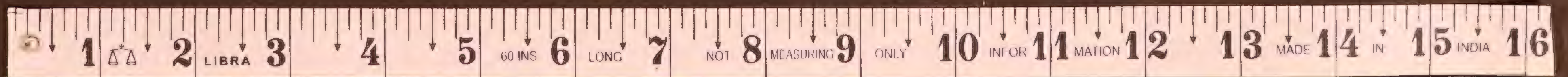

का.
बृ.प्र.
६८

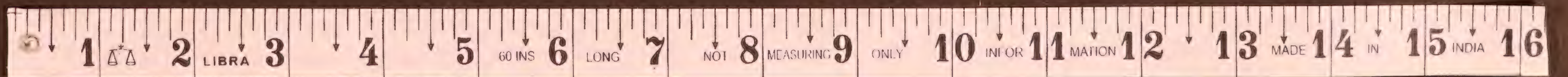
कर्ता भवतीति कान्ता गतीति पतित नरके पतितः नरक पतितः गत ग्रामे गतः ग्रामग
तः ग्रामस्ततरे गम भवतः तद्विना भवतः प्राप्ता सव प्राप्ताः ३ः ख प्राप्ताः प्राप्ता सव प्राप्ता
त्रः ३ः ख प्राप्ताः श्रितादि पुगमिग म्पादीनामुप संख्याने ग्रामगमी ग्रामगमम ओद
न बुतलः स्वये क्तेन स्वयमित्येतदव्ययमात्मनेपदस्यार्थवर्तते तस्य द्वितीयया
संबन्धोत्पत्तिः इति द्वितीया ग्रहणमत्रार्थमनवर्तते स्वयमित्येतत्सूर्यनां क्तान्ते
तमरुसमस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति स्वयं यौतौ पदौ स्वयं विलीन सामान्यम
एके पद्यमैकस्वयमेकविभक्तिं च समासात्ताद्वति खदाक्षेपे खदाशब्दोदि
तीयान्तः क्तान्ते तमरुक्षेपे समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति क्षेपोति न्यासवम
सामार्थ्य एव तेन विभाषाधिकारे पितृसमास एवायं तद्विवायेयं न क्षेपोगम
ते खदो गेहगां चेह विमर्षा प्रस्थातमलक्षणां सर्व एवा विनीतः खदा रूफ ३।
यते खदा रूफो जाल्मः खदा सुतः ३ तप्यप्रस्थित इवेत्यर्थः क्षेपे इति किम खदा
रूफः सामि सामीत्येतदव्ययमवशब्दपर्यायः तस्यासन्नवाचिना द्वितीयया ता

६८

६८

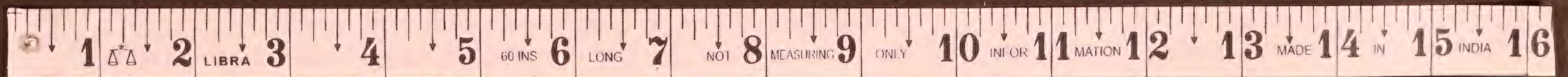
मितसंबंधः उत्सृज्य कालेन सह समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति सामिक्रते सामि
 पीतम् किपद्यैकस्यैकविभक्तिं व समासत्वाद्भवति कालाः द्वितीयात्तेने
 ति वर्तते कालवाचिनः शब्दा द्वितीयात्ताः कालेन सह समस्यते तत्पुरुषश्च समा
 सासो भवति अत्यन्तसंयोगार्थं वचनम् षाम्भूती शृणुवराः तौ कदाचिदहर्ग
 क्तिकदाचिद्रात्रिम् अहर्गतिस्तताः मूहतीः अहसंक्रान्ताः रात्र्याः रात्रि
 संक्रान्ताः मासप्रमितश्चंद्रमाः मासे प्रमातुमाख्यः मासप्रमितः प्रतिपंचत्समाः ॥
 अत्यन्तसंयोगेव काल इति वर्तते तेनेति द्वये अत्यन्तसंयोगः कृत्स्नसंयोगः का
 लस्यैतसंबंधिना व्याप्तिः कालवाचिनः शब्दा द्वितीयात्ता अत्यन्तसंयोगात्
 माने सुपा सह समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति मूहर्तमात्रम् सर्वरात्रकल्पा
 णी सर्वरात्रशोभना तृतीयात्तत्कृतार्थेन गुणवचनेन सप्तपेति वर्तते तस्य वि
 शेषणमेतत् तृतीयान्तं सरन्तं गुणवचनेन तत्कृतेन अर्थशब्देन व सह समस्य
 ते तत्पुरुषश्च समासो भवति कीदृशेन गुणवचनेन तत्कृतेन तृतीयान्तकृतेने।

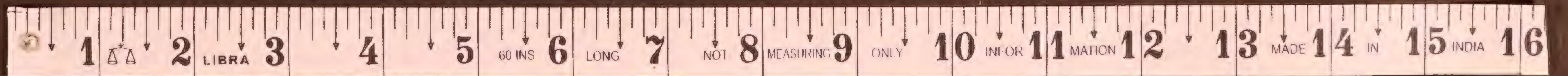
का.
बृ.प्र.
६५

तियावत् शंऊलयावेरः शंऊलावेरः मिरोणाकाणः गिरिकाणः अर्थेणवेनथा
नेतार्थः धान्यार्थः हिरण्यार्थः तत्कृतेनेतिकिम अक्षाकाणः गुणवचनेतिकिम
गोभिर्वपावागुगै पूर्वसदृशसमोतार्थकलहतिप्रणमिष्वस्तौः पूर्वसदृश
सम कृतार्थकलहतिप्रणमिष्व अक्षाक्षेपैः सहृत्तीयान्तेसमस्यते तत्पु
रुषश्चसमासोभवीति अस्मादेववचनात्पूर्वादिभिर्योगेत्तीयाभवतिहेतोवाट
पृथामासेनपूर्वः मासपूर्वः संवत्सरपूर्वः द्यहपूर्वः अहपूर्वः सदृशमात्रासदृशः
मात्सदृशः पित्रासदृशः पितृसदृशः सम मात्रासमः मात्समः पित्रासमः पितृ
समः कृतार्थमाषाणाम् कार्षाषाणोत्तम माषविकलम कार्षाषाणविकलम
कलह अमिकलहः वाक्कलहः तिप्रणः वाग्निप्रणः आचारतिप्रणः सित्य गु
रुमिष्वः तिलमिष्वः अक्षावाक अक्षाः आचार अक्षाः पूर्वादिषुवरस्योपमाया
नम् मासेनावरः मासावरः संवत्सरावरः कर्तृकरणेकृतावहुलम् तृतीयेति
वर्ततेकर्तरिकरणेवयात्तीयातदन्तकृदन्तेनसहसमस्यते तत्पुरुषश्चसमा

६५

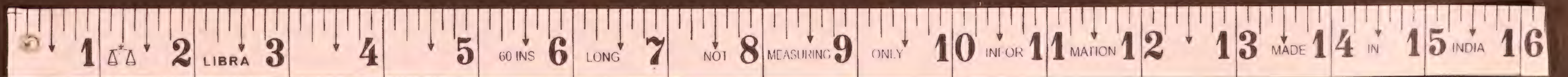

सोभवति सर्वोपायिभिराशं बहुलग्रहणं कर्तारिश्चिनाहतः रुद्रहतः करणो
 नौभिर्त्रः नखभिर्त्रः परशुनाच्छिन्नः परशुच्छिन्नः कर्तृकरण इति किं भित्ताभिरु
 धितः बहुलग्रहणं किम् द्रोणेण लूनवान् परशुनाच्छिन्नवानिति समासेन भवति
 पादहारकः गलमौचक इति च भवति कृत्यैरीयकार्यवचने स्तुतितित्दाप्रयुक्तम्
 धोसपितार्थवचनमर्थकार्यवचनम् कर्तृकरणे कृत्यैः सह ग्रथिकार्यवचने सम
 स्पतेतत्पुरुषश्च समासो भवति कर्ताकाकपेयाः नदीसलेत्यः कूपः वातच्छेयान्ति
 त्वाणानि केदं संवयं शोदनः सर्ववदस्येवायं प्रपंचः अत्रेनयं जन तृतीयेति वर्तते यं
 जनवाचि यत्तृतीयान्तं तदन्तवाचिना सुवन्तेन सह समस्पतेतत्पुरुषश्च समासो भ
 वति संस्कार्यमंत्रं संस्कार्यं यं जनं दध्राउपसिक्त शोदनः दधोदनः क्षीरेदनः वृत्रोक्ति
 याया अन्तभावादर्शं यं जनयोः सामर्थ्यं भक्ष्येण मिश्रीकरणं मिश्रीकरणवा
 चितृतीयान्तं भक्ष्यवाचिना सुवन्तेन सह समस्पतेतत्पुरुषश्च समासो भवति खरवि
 शदमभवहारे भक्ष्यः तस्य संस्कारकं मिश्रीकरणम् गुडेन मिश्राधानाः पदधानाः

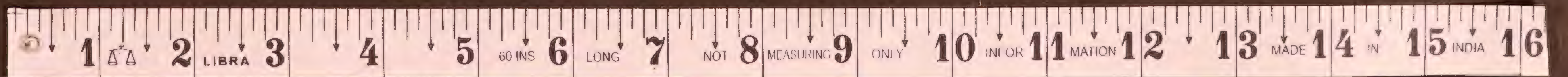
का.
द्वे प्र.
७.

गुरुशुकाः वृत्तौ क्रियायाश्च न भोवात्पूर्वपदोत्तरपदयोस्सामर्थ्यम् चतुर्थीतदर्थो
तदर्थार्थवलिहितसुखरहितैः सप्तपेतिवर्तते तस्य विशेषणमेतत् तदिति सर्व
नां चतुर्थीतत्सार्थः परामर्शते तस्मै दृष्टं तदर्थं तदर्थं चतुर्थवलिहित सुख र
हित इत्येतैस्सह चतुर्थीतत्समस्य ते तत्पुरुषसु समासो भवति तदर्थं न प्रकृतिका
रभावे समासदृष्टते यूपयदारु यूपदारु कुंडलायहिरण्यं कुंडलहिरण्यं इह न
भवति रत्ननायस्थाली श्रवहननायोल्लखलमिति तदर्थं चास्मादेव तापकत्र
तथी भवति तदर्थं चतुर्थीतत्समसवचनम् सर्वलिङ्गात्वाच्च ब्राह्मणार्थं प
यः ब्राह्मणार्थः सूप ब्राह्मणार्थाय वागः बलि कुवेरबलिः महाराजबलिः हिते
गौरहितं अश्वहितं सुखे गोसुखं अश्वसुखं रहित गोरहितम् अश्वरहितम् पंचमी
भयेन सप्तपेतिवर्तते तस्य विशेषणमेतत् पंचम्यन्तं धयशब्देन सुवन्तेन सह सम
स्यते तत्पुरुषसु समासो भवति वृकेभ्यो भयम् वृकभयम् दस्युभयम् भयभीति
भीतभीतिरिति वक्तव्यम् वृकभीतः वृकभीतिः वृकभी पूर्वस्य बहुलश्रुतास्ये

वायमदाहृगाप्रपंचः तथावशमतिर्गतः अथर्मजुगुप्सुरित्यादिसिद्धेभवति अपे
 तापोहमृषीतितापत्रस्तैरल्पशः अपेतअपोहमुक्त पितत अपत्रस्त इत्येतैः स
 ह पंचम्यन्तमल्पशः सहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति सखादपेतःसखापे
 तःकल्पनेपोहःचक्रमुक्तस्वर्गात्यतितःस्वर्गपतिःतरेगापत्रस्तःअल्पशरतिसमा
 सम्याल्पविषयतामाचष्टे अल्पापंचमीसमस्यतेतेतप्रासादाप्यतितःभोजतादपत्र
 स्तद्वत्पादौनभवतिकर्तृकरणेकृतावहुलम इत्यस्यैवायेप्रपंचः स्तोकात्तिकदृश
 र्थकृच्छ्राणितातेन लोकअन्तिकदृशइत्येवमर्थाःशब्दाःकृच्छ्रशब्दश्चपंचम्यन्ताःका
 तेनसहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति स्तोकात्मकःअल्पात्मकःअन्तिकादा
 गतःसभाशारागतःकृच्छ्रात्मकःकृच्छ्राशब्दःपंचमास्तोकादिभिरत्यलक
 सममीशौरेःसमम्यन्तशौरादिभिःसहस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति अक्षेप्रशौ
 रःअक्षशौरःअक्षभूतःशौरभूत कितव व्याड संव्याड समीया अन्तरअधिप
 इपेदित ऊशालवपलतिप्रतद्वत्प्रसक्तिक्रियायाअन्तर्भावादत्तादिषधिकरणे

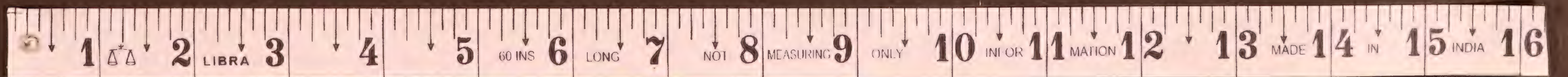
सप्तपेतिवर्तते तस्यविशेषणमेतत् ३५

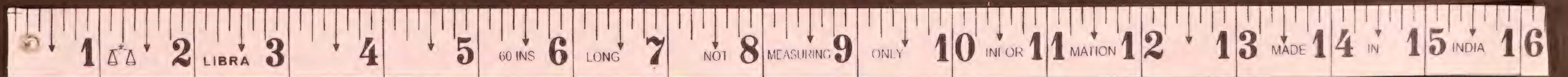
का.
द्वप्र.
७१

सप्तमी सिद्धशुक्लपक्षवत्यैश्च सप्तमीतिवर्ततेसिद्धशुक्लपक्षवत्यैःसहसप्तम्य
न्तेसप्तम्यतेतत्पुरुषश्चसप्तमसोभवतिकांजसिद्धःकांपीलसिद्धःआतपशुक्लःका
याशुक्लःस्यालीपक्षःकंभीपक्षःचक्रवेधःचारकर्यन्थःबहुलग्रहणामैवायमदा
हारणप्रपंचःधोक्षेणक्षेपे धोक्षेणोत्पर्यग्रहणं धोक्षवादिनासुवन्तेतसहस
प्तम्यन्तेसप्तम्यतेसप्तम्यन्तःतत्पुरुषश्चसप्तमसोभवति क्षेपेगम्यमाने तीर्थधोक्षरव
तीर्थधोक्षःश्रुतवस्यितइत्यर्थःतीर्थकाकःतीर्थवायसःक्षेपरतिकिम तीर्थधोक्षसि
ष्टति कृत्येवृणो कृत्यप्रत्ययानैःसहसप्तम्यन्तेसप्तम्यतेगंगाम्यमानेतत्पुरुषश्चस
प्तमसोभवति यत्प्रत्ययेनैवेष्मतेमामेदेयंदागम मासेदेयमृणो संवत्सरदेयम् ऋणाग्र
हाणेतियोगोपलक्षणांशमद्रहापिसप्तमसोभवति पूर्वाह्णेगोयंमासप्रहरमध्येयो
नवाकःऋणरतिकिम मासेदेयाभिज्ञा संज्ञायाम संज्ञायांविषयेसप्तम्यन्तेमृणा
सहसप्तम्यते तत्पुरुषश्चसप्तमसोभवति संज्ञासमुदायोपायिस्तेनतित्यःसप्तमसपवा
यं नहिवाक्येनसंज्ञागम्यतेग्रहाणेतिलकाःग्रहाणमाषकाःवनेकशेरुकाःवने

७१

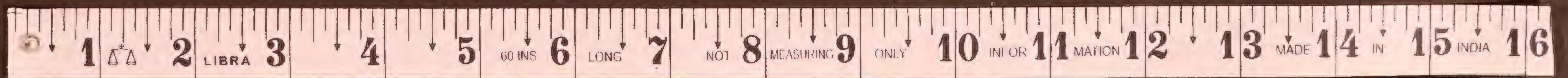
बलजकः कृपोपिशाचकाः हलदन्ताः सप्तमाः संज्ञायामित्यलक केताहोरातावयवाः
 ग्रहरवयवागत्त्वयवात्रसप्तमन्ताः जान्तेनमहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति
 पूर्वाह्णकृतम अपराह्णकृतम पूर्वरात्रकृतम अपरात्रकृतम अयवग्रहणं किं
 उल्लखलोनाभरणैः पिशाचौ यदभातेषपनत्रतेदिवात्तं रात्रौ तत्तद्रूपमि तत्र त
 त्रेत्येतत्सप्तमन्ते जान्तेनमहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति तत्रकृतं तत्रभुक्तं त
 त्रपीतं पृथगेकमेकस्यमेकविभक्तिश्चैवसमासताद्वति द्वे द्वेपोतिन्नाद्वेपे
 स्यमानेसप्तमन्ते जान्तेनमहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति अवतपेरकलस्थि
 तेतजातं चापलमनवस्थितं तवेतदित्यथः उदकेविशीलं एवार्थे सूत्रितं भ
 स्रुतं मेनिष्कलं यत्क्रियते तदेवमच्यते पात्रेसमितादयश्च समदायवतिपात्यन्ते
 पात्रेसमितादयः शाब्दाः तत्पुरुषसंज्ञा भवन्ति द्वेपेगस्यमाने येचात्रजान्तेनसमासास्ते
 षां पूर्वैर्गोवसिद्धे पुनः पादेयकारोत्पादिपरिग्रहार्थः पूर्वपदाद्युदात्रवेययास्यात् पु
 त्तारोत्पादिपुहिपात्रेसमितादयश्चेनतिपद्यन्ते पात्रेसमिताः पात्रेतेह्रस्वाः अथथारोण

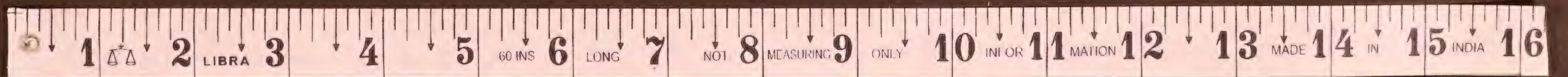
का.
द्वप्र.
२२

नक्षत्रयोगस्य ते पात्रपदसमिताः तत्तु पुनः क्वचित्कार्यं रति उडं वरमषकादि स्यमपाक्षेपः
मातरिपुरुषादिति प्रतिविद्वामेव तेन पिंडीशूरादिपुतिरीरुतया प्रवृत्तताच्चाकृतिग
णोयम पात्रे समिताः पत्रे वहुलाः उडं वरमषकः उडं वरद्विपिः कृपकच्छपः प्रवटक
च्छपः कृपमंडकः ऊंभमंडकः उरपातमंडकः नगरकाकः नगरवायसः मातरिपुरुषः
पिंडेशूरः गोहेशूरः गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी
मः श्रावनि कवकः गोहेशूरः गर्भवीरः गर्भेशूरः गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी गोहेशूरी
दाही गोहेशूरी पदुः गोहेशूरी पंडितः गोहेशूरी प्रगल्भः कलदिनिदि राकर्ण वृशशुरावकारो वथा
रणार्थः समासात्तरन भवति परमं पात्रे समिताः इति सर्वकालैक सर्वजित्पराणत
वकेवलाः समानाधिकरणेन न संप्रपेति निवर्तते तस्य विशेषणमेतत् सर्वकालः
एक सर्व जित्पराण तव केवल इत्येते सुवन्ताः समानाधिकरणेन सपासहसम
सन्ते तत्पुरुषस्य समासा भवति भिन्ननिमित्तप्रयुक्तस्य शब्दस्यैकस्मिन्नर्थे द्वयः समा
नाधिकरणं सर्वकाल इत्यर्थं निर्देशः परिशिष्टानां स्वयंप्रमाणं सर्वकालः अप

२२

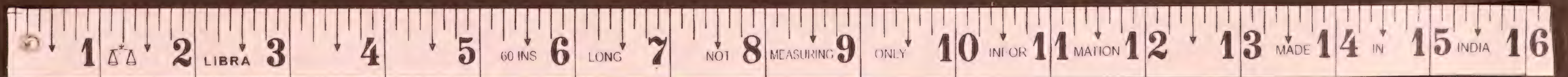
रकालेन सह समस्यते स्नाता त्रिलिप्तः कृष्णमतीकृते दग्धप्रवृत्ते एकशाटी एकभित्ता
 सर्वभित्ता सर्वदेवाः सर्वमनुष्ठाः जरद्वस्ती जरमतिः पुराणा त्रम पुराणा वमथः नवात्रे
 नवावमथः केवला त्रम केवला वमथः समानाधिकरणेनेति किम एकस्य शाटी दि
 क्तेत्ये संज्ञायाम् समानाधिकरणेनेति आपादपरि समाप्ते रत्नवर्तते दिग्वाचिनः शास्त्राः
 इति संख्या व समानाधिकरणेन सुवन्ते न सह समस्यते संज्ञाया विषये तत्पुरुषश्च समा
 सो भवति पूर्वेषु कामशमीं सुपरेषु कामशमीं संख्या पंचांशाः सप्तर्षयः संज्ञायामिति
 किं उत्तराः वृक्षाः पंचव्रात्मणाः तद्वितार्थोत्तरपदसमाहारे च दिक् संख्ये रत्नवर्तते
 तद्वितार्थे विषये उत्तरपदे परतः समाहारे चाभिधेये दिक् संख्ये समानाधिकरणेन सुपा
 सह समस्यते ते तत्पुरुषश्च समा सो भवति दिक्ता व तद्वितार्थे पूर्वसंख्यालायां भवः दिक्
 वृषदाद संज्ञायां त्रः पौर्वशालः आपरशालः उत्तरपदे पूर्वशालाप्रियः सुपरशालाप्रियः
 समाहारे दिक्ता न संभवति संख्या तद्वितार्थे पांचनापितिः पंचकपालः उत्तरपदे दशा
 रावथनः समाहारे दशमूलो पंचकुमारि संख्या पूर्वोद्दिष्टः तद्वितार्थोत्तरपदसमाहारे

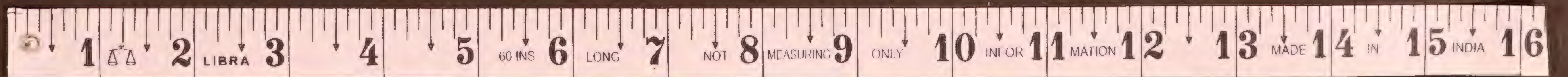
का.
द्व.प्र.
७३

वेत्तत्रयः संख्यापूर्वः समासः सदिगुसंज्ञो भवति तद्विधितार्थतावत् पंचकपालः दिगुता
तद्विधितमूलरभवति उत्तरपदे पंचनावाप्रियः नावो दिगुरिति समासान्तो भवति समाहा
रे पंचमूली दिगोरिति द्वी भवति दिगुप्रदेशाः दिगोरित्येवमादयः कृत्स्नताति कृत्स्नैः
कृत्स्नतवाचीति सुबन्तानि कृत्स्नतवचनैः सहसुबन्तैः समस्यन्ते तत्पुरुषश्च समासो
भवति शास्त्रप्रवृत्तिनिमित्तकृत्सायामयं समासदृष्टते विशेषणविशेष्येणेति प्रामेवि
शेष्यसमपूर्वनिपातार्थ आरंभः वैयाकरणः खसूचीति श्रुतिभः यान्तिक कितवः अथा
न्यायजना नृत्सापरः सीमांसक इमं रूढाः तात्त्विकः कृत्स्नतानीति किम् वैयाकरण
श्रौतः तस्यैव वैयाकरणोत्ते कृत्स्यते कृत्स्नैरिति किम् कृत्स्नितो ब्राह्मणः पापाणके
कृत्स्नितोः पापश्राणकशब्दौ कृत्स्नाभिधापिनौ तयोः पूर्वण समासे परनिपातः श्राप्नः
ततः पूर्वनिपातार्थमिदमारभते पापश्राणक इत्येतौ सुतनौ कृत्स्नतवचनैः सहसम
स्येते तत्पुरुषश्च समासो भवति नापनापितः पापकुलालः श्राणकनापितः श्राणककु
लालः उपमानानि सामान्यवचनैः उपमीयते तेनेत्युपमानम् उपमानवाचीति सु

७३

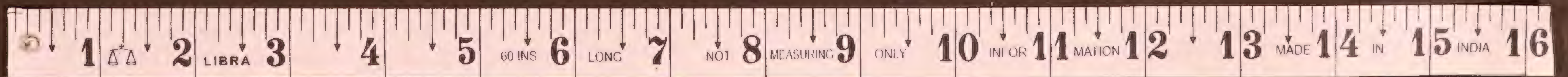
वन्तानि सामान्यवचनैः सवन्तैः सह समस्यते तत्पुरुषश्च सामान्यो भवति उपमानोप
 मेययोः साधारणो धर्मः सामान्यम् तद्विशिष्टोपमेयवचनैर्येसमासः सुस्त्रीद्वयश
 मादेव दत्ता ऊमदप्येतीहं सगद्गदा मप्रोथपमिंदला उपमानानीति किम् दे
 वदत्ताशपामा सामान्यवचनैरिति किं फलान् इवते बुलापर्वता इव वलारुकाः ॥
 उपमितं व्याज्रादिभिः सामान्या प्रयोगे उपमेयमपमितम् तद्वाचिसुवन्तम् व्या
 ज्रादिभिः सामर्थ्या उपमानैः सह समस्यते तत्पुरुषश्च सामान्यो भवति न वेत्ता सामान्य
 वाची शब्दः प्रयुज्यते विशेषणं विशेष्येति प्राप्ते विशेष्यमपूर्वति पातशरं भः पुरु
 षोय व्याज्ज इव पुरुषव्याज्जः पुरुषसिंह इव पुरुषसिंहः सामान्या प्रयोगादिति किं पुरु
 षोय व्याज्जः इव पुरुषः व्याज्जसिंह इव पुरुषावन्दन इव कवेष वराह इव स्तित् ॥ ऊं जरु
 रुद्रपभपुडगौकवलायिक आकृतिगणोयम् तेनेदमपि सिद्धं भवति सुखपयम्
 सुखकमलम् करकिमलयम् पार्थिववद्ध इत्येवमादि विशेषणं विशेष्येण वदु
 लम् भेदकं विशेषणम् भेद्यं विशेष्यम् विशेषणवाचिसुवन्तं विशेष्यवचनेन

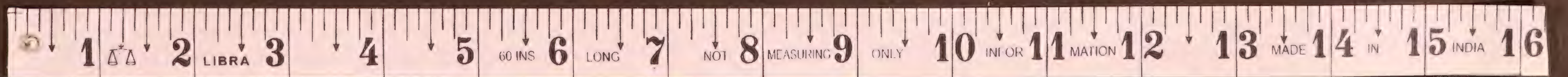
का.
दृप्र.
३४

मुपासमानाधिकरणोत्तरसहबहुलं समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति नीलोत्पलं
रक्तोत्पलम् बहुलवचनमव्यवस्थार्थम् क्वचित्त्रित्यसमासः क्लृप्तसर्पः लोहितारिः
क्वचित्त्रभवत्येव रामोजामदग्रः अर्जुनः कान्तवीर्यः क्वचिद्विकल्पः तीलमत्पलं
नीलोत्पलमिति विशेषणमिति किं तत्तकः सर्पः विशेषणोति किमल्लोहितस्त
तकः पूर्वापरप्रथमचरमजचन्यसमानमथ मथमवीराश्च पूर्वश्च परप्रथमच
रम जचन्य समान मथ मथम वीर इत्येते सुवन्ताः समानाधिकरणोत्तरमुपासह
हसमस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति सर्वपुरुषः अथ पुरुषः प्रथमपुरुषः चरम
पुरुषः जचन्यपुरुषः समानपुरुषः मथपुरुषः मथमपुरुषः वीरपुरुषः पूर्वस्यै
वायं प्रपंचः श्रेणादयः कृतादिभिः श्रेणादयः सुवन्ताः कृतादिभिः समाना
धिकरणैः सह समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति श्रेणादिष्वर्थवचनम् अश्रेणा
यः श्रेणायः कृताः श्रेणिकृताः र्थककृताः श्रेणादयः पद्यन्ते कृतादिश्रुतिगणः
व्यर्थात्तां भक्तगतिप्रारय इत्यनेन नित्यसमासः श्रेणीकृताः श्रेणार्थकस्यैव कृत्स्न

३४

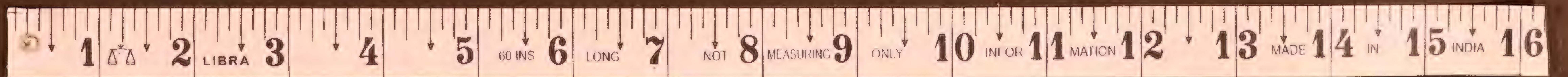
मराश्रिन्निवयविशिपतिथतरेद्रदेवमेडभूतश्रवणवदस्य अथापक ब्रह्मण
तत्रिय पदु पंडित ऊशल वयलतिपुणश्रेणादिः कृत सतसितभूत उक्त
समात्तात समात्तात समात्तात समावित अवधारित अवकल्पित तिगकृत
उपकृत उपाकृत कृतादिः केनतन्निशिष्टेतातच नमैवविशेषोयस्यपर्वम
न्यत्प्रकृतादिकंतलं तन्निशिष्टेताततन्निशिष्टेनसमानाधिकरणतमहस्य
नम कृतः समस्यतेतत्पुरुषस्यसमासोभवति कृतेकृतेकृताकृतम भक्ताभक्ते
पीतापीतम तत्रदौतद्रक्तवोत्रैवाभेदकौ अस्मितानमितेनजीवतिक्लिष्टाक्लि
शितेनवर्ततेकृतापकृतादीनामुपसंख्यानम कृतापकृतम भक्तविभक्तम
पीताविपीतम रातप्रत्यागतम यातात्रयातम कृयाकृतिका फलाफलिका
पुटापुटिका मानोन्मत्तिका समानाधिकरणाधिकारे शाकपार्थिवादीनामु
पसंख्यानम उन्नरपटलोपशुकाशप्रधानः पार्थिवः शाकपार्थिवः कृतमसो।
कृतः अजातौल्लिः सन्महत्परमोन्नमोत्कृष्टः पूज्यमानैः सत महत्परम

का.
वृ.प्र
७५

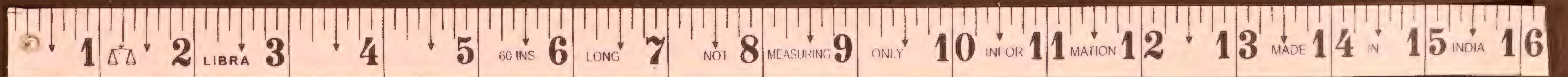
उत्तमउत्कृष्टश्रेतेष्टुज्यमानैःसहसमस्येतत्पुरुषसमासोभवतिष्टुज्यमानैमि
तिवचनात्तुजाशब्दाःसदाटोविज्ञायन्तेसत्पुरुषःसदापुरुषःपरमपुरुषःउ
त्तमपुरुषःउत्कृष्टपुरुषःष्टुज्यमानैरितिकिम उत्कृष्टगौःकर्ममात वृन्दार
कनागाकुंजरैःष्टुज्यमानम वृन्दारकनागाकुंजरश्रेतेःसहस्रष्टुज्यमानवा
चिसुवन्तेसमस्येतत्पुरुषसमासोभवतिष्टुज्यमानमिति वचनाद्वृन्दारका
दयःष्टुजाशब्दादत्यन्ते गोवृन्दारकःश्ववृन्दारकःगोनागःश्वनागःगोकुं
जरःष्टुज्यमानमिति किम सुशीमोनागः कतरकतमौजातिपरिप्रश्ने कतर
कतमौजातिपरिप्रश्नेवर्तमानौसमर्थतमपा सहसमस्येतत्पुरुषसमासो
भवतिकतरकदःकतरकापःकतमकदःकतमकलापःतत्रचकतमशब्दःता
वजातिपरिप्रश्नेपवद्युत्पाद्यतेकतरशब्दोपि साहचर्यात्तदर्थपवर्गहीयते किंता
तिपरिप्रश्नेप्रहो नवात जापयतिकतमशब्दोप्यत्रापि वर्तते इति तशावप्रत्य
दाहरणम कतरौ देवदत्तःभवतां कतमोभवतां देवदत्तः किंसेपे किमित्येत

७५

त्तेपेगम्यमानेसपासहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति किंराजायोरक्षतिकिसखा
 योभिद्वत्यतिकिंयोगेनवहति किमःक्षेपद्वतिसमासान्तोतभवतिक्षेपद्वतिकिम।
 कोराजापाटलिपुत्रे पोटापवविस्तोककतिपशागृष्टियेनवशावेहृद्वक्षयिणीप्र
 वक्तुश्चोत्रियाथायकभूतैर्जातिः उभयव्यंजनापोटेत्यभिधीयतेद्वष्टिरेकवारप्रसू
 तायेनःप्रत्यप्रवासवावशावन्धावहेहृभवातिनीवक्षयितीतरुणावत्सापोटादि
 भिःसहजातिवाचिसुवन्तंसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवतिरूपपोटादभ्यवतिः
 शुचिस्तोकःउदक्षिक्ततिपयम् रोगदृष्टिःगोयेनःगोवशागोवेहत गोवक्षयतिणी
 कटप्रवक्ताकटश्चोत्रियःकटथायकःकटधुतःजातिरितिकिम देवदत्तःप्रवर्था
 भूतप्रहणमकुत्सार्यम् प्रशंसावचनैश्च जातिरिति वर्तते जातिवाचिसुवन्तंप्रशं
 सावचनैःसहसमस्यतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति शुद्धिशब्दाःप्रशंसावचनापवस
 मानाधिकराणाभवन्तिगोप्रकांडं शुचप्रकांडं गोमतल्लिकाशुचमतल्लिकागो
 मवर्चिकाशुचमवर्चिकाऊमारीतल्लजकः युवाखलतिपीलितवलेनजरतीभिः

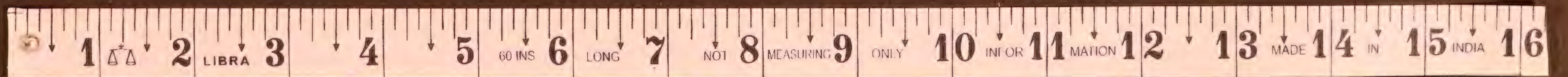
+ रत्यनेमतल्लिकादयःक्षेत्रविशिष्टलिङ्गिनादसल्लिगेपिजातिशब्देसल्लिगेपादाः २

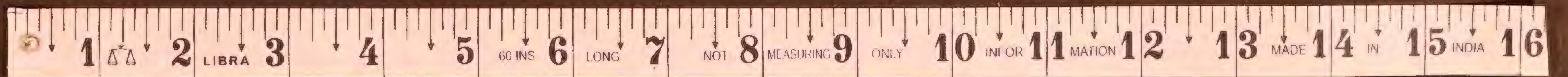
का.
द्वप्र.
३६

स्वल्पादिभिः समानाधिकरणैः सह युवशब्दः समस्य ते तत्पुरुषश्च समसो भवति जरती
तिरिति स्त्रीलिंगानिर्देशः प्रातिपदिकग्रहणं लिंगविशेषस्यापि ग्रहणमिति ज्ञापना
र्थः युवावलतिः युवावलतिः युवाललिता युववल्लिता युवाजनत युवजरत युव
तिजरती युवजरती कृत्यतलाख्याञ्जिता कृत्यप्रत्ययान्तास्तल्पपर्यायाश्च सुव
न्ताः अजातिवचनेन सपासह समस्य ते तत्पुरुषश्च समसो भवति भोज्यासमभोज्य
लक्षणम् पानोपशीतम् तल्याख्याः तल्पश्चेतः तल्पमहत सदृशश्चेतः सदृशमहा
न अजात्येति किम् भोज्योदतः वलोवर्णो न वर्णविशेषवाचिसुवन्तवर्णविशेषवा
चिता सुवन्तेन समानाधिकरणेन सह समस्य ते तत्पुरुषश्च समसो भवति कृष्णसारं
गः लोहितसारंगः कृष्णशवलः लोहितशवलः अथ यवद्वारेण कृष्णशब्दः समदा
येवर्तमानः समानाधिकरणो भवतिः कुमारः अमणादिभिः कुमारशब्दः अमणा
दिभिः सह समस्य ते तत्पुरुषश्च समसो भवति यत्र स्त्रीलिंगवत् कुमारशब्दः समस्य ते
येतदुल्लिङ्गाः ग्रन्थायकः अभिरूपकः पटुपंडितः इति ते रुभयणा भवति प्रातिपदि।

३६

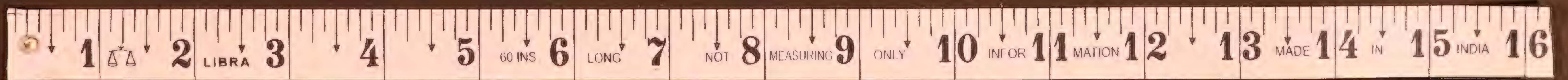
कश्चरोगालिगविशिष्टस्यापिग्रहणंभवतीतिऊमारीअमणऊमारअमणऊमा
 रप्रव्रजिताअमणप्रव्रजिताऊलटागभिणीतापसीवेधकीटासीअथापकअ
 भिरूपकपरमृडपंडितऊशलवपलतिपुण वतषादोगभिणी वतषादा
 चिनःसुवन्ताःगभिणीशब्देनसहसमसंतेतत्पुरुषसुसमासोभवतिगोगभिणी
 अजभाभिणीवतषादिरितिवक्तव्यमद्रुमाभूत् कालात्तीगभिणीसन्ति।
 मतीगभिणीवतषादितिकिम ब्राह्मणीगभिणी मयूरव्यंसकादयश्च सम
 दायापवतिपात्यन्तेमयूरव्यंसकादयःशब्दाःतत्पुरुषसंज्ञाभवन्तिवकारोवया
 रणार्थःपरमोमयूरव्यंसकरुतिसमासान्तरतभवति मयूरव्यंसकःहाडव्यंस
 कःकांवाजमंडःयवनमंडःकंदसिहस्तगदस्यपादगदस्यलंगुलगदस्यपुतदोय
 पहीतादयोत्पदायेपहीतम एहिवेयम वर्ततेस्मिन् एहिवाणिजाक्रियोप्रे
 हिवाणिजाअपेहिवाणिजाएहिस्वागताअपेहिहितीयाप्रोहकटाप्रोहक
 दंमाउदमवृडाआहरेचलाआहरेवासनाआहरेवितताकृन्धिविवक्षणा३।

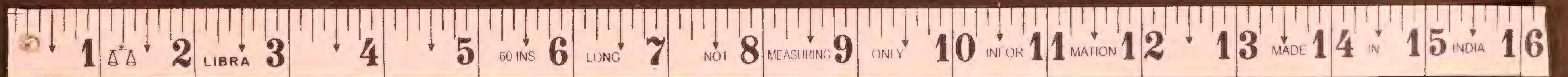
का.
वृष.
७७

हरोत्तरजाउद्धरविहजा उद्धरविधमाउत्ततीतपताउत्तवीतपवा उद्धवचम उद्ध
नीवम आचौपचम आवपरावम निचुप्रचम अकिंचनस्वाताकालकपीता
स्मिरकभक्तासहितप्रोषणपीयाम अयत्तकलानिपत्यरोहिणीनिषत्तपणा
माश्रयेहिप्रवसारहपंचमीरुह्मितीयाज्जिकर्माणावकुलमाभीक्ष्ण्यकर्तभो
वाभितथातिजहिजेरः उजहिजेरः जहिस्तेभः उजहिस्तेभः आद्यातमाद्या
तेनक्रियासातये अश्रीतीपवता पवतभृजता खादतमोदता खादाचामाश्रा
हारतिवर्षा आवपतिष्ठेरा भित्तिलवणापवप्रकृदाश्रुविहितलक्षणास्तत्पुरु
षोममूरव्यंसकादिषुदृष्टव्यः ॥ इतिश्रीकाशिकायां ब्रह्मोद्दितीयस्याध्यायस्य प्र
थमः पादः ॥ ३॥ पूर्वापराथरोत्रमेकदेशेनैकाधिकरोगो ॥ एकदेशोऽप्यास्तीत्ये
कदेशोऽवयवीतदाविनास्यतेनसहपूर्वापरोत्रशब्दाः सामर्थ्यादेकदेशव
चनाः समसन्तेतत्पुरुषश्चसमासोभवति एकाधिकरणाग्रहणमेकदेशाणोवि
शेषणाम एकवेदाधिकरणमेकद्रव्यमेकदेशीभवतिषष्ठीसमासापवादोयोगः

७७

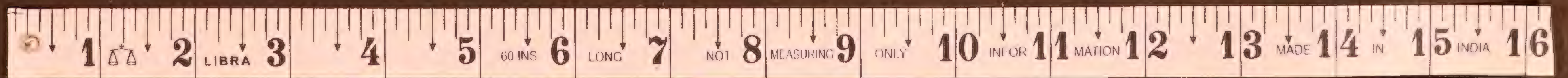
पूर्वकायस्य पूर्वकायः अपरकायः अथरकायः उत्तरकायः एकदेशितेति किम् पूर्व।
 नाभिः कायस्य एकाधिकरण इति किं पूर्वकाशानामामंत्रयस्वकथं मध्याह्नः साया
 ह इति संख्याह्निया पूर्वस्याह्नयेति तापकात् सर्वेण एकदेशशब्देनाह्नः समासो भव
 ति अर्थनपुंसकम् एकदेशितैकाधिकरणान्ततिवन्तते समप्रविभागे अर्थशब्देन
 पुंसकमाविष्टलिंसेदं ग्रहणं अर्थमित्येतन्नपुंसकमेकदेशितापकाधिकरणेन स
 ह समस्येतेतत्पुरुषश्च समासो भवति षष्ठी समासपवादो योगः अर्थपिष्पली अर्थ
 पिष्पली अर्थको जातकी नपुंसकमिति किम् ग्रामार्थः नगरार्थ एकदेशितेतेव अ
 र्थपशोर्देवदत्तस्य देवदत्तशब्देन समासो न भवति एकाधिकरण इत्येव अर्थपिष्पली
 नाम द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्यार्थान्तरस्याम् एकदेशितैकाधिकरण इति वन्त
 ते षष्ठी समासस्यापवादः अन्यतरस्यां ग्रहणात्सोऽपि भवति पूर्वगोतिप्रतिषेधश्चात
 पवात्यन्तरस्यां ग्रहणसामर्थ्यात्प्रवर्तते द्वितीयादीनि शब्दरूपाणि एकदेशितैका
 धिकारणेन सहान्तरस्यां समस्येतेतत्पुरुषश्च समासो भवति द्वितीयं भिन्नायाः

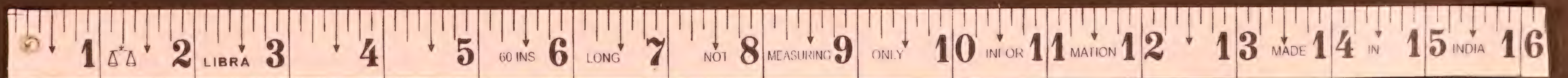
का.
वृष
७८

द्वितीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम् तृतीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम् व
तृतीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम् तृतीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम् तृतीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम्
तृतीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम् एकदेशितेनैव द्वितीयमिच्छामिच्छाद्वितीयम्
इत्येव द्वितीयम् मिच्छाद्वितीयम् प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् एकदेशितेनैकाधिकरणम्
तितित्वम् द्वितीयम् समासे प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् विधानसामर्थ्यात्सोपि भवति प्रा
प्त्यापेक्षे च द्वितीयम् द्वितीयम् समासे प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् समासे प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम्
काश्चात्त जीवितः जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम्
काश्चात्त जीवितः जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम् जीविका प्राप्तापेक्षे च द्वितीयम्
सर्वान्तेन सह सामर्थ्यात्परिमाणवचनात्कालशब्दाः समस्येनोत्पद्यन्ते समासे
भवति वही समासविषये योगारम्भः मासजातस्य मासजातः संवत्सरजातः द्युहजा
तः द्युहजातः तत्र तन्मिच्छेत्समर्थेन सर्वान्तेन सह समस्येनोत्पद्यन्ते समासे भ
वति श्रवाहणाः श्रवणः ईषट्कृता ईषट्कृत्यं शब्दोक्तदन्तेन सर्वान्तेन सह स

७८

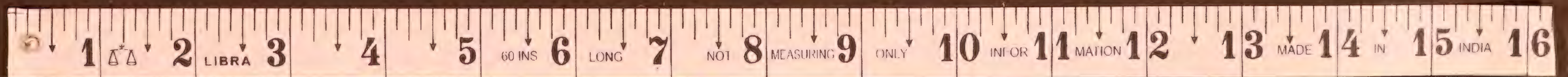
मस्येतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति ईषद्गणवचनेतिवक्तव्यम् ईषत्पिंगलःईषद्वि-
 कटःईषत्कटारःईषड्वतःईषद्वत्तःईषत्पीतःइहभभवतिईषद्गार्ग्यइति षष्ठी ष
 ह्यन्तेसमर्थेत्सुवन्तेनसहसमस्येतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति राजपुरुषःब्राह्म
 णकेभलःक्रयोगाचषष्ठीसमस्येतेइतिवक्तव्यं इध्मवुश्चतःपलाशशाततकिम
 र्थमिदमव्येतेप्रतिपदविधाताचषष्ठीतसमस्येतेइतिवक्ष्यतितस्यापेपुरस्तादप
 कर्षः याजकादिभिश्च पूर्वणसमासःसिद्धपवतस्यतनकाभ्योक्तैरिक्तै
 रिवेतिप्रतिषेधेप्राप्तेपुनरिदंवचनम् प्रतिप्रसवार्थं याजकादिभिःसहषष्ठीस
 मस्येतेतत्पुरुषश्चसमासोभवति ब्राह्मणयाजकःक्षत्रिययाजकः याजकः
 मृजक परिवारक परिवेशक स्वापक अष्पपक उत्सादक उद्वर्तक होत्स
 र्हरथगणकपत्तिगणकतत्पुर्णैरिति वक्तव्यम् वेदतगत्तःकपित्थरमः
 ततिथीरणे पूर्वणसमासेप्राप्तेप्रतिषेधेआरभ्येतिथीरणेयाषष्ठीसातसम
 स्येतेजातिगुणक्रियाभिःसमुदायादेकस्पष्टशक्यंरान्तिथीरणम् क्षत्रिया

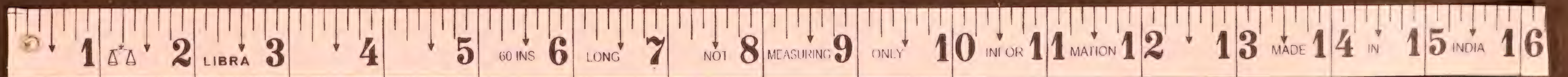
का.
प्र.
७५

लांसनषाणां सुरतमः गवोः कृष्णसेपत्रकीरतमाधवप्रधुगानां शास्त्रतमः प्रति
पदविधानावधृष्टीतसमस्यते इति वक्तव्यं सर्पिषो ज्ञानम मधुनो ज्ञानम मृगा
गुणसहितार्थं सद्व्ययतव्यसमानाधिकरणेन मृगा गुणसहितार्थं सतः प्र
व्ययतव्यसमानाधिकरणेन इत्येतैः सह पक्षीतसमस्यते अर्थशब्दः प्रत्येकमभि
संबन्धते तेन स्वार्थविधिर्न भवति मृगा काशाणां पंचमः कौण्डिन्नादृशमः गु
णवलाकायाः शौक्लमकाकाकस्य कास्यं सहितार्थं स्तूपार्थः फलानां सहि
तः फलानां तदप्रः सतः ब्राह्मणस्य ऊर्वत ब्राह्मणस्य ऊर्वणः अथ यद्ब्राह्मण
स्य कृतावृषलस्य कृतावृषलस्य कर्तव्यम वृषलस्य कर्तव्यम तद्यतासा
नवंपकेन सह समा सो भवत्येव ब्राह्मणकर्तव्यम समानाधिकरणं च कस्य पा
राविदस्य गेहः पाटलिः पुत्रस्य किंच स्यात्पूर्वतिपातस्यानियमः स्यात् केन च स
जायाम सति बुद्धिस्तु जार्थं यश्चेति न द्याति तस्येदं ग्रहाण मृगाग्रहाणं तपलक्षणा
र्थं कौण्डिन्नायां विहितस्तेन सह पक्षीतसमस्यते रातमतः रातो बुधः रातो मृ

७५

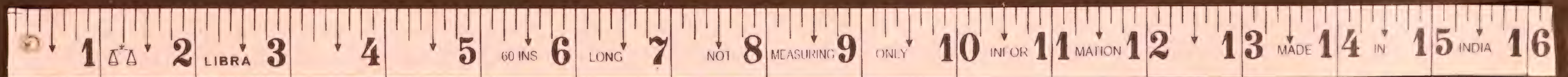
जितः अधिकरणवाचिताच क्रोधिकरणवधौयगतिप्रत्यवसातायेभ्यदतिवत्त।
तितस्मैदेग्रहणम अधिकरणवाचितेच कान्तेनसहषष्टीनसहसमस्यतेइदमेवामा
सितम इदमेवोयातम इदमेवामुषितम इदमेवामुक्तम इदमेवोत्प्रम इदमे
षोपराकान्तिसिंहातामिवपलले कर्मणिच क्तेनेतिनिवृत्तम कर्मग्रहणंषष्टी
विशेषांकर्मणिचयाषष्टीसातसमस्यतेउभयप्राप्नो कर्मणिइत्यस्याषष्ट्याइ
दंग्रहणात्त आश्रयोरावोरोहः अगोपालकेन रोचतेमेओदतस्यभोजनेदेवदेने
तसाधुत्वल्पयसःपातेयत्तदनेनविचित्रासूत्रस्यकृतिःपाणिनितेति तजका
भ्याकर्तारि कर्त्तृग्रहणंषष्टीविशेषणम कर्तारियाषष्टीमात्वाच्युकेनचसह
तसमस्यतेभवत आसिकाभवतःशापिकाभवतोप्राप्तिकात्त्वकर्तरीवावधी
येतेतत्प्रयोगेकर्तारिषष्टीतास्तितस्मात्त्राणग्रहणमन्तरार्थं कर्तरीतिकिम इत्त
भक्तिकामेधारयसि कर्तारिच कर्तारिचयौत्तजकोताभ्यांसहषष्टीतसमस्यते
सामर्थ्यादकस्यविशेषणम इतरत्रव्यभिचाराभावात् अणोसष्टाप्रारंभेता वज्र

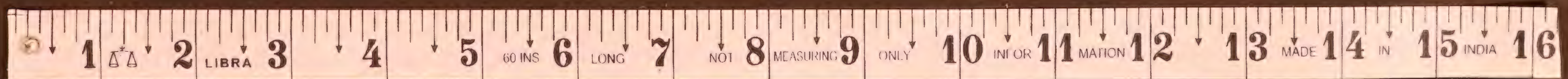
का.
वृ.प्र.
८.

स्यभर्ता नतवकर्त्तृशब्दोयं याजकादिप्रपद्यते संबंधि शब्दस्य परिपर्यायस्य तत्र
हृण्यते कनखस्त्रिणि ओदतस्य भोजकः सक्तुनां पायकः नित्यं कीडा जीविका
योः नेति निवृत्ते नित्यः समासो विधीयते कीडा यो जीविका यां च नित्यं पक्षी समस्य
तेनः कीडा जीविकयोर्नास्ति युक्तो वाच्यक्रियते उद्दालक पुष्पभंजिका धारण
पुष्पप्रचारिका जीविका यो दत्तलेखकः ताललेखकः कीडा जीविका यो रिति
किं ओदरस्य भोजकः ऊगति प्रादयः नित्यमिति वर्तते ऊशब्दो व्ययं गृह्यते ग
त्यादिसाहचर्यात् तद्व्यवचनः ऊगति प्रादयः समर्थेन शब्दान्तरैण सह समस्य
नेतत्पुरुषश्च समासो भवति ऊः पापार्थे ऊपुरुषातिवृत्त्युक्तं ऊरीकृतम् प्राद
यः दुर्निन्दायाम् दृष्टुर्गुरुषः स्वती मृजायो सपुरुषः अतिपुरुषः आर्द्धीषदर्थे आ
पिंगलः द्रायिकां वेतु पाथिवचनम् अन्त्यत्रापि समासो दृश्यते कोसम् उ
क्तम् सुशी अभिस्तुतम् आतदमिति प्रादयोगार्थं प्रथमया प्रागतः आचार्यः
प्राचार्यः प्राप्तेवासी अन्त्यादयः ज्ञानार्थे द्वितीयया अतिज्ञानः विद्वान् अति

८.

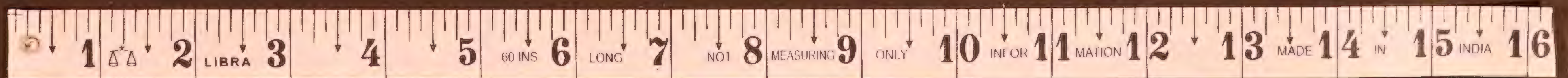
तदः प्रतिमालाः श्रुवाद्यः कुष्मायशेत्तीययाचवकुष्ठः कोकिलयाचवको
 किलः पर्यादयोऽनायशेवत्तथापरिज्ञानोपयतायपर्यथयतः शुलं कुमा
 येऽशुलं कुमारि निरादयः ज्ञानायशेपंचमानिष्कानाः कोशायाः निष्कोशा
 विः निवारणसिः इवनेविभक्त्यलोपः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्नवक्तव्यम वासमी
 इवुकने इवप्रादिप्रसंगो कर्मप्रवचनीयानां प्रतिषेधो वक्तव्यः दृष्टं प्रतिविद्यो
 ततेविद्युत साधुदेवदत्तो मातरं प्रति उपपदमतिरु नित्यमिति वर्तते उपपदम
 तिइत्ने समर्थेन शब्दान्तरेण सह नित्यं समस्यते तत्पुरुषश्च समासो भवति कुं
 भकारः तगरकारः श्रुतिरिति किं पथान् हारव्रजति तन्नवसप्तपेतिवर्त्तते
 तत्र कुतस्तिडः प्रसंगः एवतर्हि पतज्ञापयति पतयोऽयोऽयोः सप्तपेतिनसा
 वयते इति तेन गतिकारकोपपदानोक्ताः सह समासवचने प्राक्तवुत्पत्तेरि
 त्येतदुपपत्तेर्भवति अथ क्रीतीथन क्रीतो अमेवाव्ययेन पूर्वण समाससिद्धे
 नित्यमांशवचनम अद्ययेनोपपदस्य समाससोमेव नान्येन स्वाङ्कारेभ्यः

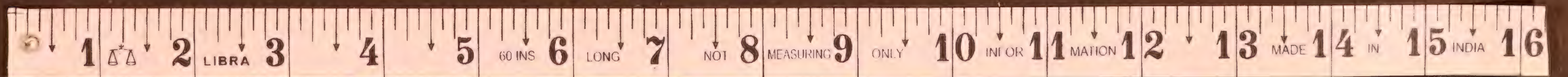
का.
दृप्र
८१

केलवांकारंभुक्तेऽस्यैवेति किमर्थम् कालसमयेवलापुनस्त कालोभोक्तुम्
समयोभोक्तुम् वेलाभोक्तुम् एवकार उपपदविशेषणार्थः अमेवतल्यविधानम्
मपदेतस्समासोयथास्यात् अमावात्येनचयतुल्यविधाने तस्माभूत् अग्रेभुक्ता
अग्रेभोजनम् तृतीयाप्रभृतीन्त्यतरस्याम् अमेत्यवर्तते उपदेशस्तृतीयाया
मित्यतः प्रभृतियान्युपपदानितान्यमाश्रयेन सहान्यतरस्याम् समस्यनेतत्पुरु
षश्च समासो भवति उभयत्र विभाषा चेयत् यदमेवतल्यविधानमुपपदेतस्मा
प्रोयथापदेशस्तृतीयायामित्यनुतरमावात्येनचतस्माप्रोयथाश्रयेय
थाभिप्रेताख्याते कृजः काणामुलाविति मूलकोपदेशो भुक्ते मूलकेनोपदेशो
उच्चैः कारमागच्छे उच्चैः कारम् अमेत्येव पर्याप्तिवचनं बलमर्थे प्रपञ्चाप्रोभोक्तुं
परिभोक्तुम् क्वाच अमेति पूर्वयोगो नृत्तं तेनान्यत्र न प्राप्नोति तिवचनमारभ्य
तेक्ताप्रत्ययेन सह तृतीयाप्रभृतीन्त्युपपदानि अन्यतरस्याम् समस्यनेतत्पुरुषश्च
समासो भवति उच्चैः कृत्य उच्चैः कृतास्तृतीयाप्रभृतीतीत्येवमलेकृताबलकृता

८२

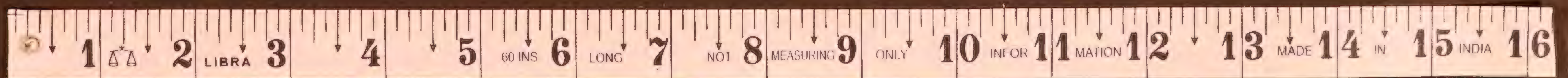
शेषो बहुव्रीहिः उपयुक्तादयः शेषः शेषो बहुव्रीहिः संज्ञो भवति कश्च शेषः यत्र
 तः समासो नोक्तः वक्ष्यति अनेकमन्यपदार्थे चित्रगुः शबलगुः कास्मात्तरासंगः
 शेषद्वितिकिम् उन्मत्तगंगम् लोहितगंगम् बहुव्रीहिप्रदेशाः न बहुव्रीहिः।
 वित्तेवमादयः अनेकमन्यपदार्थे अनेकम् सवन्तमन्यपदार्थे वर्तमानम्
 मस्येते बहुव्रीहिश्च समासो भवति प्रथमार्थे वर्तमानम् सर्वेषु विभक्त्यर्थेषु बहु
 व्रीहिश्च समासो भवति प्राप्तमदकं यंगमसप्राप्तोदकः ग्रामः ऊर्ध्वरथो नत्ता
 न उपहितपशुरुदः उद्धृतोदनास्थाली चित्रगुर्देवदत्तः वीरपुरुषेकाग्रामः प्र
 थमार्थे भूतं भवति वृष्टे देवे गतः अनेकग्रहणं किं बहुना मपि यथा स्यात् स
 सूक्ष्मजटाकेशो न स नताजितवासमा बहुव्रीहिः समानाधिकरणा नामिति
 वक्तव्यम् व्यधिकरणानां माभूत् पंचभिर्भुक्तमस्य अथ यानां च उच्चैर्मखः
 नीचैर्मखः समस्य पमानपूर्वस्योत्तरस्य दलोपश्रुके देस्यताः काला उरमिलो
 मा इदरे मणिः उद्गुम्बलमिव मखमस्य उद्गुम्बलः खरमखः समुदायविकार

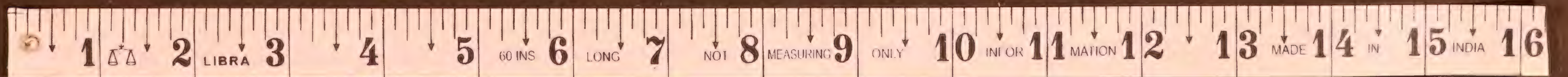
का.
वृ३
८२

षष्ठाश्च बहुव्रीहिरुत्तरपटलोपश्च बहुव्रीहः केषां संज्ञाश्चुडाश्च केषां चतुःसुव
र्णाविकारो लंकारो यस्य सुवर्णलंकारः प्रातिभोधात्तजस्य वा प्रातिभोधा
तजस्य बहुव्रीहिरुत्तरपटलोपः प्रपतितपर्णाः प्रपर्णाः प्रपतितपला
शाः प्रपलाशाः तजोस्पर्शात्तजस्य बहुव्रीहिरुत्तरपटलोपः अविद्यमानपुत्रः
अपुत्रः अविद्यमानभर्गः अभर्गः सुवधिकारोस्तितीरादिवचनम् अस्तिस्ती
राद्यात्मणो संख्यायावयामसत्रादृशधिकसंख्याः संख्येये संख्येयेयासां व्याव
र्तते तया सह अवयवसत्रादृशधिकसंख्याः समस्यन्ते बहुव्रीहिसमसो भव
ति अवयवदृशाः उपविंशाः उपविंशाः आसत्रदृशाः आसत्रविंशाः अदृशद
शाः अदृशविंशाः अधिकदृशाः अधिकविंशाः अधिकविंशाः संख्यादित्राः
त्रिवचनराः द्विदृशाः त्रिदृशाः संख्येयइति किं अधिकविंशतिर्गवाम् द्विदृशमा
त्यन्तगले द्विदृशां नामातिदृशमाति सुवन्ताति अन्तरालवाच्ये समस्यन्ते बहु
व्रीहिसमसो भवति द्विदृशां नामातिदृशमाति सुवन्तगलम् द्विदृशां सर्वविदि

८२

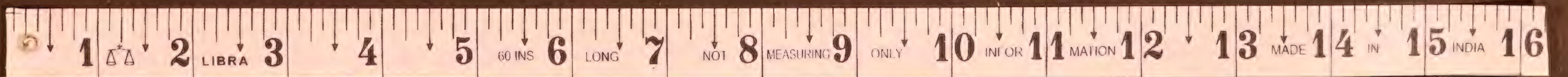
क. पूर्वोत्तराउत्तरपश्चिमासर्वतामोद्वितीमात्रेपुंवद्भावःतामग्रहाणरूप्यम
 इहमाभूत पेम्पाशुकोवेयाशुदिशोर्यदन्तगलमिति तत्रेतेनेदमिति सत्र
 पे तत्रेति सप्रमपन्ते मत्त्यते तेनेति तत्तीयान्त सत्रपग्रहाणप्रत्येकमिति संवध
 तेतत्र सप्रमपन्ते सत्रपेपदेतेनेति चत्तीयान्ते इदमित्येतस्मिन्नर्थे समस्यतेव
 हुव्रीहिषु समासो भवति इतिकरणस्तत्तु न्दिवत्तार्थलौकिकमर्थमतसा
 रयतिततश्चुग्रहाणप्रहराणकर्मयति हारोपुद्गव समासार्थ इति सर्वलभ्यते य
 त्रैति तितिर्दिष्टं ग्रहाणवेत्तद्भवति यत्रेनेति तितिर्दिष्टं प्रहराणश्चेत्तद्भवति यत्रुदित
 मिति तितिर्दिष्टं युद्गवेत्तद्भवति केशेषु च केशेषु च गदहीता इदं युद्गवेत्तं कोणाके
 शिकवाकचित् इष्टेष्टेष्टुप्रत्युत्पदं इदं इमसुलासुलिरुक्कर्मयति हारो
 समासान्तः सवाच्यम अन्तोषामपि दृश्यते इति पूर्वपदस्य दीर्घत्वं सत्रप इति किं
 हलैश्चुमसुलैश्चेदं युद्गम तेन सहेतेतल्ययोगे सहेत्यतक्कवृत्तं तल्ययोगेव
 तमानंतेनेति तत्तीयान्तेन सह समस्यतेव हुव्रीहिषु समासो भवति सप्रत्राभातः

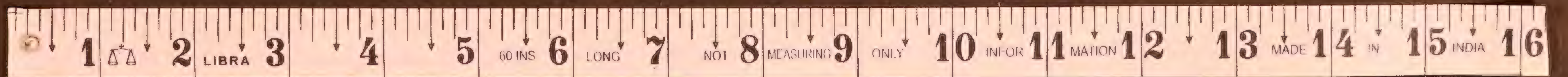
का.
द्व. प्र.
८३

संज्ञातः आगतः सकर्मकः तल्लयोगादिति किम् सहैव शभिः पुत्रैर्भावेति गार्ह
भी विद्यमानैरेव पुत्रैर्भावेति गार्हभीत्यर्थः कथं सकर्मकः सलोमकः सपक्षक
इति सत्यत्राप्यत्र तल्लयोगागम्यते किन्तु हि विद्यमानता प्रायिके तल्लयोगादिति
विशेषणम् अन्यत्रापि रुच्यते समासः कार्ये दन्तः अनेकमिति वर्तते अनेकं
सुवन्ते कार्ये वर्तमाने समस्यते दन्त संज्ञकश्च समासो भवति समश्च योन्वाद्यः इ
तरेतरयोः समाहार इति वार्थः तत्र समश्च योन्वावयवयोरसामर्थ्याच्चास्ति समा
सः इतरेतरयोगो सहा रेव विधीयते प्रत्यक्षं न प्रोथश्च प्रत्यक्षं प्रोथोथवावदिरप
लाशाः वाक्त्रयम् वाक्त्रयम् दन्तः शुषट्कान्तात्समाहार इति दन्त दन्तप्रदे
शः दन्ते चैतेवमाद्यः उपसर्जनं पूर्वं समास इति वर्तते उपसर्जनं संज्ञकं समा
सं सर्वप्रयोक्तव्यम् सर्ववचने परप्रयोगातिवृत्त्यर्थं अतियमो हि स्यात् द्वितीया
कष्टाश्चितः तृतीया शं कुलादिद्वः चतुर्थी शृणुपदार्थं वसीवृकभयम् षष्ठी राज
पुरुषः सप्तमी अक्षरौदः राजदन्तादिषु परम् पूर्वनिपाते प्राप्ते परप्रयोगार्थं

८३

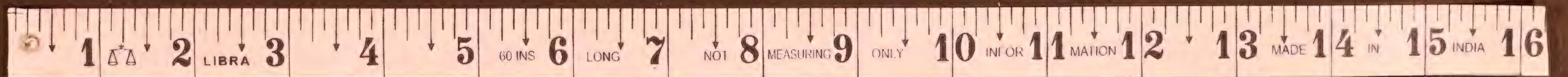
ववनम् राजदन्तादिष्वपरमपसर्जनप्रयोक्तव्यम् तकेवलमपसर्जनस्यापि
 व्याघ्रोदर्यथालक्षणविहितसपूर्वनिपातस्परनिपातोविधीयते दन्तानां राजा
 राजदन्तः वनस्पृशे प्रवेनम् निपातनादलुक राजदन्तः प्रवेनम् लिप्ते वा
 सिते तत्रमुषितम् सितसंस्पृष्टम् दृष्टलदिते अर्पितत्रपके अर्पितोन्नमम् तम्
 गाढम् पूर्वकालस्य निपातः उल्लूखलमुसलम् तदुल्लूखलम् दृष्टपलम्
 आरुह्य निवाणवकीचित्रशवाङ्कम् आवत्पासाङ्कम् मृदार्थम् स्नातकरा
 जानौ विषकेसनाङ्गना अलिभुवम् हारगवम् शार्ङ्गार्थो धर्मार्थो कामार्थो अनि
 यमश्चात्रेष्यते अर्थशब्दो अर्थधर्मो अर्थकामो तत्कथं भवतीति धर्मोदिसृभयमि
 ति वैकारिमन्त्रम् गोजानिकम् गोपालधान्यमूलाशोकरं डकम् स्थलमूलासम्
 उशीरवीजम् दिक्षास्तिचित्रास्वाती जायापती जेपती जायापाद्वस्य जेवावोदेवा
 वञ्चनिपात्यते पुत्रपती पुत्रपशूकेशपशुक्रशिरोपीवम् सर्पिर्मथुनी मथुसर्पि
 वीश्यायनौ अन्तादीगणद्वयोद्विगणौ दन्देचि पूर्वमिति वर्तते दन्दसमा

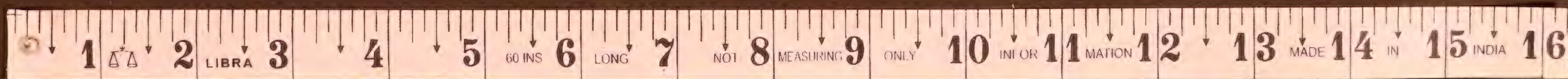
का.
द्वप्र
८५

सेचान्तसर्वप्रयोक्तव्यम् पटुगुप्तौ मृदुगुप्तौ अनेकशामावेकस्मिनियमोनियमः शो
षपटुमृदुशुक्लाः दन्दरतिकेस विस्मृष्टपटुः शुजायुदन्तम् दन्दरतिवर्ततेष्ट
वेमिति च शुजादिमृदन्तेवशाद्वृष्टे दन्दे समामेष्टवप्रयोक्तव्यम् उपलव्यम् उप
शामम् बहुषनियमः प्रसरयेन्मृदाः दन्दे च शुजायुदन्तविप्रतिषेधेन दन्दाग्रीर्भेदे
वायुतपरकराणोकिं सप्तवृत्तौ वृत्तासुदित्या अल्पासरम् अल्पाशुरंशद्वृष्ट
पेदन्दे समामेष्टवप्रयोक्तव्यम् अक्षन्तशायं पवाचकर्मात् बहुषनियमः शोखदेह
भिर्वीणाः वीणाशोखदन्दभयः अतनत्तत्राणामानपूर्वेण समानाक्षराणां पूर्व
निर्णयतावक्तव्यः हेमन्तशिपिवसन्ताः भराणोक्तिकारोहिण्यसमानाक्षराणा
मितिकेस ग्रीष्मवसन्तौ लघुत्तरं पूर्वनिपतति कुशाकाशम् शरशीर्णं अत्यर्हितं
चमातापितरौ शुद्धोमेयेदीक्षातपसीवर्णातामानपूर्वेण ब्राह्मणद्वित्रियविदश्च
द्राः समानाक्षराणामित्यत्र तास्तिभ्यातश्च ज्ञायमः पुषिष्टिराजं नौ सख्यायाश्च
लीयस्यः दिवाः त्रिचतुराः नवतिशतम् सप्तमीविशेषाणो बहुव्रीहौ सर्वोपसर्ज

८५

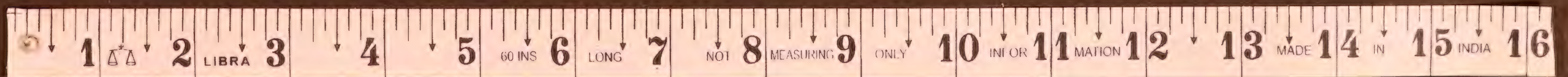
नवाह्रद्वीहेरनियमेषामेवचनम् सप्तमन्तविशेषणमसद्वद्वीहोसमासेपूर्वं
 प्रयोक्तव्यम् कंठेकालः उरसिलोमा उदरेमणिः विशेषणं चित्रगुः शबलगुः
 सर्वनामसंख्यारूपसंख्यानम् सर्वसेतः सर्वकृष्णः द्विष्टकः द्विकृष्णः अतयोरे
 नमिथः सर्वसंप्रधारणायोपरतात्साव्यायाः पूर्वनिपातः द्यत्यः तप्यः वाप्रियस्या
 गुरुप्रियः प्रियगुरुः सप्तम्याः पूर्वनिपातेमाज्ञादिभ्यः परवचनम् गडुकंठः गडुशि
 रकथं वहेगडुः प्रान्तस्पर्वायाथाव्याख्येया निष्ठा निष्ठान्तं च वद्वीहोसमासेपूर्वं
 प्रयोक्तव्यम् कृतकटः भित्तितमिथः अथमज्ञापातर्कः आहृतसुब्राह्मणः
 नन्वविशेषणमवाचनिष्ठान्तैरनियमोविशेषणविशेषभाष्यस्यदिवत्तानिबं
 धनत्वात् कंठेकृतमेनतनिष्ठायाः पूर्वनिपातेजातिकालमुत्वादिभ्यः परवचनं
 शांगरजगथीमासयातासुखयाताकथं कृतकटः प्राप्तस्पर्वायाथाव्याख्येयाप्रह
 रणार्थेभ्यः पारं निष्ठासप्तम्योभवतरतिवक्तव्यम् अस्त्यतः दंडपाणि कथं तथ
 तगटः उद्यतासिः प्राप्तस्पर्वाया वाहिताग्रादिषु तिष्ठेति पूर्वनिपातेप्राप्तेवि

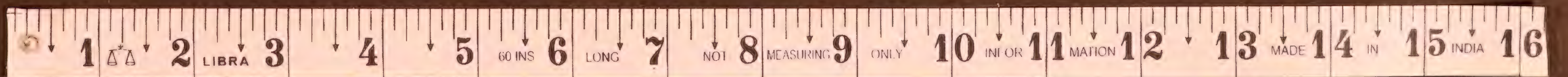
का.
द्वप्र.
८५

कल्पश्रावभूते श्रुतिताग्रादिप्रतिश्रुते वा सर्वप्रयोक्तव्यम् श्रुतिताग्राः श्रुता
हितो वा श्रुतिताग्राज्ञातपुत्रजातः दत्तजातश्च कृतैर्लपीतपीतैर्बलवृत्तपीत
मध्यपीतकृष्णभार्यगताय श्रुतिताग्राज्ञायम् तेन गडुकंदप्रभृतय इहैव दृष्ट
व्याः कडागाः कर्मधारये गुणशब्दानां विशेषणानां पूर्वनिपाते प्राप्ते विकल्प उ
च्यते कडागादयः शब्दाः कर्मधारये समासे वा सर्वप्रयोक्तव्याः कडारजैमितिः जैमि
तिकडागो वा कडागगडुलकाणां जंजुंदावोडवलतिगौरवद्वभित्तकपिंगल
तनुवाधिरसुदरकर्मधारय इति किम् कडारपुरुषकोशामः ॥ इति काशिकाया
ब्रह्मोदितो यस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ अतर्भिरिते अतर्भिरित इत्यधिक
शब्देदितव्यः यदि तर्भर्मन्तु क्रमिष्यामः अतर्भिरित इत्येवं तद्देदितव्यम् अतर्भि
रिते अतर्भे अतिदिष्टे कर्मदौकारके विभक्तिर्भवति केन अतर्भिरितेति गतद्वित
समासेः परिसंख्यानम् वक्ष्यति कर्मणि द्वितीया कटं करोति शामं गच्छति अतर्भि
त इति किम् तिङ्क्रियते कटः कृतः कृतः कटः तद्वित शतेन कीतः शतिकः शतः

८५

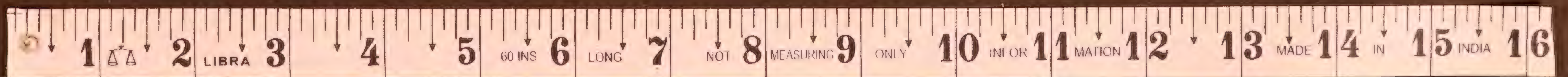
पटःसमासःप्राप्तमदकंशामम प्राप्तोदकोग्रामःपरिगणनेकिं कटंकरोति भीष्म
 मरारंदेशीनीयम बहुप्रवहववनमित्येवमादिनासंख्यावाच्येनविभक्तीनामप
 देष्टातत्रविशेषाणामिदमारभ्यतेअनभिहितकर्मयाश्रयेषेकतादिप्रद्वितीया
 द्योवोदितव्यादिति कर्मणिद्वितीया द्वितीयादयःशब्दाःपूर्वोच्यैःसुपात्रिकेषु
 स्मर्यन्तेतेनैवात्रव्यवहारःकर्मणिकारकेयासांयातत्राद्वितीविभवंतिकटंकरोति
 ग्रामेगच्छति उभयतोग्रामम सर्वतोग्रामम धिरेवदत्तम उपर्युपरिग्रामम अध्याधि
 ग्रामम अधोधोग्राममश्रुभितःपरितःसमयातिकषाहाप्रतियोगेषुचदृश्यतेअ
 भितोग्राममपरितोग्रामम समयाग्रामम निकषाग्रामम होदवदत्तमुभयतितन
 प्रतिभातिकिवित् तृतीयावज्जहोतेच्छसि कर्मणीतिवर्ततेद्वितीयाद्योप्राप्ता
 योतृतीयाविधीयतेचशब्दात्सापिभवतिकंदसिविषयेचहोतृकर्मणिकारेक
 तृतीयाविभक्तिर्भवतिद्वितीयावयववावापिहोत्रंजहोतिर्ययवायस्यहोत्रं

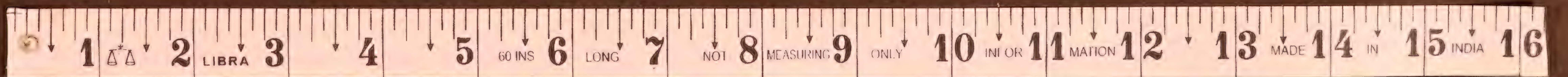
का.
दृष
८६

जुहोति केदमीतिकिम यवागेजुहोति अन्नगन्तरेणयुक्ते द्वितीयास्मर्यतेनत्
तीयाअन्नगन्तरेणशब्दोतिपातौसाहचर्यादत्येतेताभ्यांयोगतभ्यांयोगद्वितीया
तिभक्तिर्भवतिषष्ट्यपवादोयोगःतत्रान्तगशब्दोमध्यमाधेयप्रधातमाचष्टेअन्तरेण
शब्दस्तत्रचवितार्थेवअन्नगतोचमोचकमंडलुःअन्तरेणतोचमोचकमंडलुः
अन्तरेणपुरुषकारेनकिंचिल्लभ्यतेयुक्तइतिकिम अन्नगतस्तशिलापाटलिप्र
थेवसुत्रस्यप्रकारः कालाधुनोरत्यन्तसंयोगे कालशब्देभ्यःअथशब्देभ्यश्चअ
त्यन्तसंयोगोरास्यमानेद्वितीयाविभक्तिर्भवतिक्रियागुणोद्भेदःसाकल्येनकालाध
नोःसंबन्धःअत्यन्तसंयोगःमासमयीतेसंवत्सरमयीतेमासंकल्याणीसंवत्सरंकल्पा
णीमासंगुरुधानाःसंवत्सरंगुरुधानाःक्रौशमयीतेयोजनमयीतेक्रौशंकुदिला
नदोयोजनेकुदिलातदीक्रौशोपर्वतःयोजनेपर्वतःअत्यन्तसंयोगइतिकिम मास
स्यद्वितीयोतेक्रौशस्यैकदेशोपर्वत अपवर्गोत्तरीया अत्यन्तसंयोगइतिवर्ततेअपव
र्गःफलप्राप्तौसत्यांक्रियापरिसमाप्तिःअपवर्गोरास्यमानेकालाधुनोरत्यन्तसंयोगे

८६

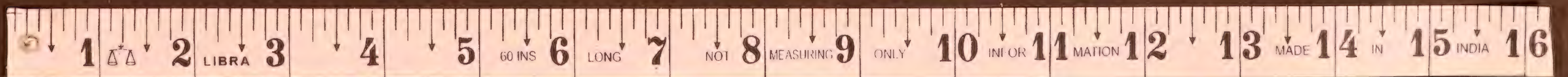
तृतीयाविभक्तिर्भवति मासेनात्वाकोपीतः सेवत्सरेणात्वाकोपीतः क्रोशेना
 त्वाकोपीतयोजनेनात्वाकोपीतः कर्तव्याहृतौफलसिद्धेरभावात्तृतीयातभव
 तिमाममपीतोत्वाकः त्वातेन गृहीताः सप्तमीपंचम्यौकारकमध्ये काला
 धनोरिति वर्तते कारकयोर्मध्ये कालाधनौताभ्यां सप्तमीपंचम्यौविभक्तीभ
 वतः अथ भुक्तादेवदत्तेन द्यौर्भोक्ता द्यौर्भोक्ता कर्त्तृशक्त्योर्मध्ये कालः इहस्यो
 यमिषामः क्रोशेन द्विविधति क्रोशेन द्विविधति कर्त्तृकर्मणोः कारकेयाः क
 र्मापादानयोः कर्माधिकरणयोः वामे ध्ये क्रोशः साव्यातातदेशात्तभवति अस्व
 तत्वात् कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया कर्मप्रवचनीयैर्युक्ते द्वितीयाविभक्तिर्भव
 ति शाकल्पस्य संहितामनुप्रावर्षत अगस्त्यमनुत्तत्पत्न्याः यस्मादधिकं य
 स्पेक्षवचनेतत्र सप्तमी कर्मप्रवचनीययुक्त इति वर्तते यस्मादधिकं यस्पेक्ष
 रवचनेतत्र कर्मप्रवचनीयैर्युक्ते सप्तमीविभक्तिर्भवति उपवायीदोषाः उपति
 के कार्षापणाम् यस्पेक्षरवचनमिति स्वस्वामिनोर्द्वयोर्गोपि पर्यायेण विभक्तिः

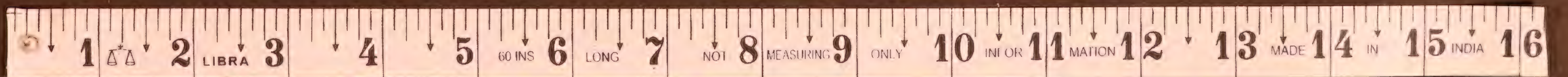
का.
वृष.
८७

सप्तमीभवति अथिब्रह्मयन्त्रेपंचालाः अथिपंचालेषुब्रह्मदत्ताः पंचमपादपरिभिः
अथिब्रह्मयन्त्रेपंचालाः कर्मप्रवचनीयैर्युक्तेपंचमीविभक्तिर्भवति अथिगन्तैर्भो
वृष्टोदेवः आपाटलिपुत्राद्वृष्टोदेवः परिशिष्टान्तेभोवृष्टोदेवः अथेनसहचर्यात्परा
वर्जनाथंस्पष्टंश्रुणामतेनलक्षणदिपुत्रभवति वृष्टंपरिविद्योतते प्रतिनिधि
प्रतिदानेवयस्मात् सत्यमदृष्टाः प्रतिनिधिः दत्तमप्रतिनिर्यातनेप्रतिदानम्
यस्मात्प्रतिनिधिर्यतश्चप्रतिदानं तत्रकर्मप्रवचनीयैर्युक्तेपंचमीविभक्तिर्भवति
अभिमन्युरर्जुनतः प्रतिमाषातसैतिलेभ्यः प्रतिप्रयच्छतिनवप्रतिनिधिप्रति
दानेसंबंधिसेवेधातस्यापियोगेस्त गत्यर्थकर्मणिद्वितीयाचतुर्थ्यावेष्टाया
मतधति गत्यर्थानांथात्तानांवेष्टाक्रियाणांपरिस्पंदक्रियाणांकर्मणिकार
केअधुवर्जितेद्वितीयाचतुर्थ्याविभक्तीभवतः ग्रामंयच्छतिग्रामाययच्छतिश
मेवजतिग्रामायव्रजतिगत्यर्थानामितिकिं ओदतंयवतिकर्मणीतिकिम अ
थेनव्रजति वेष्टायामितिकिम मतसापाटलिपुत्रंयच्छतिअधनीतिकिम अ

८७

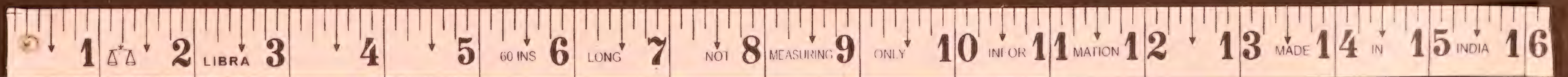
धातेगच्छतिप्रधनीत्यर्थग्रहणं पेशातेगच्छतिमार्गगच्छति आस्थितप्रतिषेध
 आयेवित्तयाः आस्थितः संप्राप्तः आक्रान्त उच्यते यत्र तत्पथेन पश्याते गच्छति त
 त्रभवितव्यमेव चतुर्थी पथे गच्छति द्वितीया ग्रहणं किंतु चतुर्थे वविल्लप्ते म्रप
 वाटविषये पश्यात्ता ग्रामं गन्ता क्रययोगालक्षणावष्टीत भवति चतुर्थी संप्र
 दाते संप्रदाते कारके चतुर्थी विभक्तिर्भवति उपाध्यायाय ग्रां ददाति कात्राय के
 वलं ददाति देवदत्ताय गवते पुष्पेभः स्मृत्यति चतुर्थी विधाते तादर्थ्य उपसंख्या
 तम् मृपाय दारु रत्न नाय स्याली कृषि संपद्यमाने चतुर्थी वक्तव्या सूत्राय कल्पते
 यवागः कृषीन्पथी निर्देशः सूत्राय संपद्यते सूत्राय जायते यवागः उत्पाते तत्ताण
 माते चतुर्थी वक्तव्या वाताय कपिला विद्युदात पाय वलो द्विती हितयो भो वचतुर्थी
 वक्तव्या श्रेयोचिकित्ते हितम् ग्राम्यातिने हितम् क्रियार्थो पपदस्पव कर्मणि स्या
 तितः क्रिया क्रियार्थं तपपदं यस्य सौयं क्रियार्थो पपदः तमंडलौ क्रियायां क्रिया
 र्थीयामित्येष विषयो लक्ष्यते क्रियार्थो पपदस्य स्यातिनः म्रपं पुन्यमानस्य पातोः

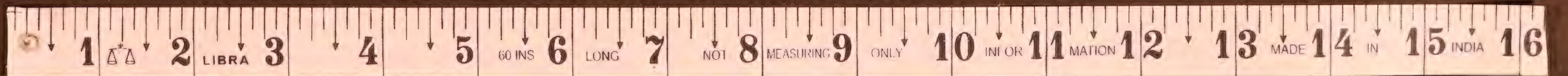
का.
वृ. प्र.
८८

कर्मणि कारके वतर्था विभक्तिर्भवति द्वितीयापवादो योगः पथेभ्यो व्रजति फलेभ्यो
व्रजति क्रियार्थोपपत्तयेति किम् प्रविशति पिंडी प्रविशति पणाम भक्तिरत्रस्या
नी क्रियार्थोपपत्तः कर्माणीति किम् पथेभ्यो व्रजति शक्यते तस्याति तदिति किम् प
थानाहं तं व्रजति तमर्थाच्च भाववचनात् मुना समानार्थस्तमर्थः तमर्थभाव
वचने प्रत्ययान्तात्प्रातिपदिकात् चतुर्थी विभक्तिर्भवति भाववचनाच्चेति वक्ष्यति
तस्मै देवभ्यां पाकाय व्रजति त्यागाय व्रजति भूतये व्रजति सेपते ये व्रजति तमर्था
दिति किम् पाकः त्यागः रागः भाववचनादिति किम् कारको व्रजति तमः स्वस्ति
स्वाहा सुभालं वषट्पुण्याश्च तमसः स्वस्ति स्वाहा सुभालं वषट्पुण्ये ते र्यो गो वत
र्था विभक्तिर्भवति तमो देवेभ्यः स्वस्ति प्रजाभ्यः स्वाहा अग्रे स्वधा पितृभ्यः अलम
श्रामस्त्राय अलमिति पर्याप्त्यर्थं ग्रहणम् प्रभुर्मल्लो मल्लाय वषट्पुण्ये वषडित्थाय
वकारः पुनरस्यैव मसु चयार्थः तेन शीर्विवृतायामपि वषट्पुण्ये वापि तावतर्था वय
शास्मात् स्वस्ति गोभ्यो भूयात् स्वस्ति ब्राह्मणेभ्यो मन्त्रकर्मण्योपादेरविभाषणा

८८

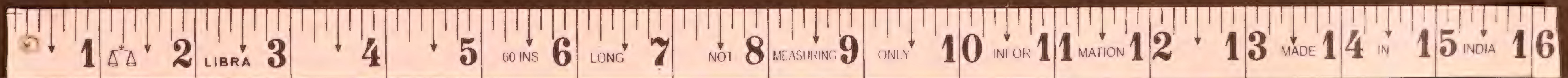

णिषु मन्यतेः कर्ममन्यकर्ममन्यकर्मणि प्राणिविवर्जिते विभाषावतर्था विभ
 क्तिर्भवति अनादरेण ममाने अनादरेति रक्तादः नत्वात्तां मन्येतत्वात्ताय मन्ये
 नत्वावुसे मन्येतत्वावुसाय मन्ये मन्यति ग्रहाण किम् नत्वात्तां चिन्तयामिविक
 रणानिर्देशः किम् नत्वात्तां मय्य अनादरेति किम् अग्रमाते द्वेषदे मन्ये मन्येका
 हसल्लुबलम् अन्यायास्तिसुते मन्येयममानातपश्यति यदेतदप्राणिष्वित्ये
 तदनावादिष्विति वक्तव्यम् यवस्थितविभाषावित्त्या नत्वातावं मन्येयावतीणां
 नायम् नत्वाग्रत्रे मन्येयावद्भुक्त्वाह नत्वाकाकमन्ये नत्वास्तगालमन्ये इहवत
 र्थी भवति नत्वाचषे मन्ये मत्तापुते मन्ये युष्मदः कस्मात्र भवति एतदपि हि मन्यतेः
 कर्म यवस्थितविभाषावित्त्यातादेवन भवति कर्त्तृकरणयोस्तृतीया कर्त्तरि
 करणे च कारके तृतीया विभक्तिर्भवति कर्त्तरि देवदेवेन कृतम् यत्तदेवेन कृतम्
 करणे दात्रेणालनातिपरमुताच्छिन्नत्ति तृतीया विधाने प्रकृत्यादिभ्य उपसाव्या
 नम् प्रकृत्याभिभूयः प्रकृत्यादर्शनीयः प्रायेण यार्त्तिकः गार्ग्यस्मि गोत्रेण समे

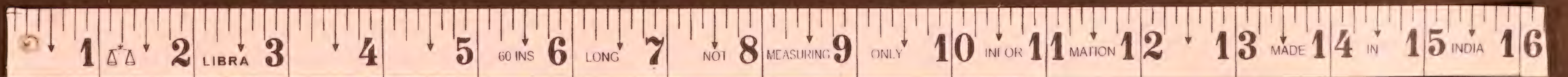

का. नपावतिविषमेणधावतिदिदोणेनधानं क्रीणातिपंचकेनपशूक्रीणाति स
 वृप्र. ह्युक्तेप्रधाने सहायेनयुक्तेप्रधानेस्तृतीयाविभक्तिर्भवतिपुत्रेणसहस्रागतः
 ८५ पुत्रेणसहस्रूलःपुत्रेणसहस्रगोमात पितरत्रक्रियादिसंबंधःशास्त्रेनतोच्यते
 पुत्रस्यतृतीयमानरतितस्याप्राधान्यम् महायेनचयोगेविधानात्पर्यायप्रयो
 गोपिभवतिपुत्रेणसाकम् पुत्रेणसार्धमितिविनापिशास्त्रप्रयोगेनभवतिब्रह्म
 सूतेति अत्रप्रधानरतिक्रिमृषिषेणसहोपाधायस्यगौः येनागविकारः अ
 राशाद्वोत्रागःसमुदायेषागैरेवर्ततेयेनेतिचतदवयवोहेतुतेततिर्दिश्यतेये
 नागेनविकृतेनागिनोविकारोलक्ष्यतेततस्तृतीयाविभक्तिर्भवति अत्तुण
 काणःपादेनखेजःपाणिनाऊणिःअवयवद्वारेणसमुदायोव्यपदिश्यतेअ
 गविकाररतिक्रिमृषिकाणमस्य इत्यंभूतलक्षणो किंचित्प्रकारेणसदृ
 त्यंभूतःतस्यलक्षणमित्यंभूतलक्षणमततस्तृतीयाविभक्तिर्भवतिअपिभवा
 कर्मदलानाच्छात्रमुद्रादीन च्छात्रेणोपाधायम शिखणापरिव्राजकम्

८६

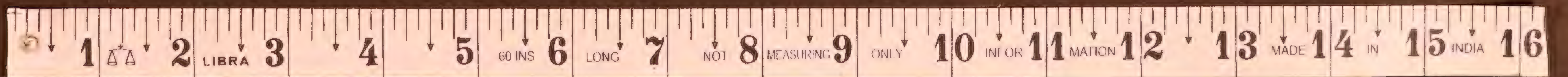

इह न भवति कर्मसंज्ञापाणिक्कावृत्तिलक्षणास्य समासेन भूतत्वात् संज्ञोत्तर
 स्यात् कर्मणि संप्रवृत्तं जानातेः कर्मणि कारके द्वितीयायां प्राप्तायां स्यात्
 तीया विभक्तिर्भवति मात्रा संज्ञा नीते मातरे संज्ञा नीतेऽपि च संज्ञा नीतेऽपि तरे संज्ञा नी
 ते हेतौ फलसाधने योगः पदार्थो हेतु रित्युच्यते तद्वाचिनस्तृतीया विभक्तिर्भ
 वति यत्नेन कुलमविद्यया यथाः कस्याप्यशोकः अकर्तार्योऽप्येवमो हेताविति
 वर्तते कर्तृवर्जिते यदणो हेतुः ततः पंचमी विभक्तिर्भवति तृतीया पवादी योगः श
 तादृहः सहसादृहः अकर्तरीति किम् प्राप्तेन वन्विताः प्राप्तेऽप्येवमो भवति प्रयोजक
 ताकर्तृ संज्ञः विभाषा गुणोऽस्ति प्राप्ते हेताविति वर्तते गुणो हेतावसीलिंगो वि
 भाषा पंचमी विभक्तिर्भवति जात्यादृहः जायेन वदः पारिव्याप्त्या न्यक्तः पारिव्या
 तेन न्यक्तः पारिव्याप्त्या न्यक्तः पारिव्याप्त्या न्यक्तः गुणोऽस्ति किम् येन न कुलम अ
 स्ति यामिति किम् बुद्ध्या न्यक्तः प्रज्ञा न्यक्तः षष्ठी हेतु प्रयोगे हेतुशब्दस्य प्र
 योगे हेतौ योऽप्येव षष्ठी विभक्तिर्भवति अत्र स्पष्टे हेतोर्वसति अथ यत स्पष्टे हेतोर्वसति

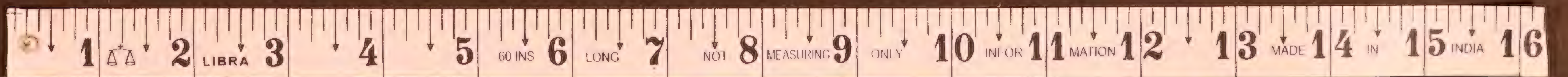

का.
वृ.प्र.
म.

भित्ताणां हेतोर्वसति सर्वानां नस्तृतीया च सर्वानां हेतुप्रयोगो तृतीया विभक्ति
भवति षष्ठी च सर्वेषां षष्ठी मेव प्राप्ता याम् इदं वचनमारभ्येत कस्य हेतोर्वसति
केन हेतुना वसति यस्य हेतोर्वसति येन हेतुना वसति निमित्तकरणहेतुप्रसर्वा
मा प्राप्य शो दर्शनम् किं निमित्तं वसति केन निमित्तेन वसति कस्मै निमित्ता यव
सति कस्मात् निमित्तादसति कस्य निमित्तेन वसति कस्मिन् निमित्तेन वसति एवं कारणे
षु दाहार्थम् अर्थग्रहणं चैतम् पर्यायोपादानं तत्सवृण्विधमविज्ञायोति तेनेहा
पि भवति किं प्रयोजनं वसति केन प्रयोजनेन वसति कस्मै प्रयोजनाय वसति कस्मा
त्प्रयोजनादसति कस्य प्रयोजनं वसति कस्मिन् प्रयोजनेन वसति अपादाने पंच
मी अपादानकारके पंचमी विभक्तिर्भवति ग्रामादा राब्धति पंचतादवरोहति।
ह्रस्वकेभ्यो विभेति अथ यनात्पराजयते मार्याद्दोनः रथात्पतितः स्यात्प्रा उद्धरति पं
चमी विधाने ल्यलोपे कर्मण्यपसंख्यानं प्राप्तादमारुह्य प्रत्येत प्राप्तादात्प्रेक्षते
अधिकाराणां चोपसंख्यानम् आसने उपविश्य प्रेक्षते आसनात्प्रेक्षते शयनात्प्रे

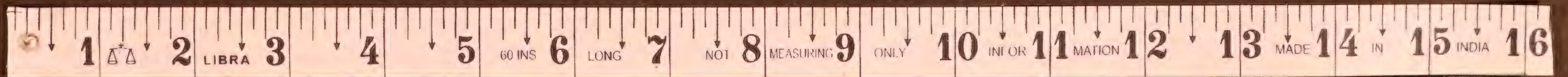
क्षते प्राप्ताख्यानयोश्च पंचमीवक्तव्या गवीधुमतः संकाशं दत्तारियोजनानि कार्ति
 क्यप्राग्रहायणीमासेतयुक्ता काले समीवक्तव्या कार्ति क्यप्राग्रहायणीमा
 से च धनः प्रथमावसममीवक्तव्या गवीधुमतः संकाशं दत्तारियोजनानि चतुर्षु
 योजनेषु अन्यगदितरनेदिक्कां च नरपदा जाहियुक्ते अन्यप्रागत् इतरर
 नेदिक्कां च नरपदश्चाव आहिरन्ते योरोपे वसी विभक्तिर्भवति अन्य
 तर्थाग्रहाणाम् तेन पर्यायप्रयोगोपि भवति अन्यो देवदत्तात् भिन्नो देवदत्तात् अर्था
 नरो देवदत्तात् विद्वान् देवदत्तात् आनाच्छब्दोद्गन्तिकयो वर्तते तत्र दृष्टान्तिका
 यैषा अन्यतरस्यामिति प्रामेयं पंचमी विधीयते प्रागदेवदत्तात् प्रागयत्तदत्तात्
 इतरइति निर्दिष्टमात्रे प्रतियोगापदार्थ उच्यते इतरो देवदत्तात् इतरो यत्तदत्तात्
 ऋते इत्ययं वर्ततार्थः ऋते देवदत्तात् ऋते यत्तदत्तात् दिक्कां चः पूर्वो ग्रामात् ।
 उत्तरो ग्रामात् शब्दग्रहाणो देशकालवृत्तिनापि योग्यशास्पाते इतरशाहिदि
 वृत्तिर्नैव स्यात् इयमस्याः पूर्वति अचूतपद प्राप्तामात् तत्तत्प्रायमपि दिक्का

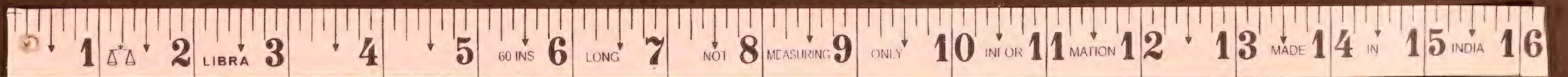
का
वृष
५१

वृषवषष्ठतमर्थप्रत्ययेनेतिवक्ष्यति तस्यायमवकर्षः आचदक्षिणाग्रामात् उत्तरा
ग्रामात् दक्षिणाग्रामात् उत्तराग्रामात् वषष्ठतमर्थप्रत्ययेन दक्षिणाग्रामात्
भ्यामतमजितिवक्ष्यति अतस्तमर्थप्रत्ययेन युक्तेष्वष्टौ विभक्तिर्भवति दक्षिणाग्रामात्
मस्य उत्तराग्रामस्य पुराग्रामस्य पुरस्ताद्ग्रामस्य उपरिग्रामस्य उपरिष्ठाद्ग्रामस्य
पनपाद्वितीया पनवन्तरस्यामद्वयं च मीदतिवक्ष्यति तेन युक्ते द्वितीया विभ
क्तिर्भवति पूर्वेष्वष्टौ प्राप्ता ग्रामिदेवचनम् दक्षिणाग्रामस्य उत्तराग्रामस्य वषष्ठ
पीष्यते दक्षिणाग्रामस्य उत्तराग्रामस्य तदर्थं योगविभागः कर्तव्यः पृथग्विना
नानाभिस्तृतीया न्यतरस्याम् पंचमी ग्रहणमनुवर्तते पृथक् विनानानादत्येतेयो
गे तृतीया विभक्तिर्भवति अन्यतरस्याम् पृथग्देवदत्तेन पृथग्देवदत्तात् विनादेवर
त्तेन विनादेवदत्तात् नानादेवदत्तेन नानादेवदत्तात् पृथग्विनानानाभिरितियो
गविभागे द्वितीया र्थः विनावाते विनावेषं विद्युत्प्रपतने विनाविनाहस्तिकृतं दो
षं केनेमौ पातितौ दुमौ विनावाते विनापिते वैद्योपकरां विनाविनावेषं कृतं दो

५१

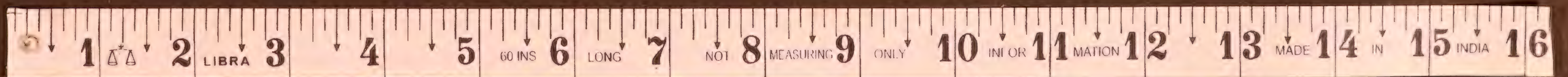
षकेतेमौमारितौतरो करणोवलोकात्पृच्छकृत्कतिपयस्यासन्नवचनस्य स्लोक
 अल्पकृच्छकतिपयइत्येतेभ्यः अमत्रवचनभ्यः करणोकारके अन्यतरस्यात्तृतीया
 विभक्तिर्भवति पंचम्यत्रपक्षेविधीयतेतृतीयात्करणइत्येवसिद्धापदात्तथममा
 त्रंकरणतयाविवक्ष्यते नट्टव्यंतदास्तोकादीनामसन्नवचननास्तोकान्मृक्तः
 स्लोकेनमृक्तः अल्पान्मृक्तः अल्पेनमृक्तः कृच्छ्रान्मृक्तः कृच्छ्रेणमृक्तः कति
 पयान्मृक्तः कतिपयेनमृक्तः अमत्रवचनस्येति किम् स्लोकेनविशेषणद्वतः अ
 ल्पेनशोपुनामत्रः करणइति किम् क्रियाविशेषणोक्तमणिमाभूत स्लोकेवल
 ति दृगन्तिकार्थेऽप्यन्यतरस्याम पंचम्यनवर्ततेदृगन्तिकार्थः शब्देयोरोषसी
 विभक्तिर्भवति अन्यतरस्याद्द्वेष्टामात द्वेष्टामस्यविप्रकृष्टेष्टामाते विप्रकृष्टे
 ग्रामस्यअभाषांशमात अभाषांशमस्यअन्यतरस्यांशहणपंचम्यर्थम इतरथा
 षिपक्षेत्तृतीयास्यात् दृगन्तिकार्थेभोदितोयाव पंचम्यनवर्ततेदृगन्तिकार्थे
 भ्यःशब्देभ्यःद्वितीयाविभक्तिर्भवतिपंचमौचत्तृतीयावसमञ्चीयतेद्वेष्टामस्यदृ

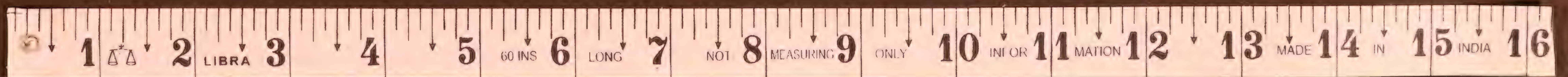
का.
वृष
५२

राहुमस्पदरेणग्रामस्पन्निकेशग्रामस्पन्निकाहुमस्पन्निकेनग्रामस्प्रा।
तिपदिकार्थविधानम ग्रामवचनग्रहणान्वर्ततेमन्नवचनेभ्योहियथायथे
विभक्तयोभवेतिदूरःपन्थाःदृशयपथेदेहिदूरस्पथःस्वम सप्रम्यधिकरणव
ग्रधिकरणकारकेसप्रमीविभक्तिर्भवतिवकारादृशन्निकार्थेभ्यश्चकटेग्रास्ते
शकटेग्रास्तेदृशन्निकार्थेभ्यःत्वल्पिदृशेग्रामस्पन्निकेशग्रामस्पदृशन्निका
र्थेभ्यश्चतस्रोविभक्तयोभवन्तिद्वितीयातृतीयापंचमीसप्तम्यःसप्तमीविधानेक
स्येतिषयस्यकर्मण्युपसंख्यानम ग्रामीतीत्याकरणपरिगणितोयात्तिकेग्रा
म्रातीक्कंदसिसायुप्रयोगेसप्तमीवक्तव्यासायुर्देवदत्तोमातरिश्रसायुःपतरि।
कारकाहीणां वकारकेसप्तमीवक्तव्याऋद्धेषुभंजारेषुदरिद्राश्रमतेब्राह्मणे
पुतरत्सवृषलाश्रमतेचकारकाहीणांकारकेसप्तमीवक्तव्या दरिद्रेषासीने।
पुऋद्दामंजतेवृषलेषासीनेषुब्राह्मणास्तरन्तिनद्विपर्यासेवसप्तमीवक्तव्या ऋ
द्धेषासीनेषुदरिद्राभंजतेब्राह्मणेषासीनेषुवृषलास्तरन्ति निमित्ताकर्मसंयो

५२

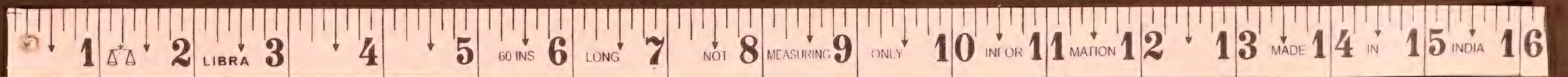
गोसप्तमीवक्तव्या चर्मणिहीपितेरुहन्तिदन्तयोर्हन्ति कुंजरं केशेषु चमरींरुहन्ति सी
 मिपुष्पलकोरुतः कर्मयोगादुत्तिकिम वेतनेन यान्ते लताति यस्य च भावेन भा
 वस्सप्तमसप्तमीतिवर्तते भावः क्रिया यस्य भावेन क्रिया क्रियात्तरं लक्ष्य
 तेततो भाववतः सप्तमीविभक्तिर्भवति प्रसिद्धा च क्रिया क्रियात्तरं लक्ष्यति
 गोषु डस्यमाना सुगता डग्या स्वगता अग्रिषु ह्यमानेषु गतः हुतेषु गतः भावेन
 तिकिम योजयामिः सभंके पुनर्भावग्रहणं योभंके पुनर्भावग्रहणं योभंके सदेव
 दत्तः षष्ठीवातादरे पूर्वणसप्तम्योप्राप्तायां षष्ठीविधीयते चकारात्तापि भवति
 अनादराधिकारे भावस्त्वणो भाववतः षष्ठी सप्तम्यो विभक्ती भवतः रुदतः प्रा
 ब्राजीत रुदति प्राब्राजीत कोशतः प्राब्राजीत कोशति प्राब्राजीत कोशन्ते
 प्रब्रजित इत्यर्थः स्वामीश्चरति पतिदायादसात्ति प्रतिभू प्रसूतैश्च षष्ठी सप्तम्यो
 वर्तते स्वामित्रीश्चरति पतिदायादसात्ति प्रतिभू प्रसूत इत्येतैर्योगे षष्ठी सा
 प्तम्यो विभक्ती भवतः गवां स्वामी गोषु स्वामी गवामीश्चरः गोष्वीश्चरः गवामथिप

का.
वृष
१३

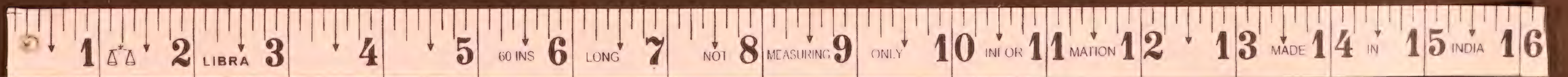
तिःगोषधिपतिःगवोदयादःगोषुदायादःगवोसादीगोषुसादीगवोप्रतिभूःगोष
प्रतिभूःगवोप्रसूतःगोषुप्रसूतःषष्ठांषवप्राप्तायांपक्षेसप्तमौविधानार्थवचनम्
आयुक्तकृशालाभांवासेवायाम् षष्ठीसप्तम्यौवर्ततःआयुक्तोव्याप्तःकृशालो
लिपुणःताभांयोमेवासेवायाम्पमानायांषष्ठीसप्तम्यौविभक्तीभवतःआसे
वातात्पर्यम् आयुक्तःकटकरोण आयुक्तःकटकराणाम्कृशालःकटकरोणक
शालःकटकराणाम्आसेवायामितिकिम आयुक्तोऽगौःशकटेर्दृष्टयुक्तइत्यर्थः
तत्रसप्तम्येवाधिकरणोभवति यतश्चतिथीराणं षष्ठीसप्तम्यौवर्ततेजातिगुणकि
यातिःसमुदायोदेकदेशस्यप्रयत्नरान्तिथीराणं यतोतिथीराणंततषष्ठीसप्तम्यौ
विभक्तीभवतःमन्वषाणांक्षत्रियःशूरतमःमनुष्येषुक्षत्रियःशूरतमःगवोक्कृशा
संपन्नदीरतमाश्रयगान्तावन्तःशीघ्रतमाश्रयगवधावन्तःशीघ्रतमाः पंच
मौविभक्ते यतश्चतिथीराणमितिवर्ततेषष्ठीसप्तम्यपवादोयोगःविभागोविभक्ते
यस्मिन्तिथीराणांश्रयेविभक्तमस्ति ततःपंचमौविभक्तिर्भवतिमाशुराःपादलिपु

१३

त्रकेभ्यश्चाप्यतराः सऊमार साधुनिपुणाभ्यामर्वायोऽसम्प्रपतेः साधुनिपुणा
 इत्येताभ्यां योगे अर्वायोगासमानायां सम्प्रमौ विभक्तिर्भवति तच्चेत्यतिशब्दः प्रपु
 ज्यते मातरि साधुः पितरि साधुः मातरि निपुणः पितरि निपुणः अर्वायो मति किं
 साधुर्भूतो राजः तन्न कथ्यते न भवति अतिरिक्तिकम् साधुर्देवदत्तो मातरे प्रति
 अत्पादिभ्य इति वक्तव्यम् साधुर्देवदत्तो मातरे परिमातम् न प्रसितोत्सका
 भ्यात् तृतीया च प्रसितोत्सक इत्येताभ्यां योगे तृतीया विभक्तिर्भवति चकारात्स
 प्रमौ च प्रसितः प्रसक्तः यस्तत्रातिप्रमवर्धः स उच्यते केशः प्रसितः केशोऽप्रसितः के
 शोरुत्सकः केशोऽत्सुकः न ह्येव लुपि तृतीया सम्प्रमौ वर्ततः लवन्तात्र त्रवशा
 ज्ञात् तृतीया सम्प्रमौ विभक्ती भवतः पुष्पापाय समञ्जीयात् पुष्पापाय समञ्जीयात्
 मचाभिः पललोदतम् मचासु पललोदतम् न ह्यत्र इति किम् पंचोलेषु वर्तति
 लपीति किम् मचासु ग्रहग्रहकस्मात् न भवति अथ पुष्पः अथ कृत्रिका अथिकरण
 इति वर्तते च वर्तते तप्ये तृतीया विधानार्थम् शान्तिपदिकां श्लिंगपरिमाणवव

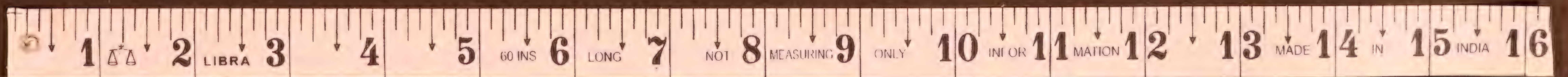
नि

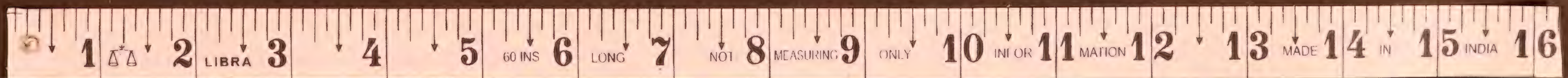
का.
वृ.प्र.
भ.भ.

नमोत्रेप्रथमा प्रातिपदिकार्थः सत्रालिङ्गसीपुंनपुंसकानिपरिमाणं टोणः खारी
आफुकमिति वचने कतद्विषयवद्भवानि प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे
प्रथमाविभक्तिर्भवति प्रातिपदिकार्थे उच्चैः नीचैः लिङ्गग्रहणं किम् कुमारीवृत्तः
ऊंटमित्यत्रापि यथास्मात् परिमाणग्रहणं किम् टोणः खारी आफुकमित्यत्रापि
यथास्मात् वचनग्रहणं किम् उक्तेष्वप्येकत्वादपि यथास्मात् एकः द्वावहवः प्रातिप
दिकग्रहणं किं निपातस्यानर्थक्यं प्रातिपदिकतत्संज्ञेतत्रापि यथास्मात् प्रले
वते अथागच्छति संबोधने च आभिमत्यकरणं संबोधनम् तदधिके प्रातिप
दिकार्थे प्रथमानप्राप्नोतीति वचनमिदमारभ्यते संबोधने च प्रथमाविभक्तिर्भव
हे देवदत्त हे देवदत्तौ हे देवदत्ताः सामंत्रितम् संबोधने या प्रथमा विहितान्तदन्ते
शब्दरूपसामंत्रितसंज्ञं भवति तथा चैवमुदाहृतम् सामंत्रितप्रदेशाः सामंत्रित
स्येतेवमादयः एकवचने संबुद्धिः सामंत्रितप्रथमाया एकवचने संबुद्धिसंज्ञं भ
वति हे पदो देवदत्त संबुद्धिप्रदेशाः यद्गृह्णात्मात्ममहेरित्येवमादयः षष्ठीशेषे ॥

भ.भ.

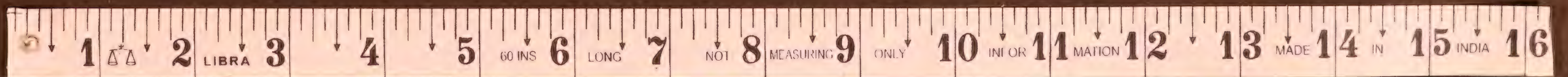
कर्मादिभ्योः प्रातिपदिकार्थव्यतिरेकः स्वस्वामिसंबन्धादिशेषः तत्र षष्ठीविभक्ति
 भवति राक्षः पुरुषः पशोः पादः पितुः पुत्रः ज्ञाविदर्थस्य करणे जानातेरवि
 दर्थस्याज्ञानार्थस्य करणे कारके षष्ठीविभक्तिर्भवति सर्पिषो ह्यारीते मयुनो
 जानीते सर्पिषा करणभूतेन प्रवर्तते इत्यर्थः प्रवृत्तिवचनो जानातिरविदर्थः
 अथवा मिथ्या ज्ञानवचनः सर्पिषिरक्तः प्रतिहतावाचिभुवि भ्रान्त्या तदात्म
 ना सर्वमेव ग्राह्यं प्रतिपद्यते मिथ्या न स ज्ञानमेव अविदर्थस्येति किमस्मरेण पु
 त्रं जानाति अधिगम्य द्रव्येषां कर्मणा शेष इति वर्तते सुधीर्गर्थाः स्मरणार्थाः
 दृष्टान्तगतिरक्षा हिंस्रानेषु ईशापेक्षयेयतेषां कर्मणा कारकशेषवेन वि
 वृत्तिते षष्ठीविभक्तिर्भवति मातरश्चेति पिमातः स्मरति सर्पिषो दयता सर्पिष
 इव कर्मणीति किममातृगुणैः स्मरति शेष इत्येव मातरं स्मरति कृञः प्रतिय
 त्ते सतो गुणाधानं प्रतियत्नः करोते कर्मणा कारके प्रतियत्ने गम्यमाने षष्ठी
 विभक्तिर्भवति ण्योदकस्योपस्कुरुते कोदगुणस्योपस्कुरुते शस्यपत्रस्योप

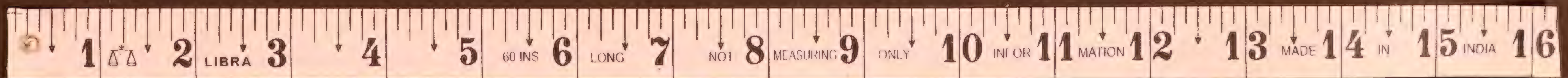
का.
द्व.प्र.
५५

सकुरुतेप्रतियत्तदतिकिं कटेकरोतिकर्मणीत्येवपथोटकस्योपस्कुरुतेप्रजया
शेषदत्तेवपथोटकमुपस्कुरुते रुजार्थानांभाववचनानामजरेः रुजार्थानांभा
वनांभाववचनानांभावकर्तृकाणांजरवर्जितानांकर्मणिकारकेष्वष्टीविभ
क्तिर्भवति चौरस्यरुजतिचौरस्योदितेतेरुजाज्ञानोमिति किम जातिजीवन्त
मानन्दोनरेवर्षशतादपिभाववचनानामितिकिम तदौकलातिरुजति अज
रिति किम चौरंजरयतिजरः अजरतिसन्ताप्योरिति वक्तव्यम चौरसन्तापय
तिशेषदत्तेवचौरंरुजति आशिषिनाथः नाष्टयाः ज्ञापतापेष्टयांशोष्पुष्ट
तेस्मांशोर्विषयस्यकर्मणिकारकेष्वष्टीविभक्तिर्भवति सर्पिषोनाथतेमधुनो
नाथतेआशिषीति किम माणवकमुपनाथतिग्रंगपञ्चाधीष जासितिप्रह
णनादकाशपिषोहिंसायाम जासिति प्रहणनाद काशपिष इत्येतेषां
हिंसाक्रियाणांकर्मणिकानकष्वष्टीविभक्तिर्भवतिजसहिंसोयाम जसता
इतदतिवुरादौपद्यतेतस्येदंग्रहणं तदेवातिकस्यजसमोक्षणादिति चौरस्यो

५५

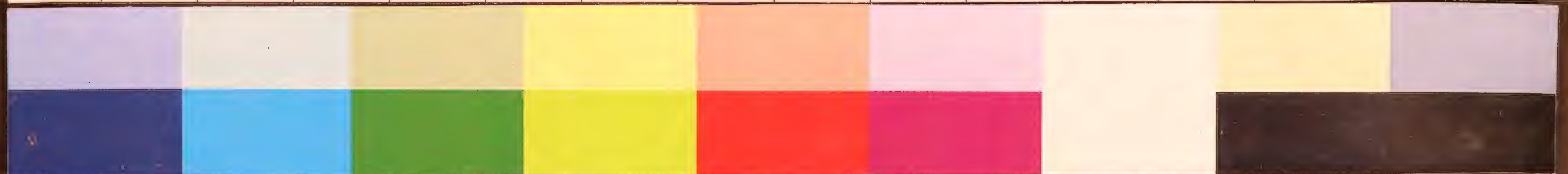
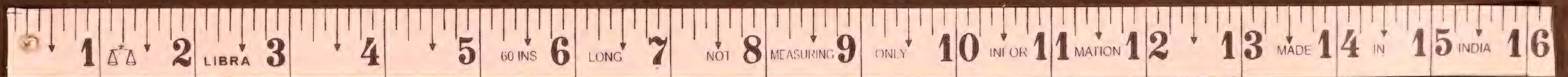
तासयतिवृषलस्योजसयतिनिप्रहणरतिसंवातविरह्रीतविपर्यस्तप्रहणम
चौरस्तनिप्रहन्तिचौरस्यहन्तिचौरस्यप्रहन्तिचौरस्यप्रणिहन्तिचौरस्योत्राट
यतिवृषलस्योत्राटयतिचौरस्यकाशयतिनिपातनाहृदिरयेचटाटोपद्यतेस
थकथक्कथक्कथहिंसार्थ इतितत्रचटाटयोमितादृतीहृस्वतंस्यात् चौरस्य
पितृष्टिवृषलस्यपितृष्टिहिंसायामितिकिम पाताःपितृष्टिशेषइत्येवचौरस्यजा
सयति व्यवहपणोःसमर्थयोः व्यवहपण इत्येतयोःसमानार्थयोःकर्मणि
कारकेषष्ठीविभक्तिर्भवति शृतेक्यविक्रयव्यवहारेवसमानार्थत्वमतयोः
शातस्यव्यवहरेतेसहस्रस्यव्यवहरेतेशातस्यपणतेसहस्रस्यपणतेत्रायप्रत्य
यःकस्मात्रभवतिस्तत्पर्यस्यपणायप्रत्ययइष्यतेसमर्थयोरितिकिम शाला
काव्यवहरतिवित्तिपतीत्यर्थःब्राह्मणार्पणायतिसौतीत्यर्थःशेषइत्येवशाते
पणतेसहस्रंव्यवहारेत दिवस्तदर्थस्य व्यवहपणसमानार्थस्यदीव्यतेःकर्म
णिकारकेषष्ठीविभक्तिर्भवतिशातस्यदीव्यतिसहस्रस्यदीव्यतितदर्थस्येति किं

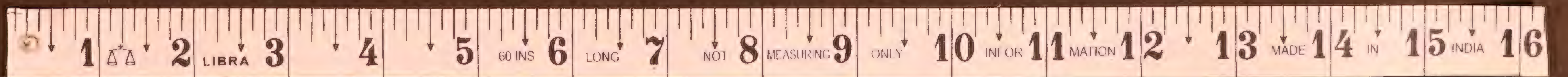
का.
द्व प्र
५६

ब्रह्माण्मीत्यादि योगविभागा र्थ उच्च रा र्थः विभाषापसर्गोदिवस्तदर्थः।
स्यनित्यवृत्तं प्राप्तायां सोपसर्गस्य विकल्प उच्यते उपसर्गस्य नित्यवृत्तं कर्मणि वृत्ती
विभक्तिर्भवति विभाषाशान्ते प्रतिदीयति शान्तस्य प्रतिदीयति संह सं प्रतिदी।
यति संह सं प्रतिदीयति उपसर्ग इति किम शान्तस्य दीयति तदर्थं स्य त्वेव शा।
लाको प्रतिदीयति द्वितीया ब्राह्मणे ब्राह्मणे विषये प्रयोगोदिवस्तदर्थं स्य क
र्मणि कारके द्वितीया विभक्तिर्भवति ग्रामस्य तदहः सभायां दीयेयः सन्तपसर्ग
स्यनित्यवृत्तं प्राप्तायां द्वितीयः विधीयते उपसर्गस्य नित्यवृत्तं कर्मणि वृत्ती
यामिथ्यति प्रेष्यबुवोर्हविषो देवतासं प्रदाने प्रेष्यदतीष्यते देवादि कस्य लोका
धमपुरुषैकवचनम् वत्साहव्यात् बुविरपितद्विषय एव गृह्यते प्रेष्यबुवोः ह
विषः कर्मणि कारके वृत्ती विभक्तिर्भवति देवतायां सं प्रदाने सति अग्रयेकागस्य
हविषो वपायामेदसः प्रेष्य अग्रयेकागस्य हविषो वपायामेदसो न बुद्धि प्रेष्य
बुवोरिति किम् अग्रयेकागं हविर्वपां मेदोजहति हविष इति किम् अग्रयेगो

५६

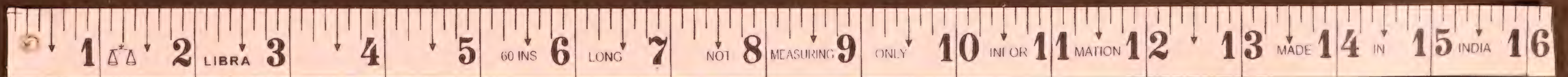
मया तेषां देवतासं प्रदान इति किम् मा एव कायपुरोडाशा न्येष्टव्यविषः प्र।
स्थितः प्रतिषेधो वक्तव्यः देवाग्निभां क्कां क्विर्वपां मेतः प्रस्थिते प्रेष्य चतुर्थं
ये वहुले केंदसि केंदसि विषये चतुर्थं ये वहुले षष्ठी विभक्ति भवति पुरुष
स्रगाश्चंद्रमसः पुरुषस्रगाश्चंद्रमसं गोधा कालकदत्ता चटस्ते वनस्मतिभ्यः वन
तीनाम वहुलश्रुणो किं कृष्णाराद्यै हिमवते हस्तीषण्यर्थं चतुर्थी वक्तव्या
यावदेव णि वतितस्यैवै जायते यादत्तो था वतितस्यैषा वदत याता वतितक
त्तहितस्यै कृतवीया श्रुयुं कृतस्यै काणाः श्रुभंगे तस्यै दुष्प्रसाया केषां त्प
तिलिखतितस्यै वलतिः ग्रहल्यार्थे जारः यजेच्च करणो यजेर्यातोः करणो
कारके केंदसि विषये वहुले षष्ठी विभक्ति भवति चतुर्थं यजेत आगो मेया।
वृतेन यजेत सोम्या सोमस्य यजेत सोमेन यजेत कृतोर्थं प्रयोगे काले थिकर
णो षष्ठी विभक्ति भवति पंचकृतो द्वे भंके दिरद्वे भंके कृतोर्थं ग्रहणो किम् अ
द्वितिसंभोगा जौ शेते प्रयोग इति किम् अद्वितिसंभुक्ते राजो भंके गम्यते दिस्विष

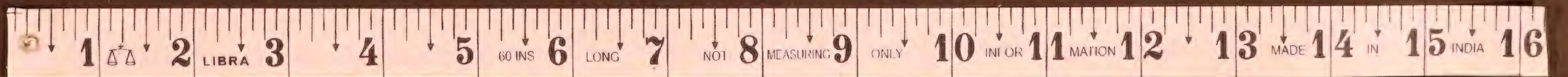
का.
वृ३
५७

तत्र चित्तवर्धप्रयुज्यमाने भवति काल इति किमहिः कंसपाभ्यां भुंक्ते अधिकराणा
इति किम हि रज्जुभुंक्ते शेष इत्येव हि रज्जुमपीते कर्तृकर्मणोः कृति कृत्ययो
गे कर्तृरि कर्मणा वषष्ठी विभक्तिर्भवति भवतः शायिका भवतः सक्तुना पायकः
कर्तृकर्मणोरिति किं शास्त्रेण भेदा कृतीति किम तद्विप्रयोगेण माभूत कृत
पूर्वी कृतम् भक्तपूर्वी उदत्तम् शेष इति निवृत्तपुनः कर्मग्रहणात् इतरथा
हि कर्तृरिव कृतीति ब्रूयात् उभयप्राप्तिरिति कर्मणि पूर्वप्राप्तिप्रान्तियम्येन
उभयप्राप्तिविति बहुव्रीहिः उभयप्राप्तिरिति कृतिसोयमभयप्राप्तिः तत्र कर्म
एव वषष्ठी विभक्तिर्भवति तत्कर्तृरि आश्रययोगादौ दाहः प्रणालकेन साधुव
लपयसः पाने यज्ञदत्तेन बहुव्रीहिविज्ञानादि हतियमान भवति आश्रयमि
दमोदनस्पतामपाकः ब्राह्मणानां च प्रादुर्भावः अकाकारयोर्न अकाकारा
योः प्रयोगेन तिवक्तव्यम् भेदिकादेव दत्तस्य काशानां चिकीर्षा विसृष्टिः तस्य
कृतस्य शेषे विभाषा अकाकारयोस्त्री प्रत्ययोरग्रहणं तदपेक्षा शेषः स्त्री प्रत्य

५७

यपवस्तुतेविचित्रसूत्रस्यकृतिःपाणिनिताविचित्रस्यकृतिःपाणिनेःकेचिद
विशेषणैवविभाषामिच्छि विशाद्यानामनशासनमाचार्यणेपीणावा ऊस्यचव
तमाने नलोकाव्ययतिष्ठेतिप्रतिषेधेप्राप्तेपुनश्चहीविधीयतेक्तस्यचवर्तमान
कालविहितस्यप्रयोगेषहीविभक्तिर्भराज्ञासतःराज्ञासंसतःराज्ञाबुद्धःराज्ञा
सृजितःऊस्येतिकिम उदनेपचमानःवर्तमानइतिकिम ग्रामंगतःनप्रसक्तं
भावेउपसंख्यानम् क्वस्यहसितम् मयूरस्यत्तम् कोकिलस्यव्यास्यतम् शे
षविज्ञानात्सिद्धं तथाचकर्तविवक्षायात्तीयाभवतिक्वात्रेणहसितमिति
अधिकराणावाचितश्च क्रोधिकरणोचप्रौद्यगतिप्रत्यवमानार्थेभ्यइतिवक्ष्यति
तस्यप्रयोगेषहीविभक्तिर्भवति अयमपिप्रतिषेधापवादयोगःउदमेषामा
सितम् उदमेषांयात्म उदमेषांशायितम् उदमेषांत्तम् उदमेनकपेयातंद
दमेषांपराकान्तंसिंहनामिवपल्लु नलोकाव्ययतिष्ठावल्लर्यत्तनाम क
माणोःकृतीतिषहीप्राप्ताप्रतिषिध्यते ल उ उक् अव्ययतिष्ठा वल्लर्य त्तन

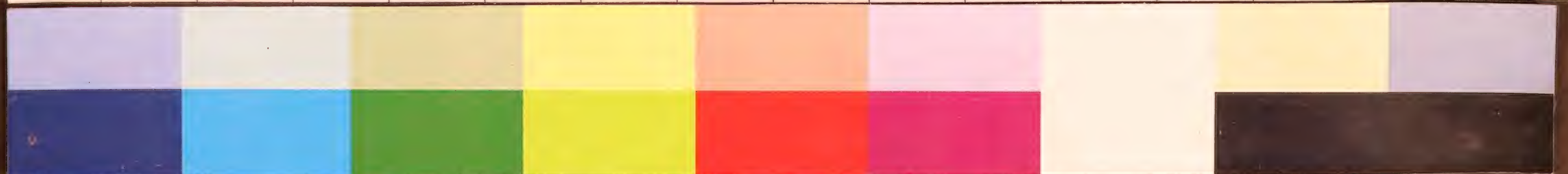
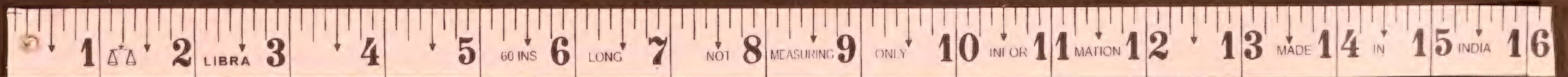

का.
वृ प्र
५८

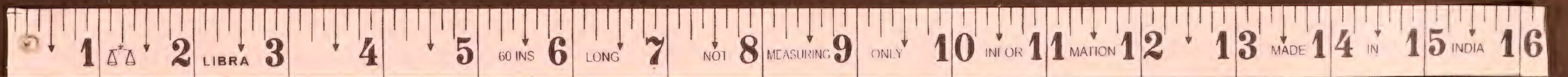
इत्येतेषां प्रयोगेष्विभक्तिर्भवति लरति शात्तु शातवौकानः तस्य किकितौ
वाटत्यन्ते डोटनं पवन डोचनं पवमानः डोटनं पेवानः डोटनं पेचिवान् दटिर्गाः
पपिः सोमम् उकटेचिकीर्षुः डोटनं तु भुक्तः कत्यामलं करिस्सुः खमुत्पतिस्सुः डो।
का आगामकं वाराणसीरत्नग्राहः उक प्रतिषेधेकमेन्माषायामप्रतिषेधः दा
स्याः कामकः श्रव्यय कटेकृता डोटनं भुक्ता श्रव्यय प्रतिषेधेतोसकं मुनोरप्र
तिषेधः पुरासूर्यस्योदेतोराथेयः पुराकूरस्य विस्फो विरिप्पन् तिष्ठा डोटनं भुक्ता
वान् देवदेतेन भुक्तं खल्यं ईषत्करः कटो भवता ईषत्यानः सोमो भवता त
त्रिति प्रत्याह्वा प्रहणाम लटः शात्तु शातवावित्तत आरभ्यन्ते न कारा तेन शाः
कान्कटणासपि प्रतिषेधे भवति सोमं पवमानः तत्रमात्रातः अथीयत्सारा
याम् कर्ता कटात वटिन्ता जनापवादान् भिषशातर्वावचनम् चौरस्य द्विष
न् चौरं द्विषन् अकेनोर्कं विषदायमल्पयोः अकस्य भविष्यत्कालविहितम्
स्तस्य इतस्तु भविष्यति वायमलो विहितस्य प्रयोगेष्विभक्तिर्भवति कटेका

३

५८

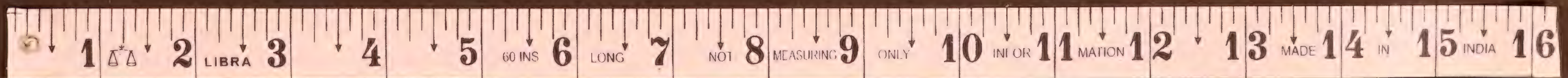
रकोव्रजतिशोदनंभोजकोव्रजति इमःखलपिशमंगमीग्रामगमीग्राममल्ले
 शातेदायीसहसंदायीभविष्यदाथमल्लयोरिति किं यवातोलावकःश्रवणं
 कारीकाटस्यद्रुकस्मात्रभवतिष्यदधिकारविहितस्याकस्येदंग्रहणम् ॥
 कृत्यानांकर्तृविवा कर्तृकर्मणोःकृतीतिनित्येषष्टीप्राप्ताकर्तृविकल्पते
 कृत्यानांकर्तृविवाषष्टीविभक्तिर्भवतिभवताकटःकर्तव्यःकर्तरीतिकिम ।
 गेयोमाणवकःसाम्नाम् उभयप्राप्तौकृतेषस्याःप्रतिषेधोवक्तव्यःउभयप्राप्ता
 वितिकृष्ट्याशादेवदत्तेनतयाग्राममजायतादत्तेन तल्लोपमाभा
 ततीयान्यतरस्याम् तल्लोपःशब्देर्योगेदतीयाविभक्तिर्भवतिअन्यतरस्यां
 तल्लोपमाशब्दोवर्जयित्वाशेषविषयेविधानात् तयामुक्तेषष्टीविभक्तिर्भव
 तितल्लोपदेवदत्तेनतल्लोपदेवदत्तस्यसदृशोदेवदत्तेनशाटशोदवदत्तस्याश्चत
 लोपमाभ्यामितिकिम तल्लोपदेवदत्तस्यतास्त्रिउपमाकृत्स्नस्यतवियतेवदि
 वर्तस्यत्यन्यतरस्यांग्रहणमत्ररसूत्रावकारेणतस्यान्कर्षणार्थ इतरथा

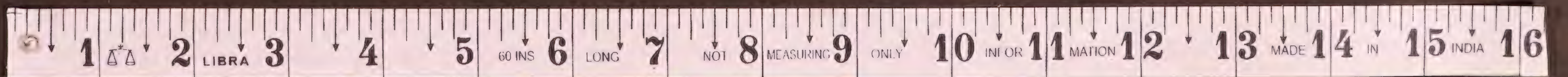
का.
बृ. प्र.
५५

हिरणीयानकृष्येत चतुर्थीचाशिष्यायष्यमद्रक्षालमावर्ष्यदितैः आशि
षिगम्यमानायामागुष्यमद्रक्षालमावर्ष्यदितैः तैर्योगेचतुर्थीविभा
क्तिर्भवतिचकारोविकल्पानुकर्षणार्थः शोतेचतुर्थीविधानात् तयाविमुक्ते
षष्ठीविभक्तिर्भवतिआयुष्येदेवदत्तस्यभूयात् आयुष्येदेवदत्तायचिरेजीवि
तेदेवदत्तचिरेजीवितेदेवदत्तायभद्रेदेवचत्तस्यभद्रेदेवदत्तायमद्रेदेवदत्तस्यम
देवदत्तायक्रशालेदेवदत्तस्यक्रशालेदेवदत्तायनिरामयेदेवदत्तस्यनिरामयेदेव
दत्तस्यनिरामयेदेवदत्तायसावेदेवदत्तस्यसावेदेवदत्तायशोदेवदत्तस्यशोशो
देवदत्तायसुर्योदेवदत्तस्यसुर्योदेवदत्तायप्रयोजनेदेवदत्तस्यप्रयोजनेदेवद
त्तायहितेदेवदत्तस्यहितेदेवदत्तायपश्येदेवदत्तस्यपश्येदेवदत्तायआशिषी
तिकिम आयुष्येदेवदत्तस्यतपः ॥ इति श्रीजयादित्यविरचितयां काशिका
यां ह्येनोदितोयस्याध्यायतृतीयः पादः ॥ द्विगुरेकवचनम् द्विगुःसमासप
कवचनेभवति एकस्यवचनमेकवचनम् एकस्यार्थस्यवाचकोभवतीत्यर्थः

५५

तदेतेन प्रकारेण हि ग्रन्थस्यैकवचने विधीयते हि ग्रन्थ एकवद्भवतीति समाह्व
रहिग्रन्थ इदं ग्रन्थानामस्यैव मूलाः समाह्वताः पंचमूली दशमूली च
शस्यैकद्वयप्रयोगेणैकवचने भवति पंचमूली द्वयं प्रोभना पंचराजा ॥
द्वन्द्वप्रमाणान्तर्गतेनांगानाम एकवचनमिति वर्तते अंगशब्दस्य प्रत्येकं प
रिसमाप्ता जीवन्मूर्ति संपद्यन्ते प्राणपानाद्वन्द्व एकवद्भवति तथाभूय
गानां सेनागानां च प्राणपानां तावत् प्राणपादम् शिरोजीवम् दन्तो
नृणां गानाम मांदेकिकपाणविकम् वीणावाटकपरिवाटकम् सेनागा
नां रथिकाचारोहम् रथिकपादतम् हस्तादिषु परत्वात् शुद्धद्विभाष
या भवितव्यम् इतरेतरयोगसमाहारे च द्वंद्वो विहितस्तत्र समाहारस्यैक
त्वात्सिद्धस्यैकवचनम् इदं प्रकरणं विषयभागार्थं प्राणपानां समा
हारं द्वन्द्वपदविषयः आदीनामितरेतरयोगे पदवृत्तमगादीनामभय
त्रैभि अत्र वादे चरणानाम चरणशब्दः शास्त्रानिमित्तकः पुरुषश्च वर्तते

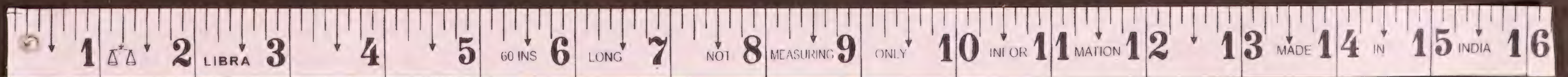

का.
द्वेप्र

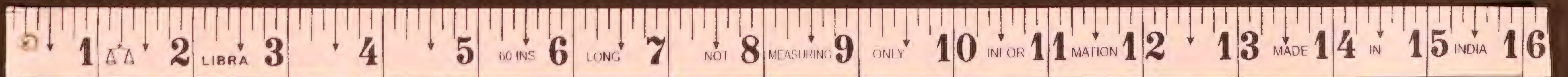
१०

वरणार्थानोद्वन्द्वकवद्भवति अतवादेगममानेप्रमाणान्तरावगतस्यार्थ
स्यशब्देनमेकोर्तनमात्रमतवाद्ः उदकात्कटकालापम प्रत्यक्षात्कटकायु
मे कटकालापानामदकप्रतिष्ठेप्रमाणान्तरावगतेयदाप्रमः शब्देनान
येतेतदेतदुदाहरणम यदातत्रप्रथमतपेवोपदेशस्तदाप्रत्युदाहरणंभव
तिसुतवादर्तिकिम उदगुक्तकालापाः प्रत्ययुः कटकायुमाः स्येणोरघ
तस्योवेतिवक्तव्यम् स्येणोरितिकिम अतिर्दिष्टुः कटकालापाः अथतन्मा
सितिकि उद्यत्तिकटकालापाः अधुर्युक्ततरनपुंसकम् अधुर्यावेदेयस्
विधानम् सोधुर्युक्तः कतर्युक्तः अधुर्युक्तवाचिनांशाद्धानामनपुंसकलि
गानाद्वन्द्वकवद्भवति अधुर्युक्तः अतपुंसकेद्वन्द्वइतिगोणोनिर्देशः अ
काचमेधम् साङ्गातिरात्रमपौडरीकातिरात्रं अधुर्युक्ततरितिकिम इषुव
जौउद्विलभिहौसनपुंसकइतिकिम वाजपेयराजसूयेरुहकस्मात्रभव
तिदशोपौणमासौकतशाहः सोमयागोपुष्टः अधयनतोविप्रकृशाखा

११

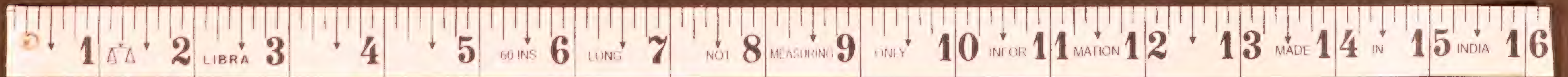
नां अथयनेन निमित्तेन येषामविप्राकृत्साप्रत्यासत्तायाख्यानेषां हृदयक
 वद्भावतिपदकक्रमकमक्रमकवान्तिकमसंपादःपदानांक्रमस्यवपादः
 प्रत्यासत्तःअथयनेन इति किमपि तत्रोच्चाद्यदिदो अविप्रकृष्टाख्या
 न इति किमयातिकवेयाकरणो जातिरप्राणिनाम जातिवाचिनां शा
 खानां हृदयकवद्भावतिप्राणिनोवर्जयित्वा आगशास्त्रिधानाशकुलजा
 तिरिति किं नंदकपांचजन्यो अप्राणिनामिति किमब्रह्मणस्तत्रियवित्
 कृद्वाः नमिवयुक्त्यायेन द्वयजानीनामयमेकवद्भावोत्पत्त्या क्रियाजानी
 नासु रूपरसगन्धर्षाः गमनार्थं च तत्र प्रमाणातिजातिपरत्वे च जातिशब्दाना
 मयमेकवद्भावोत्पत्त्यतद्वयविवक्षायां बहुगमूलकानिति सन्तीति ।
 विशिष्टलिंगानंदो देशो ग्रामाः भिन्नलिंगानां नदीवाचिनां च शाखानां दे
 शवाचिनां च ग्रामवर्जितानां हृदयकवद्भावतिनयवयवो हृदोत्पत्त्युच्य
 ते देशावयवश्च देशः नदीदेशः इत्युसमासनिर्देशसंप्रदायम उच्यते अथवावर्जो

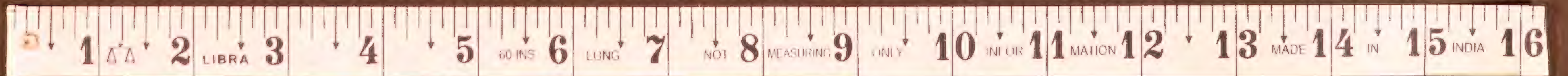
का.
वृ. प्र.
११

वडयेरावतिगंगाशोणं देशः त्वत्पिऊरवञ्चऊरुत्वेञ्चऊरुऊरुत्वेञ्च ऊरु
ऊरुजेगल्म दात्रभिसारम कश्मोराभिसारम विशिष्टलिगारतिकिम रं।
गायमनेमट्टककयाः नदीदेशरतिकिम ऊरुटमयूयोअग्रामारतिकिं
जीववञ्चशालूकिनीचजाववशालूकिन्यानदीग्रहणामेदेशावाजनपट्टो
हिदेशस्तथाचपर्वतानाग्रहणभवतिकेलासञ्चगन्धमादनेवकेलासरा
धमादनेग्रामरत्ननगर प्रतिषेधोवक्तव्यः इहमाभूत मशुराणाटलिपु
त्रे उभयउञ्चग्रामाणां प्रतिषेधोवक्तव्यः चौर्यवनगारेकेतवतावग्रामाशाय
केतवते स्तद्वजन्तवः अपदितपरिमाणाः स्तदः स्तद्वजन्तवाचिनोशब्दाना
द्वन्द्वकवद्भवतिदेशमयकम शुकार्थितम स्तद्वजन्तवशतिकिम ब्राह्म
णस्तत्रिणास्तद्वजन्तरनस्थितादथवास्तद्वपवयः शतंवप्रस्तितियेषांकेविदा
नऊलारपिअनऊलादितीयमेवस्मृतिः प्रमाणमितरासातदिरोधात ये
षांचविरोधः शासतिक विरोधोवैरम शासतिकोतिमः येषांचशासतिको

११

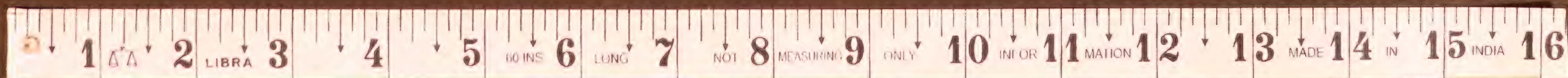
विरोधः तद्वाचिनां शब्दानां द्वन्द्वकवद्भवति मार्जारमृषिकम् चण्डालम्
 अहिनाकुलम् चवराहम् शासत इति किम् गोपालिशालकायताः कल
 हायन्ते चकारः पुनरस्यैव समश्चर्यः तेन पशुशक्तिद्वन्द्वविरोधिनाम्
 नेन नित्यं एकवद्भवति अश्वमहिषमकाकोलूकम् शूद्राणामतिरुसि
 ताताम् निरुवमानेव हिस्कराणोक्तो वहिस्कराणां पात्रम् यैर्मन्त्रे पात्रं सखा
 रणान्मुपयति तेन तेतिरुसिताः अनिरुसिताश्च दृष्ट्वा विनां शब्दानां द्व
 द्वाकवद्भवति तत्कारणस्कारम् रजकतंत्रवायम् अनिरुसितानामिति
 किम् चण्डालमृतपाः गवासुप्रभृतीनि कृतैकवद्वाचानि द्वन्द्वरूपाणि।
 साभूतिभवेति गवासु गवाविकम् गवैडकम् अजाविकम् अजैडकम्
 ऊव्रवामतम् ऊव्रकैरातकम् पुत्रगोत्रम् चण्डालम् स्त्रीकुमारम् दासी
 माणविकम् शादीयच्छिकं उष्ट्रवरं उष्ट्रशाम् सूत्रशायम् सूत्रपुरीषं
 शकृन्मेदः मांसशोणितम् दर्भशरम् दर्भप्रतीकम् अर्जतपुरुषम् न्।

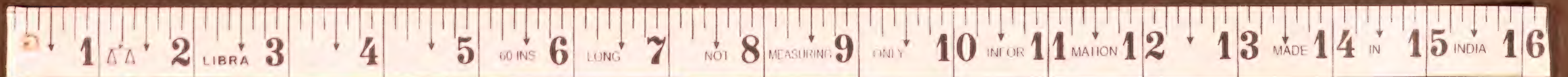
का.
दृ.प्र.
१२

गोलयम दासीदामम ऊटीऊटम भागवतीभागवतम गवाक्षप्रभृतिषुय
शोच्चारितम दन्तवृत्ररूपान्तरेतुनायंविधिर्भवतिगोक्षोगोक्षमपशुदन्तः
विभाषयेकवद्वति विभाषावृत्तमृगात्ताथास्यंजनपशुशक्रयस्यवद्व
पूर्वापरमृगोत्रराणाम वृत्तमृगात्ताथास्यंजनपशुशक्रयस्यवद्व
पूर्वापर अथोत्रर इत्येतेषांदन्तविभाषापकवद्वतिप्रत्तमशोयम सत्त
त्यशोयःरुरुषताःऊशकाश ऊशकाशाः ब्रौह्मियवाः दधिद्वतम दधिद्वते
गोमहिषम गोमहिषाःतित्रिरिकपिंजल तित्रिरिकपिंजलाःअस्यवद्वम
अस्यवद्वःपूर्वापरम सुवापरे अथोत्ररं अथोत्ररे बहुप्रकृतिःफलसेना
वनस्पतिमृगशक्रयजन्तपास्यत्ताणानामेषांबहुप्रकृतिरेवदन्तपकवद्व
वतितदिप्रकृतिःवटगमलकरेशिकाशोरोहोप्रत्तमशोयोरुरुषतौहंस
वक्रयाकोशकालिदेवोह्रियवोऊशकाशो विप्रतिषिद्धेचार्ताधिकरण
वावि परस्परविरुद्धेविप्रतिषिद्धेविप्रतिषिद्धार्थवाचिनांशाब्दानाम अनधि

१२

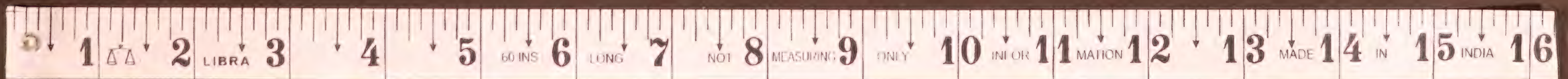
करणवाचिनामद्वयवाचिनोद्वन्द्वकवद्भवतिविभाषान्तकषणार्थश्चकारः
 शीतोस्मृतातोस्मृता सावदुःखेसावदुःखम विप्रतिषिद्धमिति किम् कामको
 योच्यतेयिकाशावाचीतिकिम् सावदुःखाविमोशामोशीतोस्मृताउदके तदधि
 पयश्चादीति यथायथमेकवद्भवप्रामप्रतिषेधश्चास्मृतवधिपयश्चादीतिश
 द्वात्रिंशत्पाणिनेकवद्भवतिदधिपयसीमपिर्मथुनीमथुमपिषीब्रह्मप्रजापतीशि
 ववैश्रवणोस्कंदविशाखोपरिजकोप्रवर्गोपसदौशुक्रकृष्णदध्यावर्हिषीति
 पातनादीर्घःदीर्घातपसीश्रद्धातपसीमेधातपसीग्रथयनतपसीउल्बुल
 मसुलेग्राद्यावसानश्रद्धामैषीकृत्तामेवाद्यन्तसु अधिकरणेतावन्नैव ना
 तिवर्ततेअधिकरागवर्तिपदार्थःसहितसमासांशस्माधिकारस्तस्यैतावन्नैव
 रिमाणोगम्यमानेद्वन्द्वेनैकवद्भवति यथायथमेकवद्भवःप्रामःप्रतिषिध्यते
 दशदन्तौष्ट्राःदशमादीर्घाकषणविकाः विभाषामसीये अधिकरणेताव
 न्नस्यमसीयेविभाषयाद्वन्द्वकवद्भवतिउपदशम दन्तौष्ट्रम उपदशाःदन्तौ

का.
वृ. प्र.
१३

प्राः उपदेशां मातृगणिकाणां विक्रम उपदेशाः मातृगणिकाणां विक्रमः अथ यस्मै
साख्याययीभावो विहितो बहुव्रीहिरपि तत्रैकवद्भावपक्षे ययीभावो न प्रयुज्य
ते इतरत्र बहुव्रीहिः सनपुंसकम् यस्यायमेकवद्भावो विहितः सनपुंसकलि
गो भवति दिगुः दन्द्वापंचरावुम् दशाभावम् दृढः खल्वपि पाणिपादमशि
रो ग्रीवम् परवल्लिङ्गात्तापवा दो याराः अकारान्तोत्तरपदो दिगुः स्त्रियो भाष्यते
पंचमूली दशमूली पंचरथी वाच्यन्तः पंचावद्वम् पंचावदी अनेन लोपश्च
वा दिगुः स्त्रियाम् पंचतत्त्वम् पंचतत्त्वोपात्रादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः पंचपात्रे
चतुर्युगम् त्रिभुवनम् अथ ययीभावश्च अथ ययीभावश्च समासात् सनपुंसकलि
गो भवति अथिस्त्रिअथि ऊमा रि उन्मत्तगंगम् लोहितगंगम् सर्वपदार्थप्रधा
नम् अल्लिङ्गात्तेव प्राप्तात्पदार्थप्रधानम् अपि यवलिङ्गम् अत इदम् व्यते
अनृक्कम् सप्तयार्थश्चकारः प्राणमदिताभ्यामनृः पुण्यानृम् सदितानृम् ।
यथः साख्याययादेः त्रिपथन चतुष्पथम् विषयं क्रिया विशेषणानां च स्वरूपम् ।

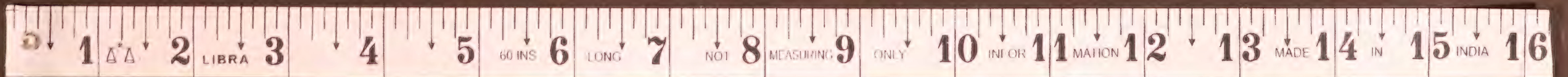
१३

वतिशोभनेयवति तत्पुरुषोत्तमकर्मधारयः अधिकारयोः सत्तत्पुरुषोत्तमस्य पतिश्वेते
 तं समासे कर्मधारयं ववर्जयित्वा तत्पुरुषोत्तमं पुंसलिंगो भवेत्तत्तदधिक
 तं वेदितव्यम् यदि तच्छ्रुत्वा मत्तकमिष्ट्यामः कस्यैति विभाषा सेनासुरेति वा
 त्नासेनात्तम् ब्रह्मणा सेना तत्पुरुष इति किम् दृष्ट्वा सेनराजाश्च न जितिकिं
 युसेना कर्मधारय इति किं परमसेना सेनायां वक्तोशीतरेषु सेनायां वि
 षये कस्यान्तस्तत्पुरुषोत्तमं पुंसलिंगो भवति सा चेत्कस्या उशीतरेषु भवति
 सौशामिकस्य प्रत्युक्त्या सेनायामिति किम् वीरणा कस्या उशीतरेषु
 तिकिं दत्तकस्या परवल्लिगतापवादः प्रकरणम् उपसंज्ञोपक्रमे तदा
 याचिष्यामायाम् उपसंज्ञायते इत्युपज्ञाति क्रम्यते इत्युपक्रमः उपज्ञा
 व उपक्रमश्च उपसंज्ञोपक्रमम् तदन्तस्तत्पुरुषोत्तमं पुंसलिंगो भवति तदा
 स्माचिष्यामायाम् तयोरुपज्ञोपक्रमयोः उदायाचिष्यामायां गम्यमाना
 यामाख्यातमिच्छायाचिष्याययुपज्ञेयस्योपक्रमस्यादिशब्दात्तमिष्य

ल्यो

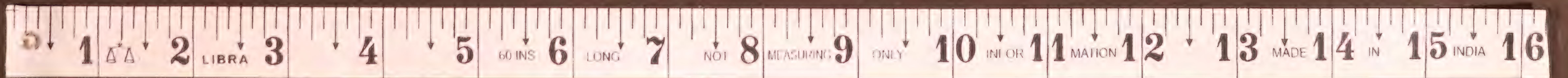
स्वार्थः

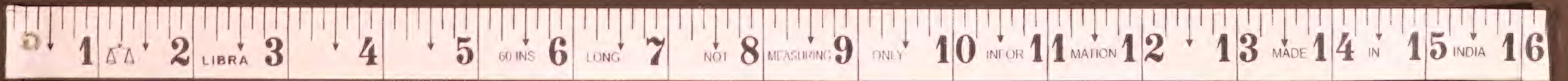
का.
द्व प्र.
१५

तेततपकवृद्धवतिपाणिनापुत्रमकालकं व्याकरणं पाणिनस्य उपज्ञातेन प्र
थमतः प्राणीतमकालकं व्याकरणं व्यासपुत्रेण ह्युक्तं व्यास आषिषाल्युपज्ञे
पुरुलाचवम आषिषोपक्रमम दर्शनीयोपक्रमम उपज्ञोपक्रममिति किं
वाल्मीकेः श्लोकाः तदाद्याचिख्यासायामिति किं देवदेवापज्ञोरथः देवद
ज्ञोपक्रमोरथः कायावाहुल्ये विभाषासेनासुराच्छोयेति विभाषावद्व्य
तितित्यर्थमिदं वचनम् कायान्तस्तत्पुरुषोत्तमं सुकलिंगो भवति वाहुल्ये
राममाने पूर्वपदार्थं यमौ वाहुल्यम् शालभादीनां हि बहुतरास्यते शालम्
व्यायम् इष्टव्यायम् वाहुल्यः इति किम् इष्टव्याया सभा राजमनष्यम्
वा सभान्तस्तत्पुरुषोत्तमं सुकलिंगो भवति सावेत्सभाराजस्य वा अमनष्य
स्य वा च भवति इतममम् इष्टरममम् इह कस्मात्तत्र भवति राजसभापयो यव
वतस्यैव वततेतदुक्तं नित्यार्थं यववतस्यैव राजा यर्थमिति अमनष्यस्य वा
तः सभम् पिशाचसभम् इह कस्मात्तत्र भवति काश्च सभा अमनष्यशब्दोऽत्र

१५

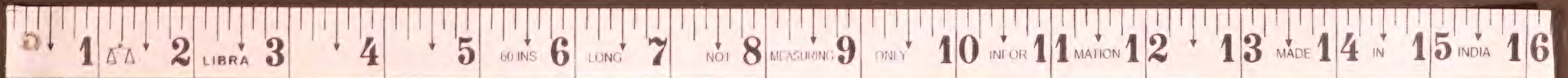
रिपेणारतः पिशाचादिष्वेव वर्तते राजा मन्त्राष्ट्वेति किम् देवदत्तसभा अशा
 लाव अशालावसासभातदन्तस्तत्पुरुषः तपुसकलिंगो भवति संज्ञातवचना
 असभाशब्दोऽत्र दत्ततेस्त्रीसंभस दासीसंभस दासीसंज्ञातदन्तर्यः अशालेति
 किम् अनाथसभा अनाथकुली विभाषासेनां सुराक्कायाशालातिशान्ता
 सेनासुराक्कायाशालातिशादत्येव मन्त्रस्तत्पुरुषो विभाषानपुंसकलिंगो
 भवति ब्राह्मणसेने ब्राह्मणसेनाव्यवसृष्टम् यवसृष्टं कृयक्कायम् कृयक्का
 याशाले गोशालासंज्ञासंज्ञातिशायस्योतिशायाम् सानोमन्त्राविरुह
 न्तिमासंज्ञातिशोतिवोच्यते परवल्लिंगोऽदन्ततत्पुरुषयोः समाहारदन्तेतपुसक
 लिंगस्य विहिततर्पितेतरयोगदन्तमेदं ग्रहणं परस्य यल्लिंगोऽदन्तिद्वेदस्यत
 त्पुरुषस्य च उन्नरपदल्लिंगोऽदन्ततत्पुरुषयोः विधीयते ऊक्तादमयूर्याविसेमयूर
 ऊक्ताविमौतत्पुरुषस्यार्थपिप्पल्याः अर्थपिप्पली अर्थकोशातकीदिगुः प्रा
 णापत्रालं सर्वगतिसमासेषप्रतिषेधोवक्तव्यः दिगुः पंचसकपालेषु संस्कृतः

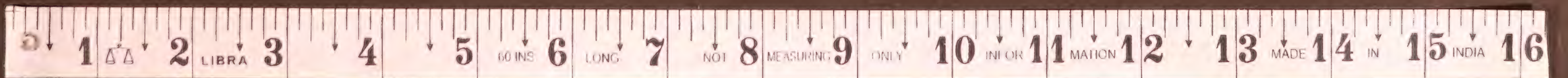
का.
द्वप्र
१५

पुरोडाशः पंचकपालः प्राप्नो जीविकाम् प्राप्नो जीविकः आपन्नो जीविकाम् आप
न्न जीविकः अलं जीविकायै अलं जीविकः तिस्रान्तः कौशं व्याः तिस्रौ शो विः
निर्वाणामिः पूर्ववदस्यवद्वौ अस्यवदयो विभाषयैकवद्भावस्तत्रैकवद्भावा
दमत्रपरवस्त्रिंशतायां प्राप्तामिदमारभ्यते अस्यवदयोः पूर्ववस्त्रिंशं भवति अ
स्यवदवाच्यस्यवद्वौ अर्थातिदेशश्चायं नित्यातततत्रदिवचनमंतत्रवचना
न्तरेण पूर्ववस्त्रिंशता भवति अस्यवदवानस्यवद्वैरिति हेमन्तशिशिगवद्वा
रात्रे च कंदसि पूर्ववदिति वर्तते हि संन्तशिशिगवत्त्रये तयोर्च कंदसि विषये
पूर्ववस्त्रिंशं भवति हेमन्तशिशिगवत्तूनां प्रीणामि अहोरात्रे इदं ब्रूमः परव
स्त्रिंतापवादो योगः अर्थातिदेशश्चायम् न नित्यातततम तेन दिवचनमंतत्र
पूर्ववत्तापरयत्ताः पुरोषमहोरात्राणीष्टकाः कंदसीति किम् उः खिहेमंत
शिशिरे अहोरात्राविमौ पुण्यौ च कंदसि लिङ्गव्यत्यय उक्तस्तस्यैवायं प्रपंचः
रात्राहः पुंसि कृतसमान्तानां तिदेशरात्र अह्ना अह्ना रत्येते पुंसि भाष्यन्ते

१५

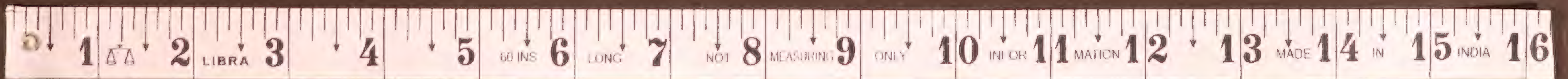
परवल्लिङ्गतयास्त्रीनपुंसकलिंगयोः प्राप्नोति देववने द्विषात्रः त्रिषात्रः सर्वा।
 हः अपराहः द्यहः तपहः वाकादयः पुंसि वक्तव्याः अनुवाकः संयुवाकः सू
 क्तवाकः अपथेनपुंसकम् अपथशास्त्रः नपुंसकलिंगो भवति तायेपथाः
 अपथमिदं अपथातिगाहते मूढः द्रुहकस्मात्रभवति अपथोदेशः अपा
 थानगरीतत्पुरुष इति वर्तते अर्थर्चाः पुंसि तत्पुरुष इति वर्तते अर्थर्चाद
 यः शास्त्राः पुंसि नपुंसके वभाष्यलेशाद्वात्रयात्रयावेयुर्द्विलिङ्गता क्वचित्
 भेदतोपि व्यवतिष्ठते यथा पश्यशास्त्राद्वानिधिवचनौ पुंलिङ्गजलज उभय
 लिङ्गो भूतशास्त्रः पिशाचे उभयलिङ्गः क्रियाशास्त्रस्याभिधेयलिङ्गं सैव त्रिश
 द्वालवर्णा उभयलिङ्गाः योगिकस्याभिधेयवलिङ्गं सारशास्त्र उक्तेषु पुंलिङ्गः
 वायादतपेतनपुंसलिङ्गः तैत्तिरीयसमिति यमः इत्येव पुंलिङ्गः तत्साधनेन
 पुंसकम् तानिधुर्माणि प्रथमात्मासन अर्थवेगापय कषाय कार्षापण
 कृतप कवाटशास्त्र गृथ गृथ धन कवेय पद्मगृह सरक कंस दिवस।

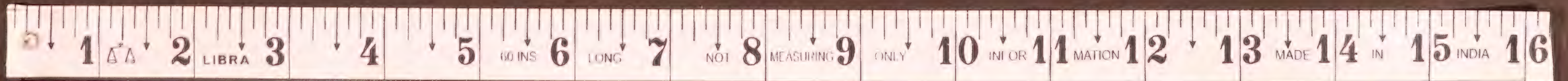
का.
दृ.प्र.
१६

युष्मन्नकर देह कमेडलु मेरु भूत दीपयुत चक्र वट भन्तर मोदक शातमान
यान नाव चरण पुष्क टाडिम हिम रजत सकुलिधान सार पात्र वृत मेन्थव
गोष्य आफक चषक टोण खलीन पात्रीव बारवाण प्रोथ कविय शुक्र ।
शील शीथ कवच रेण कवट शिखर सबल शूर्पा वमस पतस वर्ण क्षीर
कर्म आकाश अष्टाष्ट मंगल निवच निभार्यास जंभ वृत्त इक्षवस्त केडि
त म्भेग म्भेवल मधु मूलक शराव साल विप्र विमान सुख प्रशीव मूल ग्राम
वज्र कर्पट वल्कल नाट मस्तक वलय कुसुम त्थाकं प ऊडल किरीट अ
वुट अंजुश तिमिर आश्रम भूषण इक्षुम मकुल वसन्त तडाक पिटक ।
विटंक माषकोश फलक दिनदेवत पिनाक समर म्याण अनीक उपवास
चषाल विट दरपिट प रणवल मल म्हाणाल रुक्त सूत्र तोडव गोडीव मे
उप पटारु मोथ पार्थ शरीर फल परराष्ट्र विंव ऊडिम ऊडल कऊट तो
मर तोमर तोरण मुचक मथ वल वल्मीक वर्ष वसुदेह उद्यान उद्योग ।

१६

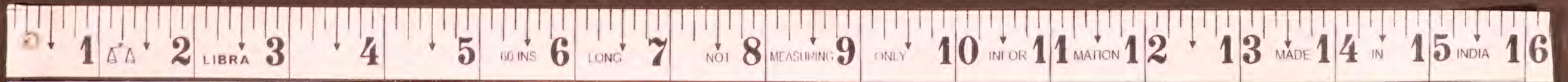
सूक्त संगम निष्क लेय भूक कृत्रयविव यौवन फलक मृषिक मेदल वल्कल
ऊँज विहार लोहित विषण भवन आरण पुलित दृक् आसन पेरवत मू
र्ष तीर्थलोमन तमाल लोह दंडक शयन प्रतिमर दारु भूज यन्म मान द
क विटेक मठ सहस्र डोदन आवर शकट अपरुह नीलशकला इदमोन्वा
देवशानदातस्तृतीयादौ आदेशः कथनम अन्वादेशोत्तकथनम इदमोन्वादे
शविषयस्य अन्वादेशो भवति अन्तदातस्तृतीयादौ विभक्तौ परतः आभांकाशा
भारात्रिधीता आभामध्ये अण्यधीते अस्मै च्छायाय कंवलै देहि अथो अस्मै श
कटमपि देहि अस्मै च्छायाय शोभने शीलं अथो अस्मै प्रभते स्वं आदेशवचने
सावच्छाये इमकाभां च्छायाभारात्रिधीता अथो अस्मै महरण्यधीतम नेह
पञ्चाङ्ग आराणमात्रमन्वादेशः किं तर्हि एकस्मै वाभिधेयस्य पूर्वशब्देन प्रतिपा
दितस्य द्वितीयं प्रतिपादनमन्वादेशस्तेनेह न भवति देवदत्ते भोजये मंत्रयत्तद
न्नमिति एतदस्य तमोऽस्य तमोऽवानदात्रो अन्वादेशोऽनदात इति वर्तते एतदे

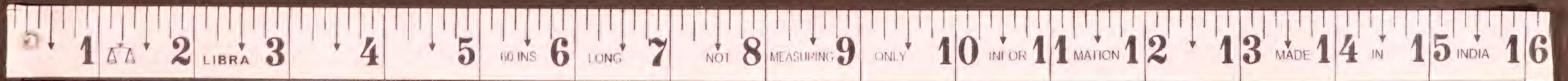
का.
द्व.प्र
१७

हौन्वादेशविषयस्य अशादेशो भवति अतदा तत्सु तसोः परतः तौ चापि तसो
अतदा तौ भवतः पतस्मिन्नामे सखिवसामः अथो अत्र गुक्ता अपी महे पतस्मा
क्कात्राक्कंदोधीष अथो अतो व्यापामपीष सवीतदाते पदं भवति पतदोषि
तादेशो लक्ष्मणनवचनमनदात्रार्थम द्वितीयादौः स्तेनः अन्वादेश इति वर्तते
द्वितीयादौः म इतनेषु परेषु इत्येतदोः अन्वादेशविषययोः पतशादेशो
भवति अतदा तः इरमो मंडक मुत्तिन्यायेना तत्तुत्रिः इमे कात्रे कंदो ध्यापय अ
थो पतं व्याकरणमथावय अनेन कात्रेण रात्रि रथीता अथो पतेन अथ हरण
धीतम अतयोः कात्रयोः शोभने शीलम अथो पतयोः प्रभृते स्वम पतदः त
त्वपि पतं कात्रे कंदो ध्यापय अथो पतं कात्रे व्याकरणमथावय पतेन कात्रे
ण रात्रि रथीता अथो पतेन अथ हरण धीतम पतयोः कात्रयोः शोभने शीलम अ
थो पतयोः प्रभृते स्वम पतदितितन पुंसके कवचनम प्रस्तायेतत परिवर्तयेतत
इह कस्मात्र भवति अयं देशो इरानेन पतमाते इति विद्यादितियत्र किं चिद्विधाय

१७

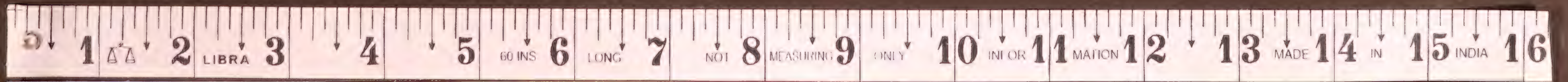
वाक्यान्तरेण प्रतरत्यदृष्टिपते सोन्वादेशः इह तव स्तनिर्देशमात्रं कृत्वा एकमे
व विधानम् आर्थधातके आर्थधातक इत्यधिकारयो माप सत्रियार्थजित इ
तियावत् यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तदार्थधातके वेदितव्यम् वक्ष्यति ह तो
वधं लिङ्गि वधात् आर्थधातक इति किम् हन्तात् विषयसमर्पचियमपरम्
प्रसोतेनार्थधातकविवक्षाया मादेशेषु कृतेषु पञ्चायथा प्राप्ते प्रत्यया भव।
न्ति भव्यम् प्रवेशे आख्येयम् अतो जगिष्वाप्रिकिति अतो जगिष्वादिशो भ
वति अपि परतः तकारादौ च किति प्रत्यये प्रज्ञम्य तकारादौ जगं जग्यवा
इकार उच्चारणार्थो नानुवंधार्थः तेन मन प्रभवत्पेव वृषादौ नामपीरु क सा
त्र भवति अत्रम् अत्राण इति निपातनात् जग्यासिद्धे न्तरेणात्रात्रिकितीति
स्य बुध्यते तापयत्पन्तरेणाणां ल्पया भवति वायनम् तेन प्रदाय आदाय इ
त्यादौ तत्रादिनास्ति लुंसनोर्लुस् लुङि मतिच परतः अदः वृस्त्रादेशो
भवति ल्ङि करणमदार्थम् अच सत अच सता अच सत सनि निचत्स।

का
वृष
१८

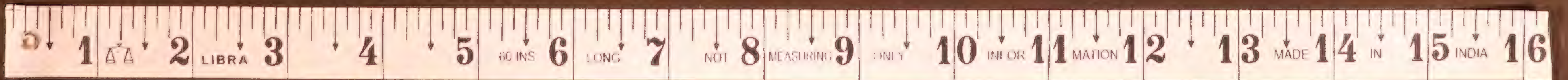
तिजिचत्सतःजिचत्सन्तिचस्त्वभावेव्युपसंख्यातम प्रतीतिप्रचसः चजपोश्च ॥
चजिअपिचपरतःअदःचस्त्वआदेशोभवतिचासःप्रचसःउपसर्गदइत्यप्र बहु
लेकेदमि केदमिविषयेबहुलमुदःचस्त्वआदेशोभवतिचस्त्वात् नूनम सगिध
श्रुमेनचभवति अत्राःसद्यमध्यतोमेदमुद्भुतम अन्तरस्याग्रहणमेवकस्या
त्रक्रियतेतेदेवोत्रार्थमपिभविष्यितिकार्यान्तमर्थ बहुलग्रहणम चस्त्वा
मित्यत्रोपथालोपोनभवति लिप्तातरस्याम स्तिटिपरतःअन्तरस्यामदःच
स्त्वादेशोभवतिजचासजत्ततःजत्तःआदआदभःआदः वजोवयिः लि
द्यन्तरस्यामितिबततेवेजःऊयुःऊवभुःऊबुःलिटिवयोयइतियकास्पसं
प्रमाणान्तिषिध्यतेवश्चात्तरस्याम कितीतिवर्करोविधीयतेनचभवतिववो
ववत्तःववुःवेजइतिसंप्रसारणानभवति ह्नोवथलिटि ह्नोवथइत्ययमा
देशोभवतिलिटिपरतःवधात् वधास्त्वात् वधासःअकारान्तश्चायमादेशः
तत्राकारस्यातोलोपोनभवतितस्यस्यानिवद्वादादवधीदितिहलन्तलत्

१८

णाद्विदितो हलादेशो रिति न भवति लुटि च लुटि परतः हतः वधादेशो भवति
 अवधीत अवधिष्णाम अवधिषुः योगविभागा उक्तार्थः आत्मनेपदेषु लिङि विकल्पो
 मा भूत आत्मनेपदेषु तत्परस्याम ह्रस्व एतत्संवादेशो प्राप्ते विकल्प उच्यते आ
 त्मनेपदेषु परतः हतः लुटि अत्यन्तरस्याम वध इत्ययमादेशो भवति अवधिषु अ
 वधिष्णाम अवधिषत न च भवति आहृत आहृसाताम आहृत इणो लुटि ॥
 इणो गा इत्ययमादेशो भवति लुटि परतः अगात् अगाताम अगुः लुट् इति वर्तमाने
 पुनर्लुट् ग्रहणमात्मनेपदेषु सतरस्यामिति च तदभूत इह त्वविशेषेणानित्यं भव
 अगात् अगायितवता ईणवटिक इति वक्तव्यम् अथगात् अथगाताम अथगुः
 णो गमिष्वोयते णो परतः इहः अवोयनार्थस्य गमिनादेशो भवति इकार उ
 आरणार्थः गमयति गमयतः गमयन्ति अवोयन इति किम् प्रत्याययति इणवटि
 क इत्येव अथि गमयति अथि गमयतः अथि गमयन्ति सति च सति च परतः इणः
 अवोयनार्थस्य गमिनादेशो भवति जिगमिष्वतो जिगमिषतः जेगमिषन्ति अवोय

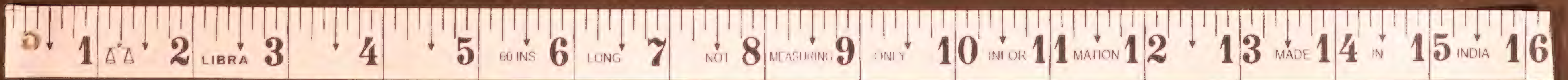
च

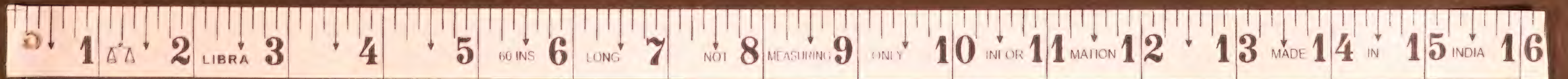
का.
वृ.प्र.
१५

यनरत्नेमर्थप्रतीषिषतिइतिवदिकरत्नेवअथिजिगमिषतियोगविभागउत्तरार्थःइदं
चेतिसन्नेवयथास्यात्तौमाभूत इदंश्च इदंश्चमनिपरतःगमिरादेशोभवतिअथि
जिगोमतेअथिजिगोमेतेअथिजिगोमते गोलिदि गाजादेशोभवतिइदंलिदिष
रतःअथिजोअथिजगातेअथिजगोभास्यन्वयकराणोविशेषणार्थगोऊटादिभ
इत्यत्रपरणयथास्यात् नहिस्यात्स्वज्ञावेत्तादितिइदंलभ्यते विभाषालुब्धो
लुडिर्जटिवपरतःविभाषाइदंःगाजादेशोभवतिआदेशपक्षेगोऊटादिभइतिइत्तम
बुमास्यागापाजहातिःसोहलीतिइत्तम अथगीषअथगीषाताम अथगीषत
नवभवतिअथेष्टअथेष्टाताम अथेष्टतल्लवलीप अथगीषतअथगीषेतां
अथगीषतनवभवतिअथेष्टतेअथेष्टताम अथेष्टन्त गौवसेष्टोः इदंःगा
इदंविभाषेतिवर्ततेगौरितिइदंःपक्षापरमप्रसीमंष्टोरितिचइदंःगौसपरं
चरेवपरतःइदंःविभाषागाजादेशोभवति अथिजिगापयिषतिचडिखलपिस
त्याजीगपयत अथापयत अस्तेर्भूः अस्तेर्पातोःभूइत्यमादेशोभवतिअर्थ

१५

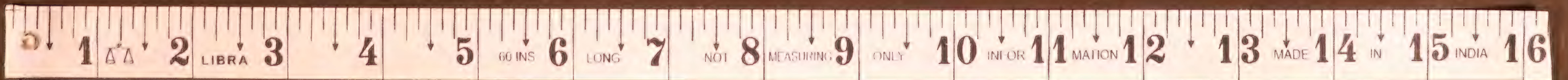
पातकेपरतः भविता भवितुं भवितव्यम् इह कस्मात्तत्र भवति ईहामास ईहामासतुः
 ईहामासः न कंचानुप्रयुज्यते त्रिणीति प्रत्याहारेणास्तेर्ग्रहाणामर्थ्यात् भूत
 भवति तथा चोच्यते अनुप्रयोगे तत्र भवास्त्यवायनं सारलिकर्तव्यं च तं मनीषिणः ।
 बुवोवचिः बुवोवचिरोदेशो भवति आर्यपातके इकार उच्चारणार्थः वक्ता वक्तुम्
 वक्तव्यम् स्याति वद्भावे कर्त्रभिप्राये क्रियाफले इत्यात्मनेपदं भवति ऊचेव व्यते
 वक्षिदुः ख्यात्र वक्षिदुः ख्यात्रोदेशो भवति आख्याता आख्यातम् आख्यातव्यं
 स्याति वद्भावे न तित्यमात्मनेपदं तं भवति जकारान्तवत्यकरणामर्थ्यात् कशा
 दिभ्यश्च मादेशाद्व्यते आकशाता आकशात आकशातव्यम् वर्जते प्रतिषेधो व
 द्यः डर्जताः संवत्सा वर्जनीया इत्यर्थः आसने यो व प्रतिषेधो च दवत्ताः राक्षसः
 हिंसार्थोऽथातः अनः खलपि विवक्षणाः बहुलमेजा कंदुसारिति वक्तव्यम् अ
 नवथ कशात्र विवक्षणा जिता यश्चम वालिति पूर्वान्तित्यप्राप्ते विकल्प उच्यते
 लिटि परतः वक्षिदुः ख्यात्रोदेशो भवति आवाख्यो आवाख्यातः आवाख्युः नवम

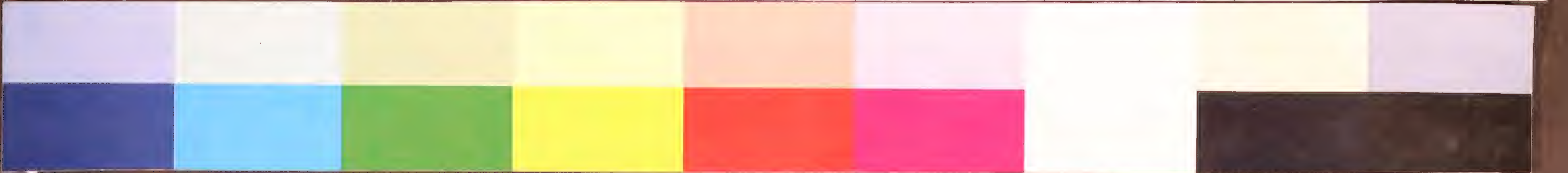
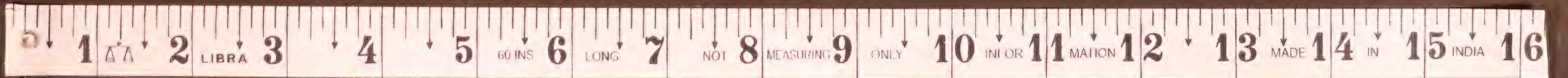
का.
दृ प्र
११

वतिश्राववद्वेप्रववत्ताते अजेयंवनपोः अजेयान्तोःवीर्ययमादेशोभवति आ
ध्यातकेवनपंचवर्जयिताप्रवायकःप्रववनीयम् अचनपेरितिकिम समाज उ
दाज अप् तिलपिसमाजःउदाजःसमदोरजःपशुधित्यम् चनपोःकृपयउपसाखाने
समाज्यावलदावार्थथातकेविकल्पदृष्टतेप्रवेताप्राणिताप्रवेतम् प्राणिताम् वा
यो पूर्वानित्यप्राप्तेविकल्पउच्यतेयइतिसुहोप्रहणम् योपरभूतेअजेयान्तोःवि
विभाषावीर्ययमादेशोभवतिप्रवयगोदेदःप्रजतोदेदः एतद्विषयार्थमितोयूतिल
गणित्रोः एपादयोगोत्रप्रत्ययाःएपन्तात् द्वित्रियगोत्रात् आर्षात् मितश्चपरयोः
णित्रोःयूतिलभवतिएपन्तात्तावत् ऊर्वादिभ्योएपस्तस्माद्यूनिदन् तस्यलक कौ
रव्यःपिताकौरव्याःपुत्रःगार्ग्यःपितागार्ग्यःपुत्रःननवकौरव्यशत्रुःतिकादिपुपद्य
तेततःपिजाभवितयम् कौरव्याणिमितिद्वित्रियगोत्रस्यतत्रप्रहणम् ऊरुवादिभ्यो
एपःइत्येतेनविहितस्यइदंतब्राह्मणगोत्रेऊर्वादिभ्योएपःइतिएपःद्वित्रिय आर्षःऊरु
ए तस्माद्यूनिदन् तस्यलक वासिष्ठःपुत्रःवासिष्ठःपिता आर्षमित् आन्ध्रतन्तये

११

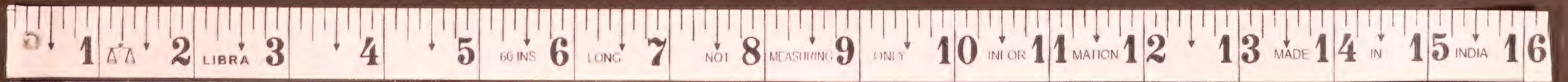
भिदादिभोज तस्माद्युतिरुन्नतस्यलक वैदः पितावेदेः पुत्रः अणः खलपितिकादि
 भः फिन्न तस्माद्युतिश्रादीवतोण तस्यलक तैकायतिः पितातैकायतिः पुत्रः प
 तेभ्यदितिकिम शिवादिभोण तस्माद्युतिरुन्न तस्यलक भवतिको हतः पिताको ह
 तिः पुत्रः युतीतिकिम वामनश्च स्यक्कात्राः व्यामरथाः ऊर्वादिभोणः तस्मात्क
 द्वादिभोगोत्रेदतिशेषिकोण तस्यलक भवति अणोत्रादितिकिम दत्तेरपत्यं पु
 युवादात्तायणः अवालाणोत्रमात्राद्युवप्रत्ययस्योपसंख्यानम वैधिः पितावैधिः
 पुत्रः जावालिनः पिताजावालिनः पुत्रः औदंबरेः पिताऔदंबरेः पुत्रः वांड़ीजेचः पितावां
 डीजेचेः पुत्रः माल्वावयवलक्षन्नरुन्नतस्मात्क तस्यलक पैलादिदर्शनात्सिद्धम
 पैलादिभ्यश्च पैलइत्येवमादिभ्योयुवप्रत्ययस्यलभवति पीलायाश्चेत्या तस्मा
 दाणोद्यच्छतिफिन्न तस्यलक पैलापितापैलः पुत्रः अन्येपैलादयइत्तास्तेभः
 रुन्नः प्रवासितिलकिमिदं अणार्थः पाठः पैलशालंकि सात्कि सत्यं काप्रि
 औदन्ति औदमजि औदब्रजि औदमेचि औदशुद्धि देवस्याति पैंगलोदायति या

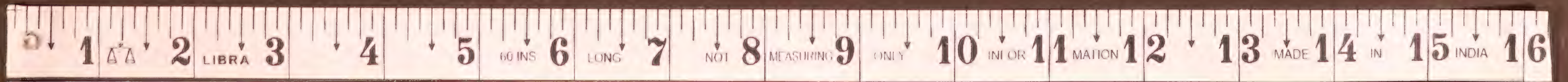
का.
वृ प्र.
१११

रणिवाहल्लिति सौपिनि डौडुहमानि डौक्कपति डौक्किहायति उडाजाशाणः
इजः प्राचाम प्राचोगोत्रेयदृज तदन्तायुवप्रत्ययस्य लुगभवति गोत्रविशेषाणं प्रा
प्रहणमनविकल्पार्थं पात्रागारेवपत्पुवायन्नि प्रोश्चेति फक् तस्य लुक् पा
त्रागारेः पिता पात्रागारेः पुत्रः मातुरेषणिः पिता मातुरेषणिः पुत्रः प्राचमिति
किं टाल्लिः पिता टाल्लायणः पुत्रः तौल्ललादिभ्यः सुतन्तरेण प्राप्नो लुक्
तिषिथते तौल्ललादिभ्यः परस्य यवप्रत्ययस्य लुङ् भवति तौल्ललिः पिता तौल्ल
लायनिः पुत्रः तौल्ललिथारणिगारवणिवालोपि देवति देवमति देवयति प्राजह
ति चाफटकि प्रवरगहति आनकि आह्लिंसि आभुनि मैमिषि आसिन्यकि चो
कि पौषि पैष्करमादि भैवकि वैलकि वैरुकि वैकर्णि करणवालि तदजस्य
वहुषु तेनैवास्त्रियाम तेतद्राजा ज्ञादयस्तद्राजा इति वक्ष्यति तस्य तद्राजसंज्ञक
स्य प्रत्ययस्य बहुषु वर्तमानस्य अस्त्रीलिंगस्य लुगभवति तेनैव देद्राजसंज्ञकेन कुजं
वहुषु भवति ग्रगाः वंगाः कलिंगाः सुत्ताः पुद्गारव्रीहिमताः लोहधजः तद्राज

१११

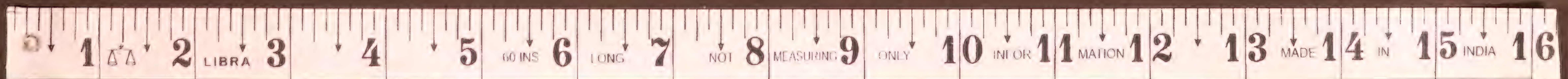
सेतिकिं प्रैपगवाः बहुषितिकिं आंगाः तेनैवग्रहणं किम् प्रियोवांगयघातदमेपि
 यवांगाः अस्त्रियामितिकिम् अंगः स्त्रियः यस्कादिभागोत्रे बहुषुतेनैवास्त्रिया
 मितिसर्वमतवर्तते यस्कादित्येवमादिभ्यः परस्मादत्र प्रत्ययस्य बहुषुवर्तमानस्य
 अस्त्रीलिंगस्य लग्नमवति तेनैववेद्वात्र प्रत्ययेन कृतं बहुतमवति प्रत्ययविधेया
 यत्रलौकिकस्य ग्रहणमिति अतन्तरापत्तेपिलग्नमवत्यवयवकाः लघाः दुह्याः
 बहुषितेव तेनैवेत्येवप्रिययास्काः अस्त्रियामित्येवयास्यः स्त्रियः गोत्रदितिकिम्
 यास्कः कात्रः यस्कलघदुह्य अयस्यात्ताकार्णपतेपंवशिवादिषुपद्यन्ते
 ततः परेभ्यः सप्तभ्यश्च सदा मतं केवलद्वार अहियोगकर्णादकपिंडीकंचय
 कंमथततः परेभ्यश्चतर्भ्यः गृह्यादिभ्यश्चेति छन् विञ्चिऊटिञ्चनवस्तिमित्रयु
 ततः परेभ्योद्वाटशाभ्यश्च रक्षोमावजंचारय अकामकडकमत्यक पुकरस
 त विषपुट उपरिमेखलाकोष्ठमायकोष्ठमानकोष्ठपादशीर्षमाय पुकरस
 च्छादद्वादिपादादिञ्च खरशाह्वानडादिषु ततः फक् पक्ककवक पताभ्या

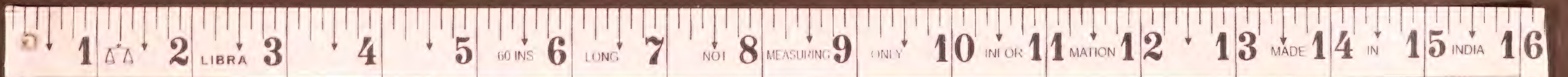
का
द्वेप्र.
१११

मतदन्त वलन्तरशास्त्राच्चिवादिभ्योणा भंडिल भंडिल भंडित भंडित पतेभ्यश्चत
र्भ्यश्चादिभ्यः फञ् यञ्जोश्च बहुषु तेनैवास्त्रियांगोत्रदतिवर्तते यञः यञश्चुगा
उप्रत्ययस्य बहुषु वर्तमानस्य अस्त्रीलिंगस्य लभ्यति गार्गादिभ्यो यञ् गार्गाः वेदः
तेनैवैतेष्वेप्रियगार्गाः प्रियवेदाः अस्त्रियामित्येव गार्गः स्त्रियः वेद्यः स्त्रियः गो
त्रदत्तवद्दीपादनुसमद्वयञ् द्वेष्ठाः उत्सादिभ्यो न्नीत्साः कात्राः यज्ञादीनामेक
दयोर्वा तत्परुषेषष्ठा उपसंख्यानम् गार्गस्य कुलं गार्गकुलं गार्गकुलं पर्वे वेदस्य
कुलं वैकुलम् विदकुलं वा वैदयो कुलं वैदकुलं वा यज्ञादीनामितिकिञ्चाङ्ग
लम् एकदयोरितिकिं गार्गाणां कुलम् गार्गकुलम् तत्परुषदतिकिम् गार्गस्य
समीपे उपगार्गम् षष्ठादतिकिम् परमगार्गः अत्रिभृशकुलस्य वसिष्ठा गोतमो मि
रोभ्यश्च अत्रादिभ्यः परस्य गोत्रप्रत्ययस्य बहुषु लभ्यति अत्रिशब्दादितश्चातिञ्
इति फ्रक् इतरेभ्यः ऋष्णा अत्रयः त्रगावाः कुत्साः वसिष्ठाः गोतमोः अगिरसः व
हुषितेव अत्रयो भार्गवः तेनैवैतेष्वेप्रियात्रेयः अस्त्रियामित्येव अत्रेयाः स्त्रियः ॥

११२

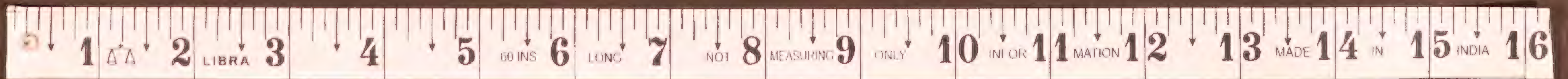

बहुवचनः प्राच्यभरतेषु बहुवचनः प्रातिपदिकाद्यन्निविहितः प्राच्यगोत्रेभरतगोत्रेच
 तस्य बहुषुल्लगभवति पत्रगाः सन्त्येषणाः भरतेखलपियुधिष्ठिराः अर्जुनाः बहु
 वचनिकिम् पौष्पकः वैकाकः प्राच्यभरतेष्वितिकिम् बालायकः हास्तिदामयः
 भरताः प्राच्या एव तेषां परं ह्येतां ज्ञापनाय मध्यत्र प्राच्यह्येतां भरतग्रहणं न भव।
 तीतितेन इजः प्राच्यमिति भरतानां युवप्रत्ययस्य लङ् भवति आर्जुनः पिता आर्जु
 नायतिः पुत्रः नगोपवनादिभ्यः गोपवनादिभ्यः परस्य गोत्रप्रत्ययस्य लङ् भव।
 तिविदाद्यन्तर्गणोयम् तत्र गोत्रप्रत्ययस्य यञि नोश्चेति लुक्प्राप्तः प्रतिषिध्यते गो
 पवनाः शिप्रवाः गोपवनाश्चिक्कविन्दुभाजनश्चावतानश्यामाकश्चापार्ण एता
 वन्त एवाशदेभ्योपवनादयः परिशिष्टानो ह्यरितादीनां प्रमादपादः ते हि वतर्था
 विदादिषु पद्यन्ते तेत्यस्य बहुषुल्लगभवत्येव हरिताः किर्तामा इति तिककितवा
 दिभ्यो ह्ये तिकादिभ्यः कितवादिभ्यश्च ह्ये गोत्रप्रत्ययस्य बहुषुल्लङ् भवति
 तैकायनयश्चैत्रवायनयश्च तिकादिभ्यः फज्जतस्य लुक् तिककितवाः वांखर

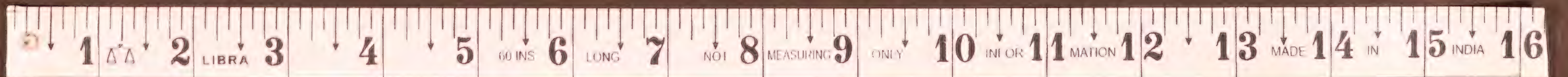

का. यश्च भोरीरयश्च अतर्ज तस्य लक वांस्वरभोरीर्याः शौपकायनाश्च लामकायनाश्च
 द्वप्र. न्हादिभ्यः फक तस्य लक उपकमलकाः पाफक यश्च नाभक न यश्च अतर्ज तस्य लक
 ११३ एफक नरकाः वाक नखयश्च सागुदपरिरोद्धयश्च अतर्ज तस्य लवक नखयश्च
 परिरोद्धः उन्नशब्दादतर्ज क ऊभशब्दाच्चि वादिभ्यो ए तयोर्लक शौवूयश्च का
 ऊभाश्च उन्नक ऊभाः लांकट्यश्च शात्तमाखयश्च अतर्ज तस्य लक लंकटशान्त
 मावाः तारशब्दास्तिकादिषु तर्जि न लंकटशब्दादि न तयोर्लक शौरशायनश्च लो
 कटयश्च उरशालंकटाः कास्मीजितयश्च कास्मीसुन्दरयश्च अतर्ज तस्य लक क
 स्माजितकृस्मसुन्दराः अग्निवेशशब्दाङ्गादिभ्यो य न दशोभकशब्दादतर्ज तयोर्ल
 क अग्निवेशदशोभकाः उपकादिभ्यो न्यतस्यामदन्ते उपक इत्येवमादिभ्यः परस्य
 गोत्रशब्दप्रत्ययस्य बहुपुलम्भवत्यन्तरस्याम् दन्ते वा दन्ते व अदन्तु ग्रहादन्दा
 यिकारानि वृत्त्यर्थम् एतेषां च मध्ये अणो दन्दास्तिक कितवादिषु पयुक्त उपकलम
 काप्रष्टककपिष्टलाः कस्माजितकृस्मसुन्दरा रीति तेषां पूर्व एतित्यप्यवलम्ब्यति

११३

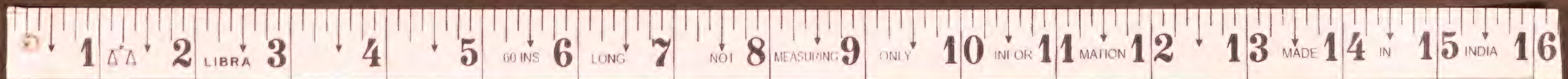
अहन्तेनतेनविकल्पः उपकाः औपकायताः लम्काः लामकायताः भ्रष्टकायताः
 कपिष्टलाः कापिष्टलयः कृत्वाजिताः कृत्वाजिनयः कृत्वासंदराः कासंसंदराः
 परिशिष्टानोदं देवाहन्तेनविकल्पः वटारक अटारक अभ्रुक सगन्धक स
 वषक सुपिष्ट सुपिष्ट ममूरकं तावरीजं च शालास्थल पतंजल पदंजलक
 वेरनि उषीतकः निराच कलशीकंद टामकंद कृत्वाजिन कृत्वासंदर कृत्वा
 पिंगल काणक पाणक जटिलक वथिरक जंतुक प्रतिलोम अतलोम कंद
 वस्यपिंगलक प्रतान अतभिहित आगस्त्यकौटिल्ययोरगस्तिकुंडिनम् आ
 गस्त्यकौटिल्यइत्येतयोः गोत्रप्रत्ययस्य आणश्च यनश्च बहुषु लभ्यति परिशि
 ष्टस्य प्रकृतिभागस्य यथासंख्यमगस्तिकुंडिनच इत्येतावादेशो भवतः आगस्त
 यः कुंडिनाः चकारः सगर्यः मथोदानोहि कुंडिनीशब्दः तदादेशोऽपि यथा
 स्यात् आगस्त्यशब्दादृष्ट्या कुंडिनीशब्दाद्गणदियान् तयोर्गोत्रे लग्नाति
 किम् प्रतिषिद्धे आगस्त्याच्चावाः इति बृहदलक्षणम् अत्र भवति कुंडिनात्

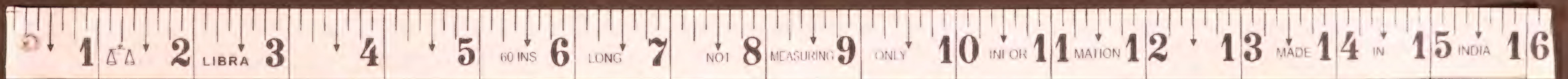
का.
द्व.प्र.
११५

लोवभवितयम कंदादिभोगोत्ररतितत्रविशेषेतास्ति कौडित्याच्चात्र सपोपात
प्रातिपदिकयोः सपोविभक्तेर्यातसेजायाः प्रातिपदिकः संजायाः चलुगभव
तितदन्तरीताः तदुद्गणेनैव गत्यन्ते यातोस्तावत् पुत्रीयतिपटीयति प्रातिपदि
कस्य कष्टाश्रितः राजपुरुषः ब्राह्मणकंबलः यातप्रातिपदिकयोरितिकिम ब्रह्मः
प्रहः अदिप्रभृतिभ्यः शपति उत्तरस्य लुगभवति अतिद्वि
बहुलकंदसि कंदसि विषये बहुलशपो लुगभवति अदिप्रभृतिभ्यः उक्तः ततो न
भवत्यपि द्वेन हनति अदिशयते अनेभ्यश्च भवति त्रिभुना देवाः यज्ञोचिव यदः
अचिप्रत्यये परतः लुगभवति चकारा बहुलग्रहणमनकृष्यते नतच्छंदसो
तितेनच्छंदसि विभाषाया यदुल्लगभवति लोलवः पोपवः मरीस्त्रजः सनीस्त्रसः
दनीधंसः बहुलग्रहणादनशपि भवति शक्तः कोलालपीति डडं भिर्वाव
दीति जहोत्यादिभ्यः सुः शबन्वर्तते न यदुजहोत्यादिभ्यः उत्तरस्य शपः सुभं
तिलकिप्रकृतेः सुविधानम् दिववनायथं जहोति विभेति ननेति बहुलकं

११५

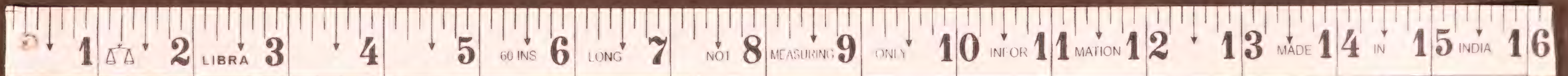
दसि कंदसि विषये वहुलेशः सुभवंति यत्रोक्तस्तत्र भवति अत्र च भवति जहोत्सा
 दिभस्तावत्र भवति दाति प्रियाणि धाति प्रियाणि अत्रेभ्यः सुभवंति पूर्णा विवक्षिता
 तिपा विवक्षिता गतिस्था चुपाभूभः सिवः परस्मैपदेषु लगतवर्तते तस्य गतिस्था
 चुपाभूद्वयेतेभ्य उत्तरस्मै सिवो लुग भवति परस्मैपदेषु परतः अगात् अस्यात् चुअदा
 त् अथात् अयात् अभूत् गोपो ग्रहणोदः पिबो ग्रहणम् गायते अत भवति अगासी
 त्रतः अयासीत् पः परस्मैपदेषु कित्तिम् अगासात्तां शमोदेवदत्तेन विभाषा ज्ञापेका
 व्कासः ज्ञापेद शाकासरत्तेभ्य उत्तरस्मै सिवः परस्मैपदेषु विभाषा लुग भवति ये
 दः पूर्वेषां प्राप्ते विभाषा परिशिष्टातामप्राप्ते अयात् अयासीत् अथात् अयासीत्
 अयात् अयासीत् अक्कात् अक्कासीत् असात् असासीत् परस्मैपदेषु कित्तेव
 अयासात्तां समवसौदवदत्तेन ततादिभ्यः लुग भवति ततादिभ्य उत्तरस्मै सिवः तथा
 सोः परतः विभाषा लुग भवति अतत् अतथाः अततिष्ठ अततिष्ठाः असात् असाथाः
 असतिष्ठ असतिष्ठाः जतवत् सतामित्यातम् यासस्माद् वर्यादात्मनेपदस्य तशब्द

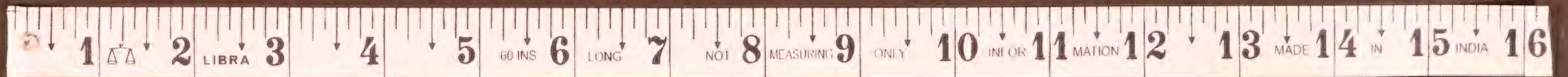
का.
वृष
११५

स्यग्रहाणं परस्मैपदेन भवति सततिष्टश्रुयमिति मंत्रे च सहस्रं णाशब्दहाहृजंगमिजनि
भोलैः मंत्रे मंत्रविषये च सहस्रं णाशब्दहाहृजंगमिजनि इत्येते भउत्तरस्य लोः
लग्नभवति च स ग्रहत्रयी मदेगुपितरः हूरोति हूहकोटिले साह्वात मित्रस्य ताणाश
प्रणत्मान्तपस्य दृतेति ह्वं ह्वोर्ग्रहणम सरुचो वेता आवः दहमान आथक आदिति
आरागान्तग्रहाण प्राप्तराण आशात यावा एथिवी चन्तरिक्षम दृज दृजीवर्जते मा
नो अस्मिन् महायने परावर्क क आकलकर्मकर्मकृतः गमि अगमन जनि अजतते वा अ
स्पदन्ताः ब्राह्मणप्रयोगेण म मंत्रग्रहाणं त्रुं दस उपलक्षणार्थ आमः आमउत्तर
स्य लग्नभवति ईहांबके ईहांबके अययादासुपः अययाउत्तरस्य आयः सुपश्चलग्न
वति तत्रशालायाम सुपः खलपिकृतात्पत्ता नावयीभावादतोन्तपंचम्याः पूवे।
णालक्यामः प्रतिषिध्यते अदन्तादवयीभावाउत्तरस्य सुपः न लग्नभवति अमादशा।
स्तुतस्य भवति पंचमीवर्जयिवातसि अतिषिद्धे पंचम्याः अवगा मेव भवति उपकुंभं
तिष्ठति उपकुंभं पश्यत इति किम अथिस्त्रिअथि कुमारि अंपंचम्या इति किं उपकुं

११५

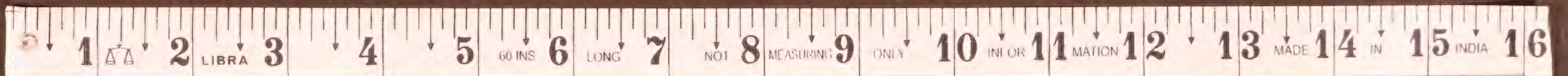
भादानय तृतीयासप्तम्योर्वहुलम् सर्वेणानित्यसंभावेऽप्येवचनेतृतीयासप्तम्यो
 विभक्त्योर्वहुलसंभावभवति उपक्रमेनकृतम् उपक्रमेकृतम् उपक्रमेतिपेहिउपक्र
 मेतिपेहि सप्तम्याऽऽदिनदीसमाससंख्यावयवेभ्योनित्यमितिबक्तव्यम् ऋद्विसप्त
 द्वे नदीसमासःलोहितगंगाम संख्यावयवपकविंशतिभारभाजम् बहुलवचना।
 त्सिद्धं लुटःप्रथमस्यद्वारौरमः लुटदेशस्यप्रथमपुरुषस्यपरस्मैपदस्यात्मनेपद
 स्यवद्वारौरम इत्येतेऽन्तदेशाभवन्तिकर्ताकर्तारौकर्तारः आत्मनेपदस्यअप्येताअ
 प्येतारौअप्येतारःप्रथमस्येतिकिमसःकर्तासि ॥ इति काशिकायां ह्यत्रौ द्वितीयस्या
 ध्यायस्यवतथःपाठः ॥ प्रत्ययः प्रत्ययशब्दः संज्ञात्वेनाधिक्रियतेऽप्येवमाध्याय
 परिसमाप्तेर्यातित ऊर्ध्वमनऊमिष्णामः प्रत्ययसंज्ञास्तेवेदितव्याः प्रकृत्युपपदोपा
 यिविकारागमान्वर्जयितावक्ष्यन्ति तव्यव्यानीयरः कर्तव्यम् करणीयम् प्रत्ययप्र
 देशाः प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणासितेवमादयः परश्च अयमप्यधिकारः योरोयोरो
 उपतिष्ठतेपरिभाषावापरश्चसंभवतिधातोः प्रातिपदिकाद्वयः प्रत्ययसंज्ञः कर्तव्य

का
द्वे प्र
१६

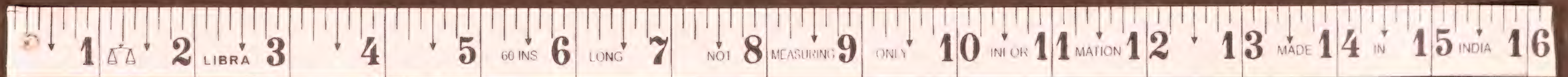
करणीयं तैत्तिरीयः चकारः पुनरस्यैव समञ्चयार्थः तेनौणादिप्रपरत्वेन विकल्पते ।
आद्युदात्तश्च अयमप्यधिकारः परिभाषावाच्याद्युदात्तश्च स भवति यः प्रत्ययसंज्ञः अ
तियतस्वरप्रसंगे सत्यनेकाच्च प्रत्ययेषु देशास्यातियमे सति वचनमिदमादेरुदा
त्तार्थं कर्तव्यमैतैत्तिरीयः अन्तदात्रोसप्यितौ पूर्वस्यायमपवादः सपः पितश्च प्रत्य
अन्तदात्राभवन्ति टषट्पदः पितः एव लपि एवति पटति गुमिज्जिः सन् गुण
गोपतेति जनिशाने कितति वासेदत्येतेभ्यो पातभ्यः परः शान्प्रत्ययो भवति प्रत्यसंज्ञा
वाधिकृतैव जगुसतेति तिसते चिकित्सतितित्यात्तमायाधिप्रतीकारविचारणा
ससत्रिष्यते अत्रयथाप्राप्तं प्रत्यया भवन्ति गोपयति ते जयति संकोचयति गुणादि
षत्तवंथकरणात्मात्मनेपदार्थम् मान्वयदार्शन्योदीर्घश्चाभासस्य मान्यजायां
वयवत्यनेदात्तश्च वलं डने शान्तेनेदत्येतेभ्यो पातभ्यः परः सत्प्रत्ययो भवति अभा
सेकारस्य दीर्घश्चादेशो भवति मीमांसते वीभत्सते दीदांसति शीशांसति उत्तरसूत्रे वा
ग्रहाणं सर्वशेषो विज्ञायते तेन क्वचिन्न भवत्येव मानयति निशानयति पातोः कर्म

१६

णःसमानकर्त्तृकादिच्छायांवा इषेःकर्मणोपातोऽधिगोवसमानकर्त्तृकः
 तस्मादिच्छायामर्थवा सन्प्रत्ययेभवतिकर्मत्वंसमानकर्त्तृत्वंचथातो रशं दारं कं
 कर्त्तृमिच्छतिदिकीर्षतिपातोरितिकिं सोपसर्गादत्यतिर्माभूत् प्रकर्त्तृमेव
 न प्रचिकीर्षितकर्मणरतिकिम करणार्माभूत् गमतेनेच्छति समानकर्त्तृ
 र्दितिकिम देवदत्तस्यभोजनमिच्छति यत्तदन्नः इच्छायामितिकिं कर्त्तृजा
 नाति वावचनाद्वाक्यमपिभवतिपातोरिति विधानादत्र सन्प्रार्थयात्तकसंज्ञा
 नसर्वत्राशंकायामुपसंख्यानम् कूलं पिपतिषतिशामसुषतिः इच्छासन्ता
 त्यतिषेधोवक्तव्यः चिकीर्षितमिच्छतिविशेषणकिस जगुः शिषतेमीमांशिषते
 सपञ्चात्मनः क्वच कर्मणरच्छायांवेतिवर्तते इधिकर्मणः इधिरेवात्ससम्बो
 न्धितः सवन्तादिच्छायामर्थवाक्यः प्रत्ययेभवति आत्मनः पुत्रमिच्छतिपुत्री
 यतिपरीयतिसमग्रहणं किम् व्याक्यान्माभूत् महान्तं पुत्रमिच्छति आत्मन
 रतिकिम राज्ञः पुत्रमिच्छतिककारणैः केचदतिसामान्यग्रहणार्थः चकारस्तद

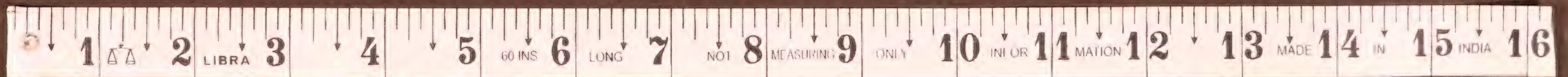
+ + ऐषिकाल्पवशीयाकैषिकोमन्त्रवर्णकः सद्रूपः प्रत्ययोत्तरेः सत्तल्लक्षणमिच्छते +

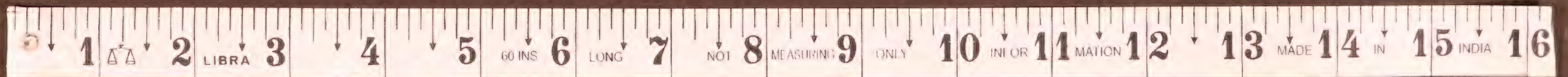
का.
द्वेप्र
११७

विवातार्थः कुविमार्ताद्यप्रतिषेधोवक्तव्यः इदमिच्छति किमिच्छति उच्चैरिच्छति
नीचैरिच्छति केंद्रमिपरेच्छाया मपतिवक्तव्यम् साताहकाश्चाप्यवोविदत का
मश्च सुवन्तात्कर्मणः आत्मेच्छायां वा कामः प्रत्ययो भवति आत्मनः पुत्रमिच्छा
ति पुत्रकाम्यतिवसु काम्यति योगविभागात् उत्तरभक्त्यवो न ह्यर्थः क काम्यत्वे
ता प्रयोजनाभावात् न भवति च कारादितादा काम्यवः उपमानादा चारे क्यजन
वर्तते न काम्यव उपमानात्कर्मणः सुवन्ता चारे र्ये कः प्रत्ययो भवति आचारक्रिया
याः प्रत्ययार्थता ज्ञापेत्तयैवापमानस्य कर्मता पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति च्छात्र
प्रावारीयति कंवलम् अधिकरणेति वक्तव्यम् प्रासादीयति ऊद्रां पर्येकीय
ति संकके कर्तव्य इ सलोपश्च आचार इति वर्तते उपमानात्कर्तुं सुवन्तादा चारे
शौक्य इ प्रत्ययो भवति सकारस्य वलोपो भवति अन्वाययशिष्टः सलोपः तदसं
भवेपि क्य इ भवत्येव एतेन इवाचरति एतेनायते ऊमदं पुष्करायते सलोपेपि वायु
ह्नां संबध्यते व्यवस्थितविभाषा च भवति ते जायते अस्मरायते पयायते पयस्यते

११७

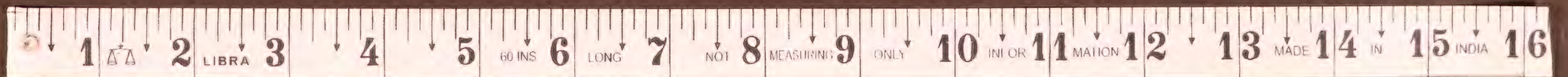
तेनोपसंतिपयसस्तुविभाषाया मलोपविधौचकर्तरितिस्यात्तवशासंपद्यते
 तत्रालोपनियमेसतिसारसायतेहसायतदतिसलोपोनभवति आचारेगल्भ
 क्रीवहोडेभःक्विवा सपगल्भतेअपगल्भायतेक्रीवतेक्रीवायतेविहोडेते।
 विहोडायतेसर्वप्रातिपदिकेभःक्विप् इत्येके अश्नति अश्नायतेगर्भतिगर्भा
 यते भृशादिभ्योभ्यश्चेलोपश्चहलः भृशरत्येवमादिभःप्रातिपदिकेभःअ।
 यन्तेभःभविभवत्यर्थेक्वप्प्रत्ययोभवतिहलन्तातोचलोपोभवतिअश्नतिप्र
 त्येकसमिंसवधत्तेकिमर्थेपुनरिदमुच्यतेयावताभवतियोगेसर्विधीयतेतेनो।
 र्यन्तात् यन्तेभःक्वप्भविष्यतितत्सदृशप्रतिपत्त्यर्थस्तार्हिषिप्रतिषेधःक्रियते
 अभूततद्भावविषेयभ्योभृशादिभःप्रत्ययःअस्मिभृशोभवति भृशायतेशीघ्रा
 यतेशीघ्रवपलमर्दशावृपंडितउत्सुक उत्सुनम् अभिसुनम् समनम् डर्मनम्
 मेधारेफेरफत् वेहत् सञ्चत् त्यत् शुवि वक्त्र तेजम् अंडर लोहितादिडाभ्यः
 क्वप् लोहितादिभःडाजन्तेभ्यश्चभ्यर्थेक्वप्प्रत्ययोभवतिलोहितायतिलोहि।

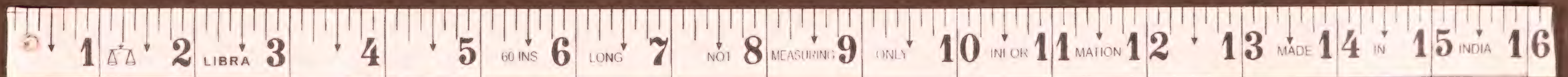
का.
दृष्ट.
११८

तायतेडाजनेभःपटपटायतिपटपटायतेलोहितादिडाज्भःकुसुवनमभृशा
दिष्टितगणायानिपद्यन्तेतेष्वेवमप्रपठितेभस्तत्त्वेष्वेवभवति चर्मायतिचर्मायते
निद्रायतिनिद्रायतेकरुणायतिकरुणायतेकृषायतिकृषायते आकृतिगणो
यंतथाचककारःसामान्यग्रहणार्थःपद्यतेनक्षत्रतितहिपठितानांमथेतका
यन्तःशब्दोस्तिक्वस्तिभिरेवकषायियोगोडाज्भवत्येतदेवज्ञापकमप्रचरित्य
नद्वेत्तेःप्रभृततद्भावकषिज्ञायते लोहितनीलहरितमटफेतमट कषायक
मणोच कषट्त्वर्ततेनक्षत्रकषट्त्वज्ञात चतुर्थीसमर्थात् कर्मणोर्थेप्रनाजवेक
दुप्रत्ययोभवतिकषायकर्मणोक्रमयतिकषायतेअत्यल्पमिदमुच्यतेसर्वकलक
ष्टेगहतेभःकाण्वचिकीर्षायामितिबक्तव्यम काण्वचिकीर्षायोपायचिकीर्षाया
मिति किं अजर्कंक्रामति कर्मणोरोमन्यतपोभ्यांवर्तिचरोः रोमन्यशब्दात्तपः
शब्दाच्चकर्मणोयथाक्रमेवर्तिचरोरर्थयोःकषट्प्रत्ययोभवति रोमन्यवर्तयति
रोमक्रायतहनावलनाइतिबक्तव्यमिहम भूत्कोटोरोमकंवर्तयतिउपसःपर

११८

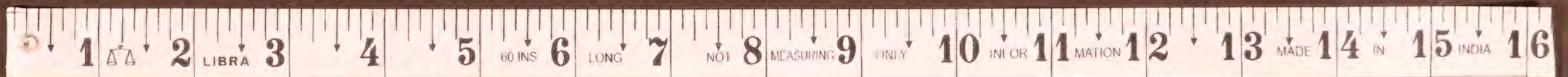
सौपदेवतपश्चरतितपस्यति वाष्पामभासुदमने कर्मणशीतिवर्ततेवाष्पशब्दादुष्प
 शब्दाच्चकर्मणउदमनेयेकपदप्रत्ययोभवीति वाष्पमुदमतिउवाष्पायतेऊष्माणसु
 दमतिऊष्मायतेफेनमुदमतिफेनायते शब्देवरकलहाभकंदमेचभःकरणे श
 द्देवरकलह अभ्रमेचकंदरसेतेभःकरणेक्रियायांकपदप्रत्ययोभवतिशब्देक
 रोतिशब्दायतेवैरायतेकलहायतेअभ्रायतेमतेमद्यायतेमेचायते सुदिगसर्दिन
 तीहारेभश्चेतिवक्तव्यम् सुदिनेकरोतिसुदियतेइदिनायतेतीहायते अट्टादाशी
 काकोटापोटासोटापुष्टाग्रहणे अट्टायतेअट्टायतेशीकायतेकोटायतेपोटा
 यतेसोटायतेपुष्टायते सखादिभःकर्तृवेदनायाम् कर्मग्रहणमन्तवर्ततेसख
 मित्येवमादिभःवेदनायामर्थेअन्तर्भवेकपदप्रत्ययोभवति वेदयितश्चकर्तःसंब
 धीतिसखादीतिभवन्ति सखेवेदयतेसखायतेइःखायतेकर्मग्रहणंकिम् सख
 वेदयतेप्रसाथकोदेवदत्तस्यसखइःखत्प्रकृच्छ्रश्चाप्रशालीककरुणकृपा
 सोप्रतीप तसोवरिवश्चिउरःकपद कर्मणशीतिवर्ततेतममवरिवस् विउरुउर

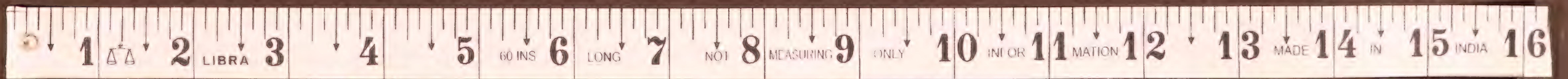
का.
वृ. प्र.
११५

तेभ्यः कृष्णप्रत्ययो भवति करणविशेषज्ञादौ तमसः सजायो तमस्पतिदेवाम वीरिव
सः परिवर्णायाम वीरिवस्पतिपुत्रत चित्रश्चात्रैर्वित्रीयते इकार आत्मनेपदार्थः
पुष्कभांश्चोवराणि इ. करण इति वर्तते पुष्कभांश्चोवरा इत्येतेभ्यः णिङ् प्रत्ययो
भवति करणविशेषे पुष्काटु दसने पर्यवसने वा इत्युष्क्यते परिपुष्क्यते भांटात्
मावयते वीवरादजने परिधाने वा संवीरयतेभिस्तः इकार आत्मनेपदार्थः णकारः
सामान्यग्रहणार्थः णो रतीतीति संद्रीमिश्च स्त्रिया लवणव्रतवस्रहलकलकृत
भूस्तेभ्यो णिच् संद्रीमिश्च स्त्रिया लवणव्रतवस्रहलकलकृतभूस्तइत्येतेभ्यः
करणार्थे णिः प्रत्ययो भवति अमंडं संदं करोति संदयति मिश्रयति स्त्रिया यति लव
णयति व्रताद्भोजने तत्रिद्वतौ वापयो व्रतयति दूषलात्रे व्रतयति वस्त्रात्समाच्छा
दने सेवस्रयति परिवस्रयति हलं गृह्णाति कलिं गृह्णाति हलं यति कलं यति।
हलिकल्पेरेव नियततम सत्वद्भावप्रतिषेधार्थं अजहलत अचकलत कृतं ग
ह्णाति कृतयति भूस्तानि हन्ति विभूस्तयति यातो रेकावो हलादेः क्रियासमभिहा

११५

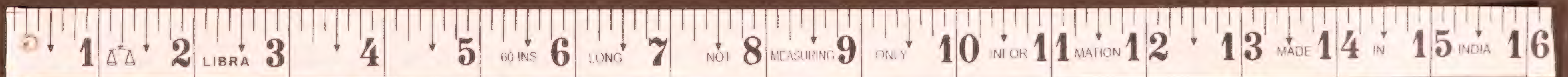
रेयइ येकाच योथातर्हलादेः क्रियाममभिहारेवर्ततेतस्माद्यइ प्रत्ययोभवति यो
तः पुण्यभृशाशौवाक्रियाणांसमभिहारः पुनः पुनः पवति पायय्यते याय्यते
भृशं जलति जाजल्यते देशीयते पातरितिकिम् सोयसर्गाडत्यत्रिर्माभूत् भृश
पाथयति एकाच इति किम् भृशं जागर्ति हलादेरितिकिम् भृशमीक्षते सूचि
सूतिस्त्यद्यान्मूलग्रहणं यदि धावेकाजहलाद्यर्थं सोसूच्यते सोसूत्यते सोसू
द्यते अगर्ह्यते अशाच्यते प्रोर्णो नूयते भृशं शोभते भृशं रोचते इत्यत्रेण्यते नित्ये
कोटिल्यगतौ गतिवचनाद्वातोः कोटिल्यगम्यमाने नित्यं यइ प्रत्ययोभवति चेक
क्रियासंमभिहारे भृशं कामती विषयनियमार्थं गतिवचनात्त्रित्येकोटिल्यपुत्रम
वर्तिततक्रियासंमभिहारे भृशं कामतीति लुपसदचञपजभदहृदृशीप्रभ्या
भावगर्हायाम् लुप सद जप जभ दह दृशी शूदत्येतेभ्योभावगर्गायां धातुर्थग
र्हायां गम्यमानायां यइ प्रत्ययोभवति गर्हितं लुपतिलोलुप्यते एवं सासद्यते चंद्र
र्यते जंजम्यते जंतभ्यते ददत्यते दं दश्यते निजिगिल्यते गर्हायामिति किं साधुज

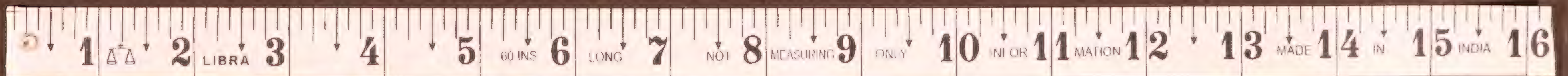
का.
वृ. प्र.
१२.

यतिभावगर्हायामितिकिं साधनगर्हायां साभूत संवेनपतिवृषलः नित्यप्रज्ञां वि
षयनियमार्थमनुवर्तते तेभ्यो नित्यं भावगर्हायामेव भवति न तत्र किं या समभिज्ञा
रेभृशं लंपतीति सत्यापपाशरूपवीणा तूलश्लोकसेनालोमतचवर्णावर्मचूर्णा
दारादिभ्योऽपि च सत्यापपाशरूपवीणा तूलश्लोकसेनालोमत तचवर्मनवर्णा
चूर्णा इत्येतेभ्यः पुरादिभ्यश्च णिप्रत्ययो भवति सत्यमाचष्टे सत्यापयति अर्थवे
दसत्यानामापुत्रकृत्यः चर्चापयति वेदापयति सत्यापयति पाशादिमोचने वि
पाशयति रूपादृशने रूपायति वीणाया उपगायति उपवीयति भूलैरनुकृष्यति अ
नुतलयति श्लोकैरुपस्यति उपश्लोकयति सेनया अति याति अभिषेकायति लो
मात्पतनलोमयति त्वचं गृह्णाति त्वचयति अकारान्तस्त्वचशब्दः वर्मणा सत्रयति
संवर्मयति वर्णो गृह्णाति वर्णयति चूर्णैरनुवर्णयति चूर्णावधेयं सति अचूर्णयति पुरादिभ्यः स्वा
र्थे चोऽयति चिन्तयति आभवि कत्वादर्श्याभिधातस्य यथा यथं प्रत्ययार्थोतिदिश्य
ते हेतुमति च हेतुः सतंत्रस्य कर्तः प्रयोजकः तदीयो व्यापारः प्रेषणाप्येषणादि

१२.

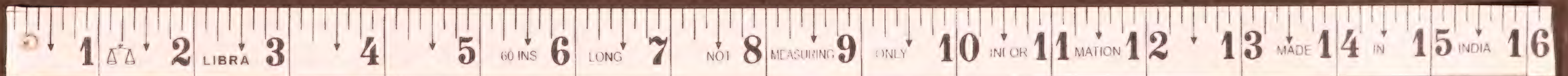
दिलक्षणेहेतुमांस्तस्मिन्त्रभिषेपेधातोःणाप्रत्ययोभवति कवेकारयति डोटनंपाव
 यति तत्करोतीत्युपसंख्यानम् सूत्रयत्याद्यर्थम् सूत्रं करोति सूत्रयति आख्याताकृत
 स्तदावष्टरतिक्लृप्तप्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्चकारकं आख्याताकृतदन्तात्सि
 जक्तव्यः तदावष्टरत्येतास्मिन्त्रयैकस्त्वक्प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्चकारकं भवति।
 कंसवयमाचष्टेकंसंवातयातिवल्लिखेयनमाचष्टेवल्लिखत्ययति राजासमतमाव
 ष्टेराजानमागमयति आलोपश्चकालात्पुनस्तमेयोगेमयादायाम् आरात्रिविबभूव
 माचष्टे आरात्रिविबभूवति वित्रीकरणे प्रापिउजयित्यः प्रस्थितः माहिप्रत्तंभूर्यो
 ह्मनेनसभावयतेमाहिप्रभांसूर्यमज्ञमयतिनक्षत्रयोगेतिपुष्पेणयोगेजानाति
 पुष्पेणयोजयतिमचाभिर्योगेजानातिमचाभिर्योजयति कंडादिभ्योयक कंडा
 जितेवमादिभ्यःयक्प्रत्ययोभवति द्विविधाः कडादयः पातवः प्रातिपदिकानिच
 तत्रथातथिकाराहातप्रत्ययोविधीयतेनतप्रातिपदिकेभ्यः तथाचगुणप्रतिषेधा
 र्थः ककारेणवधयेतथातप्रकरणाद्वातः कस्यवासंजनादपि आहवायमिमंदीर्घ

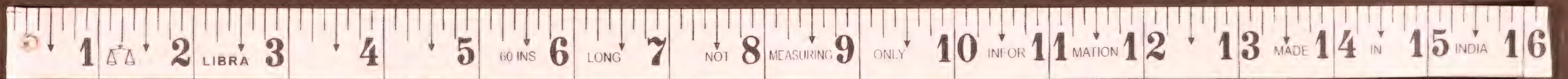
का.
वृ. प्र.
१२१

मन्त्रेधातविभाषितः कंडूज कंडूयतिकंडूयतेजित्तात्कंडूभिप्रायेक्रियाफलेआ
फलेआत्मनेपदंभवति कंडूज मंडु डुं शुसल्यणीडु महीडु डु-कारआत्मनेप
दार्थःलेडु लडुतिरस इयमं डुरमं डुमं डुषमं डुभमं मगयं मतेन्तम पस्म ।
सुख डुःखवराण समरं अरं भिषज् भिस्मज् डुपुव डुभगद्द वला वुसा
केला वला लडु लेडु तराण तराण भेराण गुप्पुपविच्छि यणिपतिभय
यः गुप्पुल्लोभमन्तायेविच्छिगतौ परस्वद्वारेस्तौवपनच पतेभययायप्र
त्ययोभवति गोपायतिधूपायतिविच्छायतिपाणायति पतायतेस्तत्तथैव
पतिनामाहवर्षातुदर्थःपणिःप्रत्ययसुत्पादयुतिनव्यवहारेभ्यःपतेसपणति
सहस्रस्यपाणते अतवंधश्चकेवलेवरितार्थस्तेनआयप्रत्ययान्तादात्मनेप
दंभवति अतोरोयडु अतदूतिमोडोधातःद्वणायावर्ततेततरयडुप्रत्ययो
भवतिअकारआत्मनेपदार्थःअतोयते कर्मलिङ् कर्मधातोर्णिङ्प्रत्ययो
भवतिआकारोवृद्धार्थःडु-कारआत्मनेपदार्थःकामयते आणादयश्चार्थधात

१२१

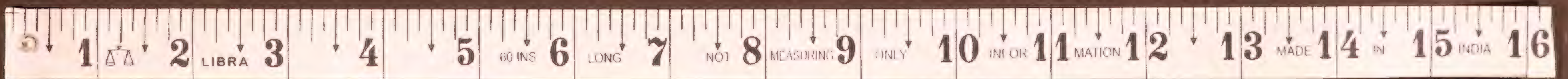
केवा आर्थधातुविषयेपदार्थः कविबलायासायादयोद्याभवन्तिगोप्तागो
 पायिता अनिता अतीयिता कमिता कामयेता तित्प्रत्ययप्रसंगेन इत्यतिरा
 र्थधातुसंज्ञाकविषयेविकल्पेन तत्रयथायथेयश्चादार्थधातुकप्रत्ययाभवति
 गुप्तिगोपाया सनायन्ताधातवः सनादयः शुन्तेयेषांतेसनायन्ताः समुदाया
 धातुसंज्ञाभवन्तिप्रत्ययग्रहणपरिभाषेवपेदेसंज्ञायामन्तवचनेनलिंगेनप्रति।
 विद्वामती पुनरिह शुन्तवचनेनप्रतिप्रहृत्येतेचिकीर्षतिपुत्रीयतिपुत्रकाम्यति
 स्यतामील्ललोः ल्यप्प्रत्ययसंज्ञातव्यंसात्यमेकमेवतस्मिन्नविषययासंख्ये
 स्यतो प्रत्ययोभवतः करिष्यतिअकरिष्यत् चःकर्ताइत्कराणामन्तव्यंगलोपा
 प्रतिषेधार्थं सन्तासंगन्ता सिबलहुल्लोति सिप्रत्ययाभवतिल्लोतिपर
 तःजोषिषत् तारिषत् नवभवोत्पततिदिद्युत् उदधिं व्यावयाति कोप्रत्यया
 दामंवेतिदि कास्सावृज्जसायाम् ततःप्रत्ययान्तोभ्यश्चधातुभ्यःश्चाप्रत्ययोभ
 वतिल्लिदिपरतःअमंवेविषयेकासांवृज्जप्रत्ययान्तेभ्यःलोल्लयांवृज्जअमंवेइ

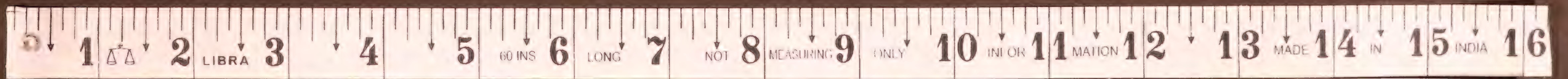
का.
दृप्र.
१२२

तिकिं क्लृप्तोत्ताट काम्पतेकावदतिवक्तव्यम् बुलेपायथं चकासांचकार दरिद्रां
वकारबुलेपांचकार आमोमिन्नमदन्तादगुणान्विवेकतथा आसकामोविधाना
अपररूपकततवत् रजादेश्चगुरुमतोत्तच्छः रजादिर्योधातर्गुरुमात्तच्छिर्वर्जि
तःतस्मात्त्रिपरतःआप्रत्ययोभवति ईहांचकेरुहांचकेरजादेरितिकिं ततस्त
रत्तगुरुमतइतिकिं द्येषश्चत्तच्छइतिकिम आतर्कआतर्कःआतर्कःकृलो
तेःप्रतिषेधोवक्तव्यःश्रोलोताव अथवावाच्यकृणोर्णवद्भावोयद्प्रसिद्धेःप्रयोज
नम् आमश्चप्रतिषेधार्थमेकावच्चेतुप्रग्रहात् दयायामश्च दयदानगतिरत्तणे
षुअयगतौआमउपवेशने एतेभश्चलिद्विपरतःआप्रत्ययोभवति दयांचकेपला
लायांचकेआसांचके उषविदजागृभोन्यतरस्याम् उषादेविदज्ञानेजागृति
द्राज्ञेयपभोलिद्विपरतःअन्यतरस्यामांप्रत्ययोभवतिउषांचकारउषापविवेदा
विदांचकारजागांचकारजजागार विदेरत्तत्तप्रतिज्ञानामिगुणोनभवति।
मीहीभृद्वांशुवश्च त्रिभीभयेहलजायाम् इभृन्धारणपोषणयोःहृदना

१२२

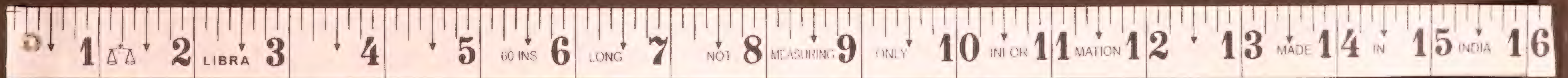
दनयोः पभोलिदिपरतः अततरस्यामां प्रत्ययो भवति स्याविवचास्मिन्कार्यं भव
 तिकिं पुनस्तत् द्वित्वे विभयां चकार विभाय जिहयां चकार जिह्याय विभर्गे
 चकार वभारज्जुवां चकार ज्ज्हाव कुंवातप्रयुज्यते लिटि आं प्रत्ययस्यैश्च
 कृञ्जनप्रयुज्यते लिटि परतः कृञ्जिति च प्रत्याहोरेण कृफ्रुस्तयो रटस्यन्ते तत्सा
 मर्थाश्चास्ते भूभावा भवति पाचयां चकार पाचयां वभूव पाचयामास विदो ऊ
 र्वन्ति तत्प्रत्ययतरस्याम् विदो ऊर्वन्ति तत्प्रत्ययतरस्यान्ति पात्यते किं पुनरिह निपा
 त्यते विदेर्लुद्यां प्रत्ययगुणाभावः लोटो लृक् कृञ्जलोटो इतरस्यान् प्रयोगः अ
 स्य भवन्ति विदो ऊर्वन्ति तत्प्रत्ययस्य भवन्तो विदन्ति इति करणः पूर्वनिर्देशार्थः तके
 वलप्रथमपुरुषवद्भवन्ते किन्तु हिं सर्वाणोपलौतवचनात्प्रयुज्यन्ते विदो क
 रोत् विदो करोत् विदो ऊरुताम् विदो ऊर्वन्ति विदो ऊरुरुमिति अस्य त्सादयो प्र
 जतयां चिकयां रमयामकः पाचयां क्रियादिताम्रकृत्रिति क्दसि अभ्युत्सादया
 मित्येवमादय क्दसि निपात्यन्ते अततरस्याम् सदिजतिरमीणां यान्तानां लृ

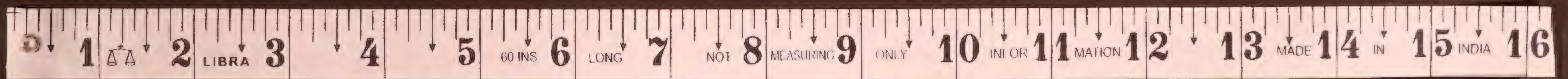
का.
द्वप्र.
१३

दि.श्रांप्रत्ययोनिपात्यतेविनोतेरपितेवैवश्रांप्रत्ययोद्विवेनेव अकरितिवत्तुभिंरिति
प्रत्येकमन्प्रयोगःसंवधतेपावयंकियादितियवतेःपुनोतेवापत्तस्यलिटि श्रान्ति
पात्यतेक्रियादितिवास्मानुप्रयोगःविदामकृत्रितिविदेलेदिश्राप्रिपात्यतेगणाभा
वश्च अकृत्रितिवास्मानुप्रयोगःअभ्युत्सादयामकःअभ्युदसीशदितिभाषायाम्
प्रजनयामकःप्राजीजनदितिभाषायाम् विकयामकःअवैषीदितिभाषायाम् र
मयामकःअरीरमदितिभाषायो पावयंकियात् पाव्यादितिभाषायाम् विदक
मन् अवेदिपुरितिभाषायाम् झिलटि झिप्रत्ययोभवतिपातोलेदि.परतःइका
रउच्चारणार्थःचकारःस्वरार्थःझैःसिजादीनादेशान्त्वत्तितैवदौहविष्णामः
झैःसिच झैस्मिजित्ययमादेशोभवतिरकारउच्चारणार्थःचकारःस्वरार्थःअका
धीत् अहाधीत् आगमानुदाततेहिप्रत्ययस्वरतमिवचित्स्वरतंवायेतेतिस्थान्ता
देशोचदिश्रुकारोन्वधते सृशाम्बकृषत्पट्टपःसिद्धा अस्मृत्ततसंप्रादीत्
अस्मात्तीत् स्त्वं अस्त्तत अस्मात्तीत् अस्मात्तीत्कृष अकृत्तत अकात्तीत् अ

१३

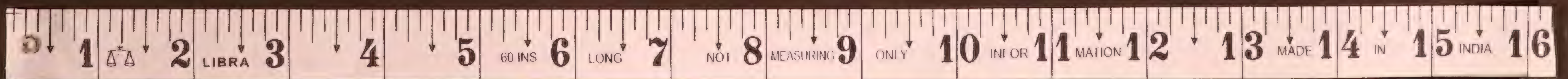
कादीत टप अटपत अशासीत आतासीत टप अटपत अटपसीत अदीशी
 त शालरुपयादितः कः शालन्तायोपातरिगुपयः तस्मात्परस्परान्तरितः
 कस्य आदेशो भवति दृक् अयुक्तलिङ्ग अलिङ्गत शालइति किम् अमेत्सीत इ
 गुपयादितिकिम् अयासीत अनितरितिकिम् अकोषीत अमोषीत सिषया
 लिङ्गते सिषयातोराङ्गनक्रियापरस्परः कस्य आदेशो भवति आलिङ्गतमेव
 गृह्यतम् परिश्रंगः तत्र त्रियमाशमेतत् आसित्वा कस्यो देवदत्तः आलिङ्गइति किं
 समासिषजातवकाश्च न चट्टाः पूर्वोक्तो देशः प्राप्तः प्रतिविधत्ते दृशोर्थाः
 परस्परः कस्य आदेशो न भवति तस्मिन् प्रतिविद्धे इति वेत्तुं सिचौ भवतः अदर्शत अ
 द्रासीत आश्रुसुदुभ्यः कर्तारिवद् सिजपवाटश्चुद्धिधीयते एतेभ्यः यातभ्यः अ
 दुसुभ्यश्च परस्परः कर्तृवाचिनिलुटिपरतः वर्जितो भवति इकारो गुणप्रतिषे
 धार्थः चकारश्चितोतिविशेषणार्थः अवीकरत् अजीहरत् अशिषियम् अउटव
 त असुसवत् अयुक्तेन अकृपातो अकारयिषाताम् कदो देवदत्तेन कमेरुपसंख्या

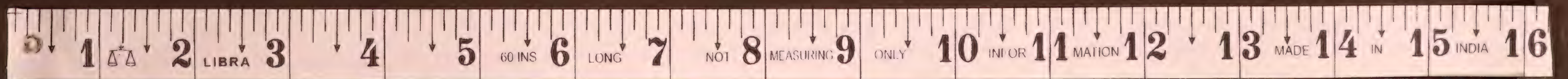
का.
वृ. प्र.
१२४

नम आदादयश्चार्थपातकेवेति चङ्गिद्रुति तदैवेतत्पसंख्यानम् सचकमतणिं
मत्तेसन्वद्भावः अवीकमत विभाषायेच्छोः येदपानेदोसिगतिवृद्धोः पवाभ्यां
परस्पष्टेः कर्तृवाचिनिलदिपरतः विभाषाचजादेशो भवति येदस्तावत् अदपत् सि
शपत्तेविभाषाच्चायेदिति विभाषालक अथासीत् सयतेः खलपि अशिष्यत।
अद. स्यत्र विकल्पयिष्यते अथत् आसयत् कर्तरीत्येव अथिषातो गावौ चात्मना
गुपे कंदसि गुपेः परस्पकंदसि विषये विभाषाचजादेशो भवति यत्र प्रत्ययो नास्ति
तत्रायेविधिः इमो नो मित्रावरुणौ गृह्णान् नृगुपतम् अगुप्तम् अगोपिष्टम् अगो
पायिष्टम् इति वाभाषायां तच्च वृजयिवाशिष्टे रूपत्रये भवति नोनयति धन्य
तेलयत्त्यतिभ्यः ऊनपरिहारे भूतशब्देदलप्रेरितो अदगातौ यावत्तेचपभ्या
एपत्तेभ्यः पूर्वगांश्चेच्चजादेशः प्राप्तकंदसि विषये न भवति कामसौ नयीत् उति
नदिति भाषायाम् माताग्रिर्धनयीत् अदिधनदिति भाषायाम् काममेलयीत्
पेलिलदिति भाषायाम् मैतमर्दयीत् अदिददिति भाषायाम् अस्पतिवक्तिव्या

१२४

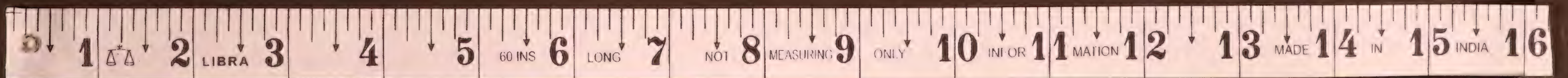
तिभ्यो न असत्तेषां वचभाषणो ब्रूजादेशो वा व्याप्रशुनं वक्षिः व्याज्जादेशो वा
 पतेभ्यः परस्मैः कर्तृवाचिनि लङि परतः अजादेशो भवति अस्मतेः पुषादिभ्यु
 तादिना च णिसिद्धे पुनर्वचनमात्मनेपदार्थं पर्यास्यत पर्यास्यताम् पर्यास्यन्त
 वक्ति अवोचत् अवोचतां अवोचन्त्याति आख्यात आख्यातां आख्यात लि
 षिमिचिद्भ्यु लिपउपदेहेषि चक्षुराणो ह्येनस्यार्थो यो शब्दे च पभ्यः परस्मैः अ
 जादेशो भवति अलिपत् अपिचत् आहूत प्रथम्योगकरणसुत्रगार्थम् आ
 त्मनेपदस्य तत्परस्याम् पूर्वणानि ते प्राप्ते विभाषा आरभ्यते लिषिमिचिद्भ्यु आत्मने
 पदेषु परतः अन्यतरस्यां अजादेशो भवति स्वरितञितङ्त्वात्मनेपदम् अलिप
 तअलिप् अलिचत् अलिक्त आहूत आहूस्त पुषादिभ्यु तादल्दितः परस्मैपदेषु
 पुषादिभ्यो युतादिभ्यः लटिश्च युतादिभ्यः परस्मैः परस्मैपदेषु अजादेशो भव
 ति पुषादिदिवाद्यन्तर्गणो रत्त्यन्तर्गणः अपुषत् अपुषन्त
 युतादिभ्यः वायुतत् अदितत् अदिङ् आमत अशक्त परस्मैपदेति किं

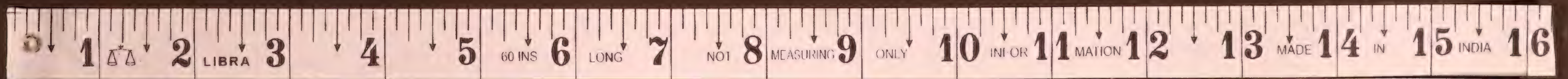
का.
दृप्र.
११५

वयोतिष्ठलोटिष्ठ सतिशास्तिभश्च स्गतौशामश्चनशिष्टौस्गतौपतेभ
श्चपरस्मैरजादेशोभवतिअसरत् अशिषत् आरत् दृश्यागकरणमात्मनेपदा
शंस समरन्तवकारः परस्मैपदेष्वित्यस्यानकर्षणार्थः तश्चात्ररूपयोर्भाष्यमिति ॥
इतितावा इतितायातोः परस्मैश्चैवाञ्जादेशोभवतिभिदित् अभिदत् अभेत्सीत्
अच्छिदत् अक्केत्सीत् परस्मैपदेष्वित्येव अभित् अच्छिदत् जृस्तन्मसुबुसुबु
वृषिभश्च वेतिवर्ततेजुवयोस्तभंसौत्रयोतः सुबुलवुगात्तयो सुबुलेयक
राणोसुबुगतादुडोषिगतिद्वयोः पभोयातभः परस्मैश्चैवाञ्जादेशोभवति अज
रत् अजारीत् अस्तभत् अस्तभीत् असुवत् असोवीत् असुवत् असोवीत् अल
वत् अलोवीत् असुवत् असोवीत् असत् अशयीत् अशिषियत् सुबुसुवौते
कतरोपादानेपिउपयंसिद्यति अभेदात्द्वयोरुपादाने कृतम् केचित्तवर्णयन्ति
द्वयोर्ग्रहणसामर्थ्यात् सुर्वरचनासिकलोपोनभवतिअसुवदिति कृम्दृरुहि
भक्केदसि कृम्दृरुहिदत्तेभः परस्मैश्चैवकंदसि विषये अजादेशोभवति शक

११५

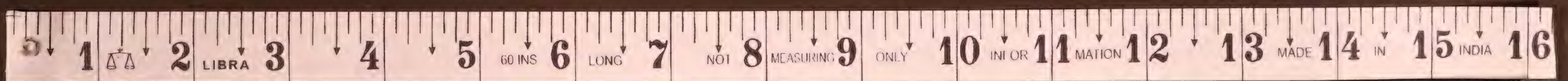
लांशुकोकरत अशामरत दृशुदरत्पर्वतानाम रुहि अन्तरितादिवमारुहात के
 दमीतिकिम अकाषीत चिंटेपटः पदगतौ अस्मात्परस्मैः चिस्मदेशो भवति तश
 द्वेपरतः सामर्थ्यादात्मनेपदैकवचने गृह्यते उदपादिसमम् उदपादिभेक्षमत्
 इतिकिम उदपात्माताम् उदपात्सत दीपजनबुधप्रतिपायिप्रायिभोन्तरस्मा
 त् तदतिवर्तते दीपीदीपौ जनी प्राडर्भावे बुध अवगमने पूरी आयायते तायूम
 न्नातपालनयोः डोपायीवृद्धौ पतेभ्यः परस्मैः तश द्वेपरतः अन्तरस्मौ चि
 स्मदेशो भवति अदीपिष्ट जन अजनि अजतिष्ट बुध अवोधि अबुद्ध हरि अहरि अ
 हरिष्ट तायि अतायि अतायिष्ट पायि अपायि अपायिष्ट अवः कर्मकर्तारि अ
 जन्तादातोः परस्मैः तश द्वेपरतः अन्तरस्माम् कर्मकर्तारि चिस्मदेशो भवति
 प्राप्तविभाषायम् अकारिकटः स्वयमेव अकृतकटः स्वयमेव अलविक्केदारः
 स्वयमेव अलविष्टकेदारः स्वयमेव अदरतिकिम अभेदिकोष्टः स्वयमेव कर्तरीति
 किम् अकारिकटो देवदत्तेन उहृष्ट उहृष्टप्रमाणदत्तस्मादातोः परस्मैः चिस्मदे

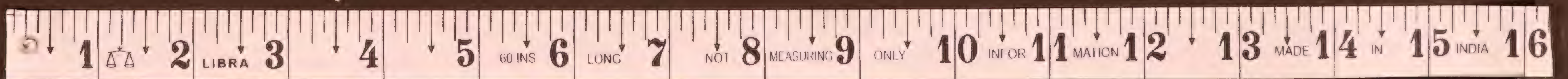
का.
द्व.प्र.
१२६

शोभवतितशद्वेपरतः कर्मकर्तरि श्रुत्यतरस्याम अदोहिगोः स्वयमेव अदग्यगोः स्व
यमेव कर्मकर्तरीत्येव अदोहिगोर्गोपालकेन नरुथः रुधिरावरणे अस्माद्वातोः
परस्पृशेः कर्मकर्तरि विस्मृदेशो न भवति अतद्गोः स्वयमेव तपोनत्सपेव नैतिवर्त
तेतपसन्तापे अस्मात्परस्पृशेः विस्मृदेशो न भवति कर्मकर्तर्यन्तापः पञ्चात्तापः
पञ्चात्तापः तस्य ग्रहणमकर्मकर्तर्यन्तत्राहिमावकर्मणोरपि प्रतिषेधो भवति अत
स्तपस्तपसः श्रुत्वान्नप्रायेण कर्मणा विभावकर्मणोः धातोः परस्पृशेः विस्मृ
देशो भवति भावकर्मवाचितितशद्वेपरतः भावेतावत् आसिभवता अशापिभवता
कर्मणा खलपि प्रकारिकटोभवता अहारिकटोभवता अहारिभारोभवता विण
ग्रहणं विस्पृशार्थं सार्वधातुकेयम भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परतः धातोः य
कृत्ययो भवति भावे आस्पृशेते शयते भवता कर्मणि पश्यते ओदनः गम्यते ग्रामः क
कारो गुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः यद्विधाने कर्मकर्तृपसंख्यानम् विप्रतिषेधादिश
पोवलीयस्त्वमपश्यते ओदनः स्वयमेव कर्तरि शप् कर्तृवाचिनि सार्वधातुके परतः

१२६

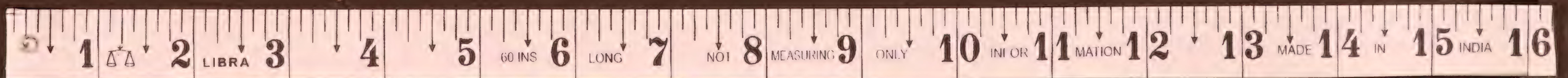
पातोऽप्रत्ययो भवति पकारः स्वार्थः शकारः सर्वपातकसंज्ञार्थः भवति पवति दिवा
 दिभः शत दिवदत्तेवमादिभ्यो पातभ्यः सार्वपातके परतः प्रत्ययो भवति शपो
 पवादः नकारः स्वार्थः शकारः सार्वपातकसंज्ञार्थः दीव्यति सीव्यति वाभ्राशब्दा
 शभ्रमकमल्लमत्रसिबुदिलषः भ्राष्ट्रभ्राष्ट्रीभ्रमभ्रतवस्थाने उभ्रचलने
 द्वयोर्गीप्रहाणम् कम्पदविह्वेपेक्षामलानौ उभौ उद्देक्षने बुटक्केदने लषका
 नौ पतेभ्यो वाच्यप्रत्ययो भवति भ्रामते भ्राश्रते भ्राशते भ्राश्रते भ्रमति भ्रामति भ्रा
 म्यति कामति काम्यति कामति काम्यति उभ्रमति उभ्रमति उभ्रमति उभ्रमति लषतिल
 षति यमोनयसर्गात् यमयत्रेदैवादिक् तस्य नित्ये च निशप्रेत्यनयसर्गादिति किं
 आयस्यति प्रयस्यति संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य संयस्य
 ति संयस्यति संयस्यति स्वादिभ्यः पुञ्चभिवेवपवमादिभ्यः पातभ्यः प्रत्ययो भ
 वति शपो पवादः सनोति सिनोति क्ववः क्ववः क्ववः प्रत्ययो भवति तत्सत्रियो
 नचष्टदत्तयमोदशो भवति षणोति षणोति षणोति षणोति षणोति षणोति षणोति षणोति

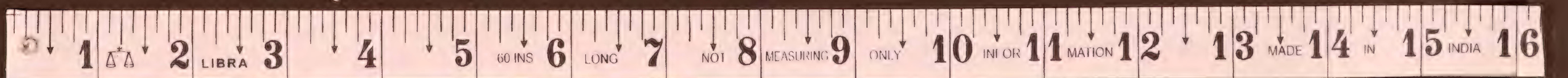
का.
वृ. प्र.
१२७

मौभावादिकः तस्मादन्तरस्यां प्रत्ययो भवति तत्करो वर्तमानात् अनेकार्थं
वादात्तुर्विशेषणोपादानम् तद्वन्तिकार्षं तद्वन्तिकार्षम् तत्करोति
किं सन्तत्यतिवाग्भिः तदादिभ्यः शः तद्वन्तिकार्षं तद्वन्तिकार्षम् तत्करोति
भवति शपोपवादः शाकारः सार्वधातुकसंज्ञार्थः तदतिनटति रुधादिभ्यः शुभ
रुथिर् आवरणपदमादिभ्यो धातुभ्यः प्रत्ययो भवति शपोपवादः सकारोदेश
विधार्थः शाकारः सार्वलोप इति विशेषणार्थः रुधादिभ्यः तनादिक्रुम्भतः
तत्तुविस्तारेण पदमादिभ्यः धातुभ्यः कृञश्च उ प्रत्ययो भवति शपोपवादः तनोति
मनोति तलोति कृञः स्वल्पापिकरोति तनादिवादेव सिद्धे प्रत्यये करोते रुपादा
तम् नियमांशं अन्यत्रनादिकं कार्यम् माभूदिति तनादिभ्यः तशासोरिति
विभाषासिचो लुङ्भवति अकृतत् अकृषाः थिन्विद्यो न च इविजिविदिविधि
विश्रीणानार्थः कृविजिंसाकरणयोश्च थिन्विक्कं यो धातोः उ प्रत्ययो भवति अकार
आन्तादेशार्थं तनादिक्रुम्भतः स्वल्पापिकरोति तनादिवादेव सिद्धे प्रत्यये करोते रुपादा
तम् नियमांशं अन्यत्रनादिकं कार्यम् माभूदिति तनादिभ्यः तशासोरिति
विभाषासिचो लुङ्भवति अकृतत् अकृषाः थिन्विद्यो न च इविजिविदिविधि
विश्रीणानार्थः कृविजिंसाकरणयोश्च थिन्विक्कं यो धातोः उ प्रत्ययो भवति अकार
आन्तादेशार्थं तनादिक्रुम्भतः स्वल्पापिकरोति तनादिवादेव सिद्धे प्रत्यये करोते रुपादा

१२७

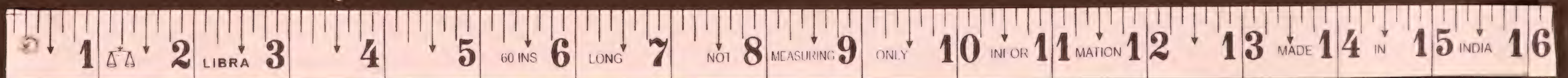
आ नजीम द्वयवितिमयेपवमादिभोधातभः प्राप्रत्ययोभवतिपापोपवादः शा
 कारः सर्वधातकसंज्ञार्थः कीणातिप्रीणाति सन्धुस्तन्धुस्कन्धुस्तन्धुस्तभः शु
 शु आयाश्रुतासोत्रोधातवः स्तन आप्रवणेत्वादिः पभः प्राप्रत्ययोभवतिशु
 शुस्तभ्रातिस्तभ्रोतिस्तुभ्रातिस्कभ्रातिस्कभ्रोतिस्कभ्रातिस्कभ्रोतिस्तनातिस्त
 नोति उदितप्रतिज्ञानात्सौत्राणां धातूनां सर्वाश्रयमपि विज्ञायते नैतद्विकर
 णविषयत्वमेव हलः शुः शान्तो हलउत्तरस्य प्राप्रत्ययस्य शानजादेशोभव
 तिसौपरतः पुषाणहलइतिकिम कीणीहिहोइतिकि पुसातिशुइतिस्थानि
 तिदेशोप्रादेशासांप्रत्ययार्थः प्रत्ययान्तरं हि सर्वविषये विज्ञायते कंदसिषायज
 पि कंदसिविषयेऽशुः शायजणादेशो भवति शानजपिठभायजिह्वायामधु
 निशानः खलपिवधानवत्सम व्यस्योवहुलम् यथायथं विकरणाणां द्योवि
 हितास्तेषां कंदसिविषये बहुलं व्यस्यो भवति गमने व्यस्यः व्यतिकः विषया
 न्नैरेविधानम् कविद्विविकरणात्तद्विविकरणावश्यां शुक्लस्य भेदतिभिन्न

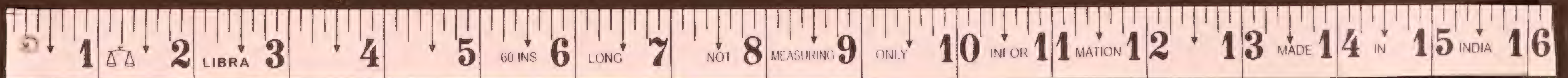
का.
द्व. प्र.
१२८

त्रीति प्राप्ते सचन सतीति म्रियत इति प्राप्ते द्विविकरणता इंदोत स्तेननेषत नयद्वि
ति प्राप्ते विविकरतातरुषमतरस इति प्राप्ते बहुलग्रहणं सर्वविधिव्यभिचारार्थं
सुमिदु. पग्रहलिंगनराणां कालहलः सकलं यदं च वासयमिच्छति शास्त्रक
देषां सोपि वसिष्ठति बहुलकेन लिद्यापि षड् आशिषियोलिङ्गुतस्मिन्
तः कंदसि विषये ग्रह प्रत्ययो भवति शापोपवादः कंदस्य भयथेति लिङ्गः सार्व
यातकमेजाप्यस्ति स्यागागमिव विविदिशकिरुहयः प्रयोजनं उपस्येयं वृषभं
स्यागागमिव विविदिशकिरुहयः प्रयोजनं उपस्येयं वृषभं स्यागासत्यमप्ये
यम् गमि ममेम जाततो गृहे ववि मंत्रे बोचे साप्रेये विदि विदेया मेनां मनसि प्र
विष्टाम् शाकि व्रते चरिष्यामि तच्छुके यम् रुहि सर्गलोकमारुहे मटशोरग्व
क्तव्यः पितरं चटशोयम् कर्मवत्कर्मणा तल्पक्रियः कर्मक्रिया कर्म कर्मस्य या
क्रियया तल्पक्रियः कर्ता कर्मवद्भवति कर्माश्रयाणि कार्याणि प्रतिपद्येत कर्त
रिषादिति कर्तृग्रहणमिहानवृत्ते प्रथमा विपरिणाम्यत यगात्मनेपदं विदित्तव

१२८

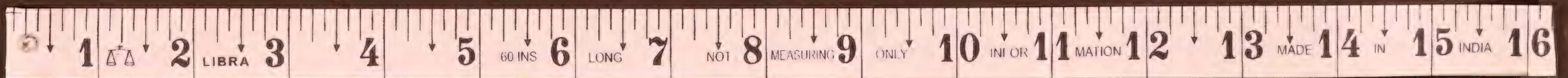
द्वावः प्रयोजनम भिद्यते काष्ठं स्वयमेव शुभेदिकाष्ठं स्वयमेव करिष्यते कः स्वयमे
 व वक्तराणां चाश्रयमपि यथास्मात् भिद्यते कुसूलेन अकुर्मा काणां भावेन सिद्धो
 भवति लिङ्गाणि षडिति स्थिलकरोति देशः तत्र लावत्रे लीनस्त्यक्तो कर्मव
 द्रवतीति कुसूलात् द्वितीयानभवति कर्मणि किं करणाधिकारणाभ्यां तस्य
 क्रियस्य माभूत् साधुमिच्छिनन्ति साधुस्य लीयवति धातुयिकारत्समाना धातौः
 कर्मवद्भावः द्रुहन् भवति एवमोदन्ते देवदत्तः राद्यतो न वं स्वयमेव कर्मस्य भावका
 नो कर्मस्य क्रियाणां च कर्ता कर्मवद्भवति न कर्तृस्य भावकानां नापि कर्तृस्य क्रि
 याणाम् कर्मस्यः पवते भावः कर्मस्याचभिदेः क्रिया सामासि भावः कर्तृस्याचग
 मेः क्रिया तपस्तपः कर्मकस्यैव तपसन्तापे च स कर्ता कर्मवद्भवति सवतपः क
 र्मकस्यैव तान्य कर्मकस्य क्रियाभेदादि धर्षमेतत् उपवासादीनि तपांसि तापसा
 स्तपन्ति इः त्वयन्तीत्यर्थः असतापसस्तपसा स्थिभूतः स्वर्गार्थं तपस्तप्यते अर्जय
 न्तीत्यर्थः पूर्वोत्प्राप्तः कर्मवद्भावो विधीयते तप्यते तपस्तपसः अतस्तपस्तपसः

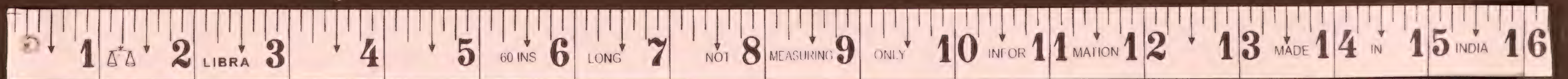
का
ह
१२५

तपःकर्मकस्येवेति किम उन्नपतिस्वर्गास्वर्गाकारः उरुस्त्रुनमदमेतेषां कर्मक
तैरियं किं गौश्रुतिदिष्टो न भवतः दुहोलेन यत्प्रतिषिध्यते विंदु उरुश्चेति पूर्वपूर्वमेव
विभाषितः दुग्गौः स्वयमेव सुप्रसुते गौः स्वयमेव तमते दंडः स्वयमेव अतमदंडः
स्वयमेव यत्किं गौप्रतिषेधेण अन्विशं शिभू आत्मनेपदा कर्मकाणां मपमं स्थानं
सूर्यकवं क जायते अवीकरतमेव ला प्रन्यते अ प्रन्यते प्रन्यमेव ला प्रन्यते अ
प्रयिष्टकथा ब्रूते अवावत आहोते गौरवतिष्ट विजुरुते सैन्यवः द्युरुत ऊषिरजोः
प्राच्यां व्यतरस्येपदेव ऊष्कनिष्कषे रजगो अतयोपातोः कर्मकर्तारि प्राचा माचा
याणां मेतेन प्रपत्यरस्येपदे भवतः युगात्मनेपदयो रपवादौ ऊष्मतिपादः स्वयमेव
रज्ज्पतिवसं स्वयमेव प्राग्रहाणं विकल्पार्थं ऊष्मते रज्ज्पते अर्वास्थित विभाषावेयम
तेतल्लिनिदोः स्यादिविषये वत भवतः चु ऊषेपादः स्वयमेव रंजेव सं स्वयमेव कोषि
षीष्टं दीष्टकोशिष्यते रद्वेते अकोषि अंजि स्वयमेव पातोः पातोरित्थिका
रः यदि त ऊर्ध्वमन ऊर्मिष्मामः आत्ततीयाथायवडपरिसमाप्त पातोरित्थिका

१२५

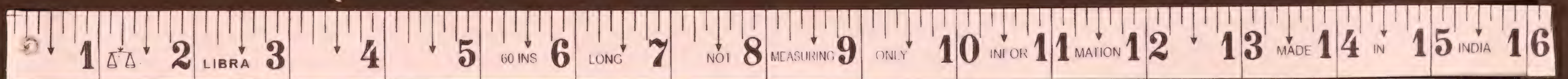
तद्यमं वक्ष्यति तद्यतव्यानीयरः कर्तव्यं करणीयं यातग्रहणमनर्थकं यदि यो यातयि
 कागत कृत्तपपदसंज्ञार्थं तत्रास्मिन्यातयिकारेतोयशास्याताम् पूर्वमाभूतामि।
 तिआपंयातकसंज्ञार्थं द्वितीयं यातग्रहणं कर्तव्यं यातोरित्येव विहितस्य यथास्या।
 दिहमाभूत लूभ्याम लूभिरिति तत्रोपपदं सप्रमीस्थं तत्रैतस्मिन्यातयिकारेयत्स
 प्रस्याविभर्थातिदिष्टं तत्रोपपदसंज्ञं भवति वक्ष्यतिकर्मणं कुंभकारः नगरकारः स्य
 ग्रहणं सूत्रेषु सप्रमीतिर्देशप्रतिपत्त्यर्थमिति रथाहियत्र सप्रमीश्रूयते तत्रैव यथास्या
 त स्तंभोरसः कोनसः इति यत्र वा सप्रमीकृतिरस्ति सप्रम्या जनेर्दुः इति स्य ग्रहणं
 त सर्वत्र सिद्धं भवति युरुसंज्ञाकरणमनर्थकं संज्ञादिज्ञाने सति समर्थपरिभाषायापास
 र्थं यत्र कुंभकरोति कटमिति प्रत्ययो न भवति उपपदप्रदेशाः उपपदस्यतिडित्येवमा
 दयः कृत्ततिड् अस्मिन्यातयिकारेति त्वार्जितः प्रत्ययः कृत्संज्ञो भवति कर्तव्यं करणी
 यम् अतिडितिकिमदीयातस्तूयातकृत्प्रदेशां कृत्तद्वितसमासाश्चेत्येवमादयः ॥
 वासरूपोस्त्रियाम् अस्मिन्यातयिकारे प्रसूयः प्रपवादप्रत्ययः यातः यायको भव

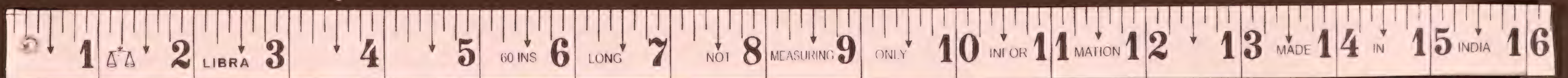
का.
बृ.
१३.

तिस्माधिकारविहितेप्रत्ययवर्जयित्वां बुलत्वावुत्सर्गः इगुपयत्ताप्रीकिरः कइत्यपवा
दः तदिषयेण बुलत्वावपि भवतः विज्ञापकः विज्ञप्ताविति यः प्रसृष्टपरति किम कर्म
एण एण्यसर्गः आतो नयसर्गं कइत्यपवादः सति तं वायकपव भवति गोदः कंवलदः ना
नचवेयकृतमसाक्ष्यम अस्त्रियामिति किम स्त्रियोक्तिवुत्सर्गः अप्रत्ययादित्यप
वादः सति तं वायकपव भवति चिकीर्षा चिकीर्षा कृतः प्राणबुलः एबुलत्वाविति व
द्व्यतिश्रोगतस्मात् एबुल्लंशवृत्ताद्यानितरुधं प्रत्ययान्नत रुमिष्यामः कृतसंज्ञास्तेवे
दितयः तत्रैवोदाहरिष्यामः कृत्यप्रदशाकृतैरर्थकार्थवचने इत्येवमादयः तव्यत
व्यानीयरः आतोरिति वर्तते तव्यत तव्य अनीयर इत्येते प्रत्यया भवन्ति तकारेणोस
गर्थी कर्तव्यम् कर्माणीयम् वसेत्तव्यः कर्तरिणश्च वास्तव्यः केलिमत उपसंख्यानम्
पवेलिमासाषः भिदेलिमानिकास्तानि कर्मकर्तरि वायमिष्यते अवयत अजन्त
द्वातोः यत्प्रत्ययो भवति तकारो यतो नावर्तितस्य गर्थः गेयम् पेयम् देयम् जेयम् अ
ण्यहं किम यावता हलन्ता एतन्तव्यति अजन्तभूतपूर्वाटपियशास्पात दि।

१३.

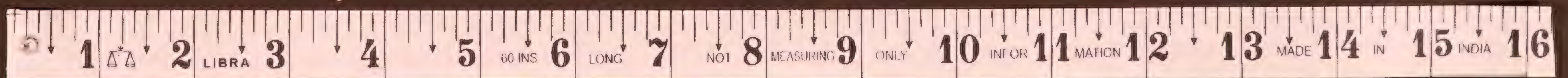
त्पम थित्पम तकिशसिवतियति जनीनामुपसंख्यानम् तकि तत्पुम शशि शस्ये
 वति वत्पम यति यत्पम जनि जन्पम हनोवावयव वयः चात्पः पारडपथात् प
 वर्गाद्वातो रकारोपथात् यत्पत्ययो भवति आप्नोपवाटः शप्र शप्प लभ लभ्यम् प
 वर्गात्तादितिकिम् पाक्यम् वाक्यम् अकारोपथादितिकिम् कोष्यम् गोष्यम्
 तपरकरांतत्कालार्थं प्राप्यम् शकिसहोश्च शकिसहिट्तेतयोः वधातोः
 यत्पत्ययो भवति शक्यम् सत्त्वं गट्मद्वरयम् शानुपसर्गो गट्मद्वरयम् इत्येतेभ्यः
 अतपसर्गोभ्यः यत्पत्ययो भवति गद्यं मध्यं चर्यं यस्यम् अतपसर्गदितिकिम् प्रगाद्यं
 प्रमाद्यम् प्रचार्यं प्रयाप्यम् यमेः सर्वेणसिद्धेति यमार्थवचनम् वरेगाडिवागुरौ ।
 आचार्योदेशः अगुरावितिकिम् आचार्यउपनेता अवघपापवर्त्यगर्ह्यपीणतया
 निरोधेषु अवघदत्ताद्याः शास्त्रानिपातन्ते गार्ह्यपीणतया अनिरोधइत्येतेषु र्थेषु
 यथासंख्यं अवघमिति निपात्यन्ते गार्ह्यवेद्भवति अवघं पापम् अतद्यमस्यत् वदः
 सपिक्यम् पापमिति निपात्यन्ते पीणतया वेद्भवेत् व्यवहर्तव्यम् पापः कंबलः प

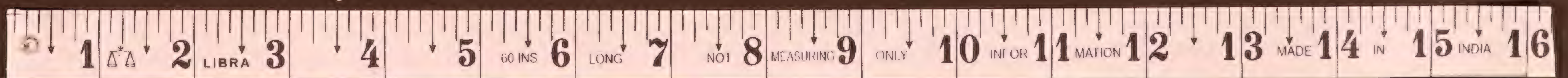
का.
वृ.
१३१

एपागोःपापमन्यत वर्येतिस्त्रियांतिपात्यतेस्त्रिरोधश्चेत् अप्रतिबंधःशतेनवर्यास
हस्तेणवर्या वृत्त्यान्वास्त्रीलिंगानिर्देशःकिमर्थःवार्याऽस्त्रिजः वलंकरणे वल्पा
मितिवहेर्धातोःकरणेयत्प्रत्ययोतिपात्यतेवरुन्तितेनेतिवल्पाकटे करणद
तिकिमवाच्यमन्यत सूर्यःस्वामिवेशपेयैः अगतौ अस्मां एपतिप्राप्तेस्वामिवेशपेयो
रभिधेययोःयत्प्रत्ययोतिपात्यतेसूर्यःस्वामी अर्योवेषःयतोनाव इत्युदात्तेनेप्राप्ते
स्वामित्यन्तोदात्तमेववक्तव्यमस्वामिवेशपेयोरितिकिम आर्योब्राह्मणः उपसर्गो
कल्पाप्रजने उपसर्गेतिनिपात्यतेकल्पावेत्यजनेभवतिउपपूर्वात्सर्गेत्यत्ययः
प्राप्तकालाकाल्पाप्रजनःप्रथमंगर्भग्रहांगर्भग्रहाणोप्राप्तकालागौरुपसर्गो
वदवाचकाल्पाप्रजनइतिकिम उपसर्गाशब्दिस्युग अजयंसंगतम् अजयं
मितितिपात्यतेनजीयतेइत्यजयम् अजयमार्यसंगतम् अजयंनोस्तसंगतम् ।
संगतमितिकिम अजरिताकंबलः वदसुपिकृष्व अतपसर्गइतिवर्तते वदते
धातोःसुवन्तेउपपदेअतपसर्गोक्त्वाप्रत्ययोभवतिचकाराद्यश्चब्रह्मोयं ब्रह्मवयम्

१३१

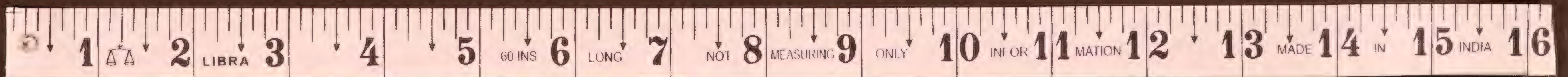
सत्योद्यं सत्यवद्यं सुपीतिकिम वाद्यम अतस्मादत्येव प्रवाद्यम भुवोभावे सप्यन
पसर्गदतिवर्तते भवेत्तीतोः सुवन्ते उपपदे अतपसर्गभावे क्यप्रत्ययो भवति यत्तु नान
वर्तते ब्रह्मभूयंगतः ब्रह्मन्म देवभूयंगतो देवसं भावग्रहणसत्तरां सुपीत्येवम
व्यम अतपसर्गदत्येव प्रभव्यं हनस्तव सप्यनपसर्गदत्यनवर्तते भावदतिवहन्तेः
धातोः सुवन्ते उपपदे अतपसर्गभावे क्यप्रत्ययो भवति तकाराच्चात्तादेशः ब्रह्मह
तासहत्यासुपीत्येव यातावर्तते एण्डभावेन भवत्यतभिधानात् अतपसर्गदत्येव
उपचातोवर्तते एतिसुशासुवृट्जुषः क्य सप्यनपसर्गभावे दतिवतिवृत्तम सा
मात्येन विधाने एतिसुशासुवृट्जुष इत्योतेभ्यः क्यप्रत्ययो भावति इत्यः स्तभ्यः
शिष्यः वृत्त्यः आदत्यः जुष्यः क्यविति वर्तमाने पुनः क्य सुहृणो वाथ कवाथनार्थम
उगवशपके एतवाथिना क्यवेव भवति अवशपस्त्यः वृग्रहणेन वृजोपुहृणमिष्य
तेतवृट्ः वार्याकृतिजाः शासिदुहिगृहिभोवेति वक्तव्यम शास्यम इत्यम दोह्यं
गृह्यम आदृ पूर्वादर्जे संज्ञाभ्यामपसंख्यानम आज्यम कथमपेयमिति ईदृ गोदृ

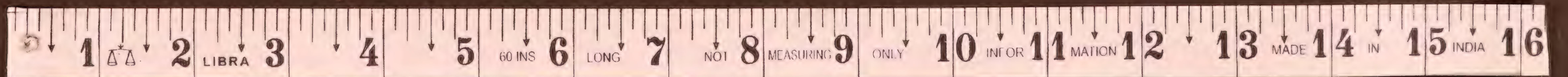
का.
वृ.
१३

पंतोणः ऋडपथाश्चाङ्गपिप्पते ऋकोरापपथाद्वातोः क्यप्प्रत्ययोतवतिङ्गपि
प्रीतीयवर्जयिता वृत्तवृत्तम ऋधुवृत्तम अङ्गपिप्पतेरितिकिम कल्पम चर्तं
तपरकरांकिं कृतसंशब्देनापदेवभवतिकीर्त्तयानोहजेरापदेववक्तव्यः पा।
पिसर्गारजः समवर्षाश्च समवर्षः इंचावनः त्वन्तोर्थातोः क्यप्प्रत्ययोभवति
ईकारश्चान्तादेशः खेयम दीर्घनिर्देशः प्रश्नेषार्थः तत्रद्वितीयरूपाः येविभाषेत्ता
त्रवायनार्थः भृजोसंज्ञायाम् भृजोधातोर्भसंज्ञायांविषयेक्यप्प्रत्ययोभवतिभृत्पाः
कर्मकराः भर्तव्यादित्यर्थः असंज्ञायामिति किं भार्यानामक्षत्रियाः संसर्वाविभाषासं
पूर्वाविभाषासंभृत्पाः संभार्याः संज्ञायांपुंसिदृष्टत्वात्तेभार्याप्रसिद्धातिसिद्धिर्भावा
धिकारोक्तितेनभार्याप्रसिद्धाति स्तेर्विभाषा स्तेर्धातोर्विभाषाक्यप्प्रत्ययोभव
तिऋडपथत्वात्प्राप्तिविभाषेयम् परिसृज्यः परिसार्गः राजासूर्यसूर्यस्तेषांरुच्य
ऊष्णकृष्णपशपावय्याः राजासूर्य सूर्यस्तेषांरुच्य ऊष्णकृष्ण पशप अथय्यदत्ते
तेक्यपिनिपातनेराजशाब्देत्तोर्यात्तेप्रथमान्तवोपपदेसन्तोतेक्यप् राजासोतयः

१३३

राजावाइयते राजसूयः कृतः सुसर्तिभां क्यप्र सतेः ऊर्ध्वं सुवते वां कडागमः सवतिसर
 तिवा सूर्यः मृषा पूर्व सर्वदतेः पक्षयति प्राप्ते नित्यं क्यत्रिपात्पते मृषो घम रोवते सौरु
 व्यः पुषेरादि कृतं वसं जायाम ऊष्म गोष्पे अन्त कृषे पशपते कृषपशपाशाला
 याः कर्मकर्तृतिपातनमनययते अययः भियोद्येनदे भिदे रुज्जते अ कर्तृ
 क्यप्रिययते तदे भियेये उज्जेर्यं वं भिनत्रि कलमिति भियम उज्जुत्पुदकमित्यु
 द्यः नदइति किम भेत्ता ओज्जिता पुष्पसिद्येनत्तत्रे पुषेः सिधे अथिकरणा क्यत्रि
 पात्पते नत्तत्रे भियेये पुष्पसिन्धुर्था इति पुष्पः सिद्यन्तपसिन्धुर्था इति सिद्यः तत्तत्र
 तिकिम पोषागः सथनः विषयविनीयजित्तामंजकल्कहलिषु विषयविनीया
 जित्पइत्येतेशाद्वानिपात्पते यथा संख्यं मंजकल्कहलिषु वायेषु विस्वात्पते नयते
 अतथा जयते रीति प्राप्ते कर्मणि क्यत्रिपात्पते विषयो मंजः विषपमन्य विनीयः क
 ल्कः विनेयमन्यत जित्पोहलिः जेयमन्यत प्रत्यपि भाग्रहेच्छं दसि प्रतिअपि द
 तेवं पूर्वात् ग्रहेच्छं दसि विषये क्यप्रत्ययो भवति मत्रस्यत प्रतिगदह्यम तस्मात्रापि

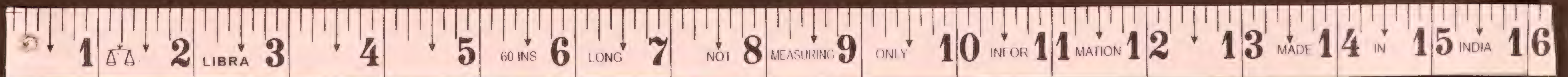

का.
ब्र.
१३३

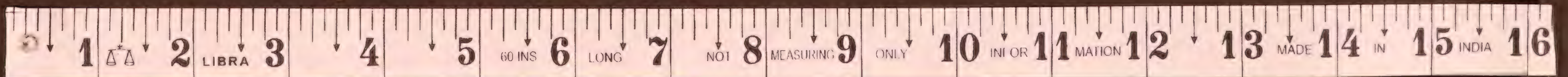
रहस्यम् कलसीति किं प्रतिशालं अपिशालं पदास्त्रैश्वाद्यापक्षेषु च पदे अस्त्रैरि
णिवात्यां यापक्षे वा श्रेष्ठः प्रत्ययो भवति पदे तावत् प्ररहस्यं पदम् यस्य प्ररहस्यं सं
ज्ञा विहितं अत्र रहस्यपदं यस्मात् ग्रहः क्रियते अस्त्रैरीपरतः ग्रहका इमे ग्रहीतका
इत्यर्थः स्त्रीलिंगातिरेकादत्र न वति पक्षे भवः पक्षः वासं देवग्रहः अर्जुनग्र
हः तत्पक्षे अत्र इत्यर्थः विभाषा कृद्वाः करोते वर्धते अविभाषा क्यप्रत्ययो
भवति करोतेर्णपति प्राप्ते वर्धते रपि अथुपयत्ना त्रिते क्यपि प्राप्ते विकल्प आरभ्यते
कृत्य कार्यं वृषे वर्धम युग्मचपत्रे युग्ममिति तिपात्यते पत्रे वेद्मवति पतन्ति तेने
ति पत्रे वाहनं यणोश्च युग्माहस्ती यजः क्य कृद्वाति पाद्यते पत्रे इति किम् यो
रपमन्त अमावस्यादन्तरस्याम् यमाशब्दः सहाये वर्तते तस्मिन् पत्रे वसोर्था
तोः कालेऽपि करोणापत्ययः तस्मिन् अन्तरस्यां वृद्धभावे तिपात्यते सहवसतो
स्मिन्काले सूर्यावेदमसाविति अमावस्या अमावास्यावा एकदेशा विकृतस्या
नत्या दमावस्यायावेतत्रा मावस्याशब्दापि ग्रहणं भवति अमावसारहः

रा.

१३३

एतन्निपातयास्पृष्टाद्विताम तथैकवृत्ति तातयो स्वरश्चमेप्रसिध्यति कंदसि
 निष्ठात्कदेवहूयप्रणीयोच्छिष्यमर्थस्तयाध्वर्यत्वात्तादेवयज्ञाष्टकप्र
 तिषीयब्रह्मवाद्यभावस्तावोपवायमुदाति निष्कपादयःशास्त्राच्छंदः
 सिविषयेतिपातनेयादिलक्षणेनानपपत्र तन्निपातताद्ववतिसिद्धम निष्
 क्यरति कृतीच्छेदनेइतस्मात्त्रिःपूर्वात्कपिप्रोप्राप्त्यत्ययःआयन्तविष्
 र्णयोनिमस्रवतनिपायते निष्कपचिन्वीतपशुकामः देवशास्त्रउपपदेहूयते
 जंहोतेवीक्यम् देवहूयःप्रपूर्वाइत्युवाचतयेतःकप प्रणीयःउत्रीयःउत्त
 र्वीच्छिषेःकप उच्छिषः मृदुप्राणान्तास्तत्र कदते धाहर्कते एतेभ्यःय
 यत्प्रत्ययःमर्गःस्तयाःस्त्रियामेवतिपाततम् ध्वर्यः त्वततेर्यत एतःएतस्मादेवा
 एतत् त्वाणःदेवशास्त्रतपपदेयजेर्यशास्त्रःप्रत्ययःदेवयज्ञा स्त्रीलिंगेतिपातत
 आइपूर्वात्प्रच्छेःकप आष्टकः प्रतिपूर्वात्सिधेःकप पतंवप्रतिषीयःब्रह्म
 एषपदेवदेएत ब्रह्मवायःभावःस्ताभःउपपूर्वस्थितोतेःएतदयोदेशोऽ

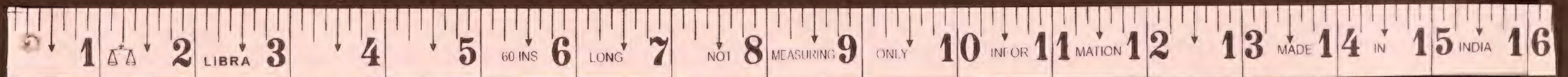

का.
वृ.
अथ

पचायण्यरम् प्ररुषव उत्तरपदेतिपाततमेतत् द्विरणमितिचवक्तव्यं द्विर
 एपादन्यत्रउपावयम् प्ररुमेव तिष्ठत्येवत्ययेविद्यातिःसःपतेतिपाततात
 एपादगादेशरुतेता वपचायेतिपातितौ एपादेकस्माच्चतुर्भःक्यच्चतुचय।
 तोविधि एपादेकस्माभ्यशब्दश्च द्वौक्यपौएपाद्विधिश्रुतः अरुलोएपात।
 पंचमर्थेष्वही अर्वाणान्ताद्वातोःरुलन्ताश्चएपात्प्रत्ययोभवति कार्यमहायं
 पाक्यम वाक्यम् ओरावशपके अवशपभावश्चावशपकम् उवाणान्ताद्वातोभ
 एपात्प्रत्ययोभवतिआवशपकेद्योत्ये लायम पायम् आवशपकेइतिकम्।
 लयं पयम् आवशपकेद्योत्यइतिवेत्स्वरसमासान्तपपत्तिः अवशपलायम्
 वशपपायमिति नैषरोषः मयूरयंसकादितात्समासोभविष्यति उत्तरपदप्र
 कृतिस्वरदेवयत्नःकरिष्यते आसयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च आरुसर्वात्म
 नातेःपुवपिरपिलपित्रपिच इत्येतेभ्यश्चमत्प्रत्ययोभवति यतोपवादः आसाय
 पायम् वायम् रायम् लायम् अपत्रायम् आवायम् अतक्तसमञ्चयार्थ।

१३४

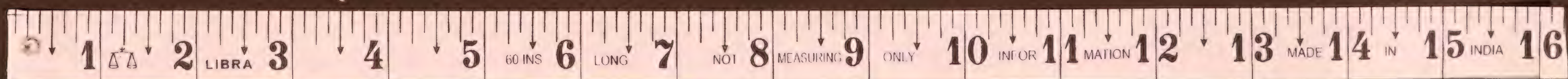
अकारः दभेऽदाभम आनायो नित्ये आनाय इति निपायते अतित्येभिथेये न
 यते गदृ पूर्वाण्यदायादेषो निपायते अतित्यर्थे वाच्यैः आनायो दक्षिणाग्रिः
 रुफिरेषा तस्मादतित्यविशेषे दक्षिणाग्रावेवावतिष्ठते तस्य वा तित्य तस्य जा
 गणात् अश्रुगाहं पत्ता दातीयते दक्षिणाग्रिगह्वनीयेन सहैकयोतिस्तत्रै
 देतिपातने तदक्षिणाग्रिमात्रे तस्य हिनयोतिर्विकल्पते वैष्णवकुलादितव
 तस्तदीयभ्राष्ट्राङ्गाङ्गाह्यपत्ताह्यति आनायो नित्य इति चेदक्षिणाग्रौ कृतं भवे
 त एकयो नौ तत्रैविभा दातेयो ह्यन्यथा भवेत् प्राणायामसंस्तौ अविद्यमा
 नासंस्ततिरसंस्तिति संस्ततिः संस्तनं संस्ततिः प्राणायाम इति निपायते अ
 व. संस्तताभिथेये प्राणायामौः असंस्ततावित्तिकिम प्रणयोऽन्यः यथेवं कथं तदे
 तत् ज्येष्ठाय प्रणयपिता ब्रह्म प्रब्रूयात् प्राणायामान्ते वासितेनात्यसैकसै।
 चनेति एवं तर्हि संयति रभिलाषो गम्यते तदभावे तन्निष्कामतया असंस्त
 तिरन्ते वासी भवति तस्यै निष्कामायान्ते वासिते प्राणायाम ब्रह्म प्रब्रूयादि

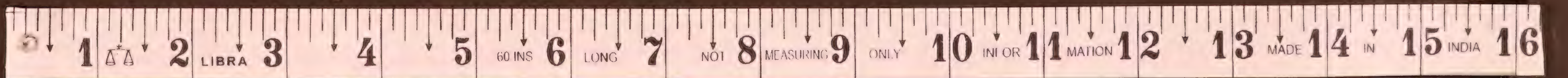
का.
बृ.
१३५

तियुज्यते पायासात्राण्यनिकायपायामानहवित्रिवाससामिथेनीष पायसा
त्राण्यनिकाय पायाइतेतेतिपात्यन्तेयथासंख्यमानेहविषितिवोससामापो
त्यांवाभिधेयायां पायइतिमादेएपत्यत्ययःआदिपरतेवतिपात्यतेसात्राण्यहविः
सनेयमन्यत इतितावच्छहविर्विशेषेवतिष्ठेतिहवींश्चिनोतेएदायादेशः।
वाटिकतेवतिपात्यतेतिवासनिर्कानेयमन्यतथात्रोएपत्यत्ययेतिपात्यतेसा
मिथेनीचेद्भवतिपायापेयमन्यत सामिथेनीशत्रुःअग्निशेषस्यवाचकःतत्रथा
येतिनसुवांसामिथेसुख्यतेकिन्तार्हिकाविदेवइतिशब्दोह्ययंतथाचसामिथे
त्यामपिटपतेपायाःशंसतिअग्निनेतांसेसोमकृतभिरिति कृतोऽंइपायसं
वायोऽंइपायसंवायाविदेतौशब्दोनिपात्यतेकृतावभिधेयेऽंइशब्देत्ती
यान्तउपपदेपिवतेथातोराधिकरागयत्यत्ययोयंचतिपात्यतेऽंइनपीयतेअस्मि
न्सोमइतिऽंइपायःकृतःयेतोनावरतिस्वरःसंपूर्वाश्चिनोतेःएदायादेशोनिपा
त्यतेसंचीयतेसावितिसेवायाःकृताविति किंऽंइपातःसंचेया अग्नौपमिवायाप

१३५

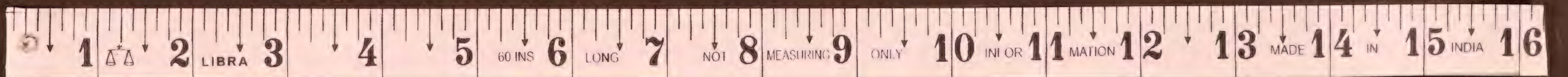
वायसमूह्याः परिचाय उपवायसमूह्या इत्येते शब्दातिपात्यन्ते अत्रावाभिधेये।
चितोतेः एतदायादेशोतिपात्यन्ते परिचायः उपवायः संसर्वाद्देहः संप्रसारणं दी
र्घतंचतिपात्यन्ते समूह्यं चित्वा तपश्च कामः अत्रावितिकिम मरिचैयः उपवेयः
चित्वाप्रिचित्वेव चित्पशब्दः अत्रिचित्पशब्दश्चतिपात्यन्ते चित्पश्रिः अत्रिचयन
मेवाप्रिचित्पाभावेयकारप्रत्ययः तत्कृतेनोदात्तत्वं भवति अत्रावित्पेव चैयमस्य
त एबुल्लवौ धातोरिति वर्तते सर्वधातुभ्यः एबुल्लवौ प्रत्ययौ भवतः कारकः
कर्ता हारकः कर्ता चकारः सामान्यग्रहणविचारार्थः तच्चं दसितमिष्टं मेयः सि
ति तंदिग्रहिपचादिभ्यो लृणित्यवः प्रत्येकमादिशब्दः संबध्यते त्रिभ्यो गणोभ्यो
स्ययः प्रत्ययाः यथा संबध्यं भवन्ति तंद्यादिभ्यो लृः ग्रहादिभ्यो णितिः पचादिभ्यः
अचनेदिग्रहिपचादयश्च न धातुपादसंवि विष्ठागृह्यन्ते किल्लर्हितं दतयामाण
इत्येवमादिषु प्रातिपदिकभाषेण उद्भूत्यप्रकृतयोतिर्दिश्यन्ते तंदिवासिमदि
दृषिसाधि वर्धिशोभि रोचिभ्यः एपलभ्यः संज्ञायां संहनः चमनः दमनः दृसणः

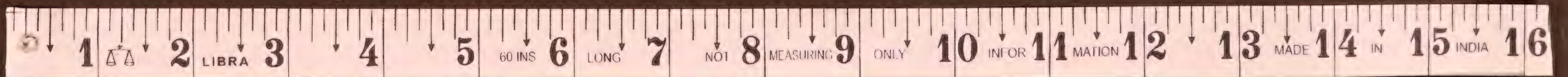
का.
वृ.
१३६

स्यथनःवर्धनःशोभनःरोचनःसहितपिदमैसंज्ञायाम सहनःतपनःदमनःजल्य
नःदर्पणःरमणःसंक्रंदनःसंकर्षणःजनार्दनःयवनःसभ्रसूदनःविभीषणःल
वणःनिपातनाञ्जणतम वित्तविनाशनःऊलदमनःपात्रुदमनःनेर्म्पादिःग्रह
उत्साहउद्दामस्यामंत्रसंमन्तीग्राहीउत्साहीउद्दामीउद्दामी स्यायीमेत्रीसंमेत्रीर
क्षत्रवर्षणोत्रेतिरत्नीतिश्रावी निवाषीतिशायी याष्ट्रवाप्त्यसंवाप्त्यब्रजपट
वसांप्रतिषिद्धानाम अयावीअयाहारी अचिनायी विषयि विषयि देषोविषयी
विशयीदेशःअभिभाविभूतेअभिभावोअपराधो उपरोधीपरिभवीपरिभावीप्र
हादिः पचवच वपवद चल पत तट्टमेषट्ट सवट्ट चरट्ट गरट्ट तरट्ट चोरट्ट गा
हट्ट जगपर हार सूट्ट देवेट्ट सेव मेघकोषमेथ नक्त ब्रज दर्शी दुर्म सपे जर
ट्टरा अपच पचादिराकृतिगण इगुपयजाप्रीकिरःकः इगुपयेभोधातभःजा
नातेःप्रीणातेःकिरतेश्चकप्रत्ययोभवतिविहितपःविलिखःबुधःकृशःजानाती
तिज्ञःप्रीणातीतिप्रियःकिरतीकिरःदेवसेयमेवादयःपचादोपहितयाः श्रात

१३६

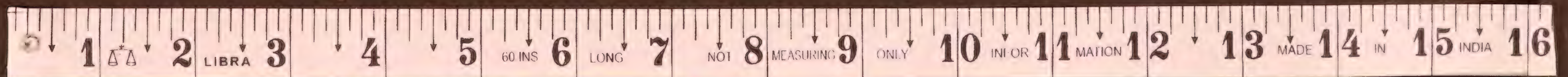
ओपसर्गे आकारान्तेभ्योधातुभ्यः उपसर्गोपपदेकप्रत्ययोभवतिसुस्यःसुस्यः पाञ्चा
 मायेत्स्वःशः प्राञ्चाभायेद्दृतेतेभ्यःधातुभ्यःशप्रत्ययोभवति पाउत्पिवःच्चाओ
 ङ्किञ्चःविजिञ्चाभाउद्धमःविधमःयेद् उद्धयःविधयःदृश उत्पश्यःविपश्यःउ
 पसर्गइतिकेविज्ञानवर्तन्तिपश्यतीतिपश्यःजिञ्चःसंज्ञायांप्रतिषेधःव्याञ्चः अत
 सर्गाल्लिप्ताविन्द्यातिवेद्युवेजि वेतिसाहिसातिभ्यश्च अतसर्गभ्यःलिप्तादिभ्यः
 सप्रत्ययोभवतिलिपतीतिलिपःविन्दतीतिविन्दःधारयतीतिधारयःवेदयतीति
 वदयःउदेजयतीतिउदेजयःचेतयतीतिचेतयःसातिःसौत्रोधातुःसातयतीतिसात
 यःसाहयतीतिसाहयःअतपसर्गादितिकिमप्रलिपःतौलिपेरितिबक्तव्यमति
 लिपाःदेवाःगवादिषुविन्देःसंज्ञायामितिबक्तव्यम गोविन्दःअगविन्दः दधातिदा
 धातोर्विभाषा दौक्षोपांविभाषाशप्रत्ययोभवतिणस्पापवादःददःदायःदयः
 जयःअतपसर्गादित्येवप्रदःप्रथः जालातिकसन्तेभ्योणः इतिशाब्दश्रायर्थेज
 लदौमावेवमादिभ्योधातुभ्यःकसर्गात्वावित्येवमन्तेभ्यःविभाषाणप्रत्ययोभवति

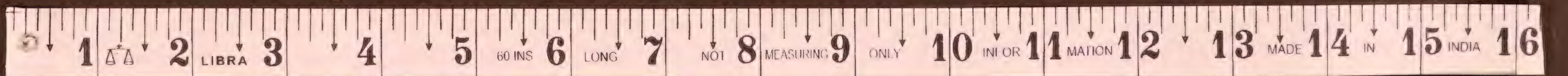
का.
वृ.
१३२

अवोपवादः जालः जलः बालः अतपसर्गादित्येव प्रजलः ततो तेः ए उपसंवातम्
अवततो तोत्पवतानः शण्डाया सुसंस्त्रतो गमान् हलिहृस्त्रिषससश्च अतपसर्गा
दितितिवृत्तम् विभाषेति च शैटः आकारान्ते भवथातभः अप आसुसं सुअत
ए अवसा अवहलिहृस्त्रिष सस इत्येते भवथातप्रत्ययो भवति आकारान्तता।
देवशपायतेः प्रत्यये सिद्धे वचने वाथ क वाथ नार्थ उपसर्गकं वाथ यिना अयमेव भा-
ति अवशपायः दायः धायः व्यायः आस्वावः संस्त्रावः अत्यायः अवशायः अवहारः लेहः
स्त्रिषः आसः दुत्पोरतपसर्गा इतो ते तयते च अतपसर्गात ए प्रत्ययो भवति दुतो तो
तिदावः नयतो तिनायः अतपसर्गादितिकिम् प्रद्वः प्रमायः विभाषाग्रहेः ग्रहेर्था
तो विभाषा ए प्रत्ययो भवति अवोपवादः ग्राहः ग्रहः व्यवस्थित विभाषावैयम् जल
चरं ग्राहपवज्यातिषि ग्रहपव भवते चेति वक्तव्यम् भवतीति भावः भवः रोहेकः य
हेर्थातोः क प्रत्ययो भवति रोहेकर्मणि रोहे वेश्म तन्वादा राश्वरह्णा नोति गहहादा
राः गहहे वेश्म शिल्पिनिष्ठन् पातोः ह्यस्य प्रत्ययो भवति शिल्पिनिकर्तरि न्तिवति

१३२

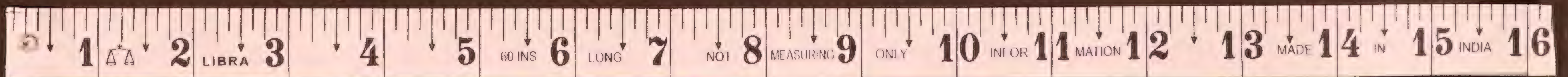
रजिभःपरिगणतम तर्तकःतनकध्वजकःनर्तकीखनकीरजकीरेर्जस्नुतासि
 कलोपश्च गस्यकन गायतेःशकस्यस्योभवतिशिल्पितकर्तृरिगायतीतिगा
 यकः एषुट्च वकोरागागद्व्यनकृष्यतेएषुट्प्रत्ययोभवतिगायतेःशिल्पिनि
 कर्तृरिगायतःगायनीयोगविभागउत्तरार्थः ॥शुब्रीहिकालयोः वकोरागा।
 एषुनकृष्यतेजहातेर्थातोःजिहीतेश्चएषुट्प्रत्ययोभवतिब्रीहौकालेवकर्तृरि
 हायतानामब्रीहयोभवन्तिजहत्सुट्कमितिकृताकालेहायतःसांवत्सरःज
 हातिभावातितिकृता पुस्तलःसमभिहारेव पुस्तलद्वयेतभःपातभःसम
 भिहारेवुत्प्रत्ययोभवतिप्रवकःसरकःलवकःसमभिहारग्रहणेनात्रसाधुका
 रित्वंलक्ष्यतेसाधुकारिणावुचिधानम सकृदपियःसष्टकरोतितत्रभवति वहु
 षोपियोड्करोतितत्रभवति आशिषिच आशिषिगम्यमानायाम् पातमात्र
 दुत्प्रत्ययोभवतिजीवतात जीवकःतदतात तन्दकःआशीप्रार्थनाविशेषःस
 वैहक्रियाविशेषःश्रमृष्णाःक्रियायाःकर्ताभवतेशास्यते ॥इतिजयादित्यविर

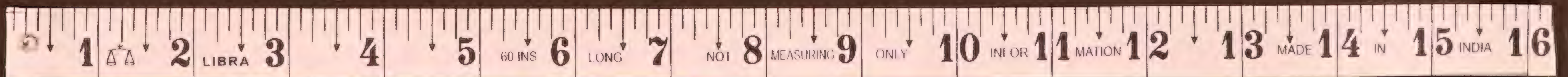
का.
बृ.
१३८

वितायां काशिकायां द्वितीये तृतीये स्थाप्यायस्य प्रथमः पादः कर्मण्यप्यत्रिविधे
कर्मकर्मनिचलनं विकार्ये प्राप्यं च सर्वत्र कर्मण्यप्यपेक्षेयात्तोरण्यप्ययो भवति नि
वर्त्यं कर्मकारः विकार्ये कर्मलावः प्राप्ये वेदव्यायः चर्चापरः ग्रामे गच्छति आदि
ते पश्यति हि सवन्तं एतौ तीत्यत्र प्रत्ययो न भवति अतः भिन्नात् शीलिकामिभिन्ना
वतिभेदाः मांसकामा मांसमभक्षः मांसमभक्षकल्याणाचारः कल्याणाचारः
द्विद्विभिन्ना वतिवक्तव्यम् सातप्रतीतः सातप्रतीता बहुलमः बहुलमा द्वावा
सुत्रं द्वेन स्पर्धायो शब्दे वेदेन तन्तुसन्ताते मादुमाने इतेभ्यः कर्मण्यप्यपेक्षेयात्
त्ययो भवति कप्रत्ययस्योपवादः स्वर्गहायः तत्र वायः धान्यमायः आतो न पसर्गकः
आकारान्तेभ्यः यातभ्यः अतपसर्गभ्यः कर्मण्यप्यपेक्षेयात् कप्रत्ययो भवति अणोपवा
दः गोदः केवलदः पाद्विण्त्रमं गुणिलित्रमं अतपसर्गइति किमवत्वासन्तायः
सुपिस्थः सुवन्ते उपपदे विष्तेर्थातोः कप्रत्ययो भवति समस्यः विषमस्यः कूट
स्यः अत्र योगविभागः क्रियते सुपि आकारान्तेभ्यः यातभ्यः कप्रत्ययो भवति द्वा

१३८

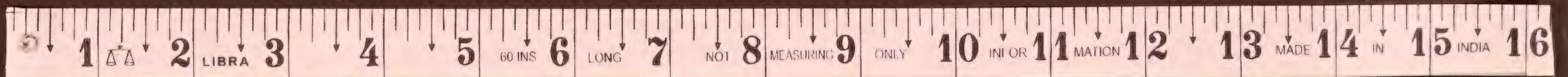
भोपिवतीतिदिपःपाटपःकव्वःसमस्यःविषमस्यःकूटस्यःतस्यःस्यस्यस्यत्रस
 पिकप्रत्ययोभवतिकिमर्थमितंकर्तरिप्रयोगःश्रुतेतभवेयथास्यात् आद्युतास
 ज्ञातमावृत्त्यःशालभोत्थःद्येतोत्योवर्ततेइतउत्तरंकर्मणिसुपीतिवद्वयमप्यन
 वर्ततत्रसकर्मकेषुधातुप्रकर्मण्येतत्तदपतिष्ठतेत्यत्रसुपीति तन्शोकयोःपरि
 स्तजापत्तदोः तर्देशोकइत्येतयोःकर्मणोरुपपदयोःपरिस्तजापत्तदोर्थातोःक
 प्रत्ययोभवति तर्दपरिस्तजश्रुतिशोकापत्तदःपुत्रोजातःश्रालस्यसुवाहरणःयो
 रितिवक्तव्यम् अलसस्तर्दपरिस्तजइत्युच्यते तन्परिमाजपवात्यःसुखस्याहता
 शोकपवादःशोकापवादपवात्याकप्रकरणमूलविभुजादित्यउपसंख्यानम् म
 लाविविभुजतिमूलविभुजोरथःतलमुवातिथत्रैषिकाकग्रहास्तिलाःकौमोद
 तेऊमदम् शोदातः सोपसर्गार्थश्रारंभःदधातेजीनोतेश्रुजातोप्रेणोपस्तृष्टाक
 मण्यपपदेकप्रत्ययोभवतिश्रणोपवादःसर्वप्रदःपथिप्रज्ञःप्रदतिकिमज्ञासन्दायः
 समिख्यः सोपसर्गार्थश्रारंभःसंपूर्वात्तत्वाइत्येतस्माद्वातोःकर्मण्यपपदेकप्रत्ययो

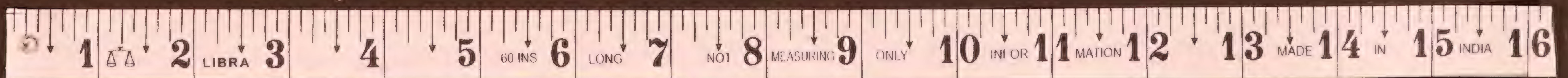
का.
वृ.
१३५

भवतिगाःसंचयेगोसंख्याःपशुसंख्याः गणोष्टक कर्मण्युपगमदतिवर्ततेगायतेःपिवो
तेष्वधातोःकर्मण्युपपदेत्यनपसर्गद्वयप्रत्ययोभवतिकस्यापवादःवक्त्रंगायतीतिवक्त्र
मःसामगाःवक्त्रगीसामगीसराशीधोःपिवतेरेष्यतेसरापःशीथुपःसरापीशीथुपीस
राशीधोरितिकिम लीरेपिवतीतिहीरणाब्राह्मणीपिवेतेरितिकिम सरोपातिस
रापा अतपसर्गदत्येववक्त्रसंगायसामसंगायाःबहुलेकंदसीतिवक्त्रयम याब्राह्म
णीसरापाभवतिनैतंदेवाःपतिलोकेनयन्ति हरतेरतमतेच हरतेर्थातोरेनयम
नेवर्तमानाकर्मण्युपपदेत्यचप्रत्ययोभवतिअणोपवादःइद्यमनसुत्तेयत्नम अं
शाहारःदन्तहरःअन्यमनरितिकिमभारहारःअशमप्रकरणेणशक्तिलोगालो क
शशितोसरचटचटीयनःषुग्रहेरुपसंख्याने शक्तिग्रहःलोगलग्रहःशंक्रशश
हःऋषिग्रहःतोमरग्रहःचटग्रहःचटीग्रहःयनर्ग्रहःसूत्रेचथार्यर्थेसूत्रग्रहःसू
त्रेथारयतीत्यर्थःसूत्रग्राह्येवात्र वयमिव वयसिगममातेहरतेःकर्मण्युपपदेत्य
प्रत्ययोभवति उद्यमतार्थःआग्नेःकालकृताशरीरस्यावस्थायौवनादिवयःय

१३५

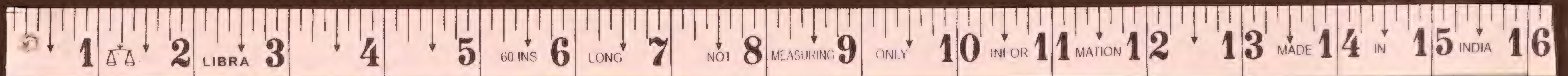
इयमनेक्रियमाणं संभाष्यमानं वावयोगमयतितत्रायं भवति अस्मिन् हरः साकवच
 हरः तत्रियक्रमः आदिताच्छीले आदृष्ट्वा हरतेः कर्मण्युपपदे अश्रुत्ययो भ
 वति ताच्छीले रास्यमाने ताच्छीले तत्संभावता पुष्पाहारः फलाहारः पुष्पाह
 रां स्वाभाविकी फलानपेक्षा प्रवृत्तिरस्येति त्र्यः ताच्छीले इति किम भागमाहर
 ति भागमाहारः अरुः अरुं पूजायाम अस्माद्वातोः कर्मण्युपपदे अश्रुत्ययो भवति
 अणोपवादः स्रियां विशेषः पूजाहं ब्राह्मणो गंधाहं मालाहं स्तम्भकर्णयो रमि
 जपोः स्तम्भकर्ण इत्येतयोः सुवक्तयोरुपपदयोः यथा संख्यममिजयोः यातोः अ
 श्रुत्ययो भवति अमरकता जपे अश्रुत् कर्म कता कर्म तस्यै भवतीति सपीत्येतद
 भिसंवध्यते हस्ति सूचकयोरिति वक्तव्यम् स्तम्भे रमते स्तम्भे रमो हस्तो कर्णो जप
 तिकर्णो जपः सूचकः हस्ति सूचकयोरिति किं स्तम्भे रता कर्णो जपिता शमिधा
 तोः संज्ञायाम शमि उपपदे यातमात्रा संज्ञायां विषये अश्रुत्ययो भवति शंकरः
 शंभवः शंवदः यातग्रहणं किम यावता यातो रिति वर्तते तव शमि संज्ञा यो यातग्र

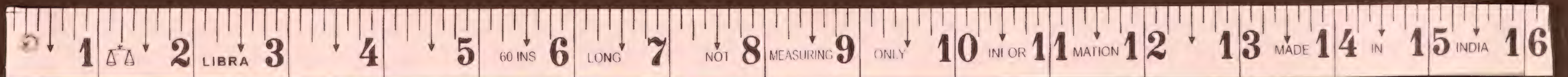
का.
वृ.
१५.

हणंकुजोहेतादिषुप्रतिवेथार्थं शंकरानामपरिव्रजिकाशंकराशक्तिकातर्क्यी
ला अधिकरणोशेतः सपीतिसेवथतेशेतर्थातोर्थिकरणसुवन्तेउपपदेप्रप्र
त्ययोभवतिखेशेतैवशायःगर्तशायःपार्थादिष्टपसंख्यानपार्थाभांशेतैवार्थश
यःउदरशायःपृष्ठशायःदिग्यसहस्रार्थाश्चदिग्येतसहशेतैदिग्यमहाशायःउत्ताना
दिषुकर्तृषुउत्प्यानशायःअर्थमर्थशायः गिरौडच्छंदसि गिरौशेतैगिरिशः वरे
ष्टः अधिकरणरतिवर्ततेचैरर्थातोर्थिकरणोउपपदेदप्रत्ययोभवतिऊरुषुवर
तीतिऊरुवरःसद्वरःऊरुचरीसद्वरीप्रत्ययान्तकरणोडीवर्थम भिक्षासेनादा
येषुच अनधिकरणार्थआरेभःभिक्षासेनाआदायदत्तेषुपपदेषुचरतेःदप्रत्य
योभवतिःभिक्षाचरःसेनाचरःआदायचरः पुरोयतेषुसन्तैः पुरसुअग्रतसुअ
ग्रदत्तेषुपपदेषुसन्तैरर्थातोःदप्रत्ययोभवतिपुरःसरतिइतिपुरस्सरःअग्रसरः
अग्रसरः पूर्वकर्तारि पूर्वशब्देकर्तृवाचित्युपपदेसन्तैरर्थातोःदप्रत्ययोभवतिपू
र्वःसरतिपूर्वसरःकर्तरीतिर्किं पूर्वदेशोसरतिपूर्वसरः कुजोहेतताच्छीला

१५.

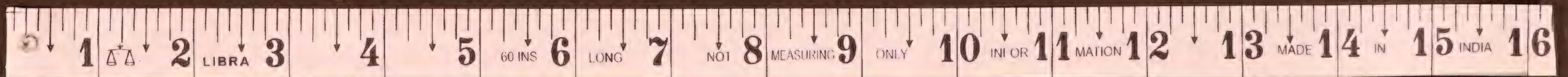
तलोमेषु कर्तरीतिवर्ततेन कर्मण्यप्यदेकरोतोर्थातोऽप्रत्ययो भवति हेतोता।
 च्छीलेऽप्यतलोमेषु गम्यमाने हेतौ रेकान्तिके कारणं ताच्छील्यते स्वभावात्
 आतलोममनकूलता हेतोतावत् कस्याशोककरी विधायशस्करिता च्छीले
 आह्वकरः श्रयकरः श्रुतलोमेषु प्रेषकरः वचनकरः पतेष्वितिकिम ऊंभकारः
 दिवाविभाप्रभावास्कारान्तानेतादिबहुनाली किंलिपिलिविलिभक्तिकर्तृ
 वित्रक्षेत्रमेवाजंवाबाहुहर्गतद्वनवरुषु कर्मणि सपीति द्वयमणनवर्ततेत
 त्रयथायोगं संबंधः दिवादिषूपपदेऽकरोतेर्थातोऽप्रत्ययो भवति अहेतायर्थश्चा
 रंभः दिवाशब्दधिकरणावचनः सुपीत्यस्य विशेषणं दिवाकरोति प्राणिपुष्पेष्टा
 पुक्तानिति दिवाकरः विभाकरोति विभाकारः प्रभाकरः भास्करः सकारस्य ति
 पातनादिसर्जनीयजिह्वा मूलीयोनभवतः कारकरः श्रुतकरः श्रुतनकरः आ
 दिकरः बहुकरः नालीकरः किंकरः लिपिकरः लिविकरः वलिकरः भक्तिकरः
 कर्तृकरः वित्रकरः क्षेत्रकरः मेवापककरः द्विकरः जंवाकरः बाहुकरः अहस्कर

क.
वृ.
१५।

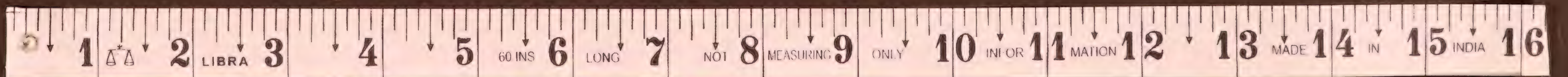
रःयत्करःतत्करःयत्नकरःश्रुकरःकिंयत्तद्वद्भुक्तुजोतिधातेकिंकरायत्करःत
त्करावद्भुक्करा कर्मणिभूतौ कर्मणीतिस्वप्नप्रहाणं कर्मशास्त्रेउपपदेकर्मवाचि
तिकरोतेःटप्रत्ययोभवतिभूतौगम्यमानायाम् भूतिवेतनम् कर्मनिर्वेशःकर्मक
रोतीतिकर्मकरोभूतकःभूतावितिकिम कर्मकरः नशास्त्रोक्तकलह्णायावैर
चाट्सूत्रमंत्रपदेषु शास्त्रोक्तकलह्णायावैरचाट्सूत्रमंत्र पदइत्येतेष्वपपदेषु
करोतेष्टप्रत्ययोनभवतिहेतादिषु प्राप्तिप्रतिशिध्यतेशास्त्रकारःश्लोककारःकल
हकारःगाथाकारःवैरकारःचाटकारःसूत्रकारःमंत्रकारःपदकारः स्तवशक्त
तोरित् स्तवशक्ततइत्येतयोःकर्मणोरुपपदयोःकरोतेरित्यप्रत्ययोभवतिब्रीहि
वत्सयोरितिवक्तव्यम् स्तवकारिःब्रीहिःशक्तकारिःवत्सःब्रीहिवत्सयोरितिकिं
स्तवकारःशक्तकारः हरतेमृतिनाशयोःपणौ दृतिनाशःइत्येतयोःकर्मणो
रुपपदयोर्हरतेर्पातोःपणौकर्तरिइत्यप्रत्ययोभवतिभूतिहरतिदृतिहरिःपशुः
नाशहरिःपशावितिकिम दृतिहारःनाशहारः फलेग्रहिगत्संभविष्व फ

१५।

लेशहिगत्संभरिइतेतौशब्दौतिपात्येतेफलानिगृह्णातीतिफलेग्रहिःबृहःउपप
 दस्यसमासःइदंन्ययश्चभूजोतिपात्येतेग्राह्यान्तेविभर्तिग्राह्यान्संभरिःअत्रकसमश्च
 यार्थकारःऊर्द्धिभरिःकेंदसिवनसनरत्तिसुशामवनषणसंभक्तौरक्षाणपाल
 नेमयोविस्रोइतेइत्येतेभोधातभ्यःकर्मण्युपपदेकेंदसिविषयेइत्यत्ययोभवति
 ब्रह्मवर्तितात्तत्रवर्तितागोसन्तिअस्यसन्तियौर्षाथरक्षीयातौहविर्मयीनामप
 जैःखणपञ्चकंपतेअस्माएपन्तादातोःकर्मण्युपपदेस्वप्प्रत्ययोभवतिखकारो
 समर्थःशकारस्मावधातकर्मज्ञार्थःअंगमेज्झातिभ्यःउपसंख्यानमुवातमजास्य
 गाःशुनितथयःतिलन्तदःशवेज्झास्याःनासिकास्तनयोःसाथेटोःनासिका
 स्तनयोःकर्मणोरुपपदयोःथ्माथेटोवातेःखप्प्रत्ययोभवतियथासंख्यमत्रेण
 तेस्तमेथेटःस्तन्ययःनासिकायांतथेथेटश्चुनासिकन्यमानासिकन्ययःत
 श्वेतन्यासिकास्तनयोरितिलक्षणाव्यभिचारविह्लादल्याशुरस्यसर्वनिपाताल्ल
 भतेथेटसिवातस्त्रियांशीश्स्तनयन्तीतारीसष्ट्याश्चतारीसष्टिइत्येतयोश्चकर्म

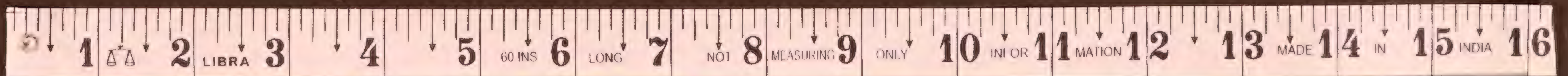
‡यःनतमेजयःखप्प्रकसोवातशुनीतिलशवेषजेथेटतदज‡ ८

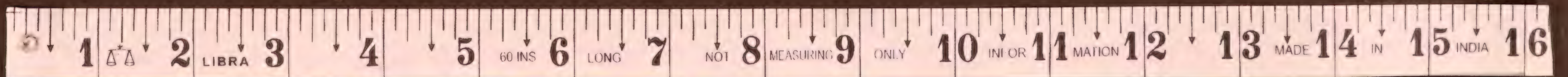
का.
द्व.
१५१

गोरूपपदयोः प्रायेदोर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति अत्रापि च्यन्तस्य पूर्वनिपातश्चिह्ने
संख्यातान्वदेशो न भवति ताडित्यमः मृष्टित्यमः नाडित्यमः मृष्टित्ययः अन्तकृतस
मञ्जयार्थश्चकारः चटित्यमः चटित्ययः खितित्यमः खितित्ययः वातित्यमः वातित्य
यः परतः उटिकृले रुजिवहोः रुजो भंगो बहूपापणो पताभ्यो पातभ्यो उत्तूवी
भ्यो कृले कर्मण्यपपदे त्वप्रत्ययो भवति कूलसदुजः कूलसदुहः बह्नाभ्यो लिहः
वह्नुश्च इत्येतयोः कर्मणोरूपपदयोः लिहर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति वह्नेलेहि
वह्नेलेहो गौः अभ्येलेहो वायुः परिमाणो पचः परिमाणं प्रस्थादितस्मिन् कर्मण्य
पपदे पचेर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति प्रस्ये पचतीति प्रस्ये पचास्या लीटोः पचापारि
पचः दह्ना मित्तनत्वे च मित्तनत्वे इत्येतयोः कर्मणोरूपपदयोः पचेः त्वप्रत्ययो भवति
भवति अपरिमाणार्थः आरेभः मित्ते पचति मित्ते पचाद्वाह्णीतत्वे पचाय वा गः वि
धुरुषोस्तदः विधुश्च रुम् इत्येतयोः कर्मणोरूपपदयोस्तु देर्धातोः त्वप्रत्ययो भ
वति विधुन्तदः अरुन्तदः असूर्यललाटयोर्दशितयोः असूर्यललाटइत्येत

१५१

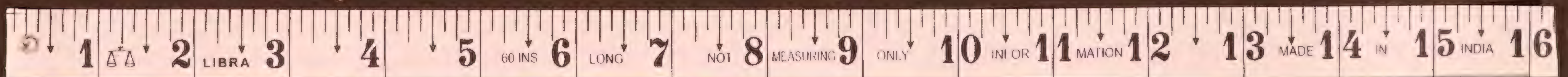
योः कर्मणोरुपपदयोः दृष्टिनातपो र्थातोः त्वप्रत्ययो भवति असूर्ये पशपागजदारा
 ललाटनपशुदित्यः असूर्यदृष्टिवासमर्थसमासो दृष्टिनातजः संबन्धात्सूर्यतपश्च
 लीति शुभ्रिपरं चैतदेवेतामशुप्रागजदाराः यदपि ह्यार्यदर्शने सूर्यमपितपन्तीति
 उग्रपशपरस्मदपाणिन्यमाशु उग्रपशपदं रश्मादपाणिन्यमदत्तेतेशाद्वातिपात्यन्ते
 उग्रपशपति उग्रपशः इत्यामायति इरस्मदः पाणिोभ्यायन्ते इति धितिपाणिन्यमः
 मन्पातः प्रियवशो वदः त्वश प्रियवश इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोर्वदे र्थातोः
 त्वप्रत्ययो भवति प्रिये वदति प्रिये वदः वशो वदः शाकारः त्वशिह्रस्वः इति विशाष।
 एकार्थः त्वकारो ममर्थः प्रत्ययान्तकरणमत्रार्थे त्वप्रकरणोगमेः सप्पुपसेत्वा
 ने मिते गमः अमितगमाहस्तिनी विहाय सो विहव विहाय सागच्छति विहंग
 मः त्वश्चिद्वक्तव्यः विहंगः देवविहाय सो विहादेशो वक्तव्यः विहंगः द्विषत्परा
 योस्तयोः द्विषत्परा इत्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः उपे र्थातोः त्वप्रत्ययो भवति।
 उपदाहचुगादेः उपसन्तापे भू र्थादेः द्वयोरपि ग्रहणम् द्विषन्तेतापयति द्विषन्तपः

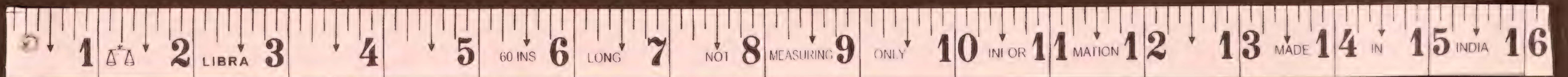
का.
वृ.
१५१

परन्तपः द्विषत्यरयोरिति हितकारकोतिर्देशः तेन स्त्रियां न भवति द्विषतीताप्य
तीति द्विषतीतापः वाच्यमोब्रूते वाक्का द्वेकमेवाचिण्युपपदेयमेधातोः त्वप्र
त्ययो भवति वृते गम्यमाने व्रतमिति शास्त्रे नित्यमः वाच्यमश्रुते व्रत इति किं
वाप्यामः पूर्वः सर्वयोर्दारिसहोः पुरं सर्वदत्तेतः कर्मणोरुपपदयो र्यथा संख्यं
दारिसहोर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति पुरंदारयति पुरंदरः सर्वसहः भोगवदोरिति
वक्तव्यमभगन्तरः सर्वकृलाभकरीषोपकृषः सर्वकृलश्रम करीषदत्तेतृष
पदेषु कर्मसकषेर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति सर्वकषः त्वलः कृलकषानदीश्रभ
कषोवायुः करीषे कषावात्मा भवति भयेपुक्कनः मेव अतिभयः दत्तेतृषपदे
पुक्कर्मसकरोतोर्धातोः त्वप्रत्ययो भवति मेचंकरः दितिकरः भयंकरः हेमप्रि
यमद्रभद्रमंच हेमप्रियमद्रदत्तेतृषकर्मसूपपदेषु करोपुक्करोतेराण्यप्रत्ययो भव
ति चकारात्त्वश्रुत्तेमकारः हेमंकरः प्रियकारः प्रियकरः मद्रकारः मद्रकरः
मद्रकारः मद्रकरः वेति वक्तव्यमश्रेणारुणकृ जोहेवादिषुटप्रतिषेधार्थम् ।

१५१

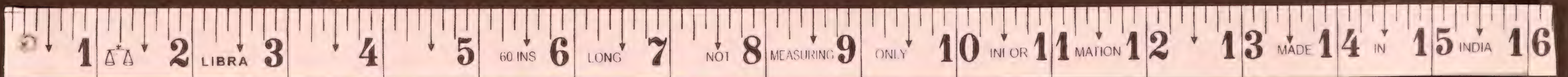
आशितेभवंः करणभावयोः अत्र सपीत्युपतिष्ठते आशितशब्दे सुवन्ते उपपदभ
 वतेर्थातोः करणे भावे वा र्ये एव प्रत्ययो भवति आशितो भवत्यनेन तस्याशितं भव
 ओदनः भावे आशितं भवतम आशितं भवो वर्तते संज्ञायाम् भृभृ वृजिधारि
 सहि उपि दसः कर्मणि सपीपि प्रकृतं संज्ञावशाद्यथा संभवं संवध्यते भृभृवृ
 वृजिधारि सहि उपि दस इत्येतेभ्यः शतभ्यः संज्ञायां विषये एव प्रत्ययो भवति
 विसंभगावस्य धारयन्तरे सामपतिवरा कत्याशत्रुं जयौ हस्ती युगन्तरः पर्वतः श
 वंसह शत्रुतपः अरिन्दमः संज्ञायामिति किम् कुटुम्बे विभर्ति कुटुम्भभारः गमश्च
 गमेर्थातोः सुष्पुपपदे संज्ञायां विषये एव प्रत्ययो भवति सुतंगमो नाम यस्य सो
 तंगमिः पुत्रः योगविभाग इतरार्थः अन्ताण्यन्ताधरपारसर्वानन्तेषुदः संज्ञा
 यामिति नातु वर्तते अन्त अत्यन्त अथन दूरपार सर्व अतन्त इत्येतेषु कर्मसु गमे
 र्थातोः इप्रत्ययो भवति अन्तंगच्छति अन्तगः अत्यन्तगः अथगः दूरगः पारगः
 सर्वगः अतन्तगः इकाराहिलोपार्थः दित्यभस्पातवयकरणसामर्थ्यादिति इप्र

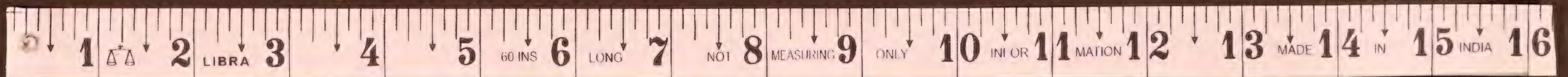
का.
वृ.
१५५

करोम सर्वत्र योरुपसंख्यानम् सर्वत्राः सर्वगः उरसो लोपश्च उरसा गच्छति उर
गः सुडगो रथिकरो गमवेत गच्छन्त्यस्मिन्निभिसुगः डगः निमोदेशो निर्गोदेशः
अपरश्चाहृदप्रकरणेन्यत्रापि दृश्यते स्म गाराः ग्रामाः गुरुतल्पाः आशिषि
हृरः इति वर्तते आशिषिभ्यस्मान्तायां हन्ते र्धातोः कर्मण्यपपदे इप्रत्ययो भव
तिति मिव धायन्ति मिहः शत्रुहः दारावाह नो न्यस्मा चटः संजायाम दारौडा
पपदे आहृदपूर्वात् हन्तेः आण्यप्रत्ययो भवति अन्त्यस्म चटकार आदेशो भवति दार्वा
हन्तीति दार्वाचाटः वारौवा अन्त्यस्म चटकारः दार्वाचाटः वार्वाचातः कर्मण्यस
मिव कर्मण्यपपदे संपूर्वाद् हन्ते रन्त्यस्म चटकारो भवति वार्गान्संहन्ति वार्गसं
चाटः वार्गसंचातः पटसंचाटः पटसंचातः अपेक्षे शतसंमोः अपपूर्वाद् हन्तेः
क्षे शतसंमोः कर्मणोरुपपदयोः इप्रत्ययो भवति क्षे शापहाः पुत्रः तमापहः।
सूर्यः पुनाशोरर्थ आरंभः कुमारशीर्षयोर्गितिः हन इति वर्तते कुमारशीर्षद
त्येतयोः कर्मणोरुपपदयोः हन्तेः गिति प्रत्ययो भवति कुमारवातीशीर्षवाती

संख

निपातनाच्चिरसःशीर्षभावः लक्षणजायाप्रत्योष्टक हन्तेर्थातोःजायापत्योः
 कर्मणोरुपपदयोःलक्षणवतिकर्तरिदक्षत्ययोभवतिजायाञ्चोब्राह्मणःपति
 व्रीहृषली अमनषकर्तृकेव अमनषकर्तृकेथातर्थवर्तमानाहन्तेःकर्मण
 पपदेदक्षत्ययोभवतिजायाञ्चस्तिलकालकःपतिव्रीहिलास्येषममपुपित
 वृक्षतम अमनषकर्तृकइति किं आख्यातःशूद्रःइहकस्मात्रभवतिदोरचा
 तोहस्तीकृत्यस्यदौबहुलमितिबहुलग्रहणादंभविष्यति शाक्तौहस्तिकवाद
 योः शाक्तौगम्यमानायांहस्तिकवादयोःकर्मणोरुपपदयोःहन्तेष्टप्रत्ययोभ
 वतिअमनषकर्तृकार्थआरंभःहस्तिनेहन्तेशाक्तःहस्त्योमनषःकवादञ्चः
 शाक्तावितिकिम विषेणहस्तिनेहन्तिहस्तिवातः पाणिवाताड्यौशिल्पिनि
 पाणिचताडिचइत्येतौशब्दौनिपात्येतेशिल्पितिकर्तरिवाच्येपाणिचःताड्यः
 शिल्पिनीतिकिम पाणिवातःताड्यातःराजचतुपसाख्यानम राजानंहस्तिरा
 जचः आण्यसभगस्यूलपालतन्ग्रान्यप्रियेषद्यर्थप्रदौकृञःकरणख्युन ॥

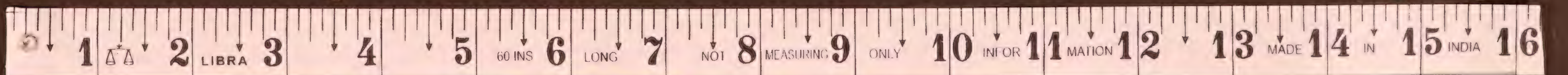

का.
वृ.
१५५

ग्राह्यादिषु पदेषु स्वर्येषु स्थानेषु करोतेर्पातोः करो कारके ल्युत्पत्तयो भवति
 सेविकल्पविधानात् द्विविधाः स्वर्याः ग्राह्यादयः स्वीनाः अस्वन्ता अत उच्च
 ताः पर्युदस्यन्ते अनाद्यमाद्य ऊर्ध्वन्त्यतेन ग्राह्यं करणम् सभंकरणं स्थूलं क
 रणम् पलितं करणम् तन्त्रं करणं अत्यं करणम् प्रियं करणम् स्वर्यं स्थितिकिं
 ग्राह्यं तैलन ऊर्ध्वन्ति अभां जयन्तीत्यर्थः प्रकृतेरविवक्षायां भूतप्रादुर्भावेऽपि
 प्रत्युदाहरणं भवति अस्मादिति किं ग्राह्यं ऊर्ध्वन्त्यतेन तन्त्रं वा ल्युत्पत्तौ सक्ते ल्युटा
 भवितव्यम् तन्त्रं ल्युटः ल्युत्पत्तौ विशेषास्ति तत्र किं प्रतिषेधेन पठन्तर्हि प्रतिषेधमा
 मर्श्यात् ल्युत्पत्तौ ल्युटपित भवति ल्युटोऽप्यमर्शतः प्रतिषेधः उत्तरार्थं अवि
 प्रतिषेधः कर्तरि भवः त्विस्स कर्त्तौ ग्राह्यादिषु सुवन्तेषु स्वर्येषु अस्वर्येषु उप
 पदेषु भवतेर्पातोः कर्तरि कारके त्विस्स च लुक् जडत्वे तौ प्रत्ययो भवतः ग्राह्यं
 भविस्सः ग्राह्यं भावुकः सभगं भविस्सः सभगं भावुकः स्थूलं भविस्सः स्थूलं भा
 वुकः पलितं भवुकः पलितं भविस्सः पलितं भावुकः तन्त्रं भविस्सः तन्त्रं भावुकः

124

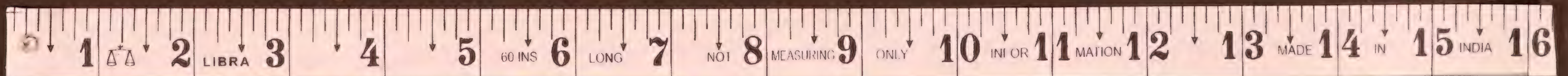
अन्तर्भाविसः अन्तर्भावुकः प्रियं भाविसः प्रियं भावुकः कर्तरीति किम करणो।
 माभूत स्यर्थे सितेव आब्जो भविता अभावितेव आब्जो भविता उदात्तता।
 द्रवः सिद्धमिकारादित्तमित्यवः तजस्तस्वरसिद्धार्थमिकारादित्तमित्यते स्पृ
 शोत्तरेके किन्तु स्पृशार्थोत्तरेके सवन्ते उपपदे किन्त्युत्तरो भवति ननु व
 सकर्तृकत्वात् स्पृशेः कर्मबोपपदे प्राप्नोति तेष दोषः कर्तरीति पूर्वसूत्रात् न
 वर्तते तत्कर्तृप्रत्ययार्थं विज्ञायते सवन्तमात्रे बोपपदे कर्तृप्रत्यया लभ्यते
 ते स्पृशतीति वृत्तस्य कर्मत्रेण स्पृशतीति मंत्रस्य कर्तृलस्य कर्मवृत्तक
 त्तिकं उदकस्पर्शः नकारः क्तिक्प्रत्ययस्य कर्तृत्वविशेषणार्थः अतिरिक्त
 क्तिग्दिगुस्मिगचुयजि कुर्वीम अतिगादयः पंचशाब्दानि पात्यन्ते अपरे तथा
 तवपवत्रयां निर्दिश्यन्ते अतश्चात्र उपपदे यजेः क्तिविपात्यते अत्रेयजति अ
 त्रप्रयुक्ते वा यजति अतिक ऊर्ध्वेष यथा कथं विदुर्गन्तव्यादयोः कि
 न द्विर्वचनम् अन्तोदात्तत्वे च निपात्यते दध् क सृजेः कर्मणि क्तिप् अमाग

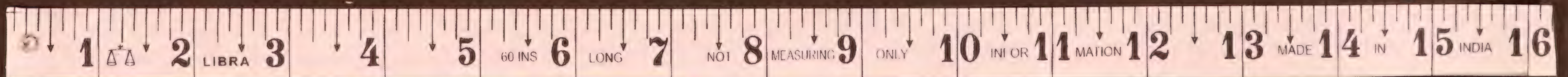
का
वृ.
१५८

अमागमश्चतिपात्यतेह जन्तितामिति सक दिशेः कर्मणि किर्तिपात्यते दिश
न्तितामिति दिक् उत्पूर्वस्य स्त्रिहेः किर्त्रपसर्गान्तलोपः पत्तवतिपात्यते उस्मि
क अर्चुयुजि कुर्व इत्येतेषां धातूणां कित्यत्ययो भवति तिपात्यतेः सङ्गतिर्देशा
दत्रापि किंचिदस्तात्ताणकं कार्यमस्ति अर्चतेः सवन्तमात्र उपपदे किन्भवति प्रा
दप्रत्यङ् दध्यङ् युजेः केवलादेव युङ् युजौ युजः सोपपदात्तस्य सदिषदुहय
जैति किः भवति अथ युक् अथ युजौ अथ युजः कुर्व कुङ् कुवौ कुवः तलोपः
कस्मात् भवति तिपात्यत न साहचर्यात् तदादिषु दृशोनालोचने कच दृशोर्था
तो रनालोचने वर्तमानात् तदादिषु पदेषु कञ् प्रत्ययो भवति वकारात् कि
ञ् तादृक् तादृशः यादृक् यादृशः कञो नकारो विशेषाणामर्थः कञिश्च क्ता
इति अनालोचन इति किम् तेषु पतित दृशः तादृशादृशः ऊर्ध्वि शब्दप्रकाराः
नैवात्र दर्शनक्रिया विद्यते समानान्ययोश्चेति वक्तव्यम् सदृक् सदृशः अनादृ
क अनादृशः कश्च प्रत्ययो वक्तव्यः तादृक्षः यादृक्षः सदृक्षः अनादृक्षः सत्सू

१५८

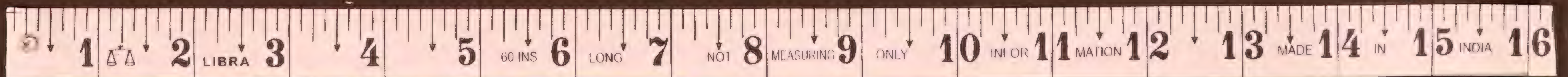
द्विषदुहडहयुजविदभिदीच्छदजिनीराजामपसंगंपिक्किप सुपीतिवर्ततेक
 मंग्रहणंतसुशोतदेकेकिर्नित्ततःप्रभूतिनव्यासयतेसदादिभ्योपातभ्यःसुव
 न्नेउपपदेउपसंगंपनसंगंपिक्किप्रत्ययोभवतिउपसंगंप्रहणजापनार्थमप
 वसःग्रहणउपसंगंप्रहणंतभवतिवटसपिकवेतिस्मृतिदिवासाहवर्ग्यात्स
 तैरादिकस्यग्रहणंतसुवतेःयुजिरयोगेयुजसमाधावितिद्वयोरपिग्रहणमवि
 दत्तातेविदसत्रायो विदविदारदतित्रयाणामपिणामपिग्रहणम तलाभार्थ
 स्पविदेरकारस्पविवक्षितत्वात् सत् सुविषत् अन्तरेदसत् उपसत् सू अंदसः
 प्रसःशतसूःद्विषमित्रद्विट् प्रद्विट् दुहमित्रधुक प्रधु उह गोधुक प्रधुक युज
 अशयुक प्रयुक विद देववित् प्रवित् भिट् काष्टमित् प्रमित् छिट् रज्ज्वित्
 प्रच्छित् जि शत्रुजित् प्रजित् नो सनानीः प्राणीः अग्रणीः ग्रामणीः कथमत्र
 एतंसपषांग्रामणीरितिजापकात्रयतेःसर्वपदादसंज्ञायामपिणान्तंभवतिइ
 ति राजविगाट् सम्राट् योराजिसमःकावितिमकारःक्विवन्तेभ्योपिट्शपतेइ।

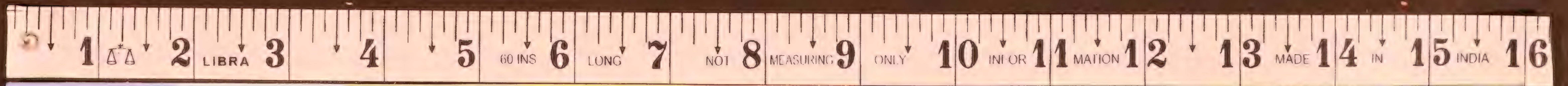
का.
व.
१५)

तिसासानेनवक्ष्यतेतस्मैवायंप्रपंच भजोऽपिः उपसर्गोऽस्यपीतिवर्ततेभजेपीतोः
सुवन्तेउपपदेतिप्रत्ययोभवति सुवभाकपादभाक त्रयभाकप्रभाक कंद
सिमरुः उपसर्गोऽस्यपीतिवर्ततेसहेपीतोऽकंदसिविषयेतिप्रत्ययोभवतिज।
लाषट् तगषाट्महेःसाट्ःसरतिषत्तम् वरुषंदासिविषयेतिप्रत्ययोभवति
षष्वाट् हित्पवाट्योगविभागाउत्तरार्थः कव्यपुरीषपुरीषेषुऽपुट् कव्यपुरीष
पुरीषरत्नेषूपपदेषुकंदसिविषयेवरुतेःऽपुट् प्रत्ययोभवतिकव्यवाहनःपि
तूणाम् पुरीषवाहनपुरीषवाहनः रुवे हव्यशास्त्रेउपपदकंदसिविषयेव
रुतेःऽपुट्प्रत्ययोभवत्युन्तःपादवेदहिरवर्ततेअग्रिष्वहव्यवाहनःअनन्तः
पादरुतिकिम हव्यवाउग्रिरजरःपितानः जनसत्तावनक्रमगमाविट् कं
दसिउपसर्गोऽस्यपीतिवर्ततेजनजनर्दे जनीषाडभावे हयोऽपिप्रहणामेतशा
षाण्दानेवनषाणभक्तावितिजुनादिभ्योधातुभ्यःकंदसिविषयेविट्प्रत्ययो
भवतिटकारःसामान्यग्रहणाविद्यातार्थःवरुषकस्यतिविशेषणार्थश्चवि

(५)

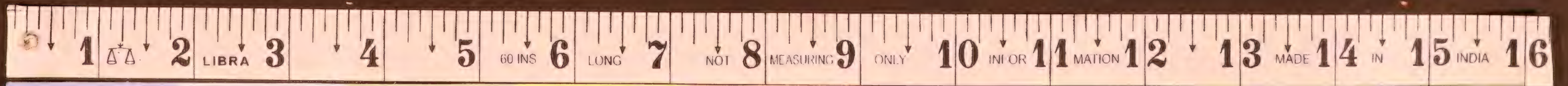
इयेरतनासिकस्यादिति अन्नाः गोजाः सनगोषः इंदोवृषा असित्वत विमलाः
 कृपावाः कम दधिकाः राम अयेगातत्रेवृणाम अदोनत्रे कंदसीतितिवृते
 अन्तेर्यात्तेभनत्रेसपुपपदेविद्वप्रत्ययोभवति आसमति आसात् ससमति
 ससात् अतर्वदितिकिम अत्रादः कयेच कयशावेउपपदेअत्रेविद्वप्रत्ययो
 भवति कयमतिक्रयात् पूर्वणैवसिद्धेवचतसमत्रपवाथनार्थमानभव
 तिकथेतर्हिक्रयादः कृतविकृतशब्दउपदेअण तस्यचष्टषोदरादिनात्क
 यभावः कृतविकृतपक्षमासभक्तक्रयादउच्यते आसमासभक्तः क्रयादिति
 इरुः कावचश्च इहेर्यातोः सपुपपदेकप्रत्ययोभवति चकारश्चान्तादेशः
 कामपुष्पः कामयुच्चायेनः मेत्रेसेतवहोत्तशमपुरोडाशाणिवत् सेवह उ
 त्यशम पुरोडाशइत्येतेभः णिवत्प्रत्ययोभवति मेत्रेविषयेथात्पपदसमदाया
 तिपात्यन्तेअन्तात्तणिककार्यसिद्ध्यर्थं प्रत्ययस्तविधीयतएव सेत शब्देक
 र्त्वाचित्प्रपदेवहेर्यातोः कर्मणिकारकेणिवत्प्रत्ययोभवति सेतापनवह

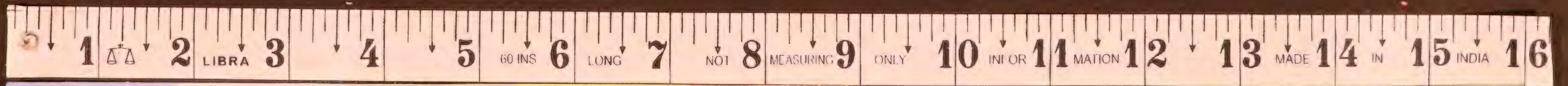
का.
वृ.
१५८

नित्येतवाहंरुःउत्पशोत्रेकर्मणि करणोवाउपपदेवांसतेःगीवत्यत्ययोभवतिनका
रलोपश्चनिपात्यते उत्पतिशंसतिउत्पेर्वाशंसतिउत्पशाःदाष्टदानदत्तस्यपुरः
पूर्वस्यदृक्कर्मणिचप्रत्ययःपुरोदाशान्तइतिपुरोदाःसेतवहादीनांस्यदमेति
वक्तव्यम सेतवोभां सेतवोभिःपदमेतिकिं सेतवोहोसेतवारु अवेयजः।
अवेउपपदेयजेर्धातोःकंदसि विषयेविशप्रत्ययोभवतिउपयद्विश्चरुन्तउपय
जामपुजामपुयंतम कंदोग्रहणंब्राह्मणार्थम चिकरणंसामान्यविचाता
र्थम वेरसृक्तमेतिकिम पुनरिदमव्यतेयात अत्येभ्योपिदृष्टपन्तइतियजंरपि
विस्मिहः नियमार्थमेतत् उपयजाःकंदमेवनभाषायामिति आतोमतिक
निवृत्तिपश्च कंदसीतिवर्ततेमपुपसर्गेपीतिच आकारान्तेभ्यःयातभ्यःकंद
सि विषये मनिन कृनिष वनिप् इत्येतेप्रत्ययाभवन्तिवकाराद्विश्रुतामाश्रय
त्यामानिष सयीवासपीवावनिष त्रिदावाहृतपावा विवःखलपिप्पुभं
याःकीलालपाःरायसोषदाः अत्येभ्योपिदृष्टपन्ते कंदसीतिनिवृत्तम अत्ये

१५८

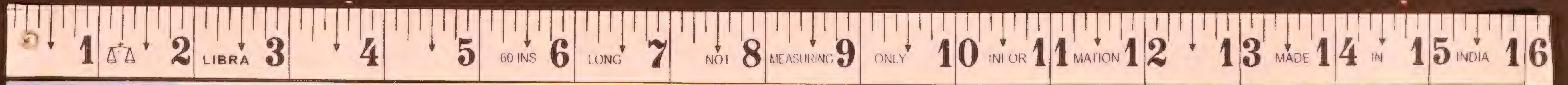
भोपि यातभः अनाकारान्तेभ्यः मतिप कतिप वतिप प्रत्ययादृशपन्तेविश्व ।
 सशर्माकतिप प्रातरित्वाप्रातरित्वा नौ वतिप विजावा अग्रेगावा विचः ।
 त्वत्पिरदेसिपणोर्नवः अपिशब्दः सर्वव्यभिचारार्थः निरूपयदादृशिव ।
 तिथीवापीवा दृशिशब्दोपयोगानुसारणार्थं क्विप् सर्वधातभः सोपप
 देभः निरूपयदेभ्यश्चकंदसिभाषायांचक्किप्प्रत्ययादृशपन्ते उवायोसंसतेउ
 वायोसंसतेउवासत् पाणधुत वहाद्दृशतिवहभृद् सः कचः सप्पुपस
 र्गोपीतिवर्ततेस्यादृशेतेस्माद्वातोः सप्पुपयदेकप्रत्ययो भवतिक्किश्चकिमर्थ
 सिदेयावतासुपिस्थितिकः सिद्धः अत्येभ्योपिदृशपन्तइतिक्किप् वायकवा
 यनार्थं पुनर्वचनम् शामिथातोः संज्ञायामवेवायतेषां स्यः षां स्यः सप्पुजातो
 णानिताच्छीले अजातिवाचिनसुवन्तेउपपदेताच्छीलेगम्यमातेथातो
 णानिप्रत्ययो भवति उल्लभो जीषीतभोजी अजाताविति किं ब्राह्मणाना
 मंत्रयिताताच्छीलइति किम् उल्लभकैकदोचित सवीतिवर्तमाने पुनः

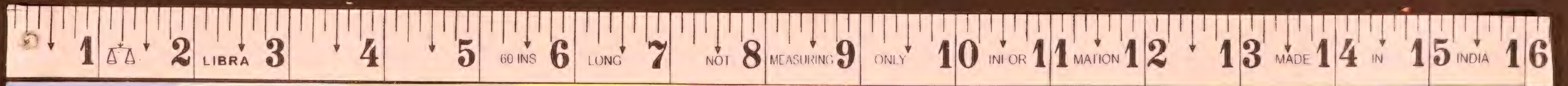
का.
बृ.प्र.
१५५

सः प्रहणोऽपसर्गतिवृत्त्यर्थे उत्पत्तिभ्यामादिमन्तेरुपसंख्यानम् उदासारिणः
प्रत्यासारिणः साधुकारिणिचसाधुकारीसाधुपापीब्रह्मणिवदःब्रह्मवादिनो
वदन्ति कर्तृयुपमाने कर्त्स्वाविनिउपमानेउपपदेधातोःणिनिप्रत्ययोभवति
उपपदकर्ताप्रत्ययार्थस्यकर्तृरुपमानम् उष्ट्रस्वकोशतिउष्ट्रकोशीधात्वविना
रावीश्रताच्छील्यार्थआरंभःजात्यर्थोवाकर्तरीति किम् अष्टपानिवभक्षयति
भाषात उपमानइति किम् उष्ट्रःकोशति ब्रूते ब्रूतमितिशास्त्रोतियमउच्यते
ब्रूतेगम्यमानेसुवन्तेउपपदेधातोःणिनिप्रत्ययोभवतिसमुदायोपाधिश्चा
येधातूपपदप्रत्ययसमुदायेनवेद्वन्तगम्यन्तेइतिस्थंडिलपायीश्रृष्टा श्रृष्टा
हमोजीकामवारप्राप्तौनियमःअतिशयेनेस्थंडिलपवशेतेनात्यत्रमतिभोज
नेश्रृष्टाहमेवभेदेनश्राद्धमितिब्रूतइति किं स्थंडिलेपातेदेवदत्तःश्रृताच्छी
ल्यार्थआरंभःजात्यर्थोवा बहुलमाभीक्ष्णे आभीक्ष्णेगम्यमानेसुवन्तेउप
पदेधातोःणिनिप्रत्ययःबहुलभवतिआभीक्ष्ण्येनःप्राप्यतात्पर्यमासेवा

१५५

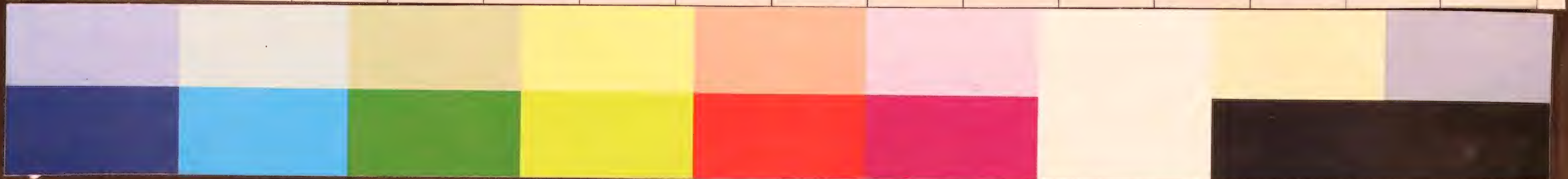
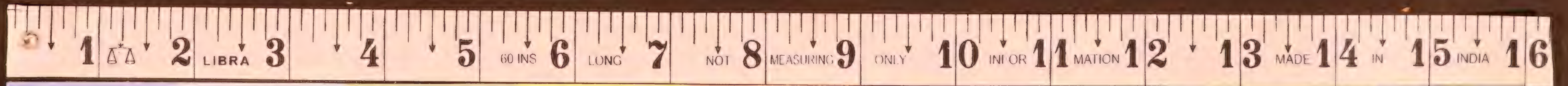
ताच्छील्यादत्यन्त कषायपायितोगात्पाराः क्षीरपायितः क्षीरशतः सौरीरपायि
 नोवाहीकाः बहुलग्रहणात्कुल्मासावादइत्यत्रनभवति मत्पेतश्च सुपीति
 वर्ततेमन्यतेपीतोःसर्वन्नेउपपदेतिप्रत्ययोभवति दर्शनीयमातीशोभन
 मारीबहुलग्रहणात्तद्वृत्तेर्मन्यतेग्रहणानमन्यतेउत्तरस्त्रेहिावप्रत्ययेवि।
 कारकृत्तोतिशेषः स्यात् आत्ममानेत्वश्च आत्मनोमतनमात्ममानः आत्म
 मानेवर्तमानात्मन्यतेःसपुपपदेत्वप्रत्ययोभवतिचकारादिः निश्चयदाप्रत्य
 यार्थःकर्ताआत्मानमेवदर्शनीयतादिनाथर्मेणयुक्तेमन्यतेनदायंविधिः
 दर्शनीयमात्मानेमन्यतेदर्शनीयेमन्यःदर्शनीयमातीपंडितंमन्यःपंडितमा
 तीआत्ममानइतिकिमदर्शनीयमातीदेवदत्तस्य भूते भूतइत्यधिकारोव
 र्तमानेलडितियावत् यदितरुर्धमन्त्रकमिष्णामःभूततद्देदितव्यम याव
 थिकाराश्चयावर्थंभूतइतिविज्ञायतेवक्ष्यति कारोयजःअग्निष्टोमेनेष्ट्वा
 न अग्निष्टोमयाजीभूतइतिकिंअग्निष्टोमेनयजते करोयजः गितितत्तु

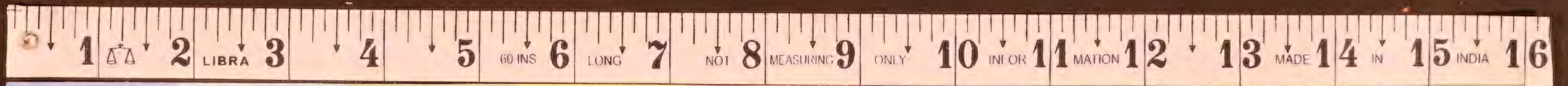
का.
२
१५.

वर्ततेनखश यजेर्यातोः करणोऽप्यपेदीणतिप्रत्ययोभवति भूतेऽग्निष्टोमयाजी
वाजपेययाजीऽग्निष्टोमः फलभावनायां कायां भवति कर्मणिहृतः कर्मण
पपदेरुनेर्यातोः भूतेणतिप्रत्ययोभवति पितृव्यचातीमातृलचाती ऊत्सितप्र
हणं कर्तव्यम् इहमाभूत वौरहतवानिति ब्रह्मभूणद्वेषुक्विप कर्मणीति
वर्तते ब्रह्मादिषु कर्मस्य पपदेरुनेः कि प्रत्ययो भवति ब्रह्महाभूणहाद्वेष
हा किमर्थमिदं यावता सार्वथातभः कि हित एव ब्रह्मादिषु रूनेः कि बुवनेति
यमार्थमचतर्विधश्चानियमदृष्टते ब्रह्मादिषु वरूनेः नात्यस्मिन्नुपपदे इह
न भवति पुरुषं हतवानिति ब्रह्मादिषु रूने रेवतात्यतः ब्रह्माधीतवानिति ब्र
ह्मादिषु क्विवेव नात्यः प्रत्ययः तथा भूत एव नात्यस्मिन्काले ब्राह्मणं भूतिरुति
ष्यति वेति तदेतद्वक्ष्यमाणं सवहुलप्रहणं सपु रस्तादप कर्माच्च भूते बहुल
कंदसि सर्वेणानियमादशाप्रोचिधीयते कंदसि विषये उपपदान्तोऽपि रूने बहु
ले कि प्रत्ययो भवति योमात्तहा पितृहावन भवति मात्तचातः पितृचातः स

१५.

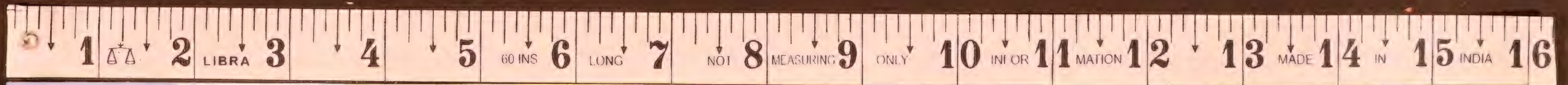
वतिबुद्धिजः संस्कारः खेदजः खेम अजातावित्तिकिम् असाजातः हस्तिः
 नोजातः उपसर्गोचसंज्ञायाम् उपसर्गोचोपपदे संज्ञायामविषये जने इप्रत्ययो
 भवति समुदायोपाधिः संज्ञा अथेयमा मातवीः प्रजाः अतौ कर्मणि अन्तर्स्था
 जनेः कर्मण्यपपदे इप्रत्ययो भवति पुमासमन्तजात पुमन्तजाः स्त्रियमन्तजा
 तः स्त्र्यन्तजः अथेषपिटृशपते अथेषुप्यपपदे पुकारे केषुवजने इप्रत्यया
 टृशपते सप्रमामित्युक्तमसप्रमामपिटृशपते तजातः अजः द्विर्जावः द्विजः
 पंचम्यामजाताविद्युक्तम् जातावपिटृशपते ब्राह्मणजो धर्मः क्षत्रियजं युद्धं
 उपसर्गोचसंज्ञायामित्युक्तमसंज्ञायामपिटृशपते अभिजाः परिजाः केशाः अ
 तौ कर्मणीत्युक्तमकर्मण्यपिटृशपते अन्तजातः अन्तजः अपिशद्वः सञ्ज्ञापा
 धियभिचारार्थः ततथातन्तरादपि भवति कारकान्तरेव परिवातापरिवा
 आवातान्तावा निष्ठा ऊऊवन्तनिष्ठेति उक्तं सतिष्ठा संज्ञः प्रत्ययो भूते भव
 तिकृतकृतवान् भूक्तं भूक्तवान् तिष्ठायामितराश्रयवाटप्रसिद्धिः संज्ञया ऊ

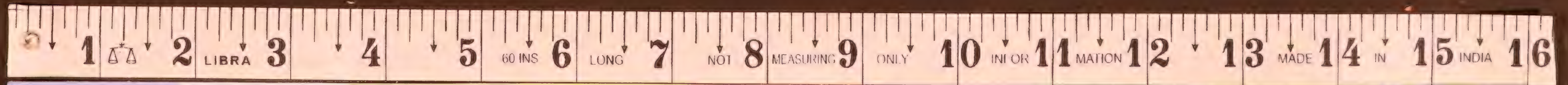
का.
वृ.
१५२

कृवन्तु भाव्यते सतोऽनुतयोः संज्ञया भवितव्यम तेषां दोषः भाविनी संज्ञा विज्ञायते
संभूते भविष्यति यस्याप्यवस्यति तेषां संज्ञा भवतीति सामर्थ्यात् कृवन्तो वि
धानमेवैतत् आदिकर्माणि निष्ठावक्तव्या प्रकृतः कटं देवदत्तः प्रकृतवान् कटं
देवदत्तः सूर्यजोर्द्विष संसृतेर्यजते शुद्धिप्रत्ययो भवति सन्वातौ यजानो
जीयते रत्न भूतदत्तेव जीयते र्थातोः भूते अतत् प्रत्ययो भवति जरत जरन्तो
जरन्तः वासत्रेपानि प्राजीर्णः जीर्णवानिति कंटसिलिट् भूतदत्तेव कन्दसि
विषये पातोऽलित् प्रत्ययो भूते अहं सूर्यमभयतो ददर्श अहं यावाप्सिषी
आततात कंटसि लंलं लित् इति सामान्यनलिट् इति पवधातुः संवेधे सवि
धिः अयेन विशेषेण लितः कानद्वा लितः कानजित्प्रत्ययमादेशो भवति अ
ग्निविक्रान्तः वरुणोऽसुप्रवाणः न च भवति अहं यावाप्सिषी आततात लित्
ग्रहणं किम् न सर्वस्यैव प्रकृतस्य आदेशा विधाने विभक्तिविपरिणामो भविष्य
तिलित्मात्रस्य यथा स्यात् योऽपि षोऽन्विहितस्तस्मात्प्रत्ययमादेशो भवति ॥

१५२

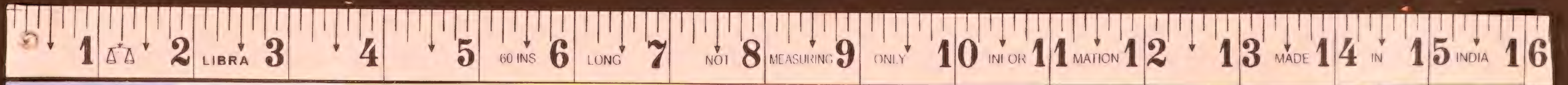
कर्मपापमंत्रपुण्यपुत्रः कर्मणीतिवर्ततेतदसंभवात्सुशब्दवर्जयितावशिष्टा
 नोविशेषणाम स्वादिषुकर्मसूपपदेपुकरोतेर्थातोकिप्रत्ययोभवति सुकृतक
 मकृत पापकृत मंत्रकृत पुण्यकृत अयमपि नियमार्थश्रांभःत्रिविधश्चात्र
 यमदृष्टतेथातनियमंवर्जयिताकालोपपदप्रत्ययविषयःथातोर्नियुततात अ
 तस्मिन्नपुपपदेभवतिशासकृत भाष्यकृत विहीरकृतमदकृत सोमसुजः
 कर्मणीतिवर्ततेसोमेकर्मण्यपपदेसुजतर्थातोःकिप्रत्ययोभवतिसोमसुतसो
 मसुतौसोमसुतःअयमपिनियमार्थश्रांभःचतुर्विधश्चात्रनियमदृष्टतेकालभू
 पपदप्रत्ययविषयः अथैव कर्मणीत्येवाथौकर्मण्यपपदेचिनातेर्थातोःकि
 प्रत्ययोभवतिअप्रिवित अप्रिवितौअप्रिवितःअत्रापिपूर्ववच्चतुर्विधोनियम
 दृष्टते कर्मण्यप्राख्यायाम वेःकर्मणीतिवर्ततेकर्मण्यपपदेचिनोतेर्थातोः
 कर्मण्येवकार्केकिप्रत्ययोभवतिअप्राख्यायामथात्पपदप्रत्ययमुदायेन
 वेदप्राख्यागम्यते श्पेनद्ववीयनेश्पेनचित् काकचित् रचकचित् प्राख्या

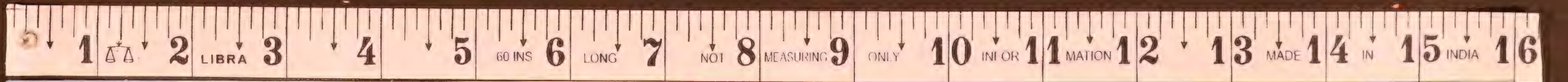
का.
वृ.
१५२

ग्रहणोऽस्मिन्प्रत्ययार्थम् अस्मिन्शब्दोऽस्मिन्काचयुग्मतेष्वेति शिदिति कर्माणीति
विक्रियः कर्माणुपपदेविश्वोत्कीर्णतेर्थात्तेति प्रत्ययो भवति कर्माणीति व
र्तमानेषुतः कर्मग्रहणं कर्तः कृत्स्नातिमित्रे कर्माणि यथा स्यात् कर्ममात्रेमाभू
त् सोमविक्रयी ह्यत विक्रयौ तैल विक्रयी इह न भवति धातुविक्रायः दृशः क।
निष् कर्माणीत्येव दृशोर्थात्तेः कर्माणुपपदे कृत्स्नातिप्रत्ययो भवति मेरुदृष्ट्या परलो।
कदृष्ट्या अत्र भाषित इति कृत्स्नातिप्रत्यये पुनर्वचने प्रत्ययान्तरनिवृत्त्यर्थम् ।
राजनिष्ठुयिक्रमोः कर्माणीत्येव राजशब्दे कर्मवाचिन्युपपदे युध्यतेः कर्मातेष्वक
निष्प्रत्ययो भवति तत्र वयुध्यतेरकर्मकः अन्तर्भावितस्यार्थः सकर्मको भवति रा
जयुधाराजानं योयितवानित्यर्थः राजकृता सहैव सहशब्दे चोपपदे युधिक्रमः
कनिष्प्रत्ययो भवति सतत्र वचनत्वात्त्रोपपदे कर्माणुविशिष्यते सहयुधा सहकृ
ता सम्प्रसाजनेर्दः सम्प्रसाजने उपपदे जनेर्थात्ता ई प्रत्ययो भवति उपसरे जातवानुप
सरजः समुसरजः पंचम्यामजातो पंचम्यन्त उपपदे जातिवर्जिते जनेर्दः प्रत्ययो भ

१५२

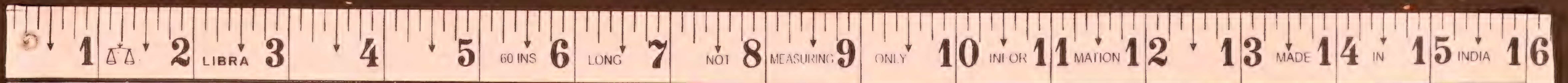
कस्यश्च लिटः कसश्चादेशो भवति वा जतिवान् मपि वान् तव भवति अहेस्यं
 सुभयतो ददर्शयोगा विभाग उद्गार्यः भाषायां सदवशात् सुवः सदवशात् कुरुते
 भाषायां परस्परलिटः भाषायां विषये कस्योदेशो भवति आदेशविधानो देव
 लिट्येतद्विषयानुमीयते उपसेद्वान्कोत्सः पाणिने उपासदन उपासीत
 न उपासमाद अन्विवाकोत्सः पाणिनिम् अन्वशात्सीत् अन्ववसत् अन्
 वास उपशुक्लवान्कोत्सः पाणिनिम् उपाश्रीषीत् उपाश्रूणोत् उपशुश्राव
 ललिद्विषयेपि परस्मादन्ववत् भवति उपेयिवान्नाश्चानन्वान् उपेयि
 वान् अनाश्चान् अन्वान् इत्येते शकानि पात्यन्ते उपश्रुवादिणः कस्यद्वि
 चनमभासदीर्घतम तत्सामांशादेशाप्रतिबन्धनवत्त्वे कजाद्वमासि
 नेकाः तासदीर्घा प्राप्तेति मतिर्पत्यते अभासस्य प्रवर्गाभास उपस्य गणो देशः
 उपेयिवान् कादितियमप्राप्ते प्रवर्गाभासः स पुनरिदं प्रतिप्रसूयते तेनाजोदो
 न भवति उपेयुषा उपेयुषेन वा उपेयुषा संवत् अन्वोपसर्गो पूर्वात्रिरुपसर्गो

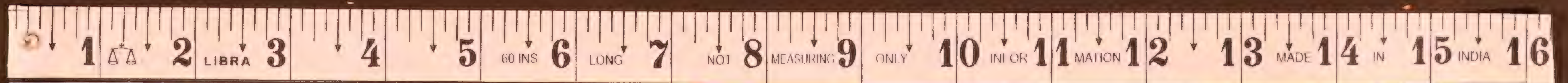
का.
२
१५३

अभवत्तेव समीयिवान् रंयिवान् वावयनान् वृत्तेषु पूर्ववत् ज्ञादयो भवन्ति उ
पागात् उपैत उपेयाय अस्मात्तेनं पूर्वात्क सति पात्यते इदं भावश्च अनायात
नाशीत् ताश्चान्ताश्च वचनं पूर्वात्क रिकानादि पात्यते अन्वचानः अन्व
वोचत अन्वव्रीत् अन्ववाच लुङ् भूत इत्येव भूते र्थवर्तमानाद्वातो लुङ् ।
प्रत्ययो भवति अकाशीत् अहाशीत् वसेल जात्रिषोषे जागरणमन्तौक
भवान्धितः अस्मात्वात्सम अन्वयते लुङ् भूत इत्येव अन्वभूत इति बहु
ब्रीहिनिर्देशः अविद्यमानायतेन भूते र्थवर्तमानाद्वातो लुङ् प्रत्ययो भवति अ
करोत् अहरत् बहु ब्रीहिनिर्देशः किमर्थः अयहो भुंक्षहि व्यामिश्रेमा भूत
परोक्षे लोका विज्ञाते प्रायोक्तुर्दर्शानविषये लङ् कृत्वाः अरुणाय वनः साकेत
अरुणाय वाममथमिकाम अभिजावचने लृट् अभिजास्मतिः तद्वचने उप
पदे अन्वयते लृट् प्रत्ययो भवति लटोपवादः अभिजानामि देवदत्तकृष्णी
रेषु वत्सामः अभिजानामि देवदत्तमगाथेषु वत्सामः वचनग्रहणं पर्यायार्थम्

१५३

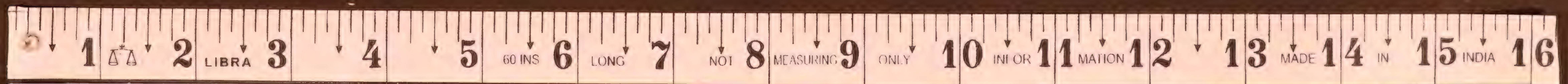
अभिजानासिस्मरसिचेतयसीति तयदि यच्छेनसहितेअभिजाववने
 उपपदेल्हप्रत्ययोतभवतिपूर्वणप्राप्नःप्रतिषिधतेअभिजानासिदेवदत्त
 यत्कश्मीरेषुवसामवासमात्रतस्मर्यतेतत्रपरंकिंचिच्चक्षतेविभाषासा
 कांक्षेयदीतिताववर्ततेतत्रयदिविभाषये अभिजाववनेउपपदेयच्छेन
 हितेकेवलेचविभाषाल्हप्रत्ययोभवति साकांक्षेत्प्रत्ययोक्तालक्ष्यल
 क्षयोःसंबंधेप्रयोक्तुंसाकांक्षाभवति अभिजानासिदेवदत्तकश्मीरेषुवत्सा
 मःतत्रोदन्तोदामेहअभिजानासिदेवदत्तकश्मीरेषुवसाम तत्रोदनात्तभं
 ज्मरियदिबलपिअभिजानासिदेवदत्तकश्मीरेषुवसामयत्रोदनात्तभं
 हिवासोलक्षणेभोजनेलक्ष्यम् पुरोक्षेति भूतेअन्यतनरतिवर्ततेत
 स्मविशेषणंअपरोक्षम् भूतातयतनपरोक्षेवर्तमानाद्वातोःलिहप्रत्ययो
 भवतितनवधातर्थःसर्वःपरोक्षपवसत्यमेतदस्तिनलोकेतत्रापिप्रत्यक्षा
 भिमानःसयत्रनास्तिनपरोक्षम् इत्युच्यतेवकारजहार उक्तमविषयेपिचि

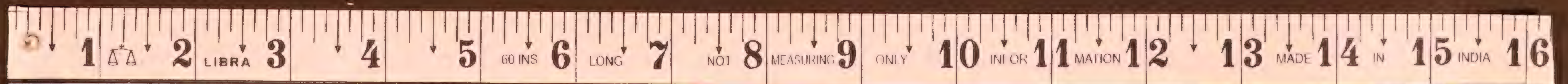
का.
वृ.
१५५

तथाक्षेपात्परोक्षतासंभवत्येवतयथासंप्रोहंकिलविललापमत्रोहंकिल
विललापप्रत्यक्षापह्नेलिरुक्तयः कलिंगेप्रस्थितोसिनाहंकलिंगाजगा
मनाहंदक्षिणापथंप्रविवेश ह्वाश्रुतोलेह्व भूतानयतनपरोक्षेति
प्राप्तेरुपासतो रूपपदयोलेह्वप्रत्ययो भवति चकारास्त्रिह्वरतिहाकरोत
इतिह्वकारशब्दकरोतशब्दकार प्रश्नवासत्रकाले भूतानयतन
परोक्षइतिवर्तततस्मविशेषणमेतत् दृष्ट्यःस्रष्टःश्रासत्रकालेपृच्छामा
नेर्यभूतानयतनपरोक्षेवर्तमानाहातोःलुजोप्रत्ययोभवतःकंचित्किंचि
त्पृच्छति अवगाच्छदेवदत्तःयजयदवदत्तःइयाजदेवदत्तःप्रश्नइतिकिं
देवदत्तो जगामश्रासत्रकालइति किम् भवन्तेपृच्छामिजघानकंसंकिल
वासदेवः लहस्मे भूतानयतनपरोक्षइतिवर्ततेस्मशब्द उपपदेपरोक्ष
लह्वप्रत्ययोभवतिलिङोपवादःतरनस्मपुराग्रथीयतेरुलयास्मपुराग्रथी
यते उपरोक्षेव उपरोक्षेवभूतानयतनेर्यवर्तमानाहातोःस्मशब्द उप

१५५

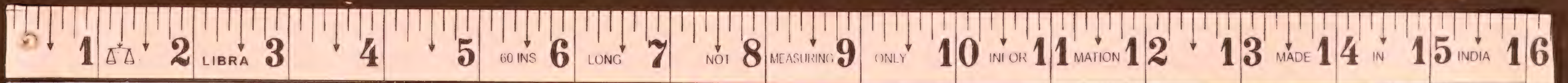
पल्लप्रत्ययो भवति एवं सपिता ब्रवीति इति स्मृत्वा ध्यायः कथयति न नोष्ट
 सप्रतिवचने अनयतने परोक्ष इति निवृत्तम् भूतसामान्ये विधिरयम् न नशा
 द्वे उपपदे प्रश्नपूर्वके प्रतिवचने गाम्माने भूते लट्प्रत्ययो भवति शुकाधीः क
 रदेवदत्तननकरोमिभोः श्रवोचस्तत्र किंचिद्वदत्तनन ब्रवीमिभोः प्रश्नप्र
 ति वचन इति किम् नन्वकाधीर्माणवकः नन्वाविभाषा नशा द्वेषापप
 दे प्रश्नप्रतिवचने विभाषाल्लट्प्रत्ययो भवति शुकाधीः करदेवदत्तननकरो
 मिभोः नाकार्षं श्रुतेन करोमि श्रुतेन कार्षं पुरेलट्वासे श्रयतनग्रहा
 मिरुमृदुके सत्पान्तवर्तने पुराणा द्वे उपपदे स्मवर्जिते भूतानयतेन विभाषा
 लं प्रत्ययो भवति लं वताभा संज्ञयथा विषयमन्येपि प्रत्यया भवन्ति वसन्ती
 रुवसन्तीरुपुराच्छात्राः श्रवात्सरिरुपुराच्छात्राः श्रवसत्रिरुपुराच्छात्राः
 इषुरिरुपुराच्छात्राः स्मरति किं नरेतः सपुराश्रयीयेत वर्तमाने लट्प्रारब्धो
 परिसमाप्तश्च वर्तमानः वर्तमाने ये वर्तमानाद्वातोः लट्प्रत्ययो भवति पच

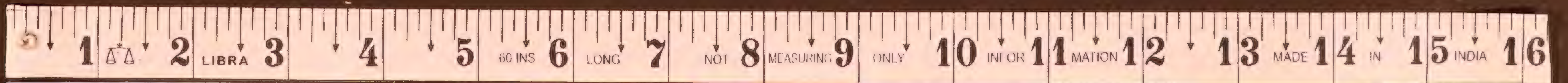
का.
बृ.प्र.
१५५

तिनयति लट्प्रशान्तवावप्रथमासमानाधिकरणो लट्प्रशान्तवद्वयेतौ
प्रत्ययौभवतःप्रथमान्तेनचेत्तस्यसामानाधिकरणंभवतिपचन्तपश्चपचता
कृतमपचमानेनकृतमप्रथमासमानाधिकरणइतिक्रमपचतिदेवदत्तः
लटितिवर्तमानेपुनर्लट्प्रशान्तमधिकवचनार्थं क्वचित्प्रथमासमानाधिकर
णोपिभवतिसर्वास्माःश्रुतिब्राह्मणःविद्यमानःविद्यतेजहृतजहोतिग्रथो
यानःग्रथीते मात्माकोशे मापचनमापचमानःकेचिद्दिभाषाग्रहणमन्वर्तय
न्तिनन्वेर्विभाषेतिसाचववस्थितविभाषातत्रयथादर्शनेप्रयोगानेतयाः।
संबोधनेच प्रथमासमानाधिकरणार्थंआरभःसंबोधनेविषयेलट्प्रशान्त
नचावादेशोभवतःहेपचनहेपचमानलक्षणहेतुःक्रियायाःलक्ष्येचि
क्ष्यतेयेनतल्लक्षणमजनकोहेतुःपातपातार्थविशेषणंचेतत्तल्लक्षणहेतौ
तौचर्थवर्तमानाद्वातोःपरमलट्प्रशान्तवावादेशोभवतःतौचल्लक्षण
हेतुक्रियाविशेषौभवतःशयनाभंजतेयवानाःतिष्ठन्तोत्तशासतिगाणकाः

१५५

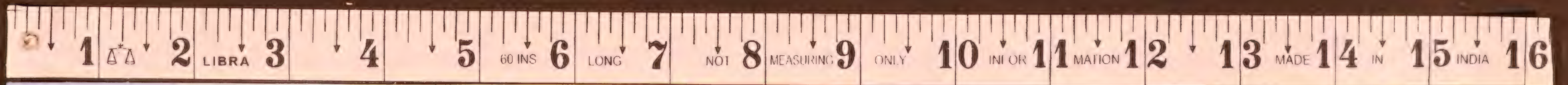
हेतावर्जयन्मतिश्रयीयातोवसतिलक्षणाहेतोरितिकिम पचतिपटीतिवत्रि
यायाइतिकिम प्रभृगुणयोर्माभूत यःकंपतेसोसुत्यःय उपस्रवतेस्रचुल्ल
णाहेतोरितितिदेशःपूर्वनिपातव्यभिचारलिङ्गम् तौसत तौशाहृषातवांसत्स
तौभवतःतौग्रहणामपाद्यसत्सगाथं शाहृषातन्मात्रसंसंज्ञाभवति ब्राह्मणस्य
ऊर्वन ब्राह्मणस्यऊर्वाणःब्राह्मणस्यकरिष्यन् ब्राह्मणस्यकरिष्यमाणः
सत्यदेशःसूरणा गुणसहितार्थसदित्येवमादयः पृथ्वीःशान्तम् पृथुःयजश्च।
शान्तश्चतुष्याभवतिपचमानःयजमानःयदिप्रत्ययाःशान्तनादयोऽनलादेशा
त्कथं सौमं पवमानःन उमाव्रानइतिषष्टीप्रतिषेधःतत्रिति प्रत्याहारतिदेशा
त् कसमत्रिषिष्टानां प्रत्याहारःलट्शाहृष्यतःप्रभृतिशाहृष्यतोऽनकारात् द्वि
षःशान्तर्वावचनम् चौरस्यद्विषन् चौरैद्विषन् ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु
वान्तम् ताच्छील्येन तत्त्वभावतावयःशरीरावस्थायान्तादिःशक्तिःसामर्थ्या
म् ताच्छील्यादिषुगम्यमानेषुधातोःवान्तःप्रत्ययोभवतिताच्छील्येताव

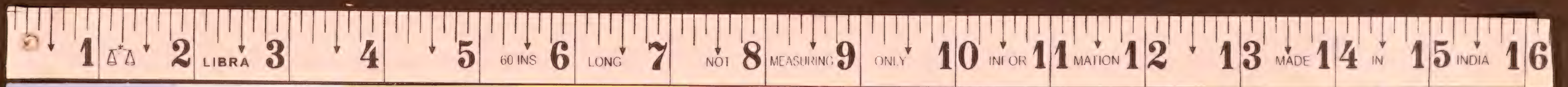
का.
व.
१६५

त कतीहमेदयमानाः कतीहभूषयमाणाः वयोवयनेकतीहशिवेदेवहमाताः .
कतीहशिवेदेवहमाताः शतौकतीहनिघ्नाः कतीहपचमानाः इवतोः श
क्रुक्किनि इदृभार्यशुशारप्रत्ययोभवति अक्रुक्किणिकर्तरि अक्रुक्कुः स
त्वसाधोयस्यकर्तृर्थात्तथः साक्रुक्कीशुधोयपीगयणाम धारयत्रपरिषथम अ
क्रुक्किणिकीकिम् क्रुक्केणार्थीतेक्रुक्केणधारयति द्विषोमित्रे शुमित्रः श
शुः शुमित्रेकर्तरिद्विषर्थातोः शारप्रत्ययोभवति द्विषन्तद्विषन्तोद्विषन्तः शुमित्रर
तिकिमद्विषपतिभार्या सज्जोयजसंयोगे यजन्तसंयोगः यजसंयोगः यजसंयुक्ते
भिर्भियेयेवर्तमानात्सतोतेर्थातोः शारप्रत्ययोभवति सर्वसत्त्वन्तः सर्वयजमा
नाः संविगाइव्यते संयोगग्रहाणोप्रधानभूतकर्तृप्रतिपत्त्यर्थं याजकेषुमाभू
दितियजसंयोगादितिकिं सतोतिसुगम अर्हः प्रशंसायाम प्रशंसास्तुतिः प्र
शंसाविषये अर्हतेर्थातोः शारप्रत्ययोभवति अर्हन्निहभवात्वियाम अर्हन्नि
हभवान्मृजाम प्रशंसायामितिकिम अर्हन्तिवैमोवथम आर्केतः कीलतद

१५६

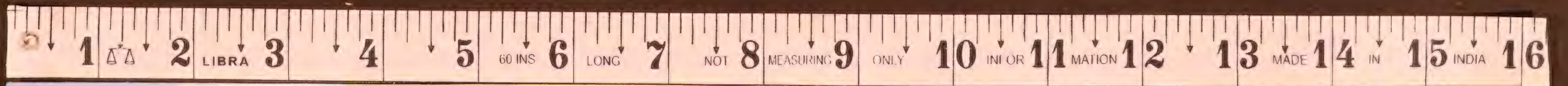
मन्तसाधिकारिषु भ्राजभासेतिक्रियंवत्यतिश्राततः किमशब्दवर्तयानितक
 धं प्रत्ययानतक्रमिष्यामः तदिति पात्रार्थः शीलादिविशेषणत्वेन निर्दिष्ट
 तेन च्चीलोयः स्वभावतः फलनिरपेक्षस्तत्र प्रवर्तते तद्दृष्ट्वा तदाचारोयः स्व
 यमोपमावयदिति वर्तते विनापि शीलेन तत्साधुकारो यो पात्रार्थसाधुकरो
 ति उन्नरशेदाह विष्णामः तन् सार्वपात्रः भः तस्य तयो भवति तच्चीलादि
 पुकार्त्तुनकारः सरार्थः तच्चीलोपावत् कर्ता कदाचन वदितान्न वादा
 न तद्धर्मिणामुदयितारः आविष्टायना भवन्ति वधूमूला मयह्नारः आह
 रका भवन्ति शास्त्रे सिद्धे तत्साधुकारिण कर्ता विकटः गम्या लेवः तन्नि
 पात्रे हि क्षत्रचातुषर्मा स्पृष्टो नापत्तौ अत्र पसर्गस्मैतिकिम् उद्गाता प्रतिह
 न्ता तज्जेव भवति स्वरे विशेषः तयतेषु क्व तेषां तिषोर्देवतायामकारश्चाप
 पाया प्रतिदूतं च तेषां ह्रस्वेऽप्युक्तत्वाच्च विदधिकृतम् उच्यते कंदर्पसितम्
 हन्तृः स्वरे विशेषः अलं कंतिगर्हं प्रजतोत्पत्तौ ततोत्पत्तौ तदोत्पत्तौ

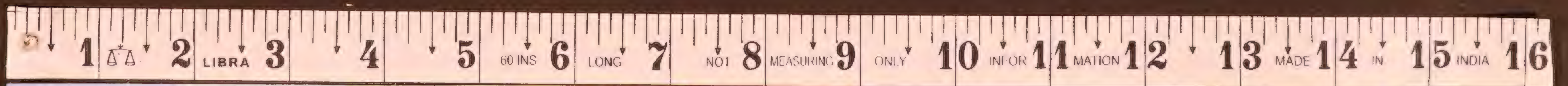
का.
बृ.
१५७

अविच्छेदप्रसहचरदस्य च अलंकरणं निराकरणं प्रजनः उत्पत्तिश्च उत्पत्तं उत्पद
रुचिरप्रपञ्चं वृत्तव्युत्पत्तं सहचरं दत्तेभ्यः पातभ्यः तच्छीलादिषु कर्तृषु द
स्य च प्रत्ययो भवति अलंकरणस्य निराकरणस्यः प्रजनस्य उत्पत्तिस्यः उत्पत्ति
स्यः उत्पत्तिस्यः उत्पत्तिस्यः रोचिस्यः अपञ्चस्यः वर्धिस्यः वृत्तिस्यः सहिस्यः
चरिस्यः एते च्छेदसि एतन्नाद्यमोच्छेदसि विषये दस्य प्रत्ययो भवति
दृष्टं धारयिष्यवः वीरुश्च धारयिष्यवः भवश्च भवतेर्धातोच्छेदसि विषये
तच्छीलादिषु दस्य च प्रत्ययो भवति भविस्यः योपाविभागा उन्नयः चकारो
नृकसमश्च यार्थः भ्राजिस्मना लोहितं च दत्तेन ग्राजिष्यश्च कः स च्छे
दंसीति निवृत्तं ग्राजिष्यादत्तेभ्यः पातभ्यः चकारो वृत्तश्च तच्छीलादि
षु कः प्रत्ययो भवति स्मासुः जिस्मः स्यासुः भूस्मः यिष्यायं प्रत्ययात् कितं त
नस्य दकारो न भवति तिङ्गिति चेत्पत्राकारोऽपि च तभूतो निर्दिष्टतेन तत्तु
एतान् भवति व्युत्पत्तिः कितोऽपि तेषां न भवति स्मार्गिना त्रस्य दका

१५७

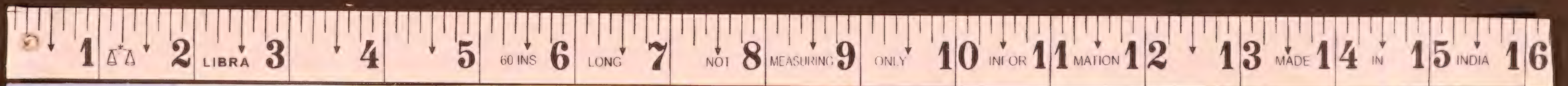
रज्जितोभीतस्यशामनातःगुणाभावस्त्रिषुस्मार्यःशुकोतिद्वेगकोरितोः
 दर्शकंदमिंदेहवःपशवःअमिर्गयिवाषादिषःकुःअमादिभोधातभः
 तच्छीलादिषुप्रत्ययोभवतिअसुःगदसुःह्रस्वःसिस्वःशमित्यष्टाभो।
 चिन्ना इतिशब्दश्रयैशशामादिभःअष्टाभोधातभःतच्छीलादिषुचि
 न्ना प्रत्ययोभवतिमदीहर्षइत्येवमेतःशामादिर्दिवायन्तर्गाणःचकारःउ
 त्रक्तार्थःउकारउच्चारणार्थःशमीतमी दमीअमीभ्रमी कमीकमीप्र
 मादी अष्टाभरतिकिम अमिता संप्रदानरुपाशुमास्यसंपरिस्संसृजया
 रिदेविमंजरपरित्तिपपगोरटपरिवृटपरिटहटपभ्मिहउषदिषदुरुहुरु
 जाकीरविषिटत्पजरजभजोतिवरापचनासुषाभाहृतश्च चित्तमिभन
 वर्ततेसंप्रवादिभोधातभःतच्छीलादिषुचिन्नाप्रत्ययोभवति प्रचीसं
 पर्कइतिरुधादिर्गंद्यतेनतदादिःलखिकरणत्वात् अतुरुयकामेयम
 परेमयमयत्त स्रगतासृजविसर्ग परिदेविःभूवादिःदेवदेवनेत्तिपप्र

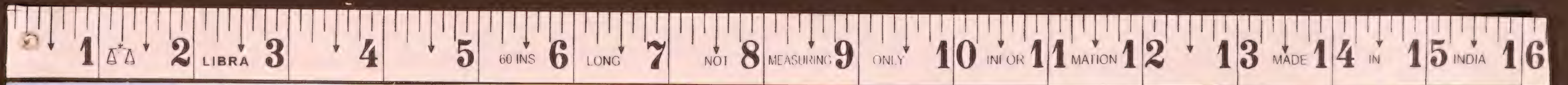
का.
वृ.
१५८

दिवादिस्तदादिस्तदादिश्चसामान्येतरदत्ते अजसमाथौदिवादिःपुजि
यौरोरुथादिःद्वयोरीपग्रहाण रजदत्तस्यतिपातनादनतासिकलोपःसप
कीअनरोपीआयामीआयामीपरिसारीससमीपरिदेवीसंजरीपरितेपी
परिपीपरिसादीपरिवादीपरिताहीपरिमोहीटोपीदेषीटोहीटोहीयो
गोआहीटोविवेकीत्यागीरभीभागीअतिवारीअपवारीअमोषीअभा
वाती वोकषलसकल्पसन्मः कषहिंसार्थःलसञ्चणोकीडतयोःक
त्यस्त्रावायासन्मविशामेपंतभोधातभःविशात्रउपपदेचिनाप्रत्ययो
भवतिविकाषीविविकासौविकर्षीविसंभो अपेचलपः लघकान्ता
वस्माद्वातोःअपेउपपदेचशात्रादौचचिनाप्रत्ययोभवतिअपलाषीवि
लाषी प्रलपस्टदुषवदवसः प्रेउपपदेल्पादिभोधातभःचिनाप्रत्ययो
भवतिप्रलापीप्रसारीप्रदावीप्रमाषीप्रवादीप्रवासीवसनिभासदत्तस्य
ग्रहाणानाच्चदत्तार्थसलग्वकरणात् निदहोसक्लिशाखादिविना

१५८

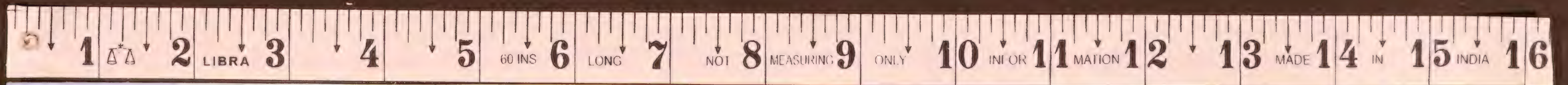
शिपरिस्त्रिपषातिरदपारिवादिवाभाषासूयोवुज निंदादिभोयातभःतच्छी
 लादिषुवंप्रत्ययोभवतिपंचमर्थेषुयमाक्षिशउपतापेक्षिश्विववाधतेह
 योयपग्रहणम निंस्कःहिंसकःक्रोशकःवादकःविनाशकःपरितेपकः
 परिवादकःव्याभाषकःअसूयकःबुलवमिद्वेदुन्निथानेतापकेताच्छीलि
 केषुवासतृपन्यायेनभृजादयोतभवन्ति देविकोशोशोपमर्गो देवयतेषु
 कोशातेषुधातोरुपमर्गोउपपेदतच्छीलादिषुवुजप्रत्ययोभवति आदेवकः
 परिदेवकःआक्रोशकःपरिक्रोशकःउपमर्गदितिकिं देवयिताकोशा
 चलनशास्त्रार्थादकर्मकायुव चलनार्थयःशास्त्रार्थभःथातुभःअकर्म
 केभःतच्छीलादिषुपुप्रत्ययोभवति वलनःवापनःशास्त्रार्थभःशास्त्रा
 नःस्वणःअकर्मकारितिकिम पटितभिव्याम अतदातेतशुहलादिः अ
 तदातेभोयातभःहलादिस्मिन्मात्रच्छीलादिषुपुप्रत्ययोभवतिवर्तनः
 वर्धनःअतदातेतर्तितिकिंभविताहलादितिकिम पयिताआदिग्रहणं

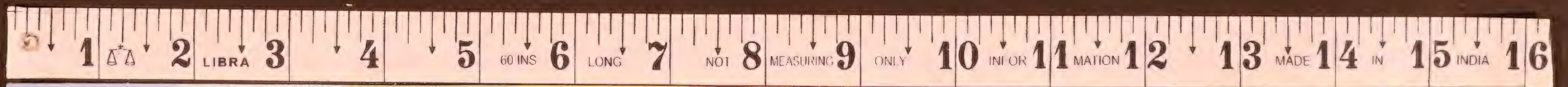
का.
वृ.
१५८

किम् जगत्सतःमीमांसतःचुकर्मकादित्येववसितावसुम् जुवंकम्वेदस्मर
रुधिजलपुव्लषपतपदः जप्रभृतिभःयातभःतक्कीलादिपुश्रपत्योभ
वति जवतःचक्रमाणाःदद्रेमणाःशराणाःभावतःज्वलतःशोचतःलसतःपतनः
पदनःचलनार्थानोपदेश्यमाणा मिहसकर्मकार्यं ज्ञापनार्थंचपदिग्रहणम
त्यवर्तयन्तिताक्कीलिकेषुवासृपविधितंभवतिमूलंक्रजःभृत्रभवतिश्च
लेकैर्तैतितथाहिपदेरुकजादिशेषविहितेतसामान्यविहितायुजसृपवा
त्समविशेषेवकिमनेतविधातेतज्ञापनार्थतपुनर्विधीयतेप्रायकंवेदेज्ञाप
कंक्वचित्समावेशादृष्यतेपवगन्तोल्लावाविकल्पना कुयमंशार्थेभ्यश्च कुय
कोपेमतिभूषायांपतदर्थेभ्योयातभःपुश्रपत्योभवतिकोथनःरोषणाःमं
शार्थेभ्यःमदनःभूषणाः तयः यकारान्ताद्वातोःपुश्रपत्योतभवतिस्वर्वा
प्राप्तःप्रतिषिध्यतेक्रियितात्मायिता सूददीपदीक्षश्च सूददीपदीक्षदूत्ये
तेभ्यःयातभःपुश्रपत्योतभवतिश्चनदाततदतिप्राप्तःप्रतिषिध्यते सूदि

१५८

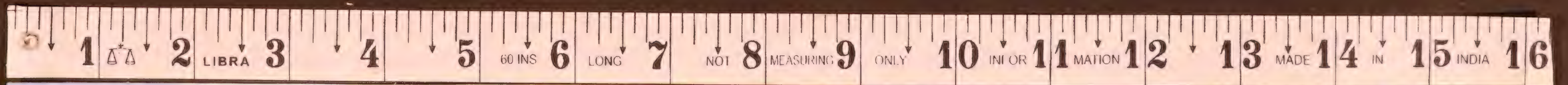
तादीपितादीक्षिता ननु च दीपे विशेष विहितो रप्रत्ययः तर्को मिकपीति स पववाथ को।
 भविष्यति ती किं प्रतिषेधेन वा स रूपेण युज्यते प्रोतिता ताच्छीलिकेषु वा स रूपविधि
 तास्तीति प्रायिकमेतदित्युक्तं तथा च समावेशादृश्यते केषां युवतिः कपता युवतिः
 केषां युवास्वा कपता शाखासूतेत्युपप्रतिषिद्धः कथं मधुसूदनः रिपुसूदनः वलसूदनः
 अतित्पाये प्रतिषिद्धः इति योगविभागाद्विज्ञायते अथवा त्रन्त्यादिषु मधुसूदनादयो दृश्य
 न्ते लघुषतपदस्याभूषणरुनकमगमभूषणकन लघादिभ्यो धातुभ्यः उक्तञ्च तयो
 भवति अपलापकं वृषलसंज्ञां प्रपातकाराभा भवन्ति उपपादकः सन्नः उपस्थापुकाप
 ने पशवो भवन्ति प्रभावुकमयं भवति प्रवर्षकः पर्जन्यः आचातुकपाकपतस्य सूत्रम्
 कामकापवस्त्रियो भवन्ति आकासकं वाराणसी रक्षत्राहुः किशोरु कंती क्षामाहुः
 जल्पभित्तकटलंढवृजष्वाकम् जल्पादिभ्यो धातुभ्यः वाक्यतयो भवति षकोरा
 डीषर्थः जल्पाकः भित्ताकः कटकः लंढाकः वराकः वराकी प्रजेरितिः प्रह्वीज
 वतेरिति प्रत्ययो भवति प्रजवी प्रजविनौ प्रजवितः जिहृक्षिविष्नी एवमावशाभ्यस
 परिभू प्रसूभ्यश्च क्षितये क्षितिवासगत्योरिति द्वयोरपि ग्रहणं प्रप्रेरण इत्यस्य ग्रह

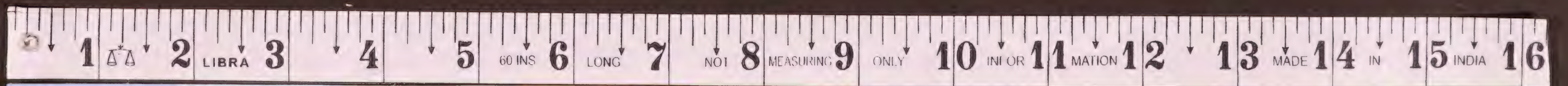
का.
वे.
१८.

णम जिप्रभृतिभोधातभः इतिप्रत्ययोभवति जयीदरीदयीविश्रयीअत्ययीवमीअ
वयीअभमीपरिभवीप्रसवी स्मृहिरुहिरिपिदिदिपिनिद्रातंद्राअद्वाभआलव स्मृ
रुईसागदरुग्रहणेपदगतौअगदावदन्ताःपद्यते दयदागतिरक्षणेपुद्राऊत्ति
तायांगतौनिप्रवःउत्पूर्वअतदोनकारान्ततावतिपात्यतेदुधान् अत्पूर्वःपतभो
धातभःआलवप्रत्ययोभवति स्मृहयालुःगदहयालुःपदयालुःदयालुःनिद्रालुः
तंद्रालुःआलविशीग्रहणामशायाल दायेंसिशदमदोरुः दायेंदसि शदमद।
इत्येतेभःधातभःरुप्रत्ययोभवति दारुःथारुःधारुःरिववत्सोमातरम तलोकाय
यनिषेति उकारप्रत्येवात्सहीनभवति सरुःशदुःसदुः स्रवस्वःक्षरव स्ववसि
अट् इत्येतेभोधातभःक्षरव प्रत्ययोभवति स्मरःचस्मरःअस्मरः भर्जभासमि
दोचुरव भर्जभासमिदृइत्येतेभोधातभःचुरप्रत्ययोभवति भांगुरंकाष्टंभासं
ज्यातिःमडरःपशुःभर्जकर्तारिसभावात् विदितिदिक्किदेःऊरव जानार्थस्यविदे
हणामानलाभार्थस्यसभावात् विदादिभोधातभःऊरप्रत्ययोभवति विडरःप
दितःविडरंकाष्टम किडगरजःभिदिक्किदोःकर्मकर्तारिप्रत्ययोः शाशजिसर्ति

१८.

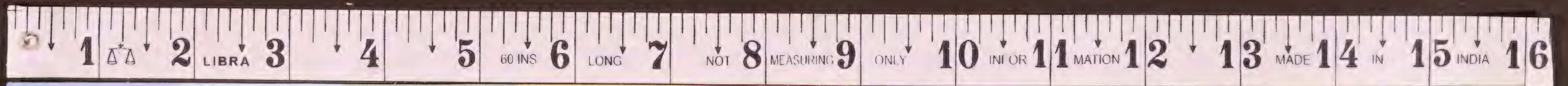
भः करय इज्जतश जिस् इत्येते भोधात् भः करय प्रत्ययो भवति इतरः न चरः जित
 रः स्तरः गतरश्च गतर इति तिपात्यते गमेरुत्तासिकलोपः करय प्रत्ययः गतरः
 जागत्कः जागर्तेर्धातोः क्प्रत्ययो भवति जागत्कः यजजपदशा यडः ।
 यजजप दशा इत्येतेषां यट् लानां क्प्रत्ययो भवति यायज्कः जंजप्कः दन्तृ
 कः तमिकेपिः सजसकमहिंसदीपोरः तमिकेपिस्मि अजसकमहिंसदीपू
 त्येते भोधात् भः रप्रत्ययो भवति तमंकाष्टं कं प्राशात्तासो रमुत्तम अजसकसा
 युवतिः हिंसरत्तः दीपंकाष्टं अजसमिति जसमोक्षोत्तमं सर्वस्वरप्रत्ययः क्रियासा
 त्वेवर्तते सताशंसभिस्ततः सप्रत्ययो गृह्यते तसतिर्धातुः तेतुमनने भोधात् ।
 भः आशंसः भिद्वेषप्रत्ययो भवति तच्छीलादिषु कर्मसु चिकीर्षुः आशंसः भि
 द्वः आशंसो सरच्छाया मित्येतत् स्पेदं ग्रहणं तं शांसस्तत्पर्यस्य विद्वरिच्छुः विदे
 तं मागमः इषेच्छ तमकारश्च प्रत्ययो तिपात्यते वेदनशीलः विंडः षष्ठाशीलः इ
 च्छुः क्वक्वदसि क्वदति क्वप्प्रकृषा सामान्यग्रहणम् क्वनादातोः क्वदसि विषु
 ये उप्रत्ययो भवति तच्छीलादिषु मित्रयुः सुप्रयुः संसेदयुः आह गमहनजनः किं कि

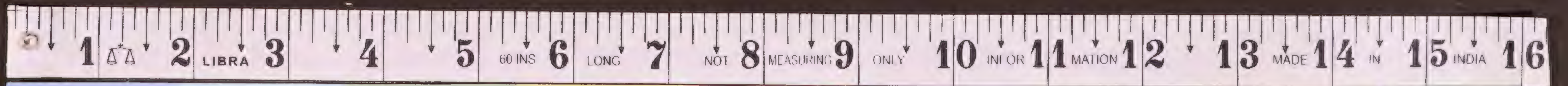
का.
बृ.
१६१

नौलिट्च आकारान्तेभोधातुभः ऋकारान्तेभगामहनजनरतेतेभक्केदसिविषये
तच्छीलादिषु किकिनौप्रत्ययौभवतः लिट्प्रत्ययौभवतः आदितितकारोसखसखा
यः नरयेतपरः मादिभूतादिपरस्तपरः इति ऋकारेत्तत्कालग्रहणम् पपिः सोमं
दधिर्गाः ऋकारान्तेभः मित्रावरुणौ उभुरिष्टेरसभाजगुरिगामिजयिमनवाहन
जजिर्जन्म जन जजिर्जीज वर्षासपर्जन्यः अथकिन्नेकिमर्थम् यावतातदसंयो
गाल्लिकितिसिद्धमेव ऋक्चूतामितिलिट्गुणः प्रतिषेधविषय आरभ्यते
तस्यापिवायनार्थकिन्म उत्सर्गच्छंदसिसदादिभोदशनात् सेदिः नेमिः भाषा
योथाक्कसजनिनमिभः दधिवक्त्रिः ससिः जजिनमिः सहिवहिवलिपतिभोय
इन्तेभः किकिनौवक्तव्यो मासहिः वावहिः वावलिः पापतिः स्वपितृषोर्नजि
इ कंदसीतिनिवृत्तम् स्वपेस्त्वेषुधातोः तच्छीलादिषु तजिट्प्रत्ययोभवति
स्वप्रक् स्वप्रजोस्वप्रजः त्सक त्सजोत्सजः श्रवत्सोरुः श्रुत्सियायाम
वदिश्रुभिवादनस्तम्भाः पताभोधातुभोतच्छीलादिषु आरुप्रत्ययोभवति आरु
रुः वृदारुः भियः कुलुकानो जिभीभयेपतस्माद्दाताः कुलुकानोप्रत्ययोभ

१६१

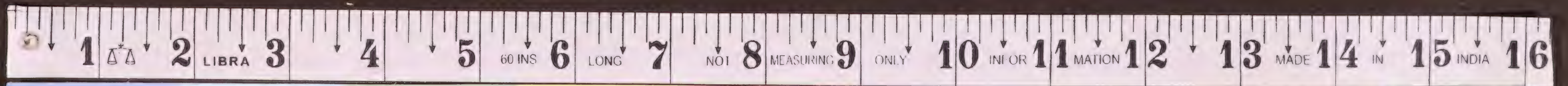
वतःभीरुःभीलकःभियःककव्रितिवक्तव्यमभीरुकः स्थषाभासपिसकसोवरवृष्टा
 गतिनिवृत्तौ ईशपेक्ष्येभासदीप्तौपिष्टेष्टगतौ कसगतौ पतेभोधातभःवरश्च
 तयोभवतिस्थावरःईशरःभासरःपेसरःकसरः यश्चयडः याप्रापोअस्माद्यत्र
 नादरश्चतयोभवतियायावरः भ्राजभासडविट्तोर्जिपूजृशावस्तवःकिपू भ्रा।
 जादिभोधातभःतच्छीलादिषुकिप्रत्ययोभवति विभ्राट् विभ्राजोभाःभासोभः
 भुगैविद्युत विद्युतौरुःकरुजौ भूः प्रगै यजतेदीर्घश्चुनित्यात्ते नृःजवोशावस्त
 वत शावस्तवौ किमर्थं मिदमुच्यतेयावताश्रुतोभोपिटृष्यतेयावताश्रुतेभोपि
 टृष्यतेकिमेति सिद्धयवकिपू ताच्छीलिकैन्वाथतेवासत्रपविधिश्चतास्तीमुक्तं
 अथतप्रायिकेवाथनततस्तस्यैवायंप्रपेवः अन्तेभोपिटृष्यते अन्तेभोपिधात
 भःतच्छीलादिषुकिप्रत्ययोदृश्यते एकमिदं क्तिन् दृशिग्रहणविधन्तेरापसे
 ग्रहणविधन्तरोपसंग्रहार्थं क्विदीर्घःक्विदीर्घवर्चनेक्विदसंप्रसारणमत
 शावाहक्विचविप्रच्याय उस्तुकत्मुजश्रीणादीर्घाप्रसारणवभवतिवाक प्र

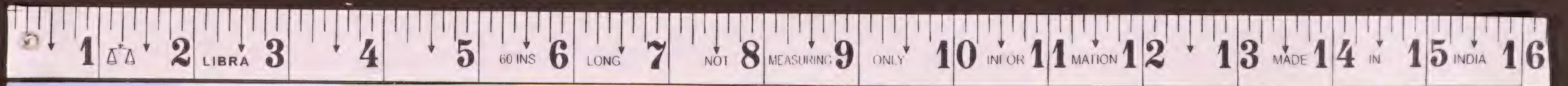
का.
सु.
१६१

च्छिशावप्राट् आयातसुः कटपुः नृः श्रीः जग्रहणेतार्यः भ्राजादिसूत्रपवटहीत
नात् युतिगामिजहोतीनोदेव दिद्युत जगत जहोतदीर्घसुजहः दृभयेरुत्पस
हससु देव दहत ध्यायतेः संप्रसारणोचयीः भुवुः संज्ञान्तरयोः भवतेयीतोः सं
ज्ञायामेतरवगम्पमानेकिप्रत्ययोभवति मित्रभूर्नामकश्चित् अन्तरेप्रतिभूः
यतिक्वायमर्णयोरन्तरेतिष्ठति सप्रतिभूरित्युच्यते विप्रसंभोऽसंज्ञायाम् भु
वदतिवर्तते विप्रसम् इत्येवंसर्वाद्भवतेतुप्रत्ययोभवतिनचेत्संज्ञागम्पतेविभूः
सर्वगतः प्रभूः स्वामीसंभूर्जनित्वा असेज्ञायामितिकिम् विभूर्नामकश्चित् इप्र
करणेमित्तद्यादिभ्य उपसंख्यानम् मितेद्रवति मितदुःशंभुः यः कर्मणिष्ठन् य
येतर्दयातेष्वपातोः कर्मणिकारकेष्वत्ययोभवति प्रकारोदीर्घः ययन्तिता
दयितांवाभेष्वर्थमिति याज्ञोस्तनदायिनीग्रामलकीचोच्यते दाप्रीशसयुग
जस्तत्तदसिसिवमिहपतदशममहः करणो दापुलवनेणीन् प्राणोशसहि
सायाम् युमिप्रणो युजिर योगेष्टुजस्तौ तदवयवनेषिन्न वयनेषिवत्तरणोमिह

१६१

मेवने मतल्लगतौ दर्शदशनेणाहवेथनेणापभोधातभ्यःकरणकारकेष्टन प्र
 त्ययोभवति दात्तिनेनेतिदात्रमनेत्रम् शास्त्रम् योत्रम् योक्त्रम् स्तोत्रम् तोत्रम् मे
 त्रम् सेक्त्रम् मेफ्र पत्रम् देष्टा नद्दीदेशरत्नतासिकलोपनिर्देशोच्चापनार्थः कि
 तोन्यस्मिन्नपिप्रत्ययेसंभवतीतिनेनल्युद्यपिभवतिदर्शनम् हलसूकरयोःसु
 वः सूड् सूजोरविशेषेणाग्रहणम् पुवोधातोःकरणकारकेष्टन्यत्ययोभवति
 श्वेत्करणहलसूकरयोरवयोभवतिहलस्यपोत्रं सूकरस्यपोत्रम् सुखमित्यर्थः
 अर्तिल्लभसूखनसहचनइवः ऋगर्थो लृञ् केदने भूविभूतने पुषेरणो खन
 अवदारणो षहमर्षणो चरणार्थः इत्येतेभ्योधातभ्यःकरणकारकेइवप्र
 त्ययोभवति अरित्रम् लवित्रम् यवित्रम् सवित्रं खनित्रं सहित्रम् वरित्रम् पुवः
 संज्ञायाम् सूड् सूजोस्मासात्तेनग्रहणं पुवोधातोःकरणकारकेइवप्रत्ययोभ
 वतिसमुदायेनचेत्संज्ञागमतेदर्भःपवित्रम् वह्निःपवित्रम् कर्तरिचर्षदेवतयोः
 पुवइतिवर्ततेपुवोधातोःकर्तरिचकारकेइवप्रत्ययोभवति ऋषिदेवतयोर्यथा

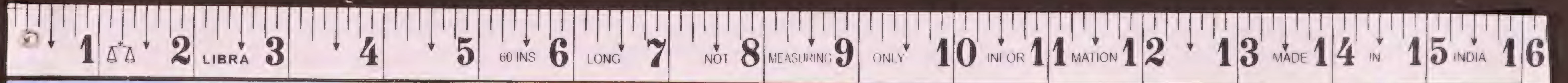

का.
वृ.

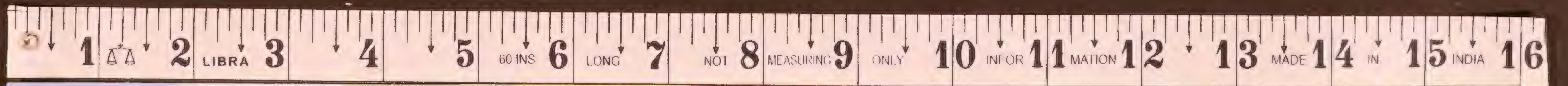
५३

संवे संवेयः ऋषौ करणे देवतायां कर्तरीति पूयते तेन न पवित्रो यमविः देवतायाम्
अग्निः पवित्रम् समो पुनात वायुः सोमः सूर्यः इंद्रः पवित्रम् ते मां पुनन्त जीतः ऊः ॥
निष्ठावृत्तम् अस्मा जीत तस्मात् जीतो यातोः वर्तमाने कृत् प्रत्ययो भवति भूते।
निष्ठावृत्ता वर्तमानेन प्राप्नोत्यानेन विधीयते निचिमित्रः निचिदाक्षिणः
निचिष्व दृष्टः मतिबुद्धिपूजार्थे भूषु मतिरिच्छा बुद्धिर्ज्ञानम् पूजा संकरः एव
मर्थे भूः पातु भूः वर्तमाने कृत् प्रत्ययो भवति राज्ञा मतः राज्ञा मिष्टः राज्ञा बुद्धः
राज्ञा मतः राज्ञा पूजितः राज्ञा मर्चितः अन्तर्गुप्तमुष्णायार्थं प्रकारः शीलितो
रहितः दानाया कुशो जष्ट्रपि रुष्टु रुषितश्चोभाव विद्यात्यत इत्यपि
रुष्टु रुष्टु या कान्तस्तथो भो संदातो यतो कष्टं भविष्यतीत्याहु रमताः
पूर्ववत्सतः कष्टं शब्दो भविष्यति काले अमृतशत्रुः पूर्ववत् वर्तमान इत्यर्थः
तथा सुप्तः शयितः आमितः लिप्तः तप्तः इत्येवमादयोऽपि वर्तमाने दृष्टव्याः ॥
इति श्री काशिकायां बृहत्तृतीयस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ समाप्तः ॥

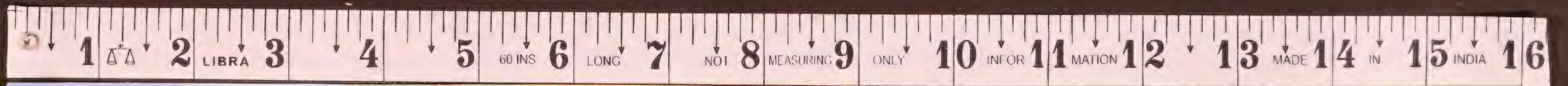
५३

उणादयोवहलम वर्तमान इति वर्तते संज्ञायामिति च उणादयः प्रत्यया भवेति
 वर्तमाने पातये संज्ञायो विषये च वहलं भवेति यतो विहितास्ततो न्यत्राणि भवेति
 केचिद्विहिता एव संयोगतत त्रीयते कृषापाणिमिस्वदि साध्याभ्यतण कारुः
 वायुः पायुः जायुः मायुः साहः साधुः श्राशुः वाहलका प्रकृतेस्तनहृष्टेः पाय
 समश्चयादपितेषाम् कार्यमशेषविधेश्चतुर्के नैगमरूढि भवेदिसमाधु ना
 मचयातनमाह निरुक्ते व्याकरणेशकटस्य चतोकम् यत्र पदार्थविशेषसमर्थ
 प्रत्ययतः प्रकृतेश्चतुर्ह्यम् संज्ञासंथातरूपाणि प्रत्ययाश्चततः परे कार्येण
 विद्यादत्र वेधमेतच्छास्त्रमणदिषु भूतेषु दृश्यंते पूर्ववर्तमानाधिकारादिद
 म्ब्यते भूतेषु काले तणादयः प्रत्यया दृश्यंते वर्तते इति वर्तमानं चरितं चर्म भा
 सितं भस्म दृशिग्रहाणं प्रयोगानुसरणार्थम् भविष्यति गम्यादयन् भविष्यति
 काले गम्यादयः शब्दाः साधवो भवति प्रत्ययस्यैव भविष्यत्कालता विधीयते ग
 मीग्रामम् आगामी प्रस्थायी प्रतियोगी प्रतिरोधी प्रतिरोधी प्रयायी भावी अ

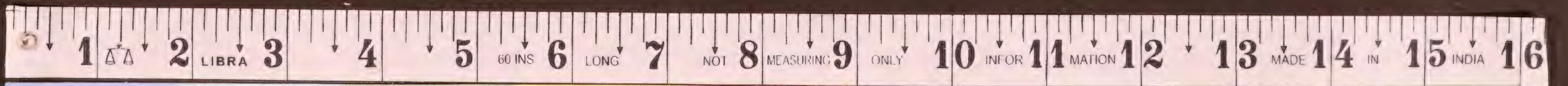

गम्यमाना यो भविष्यति काले विभाषाले प्रत्ययो भवति अकिं ह्यत्रा यो यमारे भा यो
 भक्ते ददाति सस्वर्गगच्छति यो भक्ते दास्यति सस्वर्गगमिष्यति यो भक्ते दाता स
 स्वर्गगता लिप्समाना इत्तात्स्वर्गसिद्धिमाचक्षते दातार प्रोक्ता हयति लोदर्थल
 क्षणे च लोदर्थः प्रोक्तादिः सलक्ष्यते येन सलोदर्थः लक्षणे धात्वर्थः तस्मिन्
 तमाना दातो भविष्यति काले विभाषाले प्रत्ययो भवति उपाध्यायश्चेदा गच्छति उ
 पाध्यायश्चेदा गमिष्यति उपाध्यायश्चेदा गता अथ हं छंदो पीष्ठा यत्ने व्याकरण
 मधीष्ट उपाध्याया गमनमध्ययनं प्रेषस्य लक्षणम् लिचोर्धमौर्हृत्तिको भवि
 ष्यति विभाषालोदर्थलक्षण इति च वर्तते ऊर्धमौर्हृत्तिके भविष्यति काले लोद
 र्थलक्षणे धात्वर्थवर्तमाना दातो लिप्सम्यो भवति चकारालंगविभाषा ऊर्धमूह
 र्ता इव ऊर्धमौर्हृत्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च भविष्यतश्चेतदि
 शेषणम् ऊर्धमूहर्ता उपरि मूहर्तस्य उपाध्यायश्चेदा गच्छति उपाध्यायश्चेदा गमि
 ष्यति उपाध्यायश्चेदा गता अथ हं छंदो पीष्ठा यत्ने व्याकरणमधीष्ट त्रमावुलो

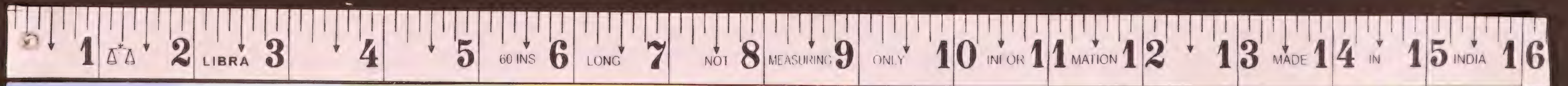

का
वृ. न.
१६५

क्रियायां क्रियार्थायाम् भाविष्यतीत्येव क्रियायामुपपदे क्रियार्थायां पातो भवि
ष्यतिकाले तमेव लोप्रत्यये भवतः भोजं व्रजति भोजको व्रजति भुजि क्रियार्था
व्रजि रत्रोपपदम् क्रियायामिति किं भित्ति पश्यत्यस्य जटाः क्रियार्थायामिति किं
पावतस्तेषां तिष्ठति देहः अथार्वाल्किमर्थं विधीयते यावता एबुल्लवाविति सा।
मात्यने विहित एव सोऽस्मिन् विषयेऽपि भविष्यति तदा क्रियार्थापपदेन वाच्यते वा
सूरूपविधिना सोऽपि भविष्यति एवं तेषां तज्जायते त्रियायां क्रियार्थायामुपदे वासरु
पोऽह्नादयो न भवेतीति तेन कर्ता व्रजति वित्तेपो व्रजतीत्येव मादि निवर्तते
भाववचनाश्च भाविष्यतीत्येव भावति प्रकृत्ये विहिता व्रजादयस्ते भाववच
ना भविष्यतिकाले क्रियायामुपपदे क्रियार्थायां भवेति किमर्थं मिदं यावता विदि
ता एव ते क्रियार्थापपदविहितेनास्मिन् विषये तस्मिन् वाच्यते वासरूपविधिश्च
नास्तीत्युक्तम् अथ वचनग्रहणं किमर्थम् वाचका यथासुः कथं च ते वाचका भवे
ति याभ्यः प्रकृतिभ्यां येन विशेषणेन विहिता यदि ताभ्यस्तथैव भवति नासमंजस्ये

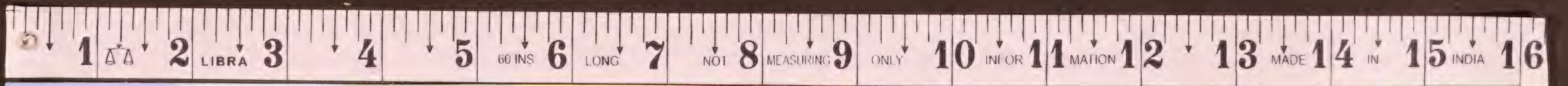

न पाकायव्रजति त्यागायव्रजति पुष्टयेव्रजति भूतयेव्रजति संपतयेव्रजति
 आकर्मणि च भविष्यतीत्येव प्राप्त्ययो भवति यातोः कर्मण्यप्यपदे क्रियायां च ।
 क्रियार्थायां कर्मण्यति सामान्यविहितो वासरूपविधेरभावाः एवलावाधितः पु
 नरैवधीयते सोपवादहा एवलेवाधते परत्वात्काकीदीन तेनापवादविषयेपि
 भवत्येव कांडलावोव्रजति गोदायोव्रजति कमलदायोव्रजति सुरायायोव
 जति शीघ्रयायोव्रजति लंफेशे च भविष्यतीत्येव शेषः क्रियार्थाप्यपदादयः
 शेषश्रुदो भविष्यतिकाले च कारात्क्रियायां चोप्यपदे क्रियार्थायां यातोर्लंप्रत्ययो
 भवति करिष्यामीतिव्रति कनिष्यामीतिव्रजति शेषे वलपि हरिष्यति करिष्य
 तिल्लडः सहा ल्लडः स्थाने मत्संज्ञो शान्तश्चानवावादेशो भवतः व्यवस्थितवि
 भाषायेयां तेन यथा लटः शान्तश्चानवावादेशो भवतः प्रप्रथमासमानाधि
 करणादिभुनित्यमन्त्रविकल्पः करिष्यंतं देवदत्तं पश्य करिष्यमाणं देवदत्तं प
 श्य हे करिष्यन् हे करिष्यमाणः मुंजयिष्यन्त्वसति प्रयेष्यमाणे वसति प्रथ

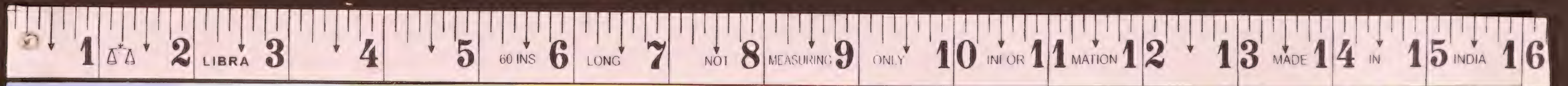

का
वृत्त
५५

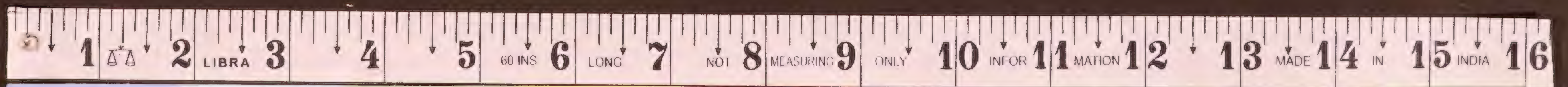
मासमानाधिकरणविकल्पः करिष्यति करिष्यन् करिष्यते करिष्यमाणः प्र
नघतनोत्तु भविष्यतीत्येव भविष्यत्यनघतनेत्येवर्तमानाज्ञातोः लेशप्रत्ययोभव
ति त्यदोपवादः स्वःकर्ताश्वोभोक्ता अनघतनश्चितिवह्व्रीदितिर्देशः तेनव्या
भिप्रेतमभवति प्रयश्चोगमिष्यतीति परिदेवनेष्वस्मिन्नीभविष्यतीत्यत्रवक्तव्या ३
येनकदागता येनैषादौविदधाति प्रयेनकदाप्येता ययवमनभिपुक्तः पदक
जविशाम्प्रशोचन भविष्यतीतिनिवृत्तम् पदादिभ्योधातृभ्योचन प्रत्ययोभव
ति पद्यतेसौषादः रुजतिमौरोगः विशाभ्यसौवेशः स्पशउपतापश्चितिवक्तव्यम्
स्पशतीतिस्पर्शः उपतापः ततोत्पन्न पचायज्भवति स्पर्शादेवन्नः स्वरेविशेषः
स्स्थिरे सन्नेर्थातोःस्थिरेकर्तारिचंप्रत्ययोभवति स्थिरश्चितिकालांतरस्यापी पदा
येउच्यते सतिरेतिहन्कालांतरंमरतीतिधातृर्थस्यकर्तायुज्यते चेदनसारः खदि
रसारः स्थिरश्चितिकिसन्नासारकः व्याधिमन्त्यवलेषितिवक्तव्यम् अतीसारोव्या
धिःविसारोमन्त्यः सारोवलम् भावे भावेवावोधातोल्प्रत्ययोभवति पाकःसा

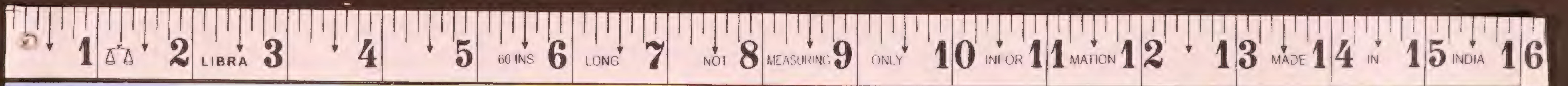
गः क्रियामासात्पवाचीभवति तेनार्थनिर्देशः क्रियमाणः सर्वथातकविषयः कृ
 तोभवति धातुश्च धातुनैवोच्यते यस्तस्मात्सिद्धतया मथर्मस्तत्र च नादया प्रत्यया
 विधीयन्ते पुंलिङ्गैकवचनं चातनन्तेश्च लिङ्गान्तरेष्विव चान्तरेष्वप्रत्यया भवेत्येव
 पक्षिः पचनम् पाकोपाकार इति अकृतेरिव कारके संज्ञायाम् कर्त्तव्यमिति कार
 के संज्ञायो विषये धातोः च न प्रत्ययो भवति प्राप्स्येति तं प्राप्सः प्राप्स्येति तं प्रप्से
 वः आहरेति तस्मान्नशुभः सारः तत्तशिलाहारः अकृतेरीति किं मिषत्पसौ मो
 घः संज्ञायामिति किं कर्त्तव्यः कटः चकारः संज्ञायामिचारायः को भवतादा
 योदत्रः को भवतः लाभो लब्धः कारकग्रहणं येषु दामेन कर्त्तव्यम् तत्क्रियते
 प्रसज्य प्रतिषेधेऽपि समासोऽस्तीति तापनार्थम् आदेव उपपदेशिनीति इतउन्नरं
 भावे अकृतेरिव कारके इति द्वयमप्यनुवर्तते परिमाणव्याप्यं सर्वम् परिमा
 णव्याप्यं गम्यमाणं सर्वम् धातुभ्यः च न प्रत्ययो भवति एकस्मिन् इति निश्च
 यः द्वौ श्रृणोनिष्ठावौ कृ द्वौ कारौ त्रयः कारः सर्वग्रहणमप्यपि वाच्यं नार्थम् पु

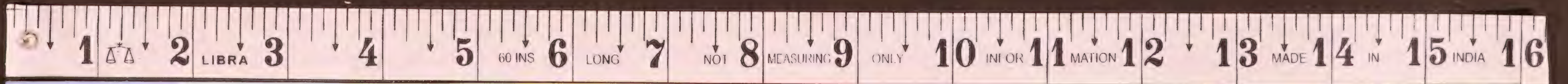
का रस्तादपवादविधानन्यायेन सचमेव वापेत परिमाणाख्यायामितिकिम विषयः
 ह.र. आख्याग्रहणंरूढिनिगमायंम सख्यापिग्रहणे चननक्रमाण म जधिषयेसी
 १५ प्रत्ययास्तनवाप्यते एकास्तिलोहितः द्वेस्ती दारजागै कर्मणि लुक् दारये।
 तीतिदागः नरयेतीजागः ३३.अ ३३.अपातोः संप्रत्ययोभवति अचोपवादः अ
 ध्यायः अपादानेसिषामुषसंख्यानम् उदेताशुवाजीष उपाध्यायी उपाध्याया एष
 वायुवर्ण निवृत्तेषु शारोवायुः शारोवर्णः गौरिवाकृतनीशारकृतनीशारः प्रा
 येणशिशिरेकृशः उपसर्गैरुवः उपसर्गउपपदेरीतेः पातोचन प्रत्ययोभवति अ
 पोपवादः संरावः उपरावः उपसर्गैरुवः समिपुदुवडवः सम्युपपदेयड
 इत्येतेभ्योधात्रभ्योचंप्रत्ययोभवति संयावः संदावः संदावः समीतिकिम यवः
 श्रिणीभुवनपसर्ग श्रिणीभू इत्येतेभ्योधात्रभ्योनुपसर्गभ्यो चंप्रत्ययोभवति आयः
 णायः भावाः अनुपसर्गैरुवः प्रअयः प्रणयः प्रभवः कथेप्रभवोरातः प्रकृ।
 ह्येभावः प्रभावइतिप्रारिसमासः भविष्यतिकथेनुयोरगतः प्रकृत्यत्परोवहल

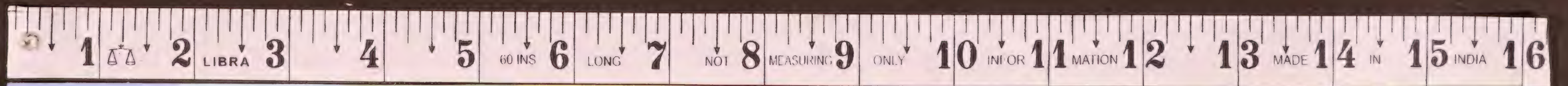
मित्यभविष्यति वौत्तश्रवः वाबुपुपदेतश्चरत्येताभ्यां यातभ्यां चंप्रत्ययोभवति
 वित्तावः विश्रावः वावितिकिम् लवःश्रवः श्रवोदोनियः श्रवतव इत्येतयोरुपपद
 योर्नयतेर्यातोः चंप्रत्ययोभवति श्रवनायः उत्रायः कथमत्रयः परार्थानाम् कृ
 त्पल्लोवद्वलमिति श्रेडुस्तवः प्रशस्तपपदे दुस्तस्तइत्येतेभ्योयातभ्यांचंप्र
 त्ययोभवति प्रदावः प्रसावः प्रस्तावः प्रभितिकिम् द्रवःस्रवःस्तवः निरभ्योःपुल्लो
 प्रभिति पुञ्जोःसामान्यग्रहणम् लून छेदने यथासंख्या सुपसर्गसंवेधा निरभि
 पूर्वयोःपुल्लोर्थातोचंप्रत्ययोभवति निष्ठावः अभिलावः निरभ्योरितिकिंपवः
 लवः उत्रोर्गुः गृशहे गृनिगरणे द्वयोर्गपिग्रहणम् तत्रोरुपपदयोः गृइत्येत
 स्माडातोचंप्रत्ययोभवति तद्गारः निगारः तत्रोरितिकिम् गरः कथाम् तत्रो
 रुपपदयोः कइत्येतस्माडातोः चंप्रत्ययोभवति वित्तेपार्थस्यकिरोग्रहणं नहि
 सार्थस्यानभिधानात् उक्तागोथान्यस्य निकारोथान्यस्य थान्यइति किम् भैचनि
 कारः पुष्पनिकारः यत्तेसमिस्तवः यत्तविषयेप्रयोगेसंपूर्वात् स्योतेः वन प्र

का त्वयोभवति संस्तावच्छेदोशानाम् समेत्यस्तवेति यस्मिन्नेशच्छेदोशास्मदेशः
 ह.त्. संस्तावच्छेद्यते यत्तेति किम् संस्तावच्छात्रयोः प्रेतोयतेः स्यात् छादने प्रस्ता
 १६८ दूतोः प्रशस्ततपपदे चैव त्वयोभवति नवेद्यत्तविषयः प्रयोगोभवति शंखप्रस्ता
 रः मणिप्रस्तारः प्रयत्नश्च किम् वर्हिष्प्रस्तारः प्रयनेवावशाच्चे स्तश्चित्तवर्तने
 प्रयनेगम्यमाने विपूर्वास्तारान्तेः च प्रत्ययोभवति तच्चैत्ययने शब्दविषयं न भ
 वति प्रयने विस्तीर्णान्ते पटस्य विस्तारः कंवलस्य विस्तारः प्रयनश्च किम्
 त्वास्त्यविस्तारः प्रशवश्च किम् विस्तरोवचसाम् छेदोनाम्नि च वौस्तश्चित्तव
 र्तेते विपूर्वास्त्यतेर्धातोच्छेदोनाम्नि च प्रत्ययोभवति वृत्तमिह छेदो गच्छते य
 स्यात्पश्चादयो विशेषाः नमंत्रवास्त्यं नामग्रहणं हिंसात् विहारपंक्तिच्छेदः
 विहारो वृहतीच्छेदः विहारपंक्तिशब्दोच्छेदोनाम् नवनंतशब्दरूपम् तत्र ह्य
 वत्तेन तद्धर्तसे छेदोनाम्नीत्यधिकरणसममेषा उदिग्रहः उद्युपपदेश्चैर्धातोर्चै
 प्रत्ययोभवति प्रपोपवादः उद्ग्राहः छेदसिनिपूर्वादपीष्यते स्तगघमननिपा

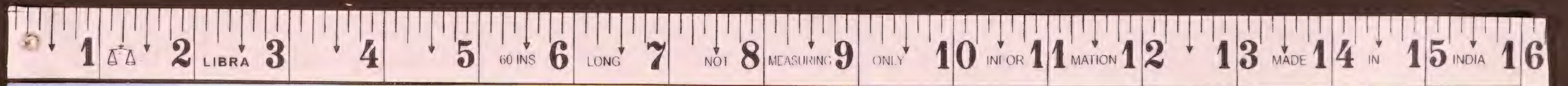

नयोः नद्वाभश्चनिशाभश्चब्रह्मदेवोश्चवीर्ययत्नं समिमसौ ग्रहइत्येव समुपपदे
 ग्रहेयातोर्द्वेप्रत्ययोभवति मृष्टविषयश्चोडातोर्द्वयोभवति मृष्टिरेगुलिसन्निवेशः
 अहोमहास्यसंग्रहः ह्यमृष्टिग्राह्यायते मृष्टावितिकिम संग्रहोधान्यस्य परि।
 योनीलोभृताभेषयोःपरिशदेनिशाहेव यथासंख्यमुपपदेनियक्षणश्च यातोर्द्वे
 प्रत्ययोभवत्यवोपवादः सृताभेषयोः यत्रापियथासंख्यमेवसंबन्धः सृतविषयश्च
 त्रयत्यर्थोभवत्यत्रेवविषयश्चेदित्यर्थः परार्थानामन्यवारः यथाप्राप्तकारण
 मत्रेवः सृतेतावत् परिणयेनशांरीहेति समेतात्रयनेन अत्रेवे यथातज्जायः
 हृतात्रेषयोरितिकिम परिणयः नयंगतःपापः परावर्त्तयान्ययक्षणः परिशद्
 उपपदेशलोयातोः द्वेप्रत्ययोभवति अनुपात्ययेगम्यमाने क्रमप्राप्त्यस्यानतिथा
 तोः नुपात्ययः परिणती तवपर्यायो ममपर्यायः अनुपात्ययइतिकिम काल
 स्पष्टयो तिपातइत्यर्थः सुपयोश्चेतेपर्याये वि उपइत्येतयोरुपपदयोश्चेतेयातो
 द्वेप्रत्ययोभवति पर्यायेगम्यमाने तवविशयोममविशायः तवगतोपशायः

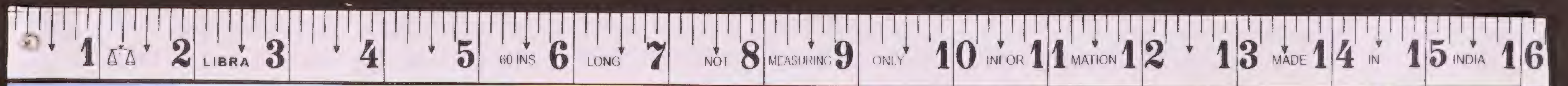

का
वृ. न.
१६४

ममराजोपशायः तवराजानमपराजितेपर्यायः पर्यायः इति किम् विशयः ३
पशयः हस्तादानेचेरस्तेये हस्तादानेगम्यमानेचिनोतेर्थातोः चेप्रत्ययोभवति न
चेत्स्वयंचौयंभवति हस्तादानप्रहणेनप्रत्यासन्निरायस्यलस्यते पुष्पप्रचायः फ
लप्रचायः हस्तादानइति किम् वृत्तांशिवरेफलप्रचयंकरोति अस्तेयइति किं
पुष्पप्रचयचौयेण निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्टादेशकः चेदित्येव निवसे
त्यस्मिन्निति निवासः चीयते सौचितिः पाण्यादिसमुदायः शरीरम् राशीकर
णमुपसमाधानम् एतेष्वर्थेषुचिनोतेर्चेप्रत्ययोभवति आदेशरादेशः निवासे
तावत् चैर्विहितिकायः चितौप्रकायमपिचिन्वीतशरीरे अनित्यः कायः
उपसमाधाने महानोमयनिकायः एतेष्वितिकिम् दायः इहकस्मात्रभवति
महान्काष्ठनिचयः महत्तमत्रविवर्तितेनोपसमाधानम् संशोचानोन्नराथये
चेदित्येव प्राणिनोसमुदायः संघः सवद्वाभ्यो प्रकाराभ्योभवति एकधर्मावेशे
न औन्नराथयेणवातौन्नराथयेमुदासादितरोगरहते संघेवशोचिनोतेर्चेप्रत्य

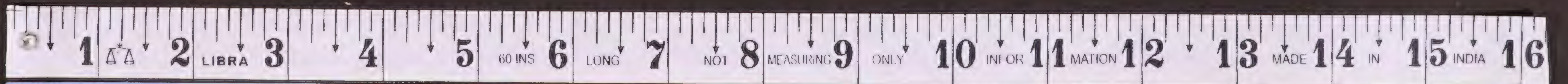

योभवति आदेशककारः भित्तनिकायः ब्रह्मणनिकायः वैष्णवकरणनिकायः
 अनौतथार्थशितिकिम् सकरनिचयः प्राणिनैविषयतात्संगस्यहनभवति कृ
 ताकृतसमश्चयः त्वाणसमश्चयः कर्मव्यतिहारेणशिमयाम् कर्मक्रियाव्यतिहा
 रः परस्परकरणम् कर्मव्यतिहारोगम्यमानेपातोश्च्युत्योभवति सीलिंगेभावेव
 कारोविशेषणार्थः एवः सियानितियाक्रोशेव्यावलेखीव्यावदासीवर्तते सिया
 मितिकिम् व्यतीपाकौवर्तते पाथर्वविषयेपिक्वचिदिष्यते व्यावचोरीव्यावचवीव
 तते इहनभवति व्यतीपाकौवर्तते व्यतीपाकौवर्तते व्यतीपाकौवर्तते व्यतीपाकौवर्तते
 कृत्यस्युदेवहलमिति लभ्यते अभिविधौभावश्चान् अभिविधौभावश्चान् अभिविधौभावश्चान्
 यागणभ्याकृत्स्ननसंवधः अभिविधौगम्यमानेपातोभावश्चान्प्रोत्योभवति सां
 कृदनेवर्तते सांरावणम् सांद्राविणम् अभिविधावितिकिम् संरावः सांद्रावः भा
 वश्चितिवर्तयानेपुनभावश्चान्वासातपनिगसार्थम् स्युदातसमावेशश्चान् सां
 दनेवर्तते तत्कथंकृत्यस्युदेवहलमिति आक्रोशेवम्योश्चः दृष्टान्तवृत्तिसामर्थ्या

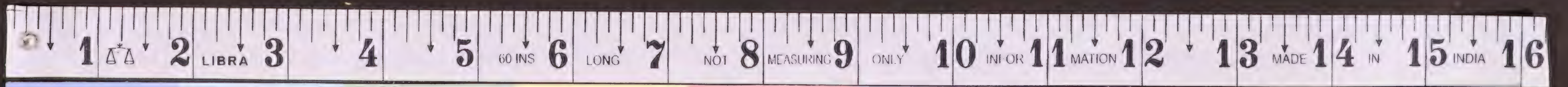

का
सू.र.
(१२)

नवेवर्तते नोतरः इत्या अर्वातिशयेनयोरुपपदयोः ग्रहेर्धातोश्चप्रत्ययोभवति अक्रो
शोगम्यमाने अक्रोशः शपनम् अवग्रहोदतेहृषलभूयात् निशग्रहोदतेहृषलभूयात्
अक्रोशरतिकिम् अवग्रहः पदस्य निग्रहश्चौरस्य प्रेलिप्सायाम् ग्रहश्चेव प्रशब्दउप
पदेग्रहेर्धातोर्लिप्सायोगम्यमानायां चप्रत्ययोभवति यात्रग्रहेणचरतिभित्तःपिद
पातार्थी स्तवग्रहेणचरतिदिजोदसिणार्थी लिप्सायामितिकिं प्रग्रहोदेवदत्तः
स्य परोपत्ते ग्रहश्चेव पोरिशब्दउपपदेग्रहेर्चप्रत्ययोभवति यत्तविषयेचेत्यस्योत
स्याभिधेयेभवति उत्तरपरिग्रहः अथरपरिग्रहः यत्तेति किं परिग्रहोदेवदत्तस्य
नौहयान्ये हृतिहृजोः सामंतग्रहणम् निशब्दउपपदेहृतेनस्माद्धातोनावात्
विषयेभिधेयेचप्रत्ययोभवति अयोपवादः नीवागनामघोरयोभवति यान्पाति
किं निवराकन्या उदिप्रयतियौतिप्रदुवः तशब्दउपपदेप्रयत्त्यादिभ्योयान्नभ्योचं
प्रत्ययोभवति अजपोपवादः उह्रायः उघ्रावः उत्थावः उद्गावः कथंयतनाताः सम
ह्रायः वत्समाणाविभाषाग्रहणमिहसिंहावलोकितव्यायेनसंवध्यते विभाषारि.

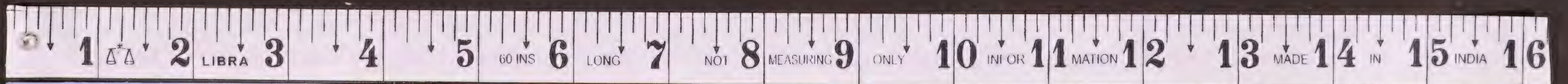

रुसवोः प्रमुपयदे रौतेः सवते सुधाते विभाषा च प्रत्ययो भवति आगवः आरवः आ
 सवः आसवः अवेग्रहे वषप्रतिवेधे विभाषेति वर्तते अवेउपयदेग्रहे र्थातो च प्रत्य
 यो भवति विभाषा वषप्रतिवेधेभिधेये प्राप्तकालस्य वषस्य कृतश्चित्रिमित्रादभवे
 वषप्रतिवेधः अवग्रहो देवस्य अवग्रहो देवस्य वषप्रतिवेध उत किम् अवग्रहः षद
 स्य प्रवणिजाम् विभाषेत्येव प्रशब्द उपयदेग्रहे र्थातो विभाषा च प्रत्ययो भवति प्र
 त्ययोतवाच्यं चेद्वाणिजां संबंधि भवति वणिजं संबंधने च तत्ता सूत्रं लस्यते नतव
 णिजसूत्रम् तत्तापगृह्यते येन सूत्रेण नमशब्दार्थः तत्ताग्राहेण चरति तत्ता प्र
 ग्रहेण चरति वणिगत्येवा वणिजामिति किम् प्रग्रहो देवदत्तस्य रश्मौ च ग्रहो वि
 भाषाप्रतिवर्तते प्रशब्द उपयदेग्रहे र्थातो च प्रत्ययो भवति विभाषा रश्मिश्चेत्य
 योतेनाभिधीयते रशादित्य युक्तानामशब्दादीनां संयमनार्थं रश्मिरिह गृह्यते
 प्रग्रहः प्रग्रहः वृणोते गच्छादने विभाषाप्रतिवर्तते प्रशब्द उपयदे र्थातो
 विभाषा च प्रत्ययो भवति प्रत्ययो तेन वेदाच्छादनविशेष उच्यते प्रावारः प्रवरः आ

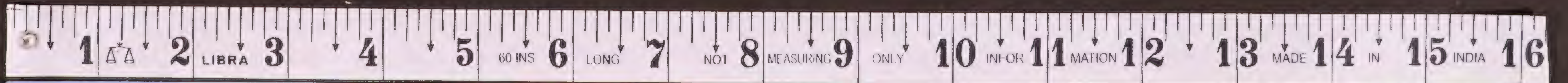

का
वृ.स.
(१)

छादनशतकिम प्रवरोगौः परौभनौवत्ताने विभाषाशतेवपरिशदुपपदेभवतेथेतोवि
भाषाचंप्रत्ययोभवति प्रवत्तानेगम्माने प्रवत्तानमसत्कारःपरिभावः प्रवत्तानशतकि
म सर्वतोभवनेपरिभवः एव भावेअकर्तरिचकारकश्चनवर्ततेयावत्कृत्यस्यरोव
हूलमिति उवाणोताडातोभावेअकर्तरिचकारकेसेतयामप्रत्ययोभवति वनोपवा
दः चकारोविशेषणार्थःयायचेगाजविभ्रकाणामिति वयःजयःतयः श्रान्तेताना
मिति किम मेहनम कयनम प्रन्विषिथोभयादीनामुपसंख्यानम नपुंसकेकादि
निहृत्यर्थम भयंवषम जवसर्वौच्छेदसिवक्तव्यौ ऊर्वोरस्तमेजवः पंचौदनःसवः
जादोरप जावणितेभ्यउवाणोतेभ्यश्चधात्रभ्योप्रत्ययोभवति वनोपवादःपितृ
राणोस्वराथम करःगरःशरः उवाणोतेभ्यः यवःलवःस्तवःपवः जाकारोमत्वम
त्वार्थः ग्रहहृद निश्चिगमश्च ग्रहादिभ्योधात्रभ्यो प्रत्ययोभवति वनोपवादः
निश्चनोतेस्तचेपवादःग्रहःवरःदरःनिश्चयः गमःनिश्चिग्रहोस्वराथम वशरा
दोरूपसंख्यानम वशःरणःसर्जर्थकविधाने स्याम्नापायधिहनियधर्थम प्रति

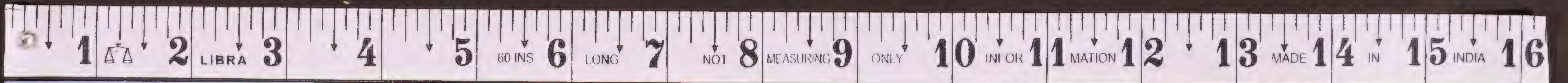

हेतेस्मिन्निति प्रस्यः प्रस्त्रातितस्मिन्निति प्रस्त्रः अपि वेतितस्मामिति प्रया आविधेति
 तेनेत्याविधम् विहत्यतेस्मिन्निति विन्नः आश्रयेत्यनेनेत्याश्रयम् उपसर्गदः अविद्ये
 च उपसर्गउपपदे देधातोः श्रुत्ययो भवति प्रचसः विचसः उपसर्गशतकिम् वासः
 नौणाच निशाहउपपदे देधातोः णप्रत्ययो भवति वकागचश्रुत्यदः निचसः व्यथ
 चणोरनुसर्ग व्यथजपश्येतयोरनुपसर्गयोर्धातोः श्रुत्ययो भवति चनोपवादः व्यथः
 जपः अनुपसर्गशतकिम् आद्याथः तपजपः स्वनहसोर्वा अनुपसर्गशत्येव स्वनः
 हसोर्वा अनुपसर्गशत्येव स्वनहसोरनुपसर्गयोर्धातोः वाश्रुत्ययो भवति स्वनः स्वा
 नः हसोहसः अनुपसर्गशत्येव प्रस्वानः प्रहसः यमः समपनिविषुच अनुपसर्गवे
 तिचवर्तते सम उपनि विश्येतेष्यपदे सनुपसर्गाश्रयमेधातोः वाश्रुत्ययो भवति सं
 यमः वियामः अनुपसर्गात्तत्त्वपि यमः यामः नौगदनदपटस्वनः वेत्येव निशा
 हउपपदेनदपटस्वनइत्येतेभ्योपात्रभ्योवाश्रुत्ययो भवति चनोपवादः निगदः नि
 गदः कृणोवीणायोव नौवाअनुपसर्गशतिवर्ततेकृणतेधातोर्निपूर्वा दनुपसा

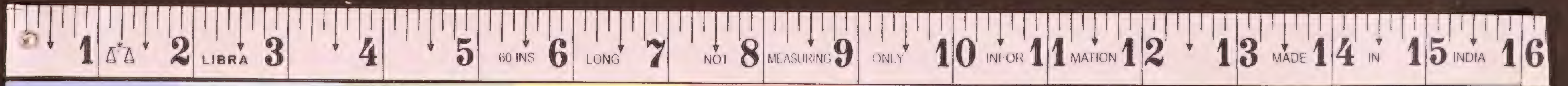

का
हेर
172

गां हीणाविषयाश्च बाष्पत्ययोभवति वृत्तौपवादः सोपसर्गार्थेवीणाग्रहणम् निष्क
णः निष्कणः अनुपसर्गात् कणः कणः वीणायाविल्लपि कल्याणप्रकाणवीणा
कल्याणप्रकाणपतेष्टितिकिम अतिक्राणवर्तते नित्यं पाणः परिमाणे पाण्यव
हारेस्मादातो नित्यमप्युत्पयोभवति परिमाणे गम्यमाने नित्यग्रहणविकल्पवत्प
थम् मूलकपाणः शाकपाणः संख्यवदारायमूलाकादीनोपरिमितो मुखिविद्यते तस्य
दमभिधानम् परिमाण इति किं पाणः मदेनपसर्ग मदेवातो रनुपसर्गा दप्युत्प
योभवति वृत्तौपवादः वियामदः धनमदः कलमदः अनुपसर्ग इति किम् उन्मा
दः प्रमादः प्रमदसमदौर्हर्षे प्रमदसमद इत्येतौ शब्दौ निपात्येते हर्षेभिधेये कन्या
नोप्रमदः कोकिलानोमः मदः हर्ष इति किम् प्रमदः समादः प्रसंभ्यामिति नोक्तम्
निपातनेरुद्धार्यम् समदोरजः पशुषु समदोक्तपदयोरजस्तोर्धातोः पशुविष
येष्वन्तरेषु प्रत्ययोभवति वृत्तौपवादः अजगति तेषां योः पठ्यते ससंपूर्वः समुद
येवर्तते तत्सर्वेषु प्रेरणे समजः पशूनां समदाय इत्यर्थः उदजः पशूनां प्रेरणमि

त्वयः पञ्चषितिकिम समाजो ब्राह्मणानाम् उदाजः तत्रिणाणाम् अक्षेपस्तदः
 ग्रहर्शतिनिपात्यते अक्षविषयश्चेष्टातयो भवति ग्रहेरस्मिन्नायव वलात्तार्थे निपा
 तनम् अक्षस्य ग्रहः अक्षेष्टितिकिम ग्रहः पदस्य अक्षेष्टिप्रकृत्यन्तरमाह स्तेव
 ने प्रसदाहरेति ग्लाहः प्रजने संते संते र्थातोः प्रजने विषये अक्षयो भवति वृजो
 पवादः प्रजनः प्रथमगर्भग्रहाणाम् गवाक्षपसरः पञ्चनामपसरः सीगवेषुपेग
 वानो गर्भाधानाय प्रथमस्य पसरणमुच्यते ह्रः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु निश्रिभि
 तप विरुतेते स्य पदे बुद्धयन्ते र्थातोः संप्रसारणमस्य प्रत्ययो भवति वृजो पवादः
 निहवः श्रीभिरुवः तपुहवः विहवः एतेष्वितिकिम प्रह्वायः आदि. पुद्गे अक्षु
 पपदे ह्यतेः संप्रसारणमस्य प्रत्ययो भवति पुद्गे भियेये आह्वयेते स्मिन्नित्याहवः
 पुद्गलितिकिम आह्वयः निपातमाहावः आर्ष्वस्य ह्यतेः संप्रसारणमस्य प्रत्य
 यो ह्यदिश्वनिपात्यते निपातं चेदभिधेयं भवति निषिंवेति तस्मिन्निति निपातमुद
 क्यथारुच्यते निपातं चेदभिधेयं भवति निषिंवेति तस्मिन्निति निपातमुच्यते आ

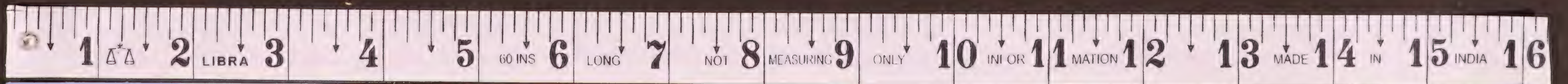

का
हृ.

रावः पशुनाम कृपोपसरेषु तदकाधारस्तत्राह पातायापशवश्राह्येते निषानमि।
निकिम आह्वयः भावेनपसर्गस्य अनुपसर्गस्य ह्यते संप्रसारणमप्युपत्ययः भावे।
भिषेये हवः हवे हवेसु हवेऽश्रमिद्रम अनुपसर्गस्येति किम् आह्वयः भावग्रहाण।
मकर्तरेवकारकेऽत्यस्य निरासायम् हनश्चवयः भावेऽनुपसर्गस्येति चवर्तते हे
तेर्धातोः अनुपसर्गाद्भावेः प्रत्ययो भवति तत्सन्निधौ नवधादेशः सखातोऽप्यत्र तत्रो
रात्रनिवृत्तिस्त्रोऽणपतदात्र तम् वटश्चौराणाम् वयोदसूनाम् भावश्चैव वचातः
अनुपसर्गस्येत्येव आवातो निघातः चकारोभिन्नक्रमतोऽत्रादेशेन संवध्यते किंत
हि प्रकृतेन प्रत्ययेन यश्च यश्चापुरः प्राप्नोति तेन च नपि भवति घातोऽवर्तते मूर्तो
चनः मूर्तिः कादित्यम् मूर्तोऽभिषेयायाद्देतेऽप्रत्ययो भवति चनशब्दश्चादेशः
अनुचनः दिपिचनः कथंचनेदधीति धर्मशब्देन धर्मी भाष्यते अंतर्चनोदेशः अंतः
पूर्वादेतेऽप्रत्ययो भवति चनादेशश्च देशाभिषेयो अंतर्चनः संतीभूतोऽवादीकेषु
देशाविशेषाद्यन्ते अन्तेऽणकारेण च अंतर्चणेऽणोदेश इति तदपि ग्राह्यमिव देश

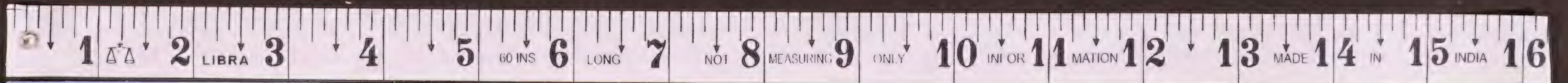
१७३

इति किम् अतश्चातोमः अगारैकदेशो प्रचाणः प्रचाणश्च प्रपूर्वस्य हेतुः प्रचाण प्र
 चाण इति च निपात्यते अगारैकदेशो वाच्यो प्रचाणः प्रचाणः द्वारकोष्ठको वास्य उच्य
 ते अगारैकदेशो इति किम् प्रचातोमः उद्धनोत्पापनम् उत्पूर्वस्य हेतुः उद्धन इति
 निपात्यते अन्त्यापाने चेद्वति उद्धनः यस्मिन्काष्ठे स्यात्पिप्पला अन्त्यानिकास्तानि
 तस्य ते तदाभिधीयते उद्धातोमः अपचनोद्गम अपपूर्वस्य हेतुः अपचन इति निपा
 त्यते अंगे चेद्वति अपचनः अंगम् अवयवैकदेशो न च सर्वः कितदिर्पाणिः पा
 दश्चाभिधीयते अपचातोमः करणे यो विदुषु हन इति वर्तते अयम् विदुश्चेत्येते
 ह्यपपदेषु हेतुर्थातोः करणे कारणेः कारके प्रत्ययो भवति चनादेशश्च अयो ह
 न्यते नेनायोपचनः विचचनः इचनः इचन इति केचिदुदाहरति कथं एतन्म
 अरीहाणादिषु प्रक्षेपान् पूर्वपदात्संज्ञायामगतिवा स्तम्भकच कारणे हन इ
 ति वर्तते स्तम्भशब्द उपपदे हेतुर्थातोः कारणे कारके प्रत्ययो भवति चकारादाश्च त
 अवचनादेशः स्तम्भः स्तम्भचनः परोक्षः कारणे हन इति वर्तते परिशब्द उपपदे

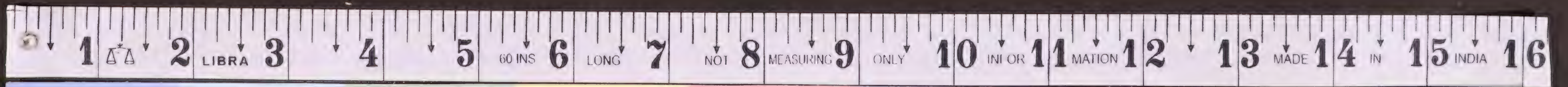

का
व.
१७

हेतेकरणेऽप्ययोभवति चशब्दादेशः परिहृत्यतेःनेनेतिपरिचः पलिचः
उपप्राशये उपपूर्वसहेतेरप्ययः उपधालेपश्चनियान्यते प्राचयेभिधेये
प्राचयशब्दाः सामीप्येप्रत्यामन्त्रिलत्तयति पर्वतोपवुः ग्रामोपवुः उपवातोयः
संचोद्गोगणप्रशंसयोः समदोरुपपदयोः हेतेयोतोऽप्युत्पुष्टिलोपः सनेच
निपात्यते यथासंख्यगणेभिधेये प्रशंसायां गम्यमानायां संचः पशूनाम् उ
द्गोमनुष्यः गणप्रशंसयोरितिकिम संचातः उद्घातः निचोनिमित्तम् निगदाति
हेतेरपिटिलोपोचनेचनिपात्यते निमितेवेदाभिधेयेभवति समेतान्मितेनिमि
ते सप्तारोहपरिणामम् निचावृताः निचःशालयः निमित्तमितिकिम नि
चातः द्विःक्रि भावेचकर्तरिचकारकेऽतिवर्तते इत्यस्यासौदित् तस्मात्
द्वितोधातोःक्रियत्ययोभवति तेर्मस्त्रित्यमितिकेवलेनप्रपुज्यते इयवेषुपाके
नानिहते पक्रिमम् इवम् उग्रिमम् इक्रन् कृत्रिमम् द्वितोयुच इत्यस्यतस्मा
द्वितोधातोऽप्युत्पत्ययोभवति इवेष्ट वेपथुः इगोषि श्वयथुः इत्तःत्वयथुः य

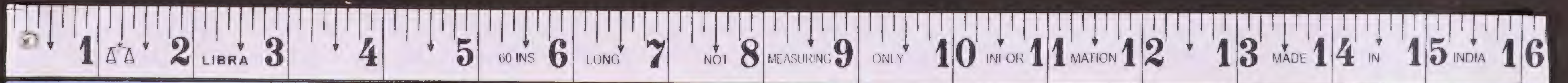

जयाचयतविष्णुप्रसन्नस्तोत्रं. भावेषुकर्तारिचकारकेतिवर्तते यजादिभ्योया
त्रभ्योनेप्रत्ययोभवति इ.कारोविच्छेदोपप्रतिषेधार्थः यत्तःपात्रा यत्तःविष्णुः
प्रश्नःरत्नः प्रसन्नसंप्रसारणंतापकात्प्रसन्नैवासत्रकालरति स्वयोनन स्वपेर्था
नोर्नम्यप्रयोभवति नकारःस्वरार्थःस्वप्नः उपसर्गोच्चाःकिः भावेषुकर्तारिचेति
वर्तते उपसर्गोपपदे चसंज्ञकेभ्योयातभ्यःकिप्रत्ययोभवति कित्करणमातोत्तो
पार्थम् प्रदिःप्रथिःविथिःविथिः कर्मण्यधिकरणेच योरित्येव कर्मण्युपपदेच
संज्ञकेभ्योधिकरणेकारकेकिप्रत्ययोभवति जलेर्थायतोस्मिजलथिः शरथिः
नवालथिः श्रुथिकरणग्रहणमर्थान्तरनिरासार्थम् चकाराःप्रत्ययानुकर्षण
त स्रियोक्तिन् भावेषुकर्तारिचेतिवर्तते स्त्रीलिंगेभावादौधातोःक्लिप्रत्ययोभ
वति चनजणामपवादः कृतिःचितिःभूतिःक्लिच्चादीर्भ्योवक्तव्यः श्रुवाथयः
प्रयोगतोनुसन्तेत्याः श्रुतिः राडिःदीप्तिःस्वस्तिःध्वस्तिःलथिः श्रुयनीषिकृषिस्त
त्यःकरणे श्रुयतेनयाकृतिः शीष्टःकृष्टःस्ततिः श्रान्पादाभ्योनिः श्रानिः न्यानिः

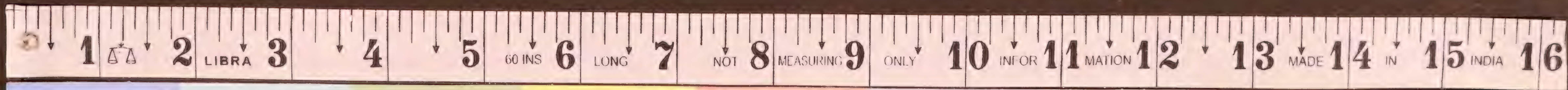

का
सु.
१५

हानिः हाकारत्वादित्यः क्रित्रिष्टावद्वतौतिवक्रयम कीर्णः गीर्णः जीनिः लू
निः सेषदादिभ्यः क्रिप् सेषत विषत प्रतियत क्रिर्नपीष्यते सेषतिः विषतिः प्रति
पतिः स्यागायापयोभावे मियामिति वर्तते स्यादिभ्योधात्रभ्योभावे स्त्रीलिङ्गे क्रि
प्रत्ययो भवति प्ररोपवादस्य बाधकः प्राप्तिः उद्गीतिः संगीतिः प्रपीतिः सं
पीतिः पंक्तिः भावश्रुता मर्यादरनिशार्थम् कथमवस्था संस्थेति व्यवस्था
याम संतया मिति सापकात् नाभ्येता यवा वाधो वाधा भवतीति संवेद्येष्वप्यवम
नविदभूवीरातदात्रः संवेद्येष्वेह सादिभ्योधात्रभ्यः क्रिप्रत्ययो भवति उदात्रः प्र
कृतिप्रत्यययोः प्रथमंतयोर्विभक्तिर्विपरिणामो न संवदः कस्मादेवेकतैवैवि
शार्थम् वृष्टिः शृष्टिः पक्तिः मतिः वित्रिः भूतिः वीतिः गतिः सर्वत्र धातुसामान्येन
विहितेष्वक्रिन् तदात्रार्थमिदं वचनम् श्वेस्तिष्ठेति विनिपातने वस्तुति ततः ।
क्रित्रिणि विधीयते मंत्रादत्यत्रादिरुदात्रः कतिशतिज्जतिमातिरेति कीर्तयश्च मंत्र
इति नानवर्तते ह्रस्वादयः शाब्दानि पात्यते उदात्र इति वर्तते अवते नरतरसिच्य

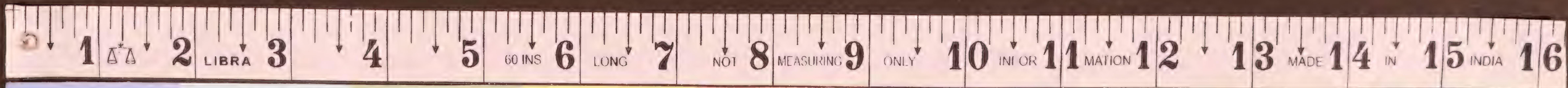

विमवासपथायाश्चेत्सु कृतिः स्वरायेवचनम् योतेर्नवतेश्च सतिः नृतिः दीर्घं
नेवनिपात्यते स्यतेः सातिः इत्ताभावोनिपात्यते सुनोतेर्वा रद.नखनसत्रासि।
त्यातेकृतेस्वरायेनिपातने हेतेर्दिनोतेर्वा रतिः कीर्तयतः कीर्तिः व्रजयजो
भावेकप उदात्त इत्येव व्रजयजोर्थातोः स्त्रीलिंगेभावेकपुत्रयोभवति तदा
नः किनोपवादः व्रज्या इत्यापि क्करणमत्र उक्तवर्थम् संज्ञयोः समज्ञनिषद
नियतमनविदुर्देदीभ्रजिणः भावइतिनस्वर्थेति पूर्वपदार्थाधिकारः समज्ञा
दिभ्योधातुभ्यः सिंयोक्पुत्रयोभवति उदात्तः संज्ञायाविषये समज्ञेति न।
स्योऽसमज्ञा निषद्या निषत्या मत्या विद्या मत्या शय्या भृत्या इत्या कथेतदुक्तम्
सिंयोभावाधिकारोस्ति तेनभार्याप्रसिध्यति भावाधिकारोभावव्यापारोवा
धतेननिर्वातितो नतशास्त्रीयोधिकारः कृनःशच करोतेर्थातोः सिंयोचप्रत्य
योभवति चकाराकश्च योगविभागोऽकर्तव्यः क्तित्रपि यथास्यात् क्रिया न्क
त्या कृतिः इच्छा इवेभावेशयत्ययोयोगश्च निपात्यते इच्छा किनोपवादः परिच

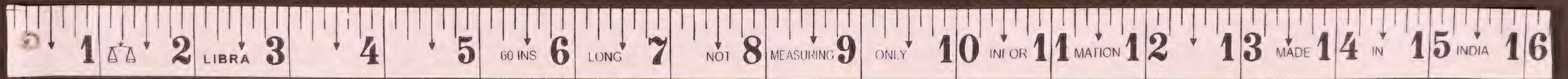

का
वृ.
१२९

यो पौरस्यो मृगया राजानामयसाख्यानम् जागतेरकारोवा जागया जागरा प्र
प्रत्ययात् प्रत्ययान्तेभ्योधात्रभ्यः स्यामकाराः प्रत्ययो भवति क्रिनोपवादः चि
कीर्णो पुत्रीया पुत्रकाम्य लोत्स्या केदूया गुरोश्च हलः हलेतोयोधातगरुमो
स्ततः स्यामकारा प्रत्ययो भवति क्रिनोपवादः केश देहा एहा रुहा गुरोदि
तिकिम भक्तिः हलशति किम नीति धिदुदादिभ्योऽ धिदोधातभ्योभिदादिभ्य
श्च स्यामप्रत्ययो भवति गाण्यदिनेषुभिदादिपुनिह्रस्वप्रकृतयोविदिम्येते
नृष ज्ञा उपृष उपृषा भिदादिभ्यः खलपि भिदादिहा विदा त्रिषा गृहा गिर्षो
वधाः गृहिरन्या अडा मेधा गोधा हाशकारा त्रिषा तारा धारा गोपालेखा चडा
पीडा वषावसा मृचा क्रयेः सप्रसारणचक्रपा भिदाविदारो भिन्निरन्या छि
दादधीरो छिन्निरन्या धाराप्रपाते भतिरन्या चित्तिपूजिकथिकेपिचर्चेषु
चित्तिस्मृत्याम् पूजपूजायाम कथवाक्यप्रबंधे रूपिच्छादने चर्चप्रथयने च
रादिभ्यः एभ्योधातभ्यः पुचिप्रामे स्यामप्रत्ययो भवति चित्तापूजाकथा के

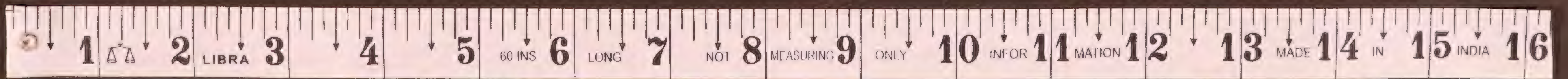

णा चर्चा आतशोपसरी आकोरोतेभोपातुभ्यउपसर्गउपपदे सिधामेपुनयोभव
 ति क्रिनोपवादः प्रदा उपदा उपधा अजोतगोरुपसर्गवहन्तिः अष्ट अंतर्था एपसे
 गुक्रोपच एपतेभोपातुभ्यः प्रसप्रक्त इत्येताभोचसियोपुप्रत्ययोभवति प्रका
 रस्यापवादः कारण हारण आसनाप्रकृता कथमास्या र्धलोर्णदिति एपता
 भाविष्यति वासरूपप्रतिषेधश्च सीषकरणविषयस्येवोत्सर्गापवादस्य गुक्तिः क
 दिः गत्यते प्रकृविमोचन प्ररुधयो रिति नचुरादिः अक्र प्रकृ संदभे इति एपत
 न्नैवमिदत्वात् वेदिवेदिविदिभ्यतपसंख्या नम वेदना वेदना वेदना वेदेभो
 वादिकस्य ग्रहणम् वेदचलने इति नचौरादिकस्य वेदसंवरणे इति एपित्येव
 मिदत्वात् शेषनिर्णयस्य यत्नकथः अन्येषाणामपरेषां पर्येषाणापरीष्यः रोगा
 व्यायोऽनुद्वलम् धातोऽनुत्पत्ययोभवति रोगाव्यायोवद्वलम् क्रिनादीना
 मपवादः आख्याग्रहणरोगस्येवत्ययोऽतः संज्ञाभवति वद्वलग्रहणोऽपि च
 रायेम् प्रयच्छतिका प्रवारिका विचर्चिका नचभवति शिरोर्तिः अम् इति न

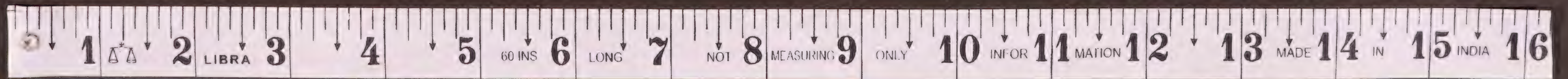

का
वृ.
१७७

स्पर्शानिरूपे धातुर्धनिर्देशोऽत्रुल्लङ्घ्यः शोभकाशयिकावर्तते इविशपोधातनि
देशे भिचिः छिदिः पचति पवति कर्णात्कारः निर्देशरतिप्रकृतम् अकारः इका
रः गारिफः रेफः मन्तयाष्टाः मन्तयीयः भसेताचवक्रव्या इनजादिभ्याः श्रान्तिः
श्रान्तिः इत्कृष्णादिभ्यः कृषिः गिरिः किरिः संज्ञायाम् संज्ञायामिषयेधातोः एव
स्यत्ययोभवति तदालकपुष्पभेजिका वाराणपुष्पप्रचायिका अभ्योषावादिका
अवोषावादिका सालभेजिका तालभेजिका विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरित्
एवर्तितेव पूर्वपरिप्रश्नः पञ्चादाख्यानम् सूत्रेतल्यावः पूर्वनिपातः परिप्रश्ने
आख्यानेचगम्यमानेधातोर्निप्रत्ययोभवति चकाराख्यविभाषाश्रदणदपरो
पियः प्राप्तः सभवति कोतकारिमकांषीः कोकारिको कोक्रियो कोकृत्याम् को
कृति सर्वोः कारीरकांषम् सर्वोः कारिकाः सर्वोः क्रियाः सर्वोः कृत्याः सर्वोः कृती
कोतंगारिमजीगाणः कोगारिको कागणनाम् सर्वोः गारिजीगाणम् सर्वोः
गारिकाः सर्वोः गणनाः एतेकोपाविम् कोपादिम् कोपजिमितिदृश्यम् आया

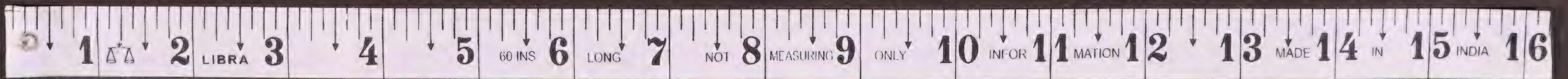

नपरिप्रस्रेयोमिति किम् कतिः दूति पयायाहोर्णोत्पत्तिषाण्वल पयायः पयायरी
क्रमः प्रहेगमहेः उद्योगत्वा अणयत्परसैथार्थते उत्पत्तिजन्य एतेष्वर्थेषु गम्य
मानेषु पातोः एवत्ययो भवति किनादीनामपवादः पर्यायेतावत् भवत् प्रा
प्तिका भवतः प्रायिका भवतो ग्रायिका प्रहे प्रहेति भावानित्तभक्तिकाम
शेदनभोक्तिकाम पयः पायिकाम अणे इत्तभक्तिः कामेधारयसि शेदनभो
क्तिकाम पयः पायिकाम उत्पन्नौ इत्तभक्तिकामे उदपादि शेदनभोक्तिका प
यः पायिया विभाषेत्येव तिकीर्णान्ययते एवलिप्रकृते प्रत्ययान्तरकरणे स्व
रायम् अक्रोशेनन्यनिः विभाषेति निवृत्तम् अक्रोशः शयनम् अक्रोशेग
ममानेन न्युपपदेयातो रनिप्रत्ययो भवति किनादीनामपवादः अकरणिहे
ते हृषलभूयान् अप्रयाणिः अक्रोशेति किम् आकृतिस्तस्य कटस्य ननी
तिकिम् सतिस्ते हृषल कृत्यलरोवहलम् भावे प्रकर्तारिव कारकेशति निवृ
त्तम् कृत्यमेतकाः प्रत्ययाल्लट्ठवहलमर्थे भवेति यत्रोक्तास्तनो न्यशपि भवेते

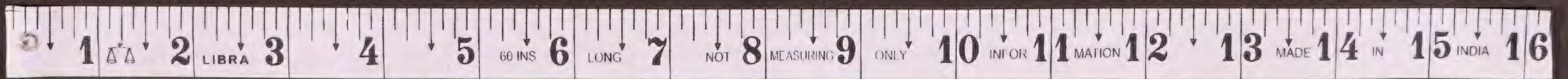

का
२
१७८

भावकर्मणोः कृत्वा उक्तः कारको नरेपि भवेति स्त्री नोपेक्षणीयं दानी यो वा ह्यणः
करणाधिकरणभावेभ्योऽप्युक्तं त्रयि भवेति श्रुयमेव नमः श्रवसावाणम गजभो
जनाः शालयाः राजाच्छादनानि वासांसि प्रस्फुरन्तमप्रपतन्तम् बहुलशृङ्गाण
दस्येपि कृतः प्राप्तमभिप्रेयं वा भिचरति पादाभ्यां द्रियेन पादहारकः गले चोप
ने गले चोपकः नपुंसकभावे क्तः नपुंसकलिंगभावे धातोः क्प्रत्ययो भवति
हसितेच्छावस्य शोभने जस्य नमः शयितम् श्रासितम् त्येव त्येव प्रत्ययो भव
ति धातोर्नपुंसकलिंगे भावे हसनेच्छावस्य शोभने जस्य नमः शयनम् श्रास
ने योगविभाग उत्तरार्थः कर्मणि च येन संस्य शोक्तः शरीरसुखम् येन क
र्माणसंश्लेषमानस्य कर्तुः शरीरसुखस्य यते तस्मिन् कर्मण्युपपदे धातोर्न
पुंसकलिंगे भावे त्येव प्रत्ययो भवति पूर्वैर्लोवांसि हे प्रत्यये निम्नसमासा र्थेव चने
उपपदसमासो हि नित्यः पयः पाने सुखम् शरदनभोजने सुखम् कर्मणीति कि
म् कृतिकया उक्ताने सुखम् संस्य शोदिति किमपि क्तुं इत्यस्योपासने सुखम्

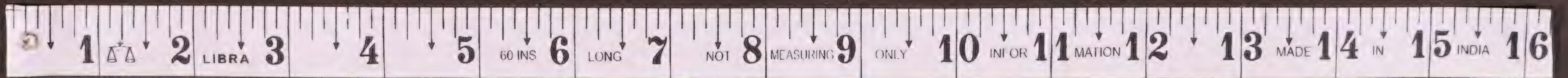

कर्तारितिकिम गुरोः स्त्रापनेसखे स्त्रापये न वगुरुः कर्ता किंतिहि कर्म शरी
 रगुराणिकिम पुत्रस्यपरिषजनेसखिम मानसीपीतिः सखामितिकिम केदका
 नोमदेनेइः खिम सर्वाशसमासः प्रसुदाद्वियते करणाधिकरणयोश्च करणे।
 थिकरणोचकारकेभिधेयेपातोः संप्रत्ययोभवति इधमश्चनः पलाशशतनः अथि
 करणे गोदोहनीसकूपानी पुंसिसंज्ञायोचः प्रयेण करणाधिकरणयोरित्येव
 पुंसिगयोकरणाधिकरणयोर्भाधेययोर्भातोचंप्रत्ययोभवति समुदायेनचे।
 त्सागम्यते प्रायगुराणमकान्त्प्रार्थम देनछुदः उरछुदः सबः अधिकरणेन
 ल्यपि यत्तस्मिन्कुर्वतीत्यकारः प्रालापः पुंसीतिकिम प्रसाधनम् संज्ञया।
 मितिकिम प्रावयणेदेइः चकारच्छादेचैतिविशेषणार्थः गोचरसंज्ञारवह
 व्रजयज्ञापाणिगमाश्च गोचरादयः शब्दाश्चप्रत्ययेनिपात्यते पूर्वस्मिन्नेवायंर
 लयेतिगोदेवत्यति तस्माद्यमपवादः गावश्चरंत्यस्मिन्नितिगोचरोदेशः संचरेत्य
 नेनेतिसेचरः वरेतितेनवहः व्रजेतितेनव्रजः यजेतितेनयजः विपातनादी

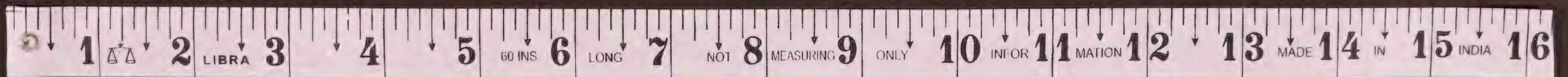

का
वृ.
५२५

भावो न भवति यत्पतोस्मिन्नापणोत्तरापाणः निगच्छेत् तस्मात्त्रितानिगमः च का
रोत्तरसमश्चयार्थः कषः निकषः पुवेत्स्लोचैश्च अवउपपदेतरतेः स्त्राणतेश्च
तोः करणाधिकरणयोश्च प्रत्ययो भवति नकारो वृद्धिस्वार्थः चकार उत्तरश्चक्रः
त्वार्यः अवतारेः अवस्तारः कथमवतारो नयः बहोयं सन्ता प्रायान्नरत्रैश्च सन्ताया
मपि भवति हलश्च हलन्ताडातोः करणाधिकरणयोः च प्रत्ययो भवति चस्मापवा
दः लेखः वेदः वेष्टः वेधः नीमार्गः अयामार्गः अथापत्यायोऽप्यावसेहारापारावा
याश्च अथापारः शास्त्रानिपात्यते पुंसि सन्तायाश्चैव प्राप्ते चेन्निधीयते अहलन्ता।
याश्च आरंभः अथीयते स्मिन्त्रयायः नीयते नैनत्यायः उदवेति तस्मिन्नुभ्यावः स
द्धियते नैनैः संहारः अधियते स्मिन्निन्त्यापारः आवयेति तस्मिन्निन्त्यावायः चकारो
नक्तसमश्चयार्थः अवहारः उदेको नुदके उदेक इति निपात्यते अदनुकविषय
श्रुदानर्थो भवति उत्पूर्वादेवतेः चेन्निपात्यते ननु च हलश्चेति सिद्धोऽयम् उद
कप्रतिषेधार्थे वचनम् तैलोदेकः चनोदेकः अनुदक इति किम् उदेकोदेवनः चः

कस्मात्प्रसूदाद्विद्यते विशेषाभावात् चेन्नपिदिपायादिस्वेरेणान्तोदात्तयव
 जालमानायः आनायर्तिनिषात्पते जालेचेद्वति श्रेष्ठात्रयतेः करणेचैनि
 पामते आनायोमत्स्यानाम् आनायोमगाणाम् एवोचव एवनेर्थाः करणा।
 धिकरणयोः सप्रत्ययोभवति चेच आलनः आलानः शेषक्यः आलः इरोव
 क्रयः आलरः शेषक्यः आलनिकः शेषकोवक्रयः आलनिकवकः एले
 भगः यदेचेतिवक्रयम् शेषः इः सप्रुक्रुष्टार्थेषुपत्त करणाधिकरणयोरितिनि
 वृत्तम् शेषत इर सतेयेनेपुक्रुष्टाक्रुष्टार्थेषुपदेपुपातो एव्यप्रत्ययोभवति
 क्रुष्टः इः एवम् उमरोविशेषणम् प्रुष्टेसुलम् तदितरयोर्विशेषणम्भवान्
 शेषत्करः कटोभवतः इष्टरः सुकरः शेषज्ञेनयेदोभवता दर्भोजः सुभोजः
 शेषदादिधितिकिम् क्रुष्टेणकार्यः क्रुष्टाक्रुष्टार्थधितिकिम् शेषत्कार्यः ल
 कारः सगालित्करणम्नत्रत्रमर्थम् कर्तृकर्मणोः शुभ्रकृनोः भवनेकरोते
 शुपातोयथासंख्यकर्तृकर्मणिचोपयदेचकाशदीषदादिपुत्रावत्ययो

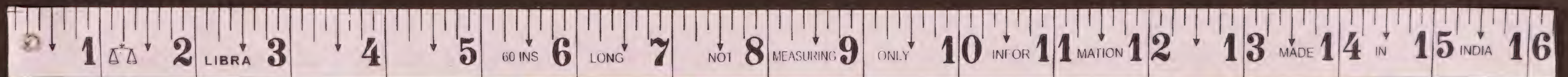

का
२०

121

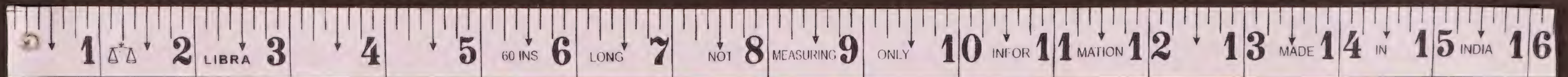
भवति इषदाब्जं भवे भवता इषदाब्जं भवे स्वाब्जं भवे इषदाब्जं करो देवदत्तो भवता
इषदाब्जं करः स्वाब्जं करः कर्त्तुं कर्मणोः श्रृणु यो रिति वक्तव्यम् इह मा भूत स्वा
ब्जेन भूयते आतो पुव् इषदादयो नुवर्तते कर्त्तुं कर्मणो रिति त्रयं स्वयंते इषदा
दिषु कर्त्तुं कर्त्तव्यं सूर्यपदेषु आकारांते भो पातभ्य पुत्र्ययो भवति त्वलोपवादः
सूर्यपदनाशिः सूर्यपदनमन्तरितम् अन्येभ्योऽपि हृष्यते अन्येभ्योऽपि पातभ्यः अगा
त्यर्थेभ्योऽसि विषयेषु प्रत्ययेषु हृष्यते सदोहनामतोऽणोद्वात्तलोपगाम् भाषाया
शामिपुंलिङ्गिस्त्रिभ्योऽपुचवक्तव्यः इः शासनः इयोधनः इदं शवः इधं वानः
इमं वानः वर्तमानसामीप्ये वर्तमानदा समीपमेव सामीप्यम् छनः स्थायिक
नृत्ताप्यते चातुर्वर्णादिसिद्ध्यर्थम् वर्तमाने लङ्गितारभ्ययावदनादयो बहुल
मिति वर्तमाने प्रत्यया उक्ता ते भूतभविष्यतो विधीयन्ते कदादेव दत्ता गतोऽसि
अगमागच्छामि आगच्छन्तमेवंमां विधि अगमागमम् एषोऽस्मागतः कदादेव
दत्तागमिष्यसि एषगच्छामि गच्छन्तमेवंमां विधि गमिष्यामि गन्तास्मि वत्कर

शांमाहृषण्यम् येनविशेषाणनवर्तमानेप्रत्ययाविहिताःप्रकृत्यपपादिनत
 येवात्रभवेतिपवमानःयजमानःसुलेकस्मिःसामोष्यगुहाणविप्रकर्षविव
 लायांमाभूत्परुदगच्छतादलिपुत्रेगमिष्यतिवर्षेणयोमन्यतेगच्छामीतिपद
 म् वर्तमानयवकालोवर्ततेकालानुरगतिस्तवाक्याइवति नचवाक्यगम्यः
 कालःपरमेस्कारउपयुज्यतेरतिनेताहृष्येवाकार्येनेप्रतिपन्नारेप्रतिप्रका
 णमिदंनाव्यमेव तथाचश्वःकरिष्यति वर्षेणकरिष्यति रतिसर्वेस्यपय
 ते आशंसायाभूतवश्च वेत्येनवर्तमानसामोष्यरतिनानुवर्तते आसेसनमा
 शंसा प्रप्राप्तस्यप्रियार्थस्यशमीच्छा तस्यावभविष्यत्कालोविषयस्तत्रभवि
 ष्यति काले आशंसायांगम्यमानायाविभाषाभूतवत्स्ययाभवेति चकाराह
 तमानश्च उपाधायश्रेयागतः एतेत्याकरणमधीमहे मध्येषामहे मध्येगी
 ष्मदि एतद्याकरणमधीतम् सामान्यातिदेशे विशेषानतिदेशः तेनलेगि
 दौनभवतः आशंसायामितिकिम् आगमिष्यति तिप्रवनेत्तद् आशंसाया

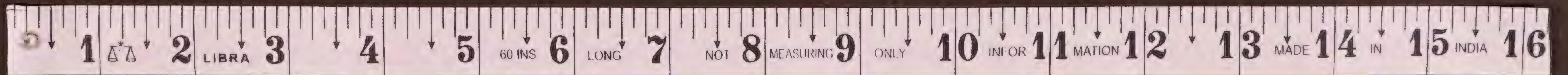

का
वृ.
१८१

मितीकम आगमिष्यतिव त्तिप्रवचनउपपदेशाशंसायोगम्यमानायांल्लेप्रत्ययो
भवति भूतवशेनस्यापवादः उपाध्यायश्चेत्तिप्रमागमिष्यति एतेवाकराणामध्ये।
ष्यामहे वचनगुहाणोपर्यापार्यम् शीघ्रमाशुनरितमप्येष्यामहे नेतिवक्तव्येल्हो
पिगुहाणोल्होपिविषयेयस्यास्य श्वःतिप्रमप्येष्यामहे आशंसावचनेतिरु
आशंसायेनोच्यते तदाशंसावचनम् तस्मिन्नुपपदेधातोःतिरुप्रत्ययोभवति
भूतवशेनस्यापवादः उपाध्यायश्चेदागच्छेत् आशंसेपुक्कोर्धोर्धोय विकल्पयेपु
क्कोर्धोर्धोय आशंसेतिप्रमर्धोर्धोय नानघतनवत्क्रियाश्च वक्षसामीप्ययोः भूता
नघतनभविष्यदनघतनेचलंल्लौविहितौतयोः प्रतिषेधः अनघतनवत्प्रत्य
यविधिर्नभवति क्रियाप्रवेपेसामीप्येचगम्यमाने क्रियाणाप्रवेयःसातयेनान
ष्टाव कालानां सामीप्यंतत्पजातीयेनाभ्यवधानम् यावज्जीवेपुक्कोर्धोर्धोयिषम
यावज्जीवेपुक्कोर्धोर्धोयिष्यति सामीप्येवत्पि येयैर्गोमास्यतिक्रान्ता एतस्या
मुपाध्यायोर्गोनाभास्यतेसोमेनयस्यते सर्वान्सास्यते दौप्रतिषेधोयथाशामस्या

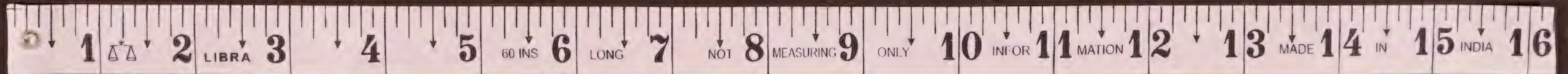

नूतानाय भविष्यतिमर्यादावचनेवरस्मिन् नानयतनवदितिवर्तते अक्रियाप्रवे
पार्थमसामोष्यार्थवचनम् भविष्यतिकालेमर्यादावचनेमति अविरस्मिन्विभा
गेनयतनश्वप्रत्ययविर्नभवति योयमधागत्यप्राणदलिपुत्रात्रस्यपदवरं कौशां
यास्तत्रपुत्राप्रथमदे द्विःसकूनपिबाम मयादावचनशतिकि योयमधानिरव
धिकोगत्यस्तस्यपदवरं कौशांयास्तत्रदिरोदनंभोक्तास्महे तत्रसकूपाताम्ः
अवरस्मिन्नितिकिम योयमधागत्यप्राणदालिपुत्रात्रस्यपदवरं कौशांयास्तत्र
द्विरोदनंभोक्तास्महे यदस्मत्रदेशकृतामर्यादातत्रत्रकालकृता ते उचवि
शेषवस्यति कालविभागेवानहोरात्राणाम् भविष्यतिमर्यादावचनेवरस्मिन्निति
सर्वमनवर्तते कालमर्यादाविभागेसत्यवरस्मिन्नितिभागेभवत्यति कालेनयत
नवस्यप्रत्ययविर्नभवति नचेदहोरात्रसंवेधीपुर्विभागेस्तेस्तेषांचप्रविभागेप्रतिषेधः
पूर्वनैवसिद्धेवचनमहोरात्रप्रतिषेधार्थमेव योगविभागउत्तरार्थः योयमेवत्तराश
गामीतस्यपदवरमागुहायणान्नत्रपुत्राप्रथमदे तत्रोदनंभोक्त्यामहे भविष्य

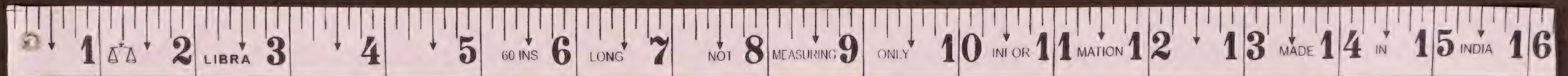

का
व.
१८२

नीत्येव योयेसेवत्सरोतीतस्तस्ययदवरमागुहायाणास्तत्रयुक्ताप्रथेमर्हितत्रौदन
मभुज्मदि मर्गदावचनरत्येव योयेनिरवधिकः कालागामोतस्ययदवरमागुहाय
णास्तत्रयुक्ताप्रथेतास्महे नत्रौदनभोक्तास्महे अवरस्मिन्नित्येव परस्मिन्निभाषावत्
ति अनहोरात्राणामितिकिम त्रिविधमहाराणम् योयेमासगामोतस्ययदवरमा
गुहायाणास्तत्रयुक्ताप्रथेतास्महे नत्रौदनभोक्तास्महे योयेत्रिशदात्रागामोतस्य
योवरयोमासोयोयेत्रिशदात्रागामोतस्ययोवरः पंचदशरात्रस्तत्राष्ट क्ताप्र
थेतास्महे नत्रसकृन्नातास्मः सर्वयाहोरात्रमर्शप्रतिषेधः परस्मिन्निभाषा भवि
ष्यतिमर्गदावचनेकालविभागेचानहोरात्राणामितिवर्तते कालमर्गदावच
नेकालविभागेचानहोरात्रेभविष्यतिकाले परस्मिन्निभाषाविभाषानय
ननवत्स्यमपि विधिर्नभवति नचेदहोरात्रमेवेथीप्रविभागः अवरस्मिन्नेवाप्रति
षेधउक्तः संप्रतिपरस्मिन्त्राप्रमयविकल्पउच्यते योयेसेवत्सरागामोतस्य
त्यमागुहायाणास्तत्रयुक्ताप्रथेतास्महे नत्रयुक्ताप्रथेतास्महे नत्रसकृन्ना।

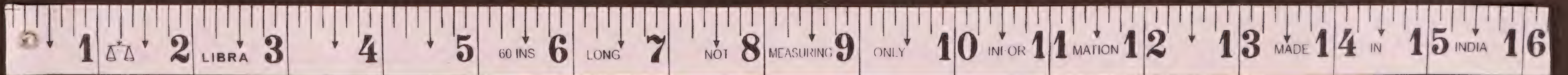

सामः तत्र सकुरुमातासः अनयोरात्राणामित्येव योयेत्रिशदात्रागमीतस्यः परः
 पेचरशागत्रस्तत्रुक्ताप्रथेतासहेतत्रसंकन्यातासः भविष्यतीत्येव योयेसवत्तरो
 तीतस्तस्यपत्तरमाग्रा पाणाः मर्णादावचनश्चेव योयेनिरवाधिकः कालाग्रा
 मीत्रस्यपत्तरमाग्रापाणाः कालविभागश्चेव योमध्यागतव्युप्राणदलिपुत्रात्रस
 यत्परं कौशांशश्चित्सर्वज्ञानघनप्रत्ययउदाहृतः लेनिमित्तोत्पत्तिः क्रियातिपत्तौ भ
 विष्यतीत्यनुवर्तते हेतुहेतुमतोर्लिङ्गित्वेवमारिको लिङ्ग निमित्तेतत्रलिङ्गित्वेभ
 विष्यतिकालेत्प्रत्ययोभवति क्रियातिपत्तौ स्यात्तत्कृतस्य हेतुग्राणदन्तभिन्न
 तिः क्रियायाः क्रियातिपत्तिः दलितेन वेदयास्यत्रशकत्वेपर्याभाविष्यत यदिका
 मलकमाद्वास्यत्रशकत्वेपर्याभाविष्यत अभोत्पन्नभवान्तेनयदिसत्तमीपेयास
 यतभविष्यत्कालविषयमेतद्वचनम् भविष्यत्पर्याभवेनेहेतुमत तदेतन्भवेवक
 मलकाद्धानेलिङ्गेनबुद्धानदतिपत्तिव्युप्राणतगदवगस्यवक्तावाक्येप्रपञ्चो य
 दिकमलकमाद्वास्यत्रशकत्वेपर्याभाविष्यदिति हेतुहेतुमतोराद्धानापर्याभवन।

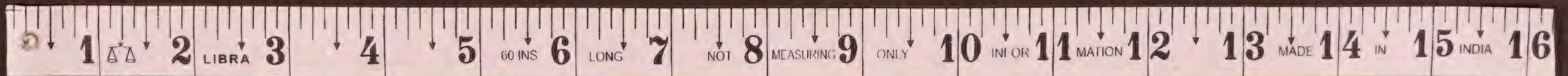

का
शु.
१८३

योर्भाविष्यत्कालयोरतिपरिगतावाक्याद्भूते भूतेच लिङ्गि. मित्रेऽल्ले क्रियातिपत्रा।
विति सर्वमनुवर्तते पूर्वाभाविष्यतिविहितस्मृतिभूतेविधीयतेभूतेच कालेलि
ङ्गि. मित्रे क्रियातिपत्रौ सन्त्याल्ल. प्रत्ययो भवति इत्याद्यो रिन्त्यारभ्य लिङ्गि. मित्रे विधा
नमेतत् प्राकृततत्त्विकत्वेव स्याति दृष्टो मया भवतः प्रोत्राये चक्रस्यमाणेषा
श्रुत्यात्प्राणार्थी यदि सन्त्यस्तेनाभाविष्यत्ताभो स्यत नतभूत्वा नयेनप्यास
गतः बोताप्योः भूते लिङ्गि. मित्रे क्रियातिपत्राविति सर्वमनुवर्तते वाचातताप्यो
बोताप्योः मर्यादायामाह. नाभि विधौ उताप्योः समर्थयो लिङ्गि. तिव स्याति प्रागे
तस्मात्प्रावपेयदितरुर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्र भूते लिङ्गि. मित्रे क्रियातिपत्रौ ल
ज्जभवतीत्येतदपि कृते वेदितव्यम् वस्यति विभाषा कथमिति च कथेनामतत्र
भवान्त्वलमयाजयिष्यत यथाप्राप्तं च भवति गर्हायां लङ्गि. जिज्ञातोः गर्हा निरा
कृतेत्यर्थोतरम् गर्हायां गम्यमानायो अणिजातौ इत्येतयो रूपापदयो र्थातोर्लङ्गि. प्रत्य
यो भवति वर्तमाने लङ्कः कालसामान्येन प्रामोतोत्यविधीयते कालविशेष

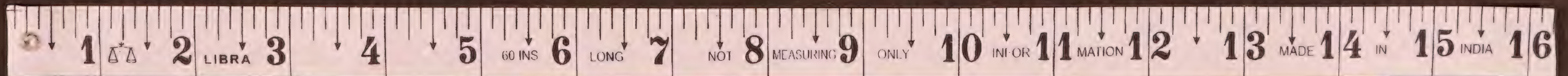

विहितोऽप्रत्ययानयेपरतादस्मिन्निषयेवायते प्रपितत्रभवान्धुषलेयाजयति स
तत्रभवान्धुषलेयाजयति गर्हामहेऽन्यापमेतत् लिनिमित्राभावादिहेक्रियातिप
त्रौलेनभवति विभाषाकयामितिच गर्हायामितिर्वतेते कथेशब्दउपपदेगर्हायो
गम्यमानायांयातोःलिप्रत्ययोभवति चकारालेच विभाषाग्रहणंयथासंकालवि
शेषविहितानांप्रत्ययानामवाधनायंम् कथेनामतत्रभवान्धुषलेयाजयेत् कथे
नामेतत्रभवान्धुषलमयीयजत् कथेनामतत्रभवान्धुषलेयाजयति कथेनामत
त्रभवान्धुषलेयाजयेषति कथेनामतत्रभवान्धुषलेयाजयिता कथेनामतत्रभ
वान्धुषलमयाजयत् कथेनामतत्रभवान्धुषलेयाजयाचकार अत्रलिङ्गि.मित्रम
स्तीतिभूतिविवक्षायांक्रियातिपत्रौवाल्भेवति भविष्यतिवत्तायांत्रसर्वत्रनिसे
नैवल्जाभविष्यत् किंहुत्रैतिल्लजौ गर्हायामित्येव विभाषाजनस्वर्यते किंहुत्र
उपपदेगर्हायोगम्यमानायांयातोःलित्त्रजौप्रत्ययोभवत् सर्वलकाराणामपवादः
लित्त्रुहणंलरःपरिहारायंम् कोनामधुषलःयेतत्रभवान्माजयेत् येतत्रभवान्मा

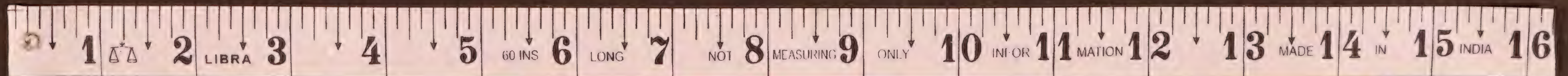

का
सू.
१८४

नयिष्यति भूतक्रियातिपत्रौवाल्भविष्यतिनित्यम कोनामहसलः येन त्रभवान्
षणमयायानयिष्यत अनवक्रममर्षयोः किं ह्यत्र गहोयामिति निवृत्तम् अनव
क्रमिरसंभावना अमर्षोत्तमा किं ह्यत्रैवाकिं ह्यत्रैवापपदेन वक्रममर्षयोः गम्यमा
नयोर्धोतो लिंल्लौ प्रत्ययो भवत सर्वलकाराणामपवादः बहुचः पूर्वनिपातो ल
लाप्यभिचारविहनेन यया संख्येन भवति अनवक्रमोतावत् नावकस्यपामिन
संभावयामिन अहये तत्र भवात्रामहसलं याजयेत् तत्र भवात्रामहसलं याजयिष्य
ति कोनामहसलो येन तत्र भवान्याजयेत् कोनामहसलः येन तत्र भवान्याजयिष्यति
अमर्षेन मर्षयामि तत्र भवात्रामहसलं याजयेत् हसले याजयिष्यति भूतविवक्षा
यो क्रियातिपत्रौवाल्भविष्यतिनित्यम वावकस्यपामिति तत्र भवात्रामहसलम
याजयिष्यत किं किलास्मर्थेषुल्लः अनवक्रममर्षयोः रितिवर्तते किं किलास्मर्थेषु
पषरेषु अनवक्रममर्षयोः गम्यमानयोर्धोतोः ल्प्रत्ययो भवति लिङोपवादः किं
किलनाम तत्र भवान् हसलं याजयिष्यति अस्तिनाम तत्र भवान् हसलं याजयिष्यति

भवति नाम तत्र भवान् सलं याजयिष्यति विद्यते नाम तत्र भवान् सलं याजयिष्यति
 नञ् इत्येनमर्थं यासि लिङ्गि. मितामिह नास्ति तेन सत्त्वं भवति जात्रयदोलिङ्ग. अत्र
 वक्तव्यमर्थयोरिति वर्तते जात्रयद् इत्यनेयोरुपपदयोरनवक्तव्यमर्थयोगे मया
 नयोपात्तोलिङ्गप्रत्ययो भवति सत्त्वेण वादः जात्रयत्तत्र भवान् सलं याजयेत् यत्र त्रभ
 वान् सलं याजयेत् नञ् इत्येनमर्थं यासि जात्रयदोलिङ्गि. याने यदा ययोरुपसंख्य
 नम् यदा भवति यः सति यं याजयेत् क्रियातिपत्तौ भूते वा लं भविष्यति नित्यम् यश्च
 यत्र योः अत्र वक्तव्यमर्थयोगममानयोपात्तोलिङ्गप्रत्ययो भवति सत्त्वेण वादः
 योगविभागोऽत्रार्थः यथा संख्यमिह नेष्यते यश्च तत्र भवान् सलं याजयेत् यत्र त
 त्र भवान् सलं याजयेत् क्रियातिपत्तौ यथा ययुस्त्वं भवति गर्हायां च अत्र वक्तव्यम
 र्थयोरिति विह्वलम् यश्च यत्र योरुपपदयोः गर्हायोगममानयोपात्तोः लिङ्गप्र
 त्ययो भवति सर्वसंकाशानामपवादः यश्च तत्र भवान् सलं याजयेत् यत्र त्रभ
 वान् सलं याजयेत् अडो वदः सान्नाहाणः गर्हामहे प्रमायम् क्रियातिपत्तौ यथा

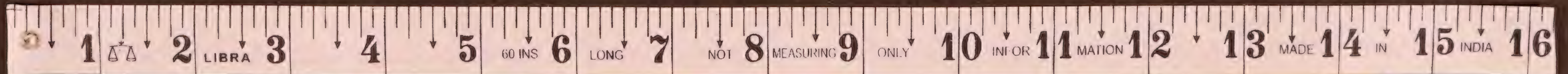

का

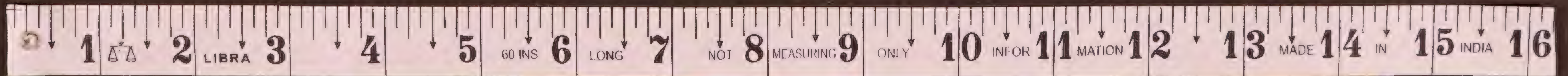
वृ.

१८५

यथा लेशप्रत्ययो भवति चित्रीकरणेन यच्च यत्र यो रित्येव चित्रीकरणमाश्रयम् अद्वैते।
विस्मयनीयम् यच्च यत्र योरुपपद योश्चित्रीकरणे गम्यमाने धातोर्लिप्रत्ययो भवति
सर्वलकाराणामपवादः यच्च तत्र भवान्त्वषले यानयेत् यत्र तत्र भवान्त्वषले यानयेत्
आश्रयेमेतत् क्रियातिपन्नौ यथा यथा लेशप्रत्ययो भवति शेषेऽह्यदौ यच्च यत्राभ्यामत्यंश्चि
त्रीकरणं शेषः शेषे चित्रीकरणे गम्यमाने धातोः लेशप्रत्ययो भवति परिशब्देऽत्र प्र
युज्यते सर्वलकाराणामपवादः आश्रये चित्रसंभवे विस्मयनीयम् अथोनामपवत्
ममोत्पत्तिरधिरो नाम व्याकरणमप्येच्छते अथ दाचिति किं आश्रये यदि संभवेत्
चित्रं यदि सो धो योत लिङ्गि मित्राभावादिह ल्नास्ति उतापोः समर्थयो लिङ्गः उत प्र
पित्येतयोः समानार्थयोरुपपदयो र्धातोर्लिप्रत्ययो भवति सर्वलकाराणामपवा
दः बाह्यमित्येतास्मिन्नर्थे समानार्थतमनयोः उत्क्रयात् अथ क्रयात् उताधो यत् अ
प्यधो यत् बाह्यमप्येच्छते इत्यर्थः समर्थयोरिति किं उददेशः पतिष्यति अथिथास्य
निहारम् प्रश्नश्चाद्यादनेव गम्यते वोतापो रिति विकल्पो निश्चयः यत्तः प्रभृतिभू

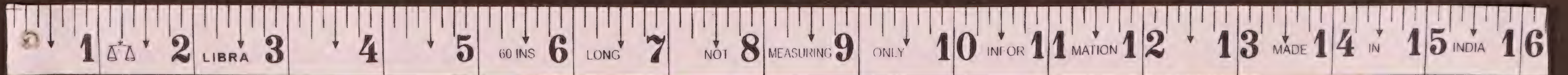

तेतिर्विप्रेक्रियतिपत्रौनिसोलेभविष्यतिनसर्वत्रैवनिमः कामप्रवेदनेकाश्चि
 ति स्वाभिप्रायाविकरणकामप्रवेदनेकामरुच्छाभिलाषरम्योतरम तस्यप्रवेद
 नेप्रकाशनम् तस्मिन्नाप्यमानेप्रकाश्चित्सुपपदेयातोर्लिप्रत्ययोभवति सर्वलका
 राणामपवादः कामोमेभेजीतभवन् अभिप्रायोमेभेजीतभवान् अशमेभेजीत
 भवान् अकश्चित्तीतिकिम् कश्चिजीवतिमेमाता कश्चिजीवतिमेपिता मायावि
 दताष्ट्यामि कश्चिजीवतिपावती संभावनेलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे लिखित्येव
 संभावनेक्रियासुयोग्यताथ्यमानम् शक्तिः अइवम् तदिदानीमलमर्थेनशेष
 ते पर्यायात्तत्संभावनम् पर्याप्तमवितथेभवति सिद्धाप्रयोगरत्यलमाविशेषण
 सिद्धिश्चेदमलोप्रयोगः क्वासौसिद्धोयत्रगम्यतेचार्थानवप्रपुन्यते तदीदृशसंभा
 वनोपाधिकैर्यवतेमानाडातोर्लिप्रत्ययोभवति सर्वलकाराणामपवादः अथि
 यवतेतिशिरसाभिघात अथिदोणपाकेभेजीत अलमर्थेतिकिम् निदेशास्पायीमे
 देवदत्तः प्रायेणगमिष्यतिग्रामम् सिद्धाप्रयोगरतिकिम् अलेदत्तः प्रायेणगमि

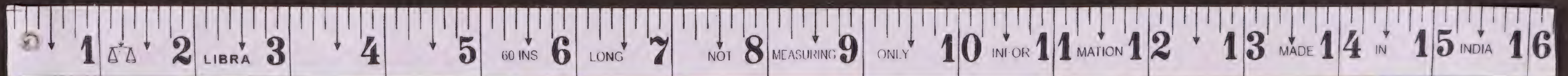

का
सु.
१६६

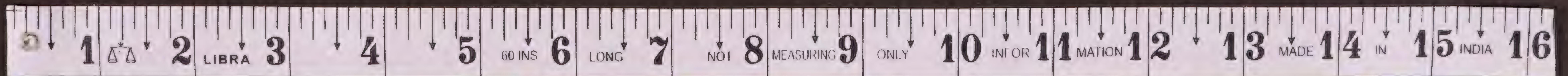
क्यातिशामम सिद्धाप्रयोगाति किम अलेदेवदत्तोहनिष्ठाति क्रियातिपन्नौभूतेभविष्य
तिचल्लभवाति विभाषायातौसंभावनचचनेयदि संभावननेलामितिचेत्सिद्धाप्रयोग
इतिमयेमनवर्तते संभावनसुचनेयेन संभावनचचनः संभावनचचनेयातावुप
पदेयसुचचिनेविभाषालेप्रत्ययोभवति सर्वेणानित्येप्रामेविकल्पार्थेवचनम
संभावयामिभेज्जीतभवान् संभावयामिभोत्यतेभवान् अचकल्पयामिअद्वयेभे
जीतभवान् भोत्यतेभवान् अयदीति किम संभावयामिपदेजीतभवान् हेतुहे
तुमतोतिरु हेतुकारणं हेतुमत्कलम हेतुभूतेनत्कलभूतेचायेवर्तमानाडा
नोतिप्रयोभवति दत्तिणेनवेद्यायात् नशकटेपर्याभवेत् यदिकमलकमा
द्वयेनशकटेपर्याभवेत् दत्तिणयानेहेतुः अपर्याभवनेहेतुमत विभाषाया
मिष्यतेभविष्यतिचकाले दत्तिणेनवेभ्याम्यति नशकटेपर्याभविष्यति तत्रवि
भाषाप्रदातावदनेतरमेवानुवर्तते निरितिचनेमानेपुनःतिरुद्वाणकाल
विशेषप्रत्ययस्येम् तेनहेनभवति हेतोतिपलायते वर्धनीतिपावनीति क्रिया

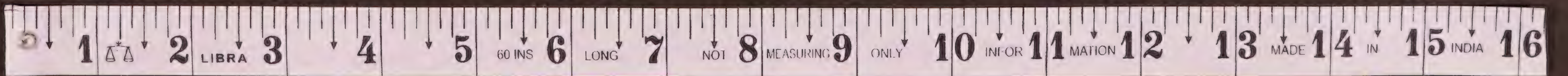
तिपत्रौल्लभवति इच्छायेषुलिचोसौ इच्छायेषुधातुषुपदेषुधातोःलितोसौप्रत्य
यौभवतः सर्वलकाराणामपवादः इच्छामिभेजीतभवान् कामयेषार्थेयेतमिभे
जीतभवान् भेजेतभवान् कामप्रवेदनशतिवक्रयम् इहमाभूत इच्छाकरोति स
मानकर्त्तृकेषुतमन् इच्छायेषुसमानकर्त्तृकेषुधातुषुपदेषुतमन्प्रत्ययोभव
ति तमन्प्रत्ययेतमेवसमानकर्त्तृकतम इच्छतिभोक्तुम् कामयेतेभोक्तुम् व
दिभोक्तुम् वाञ्छतिभोक्तुम् समानकर्त्तृकेष्विति किम् देवदत्तेभेजानमिच्छति
यत्तदत्रःइहकस्मात्प्रभवति इच्छन्करोत्यनभिधानात् लिच इच्छायेषुसमानक
र्त्तृकेषुधातुषुपदेषुलिप्रत्ययोभवति भेजीयेतीच्छति प्रयोयीयेति इच्छति कि
यातिपत्रौल्लभवति इच्छायेभ्योपिभाषावर्तमाने इच्छायेभ्योधात्रभ्यावर्तमानेका
लेविभाषालिप्रत्ययोभवति । लादिप्रामेवचनम् इच्छतिइच्छेत् वादि उपधातु
कामयेते कामयेत विधिनिमंत्राणामंत्राणधीष्टमप्रसन्नप्रार्थनेषुलिङ्. विधिःप्रेष
णम् निमंत्राणनियोगकरणम् आमंत्राणकाम धारकरणम् अर्धोष्टमन्कारम् पूर्व

का कायापाराणमेवमः संप्रधारणप्रार्थनेना विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लिप्रत्ययोभवति
 ह. सर्वतकाराणामपवादः विधादयश्चैते प्रत्ययार्थविशेषणम् विधादिविशिष्टेषु क
 १८७ शारिषु लिभेति विधौ तावत् कसेभवान् ग्रामेभवानास्ते निमंत्राण इहभवान्मे
 जीत इहभवानासीत् ग्रामेवो इहभवान्मे जीतवातवाभवानासीत् अथीष्टे अथे
 विष्णामोभवेते माणवके भवानुपनयेत् संप्रश्ने किंनु त्वत्सुभोया करणमपीयीय
 छिदोपीयीय लौच लौच प्रत्ययो भवति विधादिष्वर्थेषु योगविभाग उग्रार्थः विधौ
 तावत् कसेभवान्करोत् ग्रामेभवानास्ते निमंत्राण समुत्रभवानास्ताम् समुत्र
 भवान्मे जायम् समुत्रो इहभवानास्ताम् इहभवान्मे जायम् अथीष्टे अथे विष्ण
 मोभवेते माणवके भवानुपनयेत् माणवके भवानुपनयेताम् संप्रश्ने किंनु त्व
 सुभोया करणमपीयी छिदोपीयी प्रेषाति मरुप्रामकालेषु कृत्याश्च प्रेषाणेषु च
 कामचारानुत्ताति सर्गः निमित्तभूतस्य कालस्यावसरः प्रामकालता एतेष्वर्थेषु ग
 ममानेषु कृता भवेति चकाराहोच भवता विलकटः कतेयः करणीयः कार्यः

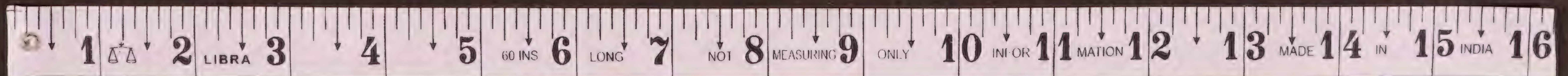

कृत्यः लोरावलसि भवान्करेकरोत भवानिप्रेषितः भवानतिरुष्टः भवतः प्रा
 मः कालः करकरोति मर्थं प्रेषारिषु कृत्या विधीयते न समामेन भावकर्मणे
 विदिताय च तेष्वारिषु न प्रवभविष्यति विशेषविदिनेन लोरावाधेने वासरूप
 विधिना भविष्यति एवेतत्तत्तापयति स्थायिकागम्येण वासरूपविधिना भवि
 ष्यति भवतीति विधिना वश्यं भवतीति विधिप्रैषयो विशेषकं चिराद् प्रज्ञानतापने
 विधिः प्रेषाणं प्रेषति विचोर्धमौर्धनिके प्रेषारयो नवर्तते प्रेषारिषु गम्यमाने
 रुधमौर्धनिके वर्तमानाज्ञानोः लिप्ययो भवति चकारागम्यया प्राप्ते च रुधम
 हर्ता र्धमौर्धनिके भवतावलसकरः कर्तव्यः करणीयः कार्यः कृत्या भवानवल
 करेकरोत भवानवल करेकरोत भवानिप्रेषितो नतिरुष्टः प्राप्ताकालः सत्वे
 ह प्रेषादय रुधमौर्धनिके वर्तते स्मशानपयदे प्रेषारिषु गम्यमानेषु रुधमौ
 र्धनिके धान्यलो प्रत्ययो भवति लिप्यनामपवादः रुधमहर्ता भवान्करेक
 रोत स्म शमगम्यत स्म माणवकमप्यापयत स्म अर्थो ह्येव स्मर्ति वर्तते अर्थी

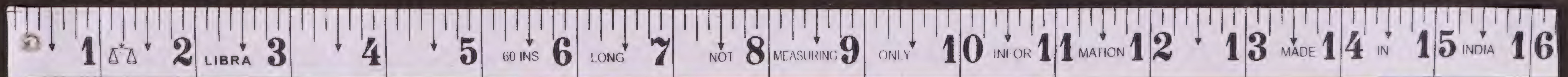

का
वृ.
१८८

हेयात्यातम् सशब्दपरेषोऽप्येगम्यमानेलेप्रत्ययो भवति लिङोपनादः श्रृंगस्य
राजन्मानवकमथाप्य श्रृंगस्यराजत्रागिहोत्रेत्तदपि कालसमयवेलासुतमन का
लारिष्यपरेषुधातोस्तस्यप्रत्ययो भवति कालोभोक्तुम् समयोभोक्तुम् वेलाभोक्तु
म् इहकस्मात्प्रभवति कालः पर्वतिभूतानिर्ति प्रैषारिष्यरागमिराभिसेवधते इ
हकस्मात्प्रभवति कालोभोजनस्यवासरूपेणसुरापभविष्यति इकामिदंमियाः
परेणवासरूपतिथिरनित्यति लिङारि कालादयोनुवर्तते यस्मिन्परेकाला
दिषुधातोर्लिङप्रत्ययो भवति प्रसन्नोपवादः कालोयद्वेजीतभवान् समयोयद्वे
जीतभवान् वेलायद्वेजीतभवान् अहंकृत्यन्वच्च अहीत्यहः तद्योगः अहंक
र्तारिवाद्योगम्यमानेवा धातोः कृत्यन्वचः प्रत्यया भवति चकाराहिति भवताएव
लुकन्या वोढ्या वदनीया वासाभवानललुकन्यायावोढा भवानललुकन्या
वहेन भवानेतदहंति अथकस्मादेहंकृत्यन्वचोविधीयेते यावतासामामेनवि
हितत्वादहंतिभविष्यति योर्पामिहसिद्धिधीयतेतेनवाधामाभूति अथयका

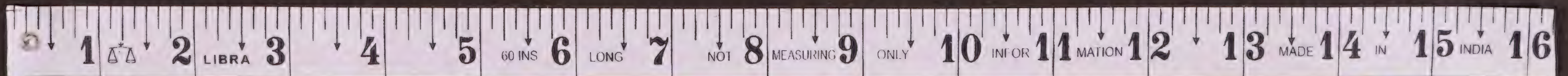
धर्मापयोगिनिः श्रवणं भावश्रवणकर्म उपाधिरपेक्षोपपदम् अवश्यं भाववि
 शिष्टे आधर्मापयोगिनिः कर्तारिधानोर्गतिप्रत्ययो भवति अवश्यं कारी अवश्यं
 हारी मय्यस्यैव कारिपु रक्षणानामासः आधर्मापयोगिनिः शान्तरापी सहसरा
 यो कृत्याश्च अवश्यं कायधर्मापयोगिनिः कृत्यसंज्ञकाश्च प्रत्यया भवेत्य अवश्यं
 कायधर्मापयोगिनिः भवतावत्त्ववश्यं करः कर्तव्यः करणीयः कार्यः
 आधर्मापयोगिनिः भवतावत्त्वनिष्कारान्तव्यः शान्तरातव्यं सहसंरातव्यम् किमर्थमिदं
 वतामामान्येन विहितः कृत्यास्तस्मिन् विषये भवेति विशेषविहितेर्नानि
 नावाप्येन कर्तारिनिः भावकर्मणः कृत्यास्तत्र कृत्यावाप्यप्रसंगः केविदा
 हः भव्योपादयः कर्तव्यवचनः कृत्याः तद्देशादहर्णामिति वाक्येति च शक्तीति
 प्रकृत्यर्थविशेषणम् शक्तौ तर्थाप्याधिके धातौ यवर्तमानाज्ञातोर्लिप्रत्ययो भव
 ति चकारात्कृत्याश्च भवतावत्त्वभागे वाच्यः कर्तव्यो वाच्यः भवन्त्वस्य भावे
 न भवति शक्तः सामान्यविहितानां कृत्यानां पुनर्वचने लिङ्गावाप्यमाभूति

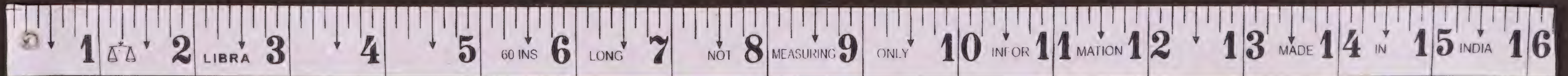
का
सु.

१८४

आशिषिलिखितौ आशासनमाशौः ॥ इत्यर्थेऽप्यप्रामाण्यं प्रकृत्यर्थे विशेषणं चेतन
आशीर्विशिष्टेऽर्थवत्तेमानाशुतो लिखितौ प्रत्ययो भवतः चिरेजीया इवान् चिरेजीव
तुभवान् आशिषीति किमजीवति देवदत्तः किंच कृतौ च संज्ञायाम् आशिषीत्येव
आशिषिविषये धातोः किंच प्रत्ययो भवति कृतश्च समसरायेन चेतं तागम्यते तन्न
तात्तेतिः सन्नतात् सातिः भवता इतिः कृतः खलपि देवाय न देवा सुदेवदत्तः
यत्तद्वत्तः सामान्येन विहितः कृतः पुनरुच्यते किंचावाधामाभूरिति चकारो वि
शेषणार्थः न किंचिदौ चैति मानि च ह् मास्यपपदे धातोर्लप्रत्ययो भवति स
वैलकाराणामपवादः माकांषीन् महांषी कथं माभवत तस्य पापे माभवि
ष्यति असापुरेवायम् केचिदाह अरि. रपरो माशुतो विद्यते तस्य ये प्रयोगा इति
स्योत्तरे तंग् माशुतोत्तरे मास्यपपदे धातोः लप्रत्ययो भवति चकारात्तंग् मास्य
कांषीन् मास्यद्वरे मासांषीन् इति काशिकायां ह्यत्रोत्तरीयस्याप्युत्तरीयः
पादः धातुसंबन्धे प्रत्ययाः अर्थधातुशब्दः धातुर्थानो संबन्धः धातुसंबन्धः विशेष

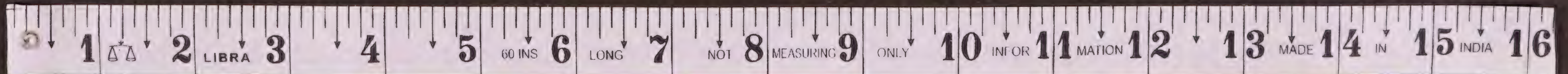
षण्णविशेषभावः तस्मिन्सत्यपथाकालोकाशुपिप्रमयाः साधवोभवेति अग्नि
 होमप्राप्त्यपुत्रोत्तनि कृतः कृतः स्वाभविता भाविकृत्यमासीत् अग्निहोमप्राप्तो
 तिभूतः कालः जनितेति भविष्यत्कालः तत्रभूतकालो भविष्यत्कालेन विधीयमा
 नस्याधुर्भवति विशेषांगणनादिशेषकाले मनु रूप्यते तेन विषययोगेन भव
 ति प्रमयाधिकारे पुनः प्रमयाग्रहमपानाधिकारविहिता अपि प्रमया स्नादिता।
 पान्त्संबंधे सति कालभेदे साधवो यथासुरिति गोमानासीत् गोमानाभविता क्रिया
 समभित्तरे लोहलोहो हिस्त्वौ वाचतधमोः पान्त्संबंधे इति वर्तते तेन पुनः पुनर्भूता ये
 तावत्क्रिया समभित्तारः प्रकृत्यविशेषांगेनैतत् समभित्तारविशिष्टक्रियावत्
 नाशतो लोहप्रत्ययो भवति सर्वेषु कालेषु सर्वलकाराणामपवादः तस्य च लोहो
 हिस्त्वौ इत्येतावदेषो भवतः तद्धेभाविनस्तु वा भवतः योगविभागश्चात्र कर्तव्यः
 क्रिया समभित्तारे लोहो भवति ततो लोहो हिस्त्वौ लोहो हिस्त्वौ लोहो हिस्त्वौ भवत
 इत्यर्थः तेन परस्मैपदानेन परस्मैपदानेन नवतिष्ठते ति लोहो भवति लोहो हिस्त्वौ

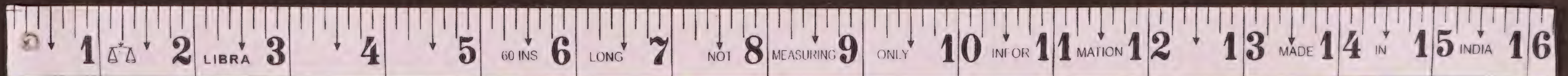
का
व.

१११

हीमेवायेतनाति शौलनीतः शैलनेति लनीहिलनीहीमेवतेलनासि पुवातनीयः
पुयेतनीय प्रयवातनीतलनीतेमेवपुयेतनीतलनीहिलनीहीमेवायेतनामिप्राचो
लनीवः वयेतनीमः भूते लनीहिलनीहीमेवायमलावोत प्रलाविष्णम प्रलाविषुः
एवमप्यमोतमयोरुदाहार्यम भविष्यति लनीहिलनीहीमेवायेतविष्णति लवि।
ष्यतः लविष्यति एवमप्यमोतमयोरुदाहार्यम प्रयोषप्रयोषः त्वेवायमपीते शमा
वयोपाते शैमप्रयोयते प्रयोषप्रयोषः त्वेवतमपीषे पुवामपीपाये पूयमपीधे प्रय
वा प्रयोधमपीधमितेवपुयमपीधे प्रयोषापीधेत्वेवाहमपीये प्रावामपीवरे वय
मपीमरे एवमेवपुलकारेपुदाहार्यम क्रियासमभिहारयक्रोद्विचनमयेलोद
येतनेक्रियासमभिहारतेभवतःति यंप्रत्ययः पुनरस्मिन्नेवायेविधीयमानः स्य
मेवशक्त्याशयेतनेद्विचनम समुपेयमतरस्याम अनेकक्रियाधावापः सम
पुयः समुपेयमानक्रियावचनाशानोरमतरन्योत्तंप्रत्ययोभवति तस्यवतोर्पाः
हिस्यावादेशोभवतः तन्मेभाविनस्तवाभवतः अप्रमदमदमदविद्वमदस्यात्

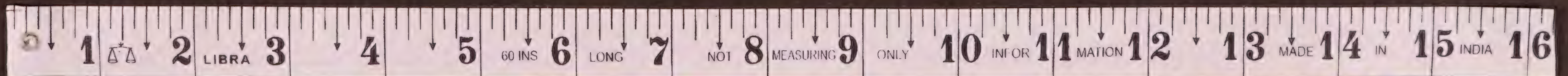
पिधानमरेत्येवा यमवति इमावतः इमेवरेति आहमर मरमरत्वेइमर स्यात्पि
 धानमरेत्येव तमरसि पुवामरयः स्यमरय प्रयवा आहमरत मरमरत त्वइम
 रत स्यात्पिधानमरतेत्येव स्यमरय आहमरमथमरमइमरस्यात्पिधानम
 रेत्येवा इमरास्यावामरावयमरामः प्रयवा आहमरतिमरमरति यइमरति
 स्यात्पिधानमरतीत्येवायमरतीस्मावतः इमेरेति आहमरसि मरमरसि त्वइ
 रमरसि स्यात्पिधानमरसीत्येव तमरसिपुवामरयः स्यमरय आहमरसि
 मरमरसि त्वइमरसि स्यात्पिधानमरसीत्येवाइमरास्यावामरावः वयम
 रामः छंदोपीष्व्याकरणमपीष्वनिरुक्तमपीष्वेत्येवा यमपीते इमावथायाने इमे
 प्रपीयते छंदोपीष्व्याकरणमपीष्वनिरुक्तमपीष्वेत्येवा यमपीते इमावथायाने इ
 मेषुपीयते त्वमपीषे पुवामपीयाये स्यमपीये प्रयवा छंदोपीष्व्याकरणमपी
 ष्वनिरुक्तमपीष्वेत्येवाइमपीये आवामपीवइवयमपीमरे प्रयवा पुनछंदोपीतेव्या
 करणमपीतेनिरुक्तमपीते इत्येवायमपीते इमावथेयाने इमेप्रपीयते छंदोपीषे

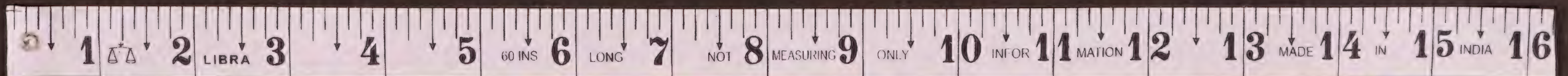
का
सु.

१५१

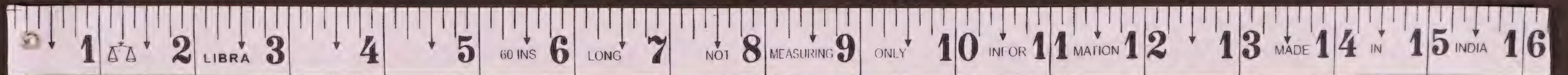
वाक्यमप्येव निरुक्तमप्येव नारमप्येव आवाप्येवरे वयमप्येवरे यथाविध
नप्रयोगः पूर्वस्मिन् प्रवृत्तिलोहिधानेयथाविधनप्रयोगोभवति कस्मादनेलोहि
हितः सयवाधानरनप्रयोगः धातुसंबन्धेपुन्ययविधानारनप्रयोगास्मिद्वयव यथा
विधकृतवचनम तथाचैवोदाहृतम लुनीरितुनीहीमेवायंलनाति विव्रंतीति
नावप्रपुन्यते प्रथोषाधोषेमेवायमप्येवरे पदतीतिनानुप्रपुन्यते समस्येसामान्य
वचनस्य हितोयेलोहिभावेसमस्येसामान्यवचनस्यधातोरनप्रयोगकर्तव्य गोद
नेभेत्वमकैपिवधानाः त्वारेमेवायमभवदिति सर्वविशेषानुप्रयोगानिरुक्तं
वचनम लाचवेवलौकिकशब्दवदारेनादियते आहमदमदमदावदरमदस्या
स्यापिधानमरेमेवायमरतीत्यशक्तिरकभेदात्रिणभेरेमनिमामान्यवचनतासंभ
वमेव संदासिलेलेलिरः धातुसंबन्धः न्येव संदासिविषयेसर्वशुकालेषुधातुसंब
धेलेलेलिरः प्रत्ययाभवेति पुन्यतरस्यामितिचवर्तते तेनान्येपिसकाशयथायथ
भवमेव शक्यलोगकोकारत नेभोरमकरत्रमः लङ्. अग्निमपिहोतारमहाणीना

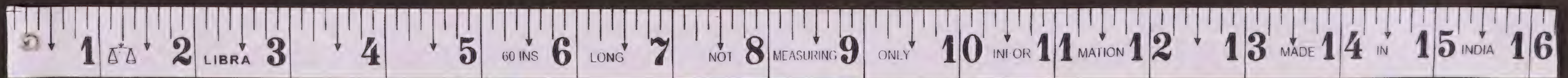
योयजमानः सिरु प्रथममागप्रथमियते सिरुयेलेह छेदसम्यतरस्यामितिचव
 तेने सिरुयेपत्रासिद्धिपोषते विधादेः देतदेतमतोर्लिरिजेवमारिभुतत्रछेद
 सिविषयेत्यतरस्यालेप्रत्ययोभवति नोविषत तारिषत मारिषत नेतानेवत कवः
 यः पदानितसिषन उपसंवादशंकयोश्च उपसंवादः परिभाषणम् कर्तव्येण
 वंधः यदिमेभवानेवैक्योदहमपितरेदस्यामीति कारणतः कार्यानुसरणत
 कृतस्येताश्रंका उपसंवादे आशंकायांचगम्यमानायांछेदसि विषयेलेप्रम
 योभवति उपसंवादेतावत् अहमेवपशूनामीशैमदशायसगुहागुह्यतेमदैव
 नामेवपात्राण्येते आशंकायां नेतिज्ञायेतोनरकेपताम जित्वाचरणेन
 रकणातश्रंकायते तमर्थेसेसेनसेश्रामेकोकसेनयेप्रथैके-थैकथैशथै
 तवैतवैवेनः छेदमीमेव तमनोयेस्तमर्थः तच्छेदसि विषयेयातोः स्या
 दयः प्रत्ययाभवेति त्रमर्थोभावः कथंजायतेवचनसामर्थ्यात्तावदयंकतरपक
 षते नचामसिब्रथैश्रारिषते अनिर्दिष्टार्थश्चप्रत्ययाः स्यार्थेभवेति सेसेन वत्ते

का. रायास्तावामेषां यानम प्रमेकतेदस्तायजीवमे क्रेपेभगायकमेन श्रिषमे प्रथो
 ह. प्रथेन उपपुपाचये स्वेविशेषः कथेकथन ईदाग्रीशाहवथे प्रियथे शथे श
 ११२ थोन पितथे सदसादयथे तवैसोममिदायपानवे तवेह दशमेमासिसूनवे तवेन
 वसुदेवेषुगंतवे कर्तवेहर्तवे प्रथेरोहिषे प्रयाथिषे तमर्थेछंदसीमेव प्रथेरोहि
 षे प्रयाथिषे इमेनेशाहानिपान्येते छंदसि विषये प्रप्रवस्यपानेः के प्रमयः प्रथेदे
 वेभः प्रयातम रुदेरिषे प्रदमोषथो नोरोहिषे रोराणय भयेने पूर्वस्य इषे प्रय
 थिषे प्रयाथनाय हशेविथिव तमर्थेछंदसीमेव हशेविथि इमेनौ शशेछंद
 सि विषये निपान्येते हशेविश्वायस्येम हप्रम विथिनाहशमि विथ्यातम श
 किलमल्कसुनौ तमर्थेछंदसीमेव शक्रोतावपपदे छंदसि विषये तमर्थेपा
 नोः तामुलकसुल इमेनौ प्रमयोभवतः एकारोह्यर्थः ककारोमणप्रतिषेपा
 र्थः लकारः स्वरार्थः शशिवेदेवाविभाजत्र शक्रवन विभक्तमित्यर्थः प्रयत्नपत्रा
 शक्रवन प्रयत्नौभमित्यर्थः ईशरेनोसुल्कसुनौ तमर्थेछंदसीमेव ईशरशहृषा

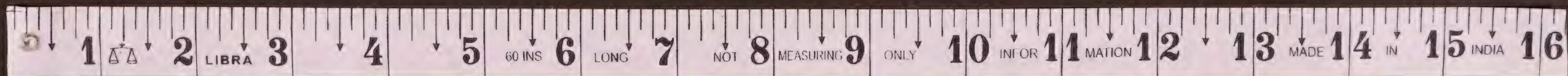

परेच्छेदसि विषये प्रमथेयातोस्तोस्तुक्तस्तुन इमेनौ प्रमथेयौ भवतः ईश्वरो भवति नोः
 प्रमथेयौ नमि मथेयः ईश्वरो विनितः विनितो विनितमि मथेयः ईश्वरो विनितः विनितमि
 मथेयः कृत्यायेतवै के के नमनः छेदसीमेव कृतानामर्थो भावकर्मणीतस्मिन्
 मथेयच्छेदसि विषयेतवै केन के नमन इमेन प्रमथेयौ भवति अन्वेतवै प्रमथेयौ नम
 परिधानवै परिधानयम् परिस्तरितवै परिस्तरितयम् नावगाहे नावनादितयम्
 केनारितरसाणः शुश्रूषायाः दितरितयः चश्रुपितयाहन कर्तव्यः कर्तव्य
 म मयारिसुत्रेपितवै विदितस्तस्यतमर्थो दम्यउकारकेविधिद्वयः प्रवततेन क
 मथेयच्छेदसीतिवर्तते प्रवपूर्वाश्रुतिर यप्रमथेयौ निपात्यते नावचक्रे नावयात
 यमि मथेयः भावतलसागस्यागकेनारिवारिद्रुनमिजनिभ्यस्तोस्तुन कृत्यायेतितिनि
 ह्नम तमर्थेतिवर्तते प्रतमर्थेविशेषणभावगुहाणलसाग भावोत्तस्यते येनतस्मि
 त्थेवर्तमानेभ्यः स्यादित्योपातभ्यः छेदसि विषयेतमर्थेतोस्तुन प्रमथेयौ भवति अ
 मथेयातोवेयासीदितिग्राममात्रेः सीदेनौथेः राण पुगसूर्यस्योदेनोराथेयः कृन्पुग

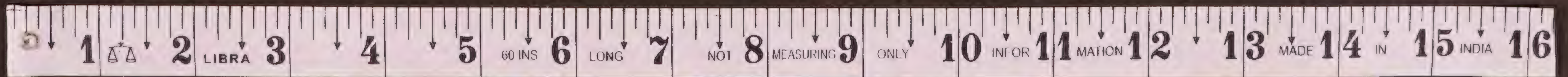
१५३

राधासदाविति प्रतिषेधोदयोपिभवति परवरयोगेच परावराभ्यांयोगः पराव
 रयोगः परावराभ्यांयोगेगम्यमानेसुवरणेचपरम्यथातोःक्लाप्रमयोभवति य
 रेणतावत् सुप्राप्यनदीसर्वतः परनदीयोगेनपर्वतोविशेष्यते सुवरयोगेश्रुति
 क्रम्यपर्वतेनदीसुवरपर्वतयोगेननदीविशेष्यते सुवरयोगेश्रुतिक्रम्यपर्वतेन
 दीसुवरपर्वतयोगे समानकर्तृकयोःश्रुतौ समानःकर्ताययोवानर्थयोस्त
 अस्वेकालेपातयेवतेमानाश्रुतोःक्लाप्रमयोभवति शक्तिशक्तिमतोभैरसाति
 वलितनात्समानःकर्ता भक्ताव्रजति पीताव्रजतिद्विवचनमतेत्रम् वदुष्यपिभव
 ति स्नाताभक्तापीताव्रजति समानकर्तृकयोरेति किम् भक्ताव्रजति स्वात्मेवव्रज
 ति देवदत्तः पूर्वकाल इति किम् व्रजतिव्रजत्यतिवयादायस्वपिति समीत्यर
 सतोत्पत्तेरानमम् अपूर्वकालतात् प्रभोत्तोरणमुच्य समानकर्तृकयोःपूर्व
 काल इत्येव प्रभोत्तोरणोनःपुन्यम् प्रकृत्यर्थविशेषणम् प्रभोत्तोविशिष्टेयवतेमा
 नाश्रुतोःमस्यमयोभवति चकारानक्लाव दिवंचनसहितौक्लाणमलौप्रभो

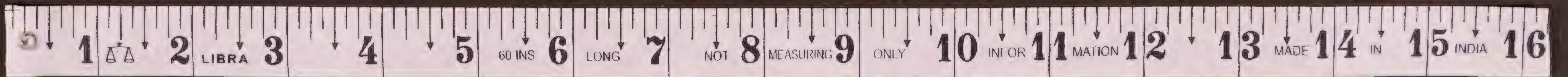

का
व.
११४

सांघातयोत्तानकेवलौ प्राभोत्तौ द्वे भवतः इत्युपसंख्यानोद्दिष्टं च नम भोजे भोजे च न
ति भुक्ता भुक्ता च नति पाये पाये च नति पीता पीता च नति न पचनकांते यश्च ह्य
पदे क्ताणामलौ प्रत्ययौ न भवतः अनाकांते वाच्ये यत्र ते पूर्वोत्तरे क्रिये तत्रे शाक्ये नाप
रे किं विहाकांते तं लामुलं ततः क्तात्र पूर्वसुत्रं विहितोऽपि प्रतीतिष्यते यदये भ
क्ते नतः पदति यदयमर्थो ते ततः शते अनाकांते इति किं यदये भुक्ता च नत्यपीते
ततः परम् विभाषाये प्रथमपूर्वेषु अग्रामविभाषेयम् आभोत्तौ पदं नानुवर्तते
अत्रे प्रथमपूर्व इत्येतेषु पदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले विभाषा क्ताणामलौ
प्रत्ययौ भवतः अत्रे भोजे च नत्यत्रे भुक्ता च नति प्रथमे भोजे च नति प्रथमे भुक्ता च
नति पूर्वभोजम् पूर्वभुक्ता विभाषा गृह्यते नाभ्यासकैलशदयोऽपि यथा स्यति
अत्रे भुक्ते नतो च नति ननु यथा सरूप इति भविष्यति क्ताणामलौ यत्र विधीयते त
त्रा सरूप विधिर्नास्तीत्येतदनेन ज्ञायते तेनाभोत्तौ च शदयो न भवति उपपद
समासः कस्मानु क्रियते उक्तं चैव कारणप्रयोगे नममैव यत्तस्य विधानस्य पदे

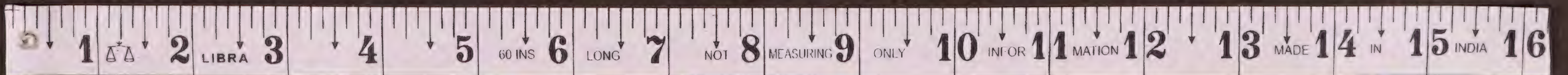
नमो भवते नान्यरिति कर्मणा कोशोक्तः नमः कर्मणा पृथक् करोते धातोः त्रिभुव
नयो भवति शक्रो शो गम्यमाने वोरं कारमा कोशति दसं कारमा कोशति वोरं सिद्ध
स्वरसीत्येवमा कोशति वोरं कारणा मिहा कोशसं पारनमेव नतसौ वोरः क्रियते सा
इमिगमत्त समानकर्तृकयोः पूर्वकाले कन शति वानुवर्तते साइसीत्यर्थप्रमाणम्
साइशेषपदे पुक्तोणस्य त्ययो भवति साइंकारं भुक्ते संपन्नकारं भुक्ते लवण
कारं भुक्ते साइंमिमांसा नितानामीकाराभावात् प्रयत्नस्य समकारार्थम् अस्मा
दी स्वाधी कृत्वा यवाग्रं भुक्ते साइंकारं भुक्ते वासद्वयेण क्तापि भवति तमयोधि
काराश्च सवेयते भावप्रत्ययः यथेवं साइंकारं भुक्ते देवदत्त शतिगमत्ता कर्तृरनापि
हितत्वा कर्तृरिति लीणा कस्मात् भवति भुजिप्रत्ययेनाभिहितः कर्तानवाप्तिश्च क
रण शक्तिभेदो विवक्ष्यते समानकर्तृकत्वे हि विरुध्यते प्रधानशक्त्यभिधानवाग्य
ण क्रियाशक्तिरभिहितवत्यकाशने अन्यथैवैक्यमिदं सिद्धाप्रयोगश्चेत् कन
इमेव अन्यथा रिप्यपदे पुक्तोणस्य त्ययो भवति सिद्धाप्रयोगश्चेत् सिद्धाप्रयो

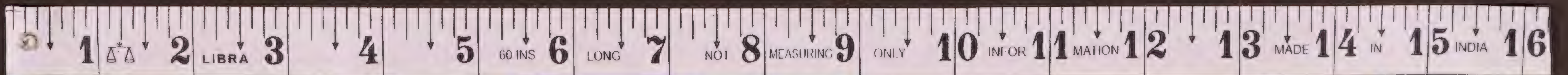
का
वृ.

१५५

गच्छेत्करोते भवति कथं पुनरसौ सिद्धा प्रयोगः निरर्थकत्वात् प्रयोगमर्हत्येव से
वप्रयुज्यते शुभ्यथा भेद इति यावानर्थस्तान्मया कारमिति गम्यते शुभ्यथा
कारे भेदे एवं कारे भेदे कथं कारे भेदे इह कारे भेदे सिद्धा प्रयोग इति किम् अ
नया कृता शिरो भेदे यथा तद्ययोरस्य प्रतिवचने कृत्तः सिद्धा प्रयोग इत्येव य
था तथा शब्दयो रूपपदयोः करोते एतस्य न्ययो भवति अस्या प्रतिवचने गम्यमा
ने प्रसूया प्रत्तमा यद्यस्य स्यात्तिसते प्रतिभक्ति तत्र प्रतिवचने मस्या प्रतिवच
नम् यथा कारमर्हं भोत्ये तथा कारमर्हं भोत्ये किंतवानेन प्रसूया इति वचन इति कि
म् यथा कृता मर्हं भोत्ये तथा इत्यसि सिद्धा प्रयोग इत्येव यथा कृता इति शिरो भोत्ये त
था भोत्ये किंतवानेन कर्मणि ह्यविदोऽस्माकस्य कर्मण्यपपदेऽस्माकस्य विशिष्टे
ह्यविदोऽस्माकस्य न्ययो भवति कस्या दर्शयति सर्वा कन्या वारयतीत्यर्थः ब्राह्म
णवेदं भोजयति ये ये जानाति लभते विशारय निवाते सर्वं भोजयतीत्यर्थः साकल्य
इति किम् ब्राह्मणं ह्यभोजयति यावति विदोऽमी योः यावच्छब्दपदे विदनेषु

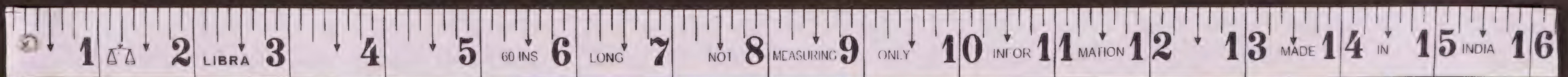

मोचने सुधातोण मस्य तयो भवति यावदेदे भेके यावह भते तावदे करत्ययेः याव
 तोचमर्थेने चर्मदरयोः पूरेः कर्मणीत्येव चर्मदरशब्दो कर्मवाचिनोरुपपदयोः
 पूरयतेः धातोण मस्य तयो भवति चर्मपूरं स्तराणां तदरपूरं भेके चर्मप्रमाणरुलो
 पश्चात्प्राप्तमनरस्याम् कर्मणीत्येव कर्मण्युपपदे पूरयते धातोण मस्य तयो भव
 ति रुकरलोपश्चात्प्राप्तमनरस्याम् भवति समुदायेन वेदेषु प्रमाणमियत्रागम्यते गो
 ष्ठदपूरं ह्योदेवः गोष्ठादपूरं ह्योदेवः सीतापूरं ह्योदेवः सीतापूरं ह्योदेवः अथ
 ग्रहाणोक्तिम् उपपदस्य माभूत् मूषकविलपूरं ह्योदेवः मूलकोपेः कर्मणीत्ये
 व कर्मणीशब्देन रनीच अस्मात्प्राप्ततादातोश्चैलायं कर्मस्य उपपदे धातोण मस्य तयो भ
 वति चर्मप्रमाणगम्यमाने चैलकोपं ह्योदेवः वसनकोपे निमलममूलयोः क
 षः कर्मणीत्येव निमलममूलयोः शब्दयोः कर्मवाचिनोरुपपदयोः कर्मध्यातोण
 मस्य तयो भवति निमलकषेकवति समलकाशकवति इतः प्रभृतिकषादी
 न्यान्वत्यति तत्र कषादिषु यथाविधन प्रयोग इति शुक्लार्णरुतेषु विषः कर्म

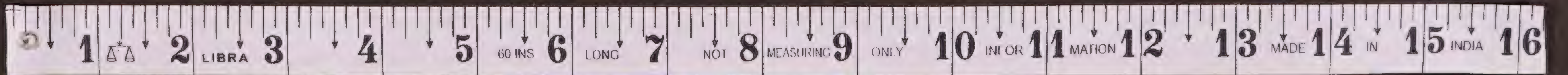

का
वृ.
१५५

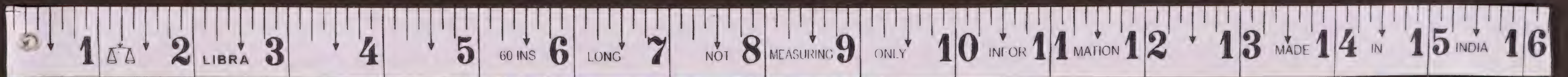
लीत्येव सुखारिपुकर्मवाचिष्यपदेषु विषेधातोर्णमस्यत्ययोभवति पुकपेपेपिन
हि सुकपेपिनहीत्यर्थः द्वाण्येपेपिनाहि उत्तपेपेपिनाहि समलाकृतजीवेपुदनके
गुहः कर्मलीत्येव समलाकृतजीवशेषपुकर्मवाचिष्यपदेषु ययासां लिहनके
गुह्योधातभ्यामस्यत्ययोभवति समलयातेहेति प्रकृतकारेकरोति जी
वशाहेरज्ञानि कारणेहनः कारणउपपदे हेतेधातोर्णमस्यत्ययोभवति पा
णिद्याली वारिहेति पादयातेभूमिहेतिपादेनहेतीत्यर्थः हिंसायांनोवसमान
कर्मकाणामिति नमत्तयस्यति अहिंसायांयमारंभः नित्यसमासायांयथा वि
धनप्रयोगार्थेषु पूर्वनिप्रतिषेधेनहेतेहिंसायांस्यापिप्रत्ययानेनैवेष्टते अहि
यातेहेतिरनरयातेहेतीति स्नेहेनोपिषः कारणमेव स्त्रित्यतेयेनतन्स्नेहनम
स्नेहनवाचिनिकरणउपपदेविषेधातोर्णमस्यत्ययोभवति तदपेपेपिवहि तैल
पेपेपिनाहितैलेनपिनहीत्यर्थः हस्तेवेतिगुहोः कारणमेव हस्तेयगुहणम व
तिः एतेतः हस्तवाचिनिकरणउपपदेवर्तयतेः गुहणानेधुधातोर्णमस्यत्ययो

भवति हस्तेन वेतयति हस्तवेतेन वेतयति करवेतेन पाणिवेतम् ग्रहेः खलपि हस्तेन
 गच्छति हस्तग्राहे गच्छति करग्राहे पाणिग्राहम् स्वेष्टः करग्राहेव स्वेष्टः
 हागम् स्वर्वाविशुष्यपदे करग्राहे पुष्ये पाणौ मत्स्ययो भवति आत्मात्मीयतातिथ
 नवचनः स्वशत्रुः स्वपोषं प्रसाति गोपोयम् मरिचीपोषम् रेणुषम् धनपोषम् मा
 ल्यपोषम् पितृपोषं प्रसाति शुभिकराणे वेधः शुभिकराणां वा विशुष्यपदे वध्रातेथ
 तोमि मत्स्ययो भवति चक्रवेधे वध्राति कूटवेधम् गुमि चारकवेधम् चारके व
 ध्रातो न्यथः संतापाम् संतापा विषये वध्रातेथ तोमि मत्स्ययो भवति क्रौंचवेधे
 वरुः चैशानिकावेधम् मयूरिकावेधे मुद्गलिकावेधे वेधविशेषाणां नाम ये यामे
 तानि कुर्यात् जीवपुरुषो नैशिवहोः जीवपुरुषशत्रुयोः कर्त्तव्यविनोरुपपदयोः
 यथासंख्येन शिवहो धातोर्लो मत्स्ययो भवति जीवनाशेन श्यति जीवेन श्यतीम
 थः पुरुषग्राहे वरुति पुरुषो भूता प्रेष्ठा भूता वरुतीत्यर्थः कुर्यादिति किम् जीवेन
 नमः पुरुषेण वोढः ऋध्रे अविपूरोः कर्त्तव्यहागमनुवर्तते ऋध्रे शत्रु कर्त्तव्यविशु

का. १५७
 पपरेचुगिप्रोपांनोमसुस्यत्योभवति ऊर्ध्वशोषेचुष्यतूर्ध्वःचुष्यतीत्यर्थः ऊर्ध्वप्रोप
 र्धनेऊर्ध्वःपूर्यतर्त्यर्थः उपमानेकर्मणिच उपमीयतेयेनतदुपमानम् उपमानेकर्म
 ण्यपपरेचकारात्कर्तारिषपातोमसुस्यत्योभवति हृतसिवायेनिर्हृतः हृतमिव
 निहितः स्वर्गानिधायम् रत्ननिधायम् कर्तारित्वत्वादि घनकनाशेनष्टः घनक
 श्वनष्टः घनकनाशम् घनकनाशं कर्षादिपुण्याविध्यप्रयोगः निमूलमम
 लयोः कर्षात्तन्नाशम् कर्षादयः तेषुयथाविध्यप्रयोगोभवति यस्माज्जानो
 णंमालिहितः सयवानुप्रयोक्तव्यः धातुमेवेधेप्रत्ययविधानादनुप्रयोगः सिद्ध
 यवयथाविधीतिनियमांशेवचनम् तथाचैवोदाहृतम् उपदर्शान्तीयायाम्
 दर्शान्तीयायाम् यस्मादुपपूर्वात्तीयायाम् उपदेशमसुस्यत्योभवति मूलकोपदेशोभे
 के मूलकेनोपदेशम् आदेकोपदेशम् आदेकैणोपदेशम् अत्रविकल्पेनोपदेशम्
 मामसुतीयाप्रभतीत्यमप्रसामिनिमूलकारिवोपपदेशोः कर्मभूतेः करण
 म् सर्वस्मिन्नेवाप्रकरणेक्रियाभेदेसतिवासरूपविधिनाक्ताप्रत्ययोभवति म्

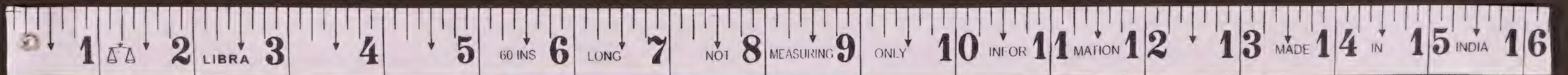
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

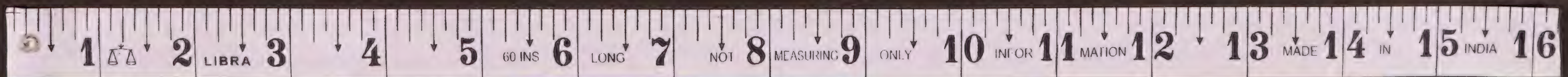

का
वृ.
१५८

नेतृतोयामममोरुपपरयोर्धतोर्णमस्यस्योभवति ह्यंगलोकर्षम् गंडिकास्तुत्रं
ह्यंगलनक्तर्षं ह्यंगलेनोक्तर्षं ह्यंगलनक्तर्षं ह्यंगलेनोक्तर्षं वतंगलनक्त
र्षं वतंगलनक्तर्षं वतंगलेनोक्तर्षम् अणारानेपरीष्मायाम परीष्मानगतस्योग
ममानायामपारानउपपदेधातोर्णमस्यस्योभवति शयोर्धायंभावति शय्याया
उयायम् यत्वेनामतरेतेपदवश्यकंन्याय्यपिनापेक्षते शयोर्धानमात्रमेवाश्रिय
ते रंशोपकंषपयःपिबति आह्वयकंषमस्यपभेक्षति परीष्मायामितिकिम ग्राम
नाइक्रायगच्छति द्वितीयायां च परीष्मायामित्येव द्वितीयांनउपपदेपरीष्माया
गममानायाम धातोर्णमस्यस्योभवति यस्मिन्ग्राह्येयुधंते लोहग्राह्येयुधंते य
वंनामयोइनामतरेते यदायुधंग्रहणमपिनादियंते लोहदिकेयक्तिर्विराम
सतेस्पर्शग्रहणाति स्मोपेक्रे द्वितीयायामित्येव अश्रुवस्मोगवाचिनिद्वितीयां
उपपदेधातोर्णमस्यस्योभवति अतिनिकोचंनत्यति भुविसेपेकययति अश्रु
वतिनिकिम् अतिप्यगिरःकययति यस्मिन्नेगेस्त्रिप्राणीनामियतेतदश्रुवम् अ

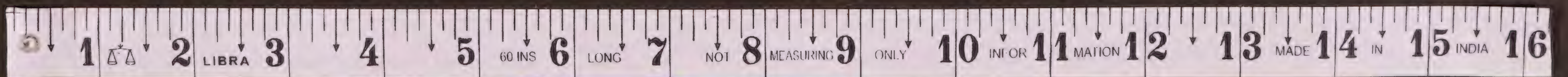
इवेममिमांशो गेष्टाणि समनिकारणम् अतस्तेन तत्र हंसेव तेन चेतत्र चायुतम् प
 रिक्लिश्यमानेव स्यागे द्वितीयायामित्येव परिक्लिश्यमानस्य गवाविनिर्दितीयोत
 उपपदेधानोक्तं मुख्यमयो भवति परिक्लेशः सर्वतो वापने इत्थम् उरः प्रतिषेधेषु
 ते कृत्स्नमरः पीडयेतो युधेन इत्यर्थः क्रुवाथैयमारंभ विशिष्यति परिक्लेशो व्याप्य
 मानासेयमानयो द्वितीयायामित्येव निष्पादिभ्यो धातुभ्यो द्वितीयोत उपपदेणम्
 ल्यमयो भवति व्याप्यमानेनासेयमाने चार्थे गम्यमाने निष्पादि क्रियाभिः सवयवे
 नपदार्थानोमेवं धायाभिः तात्पर्यमासेवा द्ये व्याप्तिः क्रियाया मासेवा गेहानुप्रवे
 शमास्ते समासेन व्याप्ता मासेव योरुक्तानि त्वयीष्ययोरिति दिवंचनं न भवति प्रसमा
 सपक्षे त्रयाप्यमानतायो द्ये वचनस्य दिवंचनमासेयमानताया क्रियावचनस्य
 तयावस्थाति तिस्रानित्यतामप्ययीष्यति गेहानुप्रवेशमास्ते गेहगदमनुप्रवेशमास्ते
 गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते परिगेहानुप्रयादमास्ते स्कंदगेहावस्कंदमास्ते गे
 हगेहमवस्कंदमास्ते गेहमवस्कंदमस्कंदमास्ते व्याप्यमानासेयमानयोरिति कि

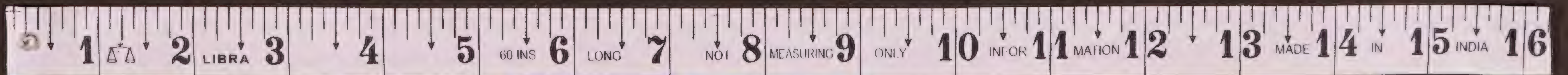
का
बृ.

१५४

म गेहमनप्रविश्यभेदे ननुवाभीक्ष्ण्यमस्तिरित्यसेवाभाह्वयमेवतत्रकिमर्थं
पुनरासेवायाणामुच्यते क्कानिद्वयर्थं चेन्नहनातस्यद्वितीयोपपदायैतद्विवचनम
इत्यपरममामःपतेययास्यात् तेनगत्यपराभावः अस्मिन्नर्थेःक्रियान्तरेकालेषु द्वि
तीयोपायामित्येवक्रियांमेतरयतीति क्रियान्तःक्रियाव्यवधारकः क्रियान्तरेधान्
येवतेमानादस्यतेस्त्वृष्यतेसुधातोःकालवाचिपुद्गितोपातेह्यपदेपुणामुत्पत्त्य
योभवति द्यवेहात्यासेगाःपाययतिअहात्यासम् द्यहर्तव्यम् अहर्तव्यम् अभ्यसने
नतर्षणेनचगवांषानक्रियाव्यवधारयते निश्चिद्यते सुधपाययिता द्यहर्तव्यम्
पुनःपाययतीत्यर्थः अस्मिन्नर्थेःक्रियान्तरेऽपि किम् द्यहर्तव्योऽप्यभेदे क्रियान्तरेऽपि किम्
अहर्तव्येऽप्यभेदः नगतियेवधीयते कालेष्वेति किम् योजनमन्यस्यगःपाययति
अधकर्मकमभ्यसनेव्यवधारकेनकालकर्मकम् नाम्नादिशिगुरोः द्वितीयायामे
तेव नामशब्देद्वितीयोपातेऽप्यपदेऽप्यदिशेः गुरेऽसुधातोःणामुत्पत्त्यो भवति ना
मादेशःमाचष्टे नामग्राहमाह्वयति अच्ययेयथाभिप्रेताख्यानेक नःक्ताण

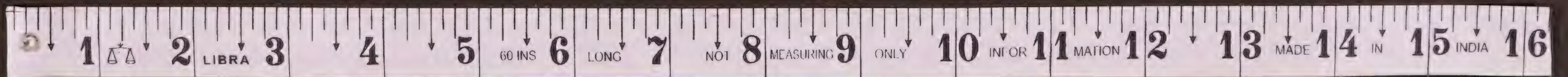

लसुतौ प्रथमपदे प्रथमाभिप्रेताख्याने गम्यमाने करते धातोः कालसुतौ प्रथमौ
 भवतः ब्राह्मणपुत्रस्ते जातः किं तर्हि ह्यलनीचैः कृत्याचष्टे नीचैः कृत्यानीचैः कार
 म् उच्चैर्नामाप्रियमाख्येयम् ब्राह्मणकृत्यातेर्गाभिर्लोकिं तर्हि ह्यलनीचैः कृत्याचष्टे
 चैः कृतौ चैकारम् नीचैर्नामाप्रियमाख्येयम् काग्रहाणं किम् यावता सर्वस्मिन्नेवा
 उपकरणे वा सरूपेण का भवतीत्युक्तम् समासार्थवचनम् तथा हि काचेत्यास्मिन्
 वेत्तीया प्रभृती नीते वा नुवर्तते लसुतौ धिकारे पुनर्लसुतौ तस्य कृतवत्ताय
 नार्थम् तेनोन्नतवृद्धयोरप्यनुवर्तिर्भवति तिथ्यपवर्गं तिथ्येकवृद्धयपदे कृतः का
 लसुता प्रथमौ वतः प्रथमवर्गो गम्यमाने प्रथमवर्गः समासिः तिथ्येकवृद्धयगतः तिथ्येक
 त्वान्तिथ्येकारम् समाप्यगत इत्यर्थः प्रथमवर्ग इति किम् तिथ्येकत्वाकाशगतः तिथ्ये
 चीतिशब्दरूपानुकरणेन च प्रकृतिवदनुकरणे इति भवितव्यम् अनुक्रियमाणरूप
 विनाशप्रसंगात् एतदोश प्रदसो मादिनियथा स्योगे तस्य त्रये कृध्वोः तस्य त्रयोप
 तः स्योगात्तदेव म्रियते तस्य त्रये स्योग उपपदे करोते भवते शुधातोः कालसुतौ प्रथ

का
वृ.
२५

यौभवतः यथासेत्यमेवनेयते सखतः कृत्यगतः सखतः कृता सखतः कृत्यम एवतः
कृत्यभूतः कृता भूतः कृत्यम सखतोभूयतिस्ति सखतोभूता सखतोभावम ए
वतोभूय एवतोभूता एवतोभावम स्वांगरति किम सखतः कृत्यगतः तस्मिन्ति किम
सखि कृत्यगतः प्रत्यय रति किम सखितस्मति सखतः सखतः कृत्यगतः नाथार्थे प्र
त्यये शब्दे नाथार्थे प्रत्यये शब्दे प्रत्यये शब्दे प्रत्यये शब्दे प्रत्यये शब्दे प्रत्यये शब्दे
दे कृत्यभूतोः कृत्यमसौ प्रत्ययौभवतः अनानानाना कृत्यगतः नाना कृता ना
नाकारम विना कृत्य विना कृता विना कारम नानाभूय नानाभूता नानाभावम
विनाभूय विनाभूता विनाभावम धार्थे द्विधा कृत्य द्विधा कृता द्विधा कारम द्विधाभू
य द्विधाभूता द्विधाभावम द्वैधे कृता द्वैधे कारम द्वैधेभूय द्वैधेभूता द्वैधेभावम द्वैधा
कृत्य द्वैधे कृता द्विधा कारम द्वैधाभूता द्वैधाभूय द्विधाभावम प्रत्ययग्रहाणे किम
दिरुक्कता एवककता प्रत्यये रति किम नाना कृता काष्ठा निगतः धार्थे मर्थे ग्र
हाणे किम नापुनरेक एव विवेच्यो नाना नाति तस्मिन्निभुवः तस्मिन्निभुवः तस्मिन्निभुवः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

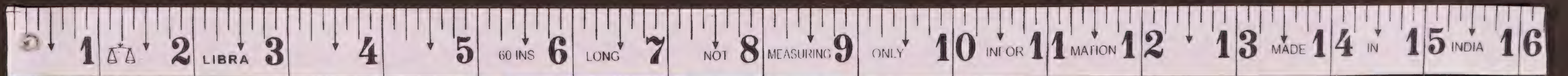
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN-OR MATION MADE IN INDIA

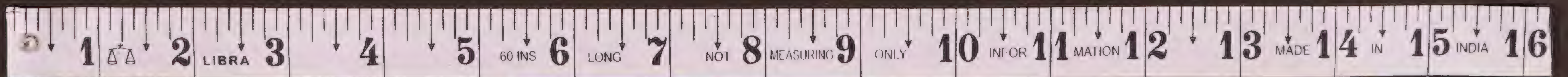
का
वृ.

२१

रिक्तारके भवेति कृत्वा त्रिवाक्यानामप्येव शेषः तत्रापेक्षया देशनेनास्ति तत्रैव संपत्तिः
ते च कांक्षन्तान् कारकः कर्ता नन्दनः शास्त्री पचः भव्यगोहप्रवचनीयोपस्थानीयजन्या
साध्यापात्यावा भव्यादयः शत्रुः कर्तारिवा निपात्यन्ते तयोरेव कृत्यक्रान्त्यर्थोऽस्ति भा
वः कर्मणिः प्राप्तये कर्ता वाच्यः पक्षे कथ्यते भवत्यसौ भव्यः भव्यमनेनेति वागेयोमा
णवकः साम्रागेयानि माणवकेन सामानोति वा प्रवचनीयो गरुः स्वाध्यायस्य प्रव
चनीयः स्वाध्यायोगरुणेति वा उपस्थानीयः शिष्यो गरुः उपस्थानीयो गरुः शि
ष्येति वा ज्ञायते सौजन्यः जन्यमनेनेति वा आसावने सावासावः आसावमनेने
ति वा आवश्यकेणात् आपत्तस्य सावापत्त्यः आपत्त्यमनेनेति वा लः कर्मणि च
भावे वा कर्मकेभ्यः लः सत्त्वस्थानुवेधे सामान्यगृह्यते प्रथमा बहुवचने चैतत्
लकारः कर्मणि कारके भवेति चकारात्कर्तारि च सकर्मकेभ्यस्तथा तभ्योभावे
भवेति पुनश्चकारात्कर्तारि च गम्यते ग्रामो देवदेवनगच्छति ग्रामं देवदत्तः सक
र्मकेभ्यः पातभ्यः अस्मिन्ने देवदत्तेन गच्छति ग्रामं देवदत्तः सकर्मकेभ्योभावेन भव

ति तयोरेव कृत्यं कृत्यं तयोर्भावकर्मणोः कृत्यं सत्तकाः प्रत्ययास्तु तयो
 शुभवेति एवकारः कर्तृगणकर्मणोः कृत्यः कर्मणि कर्तृयः कर्तो भवता भोक्तृ
 गेदो भवता भावे आसित्यं भवता शयित्यं भवतः कृतः कर्मणि कृतः कर्तो भवतः
 भोक्तृगेदो भवता भावे आसित्यं भवता शयित्यं भवता तिलयं कर्मणि ईषत्करः क
 र्तो भवता नासः करः कर्तो भवता भावे ईषदाब्धं भवे भवता इराब्धं भवे भवता स्या
 द्धं भवे भावे च कर्मकेभ्यश्च न ह्यनेः सकर्मकेभ्यो भावेन भवति आदि कर्मणि कृत
 कर्तृरिव आदि कर्मणि यः कृत्यं कर्तृरिव भवति चकाराद्यथा प्राप्तं च भावकर्मणो आ
 दिभूतः क्रियात्ता आदि कर्मणि स्मि आदि कर्मणि भूतत्वेन विवर्तिते यः कृत्यं विहित
 कृत्यं यमर्थं निर्देशः प्रकृतः कर्तृदेवदत्तः प्रकृत्याः कर्तो देवदत्तेन प्रकृत्यं देवदत्ते
 न प्रभुक्तृगेदो देवदत्तः प्रभुक्तृगेदो देवदत्तेन प्रभुक्तृदेवदत्तेन गत्यर्थं कर्मका
 श्रिष्टशोनास्य सवसरुजननीयं तिभ्यश्च गत्यर्थं भोधात् भो कर्मकेभ्यः श्रिष्टि
 दिभ्यश्च यः कृत्यं कर्तृरिव भवति यथा प्राप्तं च काराद्भावकर्मणो गतो देवदत्तो गामम

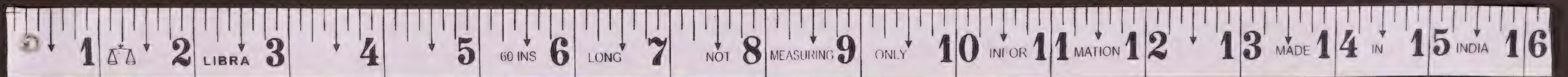

का
वृ०

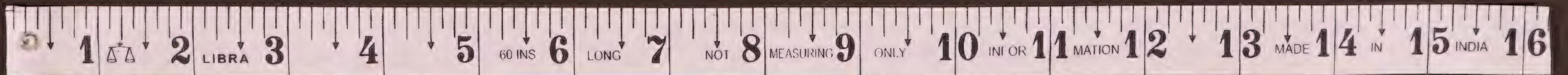
२२

गतो देवदत्तेन ग्रामः गते देवदत्तेन प्रकर्मकेभ्यः ग्लानो भवान् ग्लानो भवता शशिषा उप
शिषो गुरुं भवान् उपशिषो गुरुं भवता शौरः प्रतिशपितो गुरुं भवान् प्रतिशपितो गुरु
भवता स्या उपशिषो गुरुं भवता वसु प्रतिशपितो गुरुं भवान् प्रतिशपितो गुरुं भवता रुद्र श
रुद्रो वृक्षं भवान् शरुद्रो वृक्षं भवता जन प्रजानो माणविकाम् प्रजानामाणव
वकेन माणविका सीर्यति प्रजानो वृक्षो देवदत्तः प्रजानो वृक्षो देवदत्तेन
शिषादयः सायमगाः सकर्मका भवन्ति तदर्थमेवामुपादानम् राशगोत्रो मेषदाने
राशगोत्र शङ्खो मेषदाने कारके निपात्यते राशदाने पचाभ्यच सकृत्तात्कर्तव्यमः
मेषदाने निपात्यते राशानि तस्मै राशः आगता यतस्मै राते गां घेतीति गोत्रोतिथिः
नागत्र निपात्यते निपातनसामर्थ्यादेव चार्थाद् इन्द्रादिगदिरुच्यते न चेशलादिः प्र
सप्तपितृगोत्रेनैतद्योग्यतया गोत्र इत्यभिधीयते भीमादयोपादाने भीमादयः शङ्ख
मुपादाने निपात्यते उणादिप्रत्ययाण्ये शपाभ्यस्य भव भिषः पुंस्वेति पुगायमः ता
भ्यामाप्यत्रोणादयश्चिप्यु रा मेषा मेषा निपातनमाभ्यते भीमः भीष्मः भयानकः व

५५

द्रुचरुप्रस्कंदनप्रयतनसमदृक्क वस्तु क हसिरत्नम् संकसकवर्त्तति ताभ्या
 मान्यशोणादयः उणादयः प्रत्ययास्ताभ्योसंप्रदानापादानामन्यत्रकारकेभवेति
 कृतात्कर्तार्येवशामाः कर्मादिष्वपि कथ्येते ताभ्यामित्यनेन संप्रदानापादाने प्रत्यव
 द्रश्येते अन्यथा एपादानमेवपुंदसेतानंतरत्वात् कथितोसौभवतिकथितः
 ततोसौभवतितंतः वृत्तवर्त्तवर्त्तितेचर्म क्रोधिकरणेनप्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः
 प्रौवार्थेभ्यः कर्मकाः प्रत्यवसानार्थेभ्यः प्रवहारार्थेभ्यः तिस्रिन्कायप्रसिद्धिः प्रौव्या
 गतिप्रत्यवसानार्थेभ्योधातुभ्योयक्रः सौधिकरणेभवति चकाराद्यथाशामेवतत्र
 प्रौवार्थेभ्यः कर्त्तृभावाधिकरणेषुप्रत्यवसानार्थेभ्यः कर्मभावाधिकरणेषुप्रौव्या
 र्थेभ्यस्तावत् आसितोदेवतः आसितेदेवदत्तेन इदमेवामासितम् गत्यर्थेभ्यः या
 तोदेवदत्तः यातोदेवदत्तेनग्रामः यातेदेवदत्तेन इदमेवायातम् प्रत्यवसानार्थेभ्यः
 भ्यः भक्तगदतोदेवदत्तेन भक्तदेवदत्तेन इदमेवाभक्तम् कथंभक्तावाप्ताः पी
 तागावः इतिप्रकारोमतर्थायः भक्तमेवामस्ति पीतमेवामस्तीति तस्य तस्येत्यप

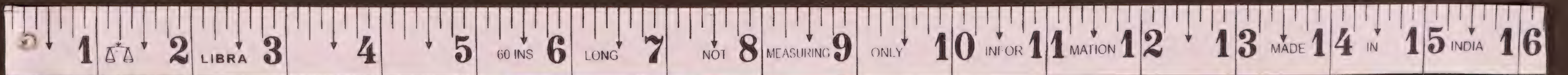

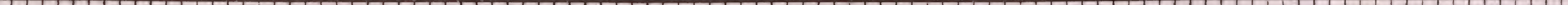
का
वृ.

२३

मधिकारः प्रकारश्चरणार्थः स्मात्रेणानितेनाधिक्रियतेयदितरुर्धमनुक्रमिष्यामो
लस्येतेवेतदेदितव्यम किंचेदेलस्येतिदशलकाराग्रनवंधविशिष्टाविहितार्थ
विशेषेकालविशेषेचतेषांविशेषकराननुबंधानतरन्यपत्सामान्येतत्परिग्रह्यते
षट्पितृश्रुतारश्चरितः श्रुतरसमाम्नायवदानुपूर्वाकथ्यते लट् लिट् लृट् ल्यट्
भवति लनातिरुहालश्रुतिधातुधिकारः काशादयश्चविशेषकाः तिमस्त्वसिस्त्वस्त
मिः वस्म स्ताभोचयासायोधमिदृ हिमहिर् लस्यतिवाद्यश्चदेशाभवेति तिप्
प्पिपापकारः स्वरार्थः ३भाष्टकारोऽटोरितिविशेषणार्थः तिवादिभिर्गदेशै
स्तत्पत्तात्रदेशविध्यर्थः सहिहोऽकारास्तिरितिप्रत्याहारार्थः पचति पचतः
पचति पचमि पचथः पचथपचामि पचावः पचामः पचतेपचते पचते पचसे प
चथे पचथे पचे पचावहे पचामहे एवमन्येष्वपिलकारेषूदाहार्यम् दितश्चात्मने
पदानांटे रितोलकारस्यान्यात्मनेपदानितेषांहेरकारादेशोभवति तथा
चैवोदाहृतम् ३हकस्मावृभवति पचमानः तिभादिभिर्गदेशैः प्रकृतैरात्मने

४.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

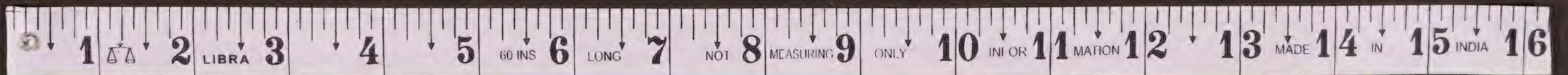

का
ह.

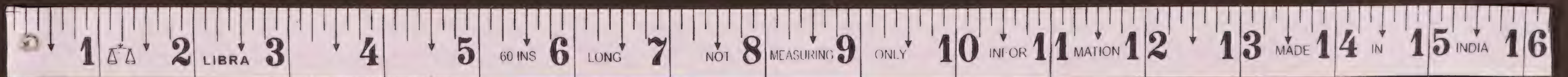
२०४

आहतः आहः आर्षः अहयुः नचभवति ब्रवीतिः ब्रूतः ब्रवेति ब्रवीषि ब्रूयः पंचाना
मितिकिम ब्रूय ब्रवीमि ब्रूवः ब्रूमः आदितइतिकिम परोषामाभूत् ब्रुवति पुनर्व
चनेस्यात्पथम् परस्मैपदानामेव हि स्यात् लोटोलट् अतिदेशोयम् लोटोलट्
इव कार्यं भवति तामादयश्चादेशाः सलोपश्च पचताम् पचतम् पचत पचाव पचाम
अहलोकस्माच्च भवतः तथाचेत्तस्मादेशः यांतयांत विटोलोवेति वाग्रहणमत
वर्तते साचव्यवस्थितविभाषा भवत्यति परुः लोटइत्येव लोटदेशानामिकार
स्यउकारश्चादेशोभवति पचत पचेत हि त्योरुकारप्रतिषेधः नवोच्चारणसामा
र्थ्यात् अथवावेतिवर्तते साचव्यवस्थितविभाषा मेरुपिञ्च लोटइत्येव सोलोट
देशास्सहिशवृश्चादेशोभवति स्यानिवद्वावात्पिङ्गेश्च प्रतिषिध्यते लनीहि पु
नीहि राभृहि तत्तारि वाच्छंदसि अयित्विकल्प्यते नादेशः छंदसि विषये हि श
ब्देवाप्रपिङ्गवति पुणोष्पामान् इत्येप्रोणीहि मेत्रिः लोटइत्येव लोटदेशस्यमे
निशवृश्चादेशोभवति तद्वलोपयोरपवादः पचानि पचानि ग्रामेतः लोटइत्येव

१५

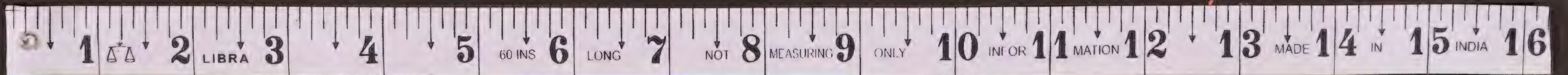
लोट् संवेधिनयकारस्य आमित्यमादेशो भवति पचताम पचेताम पचेताम पचे
 याम् सवाभ्यामौ लोट् इत्येव सकारवकाराभ्यामत्र लोट् संवेधिनयकारस्य
 यथासंख्यम् वचम् इत्येतावादेशो भवतः प्राप्नोपवादः पचस्व पचधम् प्रातंतम।
 स्पष्टिच लोट् इत्येव सकारवकाराभ्यामत्र लोट् संवेधिनयमपुरुषस्य प्राडा
 गमो भवति सचोत्रमपुरुषः पिड्वति करवाणि करवाव करवाम करवै करवा
 वदै करवामदै एतये लोट् उत्तमस्येति च वर्तते लोट् उत्तमसंवेधिनयकारस्य
 कारादेशो भवति प्राप्नोपवादः करवै करवावदै करवामदै इह कस्मात्त भव
 ति पचावदम् पचामेदम् बहिरंगलक्षणत्वाद्भाष्य लोट् इत्येव लोट् इत्येव
 गमो पर्यायेण भवतः जोषिषत तारिषत पताति दिषुत उदधिं श्णावयाति आन
 ये लोट् इत्येव लोट् संवेधिनयकारस्य वायकारादेशो भवति अन्यत्र अन्यत्रेत्यने
 तयोर्विधिलक्ष्यते आतये इत्येते विषये वज्रयिता वायतये भवति अहमेव पशूनामी
 शौ समाह्वानि चासै मर्यादयवग्रहाग्रहान्तैर्महैव त्वात्येव पात्राण्युपातेन च भवति

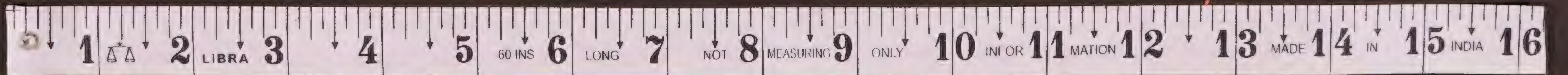
का
ह.

२१५

यत्र काचते मनोदत्तं दथ स उन्नम अन्त्येति किम् मेत्रयेते इतश्च लोपः परस्मैपदेषु
लोत्तयेव लेट् संवेधि नः कारस्य परस्मैपदविषयस्य लोपो भवति वेति चान्न ह्यत्र
पक्षेऽप्यवगममपि भवति जोषिषत् तारिषत् न च भवति पताति दित्युत तदर्थः
इत्युच्यते परस्मैपदगुहाणि मिद्धि मदिजं माभूत् सतत्तमस्य लोट् इत्येव वे
ति च लेट्ः वधि नः उन्नमपुरुषस्य कारस्य वा लोपो भवति करवाव करवाम न च भ
वति करवावः करवामः उन्नमपुरुषगुहाणामपुरुषांतरे माभूत् नित्येदितः दि.
तो लकारस्य य उन्नमपुरुषस्य नित्ये सकारलोपो भवति अपचावा पचामनि
त्यगुहाणामविकल्पनिवृत्त्यर्थम् इतश्च दित् इत्येव दि. लकारसंवेधि नः कारस्य नि
त्ये लोपो भवति अचत् अणत् इति परस्मैपदेष्वित्येव अपचावहि अपचामहि
तस्य स्यामि पोंतातेतामः दित् इत्येव दि. लकारसंवेधि नः सादीनां चतुर्णां यथा
संख्यांतामादयश्चादेशा भवन्ति अचताम् अचतम् अचत अचम् अणक्ता
म् अणक्तम् अणक्त अणक्तम् लिट्ः सीपुट् लिजादेशानां सीयलगागमो भवति

दकारोत्पत्तिविधिर्यः उकारश्चाण्यः पचेतपचेयाताम् पचेरन् पत्तीष पत्ती
 यास्याम् पत्तीरन् यामदपरस्यैपदेष्टदात्रोदि.श्च लिङ्.इत्येव परस्यैपदविषयस्य
 लिङोयामदुगमोभवति सोपुलोपवादः सचोदात्रोभवति आमानदाततेशाम्
 दि.ङ् तल्लिङ्.एवविधीयते तत्रतत्कार्याणाम्भवात्त्रागमस्यकुर्यात् कुर्याताम्
 कुर्युः स्यानिबद्धावादेवचलिजादेशस्यलिङ्.इत्येवयास्योदि.ङ्चनेत्तापकेल
 कागप्रयेदि.त्तमादेशानोनभवतीति अचिनवमसुनवमकरवम् किदाशिषि
 आशिषियोलिङ्. तस्ययाम्किङ्भवति पुन्ययस्यैवेदेकिर्तेनागमस्यप्रयोजना
 भावात् दि.त्तेशाम्किन्विधीयते गणवृद्धिप्रतिषेधस्तस्यः संप्रसारणेजागर्ति
 गणेचविशेषः १जात २ज्यास्ताम् ३ज्यासुः जागर्तात् जागर्तास्ताम् जागर्तासुः
 आशिषीति किम् जागर्तात् वधात् चस्यरन् लिङ्.इत्येव लिजादेशस्यचस्यरन्त्रि
 तयमादेशोभवति कौतापवादः पचेरन् २जेरन् कृषीरन् दृशीरन् ३होत् लिङ्.
 इत्येव लिजादेशस्य ३होदित्ययमादेशोभवति पचेय यजेय कृषीय दृषीय तका

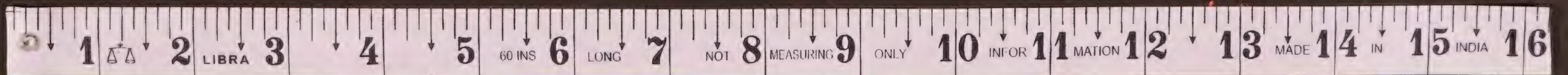

का
ह.

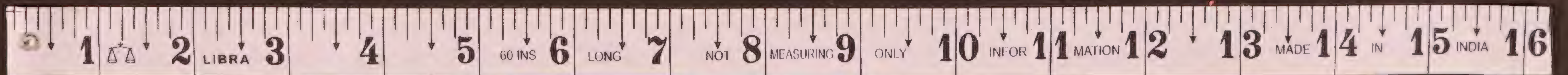
२०५

रमेत्तेत्ताप्रतिषेधः प्राप्नोति नविभक्तौ तस्मादिति नैवायमादेशावयवस्तकारः किं न हि
मात्रमात्रार्थतश्चार्थते आगमस्येधोगुहाणं नभवत्यर्थवदुहाणं नानर्थकस्येति संतिशोः
तिजात्येव लिङ् संवेधिनोस्तकारयोः सदागमोभवति उकारयकारवागमिनौ लि
ङ् द्विशेषणम् ओंकारोऽकारश्चाराण्यः सीगुहस्तलिङ्गो वागमीतेन भिन्नविषयत्वात्
हावाधानमभवति कृषीष्ट दृषीष्टः कृषीयास्याम् कृषीयास्ताम् केजंम् लिङ् इत्येव लि
ङ्गादेशस्य केजंमित्ययमादेशोभवति जंतापवादः पचेयुः यजेयुः सिजभ्यस्तुविदि
भ्यश्च अलिङ्ग्यश्चारेभः सिचः परस्यभ्यस्तमेत्ताकस्यवेत्तेच्चचेजंसादेशोभवति अभ्य
स्तविदिगुहाणसिजर्थम् इति तस्मिन्निचानवर्तते सिचस्तावत् अकार्षुः अहाषुः अभ्या
स्तात् अविभयुः अजिह्वयुः अजस्रः अजागरुः विदि अविडः आतः सिमगुहाणम्
नवर्तते सिचश्चकाराश्च परस्य केजंसादेशोभवति कथमाभ्यामानेतर्यम् सिज्जकिक्क
कृतेप्रत्ययलक्षणो नसिचोनेतरः अन्त्याच्चाकारादिति अरः अयुः अस्युः अपुः तकारो
मात्रमात्रार्थः पूर्वोक्तविसिद्धेनियमांशवचनम् आतणसिज्जगंताज्ञानस्मादिति अभू

४

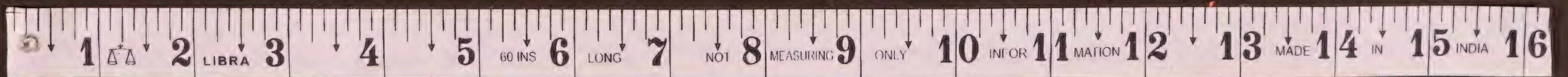
वन्निति प्रत्ययलक्षणो ननु स्यात्प्रतिषिध्यते प्रकाशः प्रकाशः लङ् शाकटायनस्यै
 व अतस्तेव शाकागद्वरस्य लजादेशस्य केन सादेशो भवति शाकटायनस्याचा
 र्यस्य मतेन प्रपुः प्रपुः अन्येषाम् प्रयान् प्रवान् ननु चरि. तत्प्रत्ययवर्तते तत्र लङ् ।
 वाकागदनेतरोरित्से भवति नात्यस्तत्र किलं प्रहणेन एवं तर्हि लङ्. वपोलङ्. अ
 स्य यथा स्यात् लताद्रावेन यस्तस्य माभूत् लोलङ्. न यान्वांत प्रभ्यस्तविदिभ्यः
 चेत्यपमपि न स्रोतो न भवति विभक्तजाग्रतविदेत् नु स्यावमात्रे हि स्रोतो न लजा
 विशेष्यते एवकार उन्नयः द्विषश्च लङ्. शाकटायनस्येत्येव द्विषः परस्य ल
 जादेशस्य च शाकटायनस्य मतेन नु सादेशो भवति अद्विषः अन्येषाम् द्विषन्ति
 शित्सार्वधातुकम् तिङ्. शितश्च प्रत्ययः सार्वधातुकसंज्ञा भवेति तदिति नयति
 शितिति स्थिति पञ्चमानः पञ्चमानः सार्वधातुकप्रदेशाः सार्वधातुके यगित्ये
 वमादयः आर्थधातुकेशेषः तिङ्. अशितश्च वर्जयित्वा न्यः प्रत्ययः शेषः धातुसं
 ज्ञाहेन न विहित आर्थधातुकसंज्ञा भवति लविता लविन्नम् लविन्नव्यम् धातोर्गते

का
वृ.
२०७

व वृत्ततमं लूभाम जगप्सते लिख लिखदेशश्च निशितश्रावधातकसंज्ञाभवेति
सावधातकसंज्ञायाश्च पवादः पेशिषु पेशिषु जगते मस्ते ननु वैकसंज्ञाधिकाराद
मत्र संज्ञा समावेशो भवति सत्यमिदमेव कारो नुवर्तते सनियमे करिष्यत्यावधा
तकमेवेति लिजाशिपि आशिषियो लिद्धिहितस्तदादेशा मिदः श्रावधातकसंज्ञा
भवति सावधातकसंज्ञायाश्च पवादः समावेशश्चैव कारानुवृत्तेन भवति लविशो
ष्टा पविशोष्टाः अशिषीति किम् लनीयात् पुनीयम् छंदस्य भयया छंदमिविष
येभयया भवति सावधातकसावधातकं च किं लिदेवानंतरः संवध्यते नैन
रुस्ति सर्वमेव प्रकरणमप्येतत्पुंस्तते लिशवसर्वमेव छंदस्य भयया भवति च
वंतत्ता सहनयः श्रावधातकत्वाणिलोपा वर्ययं निति प्रामेशेषश्च सावधात
कम् स्वस्योत्तात्पमिदाद्वयेम किं न सावधातकत्वावस्ते भूभावो न भवति लि
दसावधातकम् सस्त्वो सो विष्टोऽवरे सोममिदापसान्वरे लिष्टुभयया भवति
१ मिष्टोऽवरेतकाशिकायां हतौ न्तो यस्यायः ३॥

५४

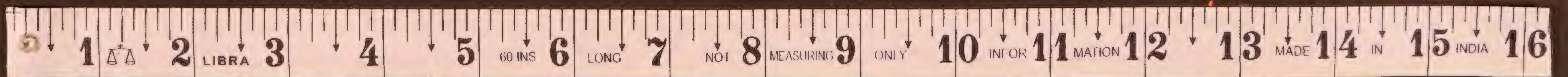
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

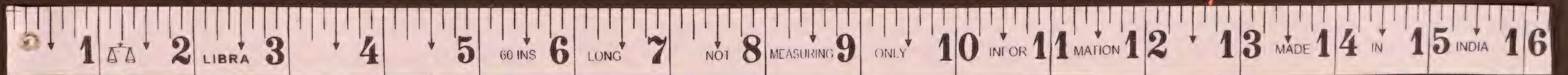

का.
वृ प्र
२८

ॐ ऊमारीऊमार्यैऊमार्यः ऊमारौ ऊमार्यौऊमारीः ऊमार्यौऊमारीभ्योऊमारीभिः ऊ।
मार्यैऊमारीभ्योऊमारीभ्यः ऊमार्यौऊमारीभ्योऊमारीभ्यःऊमार्यःऊमार्यौऊमारी।
ॐ ऊमार्यौऊमार्यैःऊमारीषुएवंगौरीशार्ङ्गरवीचौदाहार्यम् आश्वदावद्गराजाकारी
षोऽप्राटापरापचापोऊमेणोदाहराणो खदाखदेखदाःखदो खदेखदाः खदयाखदाभ्यो
खदामिःखदायैखदाभ्योखदाभ्यःखदायाःखदाभ्योखदाभ्यःखदायाःखदयोःखदा
नो खदायोखदयोःखदासुः एवंवद्गराजाकारोषोऽप्राचौदाहार्येप्रातिपदिकात् टषत्
टषटौटषटःटषटेटषटौटषटःटषटाटषट्योऽटषट्तिःटषटेटषट्योऽटषट्यःटषटःटषट्याम
टषट्यःटषटोःटषटोःटषटिःटषटोःटषट्सु सिगाम अधिकारोयंयदितऊर्ध्वमनऊमिष्या
सःसिगोतदेदितयंजाप्रातिपदिकादितिसर्वाधिकारोपिप्रातिपदिकमात्रमात्रप्रकरणोस
मुपतेज्यापोरतेनेवविधातात सिगामित्यच्यतेकेयस्त्रीनामसामात्यविशेषास्त्रीताश्चयोगो
न्वाचयदववद्गुप्रकारवक्तव्यःकविताश्चयविशेषाभावाडपदेशमात्राद्येगणएवभवन्ति।
शाब्राह्मणात्तादयःस्त्रीनैवप्रत्ययार्थःप्रत्ययार्थविशेषणोचेत्युभयथापिप्रयुज्यतेसिगाम
भिषेयायांसिगोयत्प्रातिपदिकेवर्ततेइतिवावद्व्यतिश्रुतायतष्टाप् अज्ञादेवदत्तासिगामि
तिकिं अज्ञादेवदत्तः अज्ञायतष्टाप् अज्ञादिभ्यश्चकारान्ताश्चप्रातिपदिकात्सिगोदाप्

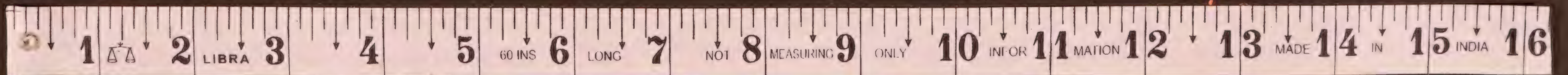

तयो भवति पकारः स्वरसामान्यग्रहणार्थः टकारः सामान्यग्रहणविज्ञातार्थः अजापदकाखदा
 देवदत्तातपरकरांतत्कार्थं शुभंयाः कीलालपाः बालाणीहलज्याः भरतियलोपः स्यात्
 अजादिलक्षणे कविजातिलक्षणे इीपि प्राप्ते हलन्तानो देशप्रपवकसिं विहा विधीयते
 द्वाचामहत्पूर्वाजातिपद्यते तस्यायमर्थः शूद्रशब्दप्राप्त्यादयति जातिश्च द्रवति शूद्राप्रयोगे
 तद्दीर्घवभवति तयो शूद्रस्य भार्या शूद्रो महत्पूर्वस्य प्रतिषेधः महाशूद्रो महाशूद्रशब्दोऽस्याभो
 रुदेशवचनस्ततस्ततदन्तविधिनादाप्राप्तः प्रतिषिध्यते कथं तदन्तविधिः ग्रहणवता प्राति
 पदिकेतव तदन्तविधिरिति पते देवज्ञापकं भवत्यत्र प्रकरणतदन्तविधिरिति अतिधीवरी प्र
 तिधीवरी अतिमहतीत्यादिसिद्धं भवति अजापदकाग्रसावटकामृषकेति जातिः बालापाका
 वत्साप्रामत्याविलातेति ययः पूर्वापहाणाग्रपरापहाणाटिर्निपाततासाम् संभस्त्राजितपादा
 पिंदेभ्यः फलात् संफलाभस्त्राफलाग्रजितफलाशरफलापिंदफला सदकोरप्रान्तशतैकेभ्यः
 पुष्पात् सत्पुष्पाग्रपुष्पाकोरपुष्पाप्रान्तपुष्पाशतपुष्पापकपुष्पापापकोर्गतिरीषोपवादः शू
 द्वाचामहत्पूर्वाजातिः कुंवाउस्मिहोदेवविशाहलन्ताः जेष्टकनिष्ठासम्यमाप्रयोगः कोकिला
 जातिः मूलात्रजः अमूला रुत्रेभ्योऽरीष रुकारान्तेभ्यः नकारान्तेभ्यश्च प्रातिपदिकेभ्यः स्त्रि
 यांरीष्यत्ययो भवति डकारः सामान्यग्रहणार्थः पकारः स्वरार्थः कर्त्रीहजोदंडिनीकविणी

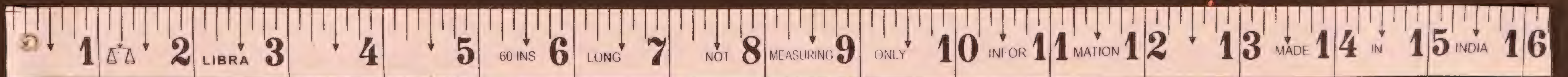
का
वृष.
२५

उगितस्य उगियत्रसंभवति यथा कथंचित्तु गिच्छत्तुं तदेनात्सियोऽरीप्रत्ययो भवति भवतो
अतिभवती पचन्ती यजन्ती वीता रुगितः प्रतिषेधः उवास्त पणिसत ब्राह्मणी शुञ्चते सोपमं
एतान् प्रतीची वनोरव वन्नन्तात्यातिपटिकात् स्रियोऽरीप्रत्ययो भवति रेफश्चान्तादेशः यीवरीपी
वरीपरलोकटश्चनी ऋत्रे भद्रत्वेव सिद्धेऽरीपितत्सत्रियोगेन रेफविधानार्थं वचनं वननोद्ग्राः
री ब्राह्मणपि प्रतिषिध्येते मरुयुधा ब्राह्मणी पादोनतरस्याम पारितिकृतसमासान्तः पादश
द्वौ विटिंशते पादन्तात्यातिपटिकादन्तरस्यां स्रियोऽरीप्रत्ययो भवति द्विपात् द्विपटी त्रिपात् त्रि
पटी दाह्वि पाददत्तेव ऋवीत्याभिधेयं तद्देशः ऋचिवाचायो पादन्तात्यातिपटिकात् स्रियोऽरी
प्रत्ययो भवति द्विपटा ऋक त्रिपटा ऋक ऋवीति किं द्विपटी देवदत्ता तषट्सस्वादिभ्यः षट्संज्ञके
भ्यः स्वस्वादिभ्यश्च प्रातिपटिकेभ्यः ङीप्रत्ययोन भवति यो यतः प्राप्नोति स सर्वः प्रतिषिध्येते पंचब्राह्म
णः सप्तब्राह्मणः स्वस्वादिभ्यः स्वमाडहिताननत्यायातामातातिस्रश्चतस्रः षट्संख्यानामन्ते लु
प्ते दाह्व्यत्रिंशत्समात्रस्यात् प्रत्याहाराश्चापासिद्धं दोषस्मिते तस्मात्राभौ मनः मनन्तात्यातिपा
टिकात् स्रियोऽरीप्रत्ययोन भवति यतेभ्यः इति प्राप्ते प्रतिषेधः दामादामानौ पामापामानौ अतितः
मरुहागानि श्रुयं वता वानर्णकेन वतदन्ताविधिं प्रयोजयन्तीति सीमासीमानौ अतिमहिमा अति
महिमा अतिमहिमाना अतो बह्व्रीहीः अत्रन्ताह्वीहीः ङीप्रत्ययोन भवति अत्रपयालोपी

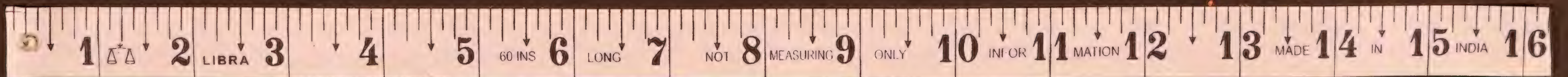
बहुव्रीहोरिहोदाहरणे उपधालोपितोहिविकल्पवत्पतिसुपर्वासुपर्वाणोसुशर्मासुशर्माणो
 बहुव्रीहेरितिकं अतिक्रान्ता राजानमतिराज्ञी राबुभाभामन्यतरस्यात् शप्प्रत्ययाभवति
 उभाभ्यां मत्रन्तात्प्रातिपदिकात् अत्रन्ताश्च बहुव्रीहेरन्यतरस्यात् पासापोमेपासासीमासीमे
 सीमाः नचभवति पामानः सीमानः बहुव्रीहेः बहुराजा बहुराजे बहुराजाः बहुतत्ता बहुतत्ते
 बहुतत्ताः नचभवति बहुतत्ताणः बहुराजानः अन्यतरस्याग्रहणमिति किं बहुव्रीहौ वारं
 चत्पेसापिविकल्पोपशाम्पात् बहुपीवा बहुपीया बहुपीवरी बहुपीवरी अतपसर्जनात्
 उत्तरसूत्रेषु पसर्जनप्रतिषेधं करोति यदि तर्ह्यमन्त्रं कर्मिष्यामः अतपसर्जनं यदि तेव तद्देदित
 वे वक्ष्यति दित्वा न जीतिः ऊरुचरी मद्रुचरी अतपसर्जनादिति किं बहु ऊरुचरा मद्रुचरा
 जातेः ङीष् ऊरुङ्गी मद्रुङ्गी अतपसर्जन इत्येव बहु ऊरुङ्गा मद्रुङ्गा कथं पुनरपसर्जनात्
 तपस्रसंगाः तदन्तविधिना ज्ञापितं चेत्तत् अस्त्यत्र प्रकरणे तदन्तविधिरिति तत्राद्यप्रधानेन
 तदन्तविधिर्भवति कुंभकारो नगरकारो नचाणितिकृद्गुहणं तद्विज्ञेयमस्ति दित्वाणं स
 यमज्ज्ञेयमात्रस्तयष्टके कंकराख्यना अतदति सर्वज्ञानवर्तते तत्सति संभवे विशेषके भवति
 दित्वादिभ्यः स्त्रियो ङीष्प्रत्ययो भवति टोपोपवादः दितस्मावत् ऊरुचरी मद्रुचरी इह कस्मात्
 भवति पचमानाद्यनवंधकद्वयदः ल्युटादिप्रकवं टित्करणसामर्थ्याच्चितरत्रेदेरेमेफले

६१

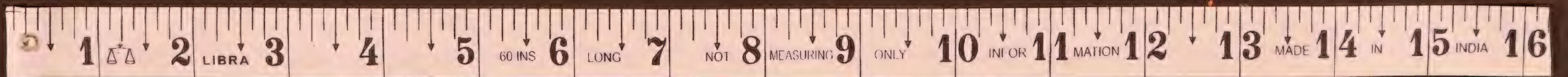

का
द्व प्र
२१

परिताविद्येतागमानादितमनिमित्तं द्युद्युलौतद्वेतीतलिंगात्मायन्तनीति सायेचिरं प्राहे प्रा
गव्येभः द्युद्युलौतद्वेत्तत्र द्युद्युलोष्टितमनर्थकं स्यात्तद्विद्वदेव सिद्धं फः सोपार्णोपवेन
तेयीतिरनवधुकोपशब्दः स्त्रियां तास्तीति अतवंधपरिभाषातोपमिष्टे अण ऊभकारोतग
रुकारीडोपगवोणोपिकुचिटा कृतं भवति चोरीतापसीदं रामोष्टेत्तत्र न भवति आञ् डोस्ती
डोदवानोषाङ्गैरवायजोरीनिति प्रतवणग्रहणावेति ज्ञातिलक्षाणोदीषम भाषितं ह्यस
व ऊरुद्वयसोजानद्वयसोदच्च ऊरुद्वी जानद्वीमात्रव ऊरुमात्री जानमात्रीतयपु पंच
तयीदशतयीदक आत्तिकीशालिकोदञ् लावणि कोदकुजोभेदेतग्रहणठनादिनिवृत्त्या
र्थं कञ् यादशीकर इतरोमसरीत्युत आहङ्गोसुभगंकरणो नञ् सूजीकऊरुणात
लताताम्रपसंख्याने स्त्राणीपौस्त्रीशार्थीकीयाष्टोकोतरुणीतलनी यञश्च तरीवित्तेयञ
नान्यातिपरिकृत स्त्रियां दीप्प्रत्ययो भवति गार्गीवात्सी अपत्यग्रहणं कर्तव्यं इह माभूत्त दीपा
इत्रः समुच्चयैष्याष्टशयोगकरणमुत्रार्थं प्राचोष्कतद्वितः यञ् इत्येव प्राचामाचार्याणां
मतेन यञन्तातस्त्रियां ष्प्रत्ययो भवति सचतद्वितसंज्ञः षकाराणां दीषर्थः प्रत्ययद्वयेनेह
स्त्रीते व्यज्यते तद्वितग्रहणं प्रातिपदिकसंज्ञार्थं गार्गीयाणीवात्स्यायनी अत्येवां गार्गीवात्सीम
र्वत्रग्रहणमुत्ररसूत्रादिहानकृष्णते बाधकव्ययार्थं अवाज्याश्चापवत्पतितमपि बाधिता

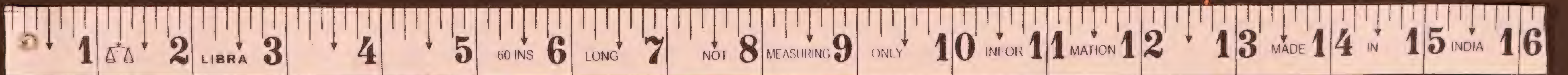

प्राबोष्कपवस्यात अतज्जायती सर्वलोहितादिकतान्तभः पूर्वणाविकल्पे प्राप्तेति तार्थं व
 चने लोहितादिभः कतन्नेभः यजन्नेभः स्त्रियोष्कप्रत्ययो भवति कतशब्दः सतत्रयः प्रातिपदि
 कंत इवापि तेन परिगृह्यते कपिशाब्दात्परः कपिकतेति न प्रातिपदिकावयवः ऊरुकतेति लोहि
 तायती सा चित्पयनी वा भ्रूयाय जी क एवा नु शा कलः पूर्वस्तावदुत्तररश्मते पूर्वोत्तरोत्तदन्तात्
 द्दीष्णाणोत्तत्र प्रयोजनं प्रातिप्रतिकेष्वप्यथा पाठः स एवं व्यवस्थापयितव्य इति मन्यते कतन्ने
 भ इति ब्रीहितस्य रुषयोरेकशेषः तथा कात्वादिभ्यो गोत्र इति तत्र तत्पुरुषव्याप्त्या संगृहीतो म
 ध्याती शा कलशब्दः यजन्तः प्रत्ययद्वयमपि प्रतिपद्यते शा कल्याय जी शा कलस्यैव च्छात्राः शा
 कलाः कौरव्यमाह कात्यायनः कौरव्यमाह क इत्येताभ्यां स्त्रियोष्कप्रत्ययो भवति ऊरुदिभ्यो
 णेपकृतेष्कृमंडूकोदित्वाणि च यथा क्रमं ताः द्दीपोरपवादः कौरव्यायनी मंडूकायनी कथं कौ
 रवी सनातस्येदमिति विवक्षा यामाणि कृतं भविष्यति कौरव्यमाह कयोरासरेरु संख्याने आसरा
 यणी शौधिके पुत्रार्थं पुत्रजेष्वपि प्राप्ते कप्रत्यय इत्येतासरीयः कल्पः वयसि प्रथमे कालकृ
 ता शरीरावस्था यौवनादिवय इत्युच्यते प्रथमे वयसि कृत्या यत्प्रातिपदिकं वर्तते ततः स्त्रियोद्दीप्
 तयो भवति कुमारो किं शरीरं प्रथमः इति किं स्य विराट् इति अत इति किं शिशुः वयस्य चरस इति वा
 क्रयं वधूदीचिरादौ द्वितीयवयो वचनावेतो प्राप्ते यौवनौ स्त्रियमावच्छाते कथं कन्या कन्यायाः

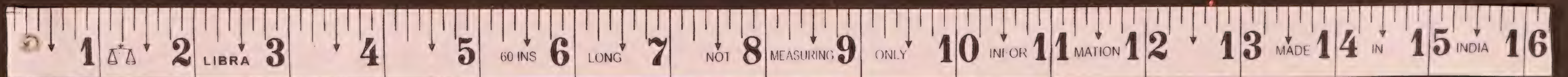

का.
द्व.प्र.
११

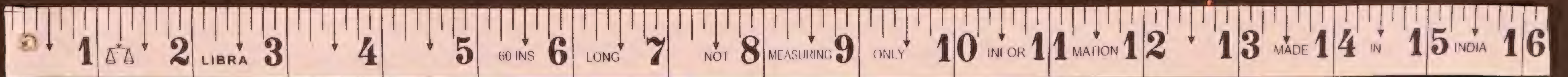
कतीनवेतिज्ञापकात् उत्थातशयाःलोहितयादिकेतिनेतावयःऋतयः दिगोः दिगुमे
तकात्मातिपरिकात्स्न्यांशीप्रत्ययोभवतिपंचमूलीदशमूलोकशत्रिफलाग्रजादिपुटद्वये
अपरिमाणविस्तारितकंभलेभ्योनतद्वितलुकि द्वाप्रामःप्रतिषिध्यतेअपरिमाणान्तात्
दिगोविस्तारितकंवल्यन्ताश्चतद्वितलुकि सतिदीप्रत्ययोभवतिविस्तारीनोपरिमाणार्थं
ग्रहणं सर्वतोमानेपरिमाणं अपरिमाणान्तात्नावत् पंचभिरसैःक्रीतापंचासःअथवसर्व
द्विपोनितिलुके कालःसंख्याचपरिमाणंद्विवर्षादिशतात्रिशताविस्तारिभ्यःद्विविस्तारिवि
स्तार्याचिताद्याचितादिकंवल्यन्ताश्चपरिमाणारितिकं द्वादिकीयादिकोतद्वितलुकीतिकिं
पंचासीदशाष्टौ कोडात्स्त्रे कोडान्तात्दिगोतद्वितलुकि सतिस्त्रेवाद्येदीप्रत्ययोभवति
देकोटंप्रमाणमस्यास्त्रेभक्तैःप्रमाणोदयसंज्ञितिविहितस्यतद्वितस्यप्रमाणंदिगोर्नित्यमि
तिलुकि कृतेदिकोडाभक्तिःकोडशब्दस्यापरिमाणवाचिर्भास्युवेणवप्रतिषेधेसिद्धेस्त्रेनिय
माथेवचने इहमाभूत द्विकोटीत्रिकोटीरज्जुवितिप्रमाणविशेषःकोटं पुरुषात्प्रमाणस्यत
स्यां दिगोस्तद्वितलुकीतिचानुवर्ततेप्रमाणयःपुरुषशब्दस्तदन्तादिगोस्तद्वितलुकि स
तिअतएवतस्यामदीप्रत्ययोभवतिहोपुरुषोप्रमाणमुस्याःपरिवायादिपुरुषोदिपुरुषात्रिपुरु
षोत्रिपुरुषाअपरिमाणान्ततात्प्रातिषेधंप्राप्तेविकल्पार्थवचनेप्रमाणरितिकिंदाभाप्रपाभा

क्रीतादिपुरुषात्रिपुरुषातद्वितलकीत्येवसमाहारेपंचपुरुषीदशपुरुषो बहुव्रीहेरुपसो
 दीप रूथः शास्त्रान्ताद्वहुव्रीहेः स्त्रियां दीप्रत्ययो भवति ऊपसोतदिति समासानेकतेनाव
 हुव्रीहेरिति दाप्रतिषेधयोः प्राप्नोति दसुच्यते ऊं शोभीवहुव्रीहिरिति किं प्राप्नोति रूथः प्रा
 माथाः अत उपधा लोपितो न्यतरस्यामिति दीपो य पुन रज्ञातवृत्तेनाथ क इव्यते समासान्ता
 सुस्त्रियामेव इह न भवति महोथाः पर्जन्यः संख्याया देदीप पूर्वणा दीषि प्राप्ते दीविधी
 यते संख्या देरव्याया दे सुवहुव्रीहेः ऊपसा शास्त्रान्तात दीप्रत्ययो भवति द्यत्प्री अयया दे अत्
 श्रीति त्प्री आदि करणं किं द्विविधो श्री विविधो श्री इत्यत्रापि यथा स्यात् दामहायनात्ता सु
 संख्याग्रहणमनवर्तते नाग्रय प्रहणं संख्या दे बहुव्रीहे सुदामशास्त्रान्तात् हायनशास्त्रा
 ना सुस्त्रियां दीप्रत्ययो भवति दामात्तात् दाप्रतिषेधविकल्पे प्राप्ते पुनित्पार्थं वचने दि
 या श्री त्रिदा श्री हायनात्ता दापि प्राप्ते हि हायनी त्रिहायणी चतुर्हायणी हायनो वयसि
 स्तः इह न भवति हि हायना शास्त्रा त्रिहायना चतुर्हायना एवमपि त्रिचतुर्भा हाय
 नस्येति वयस्येव स्मर्यते अत उपधा लोपितो न्यतरस्यां बहुव्रीहेरित्येव अत्र नो यो बहुव्री
 हिरुपधा लोपीतस्माद न्यतरस्यां दीप्रत्ययो भवति दीपामुक्ते दाप्रतिषेधो भवतः किमर्थं

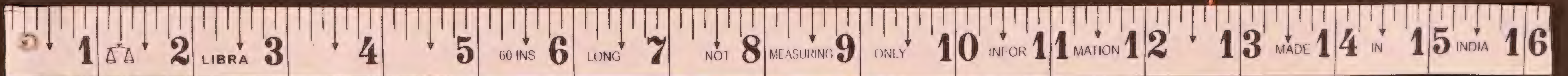
दिलक्षणातत्रहिपद्यतेकृदिकारादन्तिनरति अन्तर्वत्यतिवतोत्रक प्रकृतिर्निपात्यतेतमा
गमस्तविधीयते अन्तर्वत्यतिवतोःतुगभवतिरीश्वप्रत्ययःसचनकारान्तत्वादेवसिद्धःतिपा
ततसामर्थ्याच्चविशेषेद्विभिर्भवति अन्तर्वत्यतिवतिगर्भभर्तृसंयोगोदहनभवति अन्तर
स्योशालायांविद्यतेमतिमतीष्टीयवीति अन्तर्वदितिमत्तुविपादतेवत्तंसिद्धेपतिवदिति
नितिपात्यतेमत्तुसिद्धः अन्तर्वत्नीगर्भिणीपतिमतीजीवपतिः अन्तर्वत्यतिवतोस्तसत्तव
नेतिपातनात् गर्भिणीजीवपत्यांववाचकस्मिन्निविधिः सान्तर्वत्नीदेवानुपैत सान्तर्व
त्नीदेवानुपैत वतिवत्नीतरुणावत्सापतिवतीतरुणावत्सा पत्युत्रोयत्तसंयोगे पतिशा
द्वस्यनकारान्तोदेशःस्त्रियोविधीयतेस्त्रीप्रत्ययस्तनकारान्तत्वादेवसिद्धःयत्तसंयोगेयत्ते
नसंयोगःतत्साधनत्वात्फलमृहीतत्वाद्यायजमानस्यपत्नीपत्नीवाचं प्रवक्ष्ययत्तसंयोगे
इति किं ग्रामस्यपतिरियंब्राह्मणीकशेवृषलस्यपत्नीउपमानाद्भविष्यति विभाषासुस
र्वस्य पत्युत्रइतिवर्ततेपतिशब्दान्तस्यप्रातिपदिकस्यसर्वस्यात्पसर्जस्यनकारोदेशो
विभाषाभवतिरीश्वलभतेएवबृहपतिःबृहपत्नीसूलपतिःसूलपत्नीअप्राप्तविभाष
यमयत्तसंयोगात्त ससर्वस्येति किं पतिरियंब्राह्मणीग्रामस्य तित्यंसपत्यादिषु सप

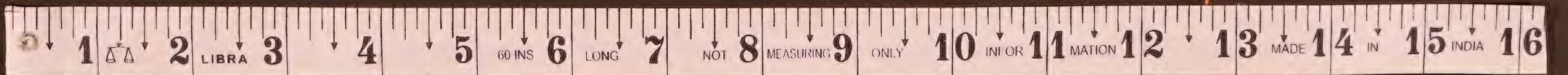
का.
वृ. प्र.
२१३

त्वादिषु पत्युर्नकारादेशो भवति स्त्रीसु लभ्यत एव सर्वेण विकल्पे प्राप्ते नित्यार्थवचने नित्य
ग्रहणविषयं समानः पतिर्यस्याः सपत्नी समान एव वीरः पिंडपुत्रभ्रातरामा च्छंदसि
दासपत्नी पूतकतोरैव पूतकतुशब्दस्य स्त्रियां मेकारान्तादेशो भवति स्त्रीष्वप्रत्ययः
पूतकतोः स्त्रीपूतकतायीत्रयपतेयोगाः पुंयोगप्रकरणे ट्प्रत्याः यथापूताः कृतवदतिपू
तकतः सा भवति वृषाकप्यग्रिकृत्सितकृत्सिदानामुदात्तः वृषाकप्यादीनामुदात्तपकोट
शो भवति स्त्रियां स्त्रीष्वप्रत्ययः वृषाकपिशब्दो मध्योदात्तः उदात्तत्वं प्रयोजयति अत्र प्रादिषु
पुनरन्तादात्रेषु स्यान्निवद्वात्सिद्धं वृषाकपेः स्त्रीवृषाकपायी अत्रायी कृत्सितायी कृत्सि
तायी पुंयोगादेत्यववृषाकपिः स्त्री मनोरौवा पेउदात्त इति मनुशब्दात् स्त्रियां स्त्रीष्वप्रत्ययो
भवति शौकारश्चान्तादेशः पेकारश्चोदात्तः वाग्रहणनेद्वा वीपविकल्पे ते तेनैव रूपं भवति
मनुः स्त्रीमनावीमनायीमनुः मनुशब्दश्चाद्युदात्तः वर्णादनुदात्तोपधातोतः वेतिवर्ततेव
एविवर्तितः प्रातिपदिकादनुदात्तात् कारोपधाद्वा स्त्रीष्वप्रत्ययो भवति तकारस्य च नकारादे
शः पतापनी चैताप्रेनी हरिता हरिणी रोहिता रोहिणी सर्वा एवाद्युदात्ता वर्णात्तात्त एणि
तितारा नामिति वचनात् वर्णादिति किं प्रकृताप्रत्यता गतिस्वरेणायमुदात्तः अनुदा

शे

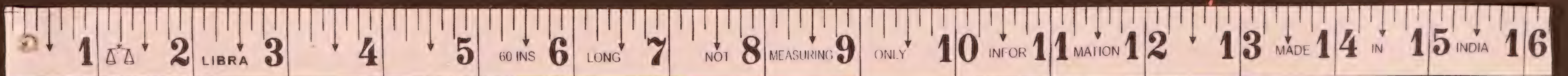

नादितिकिं सेतावृतादिनादनादनाः तोपधादितिकिं अयतोद्गीपेवत्यतिअतदत्येवशितिर्वा
 ल्पणीपिशंगादुपेसंख्यातेपिशंगीअसितापलितयोः प्रतिषेधोवक्तव्यः असितापलिताकन्द
 सिक्कमित्येकेअसिक्कीपलिकीभाषायासपीष्यते रातोगाणस्तूर्णमसिक्किकातां अयतोद्गीषु
 वेतितिवृत्तेवर्णादनुदात्तादितिवर्ततेतोपधापेक्षतमन्यते तोपधादत्यतःप्रतिपदिकाद्वागंवा
 चितःअनुदात्तात् स्त्रियांद्गीषुत्ययोभवति स्त्रेविशेषः सारंगीकल्माषीशबलीवर्णादित्येव
 एव्हाअनुदात्तादित्येवकृष्णाकापिला विद्मोरादिभ्यश्च द्गीषत्ववर्ततेषिद्मःप्रतिपदिकेभ्यःगौ
 रादिभ्यश्चद्गीषुत्ययोभवतिशिल्पिनिष्टन् एतकीनर्तकीरजकीगौरादिभ्यःगौरीसत्सीगौर
 मत्स्यमन्त्र्यष्टरावयहयमुत्था ऋष्यपुटद्रोणज्वाणग्रहीहाणवरताडोकणा आमलककु
 बलवदर विल्युतंकरांकरा शाकरशाषांड शबलपलन्दगात्रुजपाषाण्डश आर्कक
 आनन्द सुपाटषकुलशूर्मसूर्मसूट सूप शूषसूष पातक सञ्जुक मालक मालत उल्लय
 वेतमवृष अतम उपरतम सत्रासकेट सन्ततत्तन अतनुद्गी आनन्दाद्गीपषाणकरणे दोह
 दोहन काकादन गारादनगुजममारमतगौतमयुगुमूलभौरिकभौलिक भौलिंगीडोहा
 हमानिआलंवि आपश्चिआलश्चिकालक्षिकुरटेटेदनाट मातन पातन आस्तुराअथि

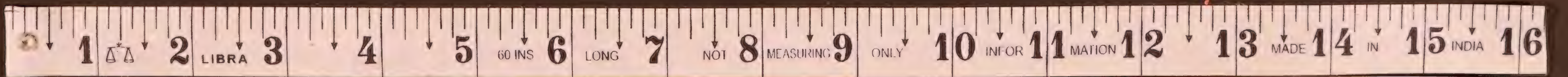

का.
द्वप्र.
११५

करणाग्रधिकर आग्रहायणोपत्यवरोहिणीसेवनसमंगलात्मजायां मंदरमंडल पटपिंड उ
त्सर्गसमर्ग पाण्डु लोहोड कटर कटल कटल तरुण जेलुन ब्रह्म मरुतसौधर्मरोहि
णीतत्तरेवतीनक्षत्रे नीलकनिकलकपुष्कलज्जुताच्छेदोणिवचनेटीपिण्ड्यादयश्चपि
प्लीहरोतकीकोशातकी शमीकरवीर्यिवीकोष्ठ मातामरु पितामरु मातामरुपिताम
हयौर्मरिषश्चेतिषिद्धादेवसिद्धेरापनाशंवचनं अनित्यःषिद्धराणोद्गीषितोतदंष्ट्रेषुपपत्रं
भवति जनपदकुंडगोणस्यलभाजनागकालनीलज्जुषकामककवगह्ममंत्रावपनाक्ष
विमात्राणस्यौत्सवर्णाताच्छादनायोविकारमेशुनेच्छाकेशवेशेषु जानपदादिभ्यःप्रा
तिपदिकेभ्यःएकादशसेवद्व्यादिसर्गेषुयथासंख्याद्रीष्यत्ययोभवति जानपदीभवतिद्वितीये
त जानपयन्यासरेविशेषःउत्सादिभोजिक्रतेरीवायुदातंभवतिकुंडीभवत्यमंत्रंवेत कुंडाया
गोणीभवत्यावापानंवेत गोणान्यास्यलीभवत्यक्रविमावेत स्यलान्या भाजीभवतित्रिंश
णावेत एकैत्यर्थःभाजान्यानागीभवतिस्थौलेरीषसत्यादयति अन्यत्रगुणपव दापजातिव
चनातजातिवचनपवरीपु भवतिनागी कालीभवतिवर्णाश्चेत कालान्या नीलीभवत्यनाच्छ
दनंवेत नीलान्यातचसर्वस्मिन्ननाच्छादनदतीष्यतेकिंतर्हिनीलादोषयो दोषविनीलीप्राणि

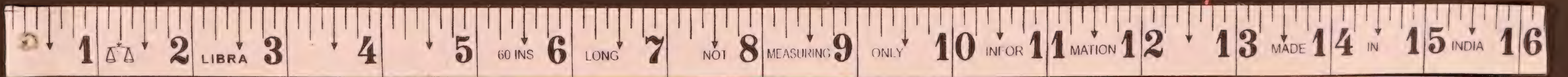
निचरीलीगोःनीलीवडवासेजायोवानीलीनीलाऊशीभवत्ययोविकारश्चेत् ऊषायाका
 सकीभवतिकेशवेशश्चेत् कवराया शोणात्पाचो शोणाशब्दात्पाचामावायीणोमेतेन
 स्त्रियांडीप्रत्ययोभवतिशोणीशोणावडवा बोतोगुणवचनात् गुणमुक्तवान्गुणववा
 नःगुणवचनात्प्रातिपदिकाडकारान्तात् स्त्रियांडीप्रत्ययोभवतिवापडःपट्टीमडःमट्टी
 उत्तडितिकिं शुविरियं ब्राह्मणीगुणवचनादितिकिं आबुःगुणवचनाद्दीवायुदात्रार्थं व
 स्त्रीवरुसेयोगोपधात्प्रतिषेधोवर्ण्यःवरुरियं ब्राह्मणीपांडुरियं स्त्रेतिविशतेपैतिमृथ
 ग्जातिषुटशपतेअभेयश्चाक्रियाजश्चसोसन्नप्रकृतिगुणः वहादिभ्यश्च वहुइत्येवमादिभ्यः
 प्रातिपदिकेभ्यःस्त्रियांडीप्रत्ययोभवति वहुःवह्नीःपहतिःपहतीः बहुपहतिग्रं कतिग्रं च
 तिग्रहतिशक्तिशक्तिशस्त्रिशारितारिग्रहिकपिमुनियष्टितःप्राणांरात्कृदिकारादा
 क्तितःसवतोक्तिर्नर्थादित्येकेचंडग्रालकमल कृपणविकटविकटुविशालंतरुजवात्स
 भागानयो कल्याण उदार पुराण अरुत बहुशब्दो गुणवचनपवतस्येहपाठउत्तरार्थः नि
 त्यं कृत्स्नं वहादिभ्यःकंदसि विषये नित्यं डीप्रत्ययोभवति वहीबुद्धितापवादःवहीना
 मोषपीभवानित्यग्रहणमुत्तरार्थं भवश्च कंदसि विषये भवो नित्यं डीप्रत्ययोभवति विवी

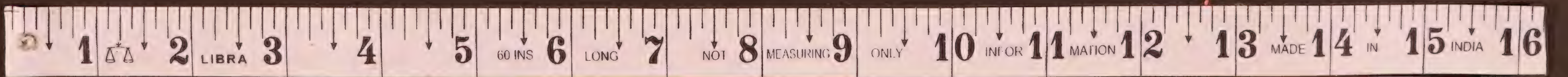
का.
वृ प्र
२५

प्रदीर्घकः सात्रभवति स्वयंभूः उत इति तपरे करणमतवर्तते ह्रस्वो देवयं पंचमी भवति सो
त्रो निदेशः पुंयोगादाद्यायं पुंसायोगः पुंयोगः पुंयोगादातेर्यात्प्रातिपदिकं स्त्रियावर्तते
पुंसश्चाद्याभूतं तस्मात्पुं प्रत्यये भवति गणकस्य स्त्री गणकी महामात्री प्रष्टी प्रवरी पुं
मिश्रावृ प्रवृत्तिनिमित्तस्य संभवात्पुं शब्दापतेतयोगात् स्त्रियां वर्तते पुंयोगादिति किं देव
दत्ताय तदत्ता आद्या प्रहणं किं परिस्पष्टा प्रजाता प्रसूता पुंयोगादेते स्त्रियां वर्तते न तं पुं
मांसमाचक्षते गोपालिकादीनां प्रतिषेधः गोपालस्य स्त्री गोपालिका पशुपालिका सूर्या
देवतायां चावक्तव्यः सूर्यादेवतायामिति किं सूर्या इन्द्रवरुणभवरुद्रमरुहिसारणयव
यवनमातृलाचार्याणामानक इन्द्रादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः स्त्रियां ङीष्प्रत्यये भवति श्रान
गागमश्च येषामनयोगपेक्षते तेषामगममात्रं विधेयं प्रत्ययः पूर्वैर्लौकसिद्धः श्रेयसोत्तम
यं विधीयते इन्द्राणीवरुणा नीभवानी शर्वाणी रुद्राणी मृदानी हिमाराण्योः मरुते मरुद्भिः
मंरुमा नीमरुदराण्यमराणानी यवा दौषधेयवानी यवत्रास्त्रिणो यवनानी लिपिः उपाध्याय
मातृलाभो वा उपाध्यायी उपाध्यायानी मातृली मातृलानी आचार्या दणतं च आचार्या
एनी आर्यं क्षत्रियाभो वा आर्या आर्याणी क्षत्रियाणी वित्तं पुंयोगेन सार्थं पत्रायं विधिः

८

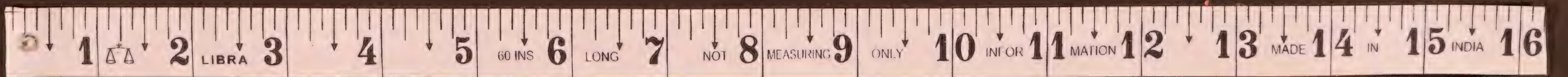

पुणेरोतरीषैभवतितव्यं आर्यी सत्रियी मुहला च्चदसिलिखारथीरभस्महलानी कीता
 करणपूर्वांत करणपूर्वयस्मिन्नितिकरणपूर्वप्रातिपदिकं कीतशब्दान्तात्प्रातिपदिका
 त करणपूर्वात्स्त्रियां डीप्रत्ययो भवति वस्वकीती वसनकीती करणपूर्वादितिकिं सकी
 ताडकीतादहकस्मात्त्रभवत्सिंहितस्य यत कीता प्राणिभ्योपि गरीयसीति दावनेतसमा
 सवचने प्राक्त्वत्पत्रेति बहुलंतड्यते कर्त्तृकरणे बहुलमिति जादल्याख्यायाम्
 करणपूर्वादित्येव करणपूर्वात्प्रातिपदिकात् जान्तादल्याख्यायां स्त्रियां डीप्रत्ययो भव
 ति अल्याख्यायामिति किं वेदनावलिप्राब्राह्मणी बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् जादित्येव
 बहुव्रीह्येनोदात्तः जान्तस्त्वस्मात् स्त्रियां डीप्रत्ययो भवति स्वांगपूर्वपदमिहंदाहरणे
 अस्वांगपूर्वपदादिकल्पेव द्यतिशांतिभिर्त्रोऽरुभिर्त्रीगलकोत्कृती केशाल्नी बहुव्रीह
 रितिकिं पादपतिता अन्तोदात्तादितिकिं वस्वच्च्त्रावसनच्च्त्रा अन्तोदात्ता जाता प्रति
 षेपः दत्तजातास्तनजाता पाणिगृहीतीत्यादीनां विशेषे पाणिगृहीती भार्यायस्यास्त
 यथा कथंचित्पाणिगृह्यते पाणिगृहीता सा भवति अवहुने स्वकालसखादिपूर्वा
 दिति वक्तव्यं बहुबहुकृतानज अकृतासुसकृता कालमासयाता सेवत्सरयात्स

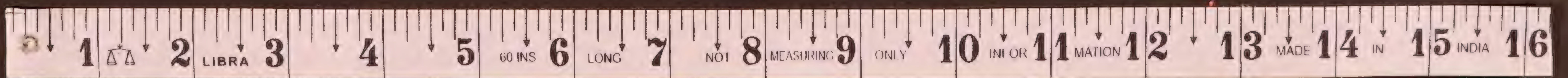

का
वृ. प्र.
२१६

त्वादिसावयाताडः खयाताजातिकालसुवादिभोताक्कदतादित्येवमादितावहुब्रीहेभो
दात्रते अस्मागपूर्वपदादा अन्तोदात्रात्कान्तादिति वर्तते अस्मागपूर्वपदादन्तोदात्रात्का
न्तादहुब्रीहेः स्त्रियांवादीष्यत्ययो भवति पूर्वानित्ये प्राप्ते विकल्पार्थं वचनं शाङ्ख्यरजग्या।
शाङ्ख्यरजग्या पलांडभक्षितोपलांडभक्षितास्रापीतीस्रापीता अस्मागपूर्वपदादितिकिं
शोर्त्विभित्रीकुरुभित्री अन्तोदात्रादित्येववसक्कत्रावसनक्कत्रा बहुलं संज्ञाकंदसो गिति
वक्तव्यं प्रवदविल्लूनीप्रवदविल्लूनाप्रवदवावोसोविल्लूनेति नायं बहुब्रीहिः संप्राप्तापु
सर्जनादसंयोगोपधात् बहुब्रीहेः ऊन्तादन्तोदात्रादिति सर्वनिवृत्तात् वाग्रहणमनवर्तते
संप्राप्यदुपसर्जनसंयोगोपधत्तान्तात् स्त्रियांवादीष्यत्ययो भवति चंद्रसुखीचंद्रसुखाः अ
तिक्रान्तादेशीभूतिके शाः मालासोर्गादितिकिं बहुयवा उपसर्जनादितिकिं शिवा असे
योगोपधादितिकिं सुप्रस्फासपासी अंगगात्रकंदेगात्रकंदेभट्टतिवक्तव्यं मृदंगीमृदं
गा मृदगात्रीमृदगात्रास्त्रिग्यकंदीस्त्रिग्यकंदरा अटवंमूर्तिसुत्सांगंप्राणस्यमविका
रजे अतत्स्यंतवट्टं वतेनतचेत्तथापुते तामिकोदंगोष्टं ज्ञादन्तकार्णं मंगाश्च संप्राप्ता
पसर्जनादित्येववहुं गलदाणे संयोगोपधत्तान्तात् च प्रतिषेधे प्राप्ते वचने सहने विद्यमान

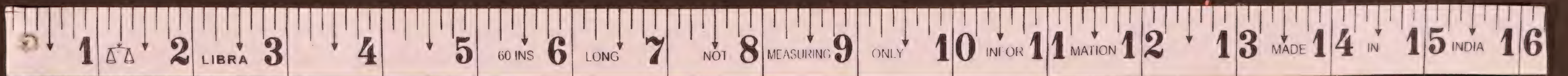

लक्षणरन्तप्रतिषेधोभवसेवनासिकाद्यन्तात्प्रातिपदिकात् स्त्रियोवादीष्यत्ययोभवतितंगनासि
 कीतंगनासिकाबलोदरीबलांदराविंबोष्टादीर्घजंघीदीर्घजंघासमदन्तीसमदन्ताजरुकर्णीचा
 रुकर्णातीक्षाशृंगीतीक्षाशृंगा पुच्छाश्वेतिवक्तव्यंकल्याणपुच्छीकल्याणपुच्छीकवरम
 णिविषमरेभोतितं कवरपुच्छीमणिपुच्छीविषपुच्छीशरपुच्छी उपमानात्पदात्पुच्छाश्च
 उल्लूकपक्षीशाला बलूकपुच्छीसेना तक्रोडादिवहुवः स्वागादीप्राप्तःप्रतिषिध्यतेक्रोडा
 यन्ताद्भुजन्ताच्चप्रातिपदिकात् दीष्यत्ययोनभवतिकल्याणक्रोडाणकल्याणोवाकल्या
 णवालाकल्याणशफाकल्याणऊचा क्रोडादिराकृतिगाणःसुभगाःसुगलाबहुवःखल
 पिष्टशुजबुनामहाललाटा सहनंविद्यमानसर्वाश्च स्वांगाश्चोपसर्जनादितिशोभनासिको
 दादितिचदीष्यतिषिद्यतेसहनंविद्यमानइत्येवंपूर्वात्प्रातिपदिकात् दीष्यत्ययोनभवतिसके
 शाःप्रकेशाविद्यमानकेशा सनासिकाग्रनासिकाविद्यमाननासिका नखसुखात्सेजायाम
 नखसुखान्तात्प्रातिपदिकात्सेजायांविषयंदीष्यत्ययोनभवति सूर्यनखावजनखागौरम
 खाकालमुखसंजायामितिकिंतामसुखीकत्या दीर्घनिह्नीचकंदसि दीर्घजिह्वेतिके

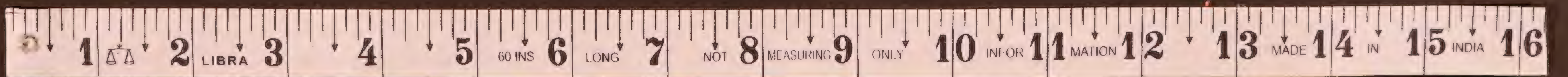

का.
बृ. ३
११७

दसिविषयेतिपात्यते संयोगोपपत्तादप्राप्नोद्दीविधीयते दीर्घजिह्वावेदेहानाह्यमालेह
वकारःसंज्ञाकर्षणार्थःदीर्घजिह्वाकत्यातिपाततेनित्यार्थं दिक्पूर्वपदादीष स्वांगाश्चोपस
र्जनानादित्येवमादिविधिप्रतिषेधविषयःसर्वइपलक्ष्यतेयत्रदीर्घिहितस्तत्रायमपवादःदिक्
र्वात्प्रातिपदिकात् दीष्टत्ययोभवति स्वरोविशेषःप्रासुखीप्रासुखाप्राडासिकीप्राडासि
का इहभभवतिप्रागुल्काप्राक्रोडाप्राग्लक्षणेतिवहेःदीर्घेवस्वर्यतेवदीष्ट वहेरयावप्रत्य
यान्तस्यनिर्देशःसामत्यातदन्तविधिज्ञानं वहन्तात्प्रातिपदिका स्त्रियांङीषुभवतिदित्योही
यस्योही सखीशिखीभाषायां सखीशिखीभाषायामितिकिं सखीसमपदाभवशि
श्वरिवसमायंशराडराभिमत्यते जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् जातिवाचियत्प्रातिपदिकं
तदस्त्रियामेवतियतमस्त्रीविषयमयकारोपधंवतस्मात् स्त्रियांङीष्टत्ययोभवति आकृ
तिग्रहणाजातिनिर्णयानांनवसर्वभाक् सकृदाख्याततिग्राह्यागोत्रं च वरौःसह ऊऊ
दीसूकरोच्चास्त्रीष्वलीनादायनीवाग्याणीकटीवह्वीजातेरितिकिं मंडाश्चस्त्रीवि
षयादितिकिं सत्तिका प्रयोपधादितिकिं स्त्रियायोपधग्रहणंरावयहयसकृयमत्स्य

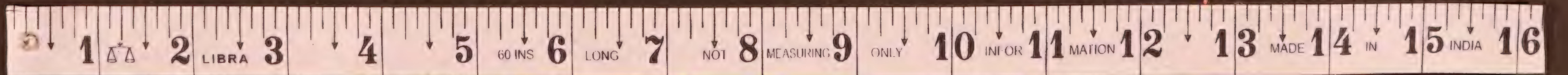

मनष्याणामप्रतिषेधः गवयीहयीसवयीमन्सीमनषी पाककाणोपुष्पफलमूलवालोत्तर
पदाञ्चजातेरित्येवपाकाद्युत्तरपदाजातिवाचिनः प्रातिपदिकात् स्त्रियांङीष्प्रत्ययोभवति
स्त्रीविषयनादेष्टोर्देवणाश्रमः प्रत्ययोविधीयते डोटनपाकीशंऊकाणीमालपाणीशंलुपु
ष्पीदासीफलीदर्भमूलीगोवालीपुष्पफलवालोत्तरपदानुयतोनेष्यतेतदजातिपुपद्यते
सत्याककांडप्रान्तशतकेभ्यः पुष्पात् सस्तस्वाजित्तमनपिंडेभ्यः फलात् मूलात्त्रजइति
इतोमनष्यजातेः इकारान्तात्प्रातिपदिकान्मनष्यजातिवाचिनः स्त्रियांङीष्प्रत्ययोभवति
श्रवन्तीऊन्तीदाह्तीसाह्तीइतरति किंविद्दरत मनष्यग्रहणं किं तित्तिरिः जातेरितिव
र्तमानेषुनजातिग्रहणंयोपधादपियथास्यात् डोटमेयीउरुउपसंख्यानं श्रजाद्यदन्तपु
ष्पौडंगसीमौनिचिन्तीसुतंगमादिभ्यश्चातरार्थिकइज्जनेयंजातिः ऊरुतः मनष्यजा
तेरित्येव उकारान्तात्प्रातिपदिकात् मनष्यात् स्त्रियासूदप्रत्ययोभवति ऊरुः ब्रह्मर्य
न्यः इकारोत्तोजातोविति विशेषणार्थः दीर्घाश्चरणकपोदायनार्थं श्रयोपधादित्ये।
तदनापेक्ष्यते श्रधर्षुः ब्राह्मणीश्रप्राणिजातेश्चाराज्जादीनामिति वक्तव्यं श्रलावुः क

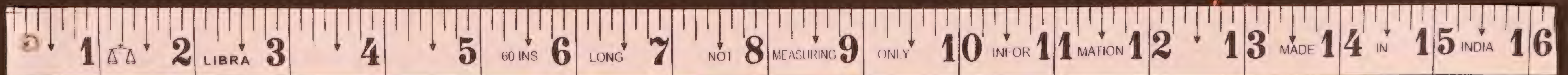

का.
द्वे प्र
१८

कैश्रः प्रप्राणिग्रहणं किं कृकवाक्तः प्ररजादौनामिति किं रजःरुतः बाह्यान्तात्संज्ञायो
बाह्यान्तात्प्रातिपदिकात् स्त्रियां संज्ञायो विषये ऊह प्रत्ययो भवति मट्वाहुः जानुवाहुः भ
ट्वाहुः संज्ञायामिति किं वृत्तौ बाहुयस्याः साधुत्वाद् पंगोश्च पंगुशब्दात्स्त्रियाम् ट्प्रत्ययो
भवति पंगुः सप्पुरस्य उकाराकारलोपश्चेति वक्तव्यं चप्ः उत्तरपदादौ पस्य ऊत्तरपदा
त्प्रातिपदिकादौ पस्य गम्यमाने स्त्रियाम् भवति कटलीस्तवीरुः नाराणां सोतः औपस्य इति
किं वृत्तौ तः सहितसफलत्समाणावामादेश्च सहितसफलत्समाणावामादेश्च प्रातिपदि
कात्स्त्रियाम् ट्प्रत्ययो भवति अनौपम्यार्थं आरंभः सहितेत् सफोत् लक्ष्मणोत् वामो
त् सहितसहाभां चेति वक्तव्यं सहितोत् सहोत् कटुकमंडलोच्छेदसि कटुशब्दात्
मंडलशब्दाच्च प्रातिपदिकाच्छेदसि विषये स्त्रियाम् ट्भवति कटुश्चैव सपां वमाषकम
ट्प्रत्ययश्च ददाति कटुसीति किं कटुः कमंडलुगुगुलजतमपुपदया लनामिति वक्तव्यं
गुगुलुः जतुः पदाः पदयालुः संज्ञायो कटुकमंडलशब्दाभां संज्ञायो विषये स्त्रियाम् ट्
प्रत्ययो भवति अकंदोर्थे वचनं कटुः कमंडलुः संज्ञायामिति किं कटुः कमंडलुः शाङ्गः

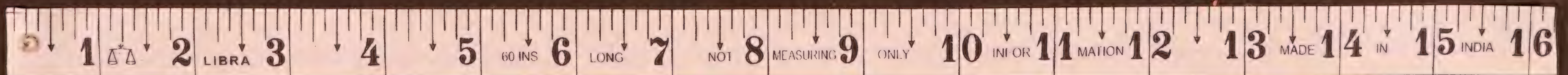

रवायाजोद्गीत शाङ्खरवादिभ्यः अजन्तेभ्यश्चातिषट्केभ्यः ङीत्प्रत्ययौ भवति शाङ्खरवीका
 पटवी अजन्तेभ्यः वैदीशौवीजातिग्रहणं चान्वर्तते तेन जातिस्तत्तलोद्गीषनेन वाप्यते वैद
 स्पस्त्रीवैदीशाङ्खरवकापटववाहृतवगौतम गौगुलववाहणपते अजन्ताः कामंडलेय
 ब्राह्मणकृतेयश्राणीय आशौकपतेऽगन्ताः वात्स्यायनमौज्यायन जातिः कैकसेय
 गन्तः कावशौखेज्जदन्तापरिपर्यहिकथिकारान्तौ आह्वयं यदन्तः ङीदपातशुद्धिकाय
 तन्तः प्रयोजयति आल्लवंशलवतंङ्जातिः भागिवह्नौतिमतो संज्ञायां चादिपुनित्पंहुसा
 र्यंततरयोश्चवृद्धिश्चपुत्रयथायोगं ङीवादिपुत्रोपेष्टीवियीयते यदश्चाप यदन्तात्प्राति
 षट्काल्मियं वाप प्रत्ययो भवति अदृष्टश्च सामान्यग्रहणमेतत् आस्वष्टासौवीर्याकौ
 मस्याकारीषगंधावागस्यावालाका वाञ्छयः वाञ्छपरेयो यदन्तात्प्राप्त्ययो भव
 ति शाकंराह्यापौतिमाषागावह्या उतरसूत्रेवकारः अत ऊसमञ्चयार्थः तेन वा भविष्य
 ति आवज्याश्च अवदशाद्वेपार्गादितः सायेडि कृते ङीविप्रोपेवचनमेतत् आवद्याश्चसि
 यां वा प्रत्ययो भवति आवद्या प्राचांतष्फप्व भवति सर्वत्र ग्रहणादौ आवद्यायनी तद्धिताः

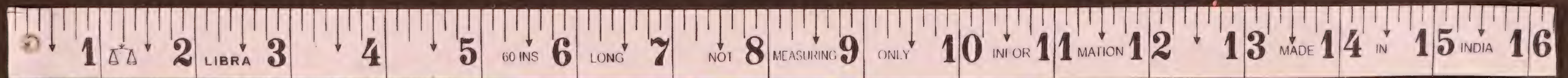

का.
वे प्र.
२५५

अधिकारोयं आपेवमाध्यायपरिसमाप्तेः यातितरुर्ध्वमिष्टामः तद्वितसंज्ञावेदितव्याः वा
व्यतिष्ठतस्मिः अवतिः बहुवचनमनुकृतद्वितपरिश्रुतार्थे प्रथिव्या ज्ञाज्ञौ प्रपञ्चादिमा
मजितेवमादिलब्धं भवतितद्वितप्रदेशाः कृतद्वितसमासाश्चेत्येवमादयः प्रुतस्ति पु
वशाद्वात्प्रातिपदिकात् स्त्रियोतिप्रत्ययो भवतितद्वितसंज्ञाः स्त्रीपोपवादः पुवति श्रीणि
ज्ञोरनार्धयोर्गुटपोत्रमयोष्पंगोत्रे गोत्रेयावणिज्ञौ विहितावतार्धोतदन्तयोः प्रातिपदि
कयोर्गुटपोत्रमयोः स्त्रियोष्पजादेशो भवति निर्दिष्टपमात्तस्यादेशा भवन्तीत्याणि ज्ञोरवमा
देशो विज्ञास्यते तसमुदायस्य रुकारः सामान्यग्रहणार्थः षकारस्तद्विज्ञातार्थः यदृच्चावि
तिउपोत्रमशब्दः स्वभावात् त्रिप्रभृतीनामन्त्यमाह उत्रमस्य समीपमूयोत्रमे गुट्टपोत्रमेव
स्य उद्गुट्टपोत्रमे प्रातिपदिकं करीषस्येवंगोपोयस्य करीगांयिः तस्यापत्य स्यापत्यमित्य
ण तस्य षजादेशः कारीषगंधाकौमुदगंधा वराहस्यापत्यमतश्च तस्य षजादेशः वारा
ह्यावालाक्षाश्चिणिज्ञोरिति किं अतभागस्यापत्यमान्नभागीविरादितादृज् गुट्टपोत्रमादि
सर्वसस्ति तद्विणिज्ञौदित्वाण्यजितिदीवेवभवति अतार्धयोरिति किं वासिष्ठीविद्यामित्री।

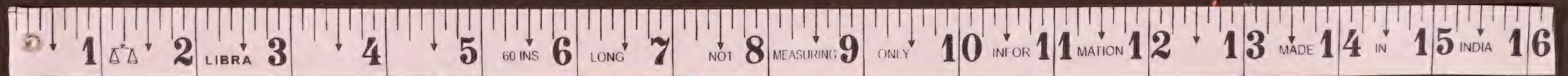

गृह्योत्रमयोरितिकं औपगवीकापटवीगोत्ररितिकं तत्रजाता आहिव्वीकान्यजुर्वी
 गोत्रावयवान् गोत्रावयवागोत्राभिमतः कुलाख्याः पुणिकर्तुणिमावरप्रभृतयः ततो गो
 त्रे विहितयो रणिजोः स्त्रियां षजोदेशो भवति अगृह्योत्रमार्थ्यारंभः पौणिक्पामौखत
 येषां तननरापत्येषीष्यते देवदस्या सा तदस्या कोडादिपुट्टपृथाः कोद्यादिभ्यश्च कौडिडा
 त्यवमादिभ्यः स्त्रियां षप्रत्ययो भवति अगृह्योत्रमार्थ्यारंभः अणिजर्थश्च कौद्यालाभा
 कौडिलादि अपिगालि अपांतिवैषयतैषायत पैलयत सौधातकि सुतयुवत्पाव
 भोजत्तत्रिये भौरिकि शालांक्रुकि क्रापिषालिगोकल्प देवयज्ञशौचवृत्तिमात्यमृगि
 कंटे विहिभ्यो न्यतरस्यां देवति शौचवृत्तिमात्यमृदि कंटे विहिइत्येतेभ्यो न्यतरस्यां
 षप्रत्ययो भवति इजन्तापते गोत्रग्रहाण च नानवर्तते तेनाभयत्रविभाषेयं गोत्रे पूर्वण
 षजोदेशः प्राप्नोति कल्याते अगोत्रे तननरे पक्षे पक्षे विधीयते तेन मृक्ते इत्ते इतो मनु
 षजातेरिति द्वीषेव भवति देवयज्ञदेवयज्ञी शौचवृत्त्या शौचवृत्ती साय मरमासाय
 मृग्रीकंटे विद्याकंटे विद्दी समर्थानां प्रथमाद्या अयमप्यर्थि क्रियते समर्थानामि

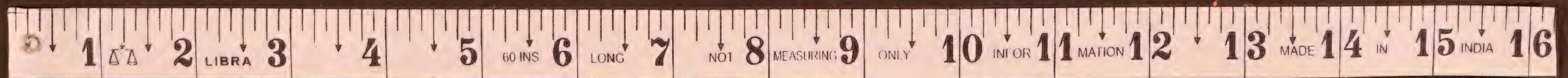

का.
द्वे प्र.
२१

तिवप्रथमादितिचेवेतिचेतिस्वार्थिकप्रत्ययाविधिस्याये अधिकारः प्रागिदशोविभक्ति
रितियथास्वार्थिकेपुस्तकात्तदुपयोगानास्तिविकल्पापितज्ञानवस्थितः केचित्रित्यमे
वभवन्तिलक्षणावाक्यातितस्यापत्यंतेतरर्थेतत्रभवद्वत्तेवमादीतिभविष्यन्तितेपुसा
मर्थोपसृतिप्रथमानिर्दिष्टादेवप्रत्ययोभवतीतिवेदितव्यं समर्थानामितिनिर्यारणेष
ष्टीसमर्थानोसन्नात्प्रथमः प्रत्ययप्रकृतिवेतनिवार्यतेतस्मैति सामान्यविशेषोपलक्ष
णार्थेतदीयंप्राथम्येविशेषाणांविज्ञायतेउपगोरपत्यसौपगवःसमर्थानामितिकिं
केवलउपगोरपत्यंदेवदत्तस्यप्रथमादितिकिं षष्ठ्यान्ताद्यथास्यात् प्रथमान्तान्माभू
त् वाग्रहणंकिं वाक्यमपियथास्या उपगोरपत्यमितियद्येवंसमासद्वन्तिस्तद्विदितव्य
स्यावाधतेउपगवपत्यमितिनैषदोषःपूर्वसूत्रादन्यतरस्याग्रहणमपरमनुवर्ततेनैत
दपिभविष्यति प्राग्दीयतोणा तेनदीयतीतिवक्ष्यतितदेकेदशोदीयच्छब्दोवाधिते
नाश्रूयतेप्राग्दीयच्छब्दनायानितकुरुधमनकमिष्यामस्तद्राःप्रत्ययोभवतीतिवेदि
तव्यं अधिकारःपरिमाणाविधिस्याये त्रिष्वपि विषयेष्वपवादिष्येपरिहृताःप्रवर्ततेव

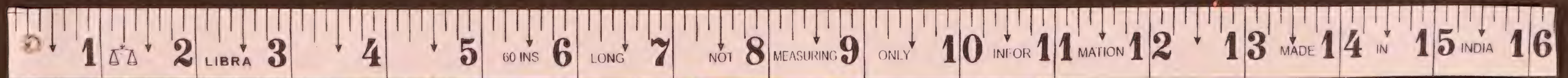

ह्यतितस्यापत्तं शौपगवःकापटवः अथपत्यादिभ्यश्च अथपत्यादिभ्यःप्राग्दीव्यतीयेषा
 र्थेष्वप्राप्तयोभवति पत्युन्नरपदाणोवह्यतितस्यापवादेयोगःअथपत् अथपतिशत
 पतिगणपति यत्पति राष्ट्रपतिकुलपति गृहपतिपशुपति धातपति यत्पतिम
 भापतिप्राणपतिक्षेत्रपति दित्यादित्यादित्युन्नरपदाणः प्राग्दीव्यतद्वत्तेवदितिअदि
 तिआदित्यद्वत्तेभ्यःपत्युन्नरपदाश्चप्रातिपदिकात्प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेष्वप्राप्तयोभव
 तिअलोपवादःदेत् अदित् अदित्पत्युन्नरपदात् प्राजापत्तं सेनापत्तं यमाश्चेति
 याम् वामतिपितृमतांकंदस्यपंसंख्याने वाचं मातृपैतृमत्तं पृथिव्याज्जौषार्थि
 वापार्थिवीदेवायन्नजौ देव्यं देवं वरुणमृषिलोपोयंचवाह्यं ईकंचवाहीकं ईकंच
 दीसवाहीकःस्वरेविशेषःसिद्धोपवचनमवयानांभमात्रेदिलोपद्वत्तस्यातित्यत्रज्ञाप
 नार्थेप्राग्दीव्यः स्यान्मोकारःअथपत्यामःलोम्नापत्येषुबहुषुउत्तलोमाःशारलोमाः।
 बहुष्वितिकिं डौडलोमिःशारलोमिःसर्वत्रयोरजादिप्रसंगेयत् गत्यं अजादिप्रसंग
 इतिकिं गोप्पोहेतुभ्यश्चागतेगोत्र्यं गोमयं एपादयोर्थविशेषलक्षणपदाणां

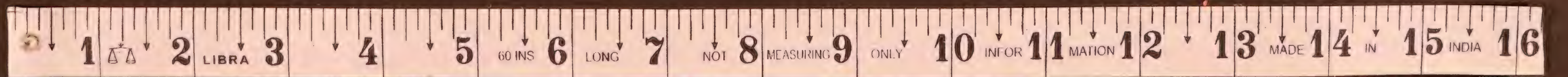

का.
वृ.प्र.
२१

पूर्वविप्रतिषिद्धेदितोरपेत्यं देवं वनस्पतीनां समूहः वानस्पत्यं कथं दैत्यैः दिति शब्दात्कु
दिकाभाटयिन इति द्वीपं कृता स्त्रीभ्यो ऋक् यत्तल्लिङ्गविशिष्टपरिभाषाचानित्या उत्सादि
भ्यो ज्ञादीन् यत्तत्तेव उत्सादिभ्यः शब्देभ्यः प्रादीन् यत्तयेष्वर्थेषु यज्प्रत्ययो भवति अणस्त
रूपवादानो बवापकः डौत्सः डौत्पादः डौत्स उदपादः किवरविदत्तमाहाटनमहात्तमीम
हाप्राणतरुणा उल्लन वक्ष्यो देदेन पंक्तिः जभाती विष्णु अतष्टुप जनपट भरत उशीतर
ग्रीष्म पीलकणा उदस्यान देशे वृषदेशे भक्षकी यरथन्तरमथान्दित वृहत् महिमसत्तनु
मक्कहोमहन्त वहन्त आरात नृदत्तते सत्तन्त इति ऊरुपं बालदेहावमान उल्लिकक
ऊत वासुदेव सुवलदेव ग्रीष्माच्छंदसीति वक्तव्यं इह माभूत् विष्णुश्चैष्मीच्छंदश्चेह्वन्त
मृगदह्यते न वेदः स्त्रीपुंसाभ्यां न संज्ञौ भवता धाम्यानां भवन्त इति वक्ष्यति तस्य प्राशित्ये
न संवेयः प्राग्भवन्तं शब्दनायेयां स्तेषु यथाक्रमं स्त्रीप्राज्ञात्वं शब्दाश्चानां मुञ्जौ प्रत्ययौ भव
तः स्त्रीपुंभवं सौणोपौ संस्थिताः पुंवदिति तापकाद्वत्पर्यन्तं भवति योगायेत्तं वक्ष्यतापकमि
ति स्त्रीवदित्यपि सिद्धं दिगोन्त्यागतपत्ये प्राग्दीव्यत इति वर्तते न भवतादिति दिगोरिति

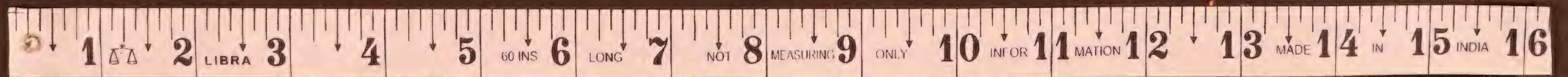
षष्ठीदिगोर्यः संबंधीति मित्रेन तद्वितः प्राग्दीव्यतीयोपत्यपंचर्जयितातस्य लुगभवति पंच
 सकपालेषु संस्कृतः पंचकपालः दशकपालः द्वौ वेदावधीते द्विवेदः त्रिवेदः पनपत्यर्ति
 किं द्वैवेददत्तिः द्विगुति मित्रविज्ञानादि हृत भवति पंचकपालस्येदं पंचकपालं शकले
 पुण्यवादिगोरेण यं लग्विधीयते द्विगोरिति स्थान षष्ठीनतव प्रत्ययादर्शानस्येताः संज्ञाः
 सत्यमेतत् उपचारेण तुल्यत्वात् प्राग्दीगुति मित्रभूतः प्रत्ययपदद्विगुस्तस्य लुगभवति द्वि
 गुतिः मित्रकोपितर्हि गुणकल्याणकस्माच्च द्विगुच्यते पंचकपालमिति नतस्य द्विगुमेति
 मित्रे इतरस्तद्विगुतस्यैवेति मित्रमित्यस्ति विशेषः यथेवं कथमिह पंचकपालं संस्कृतः
 पंचकपाल इति नैवात्र तद्वित उच्यते वाक्यमेव भवति त्रैशब्दे हि साध्यव पंचसकपालेषु सं
 स्कृतः पंचकपाल इति तत्र द्वयोः शब्दयोः समानाधिकरणयोरेकेन विग्रहः अपरस्मात्
 तन्निभवेति ग्रथैरुक्तस्माच्च भवति पंचभ्यः गार्गभ्यः आगतं पंचगार्ग्यं पंचगार्ग्य
 मिति ननु वर्तते सावयवस्य तावभाषा विज्ञास्यते गोत्रे लग्वि प्राग्दीव्यत इत्येव
 स्कादिभ्यो गोत्र इति गोत्रप्रकरणे येषां गोत्रप्रत्ययान्तानां लुगुक्तत्वेणाम जादौ प्राग्दीव्य

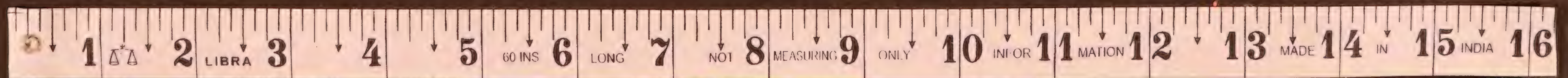
का.
वृ प्र.

२२२

तीयेप्रत्ययेविषयभूतेप्रतिषिध्यतेगर्गाणांक्काशःगर्गीयाःयास्कीयाःआत्रेयीयाःश्वानपाने
यीयाःगोत्ररतिकिंऊवलस्पेदंकोवलंवादरे अवीतिकिंगर्गंभ्रागतेगर्गंरूपं गार्गमये
प्राग्दीव्यतइत्येव गर्गंभोहितं गार्गीयं गोत्रस्यबहुषलोपितोबहुवचनान्तस्यप्रवृत्तौद्ये
कयोरल्लक विद्वानामपत्यंयुवावैदः वैदौ वैदशब्दादतइज तस्यवाणस्तत्रियार्धजितइ
तिल्लकिरूपं एकवचनद्विवचनान्तस्यवप्रवृत्तौबहुषलोपांशूति वैदस्यवैदयोःवाअपत्यं।
माणविकाविदा तस्यशंबहुषत्यत्रः शूतिल्लक प्राग्दीव्यतीयेजादौप्रत्ययेविवक्षितेबुद्धि
स्येन्नत्यत्रपव युवप्रत्ययस्यलुगभवतितस्मिन्निवृत्तेसति इजन्तेप्रकृतिरूपेणोयतःप्राप्ते
तिसततःभवतिपांढाहृतस्यापत्यंपांढाहृतिःतस्यापत्यंपांढाहृतमिं ताभांणाफिजौ
पांढाहृतस्यक्काशरतिविवक्षितेबुद्धिस्येयुवप्रत्ययस्यलुगभवतितस्मिन्निवृत्तेसतिइज
न्तेप्रकृतिरूपेणोयतःप्राप्तेसमादिजन्तेस्यलुगभवतिपांढाहृताःभगविन्नस्यापत्यंभागवि
त्तिःतस्यापत्यंयुवावृद्धादकौवीरेषुवलमितिभागवित्तिकःतस्यक्काशःपूर्ववयुवप्र
त्ययेनिवृत्तेभागविन्नाःतिकास्यापत्ययःतिकादिभ्यश्च तैकायनिःतस्यापत्यंयुवा।

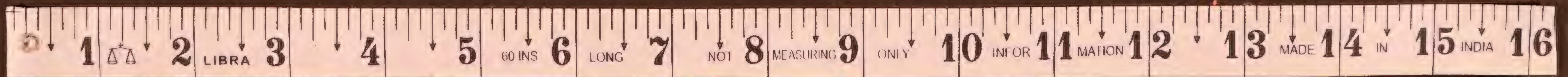

ऊर्णदिभोणः कापिंजलाद्यः तस्य च्छात्रा इति एतेति वृत्ते रजश्चेत्यण कापिंजलादाः सुप्रक
 स्थापत्वं प्राचामवृद्धात्किञ्च सौमकायनिः तस्यापत्वं युवा प्रादीव्यतोण सौमकायनः ता
 स्य च्छात्रा इति युवप्रत्ययेति वृत्ते सपवाणो सुमकायनाः अवीत्येव पांदा ह्यत रूप्पांदा ह्यत
 मये प्रादीव्यत इत्येव भागवित्तिकाय हितं भागवित्तिकीये फक्कि ज्ञोरत्यतरस्यो यूनीत्येव
 पूर्वणानित्ये प्राप्ते विकल्प उच्यते फक्कि ज्ञोर्युवप्रत्यययोः प्रादीव्यतीये जादौ प्रत्यये विवर्ति
 ते अत्यतरस्यो लभ्यते गार्गीदिभो यन्नि कृते यन्नि ज्ञोश्चेति शूनिक क गार्गीयणः तस्य च्छा
 त्र गार्गीयाः गार्गीयणीया वात्सोयाः वात्सायणीयाः हिजः त्वत्पियस्क स्थापत्वं शि
 वादिभोण यास्कः तस्यापत्वं युवा अणो ह्यव इति फिञ् यास्कायनिः तस्य च्छात्राः या
 स्कीयाः यास्कायनीयाः तस्यापत्वं अर्थनिर्देशो यं पूर्व रुत्रैश्च प्रत्यये रभि संवध्यते तस्ये
 ति षष्ठी समर्थात् अपत्यमित्येतस्मिन्नर्थे यथा विहित प्रत्ययो भवति प्रकृत्यर्थविशिष्टमप्य
 र्थः अपत्यमात्रं चेह गृह्यते लिगवचनादिकमप्यत्सर्वमविवर्तिते उपगोरपत्यमोपगवः
 आत्वपतः दैतः शैत्सः सैणः पैस्त्रः तस्येदमित्यपत्येपि दाधनार्थं कृतं भवेत् उत्सर्गः शेष

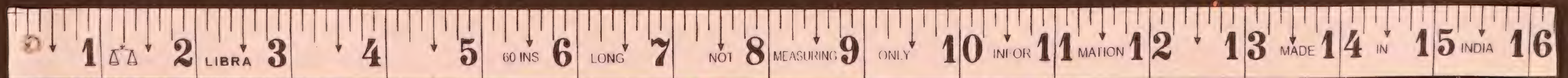

का.
द्व प्र.
१२७

एवमौवद्यान्यस्यप्रयोजनं भानोरपत्येभावतः श्रुतामगावः एको गोत्रे अपत्यं पौत्रप्रभृति
गोत्रं तस्मिन्निवर्तिते भेदेन प्रत्यपत्यं प्रत्ययो न्यत्रिप्रमेगेनियमः क्रियते गोत्र एक एव प्रत्ययो भ
वति सर्वे पत्येन पुत्र्यने अपतनादत्येयोपि व्यवहिते तजनिनः सोपि प्रथमप्रकृतेरपत्ये भव
त्येव गार्गस्यापत्यं गार्ग्यः तत्पुत्रोपि गार्ग्यः सर्वस्मिन् व्यवहितजनिनेपि गोत्रापत्ये गोत्रशब्दात्
नेव भवतीति प्रत्ययेति यस्मिन्ने अथवा गोत्रापत्ये विवर्तिते एक एव शब्दः प्रथमाप्रकृतिः प्र
त्ययमुत्पादयतीति प्रकृतिर्नियम्यते गार्ग्यः नाडायनः गोत्रायुत्स्रियो अयमपि नियमः
युत्स्रपत्ये विवर्तिते गोत्रोदेव प्रत्ययो भवति तपरमप्रकृत्यन्तरयुवत्यः गार्गस्यापत्यं युवागार्ग्या
यणाः नातायनिः वात्स्यायनः दाक्षायनः श्राद्धायनः उपगवः अस्त्रियामिति किं दाक्षीणा
र्ही किं पुनरत्र प्रतिषिध्येत यदि नियमः स्त्रियामनियमः प्राप्नोति अथ युवप्रत्ययः स्त्रियो
गोत्रप्रत्ययेनाभिधाने प्राप्नोति गोत्रसंज्ञया युवसंज्ञया वाधितत्वात् तस्माद्योगविभागः कर्त
व्यः गोत्रायुतिप्रत्ययो भवति ततः अस्त्रियोयुतियङ्क्ते तस्त्रियो न भवति युवसंज्ञैव प्रतिषि
ध्यते तेन स्त्री गोत्रप्रत्ययेनाभिधायिष्यते अतदञ् तस्यापत्यमित्येव प्रकारान्तात्प्रातिप

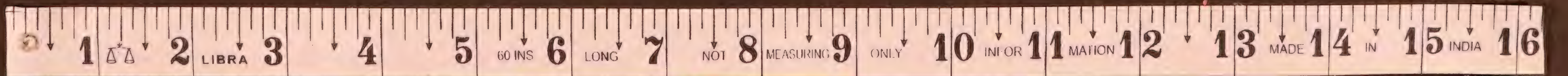

दिकादिप्रत्ययो भवति अणोपवादः दत्तस्यापत्येदात्तिः प्राप्तिः तपरकरां किं शुभेयाकी
 लालपादपतोमाभूत कथंप्रदीयतां ताशायमैथिलीति शेषविवक्षायां भविष्यति व
 ह्यादिभ्यश्च बाहुदत्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः इन्प्रत्ययो भवति बाहुविः औषवाकविः अतका
 रान्त आरंभः क्वचिद्वायकवायनार्थः बहुउपवाच्यति वार्यवटार्थ उपविंदृष्टकलाकक
 लावृकलावृडावलाका मृषिका भगला गलहा भ्रवका वृथका समिञ्च इर्मिञ्चा पुष्कर
 सुत अतरहत अग्निशर्मित देवशर्मित कृतामन पंचन सप्तन अष्टन अमितौजसः
 सलोपश्च सुधावन्त उदं दुशिरसु साधशरविन दोसवृद्धिन अगलतोदिन खस्तादि
 न नगरमन्दित प्राकारमन्दित लोमन अजीगन्ता कृत्स्नपृथिष्टिर अर्जतसांब गद ।
 प्रयुम्न राम उदञ्कत्सेतायां संतूयोभसोः सलोपश्च बाह्यादिप्रभृतिषु येषां दर्शने गो
 वभावे लौकिकेततोत्पत्तेषां प्रतीषेयः बहुर्नामकश्चित्प्रत्ययत्वे बाहुवः संवेथिशब्दानां
 वतत्सदृशानां तप्रतीषेयः संतास्यश्चुरस्यापत्येचाश्चुरिः वकारोत्तरु समुच्चयार्थः आ
 कृतिः गणतासम्बोधयति जंघिः ऐन्दुशर्मि आजयेनविः सुधातरोकट सुधात

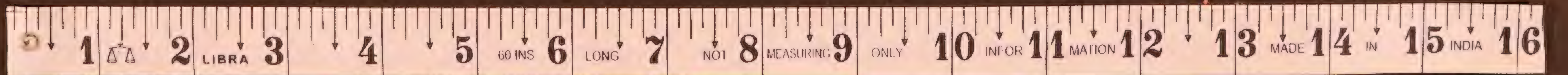

का
ब्र
२२४

शब्दादपत्यर्थे ऋ प्रत्ययो भवति तत्सन्त्रियो गोवाकटादेशो भवति सौधातकिः व्यासवरुट
निषाटचंडाविंबानामिति वक्तव्यं वैयासकिः वारुटकिः नैषाटकिः चांडालकिः चैवकिः ।
गोत्रं ऊंजादिभ्यः ऋ तस्यापत्यमित्येव गोत्रं संज्ञके पत्येवाच्चे ऊंजादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
ऊं प्रत्ययो भवति इजोपवादः चकारोद्घ्यर्थः चकारः स्वार्थः कौं जायन्त्यः कौं जायन्तो
कौं जायन्ताः ब्राभ्रायन्त्यः ब्राभ्रायन्तो ब्राभ्रायन्ताः गोत्र इति किं ऊं जस्यापत्यमनन्तरः कौं
जिः एकवचनद्विवचनयोः सति शिष्टताजित्स्वरेणैव भवितव्यं बहुवचने त कौं जायन्ता इति
परमपि जित्स्वरं त्यक्त्वा चित्स्वरपदे ते गोत्राधिकारस्तु शिवादिभ्यो णितियावत् ऊं ज ब्रभ्र
शंख भस्म गण लोम शट शाक ऊं इ शुभाशुभविषाशस्कंदस्कं नडादिभ्यः फक्
नडादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः गोत्रे प्रत्यये फक् प्रत्ययो भवति न इत्यापत्यं ताशयतः चारयणाः
गोत्र इत्येव नातिः शालं ऊं शालं कचेत्यत्र पद्यते शालं कायतः पलादिषु शालं किशवृशा
लं किरिति अथ वापैलादिषु पाठ एव ज्ञाप्यतार्थः चारयणवकमंच इति क अग्रिशमैत
वृषगणप्राणतस्माय कटा मित्रही पिंगरपिंगल किं करकोत्तन कथलकश नाथश्रु

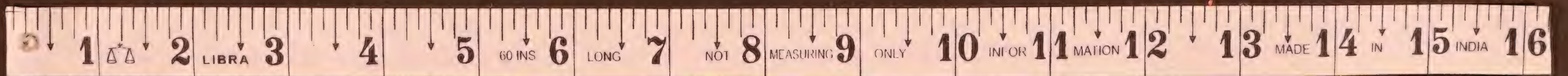
दृष्टमनुष्य कृष्णगणो ब्राह्मणवासिष्ठे श्रमित्र लिङ्गवित्रुमारकोटलोष्टवगोह इगस्त
 भशिंशप श्रुतात्ताशकटसमत मिसत रुकजनदृह जगदेवर युगान्तरं हेमकदेडि
 न हस्तिन पेचाल मसित स्रुतस्यिस्कब्राह्मण चटक वटर प्रसवपकामकव
 ल्मदन्न उदेवर शोणश्चलोष्ट दंडप हरितादिभोजः हरितादिर्विदायन्तर्गणः हरि
 तादिभोजनेभः प्रपत्तेफकप्रत्ययोभवति इजोषवादः हरितस्यापत्तेहरितायनः केदा
 सायनः हतवगोत्र इति वर्तते तवगोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययोभवति एको गोत्र इति वचनात् ।
 सत्यमेत इह त्वगात्ताधिकारेपिसामर्थ्यायुतिप्रत्ययो विज्ञायते गोत्राधिकारस्तुतर्ग्यः
 यजिजोश्च यजन्तात् इजन्तात् इजन्ताच्चापत्तेफकप्रत्ययोभवति गार्गीयणावात्स्या
 यणाः इजन्तात्त्वल्पि दाक्षायणाः प्राक्षायणाः दीपादत्तसमद्वयन् सतंगमादित्यद
 न्नितिततो नभवति गोत्रप्रहणो नयजिजौविशिष्येततदन्तात्तुयुवायंप्रत्ययः गोत्रायुती
 तिवचनात् शारदव्युनकदर्भाद्गुवत्साशायणेषु गोत्रइत्येवशारदत्त सुतकदर्भइत्ये
 तेभ्योगोत्रेपत्तेफकप्रत्ययोभवति यथासंख्यं भृगुवत्साशायणेषु पत्तविशेषेषु शारदताय

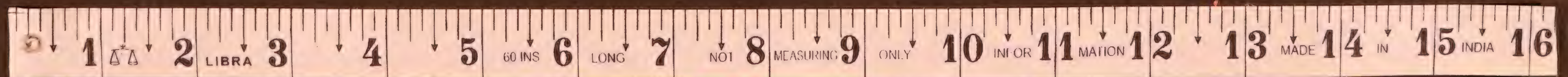
का.
वृ. प्र.
२२५

नो भवति भार्गवश्चेत् शारदहोतः शौनकाय नो भवति वात्स्यश्चेत् शौनकोऽयः दार्भाय नो भ
वति आश्रयणश्चेत् दार्भिरत्यः शारदश्च न कशैवा विरादीताभ्यामनयवारः फक् द्रोणा पर्वतजी
वन्ता हस्त्यतरस्यां गोत्रद्वये वद्रोणाटिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः गोत्रप्रत्यये न्यतरस्यां फक् प्रत्यये भ
वति द्रुमोपवादः द्रोणास्यापत्यं द्रोणा यतः द्रोणा यतः द्रोणिः पार्वता यतः पार्वतिः जैवन्ता य
त जैवन्तिः कयमनन्तरोऽस्य त्यासा द्रोणा यत इत्युच्यते नैवात्र महाभारतद्रोणोऽत्र दृश्यते।
किन्तु ह्यंतादिः तत इदं गोत्रप्रत्ययविधाने दृष्टान्तो गोत्रकृतिसामान्यादप्यारोपने तथा विधा
ने भवति अन्त्यानन्तर्ये विदादिभ्यो न गोत्रद्वये वद्रोणाटिभ्यो गोत्रप्रत्यये अत्र प्रत्ययो भवति
वैदः डौर्वः ये पुनरात्राटिषा वृः पुत्रादयस्तेभ्यो नन्तरापत्यपवभवति यौत्रः दौहित्रः आन्त्या
नन्तर्यदत्तस्यायमर्थः अन्त्याभ्यो नन्तरे भवति यद्ययमर्थः अपत्येनैरन्तर्ये प्रतिषेधो न कृतः।
स्यात् तत्रेदं सिध्यति इदं द्रुः सममः काशपयातामिति अत्र नन्तराप्रत्ययेनैव ऋष्यणाभिधाने
भविष्यति अत्र नैवैतदेव विज्ञेयं ऋष्यपत्येनैरन्तर्यविषये हि प्रतिषेधे विज्ञायमाने कौषि
कौषिको विज्ञासि इति इति दृष्यति गोत्रद्वयवैदिः तत्र च ऋष्याणां भवितव्यं बाह्यादि

१८

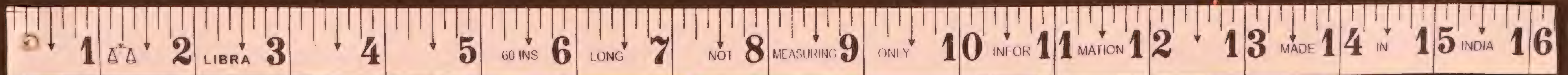

राक्षसगणः तेनैवं भवति विद उवं कश्यप ऊशिक भरद्वाज उपमन्यु किलात किलत
 विद्यानर ऋषिषेण ऋतभार हर्यश्च प्रियकश्चपलंभ ऊवाटरा शारदत लनक येन
 गोवर्धन शिशुविंदु भाजय अष्टावतान श्यामाक श्यामाणं हरित किन्दास वास्य
 कश्चकलसवद्यगो वृष्णवृद्ध प्रतिबोध रथन्तर निषाद मढर म्हाक्त पुनर्भूः पुत्र
 उदित ननार्ह परस्त्री परपुत्र गर्गादिभ्यो यञ् गर्गादित्येव गर्गादिभ्योगोत्रे पत्न्ये
 प्रत्ययो भवति गार्ग्यः वात्स्यः मतशब्दोत्रपद्यते कथं मानवीः प्रजा इति गोत्र इत्युच्यते
 अपत्यसामान्येण भविष्यति कथमनन्तरोगमोजामदग्रः भासः पराशर्य इति गोत्र
 पाथारोपने भविष्यति अनन्तरापत्यविवक्षायां तच्छेषेणैव भवितव्यं जामादग्रः पारा
 शर इति गटवत्संस्कृति अजन्मा ज्ञपात विदभृत प्राचीनयोगः पुलस्ति अग्नित्येता
 शांख खटभूम अवट मनसू थनेजय वृक्ष विद्यावस जरमाणा लोहित शांसित व
 भु वक्ष मंडु मंक्ष शांबु लिङ्ग गुफल जिगीषुमन्त मन मन्नायी सूत्र नक्तकरुत
 तलुत्त तलुत्त तलुक तंड वतेड कपि वत ऊरु कत शकल कंडु अनन्तारु अत्र

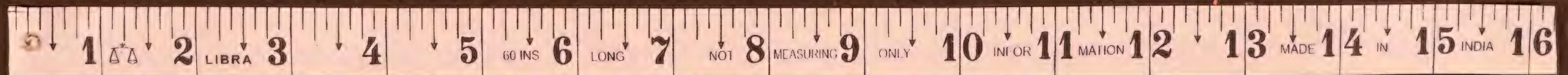

का.
द्वप्र
२२५

लोकस्य अगस्त्यकंडिनी रजवल्कपावल्क अभयजातविरोहित दृषमाणगरु ग
ण शंडिल मुहल मसल पांगार जन्तुकारांमंत्रि अशमथ अर्कगत प्रतिमाष
सूरा अरवाक्ष पिंगल कृष्ण गोतन्द उल्कतितिर भिषज उल्लज भंडित उल्क वि
तिक देवहूः इंद्रहूः रुक्मलपिपिलीवृहदग्निः जसदग्नि सुलाभिः उत्तु ऊटान्त मधुव
होत्रोत्तलणकौशिकयोः मधुशब्दादधुशब्दाच्च गोत्रपत्येयकृतयो भवति यथासांख्यं
ब्राह्मणकौशिकेवाद्ये माधयो भवति ब्राह्मणश्चेत् माधवेभ्यः वाधयो भवति कौशिक
श्चेत् वाधवोभ्यः वधुशब्दागर्गादिपुष्ट्यतेततः सिद्धे कौशिकेयञ्जितिनियमांथवचने ।
गर्मादिपादोप्यन्तर्गाणं कार्यार्थः सर्वत्र लोहितादि कतन्तेभः इति वाधव्यायनो
कपिदोधादंगिरसे कपिदोधिदूतेताभां आंगिरसेपत्यं विशेषेणोत्रेयत्पयो भवति
कौष्यः वौष्यः आंगिरस इति किं कोपेयः पौतिः कपिशब्दो गार्गादिपुष्ट्यतेतस्य नियमांथं
ग्रहणं आंगिरसेपत्यं वासात् लोहितादि कार्यार्थं अगणपादः काणायनो वतंशश्च
आंगिर इत्येव वतंशश्च आंगिरसेपत्यं विशेषेणोत्रेयकृतयो भवति वातंशार्थं कर्मार्थं मि

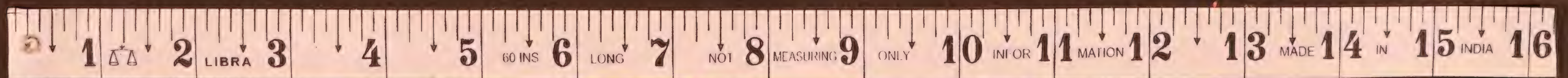
दंयावतागर्गादिष्वयंयद्यतेष्वशिवादिषुपद्यतेतत्रोगिरसेशिवायणोवाधनात् एतववन
 मोगिरसेतभयत्रपाटसामर्थ्यात्प्रत्ययद्वमपिभवतिदातोऽयःवातेटः लक्त्वयो ओगिर
 सदत्तेववतेडशाद्वातोगिरस्यांस्त्रियांश्चत्प्रत्ययोभवति तस्यलभ्यतिगार्गोवादिपादौ
 प वतेडौओगिरसदत्तेववातेडायनीशिवाद्यचित्तवातेडौ अस्यादिभःफञ् ओगिरसद
 तिनित्वत्त अस्यादिभोगोत्रेयत्तफञ्प्रत्ययोभवति अस्यायनः आश्रमायनः येतगोत्र
 प्रत्ययान्ताःपद्यन्तेतेभःसामर्थ्याद्गुनिप्रत्ययोविज्ञायते अश्च अशमनी शोखटिव प
 ट रोहित एवर्जल भरिल भडिल पंडित प्रकृति रामोट हवि शोवा काश काण ।
 गोलाह अर्क सुन वन पट चक्र भूल अविष्टा पाविन्द पावित्र प्रणामभूम्य वागिम
 नो चिन्तर कूट प्राणोत्रेये जन वत शीष अर्ह वीजविषम विष्णाल गिरिवल अ
 प दासक वैल्य वाष्प अतडुल पुंसिजात अर्जत मृदसमत अत्रेय भारद्वाज भर
 द्वाजात्रेय उत्त आपट शिव किव खटिर भार्गवेरात्रे भार्गवाद्वाटपत्तेगोत्रेगोर्तफ
 न्प्रत्ययोभवति भार्गीयणेभवतित्रैरात्तश्चेत भार्गविरत्यः शिवादिभोगोण गोत्रद

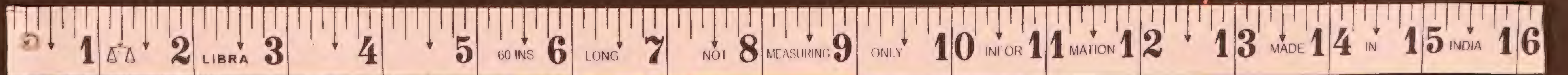
का.
द्व प्र

२२

तिनिवृत्ते अतः प्रभृति सामान्येनापत्यमात्रे प्रत्ययावित्तायन्ते शिवादिभ्योपत्ये अणप्र
त्ययो भवति यथा यथामिजादीनामपवादः शैवः श्रौष्टः तदाशब्दे प्रत्ययते वारिल्ल
णमुदीचा मिजं वायित्ते एणप्रत्ययस्य तवाधानमते तादार्ण्यः गंगाशब्दः पद्यते
तिकादिकादिफिजाशुभ्रादिष्कासहसमावेशार्थं तेनैत्रैरूपं भवति गंगाः गंगा
गायतिः गंगोयः विपाटकत्रोत्रपद्यते कौजादिलक्षणो नक्कजासमावेशार्थं वै
पाशः वैपाशयित्यः शिवप्रोष्टपौष्टिक गंड जंभ ऊढर अर्नाभिलानसन्धि पुत्रिक
ऊस्य कोरुत कहुयरोयपिल वतर्ण तणकाण दीरप्रद जलद्रुद परिषेक ।
गोहिलिक जटिलकविथिरक मंजरीकवृष्टिक वर्जल खेजल रेफ आलेख
न विप्रवणतवण वर्तनाक्ष पिटक पिटाक तट्टाक तभाकजलनाण जनक
न उक्तेया सरहिताका आतसेतासपिष्टपिष्टमसूरकाण उद्धं अशिषेण वि
पाश यस्तु लस्य द्रास्य अहस्यूल वलन्दर विरूपाक्ष भूमितलासपत्नी द्यवो
नयाः दिवेणी दिवाणं च अहह्यभ्योनदीमानधीभस्तत्रामिकायः इदिर्यस्या

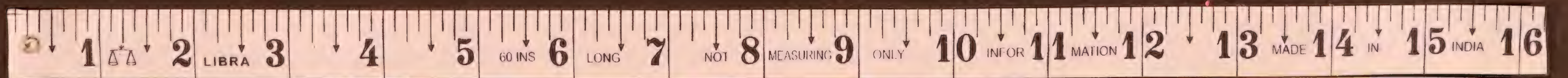

वामादिस्तद्वहं अहंदाभरतिशब्दपरमनदीमानवीभः इत्यर्थः तेनाभेदात्प्रकृतयो
 निर्दिष्टपत्तेभत्रासिकाभरतिसर्वनाम्नाप्रत्ययप्रकृतेप्रकृत्यवसर्गः अहंदातिथानियाति
 नदीनां मानवीणां चनामयेपातितेभ्योपत्येणप्रत्ययाभवतिह्रकोपवादः यमुनाया अप
 त्ययामुनः इत्यावत्या अपत्येसरावतः वैतस्यः ताम्रदः मानवीभः चिन्ताया अपत्येवेति
 तः शैलितः अहंदाभरति किं वोदभागाया अपत्येवोदभागेयः वासवदत्तेयः नदीमश्व
 वीभरति किं सौयर्ण्यः वैततेयः तत्रासिकाभरति किं शोभनाया अपत्येशोभनेयः
 अथान्यकद्विस्त्रिभ्यश्च ऋषयः प्रसिद्धावसिष्ठादयः अन्यकाद्विस्त्रयः ऊरुवदतिवंशाख्याः
 अथादिववनेभः प्रातिपदिकेभ्यः अपत्येः प्रत्ययोभवतिइजोपवादः अथादिभ्यः त
 एतात फकादिभिरेवभवति तयो ऋषिभ्यस्तावत् वासिष्ठः वैश्वामित्रः अन्यकेभ्यः
 साफल्यः रान्यमः द्विस्त्रिभ्यः वासुदेवः आतिरुद्धः नाकुलः सारुदेवः कथंप्रतर्दितानां
 शब्दानां अन्यकादिवंशसमाश्रयो नान्वात्मानयुज्यते केचिदाहुः कथमपिकाक
 तालीयन्यायेन ऊर्वादि वंशेषु संकरेण तज्जलसहदेवादयः शब्दाः सुरहवसंकीलता

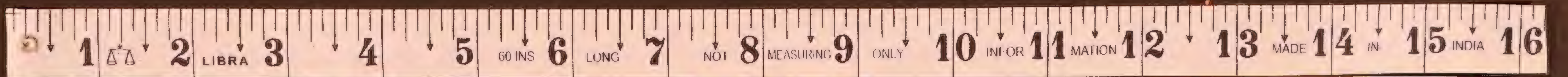

का.
द्वप्र
२२८

स्नानपादायणीतिनास्तिरूपनिबद्धेति अथवाअन्यकद्विस्त्रुवेंशशब्दानित्याप
कतेप्रयेशब्दाःप्रयुज्यन्तेनकुलसहदेवाद्यस्ततदं प्रत्ययविधानमिति न दोषः सात
रुसंख्यासंभट्टपूर्वायाः मात्रशब्दात्संख्यापूर्वात्संभट्टपूर्वाच्चापत्येणप्रत्ययोभवा
ति उकारश्चान्तादेशोभवति द्वयोर्मोत्रोरपसंभट्टमातरः त्रैमातरः सस्मातरः भट्टमातरः
आदेशार्थवचनं प्रत्ययः पुनरुत्सर्गोवमिदः स्त्रीलिंगनिर्देशार्थे च तेनधातुमा
तर्तभवति संख्यासंभट्टपूर्वादितिकिं सौमात्रः शुभादिपाठादौ मोत्रयः कत्यायाः का
नीतव कत्याशब्दादपत्येणप्रत्ययोभवतितत्सत्रियोगेनचकनीतादेशः फकीपवा
दः अत्यायाप्रत्येकातीतः कर्णः कानीनोव्यासः विकर्णं शुं कक्कालादत्सभ
दाजात्रिषु विकर्णं शुं गक्कालशब्देभ्योयशासंख्यवत्सभरदाजात्रिषुपत्यविशेष
प्रत्ययोभवति वैकर्णीभभवतिवात्स्येकेन वैकर्णीरत्यः शौंगोभवतिभारदाजंश्वत
शौंगिरत्यः क्कागलोभवतिआत्रेयश्चैत काशालिरत्यः शुंगशब्दस्त्रीलिंगमयेपठन्ति
तेफकंप्रत्युदाहरन्तिद्वयमपिचप्रमाणमभयशामूत्रप्रणयनात् पीलायाना त

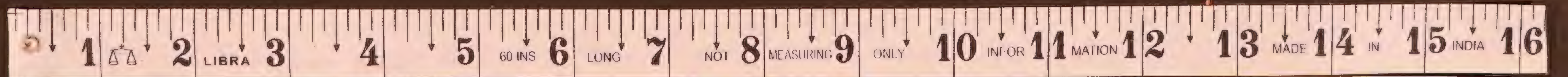

कृषिकाणोवायकोद्यवदति फकि प्राप्तेपदेणप्रत्ययोविधीयतेपीलायाअपत्येवाणप्रत्य।
 योभवति पैलःपैलेयः फकसकृकात् मंडुकशब्दादपत्येफकप्रत्ययोभवति चकारा
 दाववातत्रस्तैरूपेभवतिमांडुकेयःमांडुकःमांडुकिः स्त्रीभ्योफक स्त्रीप्रहणान दावा
 दिस्त्रीप्रत्ययान्ताःशब्दादस्येतेतेभ्योपत्येफकप्रत्ययोभवति सौपलेयःवैततेयःस्त्रीप्रत्य
 यदित्तानादस्यार्थग्रहणेइह नभवति ऐडुदिडुःदादइतिवडवाथाद्वयेवाच्येवाडवे
 योव्रषःअपत्येप्राप्तेततोपकृष्टेषेविधीयतेतेनापेतवाडइतिभवति अक्रौंकोकिला
 त्सतःक्रौवःकौकिलः द्यवः स्त्रीसेवद्यवःस्त्रीप्रत्ययान्तादपत्येफकप्रत्ययोभवति ।
 तत्राभिकोराणपवादःदाज्ञायाअपत्येदात्रेयःयोस्त्रेयः इतच्चातिजः स्त्रीप्रहणानिद्वित्रे
 चकारोद्यवोचकर्षणार्थरकमान्तादनिजन्तादपत्यविषयोभवति आत्रेयःनापेयः
 इतइति किंदादिःसादिःअतिइइति किं दाक्षायाणःप्राक्षायाणःद्यवइति किं मरी।
 वेरपत्यंमारीवः शुभ्रादिभ्यश्च शुभ्रइत्येवमादिभःशब्देभ्यःअपत्यार्थेफकप्रत्ययोभव
 ति यथायोगमिजादीनामपवादःश्रोत्रेयःवैष्टुपरीयःचकारोद्यवत्समर्थःप्राकृति

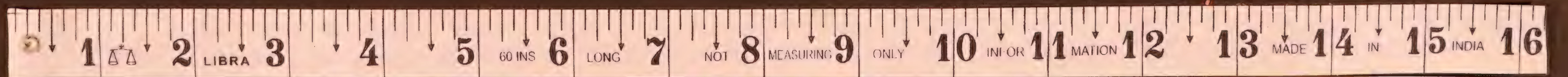

का.
वृ प्र
२५

गताताममवोः यति गंगेयः पांडवेयः इत्यादिमिदं भवति शुभविष्टबालकृतशितदा ।
हारशालास्यशालाकाधलेवाभ्रविथर्विकमा रोहिणी रुक्मिणी दिवसबालकश्च
जवस्थिशतदिलक्षणाशमयोर्वामिष्टे गोधाकृतकाशा आणीविश्राणाह भरत
भरत कमष्ट समष्ट एकंदु एकंदु पविंदु कर्पूर इतर अततर आलीह सुवद स
दत्त सुतासन कदुतदश्चक शाप कुमारिकाकिशोरिका ऊर्वरिका जिलाशिन प
रिधि वायुदत्त शकलशावल खंडुलश्रविका अशोका गंधपिंगलाखंडोन्मता अत
दृष्टिन जलोतिवलीवर्द विग्रह रीज सन अममजिन विकलऊकीतकांकशपे
विकलशब्दात्कुशीतकशब्दाच्चापत्यविशेषकाशपेक्षकृत्ययोभवति वैकोणयः
कौशीतकेयः काशपपदतिकि वैकर्णः कौशीतकिः भुवोच्चक भूशब्दादपत्येक्षक
त्ययोभवति तत्सत्रियोगेनचवुगागमः भौवेयः कल्याणादीनामितिङ् कल्या
णीत्येवमादीनां शब्दानामपत्येक्षकृत्ययोभवति तत्सत्रियोगेनचनजादेशः स्त्रीप्र
त्ययानामादेशार्थवचनं प्रत्ययस्यसिद्धतात् अत्येष्टासुभयार्थग्रहणं कल्याणित्येयः

सौभाग्येतेयः कृद्गमिन्त्यन्तरस्यभयपटवृद्धिः कल्याणीसुभगाबंधकीअनस्यष्टिःअन
 टष्टिःजरतीवलीवटीजेष्टाकतिष्टामधमापरसी कुलदायावा कल्याणदतीतिऊ
 लदापररूपेतिपातनात् कुलदाशब्दादपत्येकप्रत्ययोभवति तत्सत्रियोगेनवाइ
 नजादेशोभवतिआदेशाथंबचने प्रत्ययःपूर्वगौवसिद्धःकोलदेयः कोलदितेयः
 याकुलान्यदतीतिमूलंभित्तिततःसुद्राभइतिपरवाहकाभवतितयंकौलदेरः
 वटकासोपेरक चटकायोपेरकप्रत्ययोभवतिचाटकरःचटकाश्चेतिवक्तव्यं चटक
 स्पापत्यंचाटकैरःस्त्रियामपत्येकप्रत्ययोभवतिचाटका गोधाया
 फुक गोधायाअपत्ये एकप्रत्ययोभवतिगौथेरःअभ्राटिष्यंपद्यतेतेनगौथेयइत्य
 पिभवति आभ्रादीचां गोधायाअपत्येआरकप्रत्ययोभवति उदीचामार्याणामते
 नगौथारःआवीर्यग्रहाणंप्रजाथं वचनसामर्थ्यात्पूर्वणसमावेशोभविष्यति आर
 खचनमनर्थकंरकासिद्धत्वात् ज्ञापनार्थंतस्यनेभोपिभवतिजांटारःपांटारः सु
 द्राभोया कुगवर्ततेनारक अस्तरितत्वात् सुद्राग्रंहीताचीलहीनासु अर्थ

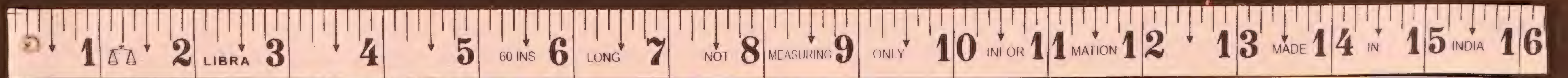

का
द्वप्र

231

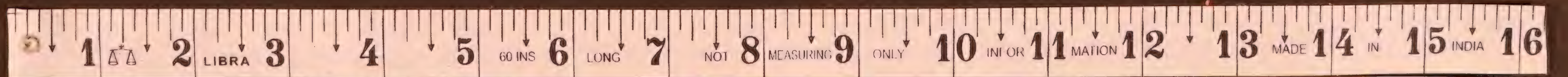
पमैणतदभिधायित्वास्त्रीलिङ्गाप्रकृतयोनिर्दिश्यन्तेत्वापत्तेर्वाङ्मययोर्भवति ह्रस्वो
पवाटकाण्यः काणोरः दासेयः दासेरः पितृषुसङ्ख्या पितृषुसङ्ख्यापत्तेर्वाङ्मय
त्ययोभवतिपैतृषुस्त्रीयः ह्रस्वलोपः पितृषुसङ्ख्यापत्तयेह्रस्विकपरतोभवतिपैतृषु
सेयः कथं पुनरिह ह्रस्विकप्रत्ययः एतेदेवजापकं ह्रस्वोभावस्य मातृषुसङ्ख्या पितृषुस
रित्येवतेपितृषुसङ्ख्यापत्तयेह्रस्विकप्रत्ययः ह्रस्वलोपः मातृषु
सेयः मातृषुस्त्रीयः वतष्पाशो ह्रस्व वतष्पादभिधायिनीभः प्रकृतिभ्योपत्तेर्ह्रस्वप्र
त्ययोभवति आणादीनामपवाटकामंडलेयः शौचिवातेयः जावेयः गृष्ट्यादिभ्यश्च ग
ष्ट्यादित्योपत्तेर्ह्रस्वप्रत्ययोभवति आणादीनामपवाटकाः शार्ह्वेयः शार्ह्वेयः गृष्टिशब्दोय
श्चतष्पातवतस्तस्यपूर्वणौवद्विदेवचनस्यचतष्पादर्थं गृष्टिद्विष्टिह्रस्वलिङ्गलिङ्गि
ह्रस्विकप्रत्ययवन्ति मित्रय राजस्यपुत्रायत राजशब्दाङ्क्यपुत्रशब्दापत्तेर्यत्प्रत्ययोभव
ति आणादीनामपवाटकादीर्यथाक्रमेण राजन्यः क्षात्र्यः शौचिवातेजातिग्रहणं राजन्योभवा
तिह्रस्वियश्चेत् राजन्योऽन्यः दशशब्दः दशशब्दापत्तेर्युप्रत्ययोभवतिह्रस्वियः अयम्।

मेजर युजमारकरयकारवाहृष्टक संगतः द्वित्रियेकवि मतिवावपितमत रेदनालि
 पेजि दामोलीषि गणवारिकेशोरिकापिंजलादि कुटशलाकापुरु परक शुभ्रदभके
 शिनीवेनाचकंदीमिष्टुपनायशपावनाय प्रपावपुत्र संतंकार वडभिकार पथिकारितम्
 दमकंभू हर्तशालीन इन इलीपिडीवासरयशवृष्टकंदुदिवत्स्वरवर्ज सेनानाल
 द्मणकारिभूष सेनानात्यातिपटिकात्रस्मणशद्वात्कारिवचनेभश्चापत्यप्रत्यये
 णप्रत्ययोभवेति कारिशब्दः काकूणोतंत्रवादीतोवावकः हारिषेणः वारिषेणः ला
 द्मणः तात्रवायः कौभकारः नापित्यः उदीचामिज्ज णप्रामेइचपरोविधीयतेसेना
 नालदमकारितोपत्येइचप्रत्ययोभवति उदीचोमेतेनहारिषेणः लाद्मणः तान्दवा
 यिः नापितिः वचनसामर्थ्यादेवप्रत्ययसमावेशे लब्धे आचार्यग्रहणवैचित्पार्थं तत्त
 शब्दः शिवादिस्तेनाणाश्चमिज्जाप्यतेनतएः तत्त्वोपत्यंताद्मणः ताद्मणः तिका
 दिभः फिज्ज तिकइत्येवमादिभः अपत्यंफिज्जप्रत्ययोभवति तैकायनिः कैतवाय
 तिः वृषशब्दोत्रपद्यतेतस्यप्रत्ययसन्निधौगेतयकारान्ततमिष्यते वार्षायणिः कौभ

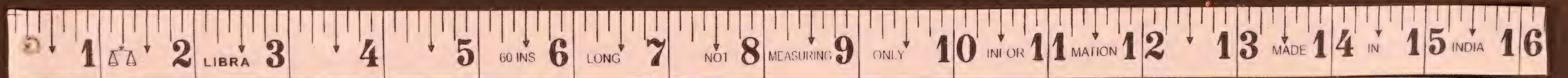

का.
द्व प्र
२३

वशादः पयते स च क्षत्रियवचनः डौरस शब्देन क्षत्रप्रत्ययान्तेन सारवर्णीत यस्तु ऊर्वादिभ्योऽणः
ततश्च न भवेत्तव्यं तथा चापक्षत्रिणार्धजित इत्यत्रोदाहृतं कौरव्यः पिता कौरव्यः पुत्र इति ति
क कितवसे जा वालिशिवा उरसनाद्य सैन्यवयामन्य रूप ग्राम्यदृष्टानीदृशमिदं ऊरुदेव
रथ तैत्तिल डौरस शोकटगोकक्ष कौरव्य भौरिकि भौलिकि वैपयत वैदयत शैलयत
क्षैजयत धृजयत चंद्रमस शुभा गंगा वरेण्य वसु शारंकवाह्यक लोमका सयासन्त उ
दय यज्ञ कौत्सल्य कार्मार्याभ्यां चणा कौत्सल्य कार्मार्याशब्दाभ्यामपत्येऽपि जप्रत्ययो भ
वति कौत्सल्ययतिः कार्मार्यायतिः परमप्रकृतेरेवायमिष्यते कौत्सल्यपत्यं कर्मा रस्या
पत्यमिति प्रत्ययसंज्ञियोगेन तत्र प्रकृतिरूपं निपात्यते तथा च स्मृत्यन्तरं ऋष्यकोमलकर्मा
रका गवृषणौ शुद्धिर्वादिषु स्येति श्रार्ग्यायतिः कौत्सल्ययतिः कार्मार्यायतिः क्राण्यायतिः
वार्षायतिः श्रणोद्यचः श्रुतान्तात् द्यचः श्रान्तिपदिकादपत्येऽपि जप्रत्ययो भवति का।
त्रायतिः होत्रायतिः श्रान्तिर्वादि किं दाक्षायणः प्रायायणः द्यच इति किं डौपयति उदीचां
ब्रह्मादगोत्रं ब्रह्मयच्छ ब्रह्मयमगोत्रं तस्मादपत्येऽपि जप्रत्ययो भवति उदीचामाचार्याणां

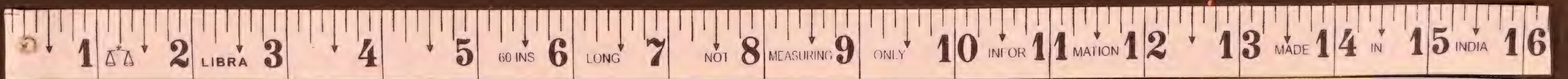
मपि ज्ञातिशब्दपदव्यतिरिक्तः कुलार्थः उत्तरसूत्रे सर्वप्रतिषेधादिहृतदन्तः केवलस्य
रस्यते कुलशब्दात्प्रातिपदिकार्केवलाच्चापत्येवप्रत्ययो भवति आह कुलीनः राजकु
लीनः महाकुलीनः कुलीनः अथर्वपदादन्यतरस्यां यद्दुक्कञ्चो अविद्यमाने सर्वपदे
यस्यातदसर्वपदे समाससंबन्धिनः सर्वपदस्याभावेन कुलशब्दो विशेष्यते अथर्वपदा
त्तुल्यशब्दादन्यतरस्यां यत्दुक्कन्यौ प्रत्ययो भवतः अन्यतरस्यां ताभ्यां सुक्ते लो भवति कु
ल्यः कौलेयकः कुलीनां पदग्रहणं किं बहु शर्वपदादपि यथा स्यात् बहु कुल्यः व
हु कौलेयकः बहु कुलीनः महाक्ते लादे लो महाकुलशब्दादपत्येव प्रत्य
यो भवतः अन्यतरस्यां ग्रहणात् बहु महाकुलीनः महाकुलः महाकुलीनः दुष्कु
लात्कुल दुष्कुलशब्दात्प्रत्ययो भवति दुष्कुलेयः अन्यतरस्यां ग्रहणात् बहु तेः ल
षु दुष्कुलीनः स्वसुक्कः सुहृशब्दादपत्येव प्रत्ययो भवति अणोपवादः स्वसुरप
ते स्वसीयः भ्रातर्यश्च भ्रातृशब्दादपत्येव प्रत्ययो भवति चकाराच्च् अणोपवादः
भ्रातृवः भ्रात्रीयः तकारः सरथः व्यसपत्रे सुपत्तशब्दः शत्रुपरीयः शब्दान्तरमव्यु

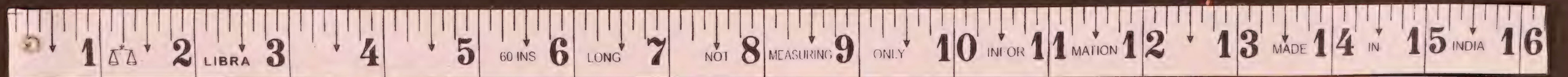
का.
वृ प्र
२३२

सुमेव सपत्नशब्दादपरेकारमिवार्थे निपातयन्ति सपत्नीव सपत्नः श्रावशब्दात्प्रत्ययो
भवति समुदायेन चेदमित्रः सपत्न इत्युच्यते अतार्थो अनास्त्येव पासनाभ्यान्त्येः
कंदकः रेवत्यादिभ्यश्च कं रेवतीत्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः टक्प्रत्ययो भवति यथा यश्च
कारादीनामपवादः रेवतिकः अश्वपालिकः रेवती अश्वपाली मणिपाली द्वारपाली च
कंचेचिन वृकग्राहकफग्राहकदत्तग्राहक कूटात् गोत्रस्थियात्कुत्सनेण च पौत्रप्रभृ
तिगोत्रेण तत्पते गोत्र्यास्तीतटीभिर्धायितः शब्दादपत्येण प्रत्ययो भवति वकारादृक् कं
त्सने गम्पमाने पितरसं विज्ञाते मातृवपदेशोपत्यस्य कुत्सागर्या अपत्यं गार्गो जाल्मः
गार्गिकः शौचुकायनः शौचुकार्यानिकः गोत्राष्टुतीति प्रत्ययो भवतः गोत्ररतिकिं का
रिकेयो जाल्मः स्त्रिया रतिकिं शौचगविः जाल्मः कुत्सनरतिकिं गार्गयो माणवकः
बृहदादौ सौवीरेषु बहुलं कुत्सन इत्येव सौवीरेष्विति प्रकृतिविशेषणं बृहदात्सौवीरगो
त्रादपत्येव बहुलं टक्प्रत्ययो भवति कुत्सने गम्पमाने भागवित्तेः भागवित्तिकः पक्षेयया
प्राप्तेः क भागवित्तायनः तार्णवित्स्वतार्णवित्त्विकः पक्षे ताल्वित्स्वतार्णवित्त्विकः अकशापः

२३

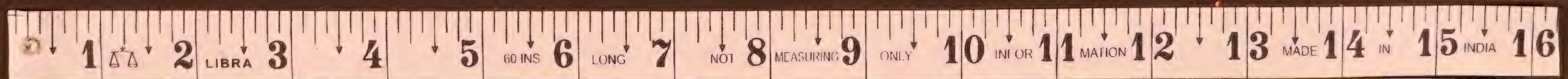
शुभ्रादिः श्राकशापेयः तस्यापत्यं श्राकशापेयिकः पक्षे श्राकशापीयः भागध्वदेवितिः
 द्वितीयस्तार्णदिवः तृतीयः साकशापयोगोतादृक् बहुलान्ततः बृहद्रहणं स्त्री।
 निवृत्त्यर्थं सौवीरस्थितिकिं औपगविः जाल्मः कुत्सनरत्येव भागविज्ञायनो माणव
 कः बहुलग्रहणमपायिवैविचार्य गोत्रस्थियादत्पारभचवारे योगाक्षेपुप्रथमः।
 कुत्सनपवग्रन्तः सौवीरगोत्रपव सधमेमादयोरपितेदेतद्वहुलग्रहणान्नभते।
 केव्व च कुत्सनरत्येव सौवीरस्थितिवफेरिति फिजो ग्रहणं तद्विन्नः बृहदाधिकारात्
 पित्रन्तात्सौवीरगोत्रादपत्येकप्रत्ययो भवति वकारादृक् कुत्सनेगम्यमाने यमुर्दस्या
 पत्यंतिकादिभः फिज यामुन्दायतिः तस्यापत्यं यामुर्दायनीयः यामुन्दायनियः कुत्स
 नरत्येव यामुन्दायतिः फिजन्तात्सौवीरगोत्रादोत्सर्गिकस्याण आगतस्याण द्वित्रिया
 र्धमितरतिलक सौवीरस्थितेव यामुन्दायतिः यामुन्दाश्चसुयामाचवार्धयणिफिजः
 स्मृतः सौवीरेषु च कुत्सायां दौयोगौ शौव्वित्सरेत पांढा कृतिमिमताभ्यां एफिजो
 प्रत्ययो भवतः फकोपवादः अस्याश्चुरस्य परतिपाशोलक्षणाव्यभिचारविह्वमपत्ये

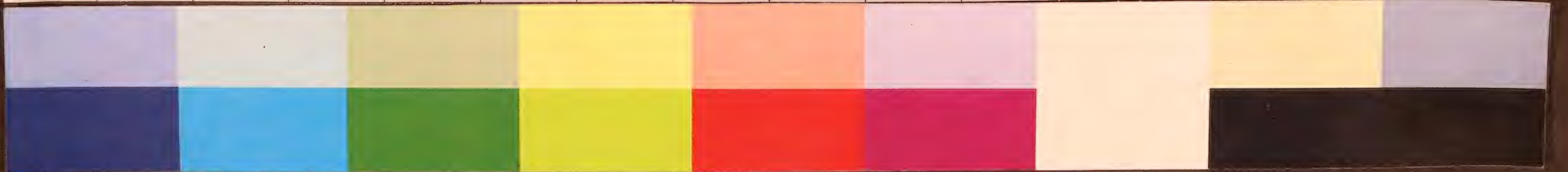
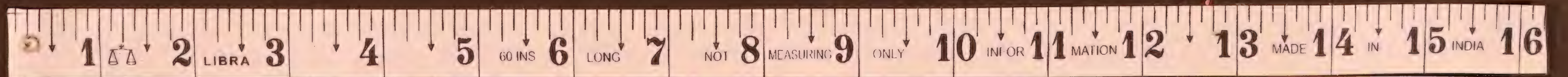
का.
वृ.प्र.

२३२

दृश्यामेखेन भवतीति पांदाहृतः पांदाहृत्यायतिः मैमतः मैमतायतिः सौवीरेषित्येव पांदा
हृत्यायनः मैमतायनः पांदाहृतेयन्निज इति फ.क. मिमताशब्दोपि तद्वादिषु पठते ऊर्वा
दिभ्योऽपः सौवीरेषिति बहुलग्रहणमिति च निवृत्ते कुरुक्षेत्रेवमादिभ्यः शब्देभ्यः अपत्ये
ण प्रत्ययो भवति कौरव्यः गार्ग्यः कुरुणादिभ्योऽप इति कुरुणादपरोपिण्यप्रत्ययो भ
वति ष्यति सत्तापः क्षत्रियात्तद्वा जसेतः तस्मैव बहु पुलका भवति तद्ये अयन्तश्चूयतप
व कौरव्याः तिकादिषु पादात्किञ्चिदपि भवति कौरवायतिः रथशब्दोऽप्यतस्मैव जातिवव
तात्रैवर्णिकेभ्यः किञ्चिद् नारथकारजातिः कारिणास्तरथकाराङ्गे तस्मैत्रैवैव णः सिद्धः
केशिनीशब्दः पद्यते तस्मै केशिन्ये पुंवद्भावे भवति स्त्रीलिङ्गानिर्देशा सामर्थ्यात् वेनाच्छं
दसीति पद्यते कथं भाषायां नैण्यराजाच्छन्दसण्यवाये प्रमादात्कविभिः प्रयुक्तः वामरथ
शब्दः पद्यते तस्मै कणादिव कार्यमिष्यतः स्वरं वज्रयित्वा लगादिकमस्पातिदिष्यते बहु।
पुवामरथाः स्त्रीवामरथीवामरथ्यायनीपुवावामरथ्यायनः वामरथाच्छाशः वामरथा
तिसंज्ञाकलक्षणानि स्वरस्तप्रत्ययस्यैव भवति नातिदेशिकसायुदात्तत्वे कुरुगार्ग

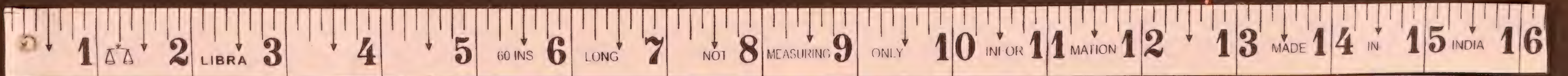

मतेन ग्रामग्रामायनिर्णयः प्रायतिः ग्रामरक्षायतिः कारशब्दौ च गोत्रात्परत्वादनेनैव भवि
तये नापितायति उदीचामितिकिं ग्रामग्रामिः बृहदितिकिं याज्ञदत्तः अगोत्रादितिकिं
उदीचामिः वाकिनादीनां ऊक्क वाकिन इत्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः अपत्येफिज्प्रत्ययोभव
ति तत्सिन्धियोगेन चेषां ऊगागमः यदि ते बृहदमगोत्रं शब्दं तस्यागमार्थमेव ग्रहणं अ
त्येषामुभयार्थं वाकिनायतिः गोरेडकायतिः इजायपवादे योगः उदीचामित्यधिकारा
त्पक्षेतेपि भवन्ति वाकिनिर्णयिदिकारिक्यकाकायलेकाचमिणोर्नलोपश्च उवा
नादत्यतरस्याम् उदीचां बृहदित्यनुवर्तते पुत्रान्तबृहदमगोत्रमिति पूर्वैर्गोत्रमिदं त
स्मिन्नेन ऊगागमोत्पत्त्यर्थं निधीयते पुत्रान्तान्तात्पत्तिपटिकायः फज्प्रत्ययस्तस्मि
न्नाभूते ऊगागमोत्पत्त्यर्थं भवति पुत्रान्तस्य ते तत्रैव संवधते गांगीपुत्री वत्सीमुषा
यणिः वात्सीपुत्रकायणिः वात्सीपुत्रिः प्राचामबृहदात्फित्वहुले अबृहदाच्च बृहदाद
पदेऽपि स्यत्ययो भवति प्राचामाचार्याणां मतेन बहुले ग्लुबुकस्यापत्यं शुबुकायतिः अ
रिडं वकायतिः प्राचामितिकिं सौडिकः सौचुकिः अबृहदितिकिं राजदत्तः उदीचां

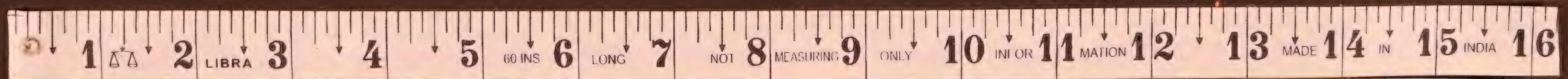

का.
वृष
२३५

प्राचां बहुलमन्यतरस्यामिति सर्वपते विकल्पार्थाः तेषामेकेनैव सिध्यति तत्राचार्यग्रहणं
पूर्वार्थं बहुलग्रहणं वैविध्यार्थमस्ति चित्रं भवत्येव दाक्षिः प्रादिः मनोज्ञता वज्रतोषुक
मनुष्यशब्दादज्ञाता विद्येतो भवतः सुमुदायेत चेत्तातिगाम्यते मानवः मानवः जातिशब्दा
वेतौ अपत्यार्थोऽत्र नास्ति एव तत्राच मानवार्थ इति बहुलं भवति अपत्यविवक्षायां न तौ
व भवितव्यं मानवीः प्रजापति अपत्येयं तस्मिन् मूढे मनोरोत्सर्गिकः स्मृतः तकारस्य च
सुवत्सुतनसिध्यति मानवः अपत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रं पौत्रप्रभृतिरपत्यं तत्रोत्रसंज्ञं भव
ति संबंधिवचनादपत्यशब्दस्य तत्पत्वं तदप्येक्षया पौत्रप्रभृते गोत्रसंज्ञा विज्ञायते वा
गं स्पष्टं पौत्रात्प्रभृतिगार्पः वात्स्यः वात्स्यः अपत्यं व्यपदेशाय संज्ञिताः उत्तरत्र पौत्रप्रभृती
ति किं अनन्तरस्य माभूत् कौजिः गार्गिः गोत्रप्रदेशाः एको गोत्र इत्येव मादयः जीव
ति तव च्येयुवा अभिजनप्रवंशावंशाः तत्र भवो वंशः पित्रादिः तस्मिन् जीवति सति पौत्रप्र
भृतिरपत्यं युवसंज्ञं भवति पौत्रप्रभृति इति वनसमानाधिकरणेनापत्यं विशेषेणाति कि
न्तर्हि षष्ठो विपरिणाम्यते पौत्रप्रभृतेरपत्यमिति तेन च तर्थादारभ्य युवसंज्ञा विज्ञायते

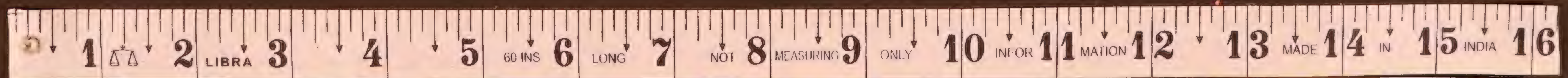
गार्ग्यायणाः वात्स्यायनः तृणाद्वोवधारणार्थः पुत्रैव न गोत्रमिति भ्रातरि ज्ञायसि भ्रातरि
 ज्ञायसि जीवति कनीया भ्राता युव संज्ञो भवति पौत्र प्रभृतेरप्यंत्यं गार्ग्यं स्पष्टौ पुत्रोत्तयोः
 कनीयान्तेतेपि पित्रादाववश्यं जीवति भ्रातरि युव संज्ञो भवति अवंश्याय यमारेभः प्र
 र्वजाः पित्रादयो वंश्या इत्युच्यन्ते भ्राता तु न वंश्याः प्रकाराणां वात गार्ग्यं जीवति गार्ग्यं
 एतौ स्पकनीया भ्राता वात्स्यायनः दाक्षायनः वात्स्यस्मिन्सपिंडे स्य विरतरे जीवति स
 मम पुरुषावप्यस्य पिंडाः स्य यन्ते येषां मम यत्र दशाहानि कुलस्यात्र न भंजाते दानं प्रति
 ग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते इत्येवमादिकायां क्रियायामधिकारः भ्रातरस्य स्मिन्सपि
 ण्डे स्य विरतरे जीवति पौत्र प्रभृतेरप्यंत्यं जीवदेव युव संज्ञं वा भवति प्राकृतं जीवति प्रहृष्टं
 सपिंडं स्य विशेषां मिदं तु संज्ञितं इत्यतः निर्देश उभयोः कर्षणार्थः स्यात् न वयमास्थान
 वंशविशेषः चेत्कृष्टे सपिंडे यस्यात् पितृव्ये पितामह भ्रातरि वा वयमाधिके जीवति गार्ग्या
 यंत्यं गार्ग्यायणाः गार्ग्या वा वात्स्यायना वात्स्या वा दाक्षायणो दाक्षिर्वा स्य विरतर इति किं
 स्यात् न वयमास्थाने गार्ग्य एव भवति जीवतीति किं स्यते स्यतो वा गार्ग्य एव भवति बृहस्पच

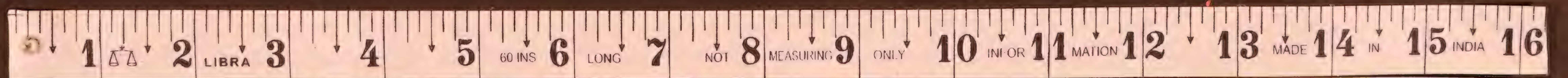
का.
वृ प्र
२३५

संज्ञायां अपत्यमन्तरितं बृहमिति शास्त्रान्तरे परिभाषाणां होत्रं बृहमित्युच्यते बृहस्पतुव
संज्ञा भवति पूजायां गम्यमानायां संज्ञा सामर्थ्या होत्रं युवप्रत्ययेन पुनरुच्यते बृहस्पेति षष्ठी
निर्देशः विचित्रासूत्रस्य कृतिरिति तत्र भवान् गार्गीयणो गार्गीयवा तत्र भवात्वात्सायनो
वात्सो वा पूजायामितिकिं गार्गिः वात्स्यः सूत्रस्य कृत्सायां सूत्रो युवसंज्ञा भवति निवृत्तौ
प्रधानो विकल्पः युवसंज्ञायां प्रतिषिद्धायां पक्षे गोत्रसंज्ञैव भवति प्रतिपत्ताभावात् गार्गी
जान्मः गार्गीयणो वा वात्स्यो जान्मः वात्स्ययनो वा कृत्सायामितिकिं गार्गीयणाः ज
नपदशब्दान्तरविषयादञ् जानपदशब्दो यः क्षत्रियवादी तस्मात्पत्ये अञ्प्रत्ययो भवति
पांचालः पेकाक्षः वैदेहः जानपदशब्दादितिकिं दुहोरपत्यं दौहवः पौरवः क्षत्रियादिति
किं ब्राह्मणस्य पांचालस्यापत्यं पांचालिः वैदेहिः क्षत्रियसमानशब्दात् जानपदस्य राज
न्यपत्यवत् पांचालानां राजा पांचालः वैदकः सार्यातः अबृहदादपि तदाववत्तविषयादि
तिबुज्याप्यते साल्वेयगान्धारिभ्यां च साल्वेयगान्धारिशब्दाभासपत्ये अञ्प्रत्ययो भ
वति जनपतिशब्दावेतौ क्षत्रियाभिधायितौ ताभ्यामनपवादे बृहदादिति त्रिंशत्तु प्रत्युत

२६

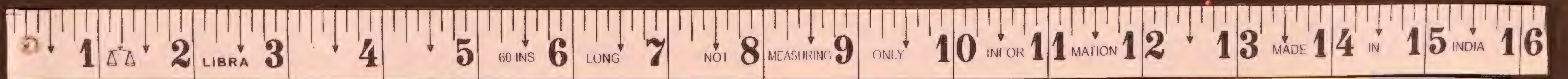
रन्निधीयते सार्वभौमः तस्मै राजनीत्येव सार्वभौमो राजा गान्धारो राजा यज्ञसगथा
 कलिंगश्चरमसादण जानपदशब्दात्त्रियाभिधायितः द्यवः सार्वभौमः कलिंगस्य रमस
 इत्येते भस्मापत्येण प्रत्ययो भवति अजोपवाटः अंगः वांगः सैलपौंड्रः सार्वभौमः कालि
 गाः शौरसः तस्मै राजनीत्येव अंगः सार्वभौमः कालिगः शारमसः बृहदेकोसलाजा
 दोल्लण जानपदशब्दात्त्रियादित्येव बृहदात्प्रातिपदिकादिकारान्ताश्च कोसलाजाद
 शब्दाभ्यावापत्येण प्रत्ययो भवति अजोपवाटः बृहदान्ताजावत् अंवष्टः सौवीर्यः इका
 रान्तात् अवंष्टः कोन्तः कोसलाजादये भृहदर्थे ग्रहणं कौत्सः अजानपयः तप
 करणं किं कुमारीनाम जनपदसमानशब्दः क्षत्रियः तस्यापत्यं कौमारः पोंडोर्जनपदश
 द्वात्त्रियाद्यण्वक्तव्यः पोंड्यः अन्यस्मात् पोंडव एव भवति तस्मै राजनीत्येव अंवष्टो राजा
 अवंष्टः अजायः गुरुणादित्योणः जजनपदशब्दात्त्रियादित्येव कुरुशब्दात्त्रिका
 रदिभ्यश्च प्रातिपदिकेभ्योपत्येण प्रत्ययो भवति अणोपवाटः कौरव्यः लकारादित्यः
 नैषत्यः नैवत्यः नैदित्यः तस्मै राजनीत्येव कारोरेवो राजा सार्वभौमः प्रत्ययश्च कलकू

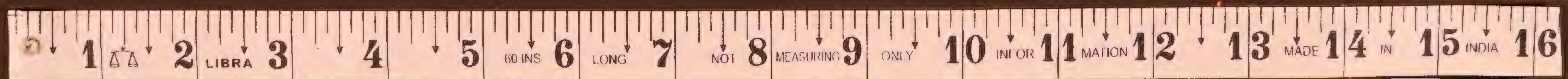
का.
दृष्ट
२३५

हृषमकादिभू जतपदशाब्दात्त्रिविधादित्येवमाल्त्रिविधातत्राश्रितस्यापत्यं प्रवर्तते
फक मालेयः शृणोपोष्यतेमालः तस्यनिवासो जनपदः मालः तदवयवाः उद्भवराद
यस्तेभ्यः त्रिविधं त्रिभ्यः इदं प्रत्ययविधाने मालावयवेभ्यः कलकूटप्रमकशब्देभ्यश्च
पत्येद्वज्रप्रत्ययो भवति शृणोपवाटः डौटुम्विः तल्लालिः माट्टकारिः योरांथरिः कौलि
रिः सारदेरिः प्राणप्रथिः कालकूटिः आश्रमरिः तस्य राजनीत्येव डौदेवविः राजा डौ।
देवराक्षिलखलाः सट्टकाराः युगांथराः श्रोगिलाः शरलिंगाश्च मालावयवसंज्ञिताः
ते तद्राजाः जतपदशाब्दात्त्रिविधादिति चेवमादयः प्रत्ययाः सर्वानां प्रत्ययवस्थान्ते
ततपूर्वगोत्रयुवसंज्ञान्कानोक्त्यवहितवात् तेमादयः तद्राजासंज्ञाभवन्ति तथावै
वोराह्यते तद्राजाप्रदेशाः तद्राजस्य बहुभुतेनैवासि यामित्येवमादयः कंबोजालक
जतपदशाब्दात्त्रिविधादित्येनैतविहितस्तस्याजोलप्रच्यते कंबोजात्प्रत्ययस्यानाभव
कंबोजः कंबोजादिभ्यो लृग्वचनचलाययं कंबजः चोलः केरलः शकः यवनः तस्यरा
जनीत्येव कंबोजो राजा सियामवन्ति कुन्ति कुरुभ्यश्च अवन्ति कुन्ति कुरुशब्देभ्योऽप्यत्र

२

सतद्राजस्यलभवतिस्त्रियामभिधेयायां अवन्तिऊन्तिभ्याम्प्रकःऊरोर्पिस्यवन्तीऊ
 नीऊतःस्त्रियामितिकिं आवर्तः अतश्च स्त्रियामितेवचकारप्रत्ययस्यतद्रजस्यसि
 यामिद्धिधेयायांलभवतितकारविस्रष्टार्यःश्रमेनीमूद्रादरत अवन्त्यादिभ्योल्गव
 तान्नदन्तविधिरत्रनास्तितेनेहृतभवति अवन्त्यामौवीर्या तश्चावभर्गादियौधेयादि
 भ्यः प्राच्येभ्यामर्गादिभ्यः यौधेयादिभ्यः वात्यत्रस्यप्रत्ययस्यलङ्भदति अतश्चाने
 तस्त्रियांलक्ष्माप्रःप्रतिषिध्यतेप्राच्येभ्यःक्षत्रियेत्यस्मावत् पांवालीवैदही आंगीवां
 गीमागधी भर्गादिभ्यःभांगीकाश्वपीकैकेयीयौधेयादिभ्यःयौधेयीशौक्रेयीशौत्रे
 यीकस्यपुनरकारस्यप्रत्ययस्ययौधेयादिभ्योल्गवःप्रतिषिध्यते पांवालिकस्य
 तद्राजस्याजःपार्श्यादियौधेयादिभ्योणाजादित्यस्यकथं पुनस्तस्यभिन्नप्रकरणस्य
 स्यातेनलक्ष्माप्रोतिपत्तदेवज्ञापयतिपांवालिकस्यापितद्राजस्यातश्चेत्यनेनलभ
 वतीति किंमेतस्यज्ञापनेनप्रयोजने पार्श्याणाःस्त्रियांलभवतीतिपशूःरक्षाः
 आसुरीतथाद्योक्तं यौधेयादिभ्यःप्रतिषेधोज्ञापकंलकरतिभर्गाकरूपकैकेय

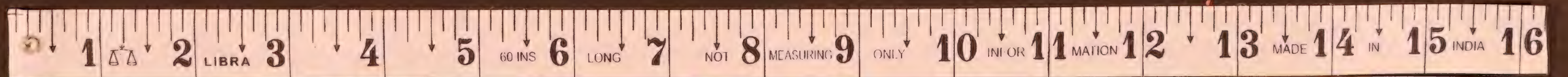

का.
द्वप्र

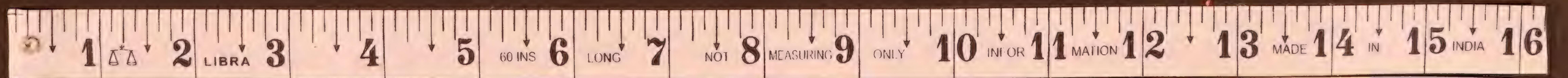
२३०

कश्मीर सालसम्यल उरकौरव भर्गादिः शौक्यशौभेय चोर्तयज्जावाण्य विभक्त
भरत उशीनर यौथेयादि ॥ इतिजटित्वविरचितायांकाशिकायांद्वतौचतर्थस्था
यस्यप्रथमःपादः संश्लोकांयज्जाप्यादः तेनरक्तंरागात् शुक्लसवर्णानरापादनेरे
जेयर्थःरज्यतेनेनेतिरागःतेनेतिरतीयासमर्थीत् रागविशेषवाचिनःशब्दात् रक्तमि
त्येतस्मिन्नर्थेयथाविरहितप्रत्ययोभवति कथायेनरक्तंवसंकाषायं संजिह्वयारक्तं
वसंमांजिह्वं कौक्तंमूकौसंभं रागादितिकिं देवदत्तेनरक्तंवसंकथं कथायौभार्दभ
स्यकौर्णहारिद्रौऊऊटस्पणदावितिउपमानाकाषायाविवकाषायौहारिद्राविव
हारिद्रौद्वैपद्याप्रादन्नितियावन्तीयासमर्थविभक्तिरित्यनवर्तते लात्तारोचनाशक
लकटंमाटक लात्तादिभःरागववनेभःतीयासमर्थभ्यःरक्तमित्येतस्मिन्नर्थे
दकप्रत्ययोभवति अणोपवादलात्तयारक्तंवसंलात्तिकं रौचतिकं शाकलिकं का
टमिकं शाकलकटंमाभ्यामापीष्यतेशाकलं काटंमं नील्याग्रन्वक्तव्यःनील्यारक्तं
नीलेवसं पीडात्वक्तव्यःपीतेनरक्तंपीतकं हरिद्रामहाशरजनाभ्यामां चवक्तव्यं हा।

२५

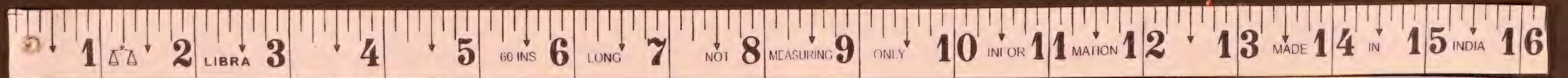

रिदं महाराजातं नक्षत्रोयुक्तः कालः तृतीयासमर्थविभक्तिरनुवर्ततेनेति तृतीयासम
 र्थात् नक्षत्रविशेषवाचितशब्दात् युक्तइतेतस्मिन्नर्थेयथाविहितंप्रत्ययोभवतियोसौ
 युक्तः कालश्चेत्सभवतिकथं पुनर्नक्षत्रेणापुष्पादिनाकालोयुज्यतेपुष्पादिसमीपस्येन
 चंद्रमसाशब्दाः प्रत्ययमत्यादयन्तिपुष्पेण युक्तः कालपुष्पसमीपस्येनचंद्रमसायुक्तइ
 तर्थाः पौषीरात्रिषोषमरुः साचीरात्रिः कालइतिकिं पुष्पेणयुक्तश्चंद्रमाः लक्षविशे
 षे पूर्वणाविहितस्यप्रत्ययसल्लग्नभवतिअविशेषेनवेत्तुतत्रयुक्तस्यकालस्यराद्यादि
 विशेषोविधीयतेयावत्कालोनक्षत्रेणयुज्यतेअहोरात्रस्तस्याविशेषेनलग्नभवति अ
 यपुष्पः अथकृतिकाः अविशेषइतिकिं पौषीरात्रिः पौषमारुः संज्ञायांश्रवणाश्रवणा
 भां अविमेषेनलुग्नितः पूर्वणाविशेषार्थीयमारंभः श्रवणाशब्दादस्यत्यशब्दाश्चउत्त
 त्रस्यप्रत्ययसल्लग्नभवति संज्ञायांविषयेश्रवणारात्रिः अथत्योमूर्तः लपियुक्तवद्भावः
 कस्मात्रभवतितियातनात् विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीति संज्ञायामिति
 किं श्रवणीश्रवणारात्रिः दन्दाब्दः नक्षत्रदन्दात्तृतीयासमर्थीयुक्तेकप्रत्य

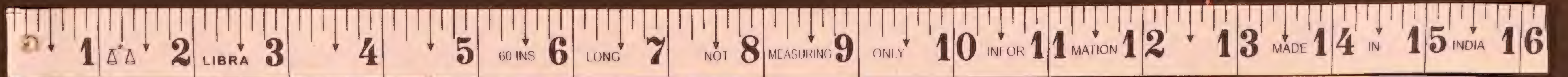

का.
दृप्र
२३८

शोभतीतिविशेषेवाविशेषेव गथानुरागेयागतिःतिष्पुनर्वसवीयमहाःविशेषेअथग
थानुरागेयं अथतिष्पुनर्वसनीयं लपंपरत्नाद्यापते दृष्टं साम तेनेतिरतीयासमर्थात्
दृष्टमित्येतस्मिन्नेयथाविहितं प्रत्ययो भवतियत दृष्टं साम चेद्भवति कौंचेन दृष्टं सा।
मेकौंचं साम वा सिद्धं वैश्यामित्रं कलेर्लंक कलिशब्दात्तृतीयासमर्थात् दृष्टं सामेतेत
स्मिन्नर्थे फत्प्रत्ययो भवति अणोपवादः कलिना दृष्टं कालेयं साम सर्वत्रापि कलिभ्यां
फावक्तव्यः अग्निना दृष्टं माग्नेयं एव मग्नौ भवे अग्नेरागतं अग्नेः स्वमिति सर्वत्र फगेव
भवति आग्नेयं तथा कालेयमपि प्रतियत्तव्यं दृष्टं साम नि अण्वादिद्भवतीति वक्तव्यम्
उशानसा दृष्टं साम डौशानसे जाते चार्थे योत्सेन वायितः पुनरपि वधीयते सवादिद्भव
तीति वक्तव्यं शातं भिषजि जातः प्राग्दीवतोः प्राप्तः कालादन्ना वायितः सन्निवेलाय
तत्तत्त्वे भवति पुनर्लप्यते सेवादिद्भवति शातं भिषजि जातः शातं भिषः शातं भिषजः
तृतीयादौ कवत्तार्थे वा वक्तव्यः द्वेतीयौ के तान्तीयौ के द्वितीयं तृतीयं न विद्यायाः दि
तीया तृतीया विद्या गोत्रादं कवदिष्पते दृष्टं सामेतेतस्मिन्नर्थे डौपगवेन दृष्टं साम डौ

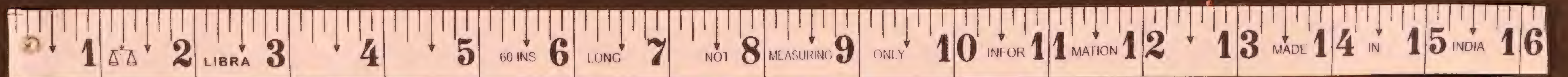

पगवकं कापदवकं गोत्रचरणद्वंद्वमवतिष्ठेसामनिजातेव अण्वाडिद्विविधीयते ती
 यादीकत्रिविद्यायागोत्रादंकवदिधते वामदेवायौ वामदेवशब्दात्तृतीयासमर्थादृष्टं सामे
 तेतस्मिन्नर्थे ज्ञात इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः अणोपवादः वामदेवेन दृष्टं वामदेवं वामदेवं
 सामतिक्कराणं किमर्थं ययतोश्चातदर्श इति न जउत्तरस्यानोटात्ते विधीयमाने अनेया
 ग्रहणं सामभूत अन्वयं कपरिभाषया एकान्वयं परिभाषया चानयोर्द्वितीः क्रियते अवा
 मदेवं सिद्धेयस्येतिलोपेन किं ययतोर्दितौ ग्रहणं मातदर्शं भूदामदेवस्य न सरे परि
 वृतोरथः तेनेति तृतीयासमर्थात्परिवृत्य इत्येतस्मिन्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति यो
 सौ परिवृतः रथश्चेत्स भवति वस्त्रेण परिवृतः वा स्रोरथः कांवलः चासीणः रथ इति किम
 वस्त्रेण परिवृतः कायः समन्ताद्द्वेष्टितः परिवृत इत्युच्यते यस्य त किंचिदवयवो वस्त्रादिभि
 रवेष्टितः तेनेह न भवति कुत्रैः परिवृतो रथ इति पांडुकं वलादितिः पांडुकं वलशब्दात्
 तीयासमर्थात्परिवृतो रथ इत्येतस्मिन्नर्थे इति प्रत्ययो भवति अणोपवादः पांडुकं वलीपा
 ङ्कं वलिनौ पांडुकं वलिनः पांडुकं वलशब्दो राजास्तराण्यवर्णकं वलस्य वाचकः ।

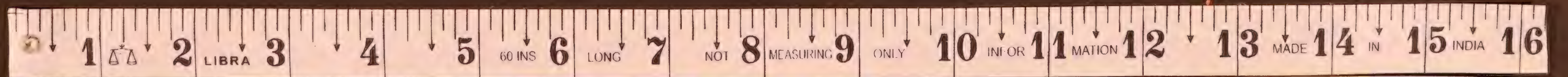

का.
वृ. प्र.
२३६

सञ्जयेतसिद्धेववतस्रतोद्वयं द्वैपेयाग्रादत्र द्वैपियाद्योर्विकारभूतेवर्मणीद्वैपवे
याञ्चेताभ्यादतीयासमर्थोभ्यापरिवृतोरथरतेतस्मिन्नर्थेयाप्रत्ययोभवतिश्रुणोपवादःस
रेविशेषःद्वैपेनपरिवृतोरथःद्वैपःवैयाद्यः कौमारापूर्ववचने कौमाररतेतदन्तमाप्रत्य
यान्तंनिष्पात्यतेअपूर्ववचनेपाणिग्रहाणस्यापूर्ववचनसुभयतःस्त्रियामपूर्वतेतिपातत
मेतत् अपूर्वयतिःकुमारीपतिरुपपन्नःकौमारःपतिःकुमारीशब्दाद्वितीयासमर्थत उपप
रिप्रत्ययःअपूर्वपतिःकुमारीपतिमुपपन्नाःकौमारीभार्याप्रथमाज्ञादेवस्वार्थेप्रत्ययःअपूर्व
तेदितेकौमारापूर्ववचनेकौमार्याग्रिवधीयतेअपूर्वत्वेयदातस्याःकौमार्याभवतीतिवाअ
नेनप्रत्याख्यायतेयोगःकुमार्याभवःकौमारःपतिःतस्यस्त्रीकौमारीभार्येतिमिदं तत्रोद्भू
तममत्रेभ्यः तत्रेतिमममोसमर्थोदमत्रवाचिनःशब्दात् उद्भूतमित्येतस्मिन्नर्थेयथाविहितं
प्रत्ययोभवतिभुक्तोच्छिष्टमद्भूतमुच्यतेयस्योद्धारणमितिप्रसिद्धिःअमत्रभाजनेमात्रमुच्यते
शरावेष्टुद्भूतडौदनःशारावःनाल्कःकार्परःअमत्रेभ्यरतिकिं पाणाबुद्भूतडौदनःसममीस
मर्थविभक्तिःतीरात्फजितियावदतते स्यंडिलाच्छयितरिवते स्यंडिलशब्दात्सममीस

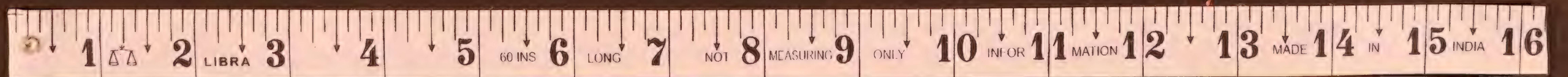

मर्थीत पायितर्यभिधेये यथा विहितं प्रत्ययो भवति समुदायेन वेद्वतं तस्मै त्रिमिति शास्त्रो
नियम उच्यते स्वीडिलेष्टो ते देवदत्तः संस्कृतं भक्षाः तेनेति सप्रमी समर्थीत संस्कृतमिमे
तस्मिन्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति यत्तु संस्कृतं भक्षाश्चेद्भवन्ति त्वर्गवषट्मभवहार्यं भ
क्षरत्पुच्यते सत उक्ता दानं संस्कारः भ्राष्टे संस्कृता भक्षाः भ्राष्टाः कैलाशाः भक्षा इति किं
पुष्पापुटे संस्कृतो मालागुणः मूलोत्थायत मूलशब्दादः त्वशब्दाश्च सप्रमी समक्षात
संस्कृतं भक्षारत्येतस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति अणोपवादः मूले संस्कृतं मूले मां सं उच्चे दध्
एक दीपशब्दात् सप्रमी समर्थीत संस्कृतं भक्षारत्येतस्मिन्नर्थे दक्षप्रत्ययो भवति दधि सं
स्कृतं दधित्वं नैव संस्कृतार्थे प्रावरुते एकैलक्ष्यति तेनैतत्सिद्धं तस्मिद्यति दध्वा संस्कृतं य
स्य दधिकृतमेवोक्तार्थं धानमिह तदधिकेवलमाधारभूतं द्रव्यान्तराणां लवणादिना तत्र सं
स्कारः क्रियते उदधितो न्यतरस्यो उदधिव्यक्त्वात् सप्रमी समर्थीत संस्कृतं भक्षारत्येतस्मि
न्नर्थे अन्तरस्यो दक्षप्रत्ययो भवति पक्षे यथा प्राप्तमणो वडौ दधित्वं दौ दधित्वं क्षीरात् दध्वा
क्षीरशब्दात् सप्रमी समर्थीत संस्कृतं भक्षारत्येतस्मिन्नर्थे षात्रप्रत्ययो भवति अणोपवा

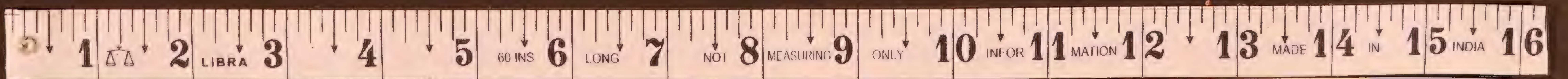
का.
द्व. प्र.
२४

दः क्षीरसंस्कृताक्षैर्ययीयवाभः सस्मिन्नौर्णमासीति संज्ञायाम् सादतिप्रथमा समर्थ्या
दस्मिन्निति सप्रमर्शयथा विहिते प्रत्ययो भवति यत्तत् प्रथमा समर्थ्यौर्णमासीवेत्साम
वति इति करणं तत्तच्चैदिवत्ता संज्ञायामिति समुदाये पाथि प्रत्ययान्तेन वेत्संज्ञागम्यत इ
ति मासार्धमास संवत्सराणां मेषां संज्ञा पौषो पौर्णमासी अस्मिन्नौषोमासः पौषो वमासः
पौषः संवत्सरः इह न भवति पौषो पौर्णमासी अस्मिन्मशरात्र इति भूतकमासे च न भवति
इति करणस्य संज्ञाशब्देन तत्प्रत्ययेन फले प्रयोगान्न मरणं यत्र किमर्थं द्वयमपाचीयते सं
ज्ञाशब्देन तत्प्रत्ययमिति करणस्य स्तापयितुं तत्प्रत्ययेन लोके तथा प्रसिद्धिः संज्ञार्थत्वे संप्रति
ज्ञापिते यत्तत्र तत्रोच्यते इति करणस्तत्तच्चैदिवत्तेति तदुपपन्नं भवति पौर्णमासीति को
यं शब्दः पूर्णमासादरा पौर्णमासी अथवा पूर्णमासः पूर्णमासः पूर्णमास इयं पौर्णमासी मा
इति चंद्र उच्यते आग्रहायणस्य त्पाटक सास्मिन्नौर्णमासीति सर्वमनुवर्तते अग्रहा
यणी शब्दादस्य शब्दाश्च प्रथमा समर्थ्यात् पौर्णमास्युपाधिकात् अस्मिन्निति सप्रम
र्शे कप्रत्ययो भवति आणोपवादः आग्रहायणी को मासो वमासः संवत्सरः एवमाद्यति

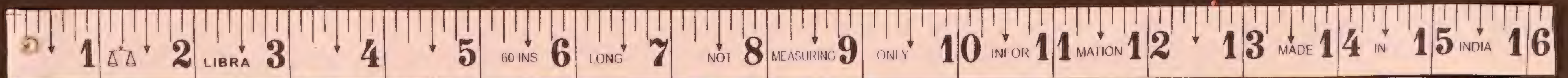
न्तिकाः विभाषाफालानीश्वरणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः फाल्गुणादयः पौर्णमासीश
 द्वाः तेभ्यो विभाषादकृत्यो भवति सास्मिन्नौर्णमासीति संज्ञायामित्येतास्मिन् विषयेन
 त्पमणिप्रोमेपदेदग्विधीयते फाल्गुणो रमासः संवत्सरः फाल्गुनिकः श्रावणः श्रा
 वणिकः कार्तिकाः कार्तिकिकः चैत्रः चैत्रिकः सात्यदेवता सेति प्रथमममर्थादस्ये
 तिष्यर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति यत्प्रथमासमर्थं देवतावेत्सा भवति यागसेप्र
 दानदेवतादेवस्य पुरोडाषादेः स्वामिनी तस्मिन्त्रिभिर्धेये प्रत्ययः इंद्रो देवता अस्म्ये इंद्र
 विः आदित्यं वारुणं प्राजापत्यं देवतेति किं कस्य देवदत्तस्य कथं मैत्रो मैत्रः मैत्रस्त
 त्पमणिदेवतेत्यपाचरन्तिकथमाग्रेयो वै ब्राह्मणो देवता उपमानाद्भविष्यति महाराज
 प्रोक्ष्यदादन्नितियावत्सास्यदेवत्यधिकारः सेति प्रकृते पुनः समर्थविभक्तिनिर्देशः
 संज्ञानिबृत्त्यर्थः कस्येत् कशब्दो देवतायाः प्रजापतेर्वाचकः ततः पूर्वगौवाणप्रत्ययः
 सिद्धः इकारादेशार्थं वचनं कस्य इकारादेशो भवति प्रत्ययसंक्रियोगेन को देवतास्य
 कायं हविः कायमस्य कपालंतिर्वपेत् अकशब्दात्सास्यदेवतेभ्यस्मिन् विषये च्युत्स्यत्

अज्ञाहन्

का.
दृप्र
२५८

यो भवति अतोपवादः शुक्रयं हविः शुक्रियो ध्यायः अपो न प्रपो न मृभो चः अपो न मृ
पो न मृदत्ते ताभ्यां च प्रत्ययो भवति सास्मिन् देवते त्पस्मिन् विषये अतोपवादः अपो न स्मि
यं हविः अपो न प्रियं हविः अपो न पात अपात्रपात इति देवता नाम ये ये पते ते ते योस्तप्र
त्ययसत्रियोगेन त्र्यसिं दीति पात्यते फ च अपो न मृदत्ते ताभ्यां च प्रत्ययो भवति सास्म
देवते त्पस्मिन् विषये अपो न स्त्रीयं हविः अपो न श्रीयं हविः यो भावि भागः साख्या ता न देशे
पेरिहारायः कप्रकरणे पैगात्ती पुत्रादिभ्य उय साख्या ते पैगात्ती पुत्री ये तार्पा विन्दवी
ये शतरुद्रा हव शतरुद्रियं शतरुद्रोयं महेन्द्रा हव महेन्द्रा हव महेन्द्रा हव महेन्द्रा हव महेन्द्रा हव
यो भवतः वकाराच्च्व सास्मदेवते त्पस्मिन् विषये महेन्द्रा देवता अस्म महेन्द्रियं महेन्द्रो
यं महेन्द्रे सोमाट्याण सोमशब्दात्तद्याण प्रत्ययो भवति सास्मदेवते त्पस्मिन् विषये अ
तोपवादः णकरो ब्रह्मार्थः दकारो देवीवर्थः सोमो देवता सौम्यं हविः सौम्यं सूक्तं सौमो
ऋक वायु हवत्र पिबुष सो यत् वाद्यादिभ्यः शब्देभ्यः यत्प्रत्ययो भवति सास्मदेवते त्पस्मिन् विषये
अतोपवादः वायुर्देवता स्या वायव्यम् ऋतव्यं पितृ उषस्यम् द्यावापृथिवी सुता सीरम्

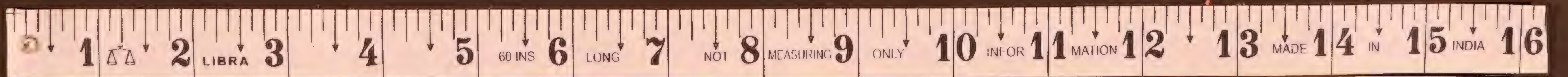

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

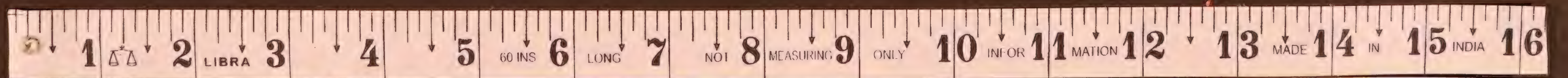

का.
द्वप्र
२४२

जादेवताश्रममाहाराजिकेपौष्टश्रुतिके वक्ष्यकरणेनदस्मिन्वर्ततद्वतितवयजादिभ्य
उपसंख्याते नवयजेस्मिन्वर्ततेनावयनिकःकालःपाकस्यैतकःश्रुणमासादणं प्र
णमासादणं श्रुणमासोस्यवर्ततेपौर्णमासीतिथिः पितृव्यमातृव्यमातृलमातासह
पितामहाः पितृव्यादयःशास्त्रानिपात्यन्तेसमर्थविभक्तिःप्रत्ययःप्रत्ययार्थःश्रुतवंध
द्वतिसर्वनिपाततद्विजयंपितृमातृभ्यांशास्त्राभ्यांभ्रातरिव्यदुल्लेखौताभ्यांतृपितरितम
हे मातरिषिष्वपितृमातृभ्यांभ्रातर्यभिपेयव्यत् दुल्लेखद्वेताप्रत्ययौनिपात्येतेपितः
भ्रातापितृभ्यःमातृभ्रातामातृलः ताभ्यामेवपितृपेदामहव पितृःपितापितामहःमातृः
पितामातामहःमातरिषिष्वमातामहीपिताग्रही श्रुवेन्दुर्येसोफ् दूसमरीसाःप्रत्यया
वक्ष्यःश्रुवद्वर्यंश्रुविमोफ् श्रुविद्वसंश्रुविमरीसंतिलात्रिहलानिजपेजोप्रत्ययौव
क्ष्यौतिष्यस्मिलःतिलपिंजःतिलपेजपिंजब्बुसितिफिश्रुतिस्मिंजः तस्यसम
द्वः तस्मैतिष्योसमर्थान्यथाविरहितेप्रत्ययोभर्वातिकमदाहरणं चित्तवदायुदात्रं
सगोत्रं यस्यावतान्यत्यतिपदिकग्रहणं श्रुविज्ञाद्वकंवत्यतिश्रुतदात्रादेराञ् गोत्रादु

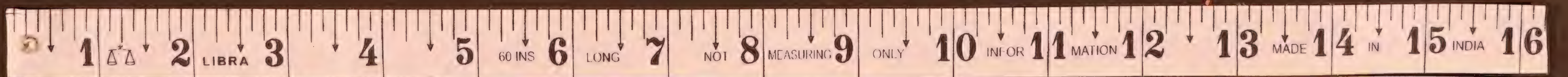
ज प्रतिपदं च केदारगर्भजितिपवसादितत्परिहारेणात्रोदाहरणं दृश्यम् काकानां समूहः
 काकं भाकं वार्कं इति त्रिकर्तव्यं चेतियावत्समूहाधिकारः भिन्नादिभ्योऽण भिन्ना
 दिभ्यः शब्देभ्यः आणप्रत्ययो भवति तस्य समूह इत्यस्मिन् निषेधे अङ्गप्रहाणं वायकवाय
 नार्थे भिन्नानां समूहः भेदं गार्भिणं युवति शब्दोऽत्र पद्यते तस्य ग्रहणं सामर्थ्यात्पुंवद्वा
 वान् भवति तस्यादेतद्विदित इति युवतीनां समूहः यो वतत भिन्ना गार्भिणी द्वे त्रकरीष
 ग्रं गार्चर्मित यर्मित सहस्रयुवति पदाति पद्मति अथर्वणदक्षिणा गोत्रादोष्टोर
 भ्रुजराजन्मराजपुत्रवत्समस्या जादुज गोत्रादिभ्यः उजप्रत्ययो भवति तस्य समूह इ
 त्येतस्मिन् निषेधे अपत्याधिकारादत्र लौकिकं गोत्रं दत्तं ते अपत्यमात्रं तत्तपो प्रभृतेऽप
 रावनां समूहः औपरावं औदकं उभ्रुः औभ्रुकं उष्ट्रः औष्ट्रकं राजसराजकं राजन्यकं
 राजपुत्रराजपुत्रकं वत्सवात्सकं मत्तममानुषकं अज आजकं प्रकृत्पाके राजन्यमत्त
 ण्ययुवान इति वृत्तलोपो न भवति अपत्यस्य वतद्विदितेतातोति वृद्धाश्चेति वक्तव्यं वृद्धानां
 समूहोऽर्थकं केदारगर्भं च केदारशब्दाद्यजप्रत्ययो भवति चकारादुवतस्य समूह

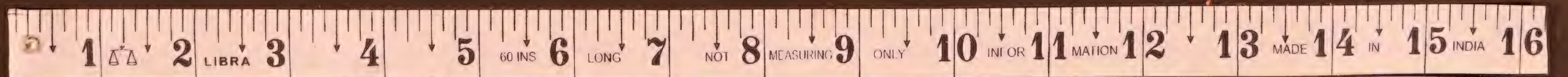
का.
ब्र ३
२५१

इत्येतस्मिन्निषये अविचलत्वात् सप्तकोषवाटः केदारगणो समूहः केदारवं केदारकंगणि
कायाश्च यज्ञक्रयः गणिकाणां समूहः गणिकां दृजवचिनश्च कवचित्वाद्वातद
नप्रत्ययो भवति तस्य समूह इत्येतस्मिन्निषये कवचित्नां समूहः कावचिकं चकारः केदा
रादित्यस्यानकृषणार्थः केदारगणो समूहः केदारिकं ब्राह्मणमाणववाडवायत
ब्राह्मणादिशब्देभ्यः यत्प्रत्ययो भवति तस्य समूह इत्यस्मिन्निषये तकारः सरार्थः ब्राह्म
णाणां समूहः ब्राह्मणं माणव्यं यत्प्रकरणे पृष्टा उपसंख्यानं पृष्ट्याः षडहः अहः खः
कृतौ ग्रहीतां समूहः ग्रहीतः कृतः कृताविति किं आहुं खंडिकादिषु दर्शनादज्ञं भवति
पञ्चैणां यज्ञक्रयः पशूनां समूहः पांच ग्रामजनवंधू सहाये भूस्तल ग्रामादिभ्यः शब्देभ्य
स्तत्प्रत्ययो भवति तस्य समूह इत्यस्मिन्निषये ग्रामाणां समूहः ग्रामता जनता वंधू
ता सहायता गताश्चेति वक्रयं गजाणां समूहो गजता अनुदात्तादेरञ् अनुदात्ता
देः शब्दात् यज्ञप्रत्ययो भवति तस्य समूह इत्यस्मिन्निषये कपोताणां समूहः कपोतं
मायूरं त्रैत्रिं खंडिकादिभ्यश्च खंडिक इत्येवमादिभ्यः यज्ञप्रत्ययो भवति तस्य समू

शब्देभ्यः

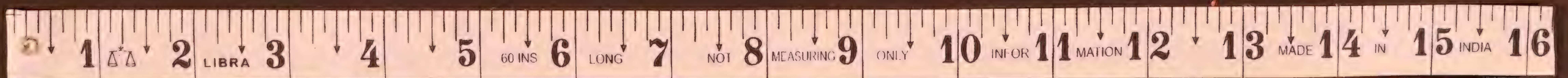

इत्यस्मिन्निषेधे आशुदात्रार्थमवित्रार्थवचने खंडिकातोसमूहाखंडिकं वा इवे सद्रका
 मालवशब्दोत्रपद्यते सद्रकाश्चमालवकाश्चेति त्रयि यद्वन्दः ततः पूर्वगौवात्रिसिद्धेवच
 ते गोत्रबुज्यापनार्थं नतवपरत्वाटज्जुज्यादिष्यते तच्च गोत्रममदायोगोत्रे वचतदन्त
 विचिरस्तीति एवं तत्स्येन जापयति बुजि पूर्वप्रवप्रवप्रतिषेधः संतहिके प्रवतदन्तवि
 धीरस्तीति प्रयोजने औपगवकं कापटवकं इति वचनं भवति वारहालिकं गोपेनक
 मिति वतदन्तविधिः सद्रकमालवकादिभावतायोगविभागेन पूर्वविप्रतिषेधः तदा
 न्तविधिश्च जापितः पुनरप्येव नित्यमार्थमुच्यते सेनासंज्ञायामिति सद्रकमलयात्से
 नासंज्ञायामेवाजमवति सौद्रकमालवीसेना सौद्रकमालवकमन्यत अत्रमिदिरत
 दात्रादेवक्तः सद्रकमालवकात् गोत्रादुज्जनवतद्गोत्रं तदन्तात्र समवतः जापकं स्या
 तदन्तसेनयावापिशालीविधिः सेनायां नित्यमार्थं च यथावाप्यते चांबुजाखंडिकावद्वा
 सद्रकमालवकात् सेनायां भित्तकं शुकुलकसत युगवरदाहलवेत्र वरगोभोथ
 मवत वरणाशब्दात्कटकलापकादयः तेभ्यः वष्टीसमर्थेभ्यः धर्मवत्प्रत्यया भवन्ति गोत्र

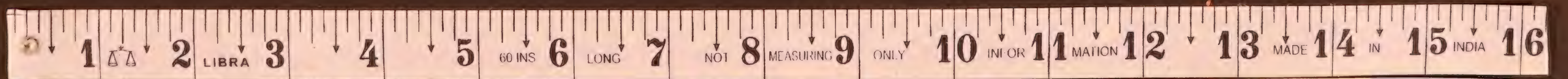

का.
वृ. प्र.
१५८

चरणदुजितारत्नप्रतयावत्पतेतेत्रेडसुखतेचरणदुर्मोनाययोगितितेनधर्मवदित्यतिदे
शःक्रियतेयतिमर्वसाहशार्थःकदानोधर्मःकादकेकालापकंकान्दोगपंडोक्तिकं आश्ववर्णं
तथासमूहेपिकादके कालापकंकान्दोगपंडोक्तिकं आश्ववर्णं अचितरुस्तिथेनोष्टकं अ
चित्तोर्थभःरुस्तिथेनशाब्दाभांवदक्यतयोभवतितस्यसमूहइत्यस्मिन्निषेयेप्रपणानां
मूहःआशीपके शाकुलिकेहास्तिकेयैतके येनोरागुजइतिवक्तव्यंअथेतवं केशाशाभा
यज्जावत्तरस्यो केशाग्रसुइत्येताभांयज्जइत्येतौप्रत्ययोभवतःअतएतस्योतस्यस
मूहइत्यस्मिन्निषेये केशानांममूहःकेशंकेशिकं अद्यानांममूहःआशीये आशे पा
शादिभ्योयः पाशादिभ्यःशब्देभ्यःप्रत्ययोभवतितस्यसमूहइत्यस्मिन्निषेयेपाशानांम
मूहःपाशपा त्वाणा पाशा त्वा भूम वात अंगार मोदलकपिटक शकट हल नड वन
खलगोरश्यात् खलगोरशइत्येतेभ्यःशब्देभ्यःयप्रत्ययोभवतितस्यसमूहइत्यस्मिन्निषेये
खलानांममूहःखलगाद्यारश्या पाशादिप्रपादउत्तरार्थः इतिवक्तव्यंअथ खलगोरश
शब्देभ्यःयशामांवेइतिवक्तव्यंप्रत्ययाभवतितस्यसमूहइत्येतस्मिन्निषेयेखलिनीगो

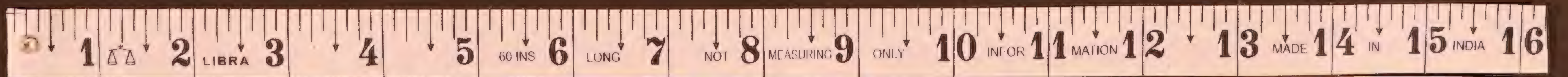

शरयकर्त्ता खलादिभ्यश्चिर्वक्तव्यः खलिनोऽङ्कितोऽङ्कमदितो विषयोदेशो समुद्र इति
 वृत्ते षष्ठीसमर्थविभक्तिरन्वतेतेतस्मैतिषष्ठीसमर्थात् विषयइत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहितं
 प्रत्ययो भवतियोसौ विषयः देशश्चेत्स भवति विषयशब्दोऽयं बह्वर्थः क्वचिद्वामसमुद्रायेवते
 ते विषये लब्ध इति क्वचिदिन्द्रियग्राह्ये च त्वविषयेऽप्यमिति क्वचिदत्यन्तच्छलिते हेये देव
 दत्तस्य विषयेन वा कर्त्तव्ये देशप्रज्ञां ग्रामसमुद्रा यप्रतिपत्त्यर्थं शिवीनां विषयो देशः
 शैवः शैवः देश इति किं देवदत्तस्य विषयो न वा कर्त्तव्ये राजत्यादिभ्यो वृत्त राजत्यादि
 भ्यः शब्देभ्यः वृत्तप्रत्ययो भवति विषयो देश इत्यस्मिन् विषयेऽप्यणोपवादः राजत्यानां विष
 यो देशः राजत्यकः देवयातकः आकृतिगणश्चायं मालवानां विषयो देशः मालवकः
 तैरान्तकः वैराटकः राजत्य आक्रीडवाभ्रव शालंकायन देवयात जलन्यावयजलान्या
 रय आत्मकापेय अंबरीषपुत्र वसन्ति वैलुवन शैल्य उदेवर वैताल अर्जुनायन स
 प्रियदाति शोर्गनाभि भौरिकायैषु कार्यादिभ्यो विथल्मकुलौ भौरिकादिभ्यः पप्रका
 र्यादिभ्यः यथासंख्यं विथलभक्तल इत्येतौ प्रत्ययो भवतः विषयो देश इत्यस्मिन् विषयो

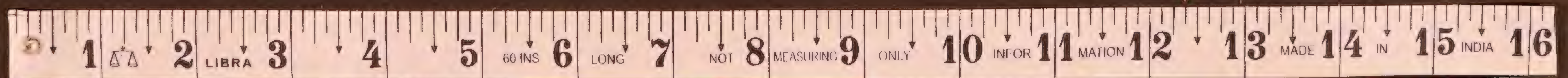

का.
वृ. प्र.
२५५

अणोपवादः भौरिकैर्विधेयं भौलिकिविधेयं पृथकार्थविभक्तं सारस्यायनभक्तं
भौरिकिभौलिकि वैषयतः वैदयत शोकयत काणयबालिकिजा भौरिकादिः पृथकार्थ
दिः पृथकारि सारस्यायन चोदयन द्याह्वायन त्वाह्वायन औल्यायन खोदयन सौवी
र दासमित्रायण गोत्रायन शायंर शायंर शौडैवैश्चमाणवविष्ठापणव तंटेदेवशांदि
य सारस्यादिरिति कंटसः प्रगाथेषु सदृति समस्तविभक्तिः अस्मेति प्रत्ययार्थः आदिरिति
प्रकृतिविशेषणार्थः इतिकरणविवक्षार्थः कंटस इति प्रकृतिनिर्देशः प्रागर्थेष्ठिति प्रत्य
यार्थविशेषणं सदृति प्रथमा समर्थोदयेति षष्ठ्यर्थे यथा विहिते प्रत्ययो भवति यत्र तत्र शमा
समर्थो कन्तश्चेन्न दादित्भवति यत्तदस्मेति निर्दिष्टं प्रगाथेष्वेत्तन्न वति इतिकरण आतश्चे
द्विवक्षापेक्षिरादिर्यस्योक्तः प्रगाथः अतः पृथः जागतः आदेरिति किं अतः पृथः पृथः
प्रगाथस्य प्रगाथेष्ठिति किं पंक्तिरादिर्यस्यान्वाकस्य प्रगाथशब्दः क्रियानिमित्तकः क
विदेवमेवं विशेषवर्तते यत्र देरिचौ प्रगाथते न तिस्रः क्रियन्ते संप्रगाथता प्रकर्षगाता
दा प्रगाथः इत्युच्यते कंटसः प्रत्ययविधानेन पुं सके स्वार्य उ पसंख्याते त्रिभवे त्रिभु

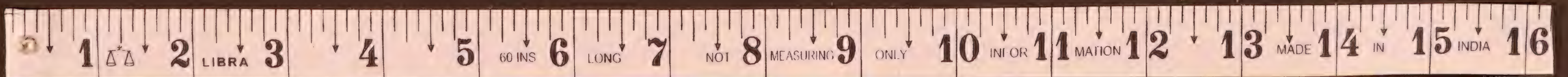
अतएव जागतम् संग्रामे प्रयोजने यादृभ्यः सा स्पेति समर्थविभक्तिः प्रत्ययार्थः
 आतुवर्तते प्रथमा समर्थविशेषणं प्रयोजनयोद्धारः प्रत्ययार्थविशेषणं संग्रामः प्रयोजनवा
 विभ्यः योद्वा विभ्यः शब्देभ्यः प्रथमा समर्थभ्यः अस्पेति वृत्त्यर्थं संग्रामेभिधेये यथा वि
 हितं प्रत्ययो भवति भद्रः प्रयोजनमस्य भाद्रः संग्रामः सौभद्रः गौरिमित्रः योद्वा तः अहि
 मालो योद्धारो यस्य संग्रामस्य आहिमालः स्यादित्यर्थः भारतः संग्राम इति किं सुभद्रा
 प्रयोजनमस्य तातमस्य प्रयोजनयोद्वा इति किं सुभद्रा प्रेक्षिका यस्य संग्रामस्य तदस्य
 प्रहरणमिति कीदृश्याणः तदिति प्रथमा समर्थत आस्पामिति समर्थेण प्रत्ययो
 भवति यत्र तदिति निर्दिष्टं प्रहरणं चेद्भवति यत्र तदस्य मिति निर्दिष्टं कीदृशे तस्य भवति इ
 तिकरणस्ततश्चेत्सा विवक्षा देहः प्रहरणं मस्य कीदृशो देहो मस्य प्रहरणमिति किं
 मालाभूषणमस्य कीदृश्यामिति किं लङ् प्रहरणमस्य सेनायां वृजः सा
 म्यं कीयेति वृजः सेति समर्थविभक्तिः अस्पामिति प्रत्ययार्थः सौलिभा क्रियेति प्रकृ
 त्यर्थविशेषणं वृज इति प्रकृतितिर्देशः इतिकरणो विवक्षार्थः वृजन्ताः क्रियावा

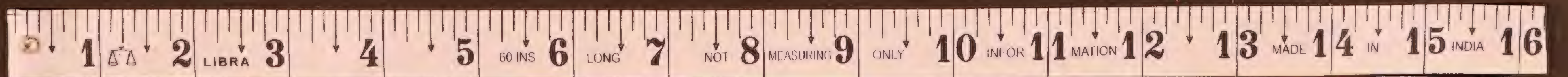
का.
द्वप्र.
२४९

चितःप्रथमासमर्थात् अस्मामितिप्रमर्शेस्त्रीलिंगेचप्रत्ययोभवतिचजडतिक्कड्डरणे
तत्रगतिकारकसर्वमितिगदत्यन्तेप्रेतपातोस्योवर्ततेप्रेतेपातोतैलेपाताचजडतिकिं
प्रेतेपततमस्योवर्ततेक्रियेति किं प्रकारोस्यवर्तते अथसमर्थविभक्ति प्रत्ययार्थश्च
कस्मात्पुनरुपादीयतेयावताहयमपिप्रकृतमेवकीडाशमित्यनेनतत्संबद्धेतदनुवृत्तौ
कीडातद्वन्निरपिसंभाव्यतेसामान्येनचेदेविधाने दंडपातोस्योतिथौवर्ततेदंडपातातिथिः
मौसलपाताभूमिः तदधीतेतदेत तदितीद्वितीयासमर्थात् अधीतेवेदेत्येतयोर्थयोःय
थाविहितंप्रत्ययोभवति कन्दोपीतकोदसःतेरुक्तःवैयाकरणाःतिमिज्ञातिवेदनेमित्तः
मौहर्तःडौत्यातःद्विस्तद्धरणमधीयानविडघोःप्रथग्विधानार्थं कृतृत्वादिसूत्रान्नाट
क कृतविशेषवाचिभ्यःशास्त्रेभ्यःउक्तादिभ्यश्चसूत्रान्नाष्टकप्रत्ययोभवतितदधीतेतदे
दरेत्यतस्मिन्निषयेअग्निष्टोममधीतेवेदवाअग्निष्टोमिकःवाजपेयिकःराजसूयिकःउक्ता
दिभ्यःडौक्विकःलोकायतिकःसूत्रान्नादार्तसूत्रिकःसोमसूत्रिकःसूत्रान्नाटकल्पादे
रिष्यतेकल्पसूत्रमधीतेकालसूत्रःअणोवभवति उक्ताद्वःकेषुविदेवसामसूत्रःय

३४

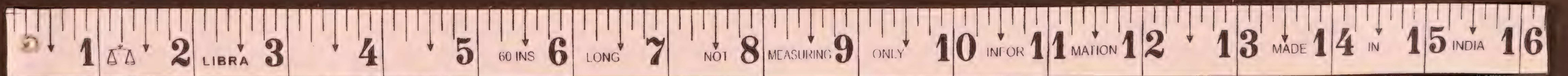

तयात्तीयात्परेणानिगीयन्तेनवतात्पथीयानेप्रत्ययदृष्टतेकिंतर्हि सामलणोडोविक्रो
 वर्तमानःउत्पशब्दःप्रत्ययसत्पादयति उक्तमधीतेडोविक्रिडोविक्रिमधीतेत्यर्थःडोविक्रिक्रश
 द्वात्प्रत्ययोतभवत्प्रविधातार्थेविद्यालक्षणकल्पसूत्रानादितिवक्तव्यं वायसविधिकःसा
 र्वविधिकःसारसविधिकःगोलक्षणिकःआसलक्षणिकःमातृविकल्पिकःपाराशर
 कल्पिकःविद्यावानंगक्षत्रयसंसर्गविपूर्वात् अंगविद्यामधीतेअंगविद्यःक्षेत्रविद्यः
 धर्मविद्यःसंसर्गविद्यःत्रैविद्यआख्यानाख्यायिकोतिहासपुराणेभ्यःदृग्वक्तव्यःआख्या
 नाख्यायिकयोरर्थग्रहणं इतिहासपुराणयोःस्वरूपग्रहणं यावकीतिकःत्रैयंगविकः
 वासवदत्तिकःसोमरोवित्रिकःऐतिहासिकःपौराणिकःसर्वसादेहिगोचलःसर्ववेदःस
 र्वमित्रःसर्वतंत्रःसादेःसंवातिकः संसंग्रहःद्विगोःद्विवेदःपंचव्याकरणःअनसूलक्ष
 णाअनसूतामग्रंथःउमधीतवेदवा अनसूःलात्तिकःलाक्षणिकःइकत्यदोत्ररपदा
 र्थपदोत्ररपटिकःततःषष्टिकर्षयोबहुले शातपथिकःशातपथिकी षष्टिपथिकःष
 ष्टिपथिकी बहुलग्रहणा शातपथःउक्तःलोकायतःन्यायःन्यासःपुनरुक्तःयज्ञदत्तः

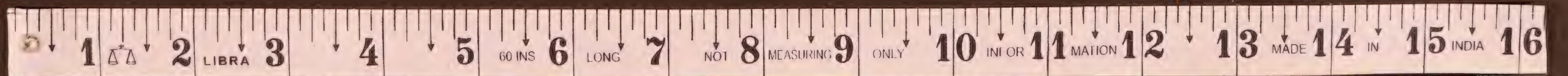

का.
ब्र.प्र.
२५७

प्रसेतरः स्रज्जाः सहिता पटाक्रमसे चटवृत्ति सेग्रहः गणः गुणः आयुर्वेदुविद्यालक्षणाक
ल्पसूत्रानादकल्पादेः विद्यावाते गच्छत्रयमसं सगं विपूर्वा आख्याना व्यायिकेति हामपु
पुराणोभ्यश्चि पदावेति वा शतपथः षष्टिपदः अत्रपद अत्रकल्पशतषष्टेष्टिकर्षयो
वहुले क्रमादिभ्यो वुत् क्रमदत्तेवमादिभ्यः शब्देभ्यः वुत्प्रत्ययो भवति तदधीते तद्देदत्त
स्मिन्निषये अणोपवादः क्रमकः पदकः क्रमदशिक्षासामन्तमीमांसा अत्रब्राह्मणादितिः
अत्रब्राह्मणाशब्दादिनिप्रत्ययो भवति तदधीते तद्देदत्तस्मिन्निषये अणोपवादः ब्राह्मणस
दृशोऽग्र्यः अत्रब्राह्मणं तदधीते अत्रब्राह्मणी अत्रब्राह्मणिना अत्रब्राह्मणितः वस
नादिभ्यश्च वसन्तदत्तेवमादिभ्यः शब्देभ्यः ष्वप्रत्ययो भवति तदधीते तद्देदत्तस्मिन्नि
षये अणोपवादः सन्तीयोपवादो योगः वसन्तः सहचरितोऽग्र्यः तमधीते वासन्तिकः प्रै
शिकः वार्षिकः वसन्तग्रीष्मवर्षा शरत् हेमन्तशिशिरप्रथमगुणचरम अत्रगुण अथर्व
न अथर्वणाः प्रोक्तल्लुक प्रोक्तसहचरितः प्रत्यया प्रोक्ताः प्रोक्तप्रत्ययानात् अथेत्वे
दित्रोरुत्पन्नप्रत्ययस्य लभ्यति पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं तदधीते पाणिनीयः आ

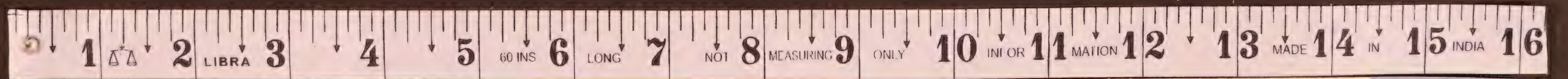

पिशलःसियोसरेचविशेषःपाणिनीयाब्राह्मणी सूत्रान्ताञ्चकोपयात् सूत्रवाचिनःक
 कोरोपयात् उत्पन्नप्रत्ययस्यलभ्यति अशोक्तार्थप्रारंभःपाणिनीयमष्टकंसूत्रं न
 दधीतेअष्टकःपाणिनीयाःदशकाःवैयाचपदीयाःत्रिकाःकाशकृत्साःसंख्याप्रभृतेरि
 तिवक्तव्यं इहमाभूत् महावार्तिकंसूत्रमपीते महावार्तिकः कालापमपीतेकाला
 एकःकोपयादितिकिं चतुष्टयमपीतेचातुष्टयःकल्पोब्राह्मणातिच तद्विषयातिप्रो
 क्तःग्रहणमनवर्तते कंदोसिच ब्राह्मणातिचशोक्तप्रत्ययान्तातितद्विषयात्येवभवन्ति
 अथेतदेदित प्रत्ययविषयातिअतस्तत्रभावोविषयार्थस्तेनस्वातन्त्र्यमुपायतेतरयोमो
 वाक्यंनवर्ततेकदेतप्रोक्तमपीकटःसौदाःपैपलादाःशार्करितःवाजपेयितःब्राह्मणा
 तिखल्वपिभांडितःफालविनःशाट्यायीवरःपेत्रेयितःब्राह्मणाग्रहणंकिं यावता।
 च्छदपवतद्ब्राह्मणाविशेषप्रतिपत्त्यर्थं इहतद्विषयतामाभूत् याज्ञवल्केनोप्रोक्ता।
 तिब्राह्मणातियाज्ञवल्क्यातिसौलभानि चकारोन्नुक्तमसुअर्थःकल्पेकाशापितः
 कौशिकितःसूत्रपारशरिणोभिहवःशैलालितोतटाःकर्दिर्दंतःऊशाश्चिनःकंदोब्रा।

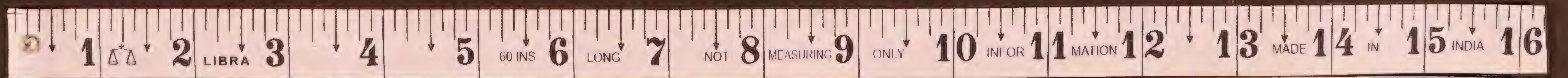

का.
द्वप्र
२४८

ल्लाननीतिकिं पाणिनीयं वाक्यं पेंगी कल्पः तदस्मिन्नस्तीति देशे तत्रास्मि तदितिसम
र्थविभक्तिः अस्मिन्निति प्रत्ययार्थः अस्तीति प्रकृत्यर्थविशेषणं इतिकरणविवक्षार्थः देशे
तत्रास्तीति प्रत्ययार्थविशेषणं तदिति प्रथमा समर्थात् अस्मिन्निति समर्थे यथा विहि
तं प्रत्ययो भवति यन्न त्रयमा समर्थमस्ति चेत्तद्वति यत्रास्मिन्निति निर्दिष्टं देशे तत्रा
मा भवति प्रत्ययान्तनाम इतिकरणस्तत्तद्विद्वत्ता उदुंबरश्चास्मिन् देशे सन्ति शौडंबराः वाल
जः पार्वतः सप्तशीया पवोदो योगः तेन निर्वृतः तेनेति तृतीया समर्थात् निर्वृतः इत्येतस्मि
न्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति देशेनामथेये गम्यमाने देशे तत्रास्तीति वतर्धपियोगे षु संव
धे ते सङ्ख्येति द्वेनामाह स्त्रीपरिवाकृशां वेतनि द्वेनामौ शां वीतगरो हेतौ कन्तारिचय
यायोगोत्तृतीया समर्थविभक्तिः तस्य निवासः तस्येति षष्ठी समर्थात् निवास इत्येतस्मि
न्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति देशे तत्रास्येये गम्यमाने निवसन्तस्मिन्निति निवासः अत्र
तावानो निवासो देशाच्चाजुनावः शौडम्बः अदूरभवश्च पूर्वा समर्थविभक्तिरन्वर्तते तस्येति
षष्ठी समर्थात् अदूरभव इत्येतस्मिन्नर्थे यथा विहितं प्रत्ययो भवति विदिशायाः अदूरभवेत्ता

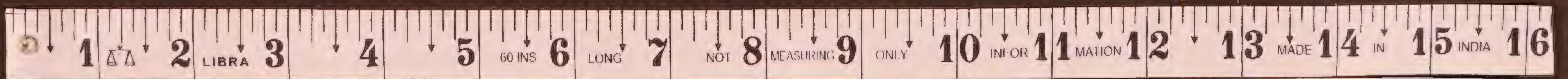
रवैदिशम विहिमनितम चकारःपूर्वेषां त्रयाणामर्थानां सत्रिधातार्थः तेनोत्तरेषु योगिषु चत्वारः
 रोण्याः संवर्धते ओरञ्च वत्तोरण्याश्चतुर्वर्तन्ते ओवर्णांन्तात्प्रातिपदिकात् यथा यथं समर्थं वि
 भक्तियुक्तात् अजप्रत्ययो भवति तस्मिन् वस्तीत्येवमादिषु चतुर्वर्त्येषु अणोपवादः आरत्तवम
 ककत्तकाकत्तवं कर्कटेलुकार्कटेलवं नयात्परतान्मन्त्रः भवति दत्तसतीदु मतो अजथि
 कारः प्राक्तवास्तादिभ्योः मतो अवहृजंगात् वहृजंगेयस्य असौ वहृजंगः मत्तपू सैध्र
 तदन्तात्प्रातिपदिकात् अजप्रत्ययो भवति चातर्थिकः अणोपवादः ऐकटावत् सैध्रकावत्
 वहृजंगादितिकिं आहिसत्तं यावमत्तं अंगप्रहणे वहृजितितद्विशेषं यथा विज्ञायते तम
 सन्तविशेषणमाविज्ञायते तमालावतां निवासामालावत् वहृवः कृपेषु वहृवः प्रातिप
 दिकादजप्रत्ययो भवति चातर्थिकः कृपेषु भिद्येयेषु अणोपवादः यथा संभवमर्थः संवर्धते
 दोर्ध्ववरेणातिर्ध्वन्नः देर्ध्ववरत्रः कापिलवरत्रः उदक्कविषाशः उपाशउत्तरेकूलेयेकूपास्ते
 ष्वभिद्येयेषु अजप्रत्ययो भवति चातर्थिकः अवहृजंगार्थ आरंभः दात्तेततिर्ध्वन्नः दातगोमः उ।
 दगितिकिं दत्तिणतो विषाशकृपेष्वणोव भवति दातः गोमः स्वरविशेषः मरुती सूक्ष्मेदिका

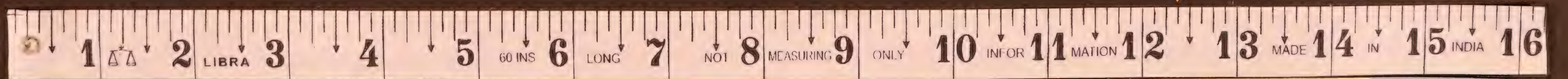
का.
वृ.प्र.
२५५

वर्तते संकल्पादिभ्यश्च कृपेष्टितितिवृत्तं संकलदत्तेवमादिभ्यः अत्रप्रत्ययो भवति चार्थिकः
अलोपवादः यथा संभवे समर्थं संवेधः संगतः संकलः संकलेन तितिवृत्तः सांकले यौकले सं
कल पुष्कल उत्पुष उदुष उज्ज्वाणां कंभतिथान सुदत्त सुदत्त समुत्त सुनेत्र सपिंगल
सिकता प्रतीक प्रलासकृलापलाश निपेश गवेष्ट गंभीर इतरायात् अरुत लोभत
वैसत वरुण बहुल संयोज्यभिषिक्त गोभृत राजाहृत भल्लमाल स्त्रीषु सौवीरमाल
प्रात्त देशे तत्रास्तीत्यविशेषां सौवीरादयः स्त्रीत्वे च ज्ञाप्यातिषट्ठिकात् अत्रप्रत्ययो
भवति चार्थिकः अलोपवादः सौवीरे स्त्रीलिङ्गे देशे वाच्ये साप्रादि च सौवीरे तावत् दत्त
मित्रेणानिर्वृत्तादातमित्रीनगरी साले विभूमाप्रितातिर्वृत्ता वैभूमाग्री प्रादिबलपिक
मिर्देतनिर्वृत्ताकार्मदीमाणिघरीजातूषी सुवास्तादिभ्योऽण सुवास्तदत्तेवमादिभ्यः
अणप्रत्ययो भवति अत्र उवाणां ललक्षणस्य रूपलक्षणस्य वापवादः सुवास्तोरदूरभवं
सौवास्तवं बालवं अणग्रहाणां तयां मतयो वायतार्थं सौवास्तवीनदी सुवास्त वार्ताभं
इ एवं इ शोबालिं कर्षं रिशालं डितगल कर्कशावादी कर्णाकृष्ण कर्णाकृष्णकन्यम

५.

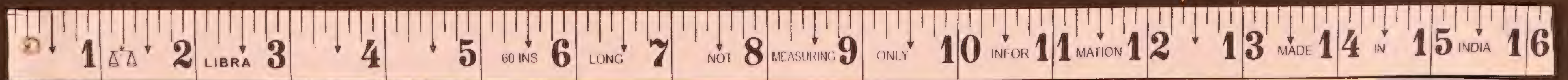
ती रोह अरिमर्थ रोणी रोणीशब्दादप्रत्ययोभवति चार्थिकः यथासंभवमर्थसंभवः
 कूपलक्षणस्यञ्जोपवादः रोणीतिकोर्यन्तिर्देशः यावताप्रत्ययविधौपेवमीयुक्तासर्वाव
 स्यात्प्रतिपमर्थमेवमुच्यते रोणीशब्दः सर्वावस्यः प्रत्ययसत्त्वाद्यतिकेवलस्तदन्तश्चरोणः
 अजकरोणः हेमकरोणः कोपथाश्च ककारोपधात्प्रातिपदिकान् अणप्रत्ययोभवति
 चार्थिकः यथासंभवमर्थसंवेधः कूपलक्षणस्योवर्णान्तस्यापवादः कार्णच्छिद्रके
 ततिर्द्वन्तः कार्णच्छिद्रकः कूपः कालवेष्टकः कृकवार्थतान्तिर्द्वन्तः कार्कवाकके त्रैशंक
 वे वुजककटकटजिलमेतिरङ्गणयफिक्किजिन्नल्लकककोरीहणकृशास्रर्षकृमद
 काशान्तणप्रेक्षमसीवसेकाशवलपक्षकार्णसन्तेगमप्रगदित्रगरुक्रमदादिभः वु
 जादयः सप्तदशप्रत्यया अगहणादयोपिसप्तदशैवप्रातिपदिकाणाः आदिशब्दः प्रत्येक
 मभिसंबध्यते तत्रयथासंख्यं सप्तादशभः प्रातिपदिकगणैः सप्तदशप्रत्यया भवन्ति वा
 त्वार्थिकाः अणोपवादः यथासंभवमर्थसंवेधः अरीहणादिभ्यो वुजप्रत्ययोभवति आ
 तीहणकम् द्रौचणके अरीहणाद्रुचणात्तिर भगल उलव संवरायण भास्त्रायण।

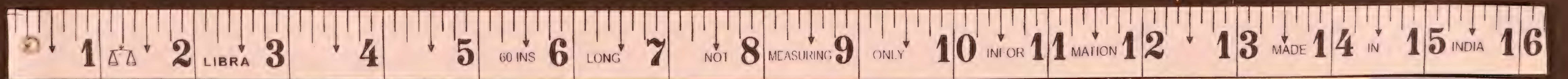
का.
वृ ३
२५

सैत्रायण त्रैराभ्यायण शयस्योपाविष्यविषाण उवेड उदभवन खेडायन शंडवीरणका
शकृत्स जंभवत शैलिपा किरण अरिहीय अरीहणादिः कृशाद्यादिभ्यः कृष्णप्रत्ययोभ
वति काशासीयः अरिहीयः कृशास अरिष्ट वेशमत विशाल रोमक सरक मृतर सट
श पुरग मुख धूम अजित वितत अवतत विजयास अतं अर्थसाय मौहल कृशासा
दिः कृष्णादिभ्यः कृष्णप्रत्ययोभवति कृष्णकः त्यगोयकः कृष्णप्रत्योयशरतिलीन तिथान
तिवात तिवह तिवह परिगृह उपगृह रेवत विल वैमतायन सौशायन शोडिल्यायन
सुयज्ञ शिरीषविधिरमूल बाहु शिंशपि वेदिर शर्करा अनडुह परिवेश खेड धीरण
कृष्णादिः कुसदादितः दशप्रत्ययोभवति कुसदिकं शर्करिकं कुसट शर्कर त्यगोयइका
ट गऊटी जग्रस्य वल्लज परिवाप शिरीष यवाषकूपविपर्क कुसदादिः काशपादि
भ्यः इलप्रत्ययोभवति काशिले पाशिले काश पाश अक्षत्य पलाश पीयूषविमत्तण
तड यन कर्दम कर्पूर कर्कट गुहा काशादि त्ताणादिभ्यः साप्रत्ययोभवति त्ताणमातड
सात्ताण तडमूल पल वर्ण धारण अरुन् जतवलत्ताणादिः प्रेक्षादिभ्य इतिप्रत्ययोभा

५१

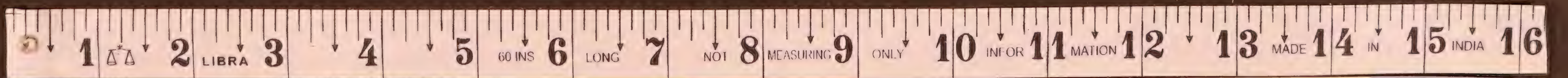
वर्ति प्रेक्षीफलकी प्रेक्षाफलका वंशका भुवका मृकावृथका क्षिपका मृगोथा रङ्कटा से
 कटा सकप्रेक्षादिः अशमादिभः प्रत्ययो भवति अशमं यशमं अशमन् यशमन् मोत द
 र्भ वृत्तगुरु खंड नखशिखा अशमादिः साख्यादिभः फक्प्रत्ययो भवति साख्येयं दानेयम्
 मीखिटन्न वायुदत्त गोफिल भल्ल वक्त्र वक्त्रवाक कृगल अशोक करवीर मोनक म
 रक सरस सर साख्यादिः संकाशादिभ्यो णप्रत्ययो भवति सांकाश्यं कां पील्यं संकाश
 कं पील कश्मीर शूरसेन सपथित पत्त्र च यूप अंश नाग वेश्मन् ऊट कूट मालिन तीर्थ
 अगस्ति वितत विकर नासिका गोफिल संकान्ते देवराटी वक्त्र वक्त्रवाक कृगल अशोक
 क करवीर मकर मकर सर्वाणं सरस संकाशादिः वलादिभः यप्रत्ययो भवति वल्ये वुल्ये
 बल बल पुल उल चुल वण कल वणच बलादि पक्षादिभः फक्प्रत्ययो भवति पा
 क्षायणः भौषायणः पक्ष त्व अंड कंवलिका चित्रकर्ण हस्तिबल पक्षादिः कर्णादि
 त्पः फिजप्रत्ययो भवति कालायति वासिष्ठायतिः कर्ण वसिष्ठ अर्क शिल दुपट् आत
 भस्य पांचजत्यस्त्रिणा कलिश कुंभी जीवदत्त जन्वी औडीवर्त कार्णादिः सुतंगमा

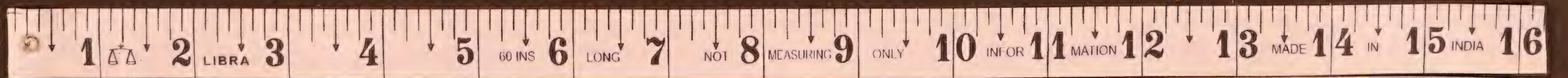
का.
वृ.प्र.

२५१

दित्यः प्रत्ययो भवति सातंगमिः सौतिचित्रिः सुतंगम सतिचित्र विप्रचित्र महाचित्र
महापत्र चेत अदिक शुक्र विप्र बीजवापित अर्जतसत अजिर सुतंगमादिः प्रगया
दिभ्यः अप्रत्ययो भवति प्रागाद्यं मागाद्यं प्रगदिन् मगादिन् खड्गकलिव गडिव चू
डार वंजर कोविदार प्रगयादिः वराहादिभ्यः कक्प्रत्ययो भवति वाराहकं पालाशकं
वराह पलाश शिरोष वितद्वस्यूल तितद्व विदग्ध तिमटिकं गौमटिकं कुमट गोमट र
थकार दशग्राम असत्य शाल्मली मुनिस्यल चूलमडकर्ण कुमटादिः शिरोषशब्दः
कुमटादिषु अरीरुणादिषु वराहादिषु च पद्यते औत्सर्गिको पिततर्जनिष्यते तस्य ववरा
णादिषु दर्शनाल्लभ्यते तथा चोष्ण शिरोषाणां मद्भ्रमो ग्रामः शिरोषतस्य वने शिरोष
वनमिति जनपदेल्लक देशे तत्रास्मिन्वातरर्थिकः प्रत्ययो विहितः तस्य देशविशेषे जन
पदेभिर्भेदे लभ्यते ग्रामसमूहो जनपदः पंचालानां वासो जनपदः पंचालाः ऊरवः स
त्स्याः अंगाः सत्स्याः पौंड्राः इरुकस्मात्र भवति उडुंबरा अस्मिन् देशे सन्ति उडुंबरो जनपदाः वै
दिशो जनपद इति तत्रास्मीति वर्तते न चात्र लवनात् सथेयं भवति वराणादिभ्यश्च वराणां

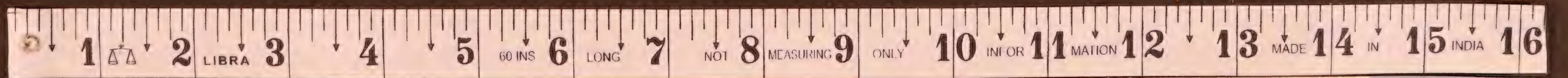

तेवमादिभ्योऽन्त्यस्यवातरर्थिकस्यप्रत्ययलुगभवति अजतपदार्थ आरंभः वराणां नामहृ
 भवोऽग्रामोऽनगरवराणाः शृंगीः शाल्मलयः चकारोऽन्त्यस्यवातरर्थिकस्यप्रत्ययलुगभवति अजतपदार्थ आरंभः वराणां नामहृ
 थयति कटुकवदर्या अहृ भवोऽग्रामः कटुकवदरी शिरीषाकांजी वराणां शाल्मलयः पूर्व
 गोदौ अपगो गोदौ आलिङ्गयतर्पाणी शफा जलपटा मथुरा उजयिनी गया तक्षशि
 ला उरसा शर्कराया वा शर्करा शब्दाऽन्त्यस्यवातरर्थिकस्यप्रत्ययलुगभवति किम
 र्थमिदं वाग्रहणं यावता शर्करा शब्दः क्रमदादिषु वराणां हादिषु वपद्यते तत्र पाठसामान्यात्
 त्ययस्यपक्षेऽवगमं भविषति एवं तर्हि पतङ्गाप्यति शर्करा शब्दादौ तर्गिकोऽपि भवति तस्या
 यं विकल्पितोऽलुगभवति शर्करा शर्करं गणोपादाश्च अवगमं उत्तरसूत्रनिहिता च द्वौ प्र
 त्ययौ तदेवं षडूपाणि भवन्ति शर्करः शर्करं शर्करिकं शर्करिकं शर्करिकं शर्करिकं शर्करोऽयमि
 ति ढक्कौ च शर्करा शब्दात् ढक्क इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः वातरर्थिकौ यथा संभवमर्थस
 म्भवः शर्करिकं शर्करोऽयं तयोऽमत्रे तयोऽभिधेयायोऽमत्रे प्रत्ययो भवति वातरर्थिकः
 तत्रांतोदेशस्य विशेषणं तदी उद्वरावती मषका विती वेणावती पुष्करा

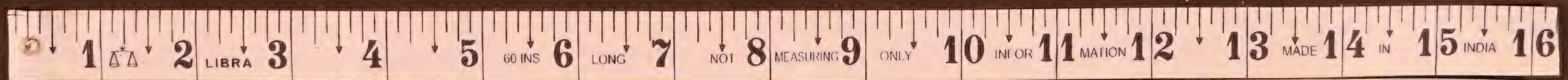

का.
द्वप्र
२५२

वतोदत्तमतीदुमतीदृक्कस्मात्तुभवतिभागीरथीहेमरथीमन्त्रवन्तस्यातनामयेयत्तात मधा
दिभ्यश्च मधुइत्येवमादिभ्यःशब्देभ्यःमन्त्रप्रत्ययोभवतिचातुर्गर्थिकःअनयर्थग्राभः
मधुमात विममात मधुविम स्यात्कृष्टि इत्येतेन कर्कत्तु शमीकरीर गमीहिमविम
सराशशिणातमतवाल्मीकीशरदृष्टका असृति भक्ति आमटीशकलावेदा कुमदनदेवे
तसेभेपोत्तमं कुमदनदेवेतम इत्येतेभ्यःतन्त्रप्रत्ययोभवतिचातुर्गर्थिकःयथासंभवमर्थसं
वेधःकुमदातनत्तातवेतस्वान् महिषाश्वेतिवक्तव्यं महिष्मामदेशः नदशादात्रलच ।
नदशादशाद्वाभ्यांत्रलप्रत्ययोभवति चातुर्गर्थिकःयथासंभवमर्थसंवेधःतत्रलाशाद
लं शिखायावचल शिखाशब्दादलप्रत्ययोभवतिचातुर्गर्थिकःयथासंभवमर्थसंवे
धःशिखावलंतामतगारं मन्त्रप्रकरणेपिशिखायावलचंवर्ध्पतितटेशार्थवचनं ३।
त्करादिच्क्ः उक्तरमितेवमादिभ्यःकृप्रत्ययोभवतिचातुर्गर्थिकःयथासंभवमर्थसंवेधः
उक्तीयं शंफरीयं उक्तर शंफल पिप्पलापिप्पली मूलीय अशमत अर्कपण सुवर्ण।
वेलाजित अत्रतिक कितव आतप अनेक पलाश त्रिवरण विमक असत्य काश।

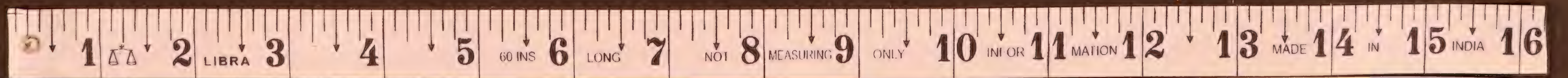

तद्व भस्त्राविशालाजत्या अजित दर्भा उद्घोषवृत्त खटिर श्रृषणाय आचारक नितात द्वा
 तद्वद्वृत्त आद्वृत्त तदादीनांकक तद्वत्तेवमादीनांकगागमोभवर्त्तो कश्चप्रत्ययेचात
 रीर्थकः यथासंभवमर्थसंबंधः तद्वकीयं प्रद्वकीयं तद्वप्रद्व विलेखेण वेवेतम वि द्वा
 काष्टकपोत कुर्वाहसतंव तद्ववात तलोपश्च शेष शेषद्वयधिकारः यातितरुर्ध्वप्रत्य
 याततकमिष्णामः शेषेर्धेतेवेदितयाः उपयुक्तादयः शेषः अपत्यादिभ्यः वतर्धपर्यन्तेभ्यः
 योत्थर्थाः सशेषः तस्मादमित्यस्य विशेषात्पत्यसमूचदयः तेषु चादयो साभूवन्निति शेषाधिका
 रः क्रियते किंच सर्वेषु जातादिषु चादयो यथा स्मरन्तरेणैवार्थादेशानने संबन्धे कृतार्थता
 साविज्ञायीति साकल्पार्थं शेषवचने तथा च वक्ष्यति राष्ट्रावारपाराद्धलौ राष्ट्रियः अवारपा
 रीणः शेषद्वतिलक्षणं चाधिकारश्च चक्षणादस्येते वाक्ष्यं श्रवणः शब्दः दृष्टिर्दिष्टि
 दार्ढदाः सक्तवः उत्सवलेक्षणा गौल्लवलायवाकाः अश्वैरुस्यते आश्वोरथः वतर्भिरुस्यते
 चातरेण कटं चतर्दृष्ट्या दृश्यते चातर्दृष्ट्या दृष्टः राष्ट्रावारपाराद्धलौ राष्ट्रावारपाराद्धाभा
 चवप्रत्ययो भवतः राष्ट्रियः अवारपारीणः विग्रहीतादपीष्यते अवारीणः पारीणः विपरीता

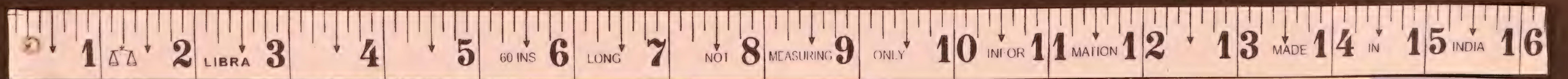

का
द्वेप्र
२५३

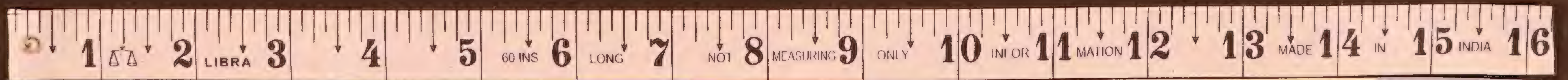
अपागवारीणः प्रकृतिविशेषोपादानमात्रेण तावत्प्रत्ययाविधीयन्ते तेष्वां जातादयो र्थाः समर्थ
विभक्तयश्च पुरस्ताद्व्युत्पन्ते ग्रामाद्यावज्जौ ग्रामशब्दाद्यावज्जौ प्रत्ययौ भवतः ग्राम्यः ग्रामीणः
कर्त्तादिभ्योऽकञ् कर्त्तृद्वयेवमादिभ्यः कञ् प्रत्ययो भवति कौत्रेयः डौस्त्रेयकः कर्त्तृडौस्त्रिप्र
कर पुष्कलमादन उभ कुडित नगरी माहिष्मती धर्मती कुल्यायायलोपश्च कुलकुत्तिग्री
वाभ्यः साम्प्रान्तकारेण कुलकुत्तिग्रीवाशब्देभ्यः यथासंख्यं च न अस्मि अलंकारइत्येतादिषु
येषु कञ् प्रत्ययो भवति कौलेयको भवति चाचेत कौलोत्पः कौलेयको भवत्यमिश्चेत कौलोत्पः
ग्रेवेयको भवति अलंकारश्चेत ग्रेवोत्पः तद्यादिभ्योऽकञ् तदीद्वयेवमादिभ्यः कञ् प्रत्ययो भव
ति नादेयं माहेयं पूर्वतगरीशब्दोऽप्युत्पद्यते पौरतगरेयं केचित्तु पूर्वतगरीति पठन्ति विच्छेद्य
प्रत्यये कुर्वन्ति पौरयेवारेयं तौरयेयमिति तदभयमपि दर्शयन् प्रमाणं नदी मही वाराणसी
आवस्ती कौशांबी वनकौशांबी काशहरीत्वादिरी पूर्वतगरी पावा मावा शाला थावासे
तकीवडवायाभ्रषे दक्षिणपश्चात्पूरमस्तक दक्षिणपश्चात् परं इत्येतेभ्यः त्वक्प्रत्ययो
भवति शौषिकः दक्षिणाभ्यः पाश्चाभ्यः पौरस्त्यः कापिष्ठाष्कक कापिषीशब्दात् षक्

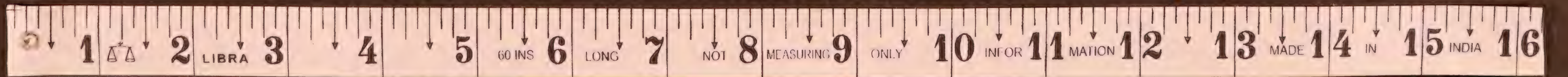
तयोभवति शैषिकः वकारोऽदीर्घः कापिशायने मथु कपिशायनी द्राक्षावाह्युत्तिर्दिभ
 सेति वक्तव्यं व्याख्यायनी डौन्दायनी पार्दायनी रं करोर मनषे एव रं कृशब्दादप्यत्ययो भ
 वति चकारात्फक्क शैषिकः अमनषे भियेयं रं कवोगोः रं कवायगोगोः अमनष इति किं
 रं कवो मनुष्यः तन च रं कृशब्दः कच्चादिषु पद्यते तत्र मनुष्यतत्स्य योर्द्विजिति मनुष्यपरता
 दुमेव भवितव्यं कच्चादिषु पारादणपि सिद्धः किमिह मनुष्यप्रतिषेधेण ग्रहणेन
 च तदुच्यते नैवायं मनुष्यप्रतिषेधः किन्तु हिं रं जिवयुक्तत्वायेन मनुष्यसदृशे प्राणिनि प्र
 तिपत्तिः क्रियते रं कवः कं बल इति षड् भवति विशेष विहितेन च षका अणो वा यामा
 भूदिति अणग्रहणमपि क्रियते युप्रागणग्रहणप्रतीवेयत दित प्राच अणव उदच प्र
 तीच इत्येतेभ्यः यत्प्रत्ययो भवति शैषिकः द्विव्यं प्राच्यं अणव्यं उदीच्यं प्रतीच्यं अवयवा
 तकालवाचितः परताद्युल्लौभवतः प्राक्तनं कत्यायाष्टक कत्याशब्दात्तदकृत्ययो भ
 वति शैषिकः कात्थिकः वलौबुक कत्याया इत्येव वार्णो या कत्यातस्मां बुकृत्ययो भव
 ति ढकोपवादः वार्णलाभनदः सोम्य समीपो देशो वर्णः तद्विषयार्थवाचितः कत्याशब्दा

का. दयंप्रत्ययः यथा हि जातं हिमवान्सुकात्थिकं अथवात्पु अथवात्पुप्रत्ययो भवति शौषि
 वृप्र कः अमेरु कृतमित्रेभ्यस्तु विधेयो यथात्सरतः अमातः उरुतः कृतः ततस्तुः तत्रत्यः यत्रत्यः
 248 पविगाणतं किं शौपीरः परतः वृद्धातको भवति आरातीयः तपोः प्रवेति यतेति तेषु
 वं तिसोराते निर्गता वर्णा अमेभ्यः तिष्ठः वंडालादिः आविच्छं दमि आविः शाब्बाच्छं द
 सि विषयेत्यप्रत्ययो भवति स्मः अराणा सो वक्तव्यः आराणाः सुमतसः दृरादिभ्यः दृरेभ्यः प
 थिकः उन्नगादाह्नज शौन्नगाह्नः पेषमोह्यः चमान्यतरस्यो पेषमं चिसु चम इत्येतेभ्यः अत्यत
 रस्योत्पप्रत्ययो भवति शौषिकः पेषमस्त्यः पेषमस्तने त्यस्तं चस्त्यम त्यस्तने चस्तने चस
 स्तयेति दृज पिहृतीयो भवति शौवस्तिकं तीरशूषेन्नपदादजौ तीरोन्नपदात् शूषोन्न
 रपदाश्च प्रातिपदिकात् यथा संख्यामन्नजदत्तेतौ प्रत्ययो भवतः शौषिकः अणोपवादः का
 लतीरं पाल्वलतीरं शूषोन्नपदात् वार्कशूषं वायसशूषं तीरशूषान्तादिति नोक्तं बहु
 शप्रत्ययैर्पूर्वात्सामृदिति बाहुतीरं दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां नः दिक्पूर्वपदात् प्रातिपदिका
 दसंज्ञायां विषयेन प्रत्ययो भवति असंज्ञायामिति प्रकृतिविशेषणं अणोपवादः पौरशा

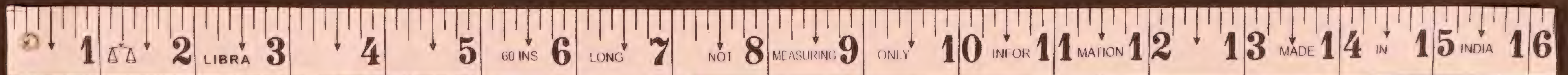

लः दाक्षिणशालः असेतायामितिकिं पूर्वेषुकामशसः अपरेषुकामसमः दिक्तायेसंता
यामितिसमासः प्राचोग्रामनगराणामित्युत्तरपदवृद्धिः पदग्रहणं स्वतृपंविधिनिगमा
शंम मदेभोत्र दिक्पूर्वमदादित्यवमदृशद्वाद्भप्रत्ययोभवति शेषिकः पौरमदः आप
रमदः दिशोमदाणामितिपर्युदासादिवृद्धिः उदीचग्रामाश्चवहचोन्तोदात्तात् दिग्रह
हेतिवृत्ते उदीचग्रामवाचिनः प्रातिपदिकात् बहुवः अन्तोदात्ताद्भप्रत्ययोभवतिशेषि
कः अणोपवादः प्रावपरे मातनगरे उदीचग्रामादितिकिं मायुरं बहुवदितिकिं धजीधा
जे अन्तोदात्तादितिकिं शाकंरीथानेशहेलित्स्वरेणयाशद्वाद्भप्रत्ययोभवतिशेषि
दिकोपधादण प्रस्योत्तरपदात् पलयादिभ्यः ककारोपधाश्चप्रातिपदिकात् अणप्रत्ययो
भवतिशेषिकः उदीचग्रामलक्षणस्य अणोपवादः मातकीप्रस्यः मावीप्रस्यः पयादिभ्यः
पालदः पार्षदः ककारोपधात् नैलीनकः वैयातकः पलयादिषुयोवाहीकशामः ततश्चि
दयोवपपवादः यशागोष्टीनैकीती गोमतीशब्दः पद्यते ततोरोपदतोः प्राचामितिबुजो
पवादः वाहीकशब्दः कोपयोपिचपद्यतेततः परंकंदायित्रं अग्रहणंवाथकवाथनार्थपल

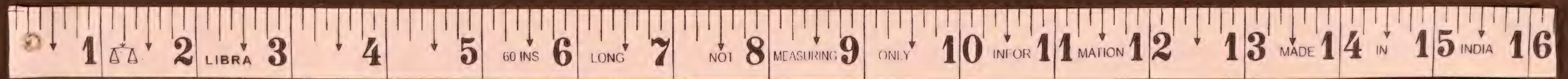

का.
बृ.
२५५

वीपरिषत्परिषदः यक्षलोप पटञ्चर वाहीक कलकीट वर्हकीट कपालाभिधातगोष्ठी
नैकेतोपीरिष्मसेनगोमतीउट्टपान कंटादिभोगोत्रे गोत्रमिहप्रत्ययार्थेनवप्रकृतिविशेषो
षण् कित्तत्वेवमवधत्तेकंटादिभोगोत्रेयः प्रत्ययोविहितः तदन्तेभ्यः तेभ्यपवञ्चप्रत्ययो
भवतिशेषिकः कृष्णपवादः कंटावाक्त्राः गौत्तकः गोत्रइति किं कणोदेवता अस्य क।
एवः तस्मैदंकाण्वीये इजश्च गोत्रइत्येवगोत्रेयः इज्जिहितः तदन्तात्प्रातिपदिकादणप्रत्य
योभवति शेषिकः कृष्णपवादः दाक्षाः प्राक्षाः माहकाः गोत्रइत्येवसौतंगमैरिदंसौतंग
मीये नद्यवः प्राच्यभरतेषु द्यवः प्रातिपदिकात् प्राच्यभरतगोत्रादिजन्तादणप्रत्ययो
नभवतिपूर्वेगाप्राप्ताः प्रतिषिध्यतेचैकीयाः पौष्णीयाः काशीयाः वाशीयाः द्यवइति किं
पात्रागारः प्राच्यभरतेष्विति किं दाक्षाः प्राक्षाः काशीयाइतिकथमदाह्यते यावताकाश्या
दिभ्यश्चिजावितिभवितव्यं नैतदीक्षितदेशवाचिनः काशिशब्दस्यतत्रग्रह वेदिशब्देनसाह
चर्यात् गोत्रात्तद्वाक्कपवभवतिज्ञापकादन्यत्रभवतिप्राच्यग्रहगोनभवतीतिस्वशाब्देनभ
रतानामप्यादानंक्रुतं ब्रह्माक्कः गोत्रइतिनामवर्ततेसामान्यविधानं ब्रह्मात्प्रातिपदिका

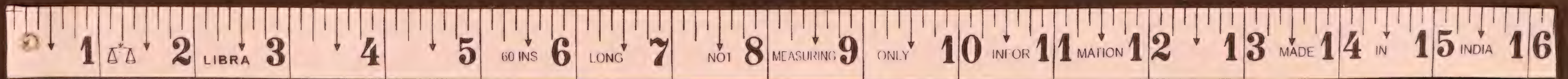
कप्रत्ययो भवति शैषिकः गार्गीयः वात्सीयः शालीयः मालीयः श्रुणोपवादः सुययती
 रश्रुणोत्तरपदादीचग्रामकोपटविधीस्तपरत्वादायते भवतष्टकसौ बृह्दादित्येवभव
 क्कज्ञात बृह्दातटक क्कम् इत्येतौ प्रत्ययो भवतः शैषिको क्कस्यापवादः सकारः पदता
 यभवतस्तदायता बृह्दसंज्ञाभावकः भवदीयः श्रुबृह्दातभवतः शतरणैवभवतिभा
 वतः काश्यादिभ्यश्चिदो काशिरित्येवमादिभ्यः दन्तिदत्तयेतौ भवतः शैषिकोऽ।
 कारउच्चारणार्थः नकारपदोभयत्रविपर्ययेऽशौतवंधः स्त्रीप्रत्ययेविशेषः काशिको
 काशिकाचैटिकीचैटिका बृह्दादित्यत्रातवर्तते येतवृह्दाः पद्यन्तेवचनप्रामाण्यात्
 भ्यः प्रत्ययेविधिः देवदत्तशब्दः पद्यतेतस्यचः प्राचादेश इति बृह्दिसंज्ञादेवदत्तिकवाही
 कग्रामस्यतनास्ति बृह्दसंज्ञादेवदत्तः कथंभाष्यउदाहृतं वानामयेयस्य बृह्दसंज्ञावक्त
 व्यादेवदत्तोयादेवदत्तादुत्तियावता बृह्दिसंज्ञापक्षेकाश्यादितात् दन्तिदत्ताभ्यांभवित
 वं तत्रैवंवाण्यन्तिवानामयेयस्येतिव्यवस्थितविभाषेयंसाकेकर्तव्येभवति दन्तिद
 यत्रोभवतीति काशि चैटि संज्ञासंवाह अयुत मोदमान शकुलादहस्तिकर्ष क्कता

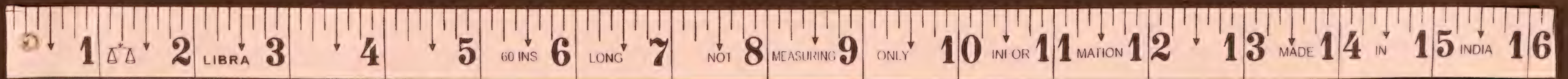
का.
बृ. प्र.
२५६

महिषासुरमर्दिनामोपाशतभौराणि अरिदंम शयमित्र देवदत्त दाममित्र दाशग्राम शा
पापचान युवराज उपराजसित्युमित्र देवराज आपदादिः पूर्वपदात्कालान्तात् आ
पत्कालिकी आपत्कालिका शैथिल्यकालिकी शैथिल्यकालिका वाहीकग्रामेभ्यश्च वृ
द्धादित्येववाहीकग्रामवाचिभ्यः वृद्धेभ्यः दन्तिदौप्रत्ययौभवतः शैथिल्यकौ कस्यापवा
दौशाकालिकीशाकालिकापान्याविकीपान्याविका विभाषोशीतरेषु वृद्धादिति।
वर्ततेग्रामेभ्यश्चित्त्वउशीतरेषुयेग्रामास्तद्वाचिभ्यः वृद्धेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः विभाषाद
न्तिदौप्रत्ययौभवतः आहूजालिकीआहूजालिकाआहूजालीया सौदर्शनीकी
सौदर्शनिकासौदर्शनीया पत्तेशोदञ्च वृद्धादितितानुवर्ततेउत्तरस्त्रेषुतद्वृद्धग्रह
णात् उवर्णात्तादेशवाचितः प्रातिपदिकात्तदञ्प्रत्ययौभवतिशैथिल्यकः नैषारुक्
शुक्ःशावरजंबुकःदेशादितिकिंपदोच्चात्राःपादवाःदन्तिदयोःप्रकरणोदञ्चःकेवल
स्यावृद्धात्तिल्लभ्यतिदञ्प्रहणंकृतं वृद्धात्पाचाम् ओददेशादित्येवउवर्णात्ताहृद्वा
त्पादेशवाचितः प्रातिपदिकात्तदञ्प्रत्ययौभवतिशैथिल्यकःशाकजंबुकःनापितवा।

४३

लकः पूर्वगासिद्धेर्ज्ञानियमार्थवचने ब्रह्मादेवप्राचामब्रह्मात्रभवतिमालवस्त्री
 मालवसुवः यन्त्रयोपथादुज्ज ब्रह्मादितिवर्ततेदेशादितिवथत्ववाचिनः प्रातिपदि
 कात् बुजप्रत्ययोभवतिशैषिकः यन्त्रशास्त्रोमरुदेशवचनः पारेयन्त्रकः पेशवतकः
 योपथात् सांकाशकः कापील्यकः प्रस्यपुरवहन्ताश्च ब्रह्मादित्येवदेशादितिवथ
 न्नाशब्दः प्रत्येकमभिसंव्यथतेप्रस्यपुरवहन्त्येवमन्तादेशवाचिनः ब्रह्मात्प्रातिपा
 दिकादुज्जप्रत्ययोभवतिशैषिकः कस्मापवादः मालाप्रस्यकः शौनप्रस्यकः नान्दी
 पुरकः कालीपुरकः पैलुब्रह्मकः फाल्गुनीवह्मकः पुनरोपयस्ततउत्तरेणोवसिद्धा
 प्रागर्थमिहप्रहणम रोपयेतोः प्राचाम् ब्रह्मादित्येवदेशादितिवतद्विशेषणंप्रा
 ग्गुहणारेणोपथादीकारान्ताश्च ब्रह्मात्प्रादेशवाचिनः बुजप्रत्ययोभवयोभ
 वति शैषिकः कस्मापवादः पाटलिपुत्रकः ईतः खल्लिकाकलीकः कर्दकः
 सामर्मकः प्राचाम्भितिकिं दात्रामित्रीयः तपरकराणोविस्पष्टार्थं जनपदतद
 वधोः ब्रह्मादित्येवदेशादितिवतद्विशेषणं जनपदतदवधी ब्रह्माजनपदवा

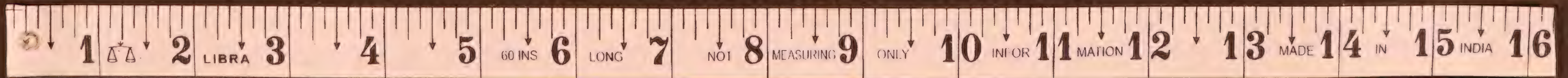

का.
बृ. प्र.

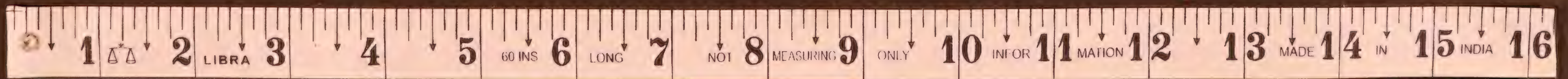
२५

वितः तद्वीथिवाचितश्चातिपटिकात् बुजप्रत्ययो भवति शेषिकः कस्यापवादः
अभिसारकः आदेशेन कः जनपदावयः तुल्यपि औपसुकः श्यामायनकः तद्वीथि
रपि जनपदपवरत्नतेन श्यामः किमर्थं तद्विग्रहणौ वाथकवाथनार्थं गार्तोत्तरप
दाच्छ्रुतिवावुजेव जनपदावयः भवति त्रैगर्तकः अत्रुद्धादपि बहुवचनविषया
त् जनपदतद्वीथोरित्येव अत्रुद्धाद्वृद्धाच्च जनपदवाचितः तद्वीथिवाचितश्च
बहुवचनविषयात् प्रातिपटिकात् बुजप्रत्ययो भवति शेषिकः श्रुत्योरपवादः अत्र
द्वाजनपदात्तावत् अंगः वंगः अंगकः वंगकः अत्रुद्धाजनपदावयः अजमीकः
आजकंदः आजमीकः आजकंदकः वृद्धाजनपदात् तार्वाः कांबवाः टाकः का
वकः वृद्धाजनपदावयः कालंजनाः वैजलिणाः कालंजनकः वैजलिशकः
विषयग्रहणमत्यत्र भावार्थं जनपदेकदेशावहुतेमाभूत् वर्तन्त्यः अपि ग्रहणं किम
पावता वृद्धात्पूर्वगौवसिद्धं उक्रकौडिन्यन्येतवाथामाविज्ञायीति समञ्चीयते
कच्छप्रिवक्रवेतात्तरपदात् देशादप्येव उत्तरपदशब्दः प्रत्येकमभिसंवध्यतक।

४८

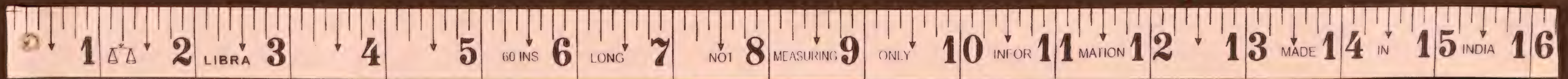
क्कशब्दायुत्रपदादेशवाचिनः ब्रह्मादब्रह्माश्च प्रातिपदिकादुच्चप्रत्ययो भवति काणो
 रपवादः दारुकक्कः पैणलीकक्कः कांडाग्रकः वैभुजाग्रकः सैत्युवक्कः वाहु
 वर्तकः वाक्वर्तकः भूमादिभ्यश्च भूमादिभ्यः देशवाचिभ्यः प्रातिकेभ्यः बुच्चप्रत्ययो
 भवति शैषिकः अणादेरपवादः यौमकः षादुंडकः पादियशाब्बः पद्यते तस्य योषयता
 देववृजिसिद्धे सामर्थ्यादो देशार्थग्रहणं तथा विदेहान्तशब्दयोर्जनपदलक्षणेषु
 बुजिसिद्धे आदेशार्थः पादः विदेहानां क्षत्रियाणां संवेदेहकं आतन्तकं समद्रशाब्बः
 पद्यते तस्य नाविमनषेव बुजिष्यते सामदिकान्तैः समद्रिको मनुष्यः अतश्च न भवति
 सामुद्रेलवाणं सामद्रंजलमिति पुम षादुंडन् शरादिश्च आजन्ताव वंशायन स्थाली
 चोषस्थाली साहकस्थाली राजगृहसमशाल भत्ताली समद्रकूल मद्रकूलद्या
 हावत्पाहां समफीय ववलगर्भविदेह आतन्त पटार पावेय चोष षष्प वल्ली आरा
 ही आतगती अवयातीर्थाकूल सौवीरेषु समद्र ऊहि मुन्नरूपग्रहण उजयिनी
 दक्षिणापदा संकेत नगरात्कुत्सनप्रावीणयोः नगराद्वाहुच्चप्रत्ययो भवति शै

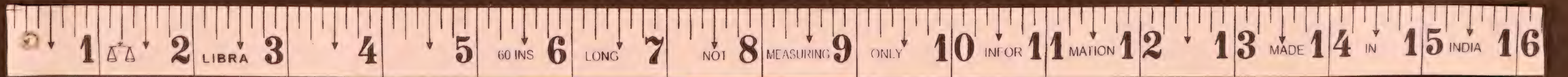
का.
ब्र.प्र.

24C

षिकः कृत्सेन प्रावीण्ये च गम्यमाने प्रत्ययार्थविशेषणं चेत्तत् कृत्सेन प्रावीण्ये च जातादौ प्र।
त्ययार्थं दर्शितुं कृत्सेन नम तिल्लेनं प्रावीण्यं तैपुणं तेन यं स विदुः हवगरे मतुष्येण संभाष्यत
एतत्र भारकेण चौरादिनागरका भवन्ति केनेदं चित्रं लिखितं इह नगरे मतुष्येण संभा
ष्यत एतत् नागरवेन प्रवीण्यदिनागरका भवन्ति कृत्सेन प्रावीण्ये योरिति किं नागराः
ब्राह्मणाः कर्त्यादिषु संज्ञाशब्दाह चर्यात्संज्ञाभारं पश्यते तस्मिन्नागरेयुः कर्तुं प्रत्य
दाहरणं श्रुत्वा तस्मिन्ने श्रुत्वा शब्दादुन्नप्रत्ययो भवति शौषिकः मतुष्येभ्ये ऐ
यसंख्यानिकस्यापवादः श्राणको मतुष्यः पश्यायत्याय मतुष्यहस्तिष्विति वक्तु
ं श्राणकः पश्याः श्राणकायायः श्राणको मतुष्यकोत्यायः श्राणको विहा
हारः श्राणको हस्तीवागोमयेषु श्राणकागोमयाः एतेष्विति किं श्राणपाः पशवः
विभाषा कुरुगन्धरेभा - कुरुगन्धरशब्दाभां विभाषा बुन्नप्रत्ययो भवति शौषिकः
कौरवकः कौरवः यौगन्धरकः यौगन्धरः जातपदशब्दावेतौताभ्यामद्वद्वाटपोति जतप
दतटवधोरितिनित्ये बुन्निप्रामेविकल्पा उच्यते कुरुशब्दः कच्कादिष्वपि पश्यते तत्रवच

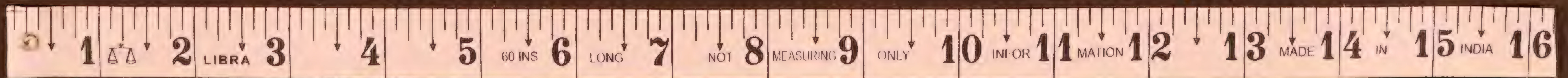

नादणपि भवति तेषां युगात्पर्यं विभाषामनुष्यतस्य योस्तु कृशब्दान्त्रित्यपववुञ्ज भवति
कौरवकोमनषः कौरवकमस्य हसितमिति मद्रवजोः कत मद्रवजिशब्दाभां कस्य
यो भवति शौषिकः जनपदवुञ्जोपवादः मद्रेषु जातः मद्रकः वृजिकः कोपथादण देश
इत्येव ककारोपथात् प्रातिपदिकात् अणप्रत्ययो भवति शौषिका जनपदवुञ्जोपवादः अण
अप्रस्यादिमुञ्जोव कोपथादंसिद्धः ऋषिकेषु जातः अर्षिकः माहिषकः अणग्रहणम
वर्णान्तादपि यथा स्यात् इत्याहुषु जातः ऐह्याकः कच्कादिभ्यश्च देश इत्येव कच्च्देशे
वमादिभ्यः देशवाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः अणप्रत्ययो भवति शौषिकः वुञ्जादेरपवादः कच्च्
भवः काच्च्ः सैत्यवः वार्णवः कच्च् शब्दोत्तवहुवचनविषयः तस्य मनुष्यतस्य योः वुञ्जर्थः
पाठः विजापकशब्दः पद्यते तस्य कोपथादिना देवाणि सिद्धे ग्रहणमनुत्तरार्थं कच्च्सित्यु
वार्णगंधार मनुमते कंबाज कश्मीरः साल् ऊरु अतुषंड दीप अत्रण आजवर विजाप
कऊल्लतरेऊ मनुष्यतस्य योवुञ्ज कच्कादिभ्यश्च देशेव मनुष्यं मनुष्यस्येव जातादौ प्रत्य
यार्थं कच्कादिभ्यः वुञ्जप्रत्ययो भवति अणोपवादः काष्ककोमनषः काष्ककमस्य हसितं

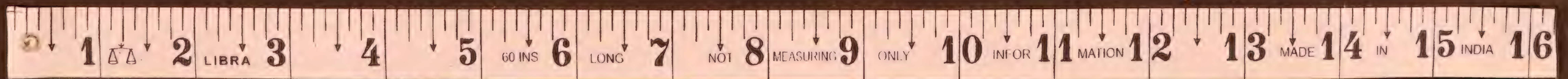

का.
वृष
२५८

जल्पितं काष्कका अस्पृष्टा सैन्यवकोमनषः सैन्यवकमस्पृष्टसितं जल्पितं सैन्यविका
वृष्टा अमनषनस्ययोरितिकिंकाच्छोगोः सैन्यवः वार्णवः अपदातो सालात सालशब्दः
कच्छादिप्रपद्यतेततः पूर्वणोवमनषतेत्ययोः बुजिस्तिहेनियमार्थवचनं अपदातोवेवम
नषे मनषस्येवमाल्पशब्दादुन्नप्रत्ययो भवति सालकोमनषः सालकमस्पृष्टसितं अप
दातावितिकिं सालपदातिर्ब्रजति गोयवाग्वोश्च गवियवाग्वोवजातादौ प्रत्ययार्थं सालश
ब्दादुन्नप्रत्यये भवति शैषिकः कच्छायणोपवादः सालकोगोः सालिका यवाष्टः सालम
न्यत् गार्तोन्नपदाच्छः गार्तोन्नपदादेशावाचिनः प्रातिपदिकाच्छप्रत्ययो भवति शैषिकः
अणोपवादः वाहीकशामलज्ञांतप्रत्यये परत्वादायते ह्यकगार्तीयं चाविहर्तीयं उत्तरय
दग्रहणोवहृषसर्वनिगसार्थवाहुगर्तं गह्रादिभ्यश्च गह्रइतेवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
कप्रत्ययो भवति शैषिकः आणादेरपवादः गह्रीयः अन्तस्थीयः देशाधिकारेपि संभवापेक्षं
विशेषणान्तसर्वेषां मध्यममध्यमं चरणरतिपद्यते तस्मायमर्थः मध्यशब्दः प्रत्ययसंज्ञियोगेन
मध्यममापद्यते मध्यमीयावरणोत्तप्रत्ययार्थं अणभवति इति तेदेतद्विशेषणपदः सूर्यतोऽ

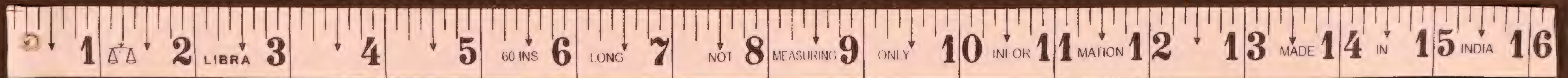

शिवीमथसमथमभावः चरणसंबेधेनेणावासलक्षणोणातिवसखपासंतसोलोपः स
 खतीये पासतीये कृगनसपरसवजनकीये परकीये देवसचेतिवक्तव्ये देवकीयेवेण
 कादिभ्यच्क् एवक्तव्यः वैष्णवीये श्रोकृतिगणोयंचैत्रकीये श्रौत्रपदीये प्राखीयम
 माथमिकीये गरुग्रन्तस्यसमविषममथमंचान्यकरणो उत्तमग्रं मगथ पूर्वपक्ष
 अपरपक्ष अथशाख उत्तमणाख समानशीलएकग्राम एकवृक्ष ईष्य इषनीक असस
 न्द कामप्रस्य खटायति कोवरीणालोवरीण मैशिरि शौंगी आसुरि आहिंसि आमिति
 व्याडि भोजि आहृष्टि आग्रिशर्मि देवशर्मि श्रौत्रि वराटकि वाल्मीकि क्षेमवृत्ति उत्तर
 ग्रन्तन्तर सखपासंतसोलोपः जनपटयोः ऊक्तेवेणकादिभ्यच्क् एण प्राचोकटादेः
 देशरत्नेवतदिशेषाणंप्राणहृणंप्रादेशवाचितः कटादेः प्रातिपदिकात् कप्रत्ययोभव
 तिशेषिकः अणोपवादः कटनगरीये कटद्योषीये कटपल्ललीये राज्ञः कव असंभवा
 देशाधिकारो नविशेषाणं राज्ञः ककारश्चान्तादेशोभवति कप्रत्ययः शेषिकः राजकी
 ये आदेशमात्रमत्रविधेये प्रत्ययस्तद्वदाच्छेतेवसिद्धः दृष्टादकेकान्तलोपधात देश

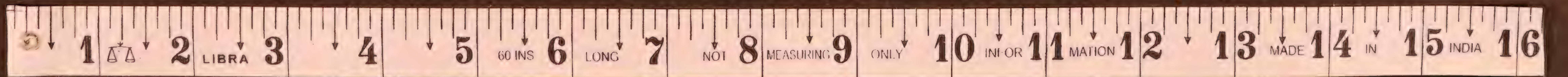

का.
द्व.प्र.
२५

इत्येव ब्रह्मादेशावचिनः अकडक इत्येवमन्तात् त्वकारोपयाप्रतिपदिकात् कप्रत्ययो भ
वति शैषिकः कोपथलक्षणाणां पवादः बाह्यीकग्रामलक्षणास्य प्रत्ययस्योपयेतोः प्रा
चासिति वा अकान्तात्तावत् आरोहणकीयम् द्रोच्याणकीये इकान्तात् आसत्पिकी
ये शाल्मलिकीये लोप्यात् कोटिशिखीये आयोमुखीये अकेकात्तत्रग्रहणकोप
थग्रहणसौमकायशं सौमकीये केंडकीये कन्यापलटनगरग्रामग्रहणोत्तरपदा
त् देशादित्येव ब्रह्मादिति च कन्यायुत्तरपदादेशावचिनः ब्रह्मात्प्रातिपदिकात् कप्रत्य
यो भवति शैषिकः बाह्यीकग्रामलक्षणास्य प्रत्ययस्यापवादः शक्ति कन्यीये माहिक
कन्यीये दक्षिणलदीये माहिकिपलदीये दक्षिणगरीये माहिकितगरीये दक्षिणा
मीयम् माहिकिशामीये दक्षिणदीयम् माहिकिद्वीयम् पर्वताश्च पर्वतशब्दा
त्कप्रत्ययो भवति शैषिकः अणोपवादः पर्वतीये राजापर्वतीयो मतुष्यः विभाषा
मनुष्ये अमनुष्येभिये पर्वतशब्दादिभाषा कप्रत्ययो भवति पूर्वणित्ये प्राप्ते वि
कल्पयन्ते पर्वतीयानि फलानि पर्वतानि फलानि पर्वतीयमदकं पर्वतसदकम्

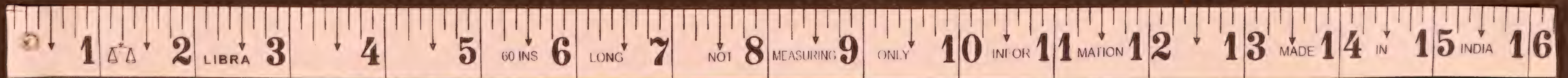

अमनष इति किम् पार्वती यो मनुष्यः कृकणपणी ज्ञारहाजे देश इत्येव भरद्वाजदे
 शवचनेन गोत्रशब्दः प्रकृतिविशेषां च न प्रत्ययार्थः कृकणपणी शब्दाभां भारद्वाजा
 देशवाचिभां च प्रत्ययो भवति शैषिकः अणोपवादः कृकणीयं पणीयं भारद्वाज इति
 किं कां कणपणीं ॥ इति जयादित्यविरचितायां काशिकायां ब्रह्मतैत्तिरीयस्य
 द्वितीयः पाटः ॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ् ॥ देशाधिकारोतिर्ब्रह्मः युष्मदस्मा
 दोः खञ् प्रत्ययो भवति शैषिकः चकाराच्च अन्त्यतरस्यां ग्रहणायथा प्राप्तमर्थं तदेते
 त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्र वैषम्याद्यथा संख्येन भवति तदादितादृशसंज्ञायाः युष्मद
 स्मदोः के प्राप्ते प्रत्येकं प्रत्ययत्रयं भवति यौष्माकीणः आस्माकीणः युष्मदीयः अस्मा
 दीयः यौष्माकः आस्माकः तस्मिन्त्रिणवयुष्माकास्माकौ तस्मिन्त्रितिसाक्षादिहि
 तः खञ्तिर्दिश्यते न चकारात् कृष्टृक्ः तस्मिन्त्रिजिह्वयुष्मदस्मदोर्यथा संख्ये
 युष्माकास्माक इत्येतावदशौ भवतः तस्मिन्त्रयोरादेशौ प्रतियथा संख्ये कस्मात्र भ
 वतियोगविभागः करिष्यते तस्मिन्त्रिजिह्वयुष्मदस्मदोर्युष्माकास्माकौ भवतः अणिच्।

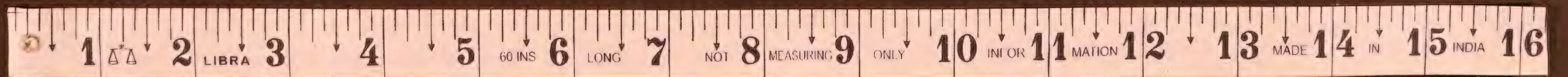

का.
द्वप्र.
२५६

तियौष्माकीतः आस्माकीतः यौष्माकः आस्माकः तस्मिन्नीति चेति किं युष्मादीये अस्म
दीये तव कममकोवेकवचने एकवचनपरयो युष्मादस्मादोः तव कममकोवेकवचने तावा
देशो भवतः तस्मिन् न्वञ्जि अणिव पुरतः तिमित्रयोस्तयशा संख्याम् पूर्ववदेव न भवति
तितनवचनलभता तस्मिन्निति प्रत्ययलक्षणा प्रतिषेधादेकवचनपरता युष्मादो न संभ
वति वचनात्प्रत्ययलक्षणा न भविष्यति अथवा नैवेदं प्रत्ययग्रहणं किन्तु स्पर्शग्रहणं
एकवचने युष्मादस्मादौ एकस्पर्शस्य वाचेकते तव कममकोवे वा देशो प्रतिपद्यते इति
सूत्रार्थः तावकीतः सामकीतः तावकः सामकः तस्मिन्नीति चेत्पतेन तद्वदीयः मदीयः
अर्थायत अर्थशब्दाद्यत्प्रत्ययो भवति शेषिकः अणोपवादः अर्थं सपूर्वादन्तुक्तयः
वालेयार्थिकं गौतमार्थिकं परावराय मोत्रमपूर्वाश्च परावर अथम उत्तम इत्येव
पूर्वादर्थशब्दाद्यत्प्रत्ययो भवति शेषिकः परार्थं अवरार्थं अथमायम उत्तमायं एवं
ग्रहणं किं न परावराय मोत्रमेभ्य इत्येवोच्यते अर्थादिति वर्तते तस्य तत्पूर्वता विज्ञा
स्यते परावराय द्वौत्यदि क्त्वावपि स्तः परं सावमवरे सावमिति तत्र कृतार्थता तदिक्ता

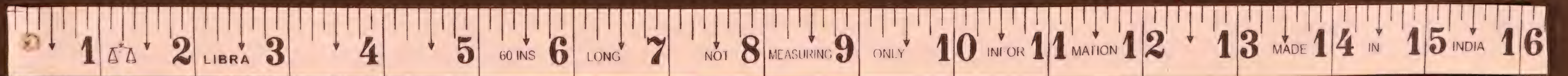
वृषत्तेपरेणदज्यतौस्याताम अस्मात्पूर्वग्रहणात् यत्प्रत्ययपवर्भवतिपरार्थं अवरार्थं
 दिक्पूर्वपदादृच दिक्पूर्वपदादवान्तात् प्रातिपदिकात्तदज्यप्रत्ययोभवतिचकाराद्यश्च
 शेषिकः अणोपवादः पूर्वाद्यं पौर्वाविकं दक्षिणाद्यं दक्षिणाविकं पदग्रहणोत्तरं
 विधितिगमार्थं ग्रामजनपदैकदेशादज्यदज्यौ दिक्पूर्वादित्येवग्रामैकदेशावाचितः ज
 नपदैकदेशावाचिनश्चदिक्पूर्वपदादर्थान्तात्प्रातिपदिकात् अज्यदज्य इत्येतौप्रत्ययोभ
 वतः शेषिकौयतोपवादौ इमाल्ल्यास्माकं ग्रामस्यजनपदस्यवा पौर्वायाः वापौवार्थिकाः
 दक्षिणार्थः दक्षिणार्थिकाः मध्यार्थः मध्यशब्दार्थप्रत्ययाभवन्ति शेषिकः अणोप
 वादः मध्यमः आदेशेतिवक्तव्यं आदिमं अवोयसो लोपश्च अवरं अथमम असांप्रातिके
 अकारः प्रत्ययोभवति मध्यशब्दात् सांप्रातिके जातादौ प्रत्ययार्थसम्पादवादः स्वांप्रति
 कं मायेयुक्तमविते समस्यतेनातिदीर्घं नातिह्रस्वं मध्यकांश्च नात्यन्तं नात्यप
 कृष्टौ मथोवैयाकरणाः मथास्त्री दीपादनसमुद्वेयज् समुद्वेययादीपः तद्विषया
 त दीपशब्दाद्यज्यप्रत्ययोभवति शेषिकः कच्कादिप्रपादादणोमनष्यबुजोश्चापवादः

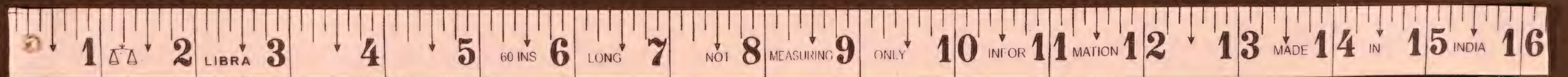
का.
द्वप्र.

२६२

द्वेषं द्वेषाभवन्नोत्तरवर्तिचक्रं अतस्तद्वर्तिचक्रं द्वेषमन्यत कालादन्त कालेविशेष
वर्तिचक्रप्रतिपदिकातदन्तप्रत्ययोभवतिशेषिकः अणोपवादः ब्रह्मातकपरत्वाद्वायते
मासिकं आर्यमासिकं मावत्सरिकं यथाकथंचिद्गुणवृत्त्याकालेवर्तमानात्ययदृष्टते
कादंबर्षिकं ब्रह्मिण्यलाशिकं तत्रजातद्वितीयागतः अधिकारः आदेशारदमशर
वृत्त्यादन्तप्रत्ययोभवतिआदेशेभिर्गोप्येषैषिकः अणोपवादः आद्वर्तिकर्मरहस्य
ते नआद्वान्तरुषः अतभिधानात् शारदिकं आदेशारदमन्यत विभाषारोगातपयोः
शरदरत्येवगोप्यतेवाभिर्गोप्येशरवृत्त्यादिभाषादन्तप्रत्ययोभवतिशेषिकः अणो
पवादः शारदिकोरोगः शारदः शारदिक आतपः शारदः रोगातप्योरिति किं शारदं
दधि तिर्वाप्रदोषाभ्यां च तिशाप्रदोषशब्दाभ्यां दन्तप्रत्ययोभवतिशेषिकः कालादिति
तित्येदन्तिप्रोपेविकल्पउच्यते तैशं तैशिकम् प्रादोषम् प्रादोषिकं सामस्त्यं विभा
षेत्येवमः शब्दादिभाषादन्तप्रत्ययोभवतितत्त्वचतुर्गमः तत्प्रत्ययोप्येवविहितः
एवमोह्यसमात्यतरस्यामितिपताभ्यामन्ते सुयुलावपिभवतः शौवस्यिकम् सस्य

सप्तमे संधिवेलाय तत्र नक्षत्रे भोगा कालादित्येव संधिवेलादिभ्यः अत नक्षत्रेभ्यश्च
 एतत्प्रत्ययो भवति शेषिकः दक्षोपवादः अणप्रहणं वृद्धाच्च सबाधनार्थं सन्धिवेलादि
 भस्मावत सान्धिवेले सान्धे अतः भः श्रेष्ठम् शैशिरम् नक्षत्रेभ्यः तैषम् पौषम् सन्धि
 वेला सन्ध्या शुभा वस्त्रात्रयोदशी चतुर्दशी पौषमासी प्रतिपत्त सेवत्सरात्फलपर्वणो
 प्रावृषणः प्रावृच्छद्वाटे एतत्प्रत्ययो भवति शेषिकः अतः गोरपवादः वार्षिकं वासः
 वार्षिकमतलेपनम् कंदसिद्धं वर्षाशब्दात् कंदसिद्धये दक्षप्रत्ययो भवति शेषि
 कः दक्षोपवादः सरेविशेषः नभश्च नभस्य शुवार्षिकौ अतः हेमन्ताश्च कंदसिद्धये
 मन्तशब्दाच्च कंदसिद्धये दक्षप्रत्ययो भवति शेषिकः अतः गोरपवादः सहस्रसहस्रस्य
 हेमन्तिकावत्तु योगविभाग उन्नयः वसन्ताश्च वसन्तशब्दाच्च कंदसिद्धये दक्षप्र
 त्ययो भवति शेषिकः अतः गोरपवादः मधुश्च मायवश्च वासन्तिकावत्तु सर्वजाणचत
 लोपश्च हेमन्तशब्दाट एतत्प्रत्ययो भवति तत्सन्ध्यायोगेन वासन्तकारलोपः हेमन्तवासः
 हेमन्तमतलेपनम् सर्वत्र प्रहणं कंदोधिकारनिवृत्त्यर्थम् कंदसिद्ध्या योच सर्वत्र

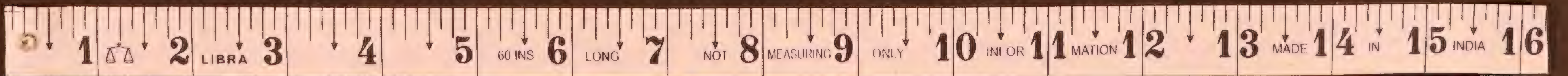

का.
वृ. प्र.

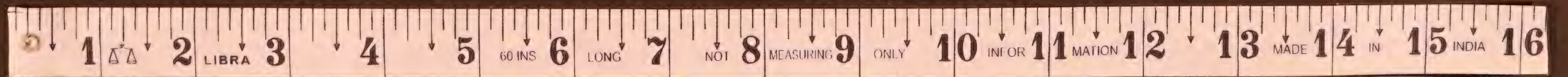
२९३

तद्वर्तिततचकंदसीतितातवर्तिष्यतेसेवाततवृत्तिःशब्देनाणाख्यायतेअत्राधिक्येव
वंसूत्रेसेवेपार्थहेमन्तकमितिहिभाषायामदञ्जस्मरन्तिअथाणचेतिचकारःकिमर्थः
अणवयथाप्राप्तंचञ्चत्तणितिकःपुनरनयोरणोविशेषःअतणितकारलोपोनास्ति
हेमन्तीपोक्तिरितितदेवंत्रीणिदूपाणिभवन्तिहेमन्तिकमहेमन्तमहेमतमिति।
सायंचिरंशब्देप्रोच्येभ्यश्चुलौतंचकार्णादित्येवसायमादिभ्यःशब्देभ्यःअव्यये
भ्यश्चकालवाचिभ्यःचुलौप्रत्ययोभवतःतयोश्चापिपृथोस्तद्व्यासोभवतिसायन्त।
नंचिरन्ततमप्राहेणतत्प्रगततमअव्ययेभ्यःदोषाततमदिवाततमप्रातस्ततम
सायमितिमकारान्तंयदव्ययेततोव्ययत्वादेवसिद्धःप्रत्ययःयस्तस्यतेतत्कर्मणोच
जिसायंशब्दस्तस्मैदमकारान्तत्वेप्रत्ययसत्रियोगेनतिपात्यतेदिवसावसानेसायः
चिरशब्दस्यापिमकारान्तत्वेतिपात्यतेप्राहेणप्रगेदनेकारान्तत्वेचिरपरुपरादिभ्यःत
वक्तव्यःचिरन्तममरुत्वेपरारित्वेप्रगम्यकंदसिगलोपश्चप्रत्वेअप्रपञ्चात्त्रिममम
र्वंअप्रिममपश्चिममअन्ताच्चेतिवक्तव्यंअन्तिममविभाषासर्वाङ्गापराङ्गाभ्याम

५

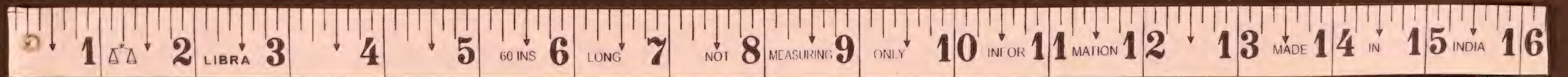

पूर्वाह्णपराह्णश्राद्धाभ्यां विभाषासु सुलौप्रत्ययो भवतः त्वत्तयो रागमः कालादृजि प्रा
 नेव च ते पक्षे सोऽपि भवति पूर्वाह्णे तत्तत् अपराह्णे तत्तत् पौर्वाह्णिकम् अपराह्णिकम्
 च कालतत्तेषु कालनाम्न इति सप्तम्या अलक यदा तत्तत् सप्तमी समर्थविभक्तिः पूर्वा
 ह्णः सोऽहोऽस्तीति तदा पूर्वाह्णात्तत्तत् इति भवितव्यम् तत्र जातः श्रृणादयो चादयश्च
 प्रत्ययाः प्रकृतास्तेषामितः प्रभृत्याः समर्थविभयश्च निर्दिश्यन्ते तत्रेति सप्तमी।
 समर्थ्यात् जात इत्येतास्मिन्नर्थे यथा विहिते प्रत्ययो भवति सुवे जातः सौत्रः डौत्सः डौ
 दपानः राष्ट्रियः सुवारपारीणाः शाकलिकः पात्यविकः कात्रेयः डौमेयकः प्राद्वषष्ट
 प प्राद्वच्छद्वात्सप्तमी समर्थ्यात् जात इत्येतास्मिन्नर्थे दप्रत्ययो भवति पात्यस्यापवादः
 प्रकारः स्वार्थः प्राद्वषि जातः प्राद्वषिकः संज्ञायां शरदो बुञ् तत्र जात इत्यनवर्त
 तेश्च रच्छद्वात्तत्र जात इत्यस्मिन्नर्थे संज्ञायां विषये बुञ् प्रत्ययो भवति ऋतलोपवादः
 समुदायेन वेत्संज्ञा गम्यते शारदका दर्भाः शारदकाः मुह्राः दर्भविशेषस्य कस्यचि
 त्मुह्रविशेषस्य कस्यचिदियं संज्ञा संज्ञायामिति किम् शारदम् सम्यं संज्ञायिकारं

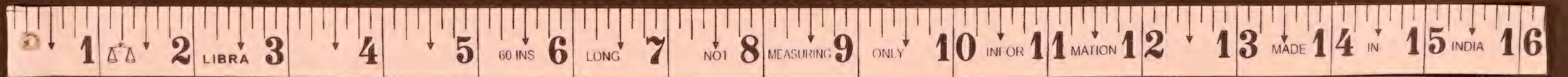

का.
वृष
२६५

केचिक्तलवृत्तीतकशालादितियावदनुवर्तयेति पूर्वाहणापराहणान्दामूलप्रदोष
वस्करादुन पूर्वाहणादिभ्यःशब्देभ्यःदुञ्प्रत्ययोभवतितत्रजातइत्यस्मिन्निषयेसंज्ञा
यांगमप्रातायां पूर्वाहणकःप्रपराहणकःविभाषापूर्वाहणापराहणभ्यामित्यस्याप
वादःआहकःमूलकःतत्तत्राणामपवादःप्रदोषकःतिशाप्रदोषाभ्योचेत्यस्यापवा
दग्रवस्करकःडौत्सर्गिकस्याणोपवादःअसंज्ञायांतयथाप्राप्तादजादयएवभव
न्ति पश्यःपश्यव पयिशब्दादुत्पत्योभवतितत्रजातइत्यस्मिन्नर्थेअणोपवादःप्रत्य
यसन्धियोगेनच पश्यःपश्यइत्ययमादेशोभवतिपयिजातःपश्यकः अमावास्याया
वा अमावास्याशब्दादुत्पत्योभवतितत्रजातइत्यस्मिन्निषयेसन्धिवेलादिषुपादा
दणोपवादःअमावास्याकःअमावास्याःएकैदविकृतस्यातत्पत्तादमावस्याशब्दस्या
पिभवतिअमावस्याकमअमावस्याम अच अकारश्चप्रत्ययोभवतिअमावास्यायाः
तत्रजातइत्यस्मिन्निषयेपूर्वेणानुत्पत्त्याःप्राप्तयोरयंतृतीयःप्रत्ययोविधीयतेअमाव
स्याःअमावास्याकः सित्थपकाराभांकन सित्थुशब्दादपकरशब्दाश्चकत्यत्योभव

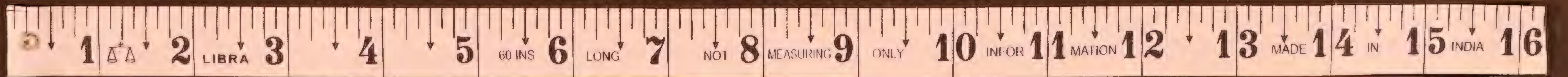

ति तत्र जात इत्यन्विषये सिन्धुशब्दः कच्छादिः ततोऽपि नृष्यतस्य योर्वृजिप्रामेव
चने अपरशब्दादप्योत्सर्गिकेण सिन्धुकः अपकरणः आगजौ च सिन्धुपकर
शब्दाभ्यां यथा संख्यमणौ प्रत्ययौ भवतः तत्र जात इत्यस्मिन् विषये सर्वेण क
णिप्रामेव चने सैन्यवः आपकरः अविष्टा फलाणां नृणां स्वातितिष्ठा पुनर्वसु
रुस्तविशाखाषाढा बहुलाक्षुक अविष्टादिभ्यः नृत्तत्राण आगतस्य जाताव
र्थे लग्नमवति तस्मिन् कृते स्त्री प्रत्ययस्यापि लङ् कृते लकीति लुम्भवतीति अविष्टा
सुजातः अविष्टः फलाणां अत्र रायः स्वातिः तिष्ठः पुनर्वसुः रुस्तः विशाखः आ
षाढः बहुलः लक्ष्मणः चित्रोर्वती रोहिणीभ्यः स्त्रियामप संख्यानम चित्रा
यां जाता चित्रोर्वती रोहिणी स्त्री प्रत्ययलङ् कृते गौरादिषा द्वात्रीषु फलाणां
षाढाभ्यां दत्तौ दत्तौ फलाणी अषाढा अविष्टाषाढाभ्यां कृण्वि वक्तव्यः
अविष्टीयः अषाढीयः स्यान्तान् गोशाला खरशाला च स्यान्तान्तात्प्रातिप
दिकात् गोशाला शब्दात् खरशाला शब्दाच्च जातावर्थे लग्नमवति प्रत्ययस्य गोस्या

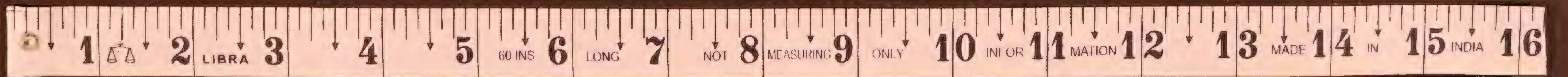

का
वृ ३
२९५

नेजातःगोस्यातःशुश्रूष्यातःगोशालःखरशालः वत्सशालाभिजितद्वययुक्ता
तभिषजोवा वत्सशालादिभ्यःपस्म्यजातावर्थप्रत्ययस्यलग्नमवतिवा वत्सशा
लायांजातःवत्सशालःशुभिजित शुभिजितःशुश्रूषयुक्तशुश्रूषयुजःशातभिष
क शातभिषजःवहुलग्नहणस्यायेप्रपंचः तत्तत्रेभ्योवहुले तत्तत्रशब्देभ्यःउ
न्नरस्यजातावर्थप्रत्ययस्यवाल्गमवतिरोहिणःरोहिणःस्यगणिराःसार्गशीर्षः
कृतलवुकीतकुशालाः तत्रेतिमप्रमीसमर्थात् कृतादिषुर्थेषुयथाविहितंप्रत्य
योभवतिस्तुचक्रतोवालवोवाकीतोवाकुशालोवासौत्रःमाथुरःराष्ट्रियः तत्रव
यत्रयत्कृतेजातमपितत्रभवतियत्रवकीतंलवुमपितत्रभवतिकिमर्थभेदेना
पादानैकियतेशाब्दार्थस्यभिन्नत्वात् वस्तुमात्रेणलवुकीतंभवतिशाब्दार्थस्तभि
द्यतएव प्रायभवः तत्रेतेवमप्रमीसमर्थात् ज्ञाप्तिपदिकात्प्रायभवद्वत्
स्मिन्नर्थेयथाविहितंप्रत्ययोभवतिप्रायशब्दःसाकल्यस्यकिंचित्श्रुततामारुह्य
त्रेप्रायेणवाहुल्येनभवतिस्तौत्रःमाथुरःराष्ट्रियःप्रायभवग्रहणमनर्थकंतत्र

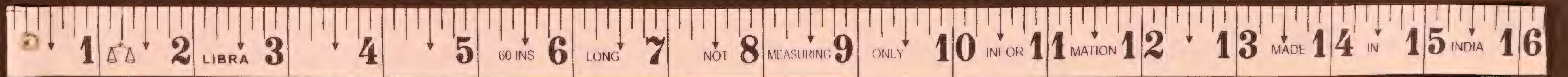

भवेनेनकृतत्वात् अतित्पभावः प्रायभवदतिवेन्मुक्तसंशयेनतल्ले उपजान्त्पकर्णो
 पसिबेष्टक उपजान्त्वादिभः सप्तमीसमर्थेभः प्रायभवदत्पस्मिन्नर्थे टक प्रत्ययोभ
 वति अणोपवादः औपजान्त्कः औपकर्णिकः औपनीविकः संभूते तत्रेतेवसप्तमी
 समर्थात् कलवाचितः प्रातिपदिकात् संभूतदत्पस्मिन्नर्थे यथाविहिते प्रत्ययोभ
 वति अवक्त्रिः प्रमाणान्तिरेकश्च संभवत्यर्थदृष्टत्वे नोत्पत्तिः सत्तावाजात
 भवाभागात्तत्वात् सुब्रह्मसंभवति सौत्रः माथुरः राष्ट्रियः कोशादज्ज कोशाशब्दात्
 क्त्वा प्रत्ययोभवति तत्र संभूतदत्पस्मिन्निषेये अणोपवादः कोशे संभूते कोशेयं वस्
 रुद्धिरेषात्तेनेणोपौनभवति त्वद्वाकोशाद्वा कालात्साधुपुष्पत्पशमोनेषु त
 त्रैतेवकालविशेषवाचितः सप्तमीसमर्थेभः साधादिसर्थेषु यथाविहिते प्रत्ययो
 भवति हेमन्तेसाधुः हेमनः प्रावारः शैशिरमतुलेपतम् वसन्तेपुष्पन्तिवासत्पः
 कन्दलताः प्रैष्णाः पादलाः शरदिपशन्ते शारदाः शालयः प्रैष्मायवाः उमेव त
 त्रैतेवकालादिति च सप्तमीसमर्थात्कालवाचितः प्रातिपदिकात् उपेक्षेयथावि

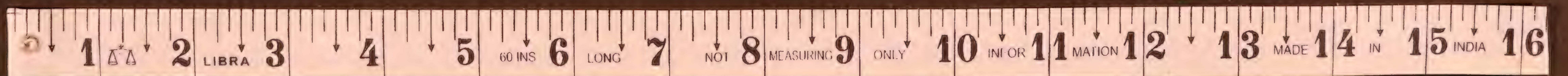

का
द्वप्र.
२५६

हितं प्रत्ययो भवति हेमन्ते उपन्ते हेमन्ताः यवाः श्रेष्ठाः शालयः योगा विभाग उत्तरार्धः
आस्यगुप्ता बुज आस्यगुजी शब्दा बुज्प्रत्ययो भवति उत्तरेण दजो पवादः आस्यगुप्ता
सुप्ताः आस्यगुजकाः माषा अक्षिनी भिर्युक्ता पौर्णमासी आस्यगुक्कद्वः श्रीश्रवसा
नादमन्तरस्याम् श्रीश्रवसन्त शब्दा भ्यामन्तरस्याम् बुज्प्रत्ययो भवति उत्तरेण दजो
पवादः श्रेष्ठम् सम्पम् श्रेष्ठकम् वासन्तम् वासन्तकं देयम् एण तत्रेतेव का
लादिति वसन्तमी समर्थात् कालवाचिनः प्रातिपदिकात् देयमित्येतस्मिन्नर्थे यथा
विहितं प्रत्ययो भवति यत्तद्देयम् एण चेद्भवति मासेन देयम् एण मासिकं आर्थमासि
कं सांवत्सरिकम् ऋणदत्तिकम् मासे देयाभिदा कलाप्यस्य यवबुसादुत
कालादित्येव कलाप्यस्य यवबुसशब्देभ्यः कालवाचिभ्यः सम्पमी समर्थभ्यः देय
मित्येतस्मिन्नर्थे बुज्प्रत्ययो भवति कलापादयः शब्दाः साहचर्यात् काले वर्तन्ते यस्मि
न्काले मयूराः कलापिनो भवन्ति सकलापीयस्मिन्नस्यत्याः फलन्ति सोऽस्यत्या यस्मि
न्यवबुसस्य यते स यवबुसशब्देनाच्यते कलापितिकाले देयम् एण कलापकं अ

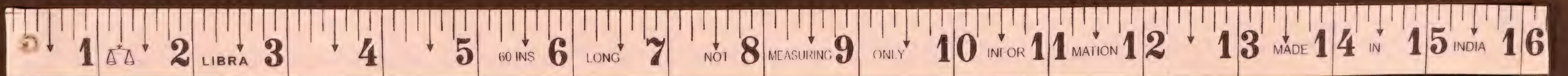

सत्यकम यवसकम श्रीमावरसमाहुज श्रीमावरसमशब्दाभ्यांनुजप्रत्ययोभव
 तिदेयमृणादृत्तीस्मिन्नर्थे अण्वजोरपवादः श्रीमेदेयमृणांयैष्मकम आवरसमकम
 प्रत्ययार्थरकराणोद्वह्यर्थे संवत्सराग्रहायणोभांदजच संवत्सराग्रहायणीशब्दा
 भांदजप्रत्ययोभवतिचकाराहुजच देयमृणादृत्तीस्मिन्नर्थे संवत्सरेदेयमृणांसांव
 त्सरिकम सांवत्सरकम आग्रहायणीकम आग्रहायकम वेतिवक्तव्येदजग्र
 हाणं सान्धिवेलादिषु संवत्सरात्फलपर्वणोरिति पद्यते तत्र फले ऋणत्वेन विवर्त्ति
 तेषां वापि तदनेव यथा स्यादिति व्याहरति मृगाः तत्रैतेव कालादिति च सप्त
 मीसमर्था कालवाचितः प्रातिपदिकात् व्याहरति मृगादृत्तीस्मिन्नर्थे यथा विहिते प्र
 त्ययो भवति निशायां नैशः नैशः तैषिकः प्रादोषः प्रादोषिकः मृगादृत्तिकं निशा
 यां व्याहरति उलूकः तदस्मसोऽं कालादितेव तदिति प्रथमा समर्था कालवा
 चितः प्रातिपदिकादस्मेति षष्ठ्यर्थे यथा विहिते प्रत्ययो भवति यत्तत्प्रथमा समर्थसो
 ऽं चेत्तद्वति सोऽं जितमभस्तमित्यर्थः निशासद्वचरितमथयते निशावः सोऽं

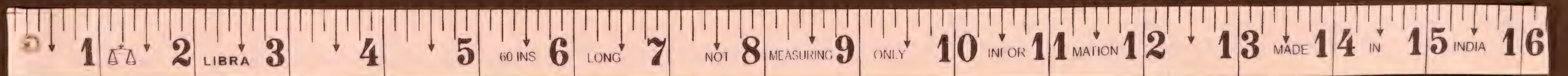

का.
वृ.प्र.
२६७

स्यच्चात्रम्यनैशःत्रैशिकःप्रादोषःप्रादोषिकः तत्रभवः कालादितिनिवृत्तम तत्रतिस
प्रमीसमर्थान् ज्ञाप्रातिपदिकात् भवदत्तेतस्मिन्नेयं यथाविहितं प्रत्ययोभवतिसत्रा
भवत्यर्थंरत्नतेनजन्मतत्रजातइतिगतत्वात् सुब्रह्मभवःसौत्रःमाशुरःराष्ट्रियः दिगा
दिभ्योयत् दिगित्येउमादिभःयत्प्रत्ययोभवतितत्रभवदत्तस्मिन्निषेयेअएकस्यचापवा
दःदिशिभवंदिशं वर्णंमुत्तजचनशाब्दयोःशरीरावयवार्थःइहपादःसेनायासखं
सेनायाजयन्तीमितिदिक्वर्गप्रागणपत्कक्षथाया मित्रमेध अन्तर ररुम अली
क उवा साक्षित आदि अन्तस्त्व जचनमेव यथ इहकात्सेनायाम त्यायवेश अ
अन्तवंश वेगकाल आकाश शरीरावयवाश्च शरीरावयववाचिनःप्रातिपदिकात्
यत्प्रत्ययोभवतितत्रभव इत्येतस्मिन्निषेयेअणोपवादःइत्येवमभवंदन्तं डोष्टम कल्पं
इतिऊत्तिकलपिावस्त्यत्प्रेहक भूतादिभःकृत्प्रत्ययोभवतितत्रभवदत्तस्मिन्निष
ये इतौभवं दान्तेयम कौत्सेयम कालशेयम वास्तेयम आह्वेयमजनंविषयम अस्ति
शाब्दःप्रातिपदिकोनतिरुक्तः ग्रीवाभ्योएव ग्रीवाशब्दात् अणप्रत्ययोभवतिचका

रात्कृत तत्रभवदुत्पत्तिस्मिन्निषेधे शरीरावयवतोपवाटः श्रीवासुभवम् शैवम् शैवेयम् श्रीवा
 शास्त्रोपमवचनः तासां बहुतादुक्तावचनम् गंभीराज्यः गंभीरशब्दात् ज्यप्रत्ययो भव
 ति तत्रभवदुत्पत्तिस्मिन्निषेधे शरीरावयवतोपवाटः गंभीरे भवं गंभीर्यम् बह्वैर्देवपंचजनेभ्यश्च
 तिवक्तव्यं वाच्यम् दैवम् यावज्जन्तम् अय्ययीभावाश्च अय्ययीभावसंज्ञकात्प्रातिप
 टिकात् ज्यप्रत्ययो भवति तत्रभवदुत्पत्तिस्मिन्निषेधे शरीरावयवतोपवाटः न च सर्वस्मादय्ययीभा
 वाद्भवति किं तर्हि परिमत्वादेः परिमत्वादीनां च गणपादस्येतदेव प्रयोजनम् तेषां विशेषो
 षण्णामय्ययीभावश्च णाम परिमत्वे भवं परिमत्वात् परिहृयिष्यं परिमत्वादेरन्यत्र तभव
 ति डौपकूलम् डौपमूलम् परिमत्वा परिहृतं पर्योष पर्युल्लखलपरिसूर अतसूर उ
 पकूल उपकलाप अतपथ अतपद अतगंगा अततिल अतपीता अतमाष अ
 नुयव अतयूप अतवेश अतः पूर्वपदादृज अय्ययीभावादिष्वेव अतः शब्दाविभ
 क्त्यर्थे समस्येतत्पूर्वपदात् अय्ययीभावात् दृजप्रत्ययो भवति तत्रभवदुत्पत्तिस्मिन्निषे
 धे शरीरावयवतोपवाटः अन्तर्गोहिकं अन्तरंगारिकम् समानशब्दादृजकृत्यः समाने भवं सा

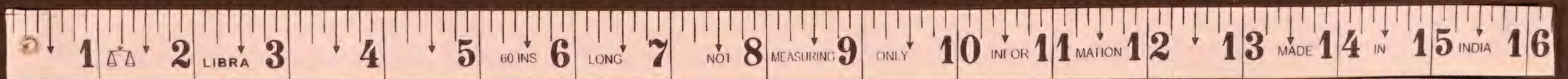

का.
वृष
२६८

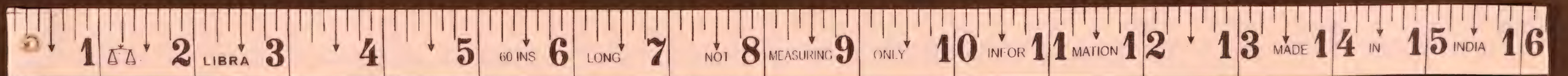
मातिकं तदोदेषसमानशामिकं समानदेशिकम् अध्यात्मादिभ्यश्च अध्यात्मिकम् आ
धिदेशिकं आदिभातिकं अध्यात्मादिगकृतिर्गाणः ऊर्ध्वदमादृजकयः औधर्मीकः
ऊर्ध्वशब्देन समानार्थः ऊर्ध्वशब्दः ऊर्ध्वदेहाश्च ऊर्ध्वदेहिकम् लोकान्तरपदाश्च पेरुलो
किकम् पारलौकिकम् मावपाश्चाभांतसत्ताभासीयप्रत्ययो भवति मावतीयम् पाश्च
तीयम् ऊर्जनस्य परचजनपरकीयम् परकीयम् मध्यशब्दादीयः मधीयः मत्सीयौच
वक्तव्यौ मध्यमम् मध्यमीयम् मत्सीयौचवक्तव्यौ माध्यमम् मध्यमीयम् मध्यन्दिनत्वा
स्मात् मध्येमवंसाधत्तितम् स्थानोलुखकयः अस्त्यामा अजितान्ताच्च वृकाजितः
समानस्यतरदेष्टु अध्यात्मादिषु वेष्टते ऊर्ध्वदमाश्च देहाश्च कौलोत्तरपदस्य च माव
पाश्चतयोरोयः ऊर्जनस्य परस्य च ईयः कार्योयमध्यममासीयोप्रत्ययो तथा मध्यमा
पदिनेवास्मात्पाश्र्वोलंगजितान्ताश्च ग्रामान्यर्थस्तत्पूर्वात् अययोभावादित्येव परि
अत एवपूर्वात् ग्रामशब्दादृजप्रत्ययो भवति तत्र भवत्येतस्मिन्निषेधार्थिग्रामिकः
अतग्रामिकः जिह्मामूलं गुलाब्कः जिह्मामूलशब्दाच्च प्रत्ययो भवति तत्र भवः

मध्य

v

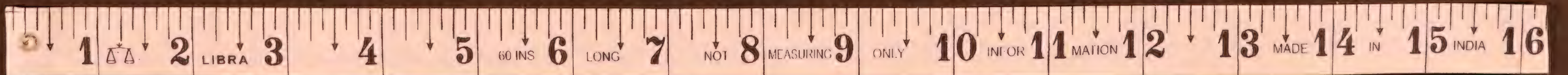
इत्येतास्मिन्निषेयतोपवादः जिम्लीयम् अंगुलीयम् वर्गात्ताश्च वर्गशब्दा
 लाश्च प्रातिकात् कप्रत्ययो भवति तत्र भवइत्येतास्मिन्निषेये कवर्गीयम् चवर्गीयं
 पवर्गीयम् अशब्दयत्वावत्प्रत्ययस्य वर्गादित्येव शब्दादस्य स्मिन्प्रत्ययार्थेव
 र्गात्तात् प्रातिकात् अन्तरयत्त्वो प्रत्ययो भवतः तत्र भवइत्यस्मिन्निषेये क प्रा
 मेव वने पक्षे सोऽपि भवति वासुदेववर्णः वासुदेववर्गीणः वासुदेववर्गीयः अर्जु
 नवर्णः अर्जुनवर्गीणः अर्जुनवर्गीयः युधिष्ठिरवर्णः युधिष्ठिरवर्गीणः युधि
 स्थिरवर्गीयः अशब्दइति कवर्गीयो वर्णः कलललाटा कललंकारे कलल
 लाटशब्दाभ्यां कप्रत्ययो भवति तत्र भवइत्यस्मिन्निषेये अलंकारेभिर्धेये जानो
 पवादः कलिका ललाटिका अलंकारइति किम् कर्णललाटम् तस्य
 व्याख्यानइति व्याख्यातव्यताम् व्याख्यातेनेनेति व्याख्यातम् व्याखा
 तव्यस्य नाम व्याख्यातव्यताम् अस्मिन्निषेयेति धर्मी समर्थात् व्याख्यातव्यताम् प्राति
 पदिकात् व्याख्यातेभिर्धेये यथा विहितं प्रत्ययो भवति तत्र भवइत्यस्मिन्निषे

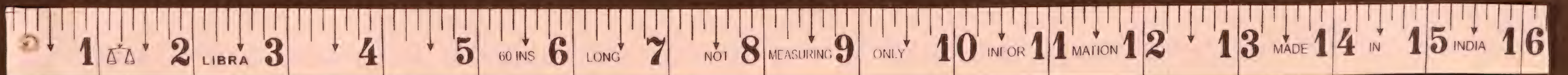
का.
वृ. प्र.

२६५

येवाकार्यसमीपेचकारः श्रूयमानः वाक्यार्थमेतन्समुच्चिनोतितत्रभवदतिवस
पां व्याख्यातैर्मौपोप्रथः तैजाः कान्तः मप्रभवंसौपम तैरुम कान्तम व्याख्या
तयनाम्वदतिकेपाटलिपुत्रस्य व्याख्यानीसकोमलापाटलिपुत्रे व्याख्यायते
सकोमलयापवंसत्रिवेशोपाटलिपुत्रे गतिततपाटलिपुत्राद्वो व्याख्यातव्यं
नामभवत्पनयोर्युगापटयि कारोपवाटविधानार्थः कृततिर्देशौहितौ बहुवेत्तो
दाज्ञोदृज बहुवो व्याख्यातव्यनामः प्रातिपदिकात् अनोदाज्ञात् भवद्या
व्यातयोरर्थयोः दृश्यतयो भवति श्रौणोपवाटः शास्त्रात्तिम् नतानतिकम् स
मासस्वेरान्तोदाज्ञाः प्रकृतयः बहुवदतिकिम् व्यवहकंवक्ष्यतिपकाशप्र
सुदाह्रियते सौपम तैरुम अनोदाज्ञादितिकिम् संहितायां भवंसंहितम्
संहितायाद्वोहिगतिस्वेरानायुदात्रः कृतयत्तेभ्यश्च कृतभ्यः वत्तेभ्यश्च भवद्या
व्यातयोरर्थयोः दृश्यतयो भवति श्रौणोपवाटः कृतयः अग्निष्टोमस्य व्याख्याते
तत्रभेवावाग्निष्टोमिकः चानपेवमिष्टेयत्तग्रहणामसामयागेभ्योपियथासा

पांचोदतिकः शातौदतिकः बहुवचनं रूपविधितिरासार्थं अथायेषेवर्षः ऋषि
 शास्त्राः प्रवर्तनामयेयाति तेभ्यः ऋषिशास्त्रेभ्यः भवत्याख्यातव्यताम्बुतवर्ततेत
 त्साहचर्यादृषिशास्त्रेयं यत्तद्व्यतिरेकस्य व्याख्यानस्तत्र भवो वासिष्ठकाध्यायः वैष्ण
 मित्रकः अथायथितिकिं वासिष्ठोक्तं वैष्णमित्री पौरोडाशपुरोडाशात्पुनः पौ
 रोडाशशास्त्रात् पुरोडाशशास्त्रात् भवत्याख्यातयोरर्थयोः प्रत्ययो भवति पु
 रोडाशाः पिष्टपिडाः तेषां संस्कारो मंत्रपौरोडाशः तस्य व्याख्यानः तत्र भवो वा पौरोडा
 शः पुरोडाशिकः पुरोडाशिको कंदसो यदणो कंदः शास्त्राख्यातयोरर्थयो यदणो
 प्रत्ययो भवतः यच्च इति दर्शनात् प्रामेयवचनम् कंदस्य भास्वः द्यजः ब्राह्मणक
 यमाधरपुराणानामाख्याता ह्यज्ञादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः व्याख्यात
 यनामभ्यः भवत्याख्यातयोरर्थयोः दन्तप्रत्ययो भवति अणादेवपवादः यच्च
 स्तावत् ऐष्टिकः पाशुकः अकारान्तात् वातहोत्कः पांचहोत्कः ब्राह्मण
 ब्राह्मणिकः अकं आर्चिकः प्रथमः प्राथमिकः अधर आधरिकः पुराण

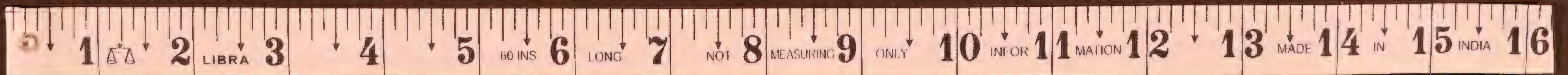

का.
दृष्ट

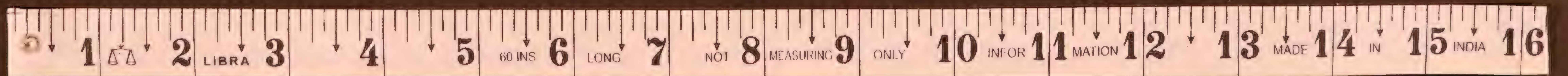
२३

पौरुषरीणकः नामाख्यातप्ररूपं संज्ञातविरहीतार्थम् नासिकः आधातिकः नामा
ख्यातिकः आण्भायनादिभ्यः ऋगयनइत्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः भवाख्या
नयोऽर्थयोऽणप्रत्ययो भवति ढ जादेरपवादः आशयतः पाठ्याख्यायतः अण्प्ररु
णं वायकवायनार्थं वास्तुविद्यः ऋगयनः पठ्याख्यातकंदोयाख्यानेकंदभा
षाकंदविचिंति कंदोविजिति न्याय निभक्त पुनरुक्त व्याकरण निगम वास्तु
विषयग्रंथविद्याक्षत्रविद्या विद्या उत्पात उत्पाद संवत्सर मूहर्त निमित्त उपति
षट्भिन्ना तत आगत तत इति पंचमी समर्थादागत इत्यस्मिन्नर्थे यथा विहिते प्र
त्यये भवति सुच्चादागतः सौत्रः मायुरः गष्ट्रियः तत इति स्वाध्यायमपादानं विवक्षि
ते यतश्च ह्येतत्तन्नात्तरीयकं सुच्चादागच्छत दत्तमूलादागत इति ढ गायस्थानेभ्यः
आ इति स्वाध्यायोभावः उच्यते सर्वस्मिन्प्रत्यये तदायस्थानम् आयस्थानवाविभ्यः
शब्देभ्यः ढ क्यप्रत्ययो भवति तत्र आगत इत्यस्मिन्नर्थे अणोपवादः कर्तृपरदादायते
शुक्रशालाया आगतम् शक्रोशालिकम् शक्रोशालि आतीरकम् आपणिकं

६१

वहुवचनेस्वरूपविधिनिगमांशं श्रुदिकादिभ्योऽण् श्रुदिकइत्येवमादिभ्यः श्रु
 एप्रत्ययोभवतिभवति ततश्चागतइत्यस्मिन्विषये श्रापस्यातदुकोपवावदः श्रुदि
 कादागतः श्रुदिकः कार्कणः श्राणग्रहणं वाथकवाथनार्थं श्रुदणानः श्रुदादि
 गकृतिगणः श्रुदिक दकण स्युदिल उदणान उपल तीर्थ भूमित्वा पण ।
 विद्यायोनिसंबंधेभ्योऽण् विद्यायोनिकृतः संबंधोयेषांतेविद्यायोनिसंबंधाः त
 द्वाविभ्यः शब्देभ्यः बुजप्रत्ययोभवति ततश्चागतइत्यस्मिन्विषये श्राणोपवादः कं
 तपरत्वाद्वायेतविद्यासंबंधेभ्यस्तावत् उपाख्यायादागतम् श्रौपाध्यायकम् श्रौष
 कं श्राचार्यकम् योनिसंबंधेभ्यः येतामहं मातामहकम् मातलकम् ऋतेष्ट
 क विद्यायोनिसंबंधेभ्यस्तत्त्ववक्त्रकारान्तेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः विद्यायोनिसंबंधे
 भ्यः वक्त्रप्रत्ययोभवति ततश्चागतइत्येतस्मिन्विषये बुजोपवादः विद्यासंबंधवाचि
 भ्यः हेतुगगतम् हौत्कम् यौत्कम् योनिसंबंधवाचिभ्यः भ्रात्कम् मात्
 कं स्वात्कम् तकारोमात्रमावायः पितृयंश्च पितृशब्दाद्यत्प्रत्ययोभवति च

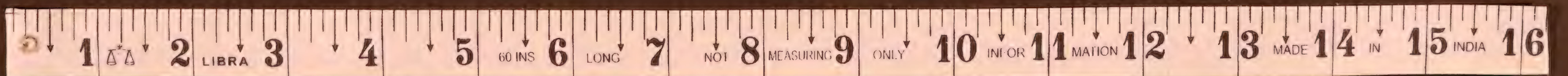

का.
द्वप्र.

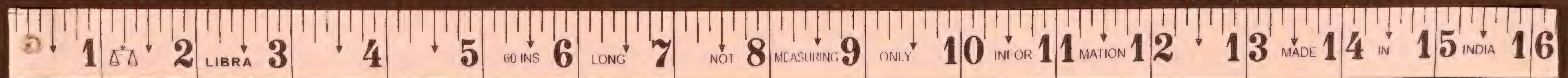
२७१

कागतं दंवतत आगत इत्यस्मिन्विषयेऽपि अमपैतकम् गोत्रादंकवत् अपृथगि
कागतं त्रलौकिकं गोत्रमप्यमात्रं ह्यते गोत्रप्रत्ययान्तात्प्रातिपदिकादंकव
त्प्रत्ययविधिः भवति तत्र आगत इत्यस्मिन्विषये अंगग्रहणोत्तमं तस्यैव सामान्य
लक्ष्यते तस्माद् अस्मिन्विषये तातोतपुत्र्यत्रिजामाणातिशोषगवानामेकः
शोषगवकः कापटवकः शोषगवः कापटवः ताडायतकः वारायणकः पवसोप
रावेभ्य आगतं शोषगवकं कापटवकम् ताडायतकम् वारायणकम् हेतुमतेषु
भ्योत्पत्तयस्मात्तुः हेतुभ्यः मतृष्यभ्यश्च प्रत्ययस्य भवति तत आ
गत इत्यस्मिन्विषये मतृष्यग्रहणमहेतुर्थं हेतुः कारणम् हेतुभ्यस्तावत् समा
दागतं समत्तुष्यमविषमत्तुष्यम् समीयम् विषमीयम् गृहादिवाचकः देवदत्त
त्तुष्यम् यत्तदत्तुष्यम् देवदत्तम् यत्तदत्तुष्यम् बहुवचनस्वरूपविधितिरामार्थम् ।
मयद्व हेतुभ्यः मतृष्यभ्यश्च मयद्वप्रत्ययो भवति तत आगत इत्यस्मिन्विषये हे
तुभ्यः सममयम् विषममयं मतृष्यभ्यः देवदत्तमयं यत्तदत्तमयम् टकोरोडीव

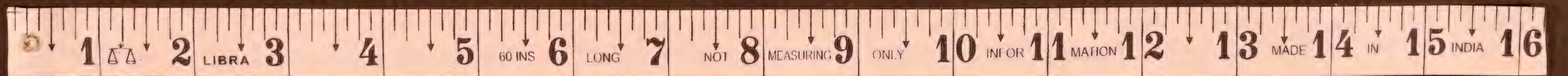
६

र्थः सममयी विषममयी योगविभागो यथा संख्यातिगमार्थः प्रभवति ततश्चेवपे
 चमी समर्थात् ज्ञाप्तातिपटिकात् प्रभवतीत्यस्मिन्निषेये यथा विहितं प्रत्ययो भ
 वति प्रभवती प्रकाशते प्रथम उपलभ्यत इत्यर्थः हिमवतः प्रभवति हिमवती गंगा
 दारदीमित्युः विदुगन्मः विदुगन्मः अप्रत्ययो भवति ततः प्रभवतीत्यस्मिन्नि
 षेये अतोपवादः विदुगन्मः प्रभवति वैदुयो मणिः तत्र च बालवायादसौ प्रभव
 तित विदुगन्मः तत्र तस्मिन्निषेये एव त बालवायां विदुगन्मः प्रकृत्यन्तरमेव वा तवेति
 तत्रेति चेद्दुर्गाजितरो वदुपावरेत तद्गच्छति पश्चिदृतयोः तदिति द्वितीया समर्था
 त गच्छतीत्यस्मिन्निषेये यथा विहितं प्रत्ययो भवति यो सौ गच्छति पत्न्या च त्स
 भवति दूतो वा सुव्रत गच्छति सौ चः पत्न्याः सौ च दूतः मायुरः राश्रितयः तत्तयेष
 गच्छत्स पत्न्या तं गच्छतीत्युच्यते अथ वा सुव्रत प्राप्तिः पथो परा मत् पश्चिदृतयोरि
 तिकिं सुव्रत गच्छति पातः अभिति क्रामति द्वारम् तदित्येव द्वितीय समर्थाद
 भिति क्रामतीत्यस्मिन्निषेये यथा विहितं प्रत्ययो भवति यत्तदभिति क्रामति द्वारेत

दन्दात् अग्निकाशपीयम् शेषतः कोतीयम् शब्दार्थसंबन्धीयम् प्रकरणं वाक्यप
 दीपं इंद्रजननादिभ्यः इंद्रजननीयम् प्रयुंतागमनीये सीताल्लेषणीयम् इंद्रज
 मनादिराकृतिगणः प्रयोगोत्तमत्रयः प्रातिपदिकेषु चतुष्यते दन्ते देवासुरा
 दिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः देवासुरम् रक्षोसुरम् गोणामाद्यं इंद्रजननादेराकृ
 तिगणानात् शिष्यकृन्दादयोऽपि तत्रैव द्रष्टव्याः प्रपञ्चार्थमेषां ग्रहणं एवैवम्
 तिदेवासुरादिष्वपि प्रतिषेधानकर्तव्यः ततश्च प्रत्ययस्यापि दर्शनात् सोऽस्मिन्निवा
 सः स इति प्रथमा समर्थान् अस्मिन्निवस्येति षष्ठ्यर्थे यथा विहिते प्रत्यये भवति यत्र प्रथमा
 समर्थेति वासाश्च त्समर्थातिवसन्त्यास्मिन्निति निवासो देश उच्यते सुब्रानिवासो
 मस्वौन्नः मायुरः राष्ट्रियः अभिजनश्च इत्येव प्रथमा समर्थान् अस्मिन्निवस्येति षष्ठ्यर्थे य
 था विहिते प्रत्यये भवति यत्र प्रथमा समर्थमभिजनत्वे त्समर्थातिवसन्त्यास्मिन्निति अभिजनाः स
 र्वे वा न्यवाः तत्संबन्धादेशोऽभिजन इत्युच्यते यस्मिन् पूर्ववा न्यवे रूषिते तस्मादिह
 देशवाचितः प्रत्ययः तवेयुभापवति वासप्रतिपत्तैः सुब्रानिजनो मस्वौन्नः मायुरः

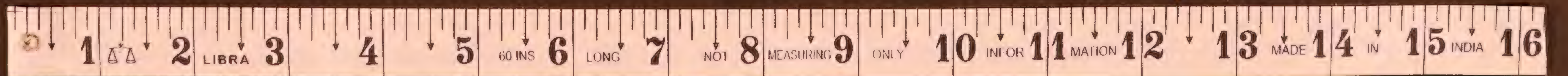

का.
वृष

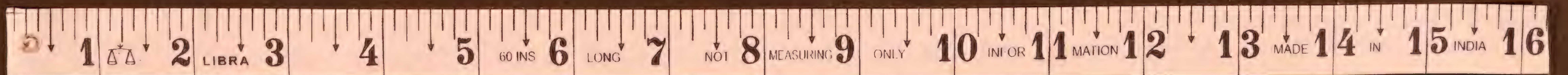
२३१

राष्ट्रियः अथतिवासाभिजनयोः कोविशेषः यत्र संप्रत्युष्यते सतिवासः यत्रैवैरुषिते
भिजनः योराविभागादत्रार्थः आयुधजीविभक्तपर्वते सोऽस्याभिजनइतिप्रवर्तते
आयुधजीविभइतिइतितादर्थ्यवतर्णीपर्वतइतिप्रकृतिविशेषणं पर्वतवाचिनः
प्रथमासमर्थात् अभिजनादस्मैतिषष्ट्येकप्रत्ययो भवति आयुधजीविभः आयु
धजीव्यर्थम् आयुधजीविनाभिधातुं प्रत्ययो भवतीत्यर्थः ह्यहोलः पर्वतोभिज
नपक्षमायुधजीविनां ह्यहोलीयाः अत्यकवर्तीयाः रोहितगिरीयाः आयुधजीवि
भइति किं ह्यहोदः पर्वतोभिजनपक्षं ब्राह्मणानामापोत्तादाः पर्वतइति किम् सो
काशपकाः आयुधजीविनः शंडिकादिभ्योऽप्यः शंडिकइत्यवमादिभ्यः प्रातिप
दिकेभ्यः अप्रत्ययो भवति सोऽस्याभिजनइत्यसिन्विषये अणोपवादः शंडिक्यः ।
सार्वभौमः शंडिका सर्वभौमसर्वत्रेशालकणाय शटरक शाल गोथ सित्युभदशि
लाभोणजो आदिशब्दप्रत्येकमभिसुख्यते सित्यादिभ्यः तदशिलादिभ्यश्च
यथा सौख्यमणजो प्रत्ययो भवतः सोऽस्याभिजनइत्यसिन्विषये सैन्यवः बालवः

२३

सित्युवाण गाथाणि मधुसूत कंबोजकशमीर मालकिफिन्दा शक्तिक उरसा डर
 त यत्र कक्कादिषु पद्येते सित्युवक प्रभृतयस्ते भस्मतत पवारिणि सिद्धे मन्त्रेषु बुजो
 वायनार्थवचने तत्तशिलादिभस्मावत तत्तशिलः वात्साद्वराणः तत्तशिला
 वात्साद्वराण के समोर कोटवने ग्रामणी के स गलक किन्नर संकचित सिंह को
 हृ कारा कोष्ठ गव्यं अवसान भूदी मलातरवन्दती कूचवारात्फक्काण फञ्ज
 कः भूदादिभः वत्तर्भः शब्देभः यथा सौख्यवत्तारपव फक क्काण फञ्ज यक इत्ये
 ते प्रत्यया भवन्ति सोऽस्याभिजन इत्यस्मिन्निषये अणोपवादः तौ देयः मालातरी
 यः वादतेयः कौचवार्यः भक्तिः समर्थविभक्तिः प्रत्ययार्थश्चानुवर्तते अभिजन
 इति वृत्तम् समर्थ इति प्रथमा समर्थात् अस्मैतिष्यर्थे यथा विहिते प्रत्यया भव
 तियत्तत्प्रथमा समर्थ भक्तिश्चेत्स भवति भज्यते सेव्यत इति भक्तिः सुब्रह्म भक्तिरस्य
 स्वोच्चः मायुरः गार्ष्ट्यः अविज्ञाद देशकालादिक देशकालव्यतिरिक्तादचित
 वाचितः प्रातिपदिकात्तद्व्युत्पयो भवति सोऽस्य भक्तिरित्यस्मिन्निषये अणोपवा

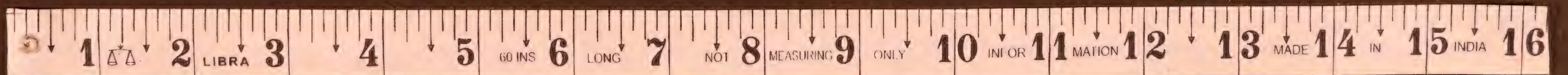

का.
ब्रह्म

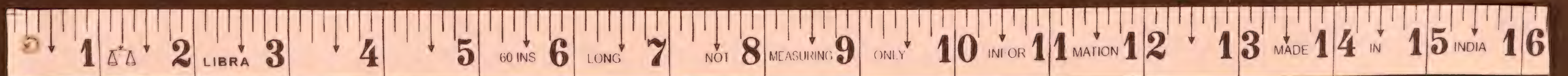
२७४

तः ब्रह्मत्वं परमादायते अष्टाभिक्तिरस्य आशीपकः शाकुलिकः पायीसकः अ
चिन्तादितिकिम दैवदत्तः अदशादितिकं सौत्रः अकालादितिकिम प्रेमः ॥
महाराजादन् महाराजशास्त्रादस्य यो भवति सोऽस्य भक्तिरित्यस्मिन्निषये अणो
पवादः महाराजो भक्तिरस्य महाराजिकः प्रत्ययान्तरकरणं स्वार्थं वासुदे
वाज्ञेताभावन वासुदेवाज्ञेताभावनस्य यो भवति सोऽस्य भक्तिरित्यस्मिन्नि
षये कणोरपवादः वासुदेवो भक्तिरस्य वासुदेवकः आज्ञेताकः ननु च वासुदेव
शास्त्रात् गोत्रक्षत्रियाद्येभ्य इति बुद्धेस्तु न वात्र बुद्धौ विशेषो विद्यते तन्नि
मर्थे वासुदेवप्रकरणे सैव वादेवताविशेषस्य न क्षत्रियाद्या अज्ञायन्तमल्यज्ज
मिति वा अज्ञेताशास्त्रस्य पूर्वनिपातमुक्तवन्तापयति अतस्ते सर्वे निपाततीति गो
त्रक्षत्रियाद्येभ्यो बहुलबुद्धे गोत्राद्येभ्यः क्षत्रियाद्येभ्यश्चातिपदिकेभ्यो बहु
ले बुद्धेऽस्य यो भवति सोऽस्य भक्तिरित्यस्मिन्निषये अणोपवादः ब्रह्मत्वं परमा
दायतेऽनुकायनिभक्तिरस्य अनुकायनकः काण्डवकः क्षत्रियाद्येभ्यः नाकु

२७५

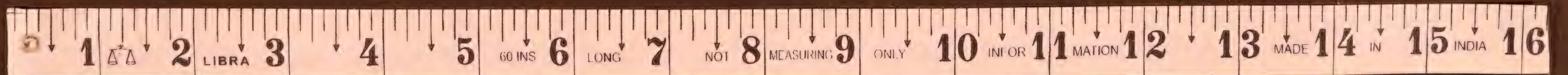
लः साहदेवकः सोवकः आद्याग्रहणं प्रसिद्धत्वात्रियपरिग्रहार्थं यथाकथंचित्त्रिपटु
त्रिभोमाभूत बहुलग्रहणात्कुचिदत्प्रवृत्तिरेवपाणिनिः भक्तिरसपाणिनीयः पौर
वीयः जनपदिनो जनपदवत्सर्वजनपदेन समानशब्दानो बहुवचने जनपदिनो
ये बहुवचने जनपदेन समानशब्दाः तेषां जनपदवत्सर्वं भवति प्रत्ययः प्रकृतिश्च सोम
भक्तिरित्यास्ति त्रिषये जनपदतदवधोरित्यत्र प्रकरणे ये प्रत्यया विहितस्तैः जनपदि
भः सोमभक्तिरित्यास्ति त्रयेति दिशन्ते जनपदिनो जनपदस्वामिनः त्रियाः ग्रंथा
जनपदिनो भक्तिरस्य ग्राकः वागकः सौलकः पौंडकः तद्वत् ग्रंथाः त्रियो
भक्तिरस्य ग्राकः वागकः सौलकः पौण्डकः जनपदानामितिकिम् पौवालांता
ब्राह्मणांतां भक्तिरस्य पौवालाः सर्वग्रहणं प्रकृत्यतिदेशार्थं सचद्येकयोरिति दि
शः प्रयोजयति वृद्धिति मित्रेषु च बुजादिषु विशेषोतास्तीति मद्रव्योः कत्रिविशे
षः मद्रस्यापत्यं ह्यन्मगाथकलिंगभूरसमादणमाद्रः वृजिशब्दादपि वृहेके सला
युदाज्यङ् वाज्यः सभक्तिरस्येति प्रकृतिनिरासे कृते मद्रकः वृजिकः जनपदेन समा

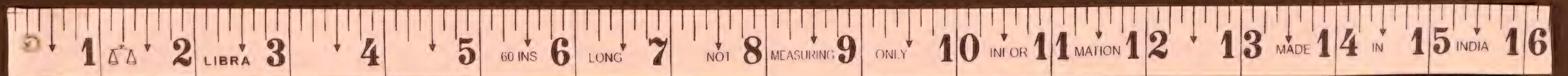
का.
द्वप्र.

२२५

नशब्दानामितिकिम अन्तर्षेडौजनपदः पौरवोरतासुभक्तिरस्पौरवीयः बहुवचनग्रह
णोसमानशब्दाविषयोपलक्षणाण्यंम अन्यथाहियत्रैवसमानशब्दातत्रैवातिदेशः
स्यात् एकवचनद्विवचनस्यात् वांगोवांगोवाभक्तिरस्पौरवीयः बहुवचनेतसमानशब्दाना
मेकवचनद्विवचनयोः सत्यपिशब्दभेदेतिदेशोभवतिवांगोवांगोवाभक्तिरस्पौरवीयः
तेनप्रोक्तम् तेनेतितीयासमर्थान् प्रोक्तमित्येतास्मिन्नर्थेयथाविहितं प्रत्ययोभव
तिप्रकर्षणोक्तं प्रोक्तमित्युच्यतेनतकृतं कृतेग्रन्थइत्यनेनगतत्वात् अनेनकृतामा
शुराप्रोक्तामाशुरीद्वानिः पाणिनीयम् अपिशालमकाशकृत्स्नम् तिन्निरिवरत
नाखंडिकोवाक्का तिन्निर्यादिभ्यः शब्देभ्यः कणप्रत्ययोभवति तेनप्रोक्तमित्यस्मि
न्विषयेअणोपवादः तिन्निरिणाप्रोक्तमपीयतेतैत्तिरीयाः वारतत्रीयाः खंडिकीयाः
शौलीयाः कंदसिवायमिष्यते तेनतिन्निरिणाप्रोक्तः श्लोकइत्यत्रनभवतिशोणकादि
भक्कंदसीत्यत्रेदमनवर्तितव्यमित्याहुः काशपकौशिकाभामृषिभ्योऽणितिः का
शपकौशिकशब्दाभामृषिवाचिभ्योऽणितिः प्रत्ययोभवति तेनप्रोक्तमित्यस्मिन्विष

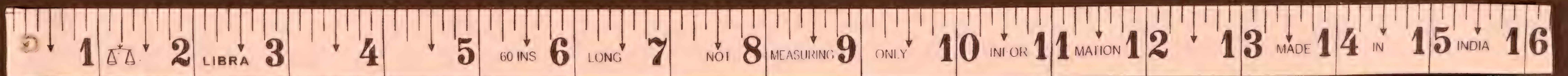
ये कर्मपवादः एकार उन्नय उन्नयार्थः कल्पस्ताभ्यो प्रोक्त इति स्मर्यते तस्यापि च त
 द्विषयता भवत्येव शौणिकादिभ्यः कंदसोतित शानुवृत्तेः कंदोथिकारविहितानां
 च तद्विषयतेषां तद्विषयता न तनेन गोत्रकाशपेन प्रोक्तं काशपीयस कलापिवेशपा
 यनान्तेवासिभ्यश्च कलापन्तेवासिनो वेशपायनान्तेवासिनो वेशपायनान्तेवासिभ्यश्च
 स्तभ्योऽपि प्रत्ययो भवति तेन प्रोक्तमित्यस्मिन्नेत्यर्थः श्रुणोपवादः कंदोपरवादा
 यतेतत्र कलापन्तेवासिनश्चत्वारः हरिद्र कर्गल उंबर उपलयशीत वेशपायना
 न्तेवासिनो नव शालविपिलंग कमल अवाभ गुरुणि तोडसादायितः कदः
 कामकलापीति प्रत्यक्षकारिणो गृह्यन्ते तत्र व्यवहिताः शिष्याः शिष्याः कुतः
 कलापिवेदयनग्रहणात् तथैव वेशपायनान्तेवासी कलापीतदन्तेवासि
 नो वेशपायनान्तेवासी कलापीतदन्तेवासिनो वेशपायनान्तेवासिभ्यश्च तैत्ति
 कलापिग्रहेन तथैव वेशपायनान्तेवासी कदः तदन्तेवासी वेदयनः तस्य किं
 शौणिकादिषु पादेन तदेतत्प्रत्यक्षकारिग्रहणालिङ्गम् कलापन्तेवासिभ्यस्त

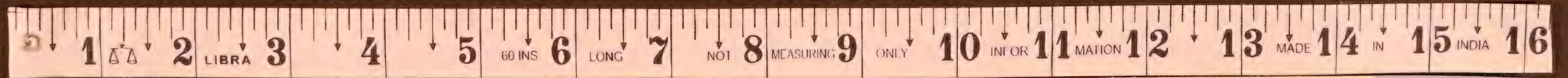
का.
द्व.प्र.
२४

वत हरिद्रुणाप्रोक्तमतीतेहरिद्रविणःतौबुरविनःशैलीपितःकगलिनोहित
कंवत्पतिवैशंपायनानेवासिभःशालेविनःपालिगिनःकापीसनःशार्वाभि
नःश्राभीणनःतारितःश्रणमायनितःकदासुकंवत्पति कलापितश्चाणम ह।
रिद्रुषोप्रथमःततच्छगलउस्वतुल्लेपेनचतुर्थेनकलापकमिहोच्यते शाले।
विश्वरकःप्राचोपलिंगकमलावुभौ ऋचाभारणिभाण्यश्चमधमीयासेपापरे
श्रणमायनउद्दीचेष्ट उक्तकटकलापितोःवरकरतिवैशमायनाद्याःतत्संबन्ध
नतदन्तेवासिनःवरकादृत्यच्यते पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु प्रत्ययार्थवि
शेषणमेतत् तृतीयासमर्थात् प्रोक्तेणानिप्रत्ययोभवति यत्रत्योक्तंपुराणप्रो
क्ताश्चेद्ब्राह्मणकल्पास्तेभवन्तिपुराणोत्तविरन्ततेतर्ह्यपिणाप्रोक्ताःपुराप्रोक्ताः
ब्राह्मणेषुतावत् भास्त्रविनःशाद्यायनितःचेतनेयिनःकल्पेषुपैंगीकल्पःश्रा
रुणिपराजीकल्पः एवानेषुवार्तातयाव्यवहारतिसूत्रकरःतद्विषयताकस्मात्त
भवतिप्रतिपदंब्राह्मणेषुयःप्रत्ययःतस्यणितेस्तद्विषयताविधीयते अयेतया

६

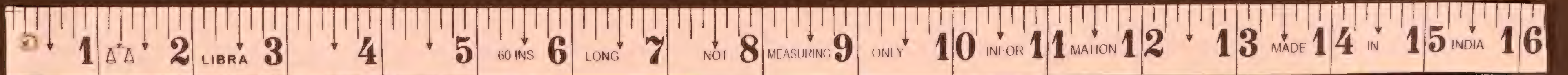
तवल्कशास्त्रस्य कंठादिपाठादणानवायेयोगच्छन्दोधिकारमन्वर्ततेतेनकल्पेषपि
 नभवति शौनकादिभ्यश्चन्दसि शौनकइत्येवमादिभ्यश्चन्दसिचिषयेणितिप्रत्य
 योभवतितेनप्रोक्तमित्यस्मिन्नर्थे काणोरपवादःशौनकेनःवाजपेयिनःकंदसीति।
 किंशौनकीयाशिवाकदाशाखइत्यत्रपद्यतेतत्संगतार्थवचने केवलाद्विलकंव
 द्यातिकदशादाभांप्रोक्तमधीतेकदशादिनःशौनकनाजपेय शाङ्करवशापेयशा
 यखादायन स्कन्द संभदेवदर्श रज्जुभाग रज्जुकण्ट कद शाद काषाय तल्यकार
 पुरुषकार कदवरकासुक कदवरकशास्त्राभांपरस्पप्रोक्तप्रत्ययस्यलुगभवतिकदशा
 द्वाद्देशपायनान्तेवासिभ्यदुतिणिःवरकशास्त्रादप्यणःकदेनप्रोक्तमधीयतेकादाः
 चकारेच्छ्वसीत्येववारकाःश्लोकाः कलापितोण कलापिशब्दादण प्रत्ययोभ
 वतितेनप्रोक्तमित्यस्मिन्निषेयेवैशंपायनान्तेवादिनोरपवादःकलापिताप्रोक्तमधी
 यतेकलापाःइतणपनपत्यइतिप्रकृतिभावेप्राप्तेतान्तस्पटिलोपेसब्रह्मचारिणीदा
 सर्पिकलापिकृशुमितैतिलजाजलिलोभालिशिलालिःशाखंडिसूकर समस

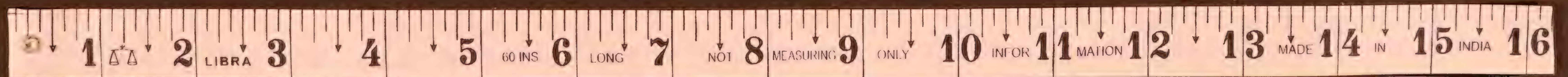
का.
वृ ३
२२०

पर्वणामपसंख्यानमिति दितोऽयं अथात्रुहणं किमर्थम् तयथा प्राप्तमित्येवमिदम् अ
धिकविधानार्थम् तेन मायुरीदृतिः सौलतातिब्राह्मणानीत्येवमिदं भवति कृगालिनो
दिनं कृगालशब्दात् फिनुक्यत्ययो भवति तेन प्रोक्तमित्यस्मिन्निषेये कालापन्ने वा
सित्ताभिनोरपवादः कृगालिनो प्रोक्तमधीयते कृगालेयिनः पाराशर्यशालाणि भां
भित्तनटसूत्रयोः गितिरनवर्तते न फिनुक पाराशर्यशालालिशब्दाभां गितिप्रत्य
यो भवति तेन प्रोक्तमित्यस्मिन्निषेये भित्तनटसूत्रयो रिति यथा संख्यप्रत्ययार्थविशेष
णाम् सूत्रशब्दः प्रत्येकमभिसेव्यते तद्विषयता सा त्रेष्यते तदर्थं कंदो ग्रहणमनुव
र्त्य गुणकल्पनया भित्तनटसूत्रयोः कंदस्ते पाराशर्येण प्रोक्तमधीयते पाराशरिणो
भित्तवः शैलालिनो तयः भित्तनटसूत्रयोरिति किम् पाराशरमशैलालम् कर्मन्
कृशाद्यादितिः भित्तनटसूत्रयोरित्येव कर्तृकृशानशब्दाभ्यामिति प्रत्ययो भवति
तेन प्रोक्तमित्यस्मिन्निषेये अणोपवादः यथा संख्यभित्तनटसूत्रयोरभिधेययोः अयि
तद्विषयता र्थं कंदो ग्रहणमनुवर्त्य कर्मन् तेन प्रोक्तमधीयते कर्मन्ति नो भित्तवः कृशा

६८

स्थितो न दाः भित्तनदसूत्रयोरित्येव कामेन्दमकार्शासम तेनैकदिक तेनेतिरती।
 यासमर्थात् एकदिगित्यस्मिन्नर्थे यथाविहिते प्रत्ययो भवति एकदिक तल्यदिक
 समानदिगित्यर्थः सुदाम्ना एकदिक सौदामनी विद्युत् हैमवती त्रैक कुटीरैलम्।
 लीतेनेति प्रकृते पुनः समर्थविभक्तिग्रहणं कंदोधिकारतिवृत्त्यर्थं पूर्वसूत्रे कंदो
 धिकारात्तद्विषयता साध्यते तस्मिन् तसिः प्रत्ययो भवति तेनैकदिगित्यस्मिन्नर्थे
 वेणाद्यादिषणादिषु वशात्प्रेषयमपरः प्रत्ययो विधीयते सरादिपाठादव्ययत्वं स
 दौमतः हिमवन्तः त्रैक कुतः षोडशसुलतः उरसो यश्च उरः शब्दाद्यत्प्रत्ययो भवति।
 चकारात्तस्मिन् तेनैकदिगित्येतस्मिन् विषये अणोपवादः उरसापकादिक उरस्यः उ
 रस्तः उपज्ञाते तेनेत्येव रतीयासमर्थात् पज्ञातरत्येतस्मिन्नर्थे यथाविहिते प्रत्ययो
 भवति विनोपदेशेन ज्ञातमपज्ञातम् स्वयामथि संबद्धासित्यर्थः पाणिनिनोपज्ञाते
 पाणिनीये अकालकं व्याकरणम् काशाकृत्स्नं गुरुलाघवम् आपिशालं हुंक
 रणम् कृते प्रत्ये तेनेतिरतीयासमर्थात् कृतइत्यस्मिन्नर्थे यथाविहिते प्रत्ययो

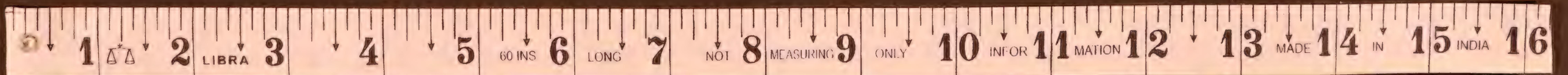

का.
वृष.

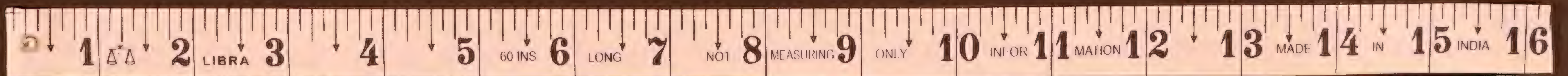
२७

भवति यत्तत्कृतं ग्रन्थं चेत्स भवति वरुचिना कृता वा जवाः श्लोकाः तैः ऊढा रो ग्रन्थः
जातुकः ग्रन्थ इति किं तत्तत्कृतः प्रासादः उत्पादितं कृतम् विद्यमानमेव ज्ञातम्
पञ्चातमित्यनयोः विशेषः संज्ञायाम् तृतीया समर्थात् यथा विहितं प्रत्ययो भव
ति कृते ग्रन्थ इत्यास्मिन् विषये समुदायेन च तस्मात्प्रतीतिभिः कृतं मात्ति
कं गार्भकम् पौतिकम् मथुरः संज्ञायाम् कलालादिभ्यो वुञ् तेन कृतं संज्ञायाम्
मिति च सर्वं मन्वर्तते कलालादिभ्यः प्रातिषट्ठिकेभ्यः वुञ् प्रत्ययो भवति तेन कृत
मित्यास्मिन् विषये संज्ञायाम् समानायां कौलालकम् वातटकम् कलाल वरु
ट निषाद वंडाल कर्मार सेनासिरन्धि देवराज परिषत् वृधरु वृत्तत ग्रन्थ
त ऊंभकार स्याक छद्वाभ्रमरवट रवात पाटञ् तेन कृतं संज्ञायाम् मिति च सर्वं
मन्वर्तते छद्वादिभ्यः प्रातिषट्ठिकेभ्यः वुञ् प्रत्ययो भवति तेन कृतं मित्यास्मिन् विषये
संज्ञायाम् समानायां मणोपवादः छद्वाभिः कृतो हौटम् भ्रामरम वृगटम् वात
पम् तस्येदम् तस्येति षष्ठी समर्थादिदमित्यास्मिन् विषये यथा विहितं प्रत्ययो भव

२८

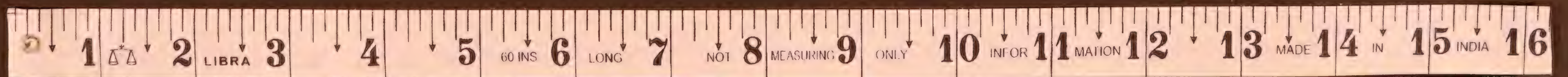

तिश्रणादयः पंचमहोत्सगाः चादयश्च प्रत्ययाविधीयन्ते प्रकृतिप्रत्ययार्थयोषष्ट्यर्थ
मात्रे तत्संबंधिमात्रे च विवक्षितं यदपरं लिङ्गसंख्याप्रत्ययपरोक्षार्थकं तत्सर्वं प्रत्ययान्तरा
दिष्वनभिधानात् न भवति देवदत्तस्मात्तन्तरमिति वहेरुत्तरतिट्च संबोद्धः स्वम संबोद्धं
सिद्धपवात्राण इदं यमपसंख्यातम् अग्रीथशरणोभं च अग्रीथम् समिधामादाते
षोणपत्न्यः सामिधेनीः क रथायत्त रथशब्दाद्यत्प्रत्ययो भवति तस्येदम् इत्यसि
न्विषये अणोपवादः रथस्येदं रथम् चक्रं युगं वारं यां गपवेष्यते नात्यशतभिधानात् ।
रथसीताहलेभ्यामिव धावितितदन्तविधिरुसंख्यायते पुरमरथं उत्तमरथम् पुश्च
वाटञ् पतन्ति तेनेति पञ्चवाहनम् अष्टादिकमुच्यते तत्पूर्वाद्वाटञ् प्रत्ययो भवति
तस्येदमित्यसिन्विषये पूर्वस्य यतोपवादः आश्वरथम् चक्रम् डौष्ट्ररथम् गार्दभरथम्
पञ्चधर्युपपदश्च पञ्चवाहनं तद्वाचिनः प्रातिपदिकात् अधर्युपरिषच्छब्दाभावाच्च अत्र
प्रत्ययो भवति तस्येदमित्यसिन्विषये अणोपवादः पञ्चवाह्ये अश्वस्येदं वाहनीयम्
आश्वम् डौष्ट्रम् गार्दभम् आश्वर्यवम् पारिषदम् हलसोरशटक हलसोरशद्वाभा

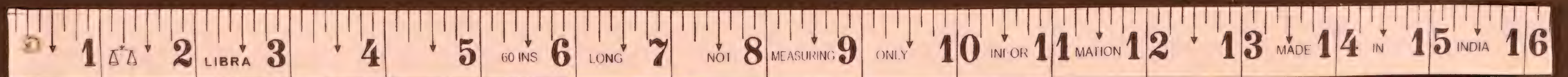

का.
द्वप्र
२०५

दक्षप्रत्ययो भवति तस्मै दमित्यस्मिन् विषये श्रुत्वा पवादः हलस्येहं हलिकम् सैरिकम्
दन्दादुत्तरैर्मैशुनयोः दन्तसंज्ञात्प्रातिपदिकात् बुद्धप्रत्ययो भवति तस्मै दमित्यस्मिन्
विषये वैरैर्मैशुनिकयोः प्रत्ययार्थविशेषणयोः श्रुत्वा पवादः कृतपरतादायते वैरेतावत्
वाञ्छशालकायनिका काकोल्लिका विवहते मैशुनिका यो श्रुतिभारदाजिका
कृतसकृत्सिकिका विवहते मैशुनिका वैरे देवासुरादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः देवासुरे
राक्षसासुरम् गोत्रचरणादुञ् गोत्रवाचिभ्यः चरणावाचिभ्यश्च प्रातिपदिकेभ्यः बुञ् प्रत्य
यो भवति तस्मै दमित्यस्मिन् विषये श्रुत्वा पवादः कृतपरतादायते गोत्रेतावत् श्रोत्रुकायन
कम् श्रोत्रावके कापटवकम् चरणाद्वसाम्नाययोरिष्यते काटकम् कालापकम् मौदके
षेणल्लतिके संज्ञाकलक्षणे सञ्जिज्ञामा संज्ञादिषु प्रत्ययार्थविशेषणेषु श्रुजन्तात्
यजन्तात् दजन्तात् प्रातिपदिकात् श्रुत्वा प्रत्ययो भवति तस्मै दमित्यस्मिन् विषये पूर्वस्य बुञो
पवादः श्रोत्रग्रहणमप्यत्र मन्त्रयम् तेनैवैषमायशा संज्ञेत भवति श्रुजन्तात्तावत्
वैदः संज्ञः वैदोक्तः वैदंलक्षणां वैदोद्योषः यजन्तात् गार्गः संज्ञः गार्गोक्तः गार्गलक्षणां

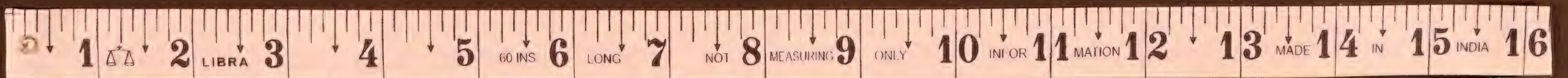

गार्गीबोधः इज्जन्तात् दाक्षसंघः दाक्षोक्तः दाक्षलक्षणं दाक्षोबोधः श्रृङ्गलक्षणयोः को
 विशेषः लक्षणं लक्षणस्यैव चिह्नभूतं सम यथाविद्याविद्वानां श्रृङ्गलक्षणं दाक्षोबोधः
 दाक्षीनां सम भवति दित्तराणां द्वीवर्यं पुंवद्भावप्रतिषेधार्थं वैदीविद्याश्रुत्यैदीविद्या
 शाकलाद्या शाकलशब्दात् संचादिषु प्रत्ययार्थविशेषणेषु वाश्रुत्येयं भवति
 तस्मैदमित्येतस्मिन्निषेधे बुजोपवादः शाकलेन प्रोक्तमधीयते शाकलः तेषां संचः
 शाकलः शाकले लक्षणं शाकलं शाकलोक्तः शाकलकः शाकलोबोधः शाकलकः
 कंदे गौशिकयाज्ञिकवहुवचनदाज्ञः संचादयो निर्वृत्ताः सामान्येन विधानं च यथा
 ह्यर्थास्त्राय योस्तत्साहचर्यं नटशब्दादिषु यर्थास्त्राय योरेव भवति कंदो गानां यमः श्री ॥
 कंदो गानादिभ्यः शब्देभ्यः अप्रत्ययो भवति तस्मैदमित्यस्मिन्निषेधे बुजोपवादः ॥
 स्त्रायो वा कंदो गमः डौक्थिकं याज्ञिकं सवहुवचनं यमनाद्यम. नटं मानवान्ते वासि
 पु नटप्रमाणमानवाः नटमानवाः श्रुते वासिनः शिष्याः तेषां निषेधेषु बुजप्रत्ययान्
 भवति गोत्रप्रकरणमिहान्वर्तते तेन बुजः प्रतिषेधो विज्ञायते गोकक्षाः नटमानवाः

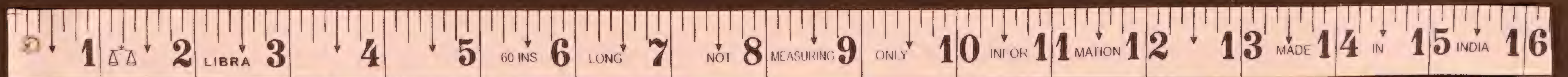

का.
द्व.प्र.
२८

अन्तेवांसितोवा हात्ताः प्राचाः माहका रेवतिकाभक्तः रेवतिकद्वयादिभ्यः प्राति
पटिकेभ्यः क प्रत्ययो भवति तस्येदमित्यस्मिन्निषेधे गोत्रप्रत्ययान्तापेतततः पूर्वगौवा
बुजिप्रामेवचनम् कविधानम् रेवतीयः स्वापिशीयः रेवतिकस्वापिशीयैर्मवृद्धिगो
रशीवि ओटमेचिवैजवापि कोपिंजलहास्तिपदादण कोपिंजलहास्तिपदशब्दा
भ्यामाप्रत्ययो भवति तस्येदमित्यस्मिन्निषेधे गोत्रबुजोपवादः गोत्राधिकारात् कोपिं
जलः हास्तिपदः अर्थवर्णिकस्येकलोपश्च अणित्येव आश्वर्णिकशब्दात् अप्र
त्ययो भवति तत्सत्रियोगेन दृक्लोपः तस्येदमित्यस्मिन्निषेधे वराणबुजोपवादः आ
श्वर्णिकस्यायम् आश्वर्णः धर्मः आम्नायोवा वराण इमौ नाययोः तस्य विकारः
तस्येति षष्ठी समर्थात् विकार इत्यस्मिन् अर्थयथा विहिते प्रत्ययो भवतिः प्रकृतेरवस्था
न्ते विकारः किमिहोदाहरणम् अप्राणायुदात्तमवृद्धेयस्य नात्यस्यति पदग्रहण
अशमनो विकार आशमः आशमनः अशमनो विकार इति लोपः पादिकः भासनः
मार्तिकः णित्वेणायुदात्तापत्तेरस्य प्रकरणेन नववने शेषिक निवृत्त्यर्थम् विका

रावययोः चादयोः न भवन्ति ह्यलः सैरः अवयवे च प्राणैषधि वृत्तेभ्यः प्राणैषधि
 वृत्तवाचिभ्यः षष्ठीसमर्थेभ्यः अवयवे यथा विहितं प्रत्ययो भवति चकारादिकारे च
 तत्र प्राणिभ्यः अजं वक्ष्यति शेषाधिभ्यः सौरे कंडम सौर्वभस्म वृत्तेभ्यः कावीरे कोरे
 कावीरे भस्म इत उतरे प्रत्ययाः प्राणैषधि वृत्तेभ्यः विकारावयवयोर्भवन्ति अ
 न्येभ्यस्तु विकारमात्रे कण्ठ्यमर्थे के येतत्तस्य विकारः अवयवे च प्राणैषधि वृत्ते
 भ्य इति विकारावयवयोर्गुणपदयिकारोपचादविधातार्थः कृतनिर्देशो हि तौ ॥
 विल्वादिभ्योऽपि विलिङ्ग्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः आप्रत्ययो भवति विकारा
 वयवयो रर्थयोः संबन्धो रपवादः विल्वस्य विकारो वयवो वैवल्वाः ब्रह्मः गोवध
 काशश्चात्र पद्यते ततः कोपयत्ता देवसिद्धे मयत्ता यत्तार्थं वचनम् विल्वव्रीहिकार
 मङ्गमसुर गोधूम इत्येवम् गोवधुका कणसा पाटली कर्कषु ऊदीर कोपया
 च ककारोपयात्प्रातिपदिकात् आप्रत्ययो भवति यस्यायोगं विकारावयवयो
 रर्थयोः अत्रोपवादः तत्कृतार्कवम तेजिहीकम सारङ्कम दार्दकम माभूकं

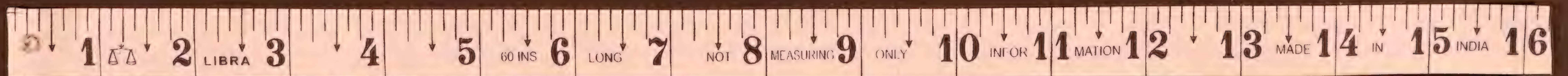
का.
वे प्र
२८

अप्रजतलोषुक अप्रजतशब्दाभ्यामाप्रत्ययोभवतितत्सत्रियोभोवतयोचप्रगा
गमः अणोपवादः अप्रणविकारः अप्रथम जातथम अप्रणोपदितात्रावयवे ओ
न उवातान्तात्प्रातिपदिकाहस्यत्ययोभवतिविकारावयवयोरर्थयोः अणोपवा
दः अतदाज्ञादेरन्यदिहोदाहशाम देवदारवम भाटदारवम अतदाज्ञादेः
अतदाज्ञादेः प्रातिपदिकात् अत्रप्रत्ययोभवतिविकारावयवमीरर्थयोः अणोप
वादः दीयित्दायित्म माहिष्यम कापिष्यम पलाशादिभ्योवा पशालादिभ्यः
प्रातिपदिकेभ्यः वा अत्रप्रत्ययोभवतिविकारावयवयोरर्थयोः पालाशम खादि
रम खादिर उभायत्रविभाषेयम पलाश खादिर शिंशपास्पन्दता मूलासक
री शिरीष यवाश विकंकत शम्पाष्टन शमीशब्दात् अत्रप्रत्ययोभवतिवि
कारावयवयोरर्थयोः अणोपवादः शामीलेभस्स शामीलेभस्स शामीलीसक
मयतयोभाषायामभट्टाच्छादतयोः मृकृतिमात्रावामयदप्रत्ययोभवतिभट्टा
च्छादतवर्जितयोर्विकारावयवयोरर्थयोः भाषायां विषयोपशायथप्रत्ययेप्र

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

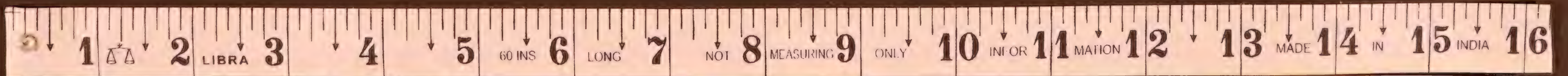
मेषु शुभमयम् आशुमनम् हृदयमयम् दौर्ब भाषायामितिकिम् बैलः जातिरोवा
 शूयः स्यात् शुभस्याच्छदयोरितिकिम् मौद्गः सूयः कार्षासमाच्छदनम् पतयोरि
 तिकिम् अनेन यावता विकारावयवौ प्रकृतावेव ये विशेषप्रत्ययाः प्राणिनजता
 दिभ्यो ज्ञोत्येवमादयः तद्विषयेऽपि यथा स्यात् कपोतमयम् कापोतमयम् लोह
 मयम् लोहमिति तित्त्वं दृष्ट्वा शर्पदिभ्यः भाषायामभक्ष्याच्छदनयोरित्येव ह
 द्वेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः शर्पादिभ्यश्च भक्ष्याच्छदनवर्जितयोर्विकारावयवयोरर्थयोः
 तित्त्वं मट्प्रत्ययो भवति द्वेभ्यः तावत् आशुमयम् सालमयम् शाकमयम् श
 र्पादिभ्यः शरमयम् दर्भमयम् मृण्मयम् तित्त्वं ग्रहणं किम् यावता आरंभसाम
 योदवन्तित्त्वं भविष्यति एकाच्चेति त्त्वं मयट्मिच्छन्ति तदन्तेन क्रियते तद्वमयम्
 सुमयम् वाङ्मयमिति शरदर्भमृत् कुटीरत्वा सोमवल्ज गोशुपरीषे गोश
 द्वात्पुरीषेभिर्भयेमयट्प्रत्ययो भवति आणोपवादः गोमयम् पुरीषद्वितिकिम् गो
 पयः पुरीषेन विकारो नावयवस्तस्येदं विषये विधानम् विकारावयवयोस्तु गोपय

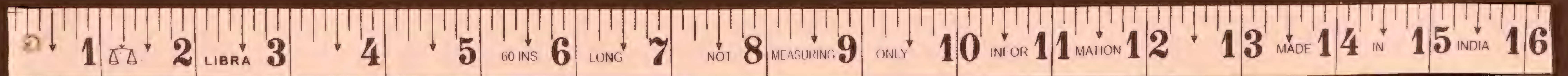
का.
द्व प्र

१८२

सौयतेवत्यति पिष्टाश्च पिष्टशब्दात्मयदप्रत्ययो भवति तस्य विकार इत्यस्मिन् विषा
ये प्रणोपवादः पिष्टमयं भस्म संज्ञायाम् कन संज्ञायाम् विषये पिष्टशब्दात्कन प्रत्यया
भवति विकारो मयदोपवादः पिष्टिका ब्रीहेः पुरोडाशे ब्रीहिशब्दात्मयदप्रत्यया
भवति पुरोडाशे विकारो विलाद्याणोपवादः ब्रीहिसयः पुरोडाशः ब्रह्ममत्यत अ
ग्रसंज्ञायाम् तिलयवात्ताम् तिलयवशब्दाभासं संज्ञायाम् विषये मयदप्रत्ययो भव
ति विकारावयवयोरर्थयोः तिलमयम् यवमयम् अग्रसंज्ञायाम् तिलम
यावकम् यवादभ्यः कन द्यवच्छन्दसि द्यवः प्रातिपदिकाच्छन्दसि विषये म
यदप्रत्ययो भवति विकारावयवयोरर्थयोः भाषायाम् मयदुत्तर्यः कंदस्य प्राप्ते विधी
यते यस्य परां मयी जुहुर्भवति दभं मयं वा सो भवति शरं मयं वह्निर्भवति तोत्वं
दभ्रविल्लात उन्मत्तः प्रातिपदिकात् वभ्रविल्लशब्दाभासं मयदप्रत्ययो भवति द्यव
च्छन्दसि प्राप्ते प्राप्तिषिधते मौं जम शितम् कामं तश्चरुः वा ब्रीवालप्रश्रयिता
भवति वैल्लो बलवत्सकाशेन कार्यः तपरकरांतत्कालार्थम् धूममयान्ध्रा

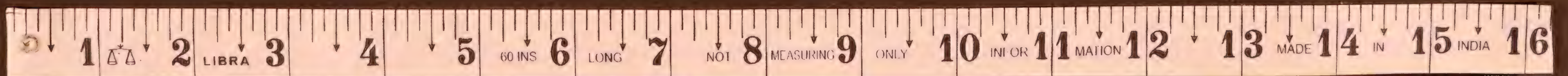
णिमतः निर्देशः तदन्तर्विधिनिरामार्थ इहेवस्मात्तवैणीयश्चिरीति तालादिभ्यो ता
 लादिप्रातिपदिकेभ्यः आण प्रत्ययो भवति विकारावयवयोरर्थयोः मयतादीनामप
 वादः ताल्वन्तः वार्हिणाम् पैटालिशाम् ताल्वन्तपि ताल्वार्हिणः इटालिशदे
 द्रायुधकाम्पाकः पीयुका जातशृपंभ्यः परिमाणो जातशृपंसर्वा वहुवचननिर्दे
 शात्तद्वाचितः सर्वे रस्यन्ते जातशृपवाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः आण
 प्रत्ययो भवति परिमाणो विकारे मयतादीनामपवादः हाटकोत्तकः हाटकम् काष्ठी
 णाम् जातशृपम् तापनीयम् परिमाणद्वीति किं यश्चिरेव हाटकमयी प्राणि रज
 तादिभ्यो प्राणिवाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः रजतादिभ्यश्च आण प्रत्ययो भवति विका
 रावयवयोरर्थयोः आणादीनामपवादः अन्तदात्रादेरन्निहितपवपरिशिष्टमिहो
 दाणाम् प्राणिभस्तावत् कापोतम् मासूरम् तैन्निरम् रजतादिभ्यः रजतम् सैमं
 लोहम् रजतादिष्वेव दात्रादयः पयन्ते अजतकंदकारप्रभृतयस्तेभ्योऽन्नि सिद्ध
 मयद्राधनार्थम् रजतमीम लोह उडुंवर निचुदाहरोहीतक विभोतक पीतदारु

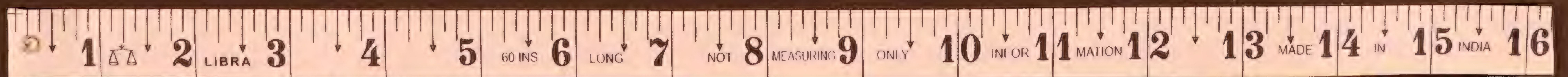
का
वृष

२८३

तिव कक कंदकार चित्तश्चतत्प्रत्ययार्थे अन्तिवत्तदितिविकारावयवयोः चिभो
विकारावयवः प्रत्ययः तदन्तप्रातिपदिकात् अन्तप्रत्ययो भवति विकारावयवयोरेव
मयदोषवाटः शोरज्ज शम्पासु प्राणिरजतादिभोज्ज उष्ट्रादुज्ज पाणादुज्ज कंसी
यपरशब्दयोत्तज्जनाविति एते प्रत्ययादह्यन्ते देवदारवमस्य विकारीवयववो ।
देवदारवम दायित्स्मदायित् पालाशं शामीलम् कापोतम् कापोतम् शौष्ठ्र
कम्पशौष्ठ्रकम् पेलोयम् पेलोयम् कौम्पम् कौम्पम् पाराशवम् पाराशवम् चि
तदितिकिम् वैल्मयम् तत्प्रत्ययादितिकिम् वैटमयम् कीतवत्परिमाणान्त
प्रावहतेष्टागित्पारम्प्रीताथैये प्रत्ययाविहितान्ते परिमाणान्ताविकारेति दिश्व
न्ते परिमाणान्ताकीतस्वप्रत्यया भवन्ति तस्यैविकार इत्यस्मिन्निषेधे श्रुणादीनामप
वाटः संख्यापरिमाणग्रहणोत्तरादह्यन्ते तेन त्रीणि परिमाणमेव तिष्ठेत्तत्कीतम् तौक्
कं एवेति स्म विकारः नैकिकः शान्तनकीतम् शान्तम् शान्तिकम् शान्तम् विकार
ः शान्तः शान्तिकः सारस्वः सारस्विकः बुतिर्विधानमादृशपर्यः अर्थमर्वादिगो

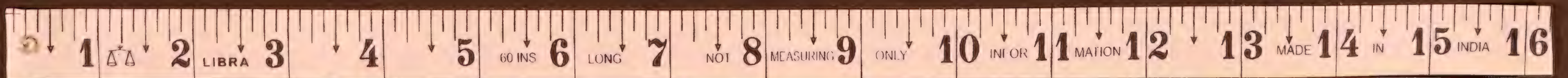

लंगितेवमादिकमप्यतिदिश्यते हि सरुसः हि सरुसः द्वितिकः द्वितैकिकः उष्ट्रा
दुञ्ज उष्ट्रादुञ्जप्रत्ययो भवति विकारावयवयोरर्थयोः प्राणपञ्चवाटः उष्ट्रस्य
विकारोवयवोवाडौष्ट्रकः उमोर्णीयोर्वा उमाशब्दात् ऊर्णाशब्दाच्चवावुञ्जप्रत्ययो
भवति विकारावयवयोरर्थयोः उमम उमकम उोर्णम उोर्णकम एणपञ्च ॥
एणीशब्दात् एञ्जप्रत्यये भवति विकारावयवयोरर्थयोः प्राणपञ्चवाटः एणयंमो
सम पुंसस्त्वणोवभवति एणस्यमोसम एणम गोपयमोयत् गोपयः शब्दाभांय
त्यत्ययो भवति विकारावयवयोरर्थयो रावम पयस्यम सर्वत्रगोरजादिप्रसंगोयट्
स्येवमयदिष्येपि विधीयते द्रोश्च शब्दायत्यत्ययो भवति विकारावयवयोरर्थ
योः उोञ्चोपवाटः द्रव्यम मातेवयः शब्दात्माते विकारोवयवप्रत्ययो भवति दुवयं
मातम फलेल्लक विकारावयवाट्त्वत्रस्य फलेतद्विषोषे विवर्तिते लभ्यते आ
मलक्याः फलम आमलकम ऊबलम वटरम फलितस्य वृक्षस्य फलमवयं
वो भवति विकारश्चपञ्चवितस्यपञ्चवः सत्तादिभ्यो फलद्रव्येव सत्तादिभ्यः प्राति

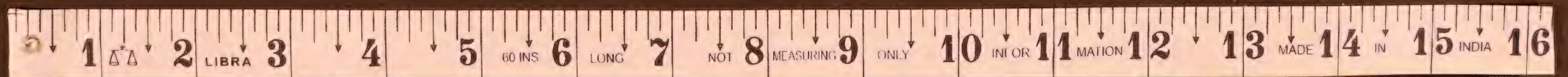

का.
वृ. प्र.
२८४

परिकेभः फलेविका रावयवतात विवक्षिते मृगप्रत्ययो भवति मृजोपवादः विधानमा
मर्थात्तल्लु भवति मृजोपवादः मृजोपवादः मृजोपवादः मृजोपवादः मृजोपवादः
ती मेवावा फलरूपेव जेवृशाब्दात्फलेभिधेयेवा मृगप्रत्ययो भवति मृजोपवादः
तत्राणो विधानमा मर्थात्तल्लु भवति मृजोपवादः मृजोपवादः मृजोपवादः मृजोपवादः
लक्ष वेत्येव जेवाः फलप्रत्ययस्य बालुगभवति युक्तवद्भावे विशेषः जेवृः फलम् जे
वृफलम् जेववमिति बालुगकरणे फलपाकशुभामपसंख्यानम् ब्रौह्मयः यवाः म
द्गाः माषाः पुष्पमूलेषु बहुलम् पुष्पमल्लिकाः मल्लिकाः तवमालिकाजातिः विदा
यीमूलम् विदारी मृगप्रतीवृहती नवभवति पाटलानि पुष्पाणि आम्रमालिमूला
नि बहुलग्रहणात्कचिदपि भवति केवलपुष्पम् अशोकम् करवीरवैणावानि
फलानीति वा हरीतक्यादिभ्यश्च हरीतकीरूपेवमादिभ्यः शाब्देभ्यः फलेप्रत्ययस्य
लुगभवति लक्षिणां लपो विधाने युक्तवद्भावे स्त्रीप्रत्ययप्रवणत्वे विशेषः हरीतकाः
फलम् हरीतकीकोशात्तकीनावरजपी अत्र च व्यर्थं युक्तवद्भावे तन्मते वचनं तन्मि

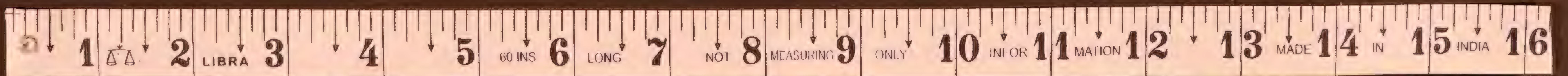

भिषेयवदेवभवति हरीतक्याः फलानि हरीतकीकोशातकीतवरजपीपुष्कंरीदे
 ही षोडी चेतपाकी अर्जनपाकी कालादत्ताप्रत्तागरीरिका कंदकारिका रो
 हालिका येषां वफला कतिमित्तः शेषः पुष्पमूलेष्वहलम् कंसीयपारश
 ययोयं जौलुक प्राकीताक्कः कंसीयः उगवादिभोयत परशव्यः कंसीय
 पारशव्योभोयशासंख्यं यज्ञौ प्रत्ययौ भवतः तस्य विकारश्च तस्मिन्निषये तस
 त्रियोगेन च कंसीयपरशव्योर्लभवति कंसीयस्य विकारः कांस्पः परशव्यश
 द्वस्य विकारः पारशव्यः प्रातिपदिकाटिकाद्वातप्रत्ययस्य लुभवति परश
 यशद्वादनदत्तादिज्ञौ देवा विजिसिद्धे लगार्थवचनम् नतचयस्य तिलोपेकृते
 हलस्तेहितस्योतिपलोभविष्णति नैतदस्ति ईतीति वर्तते ॥ इति जयादित्य
 विरचितायां काशिकायां द्वौ वतर्था स्थाप्याय सप्ततीयः पादः ॥ प्राग्वहतेष
 क तद्वहति रहयवगप्रासंगमिति वक्ष्यति प्रागेतस्माद्वहति संशब्दनाया
 तर्थातनकमिष्णमः चेत्यतयस्तेष्वधिकृतो वेदितव्याः वक्ष्यति प्रागेतस्माद्व

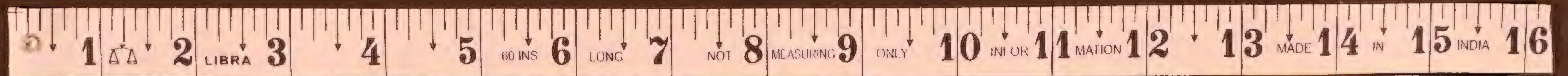

का.
वृष
२८५

हतिमंशानायातनशंसिष्णामः दक्षतयेस्तथीयकृतोवेदितयः वक्ष्यति ते
नदीयतिवततिजयतिहितम अद्वैदीयतिआदिकः शालाविकः दक्षकराण
माशद्वादित्यउपसंख्यानम माशद्वः इत्याह माशद्विकः कार्यशद्विकः रेविशद्वि
कः वाक्पादित्युत्पत्तिविधानम आहौप्रभूतादिभः प्रभूतमाह प्रभूतिकः पा
यीमिकः क्रियाविशेषात्प्रत्ययः सूक्तौसुस्नातादिभः सुस्नातसूक्तिसौस्ना
तिकः सौख्यशद्विकः सौख्यशद्विकः गच्छतौपरदागदिभः परदागनाच्छक्तिपार
दारिकः गोरुतल्मिकः तेनदीयतिवततिजयतिहितम तेनेतिरतीयासमर्थ
नदीयतिवततिजयतिहितमित्येतेष्वर्थेष्वदक्षतयोभवति अद्वैदीयतिआदि
कः शालाविकः अद्यावततिआदिकः कौटालिकः अद्वैजयतिआदिकः
शालाविकः अद्वैजितम आदिकः शालाविकः सर्वत्रकुराणोदतीयासमर्थ
विभक्तिः देवदेतेतजितमितिनभवति प्रत्ययासंख्याकालयोरविवक्षाक्रियाप्र
धानमेवाद्यातस्यतद्वितः स्वभावात्साधनप्रधानः संस्कृतम तेनेतिरतीयास

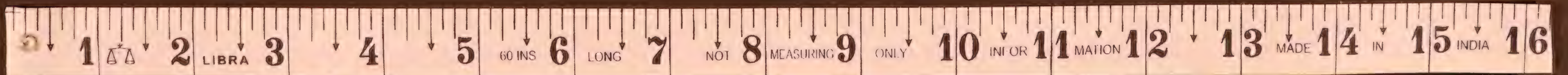
मर्थात् संस्कृतमिदं तस्मिन्नेव दक्षप्रत्ययो भवति सत उक्तमपाने संस्कारः दध्ना सं
स्कृतम दार्थिकम् शांगवेरिकम् मारिविकम् यामाविभागा उत्तरार्थम् कुलत्
कोपपादगा कुलत्शाब्दात् ककारोपपात्तप्रातिपदिकात् अणप्रत्ययो भव
तिसंस्कृतमित्यस्मिन्नेव दकोपवादः कुलत्पैः संस्कृतम् कौलत्पम् ककारोप
पात् तैत्तिरीकम् दार्थिकम् तरति तरति तृतीया समर्थात् तरतीत्यस्मिन्नेव
दक्षप्रत्ययो भवति तरति प्रवते इत्यर्थः कांडप्रवत तरतिकः शुभर्विकः शांरः
विकः शैतविकः गोपुच्छात् न गोपुच्छशब्दाः दक्षप्रत्ययो भवति तरतीत्य
स्मिन्नेव दकोपवादः स्वरविशेषः गोपुच्छे न तरति गोपुच्छिकः नोद्यच हत ।
नोशब्दात् द्यवश्च प्रातिपदिकात् दक्षप्रत्ययो भवति तरतीत्यस्मिन्नेव दकोपवा
दः नावा तरतीति नाविकः द्यवः खल्वपि चटिकः प्रविकः वाहुकः पकारः संहि
तिको नान्वयः वाहुकास्त्रीया कर्षवर्षदिभ्यो भस्कादिभ्यः कुसुदसूत्राश्च
वसुधाक्षि शांगदेः षडेते दगधिकारे विधिवाक्यापेक्षेव षड्प्रत्ययास्तस्य

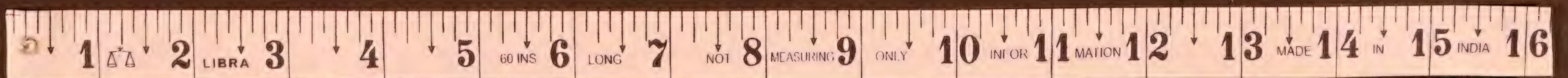
का.
द्वप्र
२८६

वर्ति तेनेति समर्थात् चरतीत्यस्मिन्नेदं कृत्यो भवति चरतिर्भक्तो गतौ च
वर्तते दभ्राचरतिदाधिकः शागावेरिकः हास्तिकः शाकटिकः आकषात्सुले
आकषाद्वात्सुल्यत्ययो भवति चरतीत्यस्मिन्नेदं कोपवादः स्कारः स्वरार्थः
षकारो दीर्घार्थः आकषेण चरति आकषिकः आकषिकी आकषट्ति सवर्णप
रीक्षा र्थाविकषोपलभ्यते पर्षादिभ्यश्च न पर्षादित्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः स्यत्यत
यो भवति चरतीत्यस्मिन्नेदं कोपवादः नकारः स्वरार्थः षकारः दीर्घार्थः पर्षिकः
पर्षिकी अक्षिकः अक्षिकी संप्रश्च अक्षत्यर्थ जाल व्यास व्यालपादपञ्च ।
स्यगाणादञ्च स्यगाणाद्वाट् स्यत्ययो भवति चकारात्सु चरतीत्यस्मिन्नेदं
कोपवादः स्यगाणेन चरति स्यागाणिकः स्यागाणिकी स्यन स्यागाणिकः स्यागाण
की सादेरिजीत्यत्र वक्ष्यति ईकारादिग्रहणं स्यागाणिकाद्यर्थमिति तेतदन्निदं
कार्येन भवति वेतनादिभ्यो जीवति तेनेति तृतीया समर्थात् वेतनादिभ्यः शब्दे
भ्यः जीवतीत्यस्मिन्नेदं कृत्यो भवति वेतनेन जीवति वेतनिकः कर्मकरः आ

५५

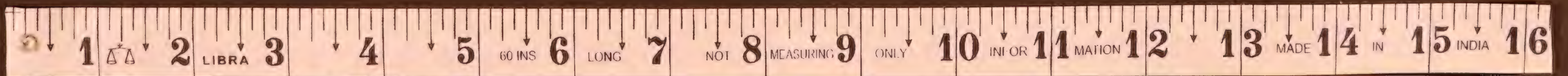

यथाहीकः यत्तदंशग्रहणसंज्ञातविग्रहीतार्थं यत्तर्पडिकः पातकः दंडिकः वे
 तन वाहू ग्रथवाहू यत्तदंश जाल वेश उपवेशप्रेषण उपस्थिसावशायणाशक्तिः
 पतिषत उपवेशस्फिक पाद उपस्यात वक्रकयविक्रपादन वृक्षकयविक्रय
 शास्त्राभांततीयासमर्थाभांदकृत्योभवति जीवतीत्यस्मिन्नर्थे वस्त्राजीवतिव
 स्त्रिकः कयग्रहणसंज्ञातविग्रहीतार्थं कयविक्रयिकः क्रयिकः विक्रयिकः ।
 आयुपाच्छव आयुषशब्दात् कृत्योभवतिवकारादश्च तेन जीवतीत्यस्मिन्न
 र्थे आयुषेन जीवति आयुषीयः आयुषिकः हरत्युत्संगादिभः तेनेत्येव उत्संगा
 दिभः तेनेति तृतीयासमर्थेभः हरतीत्यस्मिन्नर्थे दकृत्योभवति उत्संगेन हर
 ति उत्संगिकः ओडुपिकः उत्संगउडुप उत्क्रम उग्रत पिटक पिटाकः भस्त्रादिभ
 ष्णत भस्त्रेतेवमादिभः तृतीयासमर्थेभः हरतीत्यस्मिन्नर्थे दकृत्योभवति भ
 स्त्राहरति भस्त्रिकः भस्त्रिकीभरदिकः भरदिकी भस्त्र भरद भरण शीर्षभार
 शीर्षभार ग्रंथभार ग्रंथेभार विभाषाविवधवीवधात् हरतीत्येवविवधवीवधा

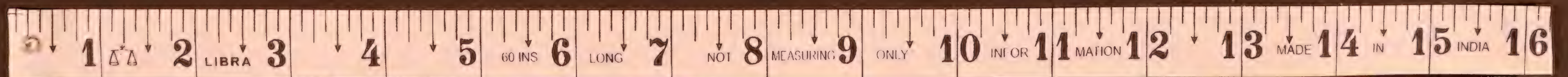

का.
द्वे प्र.
२८७

शास्त्राभांतेनेतितृतीयासमर्थाभां हरतीत्येतास्त्रयैर्विभाषास्तत्प्रत्ययो भवति ते
न मर्थधिकृतप्रभवति विवयेतहरतिविवीधिकाः विवधिकाः विवधिकाः विवधिकाः
विकश्चैवधिका विवधवीवधशास्त्रोसमानार्थो पथिसूर्याहोरचवृत्तेते अर्थादि
लिकायाः हरतीत्येवकुटिलिकाशास्त्राततृतीयासमर्थादाप्रत्ययो भवतिहरा
तीत्येतास्त्रयैकुटिलिकयाहरतिमृगोवायंकौटिलिकोमृगः कुटिलिकया
हरत्येतांकौटिलिकः कर्मरः निर्धृतेक्षुतादिभ्यः तेनेत्येवअक्षयुतादिभ्यः
तृतीयासमर्थेभ्यः निर्धृतेक्षुतेतास्त्रयैरुक्तप्रत्ययो भवति अक्षयुतेतनिर्धृत्रम आ
क्षयुतिकम वैरम जेवप्रकृतिकम अक्षयुतजेवाप्रकृत पादसदत केवकमन्द
न गतभातयातापयान अक्षयुत जेवप्रकृत जेवप्रकृत निर्धृतेक्षुतेवद्वितः किरितयंत्
शास्त्रोदस्यते तेनसंस्थावावीद्यन्तात्रित्यंमप्रत्ययो भवति तेननिर्धृतः इत्यस्मिन्विषये
त्रयवष पञ्चिमम दुवपरस्त्रिमम इकज कत्रिमम त्रित्यप्रहणंस्वातन्त्र्यनिवृत्त्य
शम तेनात्यन्तनित्यमप्रत्ययान्तमेवभवतिविषयात्तरेणप्रत्ययोक्तयामितिभाव

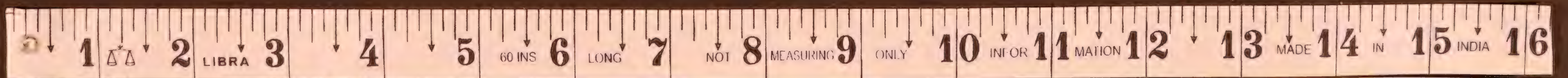

प्रत्ययान्तादिमवक्रयः पाकेनतिवृत्तेपाकिमम त्पागिमम रागिमम मेकिमम ऊ
 दिमम अपमित्ययाचितभाकः कनौ निर्धृत्तरेत्यप्रमित्ययाचितशब्दाभायथा
 सैर्वैकक कन इत्येतौ प्रत्ययोभवतः निर्धृत्तरेत्येतस्मिन्नर्थे अपमित्यकम याचितके
 संसृष्टे तेनेत्येवतृतीयसमर्थात् ज्ञाप्रातिपदिकान् संसृष्टइत्येतस्मिन्नर्थे दक्ष्यत्
 तयोभवति संसृष्टमेकीभूतसंभवमित्यर्थः दध्रासंसृष्टाधिकम शाङ्गेवेरिकम
 मार्गिकमपैर्पालिकम चूर्णादितिः चूर्णाशब्दादिति प्रत्ययोभवति संसृष्टको
 पवादः चूर्णैः संसृष्टाः चूर्णान्योष्टपाः चूर्णान्योपाताः लवणाल्लुक संसृष्टत्
 तेनोत्पन्नस्पष्टकः लवणशब्दाल्लुगभवतिलवणेत संसृष्टलवणः सूपः लवणं
 शाकम् लवणायवागः द्रव्यवाची लवणशब्दोल्लोकं प्रयोजयति तत्तुल्यवाची
 सहादण सज्ञशब्दादणप्रत्ययोभवति तेन संसृष्टमित्यस्मिन्निषेधकोपवादः
 मोक्षोदनः मोक्षीयवागः व्यंजनेरुपसिक्ते तेनेत्येव व्यंजनविशेषवाचिभः
 शब्देभ्यः तृतीयासमर्थेभ्यः उपसिक्ते इत्येतस्मिन्नर्थे दक्ष्यत्तयोभवति दध्राउप।

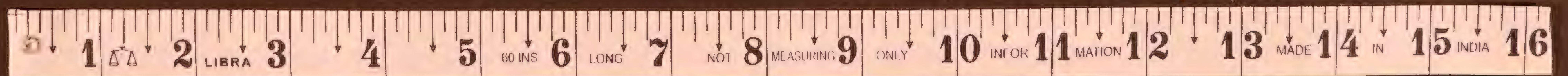

का.
वृष
२८८

सिक्रमोदतम दीपिकं सौपिकम काटिकम वंजनेरुपसिक्तोदतः ओजः
सहोभमावर्तते ओजःसहोभःशब्देभःतृतीयासमर्थभःवर्ततइत्येतस्मिन्नर्थे
दक्षप्रत्ययोभवतिओजसावर्ततेओजसिकःशूरःसारसिकःजोरःशुभसिकःम
त्स्यः उत्पत्त्यन्तपूर्वसमीपलोमकूलम उदितिद्वितीयासमर्थविभक्तिःप्रति
श्रुतइत्येवपूर्वभःइत्यलोमकूलशब्देभःद्वितीयासमर्थभवर्ततइत्येतस्मिन्नर्थे
दक्षप्रत्ययोभवतिनतवर्ततिरकर्मकस्तम्कथं कर्मणासंबन्धःक्रियाविशेषाणा
मकर्मकाणामपिकर्मभवतिप्रतीयेवर्ततेप्रातीपिकःआन्वीपिकःप्रातिलोमि
कःश्रुतलोमिकःप्रातिकूलिकःआन्तकूलिकः परिसुखेव परिसखशाब्दात्
तदितिद्वितीयासमर्थान्त वर्ततइत्येतस्मिन्नर्थेदक्षप्रत्ययोभवति परिसखेवर्त
तेपरिसखिकः सर्वकःचकारोतुक्कसमश्रुयान्ताःपारिपार्थिकः प्रयच्छतिग
त्यम् तदितिद्वितीयासमर्थान्त प्रयच्छतीत्यस्मिन्नर्थेदक्षप्रत्ययोभवतियत्तद्विती
यासमर्थगत्येववर्ततिदिगणार्थदिगणयत्तत्प्रयच्छति द्वेगणिकःत्रेगणिकः

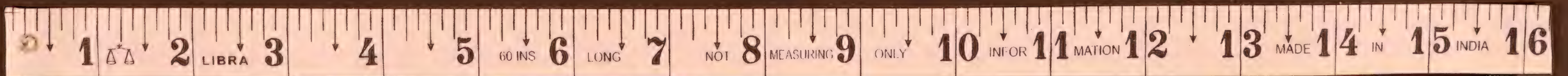

बृहदेवदृषीभावः वावुषिकः प्रकृत्तरं वावुदृषीशावोवृद्धिपर्यायः गार्ह्यमिति किं
 दिगुणं प्रयच्छत्यर्थः ऊसीददृषीकादशात्तृष्ट्वौ प्रयच्छति गार्ह्यमित्येव
 ऊसीददृष्टिस्तदर्थं द्रव्यं ऊसीदमपकादशकः दशादृषीकादशाशावोवृद्धौ च ते ऊ
 सीददृषीकादशाशावोभायशासंख्यमष्टनष्टव इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः प्रयच्छ
 ति गार्ह्यमित्येतस्मिन्निषेधकोपवादः ऊसीदं प्रयच्छति ऊसीदिकः ऊसीदि
 कादृषीकादशकः दृषीकादशकी उञ्छति तदिति द्वितीया समर्थात् ३
 उञ्छतीत्यस्मिन्नेदकप्रत्ययो भवति वदरांतकतिवाटिकः प्रणामादिकः रा
 रक्षति तदिति द्वितीया समर्थात् रक्षतीत्यस्मिन्नेदकप्रत्ययो भवति समाजं रक्ष
 तिसामाजिकः सान्निवेशिकः शावुददं करोति तदिति द्वितीया समर्थाभा
 शावुददं शावोभायकरोतीत्यस्मिन्नेदकप्रत्ययो भवति शावुदकरोति शावुदिकः
 वेयाकरोति दार्दरिकः ऊभकारः पत्तिमत्स्यार्हं गार्हन्ति तदित्येव पक्षादि
 भः द्वितीया समर्थाभायन्तीत्यस्मिन्नेदकप्रत्ययो भवति सप्तपस्यायाणां त

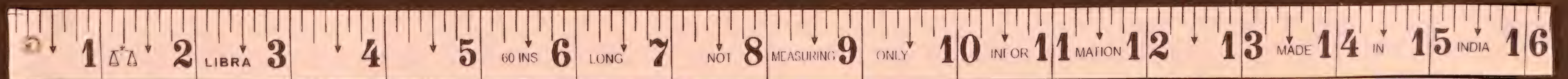

का.
द्वप्र.
२८९

विशेषणानां च ग्रहणमिष्योपपत्तिर्लौकिकः शाकतिकः सायूरिकः
तैत्तिरिकः सत्स मात्सिकः सौरिकः शाफरिकः शाकलिकः स्थाप मार्गिकः स्था
रिणिकः सारंगिकः शाकरिकः परिपत्यं चतिष्ठति परिपत्यशाब्दात् तदि
तिद्वितीया समर्थात् तिष्ठतीत्यस्मिन्नर्थे दक्ष्यत्यो भवति परिपत्यं तिष्ठति परि
पत्यकः चौरः चकारो भिन्नक्रमः प्रत्ययार्थं समश्चिनोति परिपत्यं रुन्ति परिपत्य
कः समर्थविभक्तिप्रकरणे पुनर्द्वितीयोच्चारणमलौकिकवाक्यदर्शितार्थं परिप
त्यपर्यायः परिपत्यशाब्दोस्तीति ज्ञापयति सविषयान्तरेपि प्रयोक्तव्यः पाथोत्तरपदप
दव्यनपदं यावति पाथोत्तरपदात्प्रातिपदिकात्पदवीचनपदद्वयेनाभावावती
त्येतस्मिन्नर्थे दक्ष्यत्यो भवति दंडपथं यावति दंडपाथिकः शौल्कपाथिकः पद
वीपादविकः अत्रपदग्रानपदिकः पाथशाब्दः परिपत्यपर्यायः आकृन्ताद्वं आकृन्त
त्यस्मिन्निताकृन्तः देशः अथवा आकृन्तयत इत्यन्तायत उच्यते विशेषाभावात् द्वयसा
पिग्रहणे आकृन्तशाब्दात्तदितिद्वितीया समर्थात् यावतीत्यस्मिन्नर्थे दक्ष्यत्यो भ

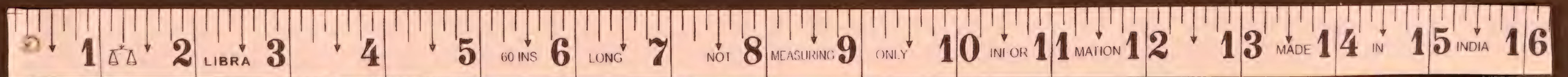

वकारादश्चस्यविशेषः आकृतं धावति आकृतिकः पदोत्तरपदं गृह्णाति पदशब्द
 त्रपदं यस्यात्तस्मात्पदोत्तरपदात् तदिति द्वितीया समर्थात् गृह्णाति तीत्यस्मिन्नर्थे दक्ष
 त्ययो भवति पूर्वपदं गृह्णाति पारोपटिकः उक्तपटिकम् पदोन्नादिति तौक्तम् व
 ह्नुषपूर्वादिति माभूदिति प्रतिकेदार्यललामेव प्रतिकेदार्यललामशब्देभ्यः त
 दिति द्वितीया समर्थेभ्यः गृह्णातीत्यस्मिन्नर्थे दक्षत्ययो भवति प्रतिकेदं गृह्णाति
 प्रतिकेदिकः आर्थिकः धर्मं चरति धर्मशब्दात् तदिति द्वितीया समर्थात् चरती
 त्यस्मिन्नर्थे दक्षत्ययो भवति चरतिगमेवायोनान्मानमात्रे धर्मं चरति धार्मिकः अ
 धर्माश्चेति वक्तव्यम् अधार्मिकः प्रतिपश्यमेति दृष्टुं प्रतिपश्यशब्दात् तदिति द्वि
 तीया समर्थात् एतौत्यस्मिन्नर्थे दक्षत्ययो भवति चकारात् दृक् प्रतिपश्यमेति प्रथि
 पथिकः प्रातिपथिकः समवायात् समवेति समवायिवाचिशब्देभ्यः तदिति द्विती
 या समर्थेभ्यः समवेतौत्यस्मिन्नर्थे दक्षत्ययो भवति समवायः समूह इहोच्यते न
 संप्रधारणा बहुवचने सत्त्वविधितिगसार्थम् समवेत्यागत्य तदेकदेशो भवती

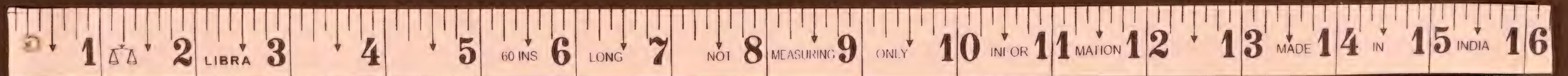

का.
ब्र. प्र.
२५

त्यर्थः समसममेवैति सामवायिकः सामाजिकः सामर्थिकः सात्रिवेशिकः परि।
षट्कोपः परिषच्छब्दात्तत्प्रत्ययो भवति समवायात्सममेवैतीत्यस्मिन्नर्थे टको
पवादः परिषट्सममेवैति परिषद्यः सेनायावा सेवाशब्दाद्वा तत्प्रत्ययो भवति
समवायात्सममेवैतीत्यस्मिन्नर्थे टकोपवादः पदे सोऽपि भवति सेनां सममेवैति से
नैतिकः संज्ञायामललाटकुक्कुटौपीति ललाटकुक्कुटशब्दाभांतदिति द्वि
तीया समर्थाभां पश्यतीत्यस्मिन्निवये टकप्रत्ययो भवति संज्ञायामविषये संज्ञायु
हणामभिधेयानि मांशं नतत्रुच्यर्थं ललाटे पश्यतिलालाटिकः सेवकः कौ
कुटिको भिक्षुः सर्वावयुवेभ्यो ललाटे दृश्यते तदनेन ललाटदर्शनेन सेवक
स्य स्वामिनं प्रत्यक्षकार्येण तस्य स्थायत्वं लक्ष्यते लालाटिकः सेवकः स्वामिनः
कार्येषु नोपतिष्ठत इत्यर्थः कुक्कुटीपातो लक्ष्यते देशस्याल्पता यो भिक्षुरिति
प्रदृष्टिः पादविक्षेपदेशो वक्षःसंयमगच्छति स उच्यते कौकुटिकः इति तदयम
भिधेयानियमः संज्ञाग्रहणो न क्रियते तस्य धर्मं तस्येति षष्ठी समर्थात् धर्ममित्ये

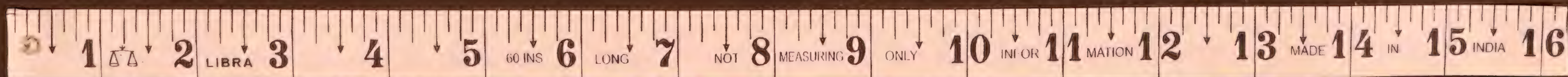

तस्मिन्नर्थे दक्षत्ययो भवति यस्मिन्त्याप्यमाचारयुक्तमित्यर्थः शुक्लशालायाथर्म्येणो
क्लशालिकम् आतरिकं आसीणिकम् गौल्मिकं आसहिष्णादिभ्यः सहि
षीत्येवमादिभ्यः शास्त्रेभ्यः अप्रत्ययो भवति तस्य धर्ममित्येतस्मिन्नर्थे अणोपवा
दः सहिष्णाथर्म्यमाहिषम् प्राजापत्यमहिषीप्रजापति प्रलेपिका विलेपिका अ
नुलेपिका पुरोहितमीणावाली अत्रचारक होतृयजमान् अतो न अवन्ता।
त्यातिपादिकात् अत्रत्ययो भवति तस्य धर्ममित्यस्मिन्निषेदे कोपवादः पौत्रो
धर्म्येणैवम् ओङ्गात्रे नः नराश्चेति वक्तव्यम् नरस्य धर्म्येण नारी विशासितविलोप
श्च विशासितः धर्म्ये वैशास्त्रम् विभाजयितुः णिलोपश्च विभाजयितुं वक्तव्यम्
वैभाजित्रम् अवक्रयः तस्मैत्येव वक्षीममर्थात् अवक्रय इत्यस्मिन्नर्थे दक्षत्य
यो भवति अवकीयते अनेनेव क्रयः पिंडक इत्येते शुक्लशालायाः अवक्रयः
शौल्कशालिकः आतरिकः आपणिकः गौल्मिकः तन्वक्रयोपि धर्म्येणैव त
दस्मिन्लोकपौडाधर्माति क्रमेणापि चावक्रयो भवति तदस्य पाणम् तदिति प्र

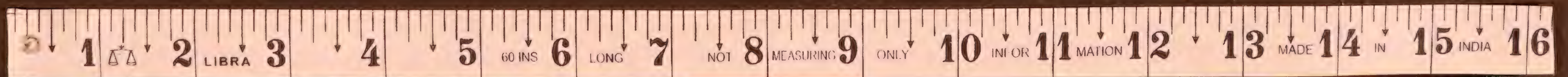

का
द्वप्र
२३१

यमासमर्थात् अस्मेतिषष्ट्यर्थेदकप्रत्ययोभवतियत्प्रत्ययमासमर्थेपापमिस्त्रिविसे
अस्मेपापितमस्यसुसूचिकाःशाकुलिकःमौदिकिकःपापमितिविशेषणत
द्वित्वेनावन्तर्भूतमितिपापशब्देनप्रयुज्यते लवणादम लवणशब्दात्तद
मप्रत्ययोभवतितदस्यपापमित्येतस्मिन्निषेधेदकोपवादःस्वरेविशेषःलवणं
पापमस्यलावणिकः किमरादिभ्यश्चन किमरदित्येवमादिभ्यःइत्यत्रयोभ
वतितदस्यपापमित्येतस्मिन्निषेधेदकोपवादःकिमरादयोरांथर्वविशेषवचनाः
किमरिकःकिमरिकी नदरिकःनदरिकी किमर नदर नदलस्यगर नगर गु
गलु उशीर हरिद्रा हरिद्रपाणी शालालुनोत्तरस्याम् शालालुशब्दात् अन्य
तरस्याइत्यत्रयोभवतितदस्यपापमित्यस्मिन्निषेधेदकोपवादःपक्षेसापिभवति
शालालुशब्दःगन्धविशेषवचनःशालालुपापमस्यशालालुकःशालालुकीश
लालुकःशालालुक शालम् तदितिप्रथमासमर्थविभक्तिःअस्मेतिचप्रत्यया
शीतवर्ततेप्रथमासमर्थादस्मेतिषष्ट्यर्थेदकप्रत्ययोभवतियत्प्रत्ययमासमर्थेपा

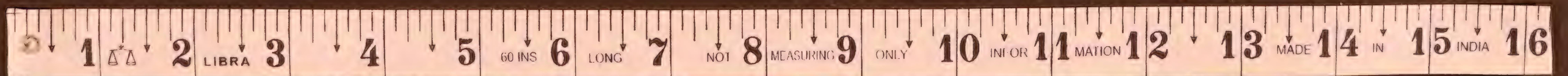

ल्येवेद्भवतिशिल्येकौशलम् सदेगवादेनैशिल्यमस्यमादेगिकाः पाणविकःवैणिकः
 सदेगवादेनवर्तमानःसदेगवाद्ःप्रत्ययस्यत्वादयतिशिले तद्वितवृत्तावन्तर्भवति
 मडुकजर्जरादतत्परस्याम् मडुकजर्जरशब्दाभासमाप्रत्ययोभवति अन्यतरस्यां
 तदस्यशिल्यमित्यस्मिन्निषेधकोपवादःपक्षेसापिभवति मडुकवादेनैशिल्यम्
 स्यामडुकःजार्जरःमाडुकिकःजार्जरिकः प्रहरणम् तदस्येत्येवतदितिप्रथ
 मासमर्थ्यादस्येतिषष्ठ्यर्थेदकप्रत्ययोभवति यत्रप्रथमासमर्थेप्रहरणंवेद्भवति
 अग्निःप्रहरणमस्यग्रामिकःग्रामिकःचार्यिकःपातकः परिस्रपाटनव परिस्र
 यशब्दात्तदन्प्रत्ययोभवति तदस्यप्रहरणमित्येतस्मिन्निषेधकोपवादस्तरे
 विशेषःपरिस्रयःप्रहरणमस्यपारिषथिकःपारिष्वथिकः शक्तियष्टोरीकक।
 शक्तियष्टिशब्दाभासीकप्रत्ययोभवतितदस्यप्रहरणमित्येतस्मिन्निषेधकोप
 वादःशक्तिःप्रहरणमस्यशक्तीकःयाष्टीकः अस्तिनास्तिदिष्टमतिःतस्येत्येव
 तदितिप्रथमासमर्थेभ्यःअस्तिनास्तिदिष्टशब्देभ्यःअस्येतिषष्ठ्यर्थेदकप्रत्ययोभव

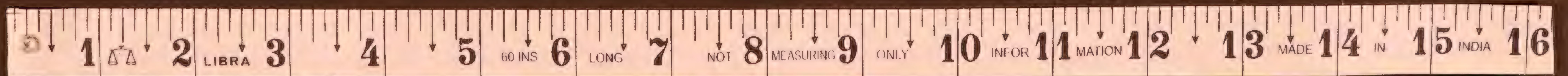

का.
द्वप्र.
२७२

यत्र त्वयमासमर्थमिति चेत्सा भवति अस्ति मतिरस्य अस्तिकः नास्तिकः दैष्टिकः न
दमति सन्नामात्रे प्रत्यय इष्यते किन्तु हि परलोकोस्तीति यस्य मतिस्तत्रास्तिकः
तद्विपरीतनास्तिकः प्रमाणानुमातीनो यस्य मतिरस्य सदैष्टिकः तदेतदनभिधान
शक्तिस्वाभाव्याल्लभ्यते अस्ति नास्ति शब्दौ निपातौ वचनसामर्थ्याद्वा आख्याताद
काञ्च प्रत्ययः शीलम् तदस्येतेव तदिति प्रथमासमर्थ्यात् अस्मिन्निषेधस्यैव दस्य
यो भवति यत्र त्वयमासमर्थं शीलं चेन्न द्रवति शीलं स्वभावः प्रपञ्चभक्षणं दीप्तम्
स्य आश्रयिकः शाकलिकः मौढिकः भक्षणं क्रियातद्विषयं वतद्वित्तवत्तावेन न भ
वति कश्चादिभ्योः कश्चित्स्वमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः एतत्प्रत्ययो भवति तद
स्य शीलमित्येतस्मिन्नेव कोपवादः क्वादनादावराणां च्छत्रं गुरुकार्येणुवहितस्त
त्किदावराणां प्रवृत्तः कश्च शीलः शिष्यः च्छत्रः स्यात् शब्दोत्रपद्यते स उपसर्गपूर्वो गृह्य
ते आस्यामेत्याश्रयेति कश्चादिता मन्त्राभिज्ञा पुरोदस्या मुरा उपस्यान कृ
षि कर्मन विषयातपम् सत्य सन्तः विशिका कर्माध्ययने वृत्तम् तदस्येतेव तदि

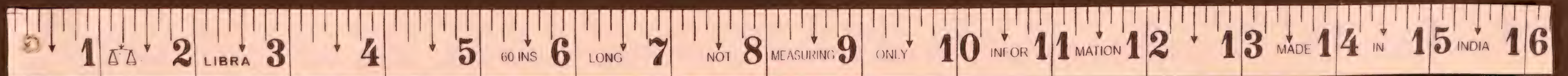

तिप्रथमासमर्थादस्येतिषष्ट्यर्थेदकप्रत्ययोभवतियत्तत्प्रथमासमर्थं कर्मवेद्मन्म
 धयतविषयेतद्भवति एकमन्यदध्ययनेकमवृत्तमस्य ऐकान्तिकः द्वैयन्तिकः त्रै
 यन्तिकः एकमन्यदिति विरट् स्यतद्विनाशार्थ इति समासः तत्रष्टकप्रत्ययः अध्ययनेक
 मवृत्तमित्येतत्सर्वं तद्विनाशवन्तभवतियस्याध्ययननियुक्तस्य परोक्षाकाल
 पाठतः सर्वालितमप्यादृष्टमेकं जाते स उच्यते ऐकान्तिकः इति एवं द्वैयन्तिकः
 त्रैयन्तिकः बद्धश्च पूर्वपदादृष्टं बद्धश्च पूर्वपदं यस्य तस्माद्बद्धश्च पूर्वपदात्प्रातिपदि
 कात्तदप्रत्ययो भवति तदस्य कर्मोध्ययनेन तन्मित्येतस्मिन् विषये दकोपवादः द्वा
 दशान्तिककर्माणि अध्ययनवृत्तान्यस्य द्वादशान्तिकः त्रयोदशान्तिकः चतुर्दशा
 न्तिकः इति चतुर्दशायपपाठास्य जातार्यः उदात्तकर्तव्ये चतुर्दशान्त्यः करोति
 स उच्यते अन्यत्वं करोषीति हिते भक्षा तदस्येतेव तदिति प्रथमासमर्थादस्येतिष
 ष्ठ्यर्थेदकप्रत्ययो भवतियत्तत्प्रथमासमर्थं हिते वेद्मन्म धयत विषये तद्भवति तच्चेत् भक्षान्ननु वहित
 योगेव तर्था भवितव्यं तत्र कथं षष्ट्यर्थे प्रत्ययो विधीयते एवं तद्वि सामर्थ्यादिभक्ति

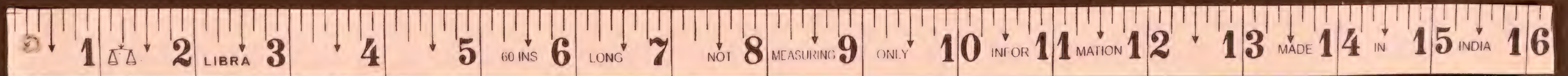

का.
वृष
२५५

विपरिणामाभविष्यति अष्टपामभत्तगंहितमसै आष्टपिकः शाकुलिकः मोद
किकः क्रितार्थः क्रियोचतद्वितद्वत्तावन्तभवति तदसै दीयेतेनियुक्तम् तदि
तिप्रथमासमर्थात् अस्मै इति चतुर्थे दक्यत्ययो भवति यत्र प्रथमासमर्थतश्च
दीयेतेनियुक्तम् नियोगेनायमिचारेण दीयेतेत्यर्थः अयमिचारेण नियोगः अ
प्रभोजनमसै दीयेतेनियुक्तमाप्रभोजनिकः आष्टपिकः शाकुलिकः मोदकिका
केचित्तनियुक्तमित्यमहुः अष्टपालितमसै दीयन्ते आष्टपिकः आणामोमो
दनाद्वितन आणामोमोदनशब्दाभ्यामद्वितक्यत्ययो भवति तदसै दीयेतेनि
युक्तमेतस्मिन्निषेधकोपवादः इकारश्चाणार्थः इकारो दीवर्धः आणानि
युक्तमसै दीयेते आणिकः आणिकीमोमोदतिकः मोमोदतिकीद्वजवका
सात्रोक्तः नत्प्रद्वजद्वितोवाविशेषेस्तिमोमोदतप्रहणसंचातविद्वहीता
र्थे केचिद्विक्लिततद्वद्यभावेविशेषाः डोटिकः डोटिकी भक्तादणाम्
तरस्याम भक्तशब्दादणप्रत्ययो भवति अयमस्य तदसै दीयेतेनियुक्तमित्य

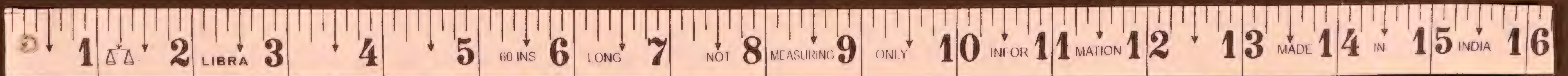

स्मिन्विषयेरकोपवादः पदे सोपि भवति भक्तमसौ नित्युक्ते दीयते भाक्तः भाक्तिकः
 तत्र नित्युक्तः तत्रेति सप्रमी समर्थात् नित्युक्त इत्येतस्मिन्नेवं कृत्यो भवति नित्यु
 क्तोपि कृतः व्यापारित इत्यर्थः शुल्कशालायां नित्युक्तः शौल्कशालिकः आतर्
 कः आमीणिकः गौल्मिकः दौवारिकः आगाराहन आगाराशब्दान्तात्प्रातिपदि
 कात् इत्यत्र तयो भवति तत्र नित्युक्त इत्यस्मिन्विषयेरकोपवादः देवागारेति युक्तः
 देवागारिगः कोष्ठागारिकः भंडागारिकः ग्रथायित्यदेशकालात् तत्रेतेव स
 प्रमी समर्थाद्देशकालवाचिनः अकालवाचिनश्च प्रातिपदिकात् ग्रथायित्य
 भियेयेरकृत्यो भवति ग्रथयनस्य यो देशकालौ शास्त्रेण प्रसिद्धौ तावद्देशका
 लशब्देनोच्यते तत्तद्वदे प्रत्ययविधानम् प्रमणाने ग्रथीते प्रमाणान्तिकः वातमयिकः
 अकालात् वातदर्शनामर्थीते वातर्देशिकः आमावास्मिकः अदेशकालादिति किं
 सुत्रे ग्रथी सर्वज्ञेयते कठिनान्तप्रस्थानमस्कृतेऽप्यवहरति तत्रेतेव कथिता
 ज्ञाशब्दान्तात्प्रातिपदिकात् सप्रमी समर्थात्प्रस्थानशब्दाभादकृत्यो भव

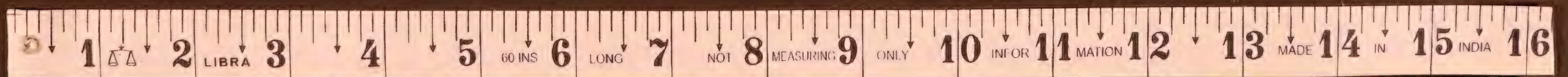

का
वृष
२५५

ति व्यवहृतीत्यस्मिन्नर्थे व्यवहारः क्रियातत्वं यथालौकिको व्यवहारः इति वंशक
दिते व्यवहारति वाकदितिकः चक्रवरः सार्थकदितिकः प्रास्तारिकः सांख्यारिकः
निकटेवसति निकटशब्दात्सप्रसीसमर्थात् तसतीत्यस्मिन्नर्थे दकृत्यो भवति।
यद्यथास्त्विति निकटेवामस्तत्रायं विधिः श्रावणकेतमित्यनाशमाकोशवस्तया
मिति शास्त्रे निकटेवसतितैकदिको भिन्नः श्रावसयात्पृल तत्रैतेवसप्रसीसम
र्थात् श्रावसयशब्दात् वसतीत्यस्मिन्नर्थे प्रत्ययो भवति लकारः सरार्थः प्रकार
हीवर्थः श्रावसयेवसति श्रावसयिकः श्रावसयिकीटकः प्रणीविधिः श्रुतः परमन्तः
प्रत्ययोपि क्रियते प्राग्विताद्यत तस्मै हितमिति वक्ष्यति प्राक हितमंशब्दात्ता
द्यानित ऊर्ध्वमनक्रमिष्यामः यत्प्रत्ययस्तेष्वधिकृतो वेदितव्यः वक्ष्यति तद्वहति
रथयुगप्रासंगम रथेवहति रथ्यः युगपः प्रासंग्यः तद्वहति रथयुगप्रासंगम।
तदिति द्वितीया समर्थम्भः रथयुगप्रासंगशब्दम्भः वहतीत्यस्मिन्नर्थे यत् प्रत्ययो
भवति रथेवहति रथ्यः युगपः प्रासंग्यः युगेयत्वेनैव भुङ्क्ते तस्माद्वितीयास

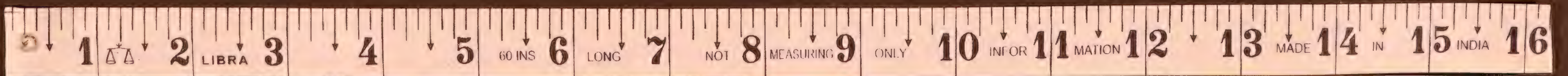

मर्यात वहतीत्यस्मिन्नर्थे यत्तत्क प्रत्ययो भवतः पुरेव हति पुर्यः यो रेयः त्वः स
व्युपमत् तद्वहतीत्येव सर्वपुंशब्दात् द्वितीया समर्थात् वहतीत्यस्मिन्नर्थे सप्रत्य
यो भवति सर्वपुंशब्दति सार्वभूतः स्त्रीलिंगो न्याये सर्वपुंशब्दति प्रातिपदिक
मात्रापक्षेति ईशः त्वदित्यो राविभागः कर्तव्यः इष्टसंप्रसार्यः उत्तरपुंशब्दः इति
एकपुंशब्दः तद्वहतीत्येव एकपुंशब्दात् द्वितीया समर्थात् व
वहतीत्यस्मिन्नर्थे त्वप्रत्ययो भवति तस्मै वस्तु भवति वचनसामर्थ्यात् त्वेत्वमिव
ज्ञायते एकपुंशब्दति एकपुंशब्दः एकपुंशब्दः शकटादृण तद्वहतीत्येव शकट
शब्दात् द्वितीया समर्थात् वहतीत्येतस्मिन्नर्थे अणप्रत्ययो भवति शकटवहति
शाकटो गौः हलसीरादृक तद्वहतीत्येव हलसीरादृभां द्वितीया समर्था
भां वहतीत्यस्मिन्नर्थे वक्प्रत्ययो भवति हलवहति हल्लिकः सैरिकः संज्ञायो
जन्माः तद्वहतीत्येव जनीशब्दात् द्वितीया समर्थात् वहतीत्येतस्मिन्नर्थे यत्त
यो भवति समदायेन वेत्संज्ञागम्यते जनी वहति जन्माः जामातृव्यम्पाः जनीव

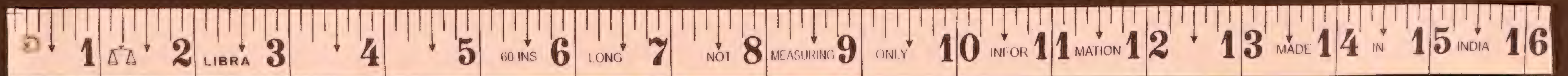

224

धूरित्युच्यते विध्यन्त्यथतथा तदिति द्वितीया समर्थात् विध्यतीत्यस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो
भवति ते च दन्तः करणं भवति पादौ विध्यन्ति पयाः शर्कराः ऊभ्याः कंटकाः अथ
तथेति किं पदे विध्यन्ति यन्तुषान्तुया समर्थत्वाद्भिधानाच्चात्र प्रत्ययो भवेति विष
तितरिषत्तथाप्यदस्युर्थे विवदितोर्थः प्रतीयते एवं तर्हि यत्तुष्यति षेयेत व्यथना
क्रिया विशेष्यते यस्मात्पतः करणं न संभाव्यत इति ते ते दन्त भवति वौरे विध्यति शा
त्रुविध्यति दवदन्न इति यतगाणलब्धा तदिति द्वितीया समर्थाभां यतगाणशब्दाभा
लब्धत्वास्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति यलब्धा यत्पः गाणः लब्धेति तत्र ते तद्वितीया स
मर्थे विभक्तिर्युज्यते अत्राणः तदिति द्वितीया समर्थात् अत्र शब्दात् लब्धेत्
स्मिन्नर्थे ण प्रत्ययो भवति अत्र लब्ध्वात्रः वंशगतः वंशशब्दात् द्वितीया सम
र्थात् गत इत्येतस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति वंशगतः वंशः कामे प्राप्तौ विधेय इ
त्यर्थः पदस्मिन् दृशम निर्देशादेव प्रथम समर्थ विभक्तिः पदशब्दात् प्रथमा
समर्थात् दृशपतोपाधिकादस्मिन्निति सप्तम्यर्थे यत्प्रत्ययो भवति पदे दृशमस्मि

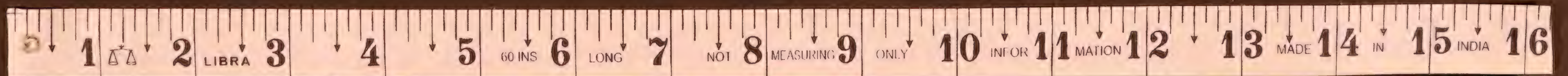

तयः कर्दमः पद्याः पांसवः शक्यार्थकृत्यः शक्यते यत्र पदं द्रुं प्रतिमुद्रोत्पादने तस्य पद्यः
 कर्दमः कर्दमस्यावस्थो चेतनातिद्रवो नातिशुक्लः मूलमस्यावर्हि मूलशब्दात्
 शमासमर्थात् आवर्हीत्येव सपाथिकादस्येति षष्ठ्यर्थे यत्प्रत्ययो भवति मूलमेषा
 सावर्हिमूलाः मुद्राः मूलाः माषाः दृढ उच्यते येषां मूलमावृत्त्यते उत्पाद्यते ते मू
 लाः नमुपतिषात्राः मूलोत्पादने ततश्च कल्पते इत्यर्थः सत्तायां धेतुषा धेतुष्येति
 तिपात्यते सत्तायां विषये सत्ताग्रहणमभिधेयमित्यस्यार्थं नतद्रव्यार्थं धेतोषु गारा
 मो भवति यत्र प्रत्ययः युक्तो दात्रोत्पत्तिमिष्यते यागोत्तरुत्तमार्गाश्चाक्रणप्रधानादोहा
 र्थं दीयते सायेन ध्याः पीतद्रव्येति यस्याः प्रसिद्धिः धेतुषां भवते ददामि गृहपति
 तामेयुक्ते ज्ञः निर्देशादेव तृतीसमर्थविभक्तिः गृहपतिशब्दात् तृतीयासमर्थात्
 संयुक्तद्रव्ये तस्मिन्नेव प्रत्ययो भवति गृहपतितामंयुक्तः गार्हपत्योऽग्निः अत्र स्या
 पि गृहपतितामंयो भोस्तितत्र संज्ञाधिकारात् अतिप्रसंगतिवृत्तिः नो वयोथ
 संविषमूलमूलसीतात्तलाभस्तार्यतल्यप्राप्यवधानात् समसममितसंमितेन

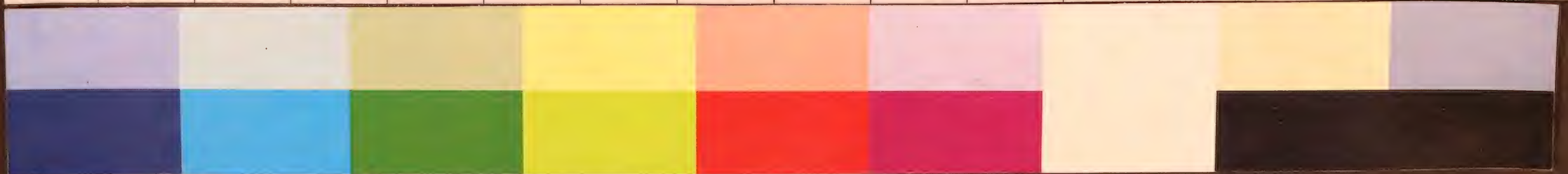
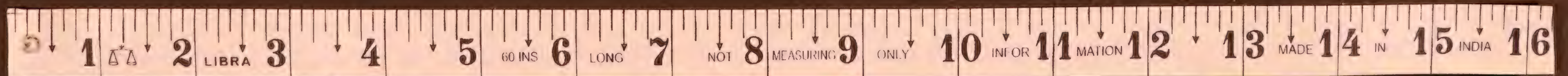

का.
वृ. प्र.
२५

नावादिभः अष्टाभः शब्देभः अष्टासेवतार्यादिष्वर्थे षयशासेखं यत्प्रत्ययो भवति प्र
त्ययार्थद्वारेण तृतीया समर्थविभक्तिर्लभ्यते नावातार्यनायम उदकम नावा
नदीषादर्थकृत्यः वयसातल्पः वयस्यः संज्ञाधिकारोभिधेयवियमार्थः तेन वयसा
तल्पे शत्रौ न भवति परमं प्राप्यः परमः तत्र वयसाद न पेत्त इति वक्ष्यमाणो नैव सि
द्धे नैतदस्ति परमं यद न वर्तते तदस्माद न पेत्तमित्युच्यते फलं तत्र परमादपेक्षेव कार्यवि
रोधिताद्दमस्य विषेण वयः विषयः विषेण वयमर्हतीत्यर्थः मूलतानां मूलम ।
आनाम्यमभिभवतो यम पदादौ नामस्य त्रिकारणं मूलम तेन तदभिभूयते शेषी
क्रियते मूलो हि संशुणो करोति परोदुपपादिति यतिशामे आनाम्यमिति निपातना
त्पतमूलतममो मूल्यः पटः उपादतेन समानफल इत्यर्थः सीतया समितम सीत्यं
क्षेत्रं समितं संगतमित्यर्थः रथसीतारुलेते यदि यो इति तदन्तविधिरपीष्यते परम
सूत्यम उन्नमसूत्यम द्विसूत्यम तल्पया समितं तल्पम समितं समानम सूदृश
मित्यर्थः यथा तलापरिच्छिन्नं तत्र परमेवं तदपीपि परमप्यर्थन्यायाद न पेत्त तिदेशा

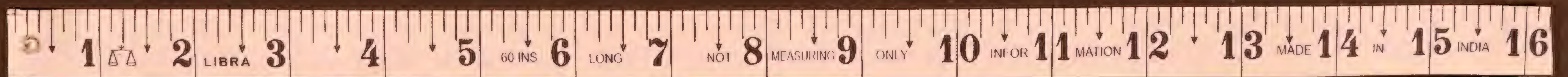
देवपंचमीसमर्थविभक्तिःधर्मादिभ्यःपंचमीसमर्थेभ्यःअनपेतइत्यस्मिन्नर्थेयत्प्र
 त्ययोभवतिधर्मादनपेतम धर्मपश्यामश्चर्यंन्याय्यम संज्ञाधिकारादभिधेय
 तियमः कंदोतिर्मिते प्रत्ययार्थसामर्थ्यालभासमर्थविभक्तिःकंदःशास्त्रा
 नृतीसमर्थान्तिर्मितइत्यस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवतिनिर्मितःउत्पादितःकंद
 सातिर्मितःकंदस्यःइच्छयाकृतइत्यर्थःइच्छापूर्यायच्छकंदःशास्त्रद्वारा
 ते उरसोएव उरःशास्त्रानृतीयासमर्थान्तिर्मितइत्यस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवति
 वकाराद्यश्च उरसातिर्मितःउरसःपुत्रःउरस्यःपुत्रःसंज्ञाधिकारादभिधेयति
 यमः हृदयस्यप्रियः तिदंशादेवसमर्थविभक्तिःहृदयशास्त्रानृतीसमर्थान्
 त्प्रियइत्येतस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवतिहृदयस्यप्रियोहृद्योदेशःहृद्यंवतम
 संज्ञाधिकारादभिधेयतियमःतेतेहनभवतिहृदयस्यपुत्रःप्रियइति वंयतेव
 षा हृदयस्येत्येवंवंयनइतिप्रत्ययार्थःतद्विशेषणंअविग्रहणंव्यपनेयेतत
 द्यतम हृदयशास्त्रानृतीसमर्थान्तिर्मितइत्यस्मिन्नर्थेयत्प्रत्ययोभवति

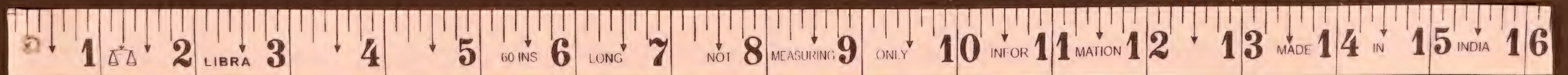
का.
सुप्र.

२५७

अपिर्वदो गत्ते ह्यदयस्य वेधनः ह्यः परह्यदयेन वधते वशीक्रियते सवशी
करणा मेवो ह्य उच्यते मत्तजन हलाकरणा जल्पकैषु मत्तादिभ्यस्मिभ्यः
शब्देभ्यः त्रिवेव करणादिष्वर्थेषु यथा संख्येयत्पत्यो भवति प्रत्ययार्थ सामर्थ्यल
भाषणी समर्थविभक्तिः मत्तं ज्ञाते तस्य करणं सत्यम् भावसाधनं वा ज्ञतस्य ज
ल्पः जल्पः हलस्य कर्षः ह्रस्वदिहलस्यः त्रिहलः कर्षाणां कर्षः भावः साधनं वा त
त्र साधुः तत्रेति सप्रमी समर्थान् साधुरित्येति स्मिन्नर्थे यत्पत्यो भवति सामस्य सा
धुः सामस्यः कर्मण्यपराण्यः साधुरिह प्रवोणो यो गोवा गत्ते तोपकारकः त
त्र परत्वात् तस्मै हितमित्येन तन्विधित्वा भवितव्यम् प्रति जन्तादिभ्यः खज प्रति
जन्तादिभ्यः शब्देभ्यः खज प्रत्ययो भवति तत्र साधुरित्यस्मिन् विषये यतोपकारः
प्रति मत्ते साधुः प्रातिजनीनः जेते जेते साधुरित्यर्थः ऐतं युगीतः सांयुगीतः प्रा
तिजत इदं युग संयुग समयुग परयुग परकुल परस्य कुल शुभतस्य कुल स
र्वज्ञमविषजत पंचमनस्मिन्नार्थमेव साधुर्यः तत्र वचनात्प्राक्कीर्तीयायाधने

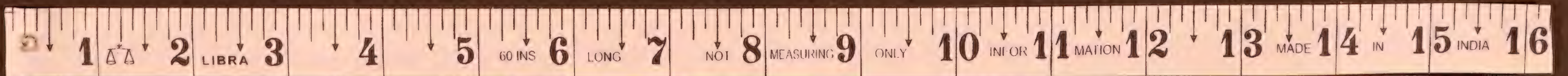

भक्ताणः भक्तशब्दात्तत्प्रत्ययो भवति तत्र साधुरित्येतास्मिन्निषेये यतोपवादः भक्ते
 साधुः शालिभक्ताः भक्ताः तदुला परिषदोऽणः परिषत्कृद्वात्तत्प्रत्ययो भव
 तितत्र साधुरित्यस्मिन्निषेये यतोपवादः परिषदि साधुः परिषद्यः एतत्प्रत्ययो षीष्
 ते तदर्थे योगविभागः कियते परिषदोऽणो भवति परिषदि साधुः परिषदः क
 षादिभ्यश्च क कथादिभ्यः शब्देभ्यः तत्र साधुरित्यस्मिन्निषेये ट्प्रत्ययो भवति
 यतोपवादः कथाससाधुः काथिका कथाविकथाविषकथावितेडा ऊर्ध्ववित् ।
 जनवाद जनेवाद जनोवाद द्वितिसंश्रुण्णगणगण आगुर्वद गुडादिभ्यश्च गु
 डादिभ्यः शब्देभ्यः ट्प्रत्ययो भवति तत्र साधुरित्येतास्मिन्निषेये यतोपवादः गुटे
 साधुः गौडिकः इत्यः कौल्यासिकः यवगुडकल्याससक्त मृष्टपमासोदन इत्य
 वेणुसंश्राम संवातप्रवास निवास उपवास पथतिथिवसतिस्वपनेर्द्वञ्च पथि
 त इत्येवमादिभ्यः शब्देभ्यः ट्प्रत्ययो भवति तत्र साधुरित्यस्मिन्निषेये यतोपवा
 दः पथिसाधुः पथेयम् आतिथेयम् वासतेयम् स्वापतेयम् सभायायः सभा

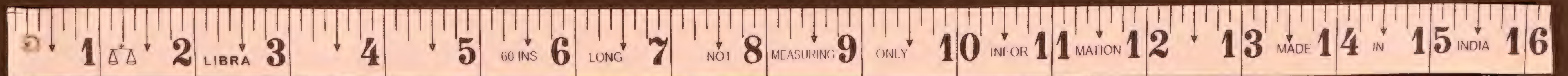

का.
वृ प्र
२८

शाब्दात् तत्रेति सप्रमी समर्थात् यत्प्रत्ययो भवति तत्र साधुरित्यस्मिन् विषये यतोपवा
दः स्वरेविशेषः सभाया साधुः सभः क्वं स सभाशाब्दात् प्रत्ययो भवति क्वं
सि तत्र साधुरित्यस्मिन् विषये यस्यापवादः साभेयोप्युवाय जमानस्य वीरो जायतां
समानतीर्थवामी साधुरितिति वृत्तम वासीति प्रत्ययार्थः समानतीर्थशाब्दात् तत्रे
तिसप्रमी समर्थात् वासीत्येतस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति समानतीर्थवामी सतीर्थस
समानोपापयितृत्वर्यः तीर्थपात्रे नैरुगुरु रुच्येते समानस्य सभावः तीर्थे यदिति ॥
समानोदरपायितवत वोदात्तः समानोदरशाब्दात् सप्रमी समर्थात् पायितृत्वर्यः
स्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति ओकारश्चादत्तः पायितः स्थितृत्वर्यः समानोदर्याभाता
सोदराद्यः सोदरशाब्दात् सप्रमी समर्थात् पायितृत्वेतस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति वि
भाषोदरदृष्टित्येकामादौ प्रत्यये विवक्षिते प्रागेव समानस्य सभावः समानोदरपा
यितः सोयोभाता ओवोदात्तः इति नानवर्तते इति यथा द्वे स्वर भवे क्वं स ते तत्रे
व सप्रमी समर्थात् भवदृत्त्यस्मिन्नेव क्वं स विषये यत्प्रत्ययो भवति अणादीनां वादी

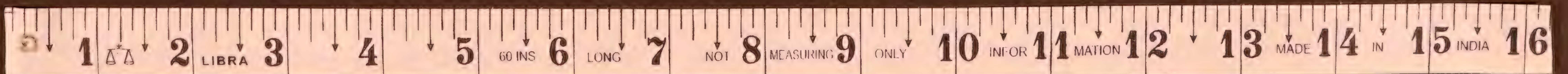
नावापवादः सति दर्शितेतेषि भवन्ति सर्वविधीनां केंद्रसिद्धिभिर्वागत मेच्यायव
 तमः विद्युत्पायवतमः आपादपरिसमाप्तेः केंद्रोधिकारः भावाधिकारः समुद्रा
 भ्राद्धइतियावत् पाथोतदीभ्योत्तरा पाथः शब्दात् नदीशब्दाश्चत्पत्पत्तयोभ
 वतितत्रभवदुत्पत्तिस्त्विषयेयतोपवादः पथिभवः पाथोदृष्यः नाद्योगिरोमप्र
 यच्छति पाथोर्तरिहम वेशान्तरिमवञ्चामा वेशान्तराद्वात् हिमवच्छ
 द्वाश्चत्पत्तयोभवतितत्रभवदुत्पत्तिस्त्रिषयेयतोपवादः वेशान्तीभ्यः स्वाहोहेम
 वतीभ्यस्वाहा स्त्रोतमाविभाषात्तस्यो स्त्रोतः शब्दात् विभाषात्तत्तदुत्पत्तौ
 प्रत्ययोभवतः तत्रभवदुत्पत्तिस्त्विषयेयतोपवादः पक्षेसोपिभवतिस्त्रिषयः सो
 त्यः स्त्रोत्यः त्र्ययोः स्त्रेविशेषः सगर्भसायुष्यसन्ताभः सगर्भसायुष्यसन्त
 शब्देभ्यः यप्रत्ययोभवतितत्रभवदुत्पत्तिस्त्विषयेयतोपवादः स्त्रेविशेषः अत्रभा
 तासगर्भः अत्रसावाः सायुष्यः योनः सन्तभ्यः सर्वत्रसमानस्य केंद्रसीतिसुभावः
 त्र्यष्टन त्र्यशब्दात्तत्तत्प्रत्ययोभवतितत्रभवदुत्पत्तिस्त्विषयेयतोपवादः त्र्यमे

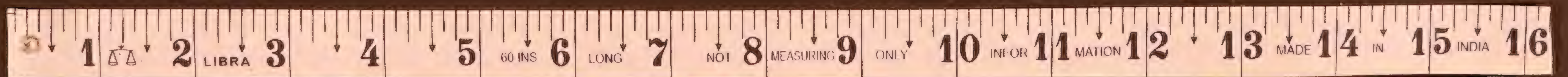
का
वृष
२५५

वृषभः त्रिप्रियाणाम् अत्राकाशयत्नवरिषे पुत्रप्रशस्तः प्रयुज्यते प्रशस्तः अ
प्रशस्तः यत्प्रत्ययो भवति तत्र भवत्येतस्मिन्निषेये अत्र भवत्यत्र म किमर्थमि
दम् योवता सामान्यतया हि हित एव च चक्रे वेति वक्ष्यति ताभां वापामाभूति।
ति पुनर्विधीयते चक्रे व अत्र प्रशस्तः चक्रे प्रत्ययो भवतः तत्र भवत्यस्मिन्नि
षेये अत्रियम् अत्रियम् अत्रियम् चकारस्तु प्राहुः इत्यस्य वतोन कर्षणार्थः अत्रि
यः स्योविशेषः समुद्राभ्राहः समुद्राभ्राहः अत्र प्रशस्तः अत्र प्रत्ययो भवति तत्र
भवत्यस्मिन्निषेये यतोपवादः समुद्रिया नोनदीनाम् अत्रियस्य वचोषः अत्र
प्रशस्तः पूर्वतिपातः तस्य लक्षणविचारितात् वह्निषिदने वह्निः प्रशस्तः
सप्रमीसमर्थः इति मिते तस्मिन्निषेये यत्प्रत्ययो भवति वह्निषे पुतिविष
प्रियेषु दूतस्य भागकर्मणी तिदेशादेव समर्थविभक्तिः दूतप्रशस्तः अष्टीसम
र्थः भागकर्मणि चाभिधेये यत्प्रत्ययो भवति भागोऽशः कर्मक्रियायत्र अत्र
इत्यम् दूतभागः दूतकर्मवा रत्तोयात् नोनदी तिदेशादेव अष्टीसमर्थवि

५०

भक्तिः रक्षः शब्दाश्च यात शब्दाश्च षष्ठी समर्थात् हनतीत्यासन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति
 हनतेनेति हनती याते अग्रे रक्षसात्तत् रक्षसां हनती यात व्यायात्तत् नो हनतीः
 बहुवचने स्तुतिवैशिष्ट्यात्तापनार्थम् बहुनो रक्षसां हनते तत्रः स्तुयते रेवती ज
 गती हविष्माभ्यः प्रशंस्य रेवत्यादिभ्यश्चैभ्यः षष्ठी समर्थभ्यः प्रशंस्य वाच्ये य
 त्प्रत्ययो भवति प्रशंसने प्रशंस्यम् भावेः कृष्णप्रत्ययो भवति यद्वा रेवती रेवत्यम्
 यद्वा जगती जगत्यम् यद्वा हविष्मा हविष्यम् हविष्ये हिता हविष्मा हविष्यम् ह
 विषे हिताः हविष्माः तासां हि प्रशंसने हविष्यम् यस्येति लोपकृते हलो यमा
 यमीति लोपः असुरस्य स्वम् असुरशब्दात् षष्ठी समर्थात् स्वमित्येनस्मिन्
 षेयप्रत्ययो भवति अणोपवाटः असुरेण वापतत्यात्रेयश्च कृत्वे कलालात्
 मायायामाण आसुरशब्दात् षष्ठी समर्थात् मायायां स्वविषये अणप्रत्ययो भव
 ति पूर्वस्य यतोपवाटः आसुरीयामास्वयिणा कृतासि तद्वा नासामुपधानोमं
 वदतीष्टकामलकुमतोः तद्वा निति निर्देशात्समर्थविभक्तिः मन्वन्तात्याति

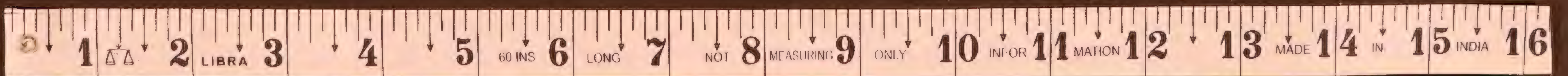

का.
वृष.

३१

मा.

पटिकात् प्रथमासमर्थान् आसामितिषष्ट्यर्थेयत्तयोभवतियत्तत्प्रथमासमा
र्थेउपधानोमंत्रेष्टेत्सभवतियत्तदासामितिनिर्दिष्टम् दृष्टकाश्चान्ताभवन्ति लु
क्कमतोरितिप्रकृतितिहासःइतिकराणस्तत्तेश्चदिवत्तातद्वातित्यवयवेनसमु
दायोच्यपदिशपतेवचःशब्दोयस्मिन्मंत्रेस्तिस्वर्वस्वान् उपधानोमंत्रश्चासामि।
ष्टकानामिति विगटस्ययतिविहिते मन्त्रपोलुकि कृतेवर्वस्याउपधातिवर्वस्या
त्तेनस्याःपयस्याःवयस्याःऋतयाःतद्वातितिकिम मंत्रादेवसमुदायात्सामभूत्
उपधातइतिकिमवर्वस्वान्पथानोमंत्रश्चासामित्यत्रमाभूत् मन्त्रइतिकिम
मंत्रगुलिमात्तपथानोऋस्तश्चासामित्यत्रमाभूत् दृष्टकास्वितिकिम वर्वस्वान्पथानो
मंत्रपथांकपालानामित्यत्रमाभूत् इतिकाराणात्रियमार्थादनेकपदसंभवेपि
कंनचिदेवपदेनतद्वात्संज्ञोऽगटस्यतेनसर्वेण अस्मिमानाण अस्मिन् शब्दायस्मि
न्मंत्रेस्तिमांसिमान् अस्मिन्मन्त्रादप्येतयोभवतिपूर्वस्यतोपवादःअस्मि
मात्तपथानोमंत्रश्चासामिष्टकानामिति विगटस्ययति कृते मन्त्रः लुकि च इत्तत्

नपत्तेरिति प्रकृतिभावः अस्मिन्तीरुपदाति वयस्यात्तमूथोमत्तम् वयस्यात्तपथा
नोमंत्रोयासातोवयस्याः तास्वभिधेयासमूर्धः मत्तप्यत्योभवति पूर्वस्यतोपवा
दः यस्मिंशत्रेवयः शब्दोमूर्धं शब्दश्च विद्यते सवयस्यानपि भवति यथा मूर्धावयः प्र
जापति च्छब्दः इति तत्र वयस्वच्छब्दादिव मूर्धं शब्दादपि यतिशोभे मत्तः विधीयते
मूर्धन्वतीरुपदाति वयस्याश्च ताः मूर्धन्ववयस्यास्वितिकिम् यत्र मूर्धं शब्दप
वकेवलानवयः शब्दस्यातामाभूत् मूर्धन्वत इति वक्तव्ये मूर्धं इत्युक्ते मत्तपोलुकेभा
विते चित्ते कृता मन्वर्थे मासतन्त्रोः यस्मिन्त्रयं मत्तः विहितः तस्मिच्छब्दसि विषये य
त्यत्यो भवति मासतन्त्रोः प्रत्ययार्थविशेषणयोः प्रथमासमर्थादस्त्युपाधिका
त षष्ठ्यर्थसमस्यैव यत्यत्यो भवति मत्तर्थायानामपवादः तन्मासि विद्यन्ते या
स्मिन्मासे न भस्यो मासः सह्यः मथवाः तपस्यः तभः शब्दोत्रे प्रवर्तते तन्वाखल्य
पिठो जेस्यो विद्यते जेजसातन्त्रः रक्षस्या मासतन्त्रोरिति किं मधुमतापात्रे न वरा
न्ति मासतन्त्रो रन्तरर्थे वामथस्मिन्नस्ति मथस्मिन्नन्तरमिति वामथयो मासः लुभा

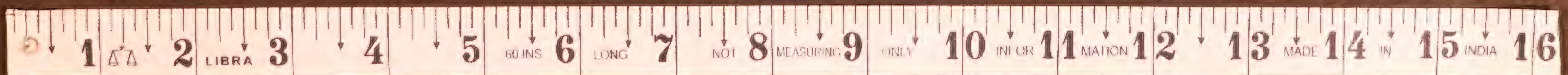

का.
वृष.

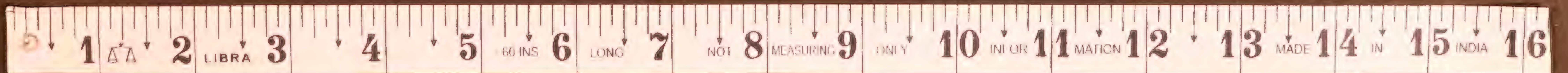
२

धिकारेकारेखाश्वक्त्याःलक्तावत तपश्चतपस्यश्चतभश्चतभस्यश्चसहश्चसहस्य
श्च तपुंसकलिंगकंदमतादकारःईषोमामःऊर्जोमामःइकारःश्रुविर्मासःरेफः
श्रुलोमामः मधोर्जव मधुशब्दान्मत्तर्थमामतलोःअप्रत्ययोभवतिचकाराद्य
श्चउपसंख्यानान्नुक्तामायवःमथयःमधुःतन्वात्वल्पि मापवामपद्यामधुःतन्तः
उजसोहन्तिमत्तर्था मत्तर्थइत्येवउजशब्दात् मत्तर्थयत्तवइत्येतौप्रत्ययोभवतः
श्रुमभिधेयेउजस्यसहःउजसीतम् वेशोर्यश्चादेर्भगायल मत्तर्थइत्येववे
शायशसीश्चादीयस्यप्रतिपदिकस्यतस्माद्वेशोयशश्चादेर्भगन्तात् मत्तर्थय
त्प्रत्ययोभवतिलकारःस्रगर्थःवेशोभगोस्यविद्यतेसवेशोभगःयशोभगः
वेशइतिवलमथ्यतेश्रीकामप्रयत्नमाहात्म्यवीर्ययशसोभगशब्दःवेशोभगः
भीप्रभृतिवेशोभगः एव वेशोयशश्चादेर्भगन्तात्प्रतिपदिकात् मत्तर्थएव
प्रत्ययोभवतिवेशोभगीनःयशोभगीनःयोगविभागोयशसंख्यानिसाश्वउ
न्नगर्थश्च सर्वैःकृतमनियौव मत्तर्थइतिनिवृत्तम् तिदेशादेवसमर्थविभक्तिः

N

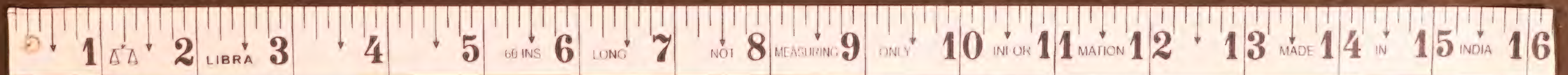
एवंशब्दात् तृतीयासमर्थात् कृतमित्यास्मिन्नर्थे इति यदुत्पत्तौ प्रत्ययो भवतः
 चकारात्तवश्च पश्चिभिः पूर्वितोः प्रथेः पूर्वितोः इति वा पूर्वैरिति बहुवचना
 नेन पूर्वेषु पुरुषा उच्यन्ते तत्कृताः पत्न्याः प्रशस्ता इति यथा प्रशसा अदि
 संस्कृतम् निर्देशादेव समर्थविभक्तिः सहस्रशब्दात् तृतीयासमर्थात् सस्मि
 तमित्येतस्मिन्नर्थे च प्रत्ययो भवति सस्मितः सदृशः तल्प इत्यर्थः अयमग्निः स
 हस्त्रियः सहस्रेण तल्प इत्यर्थः केचित्तमस्मिता निति पदं तितत्रापि सस्मिता
 सस्मित एव लक्षयितव्यः तत्र कंदसि प्रयोगदर्शनार्थं मतौ च मतर्थे च स
 हस्रशब्दात् च प्रत्ययो भवति सहस्रमस्य विद्येत सहस्त्रियः तपः सहस्राभ्यां
 विनीनादियस्यापवादः सोममर्हति यः निर्देशादेव समर्थविभक्तिः सोम
 शब्दाद् द्वितीयासमर्थात् अर्हतीत्यास्मिन्नर्थे यः प्रत्ययो भवति सोममर्हन्ति सोम्याः
 द्वास्तानाः यत्ता ह्ये इत्यर्थः यति प्रकृते यप्रहणं सरविशेषार्थम् मयेव ॥
 सोमप्रहणं यप्रहणं चानवर्तते मय इति मय इत्यो लक्ष्यते सोमशब्दान्तरार्थे

का.
द्वप्र

३२

यः प्रत्ययो भवति आगतविकागवयवप्रकृतामयदर्शः हेतुमनुमतवेषभ्यो न
तरस्यां रूपः मयट्च मयट्चैतयोभाषाया मभक्ष्याच्चाटनयोः तत्प्रकृतवचनै
मयडितितत्रयथायोगं वसमर्थविभक्तिः सोमं सपुषिर्वान्तसोममयमित्यर्थः
मधोः यशस्वानिब्रतः मधुशब्दात् मयट्चैतत्प्रत्ययो भवति मयथाः स्तोकाः
मधुमया इत्यर्थः व्यसोः समूहे च मधुशब्दात् समूहे वाच्येयत्प्रत्ययो भवति च
कागान्मयट्चैतद्यथायोगं वसमर्थविभक्तिः वसव्यः समूहः मयट्चैतवाग्रस
मूहे सार्थं कंदस उपसंख्यातं तंश्चावयति चतरत्तरम् अस्तु श्रौषडिति चतर
त्तरमेतज्जामरुदिति पंचाक्षरम् यजेति चत्तरम् अक्षरावषट्कारः एष्वैस
प्तादशाक्षरं कंदस्यः प्रजापतियजामन्विहितः सप्तादशाक्षरात्तेतच्छंदस
र्थः कंदः शब्दात्तरसमूहेवर्तमानात्सार्थं यप्रत्ययः वसशब्दादपि यद्वक्तव्यः
हस्तौष्णाषवद्गभिः वसव्यैः वसुभिरित्यर्थः अग्निरीषे वसवस्य वसुत इत्यर्थः
नक्षत्राद्वा नक्षत्रशब्दात्सार्थं च प्रत्यया भवति समूह इति तानवर्तते तत्तत्र

येभ्यः स्वाहा सर्वदेवातातिल सर्वदेवपुत्राभातातिल्यत्ययो भवति कंदोसिविष
 येस्वार्थिकः सर्वतातिः देवतातिः शिवेशमरिष्टस्य करे करोतीति करः प्रत्ययार्थः
 तत्सामर्थ्यं लभ्यावष्टी समर्थविभक्तिः शिवादिभ्यः षष्ठी समर्थभ्यः कर इत्येतस्मिन्
 र्थे तातिल्यत्ययो भवति शिवे करं शिवतातिः शान्तातिः श्रुतितातिः भावे च भा
 वे चार्थे कंदोसिविषये शिवादिभ्यः तातिल्यत्ययो भवति शिवस्य भावः शिवतातिः
 शान्तातिः श्रुतितातिः यतः शृणो विधिः श्रुतः परमत्यः प्रत्ययोधिक्रियते ॥ इति
 श्रीजयादित्यविरचितायो काशिकायां बृहत्तैत्तिरीयस्य वतर्थाष्टादः ॥
 ओषाक्रीताच्छः तेन क्रीतमिति वक्ष्यति प्रागेतस्मात्क्रीतमंशावृत्तात् यानितकुर्य
 मन्तुक्रमिषामः क् प्रत्ययस्तेष्वधिकृतो वेदितव्यः वक्ष्यति तस्मै हितम् वत्सभ्यो हि
 तः गोपुकवत्सीयः करभीयः श्रयो वधितेन गृहीतो न प्रत्ययः तेन प्राकुरु इति ना
 कम् उगवादिभ्यो यत् प्राक्रीतादिष्वेव उवर्णात्तात्प्रातिपदिकात् गवादिभ्यश्च
 यत्प्रत्ययो भवति प्राक्रीतादर्शे प्रकृत्स्यापवादः शक्येदात्तापि वयं कर्णसंज्ञावादि

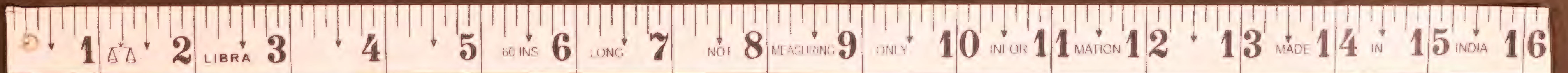
का.
वृष

३३

भ्यः खल्वपि ह्यम हविषम सनेऊ नीमवर्मविकारः तपः परताश्चर्मणो जितेष वि
थिः प्राप्नोति तथा च रुनीम हविः सक्त रत्रविकारः अष्टपादिषु वात्रविकाराश्च पश्यते
ततो विभाषा हविः सपादिभ्य इति प्राप्नोति तत्र पूर्वविप्रतिषेधेन तत्पत्यपवेष्टते
सनेगद्यं वर्म व्यास्तं दुलाः सक्त व्याधानाः इति नाभितभंवेति पश्यते नाभिश्चाद्वेयत
सत्यादयति नभं वा पश्यते नाभये हितो तभो हः तभ्यमेत नम यस्त शरीरावयौ ना
भिस्ततः शरीरावयवा यति कृते नाभये हितम् नाभ्यमिति भवितव्यम् गवादियना
सत्रियुक्तो नभभावो तत्र भवति गो हविः अष्टकाः बर्हि युग मेधा सुच नभितभं
शुतः संप्रसारणं वाच दीर्घं तत्सत्रियोगेन चान्तोदात्तता शुत्यम् श्रुत्यम् ऊयसो
नश्च ऊयनः अक्षर दारविनास्कलविषा केवलाश्च संज्ञायाम केवलशब्दात्प्राकी
तादर्शेषु यद्भवति संज्ञायोर्विषयेक स्यात्वातः केवल्यपूर्णं प्रातम संज्ञायामि।
तिकिम केवलीया ऊर्णा विभाषा हविः सपादिभ्यः हविर्विशेषवाचिभ्यः प्राद्वेभ्यः
अष्टपादिभ्यश्च प्राकीतादर्शेषु यत्पत्यो भवति आमित्येदं वि आमित्येयम् पुगेरो

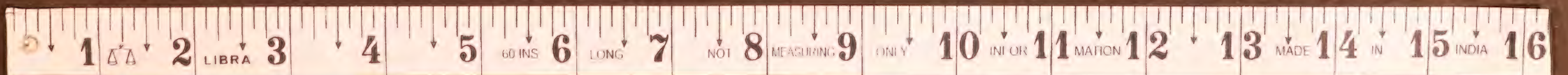

शपास्तुं दुला प्रोशणीयाः रुक्मिणी शत्रुगवादिपादावित्तमेव भवति अमुपादिभ्यः
 आपीयम आशुपीयम तां दुल्यम तं दुलीयम अमुपा तं दुल दृशुक अतोष अ
 वोष किल मसल कटक कारावेष्टक अगलस्यूल ग्रुप सूपटीप प्रदीप अध
 पुत्र अत्रविकाशश्च तस्मै हितम तस्मै हितवत्तथी समर्थात् हितमित्यस्मिन्नर्थे
 यथा विहितं प्रत्ययो भवति वत्सेभ्यो हितो गोपुक वत्सीयः करभीयः पटव्यम् ।
 मृदव्यम् गव्यम् रुक्मिणी शरीरावयवाद्यन्त शरीरे प्राणिनायः शरीरावयवावि
 तः प्रातिकात् यत्प्रत्ययो भवति तस्मै हितमित्यस्मिन्नर्थे कस्यापवादः दत्तेभ्यो
 हितं दन्त्यम् काण्पंडोष्मम् त्वलयवतिलमाषवृषब्रह्मणाश्च त्वलादिभ्यः शा
 द्वेभ्यः यत्प्रत्ययो भवति तस्मै हितमित्यस्मिन्नर्थे कस्यापवादः त्वलाय हितम् ।
 त्वल्यम् यव्यम् माष्यम् तिलोदृष्यम् ब्रह्मण्यम् वृसे हितम् ब्राह्मणोभ्यो हित
 मिति व्याकृतमेव भवति क्व प्रत्ययोऽपि न भवत्यन्तर्भिधानात् वकारेण क्व समश्च
 गार्थः रथाय हितारण्या अजाविकाभ्यश्च न अजाविकाशत्राभ्याश्च न प्रत्या

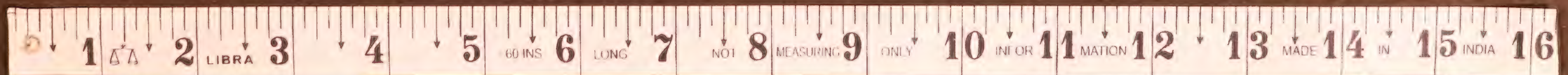

का.
द्वप्र
२४

यो भवति तस्मै हितमित्यस्मिन् विषये कस्यापवादः अजाया प्रतिः अविधा आत्म।
न विषयजनभोगोत्तरपदात्तवः आत्मन विधजनशब्दाभ्यां भोगोत्तरपदाश्रयाति
पटिकात् एव प्रत्ययो भवति तस्मै हितमित्यस्मिन् विषये कस्यापवादः आत्मनि
तितलोपो न कृतः प्रकृतिमाणा संज्ञापनार्थं तेनोत्तरपदग्रहणम् भोगशब्दे।
नेव संवध्यते न तत्प्रत्येकम् आत्मने हितम् आत्मनीतम् आत्माधानोत्तरातिप्र
कृतिभावः विषयजनभोगो हितम् विषयजनीतम् कर्मधारयादिष्वेतेष्वपि समासा
द्वन्द्वीरिष्य क एव भवति विषयजनाय हितम् विषयजायम् एव जनादुपसेवा
ने एव जनीतम् अजापिकर्मधारयादेव एव जनीयमन्यत् सर्वजनादेव एव
सार्वजनिकम् सर्वजनिकम् सर्वजनीतम् अजापिकर्मधारयादेव सर्वजनी।
यमन्यत् महाजनात्रितं च कृत्यः महाजनाय हितम् महाजनिकम् तत्पुरु
षादेव बह्वीहेस्तु क एव भवति महाजनीयम् महाजनात्तल्लपि मातृभो
गीणाम् भोगशब्दः शरीरवाची केवलेभ्यो मात्रादिभ्य एव भवति मात्रीयम्

पित्रीयम् राजाचार्याभ्यां तन्निमित्तं भोगोत्तरपदाभ्यामेव प्रत्ययदृष्टते तत्केवलाभ्यां
 राजभोगीनम् आचार्यभोगीनम् आचार्यादृष्टते तत्केवलाभ्यां वाक्यं सवभवा
 ति राजेहितम् आचार्यायहितम् सर्वपुरुषाभ्यां एतज्ज्ञौ सर्वपुरुषशब्दाभ्यां
 यथा साख्येण एतज्ज्ञौ प्रत्ययो भवतः तस्मै हितमित्यस्मिन् विषये कस्यापवादः सर्व
 स्मै हितं सावै पौरुषेयम् सर्वात्म्यवाचनम् सर्वस्मै हितम् सावै सवीयम् पु
 रुषाद्वयविकारसमूहे तेन कृते धिति वक्तव्यम् वयं पौरुषेयो वयः विकारे पौरु
 षेयो विकारः समूहे पौरुषेयं समागतम् कृते पौरुषेयो यथः साणवचरकाभ्यां
 खन साणवचरकशब्दाभ्यां खन प्रत्ययो भवति तस्मै हितमित्यस्मिन् विषये क
 स्यापवादः साणवायहितम् साणवीणम् तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ प्रकृतिरु
 पादानकारणम् तस्मै चोत्तरमवस्थान्तरम् विकृतिः विकृतिवाचितः प्रातिप
 दिकात् प्रकृतावभिधेयायाम् यथा विहितम् प्रत्ययो भवति तदर्थं सिति प्रत्य
 यार्थविशेषणम् तदिति सर्वानां प्रकृतिः प्रत्यवदृष्टते विकृत्यार्थायां प्रकृतौ

का
वे प्र

३५

प्रत्ययः तदर्थं ग्रहणं प्रकृतेरनन्यतात्वाद्यतेन प्रकृतिविकारसंभवमात्रे किन्तु हि
प्रकृतेरनन्यार्थत्वे विवक्षिते प्रत्ययं स्यात् तदर्थं ते सति सामर्थ्यलभावतृतीयं समर्थं
विभक्तिः केचित्तु तस्मादित्यन्वयं यन्ति ग्रंथारम्भपदानि ग्रंथारीयानि काष्ठानि
शाकारीया इष्टकाः शंकवन्दारुपित्वं कर्णसः तदर्थं मितिकिम यत्नात्ताः
धानानां सक्तवः प्रकृन्तरनिवृत्तिरत्र विवक्षितानतादर्थ्यं यत्नात्तां सक्तवः
तन्नामानामिति विकृतेरितिकिम उदकार्यः कूपः विकृतिग्रहणं अक्रियमाणे
याकाचित्प्रकृतिः रस्यतेनापादानकारणमेव भवति तत्कूप उदकस्य प्रकृति
स्तत्रोत्पादात्र तदकं तस्य विकृतिः अत्यन्तभेदात् प्रकृतावितिकिम अस्पृश्या
कोशी असि रयसो विकृते तत्कोशी तस्य प्रकृतिः दयोरपि प्रकृतिविकृतयोर्ग्रहा
णोक्रियमाणो विवक्षितः प्रकृतिविकारभावो लभ्यते कदेनपि विलेपेन क
दिरादिभ्यः शब्देभ्यः फ प्रत्यये भवति तदर्थं विकृतेः प्रकृतावित्यसि निषयेक
स्यापवादः कादिष्वेयानि रूपाणि त्रौषधेयैरारु वा लेयास्तदुलाः उपधि शब्दा

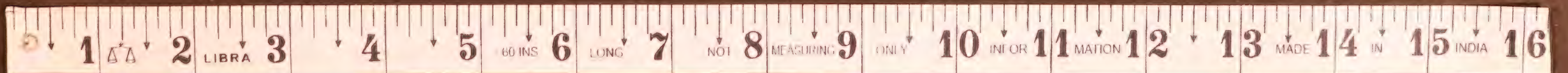

त्सार्ये प्रत्यय उपधीयत इत्युपाधिः रथांगः डोषयेयमपितदेवतदारु वृषभोपानहो
 न्यः वृषभउपानह इत्येताभ्यां न्यप्रत्ययो भवति तदर्थं विकृतिः प्रकृतावित्यस्मि
 न्विषये कस्यापवादः ग्राहभोवत्सः डोषावत्सोमंजः चर्मणपि प्रकृतितेन विव
 रिते पूर्वविप्रतिषेधादयमेवेत्येते डोषानस्य चर्म चर्मणो न चर्मणा इति षष्ठी च
 र्मणो या विकृतिस्तदा चिनः प्रातिपदिकात् अन्त्यप्रत्ययो भवति तदर्थं विकृतेः प्र
 कृतावित्यस्मिन् विषये कस्यापवादः व्राते चर्मवारत्रे चर्म तदस्य तस्मिन्त्यादिति त
 दिति प्रथमा समर्थविभक्तिः अस्मेति प्रत्ययार्थः स्यादिति प्रकृतिविशेषणम् इति
 कर्माणो विवक्षार्थः एवं द्वितीयेन वाक्ये सप्रस्यर्थे त प्रत्ययः इत्येतावान्विशेषः तदि
 ति प्रथमा समर्थात् षष्मर्थे सप्रस्यर्थे वयथा विहितं प्रत्ययो भवति यत्र त्रथमा स
 मर्थं स्याच्चेत्तत्र ववेति इति करणस्तत्तश्च द्विवत्ता प्राकारमासा मिष्टकानां स्यात् प्रा
 कारीया इष्टकाः प्रासादीयां दारु सप्रस्यर्थे त्वस्वपि प्राकारे स्मिन्देशे स्यात् प्राका
 रेयो देशः प्रासादीया भूमिः स्यादिति संभावेन लिङ् इष्टकानां बहुवेन संभाव्यते

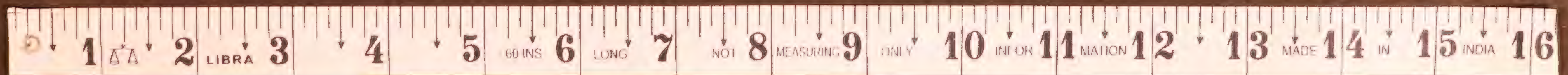

ॐ.
काप्र.
३६

तत् प्राकारासोऽस्यादिति देशस्यचगुणोत्तमं भाव्यते प्राकारोऽस्मिन्यादिति प्रकृ-
तिविकारभावस्तादकोवेदनविवक्षितं किंतर्हि योग्यतामात्रे तेन पूर्वस्यायम-
विषयः द्विस्तदुद्देशोऽस्यायस्य प्रदर्शनाय अनेकस्मित्यन्यथार्थे प्रत्येकं समर्थं वि-
भक्तिः सेवत्यनौयेति इह कस्मात्त्र भवति प्रासादो देवदत्तस्य स्याद्गणवानयं सेभा-
व्यते प्रासादलाभोऽस्येति इतिकरणाविवक्षार्थ इत्युक्ते परिवायादृज् परिवाश-
हादृजप्रत्ययो भवति तदस्य तदस्मित्यादित्वास्मिन्विषये कस्यापवादः पारिवेयी-
भूमिः कृतोः पूर्णो विधिः अतः परमस्य प्रत्ययो धि क्रियते प्राग्वतेष्टं तेन त-
त्क्रियादेद्वतिरिति वक्ष्यति प्रागेतस्मादति संप्राप्तनाघातित ऊर्ध्वं प्रत्ययाननुक-
मिष्यामः ठञ्प्रत्ययस्तेष्वधिकृतो वेदितव्यः वक्ष्यति पारायणात्तरायणाच्चान्दाय-
णावर्तयति पारायणिकः तौरायणिकः चान्दायणिकः आन्दादगोपुच्छसंख्याय-
रिमाणान्दृक् तदहंती वक्ष्यति आयतस्मादन्तः संप्राप्तनाघातित ऊर्ध्वं प्रत्ययाननु-
क्रमिष्यामः वक्ष्यत्येतेष्वधिकृतो वेदितव्यः गोपुच्छादीन्वर्तयिता अभिविधौ

वायमाकारः अन्त्यर्थेऽपि ठ भवति ठञ्जथकारमध्ये तदपवादस्य ग्विधीयते
 वक्ष्यति तेन क्रीते निष्केन क्रीते नैक्षिके पाणि के अगोपुच्छं संख्या परिमाणानि
 तिके गोपुच्छेन क्रीते गोपुच्छं संख्या सामान्तिके आशीतिके परिमाण आसि
 के काश्विके ठञ्जप्रत्यदाहियते संख्या परिमाणयोः को विशेषः भेदगणने सं
 ख्या एकादिः गुरुतमान समाने पलादि आया समाने प्रमाणे वितस्यादि आये
 ह परिणाहमाने परिमाणे पुस्त्यादि रुधंमाणे किनोमाणे परिमाणे तसर्वतः आ
 यामस्तप्रमाणे संख्या वाचा त्सर्वतः असमासे निष्कादिभ्यः आह दित्येव निष्का
 दिभ्यः शब्देभ्यः समासे वत्प्रत्ययो भवति आह ये ध्वर्षेष्ठञोपवादः नैक्षिके पा
 णिके पाचिके असमासे इति किं पारमनिक्षिके औन्नमनिक्षिके ठञेव भवति
 अथ किमर्थं असमास इत्युक्ते यावता ग्रहणं भवति प्रतियदिकेन तदेतविधिः प्र
 तिषिध्यते निष्कादिषु समासग्रहणे त्वापके पूर्वत्र तदेता प्रतिषेधस्य उयवादिभ्यो
 यत्त गवो अगवो अतिगवो विभाषादविरहपादिभ्यः अपृथगे अपीपीये यवाष्ट

जो.
काप्र.

३०

येयवापूयीये शरीरावयवाद्यत दंतं कल्पे राजदंत्यामित्येवमादिमिदं भवति
इत उत्तरं व संख्या पूर्वपदानां तदंतं विधिरिष्यते पाशयणात्तरायणा चोद्रायणां वर्तते
यति पाशयणाकः द्वेपाशयणाकः त्रैपाशयणाकः लगेतायास्तप्रकृतेर्नैष्यते
ह्यभ्योऽपूपाभ्योऽकीरे हि शूर्ये हि शूर्येणाक्रीतमिति तदंतं विधेरभावात् शूर्यादञ्जत्य
तरस्यामित्यञ्जनं भवति सामान्यविहितं एतेव भवति द्विशोऽपिकं त्रिशोऽपिकं त
थाचोक्तं प्रावतेः संख्या पूर्वपदानां तदंतं ग्रहणमलकीति निष्कृपाणायादमास
वाहदोणषष्टि शताश्चठन्यतावशते आर्हादित्येव शतशब्दात् ठन्यत इत्येतौ
प्रत्ययो भवतः अशतेभिधेये आर्हीयेष्वर्थेषु कनोपवादः शतेन क्रीते शतं शति
कं अशत इति किं शतेपरिमाणमस्य शतकं निदाने निदानो नाम ग्रंथविशेषः प्र
त्ययार्थोऽसंख्यः शतमेव वस्तुतः प्रकृत्यर्थात्राभिधेते इह तत्र प्रतिषेधो न भवति शते
न क्रीते सत्यं शाटकशतिकं शाटकशते वाकोनस्य प्रत्ययार्थस्य शततंगस्यते
न कृत्या तथाचोक्तं शतप्रतिषेधेन्यशतहे प्रतिषेध इति चकारो समाम इत्यस्यानु।

१६

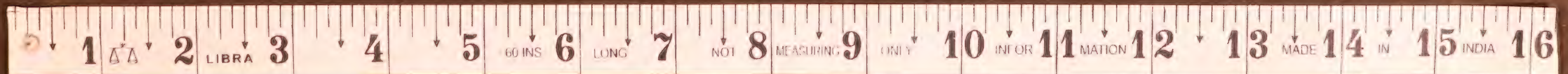
कर्षणार्थः होचशतंदिशते दिशतेनकीतेदिशतके त्रिशतके प्राग्वतेः सं
 ख्यापूर्वपदानांतदंतग्रहणमलकीत्यनयेष्टममासादपिशामिति संख्यायाश्च
 त्रिशदंतायाः कन आर्दित्येवसंख्यायाश्चतंतायाश्चशदंतायाश्च कस्यत्ययोभ
 वति आर्दीयेष्वर्थेषुवजोपवादः पंचभिः कीतः पंचकः षटः षड्कः गणकः अति
 शदंतायाश्चितिकिं सामंतिकः चान्तरिशदः अर्थवतस्त्रिशदस्यग्रहणादुतेः प
 र्युदासेनभवति कतिकः वतोरिशु वहेतस्यसंख्यातान्कन्निष्टवतस्यत्वे
 तेनइडागमोविधीयते वतोः परस्यकिनोवाइडागमोभवति तावतिकः ताव
 त्कः यावतिकः यावत्कः विंशतित्रिंशद्व्योहत्संज्ञायां विंशतित्रिंशद्व्यो
 हुत्यत्ययोभवति असंज्ञायांविषयेआर्दीयेष्वर्थेषुविंशकः त्रिंशकः असंज्ञाया
 मितिकिं विंशतिकः त्रिंशत्कः कथेषुतरत्रकन यावताअतिशतंतायाश्चिति प
 र्युदासेनभवितव्यं योगविभागः करिष्यते विंशतित्रिंशद्व्योकन्भवति ततो
 हुवसंज्ञायामिति कंसाहिठन कंससशहादिवत्यत्ययोभवति आर्दीयेष्वर्थे

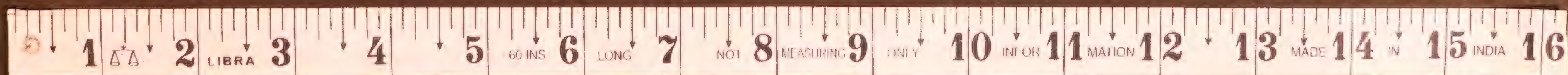
मं.
काप्र

३८

षु ठनोपवादः ठकारोदीर्घः इकारउच्चारणार्थः नकारः स्वरार्थः कंसिकः
कंसिकी अवायेतिवक्तव्यं अविकः अविकी कर्षापणाद्विद्वक्तव्यः प्रतिश
द्वयस्यादेशोवावक्तव्यः कर्षापणिकः कर्षापणिकीप्रतिकः प्रतिकी शूर्याद
अन्यतरस्यां शूर्यशब्दादज्ञप्रत्ययोभवति अन्यतरस्यामात्मीयेष्वर्थेषु ठनोप
वादः पक्षेसोपिभवति शूर्यपणिकीतेशोर्यं शौर्यिकं शतमानविंशतिकसह
स्रवसनादाय शतमानदिभ्यः शब्देभ्यः आप्रत्ययोभवति आहीयेष्वर्थेषु ठ
अज्ञोरपवादः शतमानेनक्रीतेशातमाने वैशतिकं साहसंवासने अथर्थे
पूर्वदिगोर्लगासंज्ञायो आहृदितेवअथर्वः पूर्वोयस्मिन्सादर्थ्यपूर्वात्प्राति
पटिकादिगोः चपरस्याहीयस्यप्रत्ययस्यलभ्यते असंज्ञायोविषये अथर्थके
सं द्विकंसं अथर्थशूर्यं द्विशूर्यं त्रिशूर्यं असंज्ञायामितिकिं योचलौदितिकं योच
कलायिकं प्रत्ययान्तस्यविशेषणोअसंज्ञाग्रहणो नचेत्यन्योनः संज्ञेति अथर्थ
शब्दः संज्ञेवसकिसर्थभेदेनोपादीयते ज्ञायकार्ये कविदस्य संख्याकार्यं नभवति

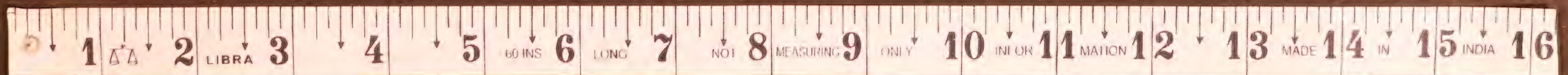
साध्यायाः क्रियाभ्याहृतिगणनेति विभाषाकार्षापणसदस्याभ्यां अथर्थापूर्व
 दिगोः कार्षापणसदस्यान्तात्परस्य आदीयस्य प्रत्ययस्य विभाषालग्नमवति पूर्वानि
 तः प्रामोविकल्पते अथर्थाकार्षापणो अथर्थाकार्षापणिके द्विकार्षापणो द्विका
 र्षापणिके त्र्यपसंख्यानिकस्य टिठनौलक अलकादेशप्रतिरोदेशो विकल्पितः अ
 थर्थाप्रतिके द्विप्रतिके त्रिप्रतिके सदस्यान्तात् अथर्थासदस्ये अथर्थासदस्ये दि
 सादस्ये द्विसदस्ये सवर्णाशतमानयोरुभयसंख्यानं अथर्थासौवर्णिके अथर्थासवर्णो
 द्विसौवर्णिके द्विसवर्णो अथर्थाशतमाने अथर्थाशतमाने दिशतमाने दिशत
 माने द्वित्रिपूर्वात्रिष्टान द्वित्रिपूर्वाद्विगोत्रिष्टान्तादादीयस्य प्रत्ययस्य लवि
 भाषाभवति द्विनिष्के द्विनिष्किके त्रिनिष्के त्रिनिष्किके वङ्गपूर्वाश्रेतिवङ्गवो वङ्ग
 निष्के वङ्गनैष्किके विस्त्वाश्च द्वित्रिपूर्वादिति वकारेणानुक्कष्यते द्वित्रिपूर्वात् वि
 स्त्वात्तात् दिगोरादीयस्य प्रत्ययस्य विभाषालग्नमवति द्विविस्ते द्वैवेस्तिके त्रिविस्ते
 त्रैवेस्तिके वङ्गपूर्वाश्च वङ्गविस्ते वङ्गवैस्तिके विंशतिकात्तवः अथर्थापूर्वदिगो

ओं.
काप्र.

३४

रित्येव अथर्षेष्टात्पतिपदिकादिगोश्रविशतिकशाहोतादहीयेष्टयेषुत्वप्रत्यये
भवति अथर्षेष्टात्पतिकीने दिविशतिकीने त्रिविशतिकीने विधानसामवाप्यस्य
लङ्भवति त्वार्योऽेकन अथर्षेष्टादिगोरित्येव अथर्षेष्टादिगोश्र त्वारीशहोत
दाहीयेष्टयेषु कन्यप्रत्ययेभवति अथर्षेष्टादीके दिवारीके दिवारीके केवला
श्रुतिवक्तव्ये त्वारीके काकिन्नाश्रयसंख्यानं अथर्षेष्टादीके दिवाकिणीके
त्रिकाकिणीके केवलायाश्च काकिणीके पणपादमाषशतायुत अथर्षेष्टादी
दिगोरित्येव अथर्षेष्टात्पतिपदिकादिगोश्रपणपादमाषशहोतादाहीयेष्टयेषु
यत्प्रत्ययेभवति अथर्षेष्टात्पतिपदिकादिगोश्रपणपादमाषशहोतादाहीयेष्टयेषु
ज्ञावोनभवति प्राण्यगस्यपादस्यसंख्यते इदंनपरिमाणं अथर्षेष्टादीके दिमाष्ये
त्रिमाष्ये अथर्षेष्टात्पतिपदिकादिगोश्रपणपादमाषशहोतादाहीयेष्टयेषु
तादथर्षेष्टादिगोश्रदाहीयेष्टयेषु वायत्प्रत्ययेभवति ऋजोयवाद। एतेसोपिभवति
तस्यचलक अथर्षेष्टात्पतिपदिकादिगोश्रपणपादमाषशहोतादाहीयेष्टयेषु

श्रेतिवक्तव्ये अर्थशतं अर्थशते दिशते दिशते त्रिशते त्रिशते द्विषुकी
 दाव शाणादित्येव द्विषुकीक्षाणां तात्पर्यादिकादादीयेष्वर्थेषु अत्रत्ययो
 भवति चकारयश्च वातेनैत्र्येसंयते दिशाणं दिशाणं द्वैशाणं त्रिशाणं
 त्रिशाणं त्रैशाणं परिमाणोत्तस्यासंज्ञाशाणयोरिति पर्युदासादादिविरेवभवति
 तेनक्रीते षड्जादयस्त्रयोदशप्रत्ययाः प्रकृतास्तेषामितिः प्रभृति समर्थविभक्तयः
 प्रत्ययार्थाश्च निर्दिश्यन्ते तेनेति तृतीया समर्थात्क्रीतमित्यासिन्नर्थे यथा विहितेषु
 तयो भवति सप्तम्या क्रीते साप्ततिके आशीतिके तैक्षिके पाणिके शतिके शतैद्वि
 के त्रिके तेनेति मूल्यं करोत्तृतीया समर्थविभक्तिरस्य ज्ञातमिधानात्र भवति देव
 दत्तेन क्रीते पाणिना क्रीते इति द्विवचनवद्भवनात्ताश्च प्रत्ययो न भवति प्राया
 भ्यां क्रीते प्रस्ये क्रीतमिति अनभिधानादेव यत्र तत्प्रकृत्यर्थस्यासंख्याभेदावगमिप्र
 साणमस्ति तत्र द्विवचनवद्भवनात्तादपि प्रत्ययो भवत्येव हाभ्या क्रीते द्विकं त्रि
 कं पंचकं इति तथा मुद्गै क्रीते मौद्गिकं माषिकं तथैकेन मुद्गेन क्रयः सम्भवति

३०- तस्य निमित्ते संयोगोत्पत्तौ तस्येति षष्ठी समर्थान्निमित्तमित्येतस्मिन्नर्थे यथा विहितं
 काप्र- प्रत्ययो भवति यत्र निमित्तं संयोगश्चेत्संभवत्सत्तातो वा संयोगः संवधः प्राणिनो शुभा
 ३१८ शुभसूचको महाभूतविपरिणामउत्पातः शतस्य निमित्तं दत्तिणादिसंदर्भे शतस्य
 शान्तिकं सादृश्यं तस्य निमित्तप्रकारो वा तस्मिन्निमित्तश्रेष्ठभ्यः शमनकोपनयोरुपसं
 ख्यानं वा तस्य शमनकोपने वा वातिकं पैत्रिकं श्लेष्मिकं सन्निपातश्चेति वक्तव्यं सा
 त्रिपातिकं गोश्लेष्मोसंख्यापरिमाणश्चादेयं त गोश्लेष्मश्च श्रान्तिपरिकात्संख्या
 परिमाणश्चादिवर्जित्यतस्तस्यो भवति तस्य निमित्ते संयोगोत्पाता विस्मयस्त्वितिषये
 वृक्षादीनामपवादः गोतिमित्ते संयोगोत्पातो वागव्यः द्यवः खल्वपि यतस्य निमि
 त्तसंयोगोत्पातो वा यत्स्यः संवधः आयुष्यः यशस्यः असंख्यापरिमाणश्चादेरिति किं
 पंचानां निमित्तं पंचकः अष्टकः परिमाणतः शस्थिकः खारीकः अष्टादशः शस्थिकः व
 त्स्त्ववर्चसा उपसंख्यानं वृत्स्त्ववर्चसस्य निमित्तं गुरुणा संयोगः वृत्स्त्ववर्चस्यः अष्टादश
 न गणानुष्ठातमाभंगावर्चसः पुत्राश्च पुत्रशहाश्च प्रत्ययो भवति वकाराद्यः

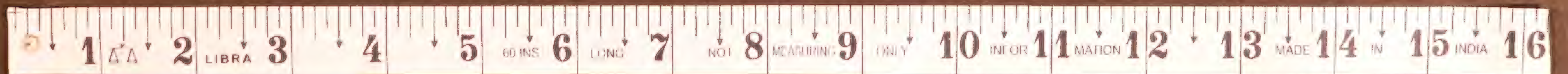
यश्च तस्य निमित्तं संयोगोत्पातावित्यस्मिन् निषये ह्यवशति यतिशान्नेव चने पुत्रस्य।
 निमित्तं संयोगोत्पातो वा पुत्रीयः पुत्रः सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणजौ सर्वभूमिपृथिवी
 पृथिवीशब्दात्पृथिवीशब्दाश्च यथासंख्यमाणजौ प्रत्ययौ भवतः तस्य निमित्तं संयोगो
 उत्पातावित्यस्मिन् निषये ढकोपवादः सर्वभूमेऽस्मिन् निमित्तं संयोगोत्पातो वा सर्वभौमः पा
 र्थिवः सर्वभूमेरन्नशतिकादिपाठाद्भयपदवृद्धिः तस्येश्वरः तस्येति षष्ठीसमर्थाः
 भ्यां सर्वभूमिपृथिवीशब्दाभ्यामीश्वर इत्येतस्मिन्नर्थे यथासंख्यमाणजौ प्रत्ययौ भवतः
 सर्वभूमेऽस्येश्वरः सार्वभौमः पार्थिवः षष्ठिप्रकरणे पुनः समर्थविभक्तिनिर्देशः प्रत्या
 यार्थस्य निवृत्तये प्रत्ययादि संयोगोत्पातवरीश्वरोऽपि प्रत्ययार्थस्य निमित्तस्य विशेषणं
 संभाव्येत तत्र विदित इति च तत्रेति सममी समर्थाभ्यां सर्वभूमिपृथिवीशब्दाभ्यां वि
 दित इत्येतस्मिन्नर्थे च कारादीश्वरे च यथासंख्यमाणजौ प्रत्ययौ भवतः विदितोत्पातः प्र
 काशित इत्यर्थः सर्वभूमे विदित ईश्वरो वा सार्वभौमः पार्थिवः लोकसर्वलोक इन्द्र-
 लोकसर्वलोकशब्दाभ्यां सममी समर्थाभ्यां विदित इत्यस्मिन्नर्थे ढज्वादयो भवति लोके

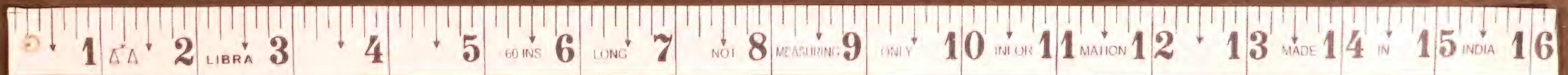
ॐ. विदितो लौकिकः सार्वलौकिकः अनुशक्तिकादिपाठादभयपदवृद्धिः तस्य वायः त
 काप्र. स्पेतिषष्टीसमर्थाद्वापरस्यस्मिन्नर्थे यथाविहिते प्रत्ययो भवति तस्येति स्मिन्निति वायः हे
 ३१ उमुच्यते प्रस्यस्य वायः हे प्रे शास्त्रिके द्रौणिके त्वारिके पात्रात्तत्र पात्रशब्दात्तस्यस्यो
 भवति तस्य वापरस्य स्मिन्नर्थे ऋजोपवादः तकारः सगरथः षकारो दीर्घः पात्रशब्दः परि
 माणावादी पात्रस्य वायः हे प्रे पात्रिके पात्रिकी भक्तिः तदस्मिन् दद्यात्ता प्रल्कोपदादीयते
 तदिति प्रथमा समर्थादी स्मिन्निति सप्तमर्थे यथाविहिते प्रत्ययो भवति यत्तत्प्रथमर्थे दद्या
 दितश्चेदीयते दीयत इति एकवचनोत्ते दद्यादिभिः प्रत्येकमभिसेव्यते तत्राप्यमर्णेनो
 त्तमर्णस्य धनातिरिक्ते देयं वृद्धिः ग्रामादिषु स्वाभिशात्यो भागश्चायः पदीदीनामपादानम्
 त्यातिरिक्ते धने लाभः रत्नानिर्वेशोगतभागः शुल्कः उक्तो वउपदाये वास्मिन् वृद्धिर्वाश्रयो
 वालाभो वा शुल्को वा उपदावा दीयते येन कः सप्तकः शतिकाः शतः साहस्रः चतुर्दश उ
 पसंख्याने ये वास्मिन् वृद्धिर्वाश्रयो वा दीयते यो व को देवदत्तः सिद्धं तधिकरणत्वेन विवक्षितता
 त सममवाप्तोपादानमिति यथा पूरणार्हादूत पूरणवाचिनः शब्दादवाश्रुतस्यस्योभ

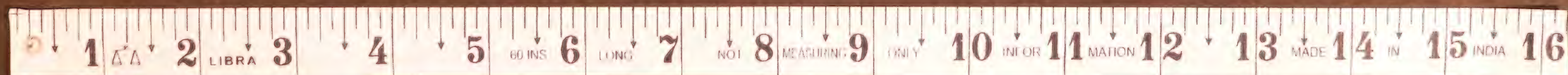
वति तदस्मिन् दृष्ट्या यलाभमुल्कोपदादीयतस्मिन् विषये यथाक्रमेण कृदितो
 रपवादः द्वितीयो दृष्ट्या दिशस्मिन् दीयते द्वितीयकः पंचमिकः सप्तमिकः अर्थिकः अर्थ
 शब्दो रूपकाठस्य रूफः भागाद्यश्च भागशब्दाद्यत्ययो भवति चकारादेश्च तदा
 स्मिन् दृष्ट्या यलाभमुल्कोपदादीयतस्मिन् विषये उक्तोपवादः भागो दृष्ट्या दिशस्मिन्
 यते भाग्यंशते भागिकं भाग्याविंशतिः भागिकाविंशतिः भाग्यशब्दोऽपि रूपकारा
 स्य वाचकः तद्वति वहत्या वहति भाग्यदेशादिभ्यः तदिति द्वितीया समर्थ्या हरत्या
 दिष्वर्थेषु यथा विहितं प्रत्ययो भवति प्रकृतिविशेषणं भाग्यदशादिभ्य इति वेशादिभ्य
 यो भाग्यशब्दस्तदन्तात्पतियदिति वेशभाग्रहरति वहति वावोशभाग्रिकः
 कौटभाग्रिकः बाल्भभाग्रिकः भाग्यदितिकिं वेशं हरति वेशादिभ्य इति किं वीदिभा
 रं हरति अपरवृत्तिः भाग्यदेशादिभ्य इति भारभूतेभ्यो वेशादिभ्य इत्यर्थः भाग्यशब्दोऽर्थ
 दारेण वेशादीनां विशेषणं भारभूतात्वं शान्तरति वांशिकः कौटिकः भाग्यदितिकिं
 वेशं हरति वेशादिभ्य इति किं भारभूतात्वीहि हरति सूत्रार्थद्वयमपि प्रमाणं एवं

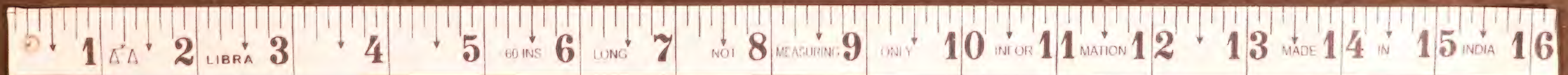
ॐ. माचोर्येणाशिष्याः प्रतिपादितः तद्भयमपि शास्त्रं भवति हरतिदेशांतरं प्रापय
काप्र. ति वदधुत्तिपतिश्रावहपुत्यादयतीत्यर्थः वेशकूटवल्वाणमूलसूणाप्रक्षप्रक्ष
३२ इत्तावद्वा वसद्व्याभ्यां वल्कनौ वसुशब्दाद्व्याशब्दाद्वितीयासमर्थोदरत्पादि
ष्वर्थेषु यथासांख्ये वल्कनौ प्रत्ययो भवतः वसंहरति वदत्यावदति वसकः एवं
द्वयकः संभवत्यवहरति पचति तदिति समर्थविभक्तिरनुवर्तते तदिति द्विती
यासमर्थत्वे संभवत्यादिष्वर्थेषु यथाविहितं प्रत्ययो भवति तत्रापेयस्य प्रमाणान
तिरेकः संभवः उपसंहरणमवहारः विज्ञेदनेपाकः प्रस्यं संभवत्यवहरति पच
ति वा प्राप्तिः कः कोऽविकः लारीकः ननु च पाके संभवो विद्यते नास्त्यत्र नियोगः
प्रस्यं पचति द्वास्त्राणी प्राप्ति कीतत्यचतीति द्रोणादावद्रोणे पचति द्वाणी द्रोणि
की आह काचितपात्रात्तेवास्तरस्य आह चितपात्रशब्देभ्यो द्वितीयासमर्थ
भ्यः संभवत्यादिष्वर्थेषु प्रत्ययतरस्योऽवप्रत्ययो भवति वज्रोवयवाद् एते सोऽपि
भवति आह के संभवत्यवहरति वा आह कीना आह किं का आचितीना आचिती

कीपात्रीणायात्रिकी द्विगोःष्टेष्ट आढकाचितपात्रादित्येव आढकाचितपा
 त्रानात् द्विगोःसंभवत्यादिष्वर्थेषु हृत्यनयोभवति वकारात्तवश्चात्यन्तरस्यां
 तत्रविधानेसामर्थ्यादनयोर्लङ्गभवति ठञस्तपदेभ्यनुत्तातस्याभ्यर्थपूर्व।
 द्विगोरितिलगभवत्ये नकारःस्वार्थः षकारःद्वीषर्थः आढविकीआढकी ना
 आढकी आचितिकीआचिती नाआचिती द्विपात्रिकीद्वित्री किलिजाल्लकु
 खोच द्विगोरित्येव किलिजशब्दानात् द्विगोःसंभवत्यादिष्वर्थेषु लकुखोभवत
 वकारात्तेश्च अन्तरस्यांशुहणात्तर्गापि विकल्पते ठञःपदेष्टवणेभवति ते
 नचात्पर्यसंपद्यते हेऊलजे संभवत्यवहरति पचति वादिऊलजिकी द्विऊलि
 जी वाऊलजिकी हेऊलजिकी परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोरित्यत्रऊलित
 शुहणमपीष्यते तेनोत्तरपदवादिनेभवति सोसांशवसुभृतयः सशतिप्रथमा
 समर्थ्याद्यस्येतिषष्ठ्यर्थेयथाविहितेप्रत्ययोभवति यत्प्रत्ययमासमर्थ्यसंज्ञादि
 चेत्तद्भवति अंशोभागः वस्त्रमूल्यभूतिचेतने पंचअंशोवावस्त्रोवाभूतिवांस्

ॐ- पेचकः समकः प्रहकः तदस्य परिमाणम् तदिति प्रथमा समर्थदस्येति सहाये
 काप्र- यथा विहिते प्रत्ययो भवति यत्तत्प्रथमा समर्थपरिमाणो वेद्मति प्रथमः परिमाणम्
 ३२ स्पष्टास्यिको राशिः द्रौणिकः खारीकः खारीशतिकः खारीसाहसिकः वर्षशतेनीवि
 तपरिमाणम् स्पष्टास्यिको राशिः साष्टिकः सामतिकः समर्थविभक्तिः प्रत्ययार्थश्च
 पूर्वसूत्रादेवानुवर्तिष्यते किमर्थं तयो रूपादाने पुनर्विधानार्थम् द्विषष्टीपरिमाणम्
 मस्य द्विषष्टिकः द्विसामतिकः पुनर्विधानसामकादर्थ्यपूर्वपूर्वद्विगोरितिल
 दूभवति संख्यायां संज्ञासंज्ञसूत्राध्ययनेषु तदस्य परिमाणमित्यनुवर्तते संख्या
 वाचिनः परिमाणोपायिकात्प्रथमा समर्थदस्येति सहाये यथा विहिते प्रत्ययो भ
 वति संज्ञासंज्ञसूत्राध्ययनेष्विति प्रत्ययार्थविशेषणम् तत्र संज्ञासंज्ञप्रत्ययो वा
 चिः पेचैव पेचकाश्चकृतयः त्रिकाशालंकायनाः संज्ञेयं परिमाणम् संज्ञस्य
 पेचकः समकः प्रहकः सूत्रेष्टावध्यायाः परिमाणम् सूत्रस्याष्टकं पालिणी
 यम् दशकं वैष्णवपदीयम् त्रिकं काशकृतम् नववाध्यायसमूहः सूत्रेष्टय

वभवति नैतदस्ति शाणितो ममूहे संवशाहो रूढः अथ यने पंचको र्थातः सप्त
 कोष्टकः अथीतिरथ यने तस्य संख्या परिमाणं पंचवृत्तय पंचवाराः पंचरूपा
 एषा अथ यनस्य पंचक मथ यने स्तोमे च विधिः पंचदशा धर्मीः पंचदश मंत्रा प
 रिमाण मस्य स्तोमस्य पंचदशः स्तोमः सप्तदशः एकविंशः शास्त्रातो रिति कृत्
 सि वक्तव्यः पंचदशिनो मासाः त्रिंशिनो मासाः विंशतिः चेति वक्तव्यम् विंशिनो गि
 रमः पंक्तिविंशत त्रिंशश्चत्वारिंशत् चोशत् सप्तत्यशीति तदतिशत ॥ तदस्य
 परिमाणमनवर्तते पञ्चादयः शब्दानि वर्त्यते यदि हललोपानाद्यप्यत्र तत्रियात्
 नास्मिहं पंचानोरिलोपस्तिश्च प्रत्ययः पंचपदानि परिमाणमस्य पंक्तिच्छेदः द्वयो
 र्दशते विंशभावस्तिश्च प्रत्ययः द्वौदशतो परिमाणमस्य संचस्य विंशतिः त्रयाणां त्रि
 भावः शाश्च प्रत्ययः त्रयोदशतः परिमाणमस्य त्रिंशत् चतुर्णां चत्वारि भावः शाश्च
 प्रत्ययः चत्वारोदशतः परिमाणमस्य चत्वारिंशत् पंचानामाकारः शाश्च प्रत्ययः
 पंचदशतः परिमाणमस्य पंचाशत् षण्णांति प्रत्ययः अष्टदशतः सप्तदशतः परिमा

ॐ
काप्र.

१५

णमस्यस्यष्टिः सप्तानांतिप्रत्ययः सप्तदशतः परिमाणमसि सप्ततिः अष्टानाम-
शान्तिभावः तिप्रत्ययः अष्टौदशतः परिमाणमस्यशान्तिः नवानांतिप्रत्ययः
नवदशतः परिमाणमस्यनवतिः दशानांशभावः तप्रत्ययः दशदशतः
परिमाणमस्यशान्तिः विंशत्यादयोगुणाशान्तिर्यथाकथंचित् यथाघतेना
शान्तिवेष्टव्यम् तथादिपेक्षितिक्रमसत्रिवेशपिबर्तते ब्राह्मणपेक्षिः पि
पीलिकापेक्षितिनवात्रयवार्थः कश्चिदस्ति यावेषांविषयभेदेनगुणमा
त्रेगुणानिचद्वान्तिः सलिंगसंख्याचविधानंनवतदपिसर्वस्वाभाविकमेवमहस्वा
दयोपेवंजातीयान्तिद्वेष्टव्याः उदाहरणमात्रमेतदिति पंचदशतौवर्ग
वा पंचत दशत इत्येवाहोनिपात्यते वर्गोभिधेये तदस्यपरिमाणं संख्याया
इतिकनिशमेतन्निपात्यते बारशानात्यक्षेसोपिभवति पंचपरिमाणमस्य
वर्गस्य पंचद्वर्गः पंचकः दशद्वर्गः दशकः सप्तनोऽष्टद्वि वर्ग इत्येवतदा
स्यपरिमाणमितिचसप्तमाह्वाञ्छन्दसि विषयेन्यत्ययोभवति वर्गोभिधेये सा

१५ १५

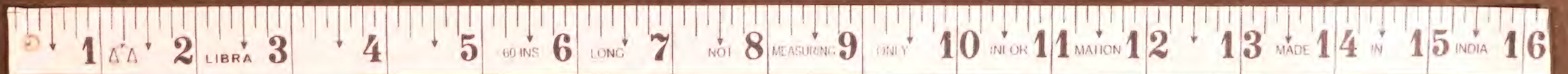
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

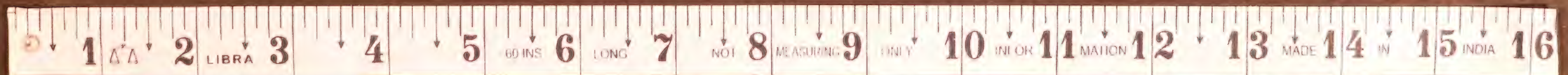
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

ॐ. त्रियोगेन शिरसः शीर्षभावेति पात्यते देहादिभ्यः नित्यामिति नित्यम् दे
 काप्र. ३१५ आदिभ्यो हितीयसमर्थेभ्योर्दन्तीत्यस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति ठकोपवादः दे
 उमर्दन्तीति दंजाः मसुत्वाः देउ मसुत्वा मधुपर्क कर्षाश्च मेधामेच उदक
 वय युगः ३३ कन्दसि प्रातिपदिकमात्रा क्त्वा विषये तदर्दन्तीत्यस्मि
 न्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति ठजादीनामपवादः तदजाहन्तः सगृण्यः पलाशः
 मर्षो देवः पात्रार्चश्च पात्रशब्दादर्दन्तीत्यस्मिन्नर्थे यत्प्रत्ययो भवति वका
 राद्यश्च ठज्यजोरपवादः पात्रेपरिमाणमस्परिमाणमपि पात्रमर्दन्तीति पा
 त्रः पात्रियः कउंगरदक्षिणाश्च कउंगरदक्षिणाश्चाभ्यां क्त्वा प्रत्ययो भव
 ति वकाराद्यश्च उदर्दन्तीत्यस्मिन्नर्थे ठकोपवादः कउंगमर्दन्ति कउंगरीयो
 गोः कउंगर्यः दक्षिणामर्दन्ति मर्दन्तीयो व्राह्मण्यः दक्षिण्यः अस्याश्चरस्याश्च
 र्दन्तीति पातेन लक्षणाद्यभिचारविह्वेन यथासंख्याभावसूचयति स्यात्तीविला
 त् स्यात्तीविलशब्दात्तदर्दन्तीत्यस्मिन्नर्थे क्ययतौ प्रत्ययो भवतः ठकोपवादः

स्यालीविलमहेन्ति स्यालीविलीयास्तंडुलाः स्यालीविल्याः पाकयोग्याः ।
 तथैः यत्तद्दिग्भ्यां च स्वाजो यत्तद्दिग्भाहतिक्कृष्टाश्च यथासंख्यं च जात्रौ प्रसयो
 भवतः तदहेतीत्यास्मिन्नेषेठकोपवादः यत्तयोवाह्मणः आदिनीनोवाह्म
 णः यत्तद्दिग्भ्यो न कर्म हेतीत्युपसंख्यानम् यत्तत्कर्म हेतियत्तयोदेशः ३
 त्तिक्कर्म हेत्यादिनीनेवाह्मणकलम् आदीयानां ठगादीनां पूर्णोवधिरतः ।
 येषां वतीयेषु ठजेव भवन्तः पागयणात्तरायणा चान्द्रायणावर्तयति सम
 येषु विभक्तिरनुवर्तते अहेतीति निवृत्तम् पागयणादिभ्यो द्वितीयसमर्थेभ्यो
 चर्त्तयतीत्यास्मिन्नेषेठञ्प्रत्ययो भवति पागयणावर्तयति धीने पागयणि
 कश्चात्रः त्रगयन्तवर्तयति तौरायणिको वर्तमानः चान्द्रायणावर्तय
 ति चान्द्रायणिकस्तयस्त्री संशयमायत्रः संशयशब्दात् द्वितीया समर्थः ।
 द्वापत्रु इत्येतास्मिन्नेषेठञ्प्रत्ययो भवति संशयमायत्रः प्राप्तः संशयिकः ॥
 योजनतगच्छति योजनशब्दात् द्वितीया समर्थः द्विस्तित्यास्मिन्नेषेठञ्प्रत्ययो

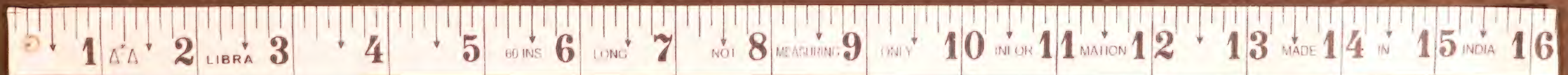

ओं.
काप्र.

३७५

यो भवति योजने गच्छति योजनिकोऽथः क्रोशशतयोजनशतयोरुपसंख्य
ने क्रोशशतंगच्छति क्रोशशतिकः काकः योजनशतिको हंसः ततो भिगम
मर्हतीति क्रोशशतयोजनशतयोरुपसंख्यानम् क्रोशशतादतिगमनम्
इति क्रोशशतिको विप्रः योजनशतिकः पथश्च न पथिशब्दात् द्वितीयास
मर्थोद्गच्छतीत्यस्मिन्नर्थे इत्यनयो भवति नकारः स्वार्थः सकोरोदीयर्थः पंथा
ने गच्छति पथिकः पथिको पंथात्तेति तस्य नित्यप्रदाणे प्रत्ययार्थविशेषण
म् पथः पंथ इत्ययमादेशो भवति एतच्च प्रत्ययेति त्वंगच्छतीत्यस्मिन्नर्थे पंथाने
नित्यंगच्छति पंथः पंथो भित्तो याचते नित्यमिति किम् पथिकः उत्तरपथेना
हते च निर्देशादेव समर्थे विभक्तिः उत्तरपथशब्दात् तृतीयसमर्थोदाहृतमि
त्यस्मिन्नर्थे च इत्यनयो भवति चकारः प्रत्ययार्थसमर्थे समश्च ये गच्छतीति च अ
त्रापि तृतीयेव समर्थे विभक्तिः उत्तरपथेनाहृतमोत्तरपथिकम् उत्तरपथेनाह
रगच्छतीति पथिकः आहृतप्रकरणो वारिजे गलस्य लकोत्तरपदे पदाङ्गसंख्य

१७

तम् वारिपथेनाहतेवारिपथिकम् वारिपथेनगच्छतिवारिपथिकः जंग
 लपथेनाहतेजंगलपथिकम् जंगलपथेनगच्छतिजंगलपथिकः स्या
 लपथेनाहतेस्यलपथिकम् स्यलपथेनगच्छतिस्यलपथिकः कांतरपथे
 नाहतेकांतरपथिकम् कांतरपथेनगच्छतिकान्तरपथिकः अजशंकुपथा
 भ्योवापसांवातेअजपथेनाहतेअजपथिकम् अजपथेनगच्छत्याजपथिकः
 शंकुपथेनाहतेशंकुपथिकम् शंकुपथेनगच्छतिशंकुपथिकः मधुकम्
 रिचयोःशंकुलात् स्यलपथेनाहतेस्यलपथेमधुकम् स्यलपथम् मरिचम्
 कालात् कालादित्थपिकारः यदित्थमनुक्रमिष्यामः कालादित्थेवेतद्दे
 दित्थे वक्ष्यतिनेननिर्द्देशः मासेननिर्द्देशमासिकम् अर्थमासिकम् काला
 दित्थपिकारोयद्युष्टादित्थोत्तित्थ्यावत् तेननिर्द्देशः तेनेतिर्त्तृतीयासमर्थान्
 कालवाचिनः प्रातिपदिकानिर्द्देशस्त्येतास्मिन्नेषंठम्ययोभवन्ति अस्मात्
 निर्द्देशमासिकम् मासिकम् अर्थमासिकं सावत्सरिकम् तमर्थोष्टाभूतोभूतो

जो.
काप्र.

३१७

भावी तमिति द्वितीया समयां कालवाचिनः शास्त्रादधीष्टो भूतो भूतो भावी।
इत्येतेष्वर्थेषु वज्रत्ययो भवति अर्थः सत्कृत्यापारितः भूतो वेतनेन स्वी-
कृतः भूतः स्वसत्तया व्याप्तकालः भावी तादृशयवानागतः कालाधनोरत्य-
संयोग इति द्वितीया मासमधीष्टो मासिको व्यापकः मासं भूतो मासिकः कर्म-
करः मासं भूतो मासिको व्यापिः मासं भावी मासिक उत्सवः ननु व्यापे सगोभ-
रणं च महर्तं क्रियते तेन कथं मासो व्याप्यते तदुच्यते अथेषां भरणं क्रिया-
र्थे तत्र फलभूतया क्रियया मासो व्याप्यमानस्तस्यामेव व्याप्त इत्युच्यते मासा-
द्वयसि यत्तव जौ मासशब्दाद्वयस्य अभियेये यत्तव जौ प्रत्ययो भवति। च जायवा-
दौ अर्थीष्टादीनां चतुर्णामधिकारेण सामक्याद्भूते भावितिवेत्ते तदत्राभि-
व्यज्यते मासं भूतं मासं भावी मासस्य मासीनम् वयसीति किम् मासिकः
द्विगोदय मासद्वयसीति वर्तते मासान्ता द्विगोर्यप्रत्ययो भवति वयस्यभि-
येयं हो मासो भूतो भावी वा हि मास्यः त्रिमास्यः षण्मासास्यश्च वयसीत्येव स

१८

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

तामासशब्दादयस्यभिधेयत्वात्तयोभवति चकारेणाधिकारिकाः समुच्चैतव्यः
 स्वरितत्वात्तन्त्रोत्तुवर्तिष्यते तेनैवैतद्व्युत्पद्यते चाण्मास्यः चाण्मास्यः चाण्मा
 सिकः अथयसिर्वेश चाण्मासशब्दादयस्यभिधेयेवत्तत्तयोभवति चकारो
 नेतरस्यात्तः समुच्चयार्थः उज्जोयवादः चाण्मासिको रोगः चाण्मास्यः सम
 याः विः अथीष्टादयः चकारो रोगोऽनुवर्तते समाशब्दात् द्वितीया समर्थोदधौ
 शोभन्तोभूतोभावीवासमीनः केचित्तेन निर्वृत्त इति सर्वमत्रानुवर्तयन्ति
 समानानिर्वृत्तः समन्तिः दिगोर्वा समया इत्येव समाशब्दात् दिगोर्निर्वृत्तादि
 घुस्यर्थेषु वा विप्रत्ययो भवति पूर्वणानित्यः प्राप्तो विकल्प्यते प्राप्तते सात्या
 पूर्वपदानां तदन्तग्रहणमन्तुकीति प्राप्तिः तेन मुक्तेयत्वं उज्जभवति द्विसमीनः
 द्वे समिकः त्रिसमीनः त्रिसमीनः रात्रिहः सवराश्च दिगोरित्येव रात्रिग्रहन
 सवत्सर इत्येवमन्तात् दिगोर्निर्वृत्तादि घुस्यर्थेषु वा विप्रत्ययो भवति तेन मुक्ते
 उज्जभवति दिगोर्वा द्वे रात्रिकः त्रिरात्रिकाः त्रिरात्रिकः द्वादशोदयान्निकः आ

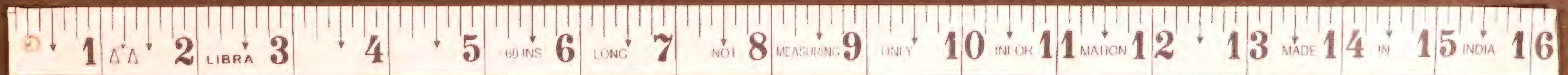

जै.
काप्र.

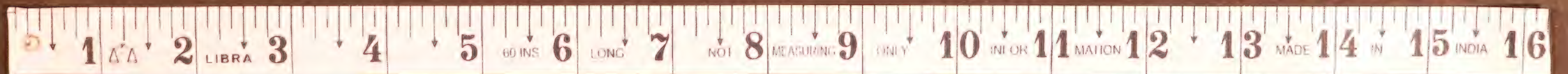
३१८

हीनः त्रैयदिकः हि संवत्सरीणः हि संवत्सरिकः त्रि संवत्सरीणः त्रि संवत्सरिकः
संख्यायाः संवत्सरसंख्यास्यैतत्तत्तद्वृद्धिः वर्षालक दिगोरित्येव वर्षशब्दात्
त दिगोर्निर्देष्टादिष्वर्थेषु वा लप्रत्ययो भवति एते च चतस्रोश्चाल्प्रभवति त
देवत्रीणां त्रयाणि सम्यगन्ते दिवाधीणो व्याधिः दिवार्षिकः दिवर्षः त्रिवर्षीणः त्रि
वार्षिकः त्रिवर्षः वर्षस्याभविष्यतीत्युत्तरपदवृद्धिः भाविनितत्रैवर्षिकः चित्रव
तितित्यम् चित्रवति प्रत्ययार्थो भवेत्येव वर्षशब्दान्ता पूर्वणविकल्पे प्राप्ते वचना
दिवर्षोदारकः त्रिवर्षः चित्रवतीति किं दिवर्षीणो व्याधिः षष्टिका षष्टिरात्रे
ण्यप्यन्ते षष्टिकशब्दो नित्यात्पते बह्वचनमतनुम् षष्टिरात्रिषाद्वा तृतीयास
मर्थात्पश्यन्त इत्येतस्मिन्नर्थे कत्यत्ययो नित्यात्पते रात्रिषाद्वा स्पृचलोपः षष्टिरात्रे
ण्यप्यन्ते षष्टिकाः संज्ञैषां धातुविशेषस्येतेन मुक्तादिष्वतिप्रसंगो न भवति ॥
वत्सराणां ऋद्धिर्वा वत्सरशब्दान्तात्पतिपरिका वृत्तादिष्वर्थेषु ऋद्धिसि वि
षये च प्रत्ययो भवति वज्रोपवादः उद्गत्सरीयः उद्गवत्सरीयः संपरिपूर्वात्त्वश्च

१५

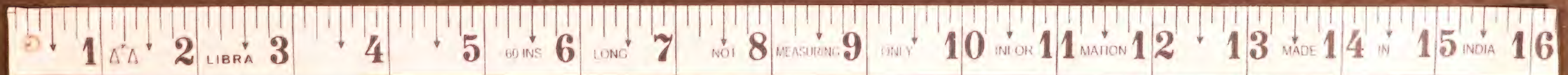
संपरिपूर्वाप्रतिपदिकाश्चतस्रविधयेति हृत्तादिघर्षेषु त्वप्रत्ययो भवति वका
 राश्च संवत्सरीणाः परिवत्सरीणाः संवत्सरीयः परिवत्सरीयः तेन परिजण्य लभ्य
 कार्यमकारम् तेनैतृतीया समर्थात्कालवाचिनः शाब्दात्परिजण्यादिघर्षेषु च
 त्वप्रत्ययो भवति मासेन परिजण्यः शाब्दात्तेन परिजेते मासिको व्याधिः सोवत्सरिकः मासे
 न लभ्यो मासिकः पटः मासेन कार्ये मासिके चान्द्रायणम् मासेन सकरो मासिकः
 प्रासादः तदस्य ब्रह्मचर्यम् तदिति द्वितीया समर्थविभक्तिः अत्यंतसंयोगोहास्ये
 ति प्रत्ययार्थः ब्रह्मचर्येहाभ्यामपि सम्बध्यते कालस्य व्यापकं प्रत्ययार्थस्य च सम
 तदिति द्वितीया समर्थात्कालवाचिनः शाब्दात्तेन तिषष्ठ्यर्थे च त्वप्रत्ययो भवति ब्रह्म
 चर्ये वेदेषु मासे ब्रह्मचर्ये मस्य मासिको ब्रह्मचारी अर्थमासिकः सोवत्सरिकः अ
 यथावृत्तिः तदिति प्रथमा समर्थादस्येति षष्ठ्यर्थे च त्वप्रत्ययः यत्र दस्येति निर्दिष्टं ब्रह्म
 चर्ये वेदेषु भवति मासो ब्रह्मचर्यस्य मासिकम् ब्रह्मचर्यमर्थमासिकम् सोवत्सरी
 कम् सर्वत्र ब्रह्मचारी प्रत्ययार्थः उत्तरत्र ब्रह्मचर्यमेव ददयमपि प्रमाणम् भयशास्त्र

ॐ. प्रणयनार्थमहानास्मादिभ्यस्समीपमप्युपसंख्यानम् महानास्मादिभ्यस्समीप
 काप्र. समर्थमप्युपसंख्यानम् महानास्मीनोब्रह्मचर्यमहानास्मिकम् आदित्यव्रतिकम्
 गोदानिकम् तश्चरतीतिमहानास्मादिभ्युपसंख्यानम् महानास्मीनामाश्रवः
 तत्सहचरितेवतेतस्मिन्नेनोच्यते महानास्मीश्रुतिमहानास्मिकः आदित्यव्रतिकः
 गेष्टानिकः अवान्तरदीक्षादिभ्योऽग्निर्वक्तव्यः अवान्तरदीक्षाचरत्यवान्तरदीक्षा
 तिलव्रतीदेवव्रती अष्टाचत्वारिंशतोऽंशानिश्चवक्तव्यः अष्टाचत्वारिंशतवाव
 र्णाणि व्रतेचरति अष्टाचत्वारिंशकः अष्टाचत्वारिंशीचातमस्यानोयलोपः चतुर्द्वि
 नौचप्रत्ययौवक्तव्यौ चातमस्यानिचरति चातमसिकः चातमसी चातमसाण्य
 यत्तेतत्रभवेवक्तव्यः चतुर्धुमासेषुभवायौर्णामासीचातमसी अष्टाद्वि कार्तिकी
 फाल्गुणी च तस्यदक्षिणाब्देभ्यः तस्येतिषष्टीसमर्थभ्योयस्येभ्यः श्रान्तियदिके
 भ्यःदक्षिणोत्तराभिर्वर्षेऽष्टात्ययोभवति अग्निष्टोमस्यदक्षिणाग्निष्टोमिकी यज्ञे
 यिकी यजमयिकी आख्याग्रहणमकालादपियज्ञवाचिनोयथास्यात् इतरथाहि

कालाधिकारादेकादशादशप्रभृतयवयवज्ञादत्परत्तु शास्त्रेः सौख्यपूर्वय
 दानांतदन्तश्रद्धामलकीतिकालाधिकारेषिद्वादशादिस्तुप्रसंगः तत्रच
 दीयते कार्ये भवत् तत्रेति सप्तमी समर्थात्कालवाचिनः प्रातिपदिकादीयते क
 र्यमित्येतयो रर्थयोः भवत्प्रत्यया भवन्ति यथा मासे भवं मासिकम् अर्थे मासिक
 म् सांवत्सरिकं एवं मासे दीयते कार्ये वा मासिकम् अर्थे मासिकम् सांवत्सरि
 कम् प्राद्वेषापम वासन्तम् हेमन्तम् शारदम् वत्तिः सर्वसादृश्यार्थः योगवि
 भागश्चात्र वक्तव्यः तत्रच दीयते यज्ञादिभ्य इति अग्निषोमो दीयते अग्निषोमिकं
 भक्तम् राजसूयिकम् वाजपेयिकम् कालाधिकारस्य पूर्णो वाधिरत् परे सा
 मान्येन प्रत्ययः बुद्धादिभ्योः तत्रेतेव सप्तमी समर्थेभ्यो बुद्धादिभ्यः दीयते क
 र्यमित्येतयो रर्थयोराप्रत्ययो भवति बुद्धे दीयते कार्ये वा वैयुष्टम् तैत्तम आप्र
 करणेऽपि यदादिष्य उपसंख्यानमिति न वक्तव्यमत्रेव तेऽपि दितव्याः बुद्धेति न नि
 क्रमणा उपसंक्रमणा प्रवेशान तीर्थसंग्राम सेवाना अग्निपद पीलमूल तेनया

ॐ.
कप्र.

३२

या कथा च दस्ताभ्यां गतौ दीयते कार्यमिति वर्तते तेनेति तृतीया समर्थोभ्यां
यथा कथा च दस्ताभ्यां गतौ भवतः दीयते कार्यमित्येतयो रर्थयोः प्रत्येकमर्थो
सम्बन्धः यथा संयोगेन स्याते यथा कथा च शब्दो वा यममुदायो नादरे वर्तते तृतीया
र्थमात्रे वात्र संभवति न तत्तृतीये व समर्थ विभक्तिः यथा यथा च दीयते कार्यं वा
यथा कथा च स दस्ते दीयते कार्यं वा हास्सम् सम्पादिति तेनेत्येव तृतीया सम-
र्थोत्पत्तिरित्यर्थवच्चत्ययो भवति गुणोक्त्यर्थः संपत्तिः आवश्यकता इति कर्णवे
ष्टाभ्यां संपादिकार्णवेष्टिके मुखम् वास्युगिकम् वस्युगेन विशेषतः शोभत
इत्यर्थः कर्मवोशाद्यत्त कर्मवेषाशब्दाभ्यां यत्त्ययो भवति तेन संपादिनीत्या
स्मिन्निषेधे च जोषवाटः कर्मणा संपद्यते कर्मणोऽर्थो यत्त वेशेन संपद्यते वेषेनो
टः तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः तस्मै इति चतुर्थी समर्थेभ्यः संतापादिभ्यः प्रभव
तीत्यास्मिन्नर्थे वच्चत्ययो समर्थः शक्तः प्रभवतीत्युच्यते अलमर्थं चतुर्थी सन्तापा-
यप्रभवतिसान्तापिकः सात्रादिकः सन्तापसत्राह संशमसंयोगसंपराय सम्येष।

निष्पेष निर्वेष निर्वेष निर्वेष उपसर्ग प्रवाम उपवास सेवात समोदन
 सक्तमोसौदनादिगृहीतादपि योगाद्यश्च योगशास्त्राद्यत्ययोभवति चकाराद्
 चः तस्मै प्रभवतीत्यस्मिन्निषेये योगाय प्रभवतियोग्यः योगिकः कर्मणातकञ्च
 कर्मणाशास्त्राद्यतर्था समर्थात्प्रभवतीत्यस्मिन्नर्थे उक्तञ्चात्ययोभवति कर्मणोप
 भवतिकर्मकंयनः समयस्तदस्य प्राप्तम् समयशास्त्रादिति प्रथमा समर्थाद्
 स्येतिषष्ठ्यर्थे उक्तञ्चात्ययोभवति यत्रत्यथमा समर्थप्राप्तं चेत्तद्वति समयः प्राप्ते
 स्यसामयकंकार्यम् उपनतकारुणित्यर्थः समर्थविभक्तिनिर्देशउत्तरार्थः अतो
 राप् तदस्य प्राप्तमित्यनुवर्तते अतः शास्त्रादिति प्रथमा समर्थात्प्राप्ततोपायिका
 दस्येतिषष्ठ्यर्थे अतः प्राप्तेऽप्युक्तञ्चात्ययोभवति अतः प्राप्तेऽप्युक्तञ्चात्ययोभवति अतः प्राप्तेऽप्युक्तञ्चात्ययोभवति
 म उपवसादिभ्य उपसंख्यानम् उपवसापुंसोऽस्योपवसम् प्राशिताप्राप्तोऽस्य
 प्राशितम् छन्दसिचम् अतः शास्त्राच्छन्दसि विषये च स्यात्ययोभवति तदस्य प्रा
 प्तमित्यस्मिन्निषेये प्रोणायवातः प्रयेतेयोनिर्दतियोयज्ञोऽग्रेवथाः कालायत

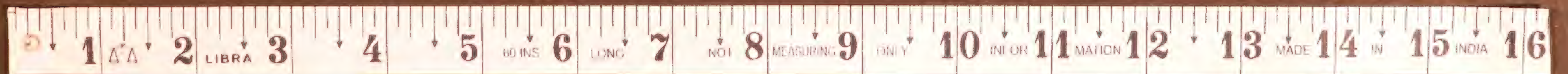
ॐ-
काप्र.

327

कालशब्दाद्यत्ययो भवति तदस्य प्राप्तमित्यास्मिन्नर्थे कालः प्राप्तोऽस्य काल्यस्तपः
कालेशतम् प्रकृष्टेऽथ कालादित्येव तदस्य प्राप्तमिति निवृत्तम् प्रकृष्टेन प्रकर्षेण
एव कालो विशेष्यते प्रकृष्टे प्रकर्षे वर्तमानात् कालशब्दाद्यत्ययो मासमर्थादस्येति षष्ठ्य
र्थेऽन्यत्ययो भवति प्रकृष्टो दीर्घकालोऽस्य कालिकस्तजम् कालिकं वैरम् उज्जु
ह्वानं विस्मृष्टार्थम् प्रयोजनम् तदस्येतेव तदिति प्रथमासमर्थादस्येति षष्ठ्यर्थे
ऽन्यत्ययो भवति यत्तत्प्रथमासमर्थं प्रयोजनं चेत्तद्भवति इत्यसदः प्रयोजनमस्य
येदमदिकम् गंगमदिकम् विशयथासाक्षादामस्य दंडयोः विशाखाया फला
भ्यामाप्यत्ययो भवति यथासंख्यं मस्य दंडयोर्दभिधेययोः तदस्य प्रयोजनमित्येतत्
स्मिन्नर्थे विशाखा प्रयोजनमस्य वैशाखी मंथः आषाढो देवः वृषादिभ्य उपसंख्यान
म् वृषा प्रयोजनमस्य वीरुः श्रद्धा प्रयोजनमस्य श्राद्धम् अनुप्रवचनादिभ्यश्च ॥
अनुप्रवचनादिभ्यः शब्देभ्यः छप्रत्ययो भवति तदस्य प्रयोजनमित्यास्मिन्निषये
ठजोपवाहः अनुप्रवचनं प्रयोजनमस्यानुप्रवचनीयम् उत्पादनीयम् विशि

२६
 एरिपदिरुद्विप्रकृतेरनात्मपूर्वपदाडयसंख्याने गृहप्रवेशनमप्रयोजनमस्य
 हप्रवेशनीयम् प्रयाहरणीयम् अश्वप्रपदनीयम् प्रासादरोहणीयम् स्वर्गादि
 भोग्यदक्तव्यः स्वर्गप्रयोजनमस्यसर्गम् यत्नम् यशस्यम् आयुष्यम् काम्यम् पु
 ण्यहवाचनादिभ्योत्पन्नवक्तव्यः पुण्याहवाचनेप्रयोजनमस्यपुण्याहवाचनम् स्त
 स्तिवाचनम् शान्तिवाचनम् अनुप्रवचन उत्थापनउपस्थापन संवेशन अनुप्र
 वेशन अनुवाचन अनुवादन अनुवासन अनुरोहणप्ररोहण आरंभण आरोह
 ण अवरोहण समापनात्मपूर्वपदात् समापनशब्दान्तादिघमानपूर्वपदात्प्राति
 पदिकास्तुप्रत्ययोभवति तदस्यप्रयोजनमित्यस्मिन्निषेये ठञोपवादः कन्ः स
 मापनेप्रयोजनमस्यछन्दःसमापनीये व्याकरणसमापनीये पदग्रहणवद्ग्रह
 वनिगमार्थम् ऐकागारिकंचौरे ऐकागारिकतितितिनिपात्यते चौरभिधेये एक
 गारंप्रयोजनमस्यऐकागारिकः चौरः ऐकागारिकीकिमर्थेनिपातनम् यावता
 प्रयोजनमित्येव ठञिहःचौरेनियमार्थम् इहमाभूत् एकागारेप्रयोजनमस्य

ॐ-
काप्र-

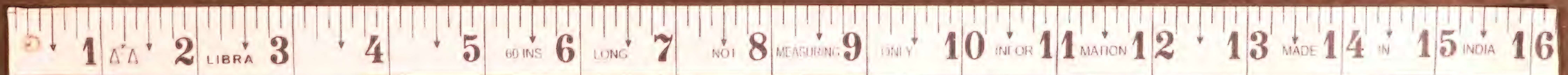
३२२

भित्तोरिति दकारः कार्यावधारणार्थः शीर्वेव भवति तजित्तरः अथरेरकः प्रत्यये
वृद्धिवति पातयन्ति - आकालिकशयनवचने निपातनादस्मादाकालिकेति आ
कारो तोतमिद्यतीति तदर्थं वक्ष्यत्यय उक्तः आकालिक इति निपात्यर्थे आद्येनैव
विशेषणाम इकः प्रत्ययो निपात्यते समानकालावधेनौ अस्माकालिकः स्तन
यित्वाः आकालिकी विद्युत् जन्मना तत्सकालविनाशादस्यादानेतरविनाशिनीत्य
र्थः आकालादंश्च अकालिका अकालिकी विद्युत् उजः पूर्णो वधिः तेन त
स्ये क्रिया चेदतिः तेनेति तृतीया समर्थात् तत्समित्येतस्मिन्नर्थे वक्ष्यत्ययो भवति य
त्तत्स्ये क्रिया चेत्सा भवति ब्राह्मणेन तत्स्ये वर्तते ब्राह्मणवत् क्षत्रियवत् राजव
त् क्रियाग्रहणं किम गुणद्रव्यतत्स्ये माभूत् पुत्रेणातत्स्यः स्तनः पुत्रेणातत्स्यः पित्र
नः पुत्रेणातत्स्यो गोमातृ तत्र तस्यैव तत्रेति तस्येति सममी समर्थात् त्वष्टी समर्थाश्च
इवार्थेवति प्रत्ययो भवति मथुरायामिव मथुरावत् स्तुत्रेणाकाराः पादलिपुत्रः
वपादलिपुत्रवत्सा केते परिवापष्टी समर्थात् देवदत्तस्य इव देवदत्तवत् यत्तदस्य

॥३॥

दत्तस्य गावः देवदत्तवधत्ता दत्तस्य वत्तः तदहं तदिति द्वितीया समर्था दहमित्ये
 तस्मिन्नर्थे वतिप्रत्ययो भवति गजानमहंति गजवद्वृत्तम् ब्राह्मणावत् दक्षिणवत्
 उपसर्गास्तदसिधात्तर्थे उपसर्गात्समाधनेपात्तर्थे वर्तमानात्त्वार्थे वतिप्रत्ययो भ
 वति कृत्स्नसिधये तोतिवर्तीयातिवाप्यत् उद्गातानिति गतानिव तस्य भावस्त
 तलौ तस्येति षष्ठी समर्थाद्भावश्चेतस्मिन्नर्थे ततलौ प्रत्ययो भवतः भवतोऽस्मादभि
 धातप्रत्ययाविति भावः शास्त्रप्रवृत्तिरिति मित्रं भावशाब्देनोच्यते अथ स्य भावोऽथ तम्
 अथ ता गोत्तम गौ आचत्तात् ब्राह्मणास्तदिति वक्ष्यति आणतस्मात्त्वमंशाद्वा नाद्यानि
 तर्क्यमनकमिष्यामस्ततलौ प्रत्ययो तत्रापि कृतौ वेदितव्यो वक्ष्यति पृथिव्यादिभ्य
 इमनिजाप्रथिमापार्थक्यम् पृथुतम् पृथुता अटिमामान्दवम् स्तुतम् स्तुता
 अथ वोदैः सह समावेशार्थे वचनम् कर्मणि च विधानार्थम् गुणवचनब्राह्मणादिभ्य
 कर्मणि चेति वक्तव्यं गोवत्तस्य न्यामपि समावेशार्थः सिधाभावः सेनाम् सीतम् सीता
 योऽन्तम् पुंस्ते पुंस्ता ननर्त्वात्तत्पुरुषादवतरसं गतलवणावदुबुधकतरमलसेभ्यः

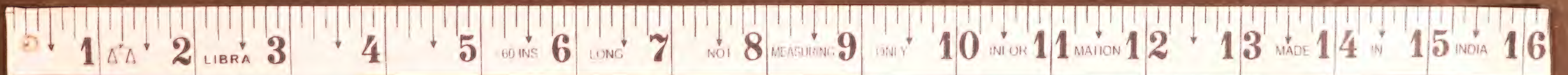

ॐ
काप्र.

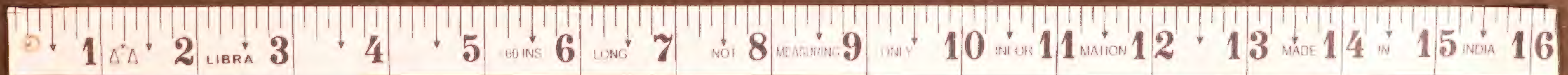
३३३

उतउत्तरेप्रत्ययावाञ्ज्वान्नसुरुषान्नभवेति चतुरादीवर्जयिमावस्यति एतेतपु
रोदितादितोयगिति अपतिते अपतिता अपटतम् अपटता अपमणीयतम्
अपमणीयता नञ्पूर्वादितिकिम् प्राजापत्यम् वाहस्यतम् तत्पुरुषादितिकि
म् नास्यपटवः सत्सपटुः तस्यभावश्चापटवम् आलचवम् अचतुरादिभ्यः
निकिम् आचतयेम् आसंगात् आलवाणम् आवयेम् आवुध्यम् आकृत्यम्
आरम्यम् आलस्यम् पृथादिभ्यश्मतिज्ञा पृथुइत्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
वाऽमनिप्रत्ययोभवति तस्यभावश्चास्मिन्निषेधावचनमाणादिसमावेशा
र्थे पृथोर्भावः प्रथिमापार्थवे अदिमामादवे ततलौतसर्वत्रभवतयवपृथा
तम् पृथुता मृडतम् मृडता पृथुमृडमहिमहत पटतम् लघुवङ्गसाधु ॥
आस्ततयुरुदेउ वङ्गलावेउ वेउ अकिंचनवालहोउपाकवत्समेदस्वाउक्कजद्र
सदीर्घदिप्रवत्रप्रिय वङ्गादृढादिभ्यः षेव वङ्गाविशेषवाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
दृढादिभ्यः वष्यन्प्रत्ययोभवति चकारादिमतिश्चतस्यभावश्चास्मिन्नर्थे शुक्ल

११४

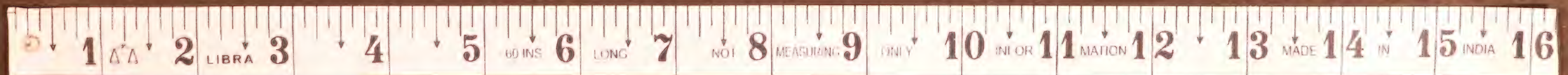
सभावः शौक्लम शुक्लिमा शुक्ललतम शुक्लता काष्मम कुस्लिमा कुस्लतम
 कुस्मता हफादिभ्यः खल्वाणि दाफोम दाफिमा हफतम हफता षकोरोदीषय
 ओचितीयाथाकामी हफहफपरिहफभशकुशचक्रा श्रेल्ललवणाकुसुत्राम
 वेर्यातलातमतिमनः शारदानाम समोमतिमनसोः शीतउस्मजडवाथिरमूक
 मूर्तिमूलपंडितमधुर गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिच गुणमुक्तवन्नोगु
 णवचनाः गुणवचनेभ्यः शब्देभ्योब्राह्मणादिभ्यश्च तस्येतिषष्टीसमर्थेभ्यः कर्म
 णाभिधेयेष्वप्युत्पयोभवति वकाराक्षवेचकर्मशब्दः क्रियावचनः जडस्यकर्मभा
 वावाजाजसम मोहाम ब्राह्मणादिभ्यः खल्वाणि ब्राह्मणम माणवम आणदप
 रिसमाप्तेभावकर्मार्थकाराः ब्राह्मणादिशकृतिगाणः आदिशब्दः प्रकारेचात
 वेणादीनांस्वार्थउपसंख्यानं चत्वारयववर्णाः चातवेण्येम चातशस्त्रम्यम त्रै
 लोकात्म ब्राह्मण माणव वाडव अहेतोनुष अहेतोभावः आहेत्यम आहेन्ती
 चौर धृते आशययविशयय अशयय उपशयय एकभाव दिभाव त्रिभाव अ

जो.
काप्र.

३२४

सभाव अलेवत संवादिन संवेशिन संभाषिन वक्रभाषिन शीडचातिन समस्य
परस्य परमस्य मध्यस्य विषमस्य अनीश्वर चपल कुशलनिपुणविशुनवर्तिसा
अलस इष्टुरुषकालपुरुषगणपतिगतलदायादवितस्तिविशाय निगम वि
चातनिचात सर्ववेदादिभ्यः स्वार्यैवतवेदभ्यो भयपटवृद्धिः स्तेनाद्यत्रलोपश्च ॥
स्तेनशब्दात्तद्यहीसमर्थाद्भावकर्मणोरर्थयोः यत्पत्ययो भवति तशब्दस्य चलोपः
स्तेनस्य भावः कर्मवास्तेयम् केविद्योगविभागार्थे कुर्वेति स्तेनात्पञ्चभवति स्तेय
म् ततो यत्रलोपश्च स्तेयमिति साव्युषः साविशब्दाद्यप्यत्ययो भवति भावकर्मणो
रर्थयोः साव्युर्भावः कर्मवासौख्यम् दूतवर्णागभ्यां चेति वक्तव्यम् दूतम् वाणिज्या ॥
कपितात्योऽपि कपितानि शब्दाभ्यां कृत्यत्ययो भवति भावकर्मणोरर्थयोः कये
र्भावः कर्मवाकायेयम् ज्ञातेयम् यथासौख्यमर्थयोः सर्वत्रैतात्रप्रकरणेनेत्यते ॥
यद्यंतपुरोहितादिभ्यो यकृ यद्यंत्याति यदिकात्पुरोहितादिभ्यश्च यकृत्यत्ययो भव
ति भावकर्मणोरर्थयोः सेनायत्येर्भावः कर्मवासौनायत्यम् प्राजायत्यं पुरोहितादि

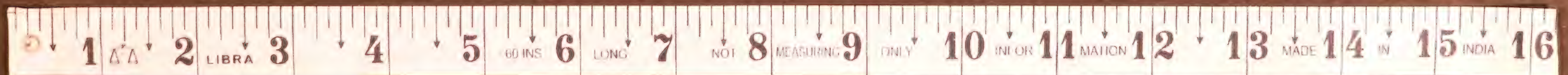
भ्यः खल्वपि योगेदित्येगम्यम् पुणेदितगजत्रसेसमासेनभवति ग्रामिकावेदि
 कदेडिकचर्मिकधर्मिकशिलिकसूचिकञ्जलिकसूचिकयधिकप्रतिकसा
 रयिसोजलिकञ्जलिकसारत् सूचक प्राणभृजातिवयो वचनोद्गात्रायिभ्य
 श्चाञ्चस्योभवति भावकर्मणोरर्थयोः अस्मस्यभावः कर्मवाञ्छास्यम् ओष्ठम् व
 योवचनेभ्यः कोमारम् केशोरम् उद्गात्रादिभ्यः ओद्गात्रम् ओन्नेत्रम् उद्गात्रनेत्र
 प्रतिहर्त्प्रशास्त्रहोत्भर्त्प्रशाणकपत्तिगणकसष्ट्रप्रभुयुवधूसभगमंत्रे ॥
 हायनोत्तयुवादिभ्योः हायनोत्तेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः युवादिभ्यश्चाञ्चस्योभव
 ति भावकर्मणोरर्थयोः दिहायनस्यभावः कर्मवाद्दिहायनम् त्रिहायणम् युवा
 दिभ्यः खल्वपि यौवनम् स्याविरम् श्रोत्रियस्यलोपश्चाणवक्तव्यः श्रोत्रियस्यभा
 वः कर्मवाञ्छोत्रम् युवन स्याविरहोत्तयजमानः पुरुषोसेभ्रातृकृतककर्मकश्चव
 ण कमेउल्लङ्घनीसस्त्रीङ्स्त्रीहृदयसत्यत इत्यत सभ्रातृ उर्भातृ हृषलयगिधा
 नकसवस्मचारित अन्तर्गम हृदयासेवयल्लङ्घननिप्रणयिश्चनकृतहलदेउत्त

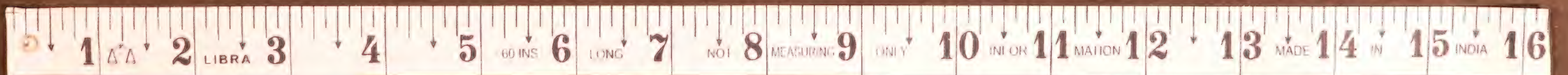
ॐ.
काप्र.

३२४

इगंताश्चलचुपूर्वोत्त इगंतात्यातिपदिकाश्चलचुपूर्वोत्तपयोभवति भावकर्म
लोपर्थयोः लचुपूर्वग्रहणोनप्रातिपदिकासमदायोविशेष्यते लचुः पूर्वोवयवो
स्येति कृतः पुनरसौ पूर्वः सन्निधानादिक इति विज्ञायते लचुः पूर्वोयस्यादिकस्त
दन्तात्यातिपदिकादिति श्रयमर्थयो विवक्षितः अपरे तत्परुषं वर्णयन्ति इत्ता
मावन्तः इगन्तः लचुपूर्वग्रहणोनचसयवशिविशेष्यते यश्चात्तेन प्रातिपदिका
स्यतदन्ताविधिर्निति श्रमिन्त्याख्यानेतग्रहणमतिदिश्यते लचुपूर्वोदिकस्ये
तावहाशयं स्यात् अचेर्भावः कर्मवाशोचम् मौनम् नावरजनं दारीतकम् ॥
पादवम् लाचवम् इगन्तारितिकिम् पटलम् चटलम् लचुपूर्वोदितिकिम्
कदुत्तं पांइत्तम् कथकावम् ब्रह्मणादिषुकविशोदृष्ट्याः योपथाद्भृश
पोत्तमादुञ्च दिप्रभृतीनामन्यात्पूर्वउपोत्तमम् गुरुतपोत्तमं यस्य तद्भृश
त्तमम् यकोगेयथात्यातिपदिकाद्भृशपोत्तमादुञ्चपयोभवति भावकर्मलो
पर्थयोः रमणीयस्येभावः कर्मवाशमणीयकम् वामनीयकम् योपथादिति

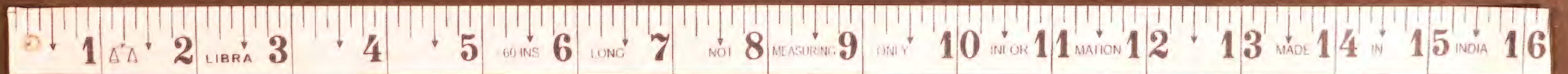
किम् विमानतम गृह्योक्तमादितिकिम् तत्रियतम महायात्रेतिवक्तव्यम्
 साहाय्यम् साहायकम् हन्तमनोत्तादिभ्यः च हन्तमनोत्तादिभ्यश्च
 प्रातिपदिकेभ्योऽनुत्ययो भवति भावकर्मणोरर्थयोः गोपालपशुपालानो
 भावकर्मणो गोपालपशुपालिकः श्रेष्ठोपाध्यायिका कौत्सकशिका मनोत्ता
 दिभ्यः बलपि मनोत्तकम् प्रेयत्रयकम् मनोत्तप्रियत्रयकल्याणमेधाविन्
 आढाकलपुत्र छोदसश्चात्र श्रुत्रियचौरधूर्तवेष्टेवपुवत् ग्रामपुत्रग्रामशौ
 उग्रामरुमार अमुष्यपुत्रअमुष्यकलशतपुत्र गोत्रवरणाश्चाद्याकारत
 देवतेषु गोत्रवाचिनः चरणवाचिनश्च प्रातिपदिकादुत्त्ययो भवति प्रत्येकं
 भावकर्मणोरर्थयोः आचादिषु विषयभूतेषु तत्र आचाविकल्पनम् अत्या
 कारः पराधिपः तदेतस्मत्प्राप्तस्ततोवातरिति गोत्रवरणयोर्भावकर्मणि
 प्रतिनिदिश्येते तेषामेव तत्वात् तदेव तत्पुच्यते आचायोतावत् गार्गिक
 याश्चाचते काविकया आचते गार्ग्येन कवत्तेन च विकल्पत इत्यर्थः अत्याका

ॐ. योगागिकयाप्रसाकुरुते काठिकयात्याकुरुतेगार्ग्येनकठनेनचपरानथि।
काप्र. लिपतीत्यर्थः तदेवेतेगार्गिकामन्त्रवेतः काठिकामन्त्रवेतः गार्ग्येनकठनेचा
३२५ प्राप्तरत्यर्थः तदाश्रयगतवानित्यर्थः आचारिद्वितिकिम गार्ग्यतम कठतम
होत्राभ्यस्तुः होत्राश्रयः इतिज्ञावाचकः होत्राभ्ययतिस्विशेषवाचिभ्यस्तुप्रत्य
योभवति भावकर्मणोरर्थयोः अस्मावाक्यसम्भावः कर्मवाच्यस्यावाकीयम्॥
मेज्ञावरुणीयम् ब्राह्मणस्येसीयम् बह्वचनंस्वरूपविधिनिगमार्थम् ब्रह्म
णस्तुः होत्रेभ्यश्चनुवर्तते ब्रह्मशब्दादहोवाचिनोभावकर्मणोरर्थयोस्तुप्रत्ययो
भवति क्लृप्तायवाद् ब्राह्मणोभावः कर्मवाच्यब्रह्मतम नेतिवक्तव्येनवचने।
तलोवाधनार्थम् यस्तुजातिशब्दोब्राह्मणार्थयोर्ब्रह्मशब्दस्तत्तत्त्वतलौभवत
एव ब्रह्मतम ब्रह्मताभवनावधिकयोर्नेज्जोराधिकारःसमाप्तः इतिनयन्त
काशिकायांज्ञेयंमस्याभ्यासप्रथमःपादःसमाप्तः॥ श्रीसरस्वतीतृणाय
गुरवेनमः ॐथान्मानोभवनेतेत्रैवम्॥तिर्देशादेवसष्टीसमर्थविभक्तिःथान्य

विशेषवाचिभ्यः शब्देभ्यः षष्ठीसमर्थेभ्यः भवनेभिधोयेत्वञ्चत्ययोभवति तश्चेद्
 वनेत्तेत्रोभवति भवन्तिजायेतस्मिन्निति भवनम् मुहानो भवनेत्तेत्रम् मोहीनम्
 कौलत्पीनाम् कौटवीणाम् पात्यानामिति किम् तृणानो भवनेत्सृपविधिनिग
 माथम् व्रीहिशाल्योऽङ्क व्रीहिशाल्यशहाम्पोऽङ्क कृत्ययोभवति भवनेत्तेत्रोभि
 येये त्वजोपवादः व्रीहीणो भवनेत्तेत्रम् व्रीहेयम् शालेयम् यवयवकषष्टिका
 यत् यवादिभ्यः शब्देभ्यो यत्ययोभवति भवनेत्तेत्रोभिधेये त्वजोपवादः यवानो भ
 वनेत्तेत्रम् यवाम् यवकम् षष्टिकम् विभाषातिलमाषोमाभंगाणभ्यः तिला
 दिभ्यश्चेभ्यो विभाषायत्यत्ययोभवति भवनेत्तेत्रोभिधेये त्वजिप्रामेवचनम्
 सोपिभवति उमाभेगयोरपि धात्यतमामाश्रितमेव तिलानो भवनेत्तेत्रम् ति
 ल्यम् तैलीनम् माषम् माषीणम् उषम् डोमीनम् भोगम् भोगीनम् अण
 वम् आणवीनम् सर्वचर्मणाः कृतः खखवजो सर्वचर्मशह्रात्तीया समर्थान्
 कृतइत्यस्मिन्नर्थे खखवजो यत्ययोभवतः सर्वशह्रात्प्रत्ययार्थेन कृतेन संबध्य

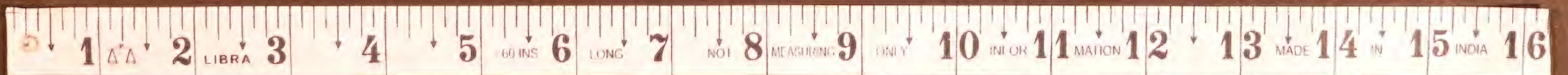
ॐ.
काप्र.

३२०

ते नवमोणातत्रायमसमर्थसमासोवेदितव्यः सर्वमोणाकृतस्तस्मिन्वाकार्ये
वृत्तिः सर्वमोणाः सार्वमोणाः यथासत्त्वसंमुखस्यदर्शनः त्वः यथासत्त्वसंमुखः
त्वशब्दादृष्टीनस्तस्मिन्नर्थेत्वप्रत्ययोभवति दृश्यतेस्मिन्निदर्शनः आदर्शदिप्रति-
विम्बाश्रयउच्यते निपातनात्सादृश्यवर्गीभावः यथासत्त्वदर्शनः यथासत्त्वोत्तः
समंमुखसंमुखसंमुखसंमुखस्यदर्शनः संमुखोत्तः उत्सर्वोदेष्टुशब्दकर्मपत्रपात्रव्याप्ति-
ति तदितिहितीयसमर्थविभक्तिः व्याप्तितीतिप्रत्ययार्थः परिशिष्टेप्रकृतिविशेषः
षण्णः सर्वोदेः प्रातिपदिकात्पञ्चगकर्मपत्रपात्रोत्तान्नदितिहितीयासमर्थव्याप्ति-
तीत्यस्मिन्नर्थेत्वप्रत्ययोभवति सर्वपञ्चाव्याप्तितीतिमर्थपञ्चीनोरथः सर्वोत्तः
स्त्रायः सर्वकर्मोणाः पुरुषः सर्वपञ्चीणाः सारथिः सर्वपाञ्चीणोत्तः आप्रपदंशो-
ति प्रपदमितिपादस्याश्रमुच्यते आंमर्षादयाम् ततोवर्गीभावः आप्रपदंशो-
न्नदितिहितीयासमर्थव्याप्तितीत्यस्मिन्नर्थेत्वप्रत्ययोभवति आप्रपदंशोति आप्र-
पदीनः पदः शरीरेणसंबद्धस्यापि प्रमाणत्वात्सप्राप्यायते अन्नपदसर्वान्नापानय

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INI OR MATION MADE IN INDIA

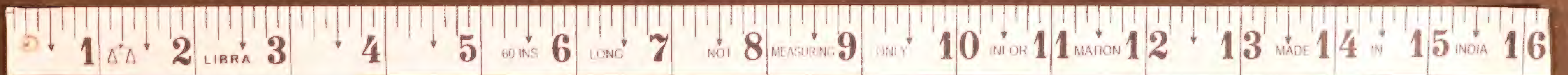
वहाभत्यतिनेयेषु अनुपदादिभ्यः शोहेभ्यः द्वितीयासमर्थेभ्यो यथासाख्ये वहाभ
 त्यतिनेय इत्येतेषु शेषेषु प्रत्ययो भवति अनुगामे सादृश्ये वा अनुपदे वहाभ
 पदीनाम्पानत पादप्रमाणोत्थः सर्वोच्चातिभत्यति सावात्रीनाभित्त्वाः अयः प्रद
 तिगामनयः प्रसव्यम् प्रदतिगामप्रसव्यगामिनोशागणायस्मिन्मैः पदानामसा
 मासवेशः सोपानयः अयानयेनयेः अयानयीतः शारः क्लृप्तकशिरसि स्थित इत्य
 थः परोवरपरंपरपुत्रपौत्रमनुभवति परोवरपरंपरपुत्रपौत्र इत्येतेभ्यः शोहेभ्यः
 तदिति द्वितीयासमर्थेभ्यो नुभवतीत्यस्मिन्नर्थे प्रत्ययो भवति परोवरेति परस्यो
 तवचनम् परोश्च वराश्चानुभवतीति परोवराणाः परपरतराणां परंपरभावः
 पराश्च परतराश्चानुभवतीति परंपरीणाः पुत्रोश्च पौत्रोश्चानुभवतीति पुत्रपौत्रीणाः
 परेपरशब्दो विनापि प्रत्ययेण दृश्यते मंत्रिपरंपरामंत्रिभिनतीति तच्छब्दोत्तरमेव
 द्रष्टव्यम् अवारपागतेतानुकामंगामी अवारपारअत्यंतअनुकाम इत्येतेभ्यो
 द्वितीयासमर्थेभ्यो गामीत्यास्मिन्नर्थे प्रत्ययो भवति गमिष्यतीति गामी भवि

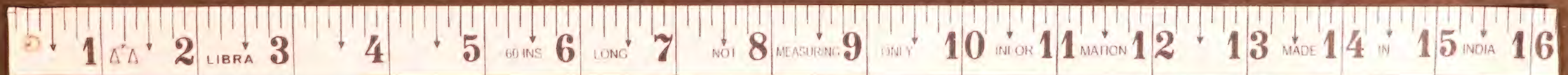
ॐ
काप्र.

१३२८

अतिगम्यादयः अकोनोभंविष्यदयमार्गयोरिति सही प्रतिषेधः अवारपादेग
मवारपादेगः विरहीतादपि भवति अवारपादेगः पादेगः विरहीताश्च पादेग
रीताः अत्यन्तगाम्यतेतीनः भ्रशंगलेत्यर्थः अनुकामेगाम्यनुकामीनोयथे
सुगलेत्यर्थः समोसमोविजायते समोसमामिति दोषासर्वतसमुदाया
प्रकृतिः विजायतइति प्रत्ययार्थः गर्भधारणेन समाव्याप्यतइति अत्यन्तसं-
योगोद्वितीयः समोसमोविजायते समोसमीनागो गर्भधारयतीत्यर्थः समो
समीनावदवापुर्वपदेयलोवक्तव्यः केचित्तु समायोसमायोविजायतइति
विरहान्तिगर्भविमोचनेच विजनिवर्ततइत्याहुः तेषां पूर्वपदेयलोपमात्रे
भवति परिशिष्टस्यालवक्तव्यः अनूपत्तनुत्तरपदस्य च वायलोपोवक्तव्यः
समोसमोविजायते समायोसमायोविजायतइति वा अद्यशीरावष्टवो विजा
यतइतिवर्तते अद्यसीनेतिनित्यात्यते विजतनेग्रामवेप्रसवेआविह्यैहिमर्थ
तोविधीयते अवाञ्छालम्बनाविह्ययोरिति अद्यवाञ्छोविजायते अद्यसीनागो :

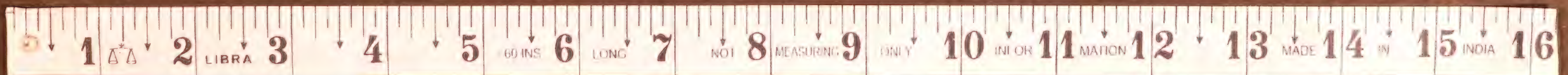

अथ श्रीनावउवाकेविन्नविजायतइतिनेवानुवर्तयन्ति अवष्टुमात्रेविपातर
 नमित्पाद्ः अथ श्रीनेमराणम अथ श्रीनोवियोगइति आगवीनः आगवीनडा
 तिनिपात्यते गोरोष्ट्रबोदातस्यगोःप्रतिदानाकर्मकारिणिखप्रत्ययोनिपात्य
 ते आगवीनःकर्मकरःयोगवाभूतःकर्मकरोति आतस्यगोःप्रत्ययणात् ॥
 अन्वगलंगामी गोःयश्चादनुभवनुगुशब्दादलंगामीत्यस्मिन्नर्थेखप्रत्ययोभा
 वति अनुगुदाभंगच्छत्यनुगवीरोगोपालकः अधनोयतेवो तदितिहितीया
 समर्थविभक्तिरवर्तते अलंगामीतिवप्रत्ययार्थः अधशब्दात्तदितिहितीया
 समर्थादलंगामीत्यस्मिन्नर्थेयतेवोप्रत्ययोभवतः अधानमलंगच्छत्यधनोधा
 तानःयेवाभावकर्मणोगात्माधनोत्वइतिप्रकृतिभावः अभ्यमित्राश्च अभ्य
 मित्रशब्दात्तदितिहितीयासमर्थादलंगामीत्यस्मिन्नर्थेखप्रत्ययोभवति वका
 रोधतवोव अभ्यमित्रमलगच्छत्यभिमित्रीयोभ्यमित्रेभ्योमिणाः अभिजाभिमुवे
 सृष्टगच्छतीत्यर्थः गोष्टातवज्जभूतस्तेवगावस्तिष्ठन्त्यस्मिन्नितिगोष्टः गोष्टशब्देन

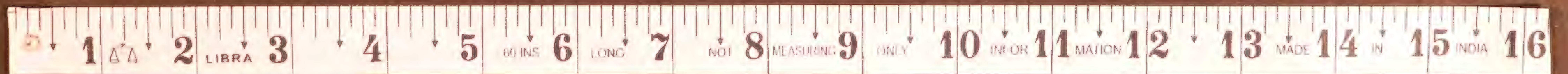

ॐ
काप्र.
३२

सत्रिहितोगोसमूहोऽलोपाउच्यते भूतपूर्वप्रहणान्तस्येवविशेषात् गोष्टशब्दाद्
तद्वर्ततेपाथिकात्सार्थैवज्यत्ययोभवति गोष्टभूतेपूर्वगोष्टीनोदेशः भूतस्य
वर्तितकिमगोष्टोवर्तते अथस्यैकाहगमः निर्देशादेवसर्गसमर्थविभक्तिः अ
थशब्दात्सर्गसमर्थोदेकाहगमइत्यस्मिन्नर्थैवज्यत्ययोभवति एकाहेनग
मन्तेरेकाहगमः अथस्यैकाहगमश्चासीनोश्चाश्चीनानिशातेयतित्वा ॥ शा
लीनकोपीनप्रधृष्टाकार्ययोः शालीनकोपीनतशब्दोऽनियततयोपामात्र
सधृष्टेकार्येचभिधेयेप्रधृष्टोप्रगल्भः अकार्यमकारणाहेम विरूपमशालीन
कापीनशब्दावधृष्टाकार्ययोपयाययोपीयाकथंविद्युत्पाद्योशालप्रवेशमहे
ति कृपावतरणमहेतीतिवज्यत्ययोभवति उत्तरपदलोपश्च नियततेशा
लीनजोःकोपीनेपायम ज्ञातेनजीवति निर्देशादेवसमर्थविभक्तिः ज्ञात
शब्दात्तृतीयासमर्थजीवतित्यस्मिन्नर्थैवज्यत्ययोभवति नानाज्ञातीयाश्रुति
यतश्चतुर्थयत्सेधजीविनःसेवाज्ञाताः उत्सेधः शरीरम तदायाम्योजीवन्ति

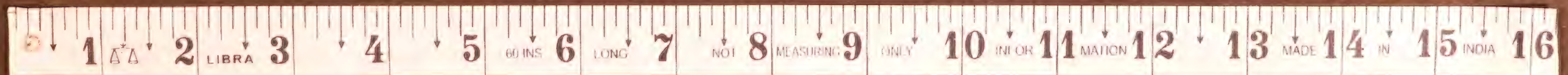
उत्तेयजीवितः तेषां कर्मज्ञानं तेन जीवति ज्ञातीनः तेषां सेवज्ञानानामन्यतमा
 उच्यते यस्तन्यस्तदीयेन कर्मणा जीवति तत्र तेषां सामयदीनेमाद्यम् सामय
 दीनमिति निपात्यते साख्ये च तद्भवति सप्तभिः पदैरवाप्येत सामयदीनेमाद्यम्
 साख्ये जनाः सामयदीनमाहुः कथं सामयदीनः साखा सामयदीनेमित्रमिति गुण
 प्रदानः सामयदीनशब्दः साख्यभावे तत्कर्मणा च वर्तते तदा पुरुषेण समानाधिक
 रणो भवति हेयंगवीने संज्ञायाम् हेयंगवीनमिति निपात्यते संज्ञायो विशेष
 येत्येगो दोहस्य हि यंग्वदेशः तस्य विकारो वच्यते भवति त्येगो दोहस्य वि
 कारः हेयंगवीने ह्यतम् ह्यतस्येदं संज्ञा इह न भवति त्येगो दोहस्य विकार उदधि
 दिति तस्य पाकमूले पील्वदिकर्णादिभ्यश्च कृणाः जहवौ तस्येति षष्ठी समर्थ
 पील्वदिकर्णादिभ्यः कर्णादिभ्यश्च कृणाः जहव इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः यथा साख्ये न पा
 कमूलयो रभिधेययोः पील्वनोपाकः पील्वकृणाः कर्कन्च कृणाः कर्णादिभ्यः क
 र्णाभ्यमूले कर्णा जाहम् अतिजाहम् पील्वकर्कन्चुशमीकरीरक्तवलवदप्रश्च

श्री.
काप्र.

३५

त्यावदिरपील्वादिकर्णाश्रितितवमावकेशपादगुल्फभ्रुवङ्गात्रयपुष्पा पद्मा
त्रिः ॥ तस्येत्येव पदशाब्दात्तर्हीसमस्यान्मूलेभिधेयेतिशब्दः प्रत्ययोभवति मूला
ग्रहणमनुवर्तते नपाकग्रहणम् एकयोगनिर्दिष्टानामस्येकदेशावर्तति
भवति पदस्यमूलेपक्षतिः तेनविन्नशुं बुधचाणयो तेनइतितृतीयासम
र्थावितइत्येतस्मिन्नर्थे बुधच चाणप् इत्येतौ प्रत्ययोभवतः विन्नः तेनप्रतीतो
ज्ञातश्चार्थः विधयाविन्नोविधाबुधुः विधाचाणः केशबुधुः केशाचाणः विन
ज्ज्योनानाजोनमह विनज्जइत्येतोभ्यांयथासांख्यानानाजोप्रत्ययोभवतः वि
नानाना वेषशालशकटटचौ विशाब्दात् शालच शकटश्च इत्येतौ प्रत्ययो
भवतः ससाधनक्रियावचनाइयमर्गात्सार्येप्रत्ययः विगतेश्रुंगेविशालेविशे
कटेतद्योगाद्गौरपि विशालोविशंकटउच्यते परमार्थतस्तगणाशाब्दायतेया
थाकथंविद्युत्पायने नात्रप्रकृतिप्रत्ययार्थियोनांभतिवेष्टव्यम् सम्प्रदादश्चक
टर्कं सम्प्रश्क इत्येतेभ्यः कटचप्रत्ययोभवति चकारादेशसंकटम् प्रका

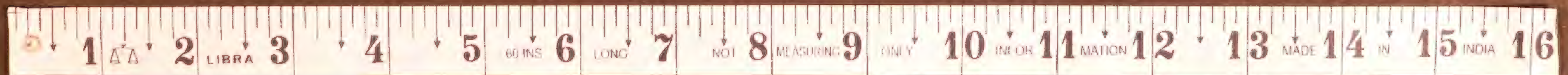
दम् उत्कटम् विकटम् अलार्धतिलोपाभंगाभ्योरजस्युपसंख्यानम् अलार्धनो
 रजोलाभकटम् तिलकटम् उपाकटम् भंगाकटम् गोष्ठजादयः स्थानादिषु
 पशुनामादिभ्यः गवांस्थानम् गोगोष्ठम् महिषीगोष्ठम् संचातेकटच् अवी
 नोसंचातोविकटः विस्तारेणटच् अविषटः द्वित्येगोयुगच् उष्ट्रगोयुगम् अश्व
 गोयुगम् प्रकृत्यर्थसट्वेसंगवम् हस्तिषंगवम् विकारस्नेहनेतैलच् इंगुदः
 तैलम् तिलतैलम् भवनेद्वेशाकटः शाकिनोमूलकशाकटम् इक्षशाक
 टम् मूलशाकिनम् इक्षशाकिनम् अवात्कुचारश्च अवशाज्ञात ऊठारः प्रत्य
 योभवति चकागात्कटश्च अवऊठारः अवऊटः नतेनासिकायाः संज्ञायोदी
 टंताटञ्जुटच् ॥ अवादित्येव नमनेत्तम् नासिकासंबन्धिनतेवाच्ये अवशा
 ज्ञात दीटच् नाटच् भ्राटच् इत्येतेप्रत्ययाभवेति संज्ञायोविषये नासिकायान
 तमवदीटम् अवनाटम् अवभ्राटम् तद्योगान्नासिकापिपुरुषोपिउच्यते
 अवदीटः अवनाटः अवभ्राटः इति तैर्विडजिरीसचौ नतेनासिकायाः संज्ञाया

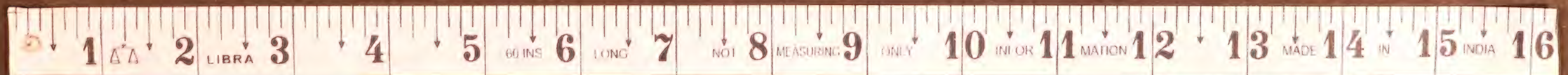
ॐ.
काप्र.

३३१

मित्यवर्तते विशद्वान्नासिकायानतेभिषेयेविड्व विरीसव इत्येतौप्रत्ययो
भवतः निविड्व निविरीसम तद्योगात्रिविशनासिकानिविरीसाति इरः
पिटश्चकचिव नेरित्येवततेनासिकायाइतिचनिशद्वान्नासिकायानतेभि
षेयेइतव पिटश्च इत्येतौप्रत्ययोभवतः तत्सन्नियोगेनचनिशद्वस्ययथासं।
खिचिकचि इत्येतावादेशौभवतः चिकिनः चिपटः ककारः प्रत्ययोवक्तव्यः
चिक्कप्रकृत्यादेशः चिक्कः तथाचोक्तंइतःपिटःकाश्चिकचिचिकश्चवक्तव्यः
इतिक्लिन्नस्यचिल्लिच्छास्यचक्षुषीक्लिन्नस्यचिल्लपित् इत्येतावादेशौभव
तःलःचप्रत्ययः अस्यचक्षुषीइत्यस्मिन्नर्थोक्लिन्नेअस्यचक्षुषीदिल्लःपित्ःवु
लादेशोवक्तव्यः अल्लःअस्येतनेनार्थः चक्षुषीरेवाभिधानेप्रत्ययइष्यते किं
त्रेचक्षुषीचिल्लेपिल्लेचक्षुषीतद्योगात् तपुरुषस्तथावक्ष्यते अपाधिभ्यांगकत्रा
सन्नाडूयोः॥ उपग्रथिइत्येताभ्यांयथासंख्यमासन्नाडूयोर्धयोः वर्तमाना
भ्यामर्थेयकृत्ययोर्भवति संताधिकाराश्चनियतविषयमासन्नाडूयोरुत्पत्ते

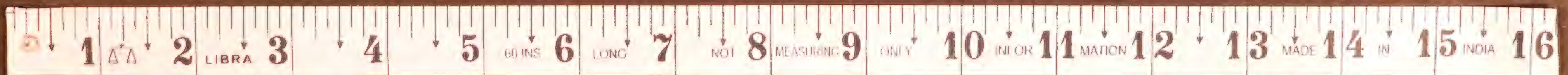
पर्वतस्यास्य त्रयं उपपत्तकान्तस्यैवावृद्धम अथित्यकाप्रत्ययस्यात्तादिति च इत्त
 मत्र न भवति संज्ञाधिकारादेव कर्मणि चटोद्व निर्देशादेव समर्थविभा
 क्तिः कर्मशब्दात्समीपसमर्थो हट इत्यास्मिन्नर्थे श्रुतः प्रत्ययो भवति चटत इति
 चटः कर्मणि चटते कर्मटः पुरुषः तदस्य संज्ञातं तारकादिभ्य इतच् तदिति प्र
 थमा समर्थो भ्यस्तारकादिभ्यो स्येति षष्ठ्यर्थे इतः प्रत्ययो भवति संज्ञातग्रहण
 प्रकृतिविशेषणं तारकाः संज्ञाता अस्त्यतारकितनभः पुष्पितो वृद्धः तारा
 का संज्ञाता पुष्पकं च कर्षी क मूत्रनिष्क्रमणं पुरीष उच्चार विचार प्रचार ऊर्ध्व
 ल मृकल समल ऊर्ध्व मस्तव क किमलय वेग निद्रा तं द्रावु भूता पिपासा आ
 दा अश्रुगो ग अंगार वर्ण क मूत्र द्रोह सख उ ख उक्तं वा गल भर वा यि व्रज गर्भ
 द प्राणि प्रमाणो हय संदाज्ञान्मात्रवः तदस्यैव नववर्तते तदिति प्रथमा समर्थो
 दस्येति षष्ठ्यर्थे हयसव दन्नव मात्रव इत्येते प्रत्यया भवेति यत्र प्रथमा सम
 र्थे प्रमाणे चैव नववति ऊर्ध्व प्रमाणस्य ऊर्ध्व हयसम ऊर्ध्व दन्नम ऊर्ध्व मात्रम जा

ॐ
काप्र.

३३२

बुद्धयसम जानदन्नम जानमात्रम प्रथमश्चद्वितीयश्चरुधमानेमतौसमर्थरु
दयसमुदकम ऊरुदन्नमुदकम मात्रः पुनर्विशेषेण प्रथमात्रमित्यपि भवति
प्रमाणोत्तरक प्रमाणशब्दोपे प्रसिद्धास्तेभ्यः प्रत्ययस्य लभ्यते शमः प्रमाण
मस्य शमः दिष्टिः वितस्तिः द्विगोत्रित्यम द्वौशसौ प्रमाणमस्य द्विशमः त्रि
मः द्विवितस्तिः त्रिवितस्तिः नित्यग्रहणोक्तिम् संशये प्राविणो वक्ष्यति तत्र
पि द्विगोत्रित्ये वयथा स्यात् इत्येते वक्तव्यः पंचदशः स्तोमः सप्तदशः पंचद
शीरात्रिः शत्यातोर्निर्वक्तव्यः त्रिंशिनो मासाः पंचदशिनो वेमासाः विंशते
श्चेति वक्तव्यम् विंशिनो मासः प्रमाणपरिमाणभ्यां संख्यायाश्चापि संशये मा
त्रवक्तव्यः शतमात्रम दिष्टिमात्रम प्रथमात्रम ऊरुवमात्रम पंचमात्राः दश
शः वत्सन्तात्सार्थे द्वयसमात्रवो वक्तव्यम् तावदेव तावः स्वयंसम यावदेव यावः
स्वयंसम यावन्मात्रम् पुरुषदस्तिभ्यामात्र तदस्येत् नवर्तते प्रमाण इति च
पुरुषदस्तिशब्दाभ्यां प्रथमासमर्थोभ्यां प्रमाणोपाधिकभ्यामस्येति प्रस्येण

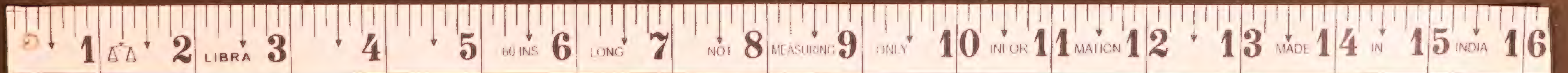
तयो भवति चकारादयसजादयश्च पुरुषः प्रमाणमस्यैकमपि पुरुषद्वयम्
 यस्य पुरुषद्वयम् पुरुषमात्रम् हस्तिनम् हस्तिद्वयम् हस्तिद्वयम्
 हस्तिमात्रम् दिगोर्नित्येत्लक द्विपुरुषमदकम् त्रिपुरुषम् द्विहस्तिम्
 त्रिहस्तिम् द्विपुरुषीगंगात्रिपुरुषीद्विहस्तिनीत्रिहस्तिनी यत्र देतज्ञः परि
 माणो वतः तदस्यैव यत्र देतभ्यः प्रथमासमर्थेभ्यः परिमाणोपाधिके
 भ्यः अस्मैतिषष्ठ्यैव तत्र प्रत्ययो भवति यत्परिमाणमस्यैव तत्तावा
 न् यत्तावा प्रमाणमिति वर्तमाने पुनः परिमाणग्रहणं प्रमाणपरिमाणयोः
 भेदार्थं तावतावर्थं वैशेष्यान्निर्देशः पृथगुच्यते मात्राद्यप्रतिज्ञाया भाव
 सिद्धश्चावन्तो वत्तप्रकरणोयुष्मदस्मज्ज्ञाच्छेदसिमादृश्य उपसंवातम्
 तत्तावानन्यादिवानपार्थिवानजातोरजनिष्यते तावतः पुर्भवसायत्तं वि
 श्वस्यमावतः किमिदं भ्योवाचः किमिदं भ्यामुत्तरस्य वत्तपोवकारस्य च
 कारादेशो भवति कियान् इयान् एतदेव बोदशा विधानेनापके किमिदं

ॐ. भोवतेप्रत्ययोभवति इतियोगाविभागेनवावत्तपेविधायचोविधीयते ॥
 काप्र. किमः संख्यापरिमाणोऽतिच संख्यायाः परिमाणं संख्यापरिमाणं संख्यापरि
 ३३३ छेदश्च संख्यापरिच्छेदेवर्तमाना किमः प्रथमममर्थादस्येतिषष्ट्यर्थः
 तिप्रत्ययोभवति वकारादहत्तपच तस्यचवकारस्यचकारः पृच्छमानतया
 रिच्छेदोपाधिकायां संख्यायावर्तमाना किमः प्रत्ययोविज्ञायते का संख्या
 यथावास्मानां कतिब्राह्मणाः कियन्तः ब्राह्मणाः अथवा संख्यायवपरि
 माणात्मिकापरिच्छेदाधिका गृह्यते का संख्यापरिमाणं संख्यावर्तमाना
 ता इति ननु च संख्यापरिमाणं किं कपरिच्छेदस्वभावासा किं परिमाण
 ग्रहणविशेषात् यत्र परिच्छेदकत्वेन विवक्ष्यते तत्र मा भूते तेषां परि
 छेदो नास्ति कयमेव संख्यादशानामिति संख्याया अवयवे तयम् तद
 स्यैव संख्याया अवयवे वर्तमानाया अस्मेतिषष्ट्यर्थे तयप्रत्ययोभवति
 अवयवावयवविनः सर्वेऽपि न इति सामर्थ्यादवयवोऽप्रत्ययार्थो गृह्यते ये

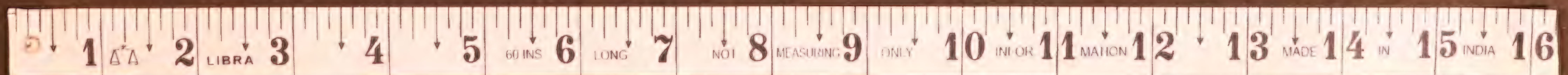
चतुर्वयवाग्रस्यपंचतम दशातुषम चतुष्टयीरजः द्वित्रिभ्यां तयस्यायजा पूर्व
 णविहितस्नेयसु तस्य द्वित्रिभ्यां परस्य वाग्रयजादेशो भवति द्वयम् त्रयम् द्वि
 तयम् त्रितयम् त्रयः ग्रहाणोऽस्याति निर्देशार्थम् अथवा प्रत्ययान्तरमिति तस्य
 यन्त्रित्वाय ते चकारः सगर्थः उभा उदात्तोऽनित्यम् उभयश्चात्परस्य तयोपोनि
 त्यमयजादेशो भवति सचोदात्तः वचनसामर्थ्यादेदेकदात्तत्वे विज्ञायते उभ
 यश्चोदात्तौ लौकिकौ संख्याततः पूर्वणविहितस्य तयपश्चादेशो विधातुम् अथ
 न संख्यातता योगविभागेन तयपे विधाय तस्य नित्यमयजादेशो विधीयते उ
 भयोर्मणिः उभयदेवमनुष्याः तदस्मिन्नधिकमिति दशान्तार्थः तदिति प्रथ
 मा समर्थ्याद्दशांतात्प्रातिपदिकादस्मिन्निति सप्तम्यर्थेऽप्रत्ययो भवति यत्तत्प
 रमा समर्थमधिकं चेत्तद्भवति इति करणस्तत्तश्चेद्विबलायकादशश्रुति
 काग्रसिचनेयकादशशतम् एकादशसहस्रम् द्वादशम् त्रयोदशम् दशां
 तादितिकिम् एवमधिकग्रसिचनेऽतएव दशमकिम् दशग्रधिकग्रसि

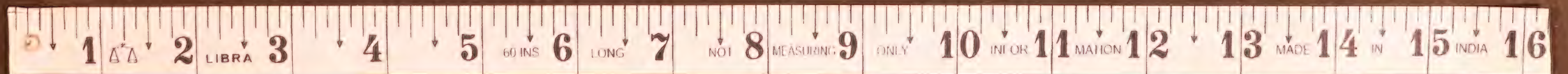
ॐ.
काय.

३३५

शतेप्रत्ययार्थेन समानजातीये प्रकृत्यर्थे सति प्रत्ययश्च्यते एकादशकाषाय
णाश्रयिकाश्रमिन्काषायणाशते एकादशकाषायणाशतमिति शतसहस्रयो
श्चेत्येते इदं तन्भवति एकादशश्रयिकाश्रमं विंशतीति इतिकरणे विवक्षा
यः ततश्च सर्वलभ्यते कथमेकादशशतसहस्रमिति शतानां सहस्रं सह
स्वाणानाशतमिति शतसहस्रमित्युच्यते तत्र शतसहस्रयोरित्येव सिद्धम् ॥
श्रयिके समानजाता विंशतसहस्रयोः यस्य संख्या तदाधिकेऽऽकृतव्योमा
तो मम शतं तं विंशतेषु तदस्मिन्नाधिकमिति वर्तते इति च शतं तान्याति
शतपदिकादिं शतशतशतप्रत्ययो भवति तदस्मिन्नाधिकमित्यस्मिन्ने
विंशदधिकश्रमिंशते विंशतशतम् चत्वारिंशशतम् विंशशतम् मङ्ग
होतुगुहोणप्रत्ययगुहोणयस्मात्सतदादिकार्यम् एकविंशशतम् एक
चत्वारिंशशतम् संख्यागुहोणचकर्तव्यमिह माभूत् गोविंशदधिकश्रमि
न्नाशते इति विंशते शतं तदानीति वक्तव्यम् एकविंशतिशतम् संख्यागुह

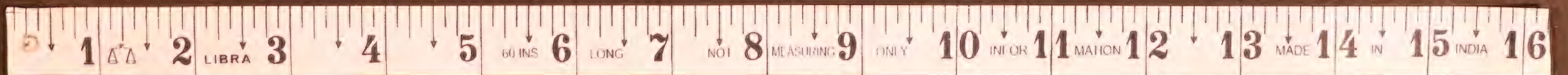
एतत्कर्तव्यमिदमाभूत् गोविंशतिरथकात्रस्मितोविंशतेति संख्यायाश्च
 एतन्निपातेमयद् तदस्यैतन्वर्तते तदस्यैजातमितितदिति प्रथमा
 समर्थोत्साख्यावाचिनः प्रातिपदिकादस्येति षष्ठ्यर्थे मयद्प्रत्ययो भवति य
 त्तत्प्रथमा समर्थगुणस्येति मानेन तद्वर्तते गुणो भागः निमाने मूलं गुणो
 येन निमित्यते मूलभूतेन सोपि सामकाङ्क्षा गयवविज्ञायते यवानां द्वौ भा
 गो निमानमस्य उदक्षिज्ञागस्य हि मयमुदक्षि यवानां त्रिमयमयम् चतुर्मेय
 म् भागे पितृविधीयमानः प्रत्ययः प्राधान्येन भागवर्तमाचष्टे तेन सामानाधि
 करण्य भवति हि मयमुदक्षिदिति गुणस्यैकत्वं विवक्षितम् तेनैहन भव
 ति द्वौ यवानां त्रय उदक्षित इति भूयसश्च वाचिकायाः संख्यायाः प्रत्यय इत्यने
 इहन भवति एको भागो विमानमस्येति भूयस इति च प्रकृत्यंशस्य स्याधि
 कामात्रं विवक्षितं बहून्मतनुम् तेन हि शास्त्रादपि भवति गुणशब्दः समवा
 यवचनस्तेनैहन भवति द्वौ यवानामप्यव उदक्षित इति निमये चापि दृश्यते

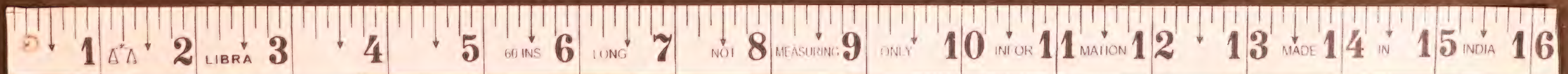
जो.
काप्र.

३३५

निमेयेवर्तमानायाः संख्यायानिमानेष्वप्युदृश्यते उदृष्टितोदोभागोतिमे
यमस्ययवभागस्यदिमयायवाः उदृष्टितसिमयाः चतुर्मेयाः गुणस्येति किम
द्वौ द्वौ द्वौ द्वौ निमानमस्योदृष्टितः निमान इति किम द्वौ गुणो द्वौ रस्य एकमे
नस्य द्विगुणो तैले पश्यते तीरेणोत्पन्ना भूत तस्य पुराणोदृष्ट तस्य तिषष्टी
समस्या तस्य वाचिनः प्रातिपदिकात्परागा इत्यस्मिन्नर्थे उदृष्टप्रत्ययो भवति य
धत्तेनेति पुराणः येन संख्या संख्याने पृथक्ते संपाद्यते स तस्यः पुराणः एकादश
शानो पुराणः एकादशः द्वादशः यस्मिन्नुपजायते सा संख्या संपाद्यते स प्रत्यया
र्थः इह न भवति पंचानामुष्टिकाणां पुराणोच्यते इति नान्तादसंख्यादेर्मेद
तदित्यनुवर्तते नकारानां तादसंख्यादेः संख्यावाचिनः प्रातिपदिकात्परासा
उदो मृदागमो भवति नान्तादिति पंचमी उदृष्टागमसंबंधे षष्ठी प्रकल्पयति
पंचानां पुराणः पंचमः सप्तमः अष्टमः नान्तादिति किम विंशतेः पुराणः विंशः
असंख्यादेरिति किम एकादशानां पुराणः एकादशः षट्चत्वारिंश नान्ता

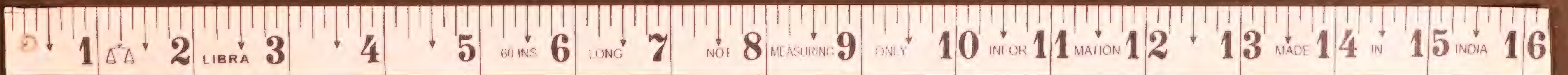
दमेत्यादेः परम्प उद्वृत्तसि विषयेषु शगमो भवति चकारात्मरूपिणे
 भवतायेते परामयानि पंचयानि भवन्ति सप्तथः संखत्वापि पंचममिदि
 यस्यापाक्रामत् संकतिकतिपयचतुरंगुक् इदितिवर्तते तदितिसप्त
 म्पाविरिणस्यतेषु कतिकतिपयचतुर इत्येतेषां इति परतः युगो गमो
 भवति कतिपयशब्दानां संख्यातस्यास्मादेव तापकात् उद्वृत्तयो भवति
 सप्तमंशुः पष्टः कतिथः कतिपयथः चतुर्थः चतुरश्रयतावाद्यद्वारेणा
 शु चतुर्णां श्रुणस्त्यः तृतीयः वक्रश्रुगणसंचस्यतिशुक वक्रश्रुगण
 संचानां इति परतस्तिशुगणगमो भवति एगसंचशब्दयोः संख्यातादिदमेव
 तापके इदो भावस्य वृत्तांशुणा वक्रतिथः एगतिथः संचतिथः गणतिथः
 वतोऽपि बुक् वृत्तियेव वतोः इति परत इशुगणगमो भवति वृत्तन्तस्य संख्या
 तात्पूर्वगता विहितस्तस्मिन्नयमागमो विधीयते यावतः श्रुणो यावतिथः
 तावतिथः द्वितीयः दिशद्वात्रीयप्रत्ययो भवति तस्य पुराण इत्यस्मिन् विषे

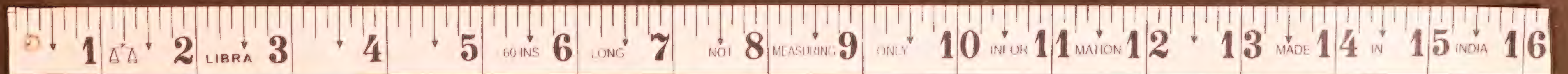
ओं.
काप्र.

३३६

ये उद्योगवादः द्वयोः पुराणः द्वितीयः त्रैः संप्रसारणं च त्रिंशद्वात्रीयप्रत्ययेभ
वति तस्य पुराण इत्यस्मिन्नेष उद्योगवादः तत्सन्नियोगेन त्रैः संप्रसारणं भवति
त्रयाणां पुराणः तृतीयः फल इति संप्रसारणादीर्चो भवति अण इति तत्र वर्तते
पूर्वेणान्तकारणान्यदणम् विंशत्यादिभ्यस्तम इत्यतस्याम् विंशत्यादिभ्यः
रस्य उद्योग्यतरस्योत्तमशगमो भवति पुराणाधिकारात्तदुद्प्रत्यय आगमी वि
त्तायेते विंशतेः पुराणाः विंशतितमः विंशः एकविंशतितमः एकविंशः त्रिंशत्त
मसिंशः एकत्रिंशत्तमः एकत्रिंशः विंशत्यादयो लौकिकाः संख्याशब्दादह्येते
नपेक्षादिसूत्रसन्निविष्टाः तद्गुहणैस्त्वैकविंशतिप्रभृतिभ्यो न स्यात् गुहणा
वत्ताप्रतिपदिकेव तदन्तविधिप्रतिषेधात् एवं च सति षष्ठादेः चासंख्यादेरिति
पर्युदासो युज्यते नित्यं शतादिमासार्थमासं संवत्सरश्च शतादयः संख्याश
ब्दादह्यन्ते शतादिभ्यः मासार्थमासं संवत्सरेभ्यश्च परस्य उद्योग्यतरस्योत्तमशगमो भ
वति मासादयः संख्याशब्दान् भवन्ति तेभ्योऽस्मादेव सापेक्षान् उद्प्रत्ययो विज्ञे

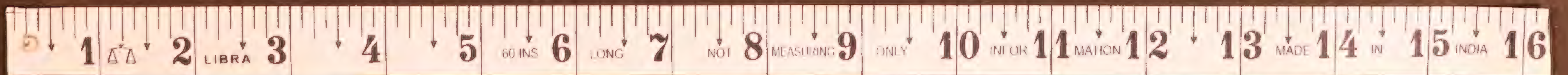

यः शतस्य शतः शततमः सहस्रतमः लक्षतमः मासस्य शतः मासतमः अथ मा
 सतमः एवं संवत्सरतमः षष्ठादेरित्येव वक्ष्यमाणानां सिद्धेशानां दिग्दशैः संख्याय
 र्थम् एकशततमः एकसहस्रतम इति षष्ठादेशां संख्यादेः षष्ठादेः संख्याश
 हादेः परस्य उद्यो नित्यं तमः शतगमो भवति विंशत्यादिभ्य इति विकल्पे प्रोप्ते नित्यार्थ
 वचनम् संख्यादेस्तु विकल्प एव भवति षष्ठेः शतः षष्ठितमः सप्ततितमः अष्ट
 तितमः नवतितमः अंशसंख्यादेरिति किम् एकषष्ठः एकषष्ठितमः एकसप्ततः ए
 कसप्ततितमः शतौकः सूक्तसाम्नोः मताविति मतार्थे ब्रह्मणो न समर्थविभक्तिः
 प्रकृतिविशेषणो प्रत्ययार्थ इति सर्वमादिष्यते अस्मावाकशास्त्रे स्मिन्नस्य स्मावा
 कीये सूक्तम् मैत्रावरुणीयम् यजुस्तीयं सामवानवर्तीयम् अनुकरणशब्दा
 अस्तत्र यमात्रप्रधानाः प्रत्ययमत्तादयेति तेनानेकपदादपि सिद्धम् अस्य वामो
 यम् कया अभूयम् अप्यायानवाक्योऽल्लेख मतावित्येव मतार्थे उत्पन्नस्य क
 प्रत्ययस्य लभेव तस्यायानवाक्योऽभिधेययोः कथं पुनरप्यायानवाक्योऽप्रत्य

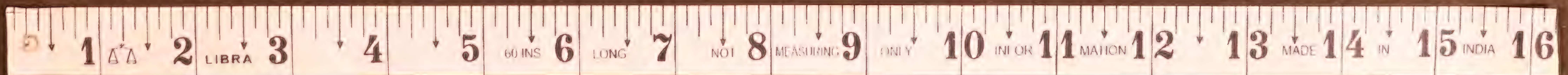

श्री.
काप्र.
३३

यः इदमेव लभ्यते न चापकेतद्विधानस्य विकल्पेन वाये लगिष्यते गर्दभां उशो
स्मिन्नास्ति गर्दभां उः अथापो न वाको वा गर्दभां उः दीर्घजीवितः दीर्घजीविनी
यः पलितस्तंभः पलितस्तंभीयः विमुक्तादिभ्योऽण मतावित्येव अथायानुवा
कयोरिति च विमुक्तादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः सत्तर्थाप्रत्ययो भवति अथायानु
वाकयोरभिधेययोः विमुक्तशब्दोस्मिन्नास्ति वेमुक्तः अथापो न वाको वा देवासुरः
राक्षसः विमुक्ते देवासुरमक्षसः उपसदवासन मरुपत्नी वल्गु सतन्त दशा
देवयम हविर्धानमहिरी सोमाष्टसन इरा अग्रा विस्मद्विद्वदिति गोषदादिभ्यो वा
न मतावित्येव अथायानुवाकयोरिति च गोषदादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः सत्तर्था
वृत्त्यप्रत्ययो भवति अथायानुवाकयोरभिधेययोः गोषदशब्दोस्मिन्नास्ति गोषदकः
अथापो न वाको वा इषेनकः मातरिश्चकः गोषद इषेता मातरिश्चन देवस्यता देवी
रापः क्रमोस्यावरोष्टा देवी द्विपरलोहण अंजन प्रणुर्तकृशान तत्र कृशालः पयः
बुनित्येव तत्रेति सप्तमी समर्थात्ययि शास्त्रात् कृशाल इत्यस्मिन्नेव वृत्त्यप्रत्ययो भवति

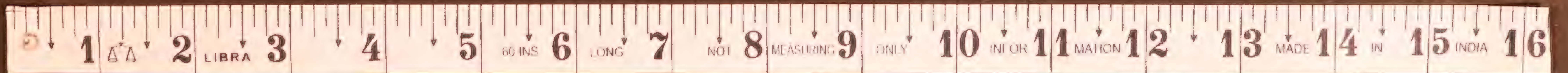
ति पथिकशालः पथकः आकर्षादिभ्यः कन् तत्रेतेव ऊशालइतिव आकर्षा।
 दिभ्यः सममीसमर्थेभ्यः ऊशालइत्यस्मिन्नर्थे कत्यत्ययो भवति आकर्षकः त्सा।
 रुकः आकर्षत्स रूपिणामपि चंडे अशानि अशमन् निचयजय अयनयपादङ्गा
 दङ्गादशकृति धनदिराणात्कामे तत्रेतेव कन्निति च धनदिराण्यशान्नाभ्योस
 ममीसमर्थेभ्यो कामइत्यस्मिन्नर्थे कत्यत्ययो भवति कामः इच्छाप्रतिलापः धने
 कामः धनकोदेवदत्तस्य दिराण्यकोदेवदत्तस्य स्वांगेभ्यः प्रसिते तत्रेतेव कन्निति
 च स्वांगवाचिभ्यः शब्देभ्यस्तत्रेति सममीसमर्थेभ्यः प्रसितइत्यस्मिन्नर्थे कत्यत्ययो भ
 वति प्रसितः प्रसक्तस्तत्परइत्यर्थः केषोपुप्रसितः केशकः दंतकः केशरचनायोप्र
 सक्तउच्यते वक्तवचने स्वांगसमुदायादपियथा स्यात् दन्तोष्टकः केशनायकः॥
 उदगाद्गाघूने तत्रेतेव प्रसितइतिव उदरशास्त्रात्सममीसमर्थेभ्यो प्रसितइत्यस्मिन्न
 र्थे कत्यत्ययो भवति आघूतइतिप्रत्ययार्थविशेषणम् आघूतः अविनिर्गीयः उदरेवि
 शतीभाण्यतेयोबुभक्षयात्पर्यपीयते उदरेप्रसितः आघूतः औदरिकः आघूतइति।

जं.
काप्र.

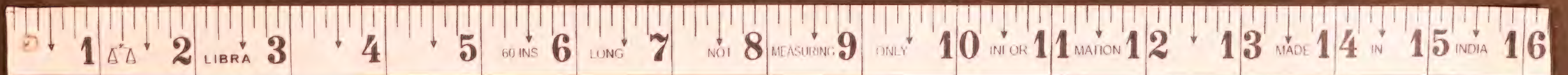
३३८

किम उदयकः मस्येनपरिज्ञातः कन्यत्ययइहस्यते मस्यशान्तिर्देशादेवतृती
यासमर्थात्परिज्ञातइत्यस्मिन्नर्थेकन्यत्ययोभवति मस्यशब्दोयंगुणवाचीपरिः
सर्वतोभावेयोगोः संबद्धो जायते किंचिदपि वैगुण्यस्य नास्ति तस्य दमभि
धानम मस्येनपरिज्ञातः मस्यकोवत्सः मस्यकः शालिः मस्यकः शीधुः मस्यको
मणिः आकारपुद्गलार्थः अंशोदारी अंशशब्दात्रिदेशादेव द्वितीयासमर्था
द्वारोत्यस्मिन्नर्थेकन्यत्ययोभवति अंशोदारी अंशकोदायादः अंशकः पुत्रः द्वा
रीत्यावेश्यकेणितिः तत्रेतिषष्टीप्रतिषेधात्कर्मणि द्वितीयेव भवति तत्रादवि
रापत्यते तत्रशब्दात्सप्तमीसमर्थादविरापत्यतइत्यस्मिन्नर्थेकन्यत्ययोभवति
अविरापहतः स्लोककालायनीतइत्यर्थः तत्रादविरापहतस्तत्रकः यदः तत्रा
कः प्रावारः प्रत्ययोनवउच्चाते ब्राह्मणकोमिके संज्ञायाम ब्राह्मणकउमिको
शब्दो कन्यत्ययान्तो निपात्यते संज्ञायां विषये ब्राह्मणकोदेशः उमिकायवागुः
यत्रापुपनीविनो ब्राह्मणस्तस्य ब्राह्मणक इतीयं संज्ञा अस्याच्चावयवायुः रुमि

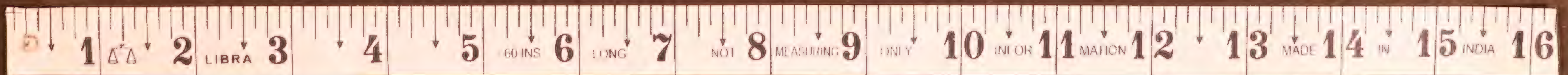
केतुच्येते शीतोस्माभ्योकारिणि शीतोस्मशब्दाभ्योकारिणिभिधेयेकत्वत्वयो।
 भवति क्रियाविशेषाणां द्वितीया समर्थादयं प्रत्ययः शीतं करोति शीतकः शूलसो
 न्द्र इत्यर्थः उस्मं करोति उस्मकः शीघ्रं करोति दह इत्यर्थः अधिकं अधिकमिति
 अधिकोद्गोणः कार्ये अधिकत्वात्सीद्वोणेन कर्तारि कर्मणि चाप्याशूष्णशब्दा
 कत्वत्वयोन्तानि पाठ्येते कमिता इत्यस्मिन्नर्थे अभिः एते दीर्घेते निपात्यते अनु
 कामयेत अनुकः अभि कामयेत अभिकः अभीकः पार्श्वेनान्विच्छति पार्श्वशः
 द्वात्रितीया समर्थादन्विच्छतीति पार्श्वकः कौस्तिको जालिक उच्यते अयः शू
 लदंशजिताभ्योऽयं शूलोऽन्विच्छतीत्येव अयः शूलदंशजितशब्दाभ्योऽत्रितीया
 समर्थाभ्योऽन्विच्छतीत्यस्मिन्नर्थे यथा सैवोऽयं शूलोऽयं प्रत्ययो भवतः तीक्ष्ण उपा
 योयः शूलम् तेनान्विच्छत्यायः शूलिकः रामाभिक इत्यर्थः देभः देशजिते तेना
 न्विच्छाति दंशजितिकः दंभिकः इत्यर्थः तावतिष्ठेत्प्रहणमिति लखा तावतः
 प्रहणस्तावतिष्ठः रास्यतेनेनेति प्रहणम् प्रकृतिविशेषाणां चैतत् प्रहणप्रत्य

३५ पाठ्येतेऽप्याशूष्णशब्दाभ्योकारिणिभिधेयेकत्वत्वयोः

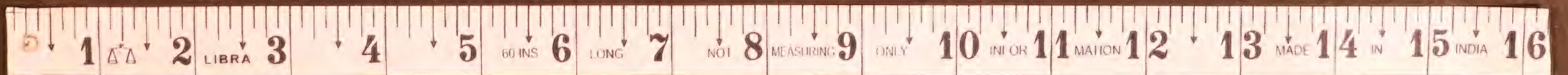

ओं.
काप्र.
३३५

यान्तात्प्रातिपादिकाद्गुहोपाधिकान्तात्प्राथम्येन कन्यस्योभवति पूराणाप्रत्ययस्य
चवालकाभवति द्विकेन त्रयेण यं शं गृह्णाति द्वितीयकेन गृह्णाति द्विकेन
तीयं त्रिकेन तृतीयकम् चतुर्थं चतुर्थकम् चतुष्कम् तावतिथेन गृह्णातीति
कन्यकृत्याः पूराणाप्रत्ययस्य चतुर्थे लक्षणेन त्रयेण यं गृह्णाति षट्कोः
देवदत्तः पंचकः चतुष्कः इति करणो विवक्षितार्थः तेन ग्रन्थविषये मवग्रहणं।
विज्ञायते नान्यविषयम् मयं चाग्रामाणीः मरुतिप्रथमा ममर्था देवामिति षष्ठी
र्थकन्यस्योभवति ग्रामाणीः प्रधानो मत्वा इत्यर्थः देवदत्तो ग्रामाणीरेषां देवद
त्तकः यत्तदत्तकः ग्रामाणीरिति किम् देवदत्तः शात्रुरेषाम् श्रृंगलमस्य वं पंचक
रभे श्रृंगलशब्दात्प्रथमा ममर्थादस्येति षष्ठीर्थकन्यस्योभवति यत्तत्प्रथमा
ममर्था वन्धने वेत्तवति यत्तदस्येति निर्दिष्टकरभश्चेत्तमभवति श्रृंगलमस्य
वन्धने करभस्य श्रृंगलकः करभः उष्णाणां बालकाः करभाः तेषां काष्ठमयं
पाशकं पादे वा तिष्ठत्यनेन उच्यते श्रृंगलमिति यद्यपि रत्नादिकमपि तत्रास्ति

तथापि श्रेष्ठलमस्तन्त्रीकरणे भवति साधनमिति वन्धनं तद्व्यते उक्त इति
 निपात्यते उत्तमाचेत्स भवति उद्भूतमनो यस्य स उत्तमाः उक्तं ज्ञात्वा साधनक्रि
 यावचनात्तदतिकृत्य स यो निपात्यते उक्तो देवदत्तः उक्तः प्रवासी उत्सक इत्य
 र्थः कालप्रयोजनाच्चेति अर्थलभ्या समर्थविभक्तिः कालात्प्रयोजनात् च य
 यायोगसमर्थविभक्तियुक्ता द्वौ गोभिर्धेये कृत्यत्ययो भवति कालोदिवसादिः
 प्रयोजनकारणम् रोगस्य फले वा द्वितीये हि भवो द्वितीयकोत्तरः तृतीयकः च
 तृर्थकः प्रयोजनात् विषयुष्मेर्जनितो विषयुष्ककोत्तरः काशयुष्ककः उल्लेका
 यो मस्योत्सकोत्तरः शीतकोत्तरः उत्तमसूत्रात्संज्ञाग्रहणमप्युच्यते तेनायं प्र
 कारनियमः सर्वोपलभ्यते तदास्मिन्नन्वये संज्ञायाम् तदिति प्रथमा समर्थ
 दास्मिन्निति समर्थकृत्यत्ययो भवति यत्तत्प्रथमा समर्थमन्त्रे वेत्त्याय विषयं
 भवति प्रायेण बाह्यम् संज्ञाग्रहणं तदन्तोपायिः गुडाष्टपाः प्रायेणान्नमस्योपो
 णिमास्यो गुडाष्टिका तिलाष्टिका क्लृप्तारिका त्रिपुरटिका यौगिमासी वराके भ्यः

ॐ.
काप्र.

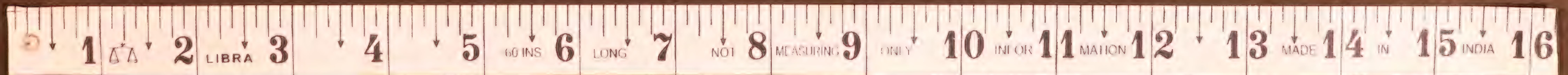
३४

त्रिःवक्तव्यः वदकिती कल्मासाद्यन् कल्मासशब्दादन्त्ययोभवति तदस्मिन्नने
श्रये संज्ञायोरित्यस्मिन्नियमेन कारो हिसर्गार्थः कल्मासाः श्रयेणात्र मस्योपयोगमा
स्योपयोगमासीकोत्पत्ती श्रियंश्चन्दोपीते श्रियत्रितिनियात्ते च्छन्दोपीतश्च
स्मिन्नर्थेन कारः सगर्थः श्रियोवात्सल्यः श्रियाश्चन्दोपीतश्चित्वाक्यार्थेपदवचनम
च्छन्दोवाश्रयभावः तदधीति चंश्चकश्चन्दोपीतेच्छन्दः वाग्रहणमनुवर्तते।
तासतिथिप्रदानमिति लोवेति आहमेनेव भक्तमिनिवर्तते आहमिति प्रकृतिः अने।
नेति प्रत्ययार्थः भुक्तमिति प्रकृतिविशेषणम् आहशब्दाद्भक्तोपाधिकादनेनेति
तृतीयांशेतिवर्तते प्रत्ययोभवतः आहशब्दः कर्मनामधेयम् उत्साधनेद्वयेवर्तित
प्रत्ययमत्पादयति आहंभुक्तमनेन आदी आहिकः इतिवर्ततेः समानकालग्रहण
म् अथभक्ते आदेशः आहइतिमाभूत् सर्वोदितिः अनेनेति प्रत्ययार्थः कर्तान्वर्त
तेनच क्रियामेतोराकर्ता संभवतीति योकोचित्क्रियामभ्याहृत्य प्रत्ययो विधेयः ए
वैषाद्वादेनेत्यस्मिन्नर्थे इति प्रत्ययोभवति एवं गते अनेन भक्तेपीते वा सर्वोदिति

लोपविधिः सप्तविंश विद्यमाने पूर्वमस्मिन्निति सप्तवैशालिप्यदिकम् तस्य पूर्वशब्देन
 तदेतविधिः सप्तवैशालिप्यदिकात् पूर्वशब्दान्तादनेनेत्यास्मिन्नर्थे इति प्रत्ययो भवति ॥
 कृते पूर्वमनेन कृतपूर्वकदम् भुक्तपूर्वकदनेन सप्तमेति समासकृत्तादितः क्रिय
 ते योगदेयेन चानेन पूर्वदितिः सप्तवैशालिप्यदिके परिभाषादयेनाप्यते अपदेशिवद्भावेन
 तियदिकेन ग्रहणावत् प्रातिपदिकेन तदेतविधिने भवतीति इष्टादिभ्यः अनेनेत्ये
 व इष्टादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्योनेनेत्यास्मिन्नर्थे इति प्रत्ययो भवति इष्टमनेन रक्षीयतेष्ट
 ती आह्वेकस्येति सयस्य कर्मणीति सप्तस्युपसंज्ञायते इष्टमने उपसादितनिगदितप
 रिवादितः तिकश्चित्तिपचित् संकलित परिकल्पित संरचित परिरचित अचित
 गाणित अवकीर्ण आयुक्त निरुद्धीत आम्नात श्रुत असेवित अवधारित अवकल्पि
 त निराकृत उपाकृत उपकृत अनुयुक्त अनुगणित अनुयुक्तित व्याकृतित कृत
 सिपरिपन्थिपरिपणोपयवस्यातारि परियेथित परियरित इत्येतौ शब्दौ छंदसि वि
 षयेनियतेने पयवस्यातारिवाक्छेपयवस्याताप्रतिपत्तिः सपत्न उच्यते मातापरिय

१३.

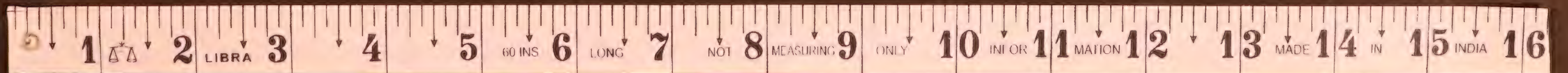

ॐ.
काप्र.
३४१

स्थितो विदन् मातापरिपरिणो विदन् अनुपद्यन्तेष्टा अनुपदीति निपात्यते अन्तेष्टा
चेद्भवति अनुपदीगवाम अनुपदीउष्माणाम सादादृष्टी संज्ञायाम सादादृष्टोद्य
यम् तस्मादिनिप्रत्ययो भवति दृष्टीवाच्यो संज्ञाग्रहणम् अभियेयनियमांशम्
सादादृष्टा सादी सातिणो सातिणः संज्ञाग्रहणा उपद्रष्टव्यो च तेन दाता ग्रहीता वा
ते त्रियः परत्वे च विकितस्या ते त्रियजिति निपात्यते परत्वे च विकितस्य इत्यस्मिन्नर्थे
वाक्यार्थे पदवचनम् परत्वे ज्ञादा विकितस्य रतिपरलोपोचः प्रत्ययश्च निपात्यते
परत्वे च विकितस्य ते त्रियो व्याधिः ते त्रिये ऊष्टम् परत्वे च जन्मान्तराशीरम् तत्र विकि
त्यः ते त्रियस्य माथो प्रत्याख्यो व्याधिरुच्यते नाम तस्य निवर्तत इत्यर्थः अथवा ते
त्रिये विषम् परत्वे च पराशीरे सट्क्रमण्य विकितस्य अथवा ते त्रियानिहणानि
यानि सस्याथे ते ज्ञानानि ते ज्ञाने च विकितस्यानि विनाशयितव्यानि अथवा ते त्रि
यः पारदारिकः परदागः परत्वे च तत्र विकितस्यो निरहीतव्यः सर्वे चैतत्प्रमाण
म् इन्द्रियमित्ति लिंगमित्त् द्रष्टृमित्त् दृष्टमित्त् ज्ञमित्त् दत्तमित्ति वा इन्द्रियमित्यो

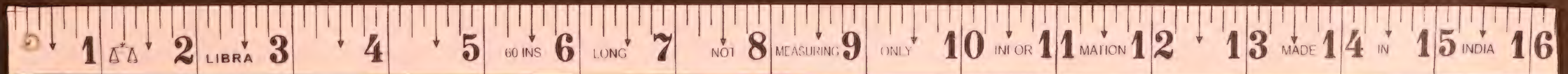
तोदात्रेशाहृष्येनिपात्यते इतिरेषाचक्षरादीनां करणानाम् तथाच व्युत्पत्तेरिति
 यमेदर्शयति इत्युपशब्दात्समीपसमर्थोल्लिङ्गमित्यस्मिन्नर्थे च प्रत्ययो भवति इति
 स्मल्लिङ्गमित्ययम् इत्युपशब्दात्समीपसमर्थोल्लिङ्गमित्ययम् इत्युपशब्दात्समीपसमर्थोल्लिङ्गमित्ययम्
 मस्तीति इत्युपशब्दम् तृतीयसमर्थोल्लिङ्गमित्ययम् आत्मनाहृष्यमित्यर्थः इत्युपशब्दात्समीपसमर्थोल्लिङ्गमित्ययम्
 नामेवितम् तः स्वरेण विज्ञानोत्पादार्थ इत्युपशब्दम् आत्मनाविषयेभ्योदत्तम् यथा
 यथेन्द्राण्यदितिकरणः प्रकारार्थः सति संभवे व्युत्पत्तिरित्यथापि कर्तव्या इति
 ध्वनियमादिति वा शब्दः प्रत्येकमहि संव्यमानो विकल्पानां स्वातंत्र्ये दर्शयति ॥
 दस्यास्त्यस्मिन्निति मत्तम् तदिति समर्थविभक्तिः अस्यास्मिन्निति प्रत्ययार्थो अस्तीति
 तिप्रकृतिविशेषणम् इतिकरणो विवक्षार्थः तदिति प्रथमा समर्थोदस्येति च
 स्मर्थे अस्मिन्निति मत्तम् यथे च मत्तम् प्रत्ययो भवति यत्तत्प्रथमा समर्थोदस्येति च
 अस्याप्याधिके चेतद्भवतीत्यर्थः इतिकरणस्ततश्चेद्विद्वत्ता गावोऽस्येति गोमा
 नेवदत्तः यवमान् वृक्षा अस्मिन्नेति वृक्षवात्यर्थः स्रजवानिति तिकरणो हिषयति

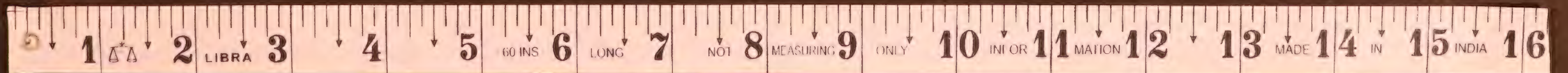
ओ.
काप्र.

३५२

यमः भूमनिन्दाप्रशंसास नित्ययोगेति प्रायेण स संगोक्तिविवक्षयो भवन्ति मन्त्रवा
दयः गुणवचनेभ्यो लवक्तव्यः शुक्लागुणोऽस्ति शुक्लः पटः कृष्णः पतिः पीतः ॥ र
सादिभ्यश्च रसादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यो मन्त्रप्रत्ययो भवति तदस्यास्मात्प्रतिविष
ये रसवान् रूपवान् किमर्थमिदमुच्यते न ह्येवौ वमन्त्रप्रसिद्धः रसादिभ्यः पुनर्वच
नमन्यति वृत्त्यर्थम् अन्ये मन्त्रं शीयामाभूवन्निति कथं रूपिणी कस्या रूपिकोदावकः
रसिको न दृशति प्रायिकं मेतद्वचनम् इति कारणेण विवक्षार्थो न वर्तते अथवा गुणा
दित्यत्र पद्यते तेन ये रसे नैन्द्रियादिग्राह्या गुणास्तेषामयं यावत् इह माभूत् रूपिणी
एक इति दर्शनीयता गम्यते रसिको न दृशति भावयोगः रसे रूपवर्णगंधस्पर्शशब्द
स्नेहस्वरगुणात् एकावः गुणग्रहणं रसादीनां विशेषणम् प्राणिम्यादातो लज्ज
तस्याम् प्राणिम्यावाचिनः शब्दादाकाशनाहप्रत्ययो भवति अन्यतरस्यामन्त्रार्थे वृत्त
लः वृत्तवान् कर्णिकालः कर्णिकावान् प्राणिम्यादिति किम् शिखावात्प्रदीपः आ
त इति किम् हस्तवान् पादवान् प्राणिम्यादिति वक्तव्यम् इह माभूत् चिकीर्षा स्यात्

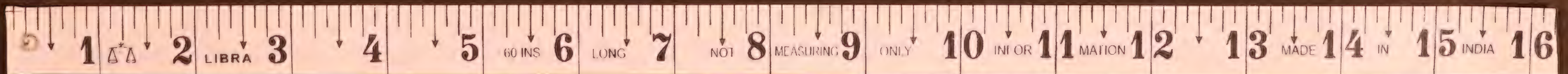
स्ति त्रिदीर्घास्यास्ति प्रत्ययसरेणैव सिद्धे च कार-चूडालोसीति स्वीरितो वानुदात्रेपदा
 दाविति स्वीरितवाधनार्थः सिध्मादिभ्यश्च लज्यतरस्यामित्यनुवर्तते सिध्मादिभ्यः
 प्रातिपदिकेभ्यो लः प्रत्ययो भवति मतर्षेयतरस्याम् सिध्मलः सिध्मवान् गाडुलः
 गाडुमान् अन्यतरस्यामग्रहणो नमत्तपुमसश्चीयते नत प्रत्ययो विकल्प्यते तस्मात्
 कारान्तेभ्यश्चित्तौ प्रत्ययौ न भवतः सिध्मगाडुमाणा नानि वीजनिष्पन्न पुष्पयोमः
 हनुमत्तमोमपश्च पासिधमन्योः दीर्घश्च वातदन्तबलाललादानो रुद्रश्च मणिः
 जटाचटाकलाः मलिकालः उपतापत् विचर्विकालः विषादिकालः मूर्खालः ॥
 वत्सामाभ्यां कामवले वत्सामशब्दाभ्यां लः प्रत्ययो भवति मतर्षेयथासांवाका
 मवतिर्वलवतिववाचो वत्सलः अंसर्जः वृत्तिविषये वत्सामशब्दो स्वभावात् कामा
 वलेयावर्तमानो नतदति प्रत्ययमुत्पादयतः नतत्र वत्सार्थः अंसार्थे वा विद्यते वत्स
 लः स्निहवानिति गम्यते वत्सलः सार्धवत्सलः पिता अंसल इति चोपचितमोमोव
 लवानुच्यते नवायमर्थो मत्तपि संभवतीति तित्ये लजेव भवति फेनादिलश्च फे

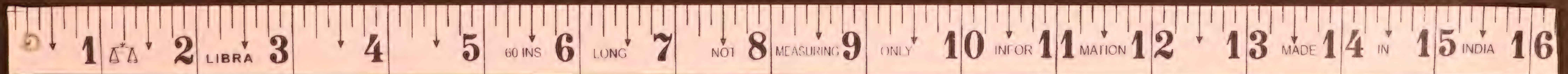
ॐ
काप्र.

३०१

नशादादिलः प्रत्ययो भवति मतर्षे च कागल्लश्च अन्तरस्यामिति मन्त्रप्रससशा
पार्थम्य सर्वत्रैवानुवर्तते ते फेनिलः फेनलः फेनवान् लोमादिपामादिपिष्ठादिभ्यः
शनेलवः लोमादिभ्यः पामादिभ्यः पिष्ठादिभ्यश्च त्रिभ्यो गानाभ्यो यशामेवैवान्
इलव इत्येते प्रत्यया भवन्ति मतर्षे मतप्रचलोमादिभ्यः शो भवति लोमशः ला
मवान् पिष्ठादिभ्यः इलः प्रत्ययो भवति पिच्छिलः पिच्छवान् उरसिलः उरस्वान्
लोमन् रोमन् वधुवभ्रुदगिकपिमनितरुलोमादिः पामन् वामन् हेमन् श्लेष
न् कडुवधुर्वलिः सामभ्रगकल्याणो शाकी पलाशो दंष्ट्रो ह्रस्वमेव विष्ठागित्त
रपटलोपश्चाकृतसन्धेः लक्ष्णाश्च पामादिः पिच्छउरम् भुवकावुवकाजटावा
दाकालाः क्षेपे वर्णउदकप्रज्ञापिष्ठादिः प्रज्ञाप्रदावां वृत्तिभ्याम् प्रज्ञाप्रदाश्च
वृत्तिरित्येतेभ्यो गानाप्रत्ययो भवति मतर्षे मतप्रसमर्षीयते प्रातः प्रज्ञावान् आदः
प्रज्ञावान् आर्तः प्रज्ञावान् वार्तः वृत्तिवान् तयः सदस्त्राभ्यां विनीनौ तयः सदस्त्र
शास्त्राभ्यां यशामेवैविनीनौ प्रत्ययो भवतः मतर्षे प्रत्ययार्थयोस्तयशामेवैव

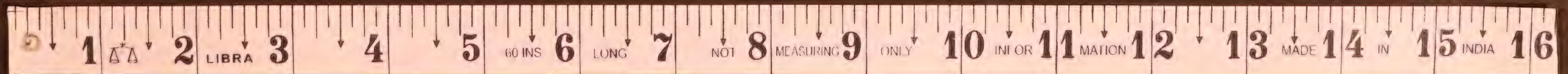

वैवैकानप्रकरणेनेष्यते तपोस्यास्मिन्विद्यते तपसीसहस्री अमंततादृदन्ता
 असिद्धेप्रत्ययोपुनर्वचनमाणावापामाभूत् इतिसहस्रातठनपिवाप्यते आच
 तदःसहस्राभ्यामाप्यत्ययोभवति मत्तर्णे तापसःसाहस्रःप्राप्रकरणोत्पत्ना
 दिभ्युपसंख्यानम् ज्योत्स्नाविध्यते ज्योत्स्नःयत्नःतामिस्रःकौंडलःकौतपःवै
 सर्पःवैपादिकः सिकताशर्कराभ्यां च सिकताशर्कराशब्दाभ्यामाप्यत्ययोभव
 ति मत्तर्णेसैकतोचदःशार्करामथु अदेश इहोदाहरणम् देशेनविलंबौच
 सिकताशर्कराशब्दाभ्यांदेशोभिधेयेनविलंबौभवतः चकारादाव मत्तपचक
 स्यपुनर्येलक मत्तवादीनामस्यतमस्याविशेषाभावात् सिकतास्मिन्विध्यते
 सिकतासैकतेदेशः सिकतिलःसिकतावान् शर्करादेशःशर्करिलःशार्करः
 शर्करावान् देशइतिकिम सैकतोचदःशार्करामथु दंतउन्नतउरव उन्नतग्रह
 णम् प्रकृतिविशेषणम् दंतशब्दादुन्नततोपायिकाउरःप्रत्ययोभवति मत्तर्णे
 दन्ता उन्नताग्रस्यसन्तिदेतरःउन्नतइतिकिम दन्तवान् ऊषसापिसकमथराः

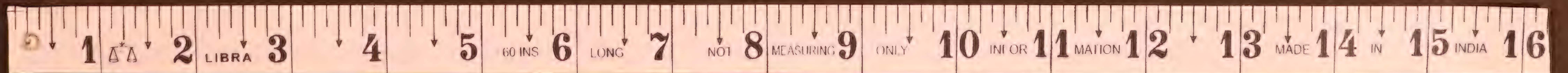

मो.
काप्र.
३४५

रुषसविस्सुस्समधुशब्दोभ्योरप्रत्ययोभवति मतर्षेऽभ्यरम देवम सविस्सु सु
काप्रम सुस्सरःपशुःमधुरोगुइतिकरणोविवक्षायेः सर्वत्रैवाभिधेयनियमे.
करोति इहनभवति रुषोस्मिन्नन्तेदेविघते मधोस्मिन्निघते इतिरप्रकरणोविव.
मावनावकंजेभ्यउयसेत्यानम् त्वमस्यास्तिकेठविवरंमहत त्वरःमावमस्यास्ति
सर्वस्मिन्नन्तयोमावरःनावरःकंजावस्यस्तःकंजरः दस्तिहन्कंजशब्देनोच्यते न
गापोसुपेभ्यश्चेतिवक्तव्यम् नगरम् पांडुरम् पांसुरःकच्छादसत्तेच कःकुरः
स्वार्थेवापोइरोवर्णोयथायेण्यामलादयइतिभाष्ये युदुभ्योमः॥ युडुइत्येताभ्यो
मप्रत्ययोभवति मतर्षे युमःडुमः इतिशब्दादेतोडुमिषुचमत्तप्रविकल्पते ॥
केशाहोयतरस्याम् केशाशब्दादयतरस्यावप्रत्ययोभवति मतर्षेननुचप्रक
तिमत्यतरस्याग्रहणमस्तेवमत्तपामश्चयार्थमतदित्युक्तम् अनेनतइतिठनो
प्रायेतेततःवार्थरूपेभवति केशवःकेशी केशिकःकेशवावितिप्रकरणो
त्येभ्योपिह्यतेइतिवक्तव्यम् मीणावःहिरण्यवःविम्बावःऊरगावम् इष्टका

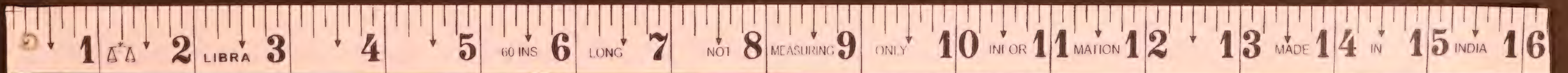

वम गतीवम शुणोसोलोपश्च शुणोवः कंदसीवनिपोवक्तव्यो वश्चमत्तश्च रथीर
 भूत्पुङ्गलानी समगलीरियेवधुः वनिम मचवानमीसेदे वकारमत्तपौउहाचउह
 तीवमेधारणाभ्यामिरत्रिवौवक्तव्यो मेथिरः रथिरः गोश्चनकाकात्संज्ञायाम् गो
 श्चनकशाब्दाभ्यां वप्रत्ययौ भवति मतर्षे संज्ञायां विषये गोरीवेयनुः श्चनकवेय
 नुः इत्यादीपि भवति गोरीवेयनुरिति तस्यादिमंदिता इत्यदीचयो रुभयथा सूत्रे
 प्रमाणम् कोडोडादीरनीरेवो कोडोडाशाब्दाभ्यां यथा संख्यमीरनीरेवो प्रत्ययौ भ
 वतः कोडीरः श्रोडीरः रजः कृष्णसतिपधर्मेवलव रजः प्रकृतिभ्यः प्रातिपदिके
 भावलः प्रत्ययौ भवति रजसलासी कृषीवलः ऊर्ध्वी आसतीवलः शौरिकः प
 र्धलो राजा वलेरिति दीर्घतम इति करणो विषयानियमाथः सर्वत्र संव्यप्यते ते
 नेहन भवति रजोमिश्रमे विधेते इति वलः प्रकरणान्येभ्योऽपि दृश्यते इति वक्तव्य
 म भ्रातृवलः पुत्रलः उत्सर्गवलः दंतशिखात्संज्ञायाम् दंतशिखा^{द्वय}त्संज्ञायाम् भुवलः
 प्रत्ययौ भवति मतर्षे संज्ञायां विषये दंतवलौथोम्यः शिखवलं नगरम् ज्ञात्स्ना

जो.
काय.
३४५

तमिस्राष्ट्रंगिणोर्जैविद्धंजैवलगोमिन्मलिनमलीमसाः ज्योत्स्नादयःशास्त्रामन्त्रे
निपात्येते संज्ञायाविषये ज्योतिषउपपात्तोयोनश्चप्रत्ययोनिपात्येत्त्यात्वाचंद्रपु
भातमसउपयेतेरप्रत्ययः तमिस्रागत्रिःसीतमन्त्रम अत्यत्रापिटप्रपते तमिस्र
वभः शृंगादिनःप्रत्ययोनिपात्यते शृंगिणरुजैः प्रसृगागमोनिपात्यते गोमीमे
लशाब्दादिनजोमसचौप्रत्ययोभवतिपात्यते मलिनःमलीमसः अतदतिठनो।
अकारोतात्यातिपदिकादिनिठनोप्रत्ययोभवतः मन्त्रे देशीदेशिकःछत्रीछा
त्रिकः अन्यतरस्यामित्याधिकारात्मन्त्रेपिभवति देउवान् छत्रवान् उपरकराणं
किम् खट्वावान् एकाक्षराग्रतोजातेः समस्योचनतोस्मृतौ एकाक्षरातीवत वि
वान् सवान् कृतःकारकवान् हारकवान् जातेः व्याघ्रवान् सिंहवान् समस्योद
शप्रस्योमेतिदेउवतीशालादृतीकरणविषयनियमाद्यैः सर्वत्रसंबंधातश्चक्रम
तेनकुविद्धवत्यपि कीयीदायीतंडलीतंडलिकउति व्रीह्यदिभ्यश्च व्रीह्यादिभ्यःशा
तिर्पादिकेभ्यामन्त्रेइतिठनोप्रत्ययोभवतः मन्त्रप्रत्ययोभवत्येव व्रीहीव्रीहिकः

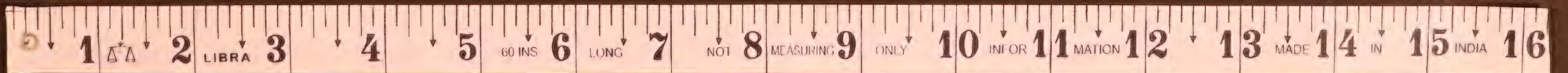

ब्रीहिमान् मायीमायिकः मायावान् तसर्वेभ्यः ब्रीह्यादिभ्यः प्रत्ययद्वयमिष्यते
 किं तर्हि शिवादिभ्यः परिशिष्टेभ्य उभयम् शिवा मालामेव लामेव लावीणामेता
 वडवाप्रष्टकावलाकापताकाकर्मन् चर्मन् इत्येतेभ्य इतिरेवेष्यते यवापद्यनौक
 मारी इतेतेभ्य इकन्नेव परिशिष्टेभ्यः धावपि प्रत्ययो भवतः ब्रीहियद्गां किम् याव
 तातर्ह्यदिषु ब्रीहिशब्दः पठ्यते तत्र च इति ठनौ चकारेण विधीयते एवं तर्हि तर्ह्यदि
 षु ब्रीहियद्गां मर्ष्यद्गां विज्ञायते शालयोऽस्य संति शालिलः शाली शालिकः शा
 लिमानिति ब्रीहिमालामेव लामेता वडवा ऊ मारी नौ वीणा शिवा यवापदा कर्मन्
 चर्मन् वर्मन् वडवाप्रष्टकावलाकापताकाशीर्षान्नमः तन्दादिभ्य इलश्च तन्दा
 दिभ्यः प्रातिपदिकभ्यो मतर्ष्ये इलः प्रत्ययो भवति चकारादिति ठनौ मतर्ष्ये तर्हिल
 तर्ही तर्हिलः तन्दावान् उदीरिलः उदीरी उदीरिकः उदीरवान् तन्दा उदीरपि च उदीरवत्री
 हिस्वांगविद्ब्रह्मे एकगोष्ट्वाद्दसन्नित्यम् एकष्ट्वांगोष्ट्वाश्च प्रातिपदिकानि
 त्वेव न्यायेण भवति मतर्ष्ये एकशतमस्यास्ति एकशतिकः एकसहस्रिकः गोष्ट्

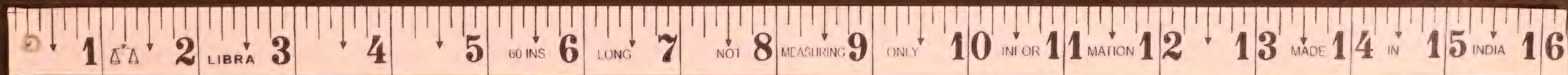

जं.
काप्र.
३५५

वात गोशानिकः गोमहासिकः अतश्चेव एकविंशतिरस्यास्ति गोविंशतिरस्यास्तीति
नभवति कथं मेकगविकः समासोते कृते भविष्यति कथं गोशकटिकः शकटीश
हेनसमानार्थः शकटशब्दस्ततो भविष्यति अवश्येव अतश्च नुवर्तयितव्यम् हेहे
पतापगार्हात्याणि स्यादिति रित्येव मायथेन नित्यग्रहाणो मन्त्रयोवाथनार्थम् कथ
मेकद्वयवत्तादिति असाधुरयमेकेन वा द्वयवत्तादिति समर्थयितव्यम् शतमह
स्रोताश्च निष्कृत शतोताश्च सदस्रोताश्च प्रातिपदिकान्मत्तैर्बन्धनस्यो भवति ॥
तौ चेच्छतमहस्रोतानिष्कृतयो भवतः निष्कृशतमस्यास्ति नैकशानिकः नैकमहासि
कः सुवर्णानिष्कृशतमस्यास्तीत्यनभिधानाद्भवति आपदास्तप्रशंसयो र्यप
शदतप्रशंसप्रकृत्युपाधी शदतप्रशंसाविशिष्टैर्येवर्तमानादुपशशाघपुत्र्य
यो भवति मतर्षै शदतेरूपमस्यास्ति रूपः कार्ययाः रुपाः केचनः प्रशस्तेरूपम
स्यास्ति रूपो गोः रूपः पुरुषः निष्कृतनात्ताडनादीनादिषु पुरुषादिरूपेण इत्ययने
तदादतमित्ययने अदतप्रशंसयोरितिकिम् रूपवान् यपप्रकरणो न्यभ्योदश्य

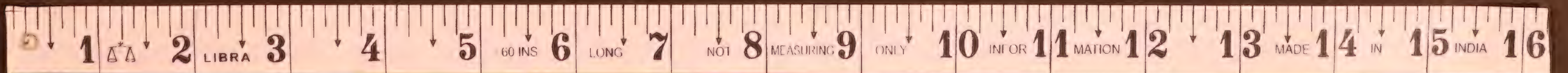
इति वक्तव्यम हिम्याः पर्वताः गुण्यावाहनाः अस्मायामेयासृजो विनिः अस्मन्ता
 त्यातिपदिकात् मायामेयासृज इत्येतेभ्यश्च मत्तर्षे विनिप्रत्ययो भवति मत्तस्यैव
 समुप्रायतयव असेताज्ञावत् पयसी यशसी मायावी मेया मेयावीसृज सृग
 वी मामाशज्ञात् तत्रीत्यादिपाठादिति वतावपि भवतः मायी मायिकः बहुलः
 सृत्सि सृदसि विषये बहुल मत्तर्षे विनिप्रत्ययो भवति अयेतेजसि न च भव
 तिसूयो वचस्तान् सृदो विनिप्रकारेण अष्टोमे खला हयो भय रुजा हृदया नो दीर्घ
 वेति वक्तव्यम् अष्टावीमेखलावी हयावी उभयावी रुजावी हृदयावी हयो भय हृद
 यानि दीर्घं प्रयोजयेति वर्मणः वेति वक्तव्यम् वर्मवी सर्वत्रामयस्योपमेखान
 म् सृदसि भाषायां च ग्रामयावी शृगहृदाभ्यामारकन्यतयो वक्तव्यः शृगारकः
 हृदारकः फलवहोभ्यामितच् फलिनाः वर्दिणाः हृदयाश्चलन्यतरस्याम् हृद
 यालुः हृदयी हृदयिकः हृदयवान् शीतोऽसत्प्रेभ्यस्तन्महत्तश्चित्वाल् वक्त
 वः शीतन महत्तेशीतालुः उष्णालः हृषालः हिमाश्चलः हिमन महत्ते हिमलः

जं.
काप्र.

३४७

बलाच्चलः बलेन सदतेवलूलः वातात्समूहेतन्नमदत इति च वातेन सदते वात
लः तेष्वेवमरुद्व्योचेति वक्तव्यम् पर्वतः मरुतः तदेवं सर्वे वरुणगृहणेन संपाद्य
ते रुणायायुम् ॥ रुणायाद्यायुस्त्ययो भवति मतर्षे मकारः पदसंज्ञार्थः रु।
णाविद्यते स्वरुणायुः केचिच्छब्दे गृहणामिदानुवर्तयति वाचो गमिति वाक्का
द्यात् स्मितिप्रत्ययो भवति मतर्षे वाग्मी वाग्मीनो वाग्मीनः आलजाटवो
वरुभाषिणि वाक्काद्यालजाटवो प्रत्ययो भवतः मतर्षे वरुभाषिणाभिधेये ग
मिते रपवाटः वाचालः वाचाटः कर्ता सित इति वक्तव्यम् यो हि सम्यगवरुभाषते वा
ग्मीत्येव भवति स्वामित्वे च ये स्वामित्वेनित्यात्ते ये च ये गम्यमाने सशब्दे च
ये वाचिनो मतर्षे ग्रामित्यप्रत्ययो नित्यात्ते स्वैश्च ये मस्यास्ति स्वामी स्वामिनो स्वा
मितः ये च ये इति किम् स्वान् अर्षा आदिभ्यो च अर्षाम् इत्येवमादिभ्यः प्रातिपदि
केभ्योः प्रत्ययो भवति मतर्षे अर्षासि विद्यते स्मिन्नर्षाः उरसाः आकृतिगताश्च
ये यत्राभिन्नश्चेत्ता शब्देन तदतो भियाने तत्सर्वमिह दृष्टव्यम् अर्षा उरस तद् वत

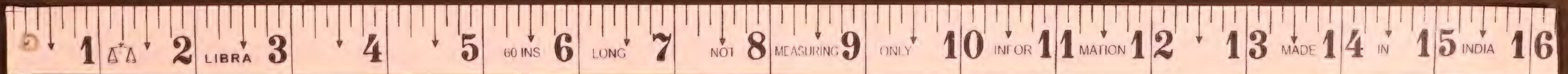
रपलित जाटाचाटाअभ्रअंजलवणासंगात हीरात वर्णात देहोपतापगर्हात
 प्राणिस्थितिः देहःसमासःउपतापोयोगाःगर्हानित्यम तद्विषयेभ्यःशास्त्रेभ्यःप्रा
 णिस्थार्थवाचिभ्यःइतिप्रत्ययोभवति मतर्थेदेहात्तावत् कवकबलयिनीशोख
 नूपुरिणी उपतापात ऊष्टी किलासी गर्हात कऊदावन्ती काकतालिकी प्रा
 णिस्थितिकिम पुष्पाफलवान्दतः प्राण्यमात्रेष्टते पाणिपादवतीसिद्धेप्रत्य
 येयुनर्वचनेवनादिवायनार्थम् वातातीसारगर्भाऊक्क वातातीसारशब्दाभ्यांउ
 तिप्रत्ययोभवति मतर्थेतत्सात्रियोगनचतयोःऊगागमःवातातीसारयोरुपता
 पतात्पूर्वणाप्रत्ययेसिद्धेऊगार्थमेवेदंवचने वातकीप्रतिसारकी पिशाचाश्चेति
 वक्तव्यम् पिशाचकी वैश्रवणः वयमिष्टराणात इतिरनुवर्ततेष्टराप्रत्ययान्ता
 त्यातिपादिकादिप्रत्ययोनियम्यते वयमि योत्पेयंचमोस्यामिमामःसंवत्सः
 रोवायंचमीउष्टुःनवमेदशमेसिद्धेसतिनियमार्थेवचनम् इतिरेवभवति सा
 खादिभ्यःसखइत्येवमादिभ्यःप्रातिपादिकेभ्यःइतिप्रत्ययोभवति मतर्थे सखी

ॐ
काप्र.

३४८

इतीमात्रादेयइतिपद्यते वीर्यादिषुमालाशब्दोस्तिनदिहादेयेमतर्थायना
शेषचनम सावडःखत्प्रकृष्टास्रश्रुलीककरुणाकृपणामोहप्रतीपशील
फलमालादेयै धर्मशीलवर्णातात अन्तशब्दःप्रत्येकमभिसेवयते धर्मा
दिशब्दात्प्रातिपदिकादितिप्रत्ययोनियम्यते मतर्था ब्राह्मणानां धर्मः सोम्या
स्तिब्राह्मणधर्माब्राह्मणशीली ब्राह्मणवर्णी हस्ताज्ञातो हस्तशब्दादिति
प्रत्ययोनियम्यते मतर्था समुदायेनचेज्जातिरभिधीयते हस्तोस्यास्तीतिहस्ती
हस्तिनोहस्तिनःजाताविति किम् हस्तवान्मुरुषः वर्णाद्वृक्षचारिणी वर्णा
शब्दादितिप्रत्ययोनियम्यते मतर्था समुदायेनचेद्वृक्षचारीभाष्यते ब्रह्मचा
रीति त्रैवर्णिकोभिप्रेतः सद्विद्याग्रहाणधर्मपनीतोब्रह्मचरतिनियममा
सेवतइत्यर्थः वर्णीवर्णिनौवर्णिनः ब्रह्मचारिणीति किम् वर्णावान् ब्राह्मणा
दयस्योवर्णावर्णिनश्च्यते पुष्करादिभ्योदेशे पुष्करादिभ्यःप्रातिपदिके
भ्यइतिप्रत्ययोनियम्यते समुदायेनचेदेशोभिधीयते पुष्करिणी पश्चिमी देश

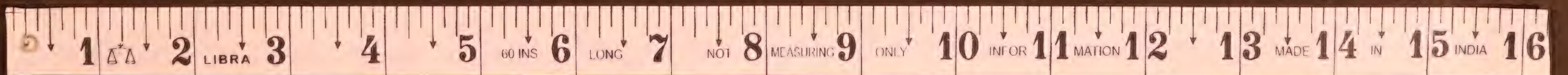

रुम्वेयदाउपमेव्यानम बाहुवली कुरुवली सर्वदेवेतिवक्तव्यम् सर्वेयनी
 सर्ववीनी सर्वेवेषीनदाः अथाशामन्निहिते अथी असन्निहितइति किम् अथ
 वान तदेताश्चेतिवक्तव्यम् याम्याथी हिरण्यथी पुष्कर पद्म उत्पल तमाल कु
 म्बुद नडकपिथ विस मृणाल कर्दम शालूक विगाह करीष शिरीषयवायदि
 राण्य वलादिभ्यो मन्त्रार्थेन्यतरस्याम् वलादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः मन्त्रप्रत्ययो भ
 वति अन्यतरस्याम् अन्यतरस्याग्रहणतत्प्रकृतइतिः समुच्चीयते वलवान् वली
 उत्साहवान् उत्साही वल उत्साह उहास उद्गमशिलानि चुल दल मुकुल कुल
 आयाम बायाम प्रयाम उपयाम प्रयाम शोराह अवरोह परिणाह संतायाम
 माभ्याम् मनेतात प्रातिपदिकापदिकान्माशब्दात् अइति प्रत्ययो भवति मत्तर्थे
 समुदायेन चेत्संज्ञागम्यते प्रथिमिनी दामिनी मशब्दात्तात् होमिनी सोमिनी से
 ज्ञायामिति किम् सामवान् केशेभ्यो वभयुस्तिन्नतयसः ॥ केशमिति मकारान्ता
 बुदकसाविवकोत्ताभ्यां व भ प्रसृति त त यस् इत्येते मन्त्रप्रत्यया भवेति म

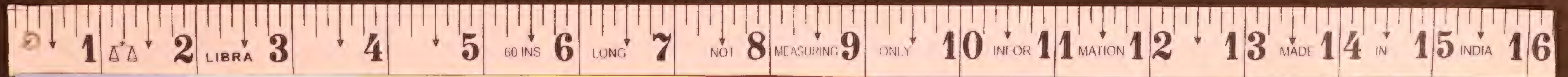

ॐ.
काप्र.
३४९

तर्पे कंवः शंवः कंभः शंभः कंयुः शंयुः कंतिः शंतिः कंतः शंतः कंतः शंतः कंयः
शंयः सकारः पदसत्तार्थः तेनानुस्वारपरमवर्णासिद्धौ भवतः भसेत्तायोदिसत्पोक
स्यः शस्य इति स्यात् तंदिवलिबदेभः तंदिवलिबदिशब्देभ्यः भप्रत्ययो भवति सत्त
र्थे तंदिरिति ब्रह्मनामिरुच्यते सास्यास्तीति तंदिरिभः वलिभः वदिभः वलिशब्दः पापा
दिषु पद्यते तेन वलिन इत्यपि भवति अदे शुभमोर्पुस अदमिति शब्दोत्तरमदेका
देवतेते शुभमित्यये शुभशब्दपयायः ताभ्यामुस्यत्ययो भवति सत्तर्थे सकारः पद
सेत्तार्थः अदेयुः अदेकारवो नित्यर्थः शुभेयुः कल्याणवानित्यर्थः ॥ इति जयंतका।
शिकायां वृत्तौ येन मस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ॐ स पातवो यस्य दत्ताव।
शेषास्तत्रत्यवर्णां जनरेजितेषु लावाण्युक्तेषु पिविश्रमेति दैत्याः स्वकोतानय
नोत्पलेषु ॥ इति शुभम् ॥ ॐ प्राग्दिशो विभक्तिः दिक्कहेभ्यः सप्तमीपंचमीप्रथमा।
भ्य इति वक्ष्यति प्रागेतस्मादिके शब्दनाद्यातितरुधं मनुक्रमिष्यामः विभक्तिसेत्ता
स्तेवेदितव्याः वक्ष्यति पंचम्यास्तसिल यतः ततः तसिलादीनामिति विभक्तेरुदात्त

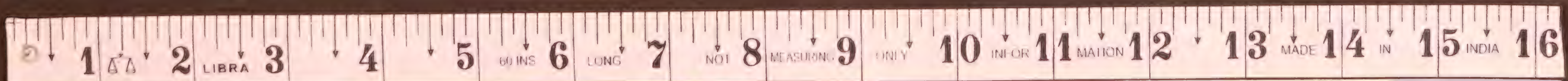
तेमिहेभवति अतःपरंस्वार्थिकः प्रत्ययास्तेषुसमर्थोधिकारः प्रथमग्रहणोचप्रति
 योग्येपेक्षानात्रोपपुन्यतइतिनिवृत्तम वावचनतनुवर्तते तेनविकल्पेनतंसिला
 द्योभवेति कृतःकस्मादिति किंसर्वनामभ्योद्यादिभ्यः प्रागिदृशमेव किमःसर्व
 नाम्नोवद्गुणश्च प्रागिदृशःप्रत्ययावेदितव्याः द्यादीन्वर्जयित्वा सर्वनामत्वात्प्राप्तेः
 द्योद्याद्यादीनामप्युदासःक्रियते कृतःकृतः यतः यत्र ततःतत्र बद्धतःबद्धत्र अद्या
 दिभ्यइति किम द्वाभ्यां द्वयोः प्रकृतिपरिसंख्यानं किम वृत्तांथी वृत्ते प्रागिदृशइत्ये
 व वैयाकरणपाशः सर्वनामत्वादेवमिहेकिमोग्रहणोद्यादिप्युदासात् बद्धग्रहणो
 संख्याग्रहणमिह नभवति वदोःसूपात् वदोःसूयइति इदमइष्य प्रागिदृशइत्येव
 इदमःप्रागिदृशीयेषुप्रत्ययेषुपरतइमइत्ययमादेशोभवति शाकारःसर्वोदेशार्थःइतः
 इह एतेतौरथोः रेफादौ षकारादौच प्रागिदृशीयेप्रत्ययेष्वतइदमोयथासांख्येयतइ
 त इत्येतावादेशोभवतः इषोपवादः रेफेअकारउच्चारणार्थः इदमोहित एतदि इ
 दमस्यमःइत्यम द्यादेतौचसुंदसिइत्या एतदोश प्रागिदृशइत्येव एतदःप्रागि

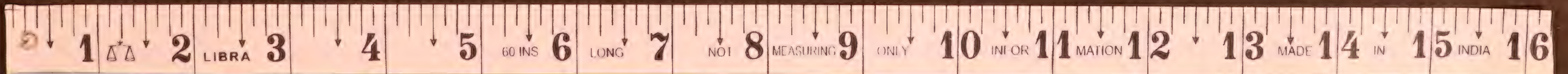
ॐ.
काप्र.

३५

शीयेषु प्रत्येषु परतोऽपि इत्ययमादेशो भवति प्राकारः सर्वादेशार्थः अतः अत्र यतद
इतियोगाविभागः कर्तव्यः यतदोऽर्थोरेतेतावादेशो भवतः यतर्हि इत्यमरे फाटि
नयतनेर्हिलयतरस्यामिति विद्यतयवयमप्रत्ययः पुनरेतदुपसंख्येयः सर्वस्य
सोऽयतरस्यादि सर्वेषां द्वयस्य इत्ययमादेशो भवति अयतरस्याम प्रागदिशीयोदा
कारादौ प्रत्यये परतः सर्वेकार्यकियत्तदः कालेदा सर्वदा सदा प्रागदिशा इत्येव
सर्वेददाति सर्वदावस्त्वर्णा पंचमस्यास्तमित् पंचम्येतेभ्यः किं सर्वनामबद्धभ्यः
परस्तमित्यत्ययो भवति कृतः यतः बद्धतः तमेषु प्रतियोगेन पंचम्यास्तमिः अ
पादानेवादीयरुदोरिति वक्ष्यति तस्य तमेः किं सर्वनामबद्धभ्यः परस्य तमित्वा
देशो भवति कृतः आगतः यतः आगतः तमेस्तमित्वचने सार्थम् पर्यभिभ्या
व पर्यभिभ्योऽप्येतमित्यत्ययो भवति सर्वोभयार्थे वर्तमानाभ्यामिच्छते
परितः सर्वत इत्यर्थः आभितः उभयत इत्यर्थः सप्तम्यास्तुल्य किं सर्वनामबद्धभ्यः
सप्तम्येतेभ्यस्तुल्यत्ययो भवति कृततत्रयत्र बद्धत इदमेदाः इदमः सप्तम्यतादत्य

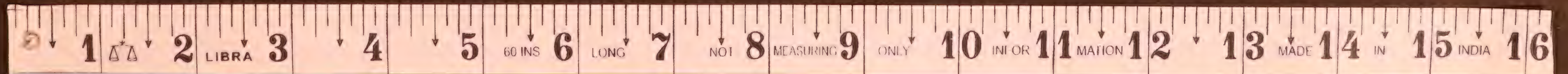
तयोभवति त्रलोदः इह किमोत किमः सप्तम्यंतादत्ययोभवति त्रलोप
 वादः कभोत्पसे कगमिष्पसि त्रलमपिकेविदिष्ठंति ऊरेतितकथम उ
 त्रसूत्रादावचनेपुरस्तादपकल्पते वादवच्छन्तसि किमः सप्तम्यंतात् ह्य
 तयोवाभवति छंदसिविषयेयथा प्राप्तं च ऊहस्यः ऊत्रादिभ्यस्य हरेक्विच्चाह
 णस्यश्च इत्रभ्योपि टप्पन्ते ऐचमीसप्तम्यपेक्षसितरतम इतराभ्योपि वि
 भक्तिभ्यस्तसिलादयः प्रत्ययादृश्यंते दृशिग्रहणोप्रापिकविध्यर्थम् तेनभव
 दादियोगायैतद्विधानम् केपुनर्भवदादयः भवानीर्वायुः देवानांप्रियः प्राय
 ष्मानिति सभवान् ततोभवान् तत्रभवान् तेभवेतम् ततोभवेत तत्रभवतम्
 तेनभवता ततोभवता तत्रभवता तस्मैभवते ततोभवते तत्रभवते तस्माद्भ
 वतः तत्रभवतः तस्यभवतः ततोभवतः तत्रभवतः तस्मिन्भवति ततोभवति
 तत्रभवति एवं दीर्घायुः प्रभृतिषु दाहार्यम् सर्वकार्यकिं यज्ञदः कालेदा
 सप्तम्या इति वर्तते न तितराभ्य इति सर्वादिभ्यः सप्तम्यंतेभ्यः काले वर्तते मा।

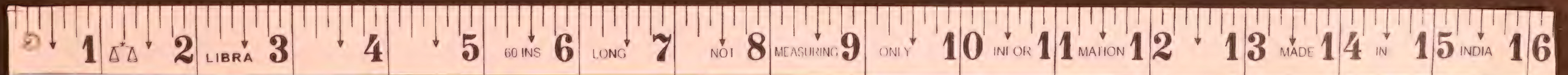
जो.
काप्र.

२५७

नेभ्योदाप्रत्ययोभवति उलादेयवादः सर्वस्मिन्कालेसर्वदा एकदा अन्यदा
कदा यदा तदा कालइतिकिम् सर्वत्रदेशे इदमोर्हित सप्तम्याइत्येव का।
लर्शतच इदमः सप्तम्येताकालेवर्तमानात् हिल्याप्रत्ययोभवति हस्यापवादः
लकारः स्वार्थः अस्मिन्कालेयतर्हि कालइत्येव इददेशे अधुना अधुनेति
पात्यते इदमोर्भावोऽधुनाचप्रत्ययः अस्मिन्कालेअधुना दानीम् इदमः सप्त।
म्येताकालेदानीप्रत्ययोभवति अस्मिन्कालेइदानीम् तदोदाच तदः सप्त।
म्येताकालेदाप्रत्ययोभवति चकारादानीच तस्मिन्कालेतदातदानीम् तदो
दावचनमनर्थकं विदितत्वात् तयोर्दोर्हितौ च छन्दसि तयोर्गिति प्रातिपदि
कनिर्देशः तयोर्गिदमस्तदश्च यथासांख्येदोर्हितौ प्रत्ययोभवतः छन्दसि च का
रायथाप्राप्तं च उदावत्सरीयम् तर्हि केदानीमकल्पयथाः तदानीम् अनघ
तनेर्हित्यतरस्याम् छन्दसीति न स्यते सामान्येन विधानम् किं सर्वेनामव
द्भ्यः सप्तम्येतेभ्य अनघतने कालविशेषेर्हित्यप्रत्ययोभवति अन्यतरस्याम्

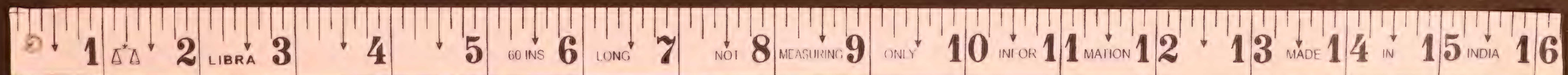
कर्हिकदा यर्हियदा तर्हितदा सद्यःपरुत्परायैसमःपरेद्यद्यपूर्वेषुरन्येषुर
 न्यतरेषुरितरेषुरपरेषुरपरेषुरुभयेषुरुत्तरेषुः ॥ समस्याःकालइतिचानुव।
 तितेसद्यःप्रभृतयःशब्दातिपात्यते प्रकृतिःप्रत्ययःश्रोदेशःकालविशेषइतिम
 र्वमेतन्निपातनाल्लभ्यते समानस्यसम्भवोतिपात्यते यच्चप्रत्ययःग्रहण्यभिधे।
 येसमानेहतिमद्यःपूर्वपूर्वतरयोःपरभावःतदानीवप्रत्ययोसेवत्सरेभिधेयेषु
 र्वस्मिन्सेवत्सरेपरुत् पूर्वतरसेवत्सरेपरांर इदमःसमसज्ञ अस्मिन्सेवत्सरेयेष
 मःपरस्मादेद्यद्यहतिपरास्मिन्नहतिपरेद्यवि इदमोभावःनिपात्यतेयच्चाहतिअ
 स्मिन्नहतिअद्य पूर्वात्मान्यतरेतरापराधरोभयोतरेभ्यःयद्यसुःप्रत्ययानिपात्य
 ते पूर्वस्मिन्नहति पूर्वेषुःअन्यस्मिन्नहत्यनेषुःअन्यतरस्मिन्नहत्यन्यतरेषुःइतर
 स्मिन्नहनीतरेषुःअपरास्मिन्नहत्यपरेषुःअथरास्मिन्नहत्यपरेषुःउभयोरङ्गोरुभ
 येषुःउत्तरस्मिन्नहत्युत्तरेषुःयुष्मभ्यादङ्गवाःउभयषुःप्रकारवचनेषालेकिंव
 इत्येवनामभ्यःइतिवर्तते समस्याःकालइतिचतिहृत्तम सामान्यस्यभेदकोविश

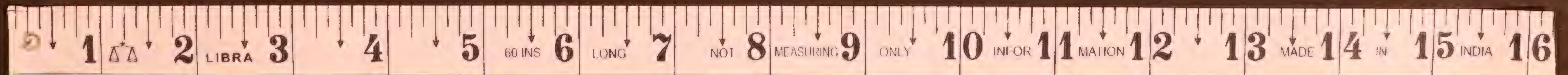
ॐ.
काप्र.

342

षः प्रकारः प्रकृत्यर्थविशेषाण्येवैतत् प्रकारवृत्तिभ्यः किं सर्वनामवद्भ्यः स्वार्थे
योत्यतयो भवति तेन प्रकारेण यथा तेषां सर्वथा ज्ञातीये गोपीदृशमेव लक्ष
णम् सन्न स्वभावात्प्रकारवतिवर्तते याल्लुनः प्रकारमात्रे इदमस्य सः इदं
शब्दात्प्रकारवचनेन यमुप्रत्ययो भवति याल्लोपवादः अनेन प्रकारेण त्वम् ॥
किमश्च ॥ किं शब्दात्प्रकारवचनेन यमुप्रत्ययो भवति याल्लोपवादः कन प्रकारे
ण कथम् योगविभाग उक्त्यर्थः यो हेतौ च सन्दर्भः किं शब्दात् हेतौ वर्तमानो
न यमुप्रत्ययो भवति चकारात्प्रकारवचनेन सन्दर्भः हेतौ तावत् कथाश्रमेन स
न्दर्भः केन हेतुना नष्टस्य सौम्यः प्रकारवचनेन च कथादेवाश्रमस्य विभक्ति
मंतायाः पूर्णावापः दिक्कृद्भ्यः सप्तमीये च मी प्रथमाभ्यां द्वे देशकालेषु स्ताति
दिशो शब्दाः दिक्कृद्भ्यः तेभ्यां द्वे देशकालेषु वर्तमानेभ्यः सप्तमीये च मी प्रथमा
तेभ्यः स्वार्थे प्रस्ताति प्रत्ययो भवति यथा मां त्यमत्रेतेषां पुरस्तादसति पुरा
स्तादागतः पुरस्तादसानीयम् अथस्तादसति अथस्तादागतः अथस्तादस

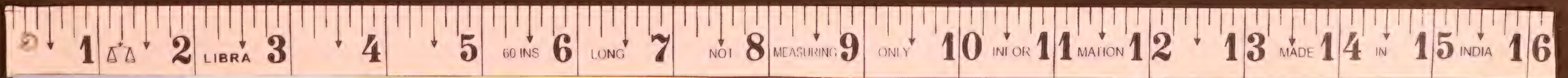

णीयम दिक्कवेभ्य इति किम येन्यादिशिसप्तमीपंचमीप्रथमाभ्य इति किम
 वेग्रामेगतः दिदेशकालेष्विति किम पूर्वोक्तानुरोधमिति दक्षिणोत्तराभ्यामतः
 सत् ॥ दक्षिणोत्तराभ्यामतः सप्तमीपंचमीप्रथमाभ्यां दिदेशकालेष्वर्तमाना
 भ्यामतः प्रत्ययो भवति अस्मात्तेर्यवादः दक्षिणाशब्दः कालेन संभवति सदिग
 देशाद्वर्तिर्ह्येते दक्षिणातो वसति दक्षिणात् आगतः दक्षिणात्तरमणीयम् उत्त
 रतो वसति उत्तरत आगतः उत्तरतो रमणीयम् अकारो विशेषणार्थः सस्यत
 मर्थप्रत्ययेनेति विभाषा परावराभ्याम् परावरशब्दाभ्यां विभाषा अतः प्रत्या
 यो भवति अस्मात्तेरर्थ परतो वसति परत आगतः परतो रमणीयम् अवस्ता
 दसति अवस्त आगतः अवस्तो रमणीयम् अव्वेलक अव्वत्तेतोभ्यो दिक्कवेभ्य
 उत्तरस्यास्मात्तेः प्रत्ययस्य लभवति शब्दो दिशि वसति लक्तं दितलकीति स्त्री
 प्रत्ययोऽपि निवर्तते प्रावसतिः प्रागागतः प्राग्रमणीयम् प्रत्यवसति प्रत्या
 गतः प्रत्यग्रमणीयम् उपर्युपरिष्ठात् उपरि उपरिष्ठादित्येतां शब्दो नियमिते

ॐ.
काप्र.
२५३

अस्तातेर्येऋधेऽस्यायभावोऽगिहिसातिलौच प्रत्ययोऽन्यात्तेऽते रुधेऽयंदिशिव
सति उपरिवसति उपर्यागतः उपरिरमणीयम् उपरिष्ठादसति उपरिष्ठादा
गतः उपरिष्ठादमणीयम् पश्चात् पश्चादित्येवशाब्देनित्यात्यते अस्तातेर्ये अ
परस्यपश्चभावः अतिप्रत्ययः अपरस्यादिशिवसति पश्चादसति पश्चादाग
तः पश्चादमणीयम् दिक्पूर्वपदस्यव्यपरस्यपश्चभावोवक्तव्यः अतिप्रत्य
यः दक्षिणपश्चात् उत्तरपश्चात् अदोत्तरपदस्यवदिक्पूर्वस्यपश्चभावोवक्तव्यः
दक्षिणपश्चावः पश्चपश्चावच्छदसि पश्चपश्चाशब्दोच्छदसि विषयेनित्यात्यते अ
स्तातेर्येवकारात्पश्चादित्यापिभवति अपरस्यपश्चभावः अकाराकारोवप्रत्य
योऽन्यात्तेऽते पुरोव्याज्ज्ञायाते पश्चसिंहः पश्चासिंहः पश्चात्सिंहः उत्तरायवदा
क्षिणादातिः उत्तरायवदक्षिणाशब्देभ्यश्चातिप्रत्ययोभवति अस्तातेर्ये उत्तरा
स्यादिशिवसति उत्तरादसति उत्तरादागतः उत्तरादमणीयम् अपरादसत्यथ
रादादागतः अपरादमणीयम् दक्षिणादसति दक्षिणादागतः दक्षिणादम

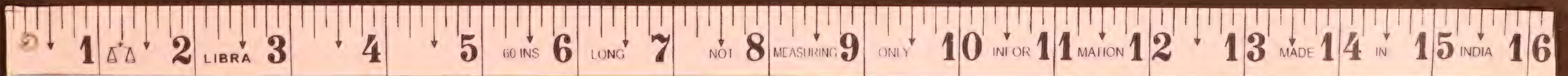

2

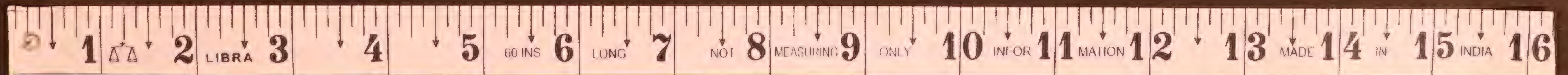

ॐ.
काप्र.
३५५

चकारोविशेषणार्थः अतश्चत्तरपदाजाहियुक्तइति अहिवहो दक्षिणाशावा
दक्षिप्रत्ययोभवति अस्तातेरर्थे दूरचेदवपेरवपिमानभवति दक्षिणाहिवसः
ति दक्षिणाहिरमणीयम् दूरइत्येव दक्षिणोनप्रया अपंचम्याइत्येव दक्षिणात
आगतः उत्तराश्व उत्तरशावादाः प्रत्ययोभवति ततः आदिप्रत्ययशुभवति अ
स्तातेरर्थे दूरचेदवपेरवपिमानभवति उत्तरावसति उत्तराहिवसति उत्तरा
रमणीयम् उत्तराहिरमणीयम् दूरइत्येव उत्तरेणप्रया अपंचम्याइत्येव॥
उत्तरतआगतः पूर्वोपरावरणामसिपुरयवैश्वेषाम् अपंचम्याइतितिवत्त
म तिसृणामसिपिभक्तीनामिदृशदणम पूर्वप्रथमप्रवरइत्येतेषामसिप्र
त्ययोभवति अस्तातेरर्थे तत्सन्नियोगोनचैषामेवयथासेवापुरप्रथमप्र
इत्येतेआदेशाभवति पुरोवसति पुरोरमणीयम् अयोवसति अथआग
तः अयोरमणीयम् अयोवसति अवआगतः अवोरमणीयम् पुराश्रुतिवक्त
व्यम् पुरोवसतीत्यादि आस्तातिच आस्तातिचप्रत्ययेपरतः पूर्वोदीतांपुराद

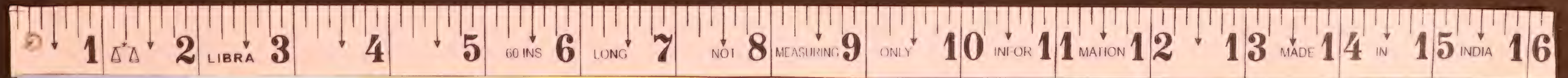

यथादेशाभवेति इदमेववादेवाविधानेतायके आस्तातिरेभ्योभवेति इदमे
असिप्रत्ययेनवाध्यतइति पुरस्तादसति पुरस्तादागतः पुरस्तादमणीयम्
अथस्तादसति अथस्तादागतः अथस्तादमणीयम् अवस्तादसति अवस्तादा
गतः अवस्तादमणीयम् विभाषावरस्य पूर्वानित्यः प्राप्तश्रुदेशोविकल्प
तेअवरशादस्यास्तातोपरतःविभाषाअव इत्ययमादेशोभवति अवस्ताद
सति अवस्तादसति अवस्तादागतोत्तरस्तादागतः अवस्तादमणीयम्
अवस्तादमणीयम् संख्यायाविधौर्ध्वा संख्यावाविभ्यःशान्तिपदिकेभ्यो
विधौर्ध्ववर्तमानेभ्यःस्वार्थयाप्रत्ययोभवति विधाप्रकारःसुचक्रियाविषय
इहादह्यते क्रियाप्रकारेवर्तमानायाःसंख्यायाःप्रत्ययःएकधाभुक्तेद्विधाग
च्छति त्रिधाचतुर्थीपंचथा अधिकरणविवालेव संख्यायाश्चैव अधिकर
णोद्भवांतस्यविशालःसंख्यांतरापादनम् एकस्थानेकीकरणम् अनेकस्थे
कीकरणम् अधिकरणविवालेगम्यमानेसंख्यायायाप्रत्ययोभवति एक

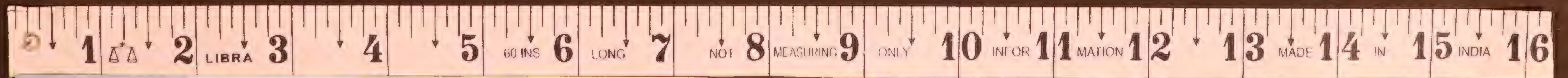

जो.
काप्र.
३५४

राशिपंचथाङ्गक सप्तथा अष्टथा अनेकमेकथाङ्गक एकादशमं च तत्तरस्यां
एकपञ्चाशत्तरस्यां च तत्तरस्यां मुञ्जादशो भवति अतस्तरस्यां एकपञ्चाशं
ऊरु एकपञ्चाङ्गक एकपञ्चाङ्गक एकपञ्चाङ्गक एकपञ्चाङ्गक एकपञ्चाङ्गक
विधायिपि विहितस्य यथा स्यात् अतस्तरस्यां च तत्तरस्यां दिशोऽप्युपसन्न पार
तनुवर्तते दिशोऽसंवेधिनो दाप्रत्ययस्य विधायिपि करणो विचालविविहित
स्य यमज्ञादेशो भवत्यतस्तरस्यां चकारो विकल्पानुकर्षणार्थः दिशोऽपि
यम विधायिपि यम यम अज्ञातत्वात् न दृष्टानम् मतिर्देयानि संशयेऽपि यानि ॥
यथाश्च दिशोऽसंवेधिनो दाप्रत्ययस्य यथा च आदेशो भवति अतस्तरस्यां
चकारो विकल्पानुकर्षणार्थः देयादिधा द्वयम् त्रयात्रिधा त्रयम् यापेयापि
यापः कुत्सित उच्यते यापेयैर्वर्तमानात्प्रातिपदिकात्सार्थं पाशः प्रत्ययो भ
वति याप्येवैवाकरणाः कुत्सिते वैवाकरणापाशः यत्तिकपाशः छोदसपा
शः वैवाकरणाः शास्त्रे प्रवीणोऽङ्गः शीलः तत्र कस्मात्त्र भवति यस्य गुणस्य हि

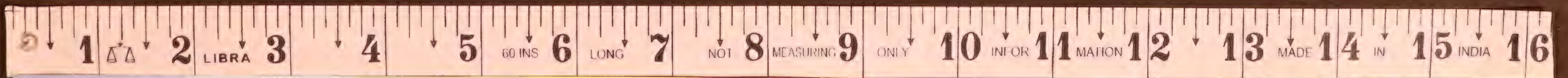

भावाद्द्वेषाच्च निवेशस्तत्कृतस्योपत्यः पुराणाद्भागोतीदृशः पुराणप्रत्ययो
 यस्तीयस्तदन्तात्प्रातिपदिकाद्भागोवर्तमानात्सार्थस्यत्ययो भवति स्वार्थे
 वचने द्वितीयो भागो द्वितीयः तृतीयो भागस्तृतीयः भाग इति किम् द्विती-
 यम् तृतीयम् पुराणग्रहणमुत्तरार्थम् न ह्यपुराणस्तीयोस्ति सवतीयादिर-
 नर्थकः प्राक्तैकादशाभ्योऽस्य पुराणाद्भाग इत्येव प्रागेकादशाभ्यः संज्ञा-
 शास्त्रेभ्यः पुराणप्रत्ययो तेभ्यो भागो वर्तमानेभ्यः अस्मदसि विषये प्रत्यत्ययो
 भवति स्वार्थे वचनम् पंचमः सप्तमः दशमः प्रागेकादशाभ्य इति किम् या-
 कादशाः अस्मदसीति किम् पंचममिन्द्रियस्यापाकामतः षष्ठाष्टमाभ्यां जच
 भाग इत्येव अस्मदसीति च षष्ठाष्टमशब्दाभ्यो भागो भियेय अस्मदसि विषये
 न प्रत्ययो भवति चकारादश्च षष्ठो भागः षष्ठः षष्ठः अष्टमः अष्टमः मानया-
 संगयोः कल्लको च भाग इत्येव षष्ठाष्टमशब्दाभ्यां यथासंख्ये कल्लको भवतः
 मानयसंगयोः भागयो रभियेययोः षष्ठको भागः मानवेदवति अष्टमको भा-

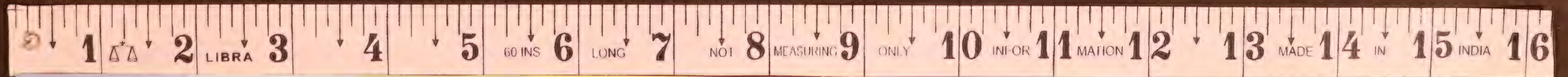

ओं.
काय.
३५६

यः पञ्चगोवेद्भवति तस्य लक्ष्मिः अनोवाचेकाराघयाशान्नेचषष्टः षाष्टः अष्टमः
आष्टमः मानपञ्चगयोरिति किम् षाष्टः अष्टमः एकादशकिनिश्चासदाये एक
शास्त्रादसहायवाचिनः स्तोत्रे आकिनिः प्रत्ययो भवति चकारात्कल्लौच आ।
किनिचत्तनोवाल्गवित्तायते सवसामक्यात्तदेभवति एकाकी एककः य
कः अष्टमहायग्रहणं संख्याशब्दतिगामार्थतदुपादानेदिवद्दोत्रस्यात् एकाकि
नोएकाकिनरति भूतपूर्वचरः भूतः पूर्वमिति विरट्प्रत्ययेति समासः
भूतपूर्वशब्दोत्क्रांतकालवचनः प्रकृतिविशेषागोचैतत् भूतपूर्वविशिष्टे
वर्तमानात्प्रातिपदिकात्स्वार्थे चरट्प्रत्ययो भवति आभ्योभूतपूर्वश्चाच्चाचरः
सकृमाचरः दर्शनीयचरः टकारः शीर्षः आच्चाचरी सख्याश्च प्रत्ययो भव
ति चकाराश्चरट्च षष्ठात्प्रातिपदिकानेसंप्रतिभूतपूर्वदेवदत्तश्चोः गोः देव
दत्तचरः यत्तदत्तश्चो यत्तदत्तचरः अतिशायतेतमविष्टनौ अतिशयोतिश
यनेप्रकर्षः तिपातनादीयेतम् प्रकृतिविशेषागोचैतत् अतिशयानविशिष्टेव

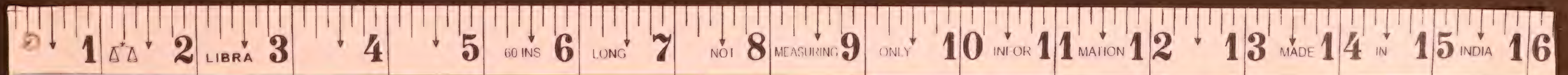

तेमातात ज्ञाप्रातिपदिकात् स्वार्थतमम् इष्टम् इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः प्रकृ
 त्प्रातिपदिकानां च स्वार्थिकानां योऽन्तं भवति सर्वे इमे प्राजाः अयमेवामतिप्रा
 येनाद्यातमः दर्शनीयतमः सकृन्मरुतमः सर्वे इमे यदवः अयमेवोपदिष्टः ल
 विष्टः गरिष्टः यदाच प्रकर्षवतोऽपुनः स्वार्थविवक्ष्यते तदातिप्रासिकोतादपरः
 प्रत्ययौ भवत्येव देवोवः सविताप्राप्येयज्ञेष्टतमायकर्मणो युथिष्टिरः अष्टतमः
 कृत्वाणामिति तिङ्श्च तिङ्नादतिप्रायनेद्योतेतमम् प्रत्ययौ भवति इष्टप्रा
 तिपदिकाधिकरात्रिङ्नाप्रामोर्तोतिवचनम् सर्वे इमे यवन्ति अयमेवोपदिष्टः
 माम् इष्टेनाद्याद्वियते गुणावचनेन नियतत्वात् द्विवचनविभक्त्योपपदेतमीयसुनौ
 द्वयोर्द्वयोवचनम् द्विवचनम् विभक्त्योविभक्त्यः निपातनाद्यत् स्वार्थविभक्त्यो
 वोपपदेज्ज्ञाप्रातिपदिकात् तिङ्श्चातिप्रायनेतरवीयसुनौ प्रत्ययौ भवतः त
 मविष्टनरोपवादीयथासंख्यमन्त्रेण्यते द्वाविमावाद्यौ अयमनयोराज्यतरः
 दर्शनीयतरः सकृन्मरुतरः जल्यतितराम् यवतितराम् ईयसुन अयमनयोः॥

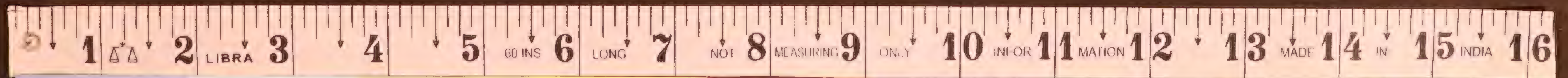

जो.
काप्र.
३४३

पदीयान् लचीयान् विभज्योपपदोवल्बि मधुराः पादलिपुत्रकेभ्यश्चाज्जातः।
राः सकृन्मारातराः पदीयांसो लचीयांसः अजादी गुणावचनादेव इष्टनीयमनाव।
जादी सामान्येन विहितोत्तयोरयं नियमः कियते गुणावचनादेव भवतः नात्यस्या।
दित्यपदीयान् परिष्टः लचिष्टः लचीयान् इहन भवतः पादकतमः यवकार इष्ट
तोवधारणार्थः प्रत्ययनियमोयेन प्रकृतितनियमः इति यदुतरः पदतमः तच्छेदसि
तरितितृस्तृचोः सामान्यग्रहणं तंताच्छेदसि विषये अजादी प्रत्ययो भवतः एवं
णगुणावचनादेवेति नियमः कृतच्छेदसि प्रकृत्यांतरभ्यनुत्तायते तंतादणजादी
भवत इति आसत्तिकनिष्टः दोदीयमीधनुः प्रशास्यस्यप्रः प्रशास्यशाहस्यप्र इत्य
यमोदेशो भवति अजादोः प्रत्यययोः परतः अजादी इति प्रकृतस्य सममीविभ
क्तिः परिणाम्यते ननु च प्रशास्यशाहस्य अगुणावचनादजादी न संभवत यवयवे
तद्विआदेशविधानादेवेतद्विषये नियमो न प्रवर्तते अजादी गुणावचनादेवेति
यवमुत्तरेष्वपि योगेषु विज्ञेयम् सर्वत्रैव प्रशस्याः अयमेवामतिशयेन प्रशस्याः

हः उभाविमौ प्रशास्यौ अयमनयो रतिशयेन प्रशास्यः प्रेयान् अयमस्माच्चेयान्
 प्रकृतैकानिति प्रशास्यदिलोपयस्येतिलोपो न भवतः नच प्रशास्यशास्य
 न्यइत्ययमादेशो भवति अजाद्योः प्रत्यययोः परतः सर्वइमे प्रशास्यः अयमेवांजे
 हः उभाविमौ प्रशास्यौ अयमनयोर्जायान् अयमस्माज्जायाम् ज्जादादीयमइत्या
 कारः हृदस्यच हृदशाहस्यन्यइत्ययमादेशो भवति अजाद्योः प्रत्यययोः परतः त
 योश्च सत्तेनियमाभावेन पूर्ववत्तायेत सर्वइमे हृदाः अयमेवांजे हः उभोर्इमो हृदो
 अयमनयोर्जायान् अयमस्माज्जायान् प्रियस्थिरस्फिरउरुवह्लेति हृदस्यवर्षा
 शाह्वादेशो वक्ष्यते वचनात्पक्षे सोऽपि भवति वर्षिष्ठः वर्षीयानिति अंतिकवाफ
 योः नेदसादौ अंतिकवाफयोर्धया संख्येनेदसाधइत्येतावादेशो भवतः अजाद्योः
 प्रत्यययोः परतः निमित्तयोर्धया संख्येनेदसाधेते सर्वाणीमान्यंतिकाति इदमेवांजे दि
 ह्म उरेइमे अंतिके इदमनयोः नेदीयः इहमस्मात्नेदीयः सर्वइमे वाफमधीयते अय
 मेवांसाधिष्ठमधीते अयमनयोः साधीयोधीते अयमस्मान्साधीयोधीते अवाल्मयोः

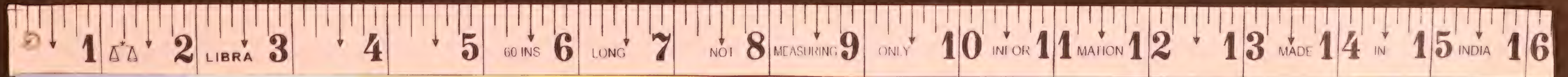

जो.
काप्र.
३५८

कन्यातरस्याम् युवात्ययोः कनित्ययमादेशो भवति अन्त्यतरस्याञ्जनायोः
प्रत्यययोः परतः तयोश्च सन्नेपूर्ववदित्ये सर्वे इमे युवानः अयमेषां कनिष्ठः
उभाविमौ युवानौ अयमनयोः कनीयान् अयमस्मात्कनीयान् यविष्ठः यवी
यानिति वा सर्वे इमेत्याः अयमस्मात्कनीयान् अल्पिष्ठः अल्पीयानिति वा वि
त्यन्तोत्सुक विनोमन्तपश्चल्यभवति अजायोः प्रत्यययोः परतः इदमेव ल्यव
चलेत्तापकम् अजादिभावस्य सर्वे इमस्त्विवनः अयमेषां सतिष्ठः उभाविमौ
स्त्विविणो अयमनयोः स्तनीयान् अयमस्मात्स्तनीयान् इह सर्वे तग्वन्तः अयमे
षां तविष्ठः उभाविमौ तग्वन्तौ अयमनयोस्तवीयान् अयमस्मात्तवीयान् प्रशंसा
योरूपम् प्रशंसास्तुतिः प्रकृत्यर्थविशेषणो वेतन् प्रशंसाविशिष्टेर्धेवन्तमा
नात्यानिपदिकात्सार्थेऽप्यप्रत्ययो भवति सार्थिकाश्च प्रकृत्यर्थविशेषणस्य
द्योतका भवेति प्रशंसो वैयाकरणो वैयाकरणश्चः प्रकृत्यर्थस्य च वैयाकरणे प्रशं
सा भवति ह्यल्लङ्घ्योयम् यः यलां इस्वरापि वति चौरश्चः दस्यश्चः तिङ्ः चेत्य

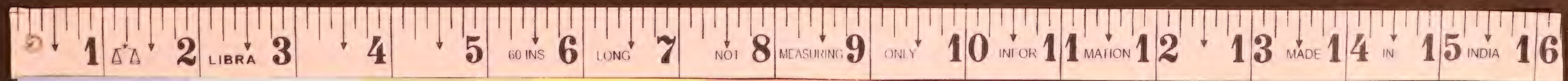

नुवर्तते एवमिति रूपम् एवमिति रूपम् एवमिति रूपम् क्रियाप्रधानमात्मानमेव
 काचक्रियेति रूपप्रत्ययांताद्विवचनवद्भवनेन भवतः न पुंसकलिंगेति भव
 ति लोकाप्रयत्नाल्लिंगस्य ईषदसमाप्तौ कल्पदेष्यदेशीयः संसृणीतापदार्था
 नासमाप्तिः स्तोकेनासंसृणीता ईषदसमाप्तिः प्रकृत्यर्थे विशेषणोच्येतत ईषद
 समाप्तिविशिष्टे ईषदवर्तमानात्प्रातिपदिकान्त्वार्ये कल्प्य देश्यदेशीयः इत्येते
 प्रत्यया भवेति ईषदसमाप्तः पट्ः पट्कल्पः सृज्कल्पः पट्देश्यः सृज्देश्यः पट्
 देशीयः सृज्देशीयः तिङ् इत्येव एवमिति कल्पजल्पति कल्पम् विभाषामयो वद्ः
 पुरस्तात् ईषदसमाप्तिविशिष्टे ईषदवर्तमानात्सदेतादिभाषावद्ः प्रत्ययो भव
 ति सच पुरस्तादेव न परः चित्करणमेतोदात्तार्थम् ईषदसमाप्तः पट्ः वद्ः पट्ः वद्ः
 सृज्ः वद्ः गुडादात्ता विभाषावचनात्कल्पवादयो भवेति सः ग्रहणम् तिङ् जान्ता
 भूदिति प्रकारवचने जानीयः सामान्यस्य भेदको विशेषः प्रकारः तस्य वचने
 स्वर्णं जानीयः प्रत्ययो भवति स्वार्थप्रकारवति चाये प्रत्ययान्न प्रकारमात्रेणाल

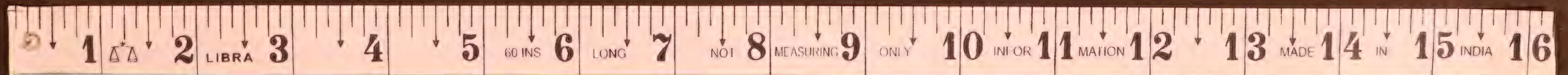

जो.
काप्र.
३५४

प्रत्ययोः पुनः प्रकारमात्रयवभवति यदप्रकारः यदजातीयः सृजजातीयः
शोभनजातीयः प्रागिवात्कः इवेप्रकृताविति वदति प्रागेतस्मादिवसेप्रा
वृत्तायातिनिरुधं मनुक्रमिष्यामः कप्रत्ययस्तेथिकृतोवेदितव्यः वदति अजा
तोस्यः अथकः गदंभकः तिउजादयंप्रत्ययोनेष्यते अकनिष्यते निरुःचेत्यनुवृत्त
म उतरत्रैवसंवहं नीयते अवायसर्वनाग्रामकः प्रान्तेः तिउःश्रुति अवायसर्व
नाग्रामकः प्रान्तेः अवायातां सर्वनाग्रामावप्रागिवादर्थेषुकः प्रत्ययोवेदितव्यः
सर्वप्रान्तेः नपरः कस्यापवादः उश्रुकेः नीचकेः सर्वकेविषुके उभयके प्रातिप
दिकात्सुयइतिच हयमपीदानुवर्तते तत्राभिधानतोव्यवस्थाकचित्प्रातिपदि
कस्यप्रान्तेरकः प्रत्ययः भवति क्वचित्संयंतस्येयुष्मकाभिः अस्माकाभिः युष्म
कासु अस्मकासु युवकयोः अथकयोरित्यत्र प्रातिपदिकोस्यतयकामयका तय
कि मयकिश्चसंयंतस्य अकः प्रकरणेत्सीश्रः कोप्रत्ययेवक्तव्यः तूमीका
मास्ते तूमीकोतिष्ठति शीलेकोमलोपश्रवक्तव्यः तूमीशीलः तूमीकः तिउः

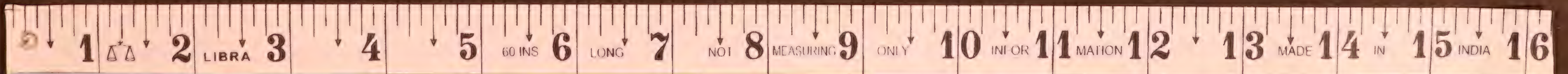

श्रेतिप्रकृतमत्रसंबध्यते एवतकि जल्पतकि कस्यचदः ककारोतस्यप्रतिप
 दिकस्यकःप्रत्ययःतत्सत्रियोगेनचकस्यदकारश्चादेशोभवति चकारःसत्रि
 योगार्थःसामक्याश्वेदाद्ययग्रहणमनुवर्ते नसर्वनामग्रहणम ककारोत्रस्य
 सर्वनामोमेभवान्थिक थकित् दिकृत् द्विकृत् एथक एथकत् अज्ञातो
 अज्ञातवशेषः अज्ञातः अज्ञाततोपाधिकेर्थेवर्तमानात्प्रातिपदिकान्निःश्रुय
 याविहितेप्रत्ययोभवति सेनरूपेणाज्ञातेपदार्थेविशेषरूपेणाज्ञातेप्रत्ययवि
 यानमेतत् कस्यायमश्रुतिस्स्यामिसंबध्येनाज्ञातेष्वप्रत्ययःअश्रुकःगर्दभा
 कःउश्रुकःएवमन्यत्रापियथायोगमज्ञातताविज्ञेया उश्रुकैःनीचकैःविश्व
 केएवतकिजल्पतकि कृत्सिते कृत्सितेनिंदितेगाहितम् प्रकृतिविशेषणम्
 वेतत् कृत्सिततोपाधिकेर्थेवर्तमानात्त्वर्थियथाविहितेप्रत्ययोभवति कृत्
 सितोशेषकःउश्रुकःउश्रुकैःनीचकैःसर्वकैःविश्वकैःएवतकि जल्पतकि
 संज्ञायोक्तम् कृत्सितइत्येव कृत्सिततोपाधिकेर्थेवर्तमानात्प्रातिपदिकान्

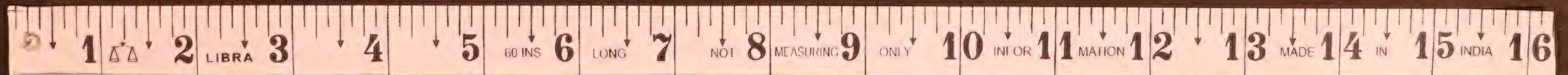

जो.
का.
३९

कन्यायोभवति कस्यापवादः तदेतेन चेत्संज्ञागम्यते शूद्रकः राधकः प्रोक्तः
अनुकस्यायाम् कारुण्यनाभ्युपगतिः परस्मानुकं पातस्योगम्यमानायां स
धेतातिङ्गताश्च यथाविहिते प्रत्ययो भवति पुत्रकः वत्सकः उर्वलकः बुभु
क्षितकः स्वपितृकः ससितृकः नीतौ च तद्युक्तात् सामदानादिरुपायो नी
तिः नीतौ च गम्यमानायां तद्युक्तादनुकं पातस्योगम्यमानायां यथाविहिते प्रत्ययो भव
ति हेतुतेथानकाः हेतुतेगुडकाः हेतुतेतिलकः यदकि अदकि अनुकम्य
मानोदातेनाराधयति पूर्वेषां प्रत्यासन्नानुकं पातसंबंधादनुकं पातमानादेव
प्रत्ययो विहितः संप्रति व्यवहितादपि यथास्यादिति वचनम् बह्वचो मनुष्य
नाम्नष्टम् अनुकं पायां नीतौ च तद्युक्तादिति चानुवर्तते बह्वचः प्रातिपदि
कान्मनुष्यनामथेवाहोः प्रत्ययो भवति अनुकं पायां गम्यमानायाम् नी
तौ च देविकः देवदत्तकः यज्ञिकः यज्ञदत्तकः बह्वच इति किम् दत्तकः गुप्त
कः मनुष्यनाम्न इति किम् भद्रवाङ्मकः भद्रवाङ्मकः वनिललौच अनुकं

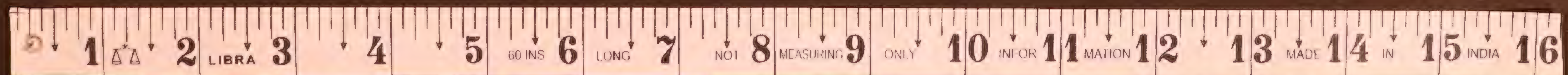

पायोनीतोचतघुक्तात वहुचोमनुष्यनाम्नश्चित्सर्वमनुवर्तते पूर्वणाठविवा
 कलेप्राप्तेवचनम् वहुचोमनुष्यनाम्नः चन इलच् इत्येतौप्रत्ययोभवतः चका
 राघथाप्राप्तेच देवियः देविलः देविकः देवदत्तकः यत्तियः यत्तिलः यत्तिकः य
 त्तदत्तकः प्राचामपादेरउञ्जुचौच पूर्ववत्सर्वमनुवर्तते उपशाब्दश्चादिः यस्य
 तस्माउपादेः प्रातिपदिकाद्वहुचोमनुष्योनुच् इच् इत्येतौप्रत्ययो चकाराद्ध
 निलचौचटश्चवाउपनः उपकः उपियः उपिलः उपिकः उपेल्दत्तकः प्राभ्यह
 णोप्यार्थम् वेत्येवुहिवर्तते जातिनाम्नः कन् वहुचश्चिन्नानुवर्तते सामत्येन
 विधानम् जातिशब्देयामनुष्यनामथेयाव्याञ्चः सिद्धइत्येमादिसामादनकंया
 यामगम्यमानायां नीतोचकत्प्रत्ययोभवति व्याञ्चकः सिद्धकः करभकः वाव
 चनानुवर्ततेयथादर्शनमन्त्यापिप्रत्ययाभवेति व्याञ्चिकः सिद्धिकः नामगुह्यांस्व
 रूपनिवृत्त्यर्थम् अजिगोतस्योत्तरपदलोपश्च कनित्यनुवर्तते मनुष्यनाम्नश्च
 तिव अजिनशब्दोत्तात्यातिपदिकात्सनुष्यनाम्नोनुकंयायांकत्प्रत्ययोभवति

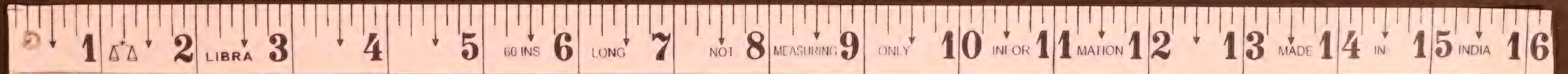

जो.
काव.
३९

तस्योत्तरपरलोपः। व्याजानितनामाकश्चिद्विप्रः सोनुकेपिलोवाचकः सिद्धकः।
कृष्णकः। यान्तादाभुर्ध्वेहितीयादचः। लोपश्चतुर्वर्तते। अस्मिन्त्यकरणोयोठः अना
दिप्रत्ययः। तस्मिन्त्यरतः। द्वितीयादचः। अर्धेयच्छुद्रयेतस्यलोपोभवति। अर्धेयद
णोसर्वलोपार्थम्। अनुकेपिनोदेवदत्तोदेविकः। देवियः। देविलः। यनिकः। यनियः।
यनिलः। उपदः। उपकः। उपियः। उपिलः। उपिकः। वयदणामुगादितीयतेकविधाना
र्थम्। अनादिलक्षणोदिमायितिकवदप्रसंगः। वायुदत्तोवायुकः। पितृदत्तः। पितृकः।
वतर्थादचः। अर्धेलोपोवक्तव्यः। वृहस्पतिदत्तः। वृहस्पतिकः। वृहस्पतिलः। अनन्तादौवि
भाषालोपोवक्तव्यः। देवदत्तकः। देवकः। यत्तदत्तकः। यत्तकः। लापः। पूर्वपदस्यचवा
न्तादावनन्तादौवक्तव्यः। दतिकः। दतियः। दतिलः। दत्तकः। विनापिप्रत्ययेनसर्वदोत्त
रपदयोविभाषालोपोवक्तव्यः। देवदत्तोदत्तः। देवदत्तिवा। उवाणोत्ताल्लस्यचभा
नुदत्तोभानुलः। वसलः। वतर्थादन्तादौचलोपः। पूर्वपदस्यचप्रप्रत्ययेतथैवेष्टव
त्ताल्लस्यच। द्वितीयादचोलोपमेथत्तरेहितीयतेतदादेलोपवचनम्। कदाचिद्विप्रः

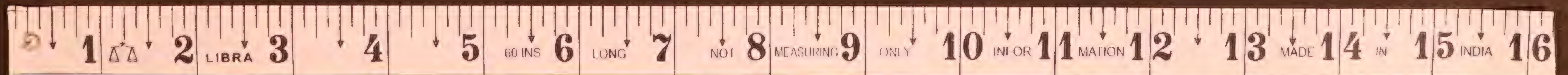

फिलः लहोऽलहितः एकातरसुर्वपदानामुत्तरपदलोपोवक्तव्यः वागाशीर्दिना-
 वाचिकः त्रिविकः सुविकः कथं सङ्गुलिः पत्रिकः यद्यप्याजोदवचनात्सिद्धम शे
 वलसुपरिविशालवरुणार्थमादीनोत्तरीयान् शेवलसुपरिविशाल अर्थम
 न इत्येवमादीनो मनुष्यानां वाजादौ प्रत्यये परतस्त्वतीयादचरुर्धलोपो भवति
 पूर्वस्यापवादः अनुकंपितः शेवलदत्तशेवलिकः शेवलिकः विशालयः विशा
 लिलः वरुणिकः वरुणायः वरुणिलः अर्थमिकः अर्थमियः अर्थमिलः शेवलादी
 नोत्तरीयान्तमवाकृतसंयोनानामितिवक्तव्यलपिकः सुपरिक इति माभूत् अल्पे
 परिमाणे पचयेत्यशाहः प्रकृतिविशेषाणां चैतत् अल्पविशिष्टेष्टे वर्तमानाश्च
 घृष्टाविहिते प्रत्ययो भवति अल्पे तैलम तैलकम् घृतकम् सर्वकम् विष्टकम्
 उष्णकैः नीचकैः पवतकि इसे दीर्घप्रतियोगी इस्वः इस्वविशिष्टेष्टे वर्तमा-
 नाश्च घृष्टाविहिते प्रत्ययो भवति हृत्कः स्रुत्कः स्नेभकः संज्ञायोकन इस्व
 इत्येव इस्वदेसकाया संज्ञातस्योगम्यमाना योक्तव्यप्रत्ययो भवति पूर्वस्यापवादः

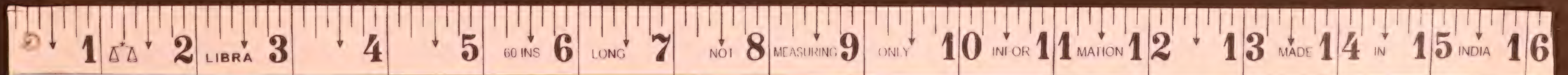

ॐ.
का.
३१२

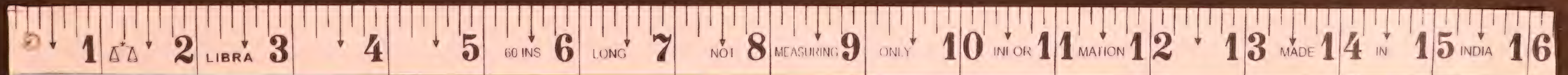
वेशकः वेणकः नडकः तदीशमीशोशभ्योः इत्येव संज्ञाश्रद्धां नानुवर्तते।
ते सामान्येन विधानम् तदीशमीशोशभ्योः प्रत्ययो भवेति इत्येव योमेकस्य
पवादः इत्यात्तदीशमीशः शमीशः शोशः स्वार्यिकेतेपि पुलिङ्गतालोकाश्रयः।
त्यालिङ्गस्य कृताऽप्येव इत्येव कृताऽप्येव इत्येव योमेकस्य प्रत्ययो भवति
कस्यापवादः इत्यात्तुः कृत्यपरीतचर्ममयस्त्रेहाभाजनस्य चोते ऊदुरिभ्याव।
यनस्याद्या कासूगौणीभ्यः घृण्व इत्येव कासूगौणीशमीशभ्योः प्रत्ययो भ
वति इत्येव योमेकस्यापवादः सकारोरीषशः इत्याकासूः कासूगौणीतरी
कासूगौणीशमीशभ्योः विशेष उच्यते वत्सोदास्यभ्यश्चतनुते इत्येति निवृ
त्तम् वत्सुत्तश्च अश्वभशोऽभ्यस्तनुतोपाधिके यो वर्तमानभ्यः स्वार्येष्टः प्रत्या
यो भवति यस्य गुणस्य भावाद्द्वयोः शब्दनिवेशस्तस्मिन्तनुते प्रत्ययः वत्सतरः उत्त
तरः प्रसुतरः अश्वभतरः प्रथमवयाः वत्सः तस्मिन्तनुते द्वितीयवयः शमिः गर्दभे
नास्यायामुत्तरोचः तस्मिन्तनुतमन्यपितृकताश्चतनुतश्चतनुतभारवद

नेमं दृष्टा किं यत्तदो निर्धारणो द्वयोरेकस्य उत्तरं किं यत् तत् इत्येतेभ्यः प्रा
 तिपदिकेभ्यो द्वयोरेकस्य निर्धारणो गम्यमाने उत्तरः प्रत्ययो भवति निर्धार्यमाण
 वाचिभ्यः स्वार्थे प्रत्ययः जात्या गुणोत्क्रियया संज्ञाया वा समुदायादेकदेशस्या
 पृथक्करणं निर्धारणम् कतरो भवतोः कठः कतरो भवतोः कलायः कतरो भा
 वतोः पुत्राः कतरो भवतोः पावकः कतरो भवतोः देवदत्तः यतरो भवतोः देवदत्तः
 उत्तरागच्छत महाविभाषया प्रत्ययो विकल्प्यते को भवतोः देवदत्तः यो भवतो
 देवदत्तः स आगच्छत निर्धारण इति विषयनिर्देशः द्वयोरिति समुदाया निर्धार
 णविभक्तिः एकस्येति निर्धार्यमाणनिर्देशः वा बहुना जातिपरिप्रश्ने इतम्व
 किं यत्तदिति वर्तते निर्धारणाय कस्येति बहूनामिति निर्धारणस्यै बहुना
 मध्यादेकस्य निर्धारणो गम्यमाने जातिपरिप्रश्नविषेयभ्यः किमादिभ्यो वा इत
 मः प्रत्ययो भवति कतरो भवतोः कठः यतरो भवतोः कठः ततम आगच्छत
 वावचनमकतश्च यको भवतोः कठः सक आगच्छत यतो महाविभाषावप्र

वति देवदत्तकोपत्तदत्तकश्चिप्रागिवीयस्यष्टौर्वाथः इवेप्रतिकृतौ कत्रि
 त्पुनर्वर्तते इवे इवार्थेयत्प्रातिपदिकेवर्ततेतस्मात्कृत्यत्ययोभवति इवार्थः।
 सादृश्यम् तस्यविशेषणंप्रकृतिग्रहणम् प्रतिकृतिः प्रतिरूपकः प्रतिसूत्र
 कम अथइवायमथेप्रतिकृतिः अथकः उष्टुकः गर्दभकः प्रतिकृतावितिकि
 म् गौरिवगवयवः संज्ञायाम् इवेत्यत्रवर्तते कन्नित्तिच इवार्थेगम्यमाने।
 कृत्यत्ययोभवति समुदायेनचेत्संज्ञागम्यते अप्रतिकृत्यर्थेप्रारम्भः अथस
 दृशास्यसंज्ञा अथकः उष्टुकः गर्दभकः लघुमनुष्ये संज्ञायामित्येवसंज्ञायोवि
 हितस्यकनोमनुष्येभिधेयैः भवति चेवेवमनुष्यश्चैवार्थकादसीत् इति
 टीमनुष्यश्चित्किम् अथकः उष्टुकः गर्दभकः देवपथादेगकृतिगणत्वात्तस्येव
 येप्रपेवः जीवकार्येवाप्ये जीविकार्येयदप्येनस्मिन्नभिधेयेकनोऽनुः भ
 ति विक्रीयतेयत्तत्प्राप्यम् वासुदेवः शिवकंदः विष्णुः आदित्यः देवलकांतानी
 विकार्येदेवप्रकृतयउच्येते अप्यप्यश्चित्किम् हास्तिकान्तिक्रीणीतेअथकान

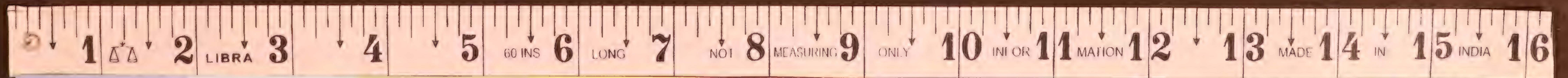

जं
का
३५

यथाकान् वासुदेवकान् विक्रीणीते देवपथादेरेवाशये प्रयेचः देवपथादिभ्य
श्च इवेति प्रकृतौ संज्ञायामिदित्यकनो देवपथादिभ्य उन्नरस्यलः भवति आदि
शाब्दः प्रकारेणाकृतिगणायम् देवपथः वारिपथः अचोसमृजनाशोसवित्रक
संभुजेसुच इवेति प्रकृतौ लोपः कनो देवपथादिषु अचोसतावत् शिवः विसः
वित्रकमणिधर्योधनः अन्ननः धनेसुकपिः गरुडः सिंहः देवपथवारिपथ
अन्नपथहंसपथगानपथशतपथशंखपथसिंहगतिउष्ट्रीवादासमृद्धस्त
इन्द्रदेवपथवत्समत्स्य वस्तिर्ज इव इत्यनुवर्तते इतः प्रभृतिप्रत्ययः सामा
येन भवति प्रतिकृतौ चाप्रतिकृतौ च वस्तिशाब्दादिवाशेघोत्पन्नप्रत्ययो भ
वति वस्तिरिव वास्तोयम् वास्तैर्यो शिलायाफः शिलाशाब्दात् इवाशेघप्रत्य
यो भवति शिलेव शिलेयं काष्ठम् शिलेयं दधि केचिदत्र फजमपीच्छन्ति त
दंशेयोगविभागः कर्तव्यः शिलायाफप्रत्ययो भवति शिलेयम् ततो फः शि
लेयम् शाब्दादिभ्यो यत् शाब्दाश्चेवमादिभ्यः शान्तिर्यादिकेभ्यश्चार्थे तप्रत्य

यो भवति शाखिवशात् स्यात् साख्यः जज्ञत् स्यात् साख्यः जज्ञत् न श्रेयमेव चरणस
 कंदउरसगिरस अग्रचरण द्वयोः शर्भेय द्वयोः शब्देनियान्त द्वयोः भिधेये
 दुशब्दादिवाच्येयत्यनयो भवति भव्यः आत्मवान् अभिप्रेतानामर्थानोपा
 उक्ततउवाते द्वयमयमाणावकः द्वयमयराजपुत्रः ऊशायाश्चः ऊशाया
 शाब्दादिवाच्येकप्रत्ययो भवति ऊशाग्रमिव सूक्ष्मत्वात् ऊशाग्रीयावुद्धिः ऊ
 शाग्रीयेव सूक्ष्म समासाश्चतुर्दिसयात् तदित्येनतप्रकृतश्वाच्ये निर्दिश्यते
 श्वाच्ये विषयात् समासादपरस्मिन्निवाच्येयवकप्रत्ययो भवति काकतलीयु
 स अनाक्रुपाणीयम् अथ कवर्तीयम् अनन्तकितोपनते वित्रीकरणमुच्यते
 तत्कथं काकस्यागमनमयादृष्टिकंतालस्य पतनम् तेन तालेन पतताका
 कस्य वयः यवमेव देवदत्तस्यागमनं दसूनां चोपनिपातः ते अतस्त्वयः तत्र
 यो देवदत्तस्य दसूनां वसमागमः सकाकतालसमागमसदृश इत्येक उपमा
 र्थः यश्च देवदत्तवयः सकाकवयसदृश इति द्वितीय उपमा र्थः तत्र प्रथमः स

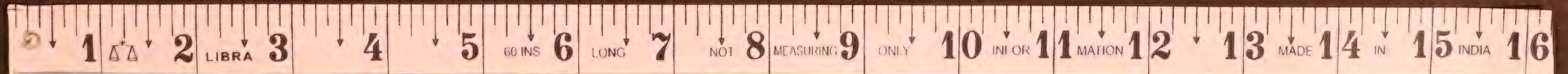

३९५

मासार्थः द्वितीयः प्रत्ययार्थः समासश्चायमस्मादेवज्ञापकात् वक्ष्यमाणैला
 तणमस्ति स्यस्येतिवासमासः सचेवंविषयएव शर्करादिभ्याञ्च शर्करादित्ये
 वमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः इवार्थेण प्रत्ययो भवति शर्करेव शर्कराम् कापा
 लिकम् शर्कराकापालिका कपिकु कपुंडरीक शतपत्रगोलोमन मोपुष्पवरा
 वीनकुलसिकता अंगुल्यादित्यष्टन् अंगुलि इत्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
 वार्थेठक प्रत्ययो भवति अंगुलिरेवांगुलिकः भाभान्तिकः अंगुलिभर्त्तेजवभुवः
 लमंडलमंडनशकुलहरिकपिमनितरुशोलउदधित पात्राफरोणीभ्रमकुलि
 श एकशालायाष्टजन्यतरस्याम् एकशालाशब्दादिवार्थेठन प्रत्ययो भवति अ
 न्यतरस्याम् ग्रहणोत्तानेतरः ठक प्राप्यते एकशालेन एकशालिकः एकशालि
 कः कर्कलोहितादीकक् कर्कलोहितशब्दाभ्यामिवार्थे ईक प्रत्ययो भवति।
 कर्कः शुक्लोयः तेन सदृशः कार्कीकः लोहितीकः स्फटिकः स्वयमलोहितः उ
 पाश्रयवशात्तथावभासते प्रत्न सर्वविधे मार्यालसंदसि प्रत्न सर्वविध इम

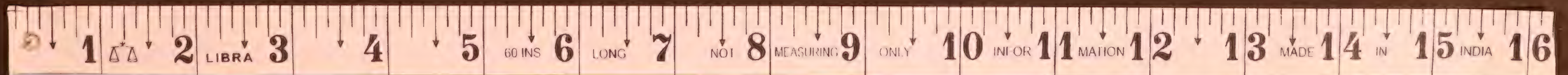

इत्येतेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः इवार्थेणालप्रत्ययोभवति छंदसि विषये प्रत्यया
 पूर्वेषां विषया इमया पूगाञ्ज्योशामणीपूर्वात् इवार्थे इति निवृत्तम् नाना।
 जातीया अनियतवृत्तः धर्मकामप्रधानाः संचाः पूगाः पूगवाचिनः प्रातिपदिका
 दशामणीपूर्वात्त्वार्थेण प्रत्ययोभवति लोदधुज्यः लोदधुज्यो लोदधुजाः शोद्यः शो
 द्यो शिवयः चातवाः चातव्यो चातकाः अशामणीपूर्वादिति किम् देवदत्तोशाम।
 णीरिसो देवदत्तकाः यत्तदत्तकाः व्रातः फजोरस्रियाम नाना जातीया अनिय
 तवृत्तय उन्मेषजीविनः संचाव्राताः व्रातवाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः ऋजन्तेभ्यः।
 अशार्थेण प्रत्ययोभवति अस्रियो कापोतपाकाः कापोतपाक्योः कापोतपाकाः
 वेदिमत्यः वेदिमत्यो वेदिमताः शफनः खलपि कौंजायन्यः कौंजायन्यो कौंजाय
 नाः ब्राभायन्यः ब्राभायन्यो ब्राभायनाः अस्रियामिति किम् कपोतपाकासी वेदि
 मता कौंजायनी आयुधनी विमंज्यतादी केष्टवाह्मणान्नानात्॥ आयुध
 नीविनां संच आयुधनी विमंज्यः सवादी केविशेष्यतेवादी केष्टय आयुधनी विमं

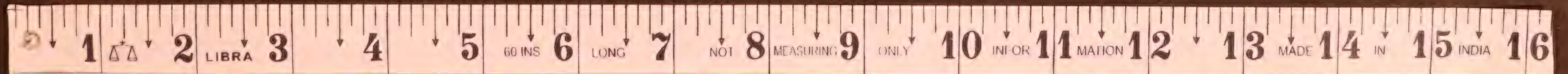

ॐ.
काव.
२५६

वः तद्वाचिनः प्रातिपदिकाद्वात्मण राजन्यवर्जितात्स्वार्थेन प्रत्ययो भवति ब्राह्मणे
तद्विशेषग्रहणम् राजन्ये तस्वरूपग्रहणमेव टकारोऽङ्गीकर्षः तेनासियामिति ना
नुवर्तते कौंशीवृत्त्यः कौंशीवृत्त्यो कौंशीवृत्त्याः दौद्रकाः दौद्रकी लट्काः मालवाः मा
लवो मालवः आयुधजीविग्रहाङ्गकिम् मलुः शयेंडाः संचग्रहाङ्गकिम् मोणालयः
ब्राह्मणाः शालंकायनाः राजन्याः वृकादेहाणाम् आयुधजीविसंचादिति वर्तते
वृकशब्दादायुधजीविसंचवाचिनः स्वार्थे देहाणाम् प्रत्ययो भवति टकारोऽङ्गीर्षः
णकारो वृत्त्यर्थः वार्कण्यः वार्कण्यो वृकाः आयुधजीवितसंचविशेषाङ्गकिम् काम
क्रोथो मनुष्याणां वादितोरो वृकाविव दामन्यादित्रिगतेष्वष्टाक्षः आयुधजीवि
संचादित्येव दामन्यादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः आयुधजीविसंचवाचिभ्यः त्रिगतेष्वष्टे
भ्यः च स्वार्थेन प्रत्ययो भवति आयुधजीविनोऽसंज्ञे तदेगाः तत्र च त्रिगतेष्वष्टेः षष्ठोऽये
षोते त्रिगतेष्वष्टादित्युच्यते तेषु वेयं स्मृतिः आह सिगतेष्वष्टोस्तु कौंशोपरशदोऽ
कीकोष्टकिर्जालमानिश्च ब्रह्मगुप्तोऽयजानकिरिति दामन्यादिभ्यस्तादत दाम

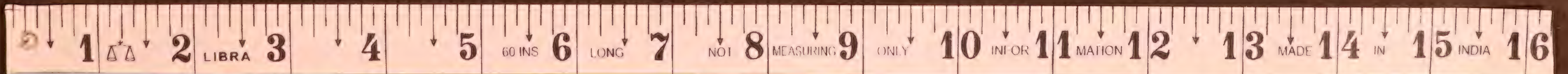
नीयः दामनीयो दामनयः डोलपीयः डोलपीयो डोलपीयः विगर्तेशाद्वेभ्यः त्वल
 पि कौंडोपर्यायो कौंडोपर्यायो कौंडोपर्यायः एवं देउकीयः देउकीया देउका
 यः कोष्टकीयः जालमानीयः ब्रह्मगुमीयः जानकीयः दामनि डोलपिवैलवापि
 ओदकि अच्युताति काकदंति काकोदकि शत्रुत्तपि सर्वेसेति विदुसलभमौ
 ज्ञायन सावित्रीपुत्र पार्श्वदियोगेयादिभ्यो णो आयुयनीविसेचादित्येव यथा
 दिभ्यो ये येयादिभ्यश्च प्रातिपदिकेभ्य आयुयनीविसेचादिभ्यो यथा साव्यमाणो
 प्रत्ययो भवतः पार्श्ववः पार्श्ववो पार्श्ववः आसरोः आसरो आसराः योयेयादिभ्यः वा
 ल्वपि योयेयः शोकेयः पशुप्रसरत्स वाङ्मोक वयस् वसमरुत स्वतत द
 शादं पिशाचप्रशान्तिकाषोपाण पार्श्वदियो येय शोकेय शोभेय चोर्तेय मोंतेय
 योर्तेय ज्वालेय विगर्त भरत उशीतर योयेयादिः अभितिदिदभृच्छालाव
 श्छिवावच्छसीवहर्णावच्छमदणायन आयुयनीविसेचादिति तिहृत्तम अभिति
 दौदभ्यो णोतेभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः सार्धे यज्ञप्रत्ययो भवति अभितितोपत्यमित्य

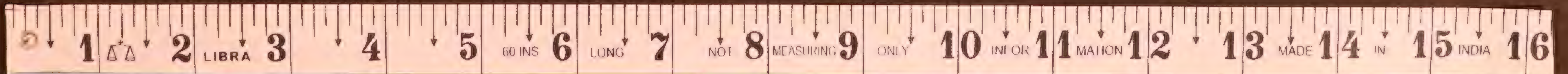
ॐ.
कावृ.

३९७

एतदेतामन्न आभिनितः आभिनितो आभिनितः वेदभृत्यः वेदभृत्यो वेदभृताः
शालावत्यः शालावत्यो शालावताः शोलावत्यः शोलावत्यो शोलावताः शामीवत्यः ॥
शामीवत्यो शामीवताः ओगावत्यः ओगावत्यो ओगावताः ओमत्यः ओमत्यो ओमताः
गोत्रप्रत्ययस्याणोग्रहणमिच्छते आभिनितो मुद्रितः आभिनितः स्थालीपाक इत्य
त्र न भवति ज्यादयस्तद्वाजाः एगान्नो ग्रामाणी पूर्वादित्यत आरभ्ये प्रत्यये वि
दितो स्तनद्राज संज्ञका भवेति तथा वैवोदाद्यतम तद्वाजप्रदेशास्तद्वाजस्य वद्
धुतेनैवासि यामित्येवमादयः ॥ इति जयंतकाशिकायां हत्तौ पंचमस्याध्यायस्य त्
तीयपादः श्रीसरस्वतीरूपाय गुरवे नमः ॐ दिश्यात्स शीतकिराणाभराणाः श्रियेवो
यस्योन्नमो गसरसि स्फुरद्भिपत्ता हेमीवशो वरशशोककुलाम्बालावेदार्थिनी
सरसरिन्नभसः पपात ॐ पादशतस्य संख्या देवीपसायां वृत्तलोपश्च पादशतस्य
शतशतान्तस्य संख्यादेः प्रातिपदिकस्य च वीपसायां गम्यमानायां वृत्तप्रत्ययो भवति
ततस्तन्निर्गोतवाप्तलोपो भवति यस्यैतिलोपेनैव सिद्धे पुनर्लोपवचनमनैमित्तिका

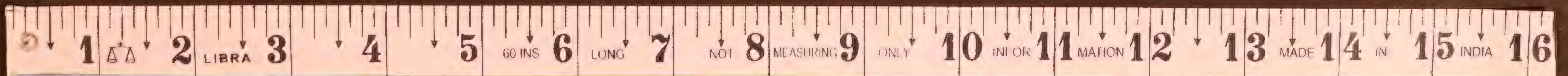
शंम यस्येति हिलोपः परनिमित्तकः तस्य स्यातिवज्ञावात्पादः पदितियज्ञावोन स्या
 त अस्मत्तेनेमिन्निकतात्रास्ति स्यातिवज्ञावः दौपादौ ददाति द्विपदिको ददाति त्रिप
 दिको ददाति द्वेदेशे ददाति दिशतिको ददाति त्रिशतिको ददाति तद्वितार्थः
 तिसमासः ततः प्रत्ययः स्वभावाश्च प्रत्ययोते म्रियं वर्तेते पादशतस्येति किम् दौ
 दौमाघौ ददाति संख्यादेरिति किम् पादेषां ददाति वीषमायामिति किम् दौपा
 दौ ददाति द्वेदेशे ददाति पादशतप्रदणमनर्थकमन्यत्रापि दर्शनात् द्विमोर्दिक
 को ददाति त्रिमोर्दिको ददाति दंडव्यवसर्गयोश्च दमने दंडः दाने व्यवसर्गः दंड
 व्यवसर्गयोः गम्यमानयोः पादशतानां तस्य संख्यादेः वृत्तप्रत्ययो भवति लोपश्च अवी
 पसार्थश्चारेभः दौपादौ दंडितः द्विपदिको दंडितः त्रिपदिको दंडितः दौपादौ व्यवसृज
 ति द्विपदिको व्यवसृजति त्रिशतिको व्यवसृजति मूलादिभ्यः प्रकारवचने कन
 मूलादिभ्यः शान्तिकेभ्यः प्रकारवचने घाते को न्यत्ययो भवति जातीयो रपवादः प्रका
 रविशेषः मूलप्रकारः मूलकः शाकः मासकः इषुकः कन्यकरणो च वहुहृत्तोरुप

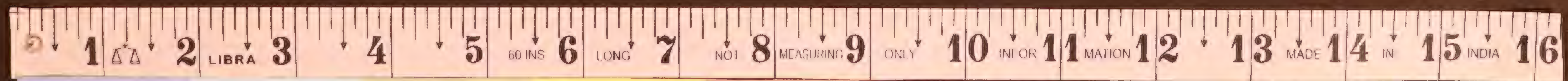
ॐ.
काव.

३५

मोद्यानम वेवत्यकारः वेवत्कः वृहत्त्यकारः वृहत्कः वेववृहत्तो गितिकेचित्यवेति
तेषां वेवक इत्यदाहरणम् स्पृलाण माषेषु कृमत्तिलेषु यवव्रीहिषु इत्यतिलवा-
द्यकालश्रवदातसु गायाम गोमूत्राश्वादानेसु गश्रुदोर्जीर्णमालिषु पुत्रमूलेस
मस्तव्यस्ते कृमारीपुत्र कृमारीष्वश्रुमणि अनत्येतगतौ क्तात अत्यतगतिरशो
षमेवेयः तदभावेन नत्येतगतिः अनत्येतगतौ गम्यमानायां क्तातात्यातिपदिका
कृत्यत्ययो भवति भिन्नकम् छिन्नकम् अनत्येतगतावितिकिम् भिन्नम् छिन्न
म् तस्मादिवचने सामिवचन उपपदे क्तातात कृत्यत्ययो भवति सामिकृतम् सा
मिभुक्तम् सामिपीतम् वचनश्रवणपर्यायार्थम् अर्थकृतम् नेमकृतम् सामि
वचने प्रतिषेधानर्थकं प्रकृत्याभिरितत्वात् एवेतर्हि नैवायमनत्येतगतौ विदि-
तस्य कतः प्रतिषेधः किं तर्हि स्वार्थिकस्य केन पुनः स्वार्थिकन विदितः एवेतर्हि न
देववचने तापकर्मस्ति स्वार्थिकन प्रत्यय इति तत्र पदे तद्व्योते एवेसूत्रमभिन्न
तरके भवति एतैर्हि वृहत्तरके व्याप्यत इत्येवमादित इयपन्न भवति वृहत्त्याश्वा

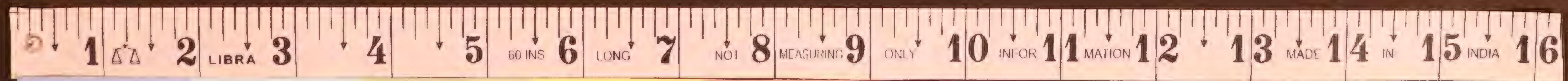

स्नादने कननवर्ततेन प्रतिषेधेः बृहतीशास्त्रास्नादनेवर्तमानात् स्वार्थेकत्वात्
 यो भवति बृहतीका आस्नादनशर्तिकम् बृहतीस्नदः अथ उदाशिते गुले कर्मा
 लेपुरुषाभ्युत्तरपदात्तवः अथ उदः अशिते गुले कर्मन अलेपुरुष उत्येतेभ्यः
 प्रातिपदिकेभ्यः अथुत्तरपदाश्च स्वार्थे त्वप्रत्ययो भवति अविद्यमानानिषड्दीप्
 मित्रितिवद्ब्रीदि। ततः। त्वश्च प्रत्ययः अथ उदीगो मंत्रः योदाभ्यामेव क्रियते न
 ब्रह्मभिः आशिता गावो मित्रराणे आशितो गंवी न मराण्यम् विपातनात् पूर्वपदा
 म्यमुमागमः अले कर्मा लेपुरुषेति पर्यादयोगलानाघर्षे वतर्थात् समामः अले
 कर्मणो ले कर्मीणाः अलेपुरुषाया लेपुरुषीणाः अथुत्तरपदस्तत्पुरुषः अथिशा
 बृः शौडादिषु यद्येत राजाधीनः ब्राह्मणाधीनः नित्य आये प्रत्यउत्तरसूत्रे विभाषा
 ग्रहणात् अथेपित स्वार्थिकेषु नित्याः प्रत्यया इति स्मर्यते उमादयः प्राक करः आ
 दयः प्रागवतः आमादयः प्राङ्मयदः बृहतीजासुताः समामोत्तयेति विभाषा चे
 रदिकसि याम् अथेतात्यातिपदिकाददिकसि यावर्तमानात् स्वार्थे विभाषा त्वप्र

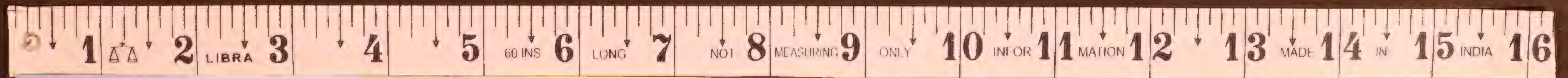

ॐ.
कावृ.
३६५

त्ययोभवति प्राक् प्राचीनम् प्रत्यक् प्रतीचीनम् अवाक् अवाचीनम् अदिकम्
यामितिकम् प्राचीदिक प्रतीची उदीची दिग्यदिकम् प्राचीनावास्मानीअवा
वीनाशिवा सीग्रहणिकम् प्राचीनेदियमणीयम् उदीचीने दिग्यमणीयम् जा
तेतास्त्वंधुनि जातिशब्दोत्तातप्रातिपदिकाद्वंधुनिवर्तमानास्त्वप्रत्ययोभवति
वर्धतेस्मिन्नजातिरितिबंधुशब्देनद्रव्यमुच्यते येनवास्मणात्तादिजातिवर्धते त
द्वंधुद्रव्यम् वास्मणजातीयः तत्रियजातीयः वास्मणादिरेवोच्यते बंधुनीतिकि
म् वास्मणजातिः शोभते स्यान्नोताहिभाषासम्योनेनेतिचेत् स्यात्तशब्दोत्तात
प्रातिपदिकादिभाषास्त्वप्रत्ययोभवति सम्योनेनेतिचेत्तस्योत्तमथवद्व
ति सम्योत्तइतिवत्तस्यउच्यते समानेस्यात्तमस्येतिहृत्वापिशत्तस्यःपितृस्यानी
यःपितृस्यान्ःमातृस्यानीयःमातृस्यानीयःराजस्यानीयःराजस्यान्ःप्रस्याने
नेतिकिम् गोस्यान्म् अश्वस्यान्म् इतिकरणोविबद्धार्यःतेनबहुव्रीदिःसम्या
शब्दोर्थमुपस्थापयति तत्तत्पुरुषःवेशब्दःसंबन्धार्थःद्वयोर्विभाषयोर्मथेनित्या

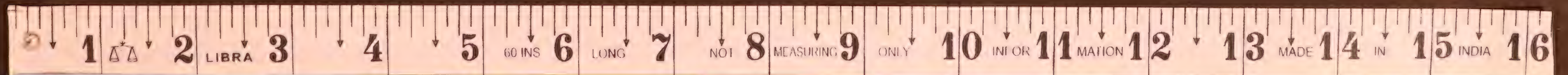

विधुयतीति एव सूत्रेति तस्यः प्रत्ययः किमेति इत्ययच्चादासद्वयप्रकर्षे किमय
कागतात्ति इः अययाश्रयो वेदितो चः स किमेति इत्ययच्चादासद्वयप्रकर्षे किमय
दद्वयप्रकर्षे अमुप्रत्ययो भवति यद्यपि द्वयस्य स्वतः प्रकर्षे नास्ति तथापि क्रि
यागुणस्यः प्रकर्षः यदा द्वय उपचर्यते तदा ये प्रतिषेधः क्रियागुणयोरेव प्रक
र्षप्रत्ययः किंतु किंतु किंतु माम् यतत एव हेतुगाम् एव हेतुगाम् ति इः एव
तितगाम् पठति तमाम् अयय उश्चेत्तगाम् उश्चेत्तमाम् अद्वयप्रकर्ष इति कि
म उश्चेत्तगाम् उश्चेत्तमाम् अमवच्छेदीति किमेति इत्ययच्चादद्वयप्रकर्षे अमुप्रत्य
यो भवति छेदीति विषये चकारादाम् अ प्रतरन्नयामः प्रतरन्नयामः सरादि
षम आसितियद्यंते तस्मान्न देतस्यावयवतम अनुगादित एक अनुगादिशा
दातस्वार्थे एक प्रत्ययो भवति अनुगादिकः तावः सियामन् कर्मवतिदारे
ताः सियामिति ताः प्रत्ययो विदितस्तदेता तस्वार्थे न प्रत्ययो भवति सियाविषये
वाकोशी व्यावलेखी व्यावहारी वर्तते सी प्रहणो किम यावता ताः सियामेव विदि

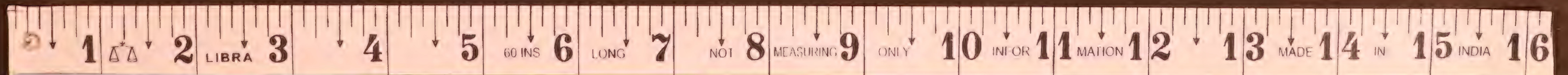

ॐ.
काह.
३०१

तस्ततः सार्थिकस्तत्रैभविष्यति एवंतर्ह्येतत्तापयति सार्थिकाः प्रत्ययः प्रकृति
तो लिंगवचनान्तिवर्तते पीतितेनगुडकल्यादात्तोत्तलकल्याप्रसन्नादेवयवदे
वतेत्येवमाधुपयत्रभवति अणिनुणः अभिवियोभावइनुणिवदितस्तदेतात्
स्वर्षणप्रत्ययोभवति सोऽरुदितेवर्तते सोऽराविणाम सोमार्त्तिनम् विसारिणा
मत्स्य विसरतीति विसारी विसारिणात् सार्थणप्रत्ययोभवति मात्स्यभिपेये
वे सारिणो मत्स्यः मत्स्य इति किम् विसारी देवदत्तः सोऽव्याया क्रियाभ्याहृतिगण
ने कृतसुच सोऽव्यामहेभ्यः क्रियाभ्याहृतिगणने वर्तमानः कृतसुः प्रत्ययो भव
ति योनः पुन्यमभ्याहृतिः एककर्तृकाणां तत्पजातीयातां क्रियाणां जन्ममे
व्याने क्रियाभ्याहृतिगणनम् तत्र प्रत्ययः पंचकृतो भुंक्ते षट्कृतः सप्तकृतः
सोऽव्याया इति किम् भूरीत्यागनभुंक्ते प्रभूतानवागनभुंक्ते क्रियागुहां किम्
यावता अभ्याहृतिः क्रियाया यवसे भवति नद्व्यगुणयोः उत्तरार्धे क्रियागुह
णाम एकस्या सकृश्चेत्यत्र नियेव गत्यातेनाभ्याहृतिरसे भवात् पंचयाकः दशा

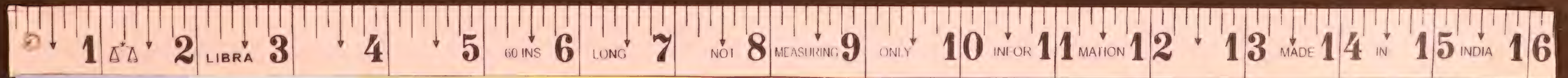

पाकः गणनग्रहणं किम यावत्ता संख्या गणना तन्मिके व अक्रियमाणे गणन।
 ग्रहणं क्रियाभ्यां ह्येतौ वर्तमानेभ्यः संख्येयवचनेभ्यश्च प्रत्ययः स्यात् शान्ते वा गान
 भुंक्ते शान्तकृतो भुंक्ते इति इदं न स्यात् शान्ते वा गणान् भुंक्ते शान्तकृतो भुंक्ते इति ना
 दृश्याभ्यां ह्येतौ शान्तशब्दः संख्यानमात्रवृत्तिनात् गणनग्रहणान्तसर्वत्र सिद्धं भव
 ति द्वित्रिचतुर्भ्यः सच द्वित्रिचतुर् इते तेभ्यः संख्याशब्देभ्यः क्रियाभ्यां ह्यतिगणन
 सः प्रत्ययो भवति कृतसचोपवादः द्विभुंक्ते त्रिभुंक्ते चतुर्भुंक्ते चकाराः स्वार्थः
 एकस्य सकृश्च एकशब्दस्य सकृदित्ययमादेशो भवति सश्च प्रत्ययः क्रियागा
 णेन च भ्यां ह्यतिस्ति हन संभवीति सकृज्ज्जे सकृदधीते एकपाक इत्यत्राना
 भिधानात् न भवति विभाषावद्वा विप्रकृष्टे काले बहुशब्दात् क्रियाभ्यां ह्यति
 गणने विभाषाया प्रत्ययो भवति कृतसचोपवादः एते सौचित्यं भवति अविप्रकृ
 ष्टे काले ग्रहणं क्रियाभ्यां ह्यतिविशेषणम् क्रियाणां सत्यत्र यश्चेदासुत्रकाला
 भवेति न विप्रकृष्टकालः बहुधा दिवसस्य भुंक्ते बहुकृतो दिवसस्य भुंक्ते तस्य

ॐ.
कावृ.
३७१

कृतवचनेमयट् तदितिप्रथमासमर्थाविभक्तिः प्राचुर्येणप्रस्तुतेप्रकृतम् प्र
थमासमर्थात्प्रकृतोपाधिकैर्येवर्तमानात्सार्थमयट्प्रत्ययोभवति टकारो
ङीर्वयः अत्रेप्रकृतमन्नमयम् अपृथगेयम् यवागमयी अपरेपुनरेवेसूत्राः
र्थमाहुः प्रकृतमुच्यतेस्मिन्नितिप्रकृतवचनः तदितिप्रथमासमर्थात्प्रकृतव
चनेर्भाषयेमयट्प्रत्ययोभवति अत्रेप्रकृतमुच्यतेस्मिन्नमयोयत्तः अपृथम
यंयवपटकमयी यात्राउभयथासूत्रप्रणयताद्वयमपिप्रमाणम् समूहवशु
वद्भ्यु तत्प्रकृतवचनइत्येव वद्भ्युप्रकृतेष्व्यमानेषुसमूहवत्प्रत्ययाभवेति
चकारान्मयट्च मोदकाः प्रकृताः प्राचुर्येणप्रस्तुताः मोदकिकम् मोदकमय
म् शकुलिकम् शकुलीमयम् अतिवर्ततेपिस्वार्थिकाः प्रकृतितोलिंगवच
नानिहितीयेसूत्रार्थमोदकाः प्रकृताश्चस्मिन्मोदकिकोयत्तः मोदकमयः शकु
लिकः शकुलीमयः अनेतावसथेतिहभेषजान्नञः अनेतादिभ्यः शब्देभ्यः स्वार्थे
अप्रत्ययोभवति अनेतयवानेत्यम् आवसथाम् येतिह्यम् निपातसमुदायोय

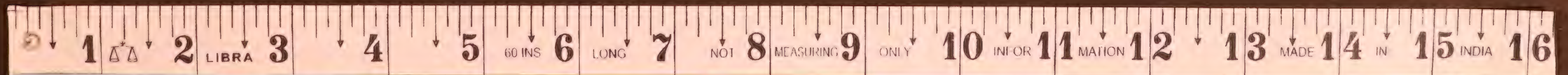
मयेदेष्टापायेयेवर्तते भेषजमेवभेषजम् मदाविभाषयोविकल्पतिप्रत्ययः
 देवताताज्ञादर्थ्ययत् देवताशाब्दातात्यातिपदिकाश्रुतर्थासमर्थाज्ञादर्थ्यय
 तप्रत्ययोभवति तदर्थ्ययवतादर्थ्यम् वातर्वर्णादिज्ञातव्यञ्च स्वार्थतदितिप्र
 कृत्यर्थोतिर्देष्यते अग्निदेवतायेउदमग्निदेवतम् पादार्चोभ्यां च तादर्थ्यइत्ये
 व पादार्चशाब्दाभ्यांचतर्थासमर्थाभ्यांतादर्थ्योभिधेयेयत् प्रत्ययोभवति पादार्च
 मुदकम् अर्चाम् अनुक्तसमुच्चयार्थःचकारः यथादर्शनमन्यत्रापिप्रत्ययोभ-
 वति एषैवेसप्तदशाक्षरमुदस्योःवस अयम् ओककवित्तमवचम् निष्केवल
 उक्तजनर्णव नव सुर मेतयविष्ट इत्येतेभ्यःछेदरिस्वार्थोभवति अग्निरीशोव-
 मवस्य अपस्योपवमानः द्वितीयावहवचनस्यलुक् अपोववमानइत्यर्थः स
 गोवाःकवोसि तेममध्यवस्यतिवाजयुर्वचस्यः निष्केवल्येणोसति तक्वाशस
 तिजन्यस्ताभिःपूर्वादिशःस्तोमैर्जनयापिरवम् सूर्यःमंत्रःयविष्टः आमुष्माय
 णामुष्मपुत्रिकेतुनसोत्यानम् समशाब्दादवतोपप्रत्ययोवक्तव्यः नूनम् नूतने

ॐ.
कावृ.

३७२

नगीतम् तन्मपुगणे प्रातः पुगणे वर्तमानात् प्रशास्त्रप्रत्ययो भवति वक्तव्यः
नमनत्वाश्च प्रत्नम् प्राणम् पुतनम् प्रीणम् भागद्वयनामभ्योयेयप्रत्ययो वक्तव्यः
भागयेयम् रूपयेयम् नामयेयम् मित्रास्तुर्मि मित्रयेयेयतस्व अग्नीप्रसाधार
णादन् अग्नीध्रम् साधारणम् सियोदीप् अग्नीध्रो साधारणी वा प्रकरणोदि
कल्पन्ते यत्तात्पर्यमेतानां तितेन यथा प्राप्तमपि भवति अग्नीध्राणां साधा
राणां भूमिः अवयवमथ रुद्रां कन्दस्य न वक्तव्यः अवयवमेते मारुतं प्रावम ॥
अतिथेः पः तादृकं इत्येव अतिथिप्रशास्त्रप्रतर्णी समर्था ज्ञादर्थे भियेयेऽपि प्र
त्ययो भवति अतिथ्यर्थमातिथ्यम् देवात्तत् तादर्थ्य इति निवृत्ते देवप्रशास्त्र
स्वार्थे तत्प्रत्ययो भवति देवयवदेवता अवेः कुः अविशद्वा तत्स्वार्थे च प्रत्ययो
भवति अविरेवाविकः यावादिभ्यः कत् यावइत्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः
स्वार्थे कत्प्रत्ययो भवति यावापवयावकः यावमणिश्च स्थिलान्सर्पानस्तत्रुद
तावमशीते पशौ लूनवियाते अणानि पुणे पुत्रकुत्रिमे प्राणस्त्रातवेदसमासौ

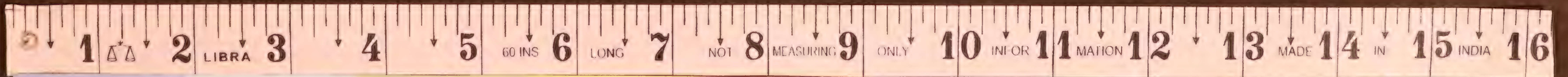
शून्यादिक्ते दानकुम्भिते तनूस्त्रे इयसश्च तात अन्तात कुमारिक्रीडनकनि।
 व लोहितात्मणो लोहितशब्दात्मणो वर्तमानात् स्वार्थकनप्रत्ययो भवति
 लोहिको मणिः मणिवित्तिकिम् लोहितः वर्णवानित्ये अतित्ये वर्णो वर्तमा
 नालोहितशब्दात् कनप्रत्ययो भवति लोहितकः कोपेन लोहितकः पीडनेन अ
 नित्यशक्तिकिम् लोहितो गोः लोहितो रूपायं लोहितालिंगवायनं वेति वक्तव्यम्
 लोहितिका लोहितिका कोपेन रक्ते लोहितारक्ते यो लोहितस्तस्मात् कनप्र
 त्ययो भवति लोहितकः पटः लोहितकः कंचलः लिंगवायनं वेत्येव लोहितिका
 शादी लोहितिका शादी कालाश्च वर्णवानित्ये रक्तशक्तिवद्दयमप्यनुवर्तते का
 लशब्दादित्ये वर्णो वर्तमानादुक्ते च कनप्रत्ययो भवति कालकं मुखावैलक्षण्य
 क्ते कालकः पटः कालिका शादी विनयादिभ्यश्च क विनयश्चेत्येवमादिभ्यः प्राति
 पदिकेभ्यः स्वार्थकप्रत्ययो भवति विनयस्यैवेनयिकः सामयिकः औपयिकः
 विभाषाप्रकरणादिकल्प्येते प्रत्ययाः विनयसमयः उपायइत्यनेन संगतिक।

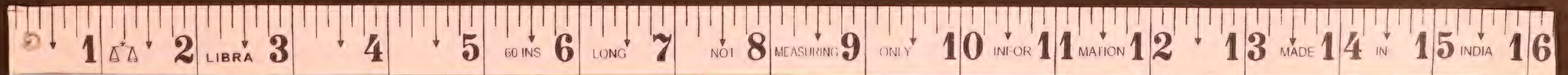
ॐ.
कावृ.

३२३

शेषित एकस्मात् उपचार समाचार व्यवहार संप्रदान समुत्कर्ष समूह वि
शेष अथवा वाचोवाहनायाः वाहनीयस्यावाचस्तस्यावर्तमानादा।
कच्चत्वात्सार्थवकप्रत्ययो भवति पूर्वमन्येनोक्तत्वात् संदेशवाक्यं वाहनीयं
तुच्यते यदापरेण प्रकाशनायावाचमन्यस्यैव समर्थयति कथयति संदेशादयो
एतदाप्रत्ययः वाचिकं कथयति वाचिकं श्रुते वाहनीयार्थ इति किम् मथु
रावाग्देवदत्तस्य तद्युक्तात्कर्मणो वाहनीयार्थवाचायतकर्मयुक्तं तदभि
धायितः कश्चात्सार्थवकप्रत्ययो भवति कर्मवकर्मणाम् वाचिकं श्रुता तथै
व यत्कर्मक्रियते तत्कर्मणामित्युच्यते आणप्रकरणोक्तलालवक्रुदविषाद
चंडालमित्रमित्रेभ्यश्च दस्युपसंख्यानम् कुलालयवकौलालः वाकटः तेषां
दः चंडालः मैत्रम् आमित्रः सान्नाय्यानुजावरात्रश्च कचातप्राचारदोत्र वैया
त वैकृत वारिवः कृताशायणाग्रहायणासांतयनाश्रान्ताभाषाणेवेत्यन्ते॥
ओषधेरजातो ओषधिशाहनातो वर्तमानात्सार्थवकप्रत्ययो भवति ओषधेयि

वति प्रजातावितिकिम श्रेययः लेत्रेवृत्ताभवेति प्रजादिभ्यश्च प्रजानातीति
 प्रतः प्रतश्चेत्येवमादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः स्तौथे प्राप् प्रत्ययो भवति प्रत्ययवश्च
 तः प्राप्तीसी यस्यास्त प्रजाविद्यते प्रजासा भवति प्रजाप्रदावावृत्तिभ्यो णा इति
 विटत्रितयय्यते विदेः शत्रेतस्य श्रद्धात् विदेः शत्रवेसरिति अतयवत्ताय
 कात्पादिकोवसरादेशः अन्यतरस्यो श्रद्धात्वात्तत्रानुवर्तते तस्योस्तात्ताशि
 ष्यन्तरस्यामिति प्रत्तेवणिक् उशिण उस्मिन् प्रत्यत् विटन् षोडश विद्यामा
 नम् शोत्रशरीर जहत्तत्कृत्तस्यो विकीर्षितं चौर शत्रुयोपवत्तप वस मरुत
 केच सनयंत दशांद्दवयम् असुररक्षम् पिशाच अशानि कार्षापणदेवतावे
 यु मृदस्तिकन् मरुद्वातस्तौथेति कन् प्रत्ययो भवति विकल्पः सर्वत्रानुवर्त
 ते मृदेवमृत्तिका मस्त्रोप्रशंसायाम् प्रशंसोयाधिकेवर्तमानान् मरुद्वात
 मस्त्रश्चेत्येतौ प्रत्ययो भवतः शृणोपवाटः प्रशस्तामनमृत् मस्त्रस्तानित्यश्च
 यंप्रत्ययः उत्तरसूत्रेन्यतरस्यो श्रद्धाणर्थम् वृक्जेष्टानित्यन्तिलोचस्तन्मि॥

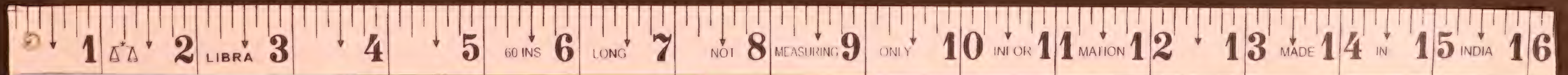

श्री.
काव्य.

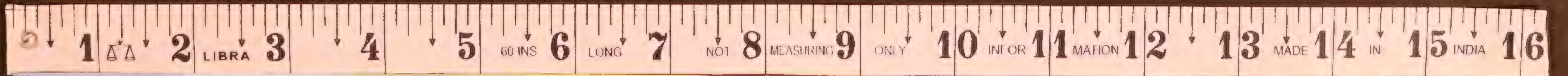
३०८

प्रशंसायोमितेव वृकशेषशब्दाभ्यां प्रशंसोपाधिके ये वर्तमानाभ्यां यथासे
व्यितिल तातिल इत्येतौ प्रत्ययो भवतः क्कंदसिन्धुयोपवादः वृकतिः ज्येष्ठ
तातिः वृहत्लपार्थाश्चकारकादन्तरस्याम् वृहत्पादलपार्थाश्चकारका
भिधायिनः शास्त्राश्च प्रत्ययो भवति अन्यतरस्याम् विशेषात्ताभिधानाश्च सर्वे
कर्मादिकारके रस्यते वृहन्तिददाति वृहशोददाति वृहन्भिददाति वृहशो
ददाति वृहभ्योददाति वृहशोददाति अल्यददाति अल्यशोददाति इत्येवा
मादिबृहत्पार्थादिति किम् गाददाति अश्वददाति कारकादिति किम् बह
तोस्वामी अथैवदणान्तर्यायेभ्योऽपि वति कुरिशोददाति स्लोकशोददाति व
रुत्तपार्थान्तर्गलवचनम् यत्र संगलगम्यते तत्रायं प्रत्ययश्च्यते वृहशोद
दाति आभ्युदयिकेषु कर्मसु अल्यशोददाति अरिष्वेषु संयोगवचनाश्च वी
पमायाम् संख्यावाचिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः एकवचनाश्च वीपमायायोत्पाया
शास्त्रप्रत्ययो भवति अन्यतरस्याम् द्वौ द्वौ ददाति द्विशोददाति त्रिशोददाति

१८५

एकवचनातत्त्वत्वापि कार्षापणोकार्षापणोददाति कार्षापणशोददाति मा
 षणः पादशः प्रस्थशः ऊरुवशोददाति एकोऽर्थ उच्यते येन तदेकवचनम् कार्षा
 पणदयश्च पणमाणाशश्च ह्येकवचनायवभवेति संबोधकवचनादितिकि
 म् च दोषोददाति वीपसायामितिकिम् दौददाति कारकादित्येव द्वयोः
 द्वयोः स्वामी कार्षापणस्य कार्षापणस्य स्वामी प्रतियोगेऽप्येवम्यास्तमिः प्रति
 नाकर्मप्रवचनीयेन योगेऽप्येवमीविदिता तदेतान्नमिप्रत्ययो भवति प्रपुत्रा
 वासुदेवतः प्रति अभिमन्युर्जनतः प्रति वायुदणानुवृत्तविकल्पो भवति ॥
 वासुदेवादर्वनादित्यपि भवति तमिप्रकरणेऽप्यादिभ्य उपमेऽस्त्वानम् आ
 दावादितः मध्यतः अततः पृष्ठतः पार्श्वतः आकृतिगणायाम् अपादाने वा
 दीयरुहोः अपादानेऽप्येवमी तस्यावातमिप्रत्ययो भवति तच्चेदपादाने
 दीयरुहोः संबोधित भवति ग्रामादागच्छति ग्रामत आगच्छति चौरभ्यो वि
 भेति चौरतो विभेति अथ अथयनात्प्राजयते अथयनतः प्राजयते अ

शे.
काव.

२७५

दीयकुर्यादिति किम् सार्थादीनः पर्वतादवगच्छति दीयत इति निर्देशो न दाति
प्रतिपत्त्यर्थः निदीतेर्माभूत् भूमेरुजिहीते भूमिततजिहीते कथं मेजोहीतः
स्वरतो वर्णातो वेति तेनैषा पंचमी किंतर्हि तृतीयास्येण वर्णानवादीत इति॥
अतिग्रहाद्यन्यत्वेषु कर्तृरिति तृतीयायाः अतिक्रम्य ग्रहोतिग्रहेः चलनमव
धानम् निदाक्षेपः अतिग्रहादिविषयेया तृतीयाः तदेतादातसिप्रत्ययो भव
ति साचेन्न कर्तृरिति न भवति हृत्तेनातिग्रहस्यते हृत्ततोतिग्रहस्यते चारित्रतोतिग्र
हस्यते सप्तहृत्तवाननानतिक्रम्य हृत्तेन गृहस्यत इत्यर्थः अव्ययने हृत्तेन न व्यथते
हृत्ततो न व्यथते चारित्रतो न व्यथते हृत्तेन न चलतीत्यर्थः क्षेपे हृत्तेन हि सप्त
हृत्तः तिस्रः हृत्तेन निर्दिष्ट इत्यर्थः अकर्तरीति किम् देवदत्तेन हि सप्तः दीयमान
पापयोगाश्च अकर्तरीति तृतीयायाश्चैव दीयमानेन पापेन च योगोऽस्य तदा
चितः प्राज्ञानपरा तृतीयाया विभक्तिरकर्तरी तदेतादातसिप्रत्ययो भवति हृ
त्तेन दीयते हृत्ततो दीयते चारित्रेण दीयते चारित्रतो दीयते पापयोगात् हृत्ते

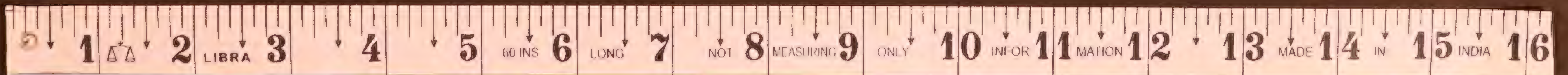
तयापः वृत्ततः पापः चारित्रतः पात्रः हेतुस्य चाविवक्षायां तज्ज्ञात्यानन्दमुदा
 हरणाम् हेतुपेक्षित्वेनैव सिद्धे स्यात् अकर्तृरीत्येव देवदेवत्वेन दीयते षष्ठ्या
 श्रये नानापक्षसंश्रयोऽप्याश्रयः अथाश्रये गम्यमाने षष्ठ्येनादातसिप्रत्ययो
 भवति देवाश्रितेन तो भवन् आदित्यः कर्णतो भवन् षष्ठीचात्रपक्षे हेतुवत्
 न्तनस्य हेतुर्कारणस्य पक्ष इत्यर्थः अथाश्रय इति किम् वृत्तस्य शाखाः रोगाश्चा
 यनयन्ते रोगो व्याधिः तदा वितः शब्दात्पराया षष्ठीविभक्तिस्तदेतादातसिप्र
 त्ययो भवति अयनयने गम्यमाने अयनयने प्रतीकारः विकित्सत्यर्थः प्रवाद
 कातः कुरु प्रसूदिकातः कुरु प्रसूदिकातः कुरु प्रतीकारमस्याः ऊर्वित्यर्थः
 अयनयनमिति किम् प्रवादिकायाः प्रकोपे करोति अभूततद्भावे कृतस्ति
 योगे संपद्यकर्तृरितिः कारणस्य विकाररूपेणाभूतस्य तदात्मनाभावः अभू
 ततद्भावः संपद्यतेः कर्ता संपद्यकर्ता अभूततद्भावे गम्यमाने संपद्यकर्ता स्व
 त्तमानात्प्रातिपदिकात्कृतस्तिभिर्धातुभिर्योगेऽप्यप्रत्ययो भवति अशुक्तः

गो.
काव.
३०६

शुक्लः संपद्यते ते करोति शुक्ली करोति मलिनम् शुक्ली भवति शुक्ली स्यात् च
दी करोति रदम् चदी भवति चदी स्यात् अभूततद्भाव इति किम् शुक्लं करोति
तात्र प्रकृतिविवक्षिता कृतस्त्वियोग इति किम् यावता अभूततद्भावे समक्या
देव रदस्याप्येय विशेष संबंधेनाभूततद्भावः सत्ताधिकरणस्य न कर्तृरिति अ
रुत्पन्नश्च लश्चेतो रदो रजमा लोपश्च अरुः प्रभृतीनामंत्यस्य लोपो भवति
चिश्च प्रत्ययः सर्वविशेषण संबंधात् पूर्वगो व प्रत्ययः सिद्धः लोपामात्रार्थेव
वनम् अनरुः अरुः करोत्यृकरोति अरु भवत्यृक स्यात् मनस उन्मनी करो
त्यन्मनी भवत्यन्मनी स्यात् वत्तषु तश्च ल करोत्यश्च ल भवत्यश्च ल स्यात् ते
तस्य विवेती करोति विवेती भवति विवेती स्यात् रदम् विरदी करोति वि
रदी भवति विरदी स्यात् रजस्य विरजी करोति विरजी भवति विरजी स्यात् ॥
विभाषासातिकात्स्मि अभूततद्भावे कृतस्त्वियोगे संपद्य करोति सर्वमनुव
र्तते अस्मिन्निषेयविभाषासातिप्रत्ययो भवति कार्त्स्न्यगम्यमाने यदि प्रकृ

१६०

तिः कृत्वाविकारात्तामापद्यत इत्यर्थः अग्निर्लोभवति शोभते अग्नीभवति उ
 दकसोभवति लवणम् उदकीभवति कार्त्स्न्य इति किम् एकदेशेन पटः अङ्गी
 भवति विभाषाग्रहणं प्राणकम् प्रत्ययविकल्पस्तमदाविभाषयैव सिद्धः
 अभिविदो ममदाव अभिविधिरेवामि अभिवियोगस्य माते हि अविभाषाग्रह
 णानुवृत्तेः स्मरणं भवत्युत्तायते सकृत्तस्तिभिषये साति प्रत्ययो भवति संपदायोगे
 वकारात्कृतस्तिभिरेव योगे भवति न संपदा अग्निमात्सेपते शस्त्रम् अग्निमाद्भव
 ति उदकमात्सेपद्यते लवणम् उदकमाद्भवति अग्नीभवति उदकीभवति वा
 अथाभिविधेः कार्त्स्न्यस्य च को विशेषः यत्रैकदेशेनापि सर्वा प्रकृतिर्विकारत
 प्युत्तिपद्यते सोभिविधिः यथास्योमेनाया मत्याद्यते न सर्वे शस्त्रमाग्निमात्सेपद्य
 ते वर्षासमर्वे लवणमदकमात्सेपद्यते इति कार्त्स्न्यं तस्यैव तनादवस्यविका
 ररूपापन्नो भवति तदधीतवचने अभूततज्ञावशतिनिवृत्तम् अर्थोत्तरोपादा
 नात् कृतस्तियोगे संपदावेति वर्तते तदधीने तदायत्ने तत्तत्सामिकमित्यर्थः

ॐ.
कावृ.

377

स्वामिसामान्यमीशितव्यसामान्येवतदधीनप्राप्तेतिर्दिश्यते स्वामिविशो
षवाचिनः प्रातिपदिकादीशितव्योभिधेये सातिप्रत्ययोभवति कृतस्तिभिः
संपदायोगे राजाधीनेकरोति राजसात्करोति राजसाद्भवति राजसात्स्यात्
राजसात्संपद्यते ब्राह्मणसात्संपद्यते देयेषां च तदधीनइत्यनुवर्तते तस्यविशो
षाणंदेयग्रहणम् दातव्यं देयम् तदधीनेदेयप्राप्त्ययोभवति चकारात्सातिः
अ कृतस्तिभिः संपदावयोगे ब्राह्मणेभ्यो देयमिति यदिज्ञातेतद्यदातेषामप्येणे
ततदधीनेक्रियतेतदाप्रत्ययः ब्राह्मणार्थेनेदेयंकरोति ब्राह्मणत्राकरोति ब्रा
ह्मणसात्स्यात् ब्राह्मणत्राभवति ब्राह्मणसात्स्यात् ब्राह्मणत्रास्यात् ब्राह्मण
सात्स्यात् ब्राह्मणत्रासंपद्यते ब्राह्मणसात्संपद्यते देयइति किम् राजसाद्भव
ति राष्ट्रम् देवमनुष्यपुरुषसंभ्यो द्वितीया सप्तम्योर्वहलम् सातिः तिष्ठतः त्रय
स्योनुवर्तते देवादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्यो द्वितीया र्थे सप्तम्यर्थे च वहलं त्रयप्रत्य
योभवति देवत्रागच्छति देवेषु वसति देवत्रावसति मनुष्यान् गच्छति मनुष्य

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INCH OR MATION MADE IN INDIA

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN

ॐ.
कावृ.
३७८

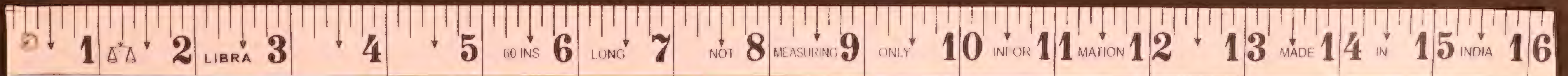
नकरोति अवरग्रहाणोक्तिम् त्वरतावरताकरोति त्रयट् त्रयटाकरोति अति
तावितिकिम् पटितिकरोति वकारः स्वगितवाधनार्थः स्वमितोवाधुदात्रेपदा
दावितेषसरोनभवति द्यजवरावादितियकारोपवन्तिमस्वार्थिकोत्तेयः कृजो
द्वितीयतृतीययास्वीजात्कृषो॥ द्वितीयतृतीययास्वीजशब्देभ्यः कृषावधि
येयायोः प्रत्ययो भवति कृजोयोगे सति कृजग्रहाणस्वस्मोन्निवृत्त्यर्थम् दि
तीयाकरोति द्वितीयकसंज्ञाविलेपनेकरोति इत्यर्थः तृतीयाकरोति शास्वा
करोति अनुलोमकृषं पुनः प्रतिलोमकृषतीत्यर्थः वीजाकरोति पटम् सं
ख्यायाश्च गुणांतायाः कृजइत्यनुवर्तते कृषाविति च सांख्यावाचिनः शब्दस्य
गुणशब्दोत्तेसमीयेयत्र भवति सांख्यागुणांतेत्युच्यते तादृशात्प्रातिपदि
कात् कृषावधि येयायोः प्रत्ययो भवति कृजोयोगे द्विगुणं विलेखनेकरो
ति द्वे त्रस्य द्विगुणाकरोति द्वे त्रम् कृषावितिकिम् द्विगुणाकरोति रजुम् स
मया श्रोयामनायाम् कृजइत्येव कृषाविति तन्निवृत्तम् कर्तव्यस्यावसरश

मिः समयः तस्यातिक्रमणायपत्ता समयशब्दायापत्तायांगम्यमान्यंशः
 प्रत्ययो भवति कुत्रोयोगे समयाकरोति यापयति कालत्वेप्यकरोतीत्य
 र्थः यापनायामितिकिम् समयंकरोति सपञ्चतिष्ठत्राटतिव्यथने कुत्रइ
 तेव सपञ्चतिष्ठत्राटाम्योमतिव्यथनेगम्यमानेडाः प्रत्ययो भवति कुत्रो
 योगे अतिव्यथनमतिपीडनम् सपञ्चकरोति स्तृगं व्याधः सपञ्चेशरमस्य
 शरीरे प्रवेशयतीत्यर्थः तिष्ठत्राकरोति शरीराच्छरमपर्यार्षेन तिष्ठमय
 तीत्यर्थः प्रतिव्यथन इति किम् सपञ्चं हृदे करोति जलसेकेन तिष्ठत्रं हृतत
 ले करोती भूमियोपकः तिष्ठलात्रिष्कोषाणे कुत्रइत्येव तिष्ठलशब्दात्रिष्को
 षाणोर्थः प्रत्ययो भवति कुत्रोयोगोतिष्कोषाणामंतरवयवानोर्वादित्रिष्का
 सनम् तिष्ठलाकरोत्यशुम् तिष्ठस्मातीत्यर्थः तिष्कोषाण इति किम् तिष्ठले
 करोति शत्रुम् सावप्रियादानुलोमे कुत्रइत्येव सावप्रियशब्दाभ्यां शत्रुलो
 मर्थः प्रत्ययो भवति कुत्रोयोगो शत्रुलोममनुकूलताश्रायचिन्तायव

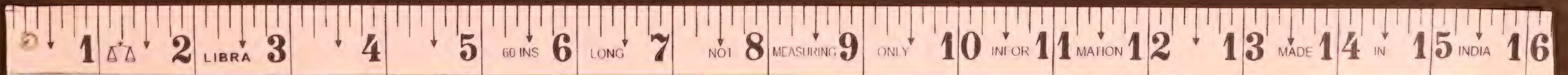

जो
काव.
२३५

तेनम सावाकरोति प्रियाकरोति स्वाम्यवेष्टितमागयतीत्यर्थः सावप्रिय
मऊर्वत्रपि श्रानुलोम्येवाप्यतएवमुच्यते श्रानुलोम्यइतिकिम सावकरोति
प्रियेकरोति तिकैसययानम इःवातप्रानिलोम्ये कृजइत्येव इःविशद्वात
प्रानिलोम्येःप्रत्ययोभवति कृजोयोगेप्रानिलोम्येप्रानिकूलम स्वाम्यवेष्टि
तपीडनम इःवाकरोतिभृत्यःप्रानिलोम्यइतिकिम इःविकरोत्यशानम
श्रुलात्पाके कृजइत्येव पाकेविषयेश्रुलशद्वात शःप्रत्ययोभवति कृजो
योगे श्रुलेपदति श्रुलाकरोतिपशुम पाकइतिकिम श्रुलकरोतिकदन्नम
सत्यादशायणे कृजइत्येव सत्यशद्वादशायणेर्यशःप्रत्ययोभवति कृजोयो
गेसत्यशद्वातेनप्रतिपक्षवचनः कृचित्प्रशायणेवर्तते सत्येनशायणेद्विप्रसि
तितस्यायेप्रतिषेधःसत्याकरोतिवणिक भोडम मयेततक्रीतव्यमिति त
थ्येकरोति अशाययइतिकिम सत्येकरोतिब्राह्मणः मद्रापविवायणे कृ
जइत्येव मद्रशद्वात्यविवायणेर्यशःप्रत्ययोभवति कृजोपयोगे परिवाय

णं मुंडनम् मद्राद्ये मंगलायः मंगल्ये मुंडने करोति मद्रा करोति मद्रा श्रेतिवक्तु
 वाम मद्रा करोति नापितः कुमारम् परिधाया शक्तिकम् मद्रं करोति समासात् :
 समासे तस्याधिकारः आयादपरि समासे ये पुत्र्यास्ते समासात् पुत्रयवायक
 देशा भवेति तद्गुह्येन गृह्येति वेदितव्यम् प्रयोजनमवधीभावद्विगुह्ये दत्ता
 तुरुषवद्ग्रीहि संज्ञाः अथिगजम् उपगजम् नावधीभावादतोमित्येव विधिर्भ
 वति द्विपुरीत्रिपुरी द्विगोरिति रीः भवति कोशतिष्ठति री भूतविनी द्दोपुताप
 गार्हातप्राणिम्यादिति भवति विधुगप्रधुगान्तुरुषे तस्यार्थतृतीयेत्येव सरोभ
 वति उष्ट्रेवुरः नीचैवुरः वद्ग्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदमित्येतद्भवति तद्गुह्येन तयोक्त
 ज्ञानुपादाय समासात् विधीयते राजादः साविभ्यश्चित्येवमादीन् यदि ते पूजना
 तद्गुह्येन वचनात्परे भवेति ततः समासात् न भवति स राजा अतिराजा सगोः अ
 तिगोः पूजायोस्तु गृह्ये कर्तव्यम् इदं प्रतिषेधो मा भूत परमराजः परमगवः
 प्रागवद्ग्रीहि गृह्ये कर्तव्यम् वद्ग्रीहौ सत्यत्वात्परित्येवमादेः प्रतिषेधो न भ

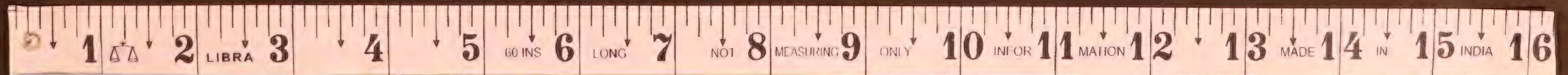
जो.
का३.

३८

वति समस्तः अतिमस्तः सतः अत्यतः किमः लेये लेयेयः किंशब्दः ततः परम्
समासोत्तमभवति कृत्स्नोत्तमकिंशब्दोत्तमसति केसवायोदुत्तमसति सकिं
सवासाधुनशासियोधिपे दितात्रयः संश्रुणुतेसकिंप्रभुः किंगोयोत्तमवदतिदे
यइतिकिम कस्यगता किंगता किंसावः किंगवः नञस्तसुरुषात् नञः परे
येवत्यमाणावगादयः तदेतात्तसुरुषात्तसमासात्तमभवति अगता असावा
अगोः तसुरुषादितिकिम अन्तागोमासावः अथुराकदम् पथोविभाषा न
नस्तसुरुषादितिवर्तते नञः परेयः पथिशब्दः तदेतात्तसुरुषादिभाषासमा
सात्तमभवति एवेणानित्यः एयिषेयः प्रामोविकल्पते अयथेअयेयाः वरुवी
होमोवेयेइतवद्गणात् संख्येययोवरुवीस्वितते तस्मादवद्गणात्तात् उपश
सयोभवति संख्येयावयासत्रेतियोवरुवीदिस्येदेयदगाम् उपदशाः उप
विंशाः उपविंशाः आसत्रदशाः आहृदशाः अधिकदशाः दिजाः पंचसाः संख्येयइ
तिकिम वित्रयः शवल्लयः अवद्गणादितिकिम उपवदवः उपगणाः अत्रस

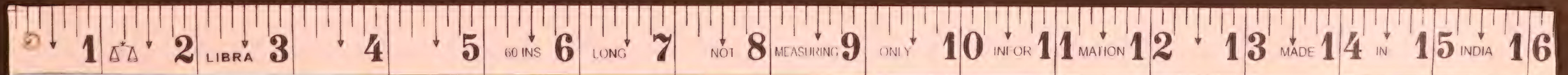

रोविशेषः इष्यमाणो संख्यायास्तत्पुरुषस्य पसंख्यातम् तिसिंशाद्यर्थम् ति
 र्गोतानि त्रिंशतो तिसिंशानि वर्षाणि देवदत्तस्य निश्चयार्तिशानि निर्दिशतां सिंश
 तौ गुलिभ्यो तिसिंशः खड्गः अकम्प्यः पथामनते बहुव्रीहो इति तत्सर्वं ते सा
 मायेन विधानम् अच पुर अप् पुर पथिन इत्येवमेतानां समासानामकारः प्र
 त्ययो भवति अतस्ते सामवाङ्मुरयत द्विशेषाणो नर्यगादीनाम् अतस्ते वं यिनी
 याधुः तदेतस्य न भवति प्रत्ययः अच आर्थवः बहुवः पुर ललाटपुरम् नदीधु
 रम् अप् दीपम् समीपम् अंतरीपम् धुर् गामपुरा महापुरा पथिन स्थूलपथः
 जलपथः अनतर इति किम् अतस्य धुरतभः दफ् धुवत् अतस्त्वमाणा वेत्ते यो बहु
 चः वराणां व्यायाम् अतस्त्वो माणावः बहुवाचाभ्यां गो इह न भवति अतस्त्वं केसा
 म् बहुकं कं सुक्तम् अथप्यन्ववपूर्वात्पामलोस्त्रोः प्रतिअनुअव इत्येवंपूर्वात्
 सामोनालोमाताश्च समसादस्यत्येषा भवति प्रतिसामम् अनुसामम् अवसा
 मम् प्रतिलोमम् अनुलोमम् अवलोमम् कृष्णोत्तोरुपूर्वायाः सुमेरस्यत्ययो

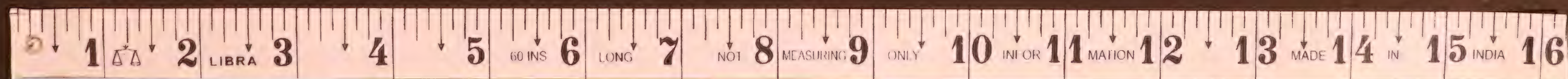

जो.
का.
३८७

सतः गोदावर्याश्च नद्याश्च संख्याया उज्जयेदि क्लृप्तभूमः उदगभूमः पांडुभूमः
सतगोदावरम् पंचनदम् भूमैरपि संख्यापूर्वायाः प्रत्ययश्च्यते दिभूमः प्रासा
दः त्रिभूमः दशभूमकं सूत्रम् अथ त्रापिचट्टप्रपते यच्चनाभः कृष्णाभः दीर्घ
रात्रः वंषारात्रः तदेतदिह सर्वमिह योगविभागे कृत्वा साधयेति अतो दर्शना
त् अतित्यनुवर्तते दर्शनादयत्रयोदशस्तदेतात्समासादप्रत्ययो भवा
ति लवणाक्षम् पुष्कराक्षम् अदेष्टानादिति किम् ब्राह्मणादिकं वराहंगवा
दमिति अथानां सारवत्त्वादनं वद्विषयकं केवरासं इति तेनापि दिह प्रपते गवाक्ष
णव तेषां दोषः चक्षुष्यार्थायो दर्शनशब्दः प्राण्यंगवचन इहा श्रीयते अचतरविच
तरसचतरस्त्रीपुंसपेधेन इह कल्पा मवाश्चनसातिभुवदारगवोर्वशीवेयदक्षीव
नकेदिवरात्रिंदिवाहोदिवसराणमनिः श्रेयसपुरुषायुषश्चायुषश्चायुषगर्भनेषजा
तोत्तमदोहोहोहोहोपश्चनगोष्ठ्याः अथप्रत्ययोत्तायेतेशानिपात्येतोसमासस्य
बावस्यापिनियातनादेवप्रतिपन्नया प्रायासयोवह्वीहयः अथस्यावियमाना

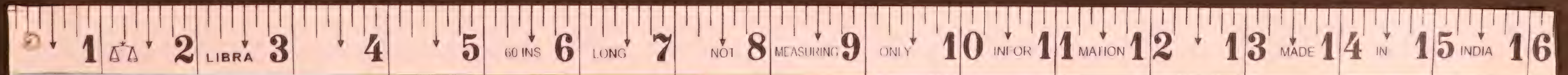

निवाचनार्थे स्याचतः विगता निवतार्थे स्याचतः शोभना नि वतार्थे स्या
 चतः ततः परे एकादशहंदाः स्त्रीचपुमांश्च स्त्रीपुंसौ इह न भवति स्त्रियापुमान्
 स्त्रीपुमानिति येन श्रुत्या तद्वाच्येन न इहो अकृत्स्ना मच अकृत्स्ना मेवाकृत्स्ना मनश्च वा
 कृत्स्ना मे अतिगीच भुवौ चातिभुवम् दाराश्च गावश्च दारागवम् कृत्स्ना च अष्टौ व
 तौ च कृत्स्ना वम् द्विलोपा निपात्यते पादौ च अष्टौ वतौ च एदष्टौ वम् पादृशा वम्
 पद्मावोपौ निपात्यते नाकं च दिवाचनं कृत्स्ना वम् सप्तम्यर्थे वृत्तयोरव्यययोः स
 मासौ निपातनादेव रात्रौ च दिवाचनं कृत्स्ना वम् इव एदस्य मोतत निपात्यते अह
 नि दिवाचादिवम् ननु वयं यायावेतौ कथमनयो द्वहः वीपसायो द्वहो निपात्य
 ते अहत्पदनीत्यर्थः एकीवर्षा भावः साकल्ये सदनसमभ्यवहरति वज्रवीक्षेन
 भवति सदहनसासनः एकपुरुष इत्यत्र न भवति पुरुषश्चापुश्च पुरुषायुषी त
 नो द्वौ द्विगते अपुषी समात्यते दायुषम् आयुषम् इह न भवत द्वयोरायुः दायु
 स्त्वापु रितिततो द्वहः अकृत्स्ना यजश्च अकृत्स्ना यजम् इह न भवति अकृत्स्ना यजस्यो द्वेय

ॐ.
कावे.
३८२

स्यञ्जयनुरुङ्गयति ज्ञातारिष्ट्वेयदाउत्तशाहोतास्यः कर्मधारयाः ज्ञातोत्त
मेहोत्तः वृहोत्तः वृहोत्तः नभवति ज्ञातोत्तामहोत्तावृहोत्तेति ततोव्यपीभावः
श्रुतः समीपस्यश्रुतम् हिलोपाभावः संप्रसारणानिपातनादेव ततः समीपस्य
मासः गोष्ठेसागोष्ठेसाः चतुरोः प्रकरणोत्पयाभ्यामुपसंख्यानम् विचित्राः उपव
तगः ब्रह्मदास्तिशास्त्राभ्यापयोयोवचः शास्त्रः तदेतातसमासादः प्रत्ययोभवति अ
हवचसम् दस्तिवचसम् पत्यगान्भोवेतिवक्तव्यम् पाल्यवचसम् राजवचस
म् अर्थसमेयेभ्यस्तमसः अवसम् अर्थ इत्येतेभ्यः परोयः उमः शास्त्रस्तदेतातस
मासादः प्रत्ययोभवति अवतमसम् संतमसम् अर्थतमसम् असौवसीयः अर्थ
सः अर्थः परोयः योवसीयः अर्थः शास्त्रान्देतातसमासादः प्रत्ययोभवति योवसीयम्
अर्थः अर्थसम् मधुरवामसकादितात्समामः स्वभावाश्रेयः अर्थः शास्त्रउत्तरयदार्थप्रश
सामाशीविषयामावष्टेयः अर्थसंतेभ्यात् शोभनेश्वयोभ्यादित्यर्थः योवसीये
समित्येववर्णायः अन्ववतसादृशः अनुवतमइत्येतेभ्यः परोयोरदः शास्त्रस्त

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INFORMATION MADE IN INDIA

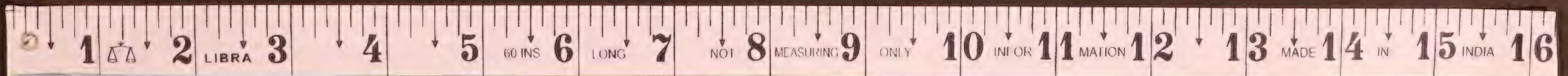

जं.
काव.

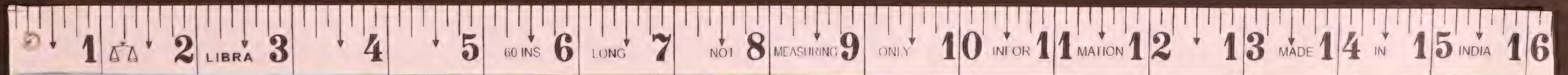
३८३

संख्याव्यापदेः श्रेणुलिशब्दोत्पत्त्यरुषस्यासंख्यादेरव्यापदेश्याः प्रत्ययो
भवति हे श्रेणुलीप्रमाणमस्य श्रेणुलम् श्रेणुलम् चतुरश्रगुलम् तद्विनाशेऽ
तिममामः प्रमाणलोपोद्दिगोर्नित्यमिति मात्रवोलेपः श्रव्यादेः निर्गतमे
गुलिभ्योतिरंगुलम् अत्यंगुलम् तत्पुरुषस्येति किम् पंचागुलिहस्तः अने
गुलिः पुरुषः तत्पुरुषाधिकारश्च देहाश्च देहाश्च ऋषदोतात्समाहारइति
यारत् अदः सर्वेकदेशसंख्यातप्राणाश्रयादेः ॥ अदगादिभ्यः परोयोगादिशा
वृत्तदेतस्य तत्पुरुषस्याः प्रत्ययो भवति वकारात्संख्याव्ययदेश्च अदन्त
दोद्दिगार्थम् अदश्चादिश्चादोर्गोत्रौ सर्वसंवागात्रिः सर्वगात्रः एकदेशस्यै
रोत्रिः सर्वगात्रेः सर्वगात्रः अथगात्रः पूर्वापराथरोत्रमेकदेशेनेति ममामः एवं
प्राणागात्रिः प्राणागात्रः एकदेशस्यैर्वोत्रिः सर्वगात्रः अथगात्रः संख्याव्यापदे
तिल्लपि हेरात्रीसमाप्ततेदिगात्रः त्रिगात्रः अतिक्रान्तोरात्रिमतिगात्रः तीरात्रः
अक्रोह्यतेभ्यः राजादः सांख्यभ्युजितिप्रत्ययेवदति तस्मिन्त्यभूते अद

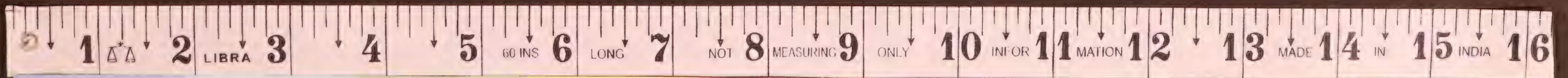
१०५
१०५

त्रितयस्याह्नादेशोभवति यत्तेन उन्नयस्य संख्यादयः प्रकृताः सर्वनाम्ना प्रत्य
 वस्यते सामक्याश्चाहः शब्दः पूर्वत्वेन नास्तीयते परिशिष्टानां ग्रहणम् न
 ह्यहः शब्दात्परोहः शब्दः संभवति संख्यायास्त्यावत् द्वयोरहोर्भवोद्यद्गः अहः अ
 व्ययान् अहति क्रोतोत्पद्गः निरहः सर्वाहः पूर्वाहः अपराहः संख्याताहः पुण्य
 शास्त्रात्यतिषंयवत्यति न संख्यादेः समादोरे संख्यादेः तत्पुरुषस्य समादोरेवर्त
 मानस्यह्नादेशो न भवति पूर्वण प्राप्तः प्रतिषिध्यते द्वे अहनी समास्यते ह्यहः अ
 हः समाहार इति किम् द्वयोरहोर्भवोद्यद्गः अहः तद्विनाश इति समासे कृते अण
 आगतस्य हि गो रिति लङ् उन्नमेकाभ्योव उन्नमादेकशब्दाश्च परस्याहोर्ह्य
 देशो न भवति पुण्यदम् एकाहः उन्नमशब्दोत्पवचनः पुण्यशब्दमावसे पुण्यश
 द्वामेव न कृते वैचिचार्यम् केचित्तत् उपोन्नमस्यापि प्रतिपत्त्यर्थं वर्णयन्ति तेन
 संख्यातादपि परस्य न भवति संख्याताह इति गताहः सविभ्यष्टच् गतन् अह
 न सविभ्यष्टच् संख्याताह इति गताहः सविभ्यष्टच् गतन् अह
 न सविभ्यष्टच् संख्याताह इति गताहः सविभ्यष्टच् गतन् अह

रुषादृष्टः प्रत्ययो भवति ज्ञातो संज्ञायो व विषये उपासमिति ज्ञातिः महा
 नसमिति संज्ञाश्रुताः मरुति ज्ञातिः पिंडाश्रम इति संज्ञा कालाय संज्ञाति
 लोदिताय संज्ञा मंडूकसर संज्ञातिः जालसरसमिति संज्ञा ज्ञाति संज्ञयोरिति
 किम् सदृशः सभस्मा ग्रामकोटाभ्यो वततः ज्ञाति संज्ञयोरिति नानुवर्तते ॥
 ग्रामकोटशब्दाभ्यो परोर्यस्तदशब्दस्तदंतात् तत्प्रत्ययो भवति
 ग्रामस्य तत्ता ग्रामततः बहूनां साधारण इत्यर्थः कृत्यो भवः कोटः कोटस्त
 ता कोटततः स्वतंत्रः कर्मजीवी न कस्यचित् प्रतिबद्ध इत्यर्थः अतिशयः सेवकः
 सेवुस्वामिक इत्यर्थः अतिशयी सेवा अतिनीदेत्यर्थः उपमानादप्राणिषु उपा
 मानवाची यः च शब्दो प्राणिषु वर्तते तदंतात् तत्प्रत्ययो भवति आकर्ष
 या इव आकर्षणः फलकश्चः उपमिते व्याघ्रादिभिरिति समासः उपमानादिति कि
 म न चाश्रयालोभः अग्राणिष्ठिति किम् वानरः आश्ववानरश्चः उत्तरमगएवी
 अमक्तः उत्तरमगएव इत्येतेभ्यः परोर्यः सकृशब्दश्चकारा उपमानाश्च तदंताद्

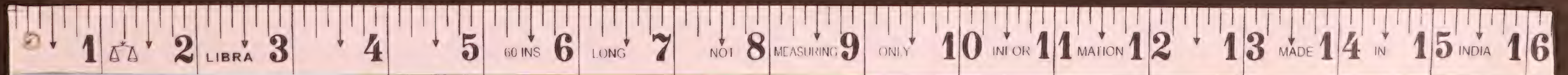
जो.
कावृ.
३८५

प्रत्ययो भवति उत्तरसक्तम् स्वसक्तम् पूर्वसक्तम् उपमानात्तत्त्वपि फलक
मिव सक्तिफलकसक्तम् तावो दिगोः नौशब्दांतादिगोः दृश्यप्रत्ययो भवति हेना
वौसमास्यते दिनावस विनावस दिनावयनः पंचनावययः द्वाभ्यां नौभ्यामाग
तो दिनावययः दिनावसयः अतदिनलकीत्येवं पंचभिः नौभिः कृतः पंचनौः
दृष्टनौः दिगोरिति किम् एकानौः एकनौः राजनौः अर्थाश्च अर्थाश्च परोयो नौशा
ब्दः स देताज्ञतुरुषाद्दृष्टप्रत्ययो भवति अर्थे तावोऽर्थे तावस अर्थे न पुंसकमिति स
मासः परवलिंगेन भवति लोकाश्च यत्नालिंगस्य स्त्रीयाश्चाम दिगोरवाश्वेति
द्वयमप्यनुवर्तते स्त्रीशब्दांताद्दिगोरवाश्वपरोयः स्त्रीशब्दस्य देताज्ञतुरुष
द्दृष्टप्रत्ययो भवति आचामावायोणो मतेन हेताव्यौ समास्यते दिवारम् दिवारि
त्रिवारम् त्रिवारि अवावायो अर्थावारमर्थावारि द्वित्रिभ्यामंजलः द्वित्रिभ्यां परो
योजलिशब्दः स देताज्ञतुरुषाद्दृष्टप्रत्ययो भवति हावेजली समाहृतो योजलम् ॥
योजलम् दिगोरित्येव हयोरेजलिः योजलिः अतदिनलकीत्येव द्वाभ्यामंजलिभ्यां

१०६

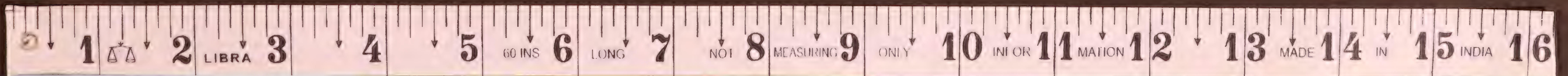

क्रीतोद्योजलिः प्राचामित्येव द्योजलिप्रियः अनसेतात्रपुंसकाश्चदसि अत्रेताद
 सेताश्चनपुंसकलिङ्गात्तत्पुरुषादृष्टप्रत्ययोभवति क्तेदसि विषये अत्रेतात्राव
 त् हास्तिवर्मजहोति ऋषभवर्मैषाभिषिष्यते असेतात् देवक्तेदसानि मनुष्य
 क्तेदसानिव अनसेतादितिकिम विल्लदावृणितहोति नपुंसकादितिकिम
 संज्ञमाणेष्टिर्वीर्योमनेहसम अनसेतात्रपुंसकाश्चदसिवावचनम ब्राह्मणा
 सामदेवक्तेदः ब्रह्मणोजानपदाख्यायाम ब्रह्मणोषाद्वोतात्रतपुरुषादृष्टप्र
 त्ययोभवति समासेनैव ब्रह्मणोजानपदतमाख्यायते जनपदेभवः जानपदः यस्य
 तत्पुरुषस्य जानपदशब्दः पूर्वपदे तस्मादेतत्प्रत्ययविधानम् सगृहेषु ब्रह्मास
 गृहब्रह्मः अवेति ब्रह्मः काशिव्रह्मः योगविभागात्सप्तमीसमासः जानुपदात्वा
 यामितिकिम देवब्रह्मानारदः ऊमदज्यो अन्तरस्याम् ऊमदज्योपरोयो ब्रह्मा
 शास्त्रदेतात्रतपुरुषादन्तरस्योदः प्रत्ययोभवति ब्रह्मः ऊब्रह्मा महाब्रह्मा स
 दाब्रह्मः ब्राह्मणपर्यायो ब्रह्मशब्दः हेहाश्चुदषहोतात्समाहारे तत्पुरुषाधि

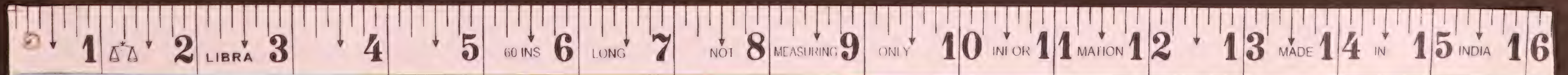

जो.
का.
३८६

कारोतिवृत्तः देहाश्रवणोत्तादकारयकार्योत्ताश्रवणयोभवति सचेद्वेदः
समाहारेवर्तते नेतरेतरयोगे वाक्यवक्त्रवाक्यचम सुक्तचम श्रीस्वतम उर्ज
म समिष्टपदम् संपद्विष्टपदम् वाक्त्रिष्टपदम् वाग्विष्टपदम् छत्रोपानदम् यत्तुगा
इदम् देहादितिकिम तत्पुरुषात्माभूत पंचवाचःसमाहताः पंचवाक्य बुद
षदात्तादितिकिम वाक्यसमितम् समाहारइतिकिम प्रावृद्धरदौ अवायी
भावेशारतप्रभृतिभ्यः शारदित्येवमादिभ्यः दृश्यप्रत्ययोभवति अवायीभावेसः
मासे शारदःसमीपमुपशारदम् प्रतिशारदम् उपविषाशम् प्रतिविषाशम्
अवायीभावइतिकिम परमशारत येत्रययंताः पंचते तेषांनित्येश्रदणम् स्व
यतेदमवायीभावश्रदणोपशारवृद्धीदेः शारद विषाश अनस मनस उपाना
हदिवृ देमन् अनइद्व विषा चतु उव यव नगयाजरसेव हस प्रतियरःस
मनुभ्यान्ताः यथिन् अनश्च अनेतादवायीभावदृः प्रत्ययोभवति उपगजन्तम्
प्रतिगजन्तम् अथात्मम् प्रत्यात्मम् नपुंसकादत्यन्तरणाम अनइत्येव नपुंसक

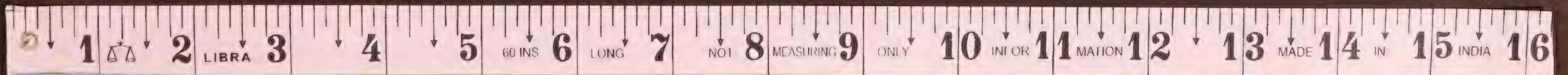
ग्रहणमुत्तरपदविशेषणम् अत्र ते यत्र पुंसकं उदेतादव्ययीभावादत्यन्तरा
 स्पष्टप्रत्ययो भवति पूर्वानित्यः शसो विकल्प्यते उपचर्मम् उपचर्म प्रतिच
 र्मे प्रतिचर्म उपचर्मम् उपचर्म प्रतिकर्मप्रतिकर्म तदीयोर्णामास्याग्रहा
 यणीभ्यः तदीयोर्णामासीञ्चाग्रहायणी इत्येवमेतादव्ययीभावादत्यन्तरास्पष्ट
 प्रत्ययो भवति नद्याः समीपमुपनदम् उपनदि उपयोर्णामासमुपयोर्णा
 मासि उपग्रहायणमुपाग्रहायणी ऊयः ऊय इति प्रत्याहारग्रहणम् ऊये
 तादव्ययीभावादत्यन्तरास्पष्टप्रत्ययो भवति उपसमिधम् उपसमित उपह
 शदम् उपहशत गिरेश्चुमेनकस्य गिरिशब्देतादव्ययीभावादप्रत्ययो भ
 वति सेनकस्याचार्यस्यमेतेन अंतर्गिरम् अंतर्गिरि उपगिरम् उपगिरि मे
 नकग्रहाणामुत्तरार्थम् विकल्पोत्तवर्ततेयव बहुव्रीहौ सक्तलोः स्वांगात्त्वच्
 स्वांगावाचीयः सक्तिशब्दोदिशब्दश्च तदेताद्वह्व्रीदेष्प्रत्ययो भवति अय
 मर्थोभिप्रेतः सूत्रे तपदानिङः शिष्टे विभक्तीनि दीर्घसकृत्तस्य दीर्घसकृत्तः गौ

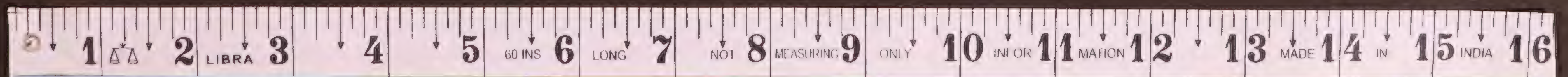
ॐ.
का.
३८

रसक्तः कल्याणतः विशालातः बहुव्रीदावितिकिम परमसक्तिः सक्तालो
रितिकिम दीर्घजानुः सबाहुः स्वोगादितिकिम दीर्घसकृत्क्रियाकृतम् मूला
लिरितः दविप्रकृतेष्वनन्दहणोस्वगर्थे गौरसकृतीस्त्री सकृत्क्रवाक्रातादि
तिविभाषयोत्तरपदस्यांतोदात्तत्वेविधीयते तत्रयस्मिन्पदेनास्यदात्तत्वेना
त्रदीपिसत्यदात्तनिवृत्तिस्वरस्याभावात्तदात्तः श्रूयतदीधितसतिसर्वत्रोदा
त्तः सिद्धोभवति बहुव्रीदिग्रहणमापादयपरिसमाप्तेरनुवर्तते अंगुलेदीरु
णि अंगुलिशब्दोत्ताद्वह्व्रीदेः षप्रत्ययोभवति दाहणीसमासाद्यैद्यंगुलदा
रु अंगुलंदारु पंचांगुलम् अंगुलिमदृशावयवेधात्यानोनितेपणकाष्ठम्
वाते यस्यतत्ते अंगुलीप्रमाणं दाहणीस्तत्रतदितार्थ इति समासेकृतेतत्पुरुष
स्यांगुलेरित्यवाभवितवाम दाहणीति किम् पंचांगुलिर्देस्तः द्वित्रिभ्योशमूर्धो
द्वित्रिभ्योपरोयोमूर्धशब्दः तदेताद्वह्व्रीदेः षप्रत्ययोभवति द्विमूर्धः त्रिमूर्धः ॥
अपृष्टराणीप्रमाणेणः पृष्टराप्रत्ययोत्ताः स्त्रीनिङ्गाः शब्दाः पृष्टराणीग्रहणेनर

३८
१३

ह्येते प्रमाणीतिस्वरूपग्रहणम् प्रमाणताप्रमाणीशब्दोत्पत्तिश्च वदन्तीत्युच्यते
 तयोर्भवति कल्याणीयेवमीश्वरसोरात्रीणो कल्याणीयेवसायत्रयः कल्याणी
 दशमाभायाः सीप्रमाणीयसोसीप्रमाणाः क्रुद्विनः भायाप्रमाणाः त्रिपिप्र
 धानप्रमाणीग्रहणम् यत्रान्यपदार्थेप्राप्यनुप्रविशति न केवलमेवेतिपदार्थ
 एव तत्रप्रमाणाः प्रधानम् पुंवद्भावप्रतिषेधेपि प्रधानप्रमाणेवेदित्युच्यते इह
 नभवति कल्याणीयेवमीश्वरस्येतत्कल्याणीयेवमीकः पदार्थ इति नेतर्नलत्रउ
 पसंख्यानम् स्वर्गोत्पत्तिश्रमासोरात्रीणांस्वर्गोत्पत्तिः नलत्रइति किम् देवदत्तनेवकः
 छंदसिचनेतरुपसंख्यानम् बृहस्पतिनेत्रादेवाः सोमनेत्राः मासाहप्रतिप्रत्यया
 पूर्वपदादितिधिः पंचकोमासोऽप्येवमासिकः कर्मकरः दशमासिकः मास्योऽपि
 वसुभृतय इति संख्याया प्रतिशब्देतायाः कन् श्रुतवेदिभ्यांचलोत्तः श्रुतं वदि
 म् इत्येताभ्यां परोयो लोमशवृक्षदेताहृद्ग्रीदेरप्युच्यते तयोर्भवति श्रुतगीतातिलो
 मान्यस्येतलोमः प्रावारः वदिर्लोमः यदः शुद्धासिकायाः संज्ञायोनसंज्ञास्युलात

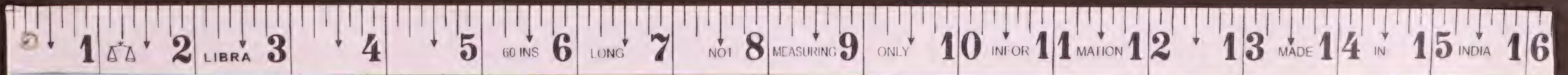

ॐ.
कावृ.

३८८

मिकोताद्वद्दीदिरप्रत्ययोभवति नासिकाशब्दश्चनसमापद्यते अस्मृत्वात् इति
तिनासिकाविशेषणम् नचेत्सूलशब्दात्पदानासिकाभवतीतिसेतायामितिम्
मदायोपाधिः डुरिवनासिकास्यडुणसः वाडीणसः गोनसः सेतायामितिकिम
भंगनासिकः अस्मृत्वादितिकिम स्मृत्नासिकः त्वरात्तवाभ्योनसक्तवाः स्वरा
णाः त्वराणाः यत्ते अश्रयप्रत्ययोपीष्यते त्वराणसः त्वराणसः शितिनाः अदिनाः अनु
ता इतिनिगमइष्यते उपसर्गाश्च उपसर्गात्परोयानासिकाशब्दस्तदेताद्वद्दी
देरप्रत्ययोभवति नासिकाशब्दः चनसमापद्यते असेतार्थवचनम् उन्नतासि
कास्योन्नसः प्राणसः उपसर्गाद्वद्दलमितिणान्तम् वेः त्रिवक्तवाः विगतानासिका
स्यविद्वः सप्रानसस्यसदिवशारिकुलचतरेः अणीपदानपदप्रोष्टपदाः सप्र
तादयोवद्दीदिसमासाश्रयप्रत्ययोतातिपात्येते अन्यदपीदितिलोपादिकेनिपा
तनादेवसिद्धम् शोभनेप्रातरस्यसप्रानः शोभनेषोस्यसस्यः शोभनेदिवस्यसदि
वः पारैरिवक्तुदिरस्यशारिकुलः चतस्रोऽश्रयोयोस्यचतस्रः प्रोणपाद्वपादाव।

(३९)

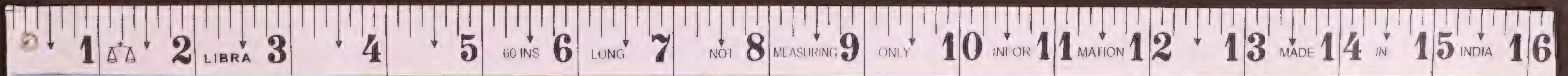

श्योणीपदः अजस्येवपादावस्याजपदः शोष्टो गोस्तस्येवपादावस्यशोष्टपदः नञः
 बुः सभ्योदलिसकृत्तेरन्यतरस्याम् नञ् इत् स इत्येतेभ्यः परोक्षोदलिसकृत्किञ्च
 द्योतदेतादृक्क्रीदेरप्रत्ययो भवति अन्यतरस्याम् अविद्यमानोदलिरस्यादलः
 अदलिः उर्दलः उर्दलिः सदलः सदलिः अविद्यमाने सकृत्तास्या सकृत्तः असकृ
 क्तिः उः सकृत्तः उः सकृत्तिः ससकृत्तः ससकृत्तिः नित्यमसिप्रजा मेधयोः न
 नञ्बुः सभ्य इत्येव नञ्बुः सभ्यः परोक्षो प्रजा मेधा शोतदेतादृक्क्रीदेरनित्यमसिप्र
 त्ययो भवति अविद्यमाना प्रजास्या प्रजाः उप्रजाः सुप्रजाः अविद्यमाना मेधास्या मे
 धः सुमेधाः समेधाः नित्यग्रहाण किमर्थयावत्तत्पूर्वमूत्रादन्तरण्यामिति नैव स्व
 र्धते एवेतर्दिनित्यग्रहाणादन्तरापि भवतीति सूच्यते श्रोत्रियस्यैव ते राजन्मन्दक
 स्यात्समेधसः वरुप्रजास्तुर्दाम वरुप्रजास्तुर्दामिविषये निपात्यते वरुप्रजानि
 दृतिमाविवेशा खेदसीति किमर्थम् वरुप्रजो ब्राह्मणः धर्मादनिच्छेदत्वात् के
 वलो यो धर्मशास्त्रः असमस्तदेतादृक्क्रीदेः अनिप्रत्ययो भवति कल्याणधर्मा ॥

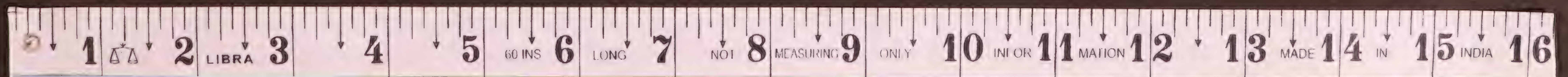

जो.
कावे.
३८५

प्रियथर्मा केवलादिनिमाभूत परमः स्वयमर्थस्य परमस्वयमर्थः येष्वेव त्रिपदेव
द्विद्वीदौ प्रामोति परमः स्वयमर्थस्येति एवं तद्विकेवलादिति पूर्वपदे निदिश्यते
केवलात् पूर्वपदात्परो यो यमं शास्त्रेन पदसमुदायात् उदंताद्वद्विद्वीदेः प्रत्यय
इति जेभासुद्वितित्वाणसोमेभ्यः वद्विद्वीदौ समासे स्वादिभ्यः परं जेभेति कृतम्
समासोत्तमन्तरपदे निपात्यते जेभशास्त्रे व्यवहारी वाची दंतविशेषवाची च
शोभनो जेभोस्य स जेभादेव दन्तः शोभनादारः शोभनदंतो वा एवं द्वितित्वाणसोमेभ्यः
त्वाणजंभा सोमजंभा दंतवचनेत्वाणमिव जेभोस्य सोमद्वजंभोस्येति विग्रही
तव्यम् सवितित्वाणसोमेभ्य इति किम् पतितजंभः दक्षिणोर्मालुत्रयोगो द
क्षिणोर्मिति वद्विद्वीदिः कृतसमासोत्तमन्तरपदे निपात्यते लव्ययोगे लव्यावायः दक्षि
णमंगं वृणितमस्य व्याधौ नेत्यर्थः लव्ययोग इति किम् दक्षिणोर्मेशकटम्
इक्षुमेव्यतिहारे कर्मव्यतिहारे यो वद्विद्वीदिस्त्वादिप्रत्ययो भवति तत्रोत्त
नेदमिति सूर्य इत्ययं वद्विद्वीदिर्दिश्यते केशेषु च केशेषु च गृहीते देयुद्वद्विद्वीदे

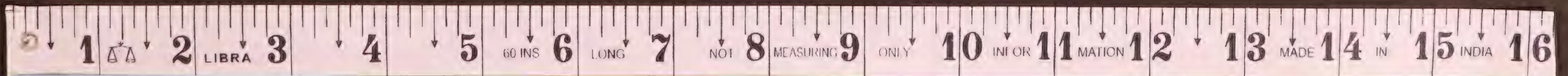
केशाकेशि कचाकचि मसलेश्चमसलेश्चप्रत्ययेदं पुद्मसलामसलि दे
 डादेडिपुद्मवर्ततेतिष्टेगुप्रभृतिष्वयसिप्रत्ययः पद्यते हिदंयादिभ्यश्च हिदं
 यादयःशाब्दाश्चप्रत्ययोनाः साधवोभवद्दिदंयादिभ्यश्चति तादर्थ्यंयथाचतर्थी
 नपेचमीहिदंयादिभ्यश्चप्रत्ययोभवति तथाभवति यथादिदंयादयःसिध्वा
 तीत्यर्थः समुदायनिपातनाश्चाथविशेषायवोच्येते हिदंदिप्रहरति दिमुसलि
 प्रहरति इहनभवति हिदंडा त्रिदंडा शालेतिबहुव्रीह्याधिकारेतत्पुरुषात्
 कृत्विदियाने निरुच्यकर्णे निरुचिकर्णिधावति प्रोत्पन्नादौप्रोत्पन्नादिहस्ति
 नेवाहयति मयूरव्यंसकादितात्समाम् हिदंदिहिमसलिउभोजलिउभयो
 जलि उभादेति उभयादेति उभाकर्णि उभयाकर्णि उभाहस्ति उभयाहस्ति
 उभापाणि उभयापाणि उभावाङ्ग उभयावाङ्ग इतिनिपातनादिप्रत्ययलो
 पः प्रत्ययलोपलक्षणोनावायीभावसेत्ता प्रसंभोजानुनोत्तः प्रसम् इत्येता
 भ्योपरस्योजानुशास्त्रस्येतिइत्ययमादेशोभवति रुधोऽजानुनीप्रस्यरुधेत्तः रुधे

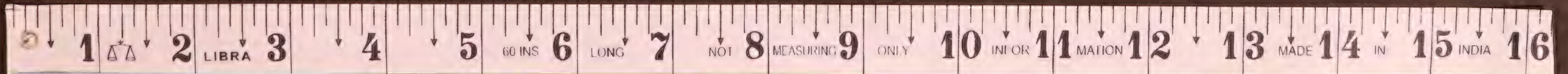
जै.
का.
३८

जातुः रुधसोनडु रुधःशाहंतस्यवद्ध्रीदेरनजादेशोभवति समासंतःऊंउ
मिवरुधोस्याःऊंओभी चटाभी रुधसोनडिजीग्रहाणंकर्तव्यम् इहमाभूतम्
होधाःपुर्जनःऊंओयोयेनकम् यनुषश्च यनुःशाहंतस्यवद्ध्रीदेरनजादेशो
भवति समासंतःशाहंतयनुषशाहंतयन्वा गोडीवयन्वा वामेजायाम् यनुःशा
हंतस्यवद्ध्रीदेवीअनजादेशोभवति समासंतःसेजायाविषये पूर्वणानित्यः
शामोविकल्पते शातयन्वाःशातयन्वा दृढयनुःदृढयन्वा जायायानिडु जा
याशाहंतस्यवद्ध्रीदेनिजादेशोभवति समासंतःपुवतिजीयाअस्यपुवजाति
वधुजातिःप्रियाजातिः गंधस्येडुतिससुरभिभ्यः तत् एतिससुरभिभ्यःइत्ये
तेभ्यश्च परस्यगंधशाहंतस्यईकारादेशोभवति समासंतःवद्ध्रीदोसमासे उ
कारउच्चारणार्थः उद्धतोगंधोस्यउद्धेयिःएतिगंधिःसुगंधिःसुरभिगंधिःउत्
एतिससुरभिभ्यइतिकिम् तीव्रगंधोभक्तःगंधस्येतेतदेकांतग्रहाणंकर्तव्य
म् इहमाभूत शोभनागंधाअस्यसुगंधःआयणिकःसुरभिगंधः अल्पाव्या

१८१

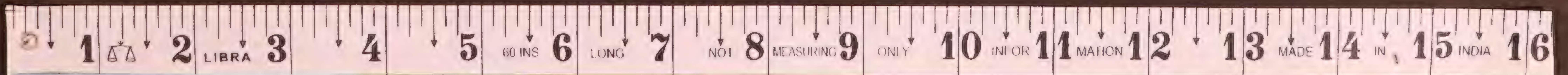
याम अल्पाद्यायोगेयशब्दस्तस्य इकारदेशो भवति समासोतः वङ्गव्रीहौ स
मासे स्यः अल्पोऽस्मिन्सूयगेथिभोजनम् चृतगेथिदधिगेथि अल्पययोगे
यशब्दः उपमानाश्च उपमानात्परोयोगेयशब्दास्तस्य इकारदेशो भवति
समासोतः वङ्गव्रीहौ समासे यद्यस्येवगेथोस्यपद्यगेथिः उत्पलगेथिः करीषगे
थिः पादस्यलोपोदस्यादिभ्यः उपमानादित्येव उपमानादस्यादिवर्जितात्पर
स्यपादशब्दस्यलोपो भवति समासोतः वङ्गव्रीहौ समासे स्यानिहारेणलोपस्य
समासोतता व्याजस्येवपादावस्यव्याजपात् सिंहापात् अहस्यादिभ्य इति कि
म् हस्तिपादः कदोलकपादः हस्तिन कदोलकगंडुलगंडोलकंडोलगंडो।
लगंडोलकमहेला दासीगार्गाकाजसूल ऊंभयदीपुच ऊंभयदीपुभतयः
शब्दाः कृतपादलोपः समुदायाचयपद्येते तत्रैवसूत्रेनेयम् पादस्यलोपोभा
वति ऊंभयद्यादिविषये यथाऊंभोपद्यादयस्मिधक्तेतीति समुदायपाठस्य
चप्रयोजनम् विषयनियमस्यसिधामेवतत्रवङ्गीप्रत्ययपवनान्यत्रेति ऊम्भ

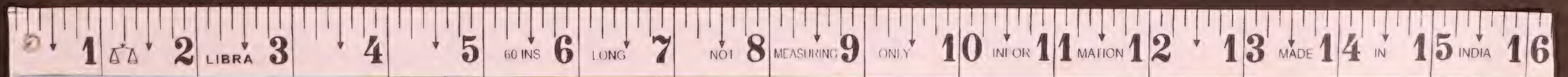
जो.
काव.
३२७

पदीयकपदी जालपदीशतपदीमुनिपदी शितपदी सूत्रपदीगोधापदीकल
शीपदीवियदीदासीपदीसपदीनिष्पदी आर्द्रपदी तूणीपदीकृष्णपदीद्रोणापदी
सूकरपदीशकृत्पदी अष्टापदीसूदीपदी संख्यासपूर्वस्य संख्यापूर्वस्यसपूर्व
स्य बह्व्रीहःषादशाहोतस्यलोपोभवति समासोतःदोषादावस्यद्विपात त्रिपा
त शोभनौपादावस्यसपात वयसिदंतस्यदत् संख्यासपूर्वस्येत्येव संख्या
पूर्वस्यसपूर्वस्यव बह्व्रीह्यौदेतशाहस्यदत्इत्ययमादेशोभवति समासो
तःवयसिगम्यमाने दौदेतावस्यबालकस्यद्विदन् त्रैदन् चतुर्दन् शोभनादेता
अस्यसमेताजाताःसुदन् कुमारकःवयसीतिकिम द्विदन्ःकुंजरःसुदेतोदाति
णान्यः छंदस्यच छंदसिविषयेदेतशाहस्यदत्इत्ययमादेशोभवति बह्व्रीहो
पत्रदतश्चालभेत उभयतोदतःप्रतिगृह्णाति सियोसंज्ञायाम् सियामन्यपः
दोर्ध्वसंज्ञायाम्विषयेदेतशाहस्यदत्इत्ययमादेशोभवति समासोतःबह्व्रीहो
समासे ष्णावदन् ष्णावदेतःअगोक्तदन्अगोक्तदतः संज्ञायामित्येव ष्णावदे

१८२

तः प्रयेकदेतः प्रयेको निर्दीप्तिः अग्रोत शुद्धसुभ्रवरासेभ्यश्च संज्ञायामि
 तिनितुत्तम अग्रोतासुशब्दात् शुद्धसुभ्रवराहृत्येतेभ्यश्च परस्य देतशब्द
 सविभाषादतु इत्ययमादेशो भवति समासः वङ्गव्रीहौ समासे ऊट्मलाग्रद
 न ऊट्मलाग्रदेतः शिखराग्रदत् शिखराग्रदेतः शुद्धदन् शुद्धदेतः सुभ्रदन्
 सुभ्रदेतः वृषदन् वृषदेतः वराहदन् वराहदेतः अनुक्रमसमुच्चयार्थश्च का
 रः अदिदन् अदिदेतः मूषिकदन् मूषिकदेतः कऊटस्यावस्यायां लोपः क
 ऊटशब्दात्तस्य वङ्गव्रीहौ लोपो भवति समासात् अवस्यायां गम्यमानायां का
 लादिकृतावस्तथामावयः प्रभृतयो वस्येत्युच्यते असेनाते कऊटमस्यासेनात्
 कऊटं बाल इत्यर्थः शुष्ककऊट मध्य इत्यर्थः पन्नकऊट बृह इत्यर्थः सूलका
 ऊट वलवानित्यर्थः यष्टिकऊट नातिमूलो नातिकृश इत्यर्थः अवस्यायामि
 तिकिम स्येत कऊटः त्रिकऊट सर्वते त्रिकऊट इति वङ्गव्रीहौ कऊटशब्दस्य लो
 पः समासात्तो निपात्यते पर्वतेभिधेये त्रीणिकऊटानियस्य त्रिकऊटपर्वतः क

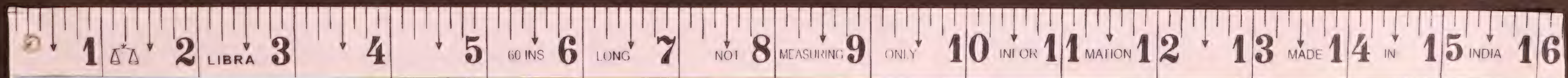
ॐ.
का.
३२२

ऊदाकारं पर्वतस्य शृंगम् कऊदमुच्यते न च सर्वे सिधित्वरः पर्वतसि कऊत
किं न हि संज्ञेया पर्वतविशेषस्य पर्वत इति किम् त्रिकऊदोऽयम् उद्दिभ्यो कऊद
स्य तत्तद्विदेशिताभ्यो परस्य ऊकदशाद्व्यल्लोपो भवति समासोतः बहुव्रीहौ स
मासे उऊत काऊदमस्य उऊत काऊत विकऊत तालकाऊदमुच्यते पूर्णादिभा
षा पूर्णात्परस्य काऊदशाद्व्यविभाषाल्लोपो भवति समासोतः बहुव्रीहौ समा
से पूर्णाकाऊदमस्य पूर्णाकाऊत पूर्णाकाऊदः सहृद्ग्रहदौ मित्रामित्रयोः स
हृत् उहृत् इति निपात्यते यथा संख्यमित्रामित्रयोरभिधेययोः सुशास्त्रात्परस्य
हृदयशास्त्रस्य हृद्भावो निपात्यते बहुव्रीहौ समासे तथाङ्ः शास्त्रात् शोभने हृदय
मस्य सहृत् उहृत् हृदयमस्य उहृत् अमित्रः मित्रामित्रयोरितिकिम् सहृदयः का
रुणिकः उहृदयः चौरः उरः प्रभृतिभ्यः कप् उरः प्रभृत्यंताद् बहुव्रीहौ कप् प्रत्य
ये भवति समासोतः ब्रू सरोस्य ब्रू षोरस्कः प्रियसर्पिष्कः अवमुक्तोऽपानतकः
प्रमाननह्नाम्यो नौ लक्ष्मीरिति विभक्त्यंताः पयंते नशातिपदिकानि तत्रेदं प्रयो

५३

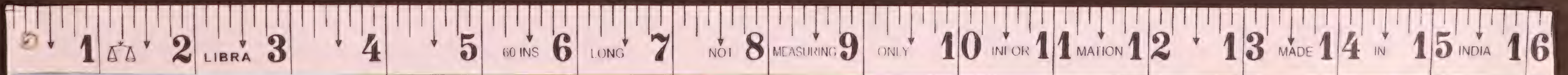
जनस्य एकवचनोत्तानामेव शुद्धाणि दृष्ट्या विज्ञायते द्विवचनवद्भवचनोत्ताना
नामाभूदिति तत्रादिशेषादिभाषेति विकल्पव्यवभवति द्विपुमान् द्विपुस्कोव
द्गुपमान् बहुपुस्कर इति उत्तरम् सर्पिम् उपानद्गुमान् अनुद्गान् पयःनौः ल
ह्योः दधि मधु शालि अर्थात्तन्मः इतस्मियाम् इत्नेताद्वद्ग्रीदेः कपप्रत्ययो
भवति स्मियामभिधेययाम् बहुवोदंडिनोऽस्यो बहुदंडिकाशाला बहुस्रुति
का बहुस्वामिका नगरी बहुवागम्भिका सभा स्मियामिति किम् बहुदंडीया
मा बहुदंडिकः शेषाविभाषेभ्येतद्भवति नहताश्च नघेताद्वद्ग्रीदेः अकारोत्ता
श्च कपप्रत्ययो भवति समासोत्तः बहुवः ऊमार्योऽस्मिन् बहुऊमारीकोदेशः वा
द्ब्रह्मबंधकः अतः खल्वपि बहुकर्तृकः उकारो मुखसार्थः शेषादिभा
षा यस्माद्वद्ग्रीदेः समासोत्तो न विहितः तस्माच्छेषादिभाषा कपप्रत्ययो भव
ति वद्वाः खद्वाश्च सिद्धवद्वाः बहुखद्वाः बहुखद्वाः बहुमालकः बहुमा
लाकः बहुमालाः बहुवीणाकः बहुवीणाकः बहुवीणाः कथञ्च न्कुक्कं साम् ॥

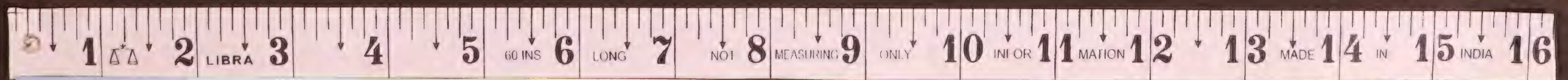
ॐः
कावृ.
३१३

वद्वाककेसूक्तमितियावताविदितयवसामायेनात्रममासोतः अकृष्टाव
गितिनैतदस्तिविशेषेसदृश्यते अन्वमाणावेतेयो वद्वचश्चराणात्यायामि
तिसेषादितिकिम प्रियपथःप्रियधुरः नसंज्ञायाम् संज्ञायोविषयेवद्ग्रीदे
कपप्रत्ययोभवति पूर्वेषाप्रामःप्रतिषिध्यते विषेदेवात्रमविषदेवःविषय
शाः इयसश्च॥ इयसंताद्वद्ग्रीदेःकपप्रत्ययोभवति सर्वाविभक्तिःप्रतिषिध्य
ते वद्वःश्रेयांसोस्यवद्ग्रीदेःश्रेयादिभाषेतस्यप्रतिषेधा वद्वःश्रेयस्यो
स्यवद्ग्रीदेःतद्वत्तस्यप्रतिषेधः दृष्टान्तेमपिनभवति इयसोवद्ग्रीदे
पुंवदितिवचनात् वेदितेभ्रातः वेदितैर्योभ्रातृप्रादोवर्ततेतदेताद्वद्ग्रीदे
कपप्रत्ययोनभवति वेदितःस्ततःसुजित उच्यते शोभनोभ्राताअस्य सभा
ता वेदितइतिकिम मूर्विभ्रातृकः अतस्सुन्दसि अकारोताद्वद्ग्रीदेः कंदसि
विषयेकपप्रत्ययोनभवति दत्तामातास्यदत्तामाता दत्तससाःसदोता ताडी
तंत्रोःस्वाग योनाडीतंत्रेशोवेतेतेतदंताद्वद्ग्रीदेः कपप्रत्ययोनभवति व

(२४)

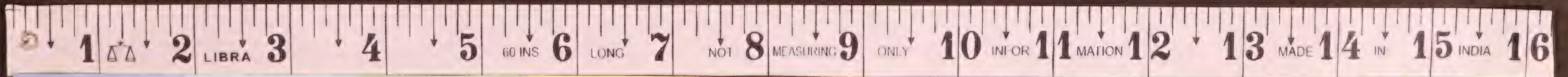
वद्धानात्यस्य वद्धानाः कार्यः वद्धानं त्री-वा धमनीवचनस्तं त्रीशः स्वंगा इति
 किम् वद्धानाडीकः स्तंभः वद्धानं त्रीकवीणा निष्प्रवाणिश्च निष्प्रवाणिरिति।
 तदीललतास्य कयः प्रतिषेधो नियात्यते प्रोयते स्यामिति प्रवाणी तंत्रवायशा
 लाकाभापते निर्गता प्रवाणी अस्मिन् निष्प्रवाणिः पटः निष्प्रवाणिः केवलः अ
 यतीतशालाकः समाप्तवानः प्रत्ययो तो नतक उच्यते उस्मय संख्यातवती शुद्धा
 णा विवृतगदस्य सत्रार्था व्युत्पन्नत्रयसिद्धि इति मये काशिका नाम इति ज्ञायादि।
 त्वविश्रित्तायो काशिका यो वतर्षः पादः ॥ समाप्तश्चायं च मोध्यायः ओं यका
 चेदि प्रथमस्य यका च इति वदे इति व प्रथमस्येति चैतदधिकृतं वेदितव्यम् इत
 उत्तरं यदस्यामः प्राकं संप्रसारणा विधानात् तत्र यकाचः प्रथमस्य दे भवतः इत्येवंत
 देदितव्यम् वक्ष्यति लिखितो रनभ्यामस्येति तत्र या तो रवयवस्यानभ्यामस्य प्रथ
 मस्यैकाचो दे भवतः जटागार यपाच यपाठ इत्याय आर यकाच इति वद्धानि निर्दे
 शाः तत्र यकोच यस्य सोय मिति यकाच अवयवेन विशदः समुदायः समासार्थः अ

ॐ.
का.
३५

अभ्यन्तरसमुदायेवयवोभवतीति साकृत्सैव दिवंचने भवति यत्तत्प्रयेनेवावा
समुदाययकाच तेनेवतदवयवोप्यस्तुः पशुश्च तत्रैवगवयवेकाचोनदिरु
च्येते किंतर्हि समुदायेकाजेवतथादिसकृत्साप्रवृत्त्यासावयवः समुदायोनुम
त्येते पयावेत्यत्रप्रथमतयापदेशवद्भावात् श्याय श्रोत्रेभ्योकाभ्यसपिच्यपदेशव
द्भावात् यवदिषप्रयोगश्च दिवंचनमिदमावृत्ति संख्यादिहेतुविधीयते तेनसा
यवशाब्दोदिरुच्यते नत्रशाब्दांतरंतस्यस्थानेविधीयते अजादेहितीयस्य प्रथम
दिवंचनापवादोयम् अजादेहितीयस्ययकाचोदिवंचनमायिक्रियते अच आदि
येस्ययातोस्तदवयवस्य यकाचोहेभवतः अदिदिषति अशिषिषति अरिषि
ति अनेः स्मिष्ट्वांजशोसनीति इदिक्रतेगोरापरत्वेचदिवंचनेचीतिस्थानिवद्भावा
त्प्रामोति तत्रप्रतिविधानम् दिवंचननिमित्तेचीत्युच्यते नचात्रदिवंचनस्यनिमित्त
तमिदं किंतर्हि कार्यो नचकार्योनिमित्तमित्याश्रीयते तथादिक्रिन्निमित्तयोः गु
णवृद्धोः प्रतिषेधोविधीयमानः शयितेत्यत्रनभवति नदिकारिणाः शोडोयुगा

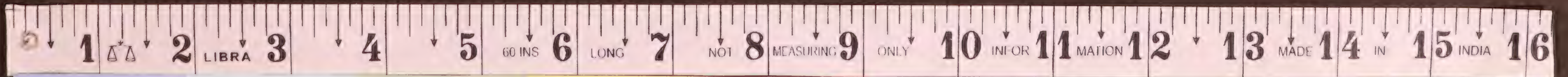
प्रतिनिमित्तभावइति तत्र केचिदज्ञादेरितिकर्मधारयात्वं वमीमिच्छेति अच
 आदिः अनादिः अनादेरुत्तरस्य यकाचोद्देभवति इति तेषां द्वितीयस्येति विम्यः
 शार्थेदृष्टव्यम् नन्दासंयोगादयः द्वितीयस्येति वर्तते द्वितीयैकाजवयवानां
 द्वाणोत्तदेतर्भावात् प्राप्तप्रतिषिध्यते नकारदकाररेफाः द्वितीयस्यैकाचोव
 यवभूताः संयोगादयो न हिरुच्यते उंदिदिषति अङ्गिरिषति अचिचिषति न
 द्वाइति किम् ईचिदिषते संयोगादय इति किम् प्राणिनिषति अरिनिषति
 अनितेरुभोसाभ्यासस्येति तान्नम् द्वितीयस्येत्येव दिद्यमति केचिदज्ञादेरित्य
 पिपेवमंतं कर्मधारयमनुवर्तयेति तस्य प्रयोजनम् इंद्रीपिषति अनादे
 रनेतरत्वाद्दकारो हिरुच्यते येति ईदमिच्छतीति वाच्यं तदेतात् इंद्रीपितमि
 च्छतीति सन् वकारस्याप्ययं प्रतिषेधो वक्तव्यः उज्जिनिषतीति यदाकारोपच
 उज्जिः उपदिष्यते तदायं प्रतिषेधः दकारोपयोपदेशेन वक्तव्यः यत्तेतत्तदा
 दकारस्य विधातव्यम् यकारस्य प्रतिषेधो न भवतीति वक्तव्यम् अगच्छते मते

ओं.
का.
३५५

रसस्फूर्णोतीनामुपसंख्यानमिति यद् तत्रयति चेति गुणः दिवंचनम् ईर्ष्यतेरु
तीयस्य हेभवत इति वक्तव्यम् कस्य तृतीयस्य केचिदाहुः योजनस्येति ईर्ष्या
यिष्यति अयरे पुनरेकाच इति व्याचक्षते ईर्ष्यायिषति कंझादीनां च तृतीयस्य
एकाचो हेभवतः कंझयिषति अमूयिषति वातामयात् नो तृतीयस्य का
चो हेभवतः अर्शायिषति अशिर्शायिषति अपरश्चाहुः यथेष्टतामयात् न वि
ति पुपुत्रीयिषति पुत्रीयिषति पुत्रीयिषति पुत्रीयिषति पूर्वोभ्याम्
हे इति प्रथमो जसत्तुवर्तते तदर्थो दिदृशे तं जायते तत्र प्रत्यासन्ने रस्मिन् कुर
तो ये हे विदिते तयोः पूर्वो वयवोभ्याम् संज्ञो भवति यथा च पिपत्ति पापयते
ज्ञदोति अपीपवत् अभ्यासप्रदेशाः अत्र लोपोभ्याम् स्येतेवमादयः उभे अभ्या
स्तम् हे इति वर्तमाने उभे ग्रहाणां समुदायसंज्ञा प्रतिपन्नार्थम् ये हे प्रकृते उभे अ
पि समुदिते अभ्यास्तसंज्ञे भवतः ददति ददत दयति दयत उभे ग्रहाणां किम्
नतिजनीत्यत्राभ्यस्तानामादिरिति स्वरः समुदाये यथा स्यात् प्रत्येकं पर्यायेण।

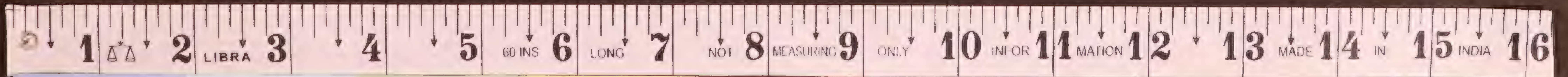
८६

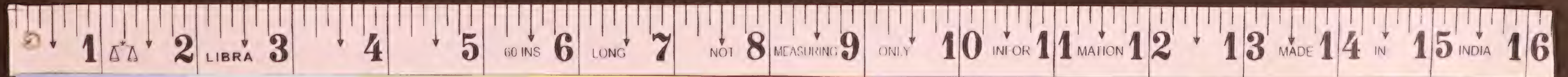
वासाभूदिति शुभ्यस्तप्रदेशाप्रदभ्यस्तादित्येवमादयः जसित्यादयश्च शुभ्य
स्तमित्यनुवर्तते जस इत्ययेपातः इत्यादयश्च षड्वातव्योभ्यस्तसंज्ञाभवेति संज्ञा
समानोपात्तनो शुभ्यस्तसंज्ञाजसदभत्तदसनयोरित्यतः प्रभृति वेवीडू वेतनात्तस्य
इतियावत् जसतिजाग्रति दरिद्रति चकामति शासतिदीवते वेधातइति शुभा
भ्यस्तानामादिरितिसरः प्रयोजनम् दीप्यदिति शातरिवात्ययेन संज्ञादितेनाभ्यस्त
दितिचनुमप्रतिषेधः तज्जादीनोदीर्घोभ्यासस्य तज्जादीनामिति प्रकारेणादिशा
द्वः कश्चप्रकाशयः तजेदीर्घत्वमभ्यासस्य न विहितं दृश्यते च एवं ये यथाभूतास्ते त
ज्जादीनोदयः तेषामभ्यासस्य दीर्घः साधुर्भवति तत्तज्जानः सामहानः स्वयाम् द
धारमीमाय अतश्चादीधारसभूतावदीर्घे श्रेष्ठांश्चन्दमिप्रत्ययविशेषे च न दृश्यते
ततोऽन्यत्र न भवति ततो जशवत्तान्दगीति लिटिधातोर्नभ्यासस्य धातोस्त्वय
वस्य प्रथमस्येकाचोदितोयस्य वाययोयोगे हे भवतः यथाव यथाव प्रोर्णनाव वा
चतर्णोऽनुवद्भावइति वचनादूर्णोतेरिजादेरित्यास्तभवेति लिटीति किम् कर्त्तव्यं

ॐ. तां धातोर्गितिकिम कृस्मो नो नावद्वयभोयदीदम् नोन्यतेत्रो नावसमात्मा मरुतः
का. सस्मिभित्तः दिवचनप्रकोरेस्तेदसि वेतिवक्तव्यम् येनागारतस्वः कामयंते तानि
३५५ प्रियाणि धातिप्रयोगीति मन्त्रोः धातोर्नभ्यासस्येतिवर्तते मन्त्रोर्गितिस्य
तमेतत् सर्वतस्य यदुतस्य चानभ्यासस्य धातोर्नभ्यासस्य प्रथमस्यैकाचो द्वितीयस्य
यथायोगेभ्यः पियत्ति अटिदिषति उंदिदिषति यदुतस्यापि पापयते अ
टस्यते अगार्यते प्रोक्तो न्यते अनभ्यासस्येतेव जगुर्गसिषते लोलुपिषते ॥
श्री श्रीचयर्तो नभ्यासस्य धातोर्नभ्यासस्य प्रथमस्यैकाचो द्वितीयस्य वा यथायो
गेभ्यः जहोति विभेति निहोति चडिः चतिपरतोभ्यासस्य धातोर्नभ्यासस्य
प्रथमस्यैकाचो द्वितीयस्य वा यथायोगेभ्यः अपीयवत् अपीयवत् आटिवत्
आदिदत्त एवादीनां पतानोचडि विहिते गिलोप उपधाद्वसते दिवचने मितेषा
कार्याणां प्रवृत्तिक्रमः तथादिलुचिवाचं परति सन्वज्ञावे विधीयमानोद्भवस्य
स्यातिवज्ञावाचप्रतिवधाने नानादिष्वादवः पूर्वोभ्यासो भवतीति आदिदिदिदि

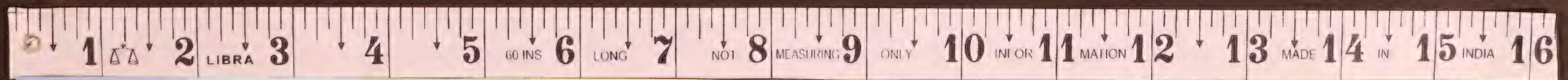
वेचनेचीतिस्मानिवद्वावादितीयस्यैकाचोदिवचनेभवति दास्यान्मास्यान्मीफोश्च
 दास्यान् साद्यान् मीफान् इत्येतेश्वास्त्यसिभाषायांदाविशेषेणानिपात्येते दाश्च
 दानइत्येतस्यकसावहितंश्रुतिदत्तंननिपात्यते दास्यान् दास्योदाश्रयः कसंता
 मिच्छेति स्त्रोदसंप्रयोगंम साद्यानितिषट्मर्षेणइत्येतस्यपरस्यैषदमुपधादीर्घत
 महितमनिदत्तंउपधायादीर्घतंफत्तंननिपातनात् मीफुस्त्रोकायतनयाय
 कृजादीनांकेहेभवतइतिवक्तव्यम् वक्तुम् विक्रिदम् कृजःक्लिदेश्चनर्थक।
 विधानमितिप्रत्ययः चरिचलियतिवदीनामध्याकाभ्यामस्य चरादीनांयातृना
 मविप्रत्ययेपरतःहेभवतःश्रुभासस्यवश्चाक आगमोभवति आगमविधानमाम
 वाश्चदलादिशेषोतभवति दलादिशेषेदिसत्तागमस्यादेशस्यवाविशेषोनास्तिच
 राचरःचलाचलःपतापदःवदावदःवेतिवक्तव्यम् तेनचरःपुरुषःचलेयानम् अत्र
 दोमवृषाशर्त्तापिसिद्धंभवति दंतेचत्वेच दंतेरविप्रत्ययेपरतोहेभवःणिलक्कभवति
 श्रुभासस्यचकुगागमःदीर्घश्चणदृपट घटःसंप्रसारणोपुत्रयत्तोस्तत्सरुषे पुत्रय

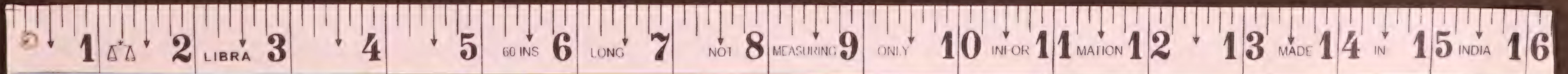
ॐ.
का.
३५

ति इत्येतयो रुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे समामेष्टः संप्रसारणे भवति यथाः स्थानेऽगभ
वतीत्यर्थः कारीषगंधीयतिः कौमुदगंधीयुत्रः कौमुदगंधीयतिः करीषस्येवगंधो
स्य कौमुदस्येवगंधो स्यादिति वदन्तीतिः उपमानाच्चेति गंधस्य उदेतादेशो भवति करीष
गंधेरपत्यमित्याह तदेतस्य सिया मणिजोरनार्षयोर्गुणोत्तमयोरिति स्यात् ततश्चा
पि विदिते सही समासः चो संप्रसारणस्येति दीर्घः स्यात् इति किम् इभ्यापुत्रः क्षत्रिया
पुत्रः पुत्रपत्योरिति कारीषगंध्याकुलम् तत्पुरुष इति किम् कारीषगंध्यापतिः अ
स्य ग्रामस्य कारीषगंध्यापतिरयं ग्रामः स्यात् इति स्त्रीप्रत्ययग्रहणमिदम् स्त्रीप्रत्यये
वानुपसर्जने प्रत्ययग्रहणो यस्मात्स विदितस्तदादेरिति तदादित्यमो नास्ति ते
न परमकारीषगंध्यायाः पुत्रः परमकारीषगंधीयुत्रः परमकारीषगंधीयतिरित्य
पि भवति उपसर्जने तदृद्धिर्न भवति अतिक्रान्तः कारीषगंध्यामतिकारीषगंध्यः
तस्य पुत्रोति कारीषगंध्यापुत्रः अतिकारीषगंध्यापतिः पुत्रपत्याः केवलयो रिदं मे
प्रसारणे तदादौ उदेते वा न भवति कारीषगंध्यापुत्राकुलम् कारीषगंध्यापरमपु

५५
५५

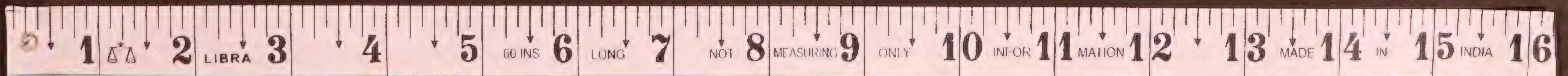
उरुतिषडेनस्यच यद्यप्येयणःसेति तथापिषड्पदसंप्रसारणमनिदिश्य
 मानस्यादेशाभवेतीति संप्रसारणमिति चेत्तदपि क्रियते विभाषा यरेरितिया
 वत् वंधुनिबद्धीहो षडः संप्रसारणमित्यनुवर्तते वंधुशब्दः उत्तरपदेवा
 द्वीहोसमासेषडः संप्रसारणं भवति कारीषगंध्याबंधुरस्येति कारीषगंधी
 वंधुः कौमुदगंधीबंधुः बद्धीहोवितिकिम कारीषगंध्यायाबंधुः कारीषगंध्य
 वंधुः अत्रापि पूर्वपदेव परकारीषगंधीबंधुरित्यत्र भवति अतिकारीषगंध्यवं
 धुरितिन भवति तथा कारीषगंध्याबंधुर्वन् कारीषगंध्यापरमबंधुरिति वंधु
 नोतिनपेसकनिर्देशः शब्दद्वयापेक्षया पुलिगाभिधेयस्त्वये वंधुशब्दः सातत्र
 मातृमातृकेषु षड्प्रसार्थविभाषया बद्धीहोवेव कारीषगंध्यामातरस्ये
 तिकारीषगंध्यामातः एवं बद्धीहोक्तेयतस्मादवोपसंख्यानान्पक्षेमातृशब्दः
 स्यमातृजादेशः तत्रविक्रणसामवाहद्वीहोदिसरमंतोदात्ततंवायतेमातृक
 मातृशब्दोऽभेदेनोपादानात्तद्यतश्चेतिकवपिविकल्पते कारीषगंध्यामातः

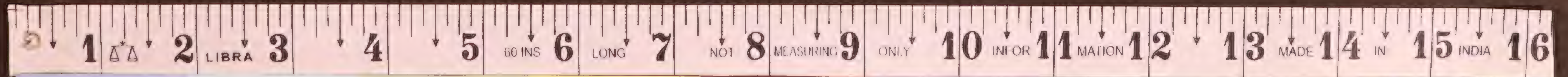
ॐ.
का.
३५८

काशीसगंधामातः काशीसगंधामातः काशीसगंधामातः काशीसगंधामा-
नाकाशीसगंधामाता वविस्वपियजादीनां किपि संप्रसारणमित्यनुवर्तते स्यात्.
इति निवृत्तम् वचभाषणोद्बोधविवेतिवचिर्वास्वप् जिष्णुपशवने यजादयो
यजदेवतेत्यतः प्रभत्यागाणां तात् तेषां च वचिस्वपियजादीनां तात् नो किति प्रत्य
येपरतः संप्रसारणं भवति वचि उक्तः उक्तवान् स्वपि स्वप्नः स्वप्नवान् यजि ईष्टः
इष्टवान् वप् उमः उमवान् वद् रूढः रूढवान् वस् उषितः उषितवान् वेम् उ
तः उतवान् वेम् संवीतः संवीत संवीतवान् द्वेज दूतः दूतवान् वद् उदितः
उदितवान् दुग्धोक्षि शूनः शूनवान् धातोः सूर्यपशदोततप्रत्यये कार्ये वित्ताय
ते तेन वाचि निवाचि कमित्यत्र न भवति यदि तावपि वाचि वक्षि विदति विचति च
श्रुतिश्च श्रुति भजनीनां इति च यदुपादाने ज्ञावयोदानो वेजो वपिः व्यद्यताउ
ते वषाकोतो व्यवसेभवे ओवः शृङ्गे दने प्रसूतीपसायाम् भुंजयाके इत्येतेषां
यात्तां इति प्रत्यये परतः चकारा किति च संप्रसारणं भवति मद् मदीतः यदी

(८५)

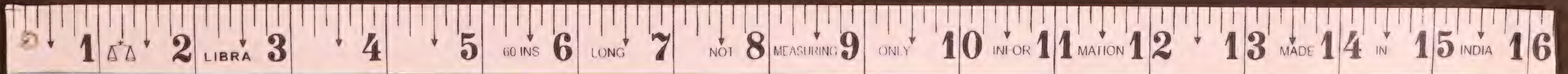
तवान् इति गृह्णाति जरी गृह्यते ज्वाही नः जीतवान् लादिभ्य इति निष्ठा नतम्
 इति नेजीयते जिनाति हल इति संप्रसारणा दीर्घते कृते वा दीनो ह्रस्व इति ह्रस्वः
 णिर्लिटि वेजो वयि रादेशः तस्य लिटि भावात् किं देवोदादियते ऊयतः ऊयुः यथेवं
 यिग्रहणमनर्थकम् यजादिषु लिटोत्पद्यते नैवं शाकम् तस्य लिटि वेज इति प्रसा
 रणाप्रतिषेधे वक्ष्यति ववादिषु तत्र यथैव स्याति वजावाहयो विधिः यथेप्र
 तिषेधोऽपि प्रामोति नैव दोषः लिटि वयो यरति यकारास्य प्रतिषेधाहयो विधौ ग्रह
 णो प्रतिषेधे वाग्रहणमनुमास्यते सत्यमेतत् यथयवार्थः सात्त्विके देशे न वयोः स्य
 षीक्रियते व्यधि विद्ः विद्वान् इति विध्यति वेविध्यते वषा उषितः उषितवा
 न् इति उष्टः उषति व्यधि विवितः विवितवान् इति विविति वेविच्यते व्यवेः
 ऊजादितमनसि प्रणिपादितम् तेन सर्वज्ञात्तु इति प्रत्यये संप्रसारणम् उद्विचि
 उद्विचितम् उद्विचित्यम् वृश्चवृक्षाः वृक्षावान् वृश्चकथं ऊतमत्र वृश्चभुम्
 नेति लिटि तेन भवितव्यम् नैव दोषः निष्ठादेशः सत्सरप्रत्ययविधीर्ह्यिषु सिद्धे

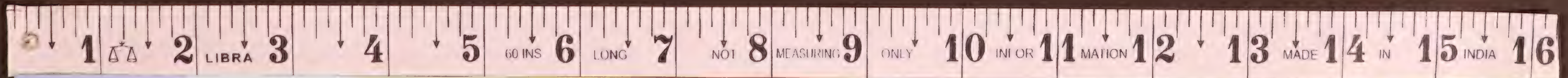
जै.
का.
३४

वक्तव्यः तत्र सतेन तस्य सिद्धता च्छलादिनिष्ठान भवति कृतेत कर्तव्ये तदसिद्धमे
वेति प्रवर्तते कृतम् इति वृत्तिरिति वरीरुष्यते प्रम् एषः एष्वान् इति वृत्तिरिति
परीरुष्यते न इति तत्र प्रमेचा सत्रकाल इति निपातनादसंप्रसारणम् भ्रम भ्रमः
भ्रमवान् इति भ्रमकति वरीरुष्यते सकारस्य च लान् शीतिजः तेन सकारः
लोचुवाशुरिति श्रुतेन नकारः लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् उभयेषां वधादीनां य
हादीनां च लिटि यरतोभ्यासस्य संप्रसारणं भवति वच् उवाच उवशिष स्वप्
सुषाय सुषापिथ यज इयाज उयनिथ वच् उवाय उवपिथ ग्रहेरविशेषः ज्ञा
जिज्ञे जिज्ञथ वये उवाय उवपिथ व्यवविद्याय विद्यापिथ वश्च उवाश उवशि
थ वच् विद्याव विद्याविथ वृत्तेः सत्यमिति योगेनास्ति ॥
विशेषः योगारंभे तसति यदि संप्रसारणसकृता फलादिशेषेणारेफोतिवर्त्यते
वकारस्य संप्रसारणं प्राप्नोति अथरेफस्य कृता संप्रसारणं सरत्वं क्रियते तदा नी
सुरत्तस्य स्याति वद्वादान्न संप्रसारणं संप्रसारणमिति प्रतिषेधो भवति इत्यस्ति वि

१५०

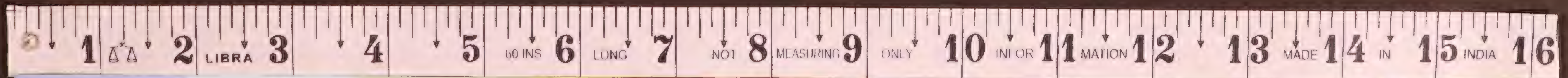

शेषः ववश्चववश्चिथ यप्रश्च वधुत्त एच्छतिभजत्पोरविशेषः अकिदर्थेचैदमभ्य
 सस्यसंप्रसारणंविधीयते कितिदिपरत्तादातोः संप्रसारणोरुतेपुनः प्रसंगविना
 नाद्विर्वचनम् ऊचतः ऊचुः इतिअधिकारादेवोभयेषांग्रहणोसिद्धेपुनरुभयेषां
 मित्युच्यते दलादिशेषमपिवांयित्तासंप्रसारणमेवयथास्यादितिविद्याय विद्या
 व स्वापेश्वरिः स्वापेरितिस्वेषोर्णितस्यग्रहणम् तस्यचङ्किपरतः संप्रसारणोभव
 ति असूषयत असूषयताम् असूषयन् द्विर्वचनात्तत्त्वमसंप्रसारणम् तत्रक
 तेनचूपयगुणः तस्योणोवत्सपथायाश्चिद्वसते ततोद्विर्वचनम् दीर्घलचोरिति
 दीर्घतम् चदीतिकिम स्वाप्यते स्वापितः कित्तीतिनिवृत्तम् इतितीतिकेवलमि
 दानुवर्तते इत्येतदुविज्ञानम् स्वपिस्वमिवोच्चार्यदिः निष्पद्यतेनेस्यसुसुनता
 तधनशाब्दे वेन् संप्रसारणोऽप्येतेषांथातूनांयदिपरतः संप्रसारणोभवति सोसुप्य
 ते सेमिप्यते वेवीयते यदीतिकिम स्वमक नवशाः यदीतिवर्तते वषोःधातोः
 यदिपरतः संप्रसारणोभवति वायव्यते वावप्यते वावप्यते वायाकी यदीति

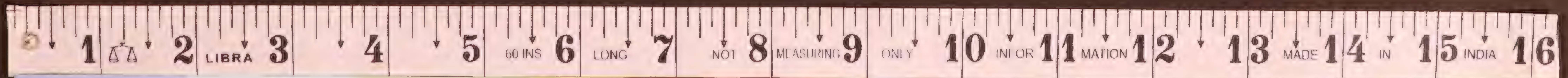

जो.
काव.
४००

वर्तते चाद्युपानिशासनयोरित्यस्यार्थोऽत्र परतः कीशब्दश्चादेशो भवति चे
कीयते चेकीयेत चेकीयेते स्फायः स्फीतिश्चायाम् स्फायीशोष्णायीवृद्धावित्यस्य
पार्थोत्रिष्टायोपरतः स्फीत्ययमादेशो भवति स्फीतः स्फीतवान् निष्ठायामितिकि
म् स्फातिः स्फाती भवतीत्येतदपि क्तिन्नंतस्यैव रूपेण विद्यते तस्य निष्ठायामित्येतदपि
क्रियते लिङ्गोश्चेति प्रयोगतस्मात्स्वात् स्फः प्रसृज्य निष्ठायामिति वर्तते सस्य
सारणाद्वमिति च स्फीत्येतन्न न स्फ्यते स्फोस्फेशब्दसंज्ञातयोरिति द्वयोरप्येत
योर्थातोः स्फारूपमायत्रयोः सामान्येन गुणाम् स्फारूपे तस्य प्रसृज्य निष्ठायां
परतः संप्रसारणो भवति प्रस्तीतः प्रस्तीतवान् संप्रसारणे कृते यावत्ता विहिते
ति निष्ठा नते भवति प्रस्फोत्तरस्यामिति तपेदेमकारः क्रियते प्रस्तीमः प्रस्तीम
वान् प्रत्यङ्गो वासिद्धे पूर्वग्रहणमिहापि यथा स्यात् प्रसस्तीतः प्रसस्तीतवान् त
क्त्ये प्रसृज्येति षष्ठीर्ध्वं द्वीदिः प्रः पूर्वो यस्य पात्पसर्गसमुदायस्य सो प्रपूर्वः
तदवयवस्य स्य उति वधिकरणो च षष्ठीतत्र प्रसंस्ततिः प्रसंस्तितवानित्यत्रोपि प्र

पूर्वसमुदायावयवः स्वशाब्दोभवति द्ववमूर्तिस्पर्शयोः प्रपः द्ववमूर्तीद्ववकाठि
 मे स्पशैववर्तमानस्पर्शः प्रपङ्गतावित्यस्योक्तोः निष्ठायां परतः संप्रसारणो भ
 वति शीने हृतम् शीनावसा शीमेदः द्वावस्याततकाठित्वे गतमित्यर्थः एषास्य
 शीदिति च शुक्लादिवदस्य शीतशाब्दस्य वृत्तिर्देष्टव्या द्ववमूर्तिस्पर्शयोरितिकिम
 संप्रधानोद्देशिकः प्रतेश्च प्रपङ्गतिवर्तते अभिप्रवश्येव पूर्वस्य प्रपङ्गतिवर्ततेत्यतिष्ठ
 यो संप्रसारणो भवति प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् द्ववमूर्तिस्पर्शाभ्यामन्यत्रापि
 यथास्मादित्येव गारेभः विभाषा भवपूर्वस्य प्रपङ्गतिवर्तते अभिप्रवश्येव पूर्व
 स्य प्रपङ्गतिवर्ततेत्यतिष्ठायां संप्रसारणो भवति विभाषा अभिशीनम् अभिप्रधानम्
 अवशीनम् अवप्रधानम् द्ववमूर्तिविवक्षायां मपि विकल्पो भवति अभिशीन
 म् हृतम् अभिप्रधानम् हृतम् अवशीनम् हृतम् अवप्रधानम् हृतम् सेयमुभ
 यत्र विभाषा देष्टव्या पूर्वग्रहणस्य प्रयोजनम् समभिप्रधाने समवप्रधाने इत्यत्रमा
 भूदितिकेविदावदत्ते न किलायमभवपूर्वः समुदाय इति योज्यमवपूर्वस्तदा।

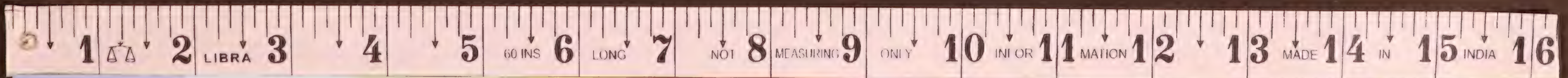

ओं.
काव.

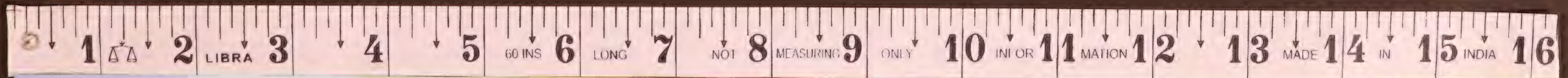
६१

अथोविकल्पः कस्मात्तत्र भवति तस्मादत्र प्रसारणेन भवितव्यमेव यदि तेनेष्यते
तेषां त्रांतरमास्येयम् पूर्वश्रुतास्यवाच्यत प्रयोजनं वक्तव्यम् श्रुतेषां के विभा
षेत्यनुवर्तते आयाकरस्य पातोर्णतस्याणेतस्य पाके भिषेयेकप्रत्यये विभा
षाश्रुभावो नित्यात्ते श्रुतेः दीरे श्रुतेः द्विः व्यवस्थितविभाषा चेयं तेन दीरे द्विवो
त्रित्यं श्रुभावो भवति अन्यत्र न भवति आणयवायुः श्रुतिना यवायुगिति यदा।
पिवाते प्रयोजके द्वितीयो निमृत्तयेते तदापिनेष्यते श्रुतेः दीरे देवदत्तेन य
त्तदत्तेन श्रुतिरयमकर्मकः कर्मकर्तृविषयस्य च रर्थे वर्तते सतर्णेतः प्रक
तेषां पृथग्माह तत्र द्वयोः पिश्रुतमितीष्यते श्रुतेः दीरे देवदत्तेनेति व्यायः पी ॥
विभाषेत्येव श्रेण्या पीबृद्धावित्यस्य पातोऽत्रिष्टया पीरत्ययमादेशो भवति पीने
सुते पीनौ वारू पीनमुर इति इयमपि वावस्थितविभाषेन तेनानुयसर्गस्यति
त्यं भवति सोऽयसर्गस्यते नै भवति प्राणानः प्राणानश्चंद्रमा इति आनूर्वस्यदं
यूः सो भवत्येव श्रेण्या पीनौ पुः श्रेण्या पीनमूर इति लिङ्गदोश्च विभाषेति निवृत्तम् ॥

१५२

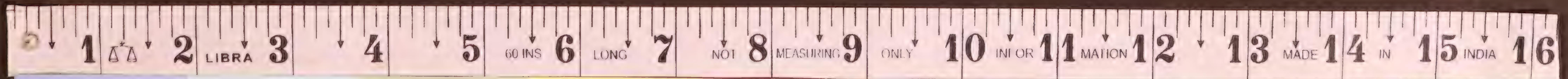
प्यायः पीडयेत्तश्चावेनानुकुष्यते लिट्यिद्विचपरतः प्यायः पीडयेत्तयादेशो
 भवति आपिष्ये आपिष्याते आपिष्येरे परतात्कृतेयोभावेयुतः प्रसंगविज्ञाना
 द्विवचनम् यत्नेकाचौ संयोगपूर्वस्येतियाणादेशः यद्वि आपेपीयते आपीयेयेते
 आपेपीयेते विभाषास्यः लिङ्ग्रहोरिति वर्तते संप्रसारणमिति च लिट्यिद्विचपर
 तः अयतेयाते विभाषासंप्रसारणं भवति आश्चाव शिश्चाव अशुवभः शिश्चियतः
 यद्विषोऽप्युयते सेष्ठीयते तद्विचपरतः संप्रसारणमप्राने विधीयते लिटित्किति
 यत्नादित्वात्रित्येणामममममम तत्सर्वत्र विकल्पेन भवति यथासुभयत्र वि
 भाषा यदातथातो न भवति तदालिखभ्यामस्योभयेषामित्यभ्यामस्यापिन भव
 ति लोचसंश्रद्धोः विभाषास्येति वर्तते संप्रसारणपरतः अयतेयाते वि
 भाषासंप्रसारणम् भवति अश्चावयिषति विश्चाययिषति चद्वि अशुश्चावत अ
 शिश्चयत संप्रसारणं संप्रसारणप्रयेववलीयो भवतीति वचनादेतरेणमपि
 द्यादिकं संप्रसारणं न बाध्यते कृतेतसंप्रसारणोद्दिष्टादेशश्च तत्रातः पुर्यति

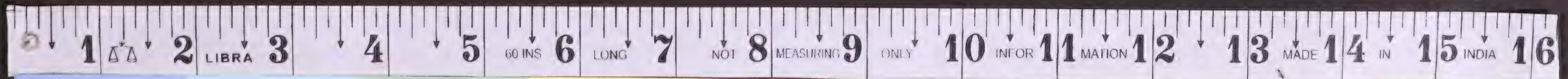
ॐ.
का.
८२

षुववनेत्तापकम् एणोक्तेस्मानिवद्वावस्येति स्याति वद्वावात् अशाशोदिरुच्य
ते द्वः संप्रसारणम् एणोचसंश्रुतिरिति वर्तते संप्रसारणे च द्वयोरेव एणोपरतो द्वः संप्रसा
रणो भवति सदावयिषति नदावयिषतः नदावयिषति चरि. अनृद्वत् अ
नृद्वन्ताम् अनृद्वन् संप्रसारणस्य वलीयस्मात् शास्त्रासाक्षाद्यौवयोपुगि
तिशगेव युक् भवति संप्रसारणमिति वर्तते पुनः संप्रसारणप्रदणो विभाषेत्य
स्थानिदृशम् द्वः संप्रसारणम् भूतस्येते कयोगेन सिद्धे पुण्ययोगकरणम्
न भूतस्येति मित्रप्रत्ययवधाने साक्षात्कीयतेः सन् निद्वयकीयति शुभ
स्तस्य च द्वरति वर्तते तदभूतस्येतेन न्यायिकरणम् शुभस्तस्योद्वयतिः किं
वा भूतस्योद्वयतिः कारणम् तेनाभूतस्य कारणस्योद्वयतेः प्रागेव दिवचना
तसंप्रसारणो भवति नदाव नृद्वति योरुयते वद्वलेच्छन्दि द्वित्यनुवर्तते
चंदसि विषये द्वयतेर्थातोः वद्वले संप्रसारणो भवति इंदामीरुवेरुवेदेवीसरा
सतीदेमोलत्तात्मनेयदोत्रमैकवचने वद्वलेच्छंदसीति शपोलकिक्ते संप्रसा

१६३

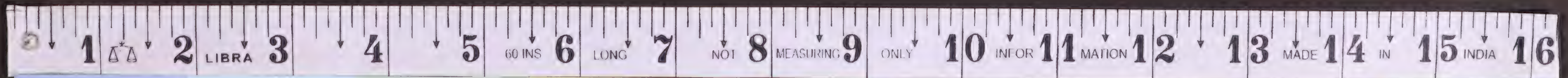
रणसवनादेशश्च हवेइतिचभवति ह्यामिमरुतःशिवान् ह्यामिविधानदे
 वान् वायुःकी वङ्गलेखंदसीतिवर्तते वायुतेःधातोःखंदसिविषयेवङ्गलेकीआ
 देशोभवति निपुनानिचिकाःनतिचिकुरमम् लिङ्गुसिरूपम् नचभवति अ
 िज्योतिनिचाय्य अपस्पथामात्तुगन्तुश्चिपुसेतित्यजेआताःशितमाशीग
 शीतः खंदसीतिवर्तते अपस्पथेयाम् आत्तुःआन्तुःविपुसेति त्याजआताः
 शितम् आशीगशीतरत्येतेषांखंदसिनिपात्येते अपस्पथेयामितिस्पर्धेसंज्ञा
 र्धेइत्यस्यलदिआशामितिर्दिवेचने रेफस्यसंप्रसारणोमकारलोपश्चनिपात्यतेइ
 त्त्वविस्मोयदपस्पथेयाम् अस्पथेयामितिभाषायाम् अपरआन्तुः स्पर्धेयपृथ
 म् लङ्गाशामिसंप्रसारणामकारलोपश्चनिपातनात् वङ्गलेखंदसीमाद्योगेयी
 त्वाङ्गागमाभावःअत्रप्रमुदाहरणम् अपास्पथेयामितिभाषायाम् आत्तुःआ
 न्तुःरितिचुर्वेएजामर्हपृजायामित्यनयोवज्योतलित्समिसंप्रसारणामकारलोप
 चनिपातनात् ततोर्दिवेचनमुपसमतआदेरितिदीर्घतम् तस्माच्चुइसिदलदतिवु

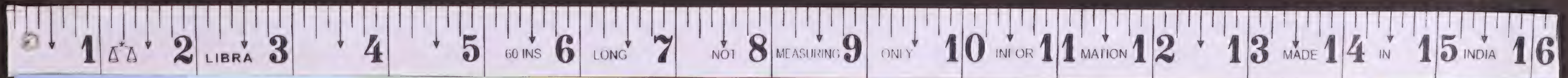
ॐ.
का.
२३

शममः अन्तः आनर्तुः आनर्तुः इति भाषायाम् विद्युषेच्युः गतावित्यस्य धातोः
तिदिमेषादेः प्रभासस्य संप्रसारणमनिर्दिष्टं च निपातनात् विद्युविद्युति भाषा-
याम् तित्वात् तज्जहानावित्यस्य धातोर्लिट्प्रभासस्य संप्रसारणं निपातनात् त
त्वाजेति भाषायाम् आताडति श्रीमया कश्चिदस्य धातोर्लिट्प्रभासस्य संप्रसारणं निपातनात् त
देदसोमवाताः अतमिति तस्यैव श्रीणाते देसतम सोमोगोरी अथिप्रितः अतानो
रहाः अतयोः आभावप्रभावयोः विषयविभागमिच्छेति सोमेषु वद्गुणाभावय
व अन्यत्र प्रभावइति सोमादन्यत्र क्वचिदेकस्मिन्नपि प्रभावे दृश्यते यदि प्रातोत्त
होतन तस्य प्राताडति वद्गुणवचनस्याविवक्षितत्वाद् यमं प्रहोदृष्ट्याः आशीराशी
तइति तस्यैव श्रीणाते राट्टृष्टस्य निष्ठायां वशिष्टादेशः नत्वाभावेति पातनात् तामा
शिरेड्दंति नाशिरनमुद्दे आशीर्नैर्जाम् न संप्रसारणं संप्रसारणम् संप्रसारणं
रतः पूर्वस्य पातः संप्रसारणं न भवति अथैः विदुः अवेः विचितः व्येमः संदीतः य
कयो गलदाणां अपि संप्रसारणमत एव वचनात् पूर्वपरस्य पातः क्रियते पूर्वस्य च

१५

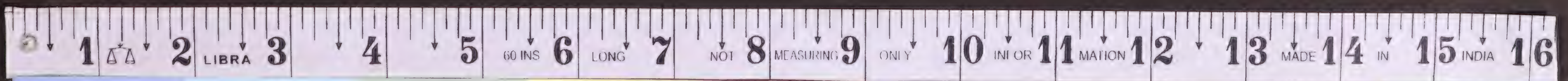
प्रसक्तं प्रतिषिध्यते संप्रसारणो वर्तमाने पुनः संप्रसारणं यद्वा विदेशास्य स्यापि
 संप्रसारणस्य प्रतिषेधो यथा स्यादिति अथुवमवो नाम तद्विने घृनः घृना घृने मे
 प्रसारणसामक्यादेव प्रतिषेधे कर्तव्ये यद्वा तत्प्रसवार्णदीर्घमेकादेशो न स्या
 निवद्भवति सति वा स्यानिवद्देवधानमेकस्य वर्णस्य नाश्रयिष्यते अविचिरु
 त्तरपदादिलोपश्चत्सि अविपरतस्तेः संप्रसारणं भवति उत्तरपदादिलोपश्च
 द्दसि विषयेति सः अयोस्मिन् तद्देवं सूक्तं त्वं साम अकृष्टुः यथा मानतदु
 तिसमासांतः छंदसीति किम् त्वं कर्म ये मंतो बहलम् रयिषो ब्रह्म छंदस्य वि
 षये मंतो परतो बहलम् संप्रसारणं भवति आरेवो न ततो वशम् न च भवति र
 यमानं पुष्टिवर्धनः लिटि वयोयः न संप्रसारणमिति वर्तते लिटि परतो वयोय
 कारस्य संप्रसारणं न भवति कृतः कृतुः लिटि यद्वा मुत्तरार्थम् वश्चात्तरस्या
 किति अस्यार्थो यकारस्य किति लिटि परतो वकारादेशो भवति अतएव
 म् कृतवतः कृतुः कृतवतः कृतुः किति किम् उवाय उवायिथ वेजः लिटीति च

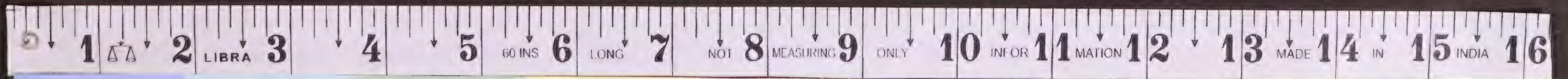
जो.
काव.
४५

तेते वेञ् तेतसेतानश्यथातोः लिपिपरतः संप्रसारणं न भवति ववौ वव
तः ववुः कितियाजादिनादातोः संप्रसारणं मकितित्तलित्थभ्यामस्योभयेषा।
मित्यभ्यामस्यतदभयं प्रतिष्ठिते ल्यपिच वेञ् इति वर्तते ल्यपिचपरतोवे
ञः संप्रसारणं न भवति किति यदादिनातप्रामम् प्रवाय उपवाय ज्यश्च ल्य
पीतेवज्जाइत्येतस्यथातोः ल्यपिचपरतः संप्रसारणं न भवति प्रजाय उपजा
य व्यश्च ल्यपीतेव वेञ् संप्रसारणं इत्यस्यथातोः ल्यपिचपरतः संप्रसारणं न भवति
प्रवाय उपवाय योगविभागउत्तरार्धः विभाषापरैः व्यइतिल्यपीतिचानुवर्त
ते परेरुत्तरस्यवेञ् इत्येतस्यथातोः ल्यपिचपरतोविभाषासंप्रसारणं न भवति
परिवीययूपम् परिव्याययूपम् संप्रसारणं कृते पूर्वमेव रुसस्येति तत्कृशमो
ति सहलइति दीर्घत्वेन परतादायते आदेशोऽपदेशोऽशिति धातोः इति वर्त
ते यजंतो योधातुरुपदेशोऽतस्याकार आदेशो भवति शितितप्रत्ययेन भवति
स्मि स्मिता स्मिन् स्मिन्नातानि स्मिन्नातम् निशातव्यम् यदाइति किम्

१५५

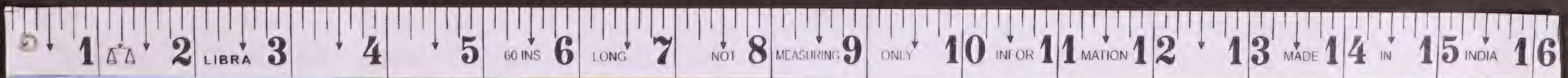

कर्तादत्ता उपदेशादितिकिम् चेत्तस्मात्ता अशितानितिकिम् ज्ञायति ज्ञायति
 कथंजग्मेमस्ते इति नैवं विज्ञायते शास्त्रस्य सोपदेशादितिकिन्तदिशायवयत्
 शिदितितत्रयस्मिन्निधिस्तदादाबलश्रद्धा न इति शिदादौ प्रत्यये प्रीतिषेधः य
 शास्त्रशकारो तो भवति अशानि प्रसज्यं प्रतिषेधो यम् तेनैतदा मनेमिति केश
 मेव प्रत्ययोत्पत्तेर्भवतीति सप्तः सप्तः इत्यात्तश्चोपसर्ग इति कप्रत्ययः सप्ताने स
 ज्ञानमित्यातो यजितेव मादि सिद्धं भवति आदित्यकारश्च नित्ये स्मयते रित्पिया
 वत् नद्योलिदि द्येन इमेतत्स्य धातो लिदि परत आकारदेशो न भवति सेविद्या
 यः सेविद्यायिश्च लिदिभ्यामस्योभयेषामित्यभ्यासस्य संप्रसारणे भवति तानिह
 दिरवोच्चातीति स्फुरस्फुल्लयोर्वचि आदेश इति वर्तते स्फुरस्फुल्लबलवश्येन
 योर्धातोरेवः स्थाने च जिपरत आकार आदेशो भवति विष्फालः विसफालः विष्
 फारः विसफारः स्फुरति स्फुल्लतो निर्निविभ्य इति वाच्यम् कीर्तनो गो इकीन
 दइन् अजि इत्येते धातूनां यवः स्थाने गोपरत आकारदेशो भवति काययति

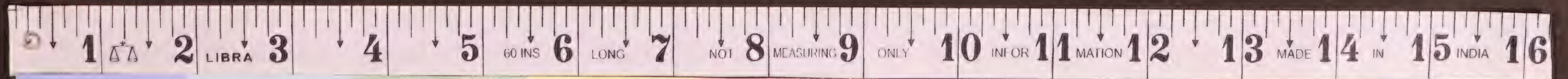

ॐ.
का.
४५

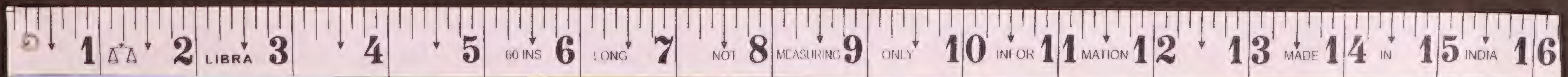
कापयति नापयति अथापयति सिध्यतेरपरलौकिके एवाविति वर्तते विपुला
हावित्यस्यातोपरलौकिके ये वर्तमानस्य यवः स्यानेषोपरतश्चाकारशब्दोभ
वति अत्रेसाययति ग्रामेसाययति अपारलौकिक इति किम् उपस्तापसे सेययति
स्वायेवेनेकमाणिसेययति अत्रादिसिधः परलौकिकेसादविशेषेवर्ततेतापस
सिध्यति ज्ञानविशेषमासादयति तेतयः प्रयुक्ते सदज्ञानविशेष उत्पन्नपरलोके
जन्मोत्पत्तेरफलमभ्युदयमत्तामुपसंहरन्परलोकप्रयोजनोभवति इहकस्मा
न्नाकारप्रतिषेधोभवति अत्रसाययति ब्राह्मणोभ्योदास्यामीतिसिधेरर्थोनिष्ठा
निरुत्तस्याः प्रयोजनमत्रेतस्ययदानंतत्परलौकिकंनपुनःसिद्धिरेवेतिनपर्युद
स्यते साक्षात्परलोकप्रयोजनेवसिध्यत्यर्थेकृतावकाशवचनमेवेविधेविषय
नावगादतेसिध्यतेरितिप्रपन्नानिदेशाच्चिदगभ्यामित्यस्यभौवादिकसतिहस्य
र्थः सीनातिसिनोतिदीनोस्मपिच उपदेशादिति वर्तते सीन् हिंसायोऽसिन् अ
देषोदीर्घः तयोरेतेषां पातनोस्मपिचविषयेवशाहादेवश्वविषये उपदेशाय

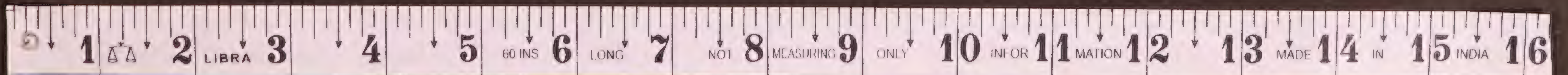
प्राक्प्रत्ययोत्पत्तेरलोत्पत्त्यस्यान्ते प्राकारादेशो भवति प्रमाता प्रमातृम् प्रमा
 तव्यम् प्रमाय निमाता निमातृम् निमातव्यं निमाय उपदाता उपदातृम् उप
 दातव्यम् उपदाय उपदेशादवातविधानार्थ इवार्णोत्तलक्षणः प्रत्ययोनभवति
 प्राकारोत्तलक्षणश्च भवति उपदायो वर्तते ईषड्यदानमिति च व्यचो भवतः ॥
 विभाषालीयते ल्यपि चेति वर्तते क्वचुपदेशा इति वली इच्छेष्वा इति दिवा
 दिः लीप्तेष्वा इति वकादिः तयोक्तभयोरेषका निर्देशा इति स्मर्यते लीयते धा
 तोः ल्यपि च यवश्च विषये उपदेशोऽलोत्पत्त्यस्यान्ते विभाषा प्राकारादेशो भव
 ति विलाता विलेता विलाय विलीय मिमीलया विलवोः प्रतिषेधोर्वक्तव्यः ईष
 निमयः निमयो वर्तते ईषत प्रमयः प्रमयो वर्तते ईषदिलयः विलयो वर्तते अत्र लि
 योद्यवस्थितविभाषा विलानात्तमिदम् प्रलेभनमालीनीकरणयोः वर्णो नित्य
 मात्वे भवति कस्मात्प्रापयते षोणेनो वर्तिका मलापयते विदेः सुन्सि विभाषे
 ति वर्तते विदेवेमोऽत्यस्य धातोरेवः स्थाने सुन्सि विषये विभाषा प्राकारादेश

ओ. भवति चित्ते च स्वाद चित्ते चित्ते दृष्टं सीति किम् विदयति अपरोक्षमुल्लि गुरी
 का. तस्य मुद्रितस्याप्युद्देश्यमुल्लि परत एवः स्थाने विभाषा आकारादेशो भवति ॥
 ४६ अपरोक्षमपरोक्षम् अपरोक्षमपरोक्षम् आकीर्णस्यामुल्लि वेति मुल्लि अस्य यगो
 रेयुः प्येते अस्य यगारेयुः प्येते इत्यत्र द्वितीयो वेति लामुल्लि विस्फुरोऽपि चित्रस्फुर इ
 त्येतयोर्धातोः लोप्यतः एवः स्थाने विभाषा आकारादेशो भवति वाययति वा।
 पयति स्फोरयति स्फोरयति प्रजने दीयतेः लामुल्लि वर्तते दीयति प्रजनका
 त्पशनात्वादेनेषु इत्यस्य धातोः प्रजने वर्तमानस्य लोप्यतः विभाषा आकारादेशो
 भवति पुरोवातो गाः प्रवापयति पुरोवातो गाः प्रवाययति गर्भे प्रादयतीति
 षः प्रजनो हि जन्मनोऽप्यक्रमो गर्भे प्रदणं विभेत्तं हेतुभये लामुल्लि वर्तते
 विभाषेति च हेतु रिद्वय विभाषिकः सन्त उभय प्रयोजकः ततो यद्द्वयं हेतुभय
 म् सयस्य भयसासात् हेतुत्वं वर्तमानस्य भी भय इत्यस्य धातोः लोप्यतः वि
 भाषा आकारादेशो भवति संज्ञे भाषयते जदिलो भाषयते संज्ञे विभीषयते

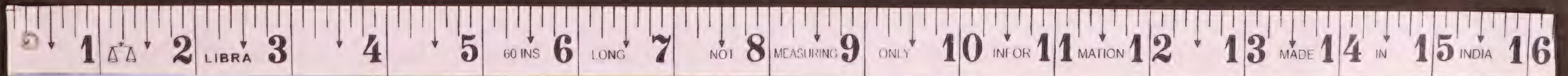

नदिलोभीषये भीष्मोदेतभयइत्यात्मनेयदम भियेदेतभयइतिषुक सचातय
 हेतभवति लिभियोः प्रश्नेषनिदेशादीकांगतस्याभयः पुगविधीयते हेतभयः
 इतिकिम ऊंचिकेयेनेभाययति अत्रदिऊंचिकातोभयेकरणात्रदेदेवदज्ञान॥
 नित्येस्मयतेः एणवितिर्वर्तते हेतभयइतिव नित्यग्रहणादिभाषेतिनिवृत्तम्
 शिउ. ईषद्वसनेइत्यस्यातोः हेतभयेणोपरतो नित्यमाकाशदेशोभवति मुंडो
 विस्माययते नदिलोविस्माययते हेतभयइतिकिम ऊंचिकेयेनेविस्माययति
 उभयशब्देनधातुषामास्यादिहस्मयतेरर्थोविधीयते नदिमुंयभयेस्मयतेहेति
 रस्तीति सतिहृणोर्ग्वत्समकिति सजविमर्गं दृशिरप्रेतणोश्चेतयोर्धातोः च।
 लादावकितिप्रत्ययेपरर्षोमागमोभवति स्वष्टास्वष्टम् स्वष्टवाम दृष्टा दृष्टम्
 दृष्टवाम लघुयगुणायवाद्योयमागमः अस्यादीत अद्यादीत इतिसिचिहृदि
 सिक्तेभवति फलीतिकिम सज्जनम् दर्शनम् अकीतिकिम स्वष्टः दृष्टः धातो
 सद्रूपग्रहणोत्तप्रत्ययविज्ञानादिहनभवति रजस्वभ्यां देवदृष्टयभ्यामिति अनु

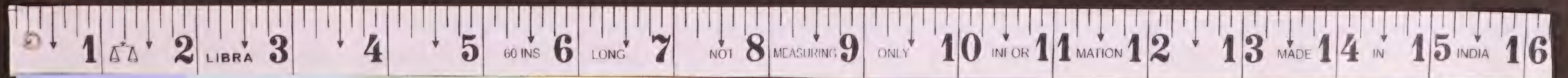

ॐ.
कावे.
४७

दात्रचर्मपथस्यानतरस्याम् उपदेश इति वर्तते कल्पमकिलीति च उपदेशो न
दात्रस्य पातोः अकारोऽप्यस्य कलादावकिति प्रत्यये परतोऽन्यत्रस्याममागमा
भवति उमा उनमा इमा दनमा त्वप्रीतोऽयदसं सोहनयो रित्येतोरथा देयात्
तयो निशगमो रथादिभ्यश्चेति विकल्प्यते अनुदात्रोपदेशः पुनरमर्थयव अनु
दात्रस्येति किम् वर्णावर्णम् वृद्धुत्तस इत्येयदात्रदिपदेशः रुदितादस्येति
कल्प्यते अउपदस्येति किम् वेत्ता कला कलीत्येव तर्पणम् दर्पणम् अकि
लीत्येव तन्मः तन्मः शीर्षेष्टदसि शीर्षेन्निति शब्दोत्तरेशिरः शब्दोत्तरसमात्तां
ष्टेदसि विषये निपात्यते न पुनरयमादेशः शिरः शब्दस्य सोपिदिष्टदसि प्रयु
ज्यते शीर्षादितत्सोमेकीतेद्वेति यत्र शीर्षादौ भाग्ये छंदसीति किम् शिरः
येव तद्वित्ते शीर्षेन्निति वर्तते आदेशो यमिष्यते सकषेत्तद्वित्तिरिति दिपरेति मि
त्रमुपादीयते सवतदनुत्प्राप्तिं शिरः शब्दसाक्षिपतियकारादौ तद्वित्ते पर
तः शिरः शब्दस्य शीर्षेत्तादेशो भवति शीर्षेत्तापोदिमुले भवति शीर्षेत्ताः स्वरः

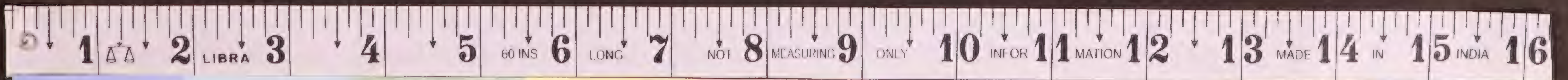
शिरसि इति शरीरावयवाद्यत येवाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः तद्वित्त इति।
 किम् शिर इच्छति शिरस्यतिवाक्येषु केशेषु वा शिरसः शीर्षत्रादेशो वक्तव्यः
 शीर्षाणाः केशाः शिरस्याः केशाः अविशीर्षः अनादौ उदिते परतः शिरसः शीर्ष-
 षेत्रादेशो भवति हस्ति शिरसो पतंदास्ति शीर्षः यैल शीर्षः बाह्यादिभ्यश्चेति श-
 न् स्तुल शिरस इदं स्यात् शीर्षम् शीर्षभावेत्यत्रिति प्रकृतिभावः स्यात् हस्ति
 शीर्षशब्दात् स्यात् मन्त्रिनोरिति स्यात् अनादेशो कृते शीर्षशब्दस्य शिरः शब्देऽग्रदण्णा-
 स्तीर्षत्रादेशः शोभेति तत्र प्रकृतिभावे स्यात्पि नैव हस्ति शीर्षास्येति स्यात्
 इत्येतेन हस्ति शीर्षेति तत्कथं कर्तव्यं त्रयत्नः शीर्षास्येति तदापरः प्रत्ययः स्यात्
 अयितव्यः तत्रयस्येति लोपस्य स्यात् निवहाद्यवधानम् पदत्रो मासस्य त्रिशसन्
 षनदोषन्यका मस्रकनुदत्राशब्दस्य भर्तिषु पाददत्तनामिका मास हृदय॥
 निशाः अस्रज् येषु दोस्य कृत शकृत उदकशसन इत्येतेषां शब्दानां स्यात्तेशा-
 मप्रभर्तिषु प्रत्ययेषु परतः पत दन् तस मास हृद निशा अयन एषन दोषन ये

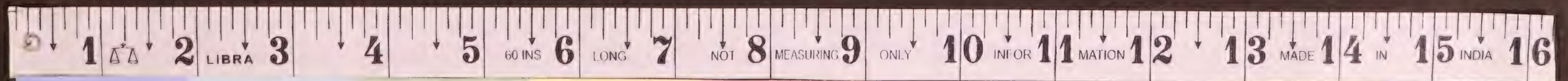
ओं.
का.

४०८

क शकन उदत्त आसन इत्येते आदेशा यथा संख्ये भवेति यद् विषदस्य तरोज
दिपदावर्तय गोदोदं पद दत्त पादतोधावति दम् नम् सूकरस्त्रास्त्रनन्नमानाम्
मास मासिना वक्ष्यामि मास दद् ददायते मनसा जातवेदाः दद् निशा
अमावस्या यो निशियजेत निशा असन् अस्त्रावरोदति असन् यूषन् भगवात्रा
णि यूमादासेवनानि यूषन् दोषन् यज्ञे दोषादो भाग्यम् दोषन् यकन् यको
मनसा वयति यकन् शकम् शको वयति शकन् उदत्त उद्गोदियस्य नोधाता
उदत्त आसन आसनि किल मम मधुति आसन शोप्रभति स्थितिकिम् पादोते प्र
तिषेव्यो नासिके कृशे केचिदत्र संदसी भ्यनुवर्तयेति अपरे पुनरविशेषे गोमंति
तथा हि भाषायामपि पदादया प्रयुज्येते व्यायाम मत्तत्तागात्रस्य यज्ञां मुदेति त
स्य वेत्येवमादयः अन्यतरस्यामित्येतदप्यनुवर्तयेति तेन पादादयोऽपि द्विप्रयुज्ये
ते शसप्रभति स्थिति प्रकारेण प्रभति शत्रु शतिशला दोषणी रत्नत्राणि दोषत्रादे
शो भवति यदादिषु सोऽस्तस्मिन्नामुपसंख्यानम् सोऽस्तस्मिन्नासा नु इत्येतेषां

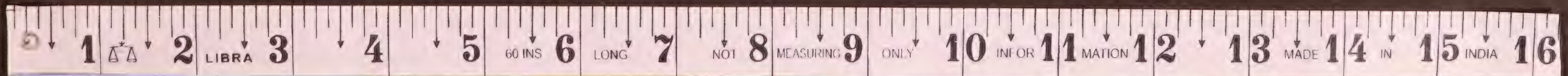

नेमास एत स्तुइत्येते आदेशा भवेति मांस्यशाता उवायाः मांसयवत्या इति
 प्राप्ते एत समंतम एत ना समंतमित्येवं प्राप्ते न ते दिवो न पृथिव्या अथिस्तुषु
 थिसानुषु इत्येवं प्राप्ते न स्नासिकायाः यतः द्वादशे पुनासिकाया न स्भावो वक्तव्यः
 यत् तस् द्वादशे ते सुपरतः यत् नस्यः तस् नस्तः द्वादशः द्वादशः यतिवर्णानग
 रयोत्रेति वक्तव्यम् नासिको वक्तः नासिको नगरम् याता देख्यस्सः याता देः
 कारस्य स्याते सकार आदेशो भवति यद् सदते चिच सिचति उस्यो यातयद्
 णो किम् षोऽः षेऽः आदेशेति किम् कषति लषति आदेशा प्रत्यययोरिति सत्
 व्यवस्था र्थे सादयः के विडपदिष्टाः के पुनस्ते येतथा यद्योते अथवाल्लक्षणं कि
 यते अज्जं त्यपरा सादयाः षो यदेशाः स्मिदिष्टिष्टिस्ते निस्वययश्चरपिस्ति
 स्तस्त्तस्मासे कसी वस्स्मिस्ति वज्जं उभयशास्मासे वस्त्तकस्यागाः सञ्जात
 सिवुस्तीनां प्रतिषेधो वक्तव्यः षोऽरीयति षेऽरीयति षीवति षकृते षिव् इत्ये
 तस्यकारः षकाराश्चेत्यथातादेविभ्यनुवर्तते यातो गदेण कारस्य नकारा

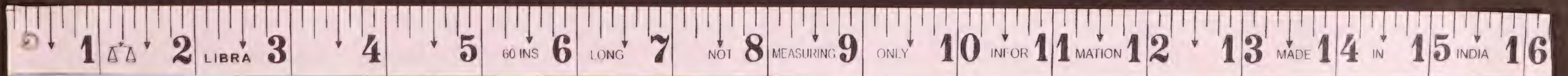

ॐ.
का. ४.
४.५

देशो भवति लीज नयति एतन्मतिणाद नयति धातोदेरित्येव श्रूयति।
सञ्ज्ञातो रयमपिनेष्यते एकारमिच्छति एकारयति उपसर्गादसमासपिणो
पदेशस्येत्समासतवियेख्यवस्यार्थम् एतदयो धातवः केचिदुपदिश्येते केचन
स्ते ये तथाप्येते अथवा लक्षणमक्रियते सर्वे एतदयो नोपदेशाः नृदतिने
दिनक्तिनेदिनदिनाष्टनाध्वर्जम् लोपोबोवलि धातोरित्यतः प्रकृतं तदा
तादेरिति पुनर्यातग्रहणाद्विद्वन्म तेन धातो रथातो अथकारवकारयोः व
लियरतो लोपो भवति दिव् दिदिवान् दिदिवामौ दिदिवामः तृतीयतमम् कृ
यीकृतम् गोधायादक गौधेरः एवेरन् यकारस्य नायेः नवानुक जीरदान्
सिबेरास्तेमाणम् उणादयो वङ्गलमिति वङ्गलवचनादत्रः कोः श्रुदनुना।
मिकेचेति न भवति वलीति किम् दीयते कृयते पूर्वलोपग्रहणं किम् वेर
पृक्तस्येति लोपात् पूर्ववलिलोपो यथा स्यात् काश्यते कंः लोलयते लोलः
वश्चादीनां यपदेशात् मवाहलिलोपो न भवति वृश्चति ववश्चत्यत्रापि हिम्

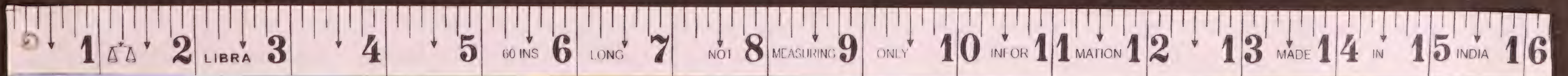

प्रसारणादलादिशेषयोर्वहिरंगतात्प्राप्नोति वेरसक्तस्य लोप इतिवर्तते
 ते वेरिति क्तिपादयो विशेषकर्थाननुबन्धानत्तज्यसामान्येन गच्छते वेरस
 क्तस्य लोपो भवति ब्रह्मभूणवृत्रेषु क्तिप् ब्रह्मदाभूणलावृत्रदा स्पर्शानु
 दकैः क्तिन वृत्तस्य क् वलयस्य क् भजेति विः अर्थभाक् पादभाक् तथैभा
 क् तथैयभाक् अष्टकस्येति किम् बृहद्भोविन् दविः दविः अष्टस्य सजा
 गरभाः क्तिन जागरविः कारकेण हलज्याभ्यो दीर्घात् सति स्य ह्रस्व हल लोप
 इतिवर्तते तदिह लौकिकेनार्थवत् कर्मसाधनं द्रष्टव्यम् लुप्यत इति लोपः
 हलेनात्प्रानिपदिकात् संतादावेताश्च दीर्घात् सति सि इत्येतदष्टकं द
 लुप्यते हलेनात्सलोपः रामा उला उलासत यणाधत्त संतात् ऊमा रीगो
 रीणां रवी आर्येतात् खदा बहुराजा कारीषोण्या हलेनादेव तिलोपस्य
 लोपश्च तत्र तिलोपस्तावत् अविभर्भवान् जागरसिलोपः अभिनोत्र अक्षित्रो
 व हलज्याभ्य इति किम् ग्रामणीः सेनानीः दीर्घादिति किम् निष्कोशां विः अ

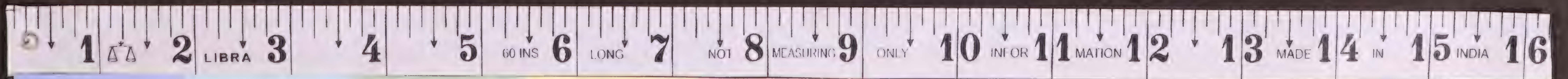

जो.
का.
४८

यित्वदः सतिमीतिक्रम अभेत्सीदितितिपामदिवरितसमिश्रादस्यप्रदणा
त्सिचोप्रदणोनास्ति अष्टकमिति किम भिनन्ति किनन्ति दलितिकिम विभे
द चिच्छेद अथ किमर्थं दलंतात्सतिमीनां लोपोविधीयते न संयोगो तलो
येनैव सिद्धम् न सिध्यति गमात्तेत्यत्र संयोगो तलोपस्यासिद्धत्वात् तलोपो न
स्यात् उवाच सत् पणधदितितत्वे च अभिनोत्रेत्यतो रो रसुतादसुतरत्वेन स्या
त् अभिभवं वा नित्यत्रात्सस्येति नियमात् तिलोपयवनस्यात् संयोगो तस्य।
लोपोऽनलोपादिन सिध्यति रात्वे तत्रैव लोपः स्यादलस्य साद्विधीयते एट्टद
स्वात्संबुद्धेः लोप इति वर्तते दलितिव अष्टकमिति नाधिक्रियते तथा च ए
वं सूत्रे पुनरष्टकप्रदणो कृतम् एट्टं तात्प्रातिपदिकादुसंता अयोरो दल्य
ते सचेतसंबुद्धेर्भवात् एट्टं तात् दे अये देवायो इस्तेनात् दे देवदत्तदेनदि
दे एट्टदे ऊर ऊर शब्दादतो मित्यमिष्टवत्ते च कृते दलमात्रस्य मकारस्य लोपः दे
कतरदिवात्र तउउरस्य वृत्तत्रि लोपे सति इस्त्वाभावात् नास्ति संबुद्धिलोपः

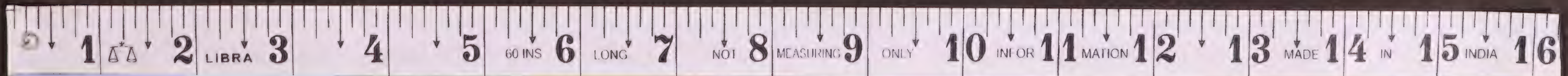

येङ्ग्रदणोक्रियतेसेवुदिगुणोवलीयस्नात शोष्ठदसिवहलम शि।
 इत्येतस्यसंदसिविषयेवहलसंलोपोभवति यादेशायावनायानिदेशा
 णियातिवनानि ह्रस्वस्ययितिकृतितक पितिकृतिपरतोह्रस्रोतस्य
 यातेस्तगागमोभवति अग्निवित सोमसत प्रहत्प्रहत् प्रहत्प्रहत्
 सेतिकिम अल्यग्रामणीः यतीतिकिम कृतम कृतीतिकिम यदत
 रःयदतमःग्रामणीकृतमिति ह्रस्वतस्यवदिरेगस्यासिद्धत्वात् तद्वृभ
 वति संदितायाम् आधिकारोयं अनुदात्तंयदमेकवर्तमिति प्रागेतस्या
 त्सूत्रात् इतउत्तरेयदस्यामःसंदितायामित्येतद्वेदितव्यम् वक्ष्यति इको
 यणाचि दध्यत्र मध्वत्र संदितायामितिकिम दधिअत्रमधुअत्र॥ छेव॥
 ह्रस्वस्यतगित्यनुवर्तते ककारेपरतःसंदितायाविषेयह्रस्वस्यतगाग

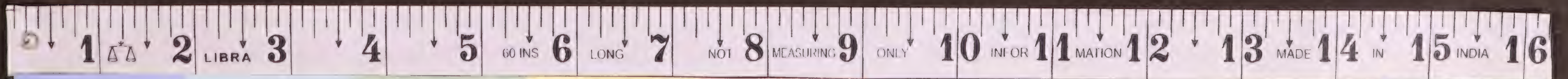

ॐ.
का.वे.
४॥

मोभवति इच्छति गच्छति यच्छति इत्येवागमीनतदंतस्तेनविच्छि
दन्नरित्यत्रतगभ्यासश्रुतोननगद्यतइति हलादिशेषेणाननिवर्त्यते
नावयवावयवःसमुदायावयवोभवतिती आस्यदोश्च तगिति वर्तते
छइतिव आडादितदेष्टर्थादिषुचतुर्वर्तमानस्यमाइश्चप्रतिषेधः
वचनस्य छकारेपरतःपदोताहेतिविकल्पेनातेनित्यंतगागमोभव
ति ईषच्छाया आच्छाया क्रियायोगेआच्छादयति मयदाभिविधोःआ
च्छायायाआच्छायम् माइवल्परि माछेत्सीत् माछेदत् रिदिशिष्ठा
ग्रदणोकिम् आच्छाया आच्छाया प्रमाछेदःप्रमाछेदः दीर्घात् छइति
वर्ततेतगितिच दीर्घात्तरोयच्छकारस्तस्मिन्पूर्वस्य तस्यैवदीर्घस्यतगा
गमोभवतिदीच्छति छेच्छति अथवाच्छादयते विच्छाच्छादयते पदोता

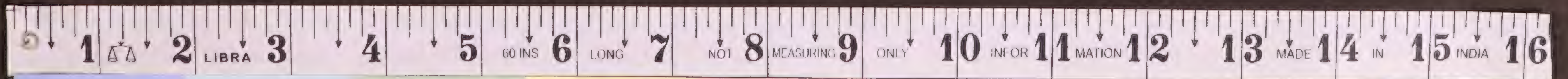
हा क्षेत्रगितिचवर्तते पदोतादीर्घात्परोयच्छकारस्तस्मिन्
 वस्यतस्यैवदीर्घस्यपूर्वणानित्यः प्रामोवात्तगागमोभवति ऊटीच्छा
 ऊटीच्छाया ऊवलीच्छाया ऊवलीच्छाया विश्वजनादीनां छंदसिर्व
 त्तम्भवतीतिवक्तव्यम् विश्वजनकृत्रम् विश्वजनकृत्रम् नच्छायाऊ
 रवोयगम् इकोयणाव अविपरतः इकोयणादेशोभवति दध्यत्रम्
 भुत्र कर्तृषः इकः झुतपूर्वस्यसर्वाणादीर्घवायनाशंयणादेशोवक्त
 व्यः हो ३ इइटम् हो ३ यिउम् अवीतिवायमधिकारोयावत्संप्रसारण
 श्रैति यचोयवायावः यचः स्थानेचिपरतश्च अच अच अच अचो इत्ये
 तेऽप्यदेशाभवन्ति यथासंख्येचयनम् लवणम् वायकः लावकः
 कयेते ययेते वायवारुणादिः वांतोपिप्रत्यये योयमेवः स्थाने

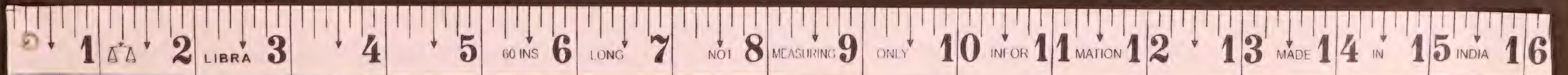
ॐ.
कावृ.
४१२

वोतआदेशोकारस्यचव जौकारस्याव सयकारादौ
प्रत्ययेपरतोभवति वाभ्रव्यःमोडव्यः शंकव्यंदाव न
वोद्वदः वार्तइतिकिम गयमिच्छतिरेयति यीतिकिम
गोभ्योनौभ्यंप्रत्ययइतिकिम गोयानम् नौयानम् गो
यूतौश्चन्दसिगोशावृत्त्ययूतौपरतः छंदसिविषयेयवा
देशोवक्तव्यः युवात्रोमित्रावरुणौचृतेनगव्यतिमव
तम् छन्दसीतिकिम गोयूतिः अतध्वनः परिमाणो
वगोयूताववादेशोवक्तव्यः गव्यतिमात्रमधानेगतः

२३

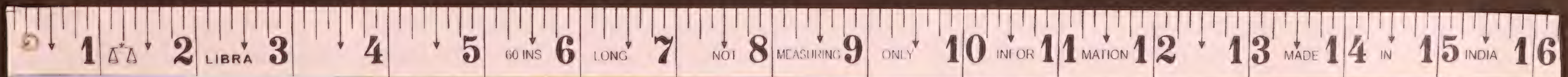

धातोस्तन्निमित्तस्येव यच्च इति वर्तते वातोपि प्रत्यय इति च धातोर्यच्च तन्नि-
 मित्तो यकारादिप्रत्ययनिमित्तस्तस्य यकारादौ प्रत्यये परतो वार्तश्चादेशो भवति
 लव्यम् पव्यम् अवश्यलाव्यम् अवश्यपाव्यम् धातोर्मितिकिम् प्रातिपदिकस्य
 नियमो माभूत् तत्र को दोषः वा भवत्यस्यैव स्यात् इह न स्यात् गवो नाव्यमिति
 तन्निमित्तस्यैतिकिम् अतन्निमित्तस्य माभूत् उपोयते ओयत लोमायति योमा
 यिनिः एवकारकरणं धात्वधारणं यथा स्यात् तन्निमित्तावधारणं माभूत् त-
 त्निमित्तस्य रियातोश्चा धातोश्च भवति वा भव्यः लव्यम् अवश्यलव्यम् द्रव्यज्यो
 शकार्थं विनिर्जयेत योः धातोर्यकारादिप्रत्यये शकार्थं गम्यमाने लिनीकार-
 स्य स्थाने अच्चादेशो निपात्यते शव्यः लेज्जल्यः शव्यो जेत जयः शव्यार्थ इति कि-
 म् हेयं पापं जेय्यो ह्यलः कृष्णस्तदर्थं क्रीणान्ते र्धातोस्तदर्थं यत्तन्निमित्तं भिये
 येयकारादिप्रत्यये परतोच्चादेशो निपात्यते कृष्णो गौः कृष्णः कंबलः कृष्णार्थो
 यः प्रसारितः स उच्यते तदइति किम् क्रेयेनो धातुं न चास्ति कृष्णम् भयप्रवर्णे

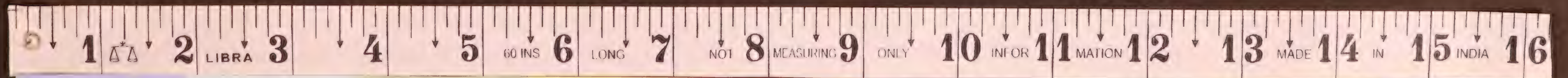

ओ.
काव.
४२

चन्द्रसि विभेतेर्थातोः प्रपूर्वस्य वीर्ये तस्य च यतिप्रत्यये परतस्य चन्द्रसि विषये
यादेशो निपात्यते भण्य किलासीत् वत्सतरी प्रवय्या भण्य रति कृत्य सुदो वङ्गल
मित्यपादाने कृत्य प्रत्ययः विभेत्तः साङ्ग्यः प्रवय्या रति स्त्रियामेव निपाततम् अ
त्यत्र प्रवैयमित्येव भवति चन्द्रसीति किम् भेयम् प्रवय्या इदया आय उपसंवा
ने इदया आयः इदे भवाः भवे चन्द्रसीति यत् एकः पूर्वपरयोः अधिकारो यम्
त्यस्यात्परस्येति प्रागेतस्मात्सूत्रादित उन्नयदद्या मस्तत्र पूर्वस्य परस्य च द्वयोरपि
स्यानेकश्चादेशो भवतीत्येवं तद्ददितव्यम् वदति अंगुला रति तत्रापि पूर्वस्य अ
वर्णाश्च परस्य स्यानेकौ गुणौ भवति तवेन्द्रः त्वेन्द्रः मालेन्द्रः पूर्वपरग्रहणो द्वयो
रपि युगपदादेशा प्रतिपत्त्यर्थम् एकस्यैव दिश्यात् नो भेदः सौ चं सौ युगपत्प्र
कल्पिके भवतः इति एकग्रहणोऽष्टागादेशानि वृत्त्यर्थम् स्यानि भेदादिभिन्नादि
पुनस्तवद्वावादेशो स्यात् अन्तादिवश्च एक रतिवर्तते एवं परयोरिति च योय
मेकादेशो विधीयते स पूर्वस्यान्तवद्भवति परस्यादिवद्भवति यथा तस्यान्तश्चादि

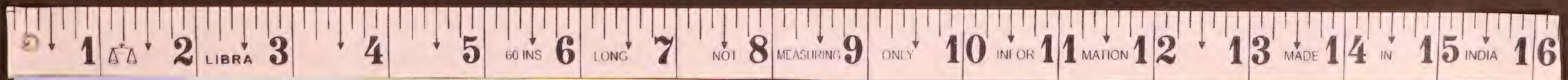

वातदेतर्भूतस्तद्गुणोत्तरात्ते उद्देकादेशास्यापितद्गुणमित्यतिदेशार्थः
 ब्रह्मवेधुमित्यत्र ब्रह्मवेधितिप्रतिपदिकं ह्यित्यप्रतिपदिकंतयोः प्रतिपदिका
 प्रतिपदिकयोरेकादेशः प्रतिपदिकस्यांतवद्भवति यथाशाब्देतकर्तृज्याप्र
 तिपदिकादितिस्वादिविधिः ब्रह्मावित्यत्रसंयोकारः असंयकारः तयोः संयसंयो
 एकादेशः सपञ्चादिवद्भवति यथाशाब्देतकर्तृसंयंतपटमिति वर्णाश्रयेवि
 धोअसमञ्चादिवद्भावोनेष्यते तथादित्वाभिरित्यत्रांतवद्भावाभावादतोभिस
 येमिति न भवति अस्मैअस्यः अस्याः अस्मत्तादश्वेतिहृदिः येरः पदोत्तादतोत्तत्रवि
 धावादितत्रभवति पूर्वपरममुदाययएकादेशास्यानीसहितेननिवर्त्यतेतत्र
 वयवयोगानुसानिकंस्यानितमिति तदाश्रयकार्यस्यानिवद्भावादप्राप्तमितेता
 दिवद्भावोविधीयते यत्तत्रकोरसिद्धः सत्तेतकिचकर्तव्येयकोदेशोसिद्धोभवति
 सिद्धेकार्येनकरोतिषत्तत्रकोरसिद्धवचनमादेशालक्षणाप्रतिषेधार्थम् उत्सर्ग
 लक्षणाभावाथैव कोसिचत् योसिचदित्यत्राह. एवदांतावतीत्येकादेशास्यपरं

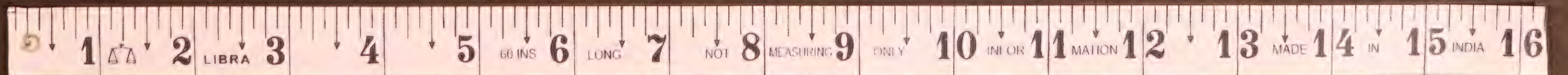

ॐ.
कावृ.
५१४

प्रत्यादिवत्तादयदोदेरिणाउत्तरस्यादेशस्यसकारस्यसत्तंप्राप्नोति तदसिद्धत्वा।
अभवति कोस्ययोसेतिप्रत्ययसकारस्यसत्तेनभवति तन्मिथौ अथीत्यप्रेत्येस
त्रैकोदेशस्यासिद्धताद्वसस्यपितिकृतितगितितगभवति संप्रसारणापूर्वस्या
सिद्धतातसत्तेनप्राप्नोति रिः वृत्तेच्छत्रम् वृत्तेच्छत्रम् इ३. अणवेच्छत्रम् अणवे
च्छत्रम् आंगुणस्यासिद्धताद्वसलक्षणोनित्यस्त्वकप्राप्नोति दीर्घात्पदोतोद्वेति
विकल्पस्याते आंगुणः अवीत्यनुवर्तते अवर्णाघः परोच अविचयः पूर्णा
वर्णाः तयोः पूर्वपरयोरवर्णाचोरेवस्यानेयकोगुणआदेशोभवति तवेदम्॥
खिद्देदः उवेदते खिद्देदते तवोदकम् खिद्देदकम् तवोदते खिद्देदते तवप्रप
खिद्देदः तवलकारः खिद्देदकारः अकारस्यानेयोण तस्यलोपरत्वमिष्यते
वृद्धिरेव आदितिर्वर्तते अवर्णात्परोचयच यविचयपूर्वयदवर्णातयोः पूर्वपर
योः स्यानेवृद्धिरेकोदेशोभवति आंगुणइत्यस्यापवादः वृद्धेइका खिद्देइका व
ह्मैतिकायनः खिद्देतिकायनः वृद्धोदतः खिद्देदतः वृद्धोयगवः खिद्देयगवः॥

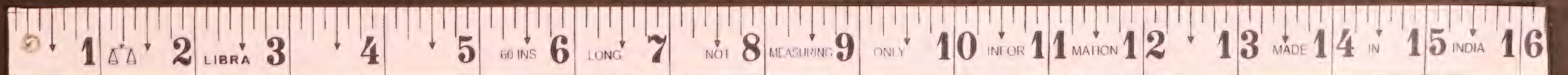

(बुद्धिरेचि आदितिवर्तते अवर्णात्परोययच पचिवर्षव्यदवर्णतयोः पूर्वपरयोः
 स्थानेबुद्धिरेकादेशोभवति अंगुणात्पस्यापवादः ब्रह्मेउका विद्देउका ब्रह्मे।
 यत्तेयत्पुटसु आबुद्धिरेचीतिवर्तते तदेतदेनप्रदणमेतेरेवविशेषणम् नपुन
 रेयतेरव्यभिचारात् रुटश्चासंभवात् ईण गतावित्पस्मिन्नावेचिययबुद्धावि।
 तस्मिन्नुटिवर्षव्यदवर्णतस्माश्चपरोययच तयोः पूर्वपरयोः स्थानेबुद्धिरेक
 देशोभवति उपैति उपैषि उपैसि यति ययति उपैयते प्रैयते रुट पष्टोदः प
 ष्टोदा पष्टोदे रुसाङ्गणायवादोबुद्धिविधीयते यत्तेयत्परोरिः पररूपापवादः ओ
 माङोश्चेतज्ञपररूपेनवायते येननाशमेसतस्यवायकोभवति पुरस्तादपवा
 दाअनेतरातविधीनवायंतइतिवातेनेहनभवति उपआइतः उपेतइति यचीत्ते
 वउपयतः उपेतः अदाट्टदिन्मोबुद्धिवर्कवा अदोदिणोसादीरेरिणोश्चबुद्धिवर्क
 वा स्तेरम स्तेरी प्राहोहोहोसैषेषुबुद्धिवर्कवा॥ प्रोदः प्रोदः प्रोदिः प्रैसः प्रै
 ष्यः अनेव तृतीयासमासेअवर्णाट्टदिबुद्धिवर्कवा सखितअतः सखितः उः खितः

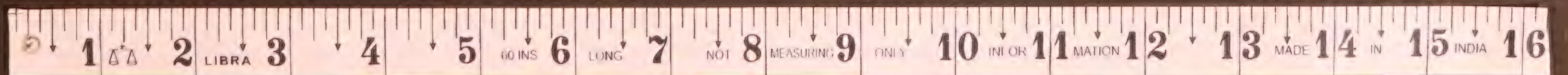

ॐ.
का.
४५

अतइतिकिम सखेनरतः सखितः तृतीयाग्रहणोकिम परमेतः समासग्रहणं
किम सखेनेतः प्रवत्सतरकंवलवसनार्णदशानोचोर्णद्विर्वक्तव्या प्र प्राणाम्
वत्सतर वत्सतर्णाम केवल केवलार्णाम वसन वसनार्णाम अण अणार्णाम
म दश दशार्णाम आदशयचीतिनिवृत्तम अचीतिवर्तते आदः परोयोच अवि
सर्क्येयआद तयोः पूर्वपरयोरादचौरेवस्यानेहृदिरेव आदेशो भवति येति
येतिह यतिष्यत ओंभीत ओंभीत आभीत प्राशोथिकविधानार्थः तस्यामा
रेष्यपरयवायनार्थः उपसर्गादितिधातो आदित्येव अवर्णोता उपसर्गादक
सदोपायौ पूर्वपदयोर्हृदिरेक आदेशो भवत्याहुणा पवादः उपास्तेति प्रास्ते
ति उपाभोयति प्राभोयति उपसर्गादितिकिम खद्वस्तेति प्रागतायश्चकात्र
सादेशास्तेकोदेशः अतइतिकिम उपरतः उयेतः उपरकरणोकिम उपदाका
रीयत्पुयर्कागीयतिवा सप्यापिशलेरितिदिविकलः स्यात् उपसर्गग्रहणम्
देवयान्नविशेषस्यग्रहणोसिद्धेयान्नग्रहणंशाकल्पनिवृत्त्यर्थम् अयमकइति

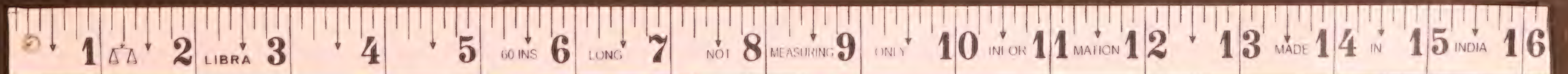
शाकल्यस्य मतेन प्रकृतिभावः श्रामोति वासण्यापिशलेः आदित्येव उपसर्गा-
 दन्तिधाताविति च सधेतावयवेधातो ऋकारोऽक्षराणां ताडयसर्गात्पूर्वपरयो-
 रापिशलेराचार्यस्य हृदिरेकादेशो भवति उपसर्भीयति उपासर्भीयति प्रस-
 र्भीयति प्रासर्भीयति उपलकारीयति उपालकारीयति ऋकारान्यकारयोः
 सवर्णाविधिरिति ऋतीति न्यकारोऽपि दृश्यते आदिशालिग्रदाणोऽज्ञार्थमिति
 दृश्यत एव ओतोः श्रामोः ओतः अमिश्रसिचपरतः पूर्वपरयोगकार आदेशो-
 भवति गोपपण्याः पश्य घोपप्यः घाः पश्य घोशोऽप्योकारोऽतो विद्यते ततो-
 पिपरं सर्वनामस्थानेऽपि दिश्यते तेन नाश्रामाया हृदावयसाकारो विधीयमान-
 स्तेवाप्यते अमिति द्वितीयेकवचनं दृश्यते शासमादवयान्त सपीति चाविका-
 रान्त तेनाचितवमसनवमित्यत्र न भवति एति परत्रपम आदित्येव उपसर्गाद्वा-
 ताविति च अर्वाणां ताडयसर्गादेवालोधातो पूर्वपरयोः परत्रपमेकादेशो विधीय-
 ते हृदिरेवीत्यस्यापवादः उपेलयति प्रेलयति उपोयेति प्रोत्विति वासण्यापिश-

ॐ- लेखितवर्तयति तद्वाक्यभेदेनसंधातौविकल्पकरोति उपेक्षकीयति उपे-
 काव- उकीयति उपोदनीयति उपोदनीयते कबंधादिषुपरच्येवक्तव्यम शक्यं
 ४८६ शक्यं: कलप्रदाकलदा सीमंतः केशेषुसीमन्मंतः सीमंतः प्रत्यत्रसीमंतः च
 वेचानियोगेपरच्येवक्तव्यम् इदमवश्यम् अथयव अथेव अनियोगेइतिकिम
 इदेवभवमाद्यगाः ओतोष्टयोः समासेवापरच्येवक्तव्यं स्थूलतः वासूलतः
 विंवाहीविंवाही समासइतिकिम तिष्ठदेवदत्तोष्टंयस्य यसन्नादिषुसुन्दसि
 परच्येवक्तव्यम् अपोतयमन अपोतेमन अपोताउमन अपोतोमन ओमाओ
 ॐ आदित्येव अवर्णादौमिश्रादिचपरतः पूर्वपरयोः परच्यमेकादेशोभवति
 काओमित्यवोचत कोमित्यवोचत सोओमित्यवोचत सोमित्यवोचत आडिवल्
 पि आरूपाओफा अयओफा अयोफा आरूपात अरूपात अयअरूपात अय
 रूपात इत्यकः सर्वादीर्घांतवाधते तस्यपदोतात आदित्येव अवर्णादयदोता
 इमिस्त्वपरयोः परच्यमेक आदेशोभवति ओगणायवाटः भिंयातस भिंयः विं

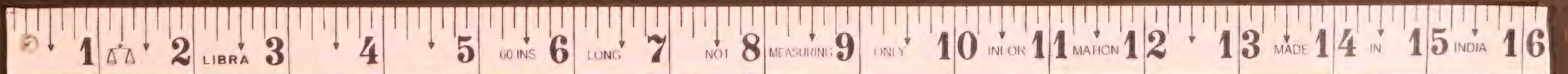

याउस खिंघुः अदातस अउः अणातस अणुः अणदोतादितिकिम् कातसा के
 सा काउषिता कोषिता आदितेव सङ्कुः अभिभयुः अतोयुणो अणदोतादिति
 वर्तते अकाशदोपदोताङ्गापरतः पूर्वपरयोः पररूपमेकादेशोभवति एवंति
 यजेति अकः सर्वोर्दीर्घस्यापवादः पचेयते अत्रहृदिरेवीतिहृदिः प्रामोति अ
 तदितिकिम् योति वांति गुणइतिकिम् अपवे अयते अणदोतादित्येव देङा
 अम लयाग्रम अव्यक्तानुकरणास्यातरेतो अव्यक्तमपरिस्फुटवर्णं तदनुक
 रणोपरिस्फुटवर्णमेव केनचित्सादृश्येनतदेव्यक्तमनुकरोति तत्रयोस्त्वहसा
 सादितोपूर्वपरयोः पररूपमेकादेशोभवति एतत् इतिपदितिवटदितिवटि
 ति छमत इतिछमिति अव्यक्तानुकरणस्येतिकिम् जगदिति जगतइति अ
 तदितिकिम् मरदइति मरदिति इतावित्ताकिम् एतदत्र अनेकावइतिकर्तव्य
 मिदमाभूत् अदिति कथंचदितिगोभीरमंवेदेनेदितमिति अकारांतमेतद
 नुकरणादृश्यम् नाशेडितस्यात्स्यतवा अव्यक्तानुकरणास्याप्रेतितस्योश

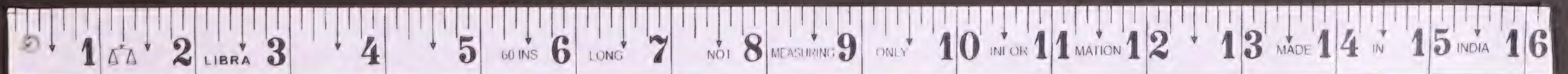

जं.
का.
४७

हः शतौ तस्य परत्रयेन भवति तस्य तयोस्त्यस्तकारस्तस्य वा भवति पटतपटदिति
करोति पटतपटदितिकरोति नित्यवीप्सयोरिति दिवंचनम् यदा तसमुदायो नु
करणास्तदा भवत्येव परत्रये पूर्वण्यपटतपटदितिकरोति नित्यमाश्रितितेशावि
श्रवाज्ञानुकरणा स्यात्तौ तस्य ते तदनुवर्तते तौ शम्भो यदाश्रितिते तस्मिन् पूर्वस्याव्य
ज्ञानुकरणा स्यात्तु स्यात्तौ तस्य कारस्तस्य पूर्वस्य परस्य चात्यस्य वर्णा स्य नित्यं
यश्चैष मेकादेशो भवति पटपटाकरोति दमदमाकरोति पटदित्यः सा
दव्यज्ञानुकरणादिति शिविविद्वेते शिविवद्भूतमिति दिवंचने तश्च टिलोपा
तपूर्वमिष्यते अकः सर्वो दीर्घः अकः सर्वो चिह्नपरयो दीर्घो यकादेशो
भवति देशश्च दंष्ट्राः मधुः स्रोतस्यः अकरोति किम् अग्रेये सर्वो रति
किम् दध्यत्र अचीत्येव ऊमा रीषते नाज्जलावित्यत्र यदिति प्रत्याहार्या
दणोतत्र यदा कषास्य नतिवृत्तत्वात् सर्वो न भवत्येते रतिमावापि सीका
रशाकारयो रप्रतिषिद्धम् सर्वो दीर्घते रतिर्वावचनम् अति सर्वो यरभू

तेन वा भवतीति वक्तव्यम् होत्स्कारः होत्स्कारः यदा न जीतदा दीर्घवत् भ
 वति होत्स्कारः होत्स्कारः अइति लम्बावावचनम् अतिसर्वो लम्बावाव
 क्तव्यः होत्स्कारः होत्स्कारः होत्स्कारः अकारात्कारयोः सर्वाविधि
 क्तः दीर्घपक्षे तसमुदायांतरतमस्य अर्वाणाम् दीर्घस्याभावाद् अकारः क्रिय
 ते प्रथमयोः पूर्वसर्वाणः अकर इति दीर्घ इति चानुवर्तते प्रथमाशब्दो विभक्ति
 विशेषेण फः तत्सादृश्याद् द्वितीयापि प्रथमेषु कृतस्य प्रथमायो द्वितीया
 योर्विभक्तावविपरतश्चकः पूर्वपरयोः पूर्वसर्वाणाम् दीर्घ्यकादेशो भवति अ
 ग्रीवागुह्यत्वाः प्रत्वाः प्रत्वात् प्रत्वात् अतो गुण इति यदकोरपरत्वे तदकः स
 र्वाणामेव बाधते न तत्पूर्वसर्वाणाम् दीर्घत्वम् पुरस्तादपवादाच्चेत रात्रिधीन
 बाधेति अचीत्येव ह्यक्षः प्रत्वाः अकर इत्येव नावौ पूर्वसर्वाणाम् ग्रहणं किम् अग्री
 इत्यत्र पक्षे परसर्वाणाम् भूदिति दीर्घ्यग्रहणं त्रिमात्रे स्थानाति त्रिमात्रादेशानि
 ह्यक्षेण अग्री इति तस्माच्छ्रमो नः पुंसि तस्मात्पूर्वसर्वाणाम् दीर्घा उत्तरस्य शा

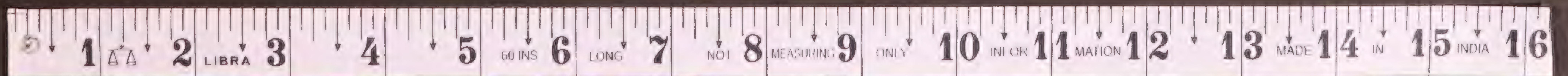

ॐ.
का.
५८

सोवयवस्य सकारस्य पुंमिविषयेन कारादेशो भवति वृत्तान् स्रुत्तान् अग्नीन्
वायुन् कर्तृन् शोफकान् पेटकान् सृगान् अरगकान् सर्वयते पुंलिंगविशिष्टं
स्वांशं प्रतिपादयेति इदं त्वं वेव चेषुः इव प्रतिकृतौ इति किम् लंमनुष्य इति क
नोलपि कृतं लुपियुक्तवद्वा क्तिवचनेन इति पुंसोपसीलिंगात्तात्तेन कारादेशो न
भवति चेवाः यप्रपयदिका यप्रपति तस्मादिति किम् यतागा चरतः यप्रप शस्र
ति किम् वृत्ताः स्रुताः दीर्घा जसिच दीर्घा न जसि इति च पूर्वसर्वा दीर्घा न भव
ति ऊमायौ ऊमार्यः किशोर्यौ किशोर्यः वृत्तवंधौ वृत्तवंधुः वासुदेसि दीर्घा न
स्वेदसि विषये जसि इति वा पूर्वसर्वा दीर्घा न भवति मारुतौ श्रुतसुः मारुतिश्च
तसुः पिंडीः पिंड्यः वागदी वागहौ उपानदी उपानहौ अमिष्ट्वः अकश्येव अ
कः अमिष्ट्वपरयोः पूर्वकादेशो भवति वृत्तम् स्रुतम् अग्नीम् वायुम् ऊंउम्
ऊमायीम् किशोरीम् वृत्तवंधुम् पूर्वग्रहणं पूर्वग्रहणायान् पूर्वसर्वाणां त
रतमो माभूदिति ऊमायीमित्यत्रादित्रिमात्रात् वासुदेसीत्येव शमीचशम्येव

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

गौरीव गौर्येव संप्रसारणाश्च इत्येव संप्रसारणादविपूर्वपरयोः पूर्वयकादेशो
 भवति यज इष्टम वष उप्तम ग्रह गृहीतम् संप्रसारणाविधानसामक्यादिसही
 तस्य अवगोप्राप्ते पूर्वते विधीयते वासुदेवसौत्वेव मित्रावरुणो यजमानौ पूर्वत
 विधाने सति अर्थवत्संप्रसारणाविधानमिष्ट इत्येवमादिधितिपूर्वताभावे यणादे
 शो भवत्येव अंतरे गौराविकृतार्थमजवनमिति वात्येयश्चातसन्नियतिते पूर्वत
 न भवति शकद्वे शकद्वे मिति यदुः पदं तादति यदुः यः पदं तस्मादति य
 रतः पूर्वपरयोः पूर्वयकादेशो भवत अग्रेत्र वायोत्र अयवादेशो योरयमपवादः य
 दिति किम् दध्यत्र पदं तादति किम् वयनम् लवणम् अनीति किम् वायो इति
 वायविति भानो इति भानविति उपकरणम् किम् वायो आयादि वायवायादि
 दसिदसोश्च यदुः इत्येव अनीतिव यदुः उत्तरयोः दसिदसोरति यरतः पूर्वपरयोः
 पूर्वयकादेशो भवति अग्रे गगमति अग्रेः स्वम् वायोरेति वायोः स्वम् अयदा
 तार्थ आरेभः अततम् दसिदसिरित्येव अकारोता उत्तरयोः दसिदसोरति तस्य

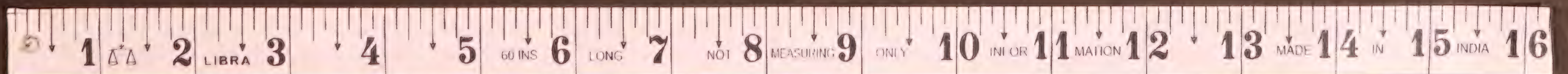

ॐ.
का.
२५५

वैषयोरुकारयकश्रादेशोभवति होतृगगच्छति होतःसम द्वयोःस्यैतिदिष्ट
योःस्यातेयःसलभतेन्यतरतोयपदेशमित्युपपत्तिरितिपरतमउक्तान्तस
स्येतिमलोपःकरणीयः। त्वत्सगरस्य इमिदसोरितिर्वर्तते तदित्यवाद्यत्वादिति
विशद्वीशद्वयोश्चतिशद्वीशद्वयोश्चकृतयगादेशयोर्दिदेशद्वयोर्भाष्य
स्यइमिदसोरततकारश्रादेशोभवति सायुगगच्छति सायुःसम यत्पुगगच्छति
यत्पुःसम त्वीशद्वयोर्दादराणो सद्वितवर्ततेसायुःतमेच्छतिमवीयति स
वीयतेःकिं सवीःतस्यइमिदसोःसायुर्गतीतिशद्वयोपिलनमिच्छति लूनी
यति लूनीयतेःकिं लूनीः लूयगगच्छति लूयुःसम निष्पन्नत्वेपूर्वत्रासिद्ध
मित्यसिद्धम् विकृतिनिदेशादेवेदंभवति अतिसावेगगच्छति सेनायतेगगच्छ
ति सविशद्वयोर्केवलस्यैवविसेताप्रतिषिध्यते ओदंतस्य अतोरोरलुतादमेते
अतितदितिर्वर्तते अकारादसनाड्त्वरस्योःरेफस्यउकाराववेधस्य अकारो
युस्तेपरतउकारश्रादेशोभवति हलोत्र प्रलोत्र भोभगेअचोअर्धस्ययोपीत्य

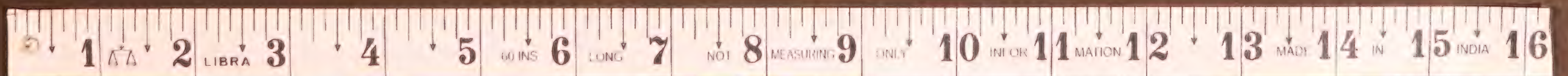
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH OR MATION MADE IN INDIA

स्मिन्नामेतत्तेविधीयतेरुतमण्याप्रयातसुवेत्रासिद्धमित्यसिद्धेनभवति अतः
 तिकिम अशिरत्र वायुरत्र उपकरणिकिम ब्रह्मात्र मानवेधप्रदणिकिम स
 रत्र शातरत्र अतीत्येव ब्रह्मरुदतस्यापिउपरत्वादित्दनभवति ब्रह्मअशितः अ
 सुतादितिकिम सस्रोतः ३ अत्रतमि असुतइतिकिम तिष्ठतययत्रा ३ सिद्ध ३
 सुतस्यासिद्धत्वाइतेप्रामोतोत्पद्युतादसुतइत्युच्यते दणिव दशिवपरतोत्तउत्त
 रस्य गोरफस्यउकारादेशोभवति देवदत्तोदमति देवदत्तोयाति प्रकृत्योतः
 पादमययरेः यवयतियमेवम्यंतमनुवर्तेते तदर्थोदिहप्रथमांतंभवति प्रकृ
 तिरिति स्वभावःकारणविधीयते अतइत्यवयवमधिकरणभूतं मध्यमावष्टेया
 दशह्येनअकृपादेशेवप्रदणाम इदेष्टोतेनतश्चोकापादस्य अंतःपादेपादमय
 रत्यर्थः अवकारयकारयरे अतिपरतःयइप्रकृत्याभवति स्वभावेकारणात्तम
 नाचविकारेनापयते तोचेत्रिमित्तकारिणो अंतःपादेअकाअमध्येभवतःतेश्च
 येअचममुंजन तेस्मिन्जवमादधुःउपप्रयंतोअधुरम शिरोअपश्यम सजातेअच

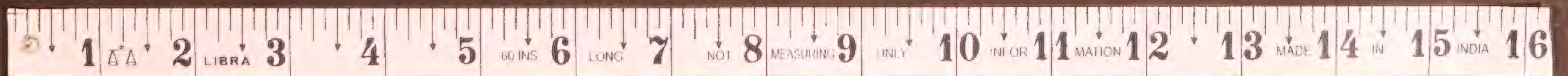

शं.
का.
४२

मृत्युतेप्रधुर्योप्रविभिःसतम अंतःपादमिति किम् कयासतीऊतयतोमयतेवे
तिप्रव्यापरशितिकिम् तेवदम तेयःमयम् यदित्येव अन्तप्रिरुषसामयमाथ
न केविरिदंमृतेनोतःपदमवापरशितिवपठंति तेसंदितायामिदयदुद्यतेत।
स्यसवेस्यप्रतिषेधंवाणीयेति अद्यादवसादवक्रमरुतायमवतेवस्युच अ-
द्यात् अवयात् अवक्रमःअवत अयम् अवतंअवस्यइत्येतेषुयकारवकारय
रेष्यतिपरतोतःपादमेइप्रकृताभवति अग्निःप्रथमोवसुमित्रोअद्यात् मित्र
महोअवद्यात् सावितामोअवक्रमः तेनोअवताःयतधारोअयंमणिःतेनोअ
वंतपितरः ऊशिकाणोअवस्यवः यजुष्युरः उरःपादपदतोयजुषिविषये।
अतिप्रकृताभवति तयोअंतपितृम केवित्त यजुष्युरोइतिमृतेपठंति ओका।
रांतसुरुशास्त्रेसेबुद्येतमयीयतेतइदमुदाहरति तयोअंतारित्यजगिरितियज
षिपादाभावात्तनेतःपादार्थवचनम् आपोऽजघाणोहृमोवशिष्टेदेवालेविके
एवं यजुसीत्येव आपोऽजघाणोहृमोवशिष्टरमोतेशास्त्राअवेअंवालेइत्येतोवयो

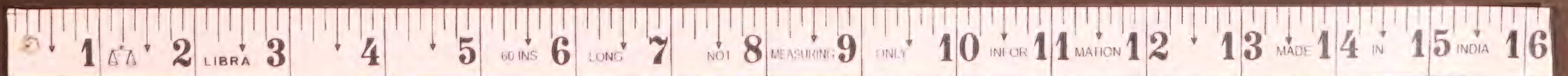

शलोअंवि काशहास्यैव यजुषि पठितो अति प्रकृत्या भवेति श्रयो अस्मान्मातरः ॥
 मृदयेत नृणां अमरा मम हंसं अंशुभांग भस्ति एतः वशिष्ठे श्रुयतां के अंवे
 अंवाले अंवे के यजुषि रीटमी दृशमेव पद्यते अस्मादेव निपातना दंवा र्थ न य इति
 इत्येत न भवति अंग इत्यादौ च अंग शब्दे यय इ. तदा दौ अकारो यः एवं सम यजुषि
 विषयेति प्रकृत्या भवति ऐदः श्रुणो अंगे अंगे निदीयत अंगे अंगे अदीय म अं
 गे अंगे गा विषा अनुदात्त व ऊदये अनुदात्तेति वंगये यकारये च यजुषि वि
 षये य इ. प्रकृत्या भवति अये सो अग्निः यस्मिन् सोम मिदः यत्ने अग्ने ते न मा स्वयया
 ते अततः परे ऊर्ध्वो अथ रो दि विस्मृ ग दूतः अये सो अथः अनुदात्त इति किम अ
 यो अये अन्दाये मय शब्द श्रुदात्तानि पात्यते ऊपर इति किम सोय मग्निः अय
 वयासिव यजुषीत्येव अनुदात्त इति किम च शब्देनानु कृत्यते अय वयासि शब्दे
 अनुदात्ता कागदौ परतो यजुषि विषये य इ. प्रकृत्या भवति श्रीरुदेभ्यो अय यथा
 विगदितेभ्यो अय यथाः ययतेः यामिल इति इ. इति रु इत्यनुदात्त वम अनुदात्त

ओं.
का.
४२१

इत्येव यदुद्देश्योपपन्नाः निपातेर्यद्यदि दंतैर्निनिवातः प्रतिविध्यते सर्वत्र विभाव
गोः सर्वत्र संदासिभाषायां वातिपरतः गोः विभाषायां प्रकृत्या भवति गोश्रुम
गोश्रुम संदासिप्रावोवा अत्येगो असेभः एषावो गोश्वाः अत्येगो रायनस्य अ
तीतिनिवृत्तम् अचीत्येतत्पुनरनुवर्तते अचिपरतो गोः संदायनस्याचार्यस्य
मतेनावनादेशो भवति गवाश्रुम गवानिनम् गवोष्टे गवोदनम् अश्रुदात्रोय
मादेशो निपात्यते सनिपातनस्योवद्वा दो प्रकृतिस्य विधाते भवति गोरश
सस्य गवाश्रुमिति अत्युत्तममांसातोदात्तेते वदाप्यते संदायनस्य दण्डोप
म विभाषेत्येव दिवर्तते यवस्थितविभाषा चेत्येतन्न गवाक्षमित्यत्र नित्यमव
भवति इद्वेव नित्यम् इदृशाहस्ये विपरतो गोत्रित्यमवनादेशो भवति गवेद
गवेदोयस्य श्रुः अत्यप्रगत्या अचि अत्यप्रगत्या अचिपरतः प्रकृत्या भवति
देवदत्ता ३ अत्रत्यस्य दत्ता ३ अत्रत्यस्य अयादवत्तः सिद्धः प्रगत्याः अशी
इति वायु इति खट्वे इति मौल इति अचीतिवर्तमानेषु नगरदण्डा मादेशो निमि

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INI OR MATION MADE IN

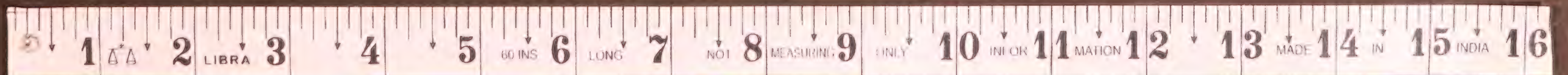

ॐ.
काह.
५२२

तममासेव्याकरणम् क्रमार्थक्रम ईसाञ्जलादिषुष्टेदसिप्रकृतिभावमात्रेव।
क्रव्यम् ईसाञ्जलाकारेशिरेविंशतितिलानपद्याञ्जगमत अत्यकः शाकल्यस्य
इत्येतेननुवर्तते अकारेपरतःशाकल्यस्याचार्यस्यमतेनअकप्रकृत्याभवति
इत्युक्तस्याकःस्यानेभवति खट्वरूपाःहोत्ररूपाःमालरूपाःअतीतिकि
म्विद्वेदःअकइतिकिम ह्रस्वह्रस्वःसवर्णाथमनिरथेवचनम् अस्तवडयसि
ते उपास्यतेनामअनाथेइतिकरणः समुदायादेवक्षिपपदेयेनसत्रयेववस्य
प्यते तस्मिन्परतः स्तुतोस्तवद्भवति स्तुतकार्येप्रकृतिभावंनकराति मुम
लोका ३ इति सुस्मेकेति समंगला ३ इति समंगलेति वत्सराणोकिम अस्तुत
इतिस्त्वमानेस्तुतयवप्रतिषिध्यते तत्रकोटोषः प्रस्ताप्रायेप्रकृतिभावोस्तु
तस्यअवगंतस्यात अग्रीइति वाग्रइति ईसाञ्जवर्मणास्य ईकारःस्तुतश्चाकव
र्मणास्याचार्यस्यमतेनअवियरतोस्तुतवद्भवति अस्तुदी ३ इत्यववीत चित्तदी ३
इदम् चित्तदीदम् वज्रवर्मणाग्रदणोविकल्पाथेम् तडयस्यितेनिहृत्तथेम् अ

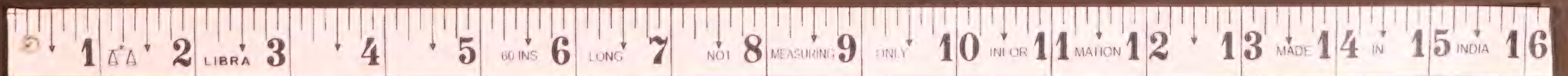

नृपस्थिते प्राप्ते मित्युभयत्र विभाषार्थम् ईकारादयत्राप्ययमसुतवद्भाव
 इच्छते वशा ३३ यम् वशेयम् दिवउत्त यद्ः पदोत्तादतीत्यतः पदग्रहणम्
 वृवर्तते दिवर्तति प्रातिपदिके गृह्यते नयात् सावबन्धकत्वात् दिवः पदस्य
 उकादेशो भवति युक्ताम् घुयात् विमलघुदिनम् युभ्याम् घुभिः निरनुव
 यकग्रहणादिहन भवति अक्षघुभ्यामक्षघुभिरिति उपरकराणामूहोतिवृ
 त्तार्थम् घुभ्यो घुभिरित्यत्र उपरतादृशार्थोति पदस्येति किम् दिवो दिवः ॥
 यउत्तदोः सलोयो कोरन नमामेदलि यतत्तदो यावककारौ नान्नमामेन
 वर्तते तयोर्घः सवः कश्चतयोः सशब्दो यस्तदर्थे न संबन्धः तस्य सदितायां दलि
 परतो लोपो भवति यषददाति सददाति यषभुंक्ते सभुंक्ते यतत्तदोर्मातकिम्
 योददाति योभुंक्ते सग्रहणो किम् यतो गावो वरतः अकारितिकिम् यषको
 ददाति सकोददाति तन्मध्यपतितस्तद्गुहो न गृह्यते इति श्रुयभेदे पिसाका
 स्मावेउत्तदो ववभवतः अननस इति किम् अवेषोददाति असोददाति उत्तरय

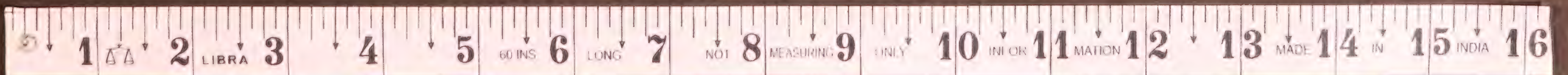

ॐ
का. २३

यदार्थप्रधानतात्र न समासस्य यत्तदोरेवात्र स्यात्तुः दलीति किम् यद्यत्र सो
त्र स्पष्टत्वं सिद्धं लम् स्पष्टत्वे तस्य स्पष्टत्वं सिद्धं विषये दलीत्यत्रो वदन्ते सो लोपो
भवति यस्य सवाजीदियान्तराणां तिग्रीवासवहः यस्य सते मधुमांसे दसोम
नवभवति यत्र स्याति पतेत् सो विलोपे चेत्पादपूरणम् स इत्येतस्या विपरा
तः सुलोपो भवति लोपे चेत्पादपूरणम् यदि लोपे सति पादः पृथगे स्यात्
जां सैव धातु रूपामे लोपे चेत्पादपूरणमिति किम् स यदेवाच्चा भवति अ
वीति विस्पष्टार्थं क्रियते पादग्रहणेनात्र श्लोकपादस्यापि ग्रहणे केचिच्छेति
तेनैतदपि सिद्धं भवति सा सदा शरणीरामः सैव राजा युधिष्ठिरः संकात्पूर्वः
युधिष्ठिराय पारस्कराय भर्तुः तियावत् इत उत्र यदस्या मस्तु स हि तीकात्पूर्व
इति चेत्तदपि कृतं वेदितव्यम् वर्त्तते संप्रत्ययेभ्यः काये लोभूमांते संस्कृता
संस्कृते संस्कृतेषु कात्पूर्वग्रहणमभेदज्ञापनाय तथारि संस्कृताष्ट
संस्क्रियत इति संयोगादिलक्षणा विग्रहणो न भवति तिङ्गुतिङ्गुति निवा

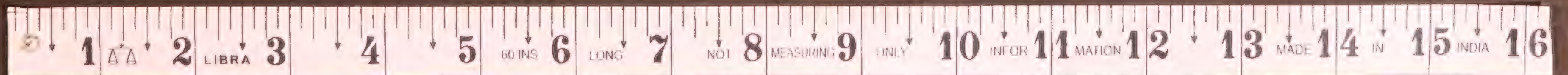

तेपितरिनशामोति सहाव्यवदितमात्र सरवियौवोजनमवियमानवदितना
 स्तिव्यवधानम् संवस्करतः संवस्कररिति गुणः कथम् तन्मध्ययतितस्तदुद
 णानमरुत्तेसंयोगोपयग्रहाणच अतश्चसंयोगादेः गुणइत्यत्रकतेव्यम् दित्कर
 णातसदृस्तसनजासित्यत्रविशेषणार्थम् अइभ्यासवावायेपि अइववायेपि
 अभ्यासस्यवायेपिसंकातएवोभवति समस्करात् समस्काधीत् संवस्कारपरि
 वस्कार किमर्थमिदमुच्यते पूर्वधातरूपसंगेणायुज्यते तत्रधातूपसंगेयोः
 कार्यमेतरेगमितिपूर्वसदृक्रियते पश्चादइभ्यासोअभक्तश्चसदित्युक्तंतत्रस
 कारात्परावइभ्यासावनिष्टेदेशेस्याताम् एतस्मिन्सत्यतयववचनात्कृतयो
 वइभ्यासयोस्तद्व्यवधानेसंकातपूर्वःक्रियतेइतिमिदमिष्टम् संघर्षेभ्यःकरो
 तौभूषणो संघर्षितयइत्येतौभूषणार्थेकरोतौपरतःसंकातपूर्वोभवति सो
 स्कर्ता संस्कृतंम् संस्कृतंव्यम् अत्रसंघुस्कानांमत्वमितिममोमकारस्यम
 कारःपूर्वस्यावाकरस्यानुनासिकः परिकृतापरिकृतेपरिकृतेव्यम् मुदस्त

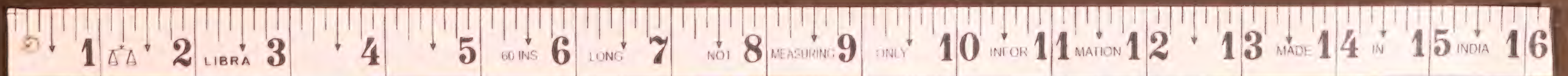

जो.
काव.
८५

संज्ञमिति सत्तम् योऽप्युक्तोऽप्युक्तं म् उपस्कृतं वा म् भूषण इति किम्
उपकरोति संसृष्टस्य क्वचिद्भूषणोपीष्यते संस्कृतमनित्यमिति समवायेव
समवायः समुदायः तस्मिंश्चाद्येकारोत्तौ संयुक्तेभ्यः कात्पूर्वस्य डागमो भवति
तत्र न संस्कृतम् तत्र न समुदितमित्यर्थः उपात्तमित्यतः वैकृतवाक्याध्यासोऽप्यु
सतो गुणोत्तराधानमाधिकायवृद्धस्य वातादवः कायसमीक्षाप्रतियत्नः विकृ
तमेव वैकृतम् प्रमादिनादागम्यमानार्थस्य वाक्यस्य रूपेणोपादाने वा
वाक्याधारः एतेषु शेषेषु वर्तमाने करोतौ परत उपात्तसंकातपूर्वो भवति प्रा
तियत्ने यथोदकस्यापः ऊरुते शतपत्रस्योपसू ऊरुते वैकृते उपसकृते भे
क्ते उपस्कृते भेक्ते उपस्कृते गच्छति वाक्याध्यासोऽप्युस्कृतं जल्पति उपस्कृत
मधीते एतेष्वेति किम् उपकरोति किरतौ लवने उपादित्येव उपाडत्तरास्मि
न किरतौ लवनविषये संकातपूर्वो भवति उपस्कारं मत्रकालनेति विलिप्य
लनतीत्यर्थः उपस्कारं काशमीरकालनेति णसलत्रवक्तृवाः लवन इति किम्

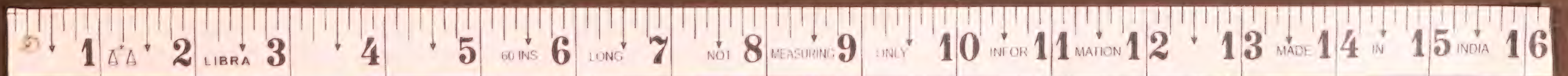

उपकिरतिदेवदत्तः दिमायोप्रतेश्च किरतावित्येव उपातप्रतेःचोत्तरस्मि
 नकिरतोदिमायोविषयेसंकातपूर्वाभवति प्रतिस्कीर्णोदतेदृष्यलभ्यात्
 उपस्कीर्णोदतेदृष्यलभ्यात् तथातेदृष्यलविलेपोभ्यात् यथादिमासनु
 वभासीत्यर्थः दिमायामितिकिम् प्रतीकीर्णः अपाश्रुतव्याकृतनिष्काले
 खने किरतावित्येव अपाउत्तरस्मिन्नकिरतोचतव्याकृतनिष्कालेखने
 तस्मिन्निषयेसंकातपूर्वाभवति अपस्किरतेदृष्यभोदृष्टः अपस्किरतेऊरु
 दोभक्तार्थीः अपस्किरतेसुअश्रयाथी अलिख्यविलियतीत्यर्थः द्रव्यजी
 विकाऊलायकरणेष्वितिवक्तव्यम् इदमाभूत् अपकिरतिचाओदनमा
 शितइति द्रव्यजीविकाऊलायकरणेष्वेवकिरतेरात्मनेपदस्यसंख्यान
 म् चतव्याकृतनिष्कालिकिम् अपकिरतिदेवदत्तः ऊस्तेवृणीजातिः॥
 ऊस्तेवृणीतिमत्रागमोतिपात्यते जातिश्चेद्भवति ऊस्तेवृकरोमयिजा
 तिः प्रात्यकम् तत्कलाप्यपिऊस्तेवृणीसूणिमूत्रनिर्देशेनप्रसक्तं

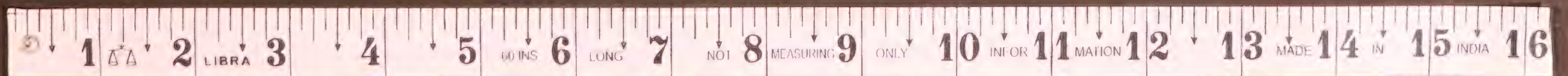

ओं.
कावृ.
४२५

मविवक्षितम् नातिरिक्तिकम् कृत्स्नतात्तेवदृष्टिः कृतेवदृष्टिः तंवुरुषाद्ये
नात्रविंडकीफलान्युपपन्तेसमासेनतेषां कृत्स्ना अपरस्यगः क्रियासातये।
अपरस्यगइतिक्रियासातयेसः निपात्यते अपरस्यगः सार्थागच्छंति सततम्
विच्छेदेनगच्छंतीत्यर्थः क्रियासा-इतिकम् अपरस्यगसार्थागच्छंति अपरे
चपरेचसकृदेवगच्छंति नात्रगमनस्यप्रबंधोविवक्षितः किमिदंसातत्यउ
ति सततभावः सातत्यम् कथं सततम् समः ततोविकल्पेन सकारत्वायो
विधीयते लयेदवश्यम् कृत्ये तं काममनसोरपि समोवाहिततयोः सास्य
एवियुद्धजोः गोष्यदंसेवित्तमेवितप्रमाणेषु गोष्यदमितिसुनिपात्यते
तस्यवषत्तेमेवितेअमेवितेप्रमाणेषु गोष्यदोदेषः गावः पद्यंतेयस्मितेषो
सगोभिः सेवितोगोष्यदइत्युच्यते अमेविते अगोष्यदात्यराण्यानिअमेविते
गोष्यदशाज्ञानसंभवतीत्यगोष्यदशाज्ञानमितिपातनम् यद्येवंनार्थयतेत।
गोष्यदप्रतिषेधाद्गोष्यदंभविष्यति सत्यमेवमेतत् यत्रतमेवितप्रमाणे

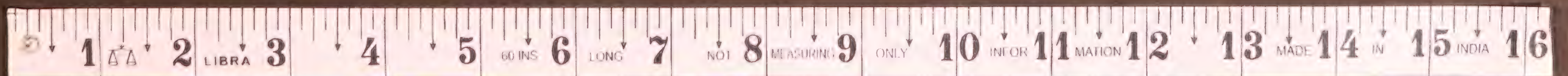

स्तितेवैवस्थात् अगोष्ठादमिति यत्रात्मेतमेवोपवत्तत्रस्थात् अगोष्ठादात्
 राणातीत्यसेवितप्रदणान्नत्रापिभवति यानिदिमहोत्तराण्यनियेषुगवाम
 त्मेतमसेवस्तात्मेवमुच्यते प्रमाणोगोष्ठादमात्रेदेव गोष्ठादपरंरुष्टोदेवः
 नात्रगोष्ठादस्वार्थमुपादीयते किंतर्हिदेवमृष्टेष्वपरिच्छेदमियत्रात् से
 वितामेवितप्रमाणेष्वितिकिम गोःपदम् गोपदम् आस्यदेशप्रतिष्ठायाम् आ
 त्मसायनायस्यानेप्रतिष्ठातस्यामास्यदमितिसत्प्रतिपात्यते आस्यदमनेन
 लक्षम् प्रतिष्ठानेनलज्जा प्रतिष्ठायामितिकिम आपदात् आपदम् आश्रयम्
 नित्ये अनित्यतयाविषयभूतयाद्भूतत्वेनलक्ष्यते तस्मिन्नाश्रयमितिनिपात्यते
 अनित्येष्वेवरेणारिचायुरावितियत्प्रत्येकतेनियाननात्सह आश्रयेयदिस
 भुञ्जीतआश्रयेसोधीयीतवित्रमद्भुतमित्यर्थः अनित्यइतिकिम आश्रयेकर्म
 लोभनम् वर्चस्केवस्करः कृत्स्नितवर्चोवर्चस्करे अत्रपालनम् तस्मिन्नवृत्त
 करइतिनिपात्यते अवकिरतेःकर्मणिऊहोऽय निपातनात्सह अवकीर्णः

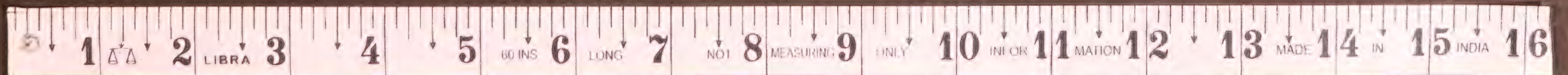

मो.
का.
४२६

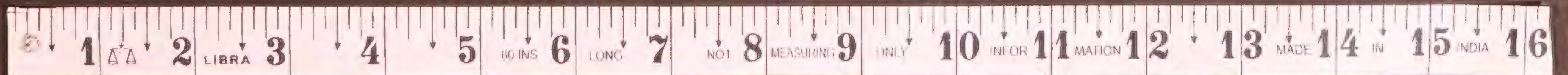
तद्विवस्करः प्रवमनम् तत्संबंधादेशोपितशोणतेवर्वस्करइति किं प्रवकर प्रवा
स्करोरशोगम प्रवस्करइति निपात्यते रशोगेवेद्वति प्रवएवस्य किरतेः ज्ञेयारप
निपातइ प्रवस्करश्यावयवः रशोगइति किं प्रवकरः विस्फिरः शकृनि विस्फिरावा
विस्फिरइति किरतेविष्टवस्य इगुपयत्ताश्रीकिरः कइकप्रत्यये विहिते सगिनपात्यते।
शकृनिवेद्वति विस्फिरशब्दाभिधेयो वासशकृनि भवति सर्वशकृनयो भज्जा विस्फि
राः ककरोहताः विस्फिरावा शकृनिरिति वा वचनेनेव सद्धिकल्पे सिद्धे विस्फिरग्रह
तामिदं तस्यापि शकृनेरन्यत्र प्रयोगो माभूत् इत्याश्रं दोत्ररपदे मंत्रे मंत्रे विषये चंद्र
शब्द उत्ररपदे इत्यां तात्स्यशगमो भवति सश्रं दोदेवोपमान पुरुश्रं दोरभिधुभिः इ
त्यादितिकिम् सूर्या चंद्रमसा विवमंत्रइति किम् सचंद्रा यौगिमासी उत्ररपदे समा
सयवभवतीति प्रसिद्धम् ततइदं नभवति शुक्रमसि चंद्रमसि प्रतिष्फुशप्रकेशः
कशगतिशामनयोरित्यस्य धातोः प्रतिष्टवस्य वा घविकृते सशगमो निपात्यते त
स्यवसतम् ग्राममध्यप्रवेत्यामि भवमेते प्रतिष्फुशः वार्ता पुरुषः सदायः पुरोधायी
वा प्रतिष्फुश इत्यविधीयते कशे गितिकिम् प्रतिगतः कशप्रतिकशोयः प्रवचय।

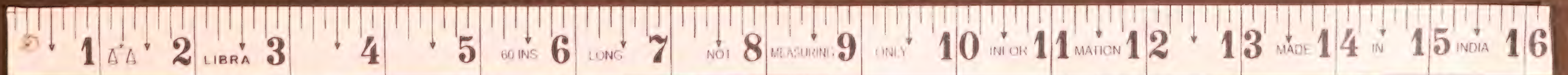
यपिकशोरेव कशातोयापिकशोरिति यातो रूपदानात्तदुपसर्गस्यः प्रुतेः प्रुतियत्प्र
 र्थं तेन यातेतरेयसर्गाद्भवति प्रुतिकशा इति अत्र प्रुतिरुपसर्गायमेवातोत्र १ कशोः
 तेन सद्भवति प्रुस्कावदरिश्चेदावपी प्रुस्कावदरिश्चेदुत्तरेतोसुर्धेनियान्ते अषी
 सेद्भवतः प्रुस्कावदरिश्चेदुत्तरेतोसुर्धेनियान्ते अषी इति किम् प्रुका
 त्वोदेशः दरिचेदोमाणवकः मस्करमस्करिणोवेणपरिव्राजकयोः मस्करमस्करिण इ
 तेनोयथासंख्येवेणोपरिव्राजकेर्वानियातेते मकरशाययदयुत्यत्रेप्रुतियदिकंतस्य
 वेणोपरिव्राजकेर्वानियातेते परिव्राजकेदिनिरपि मस्करोवेणः मस्करीपरिव्राजकः
 वेणोपरिव्राजकेर्वानियातेते मकरोशादः मकरीसमुद्रः केचित्सनरत्रमास्यपयदेकरोते
 करणोअप्रुत्ययमपिनियातयेति मानश्चदसत्वे साक्रियतेप्रुतिषिथ्यते येनमस्क
 रोवेणः वेणोप्रुदशानार्थमन्यत्रापिभवति मस्करोदंडः परिव्राजकेमास्यपयदे
 करोतेत्तास्तीत्येतिनियान्ते मादोदसत्वेसद्व तथेवमाकरणाशीला मस्करीक
 मापवादिकत्वात्परिव्राजकउच्यते सत्वेवमाद माकृतकर्माणिप्रुतिवः प्रेयसीति
 कास्तीराजस्तदेनगरे कास्तीरअजस्तदेत्येतो नियात्यते नगरेभिधेये ईसत्तीरसस्य
 जस्यवतर्देषात्तव्युत्पत्तिः क्रियते नगरं तवाद्यमेतयाः कास्तीरनामनगरे अजस्त

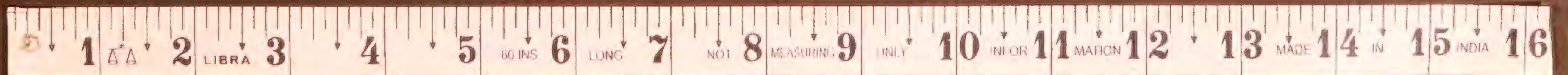
ॐ. लेनामनगरम् नगरइतिकिम् कातीरम् अजतंदम् कारस्कोवृत्तः कार।
 काह. स्करइतिसुडागमोभवतिनियान्यते वृत्तश्रेष्ठवति कोरं करोति इतिदिवा।
 ४२७ विभाप्रभाभास्कोतेतिटप्रत्ययः कारस्कोवृत्तः वृत्तइतिकिम् कारकरः।
 केचित्सूत्रमेतन्नाधीयते पारस्करप्रभृतिष्वेवकारस्कोवृत्तइतिपठंति पार
 स्करप्रभृतीतिवसंज्ञायाम् पारस्करप्रभृतीतिचशब्दरूपाणि संज्ञायानि पा।
 त्यते पारस्कोदेशः रथस्यानदीकिंफ्रप्रमाणम् किंकिन्त्यागुदा तद्दत्तोः
 करपत्न्यौचौरदेवतयोः सदृलोपश्च तस्करश्चौरः वृत्तस्यतिर्देवता चौरदेव
 तयोरितिकिम् तत्करः वृत्तस्यतिः संज्ञाग्रहणाडपाथिपरिश्रदेसिद्देगलोचो।
 रदेवताग्रहणंप्रयंचार्यम् प्रातस्यतौगविकर्तारि गविकर्तारितेयतौ प्रातस्य
 उभवति प्रस्तेयति गौः गवौतिकिम् प्रस्तेयतिः वनस्यतिः पारस्करप्रभृ
 तिराकृतिगणः अविदितलक्षणः संपारस्करप्रभृतिषुट्ट्याः प्रायश्चित्तं प्रायश्चि
 त्तिः यदुक्तंप्रायश्चित्तविज्ञविज्ञयोः पारस्कोवेति तदयसंज्ञादीतेभवतीति तद्वचनंनवक्तव्यं

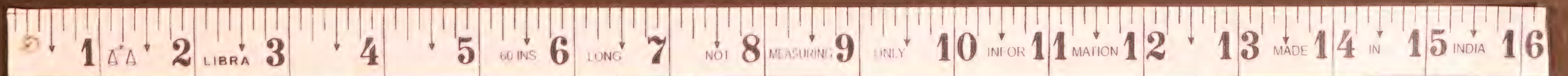
ओं श्री सरस्वती नमः ॥ ॐ अनुदात्तं पदमेकवले परिभाषये स्वरविधिवि
 षया यज्ञात् स्वरः उत्पन्नः स्वरितो वा विधीयते तत्रानुदात्तं पदमेकं वर्जयित्वा यत्तद्
 ध्रुवं अनुदात्ताच्च मनुदात्तं कः पुनरेको ज्वर्ज्यते यस्य स स्वरः विधीयते वक्ष्यति धातु
 र्योत उदात्तो भवति गोपायति धूपायति धातुर्योत पदं वर्जयित्वा परिशिष्टमनुदा
 तं भवति धातुस्वरं प्रावरणं वाधते लुनाति पुनाति प्रावरणः स्वरः लनीतः पुनीतः
 तः स्वरमाः स्वरः लनीतस्तरो लनीतस्तरो आगमस्य विकारस्य प्रकृतेः प्रत्ययस्य च
 पृथक् स्वरनिवृत्त्यर्थमेकवले पदस्वरः आगमस्य चतुरनुतदोरासुदात्तः चत्वारः अन
 दादः आगमस्वरः गमस्य चतुर प्राकृतिस्वरं वाधते विकारस्य अस्य निदधनीत्यन
 दादः प्रकृतेः गोपायति धूपायतीति प्रकृतिस्वरः प्रत्ययस्य कर्तव्यमिति प्रत्ययस्व
 रः परिनिर्त्यांतरं गायवादेः स्वरैः व्यवस्थासति शिष्टेन वयोदियास्मिन्मिति शिष्यते सत
 स्य वाधको भवति तथा हि गोपायतीति धातुस्वरापवादः प्रत्ययस्वरः तेनैव धातुस्व
 रेण प्रत्ययोतस्य धातोः सति शिष्टत्वादाधते कास्मोत्तरासंगपुत्र इति च समासस्वरा

३०- वादो वक्तव्यो हि स्वरः सति शिष्टेन समासो दोततेन बाध्यते विकरणस्वरस्तसति
 काप्र- शिष्टोपिलसार्वात्तकस्वरं न बाध्यते लनीत इति तयवसस्वरो भवति विभक्तिस्वर
 ४२८ न्नस्वरो वलीयानिति वक्तव्ये अतिस्वर इति अतिस्वरो भवति सति शिष्टोपिलस्व
 रेण बाध्यते विभक्तिनिमित्तस्वराश्च न्नस्वरोश्च वलीयानिति वक्तव्ये अचत्वारश्च न
 द्वाद इति यस्य विभक्तिनिमित्तमामस्तस्य यदुदात्तं तं न्नस्वरेण उदाध्यते पदग्रहणं
 किं देवदत्तगामभ्याजशुक्लं वाको हि प्रतिपदं पृथक् स्वरो भवति परिमाणार्थं चै
 तत्पदग्रहणं पदाधिकारस्य निवृत्तिकरोति तेन प्रागेव पदव्यपदेशोदरविधिस
 मकालमवशिष्टस्यानुदात्तं भवति तथा वक्तव्याविकारः कोवलमित्यत्र न
 दात्तादिलक्षणोऽस्मिद्धो भवति गभिणीशुद्धानुदात्तादिलक्षणस्याजो बाधना
 र्थं भित्त्यादिषु पठ्यते ऊबलगर्भशब्दावापुदोत्तो कर्षात्ततो च जेत उदात्तः कर्षते
 राकारवतश्च जेतस्योत्त उदात्तो भवति कर्षः पाकः त्यागः रागः दायः धायः जि
 त्यादिः नित्यमित्यस्यापवादः कर्ष इति विवृतनिर्देशः कर्षते त्रिवृत्त्यर्थः तौदादिक

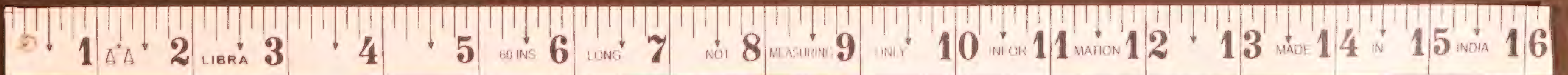

स्पष्टिचञ्जतस्य हलस्य कर्ष इत्याद्युदात्ता भवति उच्चादीनां च उच्चा इत्येवमादीनां
 अंत उदात्ता भवति उच्चाः स्नेहाः जंतः जन्तः यते च जंत इति जित्स्वरः प्राप्नोति जपवि
 यश्च वंतो जयो वात्सवरः प्राप्नोति केविद्विध इति पठंति युगोच्च जंतस्य निपातनादगुण
 ते विशिष्टविषये च निपातनमिदमिष्यते कालविशेषरथाद्युपकरणोच युगशा
 हस्यप्रयोगः अन्यत्रयोग्य एव भवति गरोहस्य अंतो गराशब्दः सदृश एवांतोदात्तः
 गरोविषे अन्यत्राद्युदात्त एव वेगवेदेष्टुवंधाः करणे हलश्रेति च जंतो यते करणे
 अंतोदात्ता भवन्ति भावे आद्युदात्ता एव स्तुड्युवच्छंदसि उपसमस्तार्थमेतत् परि
 हृत सपुत परिदुत वर्तन्तिः स्तोत्रं स्तुत्रं समासः तत्स्यो वर्तन्ति शब्दोदात्ता भव
 ति अन्यत्र मध्योदात्तः सुभेदरः सुभेभिपेये दरशब्दोदात्तः अन्यत्रो अर्थतत्तादाद्यु
 दात्तः सास्यतापो भावमर्हायामंतोदात्ता अन्यत्राद्युदात्तौ उन्नमश्च शत्रुमौ सर्वत्र केचित्
 भावगर्हायामित्यत्राणवर्तयन्ति भक्षमंशभोगदेहाद्यजंतः भक्षिल्यंतोपि च जं
 त एव एवजाणंतातामिति वचनात् अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः उदात्त इति च

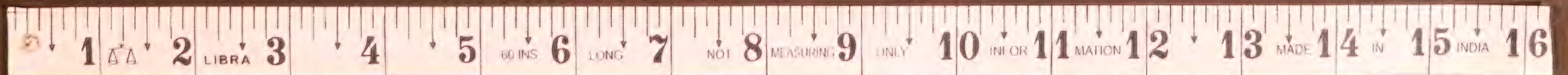

ओ.
काप्र.
४२५

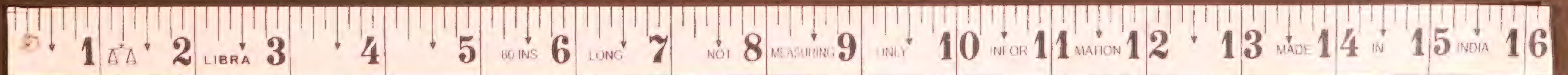
तेतेयस्मिन्ननुदात्तोत्तोलुप्यते तस्योदात्तादेशोभवति कुमारं कुमारी कुमारश
होतोदातः तस्यदीर्घनुदात्तेतदात्तोत्तोलुप्यते भस्यदेःलेपः पथः पथापथेपथिव शहोतो
दात्तः कुमुदनउवेतसेभ्योमन्त्रे कुमुदान् नहान् वेतस्वान् कुमुदादयोतोदात्ताः मेन्
धनुदात्तः अनुदात्तस्येतिकिं प्रासंगं वदति प्रासंग्यः प्रासंगस्याथादिसरेणोतोदात्तः
तस्ययतिवित्स्वरितमितिस्वरितनुदात्तोत्तोलुप्यते नैतदस्तिस्वरितेद्विविधीयमानेपरि
शिष्टमनुदात्तं यदमेकवर्जमिति अनुदात्ते तत्र ऊत उदात्तलेपः तदेतदनुदात्तग्रहा
णामादेनुदात्तस्योदात्तार्थं अंत इति हि प्रकृतत्वादंतस्य स्यात् मादिपुत्तायां मादि
पुत्तातो यजेति किं भार्गवः भार्गवो भगवः शक्सुवृत्यनेर्गोत्रप्रत्ययस्य लक्
अनुदात्तग्रहाणो किं वैदोडोवी यातोः अंत इत्येव यातोः अंत उदात्तो भवति एव
तिपठति तूर्णोति गोपायति वितः वितोतोदात्तो भवति भंजभासमिदोचुर
व भंजुर् भासुरः मेडुरः आगस्त्यकोरित्ययोरगस्तिकोरित्यनु ऊरिताः विति प्रा
त्यये प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्य अंतोदात्तत्वमिष्यते वद्वयटवः उश्चैः तदितस्य

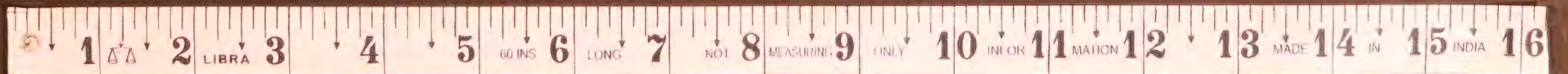
चित्तस्येव चित्तस्त्वादितस्यांतउदात्तोभवति गोत्रेकंजादिभ्यः च्यात कौजायनाः
 मौजायनः किमर्थमिदं परममिदित्सर्वंवायितान्तोदात्तमेवयथास्यात् कितः
 तदितस्येतेव तदितस्यकिन्तेतोउदात्तोभवति नडादिभ्यः फ्रक् नाशायणाः चारा
 यनः प्राग्वहेतेष्टक आदिकः शालाकिकः तिसृभोजसः तिसृभिउन्नरस्याजसौ
 ताउदात्तोभवति तिसृस्तिष्ठेति उदात्तस्वरितयोर्गणः स्वरितोत्तदात्तस्येतेस्यापः
 वादः जः ग्रहाणामुपसमस्त्वार्येष्टकश्छेति अतितिस्रावित्यत्रमाभूत् चतुरःशसिः
 चतुरःशसिपरंतोत्तउदाभवति चतुरःपश्य चतुरोदेहि चतस्वादेषाश्चाभ्युदात्तनि
 यातनायणादेशस्यवाष्ट्वविधौस्यातिवद्वाद्येस्वरोरभवति चतस्वःपश्येति सा
 वेकावस्त्वतीयादिविभक्तिः साविति सप्तमीवद्भवचनस्यसप्तशब्दस्यग्रहाणं तउसौ
 ययकाशुस्मात्परात्तृतीयादिविभक्तिरुदात्तोभवति वाचा वागस्यो वाग्भिः याता
 याज्यां याद्विः सावितिकिं रात्तारोत्त एकावश्चितिकिं किरणागिराणा तृतीया
 दितितिकिं वाचोवाचः विभक्तिरितिकिं वाऊरावाऊसा सप्तमीवद्भवचनस्यश

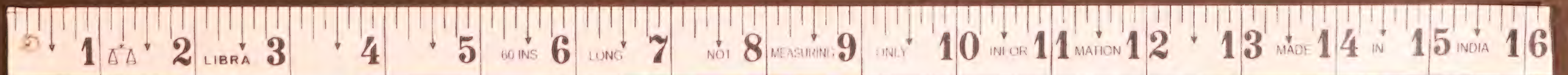
ॐ- हणादितभवति तयात्तपीति श्रुतोदात्ताउत्तरपदादत्यतरस्यामनित्यसमासे ॥
 काप्र- एकाचइतितृतीयादिर्विभक्तिरनुवर्तते नित्यशब्दः स्वयतेनेननित्याधिकारवि-
 ४३८ हितःसमासःपयुदस्यते नित्यसमासादत्यत्रनित्यसमासेयउत्तरपदमेकाश्रुत्वा
 तयात्तृतीयादिर्विभक्तिरत्यतरस्यामुदात्ताभवति परमवाचा परमवाचे परम
 त्वा परमतवे यदात्तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ताभवति तदासमासोदात्तत्व
 मेव श्रुतोदात्ताविनिकि सवाचा सतत्वा तत्परुषोयं तत्परुषेतल्यार्थेभ्यश्च
 यपूर्वपदप्रकृतिसरः उत्तरपदग्रहणमेकार्शेनोत्तरपदंविशेषयितं अन्यथादि
 समासविशेषणमेतत्स्यात् तत्रश्रुतः ऊरुक सोतक सोलेत्यत्रैवायेविधिः स्यात्
 अनित्यसमासइतिकिं अग्निचित्ता सोमसुता उपपदमिति डिज्ययेनित्याधिका
 रसमासोविधीयते तत्रगतिकारकोपपदात्कदित्युत्तरपदप्रकृतिसरेणविलुप्त
 उदात्तः यस्तविग्रहाभावेननित्यसमासः तत्रभवत्येवविकल्पः अवाचावास्मणेन
 सवाचावस्मणेनेति बह्व्रीहोनाञ्श्रुयामित्युत्तरपदात्तोदात्तत्वं श्रुतेष्टदस्यसर्व

नामस्थाने क्वेदीसविषयेत्रेसर्वनामस्थानेपराविभक्तिरुदात्ताभवति इन्द्रोदधी
चोअस्याभिः चाविति एवेपदांतोदात्तत्वेप्राप्ते तृतीयादिरिति वर्तमानेशस्य रिग्रहा
र्यससार्थनामग्रहाणामिहापि यथास्यात् प्रतीचोवद्भनिति कुनिदं पदाघस्यैर्युघः
ऊट् इट् पदादिअप् युस्म रैदिव इत्येतेभ्यः पराविभक्तिरसर्वनामस्थाने उदात्ता
भवति ऊट् एष्टौहः एष्टौहा ऊट्पापाग्रहाणोक्तव्यामिहमाभूत् अक्षयुवाअत
युवेइदे आभ्यो एभिः अंतोदात्तादिति धिकारादत्वादेषोनभवति अथोआभ्यो
निपुणमधीतमितियदादयः पदत्रोमामित्येवमादयः तेचनिश्चयंताइह्मत्त्य
ने निपदश्चत्तरोत्तादि यादतोपावति असत्यभ्रतिभ्योविभक्तिरनुदात्तैवभवति
यीवायोवहोअपिकत्सआसतिमत्स्येनदीनउदनितियंते पदादयः अप् अयःय
प्प अङ्गिः अङ्गः पुंसपुंसापुंसः पुंसेपुंसि वै रायः पश्य दिवः पश्य अष्टनोदीर्घात्
अष्टनोदीर्घात्तदसर्वनामस्थानेविभक्तिरुदात्ताभवति अष्टाभि अष्टभ्यः अष्टासु
सुतादिपाठादष्टनशब्दोदात्तः तस्यचत्सयोत्तममित्यस्यापवादोविभक्तेरुदात्त

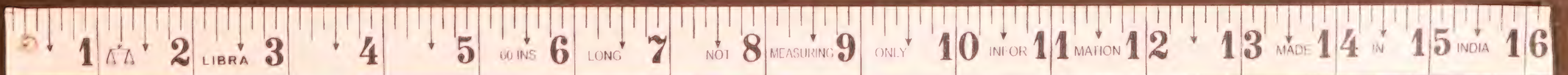
ओं. तंविधीयते दीर्घादितिकिं अष्टमक्रमेषु ब्राह्मणो मीनादधीत इदमेव च दीर्घो
 काप्र. द्वाणमष्टनञात् विकल्पे कृतात् तस्य वषट् संज्ञाया यति अथ यात्या तपदे सावका
 ४३६ अष्टनः स्वरः परतादनात् तपदे षट् स्वेण बाधियते किं दीर्घग्रहणेन शत्ररनुमोतया
 नादिः अंतोदाज्ञादित्येव अनेयः शात्प्रत्ययः तदंतादंतोदाज्ञात्परातदीज्ञादिश्रवि
 भक्तिरसार्वनामस्यानमुदाज्ञा भवति तदन्ती नुदन्ती लनन्ती पुनन्ती तदन्ता नुदन्ता ल
 नन्ता पुनन्ता अतुम इति किं तदन्ती नुदन्ती अत्रा इपदेशादिति लसार्वधात् कानुदा
 त्तंते कृते यकादेशस्तस्यैकादेश उदाज्ञेनोदाज्ञ इत्युदाज्ञते अथ च पूर्वत्रासिद्धेनेष्यते
 इति शङ्कतं मंतोदाज्ञे भवति न घञादिरिति किं तदस्य तदङ्गिः अंतोदाज्ञादित्येव
 ददन्ती दधन्ती अभ्यस्तानामादिरित्या घुदाज्ञा वेतो वृहत्सहजोरुपसंख्यातं वृहती
 वृहता सहती महता उदाज्ञयणो हल्युवात् उदाज्ञस्य स्थाने यो यण हल्युवः तस्मा
 त्परातदीज्ञादिषु सर्वनामस्थाने विभक्तिरुदाज्ञा भवति कञीर्हञी पुलविञी प्र
 सविञी कञीर्हञी पुलविञा प्रसविञा उदाज्ञग्रहणे किं कञीर्हञी तन्नेतो यसा घुदा

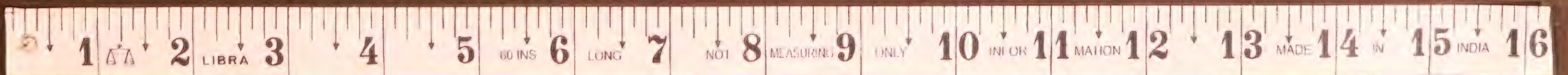
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH MATION MADE IN INDIA

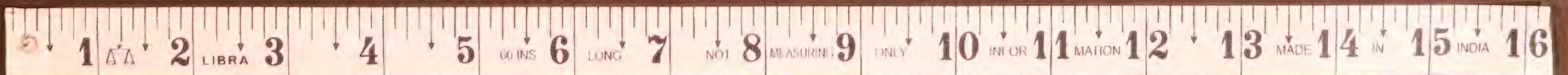
ओं. पादसोविशेष्यते मन्त्रपियोद्रसस्तदन्तादन्तरस्योनामदाज्ञोभवति अग्नीनो २ वायु।
 काप्र. नो २ कर्तृणां २ हर्तृणां २ मन्त्रपादसविशेषणोभूतपूर्वपिद्रसेयथास्यात् अथयादि
 ४२ सोप्रतिकयवस्यात् तिसृणां चतसृणां सर्वकस्यग्रहाणोकिमर्थं येनो शकस्यो ३
 दाज्ञायणोहृत्युवादिन्येनित्यमन्तोदाज्ञः रूखादित्येव ऊमागीणां अन्तोदाज्ञादित्येव ३
 पूणां ज्ञाकृत्तसिवद्भले अन्ताकृत्तसिविषयेवद्भलेनामुदाज्ञोभवति देवसेनामामभि
 भेजतीनां नवभवन्ति नदीनां पारेण येनीनां मरुतः षड्विचतर्भ्योहलादिः अन्तोदाज्ञा
 दित्येव त्रिवृते षट्संज्ञकेभ्यस्त्रिवृते इत्येताभ्यां च पराहलादिविभक्तिरुदाज्ञाभवति ष
 ण्णोषाङ्गिः षड्ः पंचानो समाने वि उद्याणां त्रिभिः त्रिभ्यः चतस्र चतस्रो हलादिरिति
 किं चतस्रः पश्य चतुषोत्तमे षड्विचतर्भ्योपादलादिविभक्तिः उदेतेपदेउपोत्तम
 मुदाज्ञोभवति त्रिप्रभृतीनामन्त्यमुत्तमंतत्तमीये यदुपोत्तमे पंचाभस्तपस्तपति सप्त
 भिः परास्तपति तिस्रभिश्च वदसे त्रिंशत्ताचतर्भिः क्लीतिकिं पंचानो समानो उपोत्त
 ममिति किं षड्ः विभाषाभाषायाम् षड्विचतर्भ्योपाकलादिविभक्तिस्तदन्तेपदेभा

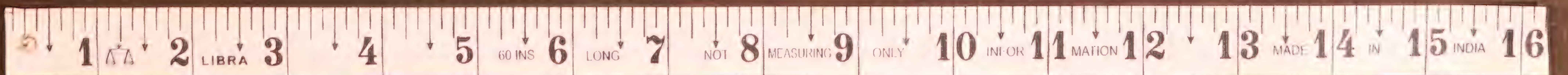
सायोविषयेविभाषाउपोत्तममुदात्तंभवति येचभिःसप्तभिःतिष्ठभिःचतुर्भिः ॥
 नगोसन्माववर्णाराउद्गुद्गुः गोसन् सौप्रशमेकवचनेयदवर्णोतेतस्यग्रहणं रा
 जश्च कुच दत्त इत्येतेभ्यः यउक्तेतन्नभवति गवा गोभ्यो सावेकावइतिसार्थः प्र
 मःप्रतिषिध्यते सन् सन्ना सभ्यं परमसुनापरमसभ्यो हर्ववत्यामिः साववर्णोते
 भ्यःकेभ्यः राज्ञ राज्ञभिः किर्येतः राजाच्च प्रचतिःकिन्नतः तस्यसनकारस्यग्रहणंविष
 यार्थं यज्ञस्यनलोपोनास्ति तत्रप्रतिषेधोयस्यात् नात्रः पूजायामितिप्रतिषिध्यते
 नलोपःप्राचा प्राच्यो नलोपविषयेतभवत्येवविभक्तेरुदात्तं प्राचा प्राचे कुच
 किर्येतयव कुचा परमकुचाकृतकरोतिः कृतिवाकिर्येतः कृतापरमकृता ॥
 दिवोवत् दिवःपराजलादिर्विभक्तिर्नोदात्ताभवति घुभ्यो घुभिः सावेकावइति
 वातडिपराघेष्म त्रैघुभ्यइतिवाशप्तःप्रतिषिध्यते कलितिकिं दिवा न्वचान्यतर
 णो न्वउत्पत्तस्मात्पराजलादिर्विभक्तिरन्यतरस्येनोदात्ताभवति ह्यभिःह्यभ्यःह्यु ॥
 कलितेव नान्ने तित्स्वरितं तित्स्वरितंभवति अचोयत् चिकीर्षं निदीर्षं अहलो

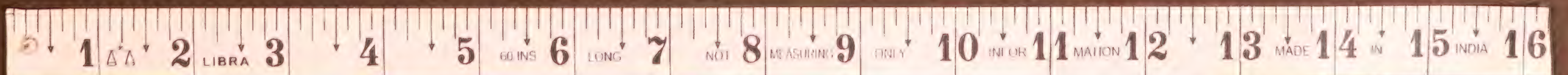
जे. एषत् कार्ये हांयं प्रत्ययाद्युदात्तस्य यमपवादः तास्य नृदात्ते न रि. दृ. येषां लसावेधा
 काश. तत्कमनृदात्तसल्लिङ्गः तास्य नृदात्ते तोणितो कारो तोपदेशाच्च परं लसावेधात्तकनृदात्तं
 ४३२ भवति ३३. ३३. इत्येताभ्यां परं वर्जयित्वा तास्यः कर्ता कर्तारौ कर्तारः प्रत्ययस्य यमपवादो ये
 अनुदात्तेनः आस्य आस्येवं वस्ते रि. यः घृ. सू. ते शी. ला. शी. ते अइपदेशात् तदतः नृदतः
 नृदतः पचतः पचतः अनुवेषस्यानेको तत्वादकारो तोपदेशाय ताले पचमानः यजमानः
 यद्यत्र मकारमात्रस्य तदालसावेधात्तकमुपदेशादनेतरमिति सिद्धो नियातः अथा
 कारो तस्यो गस्य तथापि लसावेधात्तकस्यानुदात्तेन कर्तव्येर्वादिरेगत्वादसिद्ध इति सिद्धे
 चित्त्वरोपि नेन लसावेधात्तकानुदात्तेन परत्वादाप्यते तास्यादिभ्यो रिति किं चित्ततः
 चित्तेति रि. दयं वुः पूर्वस्य कार्ये प्रतिननु परस्य उपदेशाद्दणोर्किं इह वयसा स्यात् एवा
 वः पचामः इह मा भूत् दतः दृष्टः लघुदणोर्किं कर्ता ह्यचमानः सार्वधातक इति किं
 शिष्ये शिष्याने शिष्यो अल्लिङ्गोरिति किं कृतं यदधीते आदिः सिक्वा न्यतरस्यो उदात्ता
 इत्येव सिज्जेतस्यान्यतरस्यामादिरुदात्तो भवति साहिकार्थः २ एकोत्राद्युदात्तः अपरं

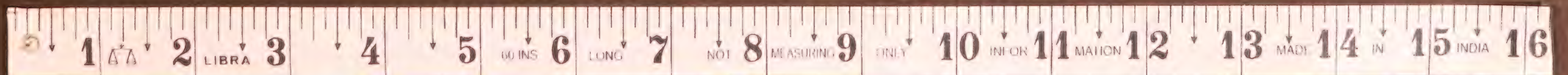
तोदात्रः माहिलाविषे २ एकश्राघुदात्रः अण्णेमथोदात्रः सिवश्रुत्तराणादागमा
 नुदात्रतेदिवाधते श्राघुदात्रतेतिटः पितः पदे उदात्रतेवक्तव्ये स्रद्धिकोर्षे २ अनि
 दृतिकिं माहिलाविषे मथोदात्रयवायुदात्रताभावपदेभवति स्वपादिहिंसा
 मप्रतिदि ॥ लसार्थयातकग्रहाण्यदन्वर्ततेतदस्यनिरीतिमेवेधादिहसक्तस्य
 तेभवति स्वपादिश्रुत्तराणात् रिपादीनोदिसञ्जातादोअनिटिलसार्वयातकेस्य
 तरस्यामादिरुदात्रोभवति स्वपति २ स्वपेत २ असंति २ असंत २ हिंसेः खलपि ॥
 हिंसेति २ हिंसंत २ पदे प्रत्ययसरेणमथोदात्रः अचीति किं सृणात् हिंसात् अति
 टीति किं स्वपितः असितः रिज्जतादावयेविधिरिष्यते इहनभवति स्वपानिहिंसानि
 अभ्यास्तानामदः अभ्यास्तानामजादावनिटिलसार्वयातकेआदिरुदात्रोभवति द
 दति ददेत दयत दयति जतति जतत जायति जायत आदिरिति वर्तमानेपुनरा
 दिग्रहाणनित्यार्थे अचीत्येव दध्यात् अनिटीत्येव जतितः अनुदात्रेच अविद्यमानो
 दात्रेचलसार्वयातकेपरतोभ्यास्तानामादिरुदात्रोभवति दधति ददाति जिहीते ॥

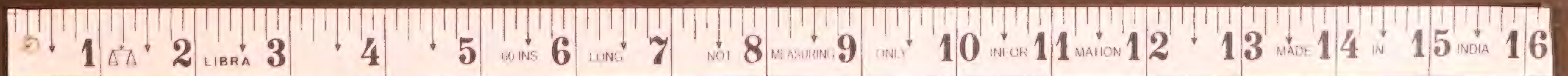
ॐ. मिमीते अनुदातरतिवद्ग्रीहिनिर्देशो लोपयणादेशार्थः मादिः सदधातु द
काप्र. धातुत्र सर्वस्यस्यपि सर्वशब्दस्यस्यपि परत आदिरुदात्तो भवति सर्वः सर्वो सर्वे
धर. सृणीति किं सर्वतरः सर्वतमः प्रत्यलक्षणानां पित्र्यं स्वरश्च सते सर्वलोमशति
सर्वलोरोरुस्येति वक्तव्यं सर्वकः वित्स्वरेणोदात्तो भवति भीष्मीत्यद्भ्यद
जनदनदरिद्राजागोप्रत्यात्पूर्वपिति भीष्मीभ्यद्भ्यदजनदनदरिद्राजागृश्येते।
षां शुभ्यस्तानां लसार्वधातुके पिति प्रत्यात्पूर्वमदात्तं भवति विभेति निद्रुति
विभर्ति जहोति समन्ततः परिवृत्तावसर्हमदेन्वद्भ्यल्लेखे दसीति विकरणस्य
जजनदिद्रे जतजननइत्येतस्य पंचमलकारेभ्यं यनधात्वा इत्यस्य दधनत।
दरिद्रातिजागंतित्यादीनामिति किं ददाति यतीति किं दरिद्रति लिभि ल
कारेकात्प्रत्यात्पूर्वतदात्तं भवति विकीर्षकः जिहोर्षकः भोरिकिवियं भो।
लिकिवियं इषकारिभक्ते आदिर्णमलन्यतरस्यो लमलेतस्यान्यतरस्यो आ
दिरुदात्तो भवति लोत्त्यं २ पोष्ट्यं २ आशेवितानुदात्तते कृते सर्वो लोत्त्यं

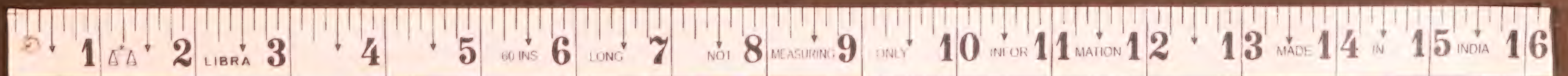
ह्यकोजाघुदाज्ञः अथउलित्तरेणामथोदाज्ञः अथकर्तृयकि उपदेशरतिवर्तते
 अनेतायेउपदेशपातवस्तेषांकर्तृयकातरस्यामादिरुदाज्ञोभवति लूयतेकेदारःस्व
 यमेव २ स्तीयतेस्वयमेव २ यदानाघुदाज्ञतेभवति तदालसावेधातकनिचोतेका
 ते यकयवसरोभवति जनादीनामपदेशयवातेद्रष्टुवो तत्रापितयमिष्यते स्वरः
 जायतेस्वयमेव २ सायतेस्वयमेव २ लायतेस्वयमेव २ अचरति किं भिषतेस्वय
 मेव कर्तृग्रहणोकिं लूयतेकेदारोदेवदत्तेन यालिसेटीङ्गोवा सेदिणलेतेपदे
 इहाउदाज्ञोभवति अतोवाश्चादिवाअमतरस्याम ललविष्य ५ यदानतेउयःस्वास्त
 दालितिप्रत्ययात्पूर्वमुदाज्ञेभवति तेनेतेवतारःस्वराःपर्यशेणभवन्ति सेटीति
 किम यथायालितिप्रत्ययात्पूर्वमुदाज्ञवित्ययमेवायस्वरः द्विनित्यादिर्नित्यम्
 अितितितिवनित्यमादिरुदाज्ञोभवति गर्गादिभ्योयाञ्ज गर्गःवाष्पःवासदेवा
 र्जनाभ्यांवन वासदेवकः अनेनकः प्रत्ययस्वरायवादीयम् प्रत्ययललणामत्रा
 तेष्पते गर्गोःविदाःचंचरति अत्रयज्जिकनिचोलमेतभवति आमंत्रितस्यव

ॐ. आमंत्रितस्य वादिरुदात्तो भवति देवदत्तदेवदत्तो देवदत्ताः शुभकारकादृजप्रकृतः।
 काप्र. योरेवाशिषीति प्राप्तिः बाधते लुप्तता लोभप्रत्ययलक्षणत्रिष्यते सार्पिगगच्छ समश्वा
 ५३५ गच्छतेति पश्चिमयोः सर्वनामस्थाने पश्चिन् मश्चिन् शब्दावौणादिका विनिप्रत्यया
 नौ प्रत्ययस्त्रेणांतोदात्तो तयोः सर्वनामस्थाने आदिरुदात्तो भवति पेशाः ये कानो
 पेशानः मेशाः मेशानो मेशानः सर्वनामस्थानमिति किम् पशुः पश्य पशुः पश्य
 उदात्तनिवृत्तिस्त्रेणांतोदात्तः पश्चिशब्दः अंतश्चतवे युगयत् तवे प्रत्ययस्यातश्च।
 शब्दादादिशु युगय उदात्तो भवतः कन्तवैदन्तवै प्रत्यया उदात्तोत्वापवादः युगयदु
 हाणोपर्यायतिवृत्तार्थे एकवर्जमिति द्विवचनयोगयधेनस्यात् तयोनिवासं तय
 शब्दो निवासं भिषये आघुदात्तो भवति तयन्ति तिवसन्ति तस्मिन्निति तयः पुंसि सं।
 तयोचः प्रायेणेति च प्रत्ययः तस्य प्रत्ययस्त्रः प्राप्तः स्त्रे तयेता गदह्यप्रयच्छन् निवास
 इति किं तयो वर्तते तयो कर्माणाम् परमाण्यमजंतः तयः करणं तय शब्दः क
 रणावादी आघुदात्तो भवति जायेति तेनेति तयः पुंसि सं तयोचः तस्य प्रत्ययस्त्रः प्रा

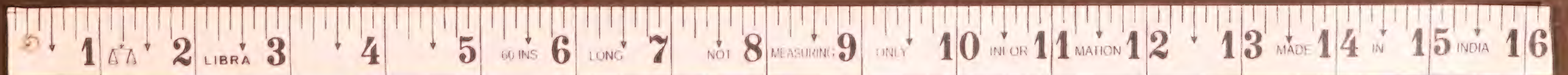

मः जयोः सः करणमिति किम् जयोः ब्राह्मणानां अये भावपरं वृषादीनां च
 वृष इत्येवमादीनां आदिरुदात्तो भवति वृषः जनः जरः ग्रहः हयः भयः गयः
 सर्वे एते यच्चाद्यः प्रत्ययान्ताः गय इति गायेः निपातनादेतन्म नयः अयः उयः
 वेदः वदः श्रेषः येनेपितथैवाः प्रत्ययान्ताः सूद इति द्युययादिति प्रमयान्तः गु
 हाभिरादिरं प्रत्ययान्तः वमराणो संज्ञायामस्मत्तो भावकर्मणोः अमो भावे रण
 कर्मणि अजन्तावेतो निपातनाद्भावकर्मणो भवतः मेवः एचाद्यः प्रत्ययान्तः शा
 न्तिः क्तिजन्तः कामः यामः चञ्जन्तावेतो आरायतकाराभिदादयः वहः गोचरा
 दिषु च प्रत्ययान्तः कल्याः अजन्ताः पादः चञ्जन्तः तद्वच्चचित्प्रत्ययस्वरः प्राप्तः
 क्वचित् कर्षाततो ते चञ्जन्तो उदात्त इति वृषादिगर्हणगणः अविहितलक्षण
 माघुदात्तं वृषादिषु दृष्ट्वा संज्ञायामुपमानम् उपमानशब्दापेते उपमेयस्य
 संज्ञायामुपमानम् उपमानशब्दापेते उपमेयस्य संज्ञाः तत्रैवे प्रतिक्रियाविति
 किम् तस्य लक्षणमन्य इति लेपं यथैवं किमर्थमिदमुच्यते प्रत्ययलक्षणादिभिः

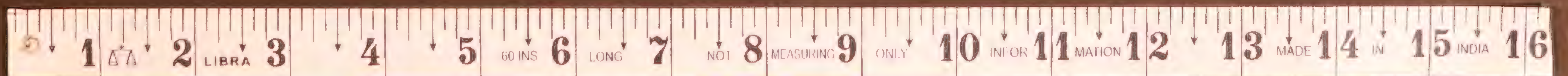

जो.
काप्र.
४२९

हमाघुदात्तं एतदेव हितापयति क्वचिदिह स्वविधौ प्रत्ययलक्षणं न भवति त
थाचष्ट्वेसूत्रे उदाहृतं संज्ञायामितिकिम् अग्निर्माणावकाः उपमानमितिकिम्
देवदत्तः निष्ठावद्यजनात् निष्ठात्तेद्यं संज्ञायामाघुदात्तं भवति सवेदादिग
कारेण भवति दत्तः गुप्तः बुद्धः प्रत्ययस्वरूपवादः तिष्ठेति किम् देवः भीमः ह्य
नितिकिं विनितः रक्षितः अनादितिकिम् भ्रातः यातः संज्ञायामितिकिम् दत्त
मदत्तम् शुक्रदृष्टो शुक्रशृष्टयेतावाघुदात्तौ भवतः शुक्रः धृष्टः असंज्ञार्थ
आरंभः आशितः कर्तो आशितः कर्तृवाची आघुदात्तौ भवति आशितो देवदत्तः
अशेरयमांष्ट्वेदविवक्षिते कर्मणा कर्तारिक्तः तत्र अन्तस्था यद्यिति प्राप्तः स्व
रोवाधने कर्तृति किम् आशितमत्रे आशितं देवदत्तो नेति एवं कर्मणिक्तः
रिक्तः संज्ञायामिष्ठावद्यजनादित्यनेन सवेदविप्रतिषेधा न्नित्यमाघुदात्तत्वम् ॥ न
ष्टापिते वस्तुन्मसि नष्टप्रपित्तयेतौ सौष्ट्वेदमिविभाषा आघुदात्तौ भवतः
नष्टः नष्टः अप्रितः अप्रितः कन्दमीति किम् भाषायां प्रत्ययस्वरूपान्तादात्तौ ॥

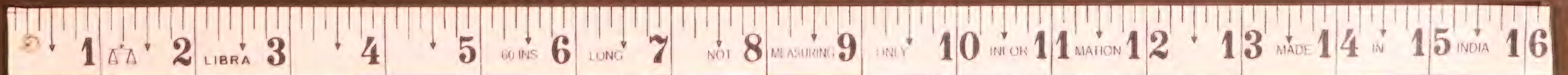

नित्यं मन्त्रे नष्टं प्रपित इत्येतौ मन्त्रे विषये नित्यमाशुदाज्ञौ भवतः त्वं देवानाम
अपितं पितृणामे पूर्वण विकल्पः प्राप्तः केविदज्ञात्तु इत्येतदेवैकमनवा
नियन्ति अर्पितशब्दस्य त्वमन्त्रेपि विभाषामिच्छन्ति अन्तोदाज्ञो हि मन्त्रे पशु
ते निशितानेशकवोर्पिता इति युष्मदस्मदोर्देसि युष्मदस्मदीमादिकृतयो
ले अन्तोदाज्ञेतयोर्देसि परत आदिरुदाज्ञौ भवति तव स्वम मम स्वम उयिव
इत्येतस्मिंश्च परतो युष्मदस्मदोरादिरुदाज्ञौ भवति तव भ्यम मत्तम पृथः
योप्राकरणं यथा मे वा शंकातिरासार्थं यतो नावः निष्ठा च ह्यजनादित्य
तो ह्यं ग्रहणमनुवर्तते यत्पत्ययान्तस्य घञादिरुदाज्ञौ भवति तवे त्रौश
जात्स यत्पत्यो भवति अचो यत् चेयम् जेयम् शरीरावयवा यत् कल्पम्
ओष्म तित्स्वरितो मित्यस्यापवादः अनाव इति किम् यदि नावन्तरेत् ह्यच इ
त्येव चिकीर्षम् ललाटम् ईडुवन्दवशं मङ्गुहाणतः ईडुवन्दवमं मङ्गुह
त्येतेषां योणत तदतस्यादिरुदाज्ञौ भवति ईडुम वन्द्यम् वर्यं शंसे दोषा

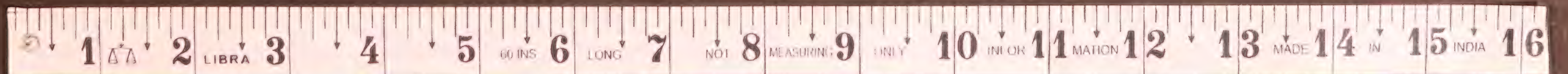

ॐ.
काप्र.
४३७

येनः सवबंधकतात्प्राप्तोयद्गुह्योतग्रहणंतास्तीतितित्तरितमित्येतद्वप्रा
समवायमिति हृदसंभक्तावित्यस्यायंत्पत क्यःविधौहिदेयहणमिष्यते वि
भाषावोवित्यातयोः वेणश्नानइत्येतयोर्विभाषाआदिरुदात्तोभवति वे।
णःइयानः वेणशब्दोयमजीह्वीभ्योनुचितनुप्रत्ययान्तोवित्तात्रित्यमाधुदा
त्तःप्रामः इत्यानशब्दोपियदिवानशान्तस्तदाचिन्नादानोदात्तः अथशान्तइतः
समावधानकानुदात्ततेकृतेउदात्तनिवृत्तिस्रोणामधेदात्तस्तदेवमित्याते
सर्वशानित्यमप्रामे आधुदात्ततेयदेविधायते वेणारिवेणारित्ययमाने य
तासंज्ञाभवति तदासंज्ञायमयमानमितितित्यमाधुदात्तत्वमिष्यते त्यागय
गहामऊहश्चक्रयानाम् ॥ आदिरुदात्तइतिवर्तते विभाषेतिच त्यागय
गहामऊहश्चक्र इत्येतयोर्विभाषाआदिरुदात्तोभवति त्यागः २ त्यागः २ हा
सः २ यतेचजन्ताः तेषांपदेकार्षाततोचजन्तउदात्तत्वमेवभवति ऊहः २
सु १२ कथः यतेयदाद्यजन्तः उपोत्तमेरिति रित्यत्ययान्तस्य उपोत्तमसुदा

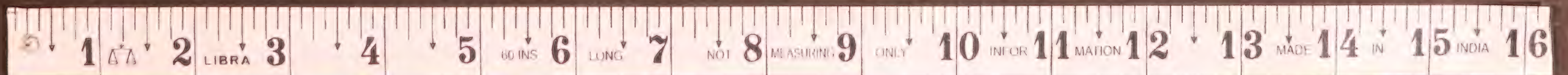

नेभवति विप्रभृतीनामंत्यमन्त्रमेतस्य समीपेयउपोन्नमं कफरीयम द
 रणीयम पदजातीयः मृदजातीयः प्रत्ययसरापवोदयम चतुर्नतरस्या
 म चटन्तेउपोन्नमं अत्यतरस्यामुदात्तेभवति माहिचीकरताम २ नामादेगाग
 इत्यविप्रतिषेधेहिचेतिचनिचातेअडयदेशादिति लसावधातकानुदात्ते
 कृतेचइषवस्वरेप्राप्तेपदेधातकार उदात्तोभवति उपोन्नमग्रहणादुपोन्न
 भवति माहिदधात मतोः पूर्वमात्मन्तायोसियाम मतोः पूर्वमाकारउदात्तोभ
 वति तन्मन्त्रमेतसीलिगमेतावभवति उदंवरावतीमसकावतीपुष्कराव
 ती वेराणावती शरावती आदितिकिम इदमती दुमती संतायामिकिम
 किशागवान मतोः रितिकिम गवोदनी अलोवताः संतायामितेव अवती
 शावृणातउदात्तोभवति संतायोविषये अतिरवती एदिरवती हेमवती वे
 अवती दीपः पितादनुदात्तेशामम अवत्यादितिकिमंशमुच्यते नवत्याइत्यो
 बोध्यते नैवंशकाम इहापिस्थात राजवती सरवियोत्तनलोपस्यासिहतात्रा

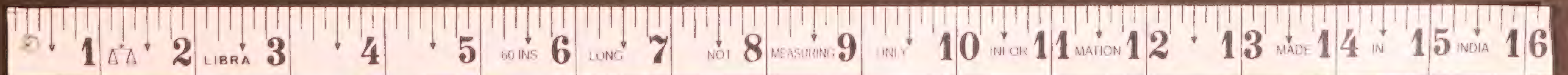

ॐ.
काप्र.
४१८

यमवतोशाहः वतेपुनराश्रयात्सिद्धे इवसाः सेजायांसियाभिवातवर्तते इव
तीशाहोतस्योतउदाज्ञोभवति अहीवती अशीवतीकपीवती मुनीवती चो
वुश्ययमेवतिलमनकाराकारोदरत्ते तस्मिन्तः पूर्वस्योतउदाज्ञोभवति
दधीचः पश्यदधीचार्थोचमधूचः मधूचा मधूचे उदाज्ञनिवृत्तिस्वरापवादोय
म वावतहितइतिवक्तव्यम् दाधीचः माधूचः समासस्य अन्तोदाज्ञश्चेव।
समासस्योतउदाज्ञोभवति राजपुरुषः ब्राह्मणकेवलः कस्यास्तत्रः पटदश
हः नदीपाशः राजदृष्टत ब्राह्मणममित्त्वं स्वस्वियोव्यंजनमविद्यमानवदिति
हलन्तेयइतिन्तोदाज्ञतेभवति नानापदस्वरस्यायमपवादः॥ इतिजयन्ता
काशिकायाह्नौषधस्याध्यायस्यप्रथमःपादः॥ श्रीसरस्वतीरूपायगुरवेनमः
मोवद्ग्रीहोप्रकृत्याष्टवपदम् एवंपदग्रहणमत्रएवंपदस्येसरेउदाज्ञेस्वरिते।
वावर्तते वद्ग्रीहोममासेएवंपदस्ययःस्वरः सप्रकृत्याभवति स्वभावेनावति
घृतेनविकारमवदाज्ञमायघते समासान्तोदाज्ञतेहिसतिमोवदाज्ञस्यादिति

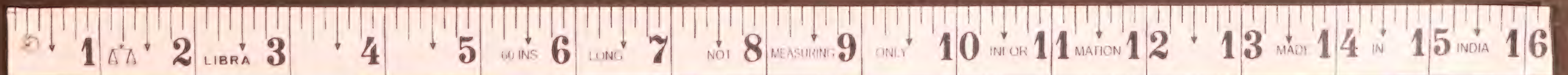

समासानोदात्तनोपवादेमारभ्यते कासाउत्तरासंगोस्यकासोत्तरासंगः क
सोमगस्त्यनिकारः कासः प्राणिरजतादिभ्योभितिअनन्तआयुदात्तः यूपव
लजः यूपशब्दउणादिपुञ्जसयुत्पश्रेतिपश्रत्ययान्तस्तद्वदीर्घइतिनिदितिवव
तेते तेनायुदात्तः ब्रह्मचारिपरिस्कंदः ब्रह्मचारिशब्दः कउत्तरपदप्रकृतिसरे
णान्तोदात्तः स्नातकशब्दः कत्यस्ययान्तआयुदात्तः अध्यायकपुत्रः लित्तरेणा
ध्यायकशब्दोमथोदात्तः श्रोत्रियपुत्रः श्रोत्रियशब्दः श्रोत्रियशब्दोनितादायुदा
त्तः मनुष्यनाथः मनुष्यशब्दित्तोरितमितिसरितान्तः उदात्तग्रहणोस्वरितग्र
हणोचेहानुवर्तते तेनसर्वानुदात्तेपूर्वपदेविधिरेषनास्तीसमासानोदात्तत्व
मेवभवति समभागः समशब्दोदिसर्वेनदात्तः तत्परुषेतत्पार्थतृतीयासम
स्यमानवाच्ययद्वितीयाकृताः ॥ तत्परुषेसमासेतत्पार्थतृतीयान्तसप्तम्यन्त
स्यमानवाच्ययद्वितीयान्तेकृत्यान्तेवयत्पूर्वपदेतत्प्रकृतिसर्वंभवति त
त्पार्थतत्संश्लेषतः तत्संगोदितः तत्समदान सदृक्छेत्तः सदृशोदितः सदृमदान

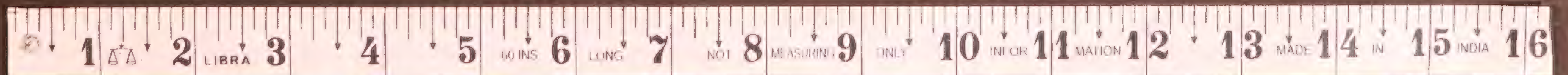

ॐ
काप्र.
४३५

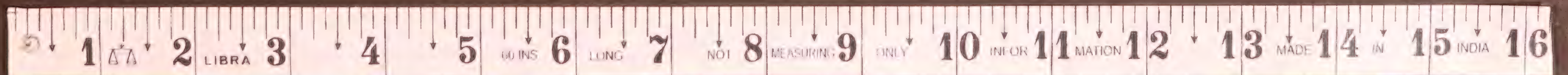
सदृशयेतः सदृशोदितः सदृशमदान एतेकृत्यतल्याद्याप्रजातेतिकर्मथा
रयः तत्रतल्यशहोयतोनावश्यायुवातः सदृककृष्टः समानात्ययोश्रैतिकित्य
त्ययान्तः कृडन्नरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः सदृशशहोपिकारुनोमथोदा
त्तः तस्याश्रित्तीयाशंकुलयावेः शंकुलावेः गिरिकाणाः तृतीयातत्कृता
श्रौतेतिसमामः शंकुष्ट्वोलातेचैत्रयकविधानमितिकप्रत्ययान्तः शंकुलाश
होतोदात्तः गिरिशहो गिरितः कृष्टप्रष्टकृतिभिदिष्टिदिभ्यश्चेतिङकारप्र
त्ययान्तोदात्तः किञ्चतेतसोन्तोदात्तः तृतीयासप्तमीश्चशौङः पानशौङः
सप्तमीशौङैरितिसमामः अतशब्दः आशेदेवतइतिसप्रत्ययान्तोन्तोदात्तः पा
नशहोल्सइन्तोलिङ्स्वरेणान्तोदात्तः सप्तमीउपमानशस्त्रीश्यामा ऊमदप्रये
नीहेगङ्गदा न्ययोधपरिमंडलहृदी कात्प्रपमाशरकोउगोरीउपमानानिसा
मात्यवचनैरितिसमामः शस्त्रीङीष्प्रत्ययेनान्तोदात्तऊमदशहोपिकौमोदत
इतिमूलविभुनादिवाक्तप्रत्ययान्तानः विषयस्यानिसन्त्येतायुदात्तः हेस

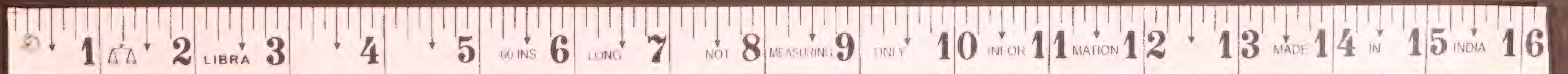
शब्दोच्चारणवदिहनीतिसप्रत्ययः मप्रोदतीतिप्रत्ययः पचादिनादप्रत्यया
 न्तः तस्यप्रत्ययस्यकेवलस्येतिनिपातनादकारस्यदकारः मप्रोदात्तत्वं ह
 र्वाकांशशरकांशशब्दौषधीतत्परुषोतयोश्चषट्चकांशदीनीत्यप्राणिस्यन्ताड
 त्तरपदमाधुदात्तम् उपमानप्रत्ययप्रवाहनाः प्रवृषलः निष्कोशासिः निर्वाण
 णसिः प्रतिखट्टः यत्ताम्यवायायाधुदात्तानिप्रत्ययेनान्कुनिपातनामितिवक्तव्यम्
 इहमाभूत् स्नाताकालकश्चिप्रत्ययद्वितीयासुहृत्संखे सुहृत्समाणीयम् स
 र्वरात्रकल्याणी सर्वरात्रशोभना अत्यन्तसंयोगोर्वेतिममासः सुहृत्सहृदः पृषोदा
 रादिरन्तोदात्तः सर्वरात्रशब्दोपप्रत्ययान्तः द्वितीयाकृत्संभोज्योस्मसं भोज्यलव
 णम् पानीयशीते हरिणीयवृणम् भोज्यशब्दोपदन्तोन्तसरितः पानीयहरा
 णीयशब्दोरुपोत्तमंनितीतिङ्कारउदात्तः वर्णावर्णश्चनेते तत्परुषश्चितिवते
 ते वर्णावाच्यत्वरूपदेयतर्जितेतत्परुषेसमासेवर्णावाच्येवएवंपदंप्रकृतिस
 रंभवति कृत्ससारंगः लोहितसारंगः कृत्सकल्पायः लोहितकल्पायः अत्रकृ

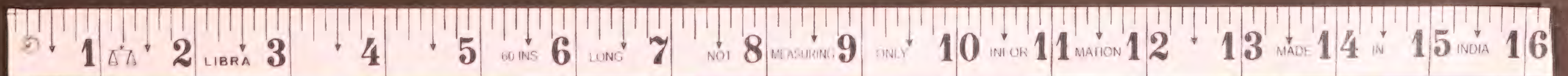
ॐ. षेवर्णाश्रितिकृष्णशब्देन प्रत्ययान्तोदात्तः लोहितशब्देऽपि रुहेरश्रुलोवेति इतत्प्रत्य
 काप्र. यान्तश्रायुदात्तः वर्णाश्रितिकिम् परमकृष्णः वर्णाश्रितिकिम् कृष्णातलाः अनेतइति
 ४५ किम् कृष्णेतः लोहितेतः गाथलवणयोः प्रमाणे प्रमाणवाचिनितत्पुरुषगाथल
 वणश्चेत्योरुत्तरपदयोः पूर्वपदप्रकृतिसंभवेति शब्दगाथम् अरित्रगाथम्
 मोलवणम् अश्वलवणम् षष्ठेऽसमासयतेतत्रशब्दशब्दः शब्देऽत्रितिवन्प्रत्ययान्त
 श्रायुदात्तः अरित्रशब्दः अतिल्लभ्युत्तीवप्रत्ययान्तो मथोदात्तः गोशब्दोऽन्तोदात्तः
 अश्वशब्दः अश्वपुशीकृत्यप्रत्ययान्तश्रायुदात्तः प्रमाणमियत्रापरिच्छेदमात्रमिदं
 दृष्ट्यम् न पुनरायामयवस्वरयोग्येव प्रमाणविशेषविषयत्वमेवेत्यंशद्वानाम् प्र
 माणाभितिकिम् परममाथम् परमलवणम् दायार्थदायाद्ये तत्पुरुषसमासे
 दायार्थशब्दउत्तरपदे दायार्थवावि पूर्वपदप्रकृतिसंभवेति विद्यादायादः धनदा
 यादः संज्ञायामसंज्ञतिषेदेति विद्याशब्दः कृत्यप्रत्ययान्तः उदात्तइति वतत्रावर्तते
 तेनायमेतोदात्तः धनशब्दोऽपि कृत्यप्रत्ययान्तमिति याज्भ्यः कृत्यप्रतिबहलवचनात्केव

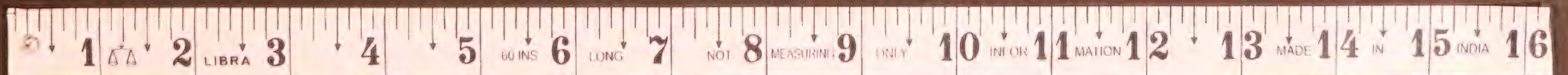
लादपिथाजः कप्रत्ययः तेन प्रत्ययान्तनितेनाद्युदात्तः अथविधाचयाद इति
 कोतषष्ठीस्वामीश्वराधिपतिदायाद इति यद्येवे प्रतियदविधानाषष्ठीनसमस्या
 तइतिसमासः प्रतिषेधं प्राप्नोति एवंतर्हि शेषलक्षणोवात्तषष्ठीतस्यास्तसम
 मोविधायमानावाधिकामाविज्ञायीति पुनरुक्त्यायते दायाद्यमितिकिम पर
 मदायादः अत्रसमासान्नोदात्तमेवभवति प्रतिबन्धिविरक्तस्योः तत्पुरुषे
 समासेविरक्तस्योरुत्तरपदयोः प्रतिबन्धिविधिविषयपदंप्रकृतिसुरंभवति ग
 मनविरम गमनकृच्छ्रे व्याहरणविरम व्याहरणकृच्छ्रम गमनव्याहरणशा
 होत्सुउत्तातयोलित्सरः गमनेवतश्चिरमिति विशेषणसमासोमयूरवासकादि
 द्वेष्यः गमनादिकारणाविकलतयाविरकालभाविक्तस्यो गिवाप्रतिबन्धि
 ज्ञायते प्रतिबन्धीतिकिम सूत्रकृच्छ्रम पादोपदेशे अयेदेशोवाजः तदावि
 नितत्पुरुषसमासेपदशाहउत्तरपदंप्रवर्तपदंप्रकृतिसुरंभवति सूत्रपदेनप्रस्था
 तः उच्चारपदेनप्रस्थितः सूत्रशाहः सिविमवेष्टेष्टेतिष्टुत्यत्ययान्तः सूत्रयतेर्वाच

ओं- जलशायुतज्ञः उच्चारशब्दोच्चैतस्यायुज्जुजवित्रकाणामित्यन्तोदात्तः वि
 काश्र- शेषाणामसोयम् मयूरवामकादिवाग्रयदेशइतिकिम विमोःपदेविस्मयदम्
 ५५८ निवातेवातत्राणे निवातशब्दउत्तरयदेवातत्राणवाचिनितत्पुरुषेसमामेपूर्वय
 देकृतिस्वरंभवति ऊदीनिवातम् शमीनिवातम् ऊदीनिवातम् वातस्याभावो
 निवातम् अर्थाभावइत्यवयीभावः निरुद्धोवावातोस्मिन्देशेनिवातइतिवद्भीतिः
 अत्रकृत्वादिहेतुकेनिवातेकृत्वाद्योवर्तमानाः समानाधिकारणानिवातशब्देन
 सहसमस्यन्ते ऊदीशमीशब्दोर्गादितांतीप्रत्ययान्तोन्तोदात्तइत्ययेवातत्राणा
 इतिकिम राजनिवातेवसांतिसावेमात्तनिवातननिवातशब्दोयेपाश्चवाचीह
 फिशब्दस्तत्रमहीसमामः शारदेनार्तवे अतोभवमांतवम् अनोतववाविनिशा
 रदशब्दउत्तरयदेतत्पुरुषेसमामेपूर्वयदेप्रकृतिस्वरंभवति रजशारदमुदकम् ह
 वच्छारदाः सकृवः शारदशब्दोयेप्रत्ययवाची नित्यसमामेस्त्वयदविग्रहइत्यने स
 घोरज्जहतमुदकमनदतंरजशारदम् रजशब्दःस्मृतेरमश्वेत्यप्रत्ययान्तोपायेनि

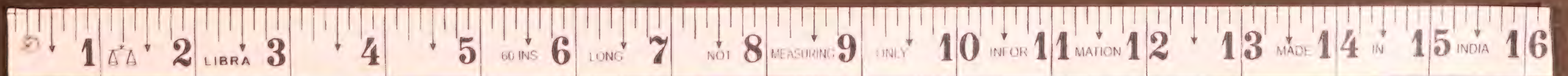

दितिचतुर्वर्ततेनाघुदाज्ञः दृष्टमोहाणातेः युयुसश्चेत्यादिप्रत्ययान्तोन्तोदाज्ञः
 अनर्तिवर्तिकिम परमशारदम् उत्तमशारदम् शारद्वृत्तविशेषेभवमिहशारदम्
 म अथयेकषाययौजोत्तौ अथयेकषाययश्चेत्योरुत्तरपदयोः जातिवाचिनित
 तुरुषेसमासेपूर्वपदप्रकृतिस्वरेभवति प्राध्याधदः कदाधदः एतेसमानाधि
 करणेसमासानियतविषयाः तत्रप्राच्यशब्देयत्प्रत्ययान्तआघुदाज्ञोभवति कठ
 शब्दः एवायचिबुत्यादितः ततःकठेनः प्रोक्तमिति वेशपायनान्तेवासितामिति
 तस्यकठचरकालगितिलमिलक कलापिनाप्रोक्तमिति कलापिनोए तस्मि
 त्तिनाएनयमेतिप्रकृतिभावेषामेनान्तस्यटिलोयेसब्रह्मचारिणीठसर्पिकाला
 यिकृशुमितैतलित्तजलिलोगलिशालानि शिवेडिसूकरसमस्ययवेणोमुयसे
 व्यानम् इतिटिलोयः तदेवंकालयशब्देनोदाज्ञः सर्पिर्मणः काषायम् उमापुष्प
 काषायम् दोवारिककाषायम् षष्ठीसमासावुत्यादिताः इतिशब्दायतेतत्रसर्पि
 मंडशब्दउमापुष्पशब्दश्चषष्ठीसमासावन्तोदाज्ञौ दोवारिकशब्दोपिद्वारेनियुक्तः।

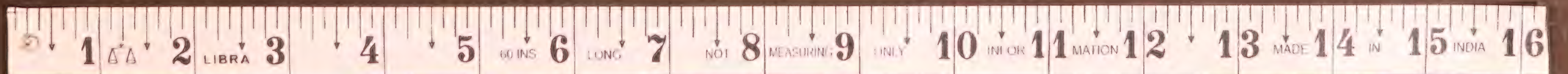

ॐ.
काप्र.
४४२

तिष्ठकिसत्पत्नोदात्तयव ज्ञातावितिकिस परमाध्वयः परमकाषायम सहश।
प्रतिवृषयोः सादृश्ये सहशप्रतिवृषयदत्तेतयोरुत्तरयदयोः सादृश्यवाचिनितसक।
षेसमासेष्ट्वेयदंप्रकृतिसरेभवति पितृसदृशः मातृसदृशः पितृमातृशब्दादण
दिष्टलोदात्तौतियातितौ यष्टीसमासाश्चैवसदृशग्रहणंनदिहालकिषण्याः प्रयो
जयतिदास्याः सदृशः वृषल्याः सदृशइति अत्रदासीवृषलीशब्दयोरन्तोदात्तताइ
दात्तयणोदत्तत्वादिति विभक्तिरुदात्ताभवतिभवति पितृप्रतिवृषः मातृप्रति
वृषः सादृश्यइतिकिस परमसदृशः उत्तमसदृशः समासाद्योत्रष्ट्वमातृतात
सादृश्यम दिगोप्रमाणो॥ दिगावुत्तरायदेप्रमाणवाचिनितसकषेसमासेष्ट्वे
यदंप्रकृतिसरेभवति प्राणसप्तसमः गोधारिसप्तमः सप्तसमाः प्रमाणमस्ये
तिमात्रवत्तत्रस्यप्रमाणोद्विगोर्नित्यमितिलः क्रियते प्राणशब्दश्रायुदात्तः प्रा
णश्चासौसप्तसमश्चेतिप्राणसप्तसमाः गोधारिशब्दात्कर्दमादिनादाद्युदात्तः म
येदात्तोवा दिगावितिकिस व्रीहिप्रत्यः प्रमाणइतिकिस परमसप्तमः योतव

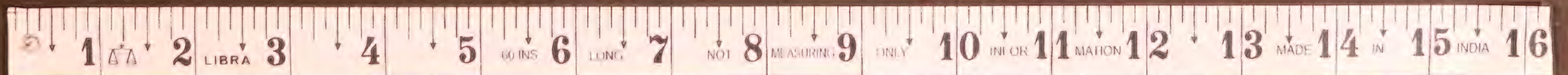

पाण्यवाणिजे वाणिजशब्द उत्तरपदे तत्पुरुषे समासे गन्तव्यवाचिण्यवाचिव।
 सर्वपदे प्रकृतिस्वरं भवति मद्रवाणिजः कोशमीरवाणिजः गोधारिवाणिजः स
 त्रमीसमासायते तत्र मद्रशब्दो रक्तपयोतद्वादन्तोदात्तः कश्मीरशब्दोऽपि षष्ठो
 दशदिषु मध्योदात्तः गोधारशब्दोऽपि कर्मेमादिषु यद्यते तस्य कर्ममादीनां चेत्पा
 दिरुदात्तो भवति एते द्वितीयः पाण्यगोवाणिजः अश्ववाणिजः गन्तव्यपाण्यमि
 त्तिकिम् परमवाणिजः उत्तमवाणिजः मात्रोपतोपक्रमश्चायेतपुंसके मात्र
 उपत्त उपक्रमश्चायाश्चेतेषु उत्तरपदेषु नपुंसकवाचि नितत्पुरुषे समासे सर्वप।
 दे प्रकृतिस्वरं भवति भित्तामात्रेन दत्ताति याचितः समुद्रमात्रेन सरोस्ति किंचन।
 मात्रशब्दोऽयं हन्ति विषययवतत्पुमाणो वर्तते तत्र भित्तास्तत्पुमाणमित्यस्य
 दविग्रहश्च ही समासः भित्ताशब्दो गुरोश्च हल इत्यप्रत्यये सत्यन्तोदात्तः समुद्रश
 ब्दोऽपि फिषिपाटलाबाले सप्तमागश्यामित्यन्तोदात्त एव उपजायाणि नोपत्तमक
 लकं व्याकरणे व्यास्यपत्तं गुरुलाचवम आपित्यपत्तं रुक्मरागम षष्ठी समासाय

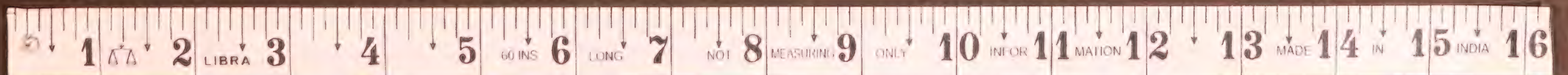
ॐ-
काप्र.
४४३
४४४

तेतत्रपणितोपत्यमिणन्तः पाणिनिशब्दोत्तोदात्तः व्यातिरिजन्तत्तादायुदात्तः ता
दृदापिशलिः उपक्रमशब्दोक्रमम् दर्शनीयोपक्रमम् सक्रमारेपक्रमम् नेदो
पक्रमानि सामानि येतेपिषष्टीसमासाएवतत्रयत्येनं व्यायेतीत्याद्याः सञ्ज्ञेक
विधानामितिकप्रत्ययः दृष्टोदरादिताश्च फलम् उदयमाणाशब्दस्याद्यादिस्वरे
णात्तोदात्तः दर्शनीयशब्दोरिदन्तत्ताडयोत्तमोदात्तः सक्रमारेपशब्दो जन्तुभ्यामित्यं
तोदात्तः नर्देशद्वापचायविवृत्यादितः उपतोपक्रमान्तस्य तत्पुरुषस्योपतोपक्रमे
तदाभ्याविद्यासायामितिनपुंसकलिङ्गताच्छया इषुक्कायम् इषुशब्दश्चः किञ्चेत्स
प्रत्ययान्तः तत्रथाम्यनिदितिवर्ततेतेतायुदात्तः यत्परपितः विषयस्यातिसन्तसेत्यायु
दात्तएव इषुणाच्छायेतिसमासः छायावाङ्मयइतितपुंसकलिङ्गतातनपुंसकश्च
तिकिम क्रमच्छया सखप्रिययोर्दिते सखप्रियः इत्येतयोर्दत्तरपदयोः दितवावि
तितत्पुरुषसमासेष्वपदेप्रकृतिसुरंभवति गमनसखम् वचसखम् व्यहरण
सखे सखप्रियम् गमनेप्रियम् वचनप्रियम् समानाधिकरणसमासापतेतत्र

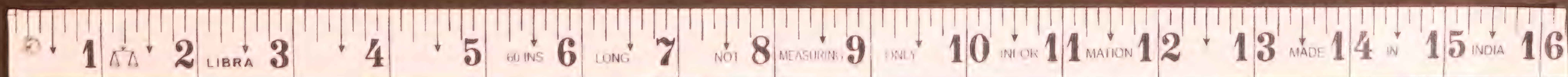

सुखप्रियशब्दोत्तरेतावायस्योप्रीतिकरोवर्ततेतद्विहितंयदायभ्योप्रीतिकरोनिगमः
 नादिषुसुन्दनेषुलितस्वः हितइतिकिम परमसुखम् परमप्रियम् प्रीतोव प्रीतो
 गम्यमानायोसुखप्रियइत्येतयोरुत्तरपदयोस्तत्परुषेसमासेपूर्वपदप्रकृतिसु
 रेभवति ब्राह्मणसुखःपायंसः क्वाप्रियोनमायः क्वाप्रियोमदंसः सुखप्रिययोः
 प्रीत्यवाभिचारात् इहप्रीतिगुणोत्तरेतिशयप्रतिपक्षार्थम् ब्राह्मणसुखशब्दोप्रत्य
 यसरेणानोदात्तकमाशब्दः सरितान्तःप्रीतावितिकिम राजसुखम् राजप्रियम् सु
 खामिति स्वामित् शब्दउत्तरपदेसुखाविष्टवर्तयतिस्वरेभवति धाम्यपतिःरहपतिः
 सेनापतिःनरपतिःधाम्यसन्तस्वितं गोहेकइतिप्रत्ययसरेणारहशब्दोन्तोदान्तःस
 हनेनसेनावद्ब्रीहौ प्रकृत्यापूर्वपदमितिसेनाशब्दश्चायुदात्तः नूनयेअस्मात् इह
 दारपिनरशब्दश्चायुदात्तः येस्यइतिकिम ब्राह्मणोवृषलीपतिः वृषस्यागन्तेत्यर्थः
 नभूवाक्तिहिपिषु पतिशब्दउत्तरपदेयेस्यवावितितत्परुषेसमासेभूर्वाक् वित् दि
 पिषुइत्येतानिपूर्वपदानिनप्रकृतिसर्गाणिभवन्ति पूर्वपदप्रकृतिसुखःप्रीतविधाते भय

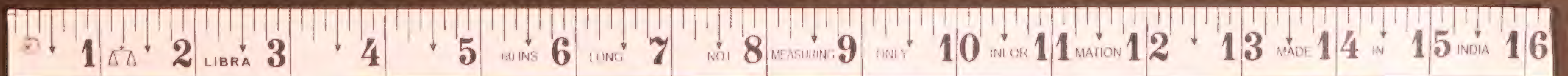
गोखर्माप्रसन्नार्मी खरत्तर्मी सुमितिकिं परमस्वामी यत्प्रादेस्येपतिशब्दउत्तरपदेयेस्यवावितितत्परुषेसमासेपूर्वपदप्रकृतिसुखःभवति५८

जो. तिः वाक्यतिः वित्यतिः विदिथष्ट्यतिः षष्ठेसमासस्येणान्तोदात्ताभवति वाभव
काप्र. नमः पतिशब्दउत्तरपदेष्ट्येष्ट्येवावितितत्पुरुषेसमासेभुवनशब्दः पूर्वपदेवाप्रक
यधध तिस्वरेभवति भुवनपतिः भुवनपतिः पूर्वपदप्रकृतिस्यरपदेष्ट्यादिरुदात्तः रजः
क्युन्नितिवर्तमानेभूभूमभुम्भिभ्यस्तसीतिभुवनशब्दश्चापुदात्तोयुत्यादितः कथं
भाषायोप्रयुज्यतेभुवनपतिरादित्येति उणादयोवहलमितिबहलवचनाद्भाषाया
मपिभवति आशंकावाधनेदीयः स्वसंभावेने आशंकाप्रवाधनेदीयम् इत्येतेष्वुत्त
रपदेषुसंभावनवाचितत्पुरुषेसमासेपूर्वपदप्रकृतिस्वरेभवति अस्तिनाथवसायः
संभावनम् गमनाशोकंवर्तते गमनमाशंकातइतिसंभावातेवचनाशोकम् व्याह
रणशोके आर्वाधगमनावाधम् वचनावाधं व्याहरणावाधम् गमनमावधायत इ
तिसंभावायः व्याहरणानेदीयम् तिसंभावाते आर्वाधनेदीयम् गमनेदीयः वचनेन
दीयः व्याहरणानेदीयः गमनमंतिकारमिति संभावाते संभावनइतिक्रिम् पुरमने
दीयः इत्तमनेदीयः पूर्वपदानिपुंतात्पुंतात्स्वराण्येव पूर्वभूतपूर्व एवशाब्देऽन्तर

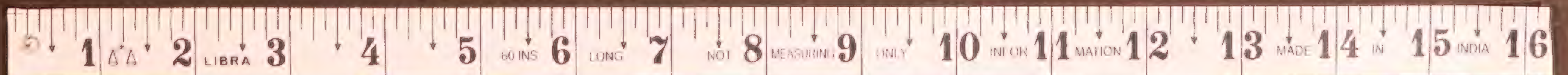

षडेभूतपूर्ववाचिनितत्परुषेसमासेपूर्वपदप्रकृतिस्वरंभवति आलोभूतपूर्वः आ
 लोपूर्वः पूर्वशब्दोवृत्तिविषयेभूतपूर्ववर्तते तत्रविशेषाणामविशेष्योक्तिसमासः
 मयूरयोसकारिर्वाद्रष्टव्यः दर्शनीयपूर्वः सऊमारपूर्वः भूतपूर्वइतिकिम् पर
 मपूर्वः अत्रपरमश्रासोपूर्वश्चेतिसमासः नतपरमोभूतपूर्वइतितथाचममुदाह
 रणमेवभवति सविधसनीउसमर्यादसेवशसदेशेषुसामीप्ये सविधसनीउस
 मर्यादसेवेशसदेशइत्येतेषुत्रयपदेषुसामीप्यवाचिनितत्परुषेसमासेपूर्वपदप्रकृ
 तिस्वरंभवति मद्रसविधम् गोधारिसविधम् कश्मीरसविधं मद्रसनीउम् गोधा
 रिसनीउम् कश्मीरसनीउम् मद्रसमर्यादं गोधारिसमर्यादम् कश्मीरसमर्यादम्
 मद्रसेवेशम् गोधारिसवेशम् कश्मीरसेवेशम् मद्रसदेशम् गोधारिसदेशम्
 कश्मीरसदेशम् पूर्वपदासुक्तसर्गाणामविधादीनामहमविधेयत्येवमादिकाद्यु
 त्तरेवकेवलंसमीप्यवाचिनस्तेतेसमुदायाः मद्राणामविधेसमीपमित्यर्थः सा
 मीप्यइतिकिम् सहमर्यादयाममर्यादेतेत्रम् देवदत्तस्यममर्यादेदेवदत्तसमर्यादे

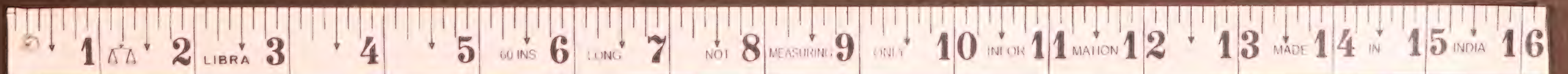

ॐ.
काप्र.
५५८

विस्मृष्टादीनिगुणवचनेषु विस्मृष्टादीनिपूर्वपदानिगुणवचनेषुत्तरपदेषुप्रकृ
तिसंज्ञाणिभवेति विस्मृष्टकटुकम् विस्मृष्टलवणम् व्यक्तलवणम् विस्मृष्टकटुक
मिति विस्मृष्टसंज्ञासंज्ञेति समासः विस्मृष्टादयोऽप्यनुप्रवृत्तिनिमित्तस्य विशेषणान्तः
द्वयस्य कटुकादिभिश्च शब्दैः गुणवद्द्वयमभिधीयते इति समानाधिकरणमन्तर्ना
स्तिकर्मधारयः विस्मृष्टशब्दो गतिरेतदस्माद्युदात्तः विचित्रशब्दोऽप्यस्य सरेण वि
चित्रमत्येयं ठन्ति सोऽपि वैद्वीदिसरेणाद्युदात्तयव व्यक्तशब्दोऽदात्तस्वरितयोरेण
इत्यादिसंज्ञितः ये वाऽपरे पद्येते तत्र संपन्नशब्दस्यथादिसरेणान्तोदात्तः पटुपेदि
तशब्दोऽप्यस्य सरेण कृशालशब्दः कृत्स्नरेण च पलशब्दश्चित्सरेण भुंक्तेऽप्यथाया
इत्येतेऽदात्तः दिदितितत्रवर्ततेति युगानि युगाशब्दाद्यादिसरेण पुणोरिगुणयल
द्वयः कप्रत्ययः विस्मृष्टादीनीति किम् यरमलवणम् गुणवचनेष्विति किम् विस्मृष्ट
व्याख्याः विस्मृष्टविचित्रव्यक्तसंपन्नपटुपेदितकृशालनियुगाम् अन्वयमकनया
यवत्संभावेधारये अन्वयवयकलस्यतेषु पायशब्दवन्ति चोत्तरपदे भाववाचिपूर्व

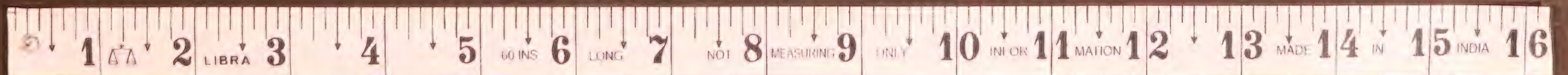

पदेकर्मधारयेसमासेप्रकृतिस्वरेभवति गमनश्रेष्ठम् गमनश्रेयः अत्र वचन
 श्रेष्ठम् वचनश्रेयः अत्र वचनश्रेष्ठम् गमनश्रेष्ठम् गमनश्रेयः अत्र वचन
 कतिष्ठम् गमनकनीयः वचनकनीयः पापवत् गमनपापिष्ठम् गमनपापी
 यः सुतेतात्पेतातिष्ठर्वपदातिलित्स्वरेणाघुदात्तानि अष्टकनामादेशानोग्रह
 णमितिसामक्यात्तद्वत्तत्रयदेष्टव्येति आदिष्ठितिकिम् गमनशोभनम् भावश
 तिकिम् गम्यतेनेनेति गमनम् गमनश्रेयो गमनश्रेयः पुरुषयानमकर्मधार
 यश्रितिकिम् गमनस्यश्रेयो गमनश्रेयः पुरुषयानम् कर्मधारयश्रितिकिम् गम
 नस्यश्रेयो गमनश्रेयः कुमारश्च कुमारशब्दः पूर्वपदेकर्मधारयेसमासेप्रकृतिः
 स्वरेभवति कुमारश्चमणाकुमारकुल कुमारतापसी कुमारगध्यायकः कुमार
 शब्दोदात्तः अत्र क्वचित्कृत्याप्रतिपदोक्त्याभिभाषया कुमारः अमणादिभिरि
 त्येवैवसमासेस्वरेमेतमिच्छन्ति केचित्सुतरविशेषेण सर्वत्रैवकर्मधारये आदिः
 प्रत्येनेमि प्रीतिगतमेतन्साप्रतिगतमेतन्वायस्यप्रत्येनः तस्मिन्नुत्तरपदेकर्मधा

जो-
काप्र-
व ४७

रयेसमासेकुमारस्यादिरुदात्तोभवति कुमारप्रत्येनः उदात्तइत्येतदत्रसामका
हेदितवाम एवंपदप्रकृतिसरयवहायमादेरुपदिश्यते एगोष्ठमतरस्याम् ॥
एगाः आणाः तदाचिनुत्तरपदेकर्मधारयेसमासेकुमारशब्दस्यानतरस्यामादि
रुदात्तोभवति कुमारचातकाः २ कुमारलोहध्वजः एगशब्दास्तेभ्यः एगाच्चा
एगग्रामाणीपूर्वादितिअप्रत्ययः तस्यतद्वाजस्यबहुषुतेनैवसिंयामितिबहु।
बुलक तत्रचयदाश्रायुदात्तेनभवति तदाकुमारश्चेतिपूर्वपदप्रकृतिसर
मेकेकुर्वेति येनतत्रप्रतिपदोक्तस्यग्रहणमिच्छन्तितयोसमासांतोदात्तमे
वभवति इगंतकालकपालभगालशरावेषुद्विगो इगंतउत्तरपदेकालवा
चिनिकपालभगालशरावेषु इत्येतेषुचद्विगोसमासेपूर्वपदप्रकृतिसरंभव
ति पंचारत्रिः दशारत्रिः दशारत्रिः पंचारत्रयोदशारत्नयः प्रमाणमस्येतितदि।
तार्थोद्विगुः प्रमाणलोद्विगोर्नित्यमितिमात्रवैलोपः इगंतकालपंचमास्यः
दशमास्यः पंचमासात् भूतोभूतोभावीवेतितदितार्थस्ततोद्विगोर्येषु पंचव

षः दशवर्षः वर्षालक्षेति वकोलक कालः कपालः पंचकपालः दशक-
 पालः भगालः पंचभगालः दशभगालः भगालः शरावः पंचशरावः दश-
 शरावः संस्कृते भक्ता इत्यत्र तद्वितार्थयते समासादिगोर्लुगनपत्य इति क-
 ताण्यस्य लोपादृष्ट्याः इगंतादिष्वितिकिम पंचभिर्यैः क्रीतः पंचाश-
 द्दिगवितिकिम दशरात्रः पंचरात्रो दशरात्रय इति चात्र यद्गणयोर्वदिरं-
 गलक्षणा यो रसिद्धतात्पर्यानि वद्वावाहादिगुस्य इगंतलक्षणाः प्रवर्तते ॥ व-
 द्भ्यतरस्याम् वद्भ्यः पूर्वपदमगंता कालकपालभगालशरावेषु त्रय-
 देषु हि गोसमासेत्यतरस्याप्रकृतिस्वरं भवति वद्भ्यः २ वद्भ्यः २ वद्भ्यः
 कालः २ वद्भ्यः भगालः २ वद्भ्यः शरावः २ वद्भ्यः शरावः २ वद्भ्यः शरावः २ वद्भ्यः
 तेपत्रयणादेशस्तत्रोदात्तस्वर्गितयोर्घणाः स्वर्गितो नुदात्तस्येतेषु स्वरो भवति
 दिष्टिवितस्त्वोश्च दिष्टिवितस्ति इत्येतयोर्नृत्तरयदयो हि गोसमासे पूर्वपद-
 मत्यतरस्याप्रकृतिस्वरं भवति पंचदिष्टिः पंचवितस्तिः दिष्टितस्ती प्रमाणाते

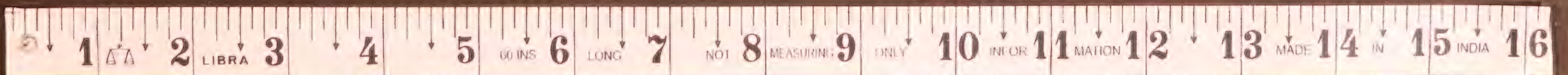
ॐ.
काश.
५५८

नात्रमात्रचोत्तरं सप्तमीसिद्धशुद्धयकवन्धेष्कालात् सप्तमीसिद्धशुद्ध
यकवन्धेष्कालेतेष्टुत्तरयत्तेष्टुशुद्धतिसंभवात् सावेत्सप्तमीकालात्तभव
ति सांकाश्यसिद्धः कामील्यसिद्धः सांकाश्यकामील्यशब्दोत्पत्त्ययंतता
दन्तोदात्तोपिषित्सांकाश्यकामील्यनासिकामासिकाचारोदात्तामन्तः
पूर्वोवेतियत्ते तत्रयत्तेमथोदात्तावपिभवतः सिद्धशुद्धः रुक्शुद्धः रुक्
तिथनशुद्धः रुक्शब्दोवद्गलवचनादवतः कप्रत्ययान्तोदात्तः तिथनश
ब्दोपिकृष्टजिमन्तिथिजन्यः क्युनितिक्युन्यत्ययान्तोमथोदात्तः शुद्धय
ककर्मियकः किलोशीयकः कर्मकिलोशीयशब्दोदीर्घनौश्राष्टशब्दः इत्य
त्ययान्तः यकवन्धवकुवन्धः चारकवन्धः वकुशब्दोदात्तः चारकशब्दो
पदुलन्तः श्राष्टुदात्तः अकालादितिकिम सर्वान्तरसिद्धः अयशब्दासिद्धः सप्त
मीसप्तः कृत्स्नरेणवाधितः पुनरयेविधीयते परिप्रत्ययाणावर्ज्यमानाहोरा
शवयवेषु परिप्रतिउपप्रत्ययेतेष्टुवदभूताः वर्ज्यमानवाविनिअहरवय

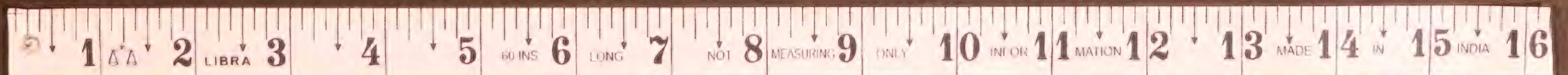
ववाचिनिअहरवयववाचिनिरात्रवयववाचिनिचोत्तरपदेप्रकृतिसखाभवन्ति
 परित्रिगतेरुष्टोदेवः परिसौवीरम् परिसार्वसेनम् परिप्रतिपूर्वोक्तम् प्रत्यपरा-
 क्तम् प्रतिपूर्वरात्रम् प्रतिपररात्रम् प्रतितप उपपूर्वोक्ते उपापरराक्तम् उपपूर्व-
 रात्रम् उपापररात्रम् उपअप अयत्रिगतेरुष्टोदेवः अपसौवीरम् अपसार्वसी-
 नम् निपाताश्रायुदात्ताउपसर्गाश्रायवर्जमित्यायुदात्तानिपूर्वपदानितत्पुरु-
 षेवङ्गवीदोचसिद्धत्वादवयीभावार्थोपमारंभः तत्राप्यपरीवर्जनेवर्ततेइतिता-
 पोरेववर्ज्यमानसुत्तरपदेनेतरयोः अहोरात्रावयवाश्रयिदिवर्ज्यमानयवतयो-
 र्भवतीतिनष्टगदाह्रियन्ते वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेधितिकिम प्रत्यगितशल-
 भाःपतन्ति परिवनमित्यत्रवनेसमासश्चेतद्भवति राजन्यवङ्गवचनद्वन्द्वक-
 वृत्तिषु राजन्यवाचिनांवङ्गवचनानांयोद्धन्द्वान्यकवृत्तिषुवर्ततेतत्रपूर्वपदे-
 प्रकृतिसखंभवति स्थाफल्कचैत्रकरान्यसाःशितिवासुदेवाःस्थाफल्कचैत्रकश-
 होऋष्यन्यकवृत्तिषुवर्तन्तेत्येतादन्तोदात्तोदात्तोशितिवायुदात्तः तदपत्येष्वभेदो

457

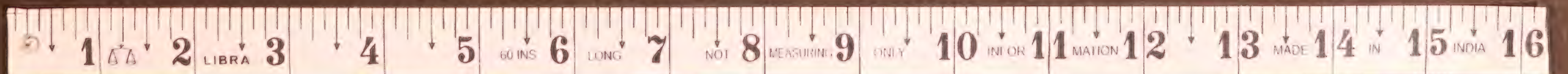

ॐ.
काय.
५५५

नवर्तते राजस्य दण्डाकिम् देयमेमायनाः दीपेभवति दीपादनुसमुदेयन्
मेमेपत्येयुवाभेमायायनः अथ कश्चिदप्येवेतेन तत्राजस्यः राजस्य दण्डाकिम्
भिषिक्तः केश्यानां त्रियाणां ग्रहाणां धिमेतेवानभिषिक्तवेषाः वद्ववतश
निकिम् संकषणावासदेवो हृन्दर्शतिकिम् वृष्णीनोक्तमारावृत्तिरुमारः अन्य
कश्चिद्विधितिकिम् ऊरुपांचालाः संख्या संख्यावाचिनिहृन्दहेममासेष्टवपदे
प्रकृतिसंभवति एकादश इंदीकायाकाशस्यतिमन्त्रिभ्यः कन्नितितित्तादेक
शब्दश्चाष्टादशः द्वादश त्रयोदश त्रैलोक्यमादेशो नोदाज्ञो नियात्यते आचार्योपा
सर्जनान्तेवासी आचार्योपसर्जनान्तेवासिनोपदानोयोहृन्दस्तत्र पूर्वपदे प्रकृति
संभवति अपिशलयाणिनीयाः पाणिनीयारौढीयाः रौढीयकामकृत्तनाः
अपिशलस्यायत्तमापिशलिगचार्यस्तेन प्रोक्तमित्यापिशलमिन्नश्चेत्यस्य तदपी
यतेयेतेवासिनस्तेष्वपिशलाः प्रोक्तास्तु गितितदितस्याधेनरिविहितस्यत्वाक्ति
यते आपेशलेरेवस्माद्वा अपिशला इत्युभयथाप्याचार्योपसर्जनस्योतेवासीभ

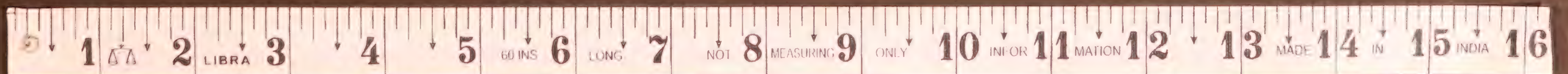

वति आचार्योपसर्जन इति किम् छांदसवैयाकरणाः श्रुतेवासीति किम् आपिशाल
 लपाणिनीये शास्त्रे कौतकौजपादयश्च कौतकौजपादयोरेह ह्दास्तत्र पूर्वपदं प्र
 कृतिसंभवेति प्रकृतिसर्वपदाः कौतकौजपादयो भवन्ति विभक्तान्तानां पा
 दौ वचनस्य विवक्षार्थः चकारो ह्दाधिकारनिवृत्त्यर्थः कौतकौजयौ कृतस्यायेक
 जयस्यायमित्यणान्तावेतौ सार्वर्ण्यमोडके यौ सार्वर्ण्यमित्यन्तः श्रुतेः श्रमकाः श्रव
 ने बहूतिरपत्यानितत्रिवासे वा जनपदो वर्तयः तथा श्रमकाः ऐलशापर्णीयाः यु
 बह्वहोयं पीलायाश्च पत्यैलः तस्यापत्यं युवातत्राणोद्यव इति फिजो विहितस्यै
 लाभिभ्यश्चैतिलकं शपापर्णीयाश्चो विदादितस्यापत्यं स्त्री शपापर्णीतस्यापत्यं युवा
 शपापर्णीयः बह्ववचनमतेत्रम् तेनैलशपापर्णीयावित्यत्राभिभवति कपिशपापर्
 णीयाः कपिशं तोदात्रः तस्यापत्यं बह्वेति कबोधादे गिरस इत्यत्र स्य यजेत क
 तेनात्र बह्ववचनमाश्रीयत यव शैतिकाक्षपांचालेपाः मितिकाक्षो नाम भविः त
 स्यापत्यं ऋष्या तदपत्येति यदञ्च तस्यापत्यं त्रियाम्भित इति लुक् पांचालस्य

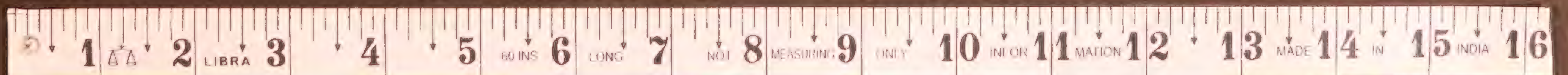

ॐ.
काप्र.
३५

पत्येसीपांचालीतदपत्यं पुवापोचालेयः अत्रापि बह्वचनमविवक्षितमिति।
शेनिकातपांचालेयावित्यत्रापि भवति कटकवाभूलेयाः कटीगतौ बह्वचनव।
चनाचोणादिकउपत्ययः कटः ततः संतापोकन कटकस्यापत्यमतश्च तस्य
बह्वचश्च प्राश्यभरतेष्विति बह्वपुलक वहुलाया अपत्यं वावलेयः शाकलस्य
नकाः शाकलस्यापत्यं शाकल्यः तस्य स्यात् शाकालाः काण्वादिभ्यो योत्रुश्य
ए सुनकस्यापत्यं विदादिभ्यो ए तस्य बह्वपुलक शाकलस्य नका इति केचि
त्यठेति तेषां शनकशब्दादिभ्यो अत्र स्य बह्वचश्च प्राश्यभरतेष्विति बह्वपुलक
क शनकवाडवाः वडोरपत्यं वाडवः आर्वाभिर्मौंगलाः अवातेन प्रोक्तमथी
यतेयेत आर्वाभिनः वैशेषाय नान्तेवासित्वात्तिनिः संगलः काण्वादिः तदपत्य
स्य स्यात्त्राभौंगलाः कुंतिसराष्ट्राः कुंतिसराष्ट्रस्य वापत्येषु बह्वपुलक त्रिवासेवाण
नपदेहन्तोयम् चिंतिसराष्ट्राः कुंतिसराष्ट्रवत् उण्वउण्वः उण्वउण्वः
होयवाघः प्रत्ययात्तावन्तोऽर्वागर्गादिषु यद्यतेत्यत्रापत्यं बह्वचयजो लङ्कतः

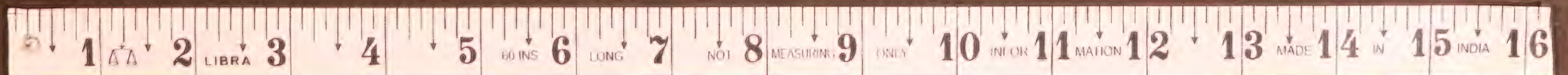

अविमलकामाविहाः अविमलशब्देन ज्ञेयं गणयुदात्तः हयोरप्येतयोरपत्येषु
 बह्वृषद्विभोवह्वरुदितिलक्रियते वाडवशालंकायनाः बडोरपत्यवाडवः शालं
 कशालं कचेति शालंकायनाः वाडवदानयुताः दानयुतशब्दादिभू बह्वचइति
 किम् कठकालायाः कठेन प्रोक्तमधीयते कठः वंशपायनान्ते वामिनामि।
 निः तस्य काठवरकालक कलापिना प्रोक्तमधीयते कालपाः कलापिणोपा
 प्रत्ययः तस्मिन्नि तमनपत्यइति प्रकृतिभावे प्रोमेतान्तस्य टिलोपे सव्रत्तचारि
 पीठमर्षिकलापिक्रयुमिनेतलिजाजालिलंगिलिशिलालिशिवरिसूकर
 सद्यस्यपर्वणास्यसंख्यानमिति टिलोपः कठकोषुपाः क्रयुमिना प्रोक्तम
 धीयते शम्दीवतोपा तत्र हर्ववत् टिलोपः कोषुमुलोकादाः लोकादेगाप्रो
 क्तमधीयते लोकादाः लोकादस्य वापत्यं लोकादिस्य स्यात्तलोकादाः
 सीकमारम् लोदपेयलादाः सदस्यापत्यं सौदः तस्य स्यात्तः सौदाः तथापेय
 लादाः सौदपेयलादाः सौदपेयलादाइति हिः पठ्यन्ते तस्य प्रयोजने पदे समा।

ॐ.
काप्र.
४५१

सान्त्वोदात्तमेव यथा स्यादिति वत्सजरत्नः वत्साश्च जरे श्रसौ श्रुतपार्थवाः स
श्रुतस्य पृथो श्रुच्छात्राः जगामृत्या ज्ञानुवाको यज्यायेनोर्णित युज्याजे
ति कृत्वाभावः तित्स्वरितमित्यन्तस्वरितमित्यन्तस्वरितः अनुवाकोतिवचे
रनुपूर्वा स्यात् आचार्यो यस्य जेनालेवासिवाचिनामिह पाठः प्रयेवार्थः ॥ म
हान्त्रीदिपराहणरष्ट्रीष्टासजावालभारभारतहेलिहिलेयोरवप्रवृद्धेषु ॥ म
हामूर्वेयदेवीदिश्रपराहणरष्ट्रिष्टासजावालभारभारतहेलिहिलेयोरवा
प्रवृद्धइत्येतेषु त्रयपदेषु प्रकृतिस्वरं भवति महात्रीदिः महापराहः महागृ
ष्टिः महेष्टासः महाजावालः महाभारः महाभारतः महाहेलिहिलः महोरो
रवः महाप्रवृद्धः महस्त्रोन्नोदात्तः तस्य प्रतिपदोक्तोयः समासः समन्तयो
तेमेति तत्रैषस्वरः तेन षष्ठीसमासे समान्त्वोदात्तमेव भवति महतोत्रीदिः
महद्दीहिः कर्मधारयेतिष्टेत्यमपिश्रोण्यादिसमासे विधिरिति प्रवृद्धश
वृद्धव्यते लक्षकवैश्वदेवे लक्षकः पूर्वपदमहोश्वैश्वदेवउत्तरपद

प्रकृतिसंभवाति तल्लकैवेषदेवम महोवेषदेवः तपेलातीतिलः तस्माद
 तातादिषु प्रागिवाकृत्यनोदात्तः तल्लकशब्दः उष्टुः सादिवस्येः उष्टुशब्दः पूर्वप
 देसादिवामिश्रयेत योरुत्तरपदयोः प्रकृतिसंभवाति उष्टुसादिः उष्टुर्वासिः उष्टु
 शब्दउष्टुः घृत्यत्ययः नः आद्युदात्तकर्मधारयो येष्वहीसमासो वा गोः सादिसा
 दिसारथिषु गोशब्दः पूर्वपदेसादिसादिसारथिरत्येतेषु उत्तरपदेषु प्रकृतिसंभ
 वति गोः सादोगोसादः गोसादयतीति वा गोसादः गोः सादिः गोसादिः गोः सारथि
 गोसारथिः ऊरुगार्हपत्यरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृष्ट्यापोरेव उवातेलकडु
 पाणकम्वलदासीभागाणां च ॥ ऊरुगार्हपत्यरिक्तगुरुअसूतजरतीअश्लील
 दृष्ट्यापोरेव उवातेतिलकडुपाणकम्वलइत्येतेषां समासानोदासीभारा
 णां च पूर्वपदेषु प्रकृतिसंभवति ऊरुगां गार्हपत्यम कृषोऽश्वेति ऊशब्दः ऊप्रत्य
 यान्तो लोदात्तः ऊरुहृज्यो गार्हपत्येति वक्तव्यम् हृजीनो गार्हपत्येति गार्हप
 तेम हृजिशब्द आद्युदात्तः रिक्ते गुरुः रिक्तगुरुः रिक्ते विभाषेति पूर्वपदमत्राद्युदा

ॐ.
काप्र.

४५२

नमनोदात्तत्वे वा असूताजयती असूतजयती अश्लेलादृष्ट्या अश्लीलदृष्ट्या
या अश्लीलशब्देन जन्ममासतादायुदात्तः श्रीरम्यास्तीति तस्मीलम् सिद्धोदात्तकृति
गणतालवृ कपिलकादीनां चेति लत्वम् अश्लेलादृष्ट्येति हि संस्थानमात्रे
शोभनानि श्रीकालावाण्यविरहितस्य चेत्येते पारेर्वेदेव पारेवद्वानि पातनादे।
वायमिवार्थे समासे विभक्तालोपश्च पारशब्दे च तादितादन्तोदात्तः तैतलानां क
दुस्तेतलकदुः तितलिनोपत्येच्छाशिवो तैतल इत्यणतः पाण्यः केवलः पाण्यक
स्वलः पाण्यशब्दे यदेतत्तादयुदात्तः पाण्यकेवलः संतायामिति वक्तव्यम् अत्र
पाण्यतये केवले समासोदात्तत्वमेव भवति प्रतिपदोक्तेरिदं कृत्या नो समासे।
हितीया कृत्या इत्येव सुखो विहितः दास्याभारो दासीभारः देवर्हतिः देवजृतिः दे
वनीतिः अन्तोदात्ते पूर्वपदम् वसनीति वसुशब्दादयुदात्तः अस्मृतिरिति त्रय
सि वसीत्यत्र हि धात्येति ति वर्तते ओषधिः ओषधीयतेत्यामिति कर्मण्यधिकर
णो चेति किप्रत्ययः ओषशब्दे वचनत्वादायुदात्तः वज्रमाः वज्रमोदिदित्यसि प्रत्य

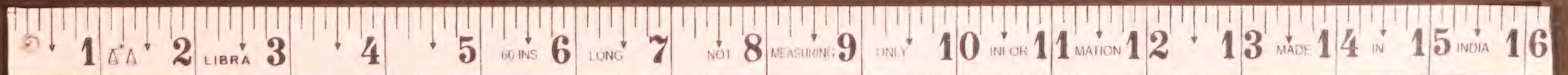

योतोयेचतुशहस्ररक्तपयानोदात्तः यस्मत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिसरसः
 मिष्यते नचविहितं समवोदासीभावादियुद्धृष्टः चतुर्थीतदर्थं चतुर्थीतेष्टवे
 पदेतदभिधेयार्थं यत्तत्ताविसुत्ररपदेप्रकृतिसरं भवति एषायदारु रूपदारु
 कुंडललहिरापम रथदारु वलीहिरापम एषशहश्रायुदात्तः कुसुमुभ्यश्रे
 त्पत्रनिदितेवतंते कुंडलशहोपिहृषादिभ्यश्चिदितिकलप्रत्ययानोतोदात्तः
 रथशहश्रायुदात्तः हतिकृषीत्यादिनाकृत्युत्पयानः वलीशहोपिडीप्सरणा
 नोदात्तः तदर्थ इति किम ऊवेरवलिः प्रकृतिविकारभावेचायमिष्यते अर्थः ॥
 अर्थशहउत्तरपदेचतुर्थीतेष्टवेपदेप्रकृतिसरं भवति मात्रार्थम पित्रार्थम
 देवतांश्च अतिर्णार्थम मातृपितृशहोअनोदात्तोत्तोरुणादिषुतिपातितोदेवद
 त्ताशहोलित्सरेणामथोदात्तः अतिथिरितिरितिसंज्ञादावततेरिथित्यस्यः
 तदर्थविशेषायवदारुहिरापादयोभवन्ति नाशहवाच्यं सामास्यमित्यतद
 र्थार्थोविधिः यसारम्भः केचित्पुनराहुः तापकार्यमेतदनेन ज्ञायतेष्ट्वोविधिः

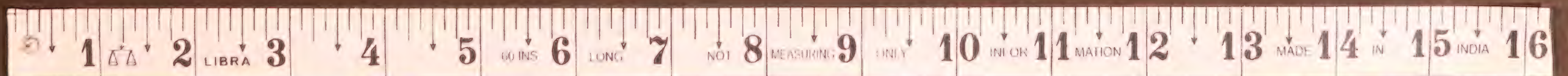

ॐ.
काप्र.
ध ५२

प्रकृतिविकृतोःसमासेभवति अक्षचासःसुश्रुसराइत्यत्रसत्यपितादर्शेनभा-
वतीति केच कालोदोत्तरपदेवतर्थात्तद्वेपदेप्रकृतिसरेभवति गोदित।
म अक्षदितम् मनुष्यदितम् गोरदितम् अक्षरदितम् वनेतापसरदित
तम् अक्षशब्दश्रापुदात्तःमनुष्यशब्दोत्तरस्वरितःपरिशिष्टेपूर्वपदमन्तोदात्तम्
गोभ्योरदितम् इति सम्प्रदानेचतथौ कर्मधारयेतिष्टा कर्मधारयेसमासे।
कालोदोत्तरपदेपूर्वपदमनिष्ठान्तेप्रकृतिसरेभवति श्रेणिश्रुताः रुकश्रुताः
श्रुताः निधनश्रुताः श्रेणिश्राव्यापुदात्तः रुकश्रुताश्चावन्तोदात्तौनिधनश
ब्दोमध्योदात्तःकर्मधारयइतिकिम श्रेणिकृतम् श्रेणिकृतम् अनिष्टेतिकि
म कृताकृतम् अहीनैद्वितीया अहीनवाचिनिसमासेकन्तउत्तरपदेदि-
तीयान्तेपूर्वपदेप्रकृतिसरेभवति कष्टश्रितःत्रिशकलयतितःशामगतः
कष्टशब्दोनिष्ठान्तोन्तोदात्तः त्रीणिशकलान्यस्येतित्रिशकलः बहुव्रीहिस
रणापुदात्तःअहीनइतिकिम कालारतीतःयोजनातीतः द्वितीयानुपस

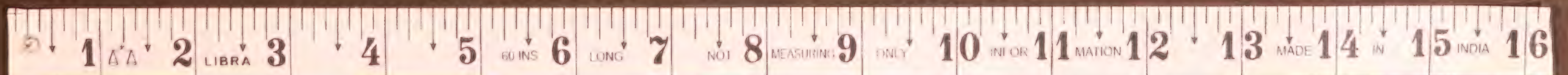

गेतिवक्तव्यमिहमाभूत् सावप्रान्तः उः विप्रान्तः सखायन्तः उः वापन्तः इति।
 अन्तस्याथेत्यस्यापवादोयेयोगः तृतीयाकर्मणि कर्मवाचिनिक्रान्तउत्तर
 पदेतृतीयान्तोऽर्वापदेप्रकृतिस्वरोभवति अदिहतः रुद्रहतः महाराजहतः
 आदि अदिहनिभ्यो ह्रस्वेतिदिहिनोदात्तोऽनुदात्तः रुद्रोरक्यतयान्तः महा
 राजः टः प्रत्ययान्तः नावनिभिन्नः नखावन्तः चात्रन्तः नास्यावमस्तीति वा
 ह्रस्वीहोतकृतनवेतिनावशाद्वोनियातितः तन्नुभ्यामित्यन्तोदात्तः कर्मणि।
 त्रिकिम रथेनयातोऽथयातः गत्यर्थेतादेयकर्तरिक्तः गतिरनन्तरः कर्मवा
 चिनिक्रान्तउत्तरपदेगतिरनन्तरः प्रकृतिस्वरोभवति प्रकृतः प्रहतः अनन्तर
 इति किम अघुक्तः समुदाहतः अवहितस्यगतेरयं चोक्तः नभवति अनेतरेषु
 नरिष्यते कारकपूर्वस्यतमतिशिष्टस्याथादिस्ययवभवति दृग्दागतइति।
 अन्तरग्रहणसामक्यादेववक्तुं ह्योगातिकारकसर्वेति तत्राश्रीयते कर्म
 णीत्येव प्रकृतकहेस्वदन्तः आथादिस्ययवादोयेयोगः तादोचनितिकृत्यतो

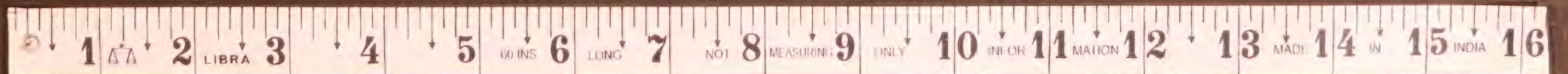

जं.
काप्र.
५५४

उकारादौ चतःशद्वर्जितेनिति कृतिपरतः गतिरनेतरः प्रकृतिसरो भवति प्रक-
र्तो प्रकर्तम प्रकृतिः प्रकर्तेति तद्वन्नम कृत्स्नबाधनार्थेवचनम तदाविति
किम प्रणाल्यकः नितीति किम प्रकर्ता तजन्तम कृद्गुहणमुपदेशो नात्यर्थं
मिहापियथा स्यात् प्रलविता प्रलविन्नम अतावितिकिम आगतः तवैवात
अयुगापत् तवैप्रत्ययस्यान्त उदात्तो भवति चशब्दाद्गतिश्चानन्तरः प्रकृतिसरो
भवति एतदभयं युगापद्भवति अन्तेतवे परिधातवैकस्मात्पितानातिवर्तित
वेऽपसर्गाश्चाष्टुदात्ता अभिवर्जमित्यभिरतोदात्तः कृत्स्नरापवादोऽयं योगशति ॥
अनिगन्तो चतौ वप्रत्यये अनिगन्तो गतिः प्रकृतिसरो भवति अचतौ वप्रत्यये
परतः प्रा३ प्राचौ प्राचः स्वरितो वानुदात्ते यदा रावित्ययमेकादेश उदात्तः स्वरि-
तो वापरा३ पराचौ पराचः अनिगन्त इति किम प्रत्य३ प्रत्यचौ प्रत्यचः कृद्गुह-
णपदप्रकृतिसर इह भवति वप्रत्यय इति किम उदंचनः चौरनिगन्तो चतौ व
प्रत्यये अस्मादनिगन्तो चतौ वप्रत्यय इत्येव सरो भवति पराचः पराचा तथोच

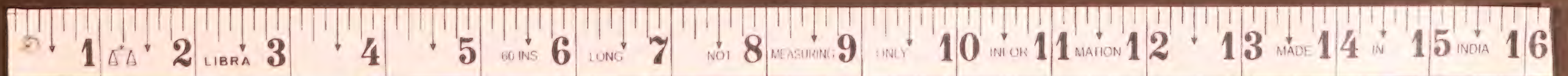

निश्रुय इत्येतौ चांचेतौ वप्रत्यये परतः प्रकृतिसरो भवति त्र्यः स्यांचौ स्येचः ३
 दाज्ञस्वरितयो र्येणः स्वरितो न दाज्ञस्येत्येचते रकारः स्वरितः अथ ३ अर्थेचौ ॥
 अथ चः अर्थेचा अर्थेचः ईषदत्यतरस्याम् ईषदित्येतत्पूर्वपदं अत्यतरस्या
 प्रकृतिसरो भवति ईषत्कारः २ ईषत्तिगलः २ ईषदित्ययमन्तो दाज्ञे ईषहे
 दइत्येवमादौ ज्ञकृत्स्वरयव भवति हिरण्यपरिमाणयने हिरण्यपरिमाणवा
 तिसर्वपदं यनशाब्द उज्जयपदेत्यतरस्या प्रकृतिसरो भवति हिसर्वोणयनम्
 हिसर्वोणयने द्वौ सवर्णोपरिमाणमस्य हिसर्वोणम् तदेव यनमिति कर्मणा
 यः बहुव्रीहौ वपि परत्वाद्दिकल्पयव भवति हिसर्वोणयनमस्य हिसर्वोणय
 नः हिरण्यग्रहणमकिम् प्रथमयनम् परिमाणग्रहणमकिम् कांचनयनम् य
 न इति किम् निष्कमाला प्रथमोचिरो संपत्तौ ॥ प्रथमयाहः पूर्वपदं सचिरो य
 संपत्तौ गम्यमानायां मत्यतरस्या प्रकृतिसरो भवति अविरोपसंपत्तिनवत्तम्
 प्रथमेवैवाकरणाः वैवाकरणा नामाघोसुखोवायः सनित्यमन्तो दाज्ञयव भव

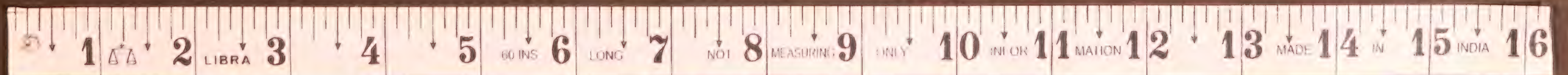

जं.
काप्र.
ध ५५

ति कतरकतमौकर्मधारयेः कतरशब्दः कतमशब्दश्च पूर्वपदं कर्मधारयेस
मासेन्यतरस्यां प्रकृतिसंभवति कतरकठः २ कतमकठः २ कतरकालायः २
कर्मधारयशब्दणामन्तराद्यमिह तत्र प्रतिपदोक्ततादेव सिद्धम् आर्यो ब्राह्मणः
कुमारयोः आर्यशब्दः पूर्वपदं ब्राह्मणकुमारयो रुन्नरपदयोः कर्मधारयेसमा
सेन्यतरस्यां प्रकृतिसंभवति आर्यब्राह्मणः २ आर्यकुमारः २ आर्यशब्दोऽप्य
देततादेतस्वरितः आर्यइति किम् परमब्राह्मणः ब्राह्मणकुमारयोरिति
किम् आर्यत्वात्त्रियः कर्मधारयइत्येव आर्यब्राह्मणः आर्यब्राह्मणः राजा च
राजा च पूर्वपदं ब्राह्मणकुमारयो रुन्नरपदयोः कर्मधारयेसमासेन्यतर
स्यां प्रकृतिसंभवति राजब्राह्मणः २ राजकुमारः २ ब्राह्मणकुमारयोरि
त्येव राजत्वात्त्रियः कर्मधारयइत्येव राजो ब्राह्मणो राजब्राह्मणः पृथग्यो
गकरणामन्तराद्यम् षष्ठीप्रत्येनसि षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनस्युन्नरपदेन्यतरस्यां
प्रकृतिसंभवति नित्यप्रहसितः २ सततप्रहसितः कालइति द्वितीयासः

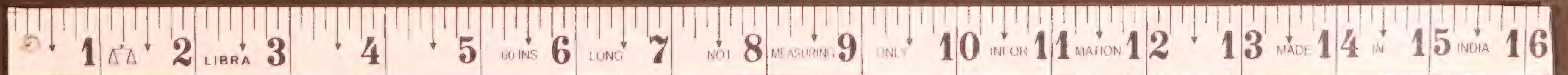

मासोयम नित्यशब्दस्तेषु वरत्नाष्टदातः सततशक्तिकर्मणि कर्तृरिवाक्तः
 यदा कर्मणि तदा गतिस्वेरेण घुदातः यदा तत्कर्तृरित्यथायादिस्वेरेणाना
 दातः नित्याद्येति किम् महत्तत्प्रदसितः ग्रामः शिल्पिनि ग्रामशब्दः पूर्वपा
 देशिल्पिवाचित्युत्तरपदेत्यतरस्योपकृतिस्वरं भवति ग्रामनापितः २ ग्रामक
 लालः २ ग्रामशब्दश्चाष्टदातः ग्रामइति किम् परमनापितः शिल्पिनीति कि
 म् ग्रामरथा राजावप्रशंसायाम् राजशब्दः पूर्वपदेशिल्पिवाचित्युत्तरप
 दंप्रशंसायामर्थेत्यतरस्योपकृतिस्वरं भवति राजनापितः २ राजकुलालः
 कर्मधारये राजगुणार्थोपेणानोत्तरपदाद्येस्यप्रशंसायाम् समामेव राज
 योग्यतया तस्य राजेति किम् परमनापितः प्रशंसायामिति किम् राजना
 पितः शिल्पिनीत्येव राजहस्ती आदिरुदातः आदिरुदातइत्यधिकृतम् ३
 तेवंतदेदितव वत्यतिमममीहागोपम्यहरागोस्तमेशाणः मुकुटेका
 र्थायाम् याजिकाश्च वेयाकराहस्तीट्टमदिसांसकः आदिरिति प्रायत्ता

जं.
काय.
५५६

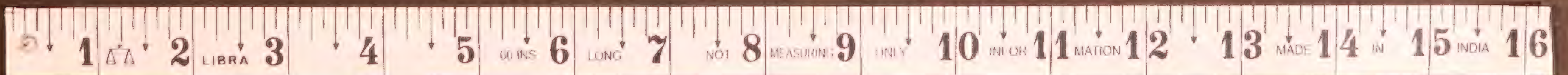
यिकागत उदात्तरतिप्रकृत्याभगालमिति यावत् सममीहारीणोपमेहो
समस्यतद्वारिवाविचष्टवपदेयम्यवाचितिहरणशब्दमस्मिन्नरपदेशाशुदा
नेभवति हारीतिचेयंयः स्वीकरोति सोभयीयतेयम्यमित्याचारनियतेदेयमु
द्यतेयम्योच्यतुप्रवृत्तआचारस्तस्मादनपेतेतेनवाप्राप्यमितिस्तूपेक्षाणाः स
कृदेकर्षायाम हलद्विपदिका हलत्रिपदिका ह्रस्वदिमासुकः संज्ञायामि
तिसममीसमासः कारनाप्रिचेतिविभक्तेरलक यातिकाश्चः वेयाकरणाह
स्तीमातलाश्चः पितृव्यगवः क्वचिदयमाचारेववस्थितः स्युयादिषुमाणा
दिदातव्ययातिकादीनांवास्वादीनिधर्म्यइतिकिम दात्तेभवति दत्तितोषः
दातिकटः दातिपल्लवः दातिवदरी दातिपिंगलः दातिमालः दातिरुदः
दातिरत्नः दातिशिल्पीः दात्यश्चर्यः दातिप्रेम्नः दातिरुदः कृटत्तणाः कृ
ददातिः शास्त्रलिमतिः आश्रममतिः तृणाकलः कुंददातिः शास्त्रलिम
तिः आश्रयमतिः दातिप्रेम्नः दातिरुदः यात्यत्रानवासनामथेयानितयुति

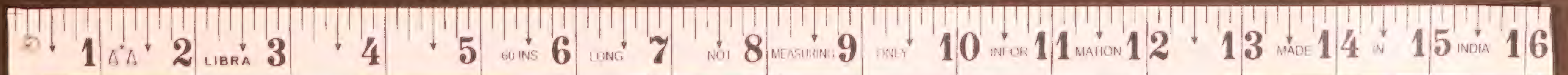
गें-
काप्र-

४५

शाह्योरन्त्याचोदेशातिवृहसंज्ञा अमहन्नवनगरेनदीचाम् नगरशाह्य
नरपदेमहन्नवशाह्वन्तिरेवंपदमाघुदात्तभवति नवेडदीचाभवति स
मिनगरे पुंडनगरम् विगटगरम् अमहन्नवामितिकिम् महानगरम्।
नवनगरम् अनुदीचामितिकिम् कान्तिनगरम् नालीनगरम् अन्नेचाव
लीद्यष्टाच अन्मशाह्यनरपदेद्यच् अच् एवंपदमवर्णातमाघुदात्तभवति
देतात्मम् गुप्तात्मम् ऊकृदात्मम् वायमात्मम् अर्वाण्डितिकिम् बृहदम्
म् अच्यञ्जितिकिम् कण्ठजलात्मम् अमहन्नवमित्येव महान्मम् नवान्म
म् नभूताधिकसंजीवमद्राशमकंजलम् भूतअधिकसंजीवमद्राशमन्
कंजलइत्येतात्त्यमेशाह्यनरपदेआघुदात्तानितभवति भूतार्मम् अधिकार्म
म् संजीवार्मम् मद्रार्मम् अशमार्मम् मद्राशमन्ग्राहणसंचातविगटदीतार्थं
मद्राशमान्मम् कंजलार्मम् संभेरम् कर्मकरवर्धितकः अहरणइतिकि
म् वाडवहरणम् वडवायाअयेवाडवः तस्यवीजनिषेकाडन्नरकालंशरीर

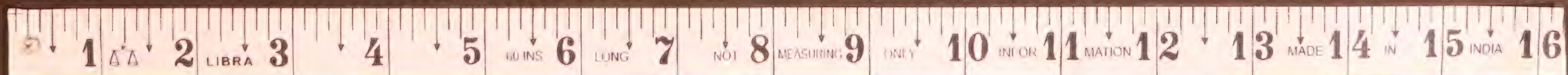
पुष्पार्थेयदीयतेहरणामितितुच्यते योपिकृत्तरोहारिसंरेणवाध्यतः
 तेतदहरणइतिप्रतिषेधेनज्ञाप्यतेतेनवाडवदायेमितिहारिस्वरःमिहोभव
 ति युक्तेच युक्तवाचिनिसमासेपूर्वपदमाधुदाज्ञेभवति गोवत्तवःश्रवत्त
 वः गोमनिन्दःश्रुमनिन्दःगोमोत्यःश्रुमोत्यः युक्तइतिसमाहितःकर्तव्यो
 तत्परोपःसुच्यते विभाषाध्यक्षे अथतशत्रुत्तरपदेविभाषापूर्वपदमाधु
 दाज्ञेभवति गोवत्तवःश्रुमोत्यः पापेशशिखिनि पापशत्रुःपूर्वपदेशि
 स्ववाचिसुत्रपदेविभाषाश्रुदाज्ञेभवति पापनाथितःपापकृत्तलःपाप
 नाकेकृत्तितेतिप्रतिपदोक्तःपापशत्रुस्यसमाताधिकरणसमाश्रितिसा
 धीसमासेनभवति पापस्यनाथितःपापनाथितः गोत्रांतेवांसिमाणावत्रास्मणे
 पुक्षेये गोत्रवाचिसन्नेवासिवाचिनोत्तरपदेमाणावत्रास्मणाइत्येतयोश्च
 तेषवाचिनिसमासेपूर्वपदमाधुदाज्ञेभवति जेवावात्स्यःयोत्रेवादानेनदास्या
 मीतिवत्स्यःसंपद्यते सजेवावात्स्यइतिदिष्यते भार्योसोश्रुतःभार्याप्रधानत

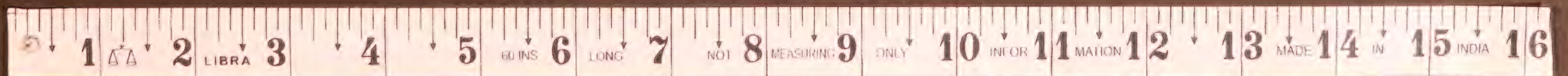
ॐ.
काप्र.

५५८

यामश्रुदपत्यस्यदेयः वशात्रस्मकृतेयः ब्रह्मकृतशत्रुः शुभ्रादिषुपद्यते गोत्र
श्रुतेवासीकमारीदाताः कमारीवायणीयाः श्रुतेरौकीयाः श्रुतनपाणिनी
याः कमार्यादिलाभकामाः दातादिभिः प्रोक्तानिशस्यार्थीयेत तद्धिष्ठा
तोवाप्रतिपद्यतेतयवेदियन्तेश्रुतेवामिमाणावभिज्ञामाणवः भित्तान्तये
हमितिमाणावोभवति माणावब्राह्मणदासीब्राह्मणह्यवलीब्राह्मणः भय
ब्राह्मणः श्रद्धाब्राह्मणः योभयाद्ब्राह्मणः संपद्यते अत्रयस्यात्मसमासलक्ष
णोक्तान्ति संपद्येवंतत्रसमासः कार्यः गोत्रादिधितिकिम दासीश्रुतियः देय
इति किम महाब्राह्मणः श्रुतानिमैरेये मैरेयशत्रुउत्तरपदेतदंगवाचीति
पूर्वपदायाश्रुदाज्ञानिभवन्ति गुरुमैरेयः मधुमैरेयः मधुविशेषोमैरेयः तस्य
गुरुविकारस्यगुरुगंभवति मधुयिकारस्यापिमधुश्रुगंभवति श्रुगानीति
किम पुरममैरेयः मैरेयइति किम पष्ठासवः फलासवः भक्ताख्यातदृष्टेषु
भक्तमत्रतदाख्यास्तदंशेषुत्तरपदेष्टाश्रुदाज्ञानिभवति भित्तकंसः भाजीकंसः

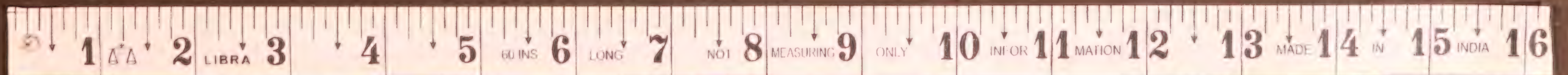

आणाकंसः भक्ताख्याति किम् समाशालयः समशाने समाश इति क्रिया
 मात्रमुच्यते तदर्थे धितिकिम् भित्ताप्रियः बहुव्रीहिरयमत्र पूर्वपदमन्तोदा-
 त्तम् गोविडालसिंहसैन्यवेषूपमाने गोविडालसिंहसैन्यवश्येनेषूपमान-
 वाविष्टरपदेशु पूर्वपदमायुदात्ते भवति धान्यगवः हिरण्यगवः गोविडालः
 भित्ताविडालः आणाविडालः सिंहदण्डासिंहः काष्ठसिंहः सैन्यवसक्तसैन्यवः पा-
 रसैन्यवः धान्यगौरिवेति विदित्यव्याच्चादेशकृतिगणताडयमिते व्याच्चादिभिर्
 तिसमासः उपमानार्थापियथासंभवे यथाप्रसिद्धिश्चेत्यारितव्यः गवाकृतिसन्नि-
 वेशिते गवशब्देनोच्यते उपमान इति किम् परमसिंहः अके जीविकार्थे अक-
 प्रत्ययान्ते उत्तरपदेशु जीविकार्थवाचिनिसमासे पूर्वपदमायुदात्ते भवति दन्तलो-
 लकः नाबलेखकः अवस्करशोधकः नमणीयकारकः दन्तलेखादिभिर्येषां
 जीविकान्तयवमुच्यन्ते नित्यं कीडा जीविकयोरिति समासः अक इति किम् दम-
 णीयकान्ता जीविकार्थ इति किम् इति भित्तकोमेधारयसि प्राचो कीडायाम्

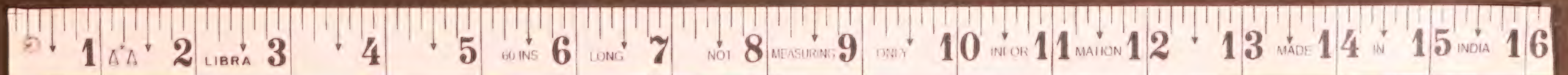

ॐ.
काय.
५५॥

प्रागे..... नोपाक्रीडातद्वाचिनिसमासेअकप्रत्ययान्तउत्तरपदेपूर्वपदमायु
दाज्ञभवति उद्दालकपुष्पभेजिका वारणपुष्पप्रवायिका मालभेजिका ताल
भेजिका संतायामिति एतुल नित्यं क्रीडाजीविकयोरितिसमासः प्राचामिति।
किम् जीवपुत्रप्रवायिकाः इयमदीचो क्रीडा क्रीडायामितिकिम् तवपुत्रप्र
वायिकापर्याये एतुल्यप्रयोगम् अणिनियुक्ते अलान्तउत्तरपदेनियुक्तवाचि
निसमासे पूर्वपदमायुदाज्ञभवति छत्रधारः तर्णीधारः भेगारधारः कमंडल
शब्दः नियुक्तरितिकिम् कोडलावः शबलावः शिलिनिवाकृजः शिलिवाचि
निसमासे अलान्तउत्तरपदे पूर्वपदमायुदाज्ञभवति सचेदाकृजो नभवति ते
त्रवायो बालवायः तत्रवायः शिल्पिनीतिकिम् कोडलावः अकृज इतिकिम्
ऊंभकारः अयस्कारः संतायाम संतायोविषये अलान्तउत्तरपदे पूर्वमायुदा
ज्ञभवति सचेदाकृजः परो नभवति तंत्रवायो नाम कीटः बालवायो नाम पर्व
तः अकृज इत्येव वर्यकारो नम ब्राह्मणः गोतर्तियवपाले गोतर्तियवश्ये

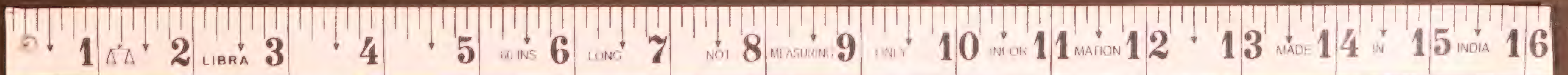

तानि पूर्वपदानि पालशब्दे उत्तरपदे आशुदात्तानि भवेति गोपालः तं त्रिपालः य
 वपालः अनियुक्ताश्च आरंभः गोतेति यवमिति किम् वत्सपालः पाल इति किम्
 गोरक्षः पिति पित्यन्त उत्तरपदे पूर्वपदमाशुदात्तं भवति पुष्पादारी फलदा
 री पणिदारी उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव उपमानवाचि पूर्वपदमाशुदात्तं भव
 ति शब्दार्थप्रकृतावेव पित्यन्तरपदे परे उपक्रोशी धांतविगर्वास्त्रमादी उपमा
 नशब्दाणां विषयविभागार्थं मस्य सर्वस्य च शब्दार्थप्रकृताविति किम् ह्रस्ववेचो ह
 क्रोषेत् प्रकृतिग्रहाणं किम् प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गतिरेपेता शब्दार्थस्तत्र यथा
 स्यात् इदमाभूत् गर्दभोश्चारी कोकिलाभ्यवहारी एवकारकराणामुपमानाव
 धारणार्थं शब्दार्थप्रकृतौ उपमानमनमानं वाशुदात्तं भवति सिंहविनन्दी पु
 स्करजल्यी युक्तोरोत्पादयश्च युक्तोरोत्पादयः समासाश्चाशुदात्ता भवन्ति युक्तोरो
 दी आगता योर्धो आगतवंची आगतप्रहारी एते पित्यन्ताः नीतानीत्यस्येवोदाहर
 णार्थाः पदान्ते पूर्वपदोत्तरपदनियमार्थं इति केचित् इदमाभूत् हस्तारोही यु

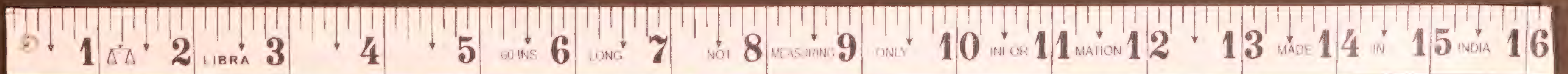

ॐ.
काप्र.
५६

ज्ञाध्यायी आगतमत्स्यः दीरहोताभेगिनीभर्तौयाजकादिनात्स्यधीममासायते य
कशितियात एकःशितिःपादोस्येतित्रियदोवह्वीहिः तस्यनिमित्तसरवलीयस्त
दन्तोदात्तनेशामित्याधुदात्तनेविधीयते एवमपिनार्थयतेनङ्गोतेदिगावितिमि
हत्तात एवेतदितापकार्यमेवेतेजाययति शित्यन्तस्योत्तरपदेदिगुस्वमेनभवति
तेनदिशितियादित्यत्रतिशब्दउदात्तोभवति निमित्तसरवलीयस्तस्याप्येकशिति
पात्सरवचनेतापकेवर्णयन्ति पात्रेसमेतादयश्चयुक्तोत्तादयस्ततस्तेषामधुदा
त्ताभवन्ति दीर्घकाषत्तषभाष्टवदंजे दीर्घान्तपूर्वपदमकाषत्तषभाष्टवदइत्येता
नचजे उत्तरपदेआधुदात्तानिभवन्ति केवीजःशामीजःकाषजःतषजःभाष्टजः
वदजः श्रुत्यात्पूर्ववह्वः जेउत्तरपदेवह्वः पूर्वपदेस्योत्यात्पूर्वमुदात्तंभवति उ
पसरजःमन्मरजःशामलकीजःवदरीजःवह्वइतिकिंदग्यजानित्वाणानि आ
मेतिवसन्तः ग्रामशब्दउत्तरपदेपूर्वपदमाधुदात्तंभवति उश्रुत्रिवमहाचिनभ
वति पूर्वग्रामःवणिग्रामःग्रामशब्दउत्तरमहवादी देवग्रामःदेवस्वामिकइत्य

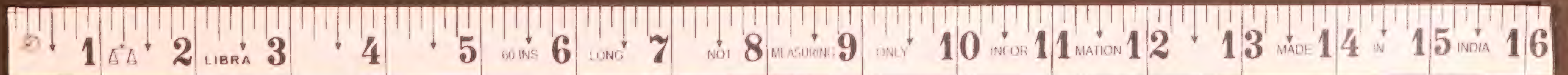

यः अनिवसन्ति इति किम् दाक्षिण्यमः माह किग्रामः दाक्ष्योरिव संतियस्मिन्ना
 मेसपवेविपदिष्यते वोषादिषु च वोषादिषु चोत्तरपदेषु पूर्वपदमाधुसमासोतो
 दाक्षमेवात्र भवति आधुदाज्ञप्रकरणे दिवोदासादीनाम्बनस्यादिदिहदाज्ञो भवति
 तीवक्तव्यम् दिवोदासाय गायतवज्रायाय दाक्ष्ये अंतः अंतरेत्येतदधिकृत्योत्तरे
 यद्वक्ष्यामः पूर्वस्य तउदाज्ञो भवतीत्येवं तदेदितव्यं वक्ष्यति सर्वगुणकार्त्तम् स
 र्वं येतः सर्वकृत्सः प्रागुत्तरपदादिरित्येतस्मादयमधिकारो वेदितव्यः सर्वगुण
 कार्त्तम् सर्वशब्दः पूर्वपदगुणकार्त्तम् वर्तमानमन्तोदाज्ञे भवति सर्वकृत्सः सर्व
 महान् सर्वभित्तिकिम् परमश्रेतः आश्रयव्याप्तापरमं श्रेतमेति गुणकार्त्तम्
 वर्तते गुणग्रहणं किम् सार्वभौवणः सर्वगजतः कार्त्तम् इति किम् सर्वेषां श्रे
 ततरः सर्वश्रेतः गुणांतरेण समामसरलोपश्च वक्तव्य इत्येवमत्र समामसरलो
 पश्च संज्ञायामिति निकाययोः संज्ञायामिदं निकाय इत्येतयो रुदाज्ञ
 पदयोः पूर्वपदसंज्ञोदाज्ञे भवति अंजनागिमिः निकायेशायं निकायः चैः वि

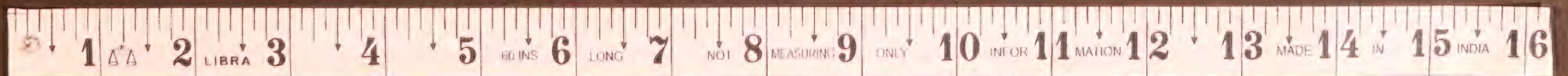

जं.
काप्र.
४६

लिनिकायः पोरिनिकायः संज्ञायामितिकिम परमगिरिः ब्राह्मणनिकायः कुमार्यं
वयसि कुमार्यं मुत्तरपदे वयसि गम्यमाने पूर्वपदमेतोदात्तं भवति बृहज्जुमारी कुमा
र्यशब्दः पुंसामहानभिसेयोगमात्रमपादाय प्रवृत्तौ बृहादिभिर्वयोविशेषवचनेः स
मानाधिकरणो भवति तच्च वयसि बृहदहोते न कुमारत्तमेव वयसीति किम परम
कुमारी उदके केवले अकेवले मिश्रम् तदा वितिसमास उदके उदकशब्द उन्न
रपदे पूर्वपदमेतोदात्तं भवति गुरुमिश्रमुदकम् गुडोदके तिलोदकम् तंडुलोद
कम् स्तरेकते एकदेशः स्वरितो वा नुदात्ते पदादाविति पदे स्वरित उदात्तो वा भव
ति अकेवल इति किम् शीतोदकम् कृसोदकम् दिगोक्तौ दिगावुत्तरपदे
क्रतवाविति समासे पूर्वपदमन्तोदात्तम् भवति गर्गत्रिरात्रः जनकत्रिरात्रः क्रम
त्सप्तरात्रः गर्गाणां त्रिरात्रः गर्गत्रिरात्रः दिगाविति किम् अतित्रिरात्रः अचश्चिन्नाद
मोदात्तः क्रताविति किम् विल्वसप्तरात्रः विल्वशतस्य विल्वहोमस्य वा सप्तरात्रो
विल्वसप्तरात्रः सभायां न पुंसके सभाशब्द उन्नरपदे न पुंसकलिंगे समासे पूर्वपद

मेतोदात्तं भवति गोपालसभम् पशुपालसभम् दामीसभम् स्त्रीसभम् सभा
 यामितिकिम् ब्राह्मणेनम् नपुंसक इतिकिम् राजसभा ब्राह्मणसभा सभा
 याः प्रतियत्नम् नपुंसकलिंगोदत्ते इतिरमणीयसभम् ब्राह्मणकुले
 नभवति पुरेशाचाम् पुरशाहउत्तरपदेशाचोदेशोर्ध्वपदमेतोदात्तं भवति लला
 दुपुरम् शशदत्तपुरम् कोत्तीपुरम् नान्दीपुरम् प्राचामितिकिम् शिवपुरम् ॥
 अरिष्टगोफ एवम् अरिष्टगोफ इत्येव एव पुरशाहउत्तरपदेशोर्ध्वपदमेतोदात्तं भ
 वति अरिष्टपुरम् गौरपुरम् पूर्वग्रहणम् किम् इहापियथास्यात् अरिष्टश्रित
 पुरम् गौरभृत्पुरम् नहस्तिनहलकमार्देयाः हस्तिनहलकमार्देय इत्येतोश
 हाः पूर्वपदानि पुरशाहउत्तरपदेशोर्ध्वपदानि भवेति हस्तिनपुरम् हलकपु
 रम् मार्देयपुरम् महोरपत्य इति शुभादिनाहूक मार्देयाः कसूलकूपकंभशाल
 विले कसूलकूपकंभशाला इत्येतानि पूर्वपदानि विलशाहउत्तरपदेशोर्ध्वपदानि
 निभवेति कसूलविले कृपावलम् कंभविलम् शालाविलम् कसूलादिग्रह

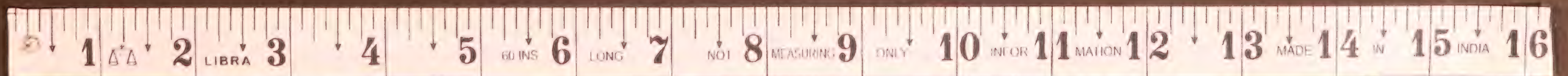

जे
काप्र.
४६२

लोकिस मर्यविलम विलशतकिम क्रमलसामी दिक्कहाग्रामजनपदाख्यान
वानराटेषु दिक्कहापूर्वपदान्येतोदाज्ञानिभवेति ग्रामजनपदाख्यानवाचिष्टत्र
पदेषु वानराटशब्दोचपूर्वेषुकामशामी अपरेषुकामशामी पूर्वकसमस्तिका॥
अपरकसमस्तिका जनपदपूर्वपंचालः अपरपंचालः आख्यानपूर्वाविमानक
म अपरविमानकम पूर्वयायातम अपरयायातम अविमानकमधिकृत्यक
नोयंयोविमानकः तथायायातः वानराटपूर्ववानराटम अपरवानराटम शा
ह्यहाणकालवाचिनोपिदिक्कहस्यपरिग्रहार्थम आचार्योपसर्जनोतेवासिनि
आचार्योपसर्जनान्तेवासिवाचिन्यत्रपदेदिक्कहाअनोदाज्ञाभवेति पूर्वया
णिनीयाः अपरपाणिनीयाः पूर्वकाशकृत्ताः अपरकाशकृत्ताः आचार्योप
सर्जनशतकिम पूर्वकाः अन्तेवासिवाचिनीतिकिम पूर्वमाणिनीयंशास्त्र
म उत्तरपदद्वयोसर्वेच उत्तरपदेसर्वशब्दोदिक्कहाअनोदाज्ञाभवेति सर्वे
पोचालकः पूर्वपोचालकः उत्तरपोचालकः ससर्वादिक्कहेभ्योजनपदस्येति

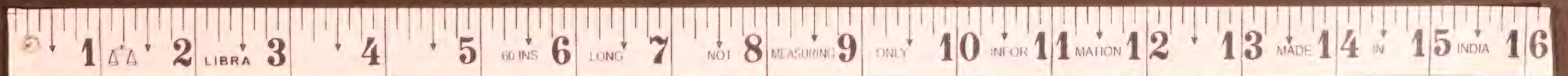
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MADE IN INDIA

तदेतविधिनाजनपदलक्षणोवुज्यत्ययः समर्थावाजनपदस्यदिशोमद्राणामिति।
चोत्तरपदवृद्धिः अधिकारलक्षणादिहनभवति सर्वभासः सर्वकारकः बहुव्रीहो
विषयसंज्ञायाम् बहुव्रीहौसमासेविशेषाद्दः एवंपदसंज्ञायाविषयेन्तोदात्तंभव
ति विशेषदेवाः विषयशाः विषयमहान् एवंपदप्रकृतिसंज्ञायापुदात्तंश्राप्तम् बहुव्री
हावित्तिकिम विषयवतेदेवाः विषयदेवाः संज्ञायामितिकिम विषयदेवाअस्यविषयदेव
विषयामित्रः विषयानिनः इतिउसंज्ञायामित्रानिनयोरित्येतद्भवतिपरत्वात् बहुव्रीहा
वित्येतदधिक्रियतेप्रागव्यायीभावसंज्ञाहानात् उदराशेषेषु उदराअश्वरुते
घृत्तरपदेषुबहुव्रीहौसमासेसंज्ञायाविषयेएवंपदसंज्ञायात्तंभवति वृकोदरः दा
मोदाः हयश्वः योवनाश्वः सर्वाणामेषुः महेषुः क्षेत्रे क्षेत्रेवगम्यमाने उदराअ
श्वरुतेषुउत्तरपदेषुएवंपदसंज्ञायात्तंभवति ऊँदेदरः चहोदरः उदराअश्व कद
काश्वः स्यादिनाश्वः अश्वरुप्रतिवातेषुः वलाचलेषुः अचदरः सदररुतानाज्जुभ्या
मित्येतद्भवतिप्रतिषेधेन नदीवत्यात् बहुव्रीहौसमासेवत्युत्तरपदेनयत्तंए

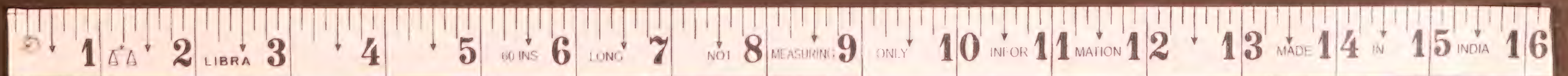

शं-
काप्र-
५६२

वेपथुमन्तोदात्तेभवति गागीवेधुः वात्सीवेधुः नदीतिकिम ब्रह्मवेधुः ब्रह्मश
ब्रह्माधुदात्तः वेधुनीतिकिम गागीप्रियः निष्ठापसर्गसर्वान्यतरस्याम बह्व्री
होममासेनिष्ठातमयसर्गसर्ववेपथुमन्तोदात्तेभवति अन्यतरस्या प्रक्षालितपा
दः प्रथोतमुखइतियादिमावशाहः स्वागवाचीतदापक्षेमावेसागमित्येतद्वति
नचेत्सर्वेपथुप्रकृतिस्वरत्तेनगातिरनेतरतिआधुदात्तः निष्ठातिकिम प्रसेवा
मावः उपसर्गसर्वेतिकिम शुक्लमावः उत्तरपदादिः उत्तरपदादिरित्येतदधि
कृतेपदितरुधमवक्रमिष्यामउत्तरपदस्यादिरुदात्तोभवति इत्येवंतदेदित्ये
वत्यातिकर्णोर्वाणलक्षणात् शुक्लकर्णः कृष्णकर्णः दात्रकर्णः उत्तरपदस्येते
तदापादपरिममासेः आदिरितिप्रकृत्याभगालमितियावत् कर्णोर्वाणलक्षणा
त् वर्णावाचिनोर्लक्षणावाचिनश्चकर्णशब्दउत्तरपदंबह्व्रीहोममासेआधुदात्त
भवति शुक्लकर्णः कृष्णकर्णः लक्षणात् दात्रकर्णः शंक्रकर्णः कर्णोर्लक्षणा
त्येतिदीर्घतम लक्षणामितियेषूनांविभागनायनार्थम् दात्रशंक्रप्रतिश्रुयकांचि

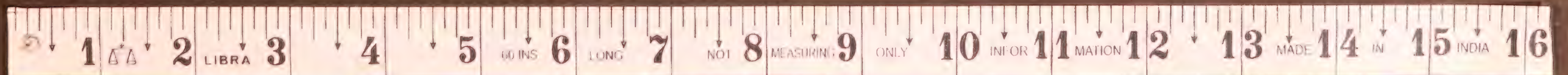

केकालादिषु यत्क्रियते तदिहा रक्षते कर्ण इति किम् सेतपादः कूटशृंगः वर्णाः
 ललाणादिति किम् शोभनकर्णीः यतो यम्ययोश्च सेतायामोपमेव यो बह्वीदि
 स्तदेते कर्णाः शब्द उन्नयदमायुर्भवति रुशिकर्णाः मणिकर्णाः ओपमेगो कर्णः
 वरकर्णाः कंठः पृष्ठीवा जेचं कंठः पृष्ठीवा जेचा इत्येता नुन्नयदानि बह्वी
 होममामे सेतोपम्ययोगा युदानि भवन्ति शितिकंठः नीलकंठः सेतायाम्
 रकंठः उष्ट्रकंठः ओपमे पृष्ठा इष्टः नागपृष्ठः सेतायाम् गोकुष्ठः प्रजपृष्ठः
 वासुग्रीवः नीलग्रीवः दशग्रीवः सेतायाम् अश्वग्रीवः गोग्रीवः ओपमे जेचानादी
 जेचः तालजेचः सेतायाम् गोजेचः अश्वजेचः पणजेचः ओपमे शृंगमवस्थायेच
 शृंगशब्द उन्नयदमवस्थायापम्ययोश्च बह्वी होममामे अयुदानि भवन्ति उन्नय
 गः हंगुलशृंगः गंगुलशृंगः अत्र शृंगे द्वमनादिकृता गवादेव विशेषावस्था से
 तायाम् अश्वशृंगः ओपमेगोशृंगः मधुशृंगः अवस्थादिवृत्ति किम् स्थूलशृंगः
 तजो जरमरमि त्रस्तः नजः परे जरे मरमि त्रस्तशब्दा बह्वी होममामे अयुदानि

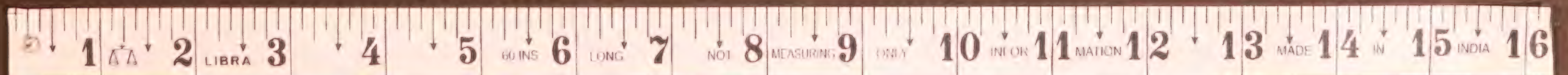

ॐ.
काप्र.
६६५

भवन्ति अजयः अमरोमित्रः अमृतः परशोपप्रत्ययात्तद्व्यते मराणामरश्चि नम
इति किम् ब्राह्मणमित्रः जरादय इति किम् अशत्रुः तन्मभ्यामित्यत्र यदान्तोदा
नने भवति सोमनसी अलोमोषसी सोः परं मन्त्रन्त समन्तवोत्तरपदे वरु व्रीहोम
मामे आशुदात्रे भवति लोमोषसी वर्जयितासु कर्मासयमा सशामो सप्रयिमा
असन्ते सयशाः ससूत सधुत सौराति किम् कृतकर्मः कृतयशाः मनसीति कि
म् साराजासतला अलोमोषसीति किम् सलोमासूयाः अनितमिन्मृदणाथेव
तावानर्थे केन वेत्यनर्थक्योऽपि मतसौरिहयदणाम तन्मभ्यामित्यस्यापवादः क
पिन्नपूर्वोमिते तद्वर्तितयतात् सकर्मकः सस्वातस्कः कृतादयश्च कृतादयः
सोत्रेव वरु व्रीहोमामे आशुदात्रा भवन्ति सकृतः सदृशीकः कृतदृशीकः प्रती
कप्रकृतिकवाह्यभग आशुदात्रे तद्व्यच्छन्दसि आशुदात्रे यत्तद्व्यच्छन्दरूपतद
तिव वरु व्रीहोमामे सशहात्परमन्त्रपदमाशुदात्रे च्छन्दसि विषये भवति स
द्यास्तासुरयामनेये मन्त्रिस्त्रेणाथरयशाहावाशुदात्रो आशुदात्रमिति किम्

यासकाहः बाहुशब्दः प्रत्ययस्येणान्तोदात्तः द्यजितिकिम् सदिरणः वीरवी।
 यौच वीरवीर्येऽन्तेतोषोऽसोरुत्तरोवह्व्रीहोसमासेच्छन्सि विषयेऽप्युदात्तो
 भवतः सवीर्यान्तेस्त्ववीर्यस्यतयः स्यामवीर्यशब्देऽप्यत्ययान्तः तत्रयतोना
 वश्याप्युदात्तत्वेनभवतीत्येतदेववीर्यशब्दोऽप्युदात्तपकेतवदितिपूर्वोऽसिद्धेऽप्य
 त कूलतीरतूलमूलशालादासममवयीभावे कूलतीरतूलमूलशालाअ
 त्सममइत्येतात्पुनरपदानिद्वयीभावेसमासेऽप्युदात्तानिभवंति उपकूलम्
 परिकूलम् उपतीरे परितोरम् उपकूलम् परितूलम् उपमूलम् परिमूलम्
 उपशालम् परिशालम् उपरत्नम् प्रवृत्तम् सुषमम् विषमम् उष्णम् ति।
 ध्वप्रभृतिष्वेतेपद्यन्ते कूलादिग्रहणंकिम् उपकुंभम् अवयीभावइतिकि
 म परमकूलम् उत्तमकूले पर्यादिभ्यः कूलादीनामाप्युदात्तंभवति विप्रतिषे
 येनभवति परिकूले उपकूलम् कंसमकुश्रूपायकोऽद्विगो कंसमकुश्रूपा
 यायकोऽइत्येतानिउत्तरपदानिद्विगोसमासेऽप्युदात्तानिभवन्ति द्विकंसः त्रिकं

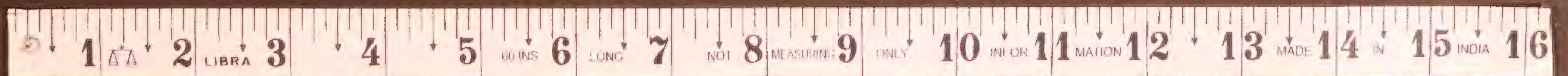

ॐ.
काप्र.
५६५

सः हिमत्यः त्रिमत्यः द्विष्टूर्यः त्रिष्टूर्यः द्विपाद्याः त्रिपाद्याः द्विकोडम् त्रिकोडम् त्रि
कोडम् द्विगावितिकिम परमकेसः तत्पुरुषेर्षालायां नपुंसके शालाशाखा
लेनपुंसकलिंगे तत्पुरुषे समामे उन्नयदमा घुदात्ते भवति ब्राह्मणशालम् त
त्रियशालम् विभाषामेनामराच्छायेति नपुंसकलिंगता तत्पुरुषश्चिकिम
दृष्टशालम् ब्राह्मणकुलम् शालायामितिकिम ब्राह्मणमेनम् नपुंसकश्चि
किम् ब्राह्मणशाला कन्याच तत्पुरुषे समामे नपुंसके कन्याशाखा उन्नयदम्
घुदात्ते भवति सोशमिकन्यम् आदकन्यम् चणकन्यम् संतायां कन्याशीने
धितिनपुंसकलिंगता यष्टे समामयेते नपुंसकश्चि वदात्तिकन्या आदिष्टिह
णादीनाम् कन्याले तत्पुरुषे समामे नपुंसके चिदाणादीनाम् आदिरुदात्ते भव
ति विदिगाकन्यम् मडकन्यम् मडश्चितिकेचित्पठन्ति मडकन्यम् विदि
गा मड मड वेडल महापटाद्व चेत्तालकाणि ऊकृदाचिक्रिण आदिरिति
वर्तमानेषु नगदिशाणाम् पूर्वपदा घुदात्तेषु चेलवेटकटककाङ्गदायाम्

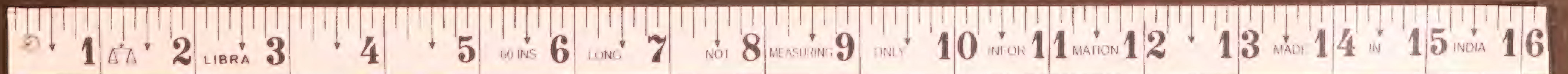

चेलसेटकटककोइइत्येतासुत्ररपदानिगदीयोगस्थमानायामाघुदाज्ञानि।
 भवन्ति चेलपुत्रचेलम् भार्याचेलम् खेट उपातत्वेदम् नगरावेदम् कट्ट
 उदधिकट्टकम् दधिकट्टकम् कांड भूतकांडम् प्रजाकांडम् चेलचिसाट्ट
 श्वेतपुत्राङ्गीनागहंतत्रपुत्रश्चेलमिवेतिविरहव्याघ्रोदराकृतिगणात्ताडपमि
 तेव्याघ्रादिभिर्गतिस्मामः गदीयामितिकिम् परमचेलम् नचेरमुपमानम्
 वीरमत्तरपदमुपमानवाचितत्पुरुषेष्टाघुदाज्ञेभवति वसंवीरमिववसवीर
 म् पटवीरम् केवलवीरम् उपमानइतिकिम् परमवीरम् यलालसूयशा।
 केमिष्टे यललसूयशाकइत्येतासुत्ररपदानिमिश्रवाचिनितत्पुरुषेष्टमामे
 आघुदाज्ञानिभवन्ति गुरूपललम् हृतयललम् हृतसूयः मूलकसूयः हृत
 शापम् मृदुशापम् गुरेनमिश्रेयललम् गुरूपललम् भक्षेणामिश्रीकराणि
 तिसमामः मिश्रइतिकिम् परमयललम् कूलसूदसूलकर्षासंज्ञायाम् कूल
 सूदसूलकर्षइत्येतानि उत्तरपदानितत्पुरुषेष्टमामेष्टायांविषयेष्टाघुदाज्ञा।

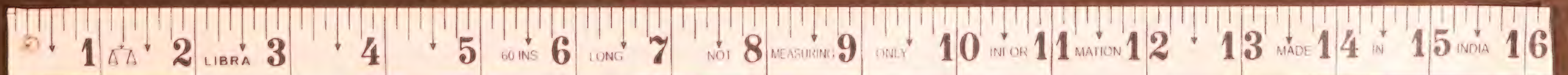

ॐ
काप्र.
४६६

तिभवन्ति दातिकूलम् माहकिकूलम् देवसूदम् भांशीसूदम् भांशयनास्या।
ली माहकिसूली दातिकर्षः माहकिकर्षः ग्रामनामयेयान्तेतानि स्यलग्रह।
णोलिंगविशिष्टतास्यलीशाहोपिदत्ते ज्ञानपदकंदेत्यत्रदीप्त संज्ञायामिति।
किम् परमकूलम् अकर्मधारयेराज्यम् कर्मधारयवर्जितेतत्पुरुषसमासेरा
ज्यम् अकर्मधारयइति किम् परमराज्यम् वेलराज्यादिषुदिसरादवयवसंगोभ
वति ब्राह्मणराज्यम् क्षत्रियराज्यम् अकर्मधारयइति किम् परमराज्यम्
वेलराज्यादिषुदिसरादवयवसंगोभवतिविप्रतिषेधेन ऊचेलम् ऊराज्यम् वर्णा
दयश्च वर्णइत्येवमादीन्पुत्रपदात्तकर्मधारयेतत्पुरुषसमासेप्राप्तुदात्ता।
तिभवन्ति वासदेववर्णः अर्जुनवर्णः वासदेववर्णः अर्जुनपदइत्यर्थः अ
कर्मधारयइत्येव परमवर्णः वर्णादयः शान्तियदिकेषुनपठन्ते दिगादिषु
तवर्णः एतेत्येवमादयोपेपठिन्तास्तपवतत्पयान्तावर्णादयइहदत्ते
पुत्रः पुंभ्यः पुत्रशब्दः पुंशब्देभ्यउत्तरपदेतत्पुरुषसमासेप्राप्तुदात्तभवति कौच

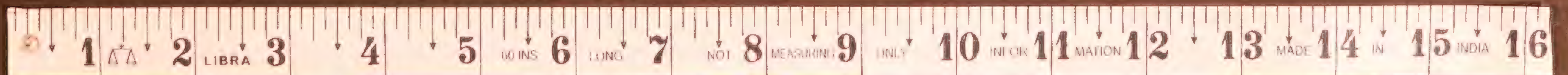

टिपुत्रः दामकपुत्रः मादिसकपुत्रः पुत्र इति किम् विस्मयितृयिता पुंभ्य इति किम्
 गागौपुत्रः नचाटगजर्दिकं पुत्रताताविभ्यः आचार्यः उपाध्यायः राजा ईश्वरः
 अतिजोयातकः संयुक्ताः सीसंबन्धिनः स्यात्तादयः तातयो मातृपितृसंबंधिपत्वा
 यवाः तदाविभ्य उन्नरपुत्रशब्दो नाघुदात्तो भवति आध्यायद्वारात्सूर्यस्य पर्या
 यागो विशेषणो वशद्वारात् आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः शाकजायनपुत्रः राज
 पुत्रः ईश्वरपुत्रः नन्दपुत्रः अतिवपुत्रः दोतपुत्रः संयुक्तपुत्रः संबंधिपुत्रः स्यालपुत्रः
 तातिपुत्रः बांधवपुत्रः भ्रातृपुत्रः अतो विद्यापो निसेवेयेभ्य इति षष्ठा अलक पु
 त्रस्ये प्रतिषिद्धे समामोतो दात्तमेव भवति ह्रां दीनि प्राणिषष्ठाः ह्रां दीन्यत्र
 रयदानितत्पुरुषसमासे अश्राणिवाचिनः षष्ठे तात्पराणां घुदात्तानि भवन्ति मश
 ह्रां मसरह्रां म अश्राणिषष्ठा इति किम् मत्स्यह्रां म ह्रां करिपकरिवश
 निकशाकटदात्ताकृत ऊर्ध्वम दलप चमसी विकृता चोल ह्रां दीन्यश्राण
 पयदादिनि सूत्रस्य पाठान्तरम् तत्रोपग्रह इति षष्ठ्यंतमेव पूर्वोच्योपचारेण गृह्य

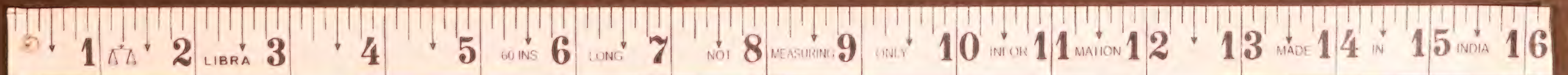

ॐ.
काप्र.
५६

ते षट्चकोशदीनि षट्चसर्वोक्तातिकोशदीन्मन्त्रयदात्मप्राणिसंस्थाः पराणा
बुदाज्ञानिभवन्ति कोशेर्गर्हायामित्युक्तमगर्हायामपिभवति दर्भकोशम शरको
इम चीरमपमानमित्युक्तमनुपमानमपिभवति दर्भचीरम ऊंभचीरम पल्ल
सूयशाकम मिश्रमित्युक्तमभिप्रेषिभवति तिलपल्लम मुद्गसूयः मूलकशा
कम कुलसूदस्यलकषोः संज्ञायामित्युक्तं प्रसंज्ञायामपिभवति नदीकुलम॥
समुद्रकुलम् पश्चिन्तिकम् राजसूदः अप्राणिसंस्थाइतिकम् देवदत्तस्यकोश
म देवदत्तकोशम् ऊंदेवनम् ऊंरमित्येतदन्तरपदेवनवाचितस्यरुषसमामेष्टा
बुदाज्ञेभवति दर्भऊंरम् शरऊंरम् वनमिन्तिकम् मृत्ऊंरम् प्रकृताभगालि
भगालवाच्यन्तरपदेतस्यरुषसमामेष्टप्रकृतिसंभवाति ऊंभीभगालम् ऊंभीक
पालम् ऊंभीनदालम् भगालदयामयोदात्तः प्रकृत्येत्येतदधिकृतमेतद्विषया
वर्द्धरितवाम शितेन्नित्यावद्धृज्ज्वीदावभमत शितिशास्त्रात्यरन्तित्येयदवद्ध
मन्त्रयदेभमस्यवर्जितवद्धृज्ज्वीदौसमामेतत्प्रकृतिसंभवाति शितियादौशास्त्रमः

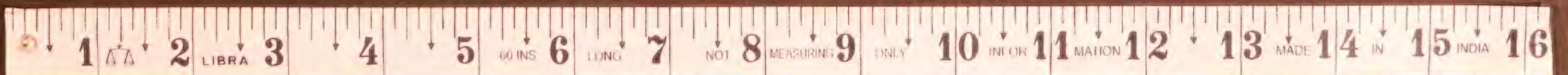

शितोऽः पादशोऽवृष्टादितादायुदात्तः श्रंसोऽष्टाद्वौ प्रत्ययस्य नितात शितिः
 तिकिम दर्शनीयपादः नित्यग्रहणां किम शितिककृत कऊदस्यावस्थायां लो-
 पोविधीयते तत्रावस्थायामन्वयशितिककृतदशति बह्वन्तरपदे भवति तन्ति
 त्योवह्व अवह्वः कइतिकिम शितिललाटः बह्वीहावितिकिम शितेपादः
 शितिपादः अभसदितिकिम शितिभसत शितिषाष्टः अष्टुदात्तः पूर्वपदप्र-
 कृतिसरापवादेययोगः गतिकारकोपपदात्कृत गतेः कारकाडपपदा-
 अपरंकृतमन्तरपदे तत्पुरुषसमासे प्रकृतिसरा भवति प्रकारकः प्रकरणा-
 कारकात् इध्रश्चरः पलशशाततः प्रमश्चकत्यतः उपपदात् ईषत्करः सक-
 रः उक्करः सर्वत्रैवलित्तरः गतिकारकोपपदादितिकिम देवदत्तस्य कारकोदे-
 वदत्तकारकः देवदत्तस्य तिशेषलक्षणाय ही कृद्गुहो विस्मयार्थम् प्रयवति
 तसाम् प्रयवति तमामित्यत्र उवाचने तसमासे कृते यश्चादाम् तत्रमतिशिष्टता-
 दामयवसरो भवतीत्येके प्रयवति देशपाद्ये तद्गुहोऽष्टपतयत् उभेवनस्य

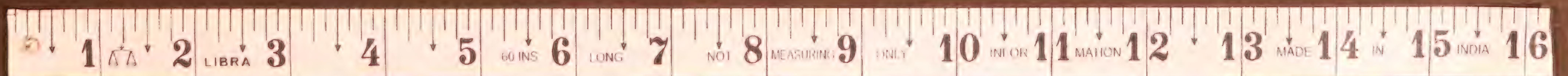

ॐ.
काप्र.
४६८

दिषुयुगपत् उभेएवोपदेशयदेवनस्यत्यादिषुयुगपत्प्रकृत्यासरेभवत् युगप
ब्रह्माण्डपर्यायनिवृत्तार्थम् वनस्पतिः ब्रह्मस्पतिः वनस्पतिब्रह्मस्पतिशब्दावायुदात्रो
पारस्करप्रभृतितात्पर्यम् ब्रह्मस्पतिः ब्रह्मतांयतिः तद्ब्रह्मत्योः करयत्योः चौरदेवा
तयोः सदृशोपश्रुतिसदृशकारलोपश्च ब्रह्मदित्यंतोदात्रतत्रकेविदेवैवायुदात्रत
त्रिपातयन्ति शचीयतिः शचीशब्दः कृदिकारादक्लिनइतिङीष्मन्तादलोदात्रः
केचिच्छांद्वादिषुपठन्ति तेषामायुदात्रः तन्नपात् तनोतेरौणादिकरुष
त्पयान्तः तन्नन्तोदात्रः नपात् नपाति नपातयति वानपात्किर्येन्तोतथाएव
पादिमायुदात्रोनिपातितः तत्वाः नपात् तन्नपात् नराशंसः नराशस्मिन्ना
सीताशंसन्ति नरायतेशंसन्तीतिवानराशंसः तन्नयइत्यवन्तोतराशब्दायु
दात्रः शंसशब्दोपिचमन्तः अन्येषामपिरुष्यत इतिदीर्घेतेभुनः शोयः भुनइव
शोयोस्येतिब्रह्मदीर्घः तत्रेशुष्कलांगूलेषुभुनः संतायामितिषष्ठाश्रुतक ३
भावायुदात्रोशंसमर्कशंसमर्कशब्दौचमन्ततादायुदात्रो तयोर्द्वेदेवेषाम्।

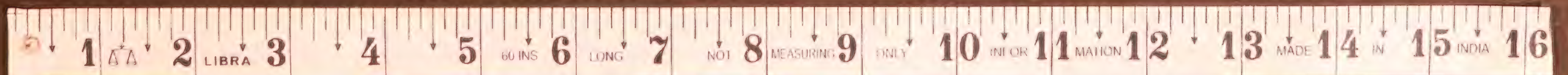

पिहृषपतइतिदीर्घेत्तम् तस्मावरुत्रीतस्मशहोत्तोआधुदात्तःवरुत्रीशहोत्तो
 सृजतिपातितोत्तोआधुदात्तःतत्रदन्तेदीर्घेत्तम्एवत वंवाविषवयसो वंवाशहोत्तो
 दात्तःविषवयःशहोत्तोपिवरुत्रीहोविषसेतायामिति विषशहोत्तोदात्तःतयोःदन्तेदीर्घे
 त्तेएवत मन्त्रतूमनितिस्त्वोविःप्रत्ययःस्तस्यशहोत्तोदात्तः दन्दागमदेवताहंदायं
 वदात्ताधुत्तरपदार्थश्रवतस्यत्यादिषुपाठः देवताहन्तेव देवतावाचिनोयोहंदास्त्र
 युगपदेभेभवेपदोत्तरपदेप्रकृतिसरेभवतः इन्द्रासोमोइन्द्रावरुणो इन्द्रावृहस्पती
 अग्नेर्वाइतीदृशश्चाधुदात्तोतिपातितः सोमइतिमन्यतयान्तःवरुणाउन्यतयान्त
 स्त्वानितादाधुदात्तावृहस्पतिशहोत्तवनस्यत्यादितादाधुदात्तोतेनइन्द्रावृहस्पतीत्यत्र
 उयउदात्ताभवेति देवताग्रहणंकिम स्रुतन्ययोयो हंदाइति किम अग्निहोमः नोत्त
 वयदेनदात्तादावर्थावीरुद्रस्यमंथिषु उत्तरपदेनदात्तदोष्टिवीरुद्रस्यमंथिवति
 तेदेवताहंदेनोभेयुगपत्यकृतिसरेभवतः इन्द्राग्नीन्द्रावायुअग्निवायुशश्वान्नोदत्त
 तादनुरात्तादीउत्तरपदग्रहणमनुदात्तादाविधुत्तरपदविशेषांगयथास्यात दन्दवि

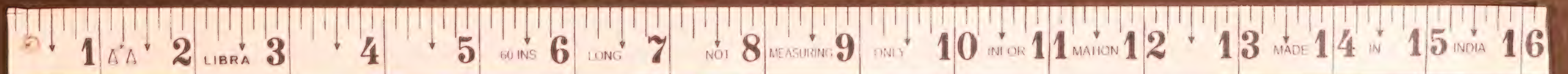
जो.
काप्र.
४६/९

शेषाणामभूदिति अनुदात्तादाविति विधिप्राप्त्यर्थे यो विषयविभागार्थम् एषि
यादिष्विति किम् यावा एषिबोदिबोयावासायुदात्तौ निपात्यते एषिबीडीवन्तः
तादंतोदात्ता एषिबीरुद्रसोमारुद्रौ यौदेर्गिलक्तेति रुद्रशब्दोरक्यत्वात्तादंतो
दात्तः रुद्रस्य न इन्द्रा एषाणोऽसुन्नतस्य सन्निति एषांतोदात्तौ निपात्यते अकामान्य
नो मंथोऽस्यास्ति मंथी इन्नंततादंतोदात्तः एषिबोदिषु युगपदभेदप्रकृतिसंभवे भवता
यव अन्तः अन्त इत्ययमधिकारो यदि तदुर्ध्वमनुक्रमिष्यामः समासोत्पत्त्योत्तर
पदस्य बाल उदात्तो भवत्येवं तद्दोदतवाम वदन्ति याश्च न्नक्तो जनिभूकाणां
मिति सनीयः अवभ्यः दानि ऊर्षा नीरमिका शिभ्यः ऊन अर्थे भ्यञ्ज इति च ऊन्य
त्योत्तौ त उक्ते इतरपदप्रकृतिसंभवेनायुदात्तं पदे स्यात् अथ सुवसथः उपवसथः
उपसर्गवसैवित्यथ प्रत्ययः अथ च न्न प्रभेदः कोष्ठभेदः रत्नभेदः ऊदादागतः
विशुद्धः आतय शुद्धः अन्तु प्रत्ययः उपत्ययः प्रत्ययः दपोति वा सनयः करणमि
ति चायुदात्तौ दयजयशब्दोऽप्योजयतः आप्र प्रत्ययः प्रसवः इत्प्रत्ययविज्ञम् प्रसा

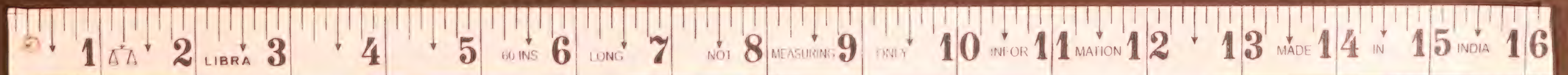
वित्रेकगोवृषः। त्वोरोवृषः। गोवर्षति। त्वोरोवर्षतीति। मूलविभज्जादिनात्कप्रत्ययः प्रवृ
षः उहृषः। इगुपथादितिकः। वृषादीनां चेति वृषशब्दश्चायुदात्तः। गतिकारकोपदादि।
तेव सस्त्वतेभवता। अतिस्त्वतेभवता। अलवः। कर्मप्रवचनीयेन निचाद्ययस्वरयव
भवति। सूपमानात्कः। सृष्टयेतस्मादुपमानाश्चक्रोत्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं भवति॥
आदिता

भवति सकृत्तम्। समुक्तम्। सुपीते वेपमानात्। वृकावल्लभम्। शशास्त्वम्। सिं
हविनेदितम्। सृष्टाद्गतिरनंतरश्चति। प्रोमे उपमानादपितृतीया कर्मणीत्यय
मपवादः। गतिकारकोपपदादित्येव सस्त्वतेभवता। संज्ञायामनाचितादीनाम्॥
संज्ञायामविषये गतिकारकोपपदात्क्रोत्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं भवति। आदितादी
नर्जयिता। संभूतोरामायणाः। उपहृतः। शाकल्याः। परिजग्दः। कोडिमः। संभूतश्चति

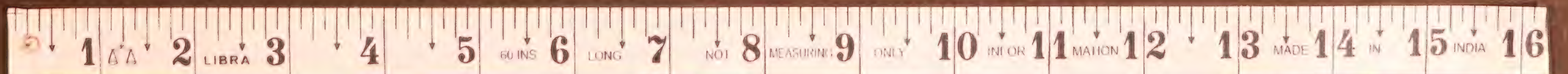

ॐ.
काप्र.
५७

प्राप्तयेनाद्भुतेः कर्मणाकः गतिरन्तरश्च इदं कर्मणात्पुनर्वर्तते तदा धनार्थं
चेदम् धनुः वाता नदी ऊहालावातेन गाम् दक्षिणतिताभूमिः तृतीया कर्मणा
तिशान्तेति दवाप्यते अनामितादीनामिति किम् अचितम् पर्याचितम् आस्थापि
तम् पर्यम्दीतम् निरुक्तम् प्रतियन्त्रम् अश्लिष्ट उपद्रुतम् उपस्थितम् संहि
ता अवाविसंहिता शब्दे यदा गोरन्यस्य संज्ञात दानान्तोदात्तो भवति यदा ज्ञेयं संज्ञा
तदोत्तोदात्तयव प्रवृद्धादीनां च ज्ञातमन्तरपदमन्तोदात्तं भवति प्रवृद्धयान्तम्
प्रवृद्धवयनः प्रयुक्ताः सक्तव्यः आकर्षेण अवहितः अवहितो भोगेषु विद्वारुः क
पिशस्तः यानादीनामन्तरगाणादः प्रायोऽन्ति दर्शनाथो न विषयनियमाध्याया
नादिभ्यो न्यत्रापि तेषामन्तोदात्तं भवत्येव विषयनियमाध्यायेत्येके असंज्ञार्थो
यमारंभः आकृतिगाणश्च प्रवृद्धादिदृष्टव्यः तत्र पुनरुद्भूतेवासः पुनर्निष्कृतो रथ उ
त्पन्नमादिमिदं भवति कारकाद्भुतप्रतयोस्वाशिवि संज्ञायामाशिषिगम्यमाना
यो ज्ञातयोः कारकाद्भुतप्रतयोस्वाशिवि संज्ञायामाशिषिगम्यमाना

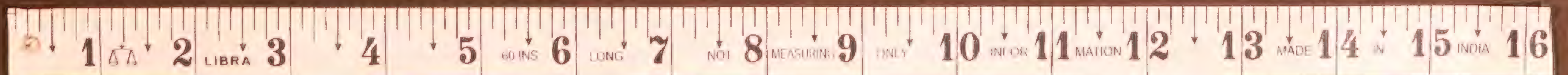

देवदत्तः यत्तदत्तः विसृजेन श्रूयादिसंश्रुतः ब्रह्मश्रुतः कारकादितिकिसंश्रुतः
 कात्रियमोमाभूत संभूतो रणायनः दत्तश्रुतयोरितिकिसंश्रुतः देवपालितः यत्तस्मा
 त्रियमादत्तसंज्ञायामनादितादीनामित्येतोदात्तत्वेन भवति तृतीयाकर्माणीत्येत
 देवात्र भवति यवकारकरणिकिसंश्रुतः कारकावधारणायस्यादत्तश्रुतावधारणो
 माभूदिति अकारकादपि हि दत्तश्रुतयोरंत उदात्तो भवति सश्रुतः विश्रुतः आ
 विधीतिकिसंश्रुतः अनाशिषितियमोमाभूत देवैः वातादेवावाताकारकादत्तश्रुतयो
 राशिषेवेत्ययमप्यत्र नियमश्च्यते अनादत्तो न दत्तदेवदत्तः देवदत्त इति कस्यचि
 स्त्वेति विसृज्यताम तृतीया कर्माणीति पूर्वपदप्रकृतिसंरत्नमेव भवति इत्यभूतेन कृ
 तमिति च इमं प्रकारमापन्न इत्यभूतः इत्यभूतेन कृतमित्यास्मिन्नर्थेयः समासो वर्त
 तेतत्र कृतमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तमत्तम
 स कृतमितिक्रियासामान्ये करोति वर्तते नाभूतशब्दो भवत्येतेन प्रलपिताद्य
 पिकृते भवति तृतीयाकर्माणीत्यस्यापवादः भावेत्यदा प्रलपितादयस्तदायाथा

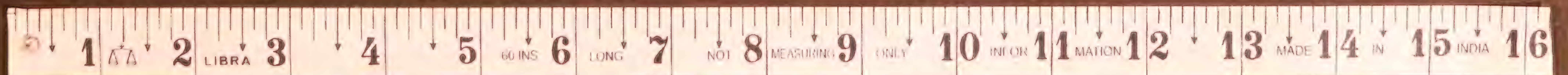

जे.
काप्र.
४७१

रिसरोणोवसिहमनोदाज्ञते अनोभावः कर्मवचनः अनप्रत्ययान्तसुत्ररपदेभाववच
नेकर्मवचनेवकारकादेतोदाज्ञेभवति ओदनभोजनेमुविचंदनलेपनेसात्वम पयः
पानेसात्वम कर्मवचनः राजभोजनाः शालयः राजाश्चादनानिवस्त्राणि कर्मणिचये
तसेस्पर्शाकर्तः शरीरसात्वमित्ययेयोगाउभयथावर्ण्यते कर्माप्यप्यदेभावेत्सु
भवति कर्माप्यभिधेयेवत्सुभवतीति तत्र पूर्वस्मिन्सूत्रार्थभाववचनोदाहरणा
निउत्तरत्रकर्मवचनोदाहरणानि भावकर्मवचनइति किम हेतुभावनेकाष्टम
करणसुद्ध कारकादितेवतिरदनम अवलेखनम सर्वेषुप्रमुदाहरणेषुकृतसो
भवति मेधित्याद्यानशयनासनमनस्यानयाजकादिक्रीताः मनेतम किन्नलम
द्याद्यान शयनशसनमनस्यानशेतानियाजकादयः क्रीतशब्दशेत्तरपदमनोदा
ज्ञेभवति रथवर्मशकटवर्मोक्तिर पाणिनिः कृतिः आपिशालिकृतिः द्याद्यानद
शयनद्याद्यानम सुखाद्याद्यानम शयनराजशयनम ब्राह्मणशयनम आ
सनयज्ञासनम न्यानगोम्यानम अश्वम्यानम याजकादिब्राह्मणयाजकः आदि

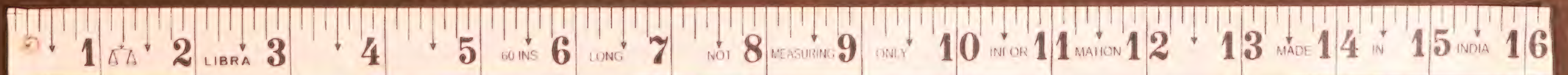
णपुनकः याजकादयोयेयाजकादिभिश्चेति सहीसमासायाः पठ्यंते क्रीतः गो
 क्रीतः अथक्रीतः कृत्स्नरायवाद्योगः क्रीतशब्देतत्तृतीयाकर्मणीतस्यापवादः
 व्याख्यानशयनासनस्यातनामभावकर्मार्थगुह्यम कारकादित्येवप्रकृतिप्रकृ
 त्कृतिः सप्तम्याः पुण्यम् सप्तम्याः परंपुण्यमित्येतदन्तोदात्तं भवति अथयनेपुण्य
 अथयनपुण्यम् सप्तमीयोगविभागात्समासः तत्पुरुषेतत्सार्थं इति पूर्वपदप्रकृ
 तिसरतेशाप्तमित्येतोदात्तं विधेयते उणादीनोत्तुत्पत्तिपदेकृत्स्नरेणायुदा
 त्तः पुण्यशब्दः स्यादिति सप्तम्या इति किम् वेदेनपुण्यं वेदपुण्यम् दानेनपुण्यम्
 दानपुण्यम् कृत्स्नकलहेतृतीयायाः कृत्स्नकलहेतृतीयायाः कृत्स्नकलहेतृतीयायाः
 दानं भवति मासो नम कार्वाणयोगो नम मासविकल्पा कार्वाणविकालम क
 लह अशिकलहः वाकलहः तृतीयापूर्वपदप्रकृतिसररायवाद्योगः अथक्री
 तिविदर्श इति सप्तम्या गुह्यमिच्छन्ति धातो नार्थो धातोः कृत्स्नशब्देनैव तर्था निर्देशा
 र्थेन तदर्थतो गुह्यमिति प्रतियोगोक्तत्वात्तृतीया समासपीरग्रहो महेतृतीयाग्रह

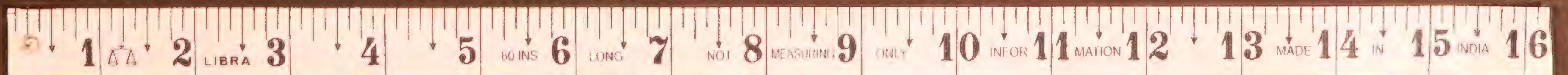
गें.
काप्र.

४७२

एविस्यष्टार्थे मिश्रेचानुपसर्गमसन्धौ मिश्रमित्येतत्तत्रपदमनुपसर्गमसन्धौ
तृतीयान्तमंतोदात्तेभवति गुडमिश्राः तिलमिश्रः सपिमिश्राश्चपायसाः मिश्रमि
तिकिम गुडधानाः अनुपसर्गमितिकिम गुडसमिश्राः इतानुपसर्गग्रहणं ताप
कम् अन्यत्रमिश्रग्रहणं सोपसर्गस्यग्रहणं तेनमिश्रश्लेष्मणितिसोपसर्गणाः
पिमिश्रश्लेष्मणितिसोपसर्गसमासोभवति असंयानितिकिम ब्राह्मणमिश्रागजा ब्रा
ह्मणोः सदसंहितः येकाकासापत्रः संधिरितिद्विपावयेनेकाकामुच्यते केवि
सुनगाद्वः गदसमाणाविशेषाप्रत्यासत्तिः संधिरिति तत्राज्ञाब्राह्मणोः सददेशप्र
त्यासत्तावयिमंतोसूतिविभागादस्यतश्चित्राह्मणमिश्रागजेतिप्रत्युदाह्रियते
उदाहरणेषुविभागापत्तिरेवगुमिश्राइति नजोगुणप्रतिषेधेसंयाद्यहंदिताल
मर्थास्तद्विज्ञाः संयाद्यहंदितालमर्थासेतदितास्तदन्तास्यत्रपदानि नजोगुण
प्रतिषेधेवर्तमानादेतोदात्ताविभवेति संयादितिकर्णवेष्टाभ्यांसंयादितमत्रेका
कार्णवेष्टकिकम् अहंछेदमहंतिछेदिकः नछेदिकः अछेदिकः दित वत्सेभ्या

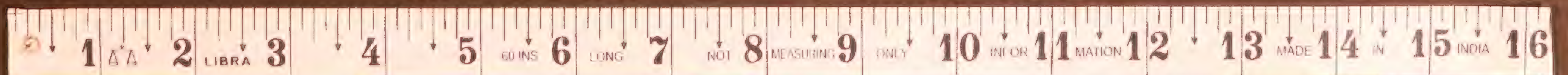

दितोवत्सीयः अववत्सीयः अलमर्थसंतापायप्रभवति संतापिकमसंतापिको
 संतापिकः नजइतिकिम विगादेभरथिकः गर्दभरथमर्देतिगर्दभरथिकः गुणो
 दितदिताथोप्रवृत्तिनिमित्तसंपादिताद्युच्यतेतत्प्रतिषेधोयत्रोच्यतेसमासेतत्राय
 विधिः कर्तावेष्टकाभ्योनसंपादिमुखमिति नसंपाद्यर्देहितालमर्थोइतिकिम पा
 णिनीयमधीतेयाणिनीयः नपाणिनीयः अपाणिनीयः तदिताथमिति किम क
 न्योवोफुमर्देति कन्यावोफानवोफाअवोफाअर्देकृत्यतचश्चेति त्व ययतोश्चात
 के ययत इत्येतौयौतदिताअतर्देतदंतस्योत्तरपदस्यनजोगुणाप्रतिषेधविष
 यादेतउदात्ताभवति पाशानांसमूहः पाशादिभ्योयः पाशानपाशपाअपाशपा अत
 णायत देतेषुभवदेत्यम नदेत्यंअदेत्यम अकायम अतर्थइतिकिम पादाथमुद
 कम पाद्यम नपाद्यम अपाद्यम तदित इत्येव अवेयम अयेयम गुणाप्रतिषेध
 इत्येव देत्यादसदेत्यम निरनुबन्धकैकानुबन्धकयोरेयतेग्रहणाज्ञेहभुवति
 वामदेवाद्येनवामदेवमवामदेवमिति अस्मावशाक्तो अच करेत्यवमतमा

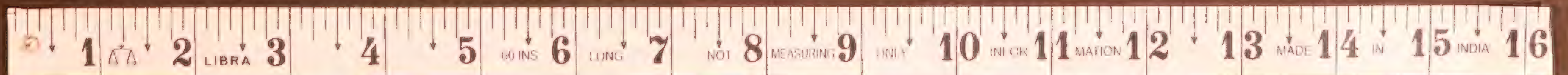

जं.
काप्र.
४७३

शक्तौ गम्यमानायां न ज्ञः परमं तोदात्तं भवति अथ चोयम् यः पक्कं न शक्तौति अ-
पवः अयजः अविहितः अविहितः अशक्तावितिकिम् अथ चोदीहितः अपवः प-
रिवाद् गणाप्रतिषेध इत्येव अत्येयं पदादपच आक्रोशे च आक्रोशे गम्यमाने न ज्ञ-
उत्तरावच्छावन्तोदात्तौ भवतः अथ चोयम् जाल्मः अपवः पक्कं पठितं च शक्तौपि स-
त्रेव माक्रुष्यते अविहितः अविहितः संज्ञायाम् आक्रोशे गम्यमाने न ज्ञ उत्तरावच्छा-
मंतायां वर्तमानं तोदात्तं भवति न देवदत्तः अदेवदत्तः अयजदत्तः अविस्मिन्मित्रः
कृत्योके स्यात्वाद्यश्च कृत्य उक् इत्येव मंतायां वाद्यश्च न ज्ञ उत्तरावच्छा-
ज्ञा भवेति कृत्य अकृत्य मकराणीयम् उक् अनागासुकम् अनयलायुकम् इत्येव
अनले करिस्मः इत्युदाहरो कर्तारिभुवः विस्मिति स्य ह्यनुवंधकस्यापि यदापि
कागर्दे विधानं सामवाद्भवति अनाज्मं भविस्मः असभगं भविस्मः चार्वाक्यः अचा-
कः असाधुः वारुसाधुयोगिक अनेकमेजय अत्रिहि द्वितीये न ज्ञ मासे तोदात्त-
तमने गमेजयवदस्यः अकस्मात् अत्राविहितीये न ज्ञ मासे सत्ते तोदात्ततमने क-

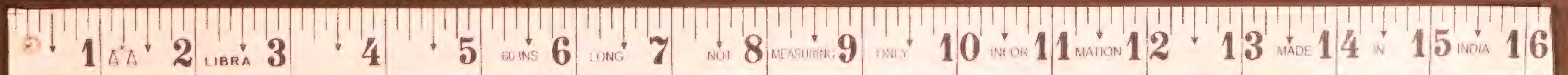
स्मात् वर्तमानवर्धमानतरमाणाप्रीयमाणसंज्ञायामेते वर्तमानादयो दृष्टव्यः ।
 विकारमदृष्टो वास्तवसमस्ते अविकारः अमदृष्टाः अविकारमदृष्टाः गदृष्टयतिः
 गदृष्टयति कः राजान्नेष्टुं दमिष्ट राजः अनुक्तः भाषायां नन्तरपवभवति विभा
 षात्तेन नतीत्याशुविषु तन्नेत् अत्र तीत्याशुविष्टेतेषु नन्नुत्तरेषु विभाषा
 अत उदात्ता भवति तन् अकतोः अनोन्नम् अतीत्याः अशुविः २ एते वा यः
 स्वरयव बह्व्रीहा विदमेतन्नञः प्रथमपराणां कृियागणाने बह्व्रीहो समा
 मे इदम् यत इतद इत्येतेभ्य उन्नरस्य प्रथमपराणां प्रत्ययान्तस्य च कि
 यागणाने वर्तमानस्योत्त उदात्ता भवति इदं प्रथमं मागमनं गं मुनवायस्य इदं
 प्रथमः इदं द्वितीयः इदं तृतीयः यत त्रयमः यत द्वितीयः यत तृतीयः तत्प्रथमः
 तद्वितीयः तद्वितीयः बह्व्रीहा विदितं किम् अनेन प्रथमः इदं प्रथमः तृतीयेति
 योगविभागात्समासः इदमेतन्नञ इति किम् यत्प्रथमः यद्वितीयः प्रथमपरा
 णाणोरिति किम् तानि बह्व्रीहस्य उदङ् कृियागणाने इति किम् अथ प्रथम

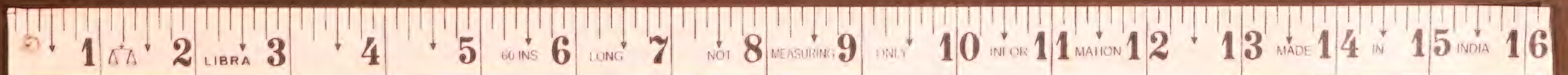
जो.
काप्र.

५७४

यथांतरमेष्टप्रथमाः उदेषधानाः उदेषः उदेषः उदेषः कारयेतात्कालिकपिसति
पूर्वमेतोदाज्ञेभवति उदेषमकः वद्वीहावितेवदचनेममासशतप्रगेत
सादीयकतेवेदितव्यम् संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
तोदाज्ञेभवति हिस्तनाविस्तनाचतः सना संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
नास्तनइतिकिम दिशिराः विशिराः विभाषास्तनः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
वीदोसमासमेष्टायाः परः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
हामदेभ्यः हिस्तनाकरोति यावाष्टिबोदोदनायवतः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
तोदादनायवतः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
नश्येतयोस्तुत्तरपदयोरेतउदाज्ञेभवति देवमित्रः वस्त्रमित्रः वृकान्ननः संज्ञायाम्ननः
जिनः कस्मान्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः संज्ञायाम्ननः
व्यवर्थाववृथातातहाविनः परमंतरेवद्वीहावेतोदाज्ञेभवति वसंतः व
संतः पदातः केवलान्तः वसंतः वसंतः वसंतः वसंतः वसंतः वसंतः वसंतः

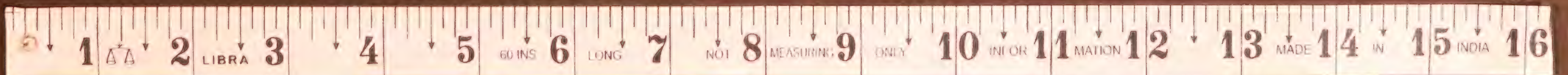
नरति किम् आत्मांतरः आत्मासभावो न्योवायस्यामावात्मांतरः सुखे संभोगम्
 सुखमुत्तरपदे स्वांगवा विवृद्धीदावेतोदात्ते भवति गौरमुखः भद्रमुखः स्वांग
 मिति किम् दीर्घमुखशाला स्वांगमुद्रवा दितलणामिहारसते नावयदिक्क
 गोमहतस्य लमुष्टिपुवत्तेभ्यः अवायदिक्क गोमहतस्य लमुष्टिपुवत्तद
 तेतेभ्यः परे स्वांगवृद्धीदो नोतोदात्ते भवति अवायउश्चैर्मुखः नीचैर्मुखः दिक्क
 द्वा प्राञ्जलः प्रसञ्जलः गो गोमुखः महत् महामुखः स्थूल स्थूलमुखः मुष्टिमु
 ष्टिकमुखः पृथुपृथुमुखः वत्सवत्समुखः पूर्वपदप्रकृतिसरेययायोगमेतेषु
 भवति गोमुष्टिवत्सपृथुपदस्यायमानलक्षणैर्विकलाः प्रतिषेधेन बाध्यते
 तिष्ठोपमानादत्यंतरस्याम् तिष्ठोताडयमानवाचिनश्च सुखं स्वांगमुत्तरपदम्
 यतरस्यावृद्धीदावेतोदात्ते भवति प्रत्यासितमुखः यदेतदुत्तरपदानादा
 त्तमेन भवति तदा तिष्ठोपमगोपवात्पन्नस्यामिति पदे पूर्वपदे तेदात्तमेतदभा
 वपदेपि पूर्वपदप्रकृतिसरेतेन गतिस्तेन भवति तेन त्रीण्युदाहरणानि उपा

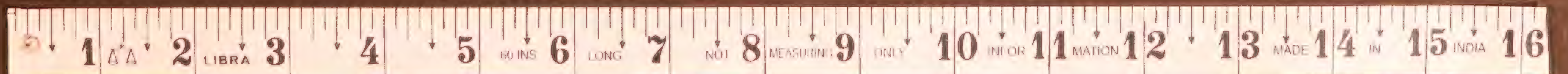
जो.
काप्र.

५०५

मानात सिद्धमात्रः २ व्याचक्षमात्रः २ जातिकालसाक्षादिभ्योनास्मान्नातज्ञोक्त
मितप्रतिपन्नाः जातिवाचिनश्चास्मादनवजितान्कालवाचिनः साक्षादिभ्यश्चयरे
ज्ञोतेकृतमितप्रतिपन्नात्त्वर्जयितावद्ब्रीह्यावेतोदात्तंभवति शार्ङ्गः रजयदः य
त्नोद्भवितः सगयीतः कालमासयातः सेवत्सरयातः अहयातः साक्षादिभ्यः स
व्यातः उः व्यातः जात्यादिभ्यश्चैतिकिम् पुत्रयातः आदिताम्यादिनात्प्रतिपा
तः अनास्मादनादितिकिम् वसश्चत्रः वसतश्चत्रः अकृतमितप्रतिपन्नाइति।
किम् ऊरुक्तः ऊरुमितः ऊरुप्रतिपन्नाः यत्तेषु वद्ब्रीह्यादिषु निष्ठातस्यैव निपा
नो न भवत्येतस्मादेव तापकार्ये प्रत्युदाहरणेषु एवं यदप्रकृतिसरो योजयित
व्यः साक्षादयस्मृतीयेषां ये यद्यन्ते वाजाने जानशाहउत्तरयदेवांतउदात्तोभव
ति जातिकालसाक्षादिभ्यः देतजातः स्तनजातः २ कालात् मासजातः सेवत्सर
जातः साक्षादिभ्यः सावजातः उः व्याजातः २ नज्जम्भाम नज्जम्भेयताभ्यां परवद्
ब्रीह्यावुत्तरयदमेतोदात्तंभवति अयवोदेशः अवीदिः अमायः सयवः सवीदिः॥

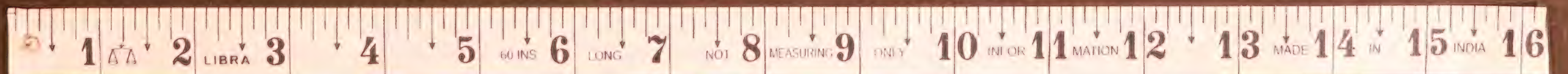

समासः समासस्यैव देतोदात्ततमिष्यते समासोतोवात्तरपदार्थवयवाभवे
तीति अत्रशोबद्धइत्यत्रकृते समासोतेतोदात्ततेभवति कपिपूर्वस नञस
भोपरस्यकपिपरतः पूर्वमुदात्ततेभवति अऊमारीकोदेशः अदृषलीकः अ
ब्रह्मबंधुकः सऊमारीकः सवृषलीकः सव्रह्मबंधुकः इत्यानेत्यात्पूर्वपद
स यत्कपिह्रस्वोतेमत्तरपदे समासोवातत्रोत्पात्पूर्वमुदात्तभवति नञसभ्या
स अवयवकोदेशः अवीहिकः अमायकः सयवकः सवीहिकः समायकः
पूर्वमिति वर्तमानेपुनः पूर्वग्रहोत्पद्यतिभेदेनियमप्रतिपत्त्ययम इत्याने
त्यादेव पूर्वमुदात्ततेभवति न कपिपूर्वमितितेनात्तकः सयत्तक इत्यत्रकवेत
स्योवातोदात्ततेभवति बहोव्रजसुइत्तरपदभूमि उत्तरपदार्थवद्धतेपोवद्धा
होवर्ततेतस्मात्रजइवस्योभवति नञसभ्यामित्युक्तेबहोरपितथाभवति बहू
ऊमारीकः बहूवृषलीकः बहूव्रह्मबंधुकः इत्यानेत्यात्पूर्वमित्युक्तेबहोरपित
थाभवति बहूववाकोदेशः बहूवीहिकः बहूमायकः नञोत्तरसरमित्रसुता

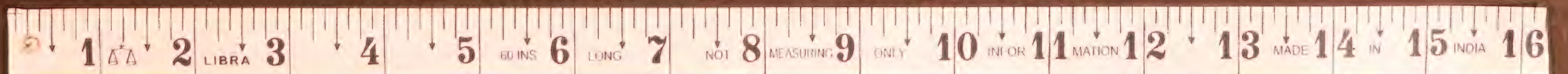

ॐ.
काप्र.
४१८

इत्येतेवदोऽपि तदा भवति बह्वारः बह्वारः बह्वारः बह्वारः उत्तरपदभूः
श्रीति किम् बह्वुमनोऽप्यवह्वमनाः अयम् न गुणादयो वयवाः गुणादयो वय
वाचिनो बह्वुश्रीदो नतो दाता भवेति बह्वगुणारत्नः बह्वयेवत्यर्थः बह्वारोपद
म् बह्वसूतः बह्वसूतः बह्वप्यायः गुणादिसकृत्तिगोणादृष्टवाः अयववा इति
किम् बह्वगुणोवात्प्राणः अथयनकृतसमुदायावागदयो गुणाः उपसर्गात्
स्वार्गो भुवमयश्च उपसर्गात् स्वार्गो भुवमयश्च वर्जितमनो दाता भवति प्रष्ट
ष्टः प्रोदरविषमम् प्रललाटः भुवमित्येकेऽयमव्यते भुवमस्य शीलमिति
यथा सतते च यस्य प्रगतं पृष्ठं भवति सष्टप्रष्टः उपसर्गादिति किम् दर्शनी
यललाटः स्वार्गो भवति किम् प्रशाखो वृक्षः भुवमित्येकम् उदाहृः क्रोशति
यस्य विनाशो न जीवति तद्भुवम् अपचितिकिम् उत्पश्यः विपश्यः वनसमासे
समासमात्रे वलमित्येतत् उत्तरपदस्य सार्गादेतो दाता भवति प्रवणो यष्टवम्
निर्वणोऽपीयते प्रतिरंतरिति गात्रम् समासगुहाणाम् समासमात्रपरिग्रहार्थम्

बह्व्रीहोवेवेस्यात् अंतः अंतः प्राज्ञाश्चोत्तरपदमपसर्गोदंतोदात्तं भवति प्रांतः
 ययंतः बह्व्रीहिर्यं प्रादिसमासोवा नतिविभ्याम् निविइत्येताभ्यामुत्तरोत्तश
 होनंतोदात्ता भवति दात्तः व्यंतः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेकतेयणादेशः तत्रोदा
 तस्वरितयोर्धणाः स्वरितोनुदात्तस्येति स्वरितो भवति योरभितोभाविमंडलम्
 योरुत्तरपदमभितोभाविवचनेमंडलेवांतोदात्तं भवति परिकूलम् परितोर
 म परिमंडलम् बह्व्रीहिर्यं प्रादिसमासोवायीभावोवा अव्ययीभावपदेषि
 दिपरिप्रभयावर्ज्यमानादोरात्रावयवेष्टिति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वे प्राप्तमनेनवा
 ध्यते अंभित इत्युभयतः अंभितोभावोयस्यास्ति तदाभितोभावियश्चैवं सभावेक
 लादितदभितोभावियुदात्तो नरस्यते प्रादसंगं संज्ञायाम् प्राउत्तरपदमसं
 गेवाविमंज्ञायामंतोदात्तं भवति प्रकोष्टम् प्रदत्तम् प्रहारम् अस्वंगमिति कि
 म् प्रपदम् प्रदस्तम् संज्ञायामिति किम् प्रशाखोवृत्तः निरुदकादीनि च
 निरुदकादीनि च प्राश्चर्यासंतोदात्तानि भवति निरुदकम् निरुलयम् निरु

गउत्तरार्थः स्मिगपुतवीणांजोभुजुदिसीरनामनामच स्मिगपुतवीणाञ्ज
 म् अथुजुदिसुतात्युत्तरपदानि सीरनामावि नामशाहश्च अपा देतोदात्ताः
 निभवेति अयस्मिगम अयपुतम् अयवीणाम् अयंजः अयाधा उयसगादध
 नर्तयदासमासोतोनास्ति तदानोतोदात्तत्वेभवति तस्मिदिसत्यः प्रत्ययस्य
 दितादेवमिदम् अनित्यश्चसमासोतरेतेदेवतायकम् ऊवि अयऊदिः सीर
 नाम अयसीरम् अयदलम् नाम अपनाम सर्वत्रादिसमासोवज्जुवीदिरव्य
 यीभावोवा स्मिगपुतऊदीणामवजीर्यमह्वार्थमसंगं च अथेरुपरिस्थ
 म् अथेरुत्तरपुपरिस्थवाचोतोदात्तेभवति अथिदेतः अधिकर्णः अधिकेशः अ
 ध्यारूढोदेतः अथाऽरूढोदेतमितिवाप्रादिसमासः देतस्योपरिस्थोत्पादेतोजा
 यतेसोपिदेतइति उपरिस्थमितिक्व अधिकर्णाकृत्स्नरयवभवति अनोरप्र
 धानकनीयसी अवरुत्तरपदमप्रधानवाचिकनीयश्चोतोदात्तेभवति अनुगतो
 जेष्टमनुजेष्टः अनुकनिष्टः अनुमध्यमः एवंपदार्थप्रधानः प्रादिसमासोयम् क

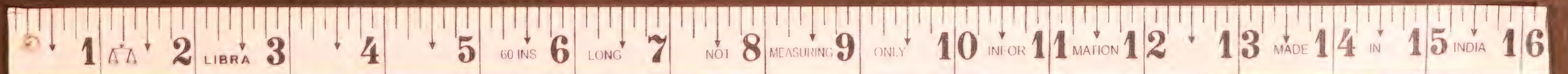

जो.
काप्र.
४७८

नीयसम अनुगतः कनीयान अनुकनीयान उत्तरपदार्थप्रधानोऽर्थप्रधानार्थेवा
कनीयोऽपरां अप्रधानकनीयसीति किम् अनुगतोऽर्थः अनुजेष्टः पुरुषश्चान्वा
दिष्टः पुरुषश्चान्वादिष्टवाची अनोरुत्तरोऽतोदात्तो भवति अन्वादिष्टः पुरुषः अनुप
रुषः अन्वादिष्टोऽन्वावितः कथितानु कथितो वा अन्वादिष्ट इति किम् अनुगतः पुरु
षोऽनुपुरुषः अन्तेरुत्तरपदसकृदन्तेऽपदशब्दाश्चान्तोदात्तो भवति अ
न्तेरुत्तरपदशब्दः अतिक्रमः पदशब्दः अन्तेऽपि अन्तिपदशब्दकरी अन्तिपदागाय
त्री अन्तेऽपि इति किम् अतिकारकः अपेक्षान्तलोप इति वक्तव्यम् इहमाभूत् ॥
शोभनोऽगार्थान्तिगार्थः इहवयवशब्दात् अतिक्रान्तः कारकमतिकारकः नेरति
धाने ॥ अन्तिधानेऽर्थे निशब्दात्पुनरुत्तरपदमन्तोदात्तो भवति निधानमप्रकाशता
ततोऽप्यन्तिधानम् प्रकाशतमित्यर्थः निमूलम् न्यूलम् नित्याम् बहुव्रीहिर
पेशादि समासो वा अययो भावे तस्मात्तोदात्ते नैव सिद्धम् अन्तिधान इति किम्
निवाहपलः निदेः निर्दिष्टवान् निर्दिष्ट इति अर्थः निशब्दोऽन्तिधानार्थेऽवधीति ।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MADE IN INDIA

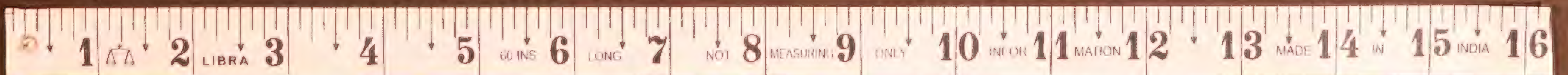
प्रादयोऽस्तिविषयेसमायनोक्रियामाहुः प्रतेरंष्टादयस्तत्पुरुषे प्रतिशब्दा
 त्परेष्टादयस्तत्पुरुषेसमासेतोदात्ताभवेति प्रतिगतौचःप्रत्यंशुःप्रतिजनःप्रति
 राजा राजशब्दःसमासेतस्यानित्येताद्यदाट्टनास्ति तदाप्रयोजयति तस्मिन्ति
 सतिविज्ञादेवोतोदात्ततेसिद्धम् अशुजनराजन उष्ट्रशृङ्गालक खेटक अग्निना
 क आर्द्राश्रवणकक्रतिकाश्रवण तत्पुरुषइतिकिम प्रतिगताश्रवणोस्यप्रत्यं
 शुरुष्ट्रः उपाद्यजजिनमगौरादयः उपाडत्तरेयंकामजिनेवोतोदात्तेभवति त
 त्पुरुषेसमासे गौरादीन्जयित्वा उपदेवःउपोसोमःउपहोत्रःअजितउपाजितः
 अगोदयइतिकिम उपगौरःउपेतैषःगौरतैषतैटलट्ट लिट् लोट् जिह्वात्स्माक
 त्पुण्ड्रकल्पमायतत्पुरुषइत्येष उपगतःसोमोयस्यामावुपसोमःसोरवदेयणो
 सोरुत्तरयदमवदेयणोतत्पुरुषेसमासेतोदात्तेभवति इहस्त्वलिकानीमाधेसं
 डिलेससुफिगाभ्याम् सशब्दोऽष्टजायामेववाकार्योऽष्टदेयणामस्य यातया
 भिधानात् सोरितिकिम रुद्राक्षणाःश्रवदेयणइतिकिम शोभनेषुत्तरोषुसत्तरो

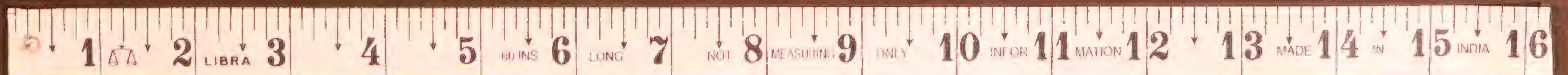
ॐ.

५७५

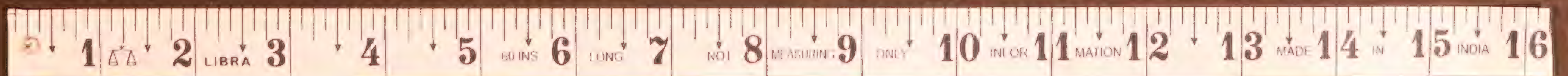
षु विभाषोत्तरे तत्पुष्पशब्दे तत्पुष्पशब्दो विभाषोत्तरे दाज्ञं भवति उत्क्रांतः पुष्पात्पु
ष्पः पुष्पात्पुष्पः यदा तत्पुष्पपुदस्यते उत्पद्यते तत्पुद्यते रच तत्पुद्यः इति भ
वति तदा याथादिस्त्रेणावित्मं नो दाज्ञं तेषां त्रिकल्पे मेयमुभयत्र विभाषो
भवति तत्पुष्पशब्दे उदस्तं पुष्पमस्योत्पुष्पः द्वित्रिभ्यां पादस्यैव वृद्धी दो ॥
द्वित्रिभ्यां पादस्यैव वृद्धी द्विस्तत्र विभाषोत्तरे
दाज्ञो भवति द्विपातः त्रिपातः द्विदन् त्रिदन् द्विमूर्धो त्रिमूर्धो पादितिक्र
ताकारलोपः पादशब्दो गत्यते ददितिवृत्तदत्तादेशो दंतशब्दः मूर्धस्यैव वृत्त
समासांतयवमूर्धशब्दः तत्रैतत्पुष्पयोजनमस्यपि समासांतोत्तरे दाज्ञं यथा सादि
नियतदेवत्तायकमनित्यः समासांतो भवतीति यदापि समासांतः क्रियते तदा
पि वृद्धी देः कार्पिनात्तदेकदेशिनाश्च समासांतो दाज्ञं यत्ने भवत्येव द्विमूर्धः
त्रिमूर्धः द्वित्रिभ्यां त्रिक्रि म कल्याणमूर्धो वृद्धी हावितिक्रि म द्वयोर्मूर्धो द्वि
यो मं कुं वा क्रांतात् सक्रमिति कृतसमासांतः सक्रिशब्दो गत्यते सबद्धी दो स

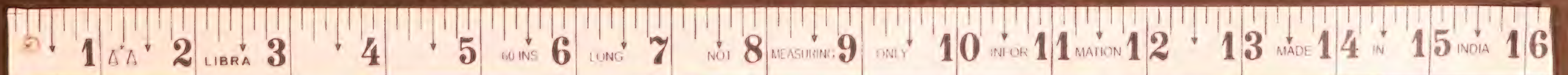
मासेश्रुक्रांतात्परोविभाषांतोदाज्ञोभवति गौरसक्रः २ अदासक्रः २ आक्रांदि
 तिकिम सक्रसक्रः वक्रसक्रः सवः विद्वन्नित्यमंतोदाज्ञोभवति परादिश्रुत्तम
 वक्रलम् छंदसिविषयेवक्रलं परस्यादिरुदाज्ञोभवति परादिहेतवात्रसक्रपाद्य
 पद्यप्राप्ते श्रुतिसक्रमालभते ताष्टोलोमशसक्रैपदजवाङ् वाक्यतिः चितप
 तिः परादिश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तमश्रुत्तम
 परादिरुदाज्ञतः परांतः श्रुतोदाज्ञप्रकरणोत्रिवक्रादीनां छंदस्यपसंख्यानम् ॥
 त्रिवक्राणां त्रिवंधुरेण त्रिवन्तारथेन श्रुतोदाज्ञप्रकरणं मरुद्गुहादी
 नां छंदस्यपसंख्यानं मरुद्गुहः सर्वादिः पूर्वपदाद्युदाज्ञप्रकरणो दिवादासादीनां
 छंदस्यपसंख्यानम् दिवादासायगायनेत्येवमादिसर्वसहस्रोतं भवति इति ज
 येतकाशिकायां हेतौ सप्तम्याध्यायस्य द्वितीयः पादः समाप्तः ॥ ओं अक्षरगुणैरेवे
 बुल्लगिति च उत्तरपदइति च एतदधिकृतं वेदितव्यम् एदितं कर्म मसुक्रमिष्या
 मोल्लगुत्तरपदइत्येवंतद्देदितव्यम् वदति ऐवम्याः स्तोकादिभ्यः स्तोकात्मकः अ

ॐ. काप्र. ४८. स्यात्सक्तः उत्तरपदशतकिंम निष्क्रान्तः स्लोकात्रिस्तोकः। अन्वयमिदमुत्तरपदग्र
 हणामिहाप्यलकोनिहृत्त्रिकरोतीत्येवमर्थे लक्षणप्रतिपदोक्तपरिभाषानाम्
 पित्तव्या अलगाधिकारः प्राज्ञानदः उत्तरपदाधिकारः प्रागंगाधिकारात् पंच
 म्याः स्लोकादिभ्यः स्लोकोत्तिकद्वयार्थकृष्णाणि स्लोकादीनि तेभ्यः परम्याः पंच
 म्याः उत्तरपदे अलगाभवति स्लोकार्थकः अल्पांशुक्तः अंतिकादागतः अभ्याशादा
 गतः विप्रकृष्टादागतः दृग्दागतः कृष्णांशुक्तः समासेकृते प्रातिपदिकत्वात्
 सयोर्लकिप्राप्ते प्रतिषेधः कियते दिवचनवद्भवन्नोत्तानोत्तस्लोकादीनामनभि
 धानात्समासपवनभवति तेन स्लोकाभ्यां सक्तः स्लोकेभ्यो सक्त इति तात्रकदाचि
 द्येकपद्यमेकस्वये भवति ब्राह्मणांश्चेति न उपसंख्यानं ब्राह्मणांश्चेति नो
 त्प्राणांश्चेति नोति विशेषस्य कस्यचिद्भूयस्य तस्यायुतानि सता सता सता वा
 वयवार्थेन कियते ओजः सहो भस्तपसस्तृतीयायाः ओजस सहस्रं त्र्यंभस तपस
 इत्येतेभ्य उत्तरस्यास्यस्तृतीयाया अलगाभवति ओजसाकृतम् सहसाकृतम् शुभ

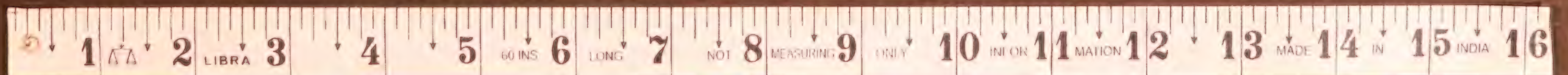

साकृतम तपसाकृतम श्रेष्ठसउपसंख्यानम श्रेष्ठसाकृतम पुंसातुजोत्तनुप्रान्य
 इत्युपसंख्यानम पुंसातुजः जनुषान्यः मनसः संज्ञायाम् मनसउत्तरस्याकृती
 यायाः संज्ञायामुत्तरपदे प्रलग्भवति मनसागुप्ता मनसासंगता संज्ञायामितिकि
 म मनोदत्ताकस्यामनोगुप्ताकस्या आत्तायितिव आत्तायितिशब्दउत्तरपदे मनस
 उत्तरस्याकृतीयाया प्रलग्भवति मनसात्तातशीलमस्य मनसातापी आत्मनश्च
 पूरणो आत्मनउत्तरस्याकृतीयायाः पूरणप्रत्ययोत्तरपदे प्रलग्भवति आत्म
 नापेचमः आत्मनाषष्टः तृतीयाविधाने प्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानम इतितृतीया
 तृतीयेति च योगविभागात्समासः आत्मनावाकृतः पेचमः आत्मनापेचमः कथं
 जनादेन स्मात्सचतुर्थेति वङ्गोदिरयम आत्माचतुर्थो यस्य सावात्मचतुर्थः
 वैयाकरणाख्यायाचतुर्थाः वैयाकरणानामाख्यायासंज्ञायामेतया वैया
 करणपदव्यवहरेति तस्यामात्मनउत्तरस्याः चतुर्था उत्तरपदे प्रलग्भवति आत्मने
 पदम आत्मनेभावः तादर्थ्ये चतुर्थीतदर्थार्थेति योगविभागात्समासः परस्य च

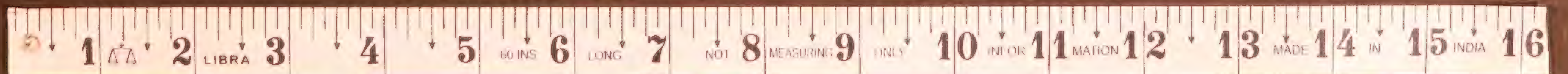

जो.
कावृ.
४८

परशवृष्यवतर्ष्यावेयाकरणाख्यायामलगभवति उत्तरपदेपरस्मैपदम्
परस्मैभाषः हलदेन्तात्सप्तम्याः संतायाम् हलदेन्तादकारोताश्चोत्तरस्याः सप्तम्याः
संतायामुत्तरपदे लगभवति युधिष्ठिरः त्रचिसारः गविष्टिरश्चोत्तरस्याः सप्तम्याः
युधिष्ठिरश्चोत्तरस्याः देववचनादल्लुक् अदेन्तात् अरण्यमयकाः वनेर्किं
अकाः वनेर्होर्हणाः वनेवल्जकाः एवोक्तेस्फोटकाः कूपे पिशाचकाः हल
देन्तादितिकिम नद्योक्कृदिकानदीक्कृका भूम्यापाशोभूमिपाशः संताया
मितिकिम अस्रशोडः दस्युभ्योडः रत्नवक्त्रकाः दत्त दिव् इत्येताभ्यामुत्तरपदे
रत्नगभवति ददिसृक् दिविसृक् कारनोतिचशाचाह्लादौ प्राचादेशो
यत्कारनामतश्चह्लादावुत्तरपदे हलदेन्तात् उत्तरस्याः सप्तम्या अलगभवति
स्तृपेशाणाः मुकुटेकार्वाणः दृषादिमयकाः हलोद्विपदिका हलेत्रिपदिका का
रविशेषस्य संतायताः तत्र पूर्वोक्तो वासिहेनियमार्थमिदम् यत्तेत्रयो नियमविः
कल्याप्रवेष्टेन कारनोत्येव प्राचामेव ह्लादावेवेति तत्र कारनोतीति किम् अ

अदितेयः अभ्यदितेयः कागदयस्यतद्देयस्यनामप्राचामितिकिम
 गृषेयः गृषेयः दलादावितिकिम अविक्कटोरणाः अविक्कटोरणाः द
 लदेतादित्येव नद्यादोहोतदीदोहः मध्याह्नौ मध्याह्नरस्याः समस्याः गु
 रावृत्तरपदे अलरभवति मध्येगुरुः अन्ताश्रुतिवक्तव्यम् अन्तेगुरुः सममी
 त्तियोगविभागात्समासः अमूर्धमस्तकात्सांगादकामे मूर्धमस्तकवर्जिता
 त्सांगात्तरस्याः समस्याः अकामउत्तरपदे लरभवति कंठेकालास्यकंठेका
 लः असिलोमाउदरोमणिः अमूर्धमस्तकादितिकिम मूर्धशिखः मस्तकाशि
 खः सांगादितिकिम अक्षरौः अकामशतितिकिम मूर्धकामोस्यमुवः दलेता
 दित्येव अंगुलित्राणाः जेचावलिः वंथेचविभाषा वंथरतिचजंतोर्दस्येततस्मिन्
 त्रपदे दलेतात्तरस्याः समस्याविभाषालगभवति दस्तेवंथः दस्तवंथः चक्र
 वंथः चक्रवंथः उभयत्रविभाषेयं सांसादिवह्वोदोएवैणवित्तमलकशामोति
 तत्पुरुषेत्तसांगादसांगाश्चेत्तस्मिदवभातिमितिप्रतिषेधः प्राप्नोति दलेतादि

ॐ.
का.
४८२

तेवगुप्तिवेधःकारिकावेधः तत्पुरुषेकृतिवद्भलम् तत्पुरुषेसमासेकृदेतत्तत्र
पदेसमस्यावद्भलमलगभवति स्तम्भेयसःकोणजयःनवभवति कुरुवरःसद्वच
रः प्राद्वेच्छरत्नालदिवाने प्राद्वेषु शरत् कालदिव श्येतेषांजेतत्तत्रपदे सम
स्याश्रुलगभवति प्राद्वेषजःशरद्विजःकालजःदिविजःपूर्वस्यैवप्रयेवार्थमिद
म् विभाषावर्षेद्यशरवनात् वर्षेत्तरशरवर श्येतेभ्यःउत्तरस्याःसमस्याः
जेउत्तरपदेविभाषालगभवति वर्षेजःवर्षेजःद्वरेजःद्वरेजःशरजःवरजः
चकालततेषुकालनाम्नः वसेजकेकालप्रादेतत्तत्रप्रादेचपरतःकालनाम्न
उत्तरस्याःसमस्याविभाषाःलगभवति पूर्वोक्ततरे पूर्वोक्ततरे पूर्वोक्ततमे
पूर्वोक्ततमे च काला पूर्वोक्तकाले पूर्वोक्तकाले तन पूर्वोक्त तनःपूर्वोक्त
तनःकालनाम्नइति किम् युक्ततरे युक्ततमे हलदेतादित्येव रात्रितयाया
म् उत्तरपदाधिकारेप्रत्ययप्रदोषुतदेतद्विधिर्नैष्यतेलोपेप्रदणान् तेनच
तनप्रदणान्तेनप्रदणान्भवति कालइतिस्वरूपप्रदणाम शयवासवासि

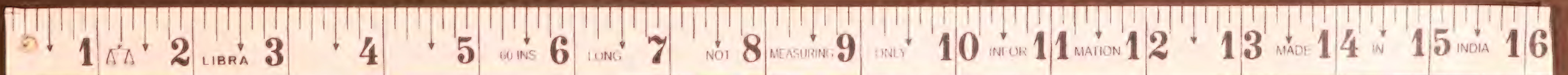

एकालात् शयवासवासिदयेतेषु त्रयपदेषु कालवाचिन उन्नरस्याः समस्य विभा
 गालगभवति वेशयः वेशयः ग्रामवासः ग्रामवासः ग्रामवासी ग्रामवासी अ
 कालादितिकिम् पूर्वोक्तशयः अपराक्तशयः हलदेतादित्येव भूमिशयः प्रयोयो
 नियन्तातिषु समस्या अलगावक्तव्यः अस्योनिः अस्यमतिः अस्यावाः अस्यभवइ
 तिदिगादिनाघत्यत्यः पूर्वत्र सममीतियोगविभागात्समासः तन्मिहवधाति
 षु इत्थेन उन्नरपदे सिद्धशब्देव भातोच्यतेतः समस्या अलङ्भवति स्येदिलवती
 स्येदिलशायी सिद्धसांकत्यसिद्धः कपीत्यसिद्धः वधातिवक्रवदः वारकवदः स
 ममीयोगविभागात्समीसः वंथइतिकेचिदुदाहरंति तत्प्रवाद्यः प्रत्ययात्तदष्ट
 वम् चर्जतोदिधेयेचनिभाषेत्यक्तम् स्येवभाषायाम् स्येवोन्नरपदेभाषायाम् सम
 स्याः नालगभवति समस्यः विषमस्यः कृतस्यः सर्वस्यः भाषायामितिकिम् कृतस्यो
 स्यास्वरेषाः पूर्वदादितिषत्तम् षष्ठाश्रकोषी श्रकोशोगम्यमाने उन्नरपदे षष्ठा
 अलम्भवति चैरस्यकलम् दासस्यकलम् वृषस्यकलम् श्रकोशइतिकिम् श्र

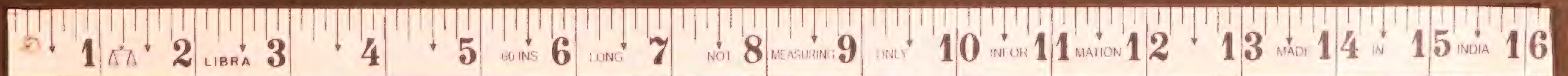

जो.
का.
४८३

लगाऊलम सषीप्रकरणोवागदिकयश्वज्योपुक्तिदेउहरेषुययासेत्वमलगव
क्तवाः अमुष्णायत्यमामुष्णायणः नरादिताइफक अमुष्णपुत्रस्यभावशामुष्णपु।
त्रिका मनोलादितादुन इतम तथा आमुष्णकलिकेतिदेवानोप्रियरतिवसस्या
अलगवक्तवाः पुनःशेषः पुनःपुष्पः पुनोलोगूलः दिवश्चदासेसस्याअलगव।
क्तवाः दिवोदासायुगायत पुत्रेयतरस्याम पुत्रशत्रुत्तरपदेशाक्रोशोगम्यमाने
सस्याअलगभवति अत्यतरस्याम दास्याः पुत्रः दासीपुत्रः आक्रोशइत्येव ब्राह्म
णीपुत्रः अतोविद्यायोनिसेवधेभ्यः अकारोतेभ्यो विद्यासेवधवाविभ्यो योति
सेवधवाविभ्यश्चोत्तरस्याः सस्याअलगभवति दोतः पुत्रः दोत्तरंतेवासी पितृपु
त्रः पितरंतेवासी अतोइति किम् आचार्यपुत्रः मातुलपुत्रः अतोविद्यायोनिसेव
धेभ्यस्तत्पूर्वपदोत्तरपदप्रदाणं कर्तव्यम् विद्यायोनिसेवधवाविभ्योचोत्तरप
देष्यास्यात् अत्यत्रमाभूत् दोतृयनम् पितृयनम् दोतृगृहम् पितृगृहम्
विभाषासहस्ययोः सहस्यतिइत्यनयो रुत्तरपदयोः अकारोतेभ्योविद्यायोनि

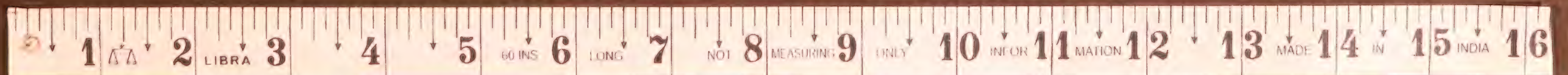

संबंधवाचिभ्यउत्तरस्याः षष्ठाविभाषानुगमवति पितृष्वष्टासापितः स्वसा पि
 तृष्वसा मातः ष्वसा मातः स्वसा मातृष्वसा यदालक तदामातृपितृभ्योस्वसेति
 षंतनित्यम् यदातलक तदामातः पितृभ्यामन्यतरस्यामिति विकल्पेनयति
 इदितः यतिः इदितृयतिः ननान्मः यतिः ननान्मः यतिः आनद्रातोदहे अका
 रानां विघायोनि संबंधवाचिनो यो हं हस्तत्रोत्तरपदे पूर्वस्यानद्रादोशो भवति
 होतापोतागौनेष्टोद्गातागौप्रशास्ताप्रतिदत्तौ मतापितेरो याताननोदोरो
 नकारोश्चाभांरपरतनिवृत्त्यर्थम् अतएतत्किम् मातृमातामदौ पुत्रउत्पत्र
 नुवर्ततेत्यतश्चित् तेन पुत्रशब्देऽप्युत्तरपदेयकारोतस्यानंजादेशो भवति पिता
 पुत्रो मातापुत्रो देवताहं देव देवतावाचिनो यो हं हस्तत्रोत्तरपदे पूर्वस्यानना
 देशो भवति इंद्रावरुणो इंद्रायमो इंद्रासृषणो इंद्राहृदस्यती हं ह इतिवर्तमा
 ने पुनर्हं हृदयां प्रसिद्धमाहवर्ग्युद्गातार्थम् अत्येतसद्वर्गिते लोकवित्ता
 ते हं ह मिति निपात्यते ततो यो लोके प्रसिद्धमाहवर्ग्यावेदेव सद्वर्गानिदिष्टास्ते

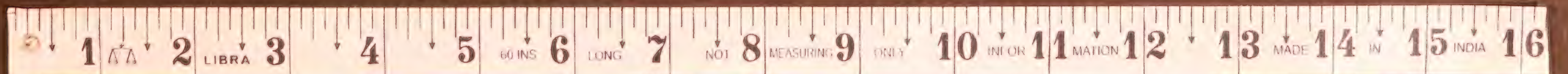

जें.
काव.
४८५

सामिदृशदाम तेन वक्ष्यप्रजापतीशिवैव अवगावितेव मादौ न भवति उभ
यत्र वायोः प्रतिषेधो वक्तव्यः अग्निवायु वायुगन्त्री इदं गन्त्रेः सोमवरुणायोः सो
मवरुणा इत्येतयो रूत्ररपदयोः देवताहे हे गन्त्रेरीकारादेशो भवति अगन्त्री
सोमो अगन्त्रीवरुणो अगन्त्रेः स्तनस्तेमसोमा इति घतम् इहृहौ कृतवृद्धावृत्त
रपदे देवताहे हे गन्त्रेरीकारादेशो भवति अगन्त्रिवा रुणीमानादीमाल
भेत अग्निमारुते कर्म क्रियते अगन्त्रीवरुणो देवतास्याः अग्रामरुतो देवता
स्येति विरह्यतदितः तत्र देवताहे हे चेत्यभयपदवृद्धौ कृत्यामाना उमीदेवा
वायितमिकारः क्रियते वृद्धाविति किम् उग्रेंद्रः नेंद्रस्य परे स्येति वृद्धिः प्रीतिषि
धते इहृहौ विष्णोः प्रतिषेधो वक्तव्यः आग्नौ वै सववरुनिर्वयेयुः दिवो घा दि
व इत्येतस्य घावत्ययमादेशो भवति देवताहे हे उन्नरपदे घौ अन्तामाव घावा
तामे घावाभूमी दिवमस्य स्थिव्याम स्थिव्या उन्नरपदे देवताहे हे दिवो दिवद
त्ययमादेशो भवति वकाराद् घावाव घावास्थिव्यो दिवमस्य स्थिव्यो अकारो आ

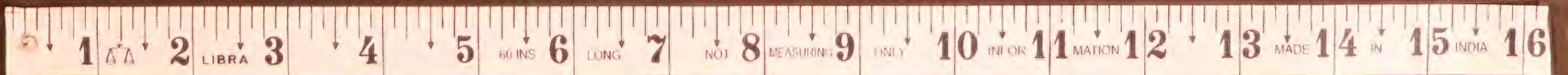

राणेमकारस्यविकाराभावाप्रतियोग्येतेनरुत्तादीनिनभवेति कथंया
 वाटिदेसैष्टीवीनमेतेकतेव्योत्रयत्तः ओषासोषमः ओषसादेशोभवत्पुषसोदे
 वतादेहेउत्तरपदे उपासानक्तम् मातरपितराबुदीचाम मातरपितराविषुदी
 वामरजादेशोमातृशब्दस्यनिर्यात्यते मातरपितरौ उदीचामितिकिम मातरपित
 रौ पितरामातराचच्छेदमि पितरामातराश्चित्छेदमिनिर्यात्यते ग्रामागन्ता
 पितरामातराच पूर्वपदस्याराजादेशोनिर्यात्यते उत्तरपदेतसृपांसलगित्या
 कागदेशः तत्रऊतोऽरिः सर्वनामस्यानयोरितिगुणोस्मेव छेदमीतिक्किम् मा
 तरपितरौ मिथाःपुंवद्भाषितेपुंस्कादनृत्समावाधिकरोमसिथामपूरागीशि
 यादिषु भाषितःपुमानेनसमानायामाकृतावेकमित्युत्तिनिमित्ते सभाषि
 तपुंस्कःशब्दःतदेतदेवेकथंभवति भाषितःपुमान्यस्मिनत्रयेप्रवृत्तिनिमित्ता
 सभाषितपुंस्कशब्देनोच्यते तस्यप्रतिपादकोयःशब्दःसोपिभाषितपुंस्कःऊ
 षेभावेनृत् भाषितपुंस्कादनृत्स्मिनसीशब्देसभाषितपुंस्कादनृत्बहुवी

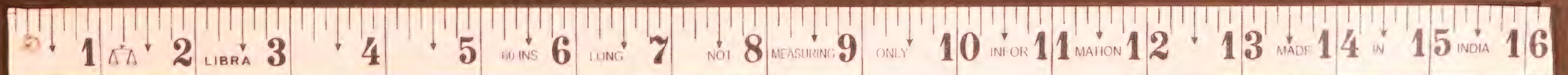

ॐ.
का.
४८५

दिये अलशुनियानतायोचम्याः तस्य भाषितपुंस्कादन्तः स्त्रीशब्दस्यपुंशब्दस्य
वचनं भवति समानाधिकरणे उत्तरपदे स्त्रीलिंगे पुराणी प्रियादिवर्जिते दर्शनीय
भार्यः प्राप्तवृद्धः दीर्घजं चः स्त्रिया इति किम् ग्रामणिवात्मानकलेट्टिरस्य
ग्रामणिदृष्टिः भाषितपुंस्कादिति किम् त्वद्भाष्यः समानाया माकृतादिति
किम् द्रोणीभार्यः कथंगभिभार्यः प्रसूतभार्यः प्रजातभार्य इति कर्तव्योच्य
तः अन्तरिति किम् ब्रह्मवेधुभार्यः समानाधिकरण इति किम् कल्याणमा
ता कल्याणीमाता स्त्रियामिति किम् कल्याणीप्रधानमेव कल्याणीप्रधान
इमे अप्रमाणमिति किम् कल्याणीयेवमीयासोताः कल्याणीयेवमात्रयः
प्रधानपुराणीग्रहणे कर्तव्यम् इदमाभूत कल्याणयेवमीकः यदिति अथ
पुराणीप्रमाणे रित्यत्रापि प्रधानपुराणीग्रहणमेव त्वय्युक्तं भवति अथिया
दिव्यिति किम् कल्याणीप्रियः प्रियामनोता कल्याणीसुभगा उभंगाममा स
दिवा उदिताकाता बालास्वाभक्तिवामनायला समानतादादृढभक्तिरित्येव

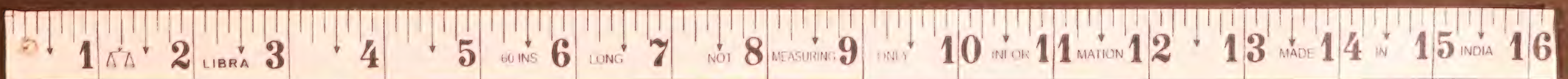

मादिष्वस्त्रीएवंपदविवक्षितत्वात्सहमितिसमायेयम् तसिलादिषाकृतसव
 पेचम्यास्तमितित्यतः प्रभृतिसेत्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणानेकतसमितिप्रा
 गेतस्माद्येष्वप्यविहितान्तेष्वसिद्धाः भाषितपुंस्कादन्तुः पुंवद्भवति तस्या
 शालायाः तत्रः तस्याम् तत्र यस्याः यतः यस्याम् यत्र तसिलादिपरिगणानेक
 त्वम्यम् उतमोऽरम्भमप्योचरत्तातीयेराकल्पद्वेषपदेशीयः इयप्रपाशपोष्य
 कालौदात्तदिलौतिलतातिलोशासिबहुलपार्थस्यपुंवद्भावोवक्तव्यः वक्षीभ्यो
 देदि वक्ष्णोदेदि अस्यातोदेदि अस्यातोदेदि ततलोर्गणवचनस्यापुंवद्भावोव
 क्तव्यः पट्ट्याः भावः पट्टतम् पट्टतागुणवचनस्येतिकिम कठगभावः कठी
 तम् कठीता तस्याफेतहितपुंवद्भावोवक्तव्यः भवत्यास्त्राः भावतकाः भव
 दीयाः वाङ्मनितोश्च वाङ्मनितः मानितिवस्त्रियां भाषितपुंस्कादन्तुः पुंवा
 द्भवति वनी यतायेते प्रेती प्रेतायेते मानितिव दर्शनीयमानी अयमस्या
 दर्शनीयमानिनी इयमस्याः मानितोऽदृशामस्यार्थसमानार्थकराणर्थेवदर्श

ॐ.
का.
५८६

नीयानिजोप्रकृतिमात्मानंमन्यते दर्शनीयमानिनीतिस्त्रियाःपुंवदित्येतेनेव।
सिद्धम् नकोपधायाः ककारोपधोयःस्त्रीशब्दस्यपुंवज्ञावनभवति पुंवगाश
माःप्रतिस्थिते पाविकाभार्यास्पपाविकाभार्यः मद्रिकाकल्पा वृजिकाक
ल्पा मद्रिकायते वृजिकायते मद्रिकामानिनी वृजिकामानिनी विलेपिका
यायस्यम् विलेपिकम् कोपयप्रतिषेयेतद्वितवुग्रहाङ्कनवाम इहमाभूत
पाकाभार्यास्पपाकाभार्यइति संज्ञाएराणाञ्च संज्ञायाःएराणाञ्च स्त्रियाःपुव
ज्ञावनभवति दत्ताभार्यास्पदत्ताभार्याः गुप्ताभार्यःदत्तायाशागुप्तायाशा दत्ता
यते गुप्तायते दत्तामानिनी गुप्तामानिनी घृणाणाबल्वपि पंचमीभार्यःदश
मीभार्यःपंचमीयाशा दशमीयाशा पंचमीयते दशमीयते पंचमीमानिनीद
शमीमानिनी वृद्धिमिन्नस्यचतुर्द्वितस्यारक्तविकारे॥ वृद्धिमिन्नेयमिन्म
वृद्धिमिन्नस्यचतुर्द्वितस्यपरिक्तेयविकारेवनविहितस्तदेतस्यस्त्रीशब्दस्य
स्त्रियानपुंवज्ञवति स्त्रीभार्यःमाधुरीभार्यःस्त्रीयाशामाधुरीयाशा स्त्री

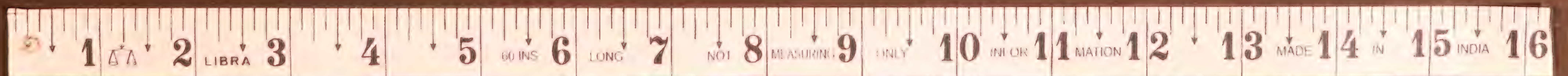

यते मापुगीयते खौत्रीमातिनीमापुगीमातिनी वृद्धिनिमित्तस्यैतिकिम मध्यम
 भार्यः तदितस्यैतिकिम कांडलाभार्यः बहुवीदिपमिश्रइतिकिम तावद्भार्यः या
 वद्भार्यः अरक्तविकारइतिकिम कषायेतरक्ताकाषायी काषायीवृद्धिकाष्प-
 कायवृद्धिकः लोहस्यविकारोलोही ईषाअस्यरथस्यमलोहेषः खादिरेषाः स्वा
 गाश्चेतोमातिनि स्वागाडन्नरोयईकारस्तदंतायाः स्रियानपुंवद्भवति अमानिनि
 परतः दीर्घकेशीभार्याः श्रुत्वाकेशीयते स्वाद्यादितिकिम पटुभार्यः ईतइतिकि
 म नास्याः केशाः संत्यकेशाभार्याः स्याकेशभार्यः अमानिनीतिकिम दीर्घकेशमा
 तिनी जातेश्च जातेश्चस्रियाः नपुंवद्भवति अमानिनिकठीभार्यः बहुवीभार्यः
 कठीपाशा बहुवीपाशा कठीयेत बहुवीयेत अमानिनीत्येव कठमानिनी व
 ह्वमानिनी अयंप्रतिषेधाओयसेखानिकस्यपुंवद्भावस्यनेष्यते हस्तिनीनोमा
 मूहोहास्तिकम पुंवत्तकर्मधारयतातीयेदेशीयेषु कर्मधारयेसमासेजातीयदे-
 शीययोः प्रत्यययोर्भाषितपुंस्कादन्तः स्रियानपुंवद्भवति प्रतिषेधायायमारम्भः

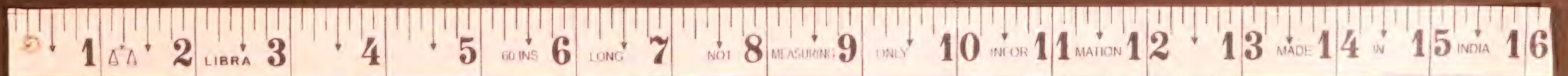

जो.
काव.
८८

नकोपपाया इत्युक्तेतत्रापिभवति पाचकहेदीका पाचकाजातीया पाचकदे
शीया संज्ञापुराणेष्वेत्युक्तेतत्रापिभवति दत्तहेदीका दत्तजातीया दत्तदेशीया
पंचमहेदीका पंचमजातीया पंचमदेशीया वृद्धिनिमित्तस्यचतुर्दितस्यारक्त
विकारइत्युक्तेतत्रापिभवति श्रुतामुखहेदीका श्रुतामुखजातीया श्रुताम
देशीया ज्ञातेष्वेत्युक्तेतत्रापिभवति कठहेदीका कठजातीया कठदेशीया
भाषितपुंसकादित्येव त्वद्वाहेदीका अन्तर्हितेव ब्रह्मवंधूहेदीका ऊरूणा
दीनामंशदिषुपुंवज्ञावोवावक्तव्यः ऊरूणाश्रेष्ठं ऊरूणोऽम् मृग्याःपदंमृगपद
म् मृग्याःतीरेमृगतीरम् कन्याःशावःकाकशावः नवाश्रमी पूर्वपदस्यविव
लितत्वात् स्त्रीतेनविनापूर्वपादार्थोत्रजातिसामान्येनविवलितः पुंवज्ञावाङ्मु
लंविद्वादिक्प्रभवति विप्रतिषेधेनविन कालिमन्या हरिणिमन्या चादिषु
पदितरापदितमा पट्टिकन्या पट्टिक मरुदिका इफ उडविट शरत्त स्य उशि
न इत्येतेजनपदशाहाः तत्रयवचनाः तत्रतद्वाजप्रत्ययस्यास्यामातश्चतिलि

कृते इति विद् द्वेदामिका इति विद्दत्तसमासः क्रियते तत्र पुं वद्वावेतयेऽविडादयः ।
 शब्दाः क्रियते येऽविद् द्वेदामिका दारद्वेदामिका पार्थद्वेदामिका ओशितद्वेदा-
 मिका चतुष्पकस्य चेल उधुवगोत्रमतदत्तेषु स्योनेकाचोरुसः चतुष्पकस्य चेलद-
 अत्र गोत्र मत दत्त इत्येतेषु परतो भाषितपुंसकाघोरी प्रत्ययस्तदन्तस्यानेका-
 चोद्वेदो भवति ब्राह्मणिता ब्राह्मणितमा ब्राह्मणित्रया ब्राह्मणिकस्या ब्राह्म-
 णिवेली ब्राह्मणिधुवा ब्राह्मणिगोत्रा ब्राह्मणिमता ब्राह्मणिदत्ता चतुष्पकस्याः ।
 प्रत्ययाः चेलद्वेदीत्यत्र यदानि । कुर्वतीति ववापवाघच वस्यादेशो निपातनात्
 भवति गुणश्चत्यार्थेति किम् दत्तातरा गुणातरा अनेकाच इति किम् नद्याः शेषा-
 स्यान्तरस्यामिति वत्यतिवत्यति भाषितपुंसकादित्येव आमलकीतरा कुर्वतीत-
 रा नद्याः शेषस्यान्तरस्याम् नद्याः शेषस्याच्चादिषु परतो द्वेदो भवति अन्तरस्या-
 म् कश्च शेषः अदीवयानदीत्येते वयदेकाच ब्रह्मवेधुतरा ब्रह्मवेधुतमा ब्रह्मवे-
 धुतरा धीववेधुतरा धीववेधुतरा सीतरा सितरा कृत्रयाः प्रतिषेधो वक्तव्यः लक्ष्मी

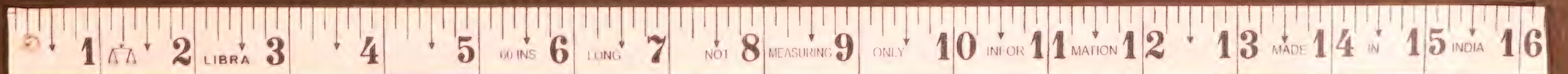

जो.
का.
धर

तया लक्ष्मीतमा तेजीतया तेजीतमा उगितश्च उगितश्च प्रातिपदिकात्परा यानदी।
तस्यावादिषु परतोत्तरस्यामद्भोभवति श्रेयसीतया श्रेयसीतया श्रेयसीतया विड।
धितया विडधीतया विदधतया पुंवद्भावोत्रपदेवक्तव्यः प्रकर्षयोगात्प्राक् सीतस्या
विदधितत्वात् सिद्धम् आत्महतः समानाधिकरणाजातीययोः समानाधिकरणात्
त्रयपदेजातीयप्रत्ययेपरतः महत्तयाकारादेशोभवति महादेवः महावाङ्मनः म
हाबाहुः महाजातीयः समानाधिकरणाजातीययोः रितिकिम महत्तः पुत्रो महत्तुत्रः
लक्षणोक्तत्वात् भविष्यतीति चेद्द्वीदावपिन स्यात् महावाङ्मनितितर्धे समाना
धिकरणाग्रहोक्तत्वात् असमानमहानसंयन्त्रः महद्भूतश्च लुप्तमाश्रयत्रगोण
नात्मदृष्ट्यनभवत्वात् महत्तत्वेवमैकरविशिष्टेष्वप्यसंख्यानम् पुंवद्वचने
च असमानाधिकरणार्थम् महत्तत्वात्सोमहावाः महत्ताकरो महाकरः मह
त्ताविशिष्टो महाविशिष्टः अष्टनः कपालदविष्णुपसंख्यानम् अष्टकपालेतिवे
येत दीविषीतिकिम अष्टकपालेवाङ्मनस्यगविवचयुक्तेष्टनउपसंख्यानम् अ

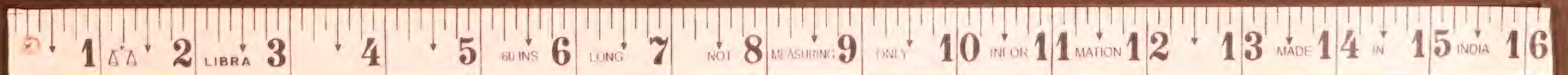

शागेवेनशाकटेवयुक्तइतिकिम अष्टावे ब्राह्मणस्य उपरकराणोविस्फुष्टार्थम्
 द्यष्टनः संख्यायामवबद्धीक्षणीत्योः द्विष्टन इत्येतयोः आकारादेशो भवति
 संख्यायामुत्तरपदे बद्धीक्षणीत्योः द्वादश अष्टादश द्वाविंशतिः अष्टाविंशतिः
 द्वात्रिंशत् अष्टात्रिंशत् द्यष्टनइतिकिम पंचदशः संख्यायामितिकिम द्वैमातरः
 अष्टमातरः अवबद्धीक्षणीत्योरितिकिम द्वित्रिः द्विदशः द्यष्टीतिः प्राकृक्तादि
 तिवक्त्रवामिदमाभूत् द्विंशतम् अष्टशतम् अष्टसहस्रम् त्रैस्रयम् त्रिंशत्येन
 स्यत्रयमादशो भवति संख्यायामुत्तरपदे अवबद्धीक्षणीत्योः त्रयोदश त्रयोविंश
 तिः त्रयस्त्रिंशत् संख्यायामित्येव त्रैमातरः अवबद्धीक्षणीत्योरित्येव त्रिदशाः
 अष्टीतिः प्राकृक्तादित्येव त्रिंशतम् त्रिसहस्रम् विभाषाचत्वारिंशत्प्रभृतौसा
 र्वेषाम चत्वारिंशत्प्रभृतौ संख्यायामुत्तरपदे अवबद्धीक्षणीत्योः सर्वेषाम द्विष्ट
 न् त्रिंशत्येतेषो यद्भक्तं द्विभाषा भवति द्विचत्वारिंशत् द्वाचत्वारिंशत् अष्टचा
 त्वारिंशत् अष्टाचत्वारिंशत् त्रिचत्वारिंशत् त्रयश्चत्वारिंशत् द्विपंचाशत् द्वापंचा

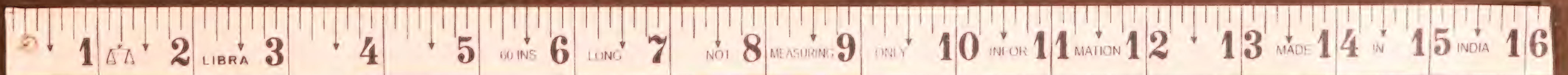

जो.
काव.
५८५

शात अष्टपेचाशात अष्टपेचाशात त्रिपेचाशात त्रयःपेचाशात प्राकृक्तादित्येव
दिशातम् अष्टपेचाशात त्रिशात हृदयस्य हृदोत्पत्त्यामेव हृदयस्य हृदित्ययमा
देशः लेखयत आत्मासुरत्येतेषु परतः हृदये लिखतीति हृदोत्पत्त्यायत हृदय।
स्य शिपे हृदयम् आत्मा हृदयस्येदेहात्म लाम हृदयस्य लामः हृलामः लेखयतेत
स्यात्मातस्य हृदयमिष्यते वनेतेत हृदयस्य लेखो हृदयलेखयतेवंभवति एतदे
व लेखयते हृदयस्य कम्पनरूपदायिको प्रत्यय हृदयतदेतत् हृदयस्य वाशोक
स्य शोकेषु शोकस्य रोगरत्येतेषु परतः हृदयस्य वाहदित्ययमादेशो भवति हृदो
कः हृदयशोकः स्यात् सौहार्दम् सौहृदयम् ब्राह्मणादिना तस्य हृदोदेशो यदेह
द्गमिषुं तस्यैव हृदयस्यैव सौहृदयम् रोगहृदोः हृदयशोकः हृदयशोकः हृदयशोकः
मानार्थो हृदयः प्रकृत्यन्तरमस्ति तत एव मिहैविकल्पविधानमिदं प्रपञ्चार्थम्
पादस्य पदस्यातिगोमहतेषु पादस्य पदस्यैव हृदयशोकः भवति शान्तिशान्तिगत
सहतरत्येतेषु रपदेषु पादाभ्यामजतीति पदातिः पादाभ्यामजतीति पदातिः

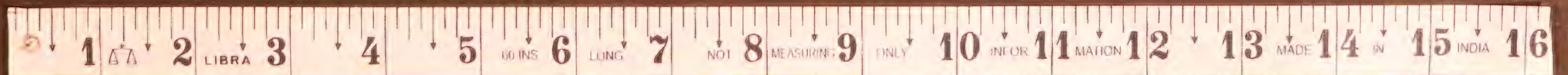

अत्यन्तं भोपादश्लोकादिकशाप्रत्ययः तदा जेवीभावो न भवत्यत एव विपातना
 त पादाभ्यां गच्छतीति यदाः पादेनोपहतः यदोहतः पादशब्दो ह्यदिनादाद्युदा।
 त्तः तस्य स्थाने यदादेशः उपदेश एवोतोदात्तोति पात्यते तेन पादोपहतो तृतीयाव
 मेतीति एवं यदप्रकृतिसंज्ञातोदात्तत्वे भवति यद्यत्तदर्थं यत्प्रत्ययोपरतः पा
 दस्य यदि त्ययमादेशो भवति अतदर्थं पादो विध्यंति यथाः शर्कराः यथाः कंठकाः
 अतदर्थं इति किम् पादार्थमदकं पाद्यम् पञ्चावश्चेवरातावुपसंख्यातम् पादा
 भ्यां चरति यदिकः सर्पादिभ्यः घृन्निति घृत्प्रत्ययः शरीरावयववचनस्य पादशब्दस्य
 ग्रहणमिदं तेन यणमाषपादशताद्यदित्यत्र यदादेशो न भवति द्विपाद्ये त्रिपाद्य
 म् द्विमकाशिदतिषु च द्विमकाशिदतिइत्येते घृन्नरपदेषु पादस्य यदि त्ययमादेशो
 भवति द्विमपद्विमम काशिन अथ यत्तकाशितोयांतिदतिपदतिः ऋचः शो ऋ
 चः पादस्य शोपरतः यदि त्ययमादेशो भवति पञ्चागायत्रीशोसति पादे पादशोस
 तीत्यर्थः सोऽयं कवचनाश्च वीपसायामिति शं प्रत्ययः ऋचइति किं पादशः काशो

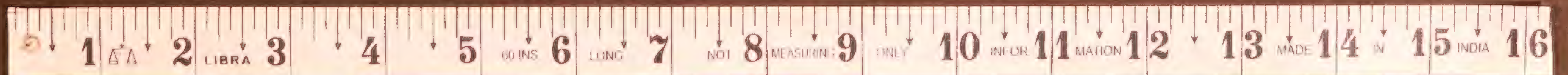

ॐ.
काष्ठ.
४५१

पणोददाति वाचोमिश्रशब्देषु चोमिश्रशब्दइत्येतेषु त्रयदेशु वा पादस्य
दित्ययमादेशो भवति चोमिश्रशब्द पदचोमः पादचोमः मिश्रपमिश्रः पाद
मिश्रः शब्दपञ्चः पादशब्दः निष्कोचेति वक्तव्यम् पत्रिष्कः पादत्रिष्कः उद
कस्योदसंज्ञायाम् उदकस्य संज्ञायाम् विषये उदइत्ययमादेशो भवति तदमेवोना
मयस्योदमेविः पुत्रः उदवाहो नाम यस्योदवाहिः संज्ञायामिति किम् उदकमि
विः संज्ञायामत्र पदस्योदकशब्दस्य उदइत्ययमादेशो भवतीति वक्तव्यम् लोहि
तोदः लोहोदा नाम तदी ये संवासवाहनधिषु च ये संवासवाहनधिइत्येतेषु
त्रयदेशु उदकस्य उदइत्ययमादेशो भवति उदयेष्वपि न क्षितगारम् स्नेहेन
पिषर्त्तनासु ल वास उदकस्य वासः उदवासः वाहन उदकस्य वाहनः उद
वाहनः धिउदकेपीयेतस्मिन्नित्युदाधिः एकहलादौ परायितव्येन त्रयस्याम् य
कोमहायः तत्संज्ञातीयेनानेतेषां हलाधित्वा यको हल आदिषु स्यात्त्रयस्य
तदेकहलादितस्मिन्नेकहलादौ परायितव्यवाचिनि अत्र त्रयस्याम् उदकस्य त

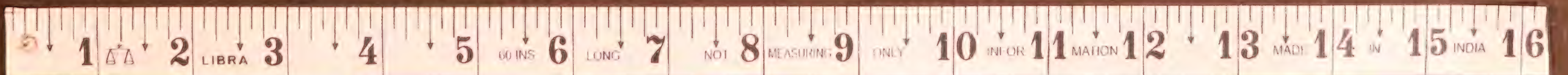

देकह्लादितमिन्नेकह्लादोपरयितव्यविवितिअन्यतरस्याम् उदकस्यउदर-
 त्ययमादेशोभवति उदकंभः उदककंभः उदपात्रम् उदकपात्रम् एकह्ला-
 दावितिकिम् उदकस्यलम् परयितव्यवितिकिम् उदकपर्वतः मेषोदनमक्त
 विडवज्जुभारहारवीवथगोषुच मेषोदनमक्तविडवज्जुभारहारवीवथगाहउ
 तेतेषुचोत्तरपटेषुउदकस्यउदरत्ययमादेशोभवति अन्यतरस्याम् उदकेन-
 मेषः उदमेषः उदकमेषः उदकेनोदनः उदोदनः उदकोदनः उदकेनमक्त
 रुदकमक्तः उदकस्यविडरुदविडः उदकविडः उदकस्यवज्जुः उदवज्जुः उद-
 कवज्जुः उदकंविभंतीत्युदभारः उदकभारः उदकंदरतीतिउदहारः उदकहा-
 रः उदकस्यवीवथः उदकीवथः उदकवीवथः उदकंगाहतस्तुदगाहः उदक-
 गाहः इकोदस्वाद्योगालवस्य इयंतस्यहीवर्जितस्यपूर्वपदस्यान्तरपटदेहस्वा
 भवति गालवस्याचार्यस्यमतेन ग्रामणीपुत्रः ग्रामणीपुत्रः ब्रह्मवेधुपुत्रः इक
 इतिकिम् विद्यापादः मालादस्तः अत्यर्थतिकिम् गालीपुत्रः गालवग्रहाणोपुजा

जो.
का.
८५१

धर्मन्यतरस्याम् इति दिवर्तते व्यवस्थितविभाषावसातेनेहनभवति कारीषगो
धीपुत्रः कारीषगंधीपतिः इयतावताविनामवयानावनभवति श्रीकलम् भू
कलम् कारीभूतं वृषलीभूतम् अक्रुंसादीनाम् अक्रुंसादीनामकरोभव
तीतिवक्तव्यम् अक्रुंसाः अक्रुंसाः एकतदितेव एकशब्दतदितउत्तरपदेव
स्वोभवति एकस्याप्रागतेमेकशब्दम् एकमयम् एकस्याभावयकतम् एकता
उत्तरपदे एकस्यादीनाम् एकदीनाम् लिंगविशिष्टशब्दाणामेकशब्दस्यद्वयत्वं
प्रयोजयति अवादिगदमाणांमत्रविशेष्यतेनपुनरजगदमाणांनैर्गाति न्यायोः
संज्ञासुन्दसोर्वङ्गलम् इत्योभवति अतस्यार्थतस्यचसंज्ञासुन्दसोर्वङ्गलम् इ
तस्यसंज्ञायाम् रेवतिपुत्रः गोदिगिपुत्रः भरीगिपुत्रः नभवति नोदीकरः नोदी
चोषः नोदीविशालः इत्यस्यसुन्दसि कुमारिदाः किशोरिदाः नचभवति फाल
गुनीपौर्णमासीजगतीसुन्दः अर्थतस्यचसंज्ञायाम् शिलवदम् शिलप्रमः नच
भवति लिपिकाग्रदम् लोपकाग्रदम् लोमकाकोऽः अर्थतस्यचसुन्दसि अ

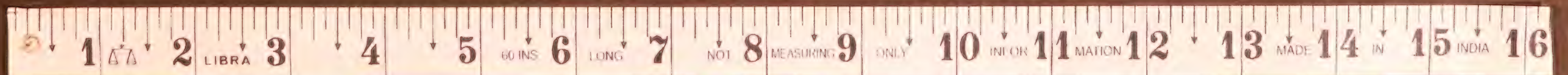

नदीरेणान्नहोति तूर्णमुदाप्रविहीविश्रयायसम नचभवति तूर्णसूत्रेण।
 कवयोवयंति त्विच तपुत्ययेपरतःन्योषवहुलद्वेसोभवति अजायाभावः अ
 जतम अजातम वातादोक्षिण्योदिणीतम रोदिणीतम संभवास्त्रंदस्येवो।
 दाहरणानि इष्टकेषाकामालानांचिततूलभारिषु इष्टकाश्वीकामालाश
 तेतेषांचितभूलभारित इत्येतेष्टत्रयपदेषुयथासंख्येद्वेसोभवति इष्टकवि।
 तेचिन्वीत इष्टकतूलम् मालभारिणीकया इष्टकादिभ्यस्तदंतस्यापिग्रह
 णंभवति यद्वेष्टकचित्तमचिन्वीत मेजेष्टीकतूलम् उत्पलमालभारिणीक
 या विन्यनव्ययस्य विदंतउत्तरपदेनव्ययस्यद्वेसोभवति कालिमन्या हरि
 णिमन्या ममाद्वेसोतवाप्येते अन्यथादिद्वेसुशासनमनवकाशेस्यात् अन
 व्ययस्येतिकिम दोषामन्यमदःदिवाभन्यागविःअनव्ययस्येतदेवतापकमि
 दास्विदंतग्रहणस्य अरुहिषदंतस्यमम् अरुम् हिषत् इत्येतयोर्जंतानो
 वविदंतउत्तरपदेसुस्वागमोभवति अनव्ययस्य अनंतदः हिषंतयः अजंतानो

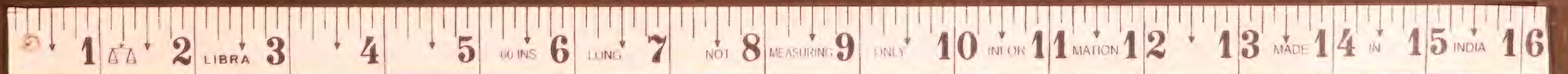

ॐ.
काव.
४८२

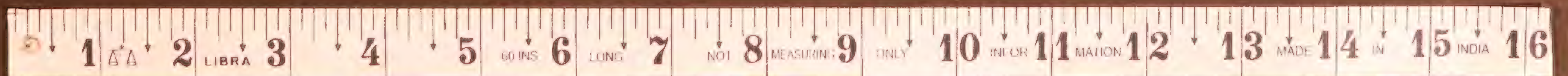
कालिमन्या दार्णिमन्या अरुदिषदनेतस्येति किम् विदुर्मन्याः अनवयस्येते
व दिवामन्या रात्रिः दोषामन्या मदः अंतग्रहणं कृतानेतकार्याप्रतिपत्त्यर्थम् ॥
अतोद्भवत्वे संभवति इवयकाचोपत्यपवेष्य इततस्ययकाचार्थवदंतस्योत्तरय
देवमागमो भवति अंप्रत्ययवश्च द्वितीयेकवचनवश्च संभवति अमिति दिदिग
वर्तते गोमन्याः स्त्रीमन्याः स्त्रियंमन्याः नरंमन्याः अयंमन्याः भवेमन्याः अंप्रत्ययवदि
त्यनिदेशादिदातृपूर्वसर्वाण्युक्तो यः वजादेशा भवेति इव इति किम् तदुमन्या
यकाच इति किम् लोवाभ्रंमन्याः अथेदकथं भवितव्यम् अयमात्मा ते ब्राह्मण
कलेमन्यत इति उपक्रम्य अयमन्यमिति भवितव्यमिति भाष्ये व्यवस्थितम् त
त्रेदेभाष्यकारस्य दर्शनमत्र विषये परित्यक्तं सति भाष्ये शब्दो ब्राह्मणकलेवर्त
त इति यथा प्रष्टव्यः स्त्रियाम् तत्रस्य मोक्षपुंसकादित्यमो लभ्यते वाच्यम्
पुरन्दरो वाच्यम् पुरन्दर इत्येतौ निपात्यते वाच्यम् पुरंदर इत्येतौ निपात्यते वा
च्यम् आस्ते पुरंदारयतीति पुरंदरः वाच्यम् अत्र ते मूः सर्वे यौ दामिदो गिति वा

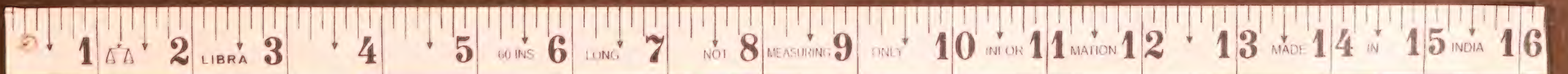
प्रत्ययः कोरेसत्यागदस्य कोरेउत्तरपदेसत्यग्रदश्येतयोः समागमो भवति
 सत्यः कोरेतीति सत्यंकारः सत्यस्य वाकरः सत्यंकारः अग्रदेकारः अस्तसत्याग
 दस्यकार इति वक्तव्यम् अस्तंकारः सत्यंकारः अग्रदेकारः भक्तस्य दृक्त्वमिका
 रेभवंक्तव्यः भक्तस्य करणं भक्तंकारः छंदसीति किम् भक्तकारः यत्नो भव्यायो
 भवंक्तव्यः येन भव्या लोकस्य एणे भवंक्तव्यः लोकंष्टाः अतभ्याशंसयेते भवं
 क्तव्यः अतभ्यासमित्यः आष्टाशो रिंये भवंक्तव्यः आष्टमिंयो रिमिंयः मिलेगिल
 यं भवंक्तव्यः तिमिगिलः अगिलस्येति किम् गिलगिलः गिलगिले चेति वक्तव्यम्
 तिमिगिलगिलः उमभद्रयोः करणं भवंक्तव्यः उमंकरणम् भद्रंकरणम् सूतो
 अग्रजं क्लमेरुभ्योऽदितः पुत्रतासूत उग्रजन् भोजमेरुदत्येतभ्यः उत्तरस्य
 उदित् शब्दस्य पुत्रद्वयं आदेशो वा भवति इति वक्तव्यम् सूतपुत्री सूतद्विता उ
 ग्रपुत्री उग्रद्विता राजपुत्री राजद्विता भोजपुत्री भोजद्विता क्लपुत्री क्ल
 द्विता मेरुपुत्री मेरुद्विता केचित् शार्ङ्गवादिषु पुत्रशब्दपठेति तस्य पुत्री

ॐ. तिभवति अन्यत्रापिदिदृश्यते शैलपुत्रीति श्येनतिलस्यपातेजे श्येनतिल
काष्ठ. इत्येतयोः पातउत्तरपदेनप्रत्ययेपरतोसुमागमोभविष्यति श्येनपातोस्योकि
५१७ यायांवर्तते श्येनपाता तैलपाता भवति किम् श्येनपातः तिलपातः रात्रेः
कृतिविभाषा रात्रेः कृदेतउत्तरपदेविभाषासुमागमोभवति रात्रिचरः रात्रिच
रः रात्रिमृदः रात्रदः अप्राप्तविभाषेयम् विविदिदित्येमुंभवति रात्रिमयेभव
त्यदः तलोपोननः तजो तकारस्यलोपोभवत्तत्तरपदे अत्रात्माः अत्रयलः
अपुरुषः असोमयः तजोनलोपेवक्षेपेतिविद्युपसंख्यानम् अथचक्षित्वेजलम्
अकारोषतेजलम् तस्मान्नुद्वि तस्माल्लभनकारान्नजोनउगमोभवति अन्ना
दावुत्तरपदे अननः अनसः अनुष्टुः तस्मादितिकिम् तन्नयवदिष्यात् पूर्वोते
पिदिदृ-मोदृस्वादविडेमुणानित्यमितिप्रामोति अचीतिकिम् अत्रात्माः ॥ न
आपानपात्रेवेदानासत्यनमविनऊलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषुप्रकृता ॥
तथाह नपात नवेदाः नासत्यानमवि नऊल नखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाक

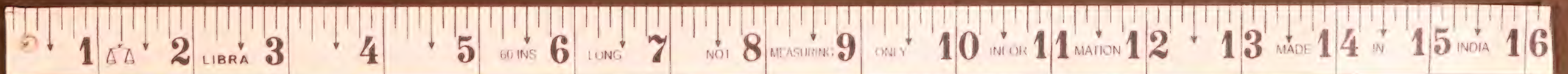

इत्येतेषु नञप्रकृत्या भवति नविकारमापद्यते नञाद् भ्रान्तेः किये तस्य नञ
 समासः नपात् पाति शुभ्रतः नवेमीति नवेदाः शुभ्रस्य पातः नामत्याः नमुचि
 नमुचतीति नमुचिः मुचैरोगादिक इत्ययः नञलः नास्य नलमस्तीति नञलः
 नावः नास्यावमस्तीति नावः नपुंसकनसीतपुंमान् नपुंसकम् स्त्रीपुंसयोः पुंस
 कभावो नियातनात् नक्षत्रनक्षरति नलीयते वा इति नक्षत्रम् क्षरतेः क्षियो वात्
 उमिति नियात्यते नञेन क्रामतीति वा नक्रः क्रामतेः नृप्रत्यये नियातनात् ना
 कनां स्मिन्नाक्रमस्तीति नाकम् एकादिश्वेकस्य चाउत्त एकादिश्व नञप्रकृत्या भ
 वति एकशब्दस्य वाउत्त आगमो भवति एकेन नविंशतिः एकाद्विंशतिः ए
 कात्रविंशतिः एकाद्विंशतिः एकात्रविंशत् तृतीयेति योगादिकारात् समासः
 एवंतो यमाउत्त क्रियोते नपरादिः योगेन नासिकेन नासिको वेति पदोत्तलला
 णो न नासिको विकल्पेन यथास्यादिति नयो प्राणिष्वन्यतरस्याम् नगरति प्रा
 णिष्वन्यतरस्यां प्रकृत्या भवति नगाः वृक्षाः अगाः वृक्षाः नगाः पर्वताः अगाः पर्वताः

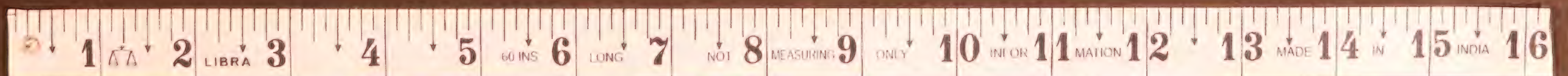

ॐ.
कावृ.
४२४

नगच्छंतीति नगाः गमेर्ङप्रत्ययाः अप्राणिषितिकिम् अगोष्ठ्यलः शीतेन ॥
सदस्यसः संज्ञायाम् सदृशस्य सदस्यस्यमादेशो भवति संज्ञायामविषये सा च
त्यम् सपलाशम् सशिशपम् संज्ञायामिति किम् सदयुधा सदकृत्वा मादेश
उदात्तो निपात्यते उदात्ताजुदात्तवतादिसदृशस्योत्तमतः सपितः स्यात् सनि
पातस्वरः एवं पदप्रकृतिस्वरान्ते यत्र तत्र प्रयुज्यते समासोत्तदात्तेन तदा ध्यतय
व सैष्टिस्यपुर्वेधम् ग्रंथोत्तेधिके च ग्रंथोत्तेधिके च वर्तमानस्य सदृशस्य सद
त्यस्यमादेशो भवति सकलेनोत्तिष्ठमधीते समहतेम् समग्रद्वयाकरणमधीते
कलोत्तेसंयदात्तेमिति अतर्धवचनइत्यवधीभावः समासः तत्रावधीभावे वा काल
इति कालवाचिसुत्ररूपेण भावो न प्राप्तोतीत्यस्यमादेशः अधिकामदोषाणां वागी
समासः कर्षायाम् सपणः सकाकिनीकः द्वितीयाचानुपाद्ये द्वयोः सदप्रयुक्त
योः प्रधानयोः सद्वितीयः उपाद्यायते प्रत्यक्षत उपलभ्यते यः स उपाद्याः उपाद्या
दत्तो नुपाद्याः अनुमेयः तस्मिन् द्वितीये नुपाद्ये सदस्यस्य सदस्यस्यमादेशो भवति सा

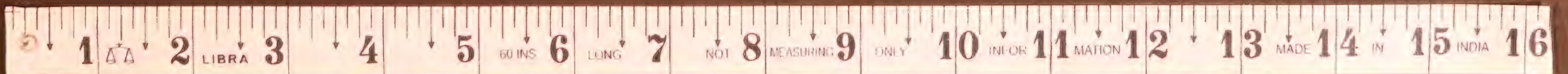

प्रिः कपोतः सपिशाचावात्मा सरात्सिका रात्रयः अग्रादयः साक्षादनुपलभ्य-
मानाः कपोतादिभिरनुमीयमाना अनुयाया भवेति अवयीभावेवाकाले अव-
यीभावेच समामे अकालवाचिसुत्ररपदे सदस्यम् इत्ययमादेशो भवति सवक्त-
येदि मधुरं वज्र अकाल इति किम् सदृष्ट्वाहम् बोधसर्जनस्य उपसर्जन इत्यय-
मादेशो भवति समानो ब्रह्मचारी स ब्रह्मचारी ब्रह्मवेदः तदध्ययनार्थे यदुत्तमं तद-
नसर्वावयवः समास उपसर्जनम् यस्य सर्ववयवा उपसर्जनभूताः स सर्वोपस-
र्जनो ब्रह्मचारी इति गच्छते तदवयवस्य सदृशत्वात् इत्ययमादेशो भवति सदपुत्रः
सपुत्रः सदस्त्रात्रः सस्त्रात्रः उपसर्जनस्येति किम् सदयुधा सदकृता इदमदकृता
प्रियः प्रियमदकृतेति च ब्रह्मचारी यदुत्तमं तदवयवः सदृशश्चैनमभवतीति सभावा-
नभवति प्रकृत्या शिष्या गोवत्सदलेषु प्रकृत्या सदृशश्चैनमभवति आशिषि विषये
अगोवत्सदलेषु स्वस्तिदेवदत्ताय सदपुत्राय सदस्त्रात्राय सदा मातृय अगोव-
त्सदलेष्विति किम् स्वस्ति भवते सगवे सदगवे सवत्साय सदवत्साय सदला-

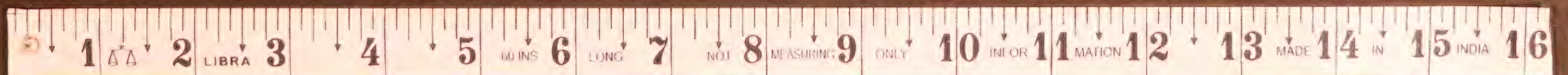

जो.
का.
४८५

य सद्वत्ताय बोधसर्जनयेति पक्षे भवत्येव सभावः समानस्य छंदस्य मूर्धे प्रभु
त्पदकेषु समानस्य सत्त्वयमादेशो भवति छंदसि विषये मूर्धेन प्रभृति उद
र्क इत्येतात्पुत्रपदानि वर्जयित्वा अनुभूतासगर्भः सगर्भस्य गृह्यमनुताद्युनि
नियतप्रत्ययः अमूर्धप्रभृत्पदकेष्विति किम् समानमूर्धो समानप्रत्ययः समा
नोदकाः समानस्येतियोगविभागोऽष्टप्रसिद्धार्थः क्रियेत तेन सपत्न्यः सधर्म्य
म् सजातीय इत्येव स्पष्टयः सिद्धा भवेति ज्योतिर्जनपदगविनाभिनाम गोत्र
पस्यानवर्णावयो वचनबंधुषु ज्योतिस् जनपदगविनाभिनामन् गोत्रत्रयम्
षानवर्णावयम् वचनबंधु इत्येतेषु पुत्रपदेषु समानस्य सत्त्वयमादेशो भव
ति सज्योतिः सजनपदः सगविः सनाभिः सनामासगोत्रः सत्रयः सस्यानः सवर्णाः
सवयः सवचनः सबंधुः चरणो ब्रह्मचारीणि चरणोगम्यमाने ब्रह्मचारीणि पुत्रप
दे समानस्य सत्त्वयमादेशो भवति समानो ब्रह्मचारी स ब्रह्मचारी ब्रह्मेवदः
तदध्ययनार्थं यद्वत्तदपि ब्रह्मतत्त्वमस्तीति ब्रह्मचारी समानस्तस्यैव ब्राह्मणः

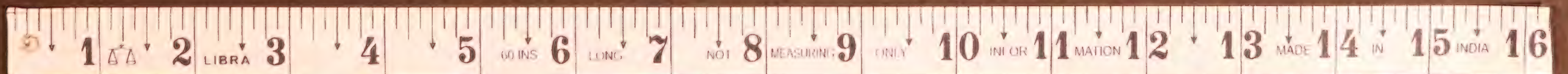

समानतादिति अयमस्यार्थोभवति समानेवत्तत्पणित्तचारी तीर्थेये तीर्थे।
शाहउत्तरपदेयत्पय्योतेसमानस्यसइत्ययमादेशोभवति सतीर्थः समान
तीर्थेवामीति यत्पय्यः विभाषोदरे उदरशाहउत्तरपदेयत्पय्योतेविभाषा
समानस्यसइत्ययमादेशोभवति सौदर्यः समानोदर्यः समानोदरेशयित्तोवे
दोतइतियत्पय्यः दृगदृशवत्तु दृश दृशवत्तुइत्येतेषुपरतः समानस्यसइ
त्ययमादेशोभवति सदृक् सदृशः तदादिषु दृशोरालोचनेकेवेत्यत्रसमाना
त्ययोश्चेतिवक्तव्यमिति कञ्चिन्नौप्रत्ययो उपसंख्यायेते दृतेवेतिवक्तव्यम् स
दृत्तः दृशोमप्रत्ययोपितेवैववक्तव्यः वृत्तग्रहणमुत्तरार्थम् इदं किमोरीः की
इदेइदं किं इत्येतयोरीसकीइत्येतोयथासांख्यमादेशोभवतः दृगदृशवत्तु
तः ईदृक् ईदृशः इयान कीदृक् कीदृशः कियान किमिदंभ्योवाचोदेशः दृते
वेतिवक्तव्यम् ईदृत्तः कीदृत्तः आसर्वनाम्नः सर्वनाम्नः आकाशदेशोभवेति
दृगदृशवत्तु तादृक्तादृशः तावान् यादृक्यादृशः यावान् दृतेवेतिवक्तव्यम्।

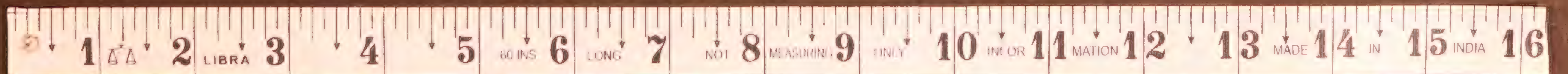

जो.
काव.
४९६

यस तादृशः यादृशः विष्णुदेवयोश्चैवद्योचनोवप्रत्यये विष्णुदेव इत्येतयोः
सर्वनाम्नश्चदेः स्यान्नेष्टदिशदेशोभवति अचनो वप्रत्ययान्तउत्तरयदे विष्णुगोचः।
तीतिविष्णुयः देवयः सर्वनाम्नः तद्यः अदि मद्योरंतोदाज्ञनिपातनंकृत्स्न
निष्प्रथमं तत्रयाणादेशोक्तेउदाज्ञस्वरितयोयणाः स्वरितोवदाज्ञेयस्य
रोभवति विष्णुदेवयोश्चेति किम् अद्याः अद्यादी अचनावितिकिम् विष्णु
स्युक् अप्रत्ययइतिकिम् विष्णुगोचनम् प्रत्ययग्रहणमन्यथातदुदाज्ञोतदा
दिविधेपुतिपत्रर्थम् तेनायस्कृते अयस्कारइत्यजातः कृकमिकंसीतिसतेसि
हेभवति खंदसिसिधामबहुलमिति वक्तव्यम् विष्णावी कृतावी इत्यत्रनभवा
ति कदीवी इत्यत्रनभवत्येव समः समिः समित्येतस्य समिइत्ययमादेशोभव
ति अचनावप्रत्ययान्तउत्तरयदेसम्यः सम्येवौ सम्येवः तिरसस्तियेलोये तिर
स इत्येतस्यतिरिइत्ययमादेशोभवति अचनोवप्रत्ययान्तउत्तरयदे अलोये य
दाप्रसन्नलोयोभवति तिर्येः तिर्येवौ तिर्येवः अलोपइतिकिम् तिरश्चः तिर

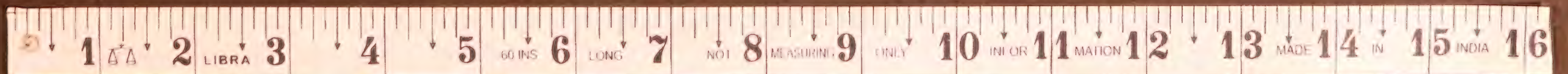

आ अवइति एवमुकारस्यलोपः सदस्यस्यः सदइत्येतस्यस्यथिरित्ययमा
 देशोभवति अंचतौवप्रत्ययान्तउत्तरपदे सध्वः सध्वौ सध्वेवः सध्वीवः स
 ध्वीवा सदमाधस्ययोच्छन्दसि छन्दसिनिषये मादस्यइत्येतयोरुत्तरपदयोः
 सदस्यमधइत्ययमादेशोभवति सदमादोषुम्नःपकास्यःसधस्यः द्यंतरूपस
 र्गोभ्योपरेत द्यंतर इत्येताभ्यां उपसर्गोश्चोत्तरस्यअप इत्येतस्यरेकारश्चोदेशो
 भवति दीपम अंतरीपम उपसर्गात् नीपम वीपम समीपम समापरेतप्र
 तिषेधोवक्तव्यः समापेतामदेवयजनम अपरश्चाद इत्यमनवर्णानादितिव
 क्तव्यम प्रापम परापम अपहृष्टेप्रतिक्रियायोगाभावाउपसर्गश्रद्धाप्रत्य
 यलक्षणाशंस कृतनोदेशो अनोरुत्तरस्यापठकारादेभवति देशाभिधाने
 अनुषोदेशः देशइतिकिम अंधीपम दीर्घाशरणमवग्रहाशंस अनुश्रुपोत्
 परंति ऊसगुभ्यश्चेतिवक्तव्यम कृपःसृपःपृपः असृष्टतृतीयास्यस्यचान्य
 सृङगाशीराणास्यास्थितोत्सकोतिकाभ्करागच्छेष असृष्टीस्यस्यात्तृतीयास्य

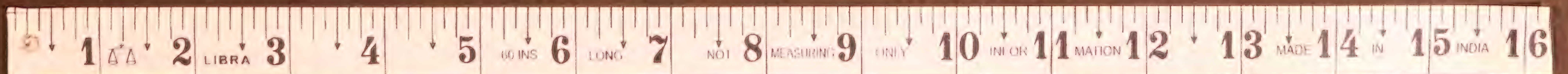

जं.
का.
५१३

स्यवानशब्दस्यङगागमोभवति आशिष आशाआस्थाअस्थित उत्सुक ऊ
ति कारकगागकरत्येतेषूपरतः अत्याआशीरत्यदाशीः अत्याआशाअत्यदाशा
अत्याआस्थाअत्यदास्थाअत्यदास्थितः अत्याआस्थितः अन्यउत्सुकः अन्यउत्सुकः
अत्याकृतिः अन्यहृतिः अत्याःकारकोत्यत्कारकः अन्योगोत्यद्वागः कअत्य
मित्येतोत्यदीयः गदादिष्वन्यशब्दोदृष्टव्यः असंख्यतृतीयास्येति किम् अ
त्यस्याशीरत्याशीः अत्येनास्थितोत्यास्थितः उगागमोविशेषेणवक्तव्यः कार
कयोः यष्टीतृतीययोत्रेष्ट आशीरादिषुसप्तम अत्यस्यकारकोत्यःकारकः
अत्यस्येदमन्यदीयम् अत्यस्यित्रंलिंगम् अर्थेविभाषा अर्थशब्दउत्तरपदेत्य
स्यविभाषाङगागमोभवति अत्यदर्शः अत्यार्थः कोकृतत्परुषेचि ऊरुत्पेतस्य
करित्ययमादेशोभवति तत्परुषेसमासेनादावुत्तरपदे कटनःकटस्यःकड
ष्टःकटत्रम् तत्परुषइति किम् ऊष्टोराना अवीति किम् ऊवास्त्रिणःऊवावे
त्रे रूपमावालेकर्तव्यम् ऊत्सितास्यःकउयः रथवदयोश्च रथवदइत्येत

योरुत्तरपदयोः कोः कदित्ययमादेशो भवति कदयः कदरः कायण्यत्वे
 पथिप्रत्ययेन योरुत्तरपदयोः ऊशावृत्तका इत्ययमादेशो भवति काययः
 कातः ईषदर्थे ईषदर्थे वर्तमानस्य कोः का इत्ययमादेशो भवति कामधुरम्
 कालवगाम् कालम् अजादावपि परात्कादेशो भवति विभाषापुरुषे
 पुरुषशब्दोत्तरपदे विभाषा कोः का इत्ययमादेशो भवति कापुरुषः ऊपुरुषः
 अप्राप्तविभाषेयम् ईषदर्थेन पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यं का भवति ईषत्पुरुषः क
 पुरुषः कवंचोमे उमशब्दोत्तरपदे कोः कवन्नित्ययमादेशो भवति काववि
 भाषा कवोमम् कोमम् कडम् पथिवस्त्वन्मि पथिशब्दोत्तरपदे स्त्वन्मि
 मिविषये कोः कवन्का इत्येतावो देशो भवतः कवययः काययः ऊययः एषो
 दशदतियथोपदिष्टम् एषोदशदीति एषोदशप्रकाराणि शब्दरूपाणि येषु लो
 पागमवर्णाविकाराः शास्त्रेण विदित्वा दृश्यन्ते वतानियथोपदिष्टं साधुतिभवं
 ति यानियान्युपदिष्टानि शिष्टैरुच्चारितानि प्रयुक्तानि प्रयुक्तानि तानि

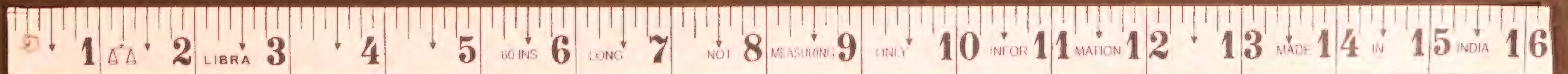

ਸ੍ਰਮਤ

तथैवानुगतव्यानि एषड्द्वयस्य एषोद्वयः एषड्द्वयस्य एषोद्वयः अत्र उक्ता
रलोपो भवति वारिवाहको वलाहकः पूर्वपदस्यार्थशब्दशब्देषाः उत्तरपदादे
अलक्षम् जीवतस्य मृतो जीमृतः वनशब्दस्य लोपः शब्दानां शायने प्रमशानम्
शब्दशब्दस्य प्रमादेशः शायनस्य शानम् ऊर्ध्वोत्तमस्योत्तमलम् ऊर्ध्वोत्तमस्योत्तमलम्
लुत्तल्लरेत्यन्तावादेशो भवतः पिशिताशः पिशानः पिशाचः इत्येतौ ययोगमा
देशाः प्रवृत्तौ स्यात्सीदंति वृषी सदेराधिकरणो भप्रत्ययः प्रवृत्तस्योपपदस्य
हृषाहृषादेशो भवति मद्योरौति मयूरः रौतरेविदिलोपः मदीशब्दस्य मयू
आदेशः एवमन्येपि अथ तैकपित्यमदित्यदधित्यप्रभृतयो यथायोगम
नुगतव्याः दिक्कृद्वाभ्यस्तीरस्य तारभावो वा भवति दक्षिणात्तारम् दक्षिणा
त्तारम् वाचोवादेतत्तत्त्वलभावः वातरपदस्य निप्रत्यये वाचं वदतीति वागवा
दः तस्यापत्यं वाकुलिः सप्तउत्तेदत्तदृष्टासूत्ररपदादेश्च इत्ते सभेता अस्यापि उन्न
यद्वचशब्दस्योपाध्यासवाप्यसत्ते उत्तरादेश्च इत्तम् षोडशकम् षड्द्वयकम्

वक्तवचननिर्देशो विधायाधिकराणावाचिनोपाशादस्यप्रतिपत्त्यर्थम् इह
 माभूत् सदृश्याति ययतिवा षट्ति उगो दाशनाशादभयेष्टुतेवक्तव्यम् उ
 त्तरपदादेश्चदत्तम् कृच्छ्रेणादाप्रपतेनाश्रपते दभ्यतेचयः सदृदशाः दृणाशाः
 इभः दभेः त्वत्तनुनासिकलोपोनिपातनात् इष्ट्यायति दृढः उः शाक्षोपय
 दस्याव्यायते गतश्चोपमर्ग इति कप्रत्ययः स्वरोरोदतोऽष्टे दस्युतेवक्तव्यम् ना
 योस्वरोरोव पीवोपवसनादीनां चैदमित्यलोपोवक्तव्यः पीनोपवसनातो
 ययोपवसनानाम् वर्णागमोवर्णावियर्थयश्चदोचापरोवर्णविकारनाशो
 धातोस्त्यातिशयेन योगस्तु उच्यते यं वविधेतिरुक्तम् साव्याविमायपूर्वस्या
 द्रुस्यादत्रत्यतरस्यात्तो साव्याविमायइत्येवं पूर्वस्याद्रुस्यादत्रित्ययमा
 देशोभवति अत्युत्तरस्यात्तोपरतः द्वयोर्दोर्भवः द्यक्तः द्यदनिद्यद्द्वेद्यद्द्वे
 अदनि यद्दि यद्दे विगतमद्रुः वाद्दुः वाद्दि वादनि वादने सायमद्रुः सायाद्दुः
 सायादनि सायाद्दि सायाद्दे एकदेशिसमासः पूर्वादिभ्योऽन्यस्यापि भवतीत्येत

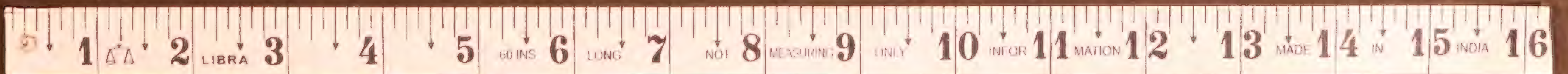
जो.
का.
४५५

देवसायपूर्वस्याङ्गस्यग्रहाणोत्तापकस तेनमध्यमङ्गोमथ्याङ्गशपिंसिद्धेभ
वति साद्याविमायपूर्वस्येति किम पूर्वाङ्गे अग्रराङ्गे फलोपेष्टवस्यदीर्घाणाः
द्वकारेफयोःलोपोयसिन्मफलोयःतत्रपूर्वस्याणाःदीर्घाभवति लोफम मी
फम उपरफम मूफेन रलोपे नीरक्तम दूरक्तम अमीरयःपुनारयवासः
प्राताराजक्रयःपूर्वग्रहाणमनुत्तरयदेपिपूर्वमात्रस्यदीर्घायम अणइति किं
आरुफो आरुफम आरुफम सदिवदितोदवणास्य सदिवह इत्येतयोर्वणा
स्योकारादेशोभवति डलोपेपरतः सोफा सोफम सोफवाम वोफा वोफम
वोफवाम अवर्णस्येति किम रूफःरूफवान वार्णग्रहाणोकिम कृतायामपि
वृद्धोयथास्यात् उदवोफाम उदवोफम उदवोफ तादपिपरतस्तपरइति
अकारस्य उपरतादाकारग्रहाणोत्तस्यात् साफोसाफासाफेतिनिगमे साफो
साफासाफाइतिनिगमेनिपात्यते साफोसपत्नान् साफाशत्रुम् सदेःक्ता
प्रत्ययेऽन्ताभावःपक्षेवक्तोऽन्ताभावःसाफामित्रस्यत्विष्टमन्त निगमः

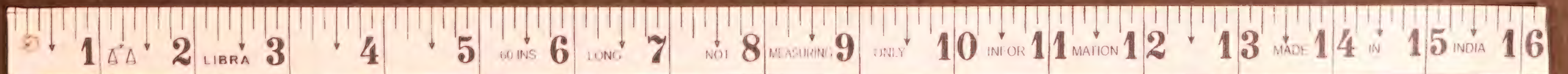

जो.
काव.
५०८

इदयाविध रुवि नीरुक् अभीरुक् सदि अतीसदम् ततिपरीतत गमःका
वितिगमादीनामपीष्यते ततस्तनोतेरष्यनुनासिकलोपः कावितिकिम् परि
एदनम् वनगिर्यैः संज्ञायोकोवरकिंशुलकादीनाम् वनगिरिश्येतयोक्त
रपदयोपेयासंज्ञोकोटगदीनां किंशुलकादीनाम् कोटगवनम् मिश्रकावन
म् मिश्रकावनम् गिरौ किंशुलकादीनाम् किंशुलकागिरिः अंजनगिरिः को
टगमिश्रकपर्यामिदकशाविककोथरादिः किंशुलकसाल्वनप्रअंजनभंजन
लोहितप्रवृजऊकूटकिंशुलकादिः कोटकिंशुलकादीनामिति किम् अपि
पत्रवनम् कृष्णगिरिः वले वलपरतोदीर्घा भवति आसनीवलः कृषीवलः द
तावलः रजःकृष्णसतिपर्वदोवलनिति वलवप्रत्ययोग्यते मनोवद्वेदनमि
रादीनाम् मनोपरतोवद्वेचोतिरादिवर्जितस्य दीर्घा भवति संज्ञायोविषये उडो
वरावती मशकावती संज्ञायामिति मनोर्वत्तम् नयोमन्त्रयिति मन्त्रप्रत्ययः
वद्वेचइति किम् श्रीदिमती अनतिरादीनामिति किम् अनिरवती खदिरवती

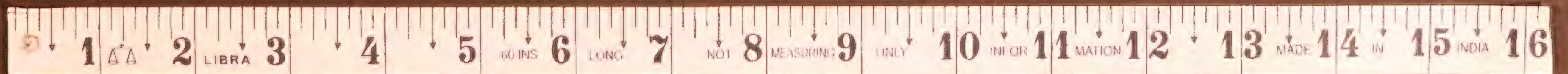

पुलिनवती वीरणावती हंसकारंडवती चक्रवाकवती संतायामित्येव
 डोलयवती शरादीनां च शरादीनां मत्तोदीर्घा भवन्ति संतायो विषये शरावती
 वंशावती शरवेशधूम अदिकपिमणिमनिमवि संतायामितिवत्तेयवादिनेपि
 संतायामित्येव शरावती इकोवदेपीलोः इगंतस्य पूर्वपदस्य पीलवर्तितस्य वदे
 उत्तरपदे दीर्घा भवन्ति अर्षीवदम् कपीवदम् मुनीवदम् इक इति किम् पिउव
 दम् अपीलोरिति किम् पीलवदम् अपीलादीनामिति वक्तव्यम् इदापि साभूत
 दारुवदम् उपसर्गस्य च न्यमनुष्ये बहलम् उपसर्गस्य च न्यमनुष्ये भि
 ये ये बहलं दीर्घा भवन्ति नीकैः दीर्घाः न च भवन्ति प्रसेवः प्रहारः प्रसादः वेशादि
 सुविभाषादीर्घा भवन्ति प्रतिवेशः प्रतीवेशः प्रातिवोयः प्रतीवोयः अमनुष्य इति
 किम् निषादो मनुष्यः उकाः काशो इगंतस्य उपसर्गस्य काशशब्द उत्तरपदे दीर्घा भ
 वति नीकाशः वीकाशः अनूकाशः यवायः प्रत्ययान्तो यकाशशब्दः च न्यमनुष्ये
 भिये ये पूर्वगो वसिहे नियमाय मेतत् इकयवकाशेनाप्यस्येति इक इति किम् अ

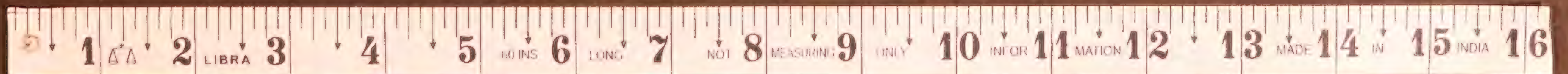

जो.
का.
५१

वकाशः प्रकाशः दस्ति दाशयेतस्यस्तकारादेशास्तस्मिन् रत इगंतस्योपसर्गस्य।
दीर्घो भवति नीतम् वीतम् परीतम् अचउपसर्गात् इत्येतस्य यथपितकारः क्रिय।
ते तथापि दकारो वंतस्या अयात् सिद्धत्वं मितितकारादिर्भवति इकरत्येव प्रत्तम्
अवत्तम् दशतिकम् वितोताम् नीतिकम् सुदत्तम् अष्टनः संसायाम् अष्टनः इ।
त्येतस्य उत्तरपदे संज्ञायां विषये दीर्घो भवति अष्टो वक्रः अष्टावधुरः अष्टापदः सं।
ज्ञायामितिकम् अष्टपुत्रः अष्टभायः कुंदसि व छंदसि विषये सुन उत्तरपदे दीर्घो
भवति औप्रेयमष्टाकपालं अष्टावर्तोदराण्यदतिगां अष्टापदो देवानां शुनी अष्टो
पादा अस्या इति वक्रः दीर्घो पादस्य लोपे कृते पादो न्यतरस्यामिति दीर्घ गवि नृपु।
क्ते भाषायामप्यष्टो नो दीर्घो भवतीति वक्तव्यम् अष्टागवेषाकटम् वितेः कपि॥
वित्रिपाहस्य कपि परतो दीर्घो भवति एकवितो कः द्विवितो कः त्रिवितो कः वि
स्यवसरादोः विस्यराहस्यवसरादोरुत्तरपदे दीर्घो भवति विस्रावसः
विस्रागव राशिति विकारनिर्देशो यत्रोपेतद्रूपे तत्र यथा स्यात् इह मा भूत्

विष्णुगोविष्णुगोः नरेसंज्ञायाम् नरउत्तरपदसंज्ञायाम् विषयेविष्णुस्यदीर्घा
 भवति विष्णुनरोनामर्षिर्यस्यैषानरः संज्ञायामितिकिम् विष्णुनराग्रस्यवि
 ष्णुनरः मित्रेचर्यौ मित्रेचोत्तरपदेयेषावाभिधेयेविष्णुस्यदीर्घाभवति विष्णुमित्र
 ऋषिः ऋषावितिकिम् विष्णुमित्रोमाणावकः मित्रेसोमासुद्रियोविष्णुदेवस्यम
 तो मित्रेविषयेसोमस्यसुद्रियविष्णुदेवइत्येतेषामतोपरतोदीर्घाभवति सोमा
 वती अथावती इन्द्रियावान् वृषाकपिः श्रुतिस्त्रोदेवीविष्णुदेवावती ओषधेः
 श्रुतिभक्तावप्रथमायाम् ओषधिशास्त्रस्यविभक्तावप्रथमायापरतोदीर्घाभवति
 मित्रेविषये ओषधीभिपतये नमःष्टौष्टौ नमोऽष्टौभ्यः विभक्तावितिकिम् ओ
 षधिपते अग्रथमायामितिकिम् शिरेयमस्तौष्टयिः ऋवितनुचमत्ततः ऊत्रोरुणा
 णाम् ऋविविषयेतनुचमत्त तद् ऊत्रोरुणा इत्येतेषोदीर्घाभवति आर्तनरे
 वृत्रहन नृनृणाञ्च उतवास्यालात् मत्तः मत्तूगोमेतमीमहे तद् भरताजातवे
 दसम तदित्यस्त्रोदेशस्तस्यद्वितयदेवद्वाराः इह न भवति शृणोतशवाणः ऊरु

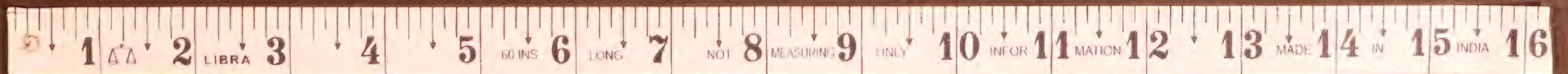

अं.
का.
५२

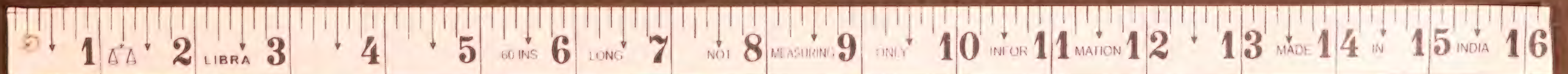
वराभ्यत्र अत्राते उरुषा उरुषाणाः इकः सजि सजिति निपातो मरुते इयंतस्य
सजिपरतः मंत्रे विषये दीर्घा भवति अभीषुणाः सखीनाम् नेतारुषुणाः रुधे रुषु-
णाः सज्जति सज्जतम् नश्च पातस्योरुषुभ्यश्चिगातम् द्यवोतस्तिरुः द्यवस्तिरुतस्य
अकारांतस्य मंत्रे विषये दीर्घा भवति विद्यादिनामत्यतिंश्रुगोमान् विद्याशतस्य
पितृस्य द्यवश्चिदिकिम् अस्याभवश्च वाजिवः अतश्चिदिकिम् आदेवान् चिदियत्ति
निपातस्य च निपातस्य च मंत्रे विषये दीर्घा भवति षवाते अस्माते अथान्यद् अने
षामपि दृश्यते अन्येषामपि दीर्घा दृश्यते केशाकेशि जलापाद पुनरुदंतदेषाक
तां ऊंदवगाह पुच्छपदेषु आदंतः आदंष्ट्रः आकांताः आऊंदः आवगाहः आयुच्छाः
आयदम् यजनविहितं दीर्घं प्रयोगे च दृश्यते तदनेन कर्तव्यम् पुरुषः पुरुषः
नारकः नरकः चैव वृक्ष्यनवतोः लभनकाराकारो मरुते तां सत्यरतो दीर्घा भ-
वति दधीचः दधीवा दधीचे मधूचः मधूचामधूचे अंतरे गोपियाणां देवाः चो दीर्घ
विधानसामवाच्यप्रवर्तते संप्रसारणात् संप्रसारणात् तस्य उत्तरपददीर्घा भव

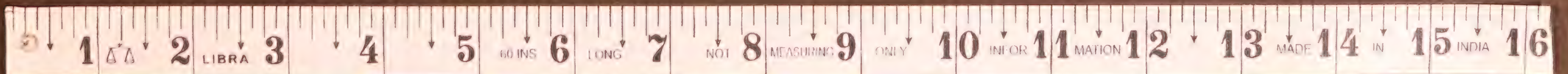
ति कारीषगोपीपुत्रः कारीषगोपीपतिः कौमुदागोपीपुत्रः कौमुदागोपीपतिः ३
 कोद्वस्वोद्योगालवस्यइत्यत्रनभवति वावस्थितविभाषादिमा अकृतयववादी
 चेत्तेद्वस्वाभावपदेकृतायेनापिदीर्घेणपदोत्तरेपरत्वादुस्वावाप्यते पुनःप्रसंग
 वित्तानेवनभवति सकृद्भूतोविश्रुतिषेधोयदाप्यतेतद्वाप्यतेमेवेति इतिवामन
 काशिकायोवृत्तौषष्ट्याध्यायस्यतृतीयः पादः समाप्तः ३ श्रीरक्त ॥ ॐ श्रेयस्य ॥
 श्रेयस्येत्यधिकारः आसप्तमाध्यायपरिसमाप्तेः यदितरुद्यमनुक्रमिष्यामोऽगम्ये
 तेवंतदेदितवाम वक्ष्यति हलउत्तरस्यसंप्रसारणास्यदीर्घाभवति हृतःजीतःसं
 वातःश्रेयस्येतिकिम क्रियाणांयप्य पामनोयप्य अतोभिमयेस हृत्तैःप्लुतैःश्रे
 यस्येतिकिम ब्राह्मणाभिःसदा ओदनभिःसदा श्रेयाधिकारोन्मार्थःकृतोनामि
 दीर्घापिवावस्थापयतीतितदर्थमर्थवहुदापरिभाषानाश्रयितव्या श्रेयस्ये
 तिकिसंबन्धसामान्येष्वस्तीमाययायोगेविशेषेष्ववतिष्ठते अथवाशान्तिपटिका
 र्थमात्रमविवक्षितविभक्तार्थमधिक्रियते तदुत्तरत्रयशायशेविपरिणामते त

ॐ. लोकारोतादंगादिसयवेसभवतीत्येवमाद्यप्ययत्रंभवति हलः संप्रसारणमि
 कावृ. तिर्वर्तते अंगावयवाहलउत्तरेयतसंप्रसारणं तदेतस्योगस्यदीर्घोभवति ह्रतःनी
 ५३ नःसेवीतःहलइतिकिम उतःउतवान् उता अंगावयवादितिकिम तिरुतम
 इरुतम तदेतयदगोकिम विहःविवितः अणइत्येवतृतीयःतृतीयेतिवनि।
 पातनादत्रदीर्घभावःअंगगुदणमावंतपितवोमत्रहलविशेषणार्थम कार्षिप्र
 तियत्तर्षेव तामि नामीत्येतत्त्वष्टीवह्वचनमागतनेकंरस्यते तस्मिन्परतोग
 स्यदीर्घोभवति अग्नीनाम कर्तृणाम् दर्तृणाम् अणइत्येतदत्रतिवृत्तम आगत
 नेकस्यगुदणमुन्नगार्थम कृतेचनुदिदीर्घप्रतिपत्तर्षम अथथादिनुडेवनस्या।
 त नामिदीर्घेअमिवेत्यातकृतेदीर्घेननुभवेत् वचनायत्रतत्रास्ति नोपपाया
 शुवमेणाम् नतिसृचतस्य तिसृचतस्यइत्येतयोत्रामिदीर्घोनभवति तिसृणो
 चतसृणाम् इदमेवनामिदीर्घप्रतिषेधवचनेनापकमविरक्तइत्येतस्मात्तसु
 र्वविप्रतिषेधेननुडागमोभवतीति छंदसुभयथा छंदसिविषयेतिसृचतस्य

तेतयोर्नामिपरतः उभयथाटप्यते दीर्घाद्यादीर्घश्च तिस्रणामध्येदिने तिस्र
 णामध्येदिने एतस्रणामध्येदिने ततस्रणामध्येदिने तृच तृइत्येतस्यनामि
 परतउभयथाभवति संन्तणान्त्यते संन्तणान्त्यते केचिदत्रस्रन्तसीतिनानु
 वर्तयेति तेनभाषायामप्येविकल्पेभवति नोपधायाः नकारांतस्योगस्योप
 धायानामिपरतोदीर्घोभवति पंचानोसमानाम् नवानाम् टणानाम् नइतिकि
 म् चतुर्णाम् नामीत्येव चर्मणाम् सर्वनामस्यानेचामेवुद्धो सर्वनामस्यानेच
 परतोसंबुद्धोनोपधायादीर्घोभवति राज्ञा राजानौ राजानः राजानम् राजानौ सा
 मानितिष्ठेति सामानियस्य सर्वनामस्यानइतिकिम राजन्तिसामति असंबुद्धा
 वितिकिम देराजन हेतत्तन् वाषष्ट्वेस्यनिगमे षष्ट्वेस्याचोनोपधायातिगम
 विषयेसर्वनामस्यानेपरतोसंबुद्धोवादीर्घोभवति सतत्ताणतिष्ठेतमव्वीत् स
 तात्ताणाम् ऋभुत्ताणामिदम् ऋभुत्ताणामिदम् निगमइतिकिम तत्ताणोतत्ता
 णः सांतमदतः संयोगस्य सकारांतस्यसंयोगस्योनकारांतमदतश्च तस्योपधा

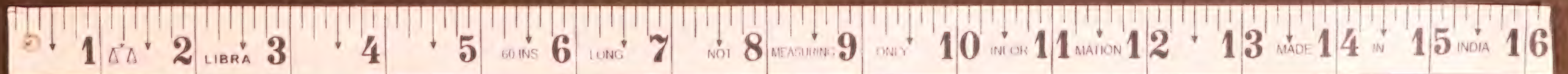

जो.
का.
५५
५५

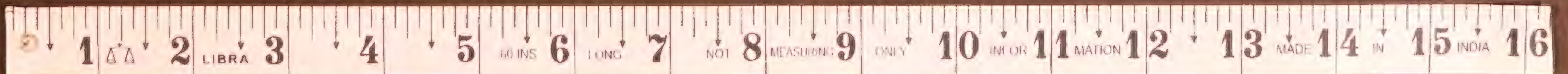
यादीर्घाभवति सर्वनामस्यानेश्वसंबुद्धोपरतः श्रेयान् श्रेयोसौ श्रेयोसः श्रेयो।
सि महतः त्वत्पि महान् महोतौ महोतः महोतम् महोतौ महोति श्वसंबुद्धावि
तेव देश्वेयन् देमहन् श्वरन्तः सस्नन्नेष्टतष्टात्तुष्टोत्पोत्तृशशास्तृणा
श्वप् इत्येतस्यांगस्य तृन्नेतस्य तृणात्स्य च सस्नन्नेष्टतष्टात्तुष्टोत्पोत्तृश
शास्तृ इत्येतेषां वांगानामुपधायादीर्घाभवति सर्वनामस्यानेश्वसंबुद्धोपरतः श्व
प् श्वप्ः वद्धापितत्ताकानीतिकेचिदिह्येति तत्र समासोत्तविधिरनित्यशतिस
मासोत्तानक्रियते नित्यमपि नुमक्रतादीर्घतमिष्यते तन् कर्तारौ कर्तारः जन
वादम् त्वत् कटस्य कर्तारौ कर्तारः भाग्यदत्तौ दत्तारः स्वस्व स्वमार्गौ स्वमार्गः
नत् नत्तारौ नत्तारः नेष्ट नेष्टारौ नेष्टारः दृष्ट दृष्टारौ तष्टारः तष्टतत्तारौ तत्ता
रः होत् होत्तारौ होत्तारः पोत् पोत्तारौ पोत्तारः प्रशास्त प्रशास्तारौ प्रशास्तारः न
यादीर्घात्तदणमव्युत्पन्नियत्विध्यर्थम् व्युत्पन्नियत्तनियमार्थम् एवं भूताना
मव्येषां मन्त्राणां नोदीर्घाभाभूदिति पितरौ पितरः मातरौ मातरः श्वसंबुद्धावि

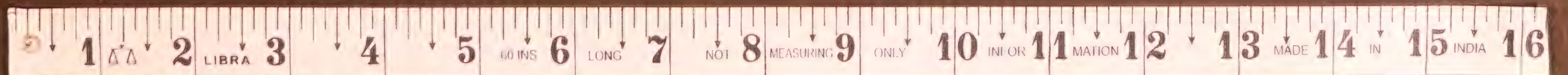
तेव हेकांतः देसमः इत्यनपृषाये एतौ शो इत्यनपृषत अयमन इत्येतेषां
 मंगानो शो परत उपधाया दीर्घा भवति बह्वेदीनि बह्वक्षेत्री बह्वक्षेत्राणि व
 ह्युणादाति बह्वृषाणि बह्वृषाणि सिद्धे सत्यां भोनियमांशः इत्यनपृषा
 यमणस्य धायाः शावेव दीर्घा भवति नात्यत्र दंडिनो वृत्रिणो वृत्रिणो पृष
 तौ अयमाणा दीर्घविधिर्य इत्यनपृषतानो तनियम्यसदीति सविद्वान् शोति
 यमपुनरेव विद्वद्भाद्रादनीति यथा स्यत इष्टेन शास्त्रिनिवर्त्यसदीत्यविशोः
 षे शोतियमं कुरुवाण्यसमीत्य दीर्घविधेरुपधानियमानमेदंति यिदीर्घवि
 धौ च न दोषः सत्यापि प्रकृतनकाशाः शोतियमं प्रकृतप्रतिषेधे यस्य दिशो
 नियमः सदिनैतन्नेन तत्र भवेदित्यस्य महेतरेनुनासिकस्य किरणत्वरिति
 यदीर्घत्वं तदीयनियमेन वाच्यते वृत्रदति क्रुणादनीति कथं योगविभागः कि
 यते इत्यनपृषाये माणो सर्वनामस्यानपृषादीर्घा भवति नात्यत्र ततः शाविति
 नियमो द्वितीयः शावेव सर्वनामस्यानेदीर्घा भवति नात्यत्रेति सर्वनामस्यानमि

ॐ. तिवातिवृत्तमेव तेन इतदनष्टायेमागमुपधायाः शावेव दीर्घा भवति नायवेति
 का. सर्वस्योपधालक्षणास्य दीर्घस्य नियमेन निवृत्तिः क्रियते यस्मिन्नुपधालक्षणा।
 ५.९ सभवत्येव वृत्तहायते भुगाहायते अथवानुवर्तमानेपि सर्वनामस्यानयदो
 सामवाद्यमविशेषेणानियमः शिशाहोदिसर्वनामस्यानेन पुंसकस्य न च त
 स्यात्तत्सर्वनामस्यानमस्तीति अविशेषेणानियमः तत्र तनपुंसकस्येतेत
 त्राश्रीयते तेन पुंसिपि दीर्घा न भवति सर्वनामस्यानसंज्ञावित्तानेन तनपुंस
 कस्याप्यारोस्तीति तत्र वनियमः क्रियमाणो न पुंसकस्य स्यात् सौच सौच
 परत इतदनष्टायेमागमुपधायादीर्घा भवति दंतीवृत्तहाष्टा
 अयमात्रसंबुद्धावित्येव देदेरिन् देवृद्धन देष्टुषन् देष्टुमन् अतमेतस्या
 धातोः अत्र अस् इत्येव मंतस्यो गस्या धातोरुपधायाः सावसंबुद्धादीर्घा भवति
 भवतभवान् कृतवान् मत्तप् गोमान् यवमान् अत्र कृते दीर्घत्वेन मागमः य
 दिह परत्वात्तिताश्च त्रैसादीर्घस्य निमित्तमत्र उपधाविद्व्यते असंतस्य उपधा

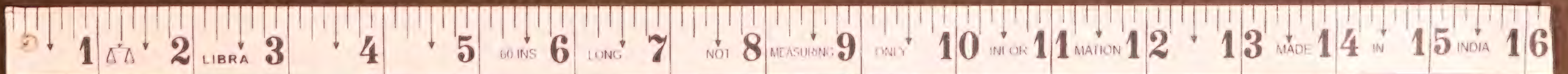

सुयशाः सुसोताः अधातो रितिकिम् पिङ्गसतीति पिङ्गः वर्मवस्ने इति वर्मवः
 अनर्थकोऽप्यः शब्दो गत्यते अनितः सन्नुदगान्तर्यवतानर्थकेन वतदेतविधि
 प्रयोक्तव्यंतीति अतः शुद्धागमुपदेशप्रयोगेकदेशस्यानेतस्य परिग्रहायम् अ
 न्यथा हि मन्त्रयोगदत्तानस्यात् उपदेशोऽयं निगृह्यते नो नायमनेत इति असंबु
 द्धावित्येव देगो मन देमुपशः अत्र नासिकस्य किकुलोऽकिति अत्र नासिका
 तस्यांगस्योपधायादीर्घा भवति कियप्रत्यये परतः जलादौ च किति प्रशान्
 प्रतान् प्रदान् कलादौ च किति शान्तः शान्तवान् शान्ता शान्तिः इति खल्वपि
 शोशान्तः तन्तान्तः यदुल्लगता द्येतम् अनुनासिकस्येति किम् ओदनपाक
 येषां किकुलो रितिकिम् गम्यते कित्तीति किम् गन्ता अन्तु निगमांसति
 अनेतानामंगानां दनिगम्योऽसति कलादौ परतो दीर्घा भवति अनेतानाम
 विवीर्यति तद्वसति विकीर्यति निदीर्यति हन् निचांसति गम् अधिनिगं
 सते गमेरिजोऽप्यस्येति वक्तव्यम् इहमाभूत् सन्तिगंसते वत्सोमात्रासद्व्यं

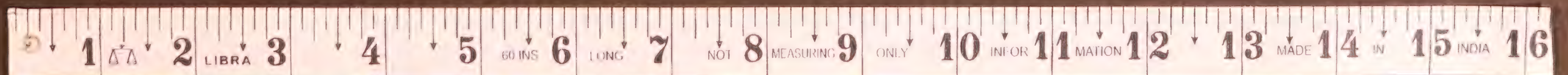

ॐ.
का.
५७

हस्योयदनादेशस्यापि दीर्घत्वं दृश्यते तदस्यैवोमपि दृश्यते इत्यनेन भवति स्वर्गे
लोकं समतिगोमिति इहान्तरदां न कर्तव्यम् सति दीर्घा भवतीत्येतावदे
वपूर्वेवक्तव्यम् तत्राचारस्य मागास्य विशेषणो मिह मज्जेतस्यैव दीर्घत्वं तत्कि
यते प्रवृत्तिभेदेन गमेरपि विशेषणार्थम् अज्जेतस्यो गस्य दीर्घा भवति अजादे
प्रास्य च गमे दीर्घा भवति ततो न वक्तव्यमिदं गमेरिजादेशस्येति ततो ते विभा
षा ततो ते रंगस्य सति वलादौ विभाषा दीर्घा भवति तितोमति तितेसति च
लीत्येव तितति सति सनेव तथेयत्र ततो ते रूपसंख्यानादि रागमो विकल्पेन
क्रमश्चास्ति क्रमो गस्योपधाया विभाषा दीर्घा भवति क्ताप्रत्यये कलादौ पर
तः क्राता क्रेता कलीत्येव क्रमिता प्रक्रम उपक्रमे तत्र वदिरंगा पित्यवा
देशान्तरंगानपि विधीर्वापत्त इति सर्वमेव दीर्घत्वं तत्प्रवर्तते कोऽनुनासिके
क इत्येतस्य सतक कस्य वकारस्य वस्याने यथा संख्यं प्रा रुट इत्येतावदेशो
भवतः अनुनासिकादौ प्रत्यये परतः कौकलालौकितिव प्रश्नः विप्रः अतः

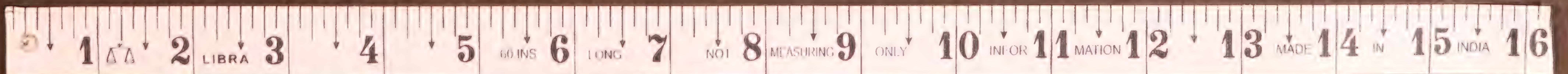

रंगताञ्छेदेतितकि कृते सतक कस्यादेशः वकारस्योऽ सूनः सिवे रौटिकेन
 प्रत्ययेषु गंतल चूपथगुणात्पूर्वे मृदक्रियते तत्र कृते तं रंगताहाणादेशो ना
 नाश्रयताश्च न वर्णादंगवलीयो भवति कौच्छस्य शाश्वतः किं ह्यविप्रक्षीतो
 एषादिकः किं दीर्घश्च गोविट् वकारस्य रुद्र अक्षयुः दिराण्युः अमिहं वदि
 रंगमंतरंग इति नाङ्गनंत कश्चिदप्रतिषिध्यते कलादौ छस्यशः एषः एषः
 वान् वकारस्य घृतः घृतवान् क्रितीत्येव घुभ्याम् घुभिः केचिदत्र क्रितीति ना
 वुवर्तयेति कथं घुभ्यामिति रुटिकृते दिवर्त इति तपरत्वात्मात्राकालो भविष्य
 ति कृषोऽश इत्यत्र च कृषदणं कर्तव्यम् अनेनैव हि सर्वत्र शाकरो विधीयते रु
 दक्षितकराण्यत एव हि सिति विशेषणार्थम् वाद रुडित्ययमपि हि देव नृत्तर
 सिव्यविमवा मयथायाश्च नृत्तरसि विविमव इत्येतयामेगानां वकारस्योप
 धायाश्च स्यान्ने रुद्र इत्ययमादेशो भवति कौपरतः अनुनासिके कलादौ च क्रि
 ति नृः नृगै नृरः नृतिः नृत्तर नृत्त नृत्तै नृत्ताः नृत्तावान् नृतिः सिवि सुः सुवै

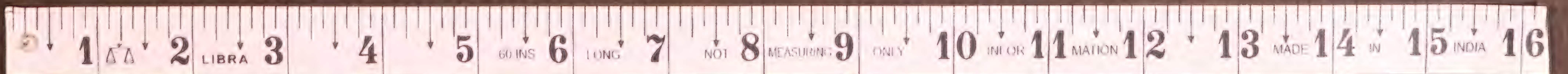

ॐ
काव.
५८

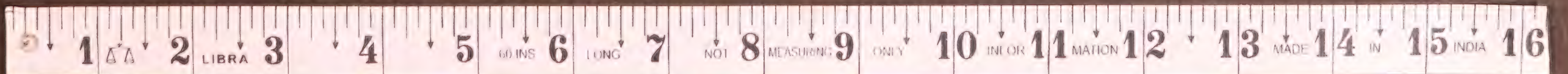
स्वः स्वतिः रुः उवौ उवः रुतिः सुः सुवौ सुवः सुतिः जरतयोरुपधावकारात्
रासिद्यविमवोपूर्वा गलोपः रेफाङ्तरयोः कौलोपोभवति कौपरतः कला
दौवकिरिति मर्कौ मृः मुरौ मरः मृतिः मूर्तः मूर्तवान् नद्याद्यास्तुमूर्किस
दायति निशातनाभावः रुर्कौ रुः रुरौ रुः रूर्णः रूर्णवान् रूर्तिः रूर्लोपेस
तककस्यस्यभावात्केवर्णोरुत्पत्ते वकारस्यतर्त्वी तः तरौ तरः तूर्णः तूर्
तिः धूर्वौ धुः धुरौ धुः धूर्णः धूर्तिः अस्मिद्वदत्राभात् अस्मिद्वदत्यधिक्येय
म यदितर्धुमनुक्रमिष्यामः आअथाययोरिसमाप्तेः स्रदस्मिद्वद्वतीत्येव
वेदितव्यम आभादिति विषयनिर्देशः आभसंशब्दनायङ्वातेतत्रकर्तव्ये अत्रे
तिसमानाश्रयतप्रमिद्यर्थे तश्चेदत्रभवति यत्रतदाभास्मासीयेतिथीयते त
दाश्रयमेवभवति वाश्रयेतनासिद्धेभवतीत्यर्थः अस्मिद्वद्वनमुत्संगसदाभा
वार्थमादेशालक्षणाप्रतिषेधाथेव येपिशापीत्यत्रयेतशाभावयोः कृतयोर्कल
क्षणापितेनशामोति अस्मिद्वताद्वति आगादिजदीत्यत्रानासिकलोपेनभा

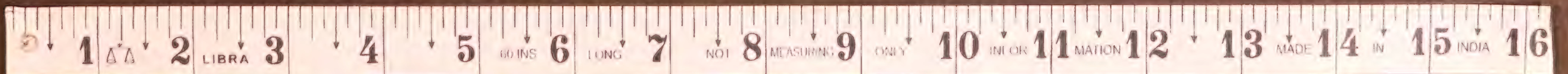
वेवकृते अतोदीरितिलकप्रामोतिप्रसिद्धतान्नभवति आभादितिकिम अभा-
 निगागः अतउपथायाइतिबृहदौकर्तव्यायानलोपोनासिद्धोभवति अत्रग्रहणं
 किम यपुरुषः यप्रविप्रपुषः ललबुधः वससंप्रसारणमालोपयणदेशोऽ-
 वणदेशोवकर्तव्योनासिद्धंभवति आलोपादीनिदिवसावत्रवसंतस्यविभक्तौ
 संप्रसारणमितिसमाकारणम यथादिपरिभाषा आभास्वासीया तस्योप्रवर्तमा-
 नायावससंप्रसारणादीनामाभास्वासीयाणामेवासिद्धतादेतरंगवद्विरंगा-
 योर्युगपड्यमानेनास्तीतिपरिभाषानप्रवर्तते वृषुजांवृवृणोःसिद्धोभव-
 तर्थावक्तव्यम बुक उवर्जदेशे वभूव वभूवतःवभूवः युट् यणदेशे उप-
 दिदीये उपदिदीयाते उपदिदीयिरे आभादित्यभिधावाङ् तेनभाषिकारेणसि-
 द्धंभवति आत्रलोपः अइतिप्रमयमुत्सृष्टमकारोदत्त्येते तत्र उत्तरस्यतका-
 रस्यलोपोभवति अतकि भनक्ति दितस्ति शाकारवतोग्रहणंकिम यत्तना-
 म यत्तानाम सपिवेतिपरत्वात्कृतेदीर्घतेस्यातिवद्भावादत्रनलोपःस्यादेव

जे. विद्यानां प्रश्नानामित्यत्र लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्येवेत्येव न भवति ॥
 का. अनिदितो हल उपधायाः किति अनिदिता मंगानो हलानां सुपधाया नकारस्य
 ५०४ लोपो भवति किति परतः सुसुः धसुः स्वस्यते धस्यते सनी स्वस्यते दनी धस्यते
 अनिदिता मितिकिम् नद्यते नामद्यते हल इति किम् नीयते ननीयते उपधा।
 या इति किम् नत्यते नानत्यते किति इति किम् स्वन्मिता धन्मिता अनिदिता न।
 लोपे ले गि कं प्यो रूपता पशरी रविकारयो रूपसंख्यानं कर्तव्यः निलगितः विक
 पितः उपता पशरी रविकारयोरिति किम् विलेगितः विकंपितः रनर्मेर्लो मृग
 रमणो उपसंख्यानं कर्तव्यम् रजयति मृगान् जनीज एष्टु स रनर्मेर्लो मृगान्
 द्वा उपधा ह्रस्वो यम् मृगरमण इति किम् रजयति वस्त्राणि विवर्णि चरे जेरुपा
 संख्यानं कर्तव्यम् रागी रजकरजनरजः मृपसंख्यानं कर्तव्यम् रजकः रजनं रजः
 दद्यामेज्ज सज्जो शापि दद्यामज्ज सज्ज इत्येतेषां शापि परतः उपधाया नकारस्य लो
 पो भवति दद्याति सजति परसृजते रज्जेश्च रज्जेश्च शापि परत उपधाया नकारस्य

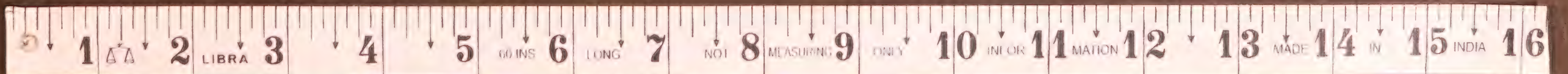

लोपोभवति रजति रजतः रजंति एषम्योगकरणासुतराथेम् चनिवभावकर
णयोः भावकरणावाचिनिचनिपरतोरनजेरुपथानकारस्यलोपोभवति भावे
आश्चर्योरागः विचित्रोरागः करणे रजनतितेनेतिरागः भावकरणायेरिति
किम् रजनतितस्मिन्नितिरेगः स्यादोजवे जवेभिधेयेस्पदइतिनिपात्यते च
निस्यन्देवलोपोवृद्धभावश्च इकप्रकरणादिनपातलोपइतिप्रतिषेधोनास्ति
गोस्पदः अस्मदः जवइतिकिम् तैलस्पदः चतस्पदः अवोदैयोमप्रप्रश्चदिमग्र
थाः अवोथ यथ उमप्रप्रश्च हिमग्रश्च इत्येतेनिपात्यते अवोद इतिउन्देखवर्षस्य
चनिर्लोपोनिपात्यते यथइतीत्येन्नलोपोगणश्चनिपात्यते हिमग्रश्च इतिहि
मवर्षस्यग्रंथेः चन्नेवनिपातनम् हिमग्रश्चः नाच्चेः पूजायाम् अच्चेः पूजायाम्
शेनकारलोपोनभवति अंविताअस्यगुरवः अंवितामिवशिरोवहति अंच्चेः पूजा
यामितिशागमः पूजायामितिकिम् उदङ्मुदकंकृपात् उदृतमित्यर्थः यस्यवि
भावेतीइप्रतिषेधः क्लिप्तस्पन्दः क्लिप्तयेपरतः स्फुटस्पन्दइत्येतयोर्नकार

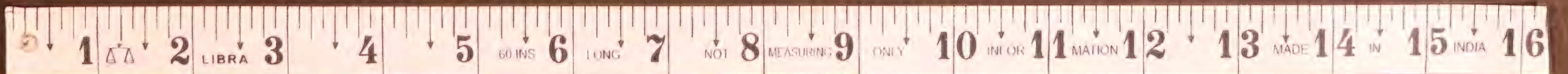

ॐ.
का.
५९

स्यलोपोनभवति स्कन्दा संता संदेवृत्तान्तदेइडागमः स्यदिता यदाइडागम
स्तदानक्तामोडितिकितप्रतिषेधादेवनलोपाभावः ज्ञातनशांविभाषा ज्ञाताना
मंगानांनशेषक्ताप्रत्ययेपरतोविभाषानकारस्यलोपोभवति रक्ता रंमैक्ता भ
क्ता भंक्ता नश नष्टा नष्टा भंजेअविणि भंजेःच विणिपरतोविभाषानका
रस्यलोपोभवति अभाजि अभंजि अशामोयंनलोपः एदेविधीयते ततोनेति
नानुवर्तते शामइदइदलोः शामउपधायाइदोदेशोभवत्यदिपरतोदलोदो
चक्रिरिति अंथशिषत अंथशिषताम् अथशिषन दलोदोक्रिति शिष्टःशिष्टवा
न नौशिष्टः आवांशिष्टः वयंशिष्टः इत्तकृतेशामिवसि चमीकोचेतिषत्तम् अउ
दलोगितिकिम् शामतिः शशामतः शशामः कौचशामउत्तंभवतिइतिवक्त
वम् आर्यशामार्यशीः मित्रशीः यस्माक्तामेरद्विदितः शामअनुशिष्टाविति
तस्येदग्रहणमिच्छते आउःशामइच्छायामित्यस्यतनभवति आशास्तेआशास
मानःकिप्रत्ययेततस्यापिभवतीतिवक्तव्यम् आशीःआशियौ आशिषः शिया

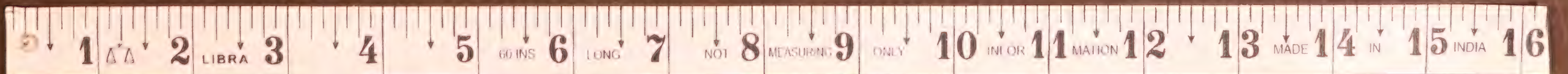

शीः प्रेषेयुति जाकोत्तमिति नियातनात्तमिहम् शादौ शासोदौ परतः शादौ
 यमादेशो भवति अनुशाधि प्रशाधि उपधाया इति निवृत्तम् ततः शामरतिम्
 नमसी भवति कितीत्येतदपि निवृत्तम् तेन यदा वाच्यन्सीति मितेदिशादुस्य
 तदाष्पादेशो भवत्येव शाधीत्येतदाद्युदात्तमपि च्छन्दसि दृश्यते हेतेर्जेः हेतेर्यो
 तोर्जा इत्ययमादेशो भवति जदिशाच्चुन् अनुदात्तोपदेशानतितनोत्पादीनाम्
 नुनासिकलोपो कलिक्रिति अनुदात्तोपदेशानामंगानां वनतेस्तनोत्पादीनां
 चानुनासिकोत्तानां लोपो भवति कलौ प्रत्येयक्रियपरतः यम यत्ता यतः य
 तवान् यतिः रम रत्ता रतः रतवान् रतिः अनुदात्तोपदेशाननुनासिकान्ता
 यमिरमितमहतिगमिमन्तयः वनतिः वतिः कितिक्रियतनक्रियिदीर्घश्च
 तिप्रतिषेधो भवति अन्यत्र च कलादाविदा भवितव्यम् तेनोत्पादीनाम् ततः
 ततवान् मनोतेरात्तेवद्वति ह्रास्वतः स्वतवान् ऋणः ऋताः ऋतवान् त्वा
 त्तवान् ह्रास्वः हृतवान् वन हृताः हृतवान् मनुः मतः मतवान् इति अतत

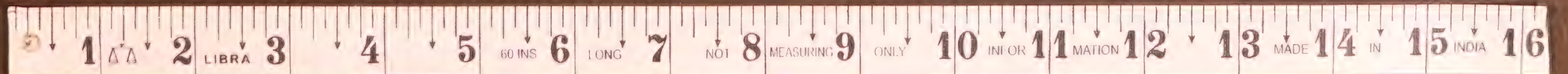

जो.
काव.
५८

अतथाः अनुदात्तोपदेशावनतितनोत्पादीनामितिकिम् शोतःतोतःदोतःआ-
नुनासिकस्येतिकिम् एकःएकवान् कलीतिकिम् गम्यते रम्यते क्रीतीति
किम् येता येतम् उपदेशाग्रदागेकिम् इहमाभूत् शोतःशोतवानिति इह
च यथास्यात् यतिःसतिरिति वात्यपि त्यपिचपरतोनुदात्तोपदेशावनति न
नोत्पादीनामनुनासिकलोपोवाभवति वावस्थितविभाषाचेयम् तेनमका।
यंतानोविकल्पाभवत्यत्रतितमेवल्लोपोः प्रत्ययप्रत्यय प्रनत्य प्रनम्य प्र
णत्य प्रणम्य आगत्य आगम्य आहत्य प्रमत्य प्रवत्य प्रतत्य प्रलत्य नक्तिचि
दीर्घश्च क्तिचिप्रत्ययेपरतोनुनासिकलोपोनभवति दीर्घश्चनभवति येति
रितिःवेतिःतेतिः अनुनासिकलोपेचप्रतिषिद्धे अनुनासिकस्यक्लिफलोः कि
तीतिदीर्घः प्रामोति सोपिप्रतिषिध्यते गमःकौ गमःकौपरतोनुनासिक
लोपोभवति जनगत कलिंगगत अधगतोदरयः शमादीनामितिवक्तव्यमि
हाणियथास्यात् सेयत् परोतत् रुचगमादीनांवक्तव्यः अथेगुः अथेत् विद्वत्तार

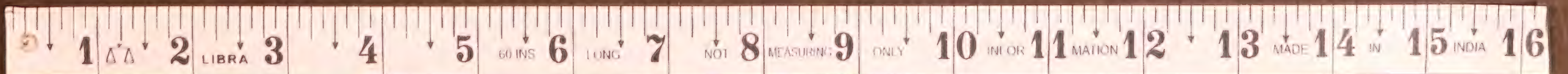

नुनासिकस्यात विटिवतिवप्रत्ययेपरतो नुनासिकोतस्यो गस्यश्चाकारादेः
 शोभवति अन्नाः गोजा अतजाः अदिजाः गोषाः इंदोन्धान्वा अमि कृपावाः
 प्रातवः सदस्रवाः दधिक्राः अयेगाः नेह्णाणाम जनमनखनक्रमगमेविदि
 तिविद्वप्रत्ययः मनोतेरनइतिषतम् गोषान्धाइति वनि विजावा अयेगा
 वा अन्येभ्योपिदृष्टपंतइतिवनिषप्रत्ययः अनुनासिकोतस्येतिवर्तमानेपुनर
 नुनासिकग्रहणमनुनासिकमात्रपरिग्रहार्थम् अन्यथाहनुयज्ञेपदेशव
 नतितनोत्पादीनामेवस्यात जनमनखनासंकलाः कलिक्रितीतिवर्तते॥
 जनमनखनइत्येतेषां मंगानोसतिरकलादोपरतः कितिचकलादोप्रत्यये
 आकारावेशोभवति जन जातः जातवान् जातिः सन मिसासति सातः सात
 वान् सातिः खन खातः खातवान् खातिः कलग्रहणमन्विशेषणार्थं किमर्थं
 मनुवर्तते इहमाभूत् निजनिषते मिसनिषति विखनिषति मनोतेस्मनोवे
 तथेतिमनियत्तेइडागमः तदिहमनोत्पथमेवमनग्रहणमन्वत्त कलादोकि

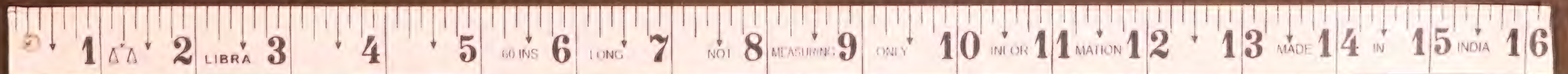

जो.
का.
५१२

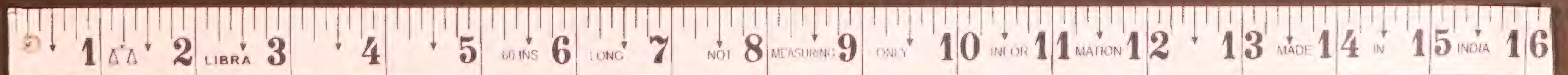
तिस्रोतेर्विप्रतिषेधादात्तसर्वनासिकलोपेवायते वृत्तास्यागापानदातिमां
हलीतिहलप्रदानात्तायकम् अस्मिन्नसिद्धप्रकरणेविप्रतिषेधोभवतीति यो
विभाषा यकारोदौप्रत्ययेकितिजनान्नसामानाकारादेशोभवति विभा
षाजायते जन्यते जाजायते जंजन्यते सव्यते सम्यते सामायते संसत्यते लाय
ते लव्यते वावायते वंलव्यते जनेष्यतिज्ञानोर्जाश्रितितिसंज्ञादेशोभव
ति तनोतेयकि तनोतेयकियत्तश्चाकारोदेशोभवति तयते तन्यते यकी
तिकिम् तंतन्यते सनःक्तिविलोपश्चान्यतरस्याम् ॥ सनोर्गम्यक्तिविप्रत्ययेय
त्तश्चाकारोदेशोभवति लोपश्चान्यतरस्याम् सतिः सतिः संतिः अन्यतरस्या
ग्रहणेविम्वर्णम् यंसेवहंरिविभ्रषाग्रहणमिदनिवृत्तमाशोकोते आर्थथा
तके आर्थथातकेरत्यधिकारः नल्पपीतिप्रयोगेनस्माद्यत्तुर्ध्वमनुक्रमिष्यामः
आर्थथातकरत्येवेतद्वेदितव्यम् वक्ष्यतिश्रुतोलोपः चिकीर्षिता निदीर्षिता आ
र्थथातकरतिकिम् भवति भवतः अदिप्रभृतिभ्योत्पदानेप्रत्ययलक्षणात्प्र

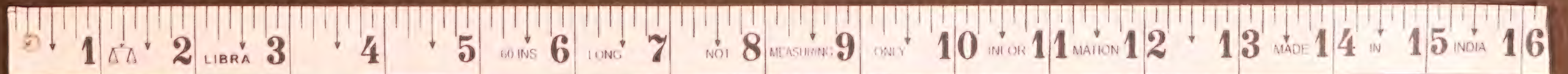
तिषेथार्थेस्वादित्यज्ञापकेशपोलोपभावस्यस्यदत्तःवेभिदित्वा वेभिदित्तम्
 वेभिदित्तवम् आर्थधातुकइतिकिम् वेभिद्यते तोरनिति करणा दारणा आ
 र्थधातुकइतिकिम् कारयति दारयति अतोलोपःययत्तःययुःववत्तःववुः
 आर्थधातुकइतिकिम् यान्तिवान्ति चुगास्यागापाजदातिसोदशीर्लिङोत्
 त्तविष्णति स्मिःसीयुज्जामिषुभावकर्मणोरुपदेशोक्तनप्रदृष्टोवाविण
 वदित्त्वा कारिषीष्ट दारिषीष्ट आर्थधातुकइतिकिम् द्वियेत द्वियेत यगेतस्या
 जेतत्ताश्चिणवद्भावेद्विःस्यात् ततश्चयुक्कसमेत अतोलोपोयलोपश्चिलोप
 अप्रयोजनम् आलोपरितमेतत्तं च विणवद्भावेःसीयुटि अस्तेरोपययोरमन्यतरा
 स्याम् अस्त्रःरेफस्यउपधायाश्चरमन्यतरस्याभवति रोपययोरितिसिद्धीनिर्देशात्
 यथारेफश्चानिवर्तते सिताद्यायमवोत्पात्तरोभवति भ्रष्टा भर्षा भ्रष्टम् भर्षम्
 भ्रष्टवाम् भर्षवाम् भ्रजनम् भर्जनम् भ्रष्टःभ्रष्टवान् इत्यत्र पूर्वविप्रत्ययेनमे

ॐ. प्रसारणं भवति उपदेशात्तेव वरीभजते अतो लोपः अदेतस्योगस्यावधात्
 काव. केपरतो लोपो भवति विकीर्षिता विकीर्षितं विकीर्षितव्यम् पितृतः कृतः
 ५१३ इदिदीर्घाभ्यामतो लोपः एवं विप्रतिषेधेन विकीर्षकः निदीर्षकः विकीर्षते
 निदीर्षते यस्य हलः हलउत्तरस्य यशस्यस्यावधात् के लोपो भवति वेभिदित्वा ॥
 वेभिदितम् वेभिदितव्यम् यस्येति संचातग्रहणमेतत् तत्रालोपस्येतन्न भव
 ति अतो लोप इत्यनेनापि सिद्धतात् हल इति वायेवमीति देशादादेः परस्येत्य
 कारो नैव लुप्यते संचातग्रहणं किम् ईर्षिता मयिता हल इति किम् लोलपिता
 पोमयिता कस्य विभाषा कस्य हलउत्तरस्य विभाषो लोपो भवति अर्थधातुके स
 समिधिता समिधिता दृष्टिता दृष्टि समिधमिच्छति समिधमिवात्मानमा
 चरतीति वा समिदिवाचरतीति वाक्यः को नो यथा योगं कर्तव्यो पोरनिदि अनि
 दादावर्थधातुके लोपो भवति इत्यन्यगुण इदिदीर्घाणामपवादः अतस्तत्
 अरत्तत् आशिषात् आदित्तत् कारणाकारकः कारकः कार्यते दार्यते जीयति

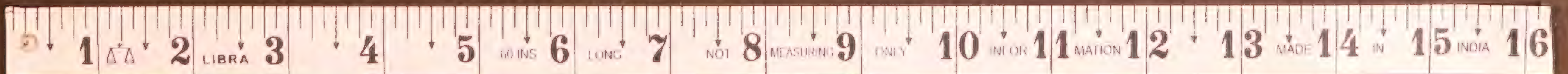

अनितीतिकिम् कारयिता दारयिता निष्ठायोमेदि निष्ठायोमेदिपरतोलेर्लो
 योभवति कारितम् दारितम् गणितम् ललितम् सेटीतिकिम् संज्ञयितः पशु :
 सेड्यदणसामक्यादिदृष्ट्वेणापिनभवति सनीवेत्तेर्येतिज्ञेयैरिविकस्मिते।
 यस्यविभाषेतिनिष्ठायामितः प्रतिषेधः अथपुनरेकाचइतितत्रानुवर्तते तदानी
 ष्ठाया मत्रभवितव्यमेवेडागमेनेतिसेड्यदणमनर्थकम् तत्क्रियतेकालावधार
 णार्थम् इडागमेकृतेणिलोपोयथास्यादित्यकृतेदितत्राणिलोपेसतिकारितमि।
 तत्रयकाचउपदेशानुदात्रादितिउक्तः प्रतिषेधः प्रसज्येत जनितामंत्रे जनितेतिमे
 त्रविषयेइडादौणिलोपोनियान्यते योनःपिताजनिता मंत्रइतिकिम् जनयिता
 शमितायते यत्तकर्मणिमंत्रविषयेशमितेतीडादौणिलोपोनियान्यते श्रुतेदवि :
 शमितः त्विसंबुद्धंतमेतत् यत्तइतिकिम् श्रुतेदविःशमयितः अयामाताल्या
 --सुषु अयितयमादेशोभवति अम् अंत आल आण इत्त इस्इत्येतेषुपरत :
 कारायावकार दारयावकार अंतगइयंतः मंडयंतः आल स्रदयालः गदयालः

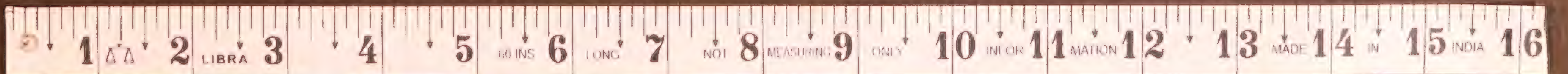

जे.
का.
५४

आयस्यह्यायुः इत्युच्यते इत्युच्यते इत्युच्यते इत्युच्यते इत्युच्यते इत्युच्यते
नगर्थम् ल्यपिलं एपूर्वात् ल्यपिपरतो लुपूर्वात् इत्तरस्योत्तरयोदेशो भवति प्रश
मय्य प्रतमय गतः प्रयागय गतः प्रवेभिदय गतः इत्यलोयो लोपानामसि।
दत्तेन भवति असमानाश्रयतात् इत्यादयो दिगात् ल्यपिपरतो रयादेशः लुपूर्वात्
दितिकिम् प्रयागय गतः विभाषापः आयत्तरस्योत्तरयोदेशः ल्यपिपरतो विभाषाश्रया
देशो भवति प्रयागय गतः प्रयागय गतः इत्यादेशः स्यात्तात्त्विकतात्र भवति
यगतः उपलवो दीर्घश्च नृसि युस इत्येतयोः ल्यपिपरतश्च नृसि विषये दीर्घो भ
वति यथादात्तनृपूर्वे विषययत्रापो दितिगाः परिस्रयसं प्रया प्रलत्त लियः ति
यश्च दीर्घो भवति ल्यपिपरतः प्रतीय उपतीय तिष्ठाया मापदर्थे ण्यतः कृत्यमा
शोभावकर्माणि ताभ्यामन्यत्र वयानिष्ठातस्यो लियो दीर्घो भवति आदीणः प्रतीय
अकर्मकतात्त्विकः कर्तरि कृत्यप्रत्ययः संप्रतीणमिदे देवदत्तस्येति कोधिकरणो
प्रोच्य गतिप्रत्ययस्य नार्थेभ्य इत्याधिकरणो आण्दर्श इति किम् अदितमसि सामे

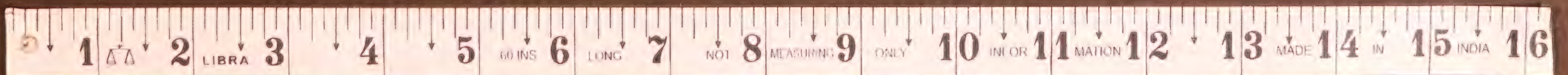

तेषां अतिमिति भवेदीर्घाभावो दीर्घाभावात्तस्योदीर्घादिति निष्ठान्तमपि
 न भवति वाक्योपदेशयोः आक्रोशो गम्यमाने दैत्ये च तस्यो निष्ठायामप्यदर्थे वा
 दीर्घो भवति चित्तायुः दीर्घायुः दैत्ये सितकः दीर्घकः सितो येन यस्वी क्षितो येन य
 स्वी स्यामिः सीयुद्वासिषु भावकर्मणोरुपदेशोक्तनगृह्यशावाविर्वाहव स्यामि
 च सीयुद् तासि इत्येतेषु भावकर्मविषयेषु परतः उपदेशो जेतानामंगानां हनग्रह
 श इत्येतेषां वाविर्वाहव कार्यं भवति यदा च वाविर्वाहवति तदा इडागमो भवति कस्य
 स्यामिः सीयुद्तासीनामेवेति वेदितव्यम् तेदि प्रकृताः अंगस्य तल्लक्षणविशेषात्
 क्रियते कानि पुनरस्य प्रयोजनानि इति शिवावत्प्रकृतं हेतुं च तं दीर्घं आक्रोया
 मितो वाविर्वाहवति इह च सिद्धे तल्लक्षणं त्रिभुजं यम बलीमित्रे विद्या
 तीञ्जन्तानां स्पे भवति वायिष्यते चेष्यते अचेष्यते अवायिष्यत दास्यते दा
 यिष्यते अदास्यत अदायिष्यत शमयिष्यत शमयिष्यते शमयिष्यते अशमयि
 ष्यत अशमयिष्यत अशमयिष्यत हनो हनिष्यते चानिष्यते हनिष्यत चानिष्य

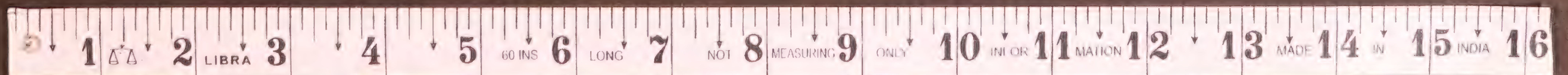

का.
३.
५५

त ग्रहग्रहीष्यतेग्राहिष्यते अग्रहीष्यतग्रहाहिष्यतग्रहोलिङि.दीर्घःप्रकृतसेटः
दृश दृश्यतेदर्शिष्यतेग्राहिष्यतेअग्रहीष्यतग्रहाहिष्यतग्रहोलिङि.दृग्रदृत्
तअदर्शिष्यतेमिचिअजन्तानाम् अवेषाताम् अवायिषाताम् अविषाताम्
अवयिषाताम् अशमयिषाताम् अशामिषाताम् अशामिषाताम् हन अ
वयिषाताम् अवानिषाताम् ग्रह अग्रहीषाताम् अग्रहिषाताम् दृश अदृ
त्ताषाताम् अदर्शिषाताम् सीपुटि अजन्तानाम् चेषीष्ववायिषीष्वदायिषीष्व
शमयिषीष्वशामिषीष्वशामिषीष्वशमयिषीष्वहन्वापिषीष्वानिषीष्व अह्ना
ग्रहीषीष्वग्राहिषीष्व दृश दृत्तीष्वदर्शिषीष्वतामावजन्तानां चतावायितादा
तादायिता शमयिताशमिता हनहन्ताचानिता ग्रहग्रहीताग्राहिता दृश दृ
त्तादर्शिता शमिशसीपुडासिस्थितिकिम चेतयम् दातयम् भक्षकमंगोरिति
किम वेद्यतिदास्यति उपदेशइति किं कोरिष्येतइत्यत्र गुणाकृतेरपरत्वेनच
नप्राप्नोत्युपदेशग्रहणाद्भवतिअज्जनग्रहदृशामितिकिम पविष्यतेअंग

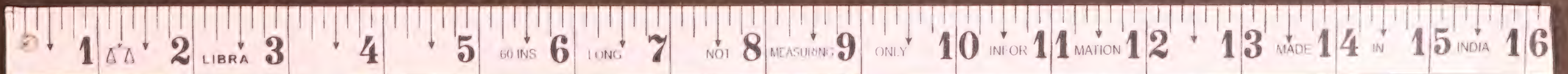

थकारविहितं कार्यमिहातिदृश्यते तेन हतिणि जादेशानभवेति रुनिष्पतेत्या
 निष्पते पश्यते आनिष्पते अयेष्यते अध्यानिष्पतेरुनोवधालिङ् लडिचक्रगो
 गालिङ् विभाषालुङ् लुङ् रिति पतेविधयो न भवति दीदीयुङ् दिङ् किति दी
 दुः युङ्गामो भवति अजातो किति प्रत्यये परतः उपदिदीयते उपदिदीयाते उ
 पदिदीयिरेदीङ् इति पंचमी निर्देशाज्जादेशादि युङ्गामो भवति विधानसामर्थ्या
 अपरनोकाच्चरति यजादेशो कर्तव्ये तस्यासिद्धत्वेन भवति अर्वाति किम् उपदी
 येत उपदेदीयेत कितौति किम् उपदानम् आतो लोप इति च इति अजादावा
 धपातके कृतिवैश्वकारान्तस्योपलोपो भवति पापयतस्य य पतः पपुः
 तस्यतः तस्युः गोदः कंबलदः इति प्रदाप्रधा आर्थपातक इत्येव यान्ति वान्ति
 यत्परेयत्पले गौते लौते लुङ् इति अयम् अर्वात्पेव श्रायते दीमीय ईयति
 ईकारादेशो भवति आकारान्तस्योपलोपो भवति प्रत्यये परतः देयम् येयम् डेयम्
 सेयम् चुमास्यागापाजहातिमोहलि चुमेत्तकानामेगानामास्यागापाज

का.
बृ.
५६

हाति सादृतेषां च फलादौ द्विप्रत्यये ईकार आदेशो भवति धीयते देहीयते
देधीयते मामीयते ममीयते स्यास्यीयते तेहीयते गगीयते जगीयते अथगी
मृ अथगीषताम अथगीषतपापीयते पेपीयते पातेरिहृग्रहणानां स्तिलन्वि
करणात् पायतदृतेष्वतस्य भवति जहाति हीयते जेहीयते जहातेरिति लि
टि शाजिहीते ग्रहणानां भवति ह्यायते सा अवसीयते अवसेषीयते हलोति किं
दृत्तः दृडः आतोलापादि परतादीनां स्यात् एतदेव हल्यग्रहणं ज्ञापकमेतस्मि
न्यकरणविप्रतिषेधेनास्मिन् भवतीति कृतीत्येव दातायाता पञ्चिदि चुमा
स्यागाया जहाति सादृतेषां मंगानां लिटि परतः एकार आदेशो भवति दे
यात् येयात् स्येयात् सेयात् रोयात् पेयात् हेयात् अवसेयात् कृतीत्ये
वदामीष्टयासीष्ट वात्यस्य संयोगादेः ज्ञादिभ्यान्त्यसंयोगादेः आकान्त
स्योगस्य वा एकारादेशो भवति लिटि परतः येयात् ज्ञेयात् स्त्रायात् स्रस्य
स्येति किम् स्येयात् संयोगादेरिति किं यायात् कृतीत्येव दामीष्ट नत्यपि

लिपिप्रत्ययेपरतः चुमास्यागापाजंहातिपांयडक्रम तत्रभवतिप्रदायप्रधायप्र
सायप्रस्थायप्रगायप्रपायप्रहायप्रसाय मयतेरित्यतरस्याम् मयतेरादेशोभव
तिअत्यतरस्याल्पिपरतः अमुमित्यमसमाय लंलंलंलंलुदातुः लडलडल्ल
डुडयेतेषुपरतः अंगस्यअङागमोभवति उदात्तश्चभवति अकार्षीत् अरुक्षीत्
लड अकरोत् अहरत् लड अकरिष्यत् अरुह्रिष्यत् आतजादीनाम् आङाग
मोभवतिअजादीनामंगानांलंलंलंलंलुपरतः उदात्तश्चसभवति लडपेक्षि
षेपेक्षिषे औङीत् औंभीत् लड येक्षत येक्षतऔङीत् औंभत् लड पेक्षिष्यत्
पेक्षिष्यत् औङीष्यत् औंभीष्यत् इहृषेज्यत् औष्यत् औह्यत् इति लङिकृतेला
वस्यायामडागमादन्तरंगत्वाच्चादेशःक्रियते तत्कृतेविकरणोनित्यत्वादाडा
गमंवायतेषाञ्चान्तरंगत्वाच्चादेशःक्रियते तत्कृतेविकरणोनित्यत्वादाडा
स्यांगस्यतेनभवितव्यम् अकृतेथातुमात्रस्पशह्वान्तरस्यप्राप्नुवन्तिथिरनित्यो
भवतिशब्दान्तरादितिविकरणोवातित्यःविकरणोक्तेसंप्रसारणामडागमात्रि

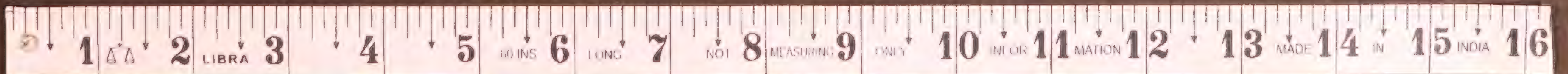

का.
वृ.

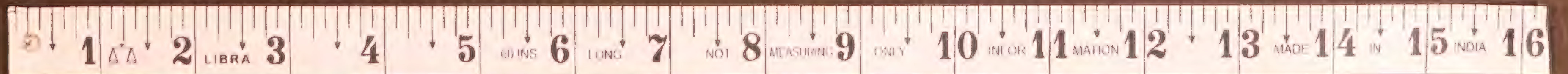
५१७

तत्तादेव भवति संप्रसारणे तत्कृते अजायं गं जातमिति आउजादीनामित्याश्रयः
कंदसिदृशते कंदसि आडागमोपि दृश्यते यतो विहितः ततो न्यत्रापि आउजा
दीनामित्युक्तम् अतः जादीनामपि दृश्येत मुरुचोर्येन आर्यः आतक अयुनक
आर्य इति वृत्तोलक मंत्रेव सहरेतिल लुकि कृते भवति तथा आन गितिनयोः आ
प्रगितियुजेलंडि नसात्पौरो मात्पौरो लं लं पुयड कृतं तत्र भवति माभवान् का।
धीत् माभवान् हाधीत् मासकरोत् मासहरत् माभवानीति ह माभवानीति ह
माभवानीति त माभवानीति ह बहुलं कंदस्य मात्पौरोपि कंदसि विषये मात्पौ
रोपि बहुलमडाहो भवतः अमात्पौरोपि न भवतः जनिष्ठ उग्रः काम मनयीत् काम संद
यीत् मात्पौरोपि भवतः मावसे त्रे परवी जा न्य वासः मा अभात्या मावः इरयोरे इरेरेण तस्य क
दसि विषये बहुलं रेद न्य मादेशो भवति गर्भप्रयमंद न्ये आयः यो अयोरिह ह अथा नोरे भा
वस्यासिद्धता दातो लोपो भवति न च भवति परमया विया ग्रीक मीणि चकिरे अत्रेण न्यस्ये
दायात् नोदिरुते परे भावः क्रियेत तदर्थं च इरेयोरे इत्यर्थे द्विवचन निर्देशः अविश्रुतात् भुवो

योदियज दजो

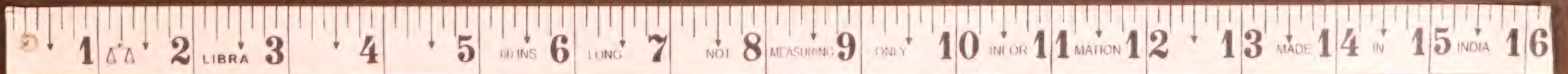

अचित्रपातभ्रवाद्योरियदावजौ अजादौप्रत्ययेप्रत्ययोतस्यांगस्थपातोर्भुइत्ये
 तस्य इवोर्णवार्णितस्यपथासंख्यं इयद्.उवद्. इत्येतावादेशौभवतः ग्रामुव
 ति रात्रवेति शक्रवेति पात चित्तिपतः चित्तिपुः ललवतः ललवुः नियौ
 नियः लवौलवः भुभ्रवौभ्रवः अचीतिकेन ग्रामयात रामयात सुधातभ्र
 वामिकिम लत्पोधधौ धोरितिकिम वक्रतःवक्रः इयद्वज्यंगगाहृदीभ
 वतो विप्रतिषेधेन चयनचायकः लवणम्लावकः इयद्वटकराणेतन्वादी
 नोच्छेदसिबहुलमुपसंख्यानं कर्तव्यम् तन्वेपुषेम तन्वेपुषेम विश्वपश्य
 विश्वेपश्य स्वर्गलोकः स्वर्गलोकः अत्रकंयजामहे त्रियंकंयजामहे
 अभ्यासस्यासर्वो अभ्यासस्यासर्वोवार्णितस्यासर्वोविपरतः इयद्वजा
 वित्येतावादेशौभवतः इयेष उवोष इयेति असर्वाणितिकिं ईषतः ईषु ऊ
 षतः ऊषुः अचीत्येव इयान् उवाह स्रियाः स्त्रीइत्येतस्याजादौप्रत्यये इयजादे
 शोभवति स्रियौ स्रियः स्त्रीणमित्यत्रपरत्वात्तुलागमः पृथग्प्रागकरण

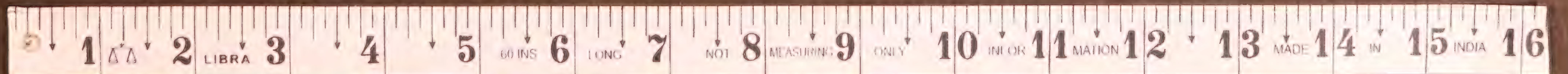

का
हृ ष
च
५८

मृतगर्भस्य वांशसोः असिंशमित्तरतः स्त्रियावाश्चजादेशोभवति स्त्रियेष्वप्य
स्त्रीष्वप्य स्त्रियेष्वप्य स्त्रीःष्वप्य इत्येयान् इत्येगम्ययान्देशोभवति अविपरतः
येति येन आयन् इयजादेशापवादोयम् मध्येपवादाः पूर्वान्विधीन्यापेत्त इति
गुणवृद्धिभ्यान्तरत्वाद्वाच्यते अयनम् आयकः परनकाचोसंयोगपूर्वस्य धातो
रिति वर्तते तेन संयोगो विशेष्यते धातोरवयवः संयोगः पूर्वोयस्मादिवर्णात्र
भवत्यसावसंयोगपूर्वः तदेतस्यांगस्यानेकाचोचिपरतोयान्देशोभवति नि
त्यतः नित्यः उच्चोऽयः ग्रामाणो ग्रामाणा परितिकिम असेयोगपूर्वग्रहण
मिवर्णविशेषणयथास्यादंगविशेषणमाभूदिति ललवतः ललवुरित्यत्र
पक्षणीत्यपिनियमानियमस्तिइति अनेकावशितिकिम नियोनियः असेयोग
पूर्वस्यतिकिम यवक्रियः धातुसंयोगविशेषणंकिम् इहापियथास्यात् उ
च्चोऽयइतिगतिकारकाभ्यामन्यपूर्वापदस्यकिर्यंतस्यनेष्यति परमनियौपर
मनियः ओःसापि धातवयवःसंयोगः पूर्वोयस्मादिवर्णात्रभवति तदेतस्यांग

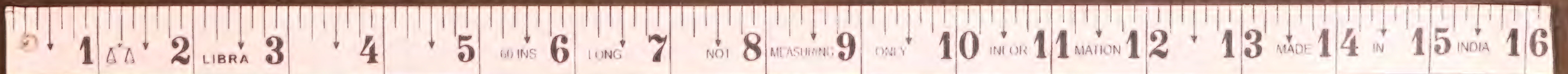

स्थानेकाचो जादौ सपिप्रत्ययेयाणादेशो भवति खल्वपौ खल्वपः शतसौश
 तसः सकृत्वौ सकृत्वः सप्रीति किं ललवतः ललवः अनेकाच इत्येव लवौ
 लवः असंयोगपूर्वस्येति किम् कटप्रवौ कटप्रवः गतिकारकाभ्यामन्यपर
 पूर्वस्यनेष्यते परमलवौ परमलवः वर्षाभ्यश्च वर्षाभ्य इत्येतस्य चाविसपि
 याणादेशो भवति वर्षाभ्यो वर्षाभ्यः पुनर्भ्यश्चेति वक्तव्यं पुनर्भ्यो पुनर्भ्यः का
 रपूर्वस्यापीष्यते कारभ्यौ कारभ्यः नभसपियोः भूसधी इत्येतयोर्नयाणादे
 शो भवति प्रतिभवौ प्रतिभवः सपियो सपियः छंदस्य भयया छंदसि विष
 ये भूसधी इत्येतयोर्नभयया दृश्यते वनेषु चित्रं विभवम् विभ्वे विशेषे विशेषे स
 यो ह्यमग्रे सपियो ह्यमग्रे हस्रवोः सार्वथात्तके ह इत्येतस्यांगस्य प्रत्य
 यांतस्थानेकाचोः संयोगपूर्वस्य ओः अजादौ सार्वथात्तके याणादेशो भवति
 ज्वहति ज्वहतः सन्वेति चिन्वेति सिन्वेति हस्रवोरिति किम् यो युवति गेरु
 वति इदमेव च हस्रग्रहाण जायकम् भाषायामप्यस्ति यत्ता गिति छंदस्य भ

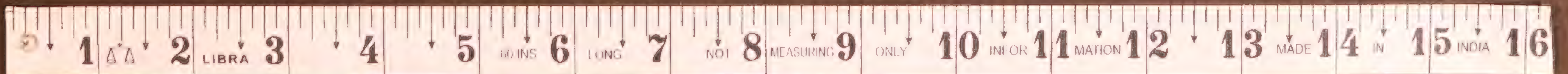

का
ह. व
५९

यथेत्याथेपातकत्वादेवयाणदेशस्याप्रसंगः नचयेत्यगतादत्यद्वर्णितमनेका
जसेयोगपूर्वविद्यते सावंधातकशितिकिम् नृद्वतः नृद्वतः प्रसंयोगपूर्वस्ये
त्येव ग्रामवेति ग्रामवेति भवोवृत्तिलिहोः भवोवृत्तिलिहोः भवोवृत्तिलिहोः
वाजादौपरतः प्रभूवन् प्रभूवन् वभूव वभूवतः सभूवः ऊरुपथायागोहः गो
हउपथायाग्रंगस्यऊकारादेशोभवति प्रजादौप्रत्यये निगृहयति निगृहकः सा
धुनिगृही निगृहम् निगृहोवर्तते उपथायाशितिकिम् अन्यस्यामाभूत् गोहशिति
ग्रहाणविषयार्थम् यत्रास्तेतद्वयं तत्रयथास्यात् इहमाभूत् निजगृहतः नि
जगृहः अयादेशप्रतिषेधार्थं केविदिच्छंति निगृह्यगत इत्यतस्यासिद्धत्वात्
पिलवुपूर्वादित्ययादेशः स्यादिति तत्रव्याश्रयत्वादेवासिद्धत्वमत्रनास्तिगात्र
त्वात्तेनस्यत्ययादेशाति प्रवीत्येव निगोछानिगोछं निगोछ्वम् दोषोणो
दोषउपथायाग्रंगकारादेशोभवति एतेपरतः हृषइति हृषयतः हृषयति वि
कृतग्रहाणप्रक्रमामेदार्थम् पूर्वत्रादिगोहइत्युक्तम् एतेति किं दोषोवर्तते वा

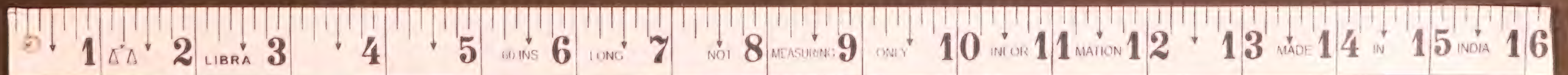

चित्तविशेषो चित्तविशेषोर्ध्वदोषउपधायाचार्यकारादेशोभवति एणपरतः चित्ते
 ह्रस्वयति चित्तेरोषयति प्रत्तोह्रस्वयति प्रत्तोदोषयति मितोह्रस्वः मितोपातवोच
 लादयोमित ३त्वेवमादिनाप्रतिपादितास्तेषामपधायाह्रस्वोभवति एणपरतः
 दयति व्यययतिजनयति जरयति रजयति शमयति क्षापयति केचिदत्रवेत्य
 नवर्तयेति साचव्यवस्थितविभाषा तेनान्यत्रसंक्रामयेदित्येवमादिसिद्धेभवति
 चित्तमुलोर्दीर्घान्यतरस्याम चित्तमुत्परेणैमितामंगानामपदायादीर्घोभव
 त्यन्यतरस्याम अशामि अशामि अतमि अतामि शमम् शमम् शमम् शमम्
 शंशमयते शंशमयते अशंशामि अशंशामि संशम्य संशम्यम् संशम्यम् शं
 शमम् योणैणिलेयते यरुकारश्चतयोर्दीर्घविधावजादेशोतस्यानिवद्धव
 सीतिप्रस्यानिवद्धावादीर्घःसिद्धोभवति ह्रस्वविकल्पतविधीयमानेस्यानिवद्धा
 वःस्यान् एणैणते यश्चतेत्तसिद्धिरेवयाश्रयत्वादसिद्धत्वमपिनास्ति एणैहिणि
 यद्धोर्लोपः चित्तमुत्परेणवंगस्यादीर्घतम् एविवह्रस्वः एवपरेणैह्रस्वोभव

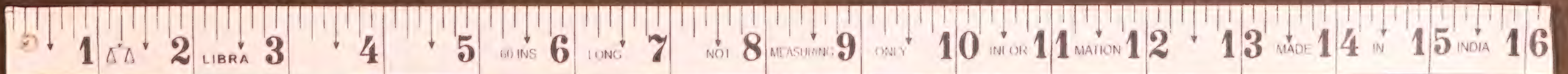

का
ह.व.
५२

ति अंगस्योपदायाः द्विषेतपः परेतपः पुरंदरः क्कारौनिष्ठायां क्कारौगस्योप
दायाद्भस्वोभवति निष्ठायां परतः प्रकृतः प्रकृतवान् निष्ठायां मितिकिम् प्रकृ
दयति क्कारे इति योगविभागः क्रियपि यथा स्यात् प्रकृतिः क्कारे चैव यपसर्गस्य
क्कारे इह स्याद्यपसर्गस्य च प्रत्यये परे इह स्लोभवत्पथायाः उरुदः प्रुदः तनमु
दः एलोपस्यासिद्धत्वे स्यान्निवृत्तावोवाचचनसामर्थ्यादत्र न भवतीति इह स्वभावि
स्युपथाभवति अयुपसर्गस्येति किम् समुपच्छादः अभिप्रभृत्युपसर्गस्येति वक्तव्य
म् समुपाभिच्छादः उन्नरादि संख्यापूर्वे संख्याकृतव्यपदेशो निवर्तयति नदि विप्र
जोदि पुत्र इति व्यपदिश्यते इति इस्मिन्त्रिपुत्र इस्मिन्त्रि किं इत्येतेषु च परतश्चादेरु
पथायाद्भस्वोभवति इस्मिच्छादिः मनश्चमत्र छत्रम् किप् वासच्छत्र उपच्छत्र गम
हन जननावनच संलोपः कित्यनदि गमहन जननावनचम् इत्येतेषामंगानामपथा
यालोपोभवति अजादौ प्रत्यये कित्यनदि परतः गमजगमतः जगमः हनजघ्नतः
जघ्नः जनजततः जतः जतेजततेजतिरे एव च जततः चत्तुः चम जततः जततः

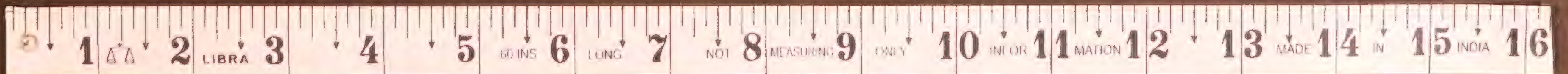

अलक्ष्मीमदेतपितरः कित्तीतिकिम गमनेहननम् अनजीतिकिम अगमत अ
 वसत अवीत्येव गम्यतेहन्यते तानिपत्योच्छेदसि तानिपति इत्येतयोच्छेदसि विष
 येलोपोभवति उपधायाः अजादौ प्रत्यये किति परतः वितन्त्रिरेकवयः शक्तना
 इवपन्निम छंदसीतिकिम वितेनिरेचियेतिम वसिभसोहंसिच वसिभम् इत्ये
 तयोच्छेदसिविषयेहलादावजादौच कितिप्रत्ययेपरतोलोपोभवत्युपधायाः स
 गिथश्चमे वव्योतोहरीयानाः सगिथरित्यादेः कितिबहुलंछंदसीतिवस्त्रादेशः उ
 पायालोपेकृते कलोक्लीतिसकारलोपः यत्तंतकारस्य जश्नेचकारस्य ततः
 समानागिथरितिसमासेकृतेसमानस्यभावः वव्यामितिभसोत्तोरितामिष्टौति
 र्वचनेउपयालोपसलोपयत्तजस्थानिकतंव्यानि दिवचनातनित्यतापरत्वाच्चाप
 यालोपः प्राप्नोति छंदसत्वात्सतयानक्रियते अजादौ यंप्सतिकित्तीत्येव अं
 वभास्ति ह्रस्वलोपेऽर्थः इत्येतस्मात् कलेतेभ्यश्चोत्तरस्यहलादेर्हः स्थानेपि
 त्ययमादेशोभवति ननुपि कलेतेभ्यः भिर्दि छिर्दि कल्प्यतिकिम क्रीणोदि हे

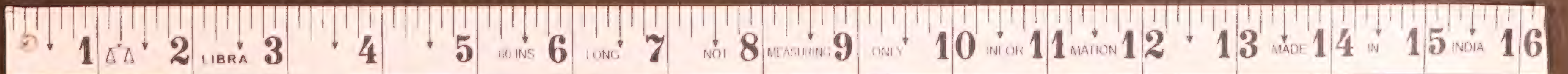

का
ह. घ
५२७

रितिकिम नहुताम भिन्नाम हलीत्येव रुदिदि स्वीपदि इह नहुतात्वे भिन्नात्वमिति
परत्वात्तान्तादेशेन तत्कृते सकृद्भूतो विप्रतिषेधो यदापिते तद्भाषितमेवेति पुन
विभावो न भवति भिन्ना किं छिन्ना किं इत्यत्र परत्वादिभावे कृते पुनः प्रसंगविज्ञाना
दकाः क्रियते अक्षराण्यं कृत्वा भवेदसि अक्षराण्यं कृत्वा इत्येतेभ्यो हे विदादेशो
भवति छेदसि विषये अर्थो हवम अक्षरा अक्षरार्थगिरः यः पूर्व क इरुणा स्क्रुति च
अणा ह्यथि अक्षरार्थोत्पत्तिवाव विधानसामर्थ्यात् न च प्रत्ययादिति हे एण्डु भवति
अन्येषामपि दृश्यते इति दीर्घत्वम् अतो न्यत्र व्यत्ययो बहुलमिति शाय तस्य बहु
लं छेदसीति लक्ष्यम् अदि. तश्च अदि. तद्देविंशदेशो भवति वा छेदसीति पित्ते
नास्मादि. त्वम् सोमं गारंथि अस्मभ्यं तदुयं च प्रयंथि य योध्यः स नहुताणमेनः
गारंथीति रमेचं त्ययेन परस्मैपदम् शयः श्रुभ्यामदीर्घं तं छेदसत्वात् मलो
पाभावस्तदि. त्वादेव प्रयंथीति यमेः शपोलकम् ययोपीति यौतेः शयः अः वि
णो लक विण उन्नस्य प्रत्ययस्य लभ्यते प्रकारि ग्रहारी अलावि अणावि अ

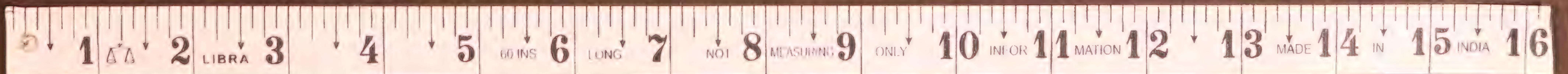

कारितरा महारितरा मित्यत्रतलोपस्यासिद्धत्वात्तरममपोलंभवति चि
 णोलुगित्येतद्विषयभेदाद्विद्यते अतोहेः प्रकाशदेगाइत्ररस्यहेलंभवति
 पच पट गच्छ पाव पुन इतिकिम पुहि रुहि उपकरणेकिम् लनीहि
 पुनीहि इतस्यासिद्धत्वादाकारेणेतमेतद्वति उतश्चप्रत्ययादसंयोगपूर्वात्
 उकारेणोसंयोगपूर्वः उदेतात्यन्यादितिकिं पुहिरुहि असंयोगपूर्वादि
 तिकिम अमृदि राभृदि तत्ताहि उतश्चप्रत्ययाच्छेदोवावचनम् उतश्चप्र
 त्यादित्यत्रच्छेदसिधेतिवक्तव्यम् आतनरियातथानान धिनरियात्ताप
 तिम तेनमाभागिनेकण लोपश्चात्यन्तरस्यालोः योयुमकारेसंयोगपू
 र्वस्तदंतस्यप्रत्ययस्यान्यतरस्यालोपोभवति वकारमकारादौप्रत्ययोपर
 तः सन्धः सनधः सन्धः सनमः तन्धः तन्धवः तन्धः तन्धमः प्रत्ययस्येव
 पुवः पुमः असंयोगपूर्वादित्येव शक्रवः शक्रमः लसितिवर्तमानेलोपग्रह
 णमत्यलोपार्थम् नित्येकगतेः करोतेरुकारप्रत्ययस्यवकारमकारादौप्रत्यय

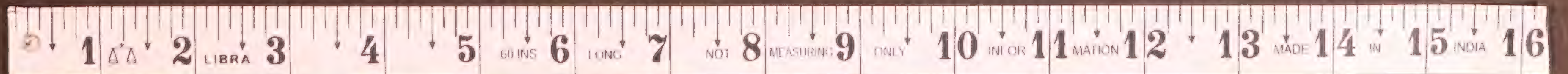

का
वृ. ष.
५२२

परतो नित्यलोपो भवति ऊर्वः ऊर्मः उकारलोपस्य दीर्घविधा वस्या निवत्ताडलि
चेति दीर्घत्वं प्राप्तं तत्र ऊरु ऊर्मि मिति प्रतिषिध्यते येच यकारादौ वप्रत्यये परतः
करोते रुकारस्य लोपो भवति ऊर्यात् ऊर्याताम् ऊरुः अत उक्ता चेधातुके उका
रप्रत्ययांतस्य करोते रुकारस्य स्थाने उकार आदेशो भवति सार्वधातुके किति
परतः ऊरुतः ऊर्वेति ऊरुयः ऊरुय ऊर्वः ऊर्मः सार्वधातुके क्युराणे किं भूतपू
र्वेपि सार्वधातुके यथा स्यात् ऊरु उपकाराणल रूपपथगणनिवृत्त्यर्थम् कृतीत्ये
व करोति करोषि करोमि असौ रलोपः अस्यास्ते अश्चकार लोपो भवति सार्व
धातुके किति परतः लुनते लुनतां अलनत पुनते पुनताम् अपुनता अभ्य
स्तानाम् मिमते मिमताम् अमिमत संजिहते संजिहताम् समजिहत आभ्य
स्त्यो रितिकिम् योति वोति आत रितिकिम् विभ्रति कृतीत्येव अलनात् अत
हात् ईरुत्यस्योः शातानामगानामभ्यस्तानां च चुर्वर्जितानां मातर्कारादेशो भ
वति इलादौ सार्वधातुके किति परतः लुनीतः पुनीतः लुनीयः पुनीयः मिमी

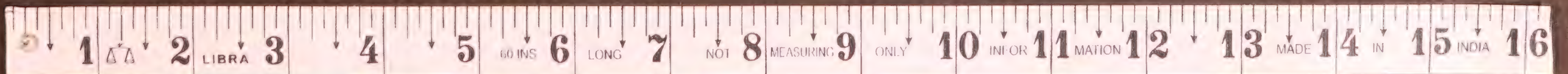

ते मिमीधे मिमीधे सेजिहीते सेजिहीधे सेजिहीधे हलीतिकिम् लुनेति मिमते अ
 चोरितिकिम् दत्तः पत्तः कृतीत्येव लुनाति जहाति इहिरिद्रम् इकारादेशोभव
 ति दरिद्राते हलादौ सार्वधातुके कृतिपरतः दरिद्रियः दरिद्रिमः हलीत्येव दरि
 द्रति कृतीत्येव दरिद्राति दरिद्राते सार्वधातुके लोपसिद्धश्च प्रत्ययविधौ भवतीति
 वक्तव्यम् दरिद्रातीति दरिद्रः आकारोत्तलक्षणः प्रत्ययोनभवति पचादिनाद
 एव भवति शदरिद्रायके लोपोदरिद्राणे च नेष्टते दिदरिद्रासतीत्येके दिदरिद्रा
 दिषतीति वा अयत्तन्येवेति वक्तव्यम् अदरिद्रात् अदरिद्रासीत् दारिद्र्येति निदेशो
 छेदसंज्ञस्वतन्त्रम् भिष्येत्तरस्याम् भीर्येत्तरस्यान्तरस्यामि कारादेशो भवति
 हलादौ कृति सार्वधातुके परतः विभितः विभीतः विभिद्यः विभीयः विभिष्य वि
 भीय विभीवः विभीवः विभिमः विभीमः हलीत्येव विभ्यति कृतीत्येव विभेति ।
 सार्वधातुके इत्येव भीतो भीतवान् वेभीयते जलातेषु जहातेषु इकारादेशो भ
 वत्यन्तरस्यां हलादौ कृति सार्वधातुके परतः जहितः जहीतः जहियः जहीयः

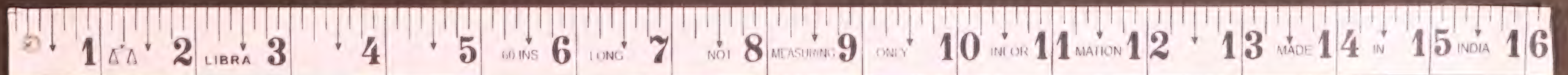

का
ह. ४
५३३

जहिवः जहीवः जहिसः जहीमः हलारावित्येव जहति सार्वधातक इत्येव हीनः
हीनवान् कृतीत्येव जहति एषण्योगकरणमुत्राशम् आचहौ आकारश्चांतादे
शोभवति इकारश्चांतादेशोभवति इकारश्चान्यतरस्यो जहातेः हीपरतः जहाहि
जहिहि जहीहि लोपोपि लोपोभवति जहातेयकारादौ सार्वधातके कृतिपरतः
जहात जहाताम् जहाः सार्वधातक इत्येव देयात् क्षामारेडावभ्यासलोपश्च वु
संज्ञकानामस्तश्च यकारादेशोभवति हीपरतोभ्यासलोपश्च देहि येहि व्रतः
शुसोरलोपश्च यकारलोपोभव यधि शिदयंलोपः तेन सर्वस्याभ्यासस्य लोपोभव
ति अतएकहल्मध्ये नादेशादेर्लिहि कृतीतिवर्तते लिहिपरभूते प्रादेशादिभ्यस्या
गोष्पनास्ति तस्य पहल्मध्ये अमहायपोर्हलोर्मध्ये योकारस्तस्य यकारादेशोभव
ति अभ्यासलोपश्च रेणतः रेणः येमतः येमः पंचतः पुंवुः देमतः देमः अतश्किं
दिदवतः दिदिवुः उपकरणं किम् ररासेररासाते ररासिरे एकहल्मध्ये इति कि
म् उत्तरतः उत्तरुः अनादेशादेरिति किं चकतः चकातः वभाणतः वभाणः

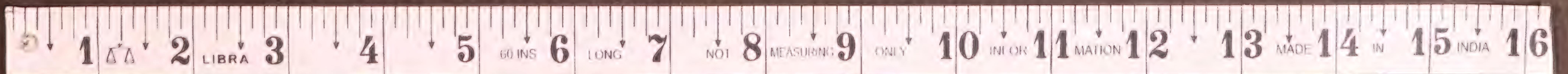

जगलतः जगलः लिट्प्रदेशाविशेषाणैर्किं इहापियथा स्यात् नेमतः नेमः से
हे सेहाते सेहिरे अनैमित्तिकेन तत्मात्रेण देशादिलिङ्गादिभ्रमवति इहाभासज
प्रत्ययद्वयोरसिद्धत्वेनास्ति तेन तदाहिरण्यादेशादिभ्रमवति तथाच हलभजोरेत्वेवि
धीयते रूपभेदे प्रादेशो नाश्रयत इति ददिशस्योः प्रतिषेधवचने ज्ञापकम् अन्य
प्रादिपेक्षतेर्देमर्त्तगित्येव मारीनामपि प्रकृतिजश्चरादेशादीनामेतेन स्यात् किं
तीत्येव ग्रहपपच ग्रहपषट् दर्भेरेत्वेव क्तव्यम् देभतः देभुः नलोपस्यासिद्धता
त्रप्राप्नोति नशिमन्योरलिट्पत्तेव क्तव्यम् अनेश मेनका अनेशमिति नशे
ल्लित्पुष्पेति त्वादः मेनकेति मनः आशिषिचेति बुन् लिपकादिषु प्रत्येकारि
त्वेन क्रियते छेदस्यपि पथोरलित्येते भवतीति वक्तव्यम् व्यमानाम् अमेविपूर्वे
स्यचानाशिमक न क्रियते लिङ्. सेचिरन् पेचिरन्ति तेन स्पष्टादसंभ्रमस्वतन्त्रम्
आयेजे आवेमे यजेर्वमेचलङ्. इति छेदस्यपि ह्रस्वतत्त्वनन्तादेशरण्याङगमः
यलिचमेहि यलिचमेहिपरतोनादेशादेरङ्गस्येकहल्मध्यगतस्यातः स्यानेष

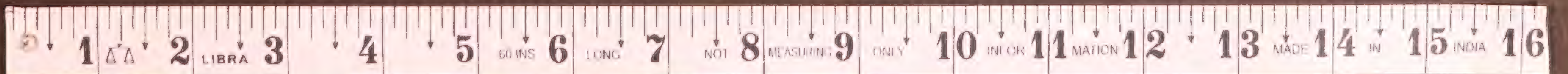

का.
वृ.स.
५२४

कारादेशोभवति अभ्यासलोपश्च येविद्य शक्तिरनेमिद्य सेलीति किं यपेक यत्वा
हाणोविस्मयायम् अतश्चेव दिदेविद्य एकहस्मथा श्चेव ततलिय अवादेशादेरित्ये
व चर्काणिय वभणिय तृफलभजत्रयश्च तृफलभजत्रयश्चेतेषामेगानामतःस्था
नेयकारादेशोभवति अभ्यासलोपश्च लिङ्गिकृतिपरतः यल्लिचसेरि न तेरन्नः ते
रुः तेरिय फल फेलतः फेलः फेलिय भज भजतः भजः भजिय अत्र अत्रे अत्राते अ
थिरे तरतेरगाण्येवचनम् फलभजोराघशादेयम् उपेरेनेकहस्मथायम् अक्तेचेतिव
क्तव्यम् अथतः अथुः रायोहिंसायाम रायोहिंसायामयं अवाणस्यकारादेशोभव
ति अभ्यासलोपश्च लिङ्गिकृतिपरतः यल्लिचसेरि अथरेयतः अथरेयुः अथरेयिद्य हिं
सायामिति किम् आररायन्नः आररायुः आररायिद्य अतश्चेतदिहोपस्थिते उपरतक
तेविशेषमुपास्यकालविशेषासंभवादवाणमात्रे प्रतिपादयति अथवा आभ्यस्त
योरातश्चनवर्तत इति यावद्येयम् एकहस्मथेवायः सस्यानीभविष्यति वाज्भुम्
उसाम न्भुम् अम् इत्येतेषामतः स्थानेवायकारादेशोभवति अभ्यासलोपश्च लिङ्गि

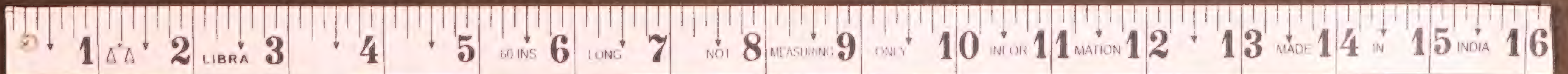

कृतिपरतः शलिचमेदि मेरतः मेरुः मेरिय जजरतः जजरुः जजरय भ्रम भ्रमत्रः
 भ्रम भ्रमिय वभ्रमत्रः वभ्रमः वभ्रमिय वस वेसत्रः वेसः वेसिय तवसत्रः तवसः
 तवसिय फणचसमानाम फणदीनोसमानोपातनामवाणस्पस्यानेवायका
 रघादेशोभवति श्रभासलोपश्चलिदि कृतिपरतः शलिचमेदि फेणतः फेणः
 फेणिय पफणतः पफणः पफणिय रेजतः रेजः रेजिय रराजतः रराजः रराजि
 य भ्रजे वभ्राजे भ्रजे वभ्राजे भ्रजे वभ्राजे स्मेतः स्मेतः स्मेमिय सस्यमतः सस्यम
 सस्यमिय स्मेनतः स्मेनः स्मेनिय सस्वनतः सस्वनः सस्वनिय समानामितिकिम
 दधनतः दधनः दधनिय नशसददवादिगणानाम शसददश्येतयोवकागदी
 नोपातनोगागश्येवमभिनिवृत्तमचयोकारस्तस्पस्यानेयकागदेशोनभवति श्र
 भासलोपश्च विशाशतः विशाशसुः विशाशमिय दददे ददहाते दददिरे वादी।
 नाम ववमतः ववमः ववमिय गाणस्य विशाशरतः विशाशरुः विशाशरिय पुप
 विद्य गाणस्य विशाशरतः विशाशरुः विशाशरिय पुपविद्य ललविद्य गाणशहा

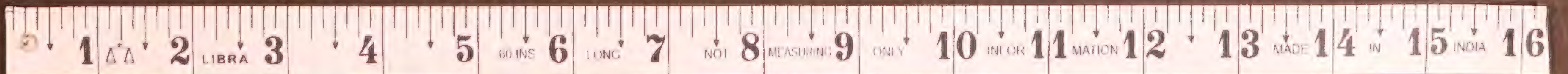

का
ह.व.
५२५

भिनिर्देष्टव्यम् अर् इत्येतस्य शब्दस्य शौकारस्य चायमकार इत्येवं प्रतिषिध्यते अथ
सुसावनानः अर्वेति ते तस्यो गस्यत् इत्ययमादेशो भवति सञ्चेन्नतः परोवभवति न
नञ्चरो न भवति अर्वेतौ अर्वेतः अर्वेतम् अर्वेतौ अर्वेतः अर्वेता अर्वेज्याम् अर्वेजिः
अर्वेती अर्वेतम् अर्वाविलिकिम् अर्वा अनन इति किम् अनर्वाणो अनर्वाणः म
चवावहलम् मचवन्नित्येतस्यो गस्यत् इत्ययमादेशो भवति मचवनम्
मचवेतौ मचवेतः मचवेतम् मचवेतौ मचवतः मचवता मचवज्याम् मचवजिः
माचवती माचवतम् नचभवति मचवा मचवानौ मचवानः मचवानम् म
चवानौ मचोनः मचोना मचवभ्याम् मचवभिः मचोनी माचवनम् भस् भस्ते
त्ययमधिकारः आग्र्यायणीरसमात्रेयदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामो भस्तेत्येवं तदे
दितव्यम् वक्ष्यति पादः पत् द्विपदः पद्य द्विपदा भस्तेति किम् द्विपादो द्विपादः
पादः पत् पादिति पादशब्दो लमाकारे गस्यते तदेतस्यो गस्य पादित्ययमादे
शो भवति सर्वानिदिश्यमानस्यादेशो भवति इति पाद् शब्दस्यैव भवति न तदे

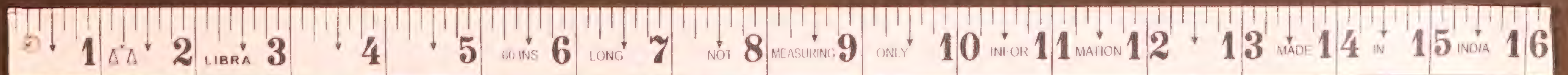
नस्यसर्वस्यद्विपदः पश्य द्विपदाद्विपदे द्विपदिकोदहातिवैयाचनपद्यः वसोः संप्रसार
णम् वसंतस्योगस्यभस्यसंप्रसारणंभवति विट्ठः पश्य विट्ठो विट्ठे पेचुषः पेचु
षा पेचुषे पपुषः पपुषा पपुषे आतोलोपेकतेवससंप्रसारणस्यव्याश्रयतादसि
इतेनभवति वसुशब्देनहयोरपिग्रहणमिष्यते वसोरुकारकरणत वाहइत्ये
वसंतस्यभस्यऊहः इत्येतत्संप्रसारणंभवति पष्टोहः पश्य पष्टोहा पष्टोहे दित्यो
हः पश्य दित्योहा दित्योहे एतेभ्यस्तस्मिन्निहृदिः प्रथकिमर्थमंक्रियते नसंप्र
सारणोक्तते गणोचर्वादिरेवातिहृदौसन्त्योसिद्धरूपेभवति पुष्टोहइति पुनको
गतेचोपदेवहोएवचइत्यनेन सापकार्यमेतभवति श्वयवमद्योनामतहिते श्वन
पुवन मद्यवन इत्येतेषामतादितेपरतः संप्रसारणंभवति पुनः पुना पुने पुनः
पुना पुने मद्योनः मद्योना मद्योने अतदित इतिकिम् शौवनममासम् यौवनव
तेते माद्यवनःस्थालीपाकः पुनोविकारः प्राणिरजता दिभ्यो न दागदितादे
जागमः श्वदीनामेतत्संप्रसारणंनकारांतमिष्यते इहनभवति मद्यवनः मद्य

का.
व.स.
५२६

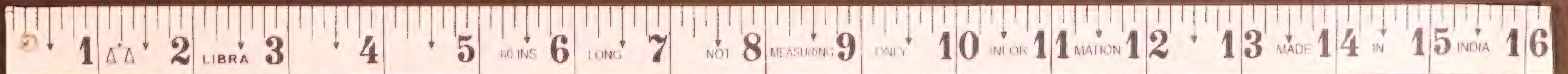
[illegible]

ति दधीचःपश्य दधीचा मभूचःपश्य मभूचा उदरेत् उदउन्नरस्याचरकारश्चा
देशोभवति उदीचःउदीचा उदीचे आतोयातो आकारोतस्ययातोभस्यलोपोभ
वति कीलालपःपश्य कीलालपा शुभेयःपश्य शुभेया आतरति किं निया
निये यातोमिति किम् खदापश्य मालापश्य आतरतियोगविभागः क्तोत्य
पु अलःशुःशानज्यावितिसिद्धेभवति मंत्रेष्टाज्यादेरात्मनः मंत्रेषु रिपरत
आत्मनश्चादेर्लोपोभवति त्मनादेवेभ्यः त्मनासोमेभ्यः मंत्रेष्टितिकिम् आत्मनाकृ
तम् आदीतिकिम् यदात्मनस्तत्रोर्वाहम् आदोन्यत्रापिलोपोदृश्यते त्मना
मेमेजन तेर्विशतेति भस्विशतेस्तिशतृस्यतितिप्रतियोपरतोलोपोभवति
विशत्या क्रीतोविंशकः विंशशतम् विशतेःपूराणोविंशः एकविंशः तितीति
किम् विशत्या हेः रिमेतकस्यरितिप्रतियेपरतः लोपोभवति कृमदान् नत्वा
न वभेस्वान् उपसरजः मन्सरजः तिंशताक्रीतसिंशकः रिन्धभस्याप्यनवेय
कराणामभ्यादेर्लोपोभवति नस्तोदते नकारांतस्यागस्याभस्यादेर्लोपोभव

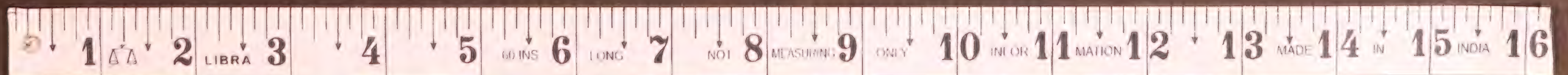

का
हृष
५२

ति तद्विनेषतः शत्रिशर्मिः शैतलोमिः शारलोमिः वक्तादित्वादिप्रत्ययः न इति
किं सोततः तद्वित्तितिकिम शर्मणा शर्मणे नकारोत्तम्यदिलोपोसब्रह्मवा
रिपीटसर्पिकलापिकृशुमितैतलिजाजलिलोगलिशिलालिशिल्वेदिसूकरम
यसपर्वणमुपसंख्यानकर्तव्यम् अत्रयेषामित्रं तस्तेषामिनार्यानपत्य इति
प्रकृतिभावः प्रामः येषामन तेषामत्रिति सत्रह्यचारिणश्च साब्रह्मचाराः
पीटसर्पिणश्च पीटसर्पाः कलापनाप्रोक्तमधीयते कालायाः वैशेषायनाते
वांसितास्मिनः प्रामस्यापवादः कलापिनोपि न कृशुमिनः कौशुमाः नैतलो
जाललीचाचार्यस्तत्कृतो ग्रंथ उपचारात् नैतलिजाललिशिल्वभ्यामधीयते
ते ग्रंथमधीयते नैतलाः जाललाश्च शौषिकेष्टेष्टे वृद्धत्वादुच्छः प्रामोति एवंला
गलाः शैलालाः शिल्वेदिनः शैलेशः सूकरसमनः सौकरसमाः सपर्वणः सौ
पर्वः चर्मणोविकार उपसंख्यानम् कर्तव्यम् चर्मः कोशाः चर्मणोत्यः शुनः
संकेच उपसंख्यानकर्तव्यम् केपुनः सायंप्रातिकादयः येषामव्ययानां चर्मोयं

प्रातिक्रयं मयसेत्यानेकतन्त्रम् के पुनः साये प्रातिकादयः येषामवयवाना
 मविरहितल्लोपः प्रयोगे रश्पते ते साये प्रातिकप्रकाराग्रहीतियाः साये प्रात
 भेयाः साये प्रातभेवः साये प्रातिकः शाश्वत इत्येवमादिपुनरश्पतेदिलोपः
 अहृल्लोरेव अहन इत्येतस्यदालोरेवपरतः दिलोपो भवति हे अहनीसमाहूते
 दहः तदः हे अहनी अर्थोहोभूतोभूतोभावीवाद्यहीनः अहीनः अहोसमूहः कृत
 रहीनः अहः समूहेलोवक्तव्यः सिद्धे सत्यांभोनियमार्थः इहमाभूत अहृण्वद
 ल्योरेत्येव नियमोनभविष्यति आत्माधानौब इति प्रकृतिभावविधानसामर्थ्य
 म् ओर्गणाः उर्वाणेतस्यांगस्य भस्यगुणोभवति तदितेपरतः वाभ्रव्यः मोद्व्यः
 शंकव्यदारु भव्यकर्पासः कमंडलव्यास्तिका परशव्यमयः उगवादिभ्योय
 त ओयगवः कापटवः तदित इति किम् पही ओः ओरितिकतयेगणग्रहाणसेला
 पूर्वकोविधिरनित्य इत्यनित्योययास्यात् तेन स्वाये भव इति सिद्धम् छेलोपोकदाः
 छेषत उर्वाणेतस्यांगस्य भस्यकदालोपोभवति कामंडलेयः शौविवाहेयः माद

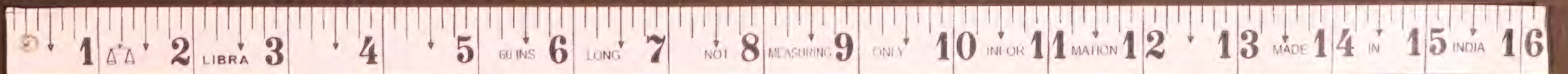

का
वृ.
५२८

धादेयः जावेयः प्रकडा इति किम् कादेवेयो मनषः यस्येति च इकारोऽन्तस्यावर्णित
स्य च भस्य इकारे परतस्तदिते च लोपो भवति इकारे दात्सीत्यात्तो सत्तो सर्वादी चेत
सत्यतिसो विरागच्छामात्यत्रयकादेशस्यो तवत्तादसावीति च संज्ञायाः प्रतिषेधः स्या
त् इवर्णितस्य तदिते इति दौलेयः बलिवालेयः श्रात्रेयः प्रवर्णितस्य इति क्रमा
री किशोरी गौरी शंगरवी प्रवर्णितस्य तदिते दात्तिः स्यात्तिः बालाकिः सौमि
त्रिः यस्य इत्यादौ शपो प्रतिषेधो वक्तव्यः काद्ये क्रयौ सौर्ये हि मेव नः श्रुगे श्रुतः श्रीभा
वेत्तेत यस्येति वेति सूर्येति ष्यागस्य मत्स्यानो य उपधायाः प्राप्नोति इयद
वदो लोपो विप्रतिषेधेन भवति वत्सा न्योऽप्यति वत्सप्रीगोः तस्या उपत्ये वात्सप्रे
यः चतुष्पाद्यो छर्निर्ति छो प्रत्ययः लेखाभूः शुभादिः तस्यापत्यलोखात्रेयः सूर्य
येति ष्यागस्य मत्स्यानो य उपधायाः सूर्येति ष्यग्रस्य मत्स्यान्येतेषां यकारस्याप
धायाभस्य लोपो भवति इति परतस्तदिते च सूर्येण एकदिग्बलाका सौरीवलाका
श्रुणियो यस्येति लोपस्तस्यामिड ताज्ञानियाश्च यत्तात् इकारेऽन्तस्यामिड ता

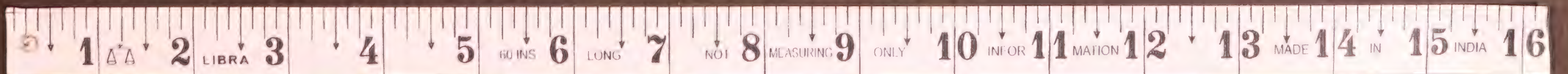

इयथायकारोभस्यालोतस्यसूर्यशब्दसंबंधीतिलप्यते तिष्ठ नैषमहः नैषीरात्रिः
 अगस्त्यापत्येसी अश्विनारणिकृते आगस्ती मत्स्यस्यगौरादींसीपू मत्सी उपधा
 याशतिकिम् मत्स्यचरी यग्रहणमुन्नयनम् विषयपरिगणनमत्रकतेयम् मत्स्य
 स्यन्यामिति वक्तव्यम् मत्सी इहमाभूत तत्स्यस्येदं मात्स्यम् सूर्यागस्त्ययोश्चैवसां
 च सौरी सौरीयः आगस्ती आगस्तीयः इहमाभूत सौर्येचरुत्रिवेपेत आगस्त्यम् ति
 ष्ठपुष्पयोर्नतत्राणि यलोपोवक्तव्यः तिष्ठेणनतत्रेणपुक्तः कालास्तेषः श्रुतिक
 स्य तस्मिन्कारिलोपः आभ्युदात्तत्वे श्रुतिकशब्दस्यतस्मिन्प्रत्ययेपरे ककारादेः शब्दस्य
 लोपोवक्तव्यः आभ्युदात्तत्वे श्रुतेतत्तद्गतत्वे तमेतादेः तमेप्रत्यये श्रुतिकशब्द
 स्यतकारादेः ककारादेः लोपोवक्तव्यः तत्रतादिलोपे श्रुतम् ककारदिलोपे श्रुतित
 मः कारदिलोपेव हलमिति वक्तव्यम् अन्यत्रापि दृश्यते श्रुतिकेसीदत्यंतिष्ठत मृ
 वेपदारितिष्ठतम् येच श्रुतियः हलस्तादितस्य हलउत्तरस्यतादितस्यकारस्यो
 पधायाः इति परतो लोपोभवति गार्गी वात्सी वाजी हलश्रुतिकिम् कारिकेयी

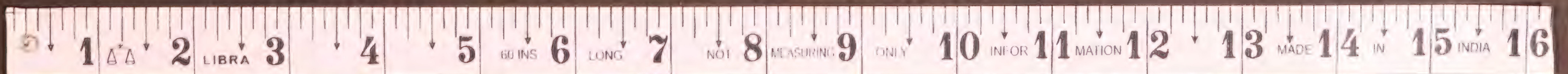

का
ह.
५२८

कारिकेयी तडितस्येकिम वैद्यस्यभायावैद्यी आयत्यस्यवतडितेनाति आयत्यस्ययका
रस्यहलउत्ररस्यतडितेप्रनाकारादौपरतोलोपोभवति गंगाणंसमूहोर्गांगक
म् वात्सकम् आयत्यस्येति किम् सोकाशकः कोपीत्यकः तडितग्रहाणे सौ
रीत्यनापत्यस्यापिलोपार्यम् सौरीश्विः प्रनातीति किं गार्ग्ययाः वात्स्याय
हलउत्थेव कारिकेयस्यापतकारिकेयः काश्वोश्च काशिवरत्येतयोश्चपरतः
आयत्ययकारस्यहलउत्रस्यलोपोभवति गार्गीयति वात्सीयति गार्गायते वा
त्स्यायते शिव गार्गीभूतः वात्सीभूतः आयत्यस्येतेव सोकाशपीयति सोकाशपी
भूतः हलउत्ति किम् कारिकेयीयति कारिकेयीभूतः विल्वकारिभ्यश्चस्यलक
वतारिषुविल्वदयः पठते नडादीनां ऊक्तेति कृतकगगमाविल्वदयो गरा
ते तेभ्यउत्ररस्यलस्यभस्यतडितेपरतोलभ्यति विल्वायस्यासक्रिसाविल्वकी
या तस्याभावावैल्वकाः वोगकेया वोगकाः वेत्रवतीया वैत्रकाः वेतससकी
या काष्ठकाः कापोतकीया कापोतकाः कुन्वाहस्यते च कुचकीया कुचका :

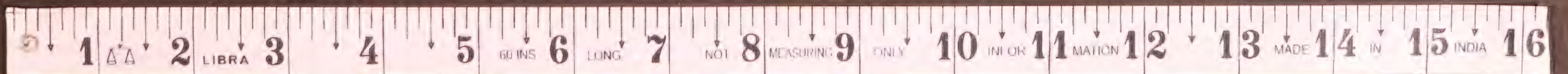

कृद्गणोक्तिम् लुमात्रस्य लुग्यास्यात् ऊकोपिहानिर्माभूदिति अन्यथाहिसात्रि
 योगासाधनानामन्यतराणामेवभयोरप्यभावश्चित्क्रमापिनिवर्तते लुग्याहोसर्वस्य
 लोपोपयास्यात् याकारमात्रस्यमाभूदिति त्रीरहेमेयःसु इहन् इमन् इयम् इ
 तेनेषुपरतस्तृशब्दस्यलोपोभवति आसतिकारिषः विजयिषः वद्विषः इतिव
 हेस्तुव दोहीयसीयेनः सर्वस्यत्तृशब्दस्यलोपोयवचनम् अतस्मादित्ये
 वमिदः लुगित्येतवानुवर्तते तथाचमति नलमनोगस्येतिप्रतिषेधाद्गुण
 नस्यात् इमनिन्गुहणमुन्नगर्थम् इतरोत्तरेदसीतिभवत्। हेः भस्महेलोपो
 भवति इहेमेयःसुपरतः षट्पटिषः पटिमापदीयान् लवु लविषुः लविमा
 लवीयान् एणविषुवत्कार्येप्रतिपदिकस्यभवतीतिवक्तव्यम् किंप्रयोजनम्
 पुंवद्भावभावदिलोपयाणारिपरार्थम् पुंवद्भावः एवीमाचहे एतयति शे
 तर्ति तमिलारिषाकृतसुचरति इहेपुंवद्भावउक्ताः रभावः एथमाचहेप्रथय
 ति सुदयति दिलोपः षट्माचहे षटयति लवयति याणारिपरः स्मलमाचहे

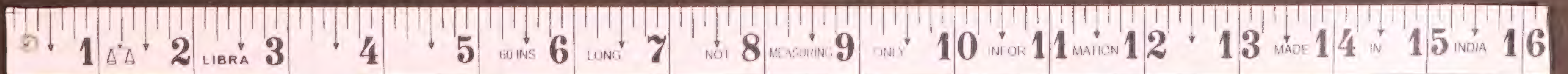

का
ह.
५२

स्वययति दवयति भारद्वाजीयास्तपवेति एणविषवत्यातिपादिकस्वपुंवडावर
भावदिलोपयणारिपरवन्मतेलेकनभूमिति सग्विनमाचहेसजयति वसुमे
तमाचहेवसयति पुवानमाचहेकनयति यवयति तदेतदभयमपुदाहरणमा
त्रेद्वयम नयतिगणनम् प्रादयोपिहीष्णेने प्रियमाचहे प्रापयति स्थिरमाच
हे स्थापयति स्थूलद्वयवद्वसतिप्रतद्राणायणारिपरपूर्वस्ववगणाः स्थूल
द्वय पुव द्वस तिप्र तद्व इत्येतेषोपयणारिल्लप्यते इमेमेयःसपरतः पूर्वस्वव
गणाभवति स्थूलस्वविष्टः स्ववीयान् द्वरद्विष्टः दवीयान् पुवपुद्विष्टः य
वीयान् द्वस द्वसिष्टः द्वसीयान् द्वसिमा तिप्र तेषिष्टः तेषीयान् तेषिमा
तद्व तौरिष्टः तौरीयान् तौरिमा द्वसतिप्रतद्राणः एसादिष्टपदेने परग
हानविम्वष्टार्थम् प्रियस्थिरस्थिरोरुवद्वलगरुवद्वत्प्रदीचहेद्वारकिणप्रस्थ
स्ववर्वद्विगववित्रस्वविष्टेद्वारः प्रियास्थिरस्थिरोरुवद्वलगरुवद्वत्प्रदीचहेद्वार
रकइत्येतेषा प्रस्थस्वत्वर वंदिगर्ववित्रप द्वाविष्टेद्वारइत्येतेयथासंख्यमादेशावे

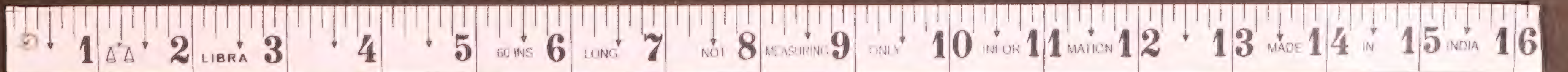

ति इहेमेयाः सपरतः प्रिय प्रेष्टः प्रेमाप्रेयान् स्थिरस्थेष्टः स्थेयान् स्थिर स्तेष्टः
 स्तेयान् उरु वीरिष्टः वरीयान् वीरिमा वहल वेहिष्टः वेहीयान् वेहिमा गुरु
 गीरिष्टः गरीयान् गरीमा हृडा वीरिष्टः वरीयान् वीरिमा तृप्र इपिष्टः त्रपीयान्
 दीर्घ इचिष्टः दीर्घीयान् दीर्घिमा वृदारक वृदिष्टः वृदीयान् प्रियोरुगुरुवहल
 वृड दीर्घः एष्टादिषु पद्यते तेवान्येषामिमन्त्रोदाह्रियते वदो लोपो भूच वदो व
 दोरुत्तरेषामिहेमेयसो लोपो भवति तस्य वदोः स्थाने भूश्च यमादेशो भवति
 भूमा भूयान् वदुः शहः एष्टादिषु पद्यते वदोरिति पुनर्गृहणं स्थानितप्रतिप
 त्तयेम अत्यथादिप्रत्ययानामेव भूभावः स्यात् इष्टस्यपि च इष्टस्य वदोरुत्त
 रस्थानितागमो भवति वदोश्च भूरादेशो भवति भूयिष्टः लोपापवादोऽपि दागमः
 तास्मिन्निकार उच्चारणार्थः अथवा यदागमोऽयमिन्निकारोऽन्तः लोपादेशोऽत्र पूर्वव
 त् ज्ञादादीयसः अश्नेतस्मादीयसंकारस्य आकारादेशो भवति ज्ञायान्
 लोपस्यपि दाग्यवदितत्तादादित्यच्यते लोपेऽपि सदि अकृत्य कार इति दीर्घत्वेन

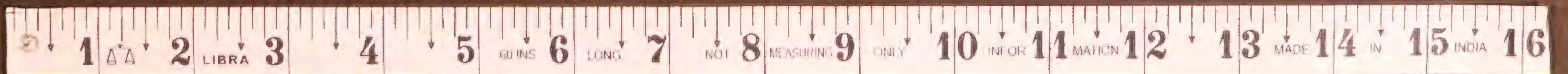

का
५२१

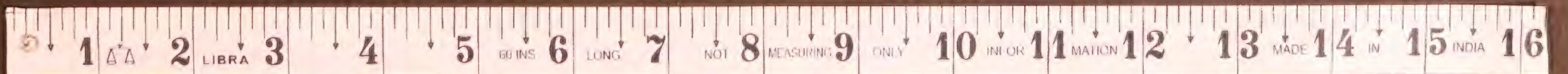
न्यायानिर्गमिष्यते गतोह्लादेर्लोचोः रेफादेशोभवति अकारस्यह्लादेर्लोचो
रिष्टमेयः सप्रथिष्टः प्रथीयान् प्रथिमा सुदिष्टः सुदीयान् सुदिमा अतश्चिकिम्
र्षिष्टः पदीयान् पदिमा ह्लादेशोरिति किम् अजिष्टः अजीयान् अजिमा ल
चोरिति किम् कलिष्टः कलीयान् कलिमा पोरिगाणनमत्र कर्तव्यम् एषुम्भुह
शौचै कशचहृदमेवच पोरिपूर्वहृदचैवषटेताविविधोस्मरेत् तत्रहनभवति
कृतमाचष्टेकृतयति मातरमाचष्टेमातयति भ्रातर्यति विभाषर्जोछेदसि अ
नृत्येतस्य अतस्यानेविभाषारमादेशोभवति इष्टमेयः सपरतछेदसि विष
ये रतिष्टमेतिपक्वानम् तस्यजिष्टः प्रकृत्येकाच एकान्यद्वमेतकेतदिष्टेमा
यः सपरतः प्रकृत्याभवति सग्वित्रित्येतस्यविभ्रेतस्य सजिष्टः सजीयान् स
जयति स्रुग्वदिष्टेतस्यमन्वेतस्य स्रुचिष्टः स्रुचीयान् स्रुचयति एकाजि
ति किम् वसुमदित्येतस्यमन्वेतस्य वसिष्टः प्रकृत्याश्रकेराजत्यमनुष्य
वानः श्रकेप्रत्यये राजत्यमनुष्यपुर्वात्रित्येतेप्रकृत्याभवेति राजन्यानांसमूहा

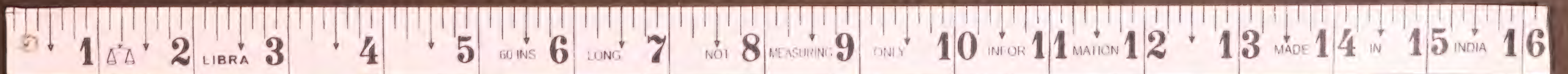
राजन्यकम् मनुष्याणामसमूहोमानुष्यकम् आपत्यस्यचतुर्दशेतिनाति इति यत्ने
 यः प्रकृतिभावेन भवति मनोभावो यौवनिका मनोत्तादिना दुर्न तत्र नस्तदिति
 तिविलोपो न भवति इनाणानपत्ये इत्येतमणिपरतो नपत्येयं प्रकृत्या भवति
 सौम्यैकिकम् सौम्यैकिकम् सौम्यैकिकम् सौम्यैकिकम् सौम्यैकिकम् सौम्यैकिकम्
 देहिनामसमूहो देहम् अनुद्यागादेरनित्ये प्रत्ययः अनपत्य इति किम् मेधाविनोप
 त्ये मेधावः गायि विदथि केशि गायि पणिनश्च गायिन विदथिन केशिन ग
 णिन पणिन इत्येतवाणि प्रकृत्या भवति गायिनः वैदथिनः केशिनः गायिनः
 पणिनः अपत्यार्थेयमारंभः संयोगादिश्च संयोगादिश्चेत्यकृत्या भवति शोखि
 नोपत्ये शोखिनः माशिनः वाजिनः प्रव अनेतमणि प्रकृत्या भवति अपत्येन
 नपत्येच सामनः वैसनः सौसनः येवाभावकर्मणे एकागदोचतुर्दशेति अभाव
 कर्मणे रथेयोरान्यकृत्या भवति सामस्यः वैसनः अत्राप्यः अभा
 वकर्मणे रथेयोरान्यकृत्या भवति सामस्यः वैसनः अत्राप्यः अभा

का ते ततोयकात्ययः आत्माधानौले आत्मन अधन इत्येतौलेपरतः प्रकृत्याभवतः
 सु. आत्मनेहितमात्मनोनम अधानमलेगामी अधनीनः एतश्चित्तिकिस प्रत्यात्मम प्रा
 ५२२ धम प्रत्यात्ममित्यवर्षाभावादनञ्चेत्तिसमासात्तदृश्यत्ययः प्राधमित्ययसंगाद
 धनश्च नमपूर्वापत्यचर्मणोः सपूर्वान् अधर्मणोणिपरतोप्रत्येनप्रकृत्याभव
 त्ति सधामणोयत्यसौधामः भाद्रसामः माद्रसामः सपूर्वश्चित्तिकिस सौतनः अय
 त्ये श्चित्तिकिस चर्मणपरिवृतोरथः चर्मणोरथः अयर्मणश्चित्तिकिस चक्रचर्म
 णोपत्यचक्रचर्मणः सपूर्वप्रतिषेधेवाहितनाम्न श्चित्तिकिस दितनाम्नोपत्य
 हेतनामः हेतनामनः आत्मोजातौ योगविभागोवक्रियते आत्मश्चित्तिकिस दयत्या
 धिकारेणिसामर्ष्याम् अयत्यादयत्राणिहिलोपाधेनिपात्यते आत्मोगवेः आ
 त्ममत्रम् आत्मरविः ततः अजातौ अयत्यादयत्राणिहिलोपाधेनिपात्यते आत्मोगवेः आ
 त्माणाश्चित्तिलोपोनभवति अयत्यादयत्राणिहिलोपाधेनिपात्यते आत्मोगवेः आ
 धिः कामस्ताम्नोले कर्मश्चित्तिलोपोनभवति अयत्यादयत्राणिहिलोपाधेनिपात्यते कर्मशौलः कामः त

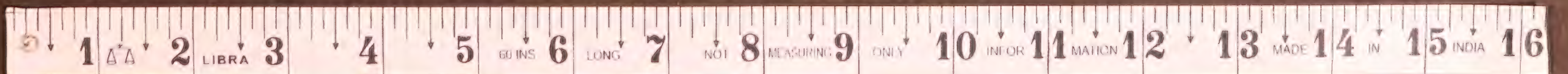
दृष्टं शीलसंज्ञितारिभ्यामिति प्रत्ययः यद्येवे किमर्थमिदं नस्तद्विदं श्येव
 लोपः सः सत्यम् एवमेव तापयति ताच्छीलिकेणैकतानि भवन्तीति तेन च
 रीतापसीति घातारितोकारः सिद्धो भवति ताच्छील्य इति किम् कर्मणम् औ
 तमानप्रत्ये औत्तमित्यनयत्येणित्योपनिषत्पते औत्तम् अनयत्यलोपे भव
 ति दंदिनायन हास्तिनायनायवेणिक जैह्याशिनेय वाशिनायनि औत्तम्
 येवत्यसारवेत्याकमेव यद्विरामयानि दंदिनायन हास्तिनायन आयवेणिक
 कजैह्याशिनेय वाशिनायनि औत्तम् येवत्यसारवा येत्याकमेव यद्विरामय
 इत्येतानि निपात्य केषां चिन्महास्तिचित्तित्तारिषु न पठ्यते तेषामतएव निपात
 नात्फगापि भवन्ति दंदिनायनं हास्तिनायनः हास्तिनायनं हास्तिनायनः अथ
 वेति त्रित्वसंनारिषु पठ्यते अथर्वशोक्त उयवागुक्ता यवत्रित्वयते तमर्थो ते
 यः सप्रयणकः इके प्रकृतिभावो निपात्यते निह्याशिनेपत्यं जैह्याशिनेयः वा
 शिनेपत्यं उदीवांश्च दगोशरिति फिन् तत्र प्रकृतिभावो निपात्यते वाशिनाय

का निःश्रुतादन धीवन इत्येतयोष्यनिपरतस्तकारदेशोनिपात्यते श्रुताद्योभावो श्रुता
 हृत्यम धेत्यम हलस्योचितलोपिति यज्ञते तडात्रप्रत्ययव नात्यत्र तेनश्रुताद्य
 म वात्रुमिष्यत्रादिनभवति ततोश्रुताहृत्यतिततेनिपात्यते सारवमरम इत्यतस्या
 422 निपरतोः श्रुतलोपोनिपात्यते सारवमरममदकम येत्वाकशति सारसर्वना
 म्नायककृत्यापद्यते ततोयमाश्रुतात्रोः तोरातश्चनिपात्यते इत्वाकोरपत्यजनप
 दशब्दात्त्रिपारन येत्वाकइत्यकारलोपोनिपात्यते इत्वाकुपुजनपदेषुभावः
 कोषभारणिक्ते येत्वाकः मैत्रेयः मित्रपुशहोर्गृह्यादिपुपद्यते ततोछेनिक
 ते पादेरियादेशापवादेशलोपोनिपात्यते मित्रपुशहोर्मैत्रेयः प्रथकिमर्थमित्र
 पुशहोविदादिष्वनपद्यते तत्रानिक्ते पादेरिनीयादेशेनसिद्धेलोपार्थनिपा
 तनेनकर्तयेभवति यस्कारिपुववहपुलगर्यः परोनकर्तयः मित्रयव इत्यन
 इत्येवदिलकिउः मैत्रेयकः मैत्रेय इत्यसंज्ञात्काललणोषन्यनिनामणिप्रामो
 ति हिरण्यमय हिरण्यस्य मयदियलोपोनित्यते हिरण्यस्यांतकारोहिरण्यमयः

अथवास्तवास्तमाधीदिराण्यनिच्छेदमि अथवास्तवास्तमाधीदिराण्य
 इत्येतां निपात्येतेच्छेदमि अथवास्तवास्तमाधीदिराण्यदेशोभवति येनोभव
 अथः वास्तानिभवेवास्तः वास्तशब्दाणि पाण्यदेशोनिपात्यते वास्तम म
 पुशब्दाणि सिपाण्यदेशोनिपात्यते माधीः संतोषधीः दिराण्य दिराण्य
 शब्दादिद्वितममयहोमशब्दोपोनिपात्यते दिराण्य इति नामनकाशिकाया
 वृत्तौषष्ट्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तश्चाप्येषोऽध्यायः श्रीसुस्तौरूपाय
 गरवे नमः श्रेष्ठोवाचनाको श्रेष्ठस्यैव पुनरित्योरुत्तरविशेषाण्योरुना
 सिकयाणोः पुन्ययोरिदं प्रमाणं तयोस्त्याने अत्र प्रकृत्येतावादेशोभवतः
 योरनः वोरकः नेरादिभ्योल्ः नेरनः रमाणः सायमादिभ्यः ह्यः दुलो सायंतन
 चित्तंतनः त्स्त्रवौ कारकः हारकः वासदेवाज्ञनाभ्यां वुन वासदेवकः अज्ञ
 नकः पुननासिकयाणोरिति किम् त्वाण्यपुम् त्वाण्युः भतिम् त्वाण्युक्तको
 च भत्सुः स्तसुः इत्येवमादीनां याणो न नासिकत्वेन प्रतित्तायते पूर्वोरिति निर्देशो

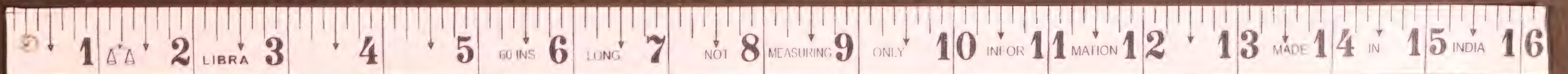

का
ह.
५२५

हेहैकवडावपत्तेत्रमनित्यशागमशिष्यलोकाप्रयत्नालिगमेतिनभवति इतरेत
रयोगपत्तेनछादसोवांगलोपोदृश्यः प्रवोचोद्दिष्टनिर्देशो दितेयत्नप्रमत्त
ने प्रयत्नेदेकवडावः कथं प्रवृत्तवेदयम् दितेनैगमिकोलोप एकतेनमनि।
नता प्रशिष्यमादि लिगस्य पुंस्तेवेदसमाश्रितम् प्रायनेपीनीपियः फळा
पछ्छोप्रत्ययादीनां प्रायन पय रं न रं य रं य रं येतोप्रादेशोभवति नडादि
भ्यक्त नरः यनः वारायणः छस्यर्यादेशोभवति सीभ्योऽक सौधोऽयः
वेनतेयः विस्यर्यादेशोभवति कृत्वात्त्वः आळाकृत्वात्त्वः श्रोत्रियकृत्वात्त्वः
स्यस्यर्यादेशोभवति वृडास्यः गार्गीयः शालीयः वस्यर्यादेशोभवति
वृडास्यः दडाहः लत्रियः प्रत्ययग्रहणैकम् कुरुद्वम् जानद्वयोयते
प्रायज्ञादयप्रादेशाः प्रत्ययोपदेशकालव्यवभवेति इतेषुतेषुप्रत्ययाय
व्यततेभवति नथाव चस्योचेतिचवश्चिन्तरणव्यवदति शोचः शोछारमे
वमादीनामणदयोवहलमित्यादेशानभवति अनेरीयतिनिवायेपह

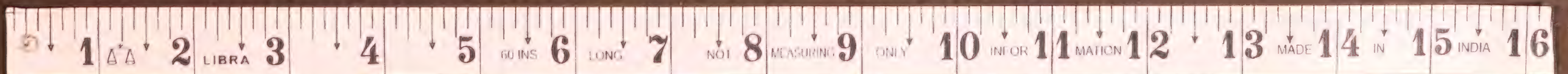

चने तापकत्वात्विहितप्रत्ययानामादेशाभावस्य षनेः। त्रिश पदरुजविशस्यशो।
 चनित्येवमादिप्रतिज्ञेनयाभावितयम् तेडितेषुद्विविकारयकारवचनमावकाश
 मितिनिवृत्ताशामित्संज्ञावाधितेनोत्तरते श्रायनीनोत्रकारस्येतेज्ञाप्रतिविधेया
 नित्कार्येदिसंभवति ज्ञेयः प्रत्ययस्येत्प्रवर्तते श्रादिग्रहणोनिर्दिष्टम् प्रत्ययाव
 यवस्यवकारस्यस्यानेमुत्तम्ययमादेशोभवति कुर्वेति सन्त्येति चित्तेति श्रुतिनः
 श्रोविजनिष्पन्नाः पानिभिः सदृशयेते नृविशिभ्यां क्व जरेतः वेशेतः प्रत्यय
 स्येतेव उज्जिता उज्जितम् उज्जितयम् शस्त्रप्येतादेशकृतेप्रत्ययापुदाततेभ
 वति तथाचकृच्चित्कुराणमयेवद्वति अदभ्यस्तान् अभ्यस्तादेगाइत्ररस्यक।
 स्यस्यानेश्रुदित्ययमादेशोभवति ददतिदधति ददत दधत जत्तति जत्तत जाग्र
 ति जाग्रत मुतादेशायवादेयम् जसादेशोनतवाधयेते अदइः अदधुः अजत्तः
 अजागरुः पुदादेशोत्रापिकृतेप्रत्ययापुदाततेभवति आत्मनेपदेष्वनतः आत्म
 नेपदेषुयोक्तकारस्वस्यानकारोतादेगाइत्ररस्यश्रुदित्ययमादेशोभवति चित्त्व

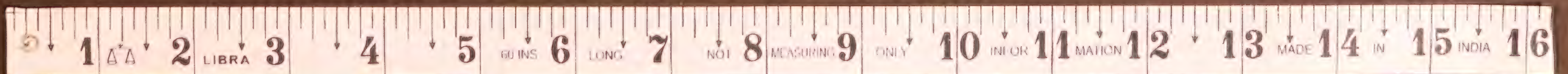

का
वृ.
५३५

ने चिन्वताम् अचिन्वत लनते लनताम् अलनत आत्मनेपदेशितिकिम् चिन्वेति ल
नेति अनतश्चितिकिम् अवेते सवेते निततादत्र विकराणोक्ततेनादेशेन भवितव्यमित्य
दादेशो न भवति अनकारातेनांगेरुकारविशेषाणोक्तिम् इह माभूत अणिनः श्वो
विज्ञानिष्यमाणः पतिभिः सह शयते शीरोरुह शीरोगाडत्रस्य फदेशस्या
नोरुसगमो भवति शरते शरताम् अशरत रुदयस्य गदिः क्रियते सयदिककार
स्यवस्या ददादेशो न स्यात् तस्मादनयवायमागमो विधीयते शीरोनवयकाराण
ये लुङि वृत्त्यर्थम् अतिशेषपते वेत्ते विभाषा वेत्ते रगाडत्रस्य फदेशस्यानो विभा
षारुसगमो भवति संविदते संविदते संविदताम् संविदताम् समविदत सम
विदत वेत्तेति लुगिकराण्यगुहाणो क्रियते विज्ञेमाभूत विज्ञे विज्ञाते विदते
बहुलं छदासि छेदासि विषये बहुलं रुसगमो भवति देवा अद्वैतात्तात्परसो अद्व
द्वैते लुङि कस्यादादेशो कृते लोपस्त आत्मनेपदेशितिकारलोपो भवति नच
भवति अद्वैत बहुलवचनादन्यत्रापि भवति अद्वैतस्य केतवः अद्वैतशक्तिः

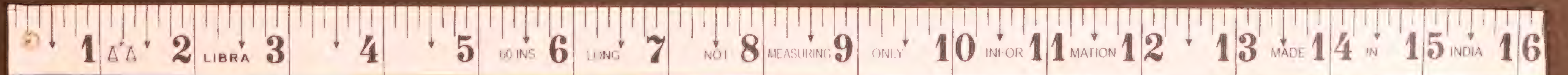
एतत्प्रेतदपि बहुलवचनादेवात्र न भवति अतो भिसमस्य युक्तानां देगा इतरस्य भि
 सपसादेशो भवति सतैः सतैः अतिजरसैः जरा मतिक्रान्ते रितिसम्यक्ते इत्यने
 च एकदेशाविकृतमनस्य वद्वतीति जरा शरस्य जरा सादेशः सत्रिपानलक्षण
 विधिरनिमित्तं तद्विद्यातस्येति च परिभाषेयमनित्या कस्यायक्रम एतन्निर्देशात्
 अतर्तकिकम् अग्निभिः वायुभिः उपकरणैकिकम् खदाभिः मालाभिः एतेभिः
 परनाशे दत्तयेस्सु भविष्यति एतयनेभौत प्रव्या देस्तानित्यस्तया सति अतश्च
 धिकारो जमः शान्तियावत् बहुलेष्टदासि छेदासि विषये बहुले भिसमये सादेशो भ
 वति अनतोपि भवति नद्यो रिति अतोपि न भवति देवेभिः सर्वैः प्रोक्तमिति शत
 नेदमदसोरकोः इदम् अदम् इत्येतयो रककारयो भिसमये सादेशो न भवति य
 भिः प्रमीभिः अकारितिकम् इमकैः प्रमकैः अकारित्येतदेव प्रतिषेधवचनेना
 एकं तन्मध्यपातितस्तदुद्देशेन गृह्यते शरसि इत्यमिवात्म्याः अकारान्तदेगा इ
 तरेषां शरसि इत्येतेषां अन्यात्स्य इत्येतौ सादेशो भवति शरस्येतस्य अन

का सुत्तेणसत्तेण इ.सोत्तेतस्य श्रुतं सुत्तात् सत्तात् इ.सु इत्येतस्य स्य सुत्तस्यसत्तस्य अ
 सु. तिनरमेन श्रुतिजरसादितिकेचिरुच्छेति यथातभाष्ये तथातेतदिष्यतरानित्तस्यते
 ५३९ हे.पः हे.पित्येतस्यश्रुतकरोतादेगादुत्तरस्यपकारश्रुदेशोभवति सुत्ताय सत्ताय स
 त्रिषातलत्ताणोविधिरानिमित्तं तदिवातस्यनानित्येयोभाषेतिदोर्वाभवति सर्वे
 नाम्नःसौ श्रुतकरोतादेगात्सर्वनाम्नात्तरस्यरे.ः सौत्ययमादेशोभवति सर्वेसौवि
 चसौयसौ तसौ अतइत्येव भवते अथेवउसै इत्यश्रुदेशोक्तेयकादेशःश्रुतो
 ति तत्रोत्तरइ.तात्सर्वेसैभावःक्रियते पश्चादेकादेशोति इत्यसौःस्मात्सि इ.
 सिदि. इत्येतयोश्चकारोतादेगात्सर्वनाम्नात्तरयोः स्मात् सिन् इत्येतावादेशौ
 भवतः इ.सैस्मात् सर्वःस्मात् हेस्मिन् सर्वस्मिन् अतइत्येव भवतः भवति पूर्वा
 दिभ्योनवभ्योवा पूर्वाद्विभ्योनवभ्यःसर्वेनामभ्यउत्तरयोः इ.सिस्मोःस्मात्सिन् इ
 त्येतावादेशौभावतः पूर्वस्मात् पूर्वान् पूर्वस्मिन् पूर्वपरस्मात् परान् परस्मि
 न् परे अवस्मान् अवान् अवस्मिन् अवो दत्तिणस्मात् दत्तिणान् दत्तिण।

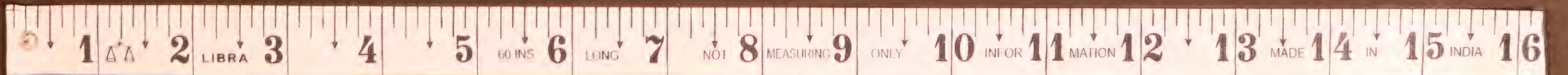
स्मिन् दत्तिलो उन्नरस्मात् उन्नरान् उन्नरस्मिन् उन्नरे अणरस्मात् अणरान् अणरस्मिन्
 अणरे अथस्मात् अथरान् अथरस्मिन् अथरे स्वस्मात् स्वात् स्वस्मिन् स्वे अंतरस्मात्
 अंतरस्मिन् अंतरे नवभ्य इति किम् तस्मात् तस्मिन् जसः शी अकारोत्पत्तयेनाम्
 उन्नरस्य जसः शी इत्ययमादेशो भवति सर्वे विश्वे ये ते के दीर्घाश्चाराणमुन्नरायम् उ
 प्राणं जतनी गौनप्रापः प्रावेत्तादेगाङ्गुन्नरस्य ऐङ् शी इत्ययमादेशो भवति एङे
 तिष्ठतः एङे पश्य च दृग्गजे कारीसुगंधे औकारोयं शी विधौ दिङ् दीर्घो दिङ् आस्मा
 केनास्ति कोयं प्रकारः सामान्याय सस्य चासंजने स्मिन् दिङ् कार्ये त्रस्यां प्रपुङ्गे प्र
 तीमः जिते विद्यादृष्टानि देशमात्रे वर्णयन्त्यात्र अविद्यान्नदाद्यौ वर्णश्चायेतेन
 दिङ् जेषोरोषो निदीषोयं प्रसृज्यावास्यात् नपुंसकाश्च नपुंसकादेगाङ्गुन्नरस्य शी
 इङ् शी इत्ययमादेशो भवति ऊङ् इतिष्ठतः ऊङ् पश्य दधीनी मधुनी उप्राणी जतनी
 जसि शसोः शी नपुंसकादेगाङ्गुन्नरयोर्जसु शसु इत्येतयोः शी इत्ययमादेशो भव
 ति ऊङ् इति तिष्ठति ऊङ् इति पश्य दधीनि मधूनि उप्राणि जतनि जसा सह चरित

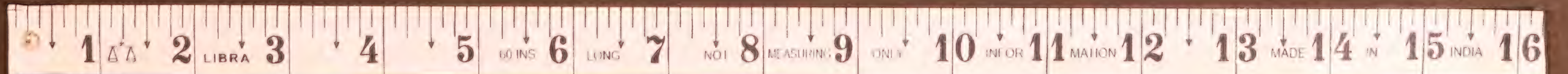
का
वृ.

472

सपञ्चमोऽष्टाङ्गमित्यत्र न भवति केरुशोऽहति वनशः प्रविशति प्रसभ्योऽशः प्र
सभ्यः प्रविशति कृताकारोऽष्टाङ्गोऽहति तस्मादुत्तरयोर्जसि शमोः शोः आदेशो भवति
प्रसौतिषेति प्रसौष्य कृताकारस्य शोऽहति किम् प्रसौतिषेति प्रसौष्य यत्तरेव
कृताकारस्य वचने तापकम् प्रसून आनिभक्ता विन्तात विकल्पस्य सद्योऽहति तस्मा
यनमपवारः नाशमेत्येतस्माद्विदमारभते यस्तस्योपात्तप्रानिपरिकयोरिति त
स्मिन्नामेवाशमेवेति सनवाधते प्रसुपुत्रः प्रसुभार्यः तदेतदष्टाङ्गमत्रेष्टते मर
माहो उत्रमाहो प्रियाहान इत्यत्रानसभावाद्यौ शतन भवति सद्योऽहति क सट्सेत
केभ्य उत्रयोर्जसि शमोऽहति भवति सट्सेति सट्पश्येच सप्तनवदश सट्प्र
धानात्रदेतादपि भवति लक परमसट् उत्रमसट् परमयेच यत्रभूयसजेनेषट् न
उत्तुङ्ग भवति प्रियसप्तः प्रिययेचः स्मोनपुंसकात् सप्रसू इत्येतयोर्नेपुंसकाद
उत्रयोर्लभ्यते रीधतिषति रीधियश्च मधुपुत्रत तद्वाह्याङ्गलमित्यत्र लका
धराधनेवाधते पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यताद्वाह्याङ्गलकोऽहति मित्रमतो भित्तितत्ता

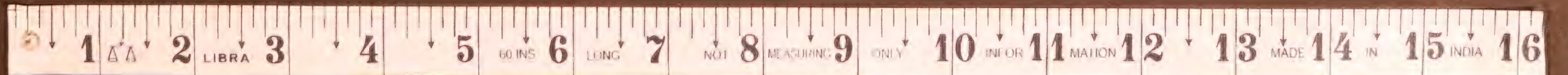

तरेणचिद्व्यते नपुनस्सहायनेन यस्यचलत्वाणेतरेणानिमित्तंविद्व्यते ततदनि।
 त्येभवति पुनोम सुकारोत्तात् नपुंसकादेशादुत्तरयोःस्वमोरम् इत्यमोदेशोभव
 ति क्रेतेतिष्ठति क्रेतेपश्य वनेतिष्ठति वनेपश्य मकारःकस्माज्जक्रियते दीर्घनेप्रा
 प्रोति पुत्रनगादिभ्योचभ्यः इतगादिभ्यःपेचभ्योनपुंसकेभ्यउत्तरयोःस्वमोरदिस्य
 यमोदेशोभवति कतरत्रिष्ठति कतरत्यश्च कतमत पुन्यत् पुन्यतरत् इतरत् पे
 चभ्यर्शतिकिम् नेमेतिष्ठति नेमेपश्य दित्कराणिकिम् कर्तारित्यत्रपूर्वसर्वाणो
 योमाभूत् इतकतरत्यश्चेतिस्थानिवद्वावादमिपूर्वतर्नासिञ्चति तकारदेशश्च
 वकस्माज्जविधायते हेकरदितिसेवुडिलोपोमाभूदिति नेतराच्छेदसि इतरशब्दा
 इत्तरयोःस्वमोच्छेदसि विषयेपुनोदेशोभवति स्तमितरमेरमजायतवाच्यं
 मितरम् छेदसोत्तिकिम् इतरत्कारम् इतरत्कुम्भम् पुनोमित्यस्यांतरमितर
 छेदसोत्तिवक्रव्यनेतगादितिवचनेयोगविभागाद्यम् एकतरादिसर्वत्रच्छेदसि
 भाषायांचप्रतिषेधायते एकतरपश्य पुष्परसाद्योरसोश पुष्पाद् पुष्पाद् इत्ये

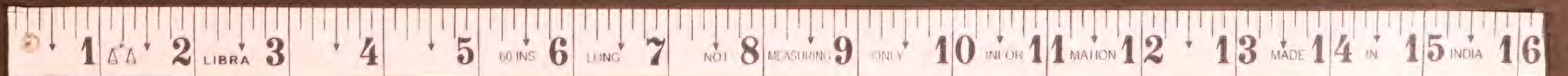

का
वृ.
५३८

ताभ्यामत्ररस्यः सोऽशितयमादेशो भवति तवस्वम् ममस्वम् शिक्तरागोसर्वादेशा
धेम् अन्त्यात्प्रादेशव्यपदेशप्रकृत्यर्थमाहोरेवस्यात् तत्तुयोर्गोत्पेतत्रस्यात्
देशप्रथमयोर्मन्त्रेऽन्त्येतस्य प्रथमयोश्च विभक्तौः प्रथमादिनौ ययोर्पुष्पादस्मश्चा
मन्त्रयोर्मन्त्रयोर्देशो भवति तभ्यो दीयते मत्से दीयते प्रथमयोःत्वम् अहम् पुवा
मश्चाचाम् ययम् वयम् त्वाम् माम् पुवाम् श्वाचाम् शसोनः पुष्पादस्मश्चा मन्त्रस्य
शसः लकारादेशो भवति पुष्पान्वाह्याणान् अस्मान्वाह्याणान् पुष्पान्वाह्य
णोः अस्मान्वाह्याणोः पुष्पान्वाह्याणकृतानि अस्मान्वाह्याणकृतानि भ्यसो भ्यम्
पुष्पादस्मश्चा मन्त्रस्य भ्यसो भ्यमादेशो भवति पुष्पभ्यो दीयते अस्मभ्यो दीयते भ्य
मादेशो कृतेशोऽलोपे च वद्वत्त्वेनेकत्वादिति यदेतन्नामोति तदेतन्नामोति पुनर्देना
वांवां निमित्तं तस्यांति न भवति केचित्सुनरभ्यमादेशमेतन्निवृत्त्यर्थं कथंति येषां त्रश
षेत्तोपमिलोपस्तौषामभ्यमादेशो यव उदात्तनिवृत्तिस्तारस्य भवति येषां त्रश
येषां त्रशः भ्यसो पुष्पादस्मश्चा मन्त्रस्य अन्त्यपमादेशो भवति पुष्पादस्मश्चा अस्म

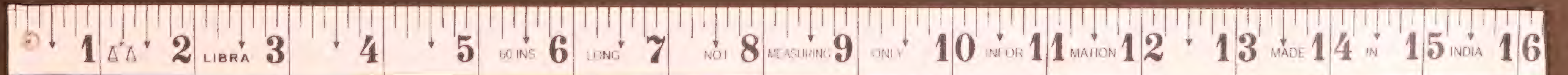

द्रुहति एकवचनस्य येन स्याद्वचनस्य पुष्पदम्भस्य मन्त्रस्य श्रुत्यपवादो
 भवति तद्रुहति मद्रुहति सामवाकम् सार्धतिषो वद्वचनस्य गतसंकेतस्य ते
 पुष्पदम्भस्य मन्त्रस्य सामवाकमित्यपवादो भवति पुष्पाकम् अस्माकम् अथ
 किमर्थमागतसंकेतस्य ते न तद्देशविधानकाले सन्निधीयते तस्यैव भाविनः स
 हो निवृत्त्यर्थम् कृतेत्यपदेशो शेषलोपेव पुष्पदम्भदोरकारो न त्वसंश्रमोति संस्था
 न्येत भूतता विवर्तते दीर्घाश्चाराणो सर्वाणो दीर्घाश्च अकमित्यकारकरणमेतन्नि
 वृत्त्यर्थमित्यतो गणपररूपे स्यात् आनगौमालः आकारो नादेगा इत्तरस्यालः
 गौकारश्चादेशो भवति यणो तस्यो जग्नौ मन्त्रौ अतगौतमेकादेशश्चातयेतस्य स्या
 निवृत्ताद्यादि वचनमित्यनेन क्रमेण कार्याणि क्रियन्ते एकादेशादनवकाशना
 दीर्घादिर्वचनोपपत्तादेकादेश इति तस्योक्ता तज्जाशिष्यतरस्याम् तद्विभेदयो
 रादेशविषयेनातजादेशो भवत्येतरस्याम् जीवता इवान् जीवतु भवान् जीवत्या तम्
 जीवतम् इति करणं गृह्यति षेपार्थमिति सर्वादसंस्मृतं भवति रिताश्चास्य स्या

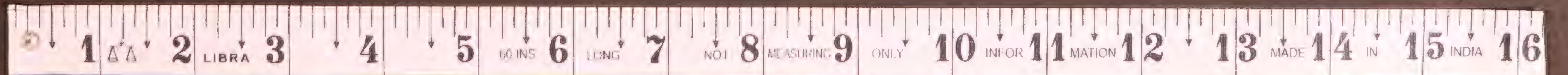

का
५३१

निबद्धावाधत्तेशामोतिनत्रिवर्तते रि. अथिब्रभवति तेनब्रताइवानिब्रवर्शति
नभवति प्राशिषीति किम ग्रामेगच्छतभवान गच्छतम तातरि. रि. त्वेसंक्रमकृतस्या
हेत्यविधिर्वेतस्यतयान हेराधिकारे हेराधिकारे लोपविधौतज्ञापकमाह विदेशान
वेसः विदत्तानेभ्येतस्याडातो रुप्ररस्यशतवेसरादेशोभवति विद्वान् विद्वोसः वि
द्वोसः स्यान्निबद्धावाधत्तेशामोतिनत्रिवर्तते रि. अथिब्रभवति तेनब्रताइवानिब्रवर्शति
सोरापिसामान्यग्रहाण्यम एकानवेयकग्रहोणनद्यत्रवेयकस्येतदपिनभवति
तथातमत्यकारकरणमनयेकेस्यात अन्यतरस्यामिति केचिदनुवर्तयेति विदन्
विदन्तौ विदन्तः समासेनेपूर्वेकात्त्यप् समासेनेपूर्वेकात्त्यप् इत्यश्मा
देशोभवति प्रकृत्य प्रत्ययार्थवतः कृत्य नानाकृत्य द्विधाकृत्य समासश्चैति किम
कृता कृता अनर्नाति दिननोन्यत्रेसरशामयये परिग्रह्यते तेननन् अनययेच्चा
नेभवति स्त्राताकालकारिषुप्रमपूरयेसकारिषुनिपातनाह्यवादेशोभवति अ
थवासमासेश्चैतिनिर्वाणसमसी तेनतोतः समासएवग्रह्यते सवयेनविधिस्तरे

मारेणार्थम मकारस्यापि मकारवचनमन्यस्मार्निवृत्त्यर्थे स्यात् लोपस्तत्रात्म
 नेपरेषु आत्मनेपरेषु तकारस्य लोपो भवति छेदसिचिषये देवाशुद्ध गंधर्वा
 रसाशुद्ध शुद्धतेति प्राप्ते रत्तिणतः प्राप्ते श्रुतस्ति प्राप्ते इत्यामिव भ्यापयः
 इत्यामिति प्राप्ते सृणीत्यधिकाराच्च भवति तत एवात्मनसा धत्ते कुरुते सर्वेति
 धय छेदसिचि कल्पं तस्तिवा आत्मनेपरेष्विति किम् उत्तरे इति कलशम् ध
 मोधात् छेदसिचिषये धमः धात् इत्ययमादेशो भवति अन्तरे बोध्या एव वारय
 धात् वारय धमिति प्राप्ते यजथेनमिति च यजधमित्येतस्य यनमित्यास्मिन् य
 तः छेदसिचिषये मकारलोपो निपात्यते वस्य च या आदेशः यजथेनेति प्रियमे
 धाः यजधमिति प्राप्ते तस्य तात् तशाहस्य लोपमध्यमपुरुषवद्वचनस्य स्या
 नेतादि स्यमादेशो भवति गात्रे गात्रमस्या नूने कालतात् कालतेति प्राप्ते
 क्वथ्य गोद्रे पाथि च वचनतात् सिनतेति प्राप्ते अस्वारत्तः संस्जनतात् संस्जने
 ति प्राप्ते सूर्ये च तः गमयतात् गमयतेति प्राप्ते तन्न नमनयनाश्च छेदसिचिष

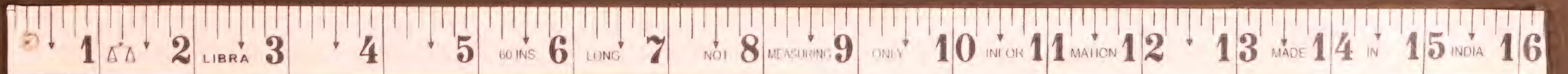

का
ह.
५६

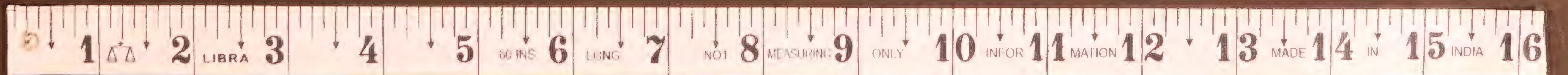
येतस्मिन्ने तपु तनपु तनयन इत्येतेषां शेषा भवेति तपु सुलो उवाचः स्वा
तेति प्राप्ते सनतसोमम् सनतेति प्राप्ते तनपु संख्यत्रात्पातन यत्रेति प्राप्ते तन
ननसुन नषतेति प्राप्ते स्मरसत्तात् सुचन यन्निषन यतिहेति प्राप्ते पितृशरण
महि त्वायम् इहेतोमसि छेदसि विषयेमसि इत्येषां च उक्तो भवति मरुः
सकारांतस्य इरागमो भवति सनतस्यांतो भवति तदु हानुमदस्य ते इत्यर्थः ७
वत्तो दीपयामसि दीपयाम इति प्राप्ते शालभेजे भयामसि ते भयाम इति प्राप्ते
तपि रात्रे वसामसि वसाम इति प्राप्ते क्रायक क्रायते तस्य रागमो भवति छे
दसि विषये दत्तायमा विनाथियः दत्तेति प्राप्ते क्रायि छेदसीत्यनेन रमिरेक
स्माद्विद्यते समास इति तजानुवर्तते स्त्रीनामिति च इहोनामित्येषां चोपा
नते छेदीसि विषये क्रायस्योतस्य इति नमादेशो निपात्यते इहोने देवान् इहोने वा
निति प्राप्ते योहोने सोमस्योपायते यकारो नृक्तसमश्च यायः स्वाद्यादयश्च स्वा
सोऽप्येवमादयः शब्दां छेदसि विषये निपात्यते स्त्रीनामत्वारिव स्वातेति प्राप्ते

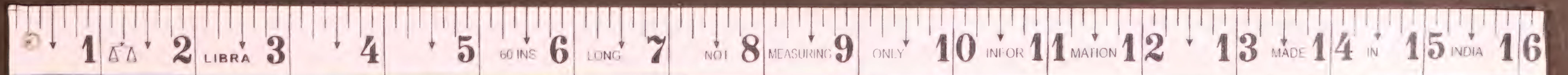
तस्येवनेनतदेतविधिनानतक्रुद्रहोयतिकारकप्रवस्थापति नयाचानेश्वर इत्यु
 च्यते गतिकारकप्रवस्थावतप्रहोनेप्रवस्थाप्रसंगयवनास्ति नद्रुगतिनेवकारक
 मिति प्रथायप्रस्थायेत्येवमादिपुदिप्रभूतीनेतरंगानाविधिधोन्विरंगोत्पद्यत
 त्येतत्तापितम क्रांतिछेदसि समासेनपूर्वक्रुताइत्ययमादेशोभवति छेदसिनि
 षये कृसेवासोयजमानेपापपिना प्रत्येवमकंप्रत्यपिना सवपिभवति
 उदुत्यजानुवहोति वाछेदसीतिनोकेसर्वकार्यभिवारमग्रहार्थम प्रसमासेपि
 सवाधेशोभवतीति आत्मेनास्तिगो आत्मेछेदोमेभ्यःप्रयच्छति छेदोधिकारप्राप्त
 मोरसुगितियावत सपांसकर्वसवाणछेदादहायाजालः छेदसिनिषयेस
 पांस्याने सलक पूर्वसवाण आ प्राप्त शोया रुमायाच आल इत्येतप्रादेशोभवे
 ति कृषवःसेतपक्रुताः पक्रुतइतिप्राप्ते सपांसपांभवेतीतिवक्रयम हारदतिगण
 णः रतिगणायामितिप्राप्ते तिजोवतिदोभवेतीतिवक्रयम चकालेवेप्रस्रयाय
 तसति तसेतीतिप्राप्ते सलक आदेवमेन लोहितेवमेन चमेणीतिप्राप्ते हविर्धो

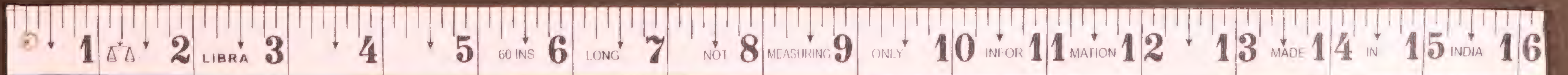
का नयोयेतन्नेति तत्सापेक्षे नीरुद्धाहः योस्मन्नेति तत्सामिपेक्षे नीतिप्रामेत्यक पूर्वसर्व
 ह एतः योती मती सुसती योत्यासत्यासुसत्येवंप्रामे आ उभो येतारा उभो येतारा वितिप्रामे
 ५५) आत् नताद्वात्प्राणमिति नतेवात्प्राणमितिप्रामे यो नापुष्पेवाजिनेयवः अस्मे
 इन्द्राहृदस्यतो पुषमावातिप्रामे अयादेशावादेशाश्चन्द्रोदसत्तात्रभवति या
 इया वस्यया इरुणा वस्यनेतिप्रामे रा नाभा शयिष्या नाभाविनिप्रामे सा अनु
 ह्याश्यावयतो अनुसुभेतिप्रामे याव साधुया साधितिसोलेकिप्रामे आत् वसेता
 यनेत वसेतइतिप्रामे इयान्दियानोकारणमुपसंख्यानैकतेयम इयाव उर्वि
 पापरिख्यम उरुणेतिप्रामे इयाव सुतेविद्या सुतेविणेतिप्रामे आनयानया
 नोक्तेयसंख्यानैकतेयम आच अवादेवा प्रवाहनेतिप्रामे अयाव स्वमया स्व
 मेनेतिप्रामे अयः सनः मिभुमिवनावया नावाइतिप्रामे अमोमश अमितिमि
 पादेशादस्यते तस्यच्छेदांमिषयेमश इत्यश्मादेशोभवति वयोवृद्धम इमो
 वसस्यशाखाम् लटि. वट् लच्छेदस्यमास्योमेयोत्यस्यमाभावः शिक्तराणस

योनीसोमस्यवक्ष्ये योनेतिप्रानेप्रकारयोयमादिशब्दः ब्राह्मणसक्युवाणीना
 देगादन्नस्यजमेरसुगागमोभवति ब्राह्मणमोपतरःसोम्यासः ब्राह्मणःसोम्या
 इतिप्राने यपूर्वसोययगमरन्मत्रपरन्मदमुकिक्कनेपुनः प्रमेगविज्ञानाहोभा
 वःप्रामोति सकृन्नोविप्रतिषेधोयहापितेतदापितमेवेतिनभवति प्रश्नत्तोर
 हृषलवाणनामात्मप्रोतौकाचि छेदसोत्यतःप्रभृतिनिवृत्तम प्रश्नत्तोर हृष ल
 वाण इत्येतेषामेगान्नात्सप्रोतौविषेयकाविपरतो.सुगागमोभवति प्रचस्यन्ति
 इवा लोरस्यतिमाणवः हृषस्यतिगौः लवाणस्यसुष्टुः आत्मप्रोतावितिकिम प्र
 श्वोपति लोरीयति हृषोयति लवाणीयति प्रश्नहृषयोयैयुनेछायामितिवक्त
 यम लोरलवाणयोलीलमायाम प्रश्नप्रोतावपिमाभूत तस्यातिनेकोलाल
 साप्रपरश्राद सर्वप्रतिपरिकेभ्योलालमायामसुग्वक्तव्यः दध्यस्यति मधस्यतो
 त्येवमर्थमिति सुगागमोपिवक्तव्यः दधिस्थिति मधुस्थिति आमिसर्वनाम्नःसुष्टु आ
 दितिवनेते प्रवाणीनात्सर्वेनाम्नउन्नरस्यामःसुतागमोभवति सर्वेषाम् येषाम्ने

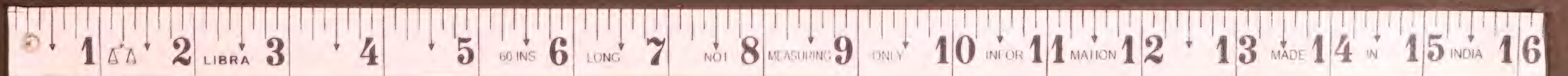
का व. ५५२
 घाम केषाम आदिनेव भवताम् आर्मातिषष्टौवहवचनेग्रस्यते न रे. रास्त्रणाम्नीभ
 र्हितस्यारिपरतादासादृश्यतेभवेति वादास्यगमश्चलित्तिपरतो नतौ सर्वनाम्नः सः
 सानवेधकताद्धानग्रस्यते आर्मातिसमर्मीनिर्देशा इत्रार्थः इह तसर्वेस्त्ररतिपेचमो
 निर्देशात्रस्यादिस्त्ररस्यतिषष्टौ प्रकल्पिता भवति त्रैस्यः त्रिस्त्रेत्तस्यामिपरतस्त्र
 यस्त्रयमादेशो भवति त्रयाणाम् त्रीणामित्यपि छेद मोक्षते त्रीणामपि समुद्रा
 णामिति सर्वे विधयस्त्रैरसिचिकल्पते इति इत्यनयापेक्ष इत्येतादयं तादायेता
 आगा इत्रस्यामो नरागमो भवति वृत्ताणाम् सत्ताणाम् अष्टौ नाम वासनाम् क
 र्त्ताणाम् इह्ताणाम् नयेतात् कुमारिणाम् गौरीणाम् शोभारवीणाम् लक्ष्मीणाम्
 म् अस्त्रयंभनो यौववेभ्याम् आर्पेतात् विद्वानाम् बहुराजानाम् कारीरसंगेष्वा
 नाम् बह्वचनभ्यश्च बह्वसंज्ञकेभ्यश्चतःशष्टाश्चोत्रस्यामो नरागमो भवति येना
 नाम् समानाम् नावानाम् दशानां षाणाम् चतुर्णाम् रेफानायाः सौख्यायाः बह्व
 संज्ञानां विदिता षड्योर्नामिति लुप्तमभूदिति बह्वचननिर्देशादत्र संख्या प्रथान

का ५४३
 स्थापामेवेति केदा हे शैति मगोच हल इत्यप्रत्ययोपधास्यात् तथाच धिन्निक्काण्यो
 रचेति प्रत्ययविधावेव नमनवक्रयोर्ग्रहणमिति पातग्रहणे चेदक्रियते उजातमे
 ताप्रसन्निकालपवने यथास्यात् तामिन्मिचोत्कार्येनास्तौत्पञ्चारण्योनिनु
 नासिकः कारः पद्यते अमेस्तयेवमादौ हि हनः सिनितिकिन्निधानसामर्थ्या
 त्रकार लोपो भवति मनेत्यत्राणमिद्वदशभावेति हि लोपस्यासिद्धताद्यवधा
 नारत्ननासिकलोपो न भवति भेदाच्चेति श्रुता मित्रपसंख्यानमिति सम
 दायस्येतेति इति तेनास्ति प्रवयवशोपोत्सेसायोस्तयो गोः पादोत्तरस्येन
 ग्रहाणमनवत्सम् तेनोत्तरितो गृह्यते शोमवादीनाम् शोप्रत्ययोपरतो म
 सादीनां नमागमो भवति मंचति लंघति विंदति लिपति सिचति निकंतति
 विंदति पिशति शोः इति किम् योक्ता योक्तुम् योक्तव्यम् मवादीनामिति किम्
 तदति नदति चेत्यपादीनामयसंख्यानम् केपुनस्तस्यादयः न्यतर्ह्येत्तमौ
 ह्यह्य इत्यौशो गफगंफग्रके उभयभूगणे शुभशुभशोभार्थे इत्युपेमाव

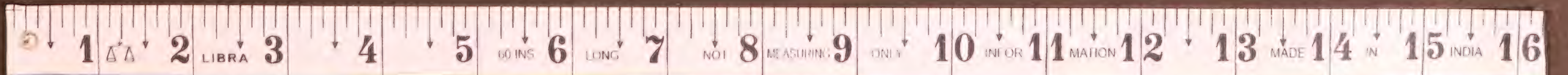

घेगाः पदंते तेत्तपारयः तेषामनिर्दिताहलउपधायात्रितोतिनकारलोपेक
 तेनंविधोपते सचनंविधानसामर्थ्यात्रसुष्यते तेषति हेषति गंफति उंभति
 सुंभति येननिरनुषंगास्तेषां त्पति हपति गफति उंभति सुभतो त्पेवेभवति
 मज्जिनशोकेति मज्जिनश इत्येतयोरंगयो कलादौप्रत्ययेनुमागमोभवति
 मंक्रामंक्रम मंक्रयम नेष्टा नेष्टम नेष्टयम कलीतिकिम मज्जनम नशनम
 मज्जेरंत्यात्तुवेनुमपिच्छति मग्गः मग्गवान् इत्यत्रानुषंगलोपोयद्यास्यात्
 रथिजभोरति रथिजभ इत्येतयोरजादौप्रत्ययेनुमागमोभवति वेथयति वे
 थकः साधुरंथी वेथंवेथम वेथोवर्तते संभयति जंभकः साधुजंभी जंभेजंभ
 म जंभोवर्तते यरापिमतीर्हादित्रित्वात्रमावाध्याते प्रथीतिकिम रडाजा
 भ्यम नोत्थतिरिथेः इडादावलिस्त्विप्रत्ययेपरतोरथेनुमागमोभवति र
 थित्वा रथितम रथितयम इतीतिकिम रंथकः अतिरीतिकि रंथिव रं
 थिम नमिक्तेसंयोगांतत्त्वान्किंतेनास्ति तेननकारलोपोनभवति अथ

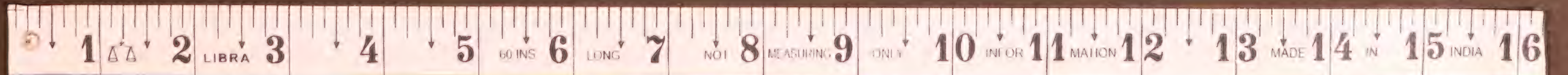

का
२.
५४६

कसौ कथे भवितुं शक्यते इति कथमेतन्मासतोषणोः कृतयोः रितागमः तत्र
नुमागमस्योपदेशिककित्ताप्रयोतोषः अथारित्तितोषेन नियमकं सावक्रिय
ते तिस्रोऽतिनाम्येति विपरीतमणवधारणं संभावेन रसेव तिस्रिनाम्येति
तथा रिपेन्यत्र न स्यात् रथितेन्यत्र न स्यादेव रभेराशः तिस्रोः रभेरगस्य शास्त्रि
कृतिनेनादौ प्रत्ययेनुमागमो भवति संभयति संभकः साधुलेभी संभे संभे
अशास्त्रितो रिपेव लभते संभे मृगयोगकराणामुत्रार्थम् आरोग्य आरु
रस्य संभेः यकागादौ प्रत्ययो विषयभूतेनुमागमो भवति आ संभोगोः प्रा
कृत्योऽन्यत्र नुमित्कृते विहितमद्वयमिति अदत्तोऽपि दिति एतत्तुत्रयः
तत्रकृतेन मुत्रपरप्रकृतिस्वरैणां तस्वरिते भवति ति पुनरुत्तरपदादृत्त
भरति सर्वेति यथं संदसि विकल्पेन आलभ्यत इत्यत्र नुमित्कृतेनुषंगतोषः
क्रियते उपास्योऽसायाम उपादत्तरस्य संभे प्रशसाय गम्यमाना यो यकागा
दौ प्रत्ययेनुमागमो भवति उपलब्धा भवता विद्या उपलब्धानि धनानि कर्त्ता

प्रशस्यते कमेवा एतत्प्रयोजनं तद्वदस्वित्तमेव प्रशसायामिति किम् उपलभ्यम
 स्माहृषत्किंचित् शुद्धपथाद्यत्प्रयोजनमिदम् उपसर्गात्सत्त्वज्ञोः तत्त्वज्ञः
 तेनयोः प्रत्ययोपरतोत्तमेरूपसर्गाद्वरस्य न मागमो भवति ईषत्त्वमेवः सप्रले
 भः इष्टुत्त्वमेवः च निप्रलेभः विलेभः मित्रे सत्पारंभो नियमाद्यः उपसर्गादेव तत्त्व
 नोत्रैव भवति प्रत्ययन भवति ईषत्त्वमेवः तामोवर्तते न स इष्टुत्त्वमेव तामोवर्तते न स इष्टु
 इत्येताभ्यामन्योपसर्गादित्याभ्यामप्यस्य तमेव तत्त्वज्ञोः न मागमो न भवति
 एवं प्राप्तिः प्रतिषिध्यते सत्त्वमेव इष्टुत्त्वमेव च निप्रलेभः इष्टुत्त्वमेवः केवलताभ्यामि
 त्किम् सप्रलेभः इष्टुत्त्वमेव स इष्टुत्त्वमिति तत्त्वज्ञोः मत्वा केवलतया प्रदत्तं क्रियते य
 वत्प्रदत्तं वदितं तद्वदस्वित्तमेव प्रशसायामिति किम् उपलभ्यम
 केवलतया वदितं तद्वदस्वित्तमेव प्रशसायामिति किम् उपलभ्यम
 भवत्येव सति सत्त्वमेव मिति एवं मतिर्निरूप्यते यत्त्वमेव केवलतया प्रदत्तं क्रियते य
 विभाषादित्त्वमेवः विभाषादित्त्वमेव इत्येताभ्यामन्योपसर्गादित्याभ्यामप्यस्य तमेव तत्त्वज्ञोः न मागमो न भवति च

का
शु.
५५५

साभि सुलोभि लेभे लेभम् साभं साभम् इयेचवमित्तविभाषातेनानुपसृष्टस्यविकल् :
उपसृष्टस्यतनितेभवेति प्रालोभिप्रलेभे प्रलेभम् उगिरचोसर्वेनामस्थानेपानोः उ
गितामेगानां धातुवर्जितानामेवनेत्रु सर्वेनामस्थानेनमागमाभवति भवत भवा
न भवेतौ भवेतः इयसन् श्रयान् श्रयोमौ श्रयान्शः शान् पचन् पचन्तौ पचतः श्रु
चतेः श्रुजाः श्रुचौ श्रुचः उगिरचामित्तिकिम् हृषन् हृषन्तौ हृषतः सर्वेनामस्था
नरितिकिम् भवतः पश्य श्रयसः पश्य श्रुचन्तिगुहणनियमार्थम् श्रुचन्तेरेवधानो
रस्यसमाभूत उवास्तत पाणधत्त श्रुधानोरितिकिम् श्रुधानभूतयवेस्यापिषया
स्यात् गोमेतमिच्छति गोमत्याति गोमत्यतेरप्रत्ययः गोमान् श्रुद्विधातुत्वात् श्रु
चन्तिगुहणात्रियमात्रस्यात् पुनेरसमासे पुनेरसमासेसर्वेनामस्थानेपानोन
मागमाभवति पुरः पुनौ पुनः श्रुसमासरितिकिम् श्रुस्यगुक् श्रुस्यपुनौ श्रुस्यपुनः
पुनेरिति रकारनिर्देशाद्युनसमाधासितस्यगुहणेत्यभवति पुनमापञ्चाश्रयः
नपुंसकस्यकलत्तः नपुंसकस्यकलत्तस्य पुनेतस्य सर्वेनामस्थानेपानोनमाग

मोभवति नरविनि शंकेति ययोसिपशोसि अनेतस्य केरोति वनानि त्रुपति न
 तनि नपुंसकशक्तिं अंगित कलचरति किम बहु प्रारिवहधुरिनिमलरिनि य
 दानि वनानि अंगितो कलंतस्य नपुंसकस्य परत्वादेवेनैव त्रुभवति अयोसिभूषा
 सि कुर्वति कुरुति आत्मानं कलानि बहु जिने प्रतिषेधो वक्रयः बहु जि आत्मानं क
 लानि अन्त्यात्वेन ममेकं बहु नीत्यत्रैवात्मात्वेन ममेकं रच्छति बहु जि आत्मानं
 कलानि एकोविंशतिभक्तौ शंतस्य नपुंसकस्या जादौ विभक्तौ न मागमो भवति त्रु
 पुनो मतनी तेवुराणे त्रुपति जतनि त्रुवरुणि त्रुपति जतनी तेवुराणाम् एक
 शक्ति किम केरोपीदे प्रवीति किम उत्रायेम यद्येवेनैव कतेयम् इह न करण्य
 तत्पुणे जतनम् हेतुपोऽस्य अनुमानन च नल मतागस्येति प्रत्ययलक्षणप्रविषेधः
 स्यात् ननु च नल मतागस्येति प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधो जान भवतीति तथा च संतु
 दिगलः कियते विभक्ता विति किम तौ वुरवे शाणम् एकोविंशतेने माभूदस्तलोपो
 एः स्वरः कथम् स्यो वै श्रयमाणेपि लमेकि त्रुभविष्यति रायतेति सभावश्च यव

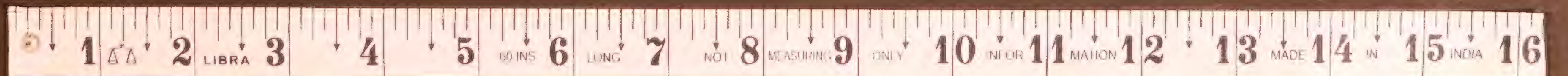

का.
शु.
५५६

पानत्रमाश्रयं त्रेतयाऽत्र गयेत इति किंचिदुच्यते इति ततो यद्विप्रभाषितं पुंस्कं पुंस्वदास
सस्य ततो यद्विप्रभाषितं पुंस्कं न पुंस्वकांममेतं गालवस्यावातस्यम
तेन पुंस्वदासं यथापुंसि हस्योच्चेव भवति यत्तमत्रापि नमवतीत्यर्थः ग्रामाणां ब्राह्म
णः ग्रामाणां ब्राह्मणकुले ग्रामाण्यब्राह्मणकुलेन ग्रामनाब्राह्मणकुलेना ग्राम
रेण ब्राह्मणकुलाय ग्रामाणने ब्राह्मणकुलाय ग्रामाणे ब्राह्मणकुलान् ग्रामाणेनो
ब्राह्मणकुलान् ग्रामाणेना ब्राह्मणकुलस्य ग्रामाणो ब्राह्मणकुलस्य ग्रामाणां ब्रा
ह्मणकुलानाम् ग्रामाणोना ब्राह्मणकुलानाम् ग्रामाणां ब्राह्मणकुले ग्रामाणिने
ब्राह्मणकुले अविब्राह्मणः अविब्राह्मणकुलम् अविब्राह्मणकुलाय अवि
ने ब्राह्मणकुलाय अविब्राह्मणकुलान् अविब्राह्मणकुलान् अविब्राह्मणकु
लस्य अविब्राह्मणकुलस्य अविब्राह्मणकुले अविब्राह्मणकुले ततो या
द्विषितिकिम् ग्रामाणोना ब्राह्मणकुले भाषितं पुंस्कं यितिकिम् अशुभं नतने
पीलः अतः पीलफलम् पीलने फलापरोक्षं समाना यामाकृतौ यद्विप्रभाषितं पुंस्कं

तस्यैव प्रवृत्तिर्निमित्ततस्यैव शब्दः इत्यतः तादृशः पुंशब्दस्य प्रवृत्तिर्निमित्ततस्यैव
दिनेषु सकलशब्दस्य तदेतदेवैक्ये भवति भाषितः प्रमाणास्मिन्नेषु प्रवृत्तिर्निमित्ततस्य
भाषितपुंस्कृतस्य प्रतिपादकं यस्मिन् रूपेण तदपि भाषितपुंस्कृतमिति इत्यनेन को
लात्पः ब्राह्मणः कोलात्पे ब्राह्मणकृतस्य कोलात्पेन ब्राह्मणकृतेन अर्चो
मेव ग्रामाणां भ्यां ब्राह्मणकृताभ्याम् अस्थिरपि सत्त्वानामनङ्कृतः अस्थिर
पि सत्त्वानाम् अतिरत्येतेषां पुंसकानां तृतीयारिषिभक्तिषु प्रजादिषु नङ्कृतः इत्यत्र
देशो भवति सचो राज्ञो भवति अस्या अस्मै दध्ना दध्ने सकासकैः अत्ता अत्तो य
तैरस्या दिभिर्प्रपुंसकैरन्तपुंसकस्यापि तदेतस्य ग्रहणमिच्छते प्रियत्का ब्राह्म
णेन तृतीयारिषितिकिम् अस्थिनो अर्चोत्पेव अस्थिभ्यां अस्थिभिः छेदस्यपि
इषते छेदस्य स्यादीनामनङ्कृतं यत्र विहितस्य कृतो न्यत्रापि अर्चोत्पुंसक
नत्तारावपि इषते इदोदयोचो अस्थिभिः भद्रेण प्रमात्तभिः तृतीयारिषित्यक्रम
तृतीयारिषिपि इषते अस्यामन्कृतमप्यति विभक्तावित्यक्रामविभक्तावपि इषते

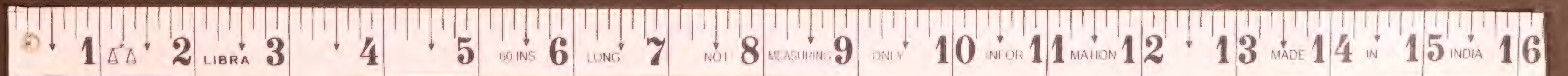
पुन्यतेवेतम् अभयतप्राप्तेनोतादित्वादिवादिनास्तिनास्ति भूतप्रवेगमा
 अयेवदतीत्येवमादिषितिशसंगतिनप्रसमाधिकेचिदाहः शत्रवयवशत्रुशत्रोव
 तैरितिप्रवर्णितारंतात्सरोयःशत्रवयवशत्रुशत्रोव अयेपुनरादित्येनेन शीनयावेवविशो
 योते प्रवर्णितारंतात्सरोयःशत्रोवयवशत्रुशत्रोव परतःशत्रुतस्यनेभवतीति तत्रयेननाय
 यथानेतेनयवदितेपिबचनप्रामाण्यादितितकारोवयवयथानमाश्रितमिति
 शपश्यतोर्नित्यम् शपश्यन्त्येतयोःशतःशीनयोःपरतोर्नित्यत्रमागमाभवति
 पचेतीकृतीपचेतीप्राप्त्याणी यजेतीकृतीयजेतीप्राप्त्याणी श्यन् दीयेतीकृते दी
 येतीप्राप्त्याणी दीयेतीकृते दीयेतीप्राप्त्याणी नित्यगृहणवेत्यस्याधिकारस्यनि
 वृत्त्यर्थमिदंभस्माभ्यामितिनेलभ्यते उत्तरत्रचनदनवनेनयवेत्याशंकोत सावनह
 हः सौप्रातोर्नहहस्येतस्यागमनुमागमाभवति पुनश्चान हेषुनहन् अत्रैकविदा
 दित्याधिकारागदमामोक्तयोर्नमकुर्वन्ति वेननमाश्रानवाप्यते प्रामाचनमिति
 अयेतस्यपिसामान्यविशेषविषयतेमामोर्नमश्चसमावेशमिच्छति नवाप्यता

का थकभावेपयातिचोषतोमोरिपुदोर्ध्वदिवेचनयोगति हकसुवःसुतवमोमुंराम
 २० हकसुवमसुतवम इत्येतेषोमोपरतमागमोभवति छेदसिनिषये ईहृताहृ
 ५४८ स्वतवेपापुरत्रे रिचोत दिव इत्येतस्यमोपरतमाग इत्यमोदेशोभवति घोःरिव
 शतिप्रातिपरिकमस्तिनिरनवधकमिति धातुस्तसानवधकरतिसाहनरहने
 वत्तसारिति निरनवधकग्रहणेनमानवधकस्यतितेकारोमावसावायः पयि
 मस्यभूतामात पयिन मयिन अभूतिन इत्येतेषोमोपरतमाग आदेशोभवति
 पेशाः मेशाः अभूतः स्यातिमनुनामिकेणननामिकप्राकारोभवति भावमा
 नेनसवाणेनोग्रहणेनभवतीति सुदौलराहियते इवोत्सर्वनामस्याने पय्या
 दीनामिकारम्यप्रतिपयमादेशोभवति सर्वनामस्यानेपरतः पेशाः पेशानोपे
 यानः मेशाः मेशानोः मेशानः अभूताः अभूताणो अभूतानाः प्रादितिवर्तमा
 नेपुवरीतिवचनेषपूर्वायम् अभूताणमिदम् अभूताणमिदमित्यत्राद्यपूर्वस्य
 निगमशतिदोर्ध्विकल्पः योक्तः सर्वनामस्यानरतोवापयिमयोम्यकारम्यस्या

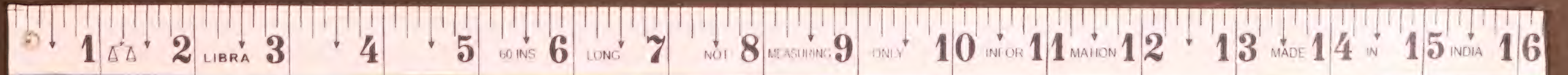

नेक्ररत्ययमादेशो भवति सर्वनामस्यानेपरतः पक्काः पक्कानौ पक्कानः मक्काः म
 क्कानौ मक्कानः त्रयाणामपिधिकारसंभवात्पथिमयोरयमादेशः भस्यदोर्लोपः
 पथादीनां भसंज्ञकानां देः लोपो भवति पथः पथापथे मथः मथापथे अभतः अ
 भत्ता अभत्ते सर्वनामस्यानश्ननुवर्तमाने विरोधादिह न संवये पुरस्ताद भिसे
 वध्यत एव पुंसो मरु सर्वनामस्यानश्ननुवर्तते पुंस् इत्येतस्य सर्वनामस्यानेपरतो
 मरुत्तियमादेशो भवति पुमान् पुमोसो पुमोसः सर्वनामस्यानश्ननुवर्तते पुंस् पश्य
 रहपरमपुमानिति प्रागेव विभक्त्यत्रेस्मात्सोतोदात्तत्वं इत्यत्रायां विभक्ता
 वमरुत्तियानिष्ठः स्वरः प्रामोति तदर्थं मरुदेशिवचने कर्तव्यम् तेन परमपुमानि
 त्यतोदात्तं भवति पुमानित्ययं पुनरापुदात्त एव गोतोत्तित गोशब्दात्परं सर्वनाम
 स्यानेति द्विवर्ति एतत्कार्याणां तत्र भवेत्तौ त्वर्थः सर्वनामस्यानश्ननुवर्तते प्रकृ
 तमिह प्रथमया विपरिणाम्यते गौः गावौ गावः गौत इति इयं करणं किंचित्प्रगुः
 कथं हेचित्रगो हेचित्र गवरति संग्रहे पुनर्गोशब्दां विधिनिमित्तमिति संवृद्धिर्नमो

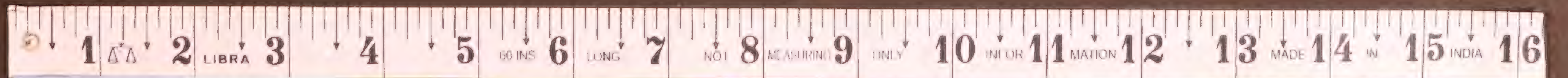

का
५४८

गोतकृतोक्तानेन भविष्यति अथवा गोतः सन्नेपलसत्ताणवधो गोतः सर्वेपि यत्सर्व
नामस्यानमिति यच्च तदर्थं शैकनादिषु सर्वनामस्याने तद्गोः सर्वनामस्यानमि
त्युच्यते विश्वगशाद्यन्तर्वनामस्याने तद्व्यपदायैकनादीनाम् उपकरणं
तत्तदानीं देशार्थमेव केचिदोक्तोक्तानि पठन्ति योऽश्वोपि विचिन्ते तदर्थं योः
यावति गोतः सन्नेपलसत्ताणवधो गोतः सर्वेपि यत्सर्व
तत्परकृतं प्रसिद्धम् एतन्नुक्तं वा एतदिति वदन्ते उक्तं पुरुषोक्तं एतदिति
एतन्नुक्तं प्रसिद्धम् अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
वुद्धो सर्वनामस्याने एतदिति वदन्ते अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
प्रसिद्धम् एतदिति वदन्ते अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
एव अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
भवति अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा
अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा अथवा

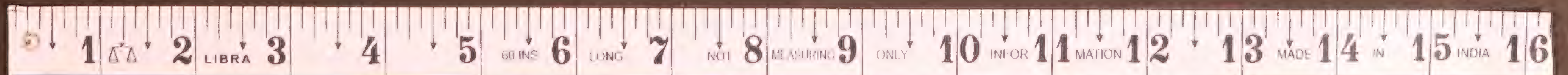

वसंभुजौपरतो नजादेशोभवति कर्ता पिता माता भ्राता उशाना पुरुदेसा पुनेहा
 वसंभुजौवियेव हेकनः हेउशानः नरि संभुजोरितिनलोपप्रतिवेधोपिपत्तश्चने
 हेउशानन हेउशान तथाचोक्रम संवोधनेवोशानसमिदुपे नोतेतयासोतमयाप्य
 हेतम् माथोरिनिर्वोहिमाणेदिगेते नपुसकेयाद्यपरावोरिहः उपकर्णमसेदेहा
 थम् रत्नत्कोष्टः कोष्टशतस्तस्यपातः संज्ञाशतः सर्वनामस्यानेपरतो संभुजौ
 रत्नर्भवति रत्नतस्य यदपे तन्नस्यभवति रूपातिदेशोयम् प्रत्यासन्नेशुक्रशरे
 वरत्नतस्य यदपे तदतिदिश्यते तच्चकोष्ट इत्येतोदातमतिदिश्यते तथाव मि
 तनिगमिषासिमाविविधाक्राशिभस्तानि कोष्टशतः इत्यादिन आद्युदातः को
 ष्टाकोष्टारौ कोष्टारः कोष्टारम् कोष्टारौ सर्वनामस्यानरत्येव कोष्टन वसंभुजौ
 वियेव हेकोष्टो स्त्रियोव स्त्रियामर्थे वर्तमानः कोष्टशतस्तत्त्वद्वति कोष्टौ को
 ष्टशतकेचिद्वोरिपुपदेति तेचरीष्यत्येकते रत्नशतं कवेति तेषांपेचभिः
 कोष्टाभिः कोत्तरथैः एव कोष्टाभोरथैरिति सौप्रत्ययस्य लकिदनेन सिध्ति तत्र

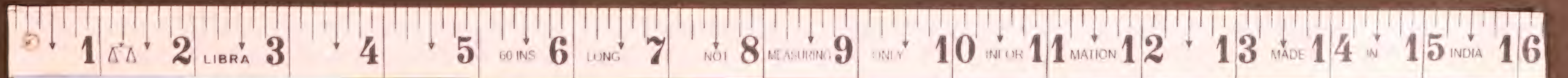

का
४५

प्रविधेयम् येन गौरादिषु न पठन्ति तेषां सिया मिमंशेति देशः सियां वर्तमानः कोष्ठ
शब्दस्तन्वद्वर्ततेति कृतं तेषां अत्रेभ्यो दीवति दी प्रत्ययः तत्रोदात्तयाणो हस्त्या
रित्येनोदात्तयवकोष्ठो शब्दो भवति विभाषा तृतीयादिष्वचि तृतीयादिषु विभक्ति
सुत्तादिषु कोष्ठविभाषास्तन्वद्वर्तते कोष्ठो कोष्ठानां कोष्ठे कोष्ठे कोष्ठः कोष्ठोः कोष्ठः
कोष्ठोः कोष्ठोः कोष्ठोः कोष्ठोः कोष्ठोः कोष्ठोः कोष्ठोः तृतीयादिष्विति कि
म् कोष्ठेन प्रचीतिकिम् कोष्ठेभ्याम् तन्वद्वर्तते विप्रतिषेधेन प्रमुदो भवतः सम
कृशकोष्ठेने अराणाय प्रियकोष्ठेने वृषकुलाय नृ कोष्ठेनाम् चत्वरनृ होरा मरा
तः सर्वनामस्थानेति वर्तते चत्वरः प्रनृहृ इत्येतयो रंगयोः सर्वनामस्थाने परतः
ग्रामागमो भवति सचौदात्तः चत्वारः प्रनृहृ प्रनृहृ प्रनृहृ नृ इत्येति
स्थेयते प्रियचत्वारः प्रियचत्वारो प्रियचत्वारः प्रियानृहृ प्रियानृहृ प्रियनृहृ
हृः प्रनृहृः सियां वेति वक्रव्यम प्रनृहृ ही प्रनृहृ ही गौरादिषु पाठान्ति इमं प्रमे
वृद्धौ चत्वरनृ होरा मागमो भवति संवृद्धो परतः पूर्वस्यामोपवादः हे प्रियचतः हे प्र

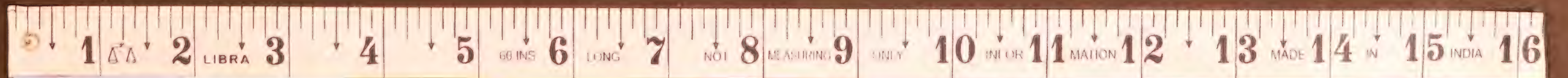
नइन हातशतोः सकारान्तस्थानोरंगस्य इकारआदेशोभवति किरति ।
 गिरति आस्तीर्णम् विशीर्णम् धातोरितिकिम् मात्राणाम् पित्त्राणाम् ला
 त्तिर्णकस्यापिग्रहणमत्रेष्यते विकीर्षति जिहीर्षनीत्यत्रापियथास्यारिति त
 स्मादानग्रहणंक्रियते उपधाश्च हात इतिवर्तते उपधायाश्चटाकारस्थानोः
 इकारआदेशोभवति कीर्तयति कीर्तयतः कीर्तयेतिः उरोस्त्वपूर्वस्य गोष्ठः
 पूर्वोयस्माहकारात्सगोष्ठपूर्वः अदेतस्थानोरंगस्यउकारादेशोभवति
 पूतोः पिंशः पुहर्षति मुहर्षति मुस्मर्षतिः दंत्योष्मपूर्वोष्मपूर्वोभवती
 त्यत्रापिभवति चुबुर्षतेअतिजम् साधुबुर्षति केवलम् गोष्ठोत्रप्रत्यासत्तेरे
 गावययवगर्भते तेनेहनभवति हागताचित्पस्यमेषूर्वस्य समीर्णोमिति इत्यो
 त्वाभ्योगात्तृजीवतोविप्रतिषेधेन आस्तराणम् आस्तरकः निषराणम् निषार

का कः वहनेछेदास छेदासविषयेदाकारोतस्यधातोर्वहलमकारदेशोभवति शे
हृ. ह्यपूर्वस्यक्रमनोह्यपूर्वस्यापिभवति मित्रावरुणोऽतारि हरेत्यधाजागारिः शे
५५१ ह्यपूर्वस्यापिनभवति पशितमम भवत्यापि पशुरि इतिवामनकाशिकायोह
त्रौसप्रमस्याधायस्यप्रथमःपादः १ ॥

सिचिद्वादिः परस्मैपदेषु परस्मैपदेषोऽसिचिपरतः इगन्तस्योऽस्यद्विभं वतिग
 णास्यापवादः अवेधीत अनेधीत अलावीत अपावीत अकाधीत अहाधीत
 अन्तरंगमपि गुणमेषाद्वाहिवचदायतेत्यनवीत न्यपुवीत इत्यत्र कृदादिना
 त् दिने प्रतिषिद्धायां वृद्धावुवजादेशः क्रियते परस्मैपदेषु तिक्मि अतोष्ट
 अतोष्ट अतोन्वानस्य रेफलकारोऽभावतः अनौसमीपौतदंगस्यावयवा
 स्यान्तद्विभं वतिमिचिपरस्मैपदेषु परस्मैपदेषु अतारीत त्तर अतारीत जल अत्ता
 लीत जल अत्तालीत हल अत्तालीत अतोहलहेल चोरिति विकल्पस्या
 पवादः अतद्विक्मि अतारीत नमीलीत न्वान्तस्मैतिक्मि माभवानशीत
 माभवानशीत अन्तग्रहकिम अदद्रीत अच्चलीत अत्रचोरेफलकारोऽस्यगणा
 न्नोनतावतः समीपौभवतः वदव्रजहलन्तस्यावः वदव्रजोः हलन्तानां वा
 गानामवस्यान्तद्विभं वतिमिचिपरस्मैपदेषु परस्मैपदेषु वदव्रजशीत व्रज अवातीत
 विकल्पार्थेनाश्वदव्रग्रहणम् हलान्तानापात्तीत अभन्तीत अक्कन्ती

का.
वृ. प्र.
५५२

त अरोत्सीत अवात्सीत अत्रयोगविभामोसति अल्युहणमन्तरेणापिसिद्धातिक
शेवद्वज्योरित्यत्र प्रथमयोगात्तदतिस्थान्यनुवर्ततेततोददातदतिसूत्रेतात्रोगेता
जिषोष्यतेअंगस्यावःसिचिपरतोवृद्धिर्भवतीति तदेतदल्युहणं हल्समुदायप
रिग्रहार्थम् इहापियथास्यात् अरोत्सीत् अवात्सीत् अत्यत्रापिहि येनताव
वधाने तेनव्यवहितेपिवचनप्रामाण्यादित्येकमेववर्णनव्यवधानेस्यादनेकेन
हलानस्यात् उदबोहाम उदबोहमित्यत्रवेहसिचिफुल्लमलोपादीनोऽपूर्वत्र
सिद्धमित्यसिद्धतत्पूर्वेहलन्तलक्षणाः वृद्धः कियतेपञ्चात्फलोपयोगानिमित्त
मोत्तेतत्रकृतेपुनर्वृद्धिर्नभवति कृतकार्यत्वात् यत्रेवकृशकारस्यैवतत्रभवति
सोऽप्यसिचिप्राप्त्यसौऽप्यसिचिः नेति इडादौसिचिपरस्यैवपदेहलन्तस्योग
स्यवृद्धिर्नभवति अदेवीत् असेवीत् अकाषीत् असोषीत् हलन्तस्येति किम्
अलावीत् तत्तत्रैतदप्यन्तरंगत्वाद्वाङ्मात्रावादेशयोः कृतयोः हलन्तंभवतिते
तदेवम् अंगमपिगुणसारंभसामर्थ्यात्सिचिवृद्धिर्न्यायतइत्युक्तम् ल्यन्त

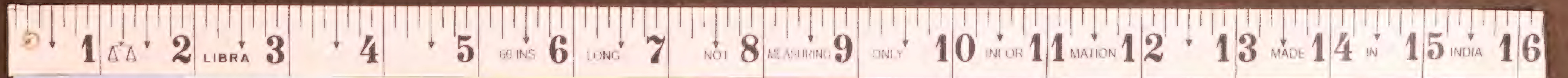

का.
द्वप्र
५५३

न्यायपथायादिति द्विर्न भवति तत्रावचित्तापोः प्रतिषेधो र्थवान्भवतीति शक्यं
जायते ह्यस्य कर्तृत्वं तत्र क्रियते विस्पष्टार्थम् कर्ताते विभाषा कर्ताते विस्पष्टो
सिचिपरस्मैपदेषु विभाषा द्विर्न भवति प्रोणावीत् प्रोणावीत् विभाषोणादि
त्पदि त्रपद्वे द्विर्विकल्पो यम् द्विपदे तत्र गणद्वयो रभाव उव भवति अतो ह
लादे लचो हलादे रगस्य लचोः अकारस्य लचोः अकारस्य द्वांसिचिपरस्मै
पदेषु विभाषा द्विर्न भवति अकाराणीत् अकाराणीत् अराणीत् अराणीत् अत
इति किम् अदेवीत् अकृतीत् न्यपुटीत् अत इत्येतस्मिन् त्रसति स्याति निर्देशा
र्थमत इत्येतत्तदुक्तं यित् यम् तत्रान्वत्ता द्विः द्विस्ततो न भवतीति किंति
चेतिषेधो न स्यात् न्यकृतीत् हलादे रिति किम् मा भवानशीत् मा भवानदी
त् लचोरिति किम् अतसीत् अरसीत् अशेरुक्मात्रं भवति आवकासीदि
ति येन ताव्यवधानेन तेन व्यवहितेपि वचनप्रासादादिति हलाव्यवधानमा
श्रितम् अत्र पुनस्तत्त्वसमदायेन व्यवधानमस्तीति द्विर्न भवति अथ पुनरे

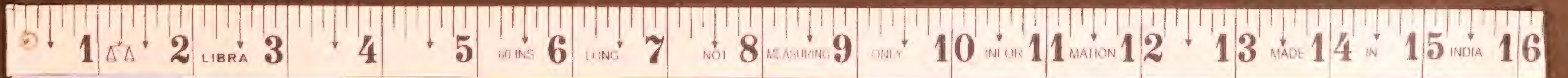

कवर्गोनववधानमाथीयतेनपुनरेकेनेतिकल्प्यतेशक्यमकर्तम् लघोः
 तिश्चतस्तीरित्यनेकवधानमिति न भवति छति तत्क्रियतेभिस्प्रार्थ
 इत्येवमप्यादीत तेन शिकृति वशाहो कृति प्रत्यये परतः इडागमोनभ
 वति वरमनादौ प्रजयोजनम् ईशिता ईशिते ईशितव्यम् ईशुः दीपिता दी
 पितम् दीपितव्यम् शीघ्रः भसिता भसितम् भस्मया चिता याचित याचित
 व्यम् याचना वरमनादौ वित्युदाहरणप्रदर्शनाये नवरिगाणाम् जमना
 इत्येवमादावपि हि प्रतिषेधो भवति अथ तत्राणां दयः बहुलमिति समा
 योज्यते संभवोदाहरणप्रदर्शनाये एतत् कृतोति किम् कुरुदि वरु कुरुदि
 तित्तत्रतथ मिसमरकसे पुच इत्येतेषु कृत्स्न इडागमोनभवतीति क्रिः शु
 नोः सान्प्रहणम् क्रिच् तनिता तनिन् तन्निः क्रित दीपिता दीपितम् दीपिः
 सति गामिसमिसत्यविधां कृषिभस्तन सेविता सेवितम् सक्रः उदाप्रीश
 मयुपुजस्तत्तदेति पूत पतिता पतितम् पत्रम् उणादिस्यपि सवधानम् पु

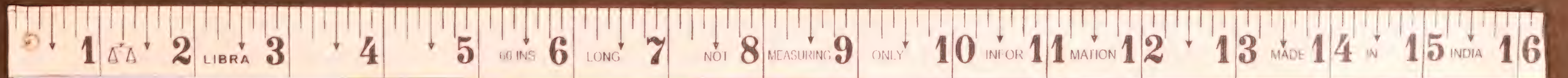
का.
द्व.प्र.
५५५

नततिताततितम तंत्रम त भसिस्त्रिणावासीतितन रुसिताहुसितम रुस्तः
वितालवितम लोतः डोणादिकस्यैवतशब्दस्यग्रहाणिमिष्यते नपुनः कस्यापि
रुसितमित्येवतत्रभवतिश्रुतिर्ज्ञातिरथ काशित्यकृत कोषिताकोषितं
ऊर्द्धः सकुचेषः पषितापषितम काष्टम मिस्रुषिषुषिभ्यः क्तः कोषिता
कोषितम ऊर्द्धः सकुचेषः पषितापषितम रुस्तः सरस्यशस्त्रमन्त श्रुतिता
श्रुतिताम श्रुतरम रंटीकायाशास्त्रमितिमविभ्यः क्त शालिताशालितम
श्रुतवदिरुतिकमिकविप्रगुचिभ्यः क्तः वदितावदितम वत्सः तितत्रेषुग्रहा
दीनां वक्तव्यम ग्रहादयोग्रहप्रकारेणामिदृक्क्रितिदृश्यतेतिरुहोतिः उप
स्त्रिहितिः निरुचिर्वातः तिपदितिः एकाउपदेशेनदाज्ञात उपदेशेयपकाज
तुरत्रदातश्चतस्मादिडागमोनभवतिकेषुनरुपदेशेनदाज्ञाः येतथापद्यन्तेतप
र्ववस्पर्शमलिकारिकासप्रदर्शनेव युक्तः किति श्रिदयेतस्मात्तय
नानां च किति प्रत्यये रडागमोनभवतिश्चिवाश्चितः श्रितवान् उगन्ताताम

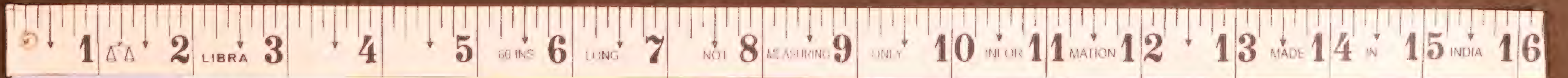
444

सयतेरोदिद्विप्रतिष्ठाया मिश्रागमोनभवतिशूनःशूनवान ईदितःपेलःजीलप्र
 लप्रवान ओविनीर्द्विप्रः उद्विप्रवान ओदितश्चेतिनिष्ठातकारस्यनकारःदीपी।
 दीमःदीमःदीमवान वीद्विओदितोमथेपादतोत्तापकःनिष्ठायासमिद्विप्रसमहि
 नत्तार्थःतत्तंवनिष्ठातोत्तनन्तरस्यविधीयतेउत्तीनःउत्तरीनवान यस्यविभाषा
 यस्यविभाषाद्वक्कचिद्वक्कःतस्यनिष्ठाया मिश्रागमोनभवतिवक्ष्यतिभूचूदितो
 वाभूतःभूतवान गुहृगूळःगूळवान तदितोवाअथुद्वद्वद्वद्ववान ततिपति
 द्रिद्विगागमपमेख्यानमितिपतर्विकल्पितकस्यापिद्वितीयाश्रितांतीतपतिते
 तितिपातताद्विगमः आदितश्च आदितश्चथातोःनिष्ठाया मिश्रागमोनभ
 वतिजिमिश्रामित्रःमित्रिदास्त्रिणाःमित्रिदास्त्रिःचकारोउक्तसमस्यार्थःश्रु
 सक्तःवातःयेवविभागकरांकिम आदितश्चविभाषाभावादिकर्मणोरित्ये
 बह्वन्त्रभावादिकर्मभांयस्यविभाषेतिप्रतिषेधोभविष्यतापताशं एतज्जाप
 यतियद्विपादेविभाषातद्विपादेःप्रतिषेधइतिनेतविभाषागमहनविद्विषा

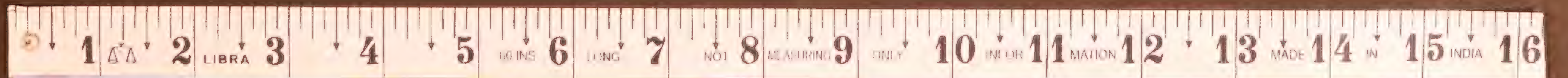

का.
दृप्र
५५६

मित्यत्र विदेलीभार्यस्य विभाषे विज्ञापनार्थस्य प्रतिषेधो न भवति विदितः विदित
वान् विभाषाभावादिकर्मणोः भावेऽत्रादिकर्मणि च आदितो विभाषा निष्पत्त्या
मिदं सो न भवति मित्रमनेन मेदिमेन ना समित्रः प्रमेदितः सो नागाः कर्मणि नि
ष्टायो शोकरिदमिच्छन्ति विकल्पेन शक्तिता च दं कर्तेशक्तौ च दं कर्तं दृष्ट्वा
न धान्तलप्रतिनिष्ठविशिष्टहोदया फतिमस्य मनस्तमशा क्ता विस्पष्टस्वराना
यासभृशश्च दृष्ट्वा स्वात्स्वान्तलप्रतिनिष्ठविशिष्टहोदवा फादयेतानि निपात्य
नो मन्यमानम् सक्तं अविस्पष्टस्वरानायासभृश इत्येतेष्वर्थेषु दृष्ट्वा मिति भव
ति मेषाभिधाने चेत् दृष्ट्वा मिति मन्यत दृष्ट्वा मितिः स मितिः दृष्ट्वा मिति मंयेन दृष्ट्वा मीता।
दृष्ट्वा मिति रित्येव मायुपमानाद्भवति स्वात्स्वमिति भवति मनोभिधाने चेत् स्व
नितमन्यत स्वन्तितोऽदंगाः स्वन्तितं मन्यत धान्तमिति भवति तस्योभिधाने चेत् ध
नितमन्यत धान्तितोऽदंगाः धनितं तममालप्रमिति भवति सक्तं चेत् लगितमन्य
त स्मिष्टमिति भवति अविस्पष्टं चेत् स्मिच्छित्तमन्यत इत्यमेष्वक्षरस्य निपाताना

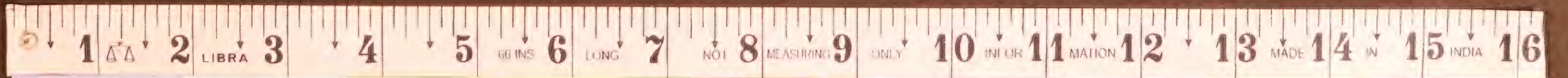

देवविश्वसिद्धिः खरश्चेत् विरेभित्तमन्यत रत्नशब्दरूपे तस्यैतन्निपातनम् अथ
 तद्विरिभित्तम् इति यदन्तिरेभसौ श्रमेव धातुवलायन्ति ह्यन्तिभित्तम् अथ
 नायासश्चेत् पणित्तमन्यत यदन्तिमपिष्टकषायमृदुकसेपकं मात्रादिभक्त
 रसमीषदस्मत्तत्कादप्य अल्पप्रयत्नसाधनादनायासेन लक्ष्यते वाङ्मपि
 भवति भृशं चेत् वाहित्तमन्यत वाह्यरूपे तस्य धातोरेतन्निपातनमित्यतिश
 यश्चेत्तन्नामिहोक्ते द्विशशमीवैयाते विद्यातस्य भावो वैयात्यम् प्रागर्भमन्वि
 नीततात उद्गशशमृदुत्पेतयोः निष्ठाया मिडारा मोन भवति वृष्टोयम् विश
 स्तोयम् द्वेषतादित्तश्चेति प्रतिषेधः सिद्धयवत्तया शसैरपि उदितो वायस्य
 विभाषेति नियमार्थं वचनम् भावादिकर्मणोरपि वैयात्ये द्वीषितास्ति वैयात्
 इति किमवर्धितः विशसित्त दृढः स्थूलवलयोः दृढ इति तिपात्यते स्थली
 वलवति च दृढः स्थूलो दृढो वलवान् किमत्र तिपात्यते दृढः कृप्रत्यये दृढभा
 वः हकारनकारयोरेषः परस्परवद्धन्त अथ दृढः प्रकृत्यन्तरमस्ति तथापि

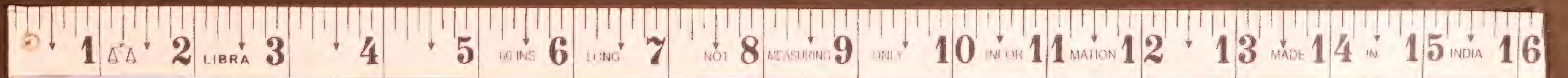

का
वृष
५५७

तदेव सर्वं न लोप्यते नकारस्याभावात् फलोपेति पातनं सर्वं शसिद्विनिवृत्तं
न्यथे फलोपेति तत्सर्वं शसिद्विनिवृत्तं इति मादृशोपात्त इत्यतीत्य
रत्तो हलादेर्लचोभितरेपो न स्यात् इह वपरिदृश्य गत इति त्यपिलचुम्
वादिन्यथादेशो न स्यात् इतरपरिदृश्य कस्यापरिदृश्योक्तयेति प्रश्नो
तमलक्षणादप्युपसर्गो न स्पृश्वलवलयोभितकिम् इति तमद्विहितम् प्रभो
परिदृश्यतः परिदृश्य इति नित्यात्पते प्रभश्चेन्न वतिपरिदृश्यः ऊर्ध्वीष्टवेणस
मातेन द्वे त्रिपातनमेतत् इति श्रुतिप्रकृत्यन्तरमिति हलोपनिपातनस्य
तदेव प्रयोजनं परिदृश्यतिपरिदृश्य गत इति परिदृश्योक्तयेति परिदृश्य
मावष्ट इति विरस्यदृश्य शब्दादेव गत इत्युच्यते स ग्रासयते रेव सोपसर्गादुच्य
ति इत्येतेनान्यस्मादिति सति परिदृश्ययतीति तिङ् इति इति निश्चातः परिदृ
श्य इत्युच्यते च परिदृश्य इति तमपरिदृश्य इति तम कृच्छ्रगहनयोः कषः कृच्छ्रगहन
न इत्येतेयोः कषेधातोर्निष्ठाया मिहाराभा न भवति कषायिः कषेवाकराणां

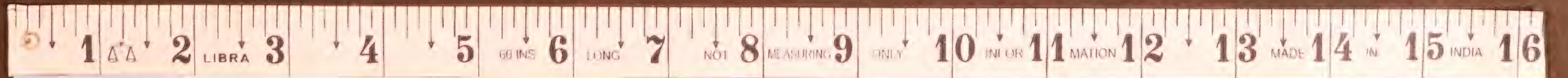

ततोपिकृष्टानि योरुत्पत्त्यातिक्कृच्छ्रं दुःखं तत्कारमप्यग्रादिकृच्छ्रमव्यते गह।
नेककृष्टाः पर्वताः कृच्छ्रगहनयोरितिकिम कपितम् चुषिर्विशद्वने चुषेयी
तोः अविशद्वने निष्ठाया मिडागमो न भवति चुष्टारजः चुष्टौ पादौ अविशद्वन
इतिकिम अप्युषितं वाक्पमाह विशद्वने प्रतिज्ञानं चुषिर्ग्राह्याथ इति तदा
दिष्यद्युते चुषिर्विशद्वनः इति युगादिनेषमो पादो हसामा न्युनरस्येत विशद्व
तप्रतिषेधश्चाप्येकं युगादिणि च विशद्वनाथं स्थानित्य इति तेनायमपि प्रयोगः
उपपन्नो भवति महीपालवचः कृत्वा ज चुच्छः पुष्पमाणा वाः इति स्वाभिप्राये
शब्देनाविष्कृतवन्त इत्यर्थः अदः संनिविभः संनिविद्वत्तेभ्य उन्नरस्यादेः
निष्ठाया मिडागमो न भवति समर्णः न्यर्णः व्यर्णः सन्निविभः किम अदितः ॥
अभेष्टा विद्वये अभिशब्दा उन्नरस्यादेः आविद्वयेत्येति निष्ठाया मिडागमो न भव
ति अभर्णोऽनेन अभर्णा सरित आविद्वये इतिकिम अभर्दिता द्वेषलशान्तिनपी
दितो द्वेषल इत्यर्थः विद्वरमति विद्वरम ततो न्यद्विद्वरम तस्य भावः आवि

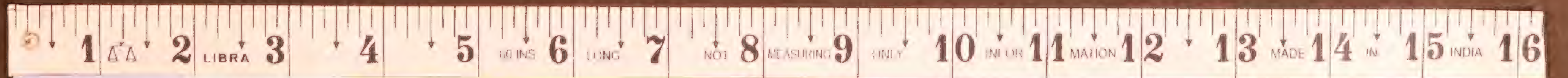

का.
द्वे प्र
५५८

दृश्यं यत्तस्मादेव निपातनात्त्रनेपूर्वादित्यत्र स्पभावप्रत्ययस्य प्रतिषेधो न भवति तो
रुध्ययनेन द्वन्तम् एतन्तस्य द्वन्तेति घाया मध्ययनेनैव द्वन्तमिति इदं भावोऽपि लक्ष्मि
पात्यते द्वन्तौ गुणो देवदेवतद्वन्तपागयां देवदेवतद्वन्तप्रत्ययनमिति किमिति
तमन्यत द्वन्तिरयमकर्मकः साप्यर्थवत्तेमानः सकर्मको भवति तेन द्वन्त इति प्र
कृतेरेव कर्माणि प्रत्ययो दृश्यते तादृहापि अप्यर्थद्वन्तरेव द्वन्तः द्वन्तौ गुणो दे
वदेवतेति भविष्यतीति निपातनमनर्थकम् तत्क्रियते यदापि वैवाप्यर्थः
भिधीयते तदा वर्तित इत्यर्थेन साभूदिति केचित् अपरेतवर्तितो गुणो देवदे
वदेवत्यपीच्छन्ति वादान्तशान्तमार्गं रस्तस्मिन् द्वन्तमा एतत्प्रवर्तते
इत्येतेषां पातनांति घायां वा इदं भावो निपात्यते दातुः कर्मितः शान्तः शमितः
मार्गः स्मितः हस्तः दमितः स्पष्टः स्थापितः क्वः क्वदितः तप्तः ज्ञापितः इदं
प्रतिषेधोऽपि लक्ष्मि निपात्यते तमेव स्तभज्ज्ञापिसनामिति विकल्पविधानाय स्प
विभाषेति नित्ये प्रतिषेधे प्राप्ते विकल्पार्थं निपातनम् रुध्यमन्तरमंचुषा खनाम

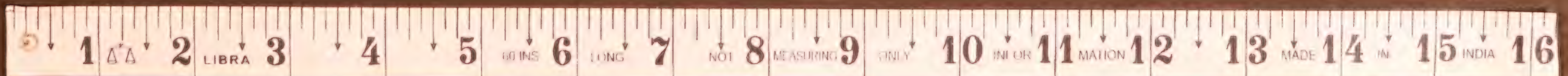

रुषिमुसतर संचुष आस्वत् इत्येतेषां निष्ठाया मिश्रागामो वा भवति रुष्टः रुषि
 त्तः तीपसहलभरिप्रशतिविकल्पविधाता यस्य विभाषेति प्रतिषेधः प्राप्तः
 विकल्प उच्यते अतः न्तः अतः पितः तृणीः त्रितः आदितश्चेति प्रतिषेधः प्रा
 मः संचुषे वाक्यमाह संचुषिते वाक्यमाह संचुषो दस्युं रुचुषितो दस्युं संचुषे
 स्युषे विषाद्वेनापि परतादयमेव विकल्पो भवति आस्वान्तो देवदत्तः आ
 स्वान्तो देवदत्तः आस्वान्तमनः आस्वान्तमनः आरु एवं स्य स्वने मनोभिधा
 नेपिरतादयं विकल्पः स्रुवस्मान्तेति तिष्ठति ते वायते ह्येष लोमस लोम
 सवन्तमानस्य ह्येषः वादुद्गारा मो भवति ह्येषानि लोमानि ह्येषिता निलो
 मानि ह्येषलोमभिः ह्येषितलोमभिः ह्येषाः केशाः ह्येषिताः केशाः ह्येषे क
 शैः ह्येषिते केशैः ह्येषु लोकरुद्रादिना त्रिष्टाया मतिरु ह्येषितष्टावित्ययं
 स्रुतयो रिह्यरुताम सितुभयत्र विभाषेयम लोमानि सूर्यजात्यं गजा
 निचसामान्येन गृह्यन्ते यथा लोमन विदृष्टाणो वं कर्तव्या मतिरुद्रिषये

का.
वृष.
५५८

हेषं ह्यपि वर्तमाने लोमस वर्तमान इत्युच्यते लोमस इति किम् ह्येषो देवदत्तः
ह्यपि तो देवदत्तः ह्यष्टाः दन्ताः ह्यपिताः दन्ताः प्रतिहृता इत्यर्थः अपचित
श्च अपचित इति निपात्यते वापो त्रिष्टायामिति द्वे विभावश्च अपचितो नेन
गुरुः अपचायितः किति नित्ये विभावो वक्तव्यः पचितः हृद् हृत्ते च्छं र्म ।
हृत्ते च्छं विषये निष्ठायां हृत् इत्यायमादेशा भवति हृतस्य चाहुतस्य च अ
हुतस्यैव विधानम् कंदमोति किम् हृतम् अपहृताश्च अपहृता इति
निपात्यते कंदमिविषये अपहृतास्त्रयामवाजम् हृत् इत्येतस्मादशास्त्रा
भावो निपात्यते सोमो हृत्तः हृत्तशब्दो निपात्यते कंदमिविषये हृतो
निष्ठाया मिदं सोमो गुणश्च निपात्यते सोमश्चैव वर्तमानः सोमो हृत्तो वि
हृतस्त्वम् प्रसितस्कभित आभितो तभित वत विकृत विशस्त शोस्त उ
रुत् ऊरुत् वरुत् वरुत् वरुत् वरुत् रुजलितित्ति वसितपितीति च
इत्येतानि च्छं निपात्यन्ते प्रसितस्कभितस्तभितो तभिति प्रस स्कन्त

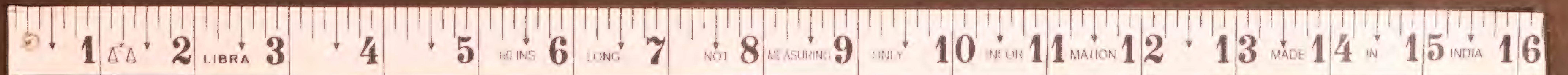

मन्त्रइत्येतेषामदिवा त्रिष्टायामिदं प्रतिषेधे प्राप्ते इडागमो निपात्यते प्रसिते
वायतत्सोमस्य प्रसृतमिति भाषायाम् स्तुभितः येन सः स्तुभितस्तुभिमिति
भाषायाम् उन्नभिमतस्येतोन्नभिनाभूमिः उन्नवेति भाषायाम् उन्नभिनेउ
त्पूर्वनिपातनसामर्थ्यादन्योपसर्गपूर्वः अभितशब्देन भवति चतुर्विकस्ते।
तिचतेः कासश्च विपूर्वस्य तिष्ठायामिदं भावो निपात्यते चत्वार्षणाविद्युत
वतितेति भाषायाम् विकस्त उन्नानाया रूपद्वये विकस्तम् विकसितमिति
भाषायाम् निपातनबहुत्वोपेक्षे विकस्ता इति बहुवचनम् अपरेषु निपा
तनेषु प्रत्येकं विभक्तिनिर्देशः विशस्त शस्त शास्त इति शंसः विपूर्वस्य शं
सेः शासेश्च त्विदं भावो निपात्यते विशस्त तद्ग्रन्थस्य विशस्ता विशा
सितेति भाषायाम् शंस्त शंस्ता शंसितेति भाषायाम् शास्त प्रशास्ता प्रस
रिप्रशासितेति भाषायाम् उरुत् उरूत् वरुत् वरूत् वरुडोरिति तरतेह
हृजोश्च त्विदं ऊङ् इत्येता वागमो निपात्यते उरुत्तरम् उरूत्तरम् उ

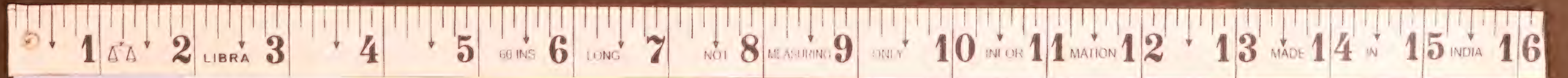

का.
वृष
५६

रितारम् उरीताभिमितिभाषायाम् वरुतारंश्चाताम् वरुतारंवरितारंवरिता
रमितिभाषायाम् वरुतीस्तेदेवोःविष्टेदेव्यावतीजसिपूर्वसवर्णीश्चारणोप्रयोग
रादर्शानार्थम् अतंत्रतेतदिरुमपिहिभवति अहोरात्रीणववरुत्रयइतिक्वो
दमात्रहसतमे प्रपंचार्थमेवचडीवन्तस्यतिपातनम् वरुत्तशब्दोहिनिपा
तितःततएवडीपिमितिमिहभवतिवरुतीशब्दःउज्जलितित्वायेतियमिति
अमितिजलतेरुत्पूर्वस्यत्तरवमअम् इत्येतेषांचेतिपिशाम इकारादेशोनिपा
त्यतेशालुकिवाइडागमःअग्निरुज्जलितिउज्जलतीतिभाषायाम् लोकेवत्त
रितित्तरतीतिभाषायाम् सोमेवमितिब्रूतीतिभाषायाम् अत्युमितिवरुणः
अत्यमतीतिभाषायाम् इतिकरणःप्रदर्शानार्थःतेतक्विटीकागोपिभवति
चित्तमभ्यसीतिवरुणःइत्योपिहिवेदेपद्युते आर्थयातकस्यत्रलोदेः आर्थ
कस्यवल्लोदेःइडागमोभवतिलवितालवित्तम लवितव्यम् आर्थयातकस्य
तिकिम आस्तेवस्तेषोते रुधादिभःसार्वथातकइत्येतस्मिन्नियमार्थेविज्ञा

यमाने प्रतिपत्तिगौरवे भवतीति श्रुत्यार्थभातकप्रहणं क्रियते बलादेरिति किम् लब्धं
सर्वतोयम् इति वर्तमाने पुनरिदं प्रहणं प्रतिषेधति त्वर्थम् सुकृमात्मनेप
दनिमित्ते सुकृमोऽर्थभातकस्य बलादेरिशगमो भवतीति न चेत्सुकृमावात्मने
पदनिमित्तौ किमात्मनेपदस्य निमित्तं भावकर्मकर्तृकमेव तिहाराः क्रमेण श्राव्यः
कृषुभावात्मनेपदस्य निमित्तं यदात्मनेपदे तदाश्रयं भवति तेनायं सत्तात्मनेपदे
प्रतिषेधोत्तमस्य प्रस्रविता प्रस्रविन्नम् प्रस्रवितव्यम् क्रमिताक्रमितुम् क्रमि
तव्यम् अनात्मनेपदनिमित्तं इति किम् प्रस्रोषीष्टप्रकृषीष्टप्रस्रोष्यते प्रकृष्यते
चिक्रसते सर्वत्रैवात्र स्रोतिः क्रमोऽश्वात्मनेपदनिमित्तम् सत्तादीपिहि पूर्ववत्स
त् इत्यात्मनेपदे विधीयते निमित्तप्रहणं सीगुडादेस्तत्परस्य च प्रतिषेधार्थं इह त
प्रस्रविता इवाचरति प्रस्रवितीयत इति क् इत्तमात्मनेपदस्य निमित्तं क्रमेण क
र्तृयात्मनेपदविषयादसत्पणात्मनेपदकृतिप्रतिषेधो वक्तव्यः प्रकृतात्तपकृता
कर्तृसीति किम् प्रक्रमितव्यम् उपक्रमितव्यम् आत्मनेपदविषयादिति किम् नि

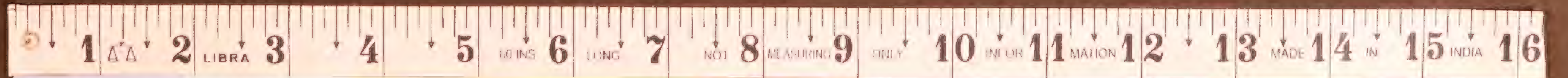

का
वृष
५६

क्रमितास्वातेः सति किति वप्रत्यये परतः व्युक्तः किति सति ग्रहगुहोश्चेति प्रतिषेधो भ
वति प्रसृज्यति प्रसृतः प्रसृतवान् ग्रहो लिटि दीर्घः ग्रहउत्तरस्ये लिटि दी
र्घो भवति ग्रहीता ग्रहीतम् ग्रहीतव्यम् अलिटीति किम् जग्रहिषजग्रहिमप्रकृ
तस्यटः दीर्घतमिदं तेन विण्वटि दोन भवति ग्राहिता ग्राहिष्यते वृत्तौ वा वृत्तदति
वृद्धवृजोः सामान्यग्रहणं तस्मादुत्तरस्यटाकारान्ते भ्यश्चरदोर्वा दीर्घो भवति वरि
तावरीता प्रातरिता प्रावरीता टाकारान्ते भ्यः तरिता तरोता आस्तरिता आस्तरिता
वृत्तदति किम् करिष्यति हरिष्यति नलिटि वृत्तउत्तरस्ये टः लिटि दीर्घो न भवति
प्रवरिषीष्ट आवरिषीष्ट आस्तरिषीष्ट विवरिषीष्ट प्रतरिषीष्ट सिचि परस्मैपदेषु य
रस्मैपदे परे सिचि वृत्तउत्तरस्ये टः दीर्घो न भवति प्रावारिष्णम् प्रावारिषु आस्तिारि
ष्णम् आस्तिारिषुः वृशारिष्णम् वृशारिषु परस्मैपदे धितिकिम् प्रावरिषु प्रावरेषु
इदमिति वा वृत्तउत्तरस्यमनिवारदामो भवति वृष्यते विवरिष्यते विवरीष्यते प्रावृष्य
ष्यति प्राविष्यति प्राविष्यति सति ग्रहगुहोश्चेतीट् प्रतिषेधो प्राप्ते पदोद्देशगमो

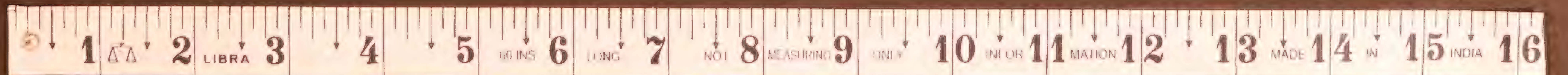

विधीयते इदं प्रवृत्तौ वेति पदे दीर्घः विकीर्णतजिहीर्षति इत्यत्र उपदेशाधिका
रास्त्राक्षणाकतासु रागसो न भवति लिट्सि चोरात्मनेपदेषु वृत्तौ द्विसिचिवात्म
नेपदे यो वा इडागमो भवति वृषीष्टवरिषीष्टप्रावृषीष्टप्रावरिषीष्टप्रास्तीषीष्टप्रा
स्तरिषीष्टसिचः खलपि प्रवृत्तप्रवरिष्टप्रवरीष्टप्रावृत्तप्रावरीष्टप्रावरिष्टप्रास्ती
ष्टप्रास्तरिष्टप्रास्तरिष्टप्रात्मनेपदेशितीति किम प्रावारिष्टम प्रावारिष्टु अत
प्रसंयोगादेः रुकागन्ताद्वातोः संयोगादेरुत्तरयोः लिट्सि चोरात्मनेपदेषु वा इ
डागमो भवति वृषीष्टवरिषीष्टप्रावृत्तौष्टप्रास्तरिषीष्टसिच प्रवृषाताम अवरिषातां
अत इति किं योषीष्टप्रयोष्टसंयोगादेरिति किम ऊषीष्टप्रवृत्तप्रात्मनेपदे
चित्तेव प्रवान्तीत प्रवाक्षीत प्रसाक्षीत प्रमेक्षीष्टसंस्कृत इत्यत्र उपदे
शाधिका रादव्यक्तासु सुट इडागमो भवति स्वरितस्मृतिसूयति भूजृदितो
वा इत्येतेभ्यः ऊदितश्चोत्तरस्यार्थयातकस्य बलादेवा इडागमो भवति स्वन्ता
स्वरिता स्मृति प्रमोता प्रसविता सूयति सोता सविता भूज पोता यविता कदित ॥

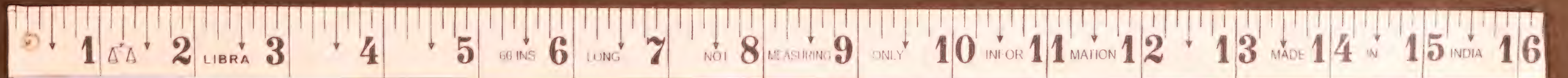

का
वृष
५६२

गार्हगाफागार्हितागृहगोफगोहितागृष्टगोमागोपायितावेतिवर्तमानेपुनर्वा
ग्रहणालिंसिचोर्निवृत्त्यर्थमस्मृतिसूयतेविकरणातिदेशःसुप्रेरणदत्तस्यति
वृत्त्यर्थमभूजितिमातृवैयकनिदेशःभूविभूतगोत्पस्यतिवृत्त्यर्थःसवितायवि
तेत्यत्रित्यत्रनित्यमेतयोरिद्वतिस्वरंतरस्माद्विकल्पात्तद्वृद्धतोःस्यदत्तेतद्व
वतिविप्रतिषेधेन स्वतिष्ठातिरितिप्रत्ययेऽशुभःकितीतिनित्यंप्रतिषेधोभ
वतिपूर्वविप्रतिषेधेनसत्तासूताभूतास्थादिभ्यश्च रथदत्तेवमादेश्चउत्तरस्य
वलादेगार्थयातकस्यववाइरागमोभवतिरहारायितानसानशिताउप्रातर्ता
तर्पिताद्रप्रादर्तादर्पिताद्रोथाद्रोकाद्रोहितासोग्यामोफामोर्हितासोग्या
सोफासोहिताकादिनियमास्त्रिदिग्धादिभ्यःपरत्वाद्विकल्पेचेद्विकृतिग्र
परेपुनराहुःपूर्वविधेस्तिप्रतिषेधोवधानसामर्थ्यादलीयत्वेप्रतिषेधनियमस्य
नितित्यमिदमभवतित्वमराविवररन्तिमेत्येवमनिरफुषःनिरित्येवंपूर्वा
कुषेरुत्तरस्यवलादेगार्थयातकस्यववाइरागमोभवतिनिकोष्ठातिस्कोषिता

निमरतिवक्तव्येतिरदितिनिर्देशोत्तरेफान्तपुपसर्गान्तरमस्तीतिज्ञाप्यतेतस्यतिल
 यनमित्युपसर्गस्यायतावितिलतेभवतिनिसोहिनतस्यासिद्धत्वात्तस्यात् इति
 ष्टायाम् निरङ्कुषःतिष्ठायामिडागमोभवतिनिष्कुषितःतिष्कुषितवान्तिर्ग्रह
 णानित्यर्थ आरभोरुपस्यविभाषेत्यस्यवापकोत्पन्नाहिविकल्पएवस्यात् अ
 त्रेवचननित्यसिद्धान्तःउत्तरत्रभुविकल्पएव तीषसहलुभरुषरिषः तकाग
 दावार्थयातकेइपुसहलुभरुषइत्येतेभ्योवाइडागमोभवतिषष्ठायांशिताइपु
 क्कायामित्येतस्यायेविकल्पइत्येतयस्तइपुगतावितिदेवादिकःतस्यप्रेषिता
 प्रेषितम् प्रेषितव्यम् इतिनित्यंभवतियोपिइपुश्रामीसिइतितोदादिकस्त
 स्याप्येवमेवतदर्थमेवतीषुसहेतितसूत्रकेचिद्वचितंमिषिण्दन्तिशोभासि
 तालोञ्जालभितारोष्टारोषितारोष्टारोषिता सतीवर्तेवभ्रःजदन्तश्चिस्त्वृणा
 भरित्तिपिसनाम् इवन्तानाम् पातूनाम् दयभ्रसूदन्तश्चिःवृयुत्तर्णभरज्जपिस
 न इत्येतेषासतिवाइडागमोभवतिइवन्तानाम् दिन दिदेविषतिइपुषातिमि

का.

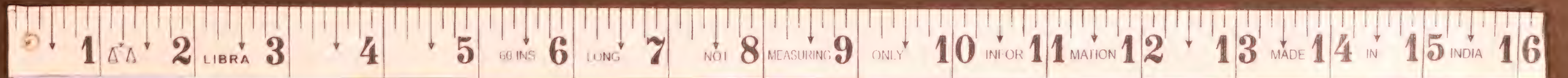
हप्र

۷۹۳

वसिसेविषतिस्मृषतिदध् अन्दिषतिर्दत्सति भ्रू विभ्रजिषतिविभ्रजिषतिवि
भ्रजति उभ्रदिदन्मिषतिपिःसतिपीसति अिउक्किप्रयिषतिउक्कि श्रीषतिस्व
सिस्वरिषतिस्वृषतिप्रयविषतिप्रयृषतिऊर्णञ् प्रोर्णवविषतिप्रोर्णवविषति
प्रोर्णनृषतिभ्रभृञ् इत्येतस्मभौवदिकस्मग्रहणम शापतिर्दशात् विभ्रिषति
वुभृषतिज्ञपतिज्ञपीयषतिज्ञोषतिसनीसन तिसनिषतिसिषासतिकेविटउभ
रत्तपिसनितनियतिदरिद्राणामितिसितियदन्तितनितिततिषतितितोसतितिते
सतिपतिपिपतिषतिपित्सतिदरिद्रादिदरिद्रिषतिदिदरिद्रासतिसनीतिकिमदे
विताभ्रष्टा क्रिषाःक्रानिष्टयोः क्रिषाःधातोःक्रानिष्टयोःवाउडागमोभवति ।
क्रिशिवाक्रिष्टाक्रिशितःक्रिष्टःक्रिशितवान् क्रिष्टवान् क्रिष्कविदाथनर
त्पस्मक्रायांविकल्पःसिद्धःतिष्टायांयस्मविभाषेतिप्रतिषेधःप्राप्नोतिक्रिषाउपता
पइत्यस्मनिष्टायांचनित्यमिडागमःप्राप्नोतितिक्ताग्रहणंकियते मृडश्च मृडश्च
धातोःक्रानिष्टयोःगाउडागमोभवतिसदिवाप्तवाप्तोतिपवितःसोसोतिमृतःप

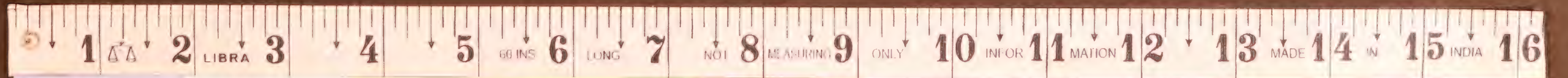

वित्तवान् वसतिस्तयोरिदं वसतेः क्षयेऽप्युक्तातिष्ठयोः वा इडागमो भवति उचिन्ना उ
 चितः उचितवान् क्षयिन्ना क्षोधिन्ना क्षयितः क्षयितवान् सतीति विकरणोतिर्दृष्टा
 र्थमेव वसेत्सदा तन्नादेव भवितव्यमिदं पुनरिदं ग्रहणोति त्पार्थं श्रुतेः पूजायाम् श्रु
 चेर्थात्तोः पूजायामर्थे क्तानिष्ठयोरिडागमो भवति श्रुतत्वा ज्ञानं सहाति हव्यमिति श्रु
 चित्वा श्रुत्पुत्रवः उदितो वेति क्ता प्रत्यये विकल्पः प्राप्तो निष्ठायां यस्य विभाषेति प्र
 तिषेधः श्रुचितो गुरुः पूजायामिति किम् उदकं मुदकं कृपात् उद्धृतमित्यर्थः ल
 भो विमोहने लभो विमोहनेर्थे क्तानिष्ठयोरिडागमो भवति लभित्वा लोभित्वा ल
 भित्वाः केशाः विलभितः सीमन्तः विलभितानि पटानि विमोहनमाकुलीकरणं
 तत्र क्तायां तीषसह लुभेति विकल्पः निष्ठायां यस्य विभाषेति प्रतिषेधे प्राप्ते वच
 नम् विमोहनमिति किम् लब्ध्वा ब्रह्मलः लब्ध्वा लभित्वा गाल्मेयथा प्राप्तमेव नृत्रः
 श्वाः किं नृत्रश्चिद्वेतयोः धातो क्ता प्रत्यये परतः इडागमो भवति जरित्वा जरीत्वा ब्र
 श्चिन्ना नृत्रेत्यस्य व्युत्पत्तिरिति प्रतिषेधः प्राप्तः ब्रह्मेश्वरुदित्वादिकल्पः क्ताग्रह

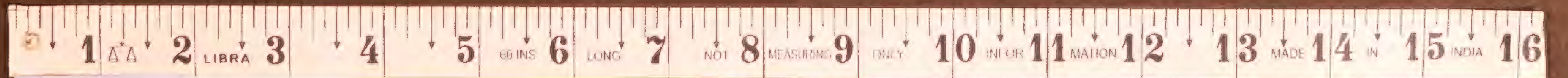

का.
वृष
५६५

एनिष्ठातिवृष्यर्थ उदितोवा उदितोधातोः क्ताप्रत्ययेवाडडागमोभवति शसणा।
भ्नाशमितातसतान्नातमितादमुदान्नादमिताश्रमशान्नाश्रमिताभ्रमुधान्नाभ्र
मिता मेमिचक्रतश्चतत्कुदत्तदन्तः अर्थधातुकेसकारादौकृतश्चतत्कुदत्त
दन्तदत्तेभ्योधातभ्योवाडडागमोभवतिकृतकर्त्तृतिप्रकर्त्तृति चिकृत्सति
कतिष्ठातिप्रकानिष्ठात चिकतिष्ठातिचिकतिष्ठाते चतत्कर्त्तृतिप्रचर्त्तृतिचिष्
त्सतिचर्त्तृतिप्रवर्त्तृति चिचर्त्तृति च्कृदकर्त्तृतिप्रक्कर्त्तृतित्सतितदि
ष्ठातितत्सतिप्रतत्सति प्रतदिष्ठातितदिष्ठाति न्तनत्सतिप्रतत्सति नर्त्तृति
तिप्रनर्त्तृति नितर्त्तृति सदतिकिम नन्तिता अमिचोतिकिम अनन्तीत
गमेरिदपरसैपदेषु गमेपीतोऽभकारादौग्रार्थधातुकेपरसैपदेषुडडागमोभ
वति गमिष्ठातिप्रगमिष्ठात जिगमिष्ठातिगमेरितिकिम स्पेत्सतिइउग्रहाति
त्पार्थपरसैपदेष्वितिकिम संगमीष्टसंगमीष्टमंगोष्ठातेसंजिगामते अथिजिगो।
मतेसंजिगमिष्ठातेअथिजिगामिष्ठातेगमेनिदेशास्पाज्जुतिगमांसनीतिशीर्यतेष्टा

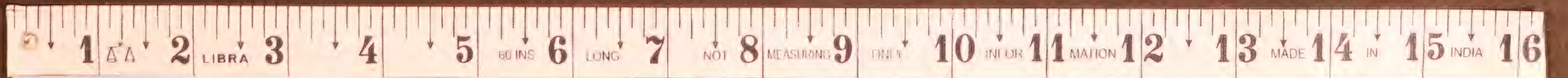
त्मनेपदेनसमातपदस्यस्यगमेरयमिडाभामोतेषोतेमृत्युसर्वत्रेष्वातेकृत्यपिहिभव
 तिपरस्मैपदेल्किवसंगमिपिताश्रयिजिगमिपिताव्याकराणस्यजिगमिषत्तमिति
 पदशेषेपुनरिदंदर्शनात् गस्यपलक्षणापरस्मैपदग्रहणम् परस्मैपदेषुयोगसिद्ध
 पलक्षितःतस्मात्सकारादेरार्थधातुकस्यड्भवतीतिस्मतेनसंज्ञिमामिताश्रया
 जिगमिताव्याकराणस्येतिभवितव्यम् नह्यश्चतर्भ्यः वृतादिभ्यश्चतर्भ्यतउत्तर
 ससकारादेरार्थधातुकस्यपरस्मैपदेषुड्डागमोतभवतीतिवृत्तवत्स्यतिश्रवत्स्यत
 विवृत्सतिवृथुवत्स्यतिश्रवत्स्यतवि विवृत्सति श्रुथुशत्स्यति श्रुशत्स्यतशिश्रत्स
 तिस्यन्मृत्स्यत्सतिश्रुत्स्यत्सत मिस्यत्स्यतिचतर्भ्यइतिनवक्तव्यम् वृत्कराणहितत्र
 युतादिपरिसमास्यर्थंक्रियतेकृप्रसामर्थ्यवृद्धितितेदेवयदिहृतादिपरिसमास
 मपिविज्ञायतेनकिंचिदतिष्ठंप्राप्नोतिनत्क्रियेतस्यलेहृदिस्त्रुदाणमन्तरंगमपि
 विकल्पप्रतिषेधोयथावायतेतिचतर्ग्रहणानह्नितात्पर्येणस्यदेर्निर्वापितोभव
 तिपरस्मैपदेचित्येववर्तिष्यतेश्रवर्तिष्यतीववर्तिष्यतेमृत्राणांस्मैपदेनसमातप

का.
ब्र. प्र.
५६५

दस्यादिशगमदृष्टतेयमत्रप्रतिषेधः कृत्यपिहिपरस्मैपदेलुकिचप्रतिषेधोभवतिदि
भूतितादिभूतितम दिभूतितम दिभूतितम विभूतितम विभूतितम विभू
तितम विभूतितम तामिचक्षुषः कृपेरुन्नरमतासेःसकारादेशार्थधात
कस्यपरस्मैपदेपरेदुडागमोतभवति कल्पासकल्पातिश्रुकल्पात चिल्किमा
तिचिल्किमिष्यतेक्रियेरप्यात्मनेपदेनममानपदस्यादिशगमदृष्टतेयमत्रप्रति
षेधः कृत्यपिहियरस्मैपदलुकिचप्रतिषेधोभवतिविल्किमिताविल्किमितेविल्कि
मितम विल्किमितमिति अवस्यामकल्पानिर्दोतित्यम तामौयेतितानिर्दो
पातवः अजन्ताः तेभाः तासाविवर्षलितेदुवतियाताययायवेताचिवेश्यतेतानि
नेयहोताजहोय अवर्तितिकिम भेत्ताविभेदिशतास्वमितिकिं लूना अलविष
ययलीतिके याताययिवययिममृतिरुग्रहणेतित्यमित्यनेनविशेषणार्थे तित्य
ग्रहणंकिम विधोताविधविधविधविज्ञातासौविभाषितः शलितित्यमितरागमो
भवतितप्रतिषेधः तासदितिवतितिर्दमाः तामौमतः शलौप्रतिषेधार्थः योहितासा

दि.

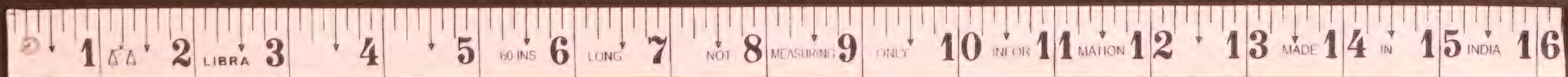

वसन् असन्नाशित्यानिद्र तस्यप्रतिषेधोतभवति नचसिचिउदसिविचिउत्तरसू
 त्रेपिताखदितिवर्तते घटादेशो हिचसिवेमादेशाच्चवयिःतासौतास्तिनपदेशोत्तरः
 उपदेशोपायात्तरकारवान् तासौनित्यानिद्र तस्मात् तासाविवथालिरुडागमोन
 भवति अन्ताशशकूपजायपकूयसादयष्टउपदेशादीतिकिम धृष्टीवकपिथयत्तत
 इतिकिम गद्धारगथिव अन्तोभारद्वाजस ऋकारवाद्वातोःभारद्वाजस्यादार्थ
 स्पपतेततासाविवतित्पमतिदःथालिरुडागमोनभवतिस्मन्नासस्मन्नाधुनादधुन्य
 कन्याचकन्यसिद्धेसत्पारेभोनियमार्थःततएवभारद्वाजस्यनात्यस्मात् ययिथ
 मयिथयेचिथशेकिथतदयमर्थोत्तर्वयोर्योगयोर्विकल्पःतपरकरणंजाकारान्त
 निद्रमर्थं तथाहिस्मतिविथर्थमेतत्स्यात् वभूताथतऊजस्वरत्नववत्थेतिसास
 र्मेतानिनिपात्यन्तेनिगमेविषयेतिगमोवेदःवभूयतेहिहोताप्रथमेवभूयवभू
 योतिविभाषायाम् तततयेनान्तरिक्षम् उषाततत् अमेतिषेतिभाषायाम् न
 रत्स्यातेदक्षिणामिन्द्रहस्तम् जग्दहिमेतिभाषायाम् ववत्यवेहिज्योर्धितयाम् ।

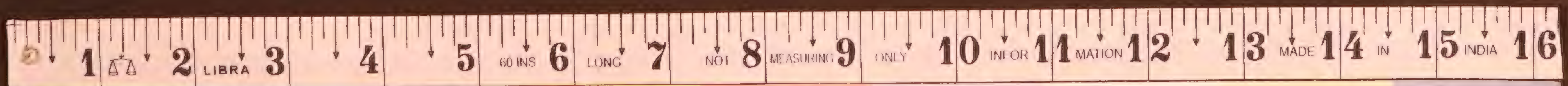

का.
वृ प्र
५६६

वदत्यनेह ज्योतिषाम् वदतिषेति भाषायाम् विभाषास्तजिह्वेषः स्तिगिह्वेषः
त्येतयोः शलि विभाषा दृश्यामो भवति सस्वष्टमसर्जिश्च इदृष्टदर्शिश इत्यन्तानि
स्य सतीनाम् अन्तियन्ति वा यतिदृष्टेतेषां शलिदृश्यामो भवति आदिश्यादिश्या संय
यि यने नरो यो लिटोति आत्प्रतिषेधः अतिव्यत्योः अतो भारद्वाजस्येति नित्यमा
दिकल्पः अत्रैर्यति त्पे प्रतिषेधः तत्रेदुहणं विस्पष्टार्थम् विकल्पविधाने हि अ
न्तियतिग्रहणमनर्थकम् प्रतिषेधविधाने भान्तिग्रहणमिति नित्योयमिति विधिः
इदृष्टग्रहणमन्तरेणापि शक्यते वित्तान्तम् वस्वैकोचसाम कृतद्विर्वचनात्तामेका
वां धातूनामाकारान्तातोचमे शुबसादिद्रागमो भवति आदिवान् आशिवान्
एचिवान् शोकिवान् धाताभ्यामयोः एकादेशो कृते एवाभ्यासलोपयोः कृतयोः
कृतद्विर्वचनात्ते एकाचो भवन्ति आत् पपिवान् उस्थिवान् च सजकिवान् मि
हसत्पारंभोनियमार्थः एकाचसामेव वसामिद्रागमो भवति वभिद्वात् चिकिदा
न् वभूवान् कारित्वनियमात्प्रतिषेधाभावाद्यदृष्टप्रसक्तस्मनियमते आदुहण

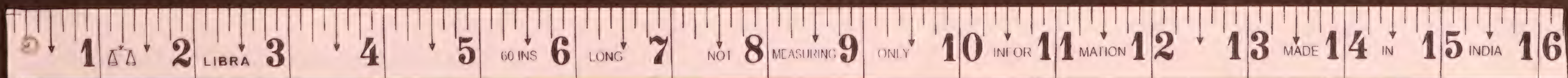

मनेकजर्थे द्विवचनेरुक्ते इति सति आतो लोपेन भवितव्यम् इति द्वातेस्तु काम्य
नेकाजप्रहणं तु लुप्ताद्यर्थमित्यमा भवितव्यम् इति द्वाचकार म्रयाष्वास्तु क्रिय
मेतथापि इति द्वातेः आर्थथातके लोपः सिद्धश्च प्रत्ययविधाविति प्रागेव प्रत्ययो
त्यत्रेकाकारेण लुप्तिरिति द्वागमस्य नतिमिच्छति इति सति भवितव्यम् चूंसेरपि
यदि प्रहणमिह न क्रियते तदा द्विवचनपरत्वाद् द्विभसोर्हं लिखेत्पुपथालोपेन भ
वितव्यम् तत्र कृतद्विवचनमेव न स्यादतच्छ्रुत्वादिह तच्च सिप्रहणा उपथालोपम
पि परत्वादि द्वागमोर्वाधते तत्र कृते गमहनजनवरचसामित्युपथालोपः कृत्य न
दीत्युपथालोपः सच द्विवचनेर्वाधति द्विवचने कर्तव्ये स्याति वद्वा वाद्भवति तेन न हि
वानिति सिध्यति विभाषागमहनविटविषाम गमहनविटविशद्व्येतेषां धातूनां
वसाविटामो भवति विभाषागमः वागित्वान् जगन्वान् मनोधातो रिति मकारस्य
नकारागमः रुतः जघ्नवान् जघन्वान् विटविविडिवान् विविहान् विशविदि
शवान् विविशान् विभाषासहचर्यादिह विटसौदादिकस्य लाभार्थं स्पष्टं

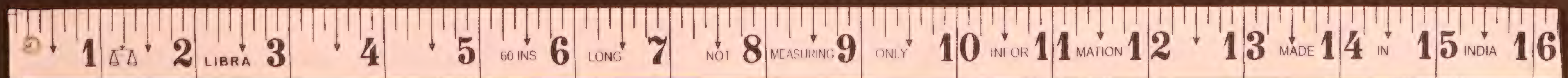

का.
हृप्र.
५९७

ज्ञानार्थस्य तत्तित्पेविविधानित्येव भवति दृशे श्रेति वक्तव्यम दिदृशि यात्र दृष्ट्या न
सन्ति स सति वा सम सन्ति स सति वा समिति निपात्य ते सति पूर्व स्प सेनातेः अजेता प्रिम
नि स सति वा सम इडागमः पक्षाभ्यामलोपाभावश्च निपातनात् सति पूर्वा दत्यत्र से
ति वा समित्येव भवति रुद्रतोः स्प रुकारात्ता नां हने च स्पे इडागमो भवति करिष्य
ति रु रिष्यति रुक्तेः रु ति ष्यति स्व न ते वेद्वाटतः स्पे विप्रतिषेयेन स्व नि ष्यति अजेः सि
चि अवेः सिचि इडागमो भवति आजीत आं जिष्ठाम् आं जिष्णु सिवीतिकिस मभं ऊरू
दितादिभाषे इ भवति स्तसभूजः परस्मैपदे सु स्तसभूज इत्येतेषां सिचि इडागमो भ
वति परस्मैपदे परेस्तु अस्तावीत स अस्तावीत भूज अथावीत परस्मैपदेशितिकिस अ
स्तोष्ट्र असाष्ट्र अयोष्ट्र अयवि यम र मन मातांसक इत्येतेषां संज्ञानामकारात्ता नां
दमुगागमो भवति परस्मैपदे परे सिचि इडामञ्च भवति यम अयं सीत अयं सिष्ठाम्
अयं सिष्णुः रम व्यंसीत व्यं सिष्ठम् व्यं सिष्णुः अयं सीत अयं सिष्ठाम् अयं सिष्णुः अका
रात्ता ना अने सिष्णुः यमादीनां हलन्त लक्षणायाद्बहिः प्राप्नोति सानौतीति प्रतिधि

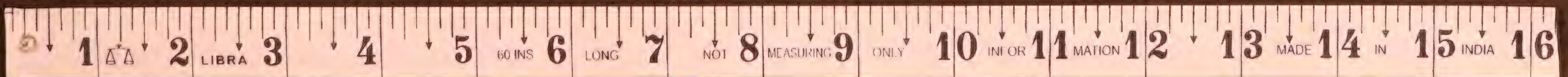

धतेपरसौपदेष्टितेव अयंस्तुप्रोस्तुनेस्तु सिंष्टुं जगोसनि सिंष्टुं अयं
 अश इत्येतेषां सति रुद्रागमो भवति सिं सिंष्टुं विषते अयं विष
 ति अंज अंजिजिषति अश अंश शिषति किं अयं च भूः किं रादिभ्यः पंचभ्यः
 रुद्रागमो भवति कृचिकरिषति अंजिगरिषति रुद्रादिभ्यः पंचभ्यः
 पते प्रच्छ पिष्टच्छिषति पंचभ्यः इति किं सिंष्टुं तति किं रादिभ्यः पंचभ्यः
 तिविकल्पः प्राप्नोते वेति वास्येदः दीर्घत्वे मेव कलि रुद्रादिभ्यः सार्वधातुके
 रुद्रादिभ्यः पंचभ्यः उत्तरस्य वलादेः सार्वधातुके स्य रुद्रागमो भवति रुद्रादि
 स्य स्वपिति स्य सिति प्राणति सति पंचभ्यः इत्येव जगति सार्वधातुके इति
 किं स्वप्नावर्णादेवित्येव रुद्रादिभ्यः इति सः इति उत्तरस्य सत्येन स्य सार्वधातुके
 स्य रुद्रागमो भवति ईशोषे ईशोषे ईदृजतो धेव ईदृजत इत्येताभ्यामत्र स्ये इत्ये
 तस्य सार्वधातुके स्य सत्येन स्य च रुद्रागमो भवति ईदृधे ईदृधम ईशोषे ईदृध
 जनिषे जनिषुम जनिषे जनिषु जनीयादभीवदत्येतस्य कान्दसत्तात् स्य नो लुक्

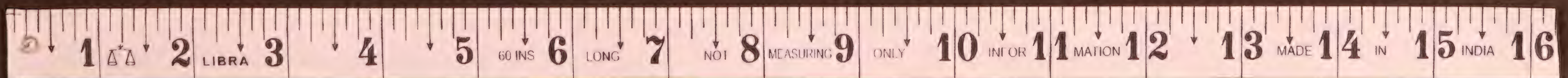

का.
बृ. प्र.
५९८

उपधा लोपाभावञ्जनजननद्वयेतस्यापि सविकारणाम्प्रहणमेवेत्येते तस्य व्य
तिजतिधेइति भवति धेशास्त्रेइषेयपिरुभाइषोतेइरीशोधेइरीशधिमिति तदर्थे के
विहीइजनाः धेवेति सूत्रपठन्ति तत्राकारादेः सेशास्त्रस्य सूत्रपवापादानात् च श
ब्दइरीशरत्नकर्षणार्थे विधीयते इरीशजनोनामेधयोरिति च नैकमेव सूत्रपठन्ति
विचित्रासूत्रस्य कृतिः पाणिनेति धेइति कृते टेरस्य प्रहो लडि धिमिति न भवे
तयामिहो लोडि पुनरेकदेशाविकृतमनन्यद्भवतीति भावित्यम लिङः सलो।
पोतन्त्यस्य सार्वधातुके यो लिङ् तस्मात्तन्त्यस्य सकारस्य लोपो भवति कः पुनरन्त्ये
लिङः सकारः यासुटसोयुटसुटाम कुर्यात् कुर्याताम् कुर्युः कुर्यीत कुर्यीयात् क
वीरन् अतन्त्यस्येति किम् कुर्युः कुर्याः सार्वधातुक इत्येवाक्रियास्ताम् क्रियासुः
कृषीष्टकृषीयास्ताम् कृषीरन् अतो येयः अकारान्तदेशादुत्तरस्य सार्वधातुक।
स्याद्वयेतस्य दृय् इत्ययमादेशो भवति पवेत् पवेताम् पवेयुः इत्येतस्य पठन्ता
दिति पररूपं बाधितम् अत इति किम् अत इति किं चित्तयात् तपरकराणाम् किम्

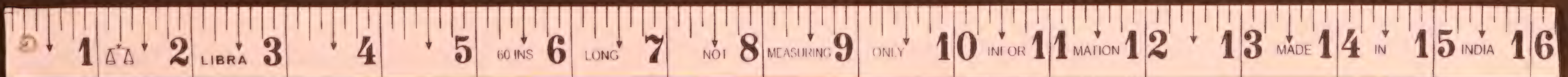
याया सार्वधातुक इत्येव विकीर्णात् विकीर्णास्ताम् विकीर्णासुः तन्वात्रातो लो
 पेन भवितव्यं पचेदित्यत्रापि तर्हि अतो दीर्घो यदीति दीर्घत्वेन भवितव्यम् तदनेनात्र
 एषं विधत्तं वाधित सच दीर्घं स्यात्ततोऽपि स्यात्पि बाधकः स्यात् स्यादेतदेवम् यदी
 दीर्घः सार्वधातुके विधीयते अथ ततः टि विधीयते तदा तयेन नाप्राप्तिन्यायेन दीर्घः।
 सैव वा स्यात् तपुनरतो लोपस्येति अत्र भक्ति कोतिर्देशः यादृशियदृशित्वा घृष्टो
 तिर्देशो यलोपस्य सिद्धत्वं मनाश्चित्वा ह्यणः सौत्रेण निर्देश इति आतोऽङितः अका
 रान्तस्य इदं वयवस्याकारान्तादेगादुत्तरस्य इत्ययमादेशो भवति पचेते यजेते य
 चेश यजेथ पचेथाम यजेथाम सार्वधातुकमपि दित्यत्र सूत्रे इति तीव्रिहृदिति नां गी
 क्रियते पूर्वसूत्रेण वञ्चुञ्जुद्विषतीति प्रसिद्धये तथा गीकरणम् आत इति किम् पच
 न्ति यजेन्ते इति तर्हि किं पचावेहे पचामहे अत इत्येव मिमांसे मिमांसे आनेमक
 आनेपरतः आस्यातः समागमो भवति पचमानः यजमानः अकारमात्रमन्त्रो यम
 क अउपदेशप्रहृतो न च गृह्यत इति अउपदेशादिति लसार्वधातुकमन्त्रदातृत्वं

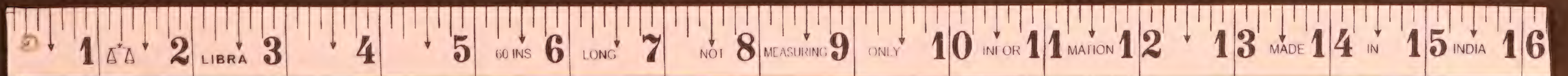
का.
वृष

५९८

वतियेवमौडिजरीतिअयम्पविधिःआप्रोतितपरतिदेशात् तभविष्मतिमकिमति
अथर्षमात्रोभवतीतिलसार्वधातकमतदाततमपितर्हितप्राप्रोतीतिनैषदोषःउप
देशग्रहणतत्रक्रियतेनोपदेशादृर्धसत्पिकालभेदेभवितव्यम् तथापिपचावःप
चामःइत्यत्रभवति इदामः आसउत्तरस्यात्सर्दकारआदेशोभवतिआसीनोयज
ते अष्टनयाविभक्तौ अष्टनित्येतस्यविभक्तौपरतःआकारादेशोभवतिअष्टाभिः
अष्टाभ्यःअष्टानाम् अष्टासुविभक्तावितिकिम अष्टतम अष्टता आइतिव्यक्तिनिर्दे
शोयाआकृतिनिर्देशोतत्तकारस्यस्थानेअन्तनासिकःस्यात् विकल्पेनायमाकारो
भवतीत्येतज्ज्ञापितम् अष्टनोदीर्घादितिदीर्घग्रहणात् अष्टाभ्यइतिडौशा कृत्वा
कारनिर्देशात् तेनाष्टाभिःअष्टभ्यइत्यत्रापिभवतितदन्तविधिश्चात्रेष्टतेप्रियाअष्टौ
यस्यप्रियाष्टाइतिप्रियास्यादिति रायोहलि रैइत्येतस्यह्लादौदिभक्तौपरतःआका
रादेशोभवतिराभ्याम् राभिःहलीतिकिम रायोरायःविभक्तावितिकिम रैतम रैता
युष्मदस्मदोरनादेशो युष्मद् अस्मद् इत्येतयोःअनादिष्टायाविभक्तौपरतःआकारा

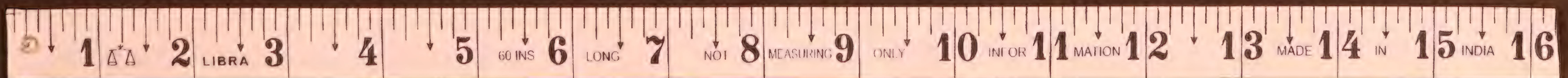
देशोभवति युष्माभिः अस्माभिः युष्मासु अस्मासु अनादेशादितिकिम् युष्मत् अस्मात्
 हलीत्यधिकारात् अणत्रनस्यात् उत्तरत्र अनादेशाप्रहणानप्रयोजनम् योदीतितदि
 त्वेवक्रियते द्वितीयायोर्व द्वितीयायोर्वविभक्तौ परतः युष्मदस्मदोः आकारादेशोभ
 वति ताम् माम् युवाम् आवाम् युष्मान् अस्मान् आदेशार्थवचनम् शोभान्तरितिनका
 रः प्रथमायाश्चद्विवचनेभाषायाम् प्रथमायाश्चद्विवचनेपरतः भाषायां विषये युष्म
 युष्मदस्मदोः आकारादेशोभवति युवाम् आवाम् प्रथमायाश्चद्विवचने पुवायोः आव
 योः द्विवचनरितिकिम् तम् अहम् मयम् वयम् भाषायामितिकिम् युवंवस्माणि
 वमाथे योचि अजाहोविभक्तौ परतः अदादेशो युष्मदस्मदोः य आकारादेशोभवा
 तित्वयामयात्तयिमयि युवयोः आवयोः अचीतिकिम् युवाभ्याम् आवाभ्याम् यु
 ष्मदस्मदोः अदादेशोऽप्यवत्तद्भक्तिसद्भक्तौ शेषलोपः शेषे विभक्तौ युष्मदस्म
 दोः लोपोभवति कश्च शेषः यत्रकारो यकारश्चतविहितः पंचम्याश्चतर्थ्याश्चषष्ठी
 प्रथमयोरपि यस्याद्विवचनान्यत्रतेषु लोपोविधीयते तम् अहम् मयम् वयम् त

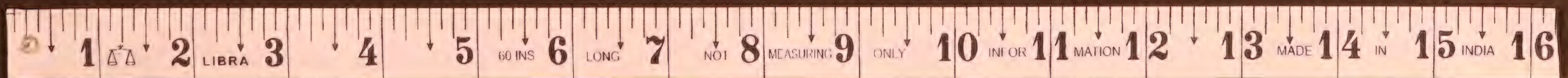
का.
वृष.

५१

भे मत्तं युष्मभ्य युष्मभ्यं तत् मत्तं युष्मत् युष्मत् तवमम युष्माकम् युष्माकम्
शेषग्रहणं विस्पष्टार्थं शेषलोपेकृतिस्त्रियांटाप्रकसावभवति तद्वाहणी अहंवा
हणीति मत्रिपातलक्षणो विधिरिति तत्रेति द्विचातेस्पति अलिंगे वा युष्मदस्मदीके
चित् शेषं टिलोपमिच्छन्तिकथं वक्ष्यमाणो देशोपेक्षः शेषः ते वा देशा मपर्यन्त
स्पतेन मपर्यन्ताद्यो न्यस्म शेष इति तत्रायं लोप इति मपर्यन्तस्य मपर्यन्तस्येव
मधिकारः यदित् रुध्मन्त कमिष्णामः मपर्यन्तस्येतेवं तद्देदित्यम् वक्ष्यति युवा
वौदिवचने युवाम् युवाम् मपर्यन्तस्येति किम् युवाकामावकासिति साङ्गस्यमा
भूदिति वामावेकवचने त्रयामयामपर्यन्तस्येति किं सर्वस्यमाभूदिति तत्राचसति
भूमयोरकारस्य यादीति यकारेकृते अतिष्ठं रूपं स्यात् मान्तस्येतेवं सिद्धे स्मृत्यपरि
ग्रहणं कृतम् अविद्योतनार्थं तन्मान्ते माभूद्यदा तदा एतयोः कृपिमा तत्र विद्य
ते युष्मदस्मदोः स्याति वत्तं चोणरुक्कौलप्रज्ञात्रविद्यते युवावौदिवचने दिववचन इत्य
त्रार्थग्रहणं दिववचने ये युष्मदस्मदोऽर्थार्थभिधानविषये तयोः मपर्यन्तस्य स्याने युव

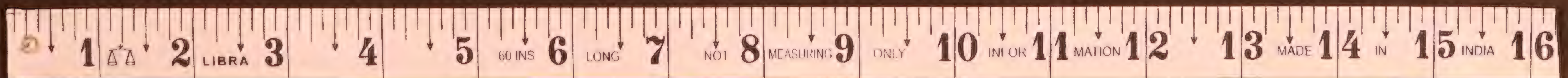
आब्रह्मणेतावादेशोभवतः युवाम् आब्रह्मणे युवाभ्यां आब्रह्मणे युवयोः आब्रह्मणे यदा
 समासेऽर्थे युष्मदस्मदीभवतः समासार्थतत्पसंगत्तादेकवचनेवाभवतितदापियुवा
 वावौभवतः यदिताहौसावित्पादेशान्तरेणानवाप्यते अतिकान्तेयुवाम् अतियु।
 वाम् अत्पावाभ्यां अतिकान्तेनयुवाम् अतियुवया अत्पावया अन्तिकान्तेः युवा
 अतियुवाभिः अत्पावाभिः अतिकान्तेभ्योयुभ्यां देहि अतिश्रवतम् अत्पावाभ्याम् ।
 अतिकान्तात् युवाम् अतियुवत् अत्पावत् अत्पावाकम् अतिकान्तेयुवाम् अति
 युवयि अत्पावयि अतिकान्तेषु युवाम् अतियुवाम् अत्पावाम् तादादीनां विष
 येपरत्वात्पवभवन्ति अतिकान्तोयुवाम् अतितात् अत्परम् अतिकान्तायुवां
 अतिपूयम् अतिवयम् अतिकान्ताययुवाम् अतितभम् अतिमत्पम् अतिका
 न्तस्ययुवा अतितव अतिमम् यदात्र युष्मदस्मदी एकवचनवद्भवयोर्वर्तते समासार्थ
 स्तद्धिते तदा युवावौ न भवतः अतिकान्तौ वाम् अतिताम् अतिमाम् अतिकान्तो
 युष्मान् अतियुष्मान् अतिस्मान् एवंनेयम् सूयवयोजसि युष्मदस्मदाः मय्यन्त

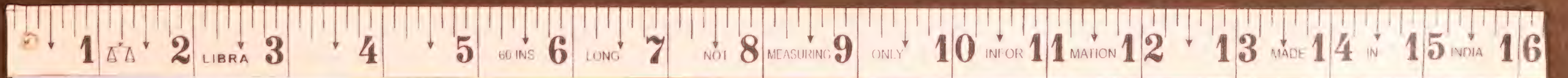
का.
वृष.

५७१
५७२
५७३

स्यजसिपरतःपुयवयदत्तेतावादेशोभवतःपुयम परमपुयम परमवेयं अतिपुयं
अतिवयम ताहोमो मपर्यन्तस्यपुष्पदस्सदोःसौपरतःतम अरुम परमतमपर
माहम अतितम अत्यरुम तभमसौदृयि मपर्यन्तस्यपुष्पदस्सदोःतभमस्य
दत्तेतावादेशोभवतःदृयिपरतःतभमस्यम परमतभं परमस्यम अतितभं
अतिस्यम तवममौदृमि मपर्यन्तस्यपुष्पदस्सदोःतवममदत्तेतावादेशोभव
तःदृसिपरतःतवममपरमतवपरमममअतितवअतिमम तामावेकवचने प
कवचनदत्तार्थनिर्देशःएकवचनेपुष्पदस्सदीपवार्थाभिधानविषयेतयोःमपर्यन्त
स्यस्थानेतमदत्तेतावादेशोभवतः ताम माम तयामयाःतत मत तयिमयि य
दामामासेपकार्येपुष्पदीभवतःसमासायस्यतत्संख्यताद्विवचनंबहुवचनंबा
भवतितदपितमोभवतःआदेशान्तराणोताहोमाचितेवसादीनोविषयेसर्ववि
प्रतिषेधेततपेवेष्टतेअतिकान्तस्त्वाम अतितम अत्यरुम अतिकान्तोताम अति
ताम अतिसाम दत्तेवमायुदाहृतव्यम प्रत्ययोत्तरपदयोश्च एकवचनदत्त

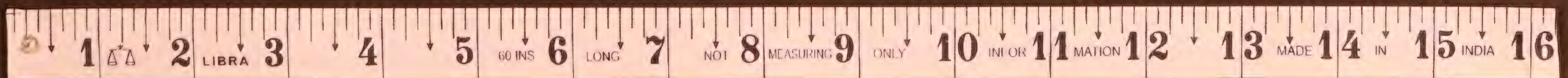

वर्तते प्रत्यये उत्तरपदेशो भवतः एव वर्तते वर्तमानयोः पुष्पदम्भयोः मपर्यन्तस्य तस्य
तेतावादेशो भवतः तवायं नदीयः समायं मदीयः अतिशयने तत्रो मत्रः तामि
कृन्तिमामि कृन्तिनयति मयति तमिवाचरति नयते मयते उत्तरपदेशत्पुत्रः
मत्पुत्रः तत्रायः मत्रायः एकवचन इत्येव पुष्पाकमिदं पुष्पदीयम् अस्मदीयः पु
ष्पाकं पुत्रः अस्माकं पुत्रः पुष्पत्पुत्रः विभक्तावित्पथिकारात् पूर्वोयोगः विभक्ता
वेवततो न्यत्रापि प्रत्यये उत्तरपदे च यथा स्यादित्ययमारभः तत्र वा ण्यन्तवर्तितीवि
भक्तिरक्तिरक्तिरस्मा मेवादेशो भविष्यतः तद्वशात्कुलकात् सभविष्यत्तम वरिह
रंगोलक अन्तरंगावादेशो तौ प्रथमं भविष्यतः तदेव ह्यदेशविधानं ज्ञापक
मन्तरंगानां विधीन्यहिरंगोलनाथित इति तेन गोलवाथित इति तेन गोलमा
न्त्रियौ स्य गोलमन्त्रिय इत्येव मादौ न मागमादितिलकावाप्येत एवैव सति नाहो
सावित्येव मादयोऽपि प्रत्ययोत्तरपदयोरादेशात् भवन्ति त्वं प्रथानमेषात् तत्पुथा
नाः अयं पुत्रा अस्मत्पुष्पत्पुत्रः अस्मात्पुत्रः तभ्यं हिते न हितम् सहितम् तव पुत्रः

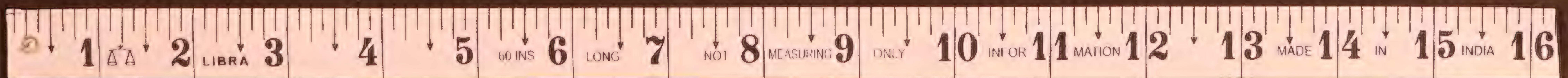

का.
बृ. प्र.
५२४

तत्पुत्रः समपुत्रः सत्पुत्र इति अथ किमर्थं मेषामेव तादादीनां वापत्तार्यमेतत्र विज्ञा
यते लक्ष्यस्थितये च याजाय कार्यं हि पतस्मि वहुतरमिष्टं संगृह्यते विचतरोः सि
योतिस्तु चतस्र विचतस्र इत्येतयोः स्रियो वतमानयोः तिस्र चतस्र इत्येतावो देशौ
भवतः विभक्तौ परतः तिस्रः चतस्रः तिस्रभिः चतस्रभिः स्रियामिति किम् त्रयः च
त्वारः त्रीणि चत्वारि स्रियामिति चेत् विचतरोरेव विशेषणं तो गस्येतेन यदा विचतः
शब्दो स्रियामेवं तल्लिङ्गान्तरे तदस्मादेशौ भवतः प्रियास्तिस्रो स्रियास्तिस्रः प्रिय
तिस्रा ब्राह्मणप्रिय तिस्रो प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्र ब्राह्मणकुल प्रिय तिस्रः प्रिय
तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय तिस्रः प्रिय
भावस्य वदति रंगलक्षणात् यदा विचतः शब्दो लिंगान्तरे स्रियामेवं तदादेशौ न
भवतः प्रियास्तयो स्रिया ब्राह्मणाः प्रियां जितीण्यस्याः स्रियतिः प्रिय त्री प्रिय त्रयः ति
रभावे संज्ञायाम् कस्यप्यसंख्यातम् तिस्रका चतस्रका प्रायुदातवन्ति पातने कर्त
व्यं चतस्रः पश्यति अत्र चतस्रः शसीत्येव सरोमाभूत चतस्रणामित्यत्र यद्विचत

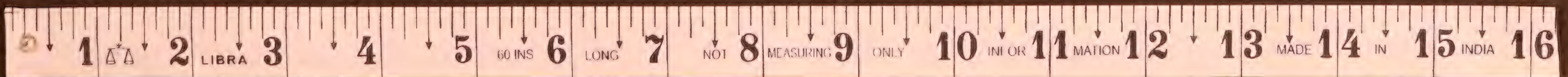
भौह्लादेवितेषपवसरोभवतिह्लादेर्ग्रहाणसामर्थात् निपाततस्वरोवाधते अ
 चिरऋतः तिस्रचतस्रइत्येतयोः ऋतः स्यात्तेरेफादेशोभवति अजादौनिभक्तौपर
 तः तिस्रस्तिश्रुतितिस्रः पशुपचतस्रस्तिश्रुतिवतस्रः पशुपप्रियतिस्रश्चातयप्रिय
 तिस्रः सुम प्रियचतस्रः सुम प्रियतिस्रतिदेहिप्रियचतस्रतिदेहिपूर्वसवर्णोत्तदि
 सर्वनामस्थानगुणानामपवादः परमपिहिदि. सर्वनामस्थानगुणापूर्वविप्रतिषेधे
 तर्थायते अचीतिकिम तिस्रभिः चतस्रभिः ऋतइतिकिम तिस्रचतस्रोः प्रतिपमर्थ
 मन्थथाहितदपवादः स्त्रियां चित्तसोरेवायमादेशोविज्ञायते जरायाजरमन्थतर
 स्याम जराइत्येतस्यजरसादेशोभवति अन्त्यतरस्याम् अजादौविभक्तौजरसादन्ताः
 शीर्यन्तेजरयादन्ताः शीर्यन्तेजरसेत्तापरिदद्युः जरयेत्तापरिदद्युः अचीत्येवजरा।
 भ्याम् जराभिः तसोजरसादेशोविप्रतिषेधेन अतिजरसिब्राह्मणकुलातिरुहा
 तिजरसंब्राह्मणकुलपशेपतिलगापवादसंभावेनवाधते असंभावोपिपरत्वाजर
 सादेशोननचपुनर्लक्षासं प्रवर्ततइत्येवभवति अतिजरंब्राह्मणकुलेतिश्रुति।

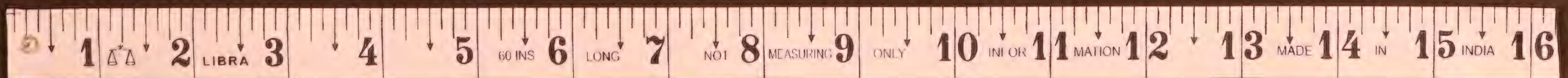
का.
द्व.प्र.

५७५

अतिजैरैरिति च भवितव्यं गोतदीयमिदं मंतं सत्रिपातलक्षणे विधिरनिमित्तं तद्विद्या
तस्येति श्रुत्येतन्नित्यतादस्याः परिभाषायाः अतिजरसैरिति भवितव्यमिति मन्यन्ते
तदादीनामः तदुद्गतेवमादीनां शब्दानामकारोदेशो भवति विभक्तौ परतः तदेस्यः
भ्योत्ते तद् सः तौते एवयद् एतद् इदम् द्विदौ द्वौ द्वाभ्यां द्विपर्यान्तानामिदमत्र
मिष्यते इह न भवति भवतु भवान् संज्ञो यस्य जने भूतास्तदादयः पादो देवपर्युदस्ताः
इतीह न भवति तदोतदः अतित्यद् अतित्यदौ अतित्यदः तदादिप्रधानेन न भवति प
रमसः परमतौ परमते किमः कः किमित्येतस्य विभक्तौ परतः क इत्ययमादेशो भ
वति कः कौ के साक् स्यायस्यमादेशो भवति कः कौ के तेनाकार एव किमो न विधीय
ते कृतिहोः तकारादौ हकारादौ व परतः किमः क इत्ययमादेशो भवति कृतः कृ
चक्रुः क्वाति अतित्यस्य विभक्तौ परतः किमः क इत्ययमादेशो भवति कृगमिष्य
सिक्कुभादयस्यमादेशान्तरवचनमोर्गुणानि वृत्त्यर्थं किमेतदिति च प्रत्ययान्तरं न
विधीयते साव्कार्यम् तदोः सस्मावनन्त्ययोः तदादीनां तकारदकारयोरनन्त्य

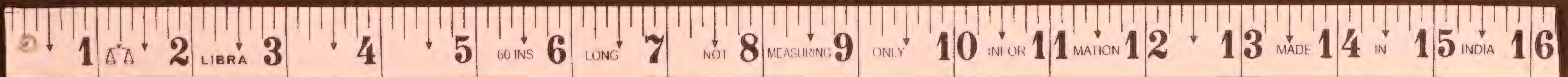
योःसकारादेशोभवति सौपरतः तमस्यः तदसः पतदु पषाः अदस अमौ अनंतयो
 रितिकिमहेसहेसा अदसडौसलोपश्च अदसः सौपरतः डौकारादेशोभवति सौ
 चलोपोभवति अमौडौतं प्रतिषेधस्माकः कात्तामाडुतंचवक्तव्यम् यदावप्रति
 षेधस्तदासकाराडुतरस्योतंभवति अमकौ अमकः उत्तरपदभूतानां तदादीनां
 कृतसंबन्धीनामादेशोवक्तव्यः परमाहम् परमायम् परमानेत अदससोन्मादौ
 त्वेकिंसलोपोविधीयते हस्त्राज्ञपते संबुद्धिः नरुलः प्रकृतेरितम् आपपतंभवेत्
 स्मिन्नफलोत्पन्नवर्तनात् प्रत्ययस्याश्चकादिनेशीभावश्च प्रसज्यते इदमोम
 सौपरतः सकारोन्तादेशोभवति इयम् अयम् इदमोमकारस्यमकारावचनेत्या
 हाद्यत्रवाथनार्थम् दश्च इदमोकारस्यस्यानेमकारादेशोभवति विभक्तौ परतः
 इमौदमम् इमौदमाम् यमौ इदमोदकारस्ययकारादेशोभवति सौपरतः इयं इत्तर
 पुंसीतिवचनात् स्त्रियामयंयकारः इदोः पुंसि इदमइदृपस्यपुंसि अयित्यमादेशो
 भवति सौपरतः अयंब्राह्मणः अनाप्यकः इदमः अककारस्यइदृपस्य अतइत्य

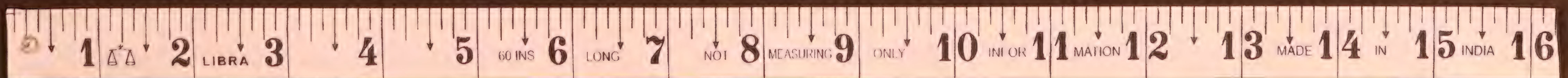
का.
वृ २

५२९

यमादेशो भवति विभक्तौ परतः अनेन अतयोः अक इति किम इम केत इम कयोः आपी
ति प्रत्याहारः तृतीयैकवचनात्प्रभृतिमपः करण हलिलोपः हलादौ विभक्तौ परतः
इदमः अकाकास इदृपस्य लोपो भवति आभ्यास एभिः पष्ठा पशुना नयं के लोन्पवि
थिरिति सर्वस्यायमिदृपस्य लोपो भवति अथवा अतोयमलोन्पस्य लोपः अताप्यक
इत्यतः अग्रहणमनुवर्तते मजेवृद्धिः विभक्ताविति तिब्रम मजेरंगस्य इकोवृ
द्धिर्भवति माघौ माघं माघं वं मजेरिति धातुग्रहणं इदं धातोश्च कार्यमप्रयमाते धातु
प्रत्यये वेदितव्यं तेन कंसपरिस्त्वा कंसपरिस्त्वरित्यत्र न भवति अचोणिति
अजन्तस्य गस्यजितिणिति च प्रत्यये परतः वृद्धिर्भवति एकस्मिन् दुलतिश्चायः द्वौ शृणु
तिष्ठावौ एकः कारः हारः णिति गौः गावौ गावः सखायौ सखायाः जैत्रमयौ जैत्रमयौ
कं जयते भौ ते अउगादयो बहुलमिति घृणा शृणौ कुमित्यत्रापि कृणा अत उपधायाः ॥
अगस्य उपधायाश्चकारस्यजिति प्रत्यये वृद्धिर्भवति पाकः त्यागः रागः पाचयति पाच
कः पाचयति पाटकः अत इति किं भेदयति केदयति उपधाया इति किमचकासयति

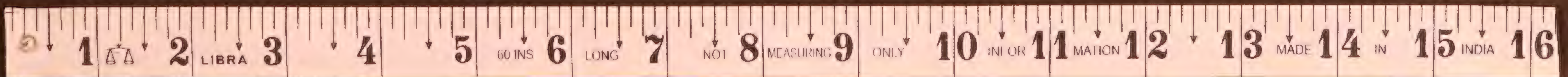
तद्वितेषु चामादेः तद्वितेषु जित्सु परतः श्रुगस्या चामादेः श्रुवः स्यात्ते द्विर्भवति न
तिगार्षः वात्स्यः पितृपुत्रावः कापटवः नाष्टो जागतरत्पा चामादेर्द्विर्भवति न
लक्षणे द्विर्वापते किति च किति च तद्वितेषु परतः श्रुगस्या चः स्यात्ते द्विर्भवति ना
दायणः चारायणः श्राविकः शालाकिकः इति भट्टवामन विरचिता या काशिका
श्रीब्रह्मसूत्रसमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ देविका शिंशपादित्यवाह्यं सूत्रं श्रुयसा
मात् इत्येतेषां संगताम चामादेरवः स्यात्ते द्विर्भवति प्रसंगे आकारो भवति देविकायां भव
मुदकम् दाविकम् देविका कुले भवाः शालयः दाविका कुलाः शालया पूर्व देविका
नाम प्राचां ग्रामः तत्र भवः पूर्व दाविकः प्राचां ग्रामतः गराणामित्तोत्रपदं द्विः साप्या
कारणव भवति शिंशपा शिंशपाया विकारश्च मसः यांशपः च मसः पलाशादेः रयंते
नपक्षे श्रुत्वा अनुदाज्ञादिलक्षणा वा श्रुत्वा शिंशपा स्यात्ते भवाः शांशपाः स्यात्ते देवाः
पूर्व शिंशपा नाम प्राचा ग्रामः तत्र भवः पूर्व शांशपः दित्यवाह दित्यौ ह ददेतापौ हे
दीर्घसंज्ञे भवो दाव्यं सत्रः श्रुयस श्रुयसि भवम प्रायसम् वहीरस्येद्वचनम् द्विर्वा

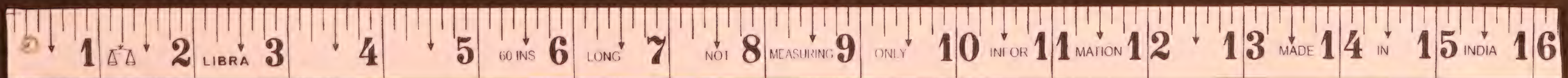
का.
दृप्र.

५७७

षयेश्चामादेःश्रवःस्यातेवहीतरस्यादकारादेशोभवतिवहीतरस्यापत्यमवेहीतारः
केचित्तुविहीतरस्यापववेहीतरमिच्छन्ति केकयमित्रयप्रलयावांवादेरियः केक
यमित्रयप्रलयइत्येतेषांमंगानांयकारादेःइयित्ययमादेशोभवतितद्धितेजितिणि
तिकितिचपरतःकेकयस्यापत्यंकेकेयःजतपदशाब्दान्त्रियादित्यञ्प्रत्ययःमि
त्रयमित्रयूनांभवेस्माचतेमैत्रयिकयास्माचतेगोत्रचरणच्छावायाकारतदेवते
सितिपुञ्जलौकिकानितत्रगोत्राणिगृह्यन्तेलोकेचक्रुषिशब्दोगोत्रमित्यभिधी
यतेप्रलयःप्रलयादागतमप्रालेयमुदकमन्मृभाभापदान्ताभापुर्वतनाभा
मैवयकारवकाराभापदान्ताभामन्त्रस्याचामादेःश्रवःस्यातेवद्विर्तभवतिता
भापुत्यकारवकाराभापुर्ववैचागमामौभवतःयकारादेकारःवकारादेकारः
यमतेभवंवैयमनमवाकरणमपीतेवैयाकरणःस्वस्यस्यापत्यंसौवशिःद्याभा
मितिकिमवर्णस्यापत्यंत्रार्थिःपदान्ताभामितिकिमयसिःप्रहरणमस्याष्टी
कःयतःक्वात्रयतःप्रतिषेधवचनमैवौविषयपुल्लप्रथमरहमाभूतदायसिः

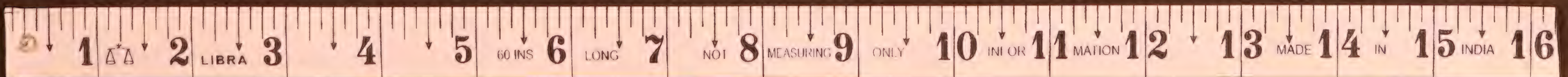
माधुचिः तत्तत्रयाभासुत्ररस्यद्विप्रसंगोस्ति उत्ररपदद्वहेरण्यं प्रतिषेधरूपते
 वंचलिके भवः पूर्वत्रैयलिर्दः यत्ररुत्ररपदसंवेधीयत्रभवति तत्रतेषते प्रतिषेधः
 द्वेप्रणीतीभूतोभूतोभावीवाद्याशीतिकः द्वादीतांच द्वादीत्येवमादीतांच
 याभासुत्ररस्यसुत्रवासादेः अचेः स्यानेद्विर्तभवति पूर्वतताभामैवागमौभव
 तः जित्सुतद्वितेपरतः द्वारद्वारेनियुक्तः दौवारिकः द्वारपालस्यापत्यं दौवारपा
 लिः स्वरस्वरमधिकृत्यकृतोप्यः सौवरः स्वराध्यायोभवः सौवराध्यायः व्यल्कश
 व्यल्कशाभवः वैयल्कशः स्वस्तिस्वस्तीत्याह सौवस्तिकः स्वरस्वर्भवः सौर्वाः अथ
 यनातांभमात्रेदिलोपः स्वर्गमनसाह सौवर्गमतिकः स्वाध्यायइतिकेचित्पदन्ति
 तदनर्थकम् यदिशोभनः अध्यायइतिपतस्याद्युत्पत्तौ पूर्वैर्लोवसिद्धं अथस्वः
 आध्यायः स्वाध्यायइत्येवमप्यत्रैवस्वराद्वस्यपाठात्सिद्धं दादादावीपहिविधि
 रयेभवतिस्फुक्ततस्फुक्ततस्यापत्यं स्फैर्यकृतः स्वाडस्ड स्वाडस्डः इडम सौ
 वाडस्डम सन सुनइडम शौवनम श्रीणाप्रकृतिभावः शुवेतिकारः शौवम

का.
द्वप्र

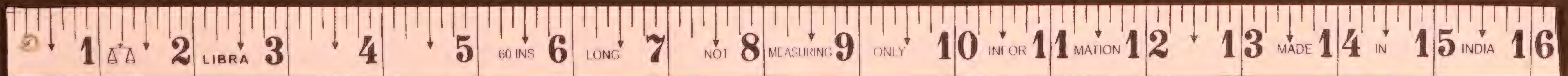
५२८

मासे प्राणिरजतादिभोज सादंष्ट्रायांभवःशौर्वदेष्टोमणिःससपेदे सौवम
स्वशामेभवःसौवशामिकःसौवनगरिकःप्रधात्मादिवाटन प्रपदान्तार्थीय
मारंभःहारसर मल्लश सल्लिस्वर स्वाध्यायःकृत स्वाड मरु सनस
मशोधमवकेवलस्य मशोधशब्दमवकेवलस्यकाराडनरस्याचामादे
रचःस्यानेद्वादिर्नभवतितस्माच्चपूर्वावकारागमोभवतःमशोधविकारःने
मशोधःचममःकेवलस्येति किम् मशोधमूलेभवाःशालयःमशोधमूलाः
मशोदतीतिमशोधदतिव्युत्पत्तिपक्षेतिमार्थं प्रवृत्तिपक्षेतिविधायंम
नकर्मव्यतिहारे कर्मव्यतिहारेयडकंतत्रभवतिव्याजोशीयावलेखीया
वहायोवर्ततेकर्मव्यतिहारेणव स्वागतादीनांच स्वागतत्वेवमादीनांच
यडकंतत्रभवतिस्वागतमित्याहस्वागतिकःस्वपुर स्वपुरेणचरतिस्वाध
रिकःसंग संगस्यापंतंस्वागिःवांगस्यापंतंवागिःवर वरस्यापंतंवादिः
ववहारववहारेणचरतिव्यावहारिकःववहारशब्दोयंलोकवृत्तेवर्तते

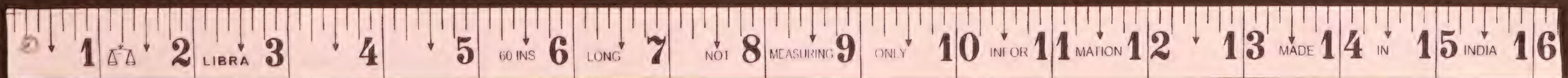
नतकर्मव्यतिहाररति स्वपति स्वपत्नौ साधुस्वापतेयम् पथ्यातिवसति स्वपते
 फंज द्वागदिप्रसृष्टास्वपादादत्राभिः स्वागत्रस्वधर व्यंग व्यंगवद व्यवहा
 र स्वपति सादेरिजि सादेरंगस्यरजिपरतः यदुक्तं तत्रभवति सभस्यसाप
 तंसाभसिः सादेष्टिः सशब्दोद्वागदिप्रसृष्टतेतत्रचतदादिविधिर्भवतीतिप
 तदेवज्ञापकवचनम् इकागदिप्रहणं कर्तव्यं सगणिकाध्यर्थम् सगलेन
 वरति सगणिकः साधुशिकः तदन्तस्यवात्प्रापितद्वितेप्रतिषेधदृष्टतेसा
 भस्येतिदेसाभस्ये पदान्तस्यान्तरस्यास्य सादेरंगस्यपदशब्दान्तस्यान्तरस्या
 यदुक्तं तत्रभवति सापदम् शौचापदम् उत्तरपदस्य उत्तरपदस्येत्ययमधिकारः
 हनलोचिजालोरिति प्रागतेतस्माद्यदितरुर्धमन्तक्रमिष्यामः उत्तरपदस्येते
 वंतेद्वेदितव्यम् वक्ष्यति अवयवाभूतोः पूर्ववार्षिकम् अपरवार्षिकम् पूर्वह
 मन्तम् अपरहमन्तम् यत्रपंचमीतिर्देशोषपिविस्मयार्थं त्वद्वेष्यपदान्तादित्येव
 सादोतदर्थमन्तरपदाधिकारः पंचमीतिर्देशोषपिविस्मयार्थम् त्वेष्यपदशा

ए

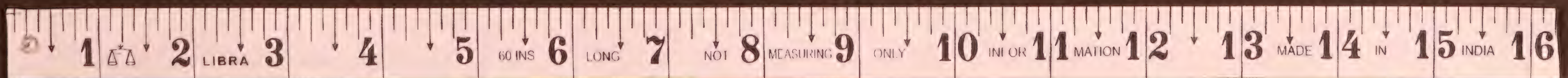

का.
वृ. प्र.
५७५

यं उत्तरपदद्वयोः सर्ववेत्यत्र हि उत्तरपदाधिकारे यावन्निरित्येवं विज्ञायते अवयवा
द्वयोः अवयववाचितः शाब्दात्परस्परभर्तवाचितः उत्तरपदस्याचामादेरचोद्व
द्विर्भवति त्रितिकितिवसुष्वर्वाधिकम् अपरवार्षिकं पूर्वहेमतम् अपरहेम
न पूर्वः वर्षाणाम् अपरः वर्षाणाम् इत्येकदेशासमाप्तः तत्र भवत इत्यस्मिन्नर्थे
वर्षाभ्युक्तहेमन्ताश्च सर्वत्राणवतलोपश्चेत्यण्यत्ययः तत्र द्वौ तद्विधिमहिषावय
वादितितदन्तविधिः अवयवादितिकिम् सर्वासवर्षासु भवेद्यौर्वर्षिकम् काला
दन्त इत्यत्र अवयवसुवस्यैव हि तदन्तविधिर्नात्यस्येति समवायाजनपदस्य स
सर्वं अवा इत्येतस्य उत्तरस्य जनपदवाचितः शाब्दस्याचामादेरचोद्वद्विर्भवति तद्वि
ते त्रितिकितिवसुष्वर्वाधिकम् सर्वाण्यौर्वर्षिकम् आर्यण्यौर्वर्षिकम् जनपदउ
दवधौ श्वेति अत्र द्वौ दपि बहुवचनविषयादिति बुद्धिः सपवाशेदिह ह्येभः जन
पदउदवधौ श्वेति तदन्तविधिः दिशो मद्राणाम् दिग्वाचित उत्तरपदस्य जनपद
वाचितः शाब्दस्य मद्रवर्जितस्याचामादेरचोद्वद्विर्भवति तद्वि ते त्रितिकितिव
कि

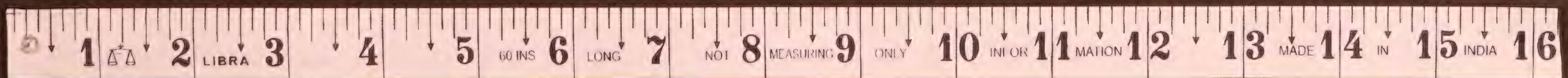

पूर्वपांचालकः अपरपांचालकः उत्तरपांचालकः दक्षिणपांचालकः पूर्ववेदेवतद
 न्तविधिः प्रत्ययश्च मृदाणामिति किं यौर्वमद्रः समद्रेभ्योणित्यः प्रत्ययः प्राचा
 ग्रामनगराणाम् प्राचादेशे ग्रामाणां नगराणां च दिश उत्रेणामयामादेशो वा
 द्विभवेति तद्विज्ञेति तिणि तिकिति च ग्रामाणां पूर्वपुकामशाम्भवाः पूर्वपु
 कामशाम्भवाः अपरैपुकामशाम्भवाः पूर्वकास्यमृत्तिकः अपरकास्यमृत्तिकः तगरा
 णाम् पूर्वसिन्ध्यादलिपुत्रेभवः पूर्वपाटलिपुत्रकः अपरपाटलिपुत्रकः पूर्वका
 न्यकृन्नः अपरकास्यकृन्नः ग्रामनोदेवतगराणामपि प्रज्ञेति सिद्धे भेदतयदभयो
 रुपादाने तत्संबद्धभेदप्रतिपत्त्यर्थं दितरुत्तरपदमेव तगरमाह तत्र ग्रामवर्षि
 तामंगानामवयवस्य दिक्कृद्वा द्विभवेतीति एवमभिसंबंधः क्रियते इतरत्र त
 दिश उत्रेणामसंख्यानामित्येवं पूर्वपुकाममीत्येवमादिपुक्रतायामुत्तरपदद्व
 द्वावेकोदेशो भवतीति तापितं तैत्तिरीयस्य परस्येति प्रतिषेधने संख्यायाः संबन्धस्य
 रथा पूर्वस्य च संख्याया उत्तरस्य संबन्धस्य शब्दस्य चावामादेशो द्विभवेति त

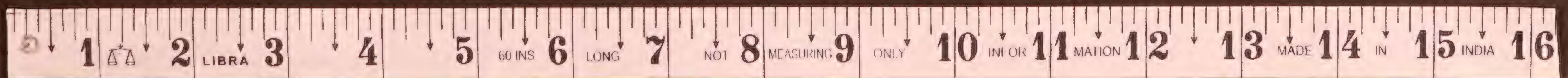

का.
वृ.प्र.
५६

द्वितेनितिणितिकितिवद्वौसेवत्सरावधीष्टोभूतोभूतोभावीवादिषाष्टिकःद्विसंव
त्सरिकःत्रिसंवत्सरिकःसंख्यायाद्वेषष्टीअधीष्टोभूतोभूतोभावीवादिषाष्टिकःदि
साप्ततिकःद्विषष्ट्यादिषाष्टःवर्षेषुसंख्यायेप्रवर्तमानःकालाधिकारविक्रितेप्रत्यय
मत्पादयति संख्यायाःपरिमाणस्येत्येवमिद्वेसंवत्सरग्रहणंपरिमाणग्रहणोका
लपरिमाणस्याग्रहणार्थं तेतद्वैमासिकःद्वैमासिकःउत्तरपदवृद्धिर्नभवतिदि
वर्षात्रिवर्षामाणविकेतिअपरिमाणविकेतिपर्युदासोतभवति वर्षस्याभविष्य
ति संख्याउत्तरस्यवर्षस्याचामादेरवोवृद्धिर्भवतितद्वितेनितिणितिकितिवसेच
तद्वितोभविष्यत्यर्थेनभवतिदेवर्षभूतोद्विवार्षिकःत्रिवार्षिकःअभविष्यतीति किं
यस्यैवार्षिकंयानंपर्याप्तंभूतवृत्तयेअधिकंवापि विद्येतससोमंपातमर्हति त्रीणि
वर्षाणिभावित्रैवार्षिकंअधीष्टप्रभृतयोतभविष्यतीतिप्रतिषेधोतभवतिगम्यते।
हितत्रभविष्यतातततद्वितार्थःदेवर्षेअधीष्टोभूतोवाकमंकरिष्यतीतिद्विवा
र्षिकोमन्वयःपरिमाणान्तस्यासंज्ञायालयोःपरिमाणान्तस्यासंज्ञायायःप

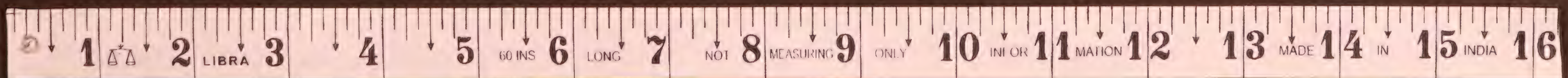

रंयउत्तरपदेनस्वाचामादेरचोवृद्धिर्भवति तद्वितेज्जितिगितिकितिवसंज्ञायोविष
 येषाणोचोत्तरपदेनभवति द्वौ कुरुवौ प्रयोजनमस्य द्विकोऽविकः त्रिकोऽविकः च
 भोसवर्णाभोकीतं द्विसौवर्लिकं त्रिसौवर्णिकम् विभाषाकर्षणभाषित्य
 वसवर्णाभातमातवोरुपसंख्यानेमितिलकोविकल्पः द्वाभोकीतं द्वितैक्षिकम्
 त्रितैक्षिकम् द्वित्रिपूर्वात्रिकादितिलकोविकल्पः असेत्तामाणायोरितिकिं पा
 वालोहितिकम् पंचकलायिकम् पंचलोहितः परिमाणमस्य पंचकलायः परि
 माणमस्येति विगटस्य तदपरिमाणमितियोगविभागेन प्रत्ययः तद्वितान्तश्चायं स
 मुदायः संज्ञाद्वेषाणः त्रैषाणः द्वाभोषाणाभोकीतः शाणाद्वा द्वित्रिपूर्वादेवे
 ति अष्टप्रत्ययः असेत्ताशाणा कुलिजानामितिकेचित्पटन्ति हे कुलिजे प्रयोजनम
 स्य हे कुलिजः इत्येवमर्थम् जेप्रोष्टपदार्थानाम् जतिजातोर्थान्तिर्दिष्टपतेतत्र
 यस्तद्वितः तस्मिन्नितिगितिकितिवप्रोष्टपदानामन्तरस्वाचामादेरचोवृद्धिर्भव
 ति प्रोष्टपदानामन्तरमन्ताभिर्युक्तः कालइत्यात् तस्य लुप्यविशेषदतिलपप्रोष्ट

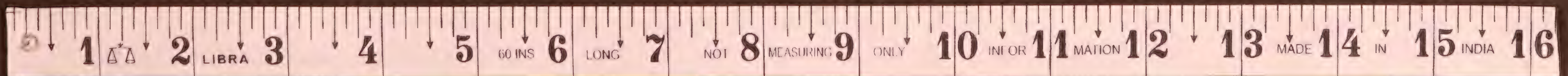

का.
वृ ५
५८

पटः प्रोष्ठपदासजातः ऋतनक्षत्रेभ्योऽपि तत्प्रत्ययः प्रोष्ठपादः जडति किम यदा
प्रोष्ठपदे दोमेचः भयागीतमिबर्षतितदालिशकमेवात्र न वदोणातिचक्रिरे संज्ञाप
रथदोणातिचक्रिरे प्रोष्ठपदासुभवः प्रोष्ठपटः प्रोष्ठपदानामिति बहुवचनतिर्दं
शात् पर्यायोपि गृह्यते भट्टपाद इति ह्यङ्गसिन्धुने पूर्वपदस्य च ह्यङ्गसिन्धु
द्वयेव मन्ते ग्रगे पूर्वपदस्यावामोदेरवोद्बद्धिर्भवति तद्विज्ञेति निति निति किं च
ह्यत् स ह्यट् इदं सौहान्तम् स ह्यट् यस्य भावः सौहार्थं भगसमस्य भावः सौभाग्यं
दौभाग्यं सुभगाया अपत्यं सौभाग्येतेयः दौर्भाग्येतेयः कल्याणादिषु सुभगादुर्भ
गा इति पद्यते सुभगामं उरुत्पुङ्गाय जादिषु पद्यते तत्रोत्तरपदवृद्धिर्तेष्वतेष्वते मरु
ते सौभगायेति कुंदसि सर्वविधीनां विकल्पितत्वात् सिन्धुसक्तप्रधानाः सिन्धवः
सक्तसिन्धुषु भवः साक्तसैन्धवः सिन्धुशत्रुः कक्कादिषु पद्यते ततश्च तत्र तदन्तवि
धिरिष्यत इत्युत्पत्त्यः अतश्चानिकादीनां च अन्तशानिकादीनां संज्ञानां पूर्वप
दस्योत्तरपदस्य वावामोदेरवोद्बद्धिर्भवति तद्विज्ञेति निति निति किं च अतश्च

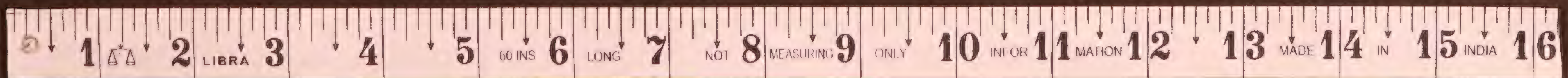

तिक अतशतिकस्पेदम् अतशतिकम् अर्नहोउ अतहोडेनवरति अतहौडिकः
 अतमंवरण अतमंवरण अतमंवरणोदीपत्यम् आगारयेतवः असिहत्पातत्रभव
 मासिहात्यम् अस्पहत्पादितिकेचित्तदन्तितताविसुक्तादिताटाप्रत्ययः अस्पह
 ताशब्दोसिन्नधायेति आस्पहत्पादितिकेचित्तदन्तितताविसुक्तादिताटाप्रत्ययः
 नमस्य आस्पहेतिकः अतपवास्पसमुदायस्पशतिपटिकतम् विभक्ते शालक
 वधोगविदादिभ्यंतस्यापत्यं वाधोगः पुष्करमत अतरहत पतौवाह्वादिपुष्कर
 सादिः आचराहतिः ऊरुकतगर्गादिः कौरुकात् ऊरुपंचाल ऊरुपंचालेषुभवः
 कौरुपंचालः जनपदसमुदायोजनपदशब्देनतगदस्य इतिबुज नभवति उदक
 अहतस्यापत्यं उदकशौहिः इहलोकपरलोकतत्रभवः लोकोत्तरपदस्येतिह
 कृत्ययः ऐहलौकिकः पारलौकिकः सर्वलोकसर्वलोकेविदितम् सौर्वलौकि
 कं सर्वपुरुषस्येदं सार्वपौरुषम् सर्वभूमिसर्वभूमौत्रिमित्तम् संयोगः उत्पातोवासा
 र्वभौमम् प्रयोगतत्रभवः प्रायोगिकः परस्त्रीपारस्त्रेण्यः कल्याणादीनामिनदित

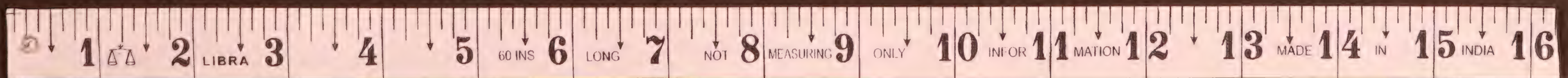

का.
द्वप्र
५८२

नद्राजपुरुषात्पञ्चराजापौरुषम् अजीतिकिं राजपुरुषस्यापत्यं राजपुरुषायतिः
उदीर्वाद्वाद्गोत्रादिति फञ् सूत्रतदस्यापत्यं सौत्रनदिः आकृतिगणायामिष्यते
तेतेनेदमपिमिदं भवति अभिगममहं न्तिगुणाः आभिगामिकाः अथिदेवेभवम्
आदिदेविकम् आधिभौतिकम् चतस्रपवविद्याश्चातवैद्यमिति अत्रशक्तिकश्च
होतु अत्रसंवराणा अगारयेन अमिहत्यावधोग पुष्करस्त अत्ररहते ऊरुकतऊ
शापंचाल उदकमुद्ग इहलोक परलोकसर्वलोक सर्वपुरुष सर्वभूमिप्रयोगपरसी
राजापुरुषात्पञ्चसूत्रतद देवतादन्देव देवतादन्देपूर्वपदस्योत्तरपदस्यवाचा
मादेरचोवृद्धिर्भवति तद्वितेनिति एतितिकिच आशिवाकृणीसनत्राहीमालभते
आप्रिमारुतंकर्मयोदेवतादन्दः सूक्तसंबंधीहविः संबंधीवातत्रायंविधिदहतन
भवति स्कन्दविशाखौ स्कंदविशाखः ब्रह्मप्रजापती ब्राह्मप्रजापत्यः नेदस्यपर
स्य इन्द्रशास्त्रस्यपरभूतस्यदेवतादन्देयइहं तत्रभवति सोमैन्द्रम् आग्रन्देपरस्य
तिकिम पेन्द्राग्रमेकादशकपालेनिर्वपेत् इन्द्रशास्त्रेदाववौतत्रतद्वितेकृतेपकस्य

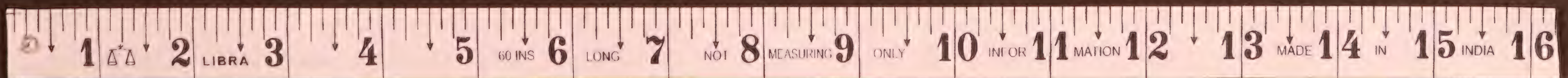

यस्येतिलोपः अपरस्य पूर्वेषां सदैव कोटेशः तत्रानच्छेदं शास्त्रः संपन्न इत्यत्र प्राप्तिरवब्रुहि
 नास्तिकिं प्रतिषेधेन पतेदव प्रतिषेधवचने ज्ञापकं बहिरंगमपि पूर्वोत्तरपटयोः पूर्वका
 र्यं भवतीति पश्चादेतदेव इति तेन पूर्वतमशामदेत्यवमादिसिद्धं भवति दीर्घाच्च वरुण
 स्य दीर्घा उत्तरस्य वरुणशब्दस्य देवताद्वन्द्वे यदुक्तं तत्र भवति पेट्रावरुणस्य सैत्राव
 रुणं दीर्घादिति किम आग्निवारुणीमतसाहीमालभते अत्र हि ईदग्रेः सौमवरुणयो
 रित्यस्याः पवादस्य दृष्ट्या वित्ययमादेशो विधीयते तेन दीर्घात्परो न भवति प्राचीनग
 रान्तरे प्राचीनदेशेनगरशब्दान्ते अग्रे पूर्वपटस्य उत्तरपटस्य चायामादेशो ब्रुहिर्भव
 तितद्विदितेति एतत्किञ्चित् च सत्तेन गरेभवाः सौमनगराः पौंड्रनगराः प्राचीनमिति
 किमु सन्नगरम् इदं देशो तत्र भवः मानगरः जंगलयेन वलजुन्तस्य विभाषितमुत्तरं ॥
 जंगलयेन वलज इत्येव सन्नस्योगस्य पूर्वपटस्याचामादेशो ब्रुहिर् विभाषितमुत्तरम् इ
 त्तरपटस्य तु विभाषा ब्रुहिर्भवति नित्किन्तद्विदितेषु परतः ऊरुजंगलेषु भवः कौरुजो
 गलः येन वै स्येतेन वः वै स्येतेन वः वलजसौवर्णावास्त्रजः सौवर्णावलजः अर्थात्परिमाण

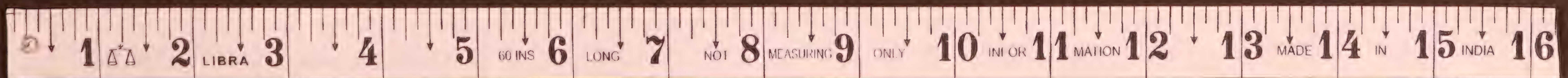
का.
वृष.
५८३

पूर्वस्यतवा अर्थशब्दादुत्तरस्यपरिमाणवाचिनः उत्तरपटस्याचामादेरवोवृद्धिर्भवति
पूर्वपटस्यतवाभवति तद्वितेभित्तिगितिकितिव अर्थप्रास्थिकम् अर्थप्रास्थिकम् अत
इतिकिम् अर्थकौटविकम् अर्थकौटविकम् तपरकराङ्गिकम् इहमाभूत् अर्थदोणे
तक्रीतम् अर्थदोणिकम् अर्थदोणिकम् नातः परस्य अर्थोत्तरस्यपरिमाणकार
स्यवृद्धिर्भवति त्रित्तिगितिकितिव अर्थप्रास्थिकम् अर्थप्रास्थिकम् अत इतिकिं
अर्थकौटविकम् अर्थकौटविकम् तपरकराङ्गिकम् इहमाभूत् अर्थत्वार्योभवः
अर्थत्वारः कौटविविशेषः सत्यामसत्योवावृद्धौस्त्रियामस्तिविशेषः अर्थत्वारोभार्य
अस्य अर्थत्वारोभार्यः वृद्धिर्निमित्तस्यवतद्वितस्परक्तविकारइतिपुंवद्भावप्रतिषेधो
तस्यात् यत्रहितद्वितेवृद्धिः प्रतिषिध्यते सवृद्धेर्निमित्तं नभवतीति तस्यपुंवद्भावो न
प्रतिषिध्यते यथावैष्णवकरणीभार्य अस्यवैष्णवकरणीभार्यइति प्रवाहणस्यफे ।
प्रवाहणशब्दस्यफे तद्वितेपरतः अचामादेरवोवृद्धिर्भवति पूर्वपटस्यतुवाभवति
प्रवाहणस्यापत्यप्रवाहणोयः शुभादिभ्यस्तुतिङ्कृत्यः तत्प्रत्ययस्य च तदि

वा

तिष्ठप्रत्ययस्य प्रत्ययमर्शः कप्रत्ययान्तस्य प्रवाहणस्य शब्दस्य तद्धितेऽतिगतिर्कि
तिबोत्तरपदस्य चामादेरवोद्धिर्भवति पूर्वपदस्य तवाभवति प्रवाहणेऽपिः प्रावाह
णेऽपिः प्रवाहणेऽप्येते प्रवाहणेऽप्येकम् प्रावाहणेऽप्येकम् वात्यातद्धितनिमित्ताद्
द्विः क्वाप्रयेण विकल्पेन वाधितमकोऽति सूत्रांभः तजः सुवीचरत्वेऽत्र तजः कशाल
तिपुणानाम् तजः उत्तरेषां सुविर्द्वयत्वेऽत्र तजः कशालतिपुणानाम् चामादेर्द्वि
र्भवति पूर्वपदस्य तं भवति आशौचम् अशौचम् ईश्वरः श्रौतेऽप्येकम् द्वेऽत्र तजः प्रादौ
त्रजं सुद्वैत्रजं आकौशलम् अकौशलम् तिपुणः श्रौतेऽप्येकम् अत्रैऽप्येकम् अत्र
केचिदाहुः इयं पूर्वपदस्य द्विः प्राप्तेर्विभाषा विधीयते तत्पूर्वादिति उत्तरो
भावप्रत्ययः प्रतिषिध्यते तत्र सुव्यादिभ्य एव प्रत्यये कृते पश्चात्तं समास इति द्विः
नेऽप्यपि वचनाद्भवतीति तदपरे न मृष्यन्ति भाववचनादप्यपि तद्धितोद्धृति
मित्रमप्यादिष्वर्थेषु तं समासादेव विधीयते बहुव्रीहेः सुतं समासाद्भाववचनोपि
तजोऽपि कारिकायां न पुन्यते इति अत्रैऽत्र तजः सुवीचरत्वेऽत्र तजः कशाल

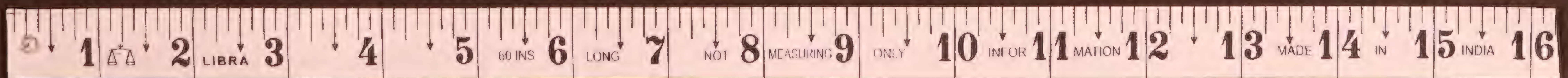

का.
वृ. प्र.
५८

णादिषु पद्यते तत्तत्ताभाभावेऽत्र प्रत्ययः यथा तथ यथा पुरयोः पर्यायेण यथा त
थ यथा पुरद्वये तयोः नञ उन्नयोः पूर्वपदोन्नपदयोः पर्यायेणाचामादेशो ब्रूहि
भवति तद्धितेऽत्रिति णिति किति वाच्य यथा तथ स्पभावः अयथा तथ्यम् अयथा त
थ्यम् अयथा पुर्ये अयथा पुर्ये यथा तथ यथा पुरेति ब्राह्मणादिषु न समासावेतौ
द्रष्टव्यौ यथा तथ पुरशब्दौ यथा तथ यथा पुरशब्दौ यथा सादृश्यपदस्य व्ययीभावस
मासौ तथा हि नपुंसकाच्च यं ह्रस्वत्कृतम् भाष्ये तथ्या प्रदर्शितं तथा सप्तम्येति स
मासौ ल्यप्ते ह्रस्वो विमलः तद्धितेऽपि तद्धितम् तत्संबन्धं कितौ तपि जि
ति णितौ तिवर्तते ह्रस्वस्तकार आदेशो भवति निति णिति च प्रत्यये परतः विमलौ
वर्जयिताच्चातयति चानकः साधु चातो चातं चातं चातो वन्ते अविमलौ रिति किं
मुच्चाति न चातकं संकिलबासदेवः पातोः कार्यं मय्यमानं पात प्रत्यय एव भवतीति
तेन ह्रस्व भवति वाच्यः भ्रौणाचुर्दति आतो युक्तिः कृतोः आकारान्नसंभास्यचि
णि कृति च निति युगागमो भवति अथायि अथायि कृति दायः थायः दायः थायकः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INI OR MATION MADE IN INDIA

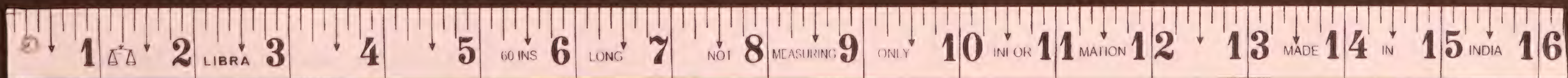
चिह्नकृतोरितिकिम ददौदयोवौडिःवालाकिःज्ञादेवतास्यज्ञः तोदाज्ञोपदेशस्य
 मान्तस्यानाचमेः उदाज्ञोपदेशस्यमान्तस्यांगस्यआवमिवर्जितस्यचिह्नकृति
 चत्तितियडक्तमतत्रभवत्किंचोक्तं अतउपधायाइतिवृद्धिः अणमिश्रतमिश्र
 दमिकृतिखल्वपिशमकःतमकःदमकःशमःतमःदमःउदाज्ञोपदेशस्येतिकिं
 यामकःनामकःकथमयमोपरमौ अदउयमेयउपरमइतितिपातनादनगन्त
 यो उपदेशग्रहणंकिम शमीतमीदमीदत्तत्रचयथास्यादिरुमाभूत यामकः
 रामकःइतिमान्तस्येतिकिम यावकःपादकःअनाचमेरितिकिम आचामकः
 अवमिकमिवमीनामितिवक्तव्यम् वामःकामःआचामःकथमासइतिचौरादि
 कस्यणिचिवृद्धौसत्तांभवतितत्रहिमित्रेनास्तिनायेमितोहेतावितिसूर्यविश्रा
 माभूमिरित्येवमादिकं प्रयोगमन्यायमेवमत्पत्नैचिंकृतोरित्येवशाशामतताम
 जतिवयोश्च जतिवधिरत्येतयोश्चचिह्नकृतिचत्तितियडक्तं तत्रभवतिअज
 तिजनकःअवधिर्यथकःवधिःप्रकृत्यन्तरेवजनातोस्तितस्यायेप्रतिषेधोवि

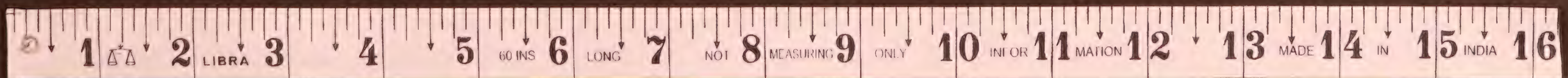
का.
वृ प्र

५४५

धीयते भक्तकषेत्रविद्येतवथकोपितविद्यतेरुतियोरोटुषते हुतादेशास्पदन्तना
देववृद्धेरभावःसिद्धःविद्वतोदित्यवजनन्तमहिम नमिन्दुम अतिह्रीःणीराञ्जी
यीत्साधातोपुत्तो अतिह्रीःणीरोत्कयीष्मादुत्तेपामंगानामाकारान्तानांवपुगा
गमोभवतिगोपतः अतिप्रपयतिह्रीपयतिल्लीःलेपयति रीरेपयतिकृयीर्को
पयतिह्रीयीत्सापयतिग्राकारान्तानाम् दपयतिथापयतिअन्तीतिअगतिश्रा
पणयोःऋस्थातावितिहयोःपिधानोप्रहणं रीदत्तपिरीपतिरेषयोःरीस्ववाण्ड
तिपुक्ःप्रवीकराणं अदीदपरित्यपथाहसोयशासादिति शाक्कासाद्वायावेपां
पुक् शाक्कासाद्वाया वेपांदत्तेपांयुगागमोभवतिगोपतःशानिप्रमययति
काअवच्छाययति साग्रवसाययति ह्राहाययति व्यायाययति वेवाययति
पायाययति पाग्रहोपैडोवैशोवाण्डस्यपिग्रहणमिच्छन्तिपारत्तणदत्तस्य
ऊल्वगिवकरतात्रभवल्पागमस्तवक्तव्यःपालयति भूप्रीजोःनवक्तव्यःविधु
नयति प्रीणयति पतेपिप्रवीन्ताःक्रियते तपशीशायत अपीपयत अमुचुतत

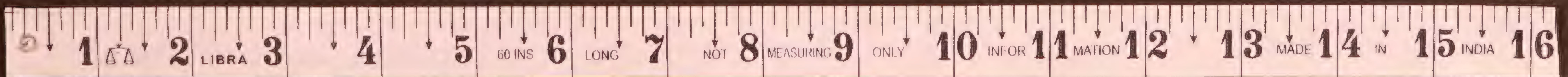
अपिप्रणिता अपीपलदितुषपाहसतेशाक्कासाह्वाभांकृतावानांश्रुणं पुल्मा
 मिमाख्यातं किमेतस्याग्राख्यानेप्रयोजनम् एतस्मिन्करणेनलक्षणाप्रतिपदा
 कृपरिभाषानास्तीत्युपदर्शयतेतेताध्यापयतिविजापयतिक्वापयतीत्येवमादिमि
 द्वेभवति बोविधूननेजक वमतिभान्यनयोरित्येतस्यविधूननेर्थजभागामोभ
 वतिगोपयतः प्रकोपवादःपक्षेकाणाः अपवाजयतिविधूननेइतिकिम आवा
 पयतिकेषां यैडावैशेषाणदत्येतस्मैतद्रूपम् लीलोः ननुकावत्यतरस्यांस्त्रेह
 विषादने लीलाइत्येतयोरेगयोरन्यतरस्यांनक लक इत्येतावागामोभवतःस्त्रे
 हविषादनेनामविषयपतेस्त्रेहःविगच्छतिकादित्यंत्यजतीत्यर्थःतस्यकरांस्त्रे
 हविषादने वृत्तं विलीनयतिविलाययति विलालयतिविलापयतिलीइति
 ईकारोत्रप्रसिष्यतेअतरेकागन्तस्यैवगभवतिनतविभाषालीयतेरितिकृतातस्य
 स्त्रेहविषादनइतिकिम जतविलापयतिजटाभिरालापयतेलीइतिलीलीइ
 ईहणामलाइतिलातेःकृतातस्यवलीयतेः भियोहेतुभयेषु भीइत्येतस्यागस्य

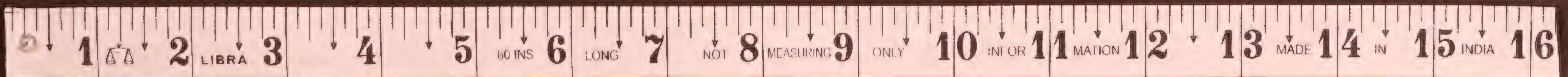
का
वृ.
५८६

हेतुभयेशं प्रगागमो भवति लोपरतः हेतोः कर्तृभयं हेतुभयं मंडोभीषयेते जटि
लोभीषये मृगापिभी इति रंकार प्रत्येवः कृतातस्य पुट्टि वृत्तार्थो दृष्टव्यः मंडोभा
पयते इति हित उ भवति हेतुभय इति किं कंचि कयेन भाययति नात्र प्रयोजको
हेतुभयस्य करणां किंत हि कंचिका स्फोवायः स्फापी इत्येतस्यां गस्य वकारो।
लादेशो भवति लोपरतः स्फावयति शोदेशगतेतः शोदेशगस्यागतावर्षेतका
रो लादेशो भवति लोपरतः पुष्पाणि शातयति फलाति शातयति मृगाता विंति।
किमगाः शादयति यस्या रुहः पो न्यतरस्याम रुहा इत्येतस्यां गस्या न्यतरस्या
पकार आदेशो भवति लोपरतः वृक्षात्रोपयति वृक्षात्रोद्गयति व्रीहीत्रोपया
ति व्रीहीत्रोद्गयति प्रत्ययस्यान्तात्पूर्वस्यात इत्याण्यस्यः प्रत्ययस्यान्तरात्
र्वस्य प्रकारस्य इकाभादेशो भवति अपि परतः सुवेदास्यः परोत भवति जटि
लिका मंडिका दंतिका कारिका हारिका पट्टिका चरति प्रत्ययग्रहाणं किम
शक्नोतेः शकास्य ग्रहाणं शक्नोते विज्ञातं काटितिकिम नंदनारमणा पूर्व

+ किं विसृष्टार्थं ककारसावेद्विप्रत्ययानां लीति सामर्थ्यात् प्रत्ययस्य च लो + ।

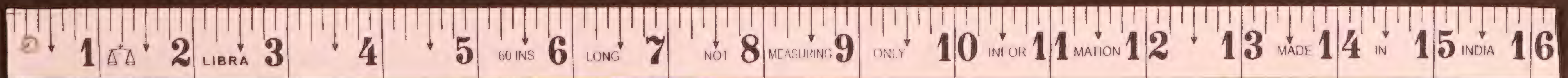

स्थितिकम परस्परमाभूत म्दृकापटका अतश्चितिकम गोकानौका तपरकर
 तांकिं राका आपीतिकिं कारकः हारकः अशापीत्यनेन किं विशेष्यते ककारः
 यथेवंकारिकेत्यत्र तप्राप्नोति अकारेण व्यवहितत्वात् एकादेशो कृतेनास्ति व्यव
 धानम् एकादेशः पूर्वविधौ स्यातिवद्भवतीति व्यवधानमेव एवं तर्हि वचना
 व्यवधानमीदृशं यत्स्यातिवद्भावकृतमेकेन वर्णो न तदा श्रीयते रथकयादिषु
 तत्कृतिकृतमनेकेन वर्णो न व्यवधानमस्तीति दृष्टं तन्भवति रथकयापुत्रकाम्या अ
 स्यपदितिकम बहवः परिव्राजका अस्यामथुराया बहुपरिव्राजका मथुरासुव
 नादये परिव्राजकशब्दात्परः आविति प्रतिषेधो भवति प्रसज्य प्रतिषेधः चायेर
 पर्युदासे हि समुदायादसुवन्तात्पर्याविति दृष्टमत्र स्यादेव अविद्यमानः सुवस्ति
 त्रसुविद्येव सपिना श्रीयते तथा हि सति बहुचंद्रिकेत्यत्र तस्यात् ममकतरकयो
 रूपसंख्याते कर्तव्ये अप्रत्ययस्यत्वात् ममेयं मामिका केवलमामके भित्तिपात
 नात्संज्ञाच्चंद्रिकोरीकारो नास्तीति नाणप्रत्ययादपि दाः भवति तदाः कामयती

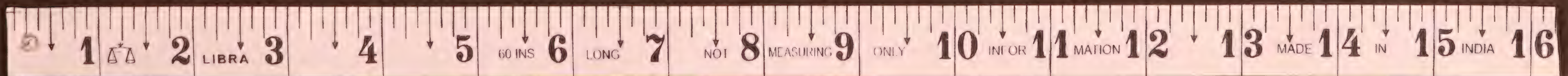

का.
बृ.
५८७

तितरिकात्तत्त्वोपसंख्यानैकतयमदीवामातःस्थानेयकपूर्वायाइतिविकल्पो
माभूतद्विणातिकाइह्यत्का नयामयोः यामाइत्येतयोःनदकारश्चादेशोभव
ति यकामका यामाइतिनिर्देशो तंत्रे यतदोरित्युपलक्षणमेतत् इहापिप्रतिषे
धदृष्टानेयकायकामपीमहे तकातकोपवामरुइतियासयोरित्प्रतिषेधेत्कन्
उपसंख्यानं उपत्यकाग्रथित्यका पावकादीनांकंदस्यपसंख्यानम् हिरण्यवर
भाःशुवयःपावकाःश्रुलोपकाःकुंदसीतिकिम पाविका श्रुलोमिकाश्रुशिषिवो
पसंख्यानैकतयम जीवतात् जीवका नन्दतात् तंदका भवतात् भवका उत्तर
पटलोपेचोपसंख्यानं भेदत्रकोदेवकायजदत्रकायजका द्विपकादीनोचोपसं
ख्यानैकतयम द्विपकाश्रुवका तारकाज्योतिष्युपसंख्यानंतारकाज्योतिषीतिकिं
तारिकादामोर्वाका तान्तवेचोपसंख्यानं वर्णकातात्रवइतिकिम वर्णिकासा
ग्रीलोकायतस्यवर्तकाशक्तनौप्रावामपसंख्यानंवर्तकाशक्तनिःउदीवांतवर्ति
का शक्ततावितिकिम वर्तिकाभाग्रीलोकायतस्यश्रुकापित्देवत्येउपसंख्या

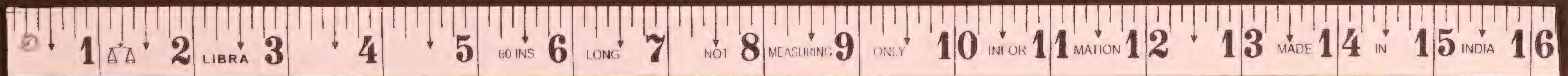
त्वातवा प्रष्टकापित्देवतइतिकिम अष्टिकात्वागेवास्तकाप्रउकावृन्दारकाणा
 मपमेत्वातम सृत्तिकासृत्तिकाष्टउकाष्ट्रिकावृन्दारकावृन्दारिका उदीवामतः
 स्यातेयकपूर्वायाः उदीवामाचार्याणांमतेनातःस्यातेयकारपूर्वायाःककारपूर्वा
 याःचयोकारःतस्यस्यातेइकारादेशानभवतिआचार्यग्रहणविस्मयार्थम इत्या
 इत्यकाइत्येकादत्रियादत्रियकादत्रियिकाककारपूर्वायाःवटकावटकिकाव
 टकिका मृषिकामृषिककामृषिकिका आतइतिकिम सांकाशेभवासंकाशिप
 कास्यानग्रहणमनुवादेपि स्यातसंबंधप्रतिपत्त्यर्थं आतइत्येतन्नह्यत स्यात्तैविशो
 ष्यते एकपूर्वायाःइतिकिम अष्टाष्टिकास्त्रीलिंगनिर्देशःस्त्रीप्रत्ययप्रतिपत्त्य
 र्थमिहमाभूत शुभंयतीतिशुभंयिकाभट्टेयिकेतियकपूर्वधातन्तप्रतिषेधःधात
 न्तयोर्धकारककारयोःअस्यप्रतिषेधस्यप्रतिषेधोवक्तव्यःसुनयिकासुशयिकास
 पाकिकासुशोकिका भस्मैषाजातादास्वातानेपूर्वाणामपि भस्मापषाअजाता
 दास्वाइत्येतेषांतेपूर्वाणामनेपूर्वाणामपिउदीवामाचार्याणांमतेनआतःस्था

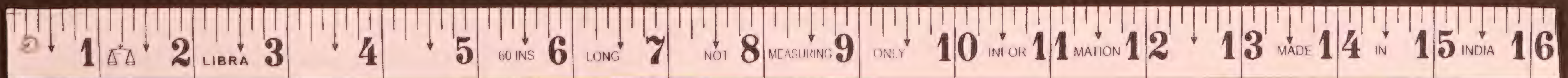
का
वृ

५८८

नेतृकाराद्यादेशो न भवति भस्वका भस्विका अभस्वका अभस्विका भस्वा अभस्वा पषा
पषका पषिका अजा अजका अजिका अतजका अतजिका ज्ञासका ज्ञिका अ
ज्ञका अज्ञिका हादके दिके स्वास्वका स्विका अस्वका अस्विका पषाहेनं पूर्वतप्र
योजयतः किं कारणम् तत्र हि यदिसाकः काभ्यां न संसासः अथापि कृतं न संसासे
पश्चात्कम् उभयथा समासाद्या विभक्तिरुत्पद्येत तस्यां तदा ते सति जाया भवित
व्यम् सोऽन्तर्भवति न्या विभक्त्या सवन्तात्पर्यं तत्तत्प्राप्तिरेव नास्ति किं प्रयोजनेन त
स्मादेतेषां का अदके इत्येव नित्यं भवति सशब्दस्तज्ज्ञाति यत्तास्यायाम सर्वनाम सर्वना
ममं जोस्ति स नं पूर्वोपि प्रयोजयति भस्वेत्ययमभाषितं पुस्कः तस्याभाषितं पुस्काश्च।
त्येव सिद्धे यदिरुग्रहणं तदप्यसर्जनार्थं अविद्यमाना भस्वापस्याः सा अभस्वा अस्मा।
अभस्वा अभस्विका अभस्वका अत्रोपसर्जनं ह्रस्वते कृतं पुनः बहुव्रीहेर्भाषितं पुं
स्कादानः स्थाने भवति तं पूर्वाणामपि इत्यपि शाब्दादन्य पूर्वाणां केवलात्तां विविधि
रयमिष्यते निर्भस्विका निर्भस्वका बहुभस्विका बहुवस्वका इत्येवमादयोऽपि ह्यौ।

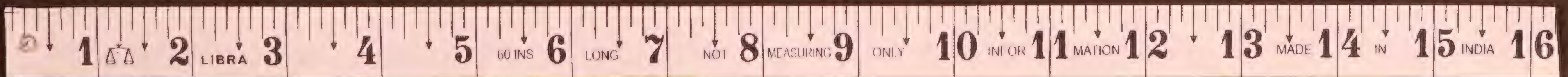

षत्तेनेष्टर्वाणामपीतिवचनमतवाटपवमदेवद्वेःप्रतिपत्त्यर्थं अभाषितपुंस्काश्च ।
 अभाषितपुंस्कादिरितस्यातः स्यानेयोकारः तस्मादीचामावायीणांमतेनइकाग
 देशो न भवति खद्वकाखद्विका अखद्वका अखद्वेका परमखद्वका परमखद्विका
 उत्तमखद्वका उत्तमखद्विका बहुव्रीहौ यदा कपि ह्रस्वः क्रियते तदा भवितव्यमेत
 नतत्राप्यभाषितपुंस्कादिरितस्य आतः स्याने भवत्यकार इति अखद्वका अखद्वि
 केति यदा तत्र अविद्यमाना खद्वकाः सा अखद्वका अल्पखद्वका अखद्वेकेति तदा न भव
 ति तथा अतिक्रान्ता खद्वामिति खद्वका अल्पा अतिखद्वका अतिखद्विकेति आदावायी
 णाम् अभाषितपुंस्कादिरितस्यातः स्यानेयोकारस्तस्यावायीणांमतेन आकाग
 देशो भवतिः इद्वपवादीयोगः केण इति ह्रस्वापवादश्च खद्वका अद्वका परमखद्वका
 का दस्येकः अंगस्य निमित्तो यः दः कश्चांगस्य निमित्तम प्रत्ययः तस्य प्रत्ययस्य दस्य
 इक इत्ययमादेशो भवति प्राग्वहतेष्टक आदिकः शाला किकः लवणाटज स्वाव
 णिकः दगादिषु यदि वर्णा मात्र प्रत्ययः उच्चारणार्थो काक्षता इहाप्यकार उच्चारण

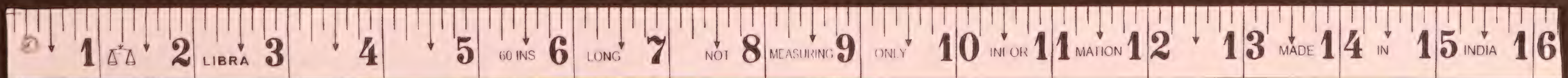

का.
५८५

यं पवर्गमात्रं प्रत्ययः उच्चात् स्याति तेनोपादीयते संवातेन प्रत्ययेनापि संवातेन ग्रहण
मेव तत्र कलोष्टः कंद इत्येवमादीनामृणादयो पिलात्ताणिकत्वादस्य ग्रहणं न भवति
जिज्यत्तः जिज्युस्तिरेवं भवति विभाषावेः चिन्ताते रंगस्य संस्त्रितो भभासा इत्रस्य विभा
षाकवर्गादेशो भवति चिचोषति चिचाय चिकाय संस्त्रितो रित्येव चोष न क्पादेः
क्वादेशांतोश्च जोः कवर्गादेशो न भवति कूजो वर्तते खजो वर्तते गजो वर्तते कूजं भव
ता खजं भवता गजं भवता अजिब्रजोश्च अजिब्रजि इत्येतयोश्च कवर्गादेशो न भवति
समाजः उर्दजः व्रज परिवाजः परिवाज्यम् विभावस्य विधानादजेः एषति तातदाह
रणम् चकारोत्तमसमश्चयार्थः तेन वजेः वाजः वाज्यम् भुजस्युः जोपाण्युपतापयोः
भुजस्य ब्रह्मतेतोपाण्युपतापयो वर्तमानौ निपातिता सा भूभवतः भुज्यते तेनेति भुजः
पाणिः हस्तश्चेति श्रुत्तु क्वाभावो गुणभावश्च निपात्यते मुञ्जिताः शरते स्मिन्निति
मुजः उपतस्यते तेनेति उपतापः रोगः तत्रैव च ज् क्वाभावो निपात्यते पाण्युपताप
यो रिति किं भोगः समुद्रः प्रयाजावयाजौ यज्ञौ प्रयाजश्च न याज इत्येतौ यज्ञौ रोगो

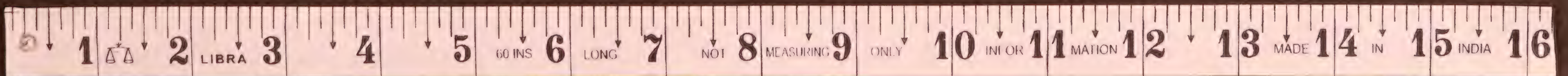

निपात्येते पंचप्रयाजाः पंचानयाजः तमप्रेप्रयाजातुयाजानां पञ्चात्रे पुरस्तात् य
 जाग्रूति किम् प्रयागः अतयागः प्रयाजानयाजग्रहणं प्रदर्शनार्थं अतः
 एवं प्रकारे कृतं न भवति पकादशो वयजः उपोश्रयाजमन्तरायजन्ति यत्नी
 संयाजा भवन्ति अतयाजैश्चरन्तीत्येवमादि सिद्धे भवति वर्चरातो वर्चरागस्य
 गतौ वर्तमानस्य कवर्गो न भवति वर्चं वर्चन्ति वर्णिजाः गतं गच्छन्तीत्यर्थः ग
 ताविति किं वर्चं काष्ठं कौटिल्यं वर्चरथः ननु च वर्चरातावेव पद्यते सत्यमेवेत
 त् अनेकार्थास्तथातव ओक उचः के उच्येयीतोः कप्रत्यये ओकरूति निपात्यते
 गुणः कृतं च निपातनात् त्योकः शकृन्तः बोकः भक्तः कर्तरी उपथाल्लक्षणाः
 कः अधिकरणो दोकारकान्तरे चार्थकविधानमिति किमर्थं पुनरयं च अत्रैव न
 युता यते स्वार्थं अन्तो दोत्रात्यर्थमिष्यते च त्रिषु प्राद्युदात्तः स्यात् द्वौ कसो
 जैल्लोकसदृश्येव मादावसति प्रत्यये उगादयो बहुलमिति कृतं द्रष्टव्य एषा
 वश्यके एष परत आवश्यके र्ये कवर्गो न भवति अत्र वश्यपक्षे म अत्र वश्यवाच्यम्

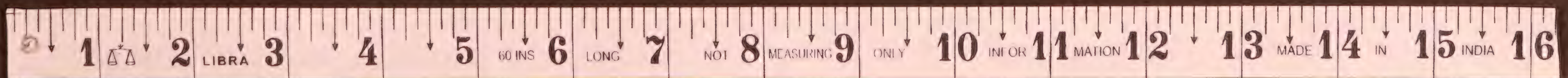

का.
बृ.
५५।

अवशेषेचम आवशक इति किम पाकं वाक्येरेकं यजयाचरुच प्रवचनश्च य
जयाचरुच प्रवच ऋच इत्येतेषां एष परतः कवर्गो न भवति यजयाज्यम यावया
ज्यम रुचरोज्यम प्रवच प्रवाज्यम ऋच अर्चम ऋट्टपथादयि ऋचेरेतस्मादेव
निपातनापह्नवति प्रवचिग्रहणं शाब्दसंज्ञार्थं प्रवाच्यो नामपादविशेषलक्षित
तो प्रत्येयान्ति अर्चो पुनराहः उपसर्गति यमार्थं प्रपूर्वस्यैव वचो शाब्दसंज्ञायां कृत
प्रतिषेधो यथा स्यात् अन्योपसर्गपूर्वस्य साभूदिति अथि वाक्यमह रिति पततु वि
शेषपदेष्वेते दशा उच्यन्ते दशममहः अन्यशयिवाध्यमिति भवति एषति प्रतिषेधे
त्यजिष्टुज्योरुपसंख्यानमत्याज्यं पूज्यम वचो शाब्दसंज्ञायाम वचो शाब्दसंज्ञायां
एष परतः कवर्गो न भवति वाच्यमाह अवाच्यमाह अशाब्दसंज्ञायामिति किं अपचु
षितं वाक्यमाह प्रयोज्यनियोज्योपकार्यं प्रयोज्यनियोज्य इत्येतेषां क्कार्थं
निपात्येतेषां क्कार्थः प्रयोक्तुं प्रयोज्यः शाक्यनियोज्यं प्रयोज्यः शाक्यार्थ इति किम
प्रयोगः नियोगः भोज्यमह्ये भोज्यमिति निपात्यते मह्येभिधेये भोज्यशेदतः

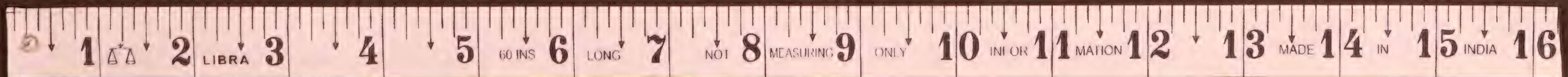
भोज्यायवागुः इह वक्ष्यमभवहार्यमात्रं वक्ष्यति किम भोग्यः कंबलः चोर्लोपो
 लेदिवा युसंज्ञकानां लेटिपरतः वालोपो भवति दधत्तानि दाशुषे सोमो ददं
 यवायनच भवति ददात्तप्रिमग्रये ददात्त आडाभा मे सति लोपेपि ददात्तिति स्थि
 तितत्र वावचने विस्मयार्थं एषा हि कस्यचिदाशंका स्या ददति तेव नित्ये प्रा
 मे लोपश्चात् भुमा लोवायत पवैतद्रूपमिति एतः शपति ओकारान्तस्यो गस्या
 शपति परतः लोपो भवति शोति शपति कोश्रवच्छति दोश्रवशपति सोश्रव
 सति कस्यचि युजादौ प्रत्यये परतः कस्य लोपो भवति अयुजाताम अयु
 जाशाम अयुजि अवीति किं अयुजत अयुजताम लुक्वा ड ह्रि ह्रस्वि ह्रगुहा
 मात्मनेपदे दन्ते ड ह्रि ह्रस्वि ह्रगुह्रत्वे तेषामात्मनेपदे दन्तादौ परतः कस्य
 वाल्भ भवति अडग्य अयुजत अडग्याः अयुजथाः अडग्यं अयुजधं अडग्वहि
 अयुजावहिदिह अडिग्य अयिजत लिह अलीफ अलिजत गृह्य गृह्य
 मयुजत डहादीनामिति किम वात्पुजत आत्मनेपद इति किम अयुजत

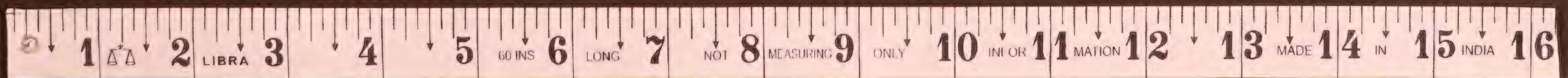
का.
वृ.

५८१

दन्त्यरतिकिम अथुत्तामहिलोपइतिवर्तमानेषुतःसुप्रहणोसर्वादेशार्थं
तन्नेवत्यर्थं अन्त्यत्तन्त्यस्यलोपेकृतकलोकलीतिसकारलोपेनस्थिति
स्यातिवद्भावोपकारलोपस्यतास्तिस्वत्रासिद्येनस्यातिवदितिदन्त्योष्ट्या
ह्रिवकागोदन्त्यप्रहणोतत्तत्त्येयदिनरह्येतत्तौप्रहणमेवात्रकुर्यात् शमा
मष्टानोदीर्घःशपति शमादीनामष्टानांथात्तनाशपतिपरतोदीर्घोभवति श
मष्टास्यातिसमतास्यतिदमदास्यतिअमष्टास्यतिभुमष्टास्यतिदमदास्य
तिक्रमक्तास्यतिमदीमायतिअष्टानामितिकिम अस्यातिअनीतिकिमअ
मतिभुमति द्वितेकस्वादमांशिति द्विबुक्कमष्टाचमदत्येतेषांशितिपर
तःदीर्घोभवति द्विबुष्टीभवतिक्रमक्तामतिआचमष्टाचामतिक्रमिप्रह
णोशवर्थंचमेराड्पूर्वस्यप्रहणम् इहभनभवतिचमतिविवसतीति क्रमःप
रसोपदेश क्रमःपरसोपदेशितिपरतःदीर्घोभवतिक्रामतिक्रामतःक्राम
तिपरसोपदेशितिकिम आक्रमतेआदिभ्यःइहउत्क्रामसेक्रामेतिहेःलकि

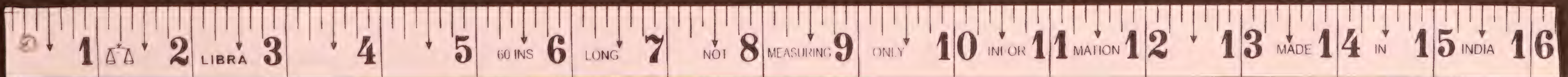
कृतेन लुप्ततां गम्येति प्रत्ययलक्षणाप्रतिषेधादीर्घात्तत्राप्रोति वैषदोषः लुप्तता
 लुप्तेयदंतात्सकार्ये सति प्रतिषेधः न च हौक्कमिरेगे किं तर्हि शापि दृष्टगमियमा
 कः दृष्टगमियम इत्येतेषां शितिपरतः कृकारश्चन्तादेशो भवति इच्छति स
 च्छति यच्छति इषेडादितो ग्रहणमिह माभूत् इष्यति इस्माति ये इषिमिदोहिते
 मायीयते ते मेष्वीपसु वर्तयन्ति सत्रप्रधानं संप्रहणं शितीत्यनेन विशेषत इति
 वर्तयन्ति तथा च सति तदादिति विधिः न भवति यस्मिन् विधिस्तदादावल्ग्रहण इति
 एतदपि हि विशेषणो नैव दृष्टगोत्पत्रापि च्छते न भनस्य मजेव शिदिति पाञ्चा
 भास्यान्नादान्दृष्टान्ति सन्ति शादमदोपि वजिच्चयमतिष्ठमनयच्छपश्य च्छथोशा
 यमीदाः पाञ्चाभास्योनादाण इष्टिश्चन्ति सन्ति शादमद इत्येतेषां पि वजिच्चयमति
 स्थमनयच्छपश्य च्छथोशा यमीद इत्येते आदेशा भवन्ति यथा संचे शितिपर
 तः पापि वजिच्चयमतिष्ठमनयच्छपश्य च्छथोशा यमीद इत्येते आदेशा भवन्ति यथा संचे शितिपर
 तः पापि वजिच्चयमतिष्ठमनयच्छपश्य च्छथोशा यमीद इत्येते आदेशा भवन्ति यथा संचे शितिपर
 तः पापि वजिच्चयमतिष्ठमनयच्छपश्य च्छथोशा यमीद इत्येते आदेशा भवन्ति यथा संचे शितिपर

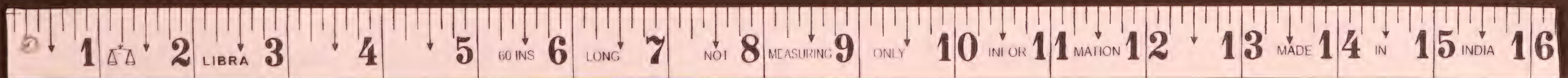
का.
वृ

५५२

प्राप्नोति सो गच्छेत्पुनर्दृष्टावविधिर्निश्चितस्य न भवति अथवा अकारान्तो यमादेश
आद्युदात्तो निपाद्यते सन्तैर्देवितायां गतौ थावादेशो भवति अथ शतिसुरतिप्रतिम
रतिश्च न सरतीत्येव भवति ज्ञाज नोर्जा ज्ञाजन इत्येतयोः जादृत्पयमादेशो भवति
शितिपरतः प्रजाताति जायते जनैर्देवादि कस्य ग्रहणमिह स्वादीनां ह्रस्वः पृष्ठ
त्वेव मादीनां ह्रस्वो भवति शितिपरतः स्वादयः क्वादिषु मृज पवन इत्यतः प्रभृतिः
णीगतौ वृद्धितियावत् केचिद्वृत्तिवृत्तकरमेतत्त्वादीनां च समाप्रथमिति अ
परेत्वादीनामेव समाप्रथं वृत्तकरणमेतद्वृत्तिश्चागणान्तास्तत्त्वादयः मृज पु
नातिल्लुनातिस्तत्र ह्रणाति येषां मागणान्ताः स्वादयः तेषां जानातीत्यत्रापि
ह्रस्वः प्राप्नोति ज्ञाज नोः जादृति दीर्घकरणसामर्थ्यात् न भविष्यति न इत्यपि ह्यादेशो
कृते अतो दीर्घो युजोति दीर्घत्वेन जायत इति सिध्यति मीनात्तेर्निगमे मीनात्तेर्
नस्य निगमे विषये ह्रस्वो भवति शितिपरतः प्रसिगान्तिवृत्तिनो वृत्तानितिगमइ
तिकिम प्रमीणाति मिदेर्गुणः मिदेर्गस्य गुणो भवति शितिपरतः मेद्यति मेद्य

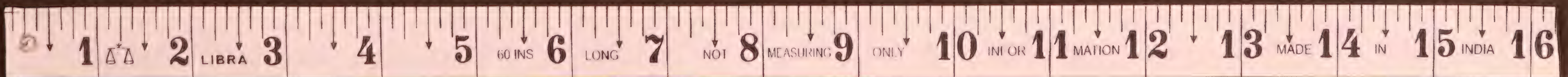

तः मेवन्ति मिदोरितिकि म स्थिति क्रियतिलत्रपथगुणस्य हि षण्नो डि न्नात्प्रतिषे
धे प्राप्ते यमारंभः शितीत्येवमिद्यते मेमिद्यते जसिच जसिच परतः इयान्तस्यो गस्य
गुणो भवति अजहवुः अमिभवुः अजागरुः अविभरुः अवचिनयुः स्वनयुः इत्य
उकस्मात्र भवति अत्र द्वे डि न्ने सार्वथातका अयं यासुडा अयं वतत्र नाप्राप्ते सार्वथा
तका अयं डि न्नि मित्रे प्रतिषेधे जसि गुण आरभमाणस्त मेव वायते यासुडा अ
यं वतत्र नाप्राप्ते सार्वथातका अयं डि न्नि मित्रे प्रतिषेधे जसि गुण आरभमाणस्त
मेव वायते यासुडा अयं डि न्नि मित्रे त प्रतिषेधे न वायते तत्र प्राप्ते वा प्राप्ते चारभ्यत
इति सार्वथातकार्थथातकयोः सार्वथातके अर्थथातके च परतः इयान्तस्यो ग
स्य गुणो भवति वरतितयति भवति अर्थथातके कर्ता हर्ता वेता स्तोता नेता सा
वथातकार्थथातकयोरितिकि म अग्रिमं अग्रिकाम्यति यदि हि प्रत्ये सदीति
दोषो नापि स्यात् जाग्रो विविष्मलिन्स जाग्रदत्येतस्यो मस्य गुणो भवति अ
विविष्मलिन्स परतः जागरयति जागरकः सायु जागरी जागरे जागरे जागरे वा

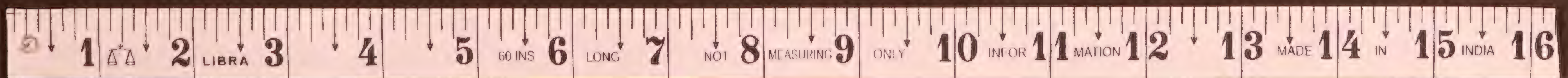

का.
वृ.
५४३

तेतेजागरितः जागरितवान् बृहद्विषये प्रतिषेधविषये च यथा स्यादिति जागर्तेर
यं गुण आरभ्यते तत्र बृहद्विषये तस्मिन्कृते अत उपधायाः इति पुनर्बृहद्विः प्राप्नोति
सापित भवति यदि हि स्यात् अतर्क कपवशाः स्यात् चिणालोश्च प्रतिषेधवचन
मनर्थकमेव स्यात् अविचिणालि त्स्वितिकिं नृशूस् जागर्तुः किं जागर्तुः।
चिणालोश्च जागरितान् जजागार इति जागर्तुः जागर्तुः वीतिके विदिकारसञ्चा
रणायेवायन्ति कसावपि हि वकारादौ गुणान् भवति जजागर्तुः सः अतर्क इति
अजागरः अहं जजागरेत्यप्रतिषेधः प्राप्नोति नाप्रतिषेधात् अविचिणालि त्स्व
तिपर्युदासोयं अथवा जाग्रति या प्राप्तिरसावानन्तर्यादविचिणालि त्स्विति प्रति
षिध्यते यातु नृमि वसार्वथात् कार्यकयोरिति मात प्रतिषिध्यते पुगन्तलत्रपथस्य
च पुगन्तलत्रपथस्य च सार्वथात् कार्यथात् कार्यकयोरिति मात प्रतिषिध्यते पुगन्तस्य
हेमयति क्रोपयतिः लेपयति लत्रपथस्य केदनम भेदनम केतनाभेत्ता संयोगे गुरु
तायां गुणोभेत्तुः न सिध्यति विध्यपेक्षे लचोश्चासौ कथं केदित् इत्यति यातो नृमः

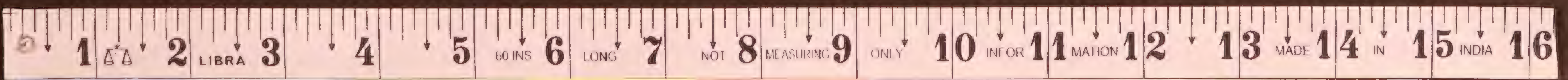

प्राच्यगालवयोः रुदादिभ्यः पंचभ्यो ष्टके सार्वधातुके अङ्गागमो भवति गार्ग्यगालव
 योगार्थयोर्मतेन अरोदीत अरोदः अस्वपीत अस्वपः अचसीत अचसः प्राणी
 त प्राणः अजलीत अजलः गार्ग्यगालग्रहाणं पूजार्थम् अदः सर्वेषाम् अदो गा
 दष्टके सार्वधातुके अङ्गागमो भवति सर्वेषाम् आचार्याणां मतेन आदत् अदः अष्टकद
 तेव अत्रि अत्रि अतो दीर्घो यजि अकारान्तस्यांशस्य यजादौ सार्वधातुके दीर्घो भ
 वति पचामि पचावः पचामः पद्यामि पद्यावः पद्यामः अत इति किम् चितवः चित
 मः यजोति किम् पचति सार्वधातुके इत्येव अङ्गनाकेशवः केचित् इति इति तत्तवर्त
 यन्ति तेषां भवति तिक्रमौ सार्वधातुके दीर्घो भवति सपिच सपिच यजादावका
 रान्तस्यांशस्य दीर्घो भवति वृक्षाय प्रक्षाय वृक्षाभ्यां प्रक्षाय अत इत्येव अग्निभिः
 वायुभिः यजोत्येव वृक्षस्य प्रक्षाय बहुवचने कल्पेत् बहुवचने फलादौ सपिच
 कारान्तस्यांशस्य पकारादेशो भवति वृक्षेभ्यः प्रक्षेभ्यः वृक्षेषु प्रक्षेपु बहुवचने इ
 तिक्रिं वृक्षाभ्याम् प्रक्षेभ्याम् फलीति किम् वृक्षाणाम् सपीत्येव यजधम् ओमिव ॥

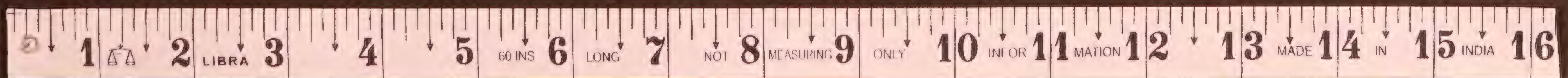

का.
वृ.
५५१

ओसिचपरतोकारान्तस्यांगस्यपकारोदेशोभवति वृत्तयोःसंवृत्तयोर्निधेहि आदि
वापः आदीदिपूर्वाचार्यतिदेशोतत्तृतीयैकवचनंरह्यतेतस्मिन् ओसिचपरतः।
आवन्तस्यांगस्यपकारोदेशोभवतिभवतिखट्वाखट्वायोःबहुगज्याबहुगज्योः
कारीषगंधयाकारीषगंधयोःआपइतिपितिग्रहणंकिं कीलालपात्राक्षणा
लेनकीलालयोःबाह्याणकुलयोःद्याप्रग्रहोदीर्घइतिवचनादिह्नमभवतिअ
तिखट्वनअतिमालेतेति संवुद्धौच संवुद्धौचपरतःआपःपत्रभवति हेखट्वेहे
मालेहेबहुगजेहेकारीषगन्धे अस्वार्थतद्योर्हस्वः अस्वार्थानोनयाअहस्वा
भवतिसंवुद्धौपतःअस्वार्थाःमात्रर्थाःहेअस्वहेअकहेअतनयाःहेऊमारिहे
गौरिहेशांगरविहेब्रह्मबंभुडलकवतीनाप्रतिषेधोवक्तव्याःइहेअंवेहेलेहेअस्व
ले कहेअस्विके केरसिर्वेतिवक्तव्यम् अस्वअस्वेतलोहस्वतेवादि संवुद्धौवाव
क्तव्यम् देवतेभक्तिःदेवतायांभक्तिःहेदेवतहेदेवते केरस्येवेतद्वस्वतमिष्यतेमा
त्राणांमातृपुत्रार्थमहेतमात्राणांमातृजादेशोवक्तव्यःसंवुद्धौपुत्रार्थपुत्रमभिधा

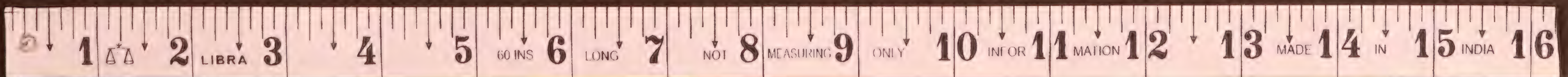

प्रोर्लोतिप्रोर्लोषिप्रोर्लोमि हलीत्येवप्रोर्लोवाति गुणोष्ट्रके ऊर्लोतेरष्टकेहली
 पितिसार्वधातुकेगुणोभवतिपात्तिकाद्वेहेरयमयवाटःप्रोर्लोत प्रोर्लोहली
 तिवर्तमानेग्रुष्टप्रहणंक्रियतेज्ञापनार्थं भवत्येषापरिभाषायस्मिन्निधिस्तदा
 दावल्प्रहणइति हणहृदम् हणहृ इत्येतस्मागस्यदमागमोभवतिहलादौ
 पितिसार्वधातुकेत्तरोफित्तरोत्तिर्रोत्तिग्रुहणेत वार्णिश्रेयष्यत्रप्रत्ययस्य
 हणमिष्यतेहलीत्येवत्तणहानिपितीत्येवत्तंफःत्तणहृत्त्यागतप्रस्कोत्तस्य
 तेदमागमेयशास्पात् ब्रुवर्दह ब्रुदत्येतस्माडन्नस्यहलादेःपितःसार्वधातुक
 स्यइडागमोभवतिब्रवीतिब्रवीषिब्रवीमिहलीत्येवब्रवाणिपितीत्येवब्रूतः यद्वा
 वा यदन्ताडन्नस्यहलादेःपितःसार्वधातुकस्ययदन्तस्याभावायलभान्तस्यग्रह
 णम् तैरुस्तशस्यमःसार्वधातुके इदितिसौत्रोधातःइरुस्तसमिश्रम् इत्येतेभ्यः
 सार्वधातुकेहलादौथांइडागमोभवति इतवीतितौतिरुस्वीतिरौति स्तस्त्ववी।
 तित्तौति शोमिश्रुडिगोशमीधुम श्रुमिश्रभसीति शस्यमोक्कंदसिविकरण।

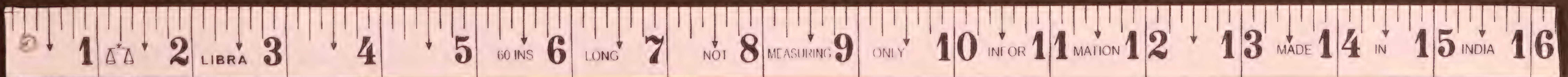

का.
वृ.
५१५

लुकि हलादि सार्वधातुमन्तरं संभवति अपिशालास्तत्तुरुस्तशामसः सार्वधातु
कासु च्छंदसीति पठन्ति तत्र सर्वेषामेव च्छंदसि विधिर्यं भवति सार्वधातुकरत्न
तुवर्तमानेषु तः सार्वधातुकरत्नगणमपि दर्शयं शमीधुंस्तवीधुमित्यत्रापि यथा स्या
दिति अस्ति सितोष्टके अस्ते रंगात्सि जन्ताश्चाष्टके ईरागमो भवति अस्तेः आ
सीत्सि जन्तात् अकार्षीत् अह्राषीत् अरोवीत् अस्त्रावीत् अपावीत् अष्टकृदिति
किम् अस्ति अकार्षीत् आहि भवोरोऽप्रतिषेध इति स्थानि वद्भावप्रतिषेधादिह न
भवति आत् अमृदिति बहुलं च्छंदसि कंदसि विषयेऽस्ति सितोष्टके बहुलमी
रागमो भवति आपण्वेदं सर्वमाः अहरामोत्रात्रिरिति च भवति सितः खलपि मो
भिरत्ताः प्रत्येवमत्ताः अभैषीमां पुत्रकेति च भवति कंदसत्वात्माद्योगोऽप्युदागमा
भवति अत्ताः आत्माः इति वदतु भावः सित रुदश्च पंचभ्यः रुदादिभ्यः पंचभ्योऽष्टके
सार्वधातुके हलि ईरागमो भवति अरोदीत् अरोदोः अस्वषीत् अस्यषीः अस्वसीत् अ
स्यसीः प्राणीत् प्राणीः अजदीत् अजदीः पंचम्य इति किम् अजागः भवान् अइ

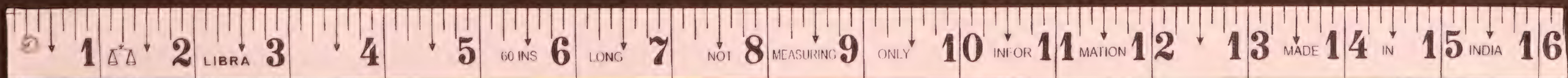
कथं रजसंदिशस्यो निर्णयतनात् अतः सोपाशदीर्घत्वे विधेये तेन स्थितः अभ्यस्तस्य
 यदा ह्यचिलिङ्गं यत्कृमं भवेत् कुसतो र्यत्कृतं किञ्च तापकं स्यात्तद्योगो संयो
 गेऽपि विप्रत्ययादेरेगान्तस्य बहुलो रानन्तर्येऽपि सतिलञ्चपथगुणो न व्यावर्तत इति
 ज्ञापितमेतत् कुसतोः किञ्च राणो न भ्रमिरथि द्विषित्वेऽपि कुः हलन्ताश्चेति उपधा
 वद्व्यो वारह्यतेततो भिनत्नीत्यत्रापि गुणो न भवति अपरेत प्रकिञ्चत्तः पुगन्तः ल।
 द्वी उपधालञ्चपथा पुगन्तश्चलञ्चपथा च पुगन्तलञ्चपथमिति सूत्रार्थं वार्तायन्ति
 ताभ्यस्तस्याचिपितिसार्वधातके अभ्यस्तस्यो गस्यलञ्चपथस्याजादौपितिसार्वधा
 तके गुणो न भवति नेति ज्ञानिभ्यो नतिजं वेविजतिभ्यो वेविजं परिर्वेविषाणिपर्यवे
 विषे अभ्यस्तस्येति किं वेदानिभ्यो वेदं अवीति किं तेनेति पिङ्गुहणमत्र रायं अत्र
 गुणस्याभावादेव किं प्रतिषेधेत सार्वधातक इति किम् तितेजलञ्चपथस्येते बुजह
 वातिभ्यो जहवम् बहुलं च्छं दसीति वक्तव्यम् जजुषत् जजोषत् इति यथा स्या
 त पश्यशायेवाकशीति वावशीति यं लुकि च्छं दसमपथाद्दसं ते द्रष्टव्यम् प

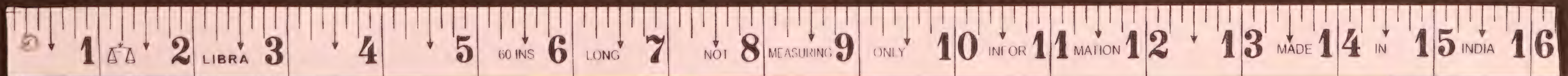
का.
हृ.

५५६

स्याथेदपराभासहसतंचप्रकृत्यन्तराणां वास्यशिकशिवयोनामेतानि रूपा।
 णि भूमेवोस्तिदि भूमेरुत्पेतयोस्तिदि सार्वधातके गुणो भवति अभूत अभूः स
 वैसदावहे सवामहे सतेः लुगि वकराणामग्रहणसिद्धम् सवतिसूयत्वाः तविक
 रणो नतिदोषवधाने विकराणाम्येवद्विज्ञाद्गुणाभावः सिद्धः तिङीति किमभव
 तिसार्वधातकद्रूपेवयति भविषीष्टप्रसविषीष्टश्च बोभवीतिरुतियं लुकिप्रतिषे
 यः कस्माच्च भवति जाकान् यदयं बोभूततेति कुरुति गुणाभावात् यं लुकिनिपात
 नेकरोति उतो ब्रूहिः लुकिहलि उकारान्तस्योगस्य ब्रूहिर्भवति लुकि सतिहा
 लादौपिति सार्वधातके योतियोषियोमिस्तौषिस्तौमिस्तौति उत्तरति किमपति
 योषिपमि लुकीति किम सुनोति सुनोषिहलीति किम यवातिपितीत्येवयुतः
 रुतः अपिस्तयाद्राजानमित्यत्र इति त्रिभवतीति पितृतिषेधाद्देवभावः अभूस्त
 स्येतेतदिहान्वर्तते योयोतिरोति नो नो तोत्येवमाद्यर्थम् कुरुणी विभाषा।
 कुरुणीते विभाषा ब्रूहिर्भवति हलादौपिति सार्वधातके प्रोणीति प्रोणीषि प्रोणीमि

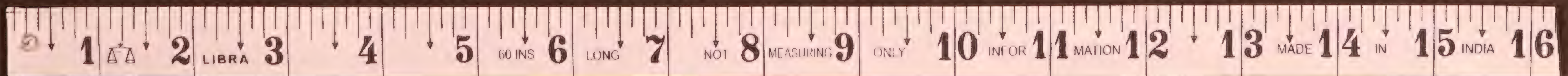

तेकीटणायपुत्रायग्रहेतेसात्रापदेशमर्हतिस्वाचनीयतायःपुत्रस्तदर्थमहे।
 गामीमातःनष्टतश्चेतिसमासान्तापवादोसातजादेशःचिक्करणमन्तोदात्ता।
 र्यमहस्वस्यगुणःह्रस्वान्तस्यांगस्यगुणोभवतिसेवुद्धोपरतःहेग्रहेवायो
 हेऊमादिहेब्रह्मवंपुद्गलेवमादीनांह्रस्वविधानसामर्थ्याद्गुणोतभवतियदि।
 हिगुणरूपःसादस्यार्थानांह्रस्वरूपज्ञानदीनांह्रस्वयोःगुणरूपेवोक्तंसात
 जसिवजसिवपरतःह्रस्वान्तस्यांगस्यगुणोभवतिग्रंगयःबुद्धयःवायवःयत
 वःह्रस्वस्येवग्रामणःसनात्यःजसादिपुवावचनमकुंठसिप्राज्ञोचद्युपधा
 याःदूतःप्रकरणाद्यदुच्यतेप्राज्ञोचद्युपधायाचकुंठसिवतिवेदिवक्तव्यमकिं
 प्रयोजनमश्वेदर्विषातकृतःपञ्चेन्द्रभःपञ्चेन्द्रभःकिकिदीयाकिकिदी
 विनाऋतोदिसर्वनामस्यानयोःऋकागन्तस्यांगस्यसर्वनामस्यानेपरतःज्ञो
 चगुणोभवति सातरिपितरिभ्रातरिद्वितरिस्वसिजामातरिकन्तरिसर्व
 नामस्यानेमातरोमातरःमातरममातरोपितरोपितरःपितरमपितरो चे

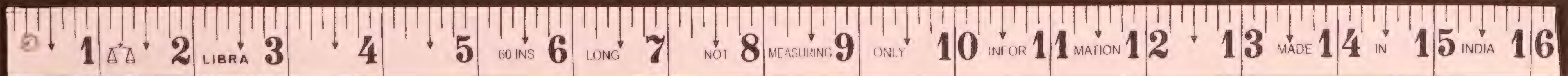

का.
वृ
५९७

इति स्यात्संगस्य इति प्रत्यये परतः गुणो भवति अत्र ये वा यवे अत्रे गमाच्
वायो गमाच् अत्रेः स्वम वायोः स्वस्वम चोरिति किम सद्यप्येति तीति किं
अप्रिभ्यो वायुभ्यो सपीत्येव ण्वीकुरुतः आनयाः तद्यन्तादेगाडत्तरस्य इति
आदागमो भवति कुमोर्यै किशोर्यै ब्रह्मवंधै धीववंधै कुमार्याः किशोर्याः ब्रह्म
वंधाः धीववंधाः यादापः आवंन्तादेगाडत्तरस्य इति तो यादागमो भवति एव
द्वायै बहुगजायै कारोषगंध्यायै एव द्वायाः बहुगजायाः कारोषगंध्यायाः अति एव
द्वायेति कृते ह्रस्वतेज्याः ग्रहणो दीर्घ इति वचना यादागमो न भवति दीर्घते कृते
लात्कारिकतात् सर्वनाम्नः स्यात् ह्रस्वश्च सर्वनाम्नश्चावन्तादेगाडत्तरस्य इति
तः स्यादागमो भवति ह्रस्वश्च तस्य सर्वतांतः सर्वस्यै विषयस्यै तस्यै कस्यै सर्व
स्याः विषयस्याः यस्याः तस्याः कस्याः आद्य इत्येव भवत्ये भवत्याः विभाषा द्वितीया
तृतीया भ्याम् द्वितीया तृतीया इत्येता भ्याम् त्रयस्य इति तस्यादागमो भवति ह्रस्व
अविभाषा द्वितीया स्यै द्वितीया ये तृतीया स्यै तृतीया ये द्वितीया स्याः द्वितीयायाः न

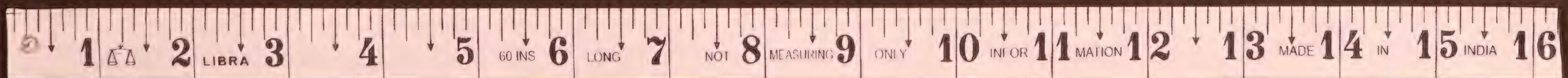

तृतीयस्याः तृतीयायाः इरांतया व्रीभः नयन्तात् आवन्तात् नीइतेतस्माच्चो
 त्ररस्पदेः सप्तस्यैकवचनस्यामादेशो भवति कुमारीयाम् गौर्यां किशोर्याम् शोभां
 रय्याम् ब्रालवंधाम् पीवबंधां आप्रखट्टायाम् बहुराजायाम् कारीषगंध्यां
 तीशामाणां सेनाथाम् इडझाम् इकारोकाराभ्यां नदीसंज्ञाभ्यां उत्तरस्पदगमा
 देशो भवति कृत्यां येन्वाम् औत्त इडझाम् उत्तरस्पदे गौकारो देशो भवति साव्यौष
 त्मौ यत्र नदीसंज्ञेतापि चिसंज्ञमिकारोकारान्तं तदिहोदाह्रियते अश्वचः चेरुत्त
 रस्पदे गौकारो देशो भवेत् आकारः अगोवायो कृतौ येनौ तपरकरां किम् टापोः
 स्त्रियोतिवृत्त्यर्थं औत्तश्चैरित्येषामेकं सूत्रं प्रयातमिष्टमिडझामौत्तवर्णाय
 न्ति अन्तावयशिष्टं चैरकारम् कर्तृक्यड्सलोपश्चेति यथा आदोनास्त्रियाम्
 चेरुत्तरस्यां टोनादुत्पयमादेशो भवति अस्त्रियाम् अग्निना वायुना अस्त्रियाम् अग्निना
 वायुना अस्त्रियामिति किम् येन्वा कृत्यां पुंसीति नोक्तं न पुंसकेपियथा स्यात् अम्
 ना ब्राह्मणकुलेनेति इकोचिविभक्ताविति तत्सत्रं न लभ्यते दसतस्यासिद्धत्वात्

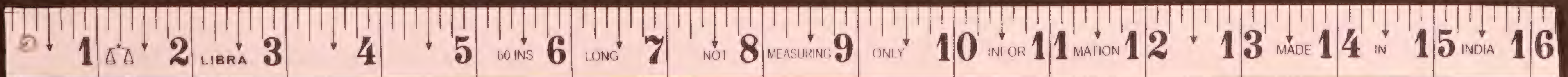

का.
५९८

इतिवामनभट्टविरचितायोकाशिकायां बृहत्सामप्रमस्यायस्यतृतीयः पादः ॥
लौचव्युपधायाहुस्वः लौचयेरेयदेगंतस्योपधायाहुस्वोभवतिअबीकारत अजी
हरत अलीलवत अपीपवत अपीपवत अत्रिर्वचनोपधाहुस्वयोःप्राप्तयोःपरत्वा
दुपधाहुस्वतम तत्रकृतेद्विर्वचनेद्रहतमाभवानटिटितिमित्यत्राद्वितीयस्पदि।
वचनेप्राप्नोतितथावसतिहुस्वभावितोऽंगस्योपधानेविहितमितिहुस्वोत्तस्यात्
नैषदोषतित्यमपिद्विर्वचनम औलोदटित्करणेत्तापकम हुस्वनेनवाप्यतइतिणा
वितिकिम व्युपधायाहुस्वइत्युच्यमाने अलीलवदित्यत्रवचनसामर्थादन्तरंगा।
मपिद्विमाथेदेशेचवाथित्ताहुस्वनेस्यात् अटोटपटितिबहुस्वनेतपुंसकोवाथा
स्यात् अपीपचदित्येवमादौवनेवहुस्वनेस्यात् चट्टीतिकिम कारयतिहारयति।
उपधायादतिकिम अवकांतत अवकांतत तदेतदुपधाग्रहणमत्रार्थमवश्यं
कर्तव्यम तदिहापिहुस्वनेतिवन्तयतिएवमर्थंयेतन्नामवधानेतेनव्यवहितेपी
त्येतत्राश्रयितव्यंभवतिउपधाहुस्वनेलोचिव्युपसाख्यानंकर्तव्यं वादितवन्तंप्रयो

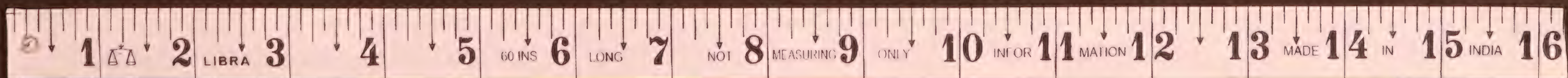

जितवानवीवददीणांपीस्वादकेनयोसौगौणालोपस्तस्यस्यानिवद्वावातेन
शाशोपितादंगसङ्गसोनप्राप्तेतिगणकृतिनिर्देशात्सिद्धम् नाशोशास्त्रदिताम्
अशोपितामंगातांशामेः अदितांशगौचयुपथायाङ्गसोनभवेतिअशोपिताम्
मालामाख्यत अममालत् मातरमाख्यत अममातरम् राजानमतिकान्तवा
न अत्यराजत् लोमात्पनमृष्टवान् अन्वलोपत अशेवकेवलौयत्रलपते
स्यानिवद्वावादीपितत्रसिद्धम् फलवोःतलोपोनसिध्यतीतितर्कमेवैतद्वचनं
शामेःअशशासत् ददिताम् बाधुअववायत् इयाश्चअययावत् फोक्क अरुफो
कत् धाजभासभाषदीपजीवमीपीडामत्यतरस्याम् धाजभासभाषदीपजीवमी
लपीडरुतेतेषासंगातांगौचयुपथायाङ्गसोभवतिअत्यतरस्याम् धाजअवभा
जत् अभिधात् भास अवभासत् अवीभसत् भाष अवभाषत् अवीभषत् दीप
अदिदीपत् अदीदिपत् जीव अजिजीवत् अजीजिवत् मील अमिमीलत् अमी
मिलत् पीड अपिपीडत् अपीपिडत् धाजभासोद्विक्तरागमपाणिनीयम् क

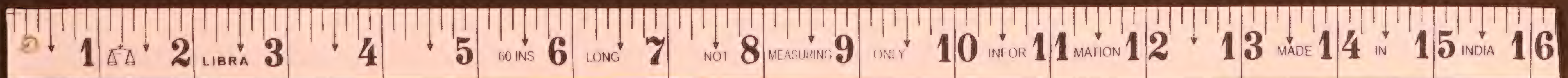

का.
द्व.प्र.
५२५

लादीनोवेतिवक्तव्यम् अथकाणत अवीकणत अवभाणत अभीभाणत लो
लःपिवतेरीवाभासम् पिवतेरंगस्यणौचद्युपथायालोपोभवतिअभासम्
चर्त्तकारादेशःअपीपत अपीपताम् उपथालोपेकृतेऽःपोयर्जिषुववतेजा
यकम् णौस्यानिवद्वावस्येतिस्यानिवद्वावाह्विवचनम् तिष्ठतेरित तिष्ठतेरं
गस्यणौचद्युपथायाऽकारादेशोभवति अतिष्ठपत अतिष्ठिपताम् अतिष्ठिप
त निज्जतेर्वा निज्जतेरंगस्यणौचद्युपथायावाऽकारादेशोभवति अजिज्जिप
त अजिज्जिपताम् अजिज्जिपत अजिज्जपत अजिज्जपताम् अजिज्जपत उर्त्त
त णौचद्युपथायाःऋवांस्यस्यानेवाऋकारादेशोभवति इरामपवादःइ
अविकीर्तत अवीकृत अउ अववर्तत अवीवृत्तत आउ अमसार्जत अमीसृज
त वचतसा मथ्यत अन्तरंगाअपिइरगोवाधनेतपरकरांटीर्वेपिस्यानिनिह
स्वपवयथास्यात अवीकृतत तवायंभासमानःआदेशान्तरनिज्जत्पथेतिस्वर
पमेवैतदभ्यन्तजायते नित्यंच्छंदसि नित्यंच्छंदसि विषयेणौचद्युपथायाःऋव

लोमस्यानेमकागदेशोभवतिश्रवीद्वयत पुरोडाशेनश्रवीद्वयतो श्रवीद्वयत
 पदयतेनिरिगिलिदि दयतेरंगम्यलिदिपरतःदिगिरत्ययमादेशोभवति श्रव
 दिग्नेश्रवदिगिरे दयतेरितिदेहोग्रहणान्ततदयदानेद्वयस्यतस्यहिलिदोवि
 हितःदिग्पादेशोतद्विर्वचनस्यवायतमिष्यते अतश्चसंयोगादेर्गुणः अका
 शान्तसंयोगसंभास्यसंयोगादेर्गुणोभवतिलिदिपरतःसुसस्वरतःसस्वरुःश्रु
 दधरतःदधरुःसस्वरतःसस्वरुःअतइतिकिम चित्तियतःचित्तियुःसं
 योगादेरितिकिम चक्रतःचक्रुःप्रतिषेधविषयेयिगुणोयथास्यादित्ययमा
 रंभःद्विद्विषयेतत्पूर्वविप्रतिषेधेनद्विद्विरेवेत्यत सस्वरसस्वरलिटीत्येव
 स्वरतःस्वरवान् संयोगादेर्गुणाविधानेसंयोगोपयग्रहणकर्तव्यंक्रत्रर्थ
 संवस्वरतःसंवस्वरित्यत्रपूर्वपातःसाधनेननयुज्यते पञ्चाटपसर्गोक्त्यसि
 र्देषोत्तिलिदिक्तेतदाश्रयेचद्विर्वचनेपञ्चाटपसर्गोक्त्योक्त्यसि श्रुभास्य
 वायेपीतिसंक्रियतेपवंचक्रतेसस्वरुषीष्ट्यत्रसुहोवहिरंगलक्षणस्यासि

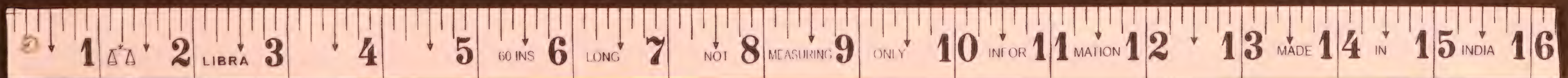

का.
ब.
पे.

इत्तादृशसंयोगादेरितीदागमो न भवति अक्क मृताम अक्क ते रंगसा
अरत्ते तस्मदाकारान्ता नो बलिदिपरतो गुणो भवति अक्क ति आनर्क आ
नर्कतः आनर्कः अ आरतः आरुः अत विचकरतः विचकरुः निजगरतः
निजगरुः अक्क ते रल वृषयतादप्रामो गुण आरभते दातो तप्रतिषिद्धः अ
द्विविषये तत्पर्ववद्वा द्विवेष्टते विचकार निजगार अदृप्रो हसो वा अदृप्र
इत्येतेषां गानां लिटि परतो बाह्वसो भवति विषाश्रतः विषाश्रः विषाशरतः
विषाशरुः विददतः विददुः विददरतः विददरुः निषप्रतः निषप्रुः निषपरतः
निषपरुः अस्ववचनमित्रो ज्ञानिद्वयार्थे के विदेतत्सूत्रं प्रत्याचक्षते प्राणकेद्रा
कुल्लितायां गतौ प्राप्रगो इत्येतेषां मतं कता द्वातृनां अदृष्टमर्थं वर्तमाना
नां विषाश्रतः विषाश्रः विददुः निषप्रतः इति त्र्याणां साधयन्ति तत्रात्सति
कासौ विषाश्रवानित्येतद्व्यं तस्यात् केगाः केपरतः अणो हसो भवति रका
कुमारिका किशोरिका ब्रह्मवन्तुका अण इति किम शोकानोकारका वाका

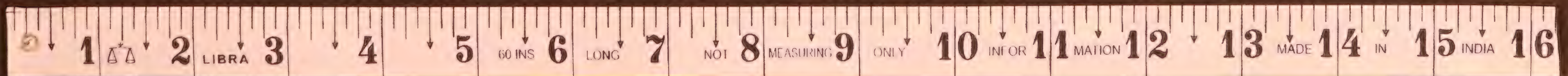

इत्यत्राणां दणो बहुलमिति ह्रस्वो न भवति न कपीति प्रतिषेधविधानसामर्थ्यात्
 नोपि सान्वयकस्य ग्रहणमिह न भवति न कपि कपि परतो णो ह्रस्वो न भवति
 बहु ऊ मारीकः बहु वृषलीकः बहु वन्धूकः गोस्त्रियोरुपमर्जनस्यैव यमपिका
 पि ह्रस्वो न भवति समासप्रातिपदिकं न भवति आपो न्यतरस्याम् आवन्तस्यो ग
 स्यान्तरस्यां कपि ह्रस्वो न भवति बहु खट्वाकः बहु खट्वाकः बहु मालाकः बहु
 मालकः ऋट् णो डि गुणाः ऋकारान्ता नाम दृशेच्चादि परतः गुणो भवति शा
 कुलां गुह्यको ह्येत अहन्ते भो करत्रमः अमरत आरत जराट् णोः अदर्शत अस
 तेस्युक असाते रेतस्य गुणो भवति अदि परतः आस्यत आस्यताम आस्यत
 अयते नरः अयते रंगस्य अकारादेशो भवति अदि परतः अस्यत अस्यताम अस्यत
 पतः पुन पते रंगस्य पुमासो भवति अदि परतः अपस्तत अपस्तताम अपस्तत
 वचउप्र वचरे रंगस्य उमासो भवति अदि परतः अवोचत अवोचताम अवोचत
 शीटः सार्वधातुके गुणाः शीटो रंगस्य गुणो भवति सार्वधातुके शीत शायते शीरते

का.
वे.
५

सार्वधातुकेऽतकिमशिषेण अयस्त्रिकृति शीघ्रयकारादौकृतिप्रत्ययेपरतः
अयदित्ययमादेशोभवतिशायतेप्राशय्यतेप्रशय्यउपशय्यशय्या यौतिकिम
शिषेकृतिक्मिप्रोयम उपसर्गाद्वसकृतेः उपसर्गाद्वरस्यकृतेरंगस्य।
ह्रस्वोभवतियकारादौकृतिप्रत्ययेपरतःसमोह्यतेप्रत्युह्यतेउपसर्गादितिकिं
कृतेकृतेरितिकिम समोह्यतेयीत्येवसमूहितंकृतीत्येवअत्यूह्योयमर्थः
अणारेत्येव अकृह्यतेडोह्यतेसमोह्यते एतेलिटि एतेरंगस्योपसर्गाद्वरस्य
लिटियकारादौकृतिह्रस्वोभवति उदियात समियात अन्वियात आशिषिलि
युक्तसार्वधातुकयोरितिदीर्घकृतेह्रस्वोभवत्यनेन उपसर्गादित्येवंईयात अण
इत्येवआईयात एयात समेयात युक्तसार्वधातुकयोर्दीर्घः युक्त्यकारेअ
सार्वधातुक्यकारेचकृतिपरतःदीर्घोःभवतिह्रसायतेसुखायतेवीयतेवेवी
यतेसुभयतेतोष्यतेवीयात स्त्रयात अकृदितिकिम प्रकृत्यप्रत्युत्पपत्तादौ
वैकृतेनकोवायासात असार्वधातुकदितिकिम चितयात कृतीत्येवउरुयो

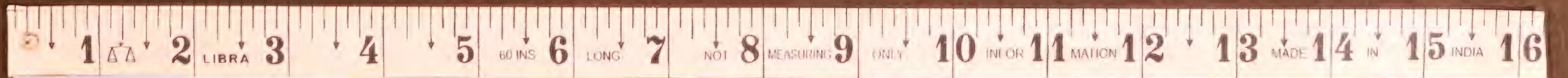

वसुधावृणुणाद्वातश्चोयतदाप् सौचश्चिप्रत्ययेपरतःश्रुगाम्दीर्घाभवति।
 शुवीकरोतिशुवीभवतिशुवीस्मात् पट्टकरोतिपट्टभवतिपट्टस्मात् चकारो।
 कृत्स्नावधातुक्यकारात्कर्षणार्थःतश्चात्तरार्थं रीदुतः ऋकारान्तस्यांभा
 क्यकारेअसावधातुक्यकारेसौवपरतःरीदित्यवमादेशोभवतिमात्रीयति
 पित्रीयतिमात्रीयतेपित्रीयतेवेज्जीयेमात्रीभूतःपित्रीभूतःपितरागतेपितृम्।
 कृतीयेतदिरुतिवृत्तम् ऋतदितितपरकशांकिम् चेकीर्यतेतिजेगित्यते
 रिट्शयेलित्त ऋकारान्तस्यांगस्पीरित्ययमादेशोभवतिशेयकिलिडि।
 चयकारादावसावधातुकेपरतःशाश्रुट्रियतेआट्रियते यकिक्रियतेह्रियते
 लिट् क्रियात् ह्रियात् रीदितिवर्तमानेषुनःरिडितिवचनेदीर्घंनिवृत्त्यर्थं
 असावधातुकद्वैतविभूयान् यीत्येवकृषीष्टृषीष्टृ गुणोर्तिसंयोगाद्योः
 शयकलिट् स्त्रियेतत्कृतम् तत्रशादृत्यसेभवान्निवर्तते अर्तःसंयोगादे
 अथकारान्तस्यांगस्यचयकिलिडिचपरतःयकारादावसावधातुकेगुणो

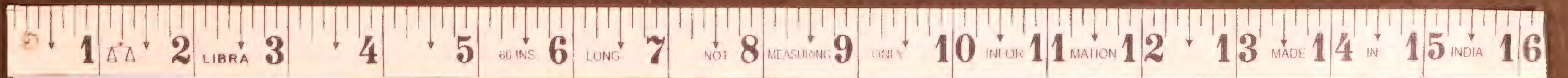

का.
वृ.
{२

भवति अयते अयत स्वयते स्वयत इह संस्क्रियते संस्क्रियत इत्यत्र सटोवा
हिरंगलक्षणामासिद्धतादभक्तत्वाच्च संयोगादित्वसंगस्यतास्तीति न भवति।
यीत्येव सूषीष्टन्तुषीष्टप्रसार्वधातक इत्येव दृष्टयात् यद्विच यद्विच परतो।
तः संयोगादेश्च कृतो गुणो भवति अयते सा स्वयते दा धर्यते अयन्ति शृणो
तीनामपमाख्याने इति यद् नेंद्राः संयोगादथ इति दिव वृत्तप्रतिषेधे यकारोने
छन्ते रफोदेरेव दिव नम हुन्ते हिंसा यो ज्ञीभावो भक्त्यः ज्ञेयते हिंसा यामि
ति किम जंच्यते ईच्चाभ्याः चाप्या इत्येतयोः यद्विच परतः ईकारोदेशो भवति
ज्ञेयते दधीयते यद्दीति किमच्चायते ध्यायते अस्य सौ अवर्णान्तस्यांग
स्य सौ परतः ईकारोदेशो भवति शुक्लौ करोति शुक्ली भवति शुक्ली स्यात् ख
द्वी भवति खद्वी करोति खद्वी स्यात् क्वचिच क्वचिच परतो वर्णान्तस्यांगस्य
ईकारोदेशो भवति पुत्रीयति पट्टयति कंबलीयति खद्वीयति मालीयति म्।
अयोगाकरणासत्तार्यम् अणानायादत्यथरायवुभक्तोपपासार्येषु अ

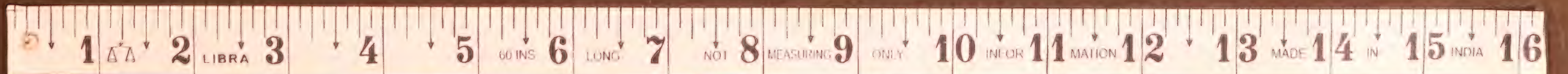

शान्ताय उदत्तयथनादत्ते तातिनिपात्यन्ते बुभक्षापि पासायार्थदत्ते ते षष्ठ्यं पुत्रशान्ता
 येति अशान्ता शत्रुस्मात्ते कचविति पात्यन्ते अशान्तायतीति भवति बुभक्षावेत् अ
 शानीयतीत्येवात्पत्र उदत्ते त्पुटकशत्रुस्य उदत्तादेशो निपात्यन्ते उदत्तुतीति भ
 वति पिपासावेत् उदकीयतीत्येवात्पत्र भवति यनायेति यतशत्रुस्मात्त निपा
 त्यन्ते यत्तायतीति भवति गर्वश्चेत् यतयतीत्येवात्पत्र गर्वस्त्रस्मात् विशेषो भिक्षा
 ला तच्छन्दस्य पुत्रस्य कन्दसि विषये पुत्रवर्जितस्य अग्रणीत्तस्य कचियदकैत
 त्रभवति किंच कंदीर्घतमोत्तेव मित्रयः संसेदयेयुः देवां जिगाति सस्त्रयुः अपुत्र
 सेति किम पुत्रीयन्त सुदानवः अपुत्रादीनामिति वक्तव्यम् जनीयन्तो न्वग्रवः
 दुर्गस्य प्रविणस्य द्वेषापतिरिषापति दुर्गस्यः द्विणस्यः द्वेषापतिरिषाप
 तिदत्ते ताति कंदसि निपात्यन्ते दुष्टशत्रुस्य कचपि परतो दुर्गभावो निपात्यन्ते अ
 क्रियो नादुर्गस्यः दुष्टीयतीत्येवंप्राप्ते द्विणस्य रिति द्विणशत्रुस्य द्विणो भा
 वो निपात्यन्ते द्विणीयतीत्येवंप्राप्ते द्वेषापतीति द्वेषशत्रुस्य द्वेषभावो निपा

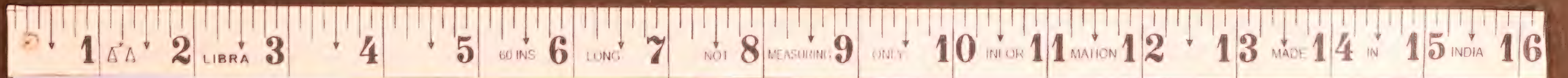

का.
द्व.
१.३

त्यतेद्वषीयतीत्येवंप्राप्तेविषाणपतीतिरिष्टाद्वस्यारिषांभावोविषाणपतीरिष्टीयतो
त्येवंप्राप्ते अस्याचस्मात् अथअचइत्येतयोः कविपरतः कदमिविषये आकार
आदेशो भवति अथायन्तो मचवन साक्षाद्वा अयायवो विदन् एतदावचने
जायकं न च्छंदस्य पुत्रमेति त्रयो रपिरोकारो र्वयोः प्रतिषेधो भवतीति देवसे
स्त्रयो र्यजुषिकादके देवसुस्रइत्येतयोः कविपरत आकार आदेशो भवति यज
षिकादके देवायते वजमानाय शर्म सुस्त्रायन्तो हवामहे यजुषीति किं देवोति
गातिसुस्रयुः कादइति किम् सुस्रयोरिदमासीत् कथं धुर एतत्तस्य विलोपः
कविप्रथर एतन्नाइत्येतेषां कविलोपो भवति अवि विषये कविकर्तव्यः सुमन
सः अथुर अथुर्यन्तः एतन्ना एतत्तन्नास्ति एति यति स्मति मास्यामिति किति य
ति स्मति मास्याइत्येतेषां मंगानां मि कारादेशो भवउकारादौ किते प्रत्यये परे य
ति निंदितः निन्दितवान् सति अवसितः अवसितवान् मामितः सितवन् स्यः
स्थितः स्थितवान् नीति किम् अवदाय कित्तीति किम् अवदाता शाब्कोरन्त

रसाम् शास्त्रादयेतयोस्तत्तत्तस्मादिकागदेशो भवति तत्कारणदौकित्यप्रत्यये ।
 शानिषातेति शातम् कश्च वच्छि तम् अचच्छातम् अतारि त्वेतेति त्वमिति
 वक्तव्यम् संशितो ब्राह्मणः संशितव्रतः व्यवस्थितविभाषा विज्ञानात्सिद्धम्
 देवज्ञातो गलो ग्राह इति योगे च महिषिः मिश्रस्तेन विभाष्यते गवाक्षः संशित
 व्रतः दूषाते हिः दूषाते रेगस्पृष्ट इत्ययमादेशो भवति तत्कारणदौकित्यपरतः
 हितः हितवान् जहाते श्रुतिं जहाते रेगस्पृक्ता प्रत्यये परतः हि इत्ययमा
 देशो भवति हिताग ज्यवने गतः हितपाच्छ्रुतिं जहाते रीततिर्दशात् जिह्वी
 तेऽन भवति हातागतः विभाषाच्छ्रुतिं जहाते रेगस्पृक्ता प्रत्यये परतः के
 दसि विषये विभाषा हि इत्ययमादेशो भवति हिताशरीरम् हीनाशरीरम् ।
 हितायातव्यम् हीनायातव्यम् जुमास्याया जहाति सां हस्तीति त्वम् सु
 थितवसुथितनेमायितयिष्यथिषीयव सुथितवसुथितनेमायितयिष्यथिषीय
 इत्यतानि च्छ्रुतिं दसि विषये निपात्यन्ते तत्र सुथितवसुथितनेमायिततिर्दशोक्तः

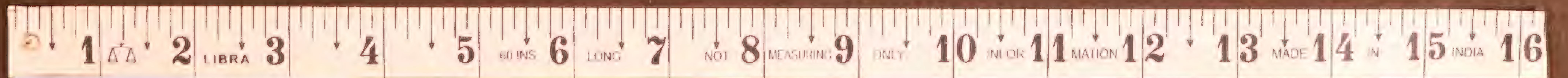
का.
बु.
६५

सर्वमते सदस्येवे सर्वस्य कृतप्रत्यये परतः इत्तं निपात्यते गर्भमात्मास्यितं सहिता
मिति भाषायां वस्यितं तेन मयिता हवन्ते वस्यितं तेन सहिता इत्येव प्राप्ते यिष्यति
लोडात्मनेपदमप्यमपुरुषैकवचनेन दधाते द्विवचनाभाव इत्येव निपात्यते यि
ष्यसोमसम यत्स्येतेव प्राप्ते विधीयेत्याषिषि लिङ्गात्सनेपदोत्रमपुरुषैकवचने
दधाते रिक्तमिडागसोवाप्रत्ययस्य निपात्यते यिष्येति धास्येति प्राप्ते दोदृष्टः
दाइत्येतस्य चुसंस्तकस्य दथ इत्ययमादेशो भवति तकारादौ किति परतः दत्तः
दत्तवान् दत्तादृतिः ददति किम् धीतः धीतवान् येदप्यतदप्यस्य चोरिति किम्
दाप् लवने दाते वर्हिः अयमादेशो न्त इत्यनेन वेत्पुक्तम् तात्ते दोषो दीर्घत्वे स्या
त दाते दोषो निष्ठातने यान्ते दोषो यत्तप्राप्तिः शान्ते दोषः तस्मात् शान्तः यदि
तदस्तीति तत्तः रादौ दीर्घत्वे तदा तान्ते षट् दोषः दान्त यान्त योरपि सन्निपातल
क्षणो विधिरिति मित्रं तद्विवातस्येति तत्तथ तन्न भविष्यतः इत्येदोषः श्लोकः अत्र
दत्ते विदत्ते च प्रदत्ते चादिकर्मणि सदत्तमनदत्ते च निदत्तमिति चेष्टते अत्र उपस

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MATION MADE IN INDIA

गान्तरीतिशोभेतिपात्यन्ते अतपसर्गावापते अवाहयोत्पक्रियाविशेषविषयावे
 दितयाः अचउपसर्गीन्ताः अजन्ताउपसर्गादन्तरस्पचरुत्पेतस्यवोस्तइत्य
 यमादेशोभवतितकारदौकितिप्रत्ययेपरतः प्रतम अचत्ते नौन्तम वीत्ते अच
 इतिकिम निन्दतम उन्दतम उपसर्गादितिकिम दीपित्तम मपुदत्तम चो
 रियेवअवदात्तम मावम उपसर्गादितियंचमीतिदेशादादेरयंप्राप्नोतितउम
 माथिमाहुः अचइत्येतदावर्ततेतत्रैकंपंचमन्तमपसर्गाविशेषणार्थं अपरमपिष
 ह्यन्तस्यानितिदेशार्थं लिप्ताकारस्यस्यानेतकारोभवतिदितकारोवानिर्देशः
 सोनेकालतात्सर्वस्यभविष्यतिअपोभीत्यउपंचमन्तमचइत्यनवर्ततेतेनएका
 दसात्रस्यभविष्यतिघेतेरित्वाचचइत्येतद्भवतिविप्रतिषेधेनपरावन्तेजहोति
 अपोभि अपइत्येतस्यभकारादौप्रत्ययेपरतः तइत्ययमादेशोभवति अदिः अ
 इःभीतिकिं अससबः स्वतवसोन्मासउषश्चमतेकंदसिभकारादौतकारादे
 शाःस्वर्वादिः स्वतवदिः मादिः उषदिः ज्ञायथाः मादिरभिद्रष्टादोहृत्तहा ॥

का.
व
६५

सः सार्थधातके सकारान्तस्योऽस्य सकारादावार्थधातके परतः तद्वत्प्रत्ययमा
देशो भवति वत्स्यति अ वत्स्यत विवत्स्यति जिवत्स्यति सदति किं वदति सीति
किं वासः प्रवासः सार्थधातक इति किम आः सेवः से तासस्ते लोपः तासेर
स्ते अस्मकास्मसकारादौ वलोपो भवति तासः कर्ता सिकर्ता से अस्तेः तमसि
व्यति से अस्ते रकारसकारयोः लप्रयोः अ इति प्रत्ययमात्रे मेवेदं पठेत् तस्य मात्
दायोरिति षत्वप्रतिषेधः रिच रेफादौ प्रत्यये परे तास्याः सकारलोपो भवति क
र्तारौ कर्तारः अन्ये तागौ अथेताः अस्ते लिटि व्यतिरे हपति तासस्ताः सका
रस्य आदेशो भवति णि पुरतः कर्ता हे हर्ता हे अस्तेः व्यतिरे यौवर्णा योर्द्वौ
वेद्योः यकारादौ द्वर्णादौ च प्रत्यये परतः दीर्घावेद्योः लोपो भवति यकारादौ
आदीप्यगतः आवेद्यगतः अदीव्यते आवेद्यते द्वर्णादौ आदीयिता आवेयिता
लिटि आदीत आवेवीत यौवर्णयोरिति किम आदीव्यम् आवेद्यनम् सति सी
माचुरभलभणकपतपदामचरम् सी इति अत्र वर्तते सति प्रत्ययसकारादौ

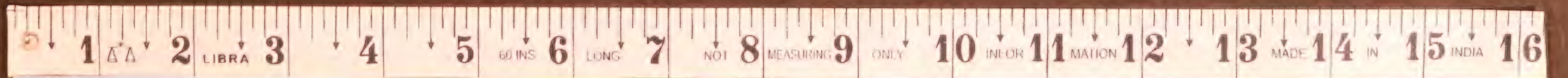
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

परतःसीमाचुर भलभ शाक पत पददृतेतेषामंगानामचः स्याते इमं शय
 मादेशो भवति सीदति सीनाति सितोत्पायं हणामिष्यते सितसति प्रमित्सति
 माप्रमित्सति माइ सित्सते मेइ अर्पमित्सते चुदित्सति थित्सते रभग्रारिष
 ते लभलिष्यते शकशिद्धति यतपित्सति पदप्रपित्सति सनीति किं मा
 स्यति दास्यति सीत्येव पिपतिषति ततिपतिटारिद्राणामिति पतेरिद्राग
 मविकल्पः सति रापोहि मायामचदस्वक्तयः प्रतिरित्सति हिं मायामिति
 किं ग्रारिथात्सति ग्रात्रपृथामीत ग्राप क्षपिअय दृतेतेषामंगानामचद
 कारोदशो भवति सनिसकारादौ परतः ग्राप ईसति जीपसीसति अथ ईत्स
 तित्तपेसावचौ तत्रोः पूर्वविप्रतिषेधेन लोपः इतरस्पईतम् सनीत्येव प्राप्ता
 तिसीत्येव जित्तपयिषति अर्दिथिषति सनीवर्तयेति त्तपेदथेषु दोविकल्पः इ
 र्भइअ हर्भरचदकारोदशो भवति ईकारश्च सनिसकारादौ परतः थिष्यति थो
 सति सीत्येव दिदर्फिषति सवो कर्मकस्य ग्राणेवा सवो कर्मकस्य ग्राणेवा

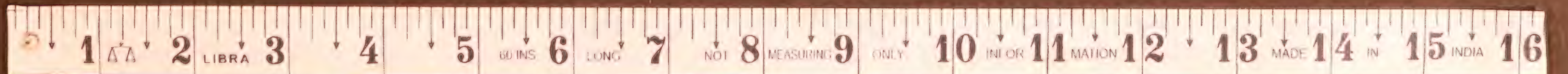

का.
द्व.
६६

भवतिसन्तिसकारादौ परतः सोऽहते वत्सः स्वयमेव समसोऽहते वत्सः स्वयमेव अ
कर्मकस्येति किम् समसत्त्वित्वसं देवदत्तः कर्मकर्तारमवरकर्मको भवति
कर्मविशेषस्य वा विवक्षायां अलोपोभासस्य यदेतदनुक्रान्तं सन्तिमी
मेत्यादिमवो कर्मकस्य गुणो वेति यः वटश्चाभासलोपो भवीत तथा चैवोटा
ह्यतम अभासस्येत्यतश्चाधिकृते वेदितव्यम् आश्रयाय परिसमाप्तेः इत
उत्तरं यदस्यासः अभासस्येत्येवं तद्वदितव्यं वक्ष्यति ह्रस्वः इहोऽपि किषते स
न्तिमीमाचुरभलभश्च कपतपदाचरसम्भासलोपश्चेत्येवं सिद्धे यदत्र ग्रहण
मिरुक्रियते तद्विषये तद्विषयावधारणायम् अत्रैवाभासलोपो भवति
सन्तद्भावात् प्राप्नोति सर्वमाभासस्य अलोप इत्येतत्तदर्थमेव केचित्त्रय
हणां वार्ता सन्ति नानर्थके लोन्पविधिरित्यपरे सर्वमा कुर्वन्ति ह्रस्वः इ
हो भवत्यभा इहोऽपि किषते त्रौऽपि किषते इहोऽपि के त्रौऽपि के अत्र इहोऽपि कत अत्र
कत अत्र त्रौऽपि कत अभासस्यान्तवि अभासस्यान्तवि अभासस्य यद्व्यते।

अतचित्तद्वतीतिवक्तव्यं चरावरः चलाचलः पताषट्ः वटावटः हलादिशेषो न
 भवति हलादिः शेषः अभासस्य हल आदिः शिष्यते अनादिः शिष्यते अना
 दित्वात्ते जसौ मलोपपाचपाट आट आटतः आटः आदिशेषतिमिनाय
 मनादेः लोपोविधायते तत्राभासजातेराप्रयणात् कविदपि वर्तमानो हला
 दित्वादेः सर्वत्रातिवृत्तिकरोति अपरतद्रुवते शेषशब्दानि वृत्त्याविशिष्टमवस्था
 नमाह तदवस्थान मृत्तिकतोयघापिप्रधानमविधेयता नूतनप्रधानमतिवृत्तिरे
 वविधेयताप्रधानं तत्रायमस्यार्थो जायते अभासस्यानोदकलोतिवृत्तिर्भव
 तिसाकिमित्यादेरविधेयां सती वृत्तिमपेक्षित्यत इति शान्स्वीः खयाः अभास
 स्य शान्स्वीः खयः शिष्यते अने हलालूपने बुध्वातिषतिनिष्ठासतिपि स्या
 त्तिषते सन्स्वी इति किं यथावखय इति किं सस्वी खन्स्वीः खय इति वक्तव्यं
 अदिच्छिषतीत्यत्रोक्तेरन्तरंगत्वात् तद्विक्रान्ते द्विवचनम् तत्र हलादिशेष
 स्य अभासतकालोपः श्रूयते ऊहोः अः अभासकवर्गहकारणोऽवर्गादेशो

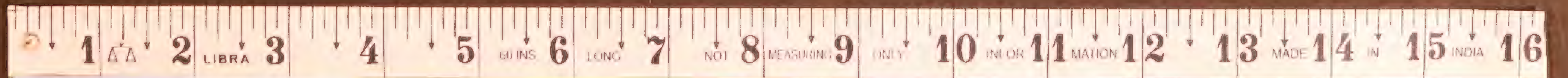

का.
ब.
६७

भवति चकार खान जगाम जज्ञाम सहकारस्य जहार जिह्नीषति त कवते यडि.
कवते रभासस्य यडि परतो ननु भवति को कृयते ३३ः का कृयते खरः कवते खरः
कवते गीतवकरणतिर्देशः कौतेः कवते शुनिवृत्त्यर्थः तयोः चुरमेव भवति चो
कृयते ३३ः यद्गीति किं युक्तत्वे कृषे च्छंदसि कृषे च्छंदसि विषये यडि परतो ननु
भवति करो कृषते यत्तु कृषणः च्छंदसीति किं चरी कृषते कृषीबलः दार्थति
दवर्ति दृषिबो भूततेति क्लेषापत्ती फणात्संनिषदत्त करि क्लृप्त क्लृप्त
विभृद्विधतो दवि युतत्तरितः सरीसृपस्य ते वरीवृजत्त न्न स्यात्त गतीति
च दार्थति दवर्ति दवर्षिबो भूततेति क्लेषापत्ती फणात् संनिषदत्त क
रि क्लृप्त भविभूत दविभूतः दवि युतत्तरितः सरीसृपस्य ते वरीवृजत्त मर्ग
ज्यस्य भानो गतिरित्येताति क्लेषापत्ती फणात् संनिषदत्त क
षते तत्र दार्थति दवर्षिबो भूततेति क्लेषापत्ती फणात् संनिषदत्त क
षते तत्र दार्थति दवर्षिबो भूततेति क्लेषापत्ती फणात् संनिषदत्त क

एतेनैतदस्तिप्रयोजनं भूषणोक्तिद्वीपिगुणाभावःसिद्धःतापकार्यतर्हिनिपा
 तनमेतत् तापयतिश्रुत्यत्रयंलगतस्यप्रतिषेधो नभवतीतिवोभवोतिवोभो
 तःवोभवतितेतिक्लृप्तइतितिहोयंलगतस्यात्मनेपदेतिपात्यतेयदोद्विजात्प्र
 त्यगलक्षणानयंलगतस्यात्मनेपदेनभवतीत्येतेदेवज्ञापकम् अलंघीतिर
 यन्तेःलटिस्मिपिअभासस्यहलादिशेषस्यापवादोरफस्यलत्वेतिपात्यतेमि
 पानिर्देशोततंत्रम तिस्यतिह्रिट्पत्तेअलन्तिह्रट् इतिआपनीयुपात इ
 तिफणतेर्यंलगतस्यग्रोम्वंस्पशतयंभासस्यनोतिपात्यतेसेसतिष्पददि
 तिस्यत्वेसंम्वंस्पयंलुकिशतयंवाभासस्यतिग्यातसकारस्यवषत्तेतिपात्या
 नेनवात्रसंम्वंतातंत्रम अन्तत्रापिह्रिट्पत्तेआसनिष्पदत् करिक्रददिति
 कृत्वेःलटिस्मैरजादेशोद्विर्वचनाभासस्यचुत्वाभावःरिगागमःचतिपात्यते
 कनिक्रददिति कृत्वेःलटिस्मैरजादेशोद्विर्वचनाभासस्यचुत्वाभावोनिगाग
 मस्यनिपात्यतेअस्यविवरणतक्रन्दीदितिभवित्रदितिबिभन्तयेज्ञागन्तस्य

का.
व.
६०

शातरिजभाभावोभासस्यनिपात्यतेदविचदतिधनतेर्यलगन्तस्यशातरिज
सिद्धमेतत्तस्याभासस्यविगागमःऋकारलोपश्चधातोःनिपात्यतेदवि
धुतोयस्ययःसूर्यस्यदविद्युतदितिद्युतेर्यलगन्तस्यशातर्यभाससंप्रसारणा
भावोत्तवनिपात्यतेविगागमश्चतरिजतदितितरतेःशातरिजोषष्मेकवचने
भासस्यमिगागमोतिपात्यतेसरोरूपसितिसूरेपःशातरिजोहितीयैकवचने
गागमोभासस्यनिपात्यतेवरोहजदितिहजेःशातरिजोरोगागमोनिपात्यते
भासस्यमन्त्रेतिहजेःलिद्यभासस्यरुगागमोधातोश्चयद्विपात्यतेमर्ह
न्तेहीपितमश्वन्तःश्रागनीगनीतिगमेरंपूर्वस्यलटिश्चोश्चपसस्यचवाभा
वोनिपात्यतेनीरागश्चवर्त्तन्ती।वेदागनीगर्तिकर्णम इतिकरणमेवप्रका
राणामन्येषामप्यपमेग्रहाणाम उरत् ऋवर्णान्तस्याभासस्यप्रकारश्चोद
योभवति वदतेवद्वयेशष्टयेतर्त्तितरितर्त्तितरोनर्त्तिरुत्पवमादावभासवि
कारेषुपवादात्तात्सर्गान्विधीन्वापन्तइत्युक्तेकृतेनगादयश्रागमाःक्रियन्ते

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

मथो

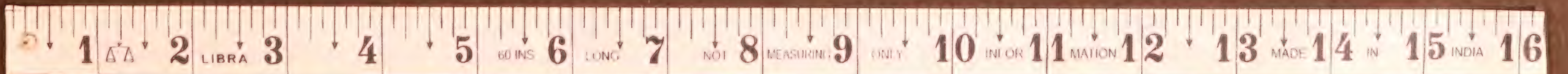
धुतिस्वापोः संप्रसारणं धुतिस्वापी इत्येतयोरभ्यासस्य संप्रसारणं भवति धुति
विदिद्युतेवदिद्युतत विदिद्योतिषते स्वापोः सुधापयिषति स्वापिः एतन्नो गृह्यते
तस्माभ्यामनिमित्तेन प्रत्ययेनातन्तये सति संप्रसारणमिष्यते इह न भवति स्वा
पयतेः एतन्न स्वापकः तस्मात्क्यच स्वापकीयति स्वापकीयते मन मिषायकी
यिषति द्वेषो लिटि द्वेषः लिटि अभ्यासस्य संप्रसारणं भवति विव्यये विव्यया
ते विव्ययिरे यकारस्य हलादिशेषेण लिटि द्वेषो प्राप्तायो संप्रसारणं क्रियते वा
कारस्यापि तस्य संप्रसारणं संप्रसारणमिति तु त्प्रतिषिध्यते लिटि दीर्घात् किम् वाच्य
यते दीर्घे इणः किति इणः अभ्यासस्य दीर्घो भवति लिटि किति परतः इयतः
इणुः इणो यणितियणादेशो कृते स्याति वद्वाद्धिर्वचनमत्र कितीति किम् इ
याय इययिथ आत आदेः अभ्यासस्यादेरकारस्य लिटि दीर्घो भवति अतो गुण
णपर इषत्तस्यापवादः आद आदतः आउः आदेरिति किम् यपाच तस्माच्चुत्स्वि
हलाः तस्मादतो भ्यासात् दीर्घो भूतात् उत्तरस्य हि हलात् स्यात्तडागमो भव

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

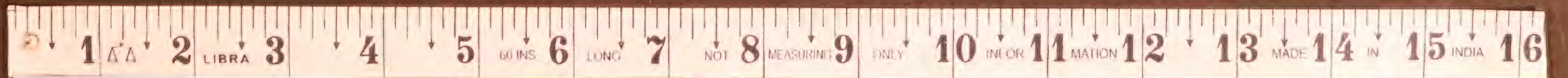

का.
ब्र.
५८

ति आनेगा आनेगातः आनेगः आनेज आनेजतः आं जुः द्विहल इति किम आ
ट्याटतः आटः अकारे के देशो रे फो हल्यु हणो न गृह्यत इति तेने हापि दि
हलौ गस्य नडागमो भवति आन्तथतः आन्तथुः अश्रोतेश्च अश्रोतेश्चो गस्य
दीर्घी भूता दभासा इन्नरस्य नडागमो भवति आनमे आनशाते आनशिरे
अश्रोतेरिति विकरणानिर्देशो अश्रोतेर्भाभूदिति आश आशातः आशुः भवतेरः
भवतेरभासस्य अकार आदेशो भवति लिटि परतः वभूव वभूवतः वभूवुः भ
वतेरिति कर्त्तृनिर्देशादि हत भवति अत बुभूवे क सलो देवदेन्न लिटीत्येव
बुभूषति वोभूयते ससूवेति तिगमे ससूव इति तिगमेति पात्यते सूते लि
टि परस्मैपदे बुगागमो भासस्य आनेति पात्यते आशा ससूवस्य विरेविपश्चि
तम सषुव इति भाषायां तिजात्रयाणो गुणः श्रो तिजादीनां त्रयाणामभा
सस्य गुणो भवति श्रोतिज ननेक्तिविज वेवेक्तिविषु वेवेष्टि विप्रहणामत्रयाणं
पषो द्विहलकरणे समाप्तर्ये पद्यते आबिति किम तिनेज भूजामित भूजादी

नां च याणा मभासस्पइकागदेशो भवति श्लोभन विभर्ति माडु मिमीत्ये डोहा
इ. जिह्वीते च याणा मिते वडोहाक जहाति श्चावित्ये ववभार अतिपिपन्यो
अ अतिपिपतिरुतेतयो रभासस्पइकागदेशो भवति श्लोदयतिथुरम पिपति
सोमम बहुलं च्कंदमि कंदमिविषयेभासस्पश्लोइकागदेशो भवति बहुलं
सुगं विवक्षितं वशोरतद्रूपम तथावेचः जतिषा विवक्तिषवेः वत्सने मातामि
षक्तिजागतिरुद्रुतेतस्यायम सुबो विजिगति सोमम नव भवति दानी
त्येवे च यात जजगमिद्रुम मातायद्वोरं दयतद्वनिहा मयतः सति परतः अ
काशान्तस्याभासस्पइकागदेशो भवति पिपत्तितियि यत्ततिपिपासति
यियामति सतीति किम पपाच अत इति किम लुल्लषति ओः प्रयज्यपरे उ
वर्णान्तस्याभासस्पपवर्गे यणिजकारे सवर्णपरे परतः इकारश्चादेशो भ
वति सति प्रत्यये पवर्गे अपरे पिपविषते पिपावयिषति विभावयिषति य
एपपरे यियावयिषति रिरानयिषतिलिलावयिषति जपरे जइति सौ डोधा

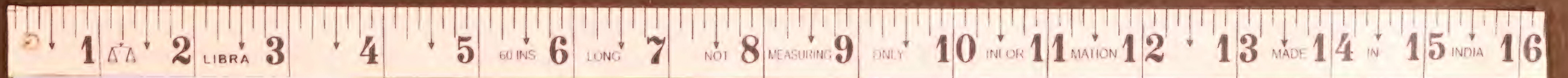
का.
वृ.
६.१९

तः जिजावयिषति एतदेवोः पुयङ्गपरइतिवचनेनापकम् अहिर्वचननिमि
त्रेपिणोऽस्यानिद्रवतिडोरितिकिं पापपतेमन पापविषतेसय जीतिकिम अ
वत्ततावयिषतिजहावयिषतिअपरइतिकिंबुभूषति स्वतिष्णोतिद्रवति
प्रवतिअवतिअवतीनांवा स्ववसादीनामभासस्यडोरवर्णापरेयणापरभूते
रूकारादेशोभवतिवासनिपरतः स्वतिसिस्त्रावयिषतिस्त्रावयिषतिष्ण
णोतिशिआवयिषतिद्रवतिद्रिद्रावयिषतिद्रिद्रावयिषति प्रवतिपिप्रावयि
षतिपुप्रावयिषति प्रवतिपिप्रावयिषति पुप्रावयिषतिअवतिविद्यावयि
षतिबुद्यावयिषतिवचनमाधतिमर्यातपकेनवलेनयणोअवथा
नमिहाश्रीयते पूर्वपूत्रेननन्तर एवयोगाभवितवमित्यप्राप्तविभाषेयम् अ
परइत्येवसमुषति गुणोयंलकोः यदिचयंलकिचइगन्तस्यांरास्यअभा
सस्यगुणोभवति चेवीयतेलोलूयतेपोष्यतेलंलुकि जोहवीतिवोक्रुपोति
दीर्घकितः दीर्घआदेशोभवतिअभासस्याकितःयदिचयंलकिचपापव्यते

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MADE IN INDIA

पापवीतिपायन्यतेयायजोतिश्चकितइति किम् यंयस्यतेयंयसीति नतवात्र
 पवादत्तात्रुकिक्तेग्रभासस्यानजन्ततादेवदीर्घातभविष्यति पवंततर्ह्यकि
 तइत्येतेनैतत् ज्ञाप्यते ग्रभासविकारेषुपवादानोत्सर्गान्तिधीनत्वानेकि
 सेतस्य ज्ञाप्यतेप्रयोजयोजनम् इहोक्ततइतिदीर्घाकितइत्येतत्संध्यत्
 रहुस्वानवाप्यतेअवीकरदित्यत्रदीर्घोरित्येतन्सन्वादिस्तवाप्यते मात्प्रभृ
 तीनांदीर्घत्वेनमन्यतइतीत्वेनवाप्यतेमीमांसते इंचगणइतीत्वेनरुलादिषो
 षातवाप्यतेअजीगाणत् नोर्गर्भसुन्सुभुर्भुर्कमपतपटस्कृताम् वा
 चुंसुन्सुधन्सुभुर्भुर्कमपतपटस्कृतेषामभासस्यतीगागमोभवतियदि
 चयल्लकिच वचुंवनीवश्यतेवनीवंवीति सुन्सुमनीस्यस्यतेमनीसुंसीति भ
 न्मुदरीयस्यतेदनीधुंसीति भर्भुर्धनीभश्यतेधनीभुंशीति कसवरीकस्यते
 चुनीकसीति पतपनीपत्यतेपनीपतीति पटपतीपद्यतेपतीपटीति कुन्व
 नीस्कद्यतेवनीस्कंदीति त्वातोत्तनासिकान्तस्य अन्तनासिकान्तस्याग्रेण

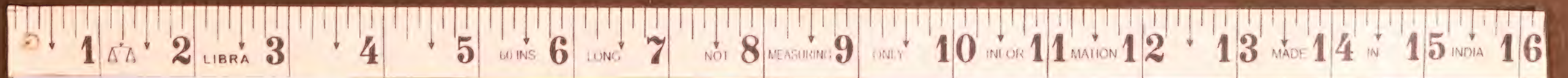
का.
वृ
६७

योभासस्तस्यशुकारान्तस्यनगागमोभवतियेलुकोःपरतःतन्तस्यतेतन्ततीति
जंगस्यतेजंगमीतियेयस्यतेयेयमीति रंगस्यतेरंगमीति नगित्येतदनसारो
पलक्षणाथं द्रष्टव्यं स्यान्निरादेणालक्ष्यते तेनयेयस्यतइत्येवमादाव
मादावकल्परतेष्वनसारोभवति एतान्तवश्वेत्यत्रवक्तव्यं वापद्यन्तस्येतिप
रमवर्गाविकल्पोयथास्यादितिप्रुतरतिकिम तेतिप्यातेतपरकरणमत्रभू
तपूर्वस्यस्यापिदीर्घस्यनिवृत्त्यर्थं वाभास्यतेप्रुतनासिकान्तस्येतिकिम पाप
द्यते जपजभटहृदशभजपसांच जपादीनामंगानामभासस्यनगागमोभ
वतियेलुकोःपरतःजपजजस्यतेजजपीति जभजजस्यतेजंजभीतिदहृद
नस्यतेदहृहीतिदशादहृषपतेदहृशीतिदशा इतिदर्शिरयेतकारलोपार्थ
मेवेतिदिष्टम तेनयेलुकपितकारलोपोभवतिभजंवंभज्यतेयंभजीति पसरति
साशोधातःपपंस्यतेपंपमीति वरफलो रुषु वरफलइत्येतयोश्चाभासस्यन
गागमोभवतियेलुकोःपरतःवंशूर्यतेवंचुरीतिपंपल्स्यतेपंपलीति अथस्यातः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION IN INDIA

चरफलोयोमस्ततः परस्माकारस्य इकारादेशो भवति येलकोः परतः चेचुर्य
 तेचेचुरीति यस्फुल्यते यस्फुलीति परस्मैति किम् अभासस्य माभूत अतः
 तिकिम् अलोन्त्यस्य माभूत तदितित परकभांवेचूर्ति फलीत्युल्लचुप
 यगुणानि वृत्त्यर्थं दोषतस्यासिद्धताद्गुणः प्राप्नोति तिव तकारादोचपर
 तः चरफलो रकारस्य तकारादेशो भवति चरणोचूर्तिः ब्रह्मणाः चूर्तिः ब्रह्म
 चूर्तिः प्रफल्ताः समतसः येलको रभासस्येति चान्वर्तमानमपि वचनसाम
 ण्योदिरुताभिमेव धाते रीरुद्रपथस्य च ऋद्रपथस्योभासस्तस्य रोगा
 मो भवति येलकोः परतः वरीवृथते नरीरुद्रपथे रीरुद्रतत इति वक्तव्यं इहापि
 यथा स्यात् वरीवृः प्रपते यरीरुद्रक्ते रुद्रिकोचलकि येलकि ऋद्रपथ
 स्योभासस्योभासस्तस्य रुद्रिकारागमो भवतः चकारादोक्त तवर्ति वरिवर्ति
 वरीवर्ति अतश्च ऋकारान्तस्योभासस्योभासस्तस्य रुद्रिको भवतः रीरुद्रये
 लकि चर्कति वरि कर्ति जर्हति जरिहति जरीहतिः इपरकरां किम् कि

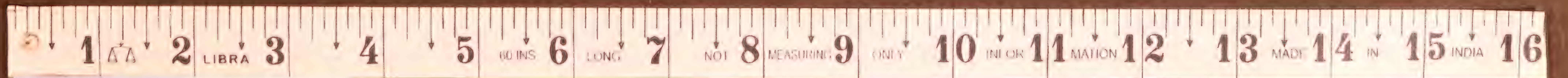

का.
वृ.
६२

रतेः वाकति किंरतिवर्करीतान्तेषवतीत्यत्रोतयेत प्राप्तिहेतुमहेसुनेप्रार
वस्तेनसंग्रहः तत्रेयेप्राप्तिः तपरकरासामर्थादेगनिशेषाणस्तदतितथा
वाप्राप्तिः किरतेः रुगादीनाम सन्वच्चुतिवंपरेनमोपे लघुनिधातत्तरेण
रतः योयासस्तस्यवंपरेणोसतोवकार्यंभवति अतशोपेसत्यतदत्यक्तं वंपरे
वतथाअपीपदात शः पुयज्यपरदत्यक्तं वंपरेवतथाअवीभवत अपीपवत
अलीस्वत अजीजवत स्वतिष्णोतिद्ववतिप्रवतिप्रवतिच्यवतीनावेत्य
क्रम वंपरेपितथाअसिस्वत असस्वत असिप्रवत अशुप्रवत अदिद्ववत
अदद्ववत अपिप्रवत अपुप्रवत अपिप्रवत अपुप्रवत अविच्यवत अचुच्यव
त लघुनीतिके अततत्तत अररत्तत जागरयतेः अजजागरत अत्रकेचिद्वा
काराकारंलघुमाश्रित्यमन्वद्वावमिच्छन्तेव सर्वत्रैवहिलचोरानन्तर्यमद्या
सेननास्तीतिव्यवधानपवभवतितव्यमिति तदसत् येननाव्यवधानेतेनव्य
वहितेपिवचनप्रामाण्यदित्येकेनवर्णितव्यवधानमाश्रीयते नपुनःसेवा

तेनयत्वेवंकथमचिदादि आचार्यप्रवृत्तिर्ज्ञापयति भवत्येवंजातीयकाना
मित्रमिति यदयंतद्वापत्तार्यं सारत्वादीनामत्रेविदधातिवंपरशतिकिं ग्रहं प
चपरग्रहाणकिं चयेवकेवलेमाभूत अचकमत अतसोपरशतिकिस अ
चकथम दृष्टमाख्यत अट्टपत वादितवन्तेप्रयोजितवानवीवदित्वा
त्रयोसौगोणिलोपः नसावसोपरत्वाश्रीयतेकिंकारणंरूपपरशतिगिजा
तेनिमित्ततनासेपात तेतामस्याकोलोपःपरिरट्यते मीमादीनामत्रग्रह
णात्सत्त्वज्ञावेनाशभासलोपोतभवतीत्युक्तम् किंचमन्वदितिमनाप्रयंका
र्यमितिदिश्यतेनचलोपस्तमेवापेक्षतेकिंतर्हितदभावादमीमपरित्येवमा
दावभासलोपोतभविष्यति दीर्घलघोः दीर्घोभवतिलघोरभासस्यलघु
निचंयेरेतसोपेअवीकरत अजीहृत अलीलवत अपीपवत लघोरिति।
किंअविभ्रजत लघुनीत्येवअततस्त चदीत्येवग्रहंपचपरदत्येवअचक
मतअतसोपरत्येवअचकथत अत्सरुतरप्रथप्रदसुसशाम सरुतरप्र

का
वृ

६१२

य प्रद सृ स्पश इत्येतेषामंगानामभासस्याग्रत अन्तादेशो भवति चंपेरोत्तोपरतः सर
ग्रसस्मारत अट् अट्दरत तरग्रततरत प्रथग्रपप्रग्रत सदग्रममरत सृग्रतस्मर
त स्पश ग्रपस्पशत सन्वद्वावाटित्प्रप्ने ग्रनेनवाध्यते तपरकराणामभासत्तिक
तेदीवीलचोरित्येतदपिनभवति अट्दरत विभाषावेष्टित्प्रोः वेष्टित्प्रिट्दरत
योविभाषाग्रत अन्तादेशो भवति चंपेरोत्तो अवेष्टित् अवेष्टित् अवेष्टित् इ
चगाणः गाणोभासमर्दकारश्चान्तादेशो भवति अश्च चंपेरोत्तो अजीगाणद्वाः
अजगाणद्वाः इति भट्टवामनविरचितान्येकाधिकान्ये त्रयोसप्तमस्याध्यायस्य
चतुर्थपादः सर्वस्य हे सर्वस्येति च हे इति चेत्तदीयकृतं वेदितव्यम् इतउत्तरं
यद्वक्ष्यामः प्राकटस्येततः सर्वस्य हे भवतः इत्येवंतद्वेदितव्यम् वक्ष्यति नित्य
बौमशोरितितत्रयदास्याते सर्वस्य हे भवतः तदैकस्य वचति शास्त्रस्य हे रूपे के
हे येशावृतश्चार्थतश्चान्तरतमे एकस्य वचति शास्त्रस्य हेोपचति शास्त्रोपचति प
चति ग्रामो ग्रामो रमणीयः यदा तद्विप्रयोगो दिवचनम् तदा स एव वचति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

का.
वृ
६५

नित्यवीक्षणोः नित्यवार्थवीक्षाणोचयद्वर्ततेतस्यदेभ्यतःकेशानयताता
लस्यययकृत्सुवकृततत आभीक्ष्ण्यमिह नित्यताश्रभीक्ष्ण्यचक्रियाथः
याक्रियांकर्ताप्राधान्येनातपरमत्वेति तत्रियम पचतिपचतिभक्ताभ
क्ताव्रजतिभोजेभोजेव्रजति लतीहिलतीदीत्येवायंलनानिक्ताणामुलाः
लोदश्चद्विर्वचनसापेक्षाणांपौनःपुण्यप्रकाशनेशक्तिःयदुप्रत्ययस्तत
त्रिरेपेक्षाःप्रकाशयतिपुनःपुनःपचतिपापच्यतेयदाततत्रुद्विर्वचनेतदाक्रि
यासमभिहारेपौनःपुनःपृष्टं यापच्यतेयापच्यतेतिअथकषुवीक्षासुपुवी
क्षाकापुनवीक्षायाप्रिविषयविषयाप्रयोक्तुरिच्छवीक्षाकापुनःसाताता
वाचितामधिकरणात्क्रियागुणाभांयुगापत्यपयोक्तव्याप्रमिच्छवी
क्षाताताभूतार्थवाचितांशद्वातायात्पिकरणातिद्वयाणव्याशानिते
दोक्रियागुणाभांयुगापत्यामीच्छाप्रयोक्तुवीक्षाग्रामोग्रामोरमणीयः
जनपदोजनपदोरमणीयःपुरुषःपुरुषोनिधतन्मपेतियीत्रुन्तेतिपत

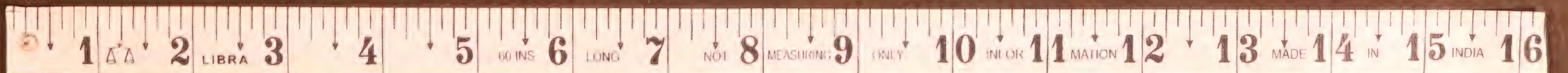
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MADE IN INDIA

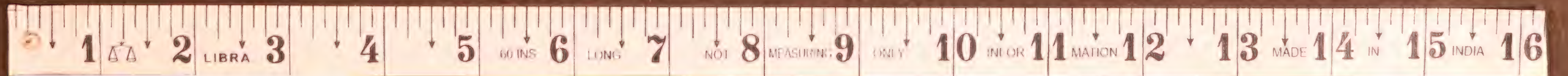
याप्रकर्षणचयुक्ततः कृतद्विर्वचनात्प्रकर्षप्रत्ययदृष्टतेपचतिपचतिनगमि
 ति इहदृष्ट्याप्यतरमाप्यतरमानयेति प्रकर्षप्रयुक्तस्य वीप्सायेगदृष्टते ।
 परेवर्जने परिदृष्टे तस्य वर्जनेत्येव भवतः प्रकृते तस्येति नाकस्य विदसंबंधो
 वर्जने परिपरिगतिगतेभ्यो वृद्धो देवः परिमौवीरेभ्यः परिपरिसावसेतेभ्यः वर्जने
 दृष्टिकिम उदत्तपरिधिचिन्ति परेवर्जने अस्मासेवेति वक्तव्यम् परिगतिगतेभ्यो
 वृद्धो देवः परिपरिगतिगतेभ्यः समासे तु समासाथं वा द्वर्जने न स्पृतेव भवति परि
 गतिगते वृद्धो देवः प्रममपोदः पादपुराण प्रमम् उपबट् दृष्टेतेषां पादपुराण
 देभवतः प्रप्रायमग्रिर्भरतस्तृप्ते संममियुवसेवृषत उपोपमेयरास्तृप्ति
 नादुदृष्टमेदातवात् पादपुराण इति किम् प्रदेवेदेव्याधिया उपर्यथपसमा
 मीणे उपरिग्रथिग्रथे दृष्टेतेषां देभवतः सामीणे सामीप्ये प्रत्यासत्तिः कालकृ
 तादेशाकृतावा उपर्युपरिग्रामे ग्रथिग्रामम् ग्रथोपोग्रामम् कालकृताया
 उपर्युपरिदुःखे सामीप्ये इति किं उपरिचेदमाः उपरिशिरोमाचदेधारयतीति अ

का. ब्रह्मा मीणं तद्विवर्तितम् औतगार्थमेव केवले विवर्तितमिति दिव्यं च तं भवति ।
 ब्र. वाक्यादेरासं वितस्मात्सूयासमस्तिकोपकृत्स्नभर्त्सनेषु वाक्यादेरासं वितस्मा
 १५ देभवतः असूयासमस्तिकोपकृत्स्नभर्त्सनरूपेतेषु यदि तद्वाक्यं भवति तदा
 अगुणानामसहस्रसंख्या एतन्मसमितिः कोपः क्रोधः कृत्स्नकोपीनाभिधा
 तम् अथकारणं चैर्मयोत्पादन्मर्त्सने एतेव प्रयोक्तव्यमः नाभिधेयधर्माः अ
 सूयाया माणवकाः १ माणवक अभिरूपका १ अभिरूपकरिक्ते आभिरूपम
 ससतौ माणवका १ माणवक अभिरूपका १ अभिरूपकशोभनः खल्वपि
 कोपमाणवका १ माणवक अविनीतका १ अविनीतकरुतांतो जायमि
 जाल्म कृत्स्नेशक्तिः १ शक्तिके यष्टिके कृत्स्नेतशक्तिः भर्त्सने चौरचोरा ३
 वृषलवृषला १ चातयिष्णीमन्ना वेधविष्णामिन्ना असूयादिषु स्वरितमास
 दिते इति सर्वमप्युतः भर्त्सने अस्मिदिति भर्त्सनरुत्यामेदितस्यैव वाक्यादेरि
 तिकिंशोभतः खल्वसिमाणवक आसं वितस्यैतिकिम् इवरोदवदन्नः अ

सृष्ट्यादिविहितं किं देवदत्तगामभोजनस्य काम एकं बहुव्रीहिवत् एकमित्येतत्
द्विरुक्तं बहुव्रीहिवद्विवत् बहुव्रीहिवत् प्रयोजनं सलोपपुंवद्भावौ एकैक
मन्त्ररपटति एकैकपाहुभा जहोति सर्वनामसंज्ञाप्रतिषेधस्वरसमासान्ताः
समासाधिकारे बहुव्रीहौ वित्तानेतेनातिशयोक्तिरुक्तमभवान्ति एकैकस्मददा
ति न बहुव्रीहाविति प्रतिषेधो न भवति तत्सु सूरित्तेन सभूमित्त्वादा
तत्तत्तभवति ऋकऋकः ऋः ऋः ऋक्स्वरिति समासान्ता न भवति आवा
येच आवायनमावायः पीडाप्रयोक्तृधर्मः तत्र वर्तमानस्य हे भवतः बहुव्री
हिवश्चास्मिन्कार्यं भवति गतः गतः नष्टः नष्टः पतितः पतिः गतागता ३ न
ष्टनष्टा ३ पतितपतिता ३ प्रियम्पविरामनादितापीडमानः कश्चिदेवंप्र
युक्ते प्रयोक्ता कर्मधारयवदुत्तरेषु इतउत्तरेषु द्विर्वचनेषु कर्मधारयवत्का
र्यं भवति कर्मधारयवत्तत्प्रयोजनं सलोपपुंवद्भावान्तादात्तत्वातिसंज्ञापः
पट्टः पट्टः पुंवद्भावः पट्टपट्टीकालककालिकाकोपयायाअपिहि पुंवद्भा

का
व

६१६

बोभवति अन्तोदात्तत्वं पटुपटुः पटुपटुः समासात्तोदात्तत्वं तेन विधीयते
इति परत्वादासहितान्तात्तत्वापेक्षा अधिकारेणैव सिद्धे यदत्रैव स्थिति वचने
तद्विषयस्य प्रकाशेणैव वचनस्य प्रकारेभेदः सादृश्यवत्तद्विह प्रकारः सा
दृश्यपरिग्रहस्यैव प्रकारेवर्तमानस्य गुणवचनस्यैव भवतः पटुपटुः स्तुस्तुः
पेटितपेटितः परिष्ठाणं गुणोत्तमं न गुणस्योपमाने सत्येव भवतिः जातीयोत्तमं
द्विचवमेवार्थान्तेष्वेतद्विजातीयः स्तुजातीयः इत्यपि द्विभवेति प्रकार इति किं
पटुदेवदत्तः गुणवचनस्यैव इति किम् अग्रिमाणावकः रौप्यं ह्रीकः यथेष्वत्र
प्रियाश्चोराशाश्च शुभं वार्थं सवेधा विवृतं भेदेनैव जात्यादिकमर्थान्तरं
तद्विशेषमेव प्रतिपादयितुं प्रवृत्तः तथापि सर्वदा गुणवचनो न भवतिः इति न
द्विरुद्धात् अन्तर्गते भवेत्तद्विचवमेव मूलमूलसूलाः अग्रे अग्रे सूलाः
नेपथ्यं नेपथ्यं प्रवेशयन्त्यर्थं वार्थमाणात्तेन कस्मिन्नेव भवत इति वक्तव्यम् अस्मा
त्कार्षापणादिव भवद्वा मापं मापं देहि स्वायं इति न वीशायामत्र द्विदोषवमा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MADE IN INDIA

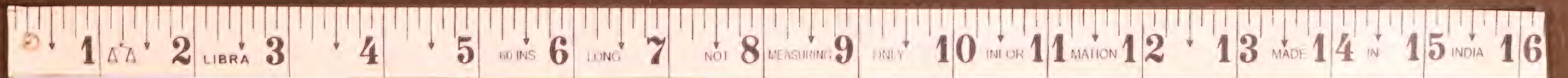
का.
बु.
१७

देभवत इति वक्तव्यं सर्वं सर्वं पुष्पान्ति प्रथमं प्रथमं पश्यन्ते अतिशयिकोपि
दृश्यते सर्वतरे पुष्पान्ति प्रथमं तरे पश्यन्ते उत्तरद्वतमयोऽसमं संप्रधारणा
यां स्त्रीनिगदेभावदेभवतः इति वक्तव्यं उभाविमावाज्या कतरा कतरा अ
नयोराज्या कतरा कतरा मायाज्या तमा नुतरनुतमा भूमत्तत्रापि दृश्यते
उभाविमावाज्या कतरा कतरा नयो विभवति कर्मव्यतिहारे सर्वतां स्त्रीदेभ
वत इति वक्तव्यं समासवच्च बहुलं यदान समासवत्प्रथमैकवचने तदा सर्वं
दस्य अत्योत्पत्तिमेवास्मात् भोजयन्ति अत्योत्पत्तिं भोजयन्ति इतरेतरे भोज
यन्ति इतरेतरे भोजयन्ति स्त्रीतपुंसकयो रूत्ररसदस्य वा अभावो वक्तव्यः
अत्योत्पत्तिमेवास्मात् भोजयतः अत्योत्पत्तिं भोजयतः इतरेतरे भोजयतः
इतरेतरे भोजयतः अत्योत्पत्तिमेवास्मात् भोजयतः अत्योत्पत्तिं भोजयतः
इतरेतरे भोजयतः इतरेतरे भोजयतः अक्रुच्छे प्रियसावयोरस्य तस्मात्
अक्रुच्छे प्रियसावदित्येतयोः अत्यन्तरस्यादेभवतः प्रियप्रियेण इति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

प्रियेण ददाति सखसखेन ददाति सखेन ददाति अतिथमातो ददातीत्यर्थः
 अरुक्क इति किमप्रियपुत्रः सुखोरथः यथास्तेयशायशम यथासमि।
 त्वयोभावावोषायां स्वप्राप्त्यात्मवचनः आत्मीयवचनप्रयोगात्मा
 यद्यदात्मीयेतस्मिन्यथायथमिति निपात्यते यथाशब्दस्य द्विवचनतत्पु
 सकल्लिगात्तातनिपात्यते ज्ञाताः सर्वपदार्था यथायथमे यथासम्भावमि
 त्यर्थः सर्वेषां तयथायथं यत्मीयमित्यर्थः इन्द्रेण रूपं मया दावचनयुक्त
 मणायत्तपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिः इदमिति दिशब्दस्य द्विवचननिपात्य।
 ते पूर्वपदस्याभावः अतस्मात्त्रयपदस्य तत्पु सकल्लिगात्तावतिपात्यते रूप
 मया दावचनयुक्तमणायत्तपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिरूपं तेषु तत्र रूप
 समिति इन्द्रशब्दस्य वाच्यमितरेषां विषयभूताः इदमत्रयन्ते हो होरह
 संमंत्रयन्ते वह्नोरहस्यैः हस्यसामान्यान्नुणवृथा इन्द्रमंत्रयन्त इति आ
 चतरेहीमेपशवो इन्द्रमिष्टुनाः माता पुत्रेण मिष्टुने गन्वति पोत्रेण प्रेण

का.
बु.
१८

त्रेणतसुत्रेणापीतिमर्गदार्थः युक्तमणोदंहुंयुक्तानाः युक्तमणोभेदः
शक स्यात्तम दिवंगमेवथनप्रयकियताद्वन्द्वयुक्तानादुत्तुचतेयज्ञपा
त्रप्रयोगेद्वेदयज्ञपात्राणिप्रयुनक्तिपीरः अभिव्यक्तौद्वन्द्वनारदपर्वतौद्व
द्वमेकपात्रावासेदेवावाभिव्यक्तौसाहचर्येणोत्पथः युत्पत्रापिद्वदमिते
तदित्यते तदर्थेयोगतिभाराः कर्तव्यः द्वेद्वगुहम दयोबुद्वप्रवतेतदत्यर्थः
द्वेद्वतिसहतेचार्योद्वद्वरति पदस्य पदस्यत्यपमधिकारः प्राक्यदात्ता
धिकारात् यदितिरुधमनुक्रमिष्यामः पदस्यत्येवतद्वेदितव्यम वक्ष्य
तिसंयोगात्तस्यलापः पवन यजन पदस्यतिकिंपचनोयजनोवक्ष्य
माणावाक्यापक्षयापदस्यत्यधिकृतस्यपक्ष्यवक्ष्याद्वक्ष्याकवित्त्या
तषष्ठीकवित्त्वयवषष्ठीति पदात्त पदादित्ययमधिकारः प्राकृतस्मनेवा
सुप्परात्रादवित्ततस्माद्यदितिरुधमनुक्रमिष्यामः पदादित्येवतद्वेदि
त्यम वक्ष्यतिग्रामेवित्तस्यग्रनदात्तस्माद्यदित्त्रादेशोभवतिपचमिदेव

दत्तपदादितिकिं देवदत्तपचमि अन्तदात्ते सर्वमपादादौ अन्तदात्तमिति सर्व
 मिति वापादावेति चेत्तदधिकृतं वेदितव्यं आपादपरिसमाप्तेः दत्तुत्तस्य
 त वक्ष्यामो नदात्तं सर्वमपादादावित्येवं तद्देदितव्यम् वक्ष्यामि अमंत्रितस्य
 ति पचमिति वदत्र अपादादावितिकिम् यत्र न यातं तत्र सोमस्यो अन्तवध
 षम् बहुवचनस्य वसुमो ग्रासो वः समग्रासो नमः अपादादावितिकिं
 रुद्रो विष्वस्यो देवो युष्माकं कुलदेवता सपत्न्या यो भगवानस्माकं शत्रुम्
 दत्तः पाददत्तपचमि दत्तपचमि दत्तपचमि सर्वग्रहाणां सर्वमनुष्मानं विधीयमानं
 चान्तात्तं च यथा स्यादिति तेन युष्मदस्मादो देशानामपि वाक्पुमैर्दत्तान्ता
 न्तात्तं विधीयते युष्मदस्मादो देशेषु सर्वस्य पदस्य यथासुः यत्रापि स्वा
 दिपदं संभवति इत्यामो वंदीयते जनपदो नोदीयत इति अमंत्रितस्य आ
 मंत्रितपदस्य पचात्स्य रस्या पादादौ वर्तमानस्य सर्वस्यान्तात्तं भवति पच
 मिति देवदत्तपचमि यजदत्तसमानं वाक्येति चातयुष्मदस्मादो देशावक्तव्याः

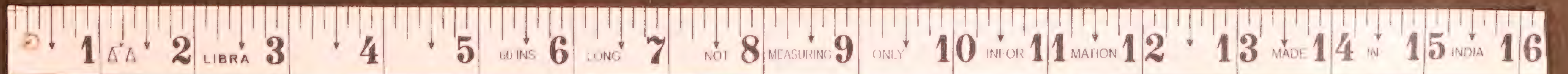
का.
२
१८५

इह सा भवत अयं दंशे गते तडो दने पचत व भविष्यति ओदने पचत म भवि
ष्यतीति इह च यथासुः इह देवदत्तमाता ते कथयति नद्यास्तिष्ठति कुलशा
लीनाते ओदने ददासीति ग्रामीति तान्ति इन्तयुष्मत्क वृष्यमात पदाप
सागिनते नतषा मासमर्थमिति तदा अयानि चात युष्मदस्मदा देषा तसुः
समर्थः पदविधिरिति वचनात् युष्मदस्मदोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्य योर्वा
तावौ युष्मद् अस्मद् इत्येतयोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्य योः वानौ इत्येता
वा देषौ भवतः तौ वा तदा तौ भवतः ग्रामो वा खम ग्रामो वा खम ग्रामो वा ख
दायते ग्रामो नौ दायते ग्रामो वा पश्यति ग्रामो नौ पश्यति एकवचन बहुव
चनयोः शो देशान्तरविधानाद्विवचनान्तयोरेवादेशो विनायेते षष्ठी चत
र्थी द्वितीयास्य योरिति किम् ग्रामे युवाभ्यां कृतम् स्य ग्रामां प्रयमाणा
विभक्त्यर्थम् एतियुष्मत्पुत्रः एतियुष्मत्पुत्रः इत्यत्र न भवति बहुवचनस्य
वस्त्वसौ बहुवचनान्तयोः युष्मदस्मयोः षष्ठी चतुर्थी द्वितीयास्य योः वस

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN FOR MATION MADE IN INDIA

नम इत्येतावादेशौ भवतः तौ चानुदात्तौ भवतः ग्रामो वः स्वम ग्रामो नः स्वम
 ग्रामो वो दीयते ग्रामो नो दीयते ग्रामो नो दीयते ग्रामो वः पुष्पति ग्रामो नः पु
 श्पति तस्यो वेकवचनस्य युष्मदस्मदो रेकवचनान्तयोः षष्ठी चतुर्थीस्य
 योस्ते मे इत्येतावादेशौ भवतः तौ चानुदात्तौ भवतः ग्रामस्ते स्वम ग्रामो मे
 स्वम ग्रामस्ते दीयते ग्रामो मे दीयते द्वितीया न्तस्यो देशान्तरविधा तात्
 ष्ठी चतुर्थी रयं योगः तसौ द्वितीयायाः द्वितीयाया यदेकवचनंतदन्तयो
 युष्मदस्मदोस्नामा इत्येतावादेशौ भवतः ग्रामस्त्वापपुषति ग्रामो मापपु
 ति तच्च बाह्याह्वययुक्ते च बाह्याश्रुपवद्वेपते युक्ते युष्मदस्मदर्थे वांतावा
 दयान्त भवति ग्रामस्तव च स्वम ग्रामो मम च स्वम ग्रामो युवयोश्च स्वम ।
 ग्रामश्चावयोश्च स्वम युष्माकं च स्वम अस्माकां च स्वम ग्रामस्तुभ्यं च दी
 यते ग्रामो मस्यं च दीयते युवाभ्यां च दीयते आवाभ्यां च दीयते युष्माभ्यं च दी
 यते अस्माभ्यं च दीयते ग्रामस्त्वावपपुषति ग्रामो मावपपुषति युवावपपुष

का.
वृ
६१

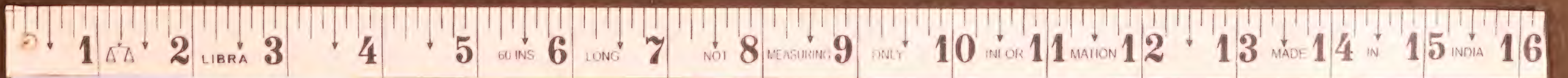
तिआवांवपपतिपुष्पांश्चपपतिअस्माञ्चपपति ग्रामस्तववासमग्रामो
ममवासम युवयोर्वासम आवयोर्वासम पुष्पाकवासम अस्माकवासम
ग्रामस्तवेवादीयतेमह्यवादीयते युवाभ्यांवादीयतेआवाभ्यांवादीयतेपुष्पा
भ्यांवादीयतेअस्मभ्यांवादीयते ग्रामस्त्वांवापपतिग्रामोमांवापपतिपुष्पा
वापपति आवांवापपति पुष्पात्वापपतिअस्मात्वापपति ग्रामस्तवा
हस्वम ग्रामोममहस्वम युवयोःहस्वम आवयोःहस्वम पुष्पाकहस्वम अ
स्माकहस्वम ग्रामस्तभ्यंहदीयतेमह्यंहदीयतेयुवाभ्यांहदीयतेआवाभ्यांह
दीयते पुष्पाभ्यांहदीयतेअस्मभ्यांहदीयतेग्रामस्त्वांहपपतिमांहपपतिपु
ष्पांहपपतिआवांहपपतिपुष्पाह्नपपतिअस्माह्नपपति अह्नग्रामस्तवा
हस्वम ममाहस्वम युवयोर्हस्वम आवयोर्हस्वम पुष्पाकमहस्वम अस्मा
कमहस्वम ग्रामस्तभ्यमहदीयते मह्यमहदीयते युवाभ्यामहदीयतेआवाभ्या
महदीयतेपुष्पाभ्यामहदीयतेअस्मभ्यामहदीयते ग्रामस्त्वामहपपतिमामहप

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INCH OR MATION MADE IN INDIA

† दीयते युष्मभ्यमेव दीयते अस्मभ्यमेव दीयते ग्रामस्त्वामेव पश्यति सोमेव ५

पश्यति युष्मभ्यमेव पश्यति आवाप्तमपश्यति युष्मानरूपपश्यति अस्मात्तत्पश्यति
एव ग्रामस्तदेव स्वस्वम् सोमेव स्वस्वम् युवयोरेव स्वस्वम् आवाप्तोस्वस्वम् युष्माकमेव
स्वम् अस्माकमेव स्वस्वम् ग्रामस्तभ्यमेव दीयते मत्पमेव दीयते युवाभ्यमेव दीयते
यते आवाभ्यमेव पश्यति युवामेव पश्यति आवामेव पश्यति युष्मानेव पश्यति
अस्मानेव पश्यति युक्तग्रहं गसाक्षायोगप्रतिपत्त्यर्थं युक्तयुक्ते प्रतिषेधात्
भवति ग्रामश्च ते समनगरं च मे स्वम् पश्यार्थं अनालोचने पश्यार्थादर्शनात्
र्थाः दर्शनेन ज्ञानम् आलोचनेन च विज्ञानम् ततोऽप्यदनालोचनम् तैः पा
श्यार्थैरनालोचनेन वर्तमानैर्योगैर्वा नावाद्यो न भवेति ग्रामस्त्वं समीप्या
गतः ग्रामस्तं वस्वमे समीप्यागतः ग्रामो मम स्वमे समीप्यागतः ग्रामस्तभ्यं दीय
मानं समीप्यागतः ग्रामो मत्पं दीयमानं समीप्यागतः अनालोचने इति किं
ग्रामस्त्यापश्यति पश्यार्थं युक्तयुक्ते च प्रतिषेधश्चेत्तथा च दाह्यतम् सम
र्वायाः प्रथमाया विभाषा विद्यमानमर्वात्प्रथमान्तात्पदात्तरेणार्थेऽदस

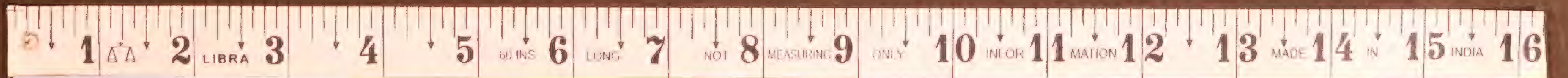
का.
३
६२१

दोविभाषावांतावादयोभर्तन्तग्रामेकंवल्लोसंग्रामेकंवल्लस्तवस्वम ग्रामेकं
वल्लोमेस्वम ग्रामेकंवल्लोममस्वम ग्रामेकंवल्लोदीयतेग्रामेकंवल्लस्तभेदी
येतग्रामेकंवल्लोमेदीयते ग्रामेकंवल्लोमत्तंदीयतेग्रामेकात्रस्तापपतिग्रामे
कात्रस्तापपति ग्रामेकात्रोमापपतिग्रामेकात्रोमापपतिमपूर्वायादिति।
किम केवल्लस्तवस्वम प्रथमायादितिकिम केवल्लोग्रामेतेस्वम युष्मदसंदोवि
भाषा अतन्वादेशा इतिवक्तव्यम इहमाभूत अथोग्रामेकंवल्लोमेस्वम अपर
ग्राहसर्वपववांतावादयोतन्वादेशोविभाषावक्तव्याःकेवल्लोमेस्वम केवल्ल
स्तवस्वम केवल्लोमेस्वम केवल्लोममस्वम अतन्वादेशादितिकिम अथोते
केवल्लःस्वम नतहीदानीमिदंवक्तव्यम सपूर्वायाःप्रथमायाविभाषेतिव
क्तव्येवकिंप्रयोजनम अन्वादेशार्थम अन्वादेशोविभाषायथा स्यात् अथो
ग्रामेकंवल्लस्तवस्वम अथोग्रामेकंवल्लस्तवस्वम अथोग्रामेकंवल्लोमेस्वम
अथोग्रामेकंवल्लोममस्वम तिहोरात्रादीतिकृत्स्नाभीत्तापयोः तिहंता

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

त्पराङ्मराणिभोत्रादीति कुत्सनेश्रीभीक्ष्ण्यार्थं अत्र दातानि भवन्ति पवति मो
 त्रम् जल्यति गोत्रम् पवति पवति गोत्रम् जल्यति जल्यति गोत्रम् पवति ब्रुवम् ।
 जल्यति ब्रुवम् पवति पवति ब्रुवम् जल्यति जल्यति ब्रुवम् ब्रुमः कल्पयति
 पातनाद्व्यादेशाभावश्च गोत्रब्रुवप्रवचनप्रसन्नमनप्रकथनप्रायत्यायप्रवक्ष
 णविचक्षणश्रववक्षणास्वाध्यायभूमिपूनासवानामित्येतद्वा विद्वन्त्येते पदं श्री
 युदात्तपदमभवति पवति नाम पदति नाम तिङ् इति किम् ऊत्सितं गोत्रम् गोत्र
 दीतीति किम् पवति पापम् ऊत्सनाभीक्ष्ण्योरिति किम् खनति गोत्रं समेत्य
 कूपम् ऊत्सनाभीक्ष्ण्योरिति किम् खनति गोत्रं समेत्य कूपम् ऊत्सनाभीक्ष्ण्य
 यज्ञाणवेहगोत्रादीनां पाठविशेषाणां दृष्ट्या तेनान्यथापि गोत्रादिप्रज्ञाणां ऊत्स
 नाभीक्ष्ण्योरैकार्यं भवति तिङ् इतिङ् तिङ् न्तं पदं मतिङ् न्तात्पदात्परमन्तदा
 तं भवति देवदत्तः पवति यज्जदत्तः पवति तिङ् इति किम् नीलमुत्पलम् अतिङ्
 इति किम् भवति पवति तत्तद् लतन्तं तिङ् न्तं नानदातं भवति सः कर्ता मासे

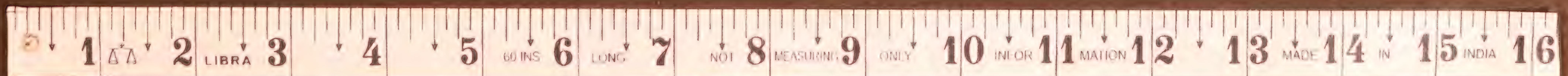

का.

वृ

१२२

नकर्तायत्रलुङ्कोटिलोपोनास्ति तत्रतामेः परस्मैलसार्धयातकस्योत्तदातवेसति
सर्वत्रतामिरेवोदातः यत्रतुटिलोपस्तत्रोदाततिवृजोसरोभवति तिपातैर्यद्यदिह
तुजवित्रेष्वकश्चियत्रयुक्तम् यतयदिह तजुवित नेतवेतवण कश्चियत्र
त्येतोर्निपातैर्युक्तं मिदन्तानुदातं भवति यंकरोति यत्पचति यदिकैराति यद
पचति हन्तकरोति हन्तकरोति हन्तपचति क्विक्करोति क्वित्पचति नेत जिला
यन्तानरकं यत्तामेत सचङ्गुक्ते सचदधीते चण णि द्विषिष्यो यंचेदर्थे वर्तते च
यंचमरिष्यति यंचेर्मरिष्यतीत्यर्थः समुच्चयादिषु त्रयश्च शब्दस्तेन योगे विधिर
यंचन भवति कश्चिङ्गुक्ते कश्चिदश्चयीते यत्रभङ्गे यत्राधीते तिपातैरिति किं ये कृ
जतिशकटम् गच्छन्कृजतिशकटमित्यर्थः इणाश्चतारि रूपमेतत् युक्तम्
तिकिम यत्रकचनेतमेतादृशं त्वस्वउत्तरम् तहप्रत्यारंभे नहृहृत्पेन युक्तं
तिङ्गन्तानुदातं भवति प्रत्यारंभे विषये चोदितस्यावधीरोगध्यालिमया प्रति
षेधयुक्तः प्रत्यारंभः क्रियेत नहृभात्पमेतहृभ्यषमेप्रत्यारंभ इति किं नहृवेत

सिंजोकेद्विणागामिच्छन्ति सत्प्रश्ने सत्यमित्यनेन युक्तं तिङन्तानां तदा तं भवे
 तिसत्यभास्यमसत्यमथेषमप्रश्न इति किं सत्यं वक्ष्यामि नान्यतम अंगप्रतिलो
 म्ये अंगदत्तयेन युक्तं तिङन्तमप्रतिलोम्येना तदा तं भवति अंगकुरु अंगपुत्र अ
 प्रतिलोम्य इति किं अंगकुरु जवृषल इदानीं तास्यमिजाल्पकृजनसर्तभिप्रतम
 मो ऊर्ध्वत्यतिलोमो भवति हि च हिङ्गयेन युक्तं तिङन्तमप्रतिलोम्येना तदा
 तं भवति स हि कुरु स हि पव अप्रतिलोम्य इति किं स विह्वल वृषल इदानीं
 तास्यमिजाल्प कंदस्य तेकमपि साकांक्षम कंदमिविषये हिङ्गयेन युक्तम
 नेकमपि तिङन्तसाकांक्षं नातवतं भवति एवमपि कदाचित् एकं कदाचिद
 तेकमित्यर्थः तत्रानेकं तावत् अन्तं हि मनोवदति पाप्मावापते विपुनातिं
 इत्तद्वयमप्येतन्निरुह्यते एकं तल्लपि अग्रिर्हि अग्रे उदजयत् तमिन्द्रो व्रज
 यत् एकमजयत् इत्याद्युदात्तमपरमन्तदात्तं अजो ह्यो प्ररजनिष्टगर्भमोवा अ
 पपजनि तारमये अजनिष्टेत्याद्युदात्तम अपपपदित्यन्तदात्तं यावयशाभ्याम्

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

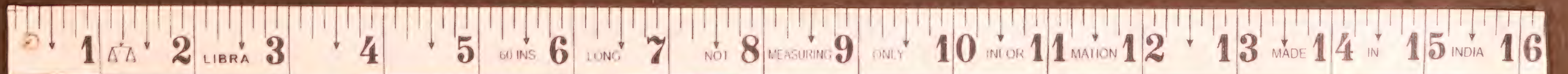
का
वृ.

६२३

यावत् यथाऽन्तेताभ्यां युक्तं तिङन्तेतात्तदात्ते भवति यावद्भङ्गे यावदर्थीते यथाभं
क्ते यथाभीते देवदत्तः पचति यावत् देवदत्तः पचति यथा पूजाया नानन्तरम् या
वद्यथाभ्यां युक्तं मनन्तेतिङन्तं पूजायां विषयेतात्तदात्ते भवति किं तर्हि अ
न्तात्तेमेव यावत्पचति शोभनं यथा करोति वारुश्च नन्तरमिति किम् यावद्देव
दत्तः पचति शोभनं यथा विस्मयितः करोति वारुश्च नन्तरमिति किम् यावद्देव
उपसर्गाद्यन्ते च यावद्यथाभ्यां युक्तं तिङन्तमुपसर्गाद्यन्ते पूजायां विषयेतात्त
दात्ते भवति किं तर्ह्यन्तात्तेमेव यावत्पचति शोभनम् यथा प्रकरोति वारु।
तपश्च पश्च पतः पूजायाम् तपश्च पश्च पतश्च दत्तेत्युक्तं तिङन्तेतात्तदात्ते
भवति पूजायां विषयेयस्तु माणवकोभङ्गे पश्च माणवकोभङ्गे पश्च पतमाणाव
कोभङ्गे अरुमाणावकोभङ्गे पूजायामिति किम् पश्च पतमाणाव
तिवर्तमाने पुनः पूजायामित्युक्तेति चार्थम् तदिष्टं विषयं प्रति
षेयेत संबन्धम् अहोचः अहोदत्तेत्युक्तं तिङन्तेतात्तदात्ते भवति अहोदेवदत्तः

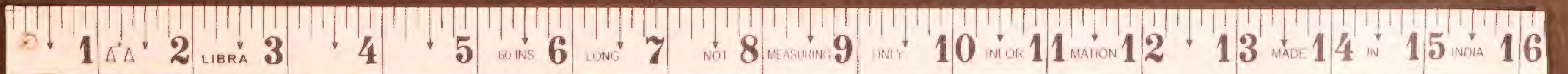
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA 60 INS LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

पवतिशोभने अहोविस्मयः करोतिवारुप्रथमयोगकराणामुत्तरार्थम् शो
 षेविभाषा अहोइत्येतेन युक्तं तिङन्तशेषेविभाषानात्तदात्तं भवति कश्चेशः
 षट्पत्तजायाः कटमहो करिष्यति कटमहो करिष्यसि ग्राममहो गामिष्य
 ति ग्राममहो गामिष्यसि असूयावचनमेतत् नष्टजाष्टजायामित्यस्य पूर्वत्र
 चानुक्रमात्तदनाधिकारे सिद्धे शेषवचने विस्मयार्थम् पुराचपरीक्षयाम् पु
 राइत्येतेन युक्तं तिङन्तानात्तदात्तं भवति परीक्षायामविषये परीक्षात्तदा अथीष
 माणावकपुरावियोत्ते पुरास्तनयति पुराशाब्दात्तद्विषयदा मतिं योतयति
 परीक्षायामिति किं नरेन स्मपुरापीयते ऊर्णायास्स पुरादीयते अत्रभूतवि
 प्रकर्षे पुराशाब्दायोतयति नन्वित्यनेन तेषाणायाम् नन्वित्यनेन युक्तं तिङन्त
 नात्तदात्तं भवति अतस्तैषाणायाम् अतस्तैषाणां अतस्तत्प्रार्थना ननु करोमि
 भोः ननु गच्छामि भोः अतजानीनि मां करणइत्यर्थः अतस्तैषाणायामिति ।
 किम् अकार्षीः कटे देवदत्तननु करोमि भोः पृष्टप्रतिवचनमेतत् किञ्चिया ।

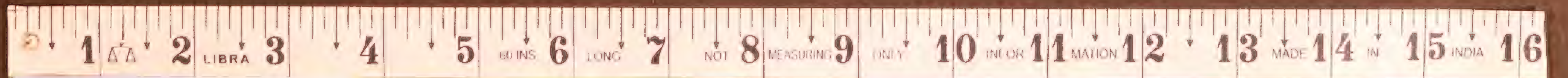

का
ह.
६२४

प्रश्नेनपसर्गमप्रतिषिद्धं किमित्येतयदाक्रियाप्रश्नेवर्ततेतेनयुक्तेतिउक्तम्।
अनपसर्गमप्रतिषिद्धंनानदातुंभवतिकिंदेवदत्तःपचति अहोस्विदुक्तेक्रिया
नदत्तःकरोतिआहोस्विदपीतेअत्रकेचिच्चरुःपूर्वेकिंयुक्तेतत्रतिरुह्यतेउत्तरं
तकिमनियुक्तमितितत्रिरुह्यतेपचतिअपरपुनराहुःयद्येकस्याख्यातस्य
समीपेकिंप्राज्ञाःश्रूयतेतथापिसर्वस्यसंशयविषयस्यतेनयोगद्वयभयप्र
तिषेपेनभवितेव्यक्तिक्रियाग्रहणंकिंसाधनप्रश्नेमाभूतकिंदेवदत्तःपच
ति आहोस्विच्चाकमप्रश्नरतिकिमकिमपीतेदेवदत्तःलोपेकिंशब्दोयम्।
अनपसर्गमितिकिमकिंदेवदत्तःप्रपचतिआहोस्वित्पकरोतिअप्रतिषिद्धमि
तिकिंकिंदेवदत्तोनपचति लोपेविभाषा किमोलोपेक्रियाप्रश्नअनपसर्ग
मप्रतिषिद्धविभाषानदत्तंभवतिक्वास्यलोपःपत्रगम्यतेथीतवप्रयुज्यते
देवदत्तःपचतिआहोस्वित्पदति पहिमन्येप्रहामेल्द पहिमन्येदत्येतनयु
क्तेतिउक्तंल्दन्तमप्रहामेनानदातुंभवतिपहिमन्येडादन्तंभोद्येसन्निभा

ह्यसेभक्तः सोतिथिभिः पद्मिन्नेरथेन यास्पमितुहियास्पयातस्तेपिताप्रह्लास
 तिकिम पद्मिन्नेरथेन यास्पमितुहियास्पयातस्तेपिताप्रह्लास
 ह्यतिसेवसिद्धसत्ययमारभोतियमार्थः पद्मिन्नेरथेन यास्पमितुहियास्पयात
 माभूदिति मन्पदतिचेत्तमापादानमतत्रम प्रह्लासपवह्मिन्नेरथेन यास्पमितुहियास्पयात
 स्ततोत्रमपमपवभवतितत्रानेतनियमेतनिवृत्तेः कियते पद्मिन्नेरथेन यास्पमितुहियास्पयात
 ह्यदीत् जान्पूर्वम जातइत्येतदविद्यमानपूर्वतिचातप्रतिषेधकारणातेन युक्त
 तिङन्तानानुदात्तं भवति जातभोद्यसे जातग्रथेष्मग्रथपूर्वइतिकिम कदे जा
 रिष्मि किं वृत्तं चिडत्तरम किमो वृत्तं किं वृत्तं वृत्तप्रहणे चतदिभक्त्यन्तप्र
 तीयात इतरइतमोचकिं वृत्तमविद्यमानपूर्वचिडत्तरं तिचातप्रतिषेधकार
 णातेन युक्तं विङन्तानानुदात्तं भवति कश्चिद्देके कश्चिद्देजयति केन चिक्करोति
 कश्चिद्देजयति कश्चिद्देके कश्चिद्देजयति कश्चिद्देजयति कश्चिद्देजयति कश्चिद्देजयति
 सित्येवदेवदत्तं कश्चित्पवति आहोउताहोवानंतरम आहोउताहोइत्यता

का.
बृ.
६२४

भांयुक्तमतनारंरिद्रन्तानातदातेभवति आहोभंक्तेआहोअपीतेउताहोअपीते
अतन्तरमिति किम शेषविभाषावत्यतिअपूर्वइत्येवदेवदत्रआहोभंक्तेदेवव
तउताहोभंक्ते शेषविभाषा आहोउताहोइत्येताभांयुक्तंतिद्रन्तेशेषविभा
षानानदातेभवतिकश्चशेषःयदन्पदतन्तरात् आहोदेवदत्रःपवति गत्य
शलोदात्तावेकारकेसर्वान्त गमितासमानार्थागत्यर्थाःगत्यर्थानालो
दगत्यर्थलोदगत्यर्थलोदायुक्तंल्लङ्गन्तितिद्रन्तानातदातेभवति तवेत्सर्वान्त
कारकेभवतियत्रैवकारकेवर्तविकर्माणावालोदयदितैवल्लङ्गपिभवती
त्यर्थःआगच्छदेवदत्रग्रामम उदत्तभोत्समेउत्पन्तोदेवदत्रेतशालयःयत्तद
त्रेतभोत्सन्तेगत्यर्थकर्माणोकिंएवदेवदत्रउदत्तम भोत्समपत्तम लोदीति
किं आगच्छेःदेवदत्रग्रामेद्रव्यसेतम ल्लङ्गितिकिम आगच्छदेवदत्रग्रामे
पितोतेउदत्तभोत्समे उत्पन्तोदेवदत्रेतशालयःसक्तवस्तेपास्यन्तसर्वग्रहण
किं आगच्छदेवदत्रग्रामेतचारुवद्रव्यवपनमित्यत्रापिनिघातप्रतिषेधा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

यथास्मात् लुङ्गत्वाद्यहिसर्वात्पस्मिन्कारकेतभवितव्यमिति इहत्तयस्त्रोङ्गत्त
सकारकतश्चात्पस्मलुङ्गत्तेतोच्यतइति लोटव लोटन्तेतिङ्गत्तयार्थलोटा
पुङ्गत्तानुदात्तंभवतितचेत्कारकं सर्वात्पुङ्गवति आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रपञ्च
जीवसामित्रग्रामंशाधि आगच्छतां देवदत्तग्रामोदृष्टतां यत्तयत्तेनगात्पशांता
मितेवपचदेवदत्त ओदनंभुञ्जेतम लोटितेव आगच्छेदेवदत्तग्रामंप्रपतेवत्का
रकंसर्वात्पदितेव आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रपतेतयत्तदत्तः सर्वग्रहणादिहभव
तेव आगच्छदेवदत्तग्रामंतंवाहं चपश्पावः पृथग्यागकराणामत्रार्यम् वि
भाषिते सोपसर्गमनुत्तमम् लोटन्ते सोपसर्गमनुत्तमेवर्जितोत्तमंशात्पार्थलोटा
पुङ्गत्तिङ्गत्तं विभाषितं तानुदात्तंभवतितचेत्कारकं सर्वात्पुङ्गवति आगच्छदे
वदत्तग्रामंप्रवि आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रतिवस आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रशाधि
आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रशाधि सोपसर्गमिति किं आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रप
ग्रन्तममिति किम् आगच्छदेवदत्तग्रामंप्रविशति रुन्तव रुन्तरत्यतेतयु

का.
ब्र.
६२६

कैलोऽन्तं सोपसर्गमन्त्रममन्त्रमवर्जितं विभाषितं नातृदातं भवति रुन्तप्रविश
रुन्तप्रविशरुन्तप्रविशापि सोपसर्गमित्येवरुन्तकुरुति पातैर्यदिरुन्तेति नि
यमवतिवातप्रतिषेधो भवति अन्तममित्येवरुन्तप्रभुनजावहेरुन्तप्रभुन
जामहे ग्रामएकान्तरमामंत्रितमन्तिके ग्रामउत्तरमेकपदान्तरितमामंत्रि
तान्तमन्तिके नातृदत्तं भवति ग्रामपचसिदेवदत्ता ३ ग्रामोदेवदत्ता ३ मोदत्ता
मंत्रितान्तमपिन ग्रामंत्रितसमानाधिकरणामामान्यवचनमित्यविद्यमानवा
न्न भवति ग्रामइतिकिम शाकंपचसिदेवदत्ता ३ एकान्तरमितिकिम ग्राम
पचसिदेवदत्ता ३ अन्तिकइतिकिम ग्रामपचसिदेवदत्ता ३ ग्रामएकान्तरा
मामंत्रितं यत तस्य एकश्रुतेरनुदात्तस्य प्रतिषेधदृश्यते तदुभयमतेन क्रियते इति
केचिदाहुः सुतोदान्तः पुनरसिद्धत्वात् प्रतिषिध्यते अपरेषां दर्शान्तमन्तिकइत्य
नेतयत्र दूरंतमन्त्रिकृष्टं तत्परिवृत्त्यते तवास्मिन्नेकश्रुतेः प्राप्तिरस्ति सुतोपिना
दाहृतं यदिति यदित्यपरेच्छेदसि ग्रामंत्रितमित्येतदस्वरितमात्रान्वर्तते य

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY INFOR MATION MADE IN INDIA

रं हि परं त परं चति इन्तं कं दमि विषये नानदा ते भवति यद्वा गोत्रमदसृजो यदे
 गिरः हि देवो मामुशान्तिरितिः आद्या स्यामिति ते तिष्ठते यद्यदि रुन्ते भिदि
 वेति तपपपपपभाहैरिति चति चातस्य प्रतिषेधो सिद्धे वचनमिदं नित्यमायं
 पतैरेव परैर्यो प्रतिषेधो भवति नास्यैरिति इह न भवति जाये स्वोरोहावे हि प
 हीत्यनेन गत्यर्थलोटा युक्तस्योरोहावेत्यस्य लोडन्तस्य चित्वातो भवत्येव ।
 वनचिदिव गोत्रादितद्विना मेडितेष्टगतेः चतचित् इव गोत्रादितद्विना आ।
 मेडित इत्येतेषु परतः अगतेरुत्तरं तिङन्तानदा ते भवति चतदेव दत्तः पच
 ति चतचित् देवदत्तः पचति चित् इव देवदत्तः पचतीव गोत्रादिदेवदत्तः पचति
 गोत्रम् देवदत्तः पचति ब्रुवम् देवदत्तः पचति प्रवचनम् इहापि गोत्रादयः क
 त्सनाभीक्ष्णयोस्वरदास्यते तद्वित् देवदत्तः पचति कल्पे देवदत्तः पचति रूपम्
 अन्तदा तस्माद्वित् इहोदाहृत्यः अत्यत्र तद्वित् स्वरेणातिङ्स्वरो वाच्यते पच
 ति देशपः आमेडित् देवदत्तः पचति पचति अगतेरिति किं देवदत्तः प्रपचति

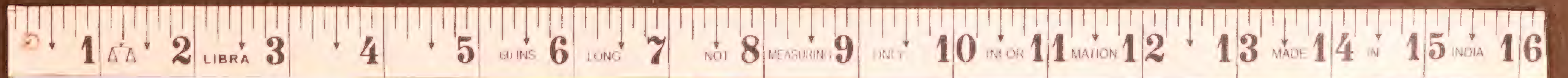
का.
वृ.
६२७

चतुःश्रुतिप्रमाणसंगतिरपि तिष्ठति तत्र च उपसर्गप्रमाणं दृष्टव्यम् इह मा
भूतं शुक्लीकरोति चतुःश्रुतीकरोति चतुःश्रुतीकरोति वादिषु च
वादिषु च परतः तिष्ठन्तसंगतेः परंतानदातं भवति वादयो न च बाह्यैव युक्त
इत्यत्रेति दिष्टास्तद्वदस्यन्ते वेदे वदतः पवति च एवादिति च वादे वदतः पव
ति वा एवादिति वा ह देवदत्तः पवति ह एवादिति ह अह देवदत्तः पवत्यह एवादि
ह पव देवदत्तः पवत्येव एवादित्येव अगतेरिति वेदे वदतः प्रपद्यति च प्रवादिति च
प्रथमस्यातिष्ठन्तस्य च वा योगे प्रथमेति निश्चितः प्रतिषिध्यत एव परं प्रति ह
त्यते च वा योगे प्रथमा अगतेरिति पूर्वसूत्रे चानुक्तं कष्टमित्यत्र नानुवर्तते च वा
इत्येताभ्यां योगे प्रथमातिष्ठन्तः नानुवर्तते च गार्हभंश्च कालयति वी
णां तापस्विदादयति वार्हभंश्च कालयति वीणां वापस्विदादयति येषां प्रह
णं पूर्वभाषासंयोगेण यथा स्यादिति तिष्ठति प्रथमा प्रहणाद्वितीयादेस्तिष्ठन्त
समाभूदिति च वा योगो हि समस्येति कल्पे वा सति भवति सूत्रेणैकस्यार्थः

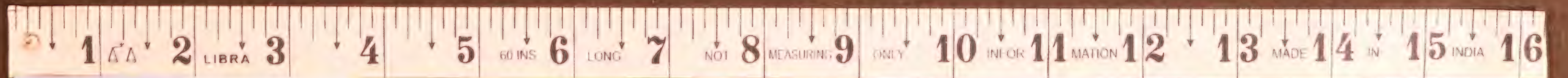
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

हेतित्तियायाम् रुद्रत्पनेनयुक्ताप्रथमातिद्रोतानादाज्ञाभवतित्तियायंगम्
 मानायाम् त्तियायमवतिक्रमः आचारभेदः स्वयंरुद्रथेनयाती ३ उपाध्याये
 पदातिंगमयतिस्वयंरुद्रोदनेभंक्ते ३ उपाध्यायेसक्त्याययति प्रथमस्पतिद्र
 त्तस्पतिचातःप्रतिषिध्यते त्तियाशीःप्रेषेष्टतिजाकोत्तमितिपुतोभवति ।
 ग्रहेतिविनियोभोच ग्रहेत्पनेनयुक्ताप्रथमातिद्रोतानादाज्ञाभवतिवितियो
 गेत्तियायांचत्तनाप्रयोजनोनियोगःवितियोगःतमरुद्रासंगच्छा ३ तमरुद्रा
 रांपगच्छ त्तियायास्वयमरुद्रथेनयाती ३ उपाध्यायेपदातिंगमयतिस्वय
 मरुद्रोदनेभंक्ते ३ उपाध्यायेसक्त्याययति सर्ववन्निचातप्रतिषेधःसुतश्च चारु
 लोपपदेत्यवधारणे चलोपेग्रहलोपेचप्रथमातिद्रोतानादाज्ञाभवति एवेत्येतमे
 दवधारणार्थप्रयुज्यतेकचानयोःलोपःयत्रगम्यतेचार्थानवप्रयुज्यते तत्रवशा
 त्त्रःसमश्चयार्थःग्रहशाब्दःकेवलार्थेतिस्मानकत्वेकेवलोलोपःतानाकत्वेके
 ग्रहलोपःदेवदत्तपवशासंगच्छतःदेवदत्तपवशांपगच्छ ३ ग्रामेचवच्छ त

तयोरस्यः पिप्पले स्वादन्ति अन्नस्य त्रयो अभिवाकशीति अन्तीत्येतत्पक्षे तन्निहत्यते
तयोरस्यः पिप्पले स्वादन्ति समर्था भामितिकिम एको देवानुपतिष्ठेत् एक इति सं
ख्यापदमेतत् अन्तार्थेन वर्तते एकशब्दव्यवस्थार्थे च समर्थग्रहणं यमिचारिणा
त्रस्य बहुत्रात्रित्यस्य प्रथमा कंदसीति ति वृत्तम् यतो बहुत्रेयद्वित्रेयत्रपदेयद्वर्त
ते तत्सर्वेयद्वित्रम् इह वृत्तग्रहणो न तद्विभक्त्युत्पत्तौ प्रतीयादित्येतन्नाश्रीयते तस्मा
यद्वित्रा उन्नरेति इति नित्यं नानुदात्तं भवति यो भेक्ते ये भोजयति येन भेक्ते ये स
ददाति यत्कामास्ते जहोम यद्यज्युर्वाति युर्वाति यद्यज्यायुः पवते पंचमो नि
देशोऽप्यत्र व्यवहितेऽपि कार्यमिष्यते पूजनात् पूजनमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः पूजने
भ्यः काष्ठादिभ्य उन्नरेऽनित्यं तदनुदात्तं भवति काष्ठायायकः दारुणा दारुणा
यायकः अमाता पुत्र अमाता पुत्रायायकः वेश वेशायायकः सभा वचना
वेशाशब्दः अनात्ताते अनात्तातायायकः अद्भुतम् अद्भुतायायकः स्था भूषा
यायकः चोरं चोरायायकः परम् परमायायकः सस्वयायकः अति अम्भः

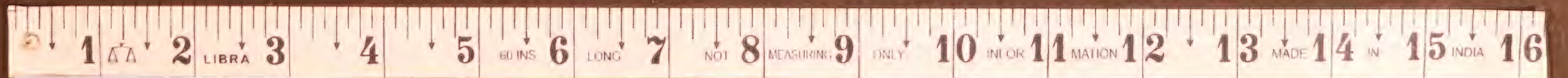
का.
बृ.
६२५

धायकः मयूरयं सकादिनात्ममासः समासे वैतदन्तात्तत्तं समासान्तोदात्तता
पवाद्दृष्यते दारुणमध्यायक इत्येवमादिषु न भवति मलोपश्चेत्पनेनाप्यय
मेव विषय आख्यायते यत्र विभक्ते रभावान्मकारो न श्रूयते तत्रान्तात्तत्तमि
त्तसमासे हि मलोपो नैवेष्ट्यते दारुणं पवति दारुणमध्यायक इति प्रजन्ता
दित्येव प्रजितपस्त्रिहसिद्धेष्टजितग्रहणमनन्तरं सजितप्रतिपत्त्यर्थं पतद
वन्तापकम् इयप्रकरणे पंचमीति र्देशोऽपि नानेतर्यमाश्रीयते इति तथाच य
द्वज्जानित्यमित्यत्रोदात्तम् अनन्तात्त इति वर्तमाने पुनरन्तात्तग्रहणं प्रति
षेधनिवृत्त्यर्थम् सगतिरिति त्रु सगतिरपि अगतिरपिति त्रु प्रजनेत्यः का
मादिभ्यः परः प्रजितान्तात्तो भवति यत्काष्ठापवति यत्काष्ठाप्रवति यद्दारु
णं पवति यद्दारुणं प्रवति तदिति त्रु इति नित्यं तस्मिन्निपाते यद्येति प्रतिषे
धे प्राप्ते पुनर्विधाने सगतिग्रहणाच्च गतिरपि विरुध्यते गतिग्रहणान्वाच्यं प्रा
दीनाग्रहणमिष्यतां इह न भवति यत्काष्ठाशुक्लीकरोति यत्काष्ठाकृष्णीकरोति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURING ONLY IN OR MATION MADE IN INDIA

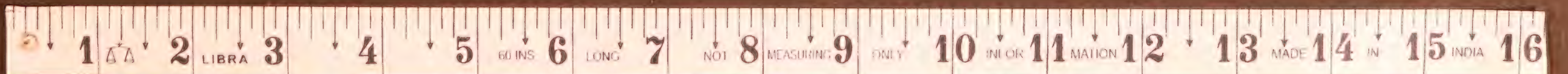

ति ऊत्सनेचसणगोत्रादौ पदादितितिवृत्तम् ऊत्सनेचसवन्नेगोत्रादिवर्जि
तेपरतःसगतिरपितिदुःगतिरप्यनदाज्ञोभवतिपचतिपृतिप्रपचतिपृतिपच
तिमिथ्याप्रपचतिमिथ्याऊत्सनद्वीतिकिम पचतिशोभनम् प्रपचतिशोभने
सपीतिकिम पचतिक्लिप्तातिग्रगोत्रादावितिकिम पचतिगोत्रम् प्रपचति
गोत्रम् पचतिब्रुवम् प्रपचतिब्रुवम् पचतिप्रवचनम् प्रपचतिप्रभृचनम् कि
याऊत्सनद्वीतिवक्तव्यम् कर्तःऊत्सनेमाभूत् प्रपचतिपृतिःपचतिपृतिःपृति
श्रुवान्वयोभवतीतिवक्तव्यम् तेनायमेजादाज्ञोभावतिविभाषितेचापिवा
हृथमनदाज्ञेभवतीतिवक्तव्यम् पचन्तिपृति २ प्रपचन्तिपृति २ सपिऊत्स
नेक्रियायामलोपद्वीतिद्वीतिवोक्तार्थम् पृतिश्रुवान्वयोविभाषितेचा
पिवहृथं गतिर्गोत्रौ गतिर्गोत्रौपरतोन्नदाज्ञोभवतिअतुहरतिमसुदारय
तिश्रुभिसंपदाहरति गतिरितिकिम देवदत्तःप्रपचतिगतावितिकिम
ग्रामेदेविंदहरिभिर्याहिमयूरगोमाभिः याहोयतत्पृतिक्रियायोगादा।

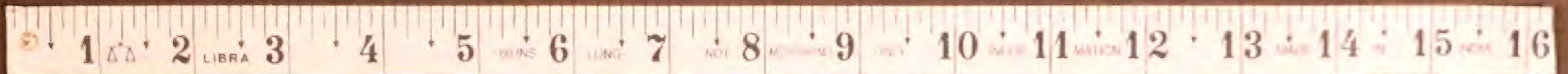

का.
वृ.
६३

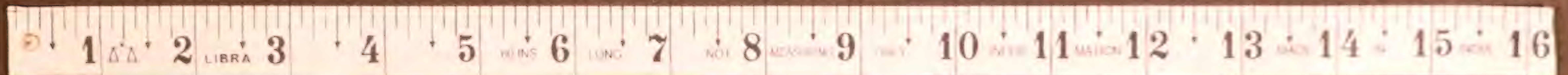
दि. न्येष गतिस्तस्य गतावित्येतस्मिन्नमति गतिरित्यनाश्रितपरतिमित्रकमनुदात्त
ने स्यादेव तिष्ठिचोदात्तवति तिष्ठन्तदात्तवति परतो गतिरनुदात्तभवति य
त्प्रवतियत्प्रकरोति तिष्ठिग्रहणमदात्तवतः परिमाणार्थं अन्यथा हि यं प्रतिग
तिः तत्रोदात्तवति भवतीति यादवेवोदत्तहति स्यात् यत्प्रवतीति प्रत्ययो
न स्यात् यत्प्रकरोतीति युक्तिया युक्तस्तु प्रतिगत्पुष्पसर्गसंज्ञे भवतइति यात्
मेव प्रतिगति संज्ञा आसन्ते तर्हि न प्राप्नोति प्रवतितं प्रजल्पति तगमिति
अत्र केचिदासन्ते नरातेः समासं कुर्वन्ति तेषामव्ययपूर्वपदप्रकृतिसंज्ञे स
ति अक्रियमाणोपिति ग्रहणेन परमासन्तमवतवद्भवतीति गतिनिचातो न
वसिद्ध्यति अथ तरवन्तस्य गतिसमासः पदमपि सति शिष्टत्वादास्यपदसंज्ञे
सति गते स्तदात्तं पदमेकवर्तमित्यनुदात्तत्वं सिद्धम् येषां त्रगतिकारकोप
पदानां कर्त्तृभिः सह समासवचनं प्राक्सुबुत्पन्नेरित्येतन्नवचनेन कृतन्ते तैव प्रा
कसुबुत्पन्नेः समासो भवति तात्परेनेति दर्शयन्तं तेषां सर्वविधे विषये समासे

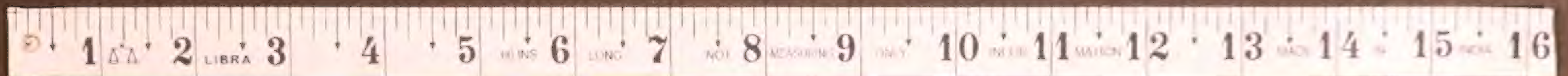
नतैवभवितव्यमितिप्रथक्त्वरप्रवृत्तौसत्त्वामनेनगतिनिवातेनप्रयोजनमस्मि
तदर्थेयत्नःकर्तव्यःउच्यतेवतीकिमप्रपचतिप्रकरोतिग्रामंत्रितेपूर्वमवि
द्यमानवतग्रामंत्रितेपूर्वमवियमानवद्ववतितस्मिन्सतियत्कार्येतत्रभवति
अस्मिन्वयत्तद्ववतिकानिपुनरवियमानवद्वेप्रयोजनानिग्रामंत्रिततिदि
चातपुष्पदम्भदोदशाभावाःदेवदत्तयत्तद्वेत्त्वामंत्रितस्पष्टात्परस्वेतिनिवा
तोत्तभवतिदेवदत्तपचसीत्यत्रतिद्वुतिद्वुतिनभवतिदेवदत्तवशासःस्वमे
वदत्तममशामःस्वमित्येवदत्तपचसीत्यत्रापिपूजायानानन्तरमित्येषप्रतिषेधा
भवतिजातपूर्वमित्येतत्तदेवदत्तपचसीत्यत्रापिभवतिग्रामंत्रितामकिमदे
वदत्तःपचतिपूर्वमितिकिंदेवदत्तद्वत्तद्वामंत्रितायुदात्तत्वेकर्तव्येनाविय
मानवद्ववतिस्त्वत्तवपरापेक्षेभवतीतिपरस्वकार्येस्वमित्येवातदाविय
मानवद्ववतितत्तस्वकार्येदेवदत्तपचसीत्यत्रापिग्रामंत्रितायुदात्तत्वेभवत्येव
द्वद्वमेमेगोपमनेद्वतिगोशान्नःस्वमामंत्रितेततःपरस्वयमनेशान्नस्य

का. तदा तैत्तैकतं ये स्वयमविद्यमानवत्ता त्रिमित्तं न भवति मेषा द्वयवतिमित्तभावा
 वृ. न प्रतिवभाति तामंत्रिते समाताधिकरणे सामान्यवचनम् ग्रामंत्रितान्ते समा
 ६३ नाधिकरणोपरतः पूर्वमांत्रितं सामान्यवचनेनाविद्यमानवद्भवति किं तर्हि
 विद्यमानेनैव देवति ग्रामे मरुह्यते माणावक जटिलकाथायक सर्वस्य विद्यमान
 तात्पर्यमन्वदात्तमेव भवति ग्रामंत्रितद्रोतकिम् देवदत्तपचमि समाताधिक
 णाद्रति किम् देवदत्तपंडितयत्तदत्त सामान्यवचनमिति किम् हे ग्रामे देवि
 सरस्वतिद्रुका मेषा विहृत्येते पर्यायाः एवं ह्युक्तमेतानिते ग्रामे नामातीति ।
 विभाषिते विशेषवचने बहुवचनम् विशेषवचने समाताधिकरणे ग्रामंत्रि
 तान्ते परतः ग्रामंत्रितान्तं बहुवचनान्तं पूर्वविभाषितमविद्यमानवद्भवति
 देवाः शरणाः ब्राह्मणाः वैयाकरणाः ब्राह्मणा वैयाकरणाः सामान्यवचना
 धिकारादेव विशेषवचने महेविशेषवचनग्रहणा विस्पष्टार्थं बहुवचनमि
 तिकिम् माणावक जटिलकानि यमेतद्विद्यमानवदेव इति भट्टवामनवि

वितायां काशिकायां ब्रह्मैश्वर्यमस्यायस्य प्रथमः पादः सर्वत्रासिद्धम सर्व
 त्रासिद्धमेतयमधिकारः आश्रयायुपरिसमाप्तेः यदित्युक्तं मन्त्रकमिष्टासः
 सर्वत्रासिद्धमित्येवं तदेतित्यस्य तत्रयस्य पादसमाधायी अन्तकाला एतस्या
 पयं पादो नो ध्यायो सिद्धो भवति इत इत्तरं चोत्तर उत्तरा योगाः सर्वत्रासिद्धो
 भवति असिद्धवद्भवति सिद्धकार्यं न करोतीत्यर्थः तदेतदसिद्धवचनमादेशा
 लक्षणाप्रतिषेधार्थं सुत्सर्गं लक्षणाभवाय च अस्मात्तद्वद्वा अत्र द्वा आनय अ
 माश्रित्य इत्यत्र च लोपस्यासिद्धत्वात् द्रुणा इत्यकः सवर्णो दीर्घ इति वचनम
 वति अस्मिन् अस्मिन् अस्मात् अग्निन अस्मिन् अस्मिन् सिद्धत्वात् स्मयादयो भवन्ति शुक्ति
 काशुक्ल जं च अस्मात्तानां जहन्त्यामन्तोर्वत्तु कलां जस्तु प्रहलिंदा विवर्षा
 तम शुक्तिके तत्र शुष्केः कदप्यस्यासिद्धत्वात् उदीयमातः स्यान्तोयकपूर्वाया
 इत्येतन्न भवति शुक्ल जं च इति न कोपयाया इति प्रवद्वाव प्रतिषेधो न भवति
 क्षामिमानिति क्षामस्यापत्ये क्षामिः क्षामो वा अस्मात्स्तीति क्षामी क्षामिः

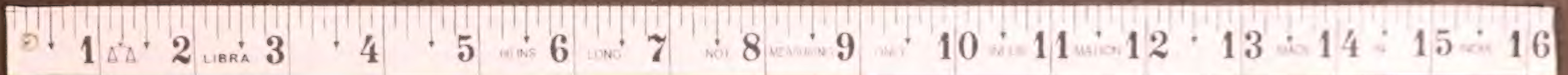

का.
ब.
६३२

क्षामीवायस्यास्ति सत्त्वमिमान् क्षायोमरुतस्यासिद्धतात्मादपथायाश्चेति
वत्तनभवति औजस्यदिति बहेः तिष्ठायाम्पुस्तमाव्यदिति च तदन्तात्
इ. वदित्वेति द्विर्वचने कर्तव्ये फलपक्षे तत्तु फलोपात्तामसिद्धतामौचयः दि।
लोपः तस्य स्थानिवद्भावात् हादिति द्विरुच्यते अतः सोपदिति च प्रतिषेधात् ।
सत्त्वदित्त्वेनास्ति औजस्यमित्येतत्तु क्तिनेन तस्य ऊर्णायाश्च भवति गुरलि
इति तिष्ठति गुरलि होमस्य सतीति मत्रपु तत्र फलस्य जन्मस्य चोसिद्धतां कुर्यादिति
वत्तनभवति यत्र षष्ठी निर्देशाः सप्तमी निर्देशाः पंचमी निर्देशाश्च तेषां षष्ठी
स्थाने यो ग्रातामिति निर्दिष्टं पूर्वस्य तस्मादित्युत्तरस्येति च कर्तव्येनासि
द्धत्वे भवति कार्यकालि हि संज्ञायामिभाषेदिति पूर्वतामासां परिभाषाणां ता
स्तीति विप्रतिषेधपरिभाषात् पूर्वगायेतल्लक्षणं न सहस्यते परलक्षणं प्र
ति तस्यासिद्धता प्रवर्तते तथा च सति विस्फार्य मवगार्यमिति गुणाः पेरणा।
हलित्वेति दीर्घत्वेन न बाध्यते अपवादस्य तपरस्यात्पुनर्गकर्तव्ये वचनप्रामा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INS LONG NO MEASURING ONLY INCHES MARCH

एपादसिद्धत्वेन भवति तेन दोष्यमित्यत्र च तस्मात्सिद्धत्वाद्दोष इति न भवति ।
 नलोपः स्रस्वरसंज्ञात्विधौ च कृतिविधिश्चाद्ये प्रत्येकसमिसेव ध्यते सपात
 संवयसामान्यवचनषष्ठात्तेन कसंसायनः तेन सयः स्यात्तेनो विधिः सचिवप
 रभूते सर्वोसोसः विधिरिति सर्वज्ञासिद्धत्वेन भवति राजभिस्तत्तारिभ्यत्र नलोप
 स्यात्सिद्धत्वात्तोभिसेपसिति न भवति राजभ्यां तत्तभ्यां राजसतत्त स्र इति स
 पिचेति दीर्घत्वेन भवति बहुवचने कल्पेदिति पञ्चन भवति स्वरविधौ राजवती
 तत्र नलोपस्यासिद्धत्वात्तावत्पाद इति ससेन भवति पंचान्मादशां संज्ञात्पत्र
 लोपस्यासिद्धत्वात्तावत्तावत्पाद इति पूर्वपदाद्युदात्तत्वेन भवति पंचदेही
 तत्र नलोपस्यासिद्धत्वादिगते हि गाविति पूर्वपदप्रकृतिस्वरान्न भवति संज्ञा
 विधौ पंचब्राह्मणोपादशब्राह्मणपदत्र नलोपस्यासिद्धत्वात्तस्मान्तावदिति
 षट्संज्ञा भवति ततश्च न षट्सस्मादिभ्यः इति टाप्रतिषेधा भवति तदेतत्क
 शंप्रयोजनं भवति यदिप्रतिकार्यं संज्ञा प्रवृत्तिरित्येतदंशतम याहिजः शासाः

का.
बु.
६३२

लगायाष्टमं ता प्रवृत्तातया सी प्रत्ययस्य प्रतिषेधो न क्रियत इति प्रनः सा प्रवृत्तं
यित्येति तत्रिविधो ब्रह्मरूपं ब्रह्म भित्तिवत् नलोपस्यासिद्धत्वाद्द्वयस्यपि
कृत्तुगिति न भवति अत्र केचित्सन्निपातलक्षणो विधि रनिमित्तमिति तत्के
प्रतिनलोपस्यानिमित्तत्वादहिरंगलक्षणो न चासिद्धत्वात् तत्रिविधिश्रद्धा
मनर्थकमिति प्रतिपत्ताः तत्र क्रियेत परिभाषा द्वयस्यानित्यत्वे लापयितुं क्रमो
ति किं ब्रह्मव्यक्त्रं म ब्रह्मव्यक्ताया केवेति तत्र भवत्येव सिद्धे सत्पारम्भे नित्यमा
र्थः एतेष्वेव विधिषु नलोपः सिद्धो भवति नाप्यत्र तेन राजीषति राज्ञायते राजा
स्रति ईवं दोषं मेकादेशाश्च सिद्धे भवति न मने स्वभावेनाभावकर्तव्येना
सिद्धो भवति अमुना सुभावस्यासिद्धत्वाद्द्विलक्षणो नाभावो न स्यात् कृते त
नाभावे सुभावस्यासिद्धत्वात्सुपिवेति हीयते यत्प्राप्नोति तत्सन्निपातलक्ष
णो विधिरनिमित्तं तद्विद्यात्स्यति न भवति अथवा यागद्वयमिदं सुभयार्थं
तत्रेणोच्चारितम् अथवा नेपरतो यत्प्राप्नोति तस्मिन्कर्तव्यं सुभावो नासि

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH MATHON MADE IN INDIA

हृदयेषपवात्रवाक्यार्थः नेतकर्तृसंभवावस्यतिस्मिद्वत्तदर्थग्रहीतमतेना
 उसभावस्यप्रसिद्धतात्राभावप्रभवतिदीर्घत्वेचनभवति एकादेशस्वरान्तरंभा
 स्मिदोवक्तव्यः किंप्रयोजनम् अयापावेकादेशस्वरान्तरंस्वरान्तरानुदात्तम्
 वानुदात्तार्थम् अयुद्धत्तद्वत्तम् अतद्वत्तम् अत्रप्रातिपदिकान्तमप्रत्ययकवच
 नयोरुदात्तानुदात्तयोरेकादेशोयः स एकादेशानुदात्तानुदात्तानुदात्तः
 तस्यप्रसिद्धत्ववक्तव्यम् आन्तर्यतः अयादेशोऽनुदात्तयथास्मात् इति आयुक्त
 मार्याद्वत्तम् कथमिदमनुदात्तगणम् यदिऽनुदात्तयणोऽहल्युवादिदितिस्वरः
 अनुदात्तत्वकृतविरुद्धोऽनुदात्तानुदात्तवक्तव्यः अथतत्कृतपकादेशोऽ
 नुदात्तयणोऽहल्युवादिदितिस्वरस्तदात्तैतदस्यप्रयोजनंभवति आवृत्त्याविदे
 प्रत्याविदम् एकादेशोस्वरगंगेत्पदतिगंगेशान्न एकादेशोऽनुदात्तानुदात्त
 इत्युदात्तः तस्यप्रसिद्धतात्पुनरेवः पदान्तादतीत्येकादेशः एकादेशोऽनुदात्तानु
 दात्तइतिस्वरितोवात्तानुदात्तपदानांविषेत्तद्वतिशान्तरं तदतीत्तदतीत्युद्ध

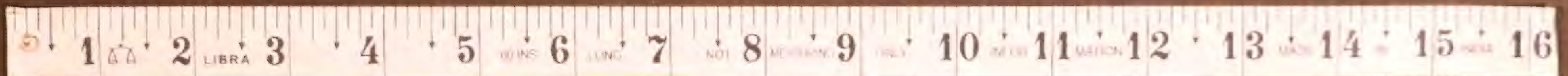

का.
२
६२४

पदेषादितिलुमावंधातकस्यान्तात्तेकृतेएकादेशःतदन्तात्तस्यासिद्धताव्यक्त
रन्मानयज्ज्भदिरित्यन्तात्तादित्येषस्वराभवति अतमरतिप्रतिषेधोत्तापक।
मेकादृशस्वरःशात्स्वरेसिद्धइतिनहिमन्त्रंशात्रन्तंकिंचिदेकादेशस्वरमत
रेणान्तादान्तमस्ति एकातन्तात्तःतदन्तिलिखन्तिएकादृशस्वरस्यासिद्ध
तादन्तात्तयदमेकवर्जमिति वर्ज्यमानताभवतिसर्वान्तात्तब्राह्मणान्तवन्ति
ब्राह्मणान्तिलिखन्तिएकादेशस्वरस्यासिद्धतात् कृतेतस्मिन्तिदुःतिदुःइतिनिचा
तःअन्तभादितिवचनादहिरैगस्यासिद्धतमेवपचतीतिप्रपचतीतिसंयो।
गान्तलोपोगेकृतसिद्धोवक्तव्यःकिंप्रयोजनम ह्रिवोमेदिनम ह्रिवइतिम
ह्रवन्तमेतत् अत्रकंदसीरइतिवत्संयोगान्तनलोपवलोपचकृतेमत्रवसा
रुसंबुद्धौकंदसीतिरुतम संयोगान्तलोपस्यासिद्धतादृशिचेत्पुनतनप्राप्नोति
सिज्ञोपएकादेशसिद्धोवक्तव्यअलावीत् अपावीत् इटईटीतिसिज्ञोपस्यासि
द्धतात्सवर्णादीयैवेनप्राप्नोतिनिष्ठादेशात्तस्वरप्रत्ययाविधितिथिप्रसिद्धो

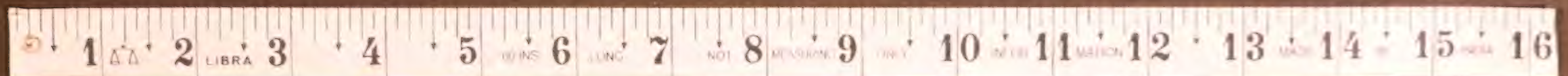

वक्तव्यः वृत्तः वृत्तवान् निष्ठादेशास्पसिद्धतात् फलोतिषत्वेन भवति कृतेन
 प्रभृतिहमेवेति तद्भवति स्वरप्रत्ययविधीद्विधिपुत्तीवशात् उदाह्रियते तत्रवति
 पातनमनेकपासमाश्रितं यदा लोवेति श्रया मिदिक्रते इच्छवृत्तोपोतिपा
 त्यते तदा लोवेति संज्ञायामिच्छवृत्तोपस्यासिद्धता त्रिषावद्यजेनादित्येष
 स्वरोनप्राप्नोति लोवेणातरतीति लोविकः द्युत्तलोभस्य प्राप्नोति यदा तत्कार
 लोपोतिपात्यते तदा तत्तस्यासिद्धतादित्यागमः प्राप्नोति सुतविकारस्तु ग्विथो
 के सिद्धो वक्तव्यः अथा ३ इच्छवृत्तं पदा उच्छवृत्तं सुतविकारस्यासिद्धता च्छे
 वेति ह्रस्व लक्षणस्तद्विज्ञेन प्राप्नोति यदा तत्तु तं युहं न सिद्धं वक्तव्ये श्रुतिर ह
 दादत्ययथातः सकारादिः पद्यते श्रुतस्यासिद्धतात् अटश्रुततिवटश्रु
 ततिदतिडस्मिपुडिति पुटप्राप्नोति अटती स्पटववतीति वटकिवन्तावेतो
 किमर्थं पुनर्यसंकारादिः पद्यते मथुश्रुततीति मथुश्रुत मथुश्रुतमावश्म
 पुश्रुयतेः पुनः किपिकृते संयोगादितान्मुलापः संयोगान्तता श्रुयकारत्वा

का.
वृ
६३५

यः चकार स्पृकृतम् ततो मयुगिति शकारादौ पुनरेतस्मिन्संयोगान्तत्वाच्च य
कारचकारयोः लुप्तयोः शकारस्य षत्तु तेषु त्वसति मयुगिति स्यात् अभा
मजस्तवत्तमेतन्तकोः सिद्धवक्तव्यम् तभणतः वभणः अभासादेशस्या
सिद्धतादनादेशोदरित्वेन प्राप्नोति विविचिक्त्सति उचिचिक् पतीत्यभासा
देशस्यासिद्धताच्चेवेति तत्क प्राप्नोति द्विर्वचने परसर्वाणां सिद्धवक्तव्यम् स
यन्तामव्यत्सरः तेल्लोकम् येल्लोकम् इति परसर्वाणां स्यादसिद्धताय र इति द्वि
र्वचनेन प्राप्नोति पदाधिकारे बलवत्तु नवरुतषत्तु नानुनासिकच्छतानि
सिद्धान्तिवक्तव्यानि लवगभ्येभारगालेभालः चत्तुर्द्वार्याद्द्वार्याद्द्वार्याद्द्वार्या
नत्तन्नत्तन्नः तन्नत्तन्नः रुतग्रभिनेभितः अभितत अभितत षत्तमात्रः समा
मात्रः षमा मात्रः स्वमा मात्रः स्वमा मात्रः स्वमा मात्रः स्वमा मात्रः स्वमा मात्रः स्वमा
पा १ तिमाषवापानि २ अन्तनासिकवाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वा
प्रयतम् कववाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम् वाङ्मयतम्

नामसिद्धत्वात्कृतेर्द्विवचने सत्पुपरिष्ठादनिष्पेक्षितदिकल्पः प्राप्नोतिशरीरालः
गालो गारइत्येवत्रयमपि द्विरुक्तं स्यात् तदेतत्सर्वं न मन इति योगविभागेन सा
धनेन इत्येतावदिष्टे विषये सर्वत्र प्रतिषेधार्थं ततो मने इति तत्र न इत्यनवर्तते
उदात्तस्वरितयोर्ध्याः स्वरितोत्तदात्तस्य उदात्तयणः स्वरितयणाश्च परस्मा
त्तदात्तस्य स्वरितश्चादेशो भवति कुमायौ कुमायः उदात्तनिवृत्तस्वरणायमी
कार उदात्तः तस्य स्थाने यणादेश उदात्तयण भवति तस्मात्परस्मानदात्तस्य स्
वरितश्चादेशो भवति स्वरितयणाः सकृच्छ्वाशा खप्श्वाशा सकृच्छ्रुः खलश्च
रिति कृत्स्वरणान्तोदात्तौ तयोभ्योऽप्युपेतियणादेशः स उत्रयण ततः पर
स्य सप्रत्येकवचनस्य यदुदात्तयण इति स्वरितत्वं तदसिद्धयणादेशो तत्कथ
मयस्वरितयण भवति आश्रयात्सिद्धत्वं भवेत्तितियथेव मदात्तादन्तदात्तस्य
स्वरित इति स्वरितस्याश्रयात्सिद्धत्वं प्राप्नोति ततश्च दध्याशात्पत्रापि स्वरि
तः स्यात् तादादयमेवयं स्वरो यणादेशो सिद्धो वक्तव्यादकेचित्तुवते उ

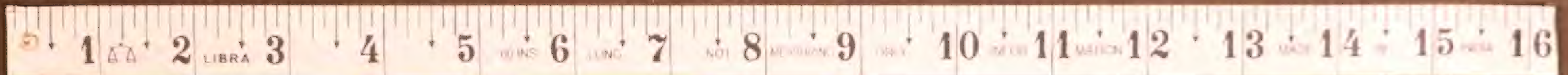
का.
बृ.
६३६

दातस्वरितयणोपिपरस्मानदातस्वरितत्वंदृश्यतेति तथाचैतन्निरोधके
शास्त्रेतेविश्वस्मिधःसन्त्यग्रेतिअग्रेइत्ययमकारःस्वरितःपद्यते तथाच्चा
हणोपि दधाशायतीत्याकारःस्वरितःपद्यतेति यथातवार्तिकंभाष्यवत
थाउदात्तस्वरितयणःपरस्मानेनस्वरितत्वंभवतीतिस्थितम् तथाचभाष्ये स्व
रितयणगुहणामिहप्रत्याख्यायते सकृल्ल्याशास्त्रेवमादावुदात्तयणइत्येव
स्वरितस्यसिद्धतात्स्वरितयणाच्चवधानमवधानमेवस्वरितोक्तंजनमवि
द्यमानवदिति तन्नक्रियतेपूर्वस्मादापि वियस्येतिवद्वाच्यवधानमस्ति स्व
रदीर्घयलोपेषुबुलोपजादेशस्यस्थानिवद्भावःप्रतिषिध्यतेति उदात्तस्व
रितयोरितिकिम वैदीयाशावैद्याशा शार्ङ्गरवाशा अदात्तस्येति किम कु।
मायत्रकिशोर्यत्रअत्रेत्यमात्पुदात्तोल्लिख्येति एकोदशउदात्ततोदात्ताः
उदात्तेनसहानदात्तस्यपकादसःस उदात्ताभवति अग्निडास्यी वायुवृद्धो।
प्रदो उदात्तेनेति किम पचन्तियर्जन्तलसार्वधातकानदात्तत्वेकतद्वयोर।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN

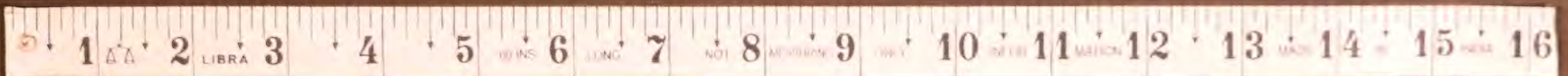

नदात्तयोरेकादेशः स्वरितोवा नदात्तपदादौ अतदात्तपदादौ परतः उदा
त्ततसहृयपकादेशः सस्वरितो भवति उदात्तोवा सुउत्थितः सूत्थितः वि
द्वत्तेवोद्वत्ते वसकः असिवसकोमिसूत्थित इति सषष्ठः ससजायामि
तिकर्मप्रवचनीयसंज्ञः तस्य प्रादित्वात्समासे सत्पथ्यय पूर्वपदप्रकृतिस्त
रत्तेनाद्युदात्तः षोडशमनुदात्तम तेनात्तुदात्तपदादेकादेशो भवति वीक्षते
वसकोमीत्यर्थापत्तिरुक्तिरुक्तिमिवातकृतपकादेशः स्वरितप्रहाराविम्वशा
यं उदात्तान्द्विकल्प्यते तस्मिन्मत्यान्तर्यतेपवस्वरितो भवेच्छतीति अतदात्त
तिकर्म देवदात्तात्तपदादौ धितिकर्म वृत्तौ वृत्ताः नलोपः प्रातिपदिकान्त
स्य प्रातिपदिकस्य पदस्योन्तः नकारः तस्य लो भवति राजा राजभ्यामराज
भिः राजत्त राजताराजत्तः राजतमः प्रातिपदिकप्रहाराकिस अहवह्निम् अ
न्तप्रहाराकिस राजानो राजानः प्रातिपदिकप्रहारासमस्तमेव सपांसुल
मिति षष्ठातिदिष्टम् अहो नलोपप्रतिषेधावक्तव्यः अहः अहोभ्यामअहोभिः

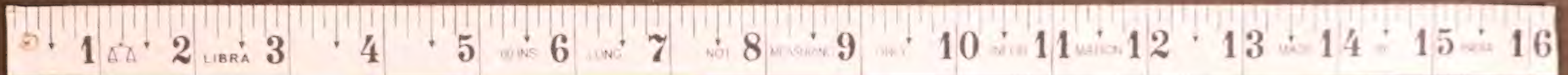

का.
बु.
३७

अरुत् रोसपीतिरुत्तरेफयोसिद्धतात्रलोपः प्राप्नोति सावकाशं च तदभयम्
संबुद्धो हे ग्रहः हे दीर्घाद्वावेति तत्र समाधिमाहुः अरुत्त्रिति प्रथमकया वृत्त्या
तदेव रूपं न लोपाभावाय मन्वाख्यायते द्वितीयया पितस्य रुः विधीयत इति
तद्वि संबुद्धोः जौ परतः संबुद्धो च नकारलोपो न भव आन्दे चर्मन्त लोहिते च
मन्त संबुद्धो हे राजन् हेतुस्तन् मन्तान प्रतिषिध्यत इति ज्ञाप्यते भस्मा च न भ
वतीति तथा हि सत्पुरुषा राजपुरुष इत्यत्र लोपश्च भवति अलोपश्च न भव
ति ज्ञान्तरपदप्रतिषेधो वक्तव्यः चर्मणितिलाग्रस्य चर्मतिलः हे राजन् वृत्त्या
रक इत्यत्र तस्य सहायार्थः सवायने प्रतीयते संबुद्धत्वं सर्वपदे नैव समस्यते
वानपुंसकानामिति वक्तव्यम् हे चर्मन्त हे चर्म सादृश्यायाश्च मन्तोर्वायवा
दिभ्यः मन्तोर्विहकार्यत्वेनोपहानाद्यत्पूर्वप्रातिपदिकम् तुन्मादिति मका
रावर्णाभां विशेष्यते मकारावर्णां विशिष्ट्या बवचोपपद्येति अयमर्थोऽत्र भ
वति मकारान्तात्त्विकारोपधादवर्णान्तादवलापधाञ्चोत्तरस्य मन्तोर्वदित्यय

मोदशोभवति यवादिभस्तरपरस्पतभवतिमकागतात्तावत किंवातशोवान
 मकारोपधात शमीवान दाडिमीवान अवलान्तात वृक्षवान् पृक्षवान् अव
 लोपधात पयस्वान यशस्वान माडपथायाश्चेतिकिम अग्रिमान वायुमान
 अयवादिभस्तरिकिम यवमान दालिमान ऊर्मिमान युवदल्मऊर्मिभूमि
 किमिक्कंवावशाद्राक्षाब्राक्षाब्राक्षादत्येतेषांमाडपथायाश्चेतिप्राप्नोतिब्रज
 धजिशिति इत्येतेषांक्कंदमीरुदतिहरित गरुत परुत ककृत इत्येतेषांकुय
 इतिइक्षुद्रमुपु इत्येतेषांसंज्ञायामिति आकृतिगणाययवादिःयस्यसतिति
 मित्रेसत्रेषावतनदृश्यतेस्यदिषुद्रव्यःइहत्तमतद्वेदतात्मतम वहिरगालक्ष
 णात्तादवर्तोपयत्तस्यसत्रेषावतनभवति कयः कयन्ताडन्नरस्यसतोर्वदत्यय
 मोदशोभवतिअप्रिवितान्त्रासःउदसितान्त्रोषःविद्युतात्त्वलाहकःइंसकृता
 त संज्ञायाम संज्ञायामविषयेमत्तेवोभवतिअहिवतीकपीवतीसनीवती आ
 मदीवदसीवश्चकीवत्कदीवदुमावश्चमएवत्ये आसन्दीवत असीवतवकी

का.
वृ.
६३८

न

वत कत्तीवत रुमाववत चर्मणवती इत्येतांति संज्ञायांतिपात्यने ग्रामन्दीवदि
त्यासनशब्दस्य ग्रामन्दीभावेतिपात्यन्ति ग्रामन्दीवाग्रामः ग्रामन्दीवद्विहस्य
लं ग्रामनवानित्येवात्रग्रुपेर्धीङ्ग्रुः ग्रामन्दीशब्दो विद्यते तथा चोक्तं ओदुंबरीरा
जाग्रामन्दीभवतीति तस्यैव संज्ञायामिति वत्तेन सिद्धम् ग्रामन्दीवदिति पतत्र
पंचार्थमिह पद्यत इति अष्टौ वदिति अस्थिशब्दस्याष्टौभावः अष्टौवानिति शरीरे
कादेशस्य संज्ञा अस्थिमानित्येवात्र वकीवदिति वक्रशब्दस्य वकीभावोतिपात्य
ते वकीवात्रामराजा वक्रवानित्येवात्र वकीवति सहोदविज्ज्ञानिभवन्तीति
पतत्रुच्चादसत्तादनयन्तव्यम् कत्तीवदितिकत्त्याया संस्युसारंतिपात्यते।
कत्तीवान्त्वपिः कत्त्यावानित्येवात्र रुमावदितिलवणाशब्दस्य रुमाभावो।
निपात्यते रुमावातामपर्वतः लवणोवानित्येवात्रग्रुपेर्वाङ्ग्रुः रुमश्चितिप्रकृ
त्यन्तरमस्ति तस्यैतन्निपातनमूनकारलोपस्याभावाद्यर्थे एतादर्थे वमतोर्वीत इत्ये
मिति चर्मणवतीति चर्मणो नलापाभावः एतन्निपात्यते चर्मणवतीनामन्दी

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN

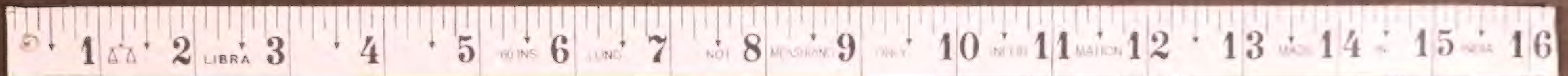
चर्मवतीत्येवान्यत्र उदन्वान्दथोव इदन्वानित्युदकशब्दस्य मधुबुदत्वावोतिपात्ता
 तेउदधावर्थे संज्ञायां विषये उदन्वात्रासकृषिः यस्य शोदत्पतः पुत्रः उदधौ उदन्वात
 यस्मिन्नुदकं पोयते मपवमच्यते उदधाविति किम उदकवान्चदति अत्र तदधात्
 र्थानविवक्ष्यते किं तर्हि उदकसत्रासम्बन्धसामान्यम राजन्वान्मोराज्ये राजन्वा
 निति निपात्यते सोराज्ये गम्पमाने शोभते राजायस्मिन्नस्ति स राजन्वादेशः रा
 जन्वतीत्येवात्र राजवानित्येवान्यत्र कंदसीरः कंदसि विषये इवर्णात्ता इफन्ता
 श्चात्ररस्यमतोर्वा भवति इवर्णात्तात् त्रिवतीया ज्ञातवाक्या भवन्ति हरिवोमे
 स्तिनंत्वा अथिपतिवतीर्जुहोति मरुदप्रिवानिव आरेवानि संतो विशाम रयेमता
 विति संप्रसारणम् अत्र सरस्वती अत्र दधीवान् करुः कंदसि विषये सर्वविधया
 विकल्पन्त इति इह न भवति सप्रविसन्तं पश्य अस्मिन् अतोमान् स्यतेया
 वा एशिमी मन्तारि क्षितिरेफान्तात् गीर्वान् पूर्वान् आशीर्वान् अतो नद
 अत्र नादगा इत्ररस्यमतो नगा गमो भवति कंदसि विषये सर्वविधया विकल्प

का. नादति क्कंदमिविषये अक्षरावन्तः कर्णवन्तः अस्यन्तं यदनस्यं विभर्ति अक्षराव
 वृ. तालांगलेन शीर्षावन्तालांगलेन मर्धन्वतीरुपधाति तदोर्मिद्वतात्र स्पववन्तं न भ
 १२५ वतिततः परस्पवभवति नादस्य नकारान्तादेशा इतरस्य च संज्ञकस्य नृशामो भ
 वति क्कंदमिविषये सपथिन्तरः दस्युहन्तमः भूरिदोनस्तन्वक्तव्यः भूरिदावन्तरः
 ईषद्विधितः ईकारान्तादेशो भवति चेपरतः रथोत्तरः रथशब्दो देवमन्तर्था यो यमी
 कारव्क्कंदमिति पातितः कृपेगोलः कृपेधातोः रफस्य लकारादेशो भवति इ
 इति सामान्यमुपाहोयते तेन यः केवलोरफः यश्च कृकारस्यः तयोः द्वयोर्धपग्रहण
 लइत्यपि सामान्यमेव ततोयं केवलस्य रफस्य स्थाने लकारादेशो विधीयते अ
 कारस्याप्येकदेशाविकारद्वाराणाल्लकारः तथा चलदिवक्त्रूपद्वयेव मादयोनि
 हेष्टा उपपद्यते कल्पा कल्पा रौ कल्पा रः चित्कृ सति कृत्तः कृ मवान् कृपेरित्य
 तद्वपम क्रमेः संप्रसारणे चेति भिदादिषु पाठोद्ववति तस्य हि कृतसंप्रसारण
 सलाक्षाणां कनादिह कृपइति ग्रहणं नास्ति कृपाण कृपोटकृष्टरादयोपि कृप

रेवद्रष्टव्याः उणादयो बहुलमिति वाक्ये रेवलताभावः वालमल्ललल्ललम
 सलमसलंगुलीतां बालोरमापद्यत इति वक्तव्यम् वासः बालाः सुरम म्
 लम रचुः लचुः अरम अलम असुरः असलः अग्रिः अगुलिः कपिलकादी
 वासंज्ञाव्क्दंसा बालोरमापद्यत इति वक्तव्यम् कपिरकः कपिलकः तिपिरी
 कम तिलिनीकम रोमाणि लोमानि पांसुरम पांसलम कर्म कल्मसस्यो
 रेकत्तस्मरगामितिकेचित् किमिदमेकत्तस्मरगामिति समानविषयत्वेतयोः
 स्मर्यते इत्यर्थः उपसर्गस्यायतो उपसर्गस्योरफः अयतो तस्य लकारश्चा
 देशो भवति भवति स्यायते पलायते अत्र योयमुकादेशस्तस्य स्याति वद्वा
 वादयते रूपसर्गस्य विभागे सति यद्यति ग्रहणं रेफविशेषणं तदा येतना
 व्यवधाने तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यादित्येकेन बोधो न व्यवधानेन लक्ष्यं
 वतितथा च पल्ययत इत्यत्रापि प्रवर्तते उपसर्गविशेषणोत्पद्यग्रहणोऽसिद्ध
 सेवेतत् सर्वं प्रतेरपि तत्राप्रोति तत्रैकां चिदृशेन भवितव्यमेव सत्ययम्

का.
वृ.
६४

इतिप्रथमपक्षाभिनिष्ठास्तप्रत्ययतइत्येवंभवितव्यमितिमन्युन्ते अपरेप्रतः।
प्रतिशब्दापस्तस्ययतेःप्रयोगमेवनेच्छंतिनिस इम इत्येतयास्तकृतस्यासि
इत्तास्तेनतभवितव्यम इत्यनम भिरयतम ग्रायाडि पुटत्येतस्यापातोःरेफ
स्यलकारादेशोभवतियदिपरतःतिजेगिल्यतेतिजेगिल्यतेतिजेगिल्यन्ते।
भावगद्गीयां ग्रायाडि कृतःकेचिद्भूतिगिरतेर्दण्णातेषुसामान्येनप्रहणा
मिच्छन्तिअपरेतगिरतेरेवदण्णातेर्ह्ययदेवनास्तिअन्तर्भिधानात् यदीति
किम तिगीयते अचिविभाषा अजादोप्रत्ययेपरतःग्रायेफस्यविभाषालका
रश्चादेशोभवतितिगिरतिनिगिलतिनिगरणाम तिगलतम तिगारकः।
निगालकः इयद्यवस्थितविभाषाततगलरुतिप्राणंपोतित्यलहं गाररुति
विशेषतभवतितिगार्यतेतिगाल्यते इत्यत्राणलोपस्यस्यानिवद्धावाटविवि
भाषेतिलक्षविकल्पःपूर्वत्रामिद्वेतस्यातिर्थादेतेतर्थापसापवादमभवतस्वदाषः
संयोगादिलोपःस्वराणावेति अन्तराणादाकृतेनलक्षविकल्पोणलोपो

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNUS LING NOT MEASUREMENT INCHES

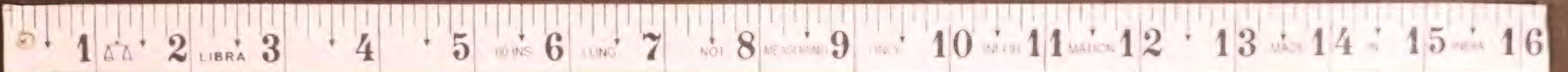

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

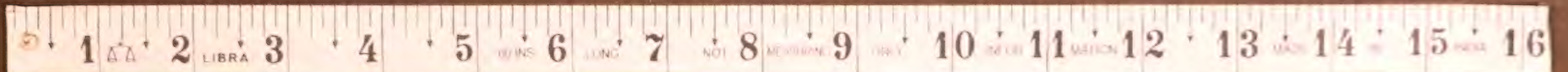

का.
वृ.
६५

पःसिद्धेति आभोति यमार्थः रात्सस्मैवलोपोभवति नात्यस्य कृतेः किप्रकृ
सृजेः लटित्यमादे यिच सम्पतिवर्तते लोप इति च यकारादौ प्रत्ययपरतः सकार
रस्य लोपो भवति अलविधुम अलविद्धुम अपविधुम अपविद्धुम यद्यत्र स
कारलोपो तस्मात् सिचः षेत्तजस्तवसाति विभाषेद इति मर्थन्याभावपक्षे तका
रः श्रूयते इतः प्रभृति सिचः सकारलोप इष्यते इह न भवति वकादिपलिते।
शिर इति तथापयोथावतीत्येवमादावपित भवति सगिथः वक्षसिति च्कोदसा
वर्गलोपः भाष्यकारस्तारु वकाधीत्येव भवितव्यम् तेनपयोथावतीत्येवमा
दायत्तान्तरमाख्येयम् यिसकारोमिचो लोपश्चकाहीति प्रयोजनम् आशा।
द्वन्त कथजस्तसकारस्य भविष्यति सर्वमेव प्रसिद्धे स्याच्छ्रुतिश्चापितभि।
यते लुटश्चापितमर्थन्येग्रहाणोसेटि इष्यति वृमिभस्योः नसिथेततस्मात्सि
मृहणान्तत क्कोदसावर्गलोपो वायथे कृतास्मधरे इकर्तारमधरस्येति
कंदसिदृश्यतेति कर्तारमधरस्येत्येवशास्त्रे कल्फलि कलइतरस्य सकार

रस्य कर्णिलपरतो लोपो भवति अभित अभित्याः अक्कि न अक्कि त्याः अवातम अ
 वाताम अवान्तेत्यत्र वसे सकारलोपस्या सिद्धत्वात् सस्वार्थथात् क इति सकारस्य
 तकारः फल इति किम् असेला असस्याः कलोति किं अभित्ताताम अभित्सत अ
 यमपि सिच पवलोपस्तेन हन भवति सोम सस्वोता टपत्तो म इति ह्रस्वादेगात्
 ह्रस्वान्ताद्या उन्नरस्य सकारस्य लोपो भवति कलि परतः अकृत अकृत्याः अरु
 त अरुथाः ह्रस्वादि किम् अथोष्ट्र अथोष्ट्र अंगादि किम् अलाविष्टाम अण
 विष्टाम कलोतेव अकृषाताम अकृषत अयमपि सिच पवलोपः तेने हन भव
 ति दिष्टगम दिष्टमाम सजन्ता आट्य प्रकथति शाय प्रत्ययः इट ईटि इट उन्नर
 स्य सकारस्य लोपो भवति ईट परतः अदेवीत असेवीत अकोषीत अमोषीत इ
 ट इति किम् अकाषी अहाषीत ईटीति किम् अलाविष्टाम अलाविष्ट स्तोः सं
 योगाद्योस्ते च पटस्मान्तेयः संयोगः कलिव परतः तदाद्योः सकारककार्योः
 लोपो भवति लस्त्रः लग्नः लग्नवान् साधुलक मग्नः मग्नवान् साधुमथक तत्तेत

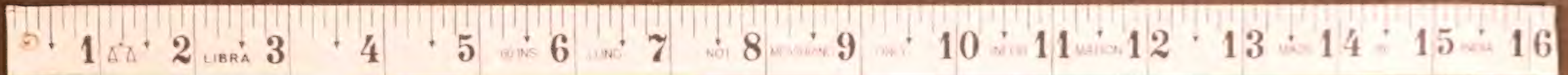

का.
ह
६४२

शुःतश्चान साधतः कलिमटीतिवक्तव्यम् किमिदंमटीतिमनःप्रभृतिमहिदो
उकारेणप्रत्याहारःइहमाभूत काष्टशक स्यात्तथिकारकलिककारसंभया।
गादेःलोपःप्राप्तिप्रतिपत्तिशकैःकिंवन्तस्यप्रयोगएवनास्ति अतश्चाहकाष्टशो
वन्तास्ति ऊतोयःकाष्टशकितिष्टदितिवापर्यवाक्यार्थमित्यत्रापिबहिर्गल
ज्ञाणस्ययाणादेशस्यमिद्वन्तासंयोगादिलोपोनभवति स्फोरितिकिम तनेति
संयोगाद्योरितिकिं शकपयुःअन्तरितिकिम तलिता वाःऊः चर्वास्यकवर्ग
देशोभवतिकलिपरतःपदान्तचपक्तापक्रम पक्तव्यम् डोटनपक वक्तावक्तुम्
वक्तव्यम् वाक क्वं व इत्यत्रमटीतिववन्ताञ्जकारस्यवकारकलिकृतेनभवति
युजिकुंचामितिनिपातनादा नकारोपयोथातुरयेऊचुंरातिकौटिल्याल्यभा
वयोरितिवापद्यते नकारलोपहिनिकृत्वितिरित्येवदृश्यतेयुजिकुर्वामितिता
स्यवेरफोथिकोनकारस्यलोपाभावश्चदृश्यते अज्ञानस्वास्परसवर्णास्पवामि
द्वन्ताञ्जकारएवनास्तिइति कृतेनभविष्यति ह्रास्वः हकारस्यफकारादेशो

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN

भवतिकलिपरतःपदान्तेवसोढासोढुंसोढ्यम जलाघाट तुराघाट बोढा
 बोढुं बोढ्यम पष्ट्वाट दित्वाट दादेर्धातोर्चः दकारोदेर्धातोः हकारस्यच
 कारश्चादेशोभवतिकलिपरतःपदान्तेच दग्धाटग्युम दग्यव्यम कालथक द
 ग्या दोग्युम दोग्यव्यम गोग्युक् धातोरितिदादिसमानाधिकरणासतत्रभवतिकिं
 तर्हितद्विशेषणामवयववषष्टान्तातोखयवोयोदादिः शब्दस्तदवयवस्यहकार
 स्येति किमेवकृतेभवतिग्रथो गित्यत्रापिचकारः सिद्धोभवति कथं दग्धाटग्युमि
 तिवापदेशोवद्वावात अथवाधात्पदेशोयोदागित्येवंविज्ञायतेपितभवति
 वादुहमहस्रहसिह्राम् दुहमहस्रहसिह्र इत्येतेषांवाहकारस्यचकारो
 भवतिकलिपरतःपदान्तेच दुहदोग्याटोढोमित्रदुक् मित्रधुट् महुमग्या
 सोढा उर्मक उन्मुट् स्रहउत्स्वग्याउत्स्वाढाउत्स्वक उत्स्वट् मिहस्वेग्यास्त्रे
 ष्मिहस्त्रिहस्त्रिहःदादितान्नित्येप्राप्तमितरेषामप्राप्तमेवविकल्प्यते तद्वा
 यः तद्वाहकारस्यथकारोदेशोभवतिकलिपरतःपदान्तेचढत्तस्यापवादःत

का.
वृ
६५२

दानद्वेन हव्यम उपातत् परीणत आहस्यः आहोहकारस्यकार आदेशो
भवति कलिपरतः इदमात्यकिमास्य आदेशान्तकराणं कषः तथोर्वीय इत्यस्य
तिव्रज्यं त्वग्रहेन च्छंदसि हस्तेति वक्तव्यं गार्धभेन संभगतिरहोता जभि
रेडुभमश्रुतिग्राभमश्रुतलदेवो अवीक्ष्यत वशुभसुसृजयजराजभा
जच्छपांषः वशुभसुसृजयजराजभाज इत्येतेषां ककारान्तानां साकारा
न्तानां चकार आदेशो भवति कलिपरतः पदान्ते च वशुब्रह्मवृष्टम वृष्टव्यम
मूलवृष्ट भुसुभृष्टाभृष्टम भृष्टव्यम पाताभृष्ट सृजेः सृष्टासृष्टम सृष्टव्यम
रजसृष्ट सृजमाष्टासाष्टम साष्टव्यम कंसपरिस्सृष्ट यज यष्टायष्टम यष्टव्यम
उपयष्ट राजसस्वाष्ट विराष्ट भ्राज विभ्राष्ट राजभाजोः पदान्तांश्च ग्रहण कला
देशभा मितावयवधानांतं केचित् राष्टिः भाष्टिः इति क्तिन्ननामिच्छन्ति ककारा
न्तानाम् प्रच्छप्रष्टाप्रष्टुप्रष्टव्यम शत्रुप्राष्ट च्छोः श्रुतनामिके चेत्यत्र कृती
त्यनवर्तत इति कग्रहणमिह क्रियते साकारान्तानां लिशालेशालेषु मले

प्रथमं लिट् विशवेष्टावेष्टम् वेष्टयाम लिट् एकाचोर्थशोभः कषन्तस्फः चोः पा
 तोरवयवोयः एकाच कषन्तः तदवयवस्य वषाः स्यात्तमभ ऽत्पयमादेशाभवति
 कलिमकारे धृषाद्वेचपरतः पदान्ते च वृथुभोत्स्यते अभृद्धं अर्थभूतं गृह्णन्ति चोत्स्य
 तेत्पन्नद्धम् पाणिचुट् इह यो ह्यते अथुग्यं गोथुक अजं चः गत्येयं लगान्तस्य ल
 टिसिषिलन्नपथगोणकृतसिषोः हल्पाटिलोपे च पातो रवयवस्यैकाचो वषाः स्या
 त्तमः भावः ततो यकारस्य जस्ते ऽश्चेति रुतम् रोरोति हृद्वस्तेरफः स्यलोपः फ्र
 लोपे सर्वस्य दीर्घाणा इति दीर्घतमं गदं भयते रप्रत्ययः भाव एकाच इति किम् दा
 मलिह मिच्छति दामलिह्यते रप्रत्ययः दामलिह् अमति ह्येकाण्युद्गोपातो
 मित्येते स्ववशो विशेषणार्थं स्यात् वषा इति किं कृयकोत्स्यति कषन्तस्येति
 किं दास्यतिः स्योरिति किम् बोद्धा बोद्धुम् बोद्धव्यम् यकारस्य वकारोपसिष
 ग्रहणं किम् दादहि दथयारण इत्यस्य यं ल किलोदिह कल्पां हे र्थिरिति थि
 भावस्येतद्भवति दथस्तथोश्च दथ इति कृतदिर्वचनो दथातिः प्रतिनिर्दिश्यते

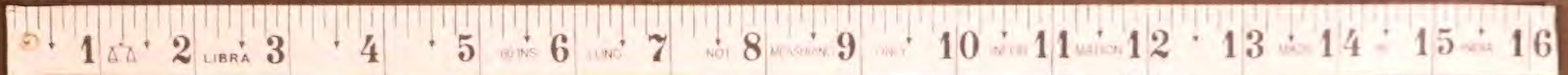
का.
बृ.
६५५

तस्यवशाः स्यान्नेभष इत्ययमादेशो भवति तकारयोः स्थोच्चपरतः यतः यतः यत्ने
यत्नेदद्वैदद्वम वचनमामश्यादातो लोपस्य स्यान्निवद्वा वानभवति अभ्यासस्य
जस्तस्यवासिद्वतम तथोरिति किम आनन्तर्यात् स्वारिवविज्ञोयत् वशाद्वस्त
शोरनवृत्त्यर्थः कषन्तस्येवदधातिदधामि कलाजशान्ते कलास्यानेज
शाश्चादेशाभवन्तिपदस्यान्तेवर्तमानानां वागावृत्तिलिङ् अग्निचिङ् अन्तग्रह
णांकलीत्यस्य लिङ् अर्थवस्तवेष्टव्यः कषस्तथोवाधः कषड् अर्थोः तथाः स्यात्
यकारादेशो भवति दधातिवर्जयिता लभ लङ्वा लङ् लङ् अम अलङ् अलङ्वाः
इहदोग्यादोग्यदोग्यद्य अङ्गय अङ्गयाः लिङ् लङ् लङ् लङ् अम अलङ् अलङ्वाः
कषुलीकाः बुध बोद्धा बोद्धुम बोद्धव्यम अबुद्ध अबुद्धाः अथरति किम दातः
धातुः षट्ठाः कस्मि षकारफकारयोः ककारादेशो भवति सकारेपरतः षकार
स्यतावत् पिषु पेह्यति अपेह्यत पिपिह्यति फकारस्य लिङ् लङ् अति अलङ्
त लिङ् लङ् अति सीति किं पि नष्टि लीङ् रदाभाति सीतानः पूर्वस्यवदः रफ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA GOINS LING NOI MEASURY ONLY MARCH MAKE INCH

दकाराभासुत्ररस्यतिहातकारस्यतकारादेशोभवतिपूर्वस्यचदकारस्यतवम
 आस्तोर्णं विस्रोर्णंविशीर्णं निमीर्णं अवीर्णं दकारात् भिन्नः भिन्नवान् विज्ञः
 क्तिन्नवान् स्थाभासितिकिम कृतः कृतवान् रेदत्तश्चक्रतिमामामेतापादीयत
 किंतिह्यंजनं सामान्यनिर्देशोवामतिरफायापरात्माक्तः तद्यवथानात्रतंतभ
 वति निष्टेति किं कर्ताहर्ता तदति किम चरितम मरितम पूर्वस्येति किं परम
 माभूत भिन्नवद्भाम भिन्नवद्भिः दृक्कृतस्याप्यं कान्तिरिति वृद्धवर्हि रंशाल
 क्षाणात्रात्रेकर्तव्यरेष स्पर्महवम संयोगादेरातोभ्योर्यएवतः संयोगादिः यो
 यातरकारान्तोयावान् तस्मादत्ररस्यतिहातकारस्यतकारादेशोभवतिप्र
 द्राणः प्रद्राणवान् शानः शानवान् संयोगादेरिति किम यातः यातवान् यात
 रति किम व्युतः व्युतवान् यातोरिति किम निर्वीतः निर्वीतः यावुत इति किम
 स्वातः स्वातवान् स्वादिर्द्यः लूजु केदनदत्तः प्रभृतिवृत्त वृवरागादिति वृत्त
 र्गानपरिसमाप्ताः स्वादयो गृह्यन्ते तभ्यंउत्ररस्यतिहातकारस्यतकारादेशो

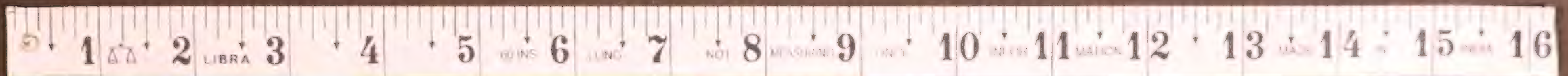
का.
वृ.
६५

भवति लूनः लूनवान् जीतः जीतवान् घृतः घृतवान् रुकारः रुकारिभ्यः क्रिः निष्ठावा
द्रवतीति वक्तव्यम् कीर्णः गीर्णः लूनः घृतः दुग्धो दीर्घश्चेति वक्तव्यम् इ आट्टनः
गू आगूतः पूजो विनाश इति वक्तव्यम् सूनाः यवाः घृतं यान्म विनाश इति किम्
पूताः यवाः घृतम् यान्म मिनोते ग्रामकर्मकलंकस्पेति किम् मितापाशानसूकरी
ग्रामोपियदाकमेव भवति तत्कर्मकर्ता तदापिन भवति मिताग्रामो देवदेवनेति ।
ओदितश्च ओदितश्च यातो रुन्नरस्य निष्ठातकारस्य तकारादेशो भवति ओलजील
ग्रः लघवान् ओदिजी उद्विग्नः उद्विग्नवान् ओप्यायी आप्यान आप्यानवान् स्वाट
युः आपीनः आपीनवान् ओदितः घट सूतः सूतवान् दृढः दृढवान् दीर्घः
दीर्घवान् दीर्घः दीर्घवान् पीडः पीनः पीनवान् मीडः मीनः मीनवान्
रीडः रीणः रीणवान् लीडः लीनः लीनवान् व्रीडः व्रीणः व्रीणवान् त्रियोदी
चीत् दीर्घो रुन्नरस्य त्रियोनिष्ठातकारस्य तकारादेशो भवति त्रीणाः कृणाः
लीणो जाल्मः लीणस्तपस्वी त्रियोनिष्ठापामापादर्थे वा कौशो देवयगिति दी

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN

वृत्ते दीर्घादितिकिम अक्षितमसिमासेलेष्टाः अक्षितमिति भावे कप्रत्ययः भाव
 शुष्णदर्थ इति दीर्घाभावः ह्रस्वान्तस्यापि धातुत्वं करणस्य दृष्टेयणादेशः चि
 योनिष्ठाया मत्यापदर्थ इति अतोऽदीर्घग्रहणं क्रियते विपराभां जेति चेत्
 दीर्घात्तमन्वकार्यगतं सट्पविवक्षितत्वाद्दृष्टसामान्यान् करणो दृष्टव्यम् ।
 शुष्णस्पर्शं शुष्णयतेरुत्तरस्यानिष्ठातकारस्य शुष्णस्पर्शेन कारादेशो भवति श्मि
 मीने सटः शीतञ्च तम् शीतावसा अस्पर्श इति किम् शीतं वर्त
 तमृदकमित्यत्र गुणभूतेऽपि स्पृशान्न प्रतिषेधस्य संप्रसारणस्य च निमित्ते भ
 वति गुणस्पर्शं प्रतिषेधयन्तरो गतं न प्रतिषीत इत्यत्र भवत्येव अर्चानपादा
 ने अर्चतेरुत्तरस्यानिष्ठातकारस्य नकारादेशो भवति न च दपादाने तत्र भवति
 समक्रोशकृतेः पादौ तस्मात्पशोवात्यकाराः अरुपादान इति किम् उदक
 मृदकं कृपात् व्यक्तमित्यत उज्जैः रूपम् दिवो विजिगीषायाम् दिवउत्तरस्य
 निष्ठातकारस्य नकारादेशो भवति विजिगीषायामर्थं आशूनः परिहृतः

का.
वृ
६४६

अविजिगीषायामिति किम् घृते वर्तते विजिगीषया हितधातुपातनादिक्रियते
निर्वाणो वाते निर्वाण इति निष्वादाते रुद्रस्मृतिष्ठातकारस्य नकारातिपात्येत
न चेद्वाताधिकरणो वात्यर्थो भवति निर्वाणोऽग्निः निर्वाणः प्रदीपः निर्वाणो भि-
क्षुः अवात इति किम् निर्वातो वातः निर्वाते वाते न निर्वाणः प्रदीपो वाते नोत्पद्यते
प्रदीपाधिकरणो वात्यर्थो वातस्तु करणमिति भवत्येव न तत्रम् अष्टैः कः अष्ट-
धातोरुत्तरस्य वकारादेशो भवति पक् पक्वान् लयोमः दैत्ये तस्मादुत्तरस्य
निष्ठातकारस्य सकारादेशो भवति क्षामः क्षामवान् प्रस्तोत्तरस्याम् अष्टवीर-
त्तरस्य स्पायत्तरुत्तरस्य निष्ठातकारस्य सकारादेशो भवति अन्यतरस्याम् प्रस्ती-
मः प्रस्तीमवान् प्रस्तीतः प्रस्तीतवान् यदा सन्तं भवति तदा संयोगादेर्धातोर्
एव तदस्य पूर्वत्रासिद्धत्वात् प्रसारणाप्रथमं क्रियते तत्र कृतेति सिद्धत्वाच्च
नात्र संतं भवति अतः परसर्गात् फलक्ष्मीवक्रशोऽस्त्रायाः फलक्ष्मीवक्रशोऽस्त्रा-
च्च इत्येते निपात्यन्ते तच्चेडपरसर्गादुत्तरं भवन्ति फलक्ष्मीवक्रशोऽस्त्राच्च इत्येते तस्मा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAINS LUNO NOT MEXICAN ONLY INCHES MARCH MAZE INCHES

हातोरुत्तरस्यानिष्ठातकारस्यालकारोतिपात्यते उत्तमिडाभावश्चसिद्धपवजतत्त
 स्थापेतत्तमिष्ठाते फलः फलवान् दीवकृषोस्त्रावादीति दीविकृषिभ्याम
 त्वोस्त्रलोचैः कृषत्ययस्यतलापः इडाभावश्चनिपात्यते कृतेवीरदिरेक्लो
 यः दीवः कृषाः तस्त्रावः अन्वयसर्गादितिकिस प्रफल्ताः समतमः प्रदीवितः
 प्रदीशितः प्रोस्त्रावितः लाचैरुदोत्पद्यसर्गप्रतिषिध्यते उत्फुल्लसम्फुल्लयो
 रूपसंख्यानैकतयम् उत्फुल्लः संफुल्लपरिकृषादत्यत्रयः परिश्रावः सक्रियान्त
 रयोगात्कृषिप्रतिअन्वयसर्गपव परिश्रावः कृषाः परिकृषादिति तदविदोद्देश
 आहोभ्योत्तरस्याम् तदविदुद्देशाद्वाहोदत्तेभ्यउत्तरस्यानिष्ठातकारस्यानत
 रस्यानकारादेशोभवति तदन्नन्नः तन्नः विदविन्नः विन्नः उद्दसमन्नः समन्नः आत्राणः
 ज्ञातः आत्राणः ज्ञातः ह्रीह्रीणः ह्रीतः ह्रीरत्येतस्याप्राप्तततम् इतरेषांतिपेशा
 प्रविकल्प्यते विदविदारोदत्तस्यविदेग्रहणो दृष्टतेपर्वत्पुक्तम् वेत्तेस्तुविदि
 तातिष्ठावियतेविन्नदृष्टतेविन्नेविन्नश्चविन्नश्चभोगवित्तस्तुविन्देतः नद्याव्याश्रु

का.
ब.
६४७

सर्चिकं सराम व्याख्याशुसर्चिकं सदृश्येतेषां निष्ठातकारस्य तत्वेन भवति व्यातः व्या
तवान् व्यातः व्यातवान् घृतः घृतवान् घृतः घृतवान् सन्नः सन्नवान् विज्ञाभोग
प्रत्ययेयोः विज्ञादिति निपात्येत विदेल्लाभाया इतरस्य निष्ठातकारस्य तदाभावो
निपात्येत भोगप्रत्यये च विज्ञास्य वृद्धयनस्य वृद्धित्यर्थः यत्ने हि भुज्यत इति भो
गः प्रत्यये विज्ञायमानस्यः प्रतीत इत्यर्थः प्रतीयत इति प्रत्ययः भोगप्रत्यये यारिति
किं विज्ञा भिन्ने शाकल्यम भित्तिभित्ति निपात्येत शाकल्ये च इति भित्तिभित्ति
भित्तिपतति शाकल्यपर्यायां यं अत्र भित्ति क्रिया शाकल्यपत्रे रेवति सन्नम भित्ति
क्रिया विवक्षायां हि शाकल्यविषय भित्तिमित्येव भवि ऋणमायमर्णः ऋणमि
ति ऋदयेत स्माद्धातो रुन्नरस्य निष्ठातकारस्य तत्त्वात् निपात्येत आथमार्णविष
ये अथमः ऋणः अथमार्णः पतस्मादवतिपातनात् सप्रस्यन्तात्तरपदसमामेत
सभावः आथमार्णययेव सन्नमार्ण इति तत्स्थिति तदोषः कालान्तरे दयति
यस्योपलक्षणात् तदपान्तम तेनोन्नमार्ण इत्यहि भवति ऋणद्वयति ऋण

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LINEA NOT MEASURE ONLY

थारयति आथमार्गपरति किं कृतं वक्ष्यामि नान्तम नमत्र निषत्तानु प्रभृतं मृतं
 गृत्ताति च्छेदसि नमत्र निषत्तानु प्रभृतं मृतं गृत्त इत्येताति च्छेदसि नितियात्यन्त
 नमत्रेति संचेत्तु प्रदीत नत्ताभावो नितियात्यन्त नमत्र संज्ञसा नमत्र मिति भाषायाम्
 निपूर्वस्य सदेः नत्ताभावः निषत्त निषत्ता इति भाषायां अनुत्तमि सुंदेनं पूर्वस्य नि
 पातने अनुत्तमाते मच्चवन अनुत्तमिति भाषायां प्रत्येति नित्ये रतस्त्ववीर्ये
 तस्य वानि पातने प्रत्तुं वाजिन प्रत्तुं मिति भाषायां गृत्तमिति गुरी उच्यमदत्त
 सति पातनम् राधोगृत्तां गृत्ततस्य पत्नीः गृत्तामिति भाषायाम् कित्यत्यस्य कः
 कित्यत्यस्येयस्माद्दातोः स कित्यत्ययः तस्य पदस्य लोन्त्यस्य कर्त्तव्यो देशो भवति
 स्पृशो नदके किन वृत्तस्य क् दलपस्य क् मंत्रस्य क् किनः रितिः वक्तव्ये प्रत्यय
 ग्रहणवद्ब्रूहि विज्ञानार्थम् कित्यत्ययो यस्माद्दिहितस्तस्यान्यस्मिन्त्रिषु
 त्रये पदान्तरस्य कर्त्तव्यं यथा स्यादिति मातोश्च स्यात् मातोश्च द्राक् सृजिदृशिभ्यां
 द्विकित्विहितः तयोः स्वरि रूपमेतत् साद्योगेपि कादसत्वाददागमो भवति

२५

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA UNCE GRAIN

का
वे
६५८

इंगतभवति बहुलं कंदम तितयारग्भाटक्कि रितिकिवन्नस्याटशोः कृतं भवति
एवं सति रजस्रुमित्रकृतं न भवितव्यं अथेन सति प्रतिविधानं कर्तव्यम नरा
वा नशोः पदस्य कावर्गोन्तादेशो वा भवति सादेजीवनगामावेजीवनदाहुतिः
नशोभयंसेपदादिपाटोद्भवेकिप जीवस्य नाशो जीवनक सते प्राप्ते विकल्पः मो
नोयातोः सकारान्तस्य पदस्य यातोः नकारोन्तादेशो भवति प्रशानप्रतान
प्रदान नतस्यासिद्धतात्रलोपो भवति सदृशिकिम भित् किट्टयातो रितिकिम
जगन्तान् विभाषाशपुहनविटविशा स्वोश्च मकारवकारयोश्च परतो मका
रान्तस्य यातोः नकारादेशो भवति अगन्तमतसमः पारम रामः लटिवहुल
कंदमतीतिशोपोलक जगन्तान् विभाषाशपुहनविटविशामिति कमानि
दागमस्याभावः अपदाग्राग्रभः समजुषोः सकारान्तस्य पदस्य सजुष
इत्येतस्य च दशदशा भवति सकारान्तस्य अप्रिखवापुखसजुष सज्जस्रवि
भिः सज्जदेवेभिः जेषे किपिमहर्षवपदस्य उपमेतत अत्रयाः सेतवाः प्रगशश्च

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LINE NOT MEASURE ONLY INCHES

अवयाः चेतवाः पुरोडाश्च इत्येतेति पात्तन्ते अवसर्वं स्पृशेः चेतसर्वं स्पृशेः पुरोः सर्वं
स्पृशतेः संज्ञे चेतवहोऽङ्गशस पुरोडाशोऽपि वति कृते चेतवहोऽदीनां इत्यस्येति
इत्यस्येति संज्ञे चेतवहोऽङ्गशस पुरोडाशोऽपि वति कृते चेतवहोऽदीनां इत्यस्येति
त्यन्तवर्तते च अवयाः चेतवाः चेतवाः पुरोडाः चकारान्तकृतसमश्चयार्थः चेतवाः
अहन् अहन् इत्येतस्य पदस्य रुत्ववति अहोभ्याम् अहोभिः दीर्घाहः तित्वाः
हे दीर्घाहो च अहन् अहन् इति मित्यत्राक्षणा कृतादहत्याहस्पृशः न भवति रुविधावहो
इत्यत्राक्षरान्तरेण पदस्यानेकतयम् अहोऽयम् अहोरात्रः अहोरात्रन्तरम् रा
सपीत्यस्यापवादो रुत्वस्य तार्थविधीयते रासपि अहोऽत्रेतस्य रेफादेशो भवति
अस्यपि परतः अहन् ददाति अहन् भुक्ते अस्यपि तिकिम अहोभ्याम् अहोभिः नन्
वात्रापि प्रत्ययलक्षणात्तस्य अस्ति अहन् ददाति अहन् भुक्ते इति तैत्तिरीय उक्तम्
तत अहोरुविधौ लुप्तमालम् प्रत्ययलक्षणात्तभवतीति नायमहः शब्दः सप्यरा
भवतीति यत्र लोपदितिलप्यते तत्र प्रत्ययलक्षणात्तभवत्येव यथा हे दीर्घाहो च

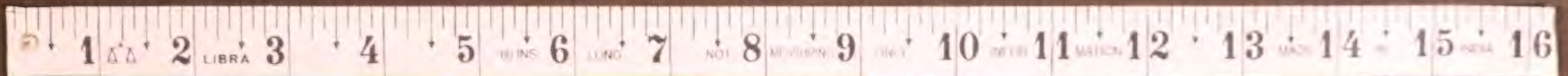

का.
वृ.
६५८

दीर्घाः निदाचरति सुखरुथरवरित्पुभयथाक्कंदसि असुस ऊयस अवसद
तेतेषां कंदसि विषये उभयथा भवति रुवीरेफोवा असुपव सुखेव ऊयस ऊया
एव ऊयरेव अवस अवपव अवरेव यदारुतेतदाभाभगो अयो अम्वस्येति यकारः
कंदसि भाषायाव प्रवेतसोराजत्पुयसंख्याते कर्तव्यम प्रवेतोराजन प्रवेतारा
जन अहगदीनां पत्पादिष्टपसंख्याते कर्तव्यम अहर्पतिः अहःपतिः गीर्पतिः गीः
पतिः गीर्पतिः गीःपतिः विसर्जनीयस्य वाथ नार्थमत्रेफ स्पेवपदोरेफो विधीयते
भुवश्च महावाह्यतेः भुवस इत्येतस्य महावाह्यते नभयथा भवति रुवीरेफोवा
भवरित्पुनारिक्तम भुवइत्यन्तरिक्तम महावाह्यारितिकिम भुवोमध्यम भुवइ
दस भुवस इत्येतदवह्नीमन्तारिक्तवाचिमहावाह्यतिः वससुन्सधन्वन्तइहो
दः ससुजषोडशित्ततः सदत्यन्वर्तते तेनात्यस्यासंभवादव्यभिचाराश्च वसरेवा
विशेष्यते सुन्सधन्सोन्पभिचाराभावात् असंभवाश्च नानदुष्कृद् वस्वन्तस्यप
दस्यसकारान्तस्य सुन्सधन्स अतइह इत्येतेषां वटकारादेशो भवति वसविद

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAINS LONG NOT MEASURE INCHES

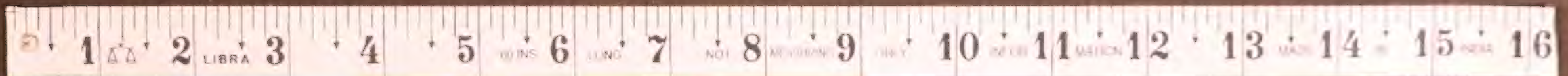
श्र्यो विद्वद्भिः पपिवद्भ्यो पपिवद्भिः स्वसंज्ञास्वत उवास्वद्भ्यो उवास्वद्भिः ध
 न्स्पर्णाथत् पर्णाद्वद्भ्यो पर्णाद्वद्भिः येमताप्रामित्यायेनरुवेप्राप्तेदमारभत
 इतितद्वायते संयोगान्तलोपस्त्वेनवसितितेनतेदेवदत्तवायते अतइहोपि।
 फत्तमेतेनवायते नमस्तुविधानसामर्थ्यादत्तेनभवीति अतद्वा न हेअतद्भुन
 इतिअतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन अतद्भुन
 तियेतताप्रामित्तस्यवायत्तमितिपदस्येवविद्वांसोविद्वांसः तिणनस्तेः तिपिप
 रः सकारान्तस्यपदस्यान्तस्तेः दकाराद्देशोभवति अचकाद्भवात् अन्वशाद्भवा
 न् तिपीतिकिम चकास्तेः किश्च चकाः अतस्तेरितिकिम आपपवेदमलिले
 सर्वसाः आदृत्यस्तेर्लङ्घितिपिबहुलकंदसीतिइदंनकृतः सिपिथातो रुवी ।
 सिपिपरतः सकारान्तस्यपदस्यथातोः रुद्रयमादेशोभवति दकारोवा अचका
 स्ते अचकात्तम अन्वशात्तम अन्वशात्तम थातग्रहणमन्तराथ्यग्रहणाव द
 श्व दकारान्तस्यथातोः पदस्यसिपिपरतोरुत्तंभवतिदकारश्च अभिवस्ते अभि

का.
वृ.
६५

नन्ने अचिक्रवत्तम अचिक्रवत्तम वोरुपथायादीचंडकः रेफवकारान्तस्यधातोः प
रुस्यक उपधायाः दीर्घा भवति गीः भूः आशीः वयद्गणमत्रगर्थम उपधाया इति
किम् अविर्भवान् अभ्यासेकारस्यमाभूत् इकरति किम् अत्रैव प्रत्युदाहरणो भ
षाज्ञाकारस्यमाभूत् धातोरित्येव अग्निः वायुः पटस्येत्येव गिरिगिरिः हलिव।
हलिवपरतो रेफवकारान्तस्यधातोरुपथाया इको दीर्घा भवति आस्तीर्णं विस्ती
र्णम् अवरुणं वकारस्य दीर्घाति धातोरित्येव दिवमिच्छति दिव्यति वतर इच्छ
ति चतुर्यति इकरत्येव स्वयंते भाष्यम् अपदान्ता र्थायमारंभः उपधाया च ह।
लीत्यतवर्तते धातोरुपथाभूतो यो रेफवकारो हल्पूर्वा तो योरुपथाया इको दीर्घा
भवति ह्रस्वा ह्रस्विता मूर्का मूर्किता तवीतर्विता युवीयुर्विता हलीत्येव वि
गिणोति जिगिणोति गीरियतः रियुः वीविद्वत्तः विवुरितियणादेशास्पस्याति
वद्वावाटसिद्धवा द्वावहिरंगलक्षणान्न हल्पूर्वो रेफवकारो न भवतः चतुर्य
तित्यत्रापि वहिरंगलक्षणान्न दतो लोपस्यधातोरुपथाभूतो रेफो न भवति।

स३

प्रतिदीप्ता इत्यत्र दलितेति दीर्घत्वम् दीर्घविधौ लोपानादेशस्य स्थानिवद्भावा
 प्रतिषेधात् अस्मिन् देवद्विरंगमन्तरे गतिनाश्रयितव्यम् उणादयोऽनुत्पन्नानि प्रा
 तियदिकानीति निषिः किर्योः गिर्योः इत्येवमादिषु दीर्घो न भवति न भक्तुः कु
 रास रेफवकारोत्पत्त्युक्तम् इत्येतयोश्च दीर्घो न भवति धुर्यः कुर्यात् कुर्यात्
 दिवास् रेफवकाराभ्यां भस्य विशेषणोक्तिम् प्रतिदीप्ता अदसो मेः दाडो मेः
 अदसो मकारोत्पत्त्यादात्तस्य उवाण् आदेशो भवति दकारस्य च मः अमुम् अम्
 अमून् अमुना भाव्यमानेनाणुकारेण सवर्णानां शुद्धाणि भिद्यन्ते इति मात्रिकः
 समात्रिक आदेशो भवति द्विमात्रिकस्य द्विमात्रः अमेरिति किम् अदः इम्
 ति अदस्यति अदसो नो मेरिति वक्तव्यम् ओकारे रेफयोऽपि प्रतिषेधो यथा स्या
 त अदोत्र तदर्थं केविदस्मैर्यस्य सोऽयमसिः यत्र मकारस्य प्रकारः क्रियते इ
 ति वर्णयन्ति तेन तदा यत्तु विषये विधानमेतत् अन्यत्र न भवितव्यमेव कथम्
 आदेशो अदसो देः अथ मन्तरे केविदिच्छन्ति लत्वन्त केविदं तस्य सदेशस्य नेत्येक

जो.
काव.

६५१

सेहिदृश्यते यैरमोरितिसकारस्यप्रतिषेधः क्रियते अंत्यविकारे अंत्यसंदे।
शस्येतिचपरिभाषाताश्रीयते तेषामुभयोरपिदसुतेनभवितव्यम् अमुमुय
इ अमुमुयैवौअमुयंवइति यथाचलोकप्रप्यतइतिलक्षम् येमकारप्रतिषे
येनकुर्वीत तेषामृद्वस्यैवभवितव्यम् अमुद्यइ येतयारिभाषामाश्रयेति तेषा
मत्यसदेषास्यैवभवितव्यम् अदमुयइ अदमुयैवौअदमुयंवःइति येषांतत्य
दायत्वविषययवसुतेनभवितव्यमिति दर्शनेतेषामत्रनेवभवति अदद्यइ अ
दयंवौ अदयंवःइति दादितिकिम अलोत्पत्तमाभूत् अमुया अमुयोः॥ य
तईववचने ॥ अदमोदकाराङ्गत्वरस्यअदभिधकारस्य ईकारादेशोभ
वति दकारस्यच मकारः वङ्गवचने अमी अमीभ्यः अमीभ्यः अमी
षाम् अमीषु वङ्गवचन इत्यवचन इत्यर्थनिर्देशाच्चायम् परिभा
षिके वङ्गवचने दिग्दसमानेअमीइत्यत्रनस्यात् ॥ वाक्यपटुः स्मृतः
उदात्तः ॥ वाक्यस्येतिचारेरितिचस्मृत इतिच उदात्त इतिच ॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LINE NOT MEMORABLE ONLY INCHES MASS INCHES

तदायकृतमापादयामि समाप्तेर्यदितरुधे मनुक्रमिष्णामोवावादेऽत उदात्तः।
त्येवतदेदितवाम वक्ष्यति प्रत्यभिवादेऽष्टेऽभिवादयेदेवदत्तोदेभोः आयुष्मा
नेधिदेवदत्ता ॥ वाक्यप्रदानमनेत्यस्यपदस्य स्रुतनिवृत्त्यर्थम् देरितिकिम ब्यंज
नोतस्यापि चटखः स्रुतोयस्यास्यात् अग्नि ॥ त इति प्रत्यभिवादेऽष्टे प्रत्यभिवा
दोनामयदभिवाद्यमानो गुरुगणिसंप्रयुक्ते तत्राष्टद्विषये यदांकावर्तते तस्य
दोः स्रुत उदात्तो भवति अभिवादयेदेवदत्तोदेभोः आयुष्मानेधिदेवदत्ता ॥ अष्ट
द्वितिकिम अभिवादयेत सप्तकोदेभोः आयुष्मानेधित सप्तकः सियामपि प्रति
षेधो वक्तव्यः अभिवादयेगार्ग्यदेभोः आयुष्मती भवगार्गि अस्यैकेपिकेचित्
तिषेधमिच्छति अभिवादयेस्यात्पदेभोः आयुष्मानेधिस्यालित तस्मिन्नस्य कते
न विज्ञायते प्रत्यभिवादयवनास्ति तथा चोक्तम् अस्य कस्तेनात्मन तत्प्रत्यभि
वादमर्हसि भिद्यस्व ह्यलस्यालीति अभिवादवाको संकीर्तितं नाम गोत्रं यत्र प्र
त्यभिवादवाको तत्प्रयुज्यते तत्र स्रुतिरिति ध्यते इह दिन भवति देवदत्त ऊषासीति।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES CENTIMETERS

ॐ.
का. ४.
६५२

देवदत्तायुष्मानधीति भोगाजन्त्यविशोवेति वक्तव्यम् भोः देवदत्तो देवोः आ
युष्मानधी देवदत्तभोः ॥ आयुष्मानधी देवदत्तभोः राजन्त्य इन्द्रवत्सा देवोः आ
युष्मानधी नृवन्त्य ॥ न आयुष्मानधी नृवन्त्य विष्णु इन्द्रपालितो देवोः आयुष्मा
नेधी नृपालिता ॥ आयुष्मानधी नृपालित इन्द्रादुते च इन्द्रादुते यद्वा कं वर्तते
तस्य देः स्रुत उदात्तो भवति आगच्छ भोः माणव देवदत्ता ॥ इन्द्रयघ्नयेत्ता मेरा
दनवस्थितम् इहं तद्भूता ये देवता श्रीयत इति यत्र शाकृतात् प्रयत्नात् यत्न
विशेष आश्रीयमाणे शब्द आश्रीयते तद्भूतम् हृतग्रहाण संवोधनमात्रेण ल
क्षणार्थे द्रष्टव्यम् तेन यत्र शाखाद्धानं नास्ति तत्रापि स्रुतो भवति सकृदपि देवद
त्ता ॥ इति अस्या अस्मिन्नेककृत्या समवेष्टा इष्यते इन्द्रादिति किम् आगच्छ भोः
माणव देवदत्त देहे प्रयोगेर्देहयोः देहे इत्येतयोः प्रयोगे इन्द्रादुते यद्वा कं
वर्तते तत्र देहयोरेव स्रुतो भवति दे ॥ देवदत्त देवदत्तदे ॥ दे ॥ देवदत्त देव
दत्तदे ॥ पुनर्देहयोरेव ग्रहाण मनंत्येषां रपियथा स्यात् गुरोरन्तो मनंत्येषां के कस्यां

शकारवर्जितस्य गुरोरनेत्यस्यापि शाहादेत्यस्यापि देवेकैकस्य ज्ञतो भवति प्रा-
 चा माचार्याणां मतेन दे ॥ वदन्न ॥ देवद ॥ त देवदत्ता ॥ य ॥ तदत्त यत्तद ॥ त यत्त
 दत्ता ॥ गुरोरिति किम् वकारात्परस्य माभूत् अन्तरिति किम् कृममो ॥ ३ कृम
 मित्रा ॥ एकैकश्रुतां यथायाथम् प्राचामिति विकल्पार्थम् आयुष्मानेति देव-
 दत्ततदनेन यदुच्यते सर्वयवज्ञतस्मादसमनिष्कृता विभाषा कर्तव्य इति तदुच्य
 यद्यते ओमभ्यादाने अभ्यादानमारेभः तत्र यः ओमं प्राहस्तस्य ज्ञतो भवति ओ ॥
 अग्निमीशो गुरो हितम् अभ्यादान इति किम् ओमित्येतदक्षयुक्तीतमुपासीत ॥ ये
 यत्तकर्मणि ये इत्येतस्य यत्तकर्मणि ज्ञतो भवति ये ॥ यज्ञामदे यत्तकर्मणि
 तिकिम् ये यज्ञामदे इति यंवात्तरम् स्वाध्यायकालमाभूत् ये यज्ञामद इत्यत्रैवायं
 ज्ञत इत्येत इह दिन भवति ये देवासादिव्येकादशस्येति प्रागावहे यत्तकर्मणि
 देः प्रागावश्रुदेशो भवति कयवप्रागावोनामयादस्य वार्त्तवस्य वात्पमत्तरमपमं
 ह्यते तदाघातरेदेशे स्यस्यानेत्रिमात्रमोकारमोकारवा विदधाति तत्प्रागावश्रुत्या

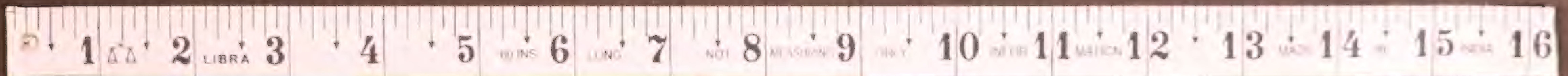
ॐ.
कावृ.
६५३

वसते प्रातिशाख्यविदः अयमप्योरेतो सिनित्तो ॥ म देवो निगाति मन्त्रयो ॥ म
दियुहो गो बोजनो ते संत्यस्य स्पाने ओंकारो मा भूदिति यात्यातः यात्याता मयेया
येको देपद्यंते मंत्रास्तेषां मन्त्रोयः ॥ ६ ॥ म स्रवते यत्त कर्मणि स्तोमेर्विये मायेया
॥ इति ह्यमये वक्तुं वेदवादा ॥ म अंत्युहो किम यात्याता मन्त्रवः काश्चिद्वा
का समदाय तूपास्तत्र यावेति वाक्यानि तेषां सर्वेषां देः स्तुतः प्रामोति सर्वोत्पे
वेद्यते तदर्थं मन्त्रगुहणम् इति प्रेष्य श्रोषद्वा षडावदानामादेः इति प्रेष्य श्रो
षद् वा षट् आवद इत्येतेषां मादेः स्तुतो भवति यत्त कर्मणि इति अग्रये अन्
इति प्रेष्य अग्रये गो मयात्ये ॥ य श्रोषद् अस्त श्रो ॥ षट् वा षट् सोमस्याग्नेवीदी
वो ॥ षट् आवद अग्नि ॥ मावद आवद देवान्यजमानायेत्येवमादौ स्तुतो न भव
ति सर्वविधयस्तुर्नामविकल्पेन इति अग्नीत्येव गो मयात्ये अग्रयेः प्रेषणा
मग्नीत्येव गो मयात्ये तदादेः स्तुतो भवति तस्मादेव वादेः परस्यो ॥ आ ॥ वया
आ ॥ आ ॥ वय अग्नेवाये स्तुत इत्यनेन अग्नीदग्नीन्विहहरवदिः स्तुतापीदीति न भवति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN LONG NOT MEASURE ONLY INCHES

तदर्थेकेविभाषेत्याभिसंवभेति साचवावस्थितविभाषेति अपरश्राद सर्वयव
प्लुतःसादसमतिस्त्रताविभाषावित्तेय इति इदत्तउदरा ३ उदरा अभिदरा ३ अभि
दरेतिष्ठादसःप्लुतवात्यया विभाषासृष्टप्रतिवचनेदेः सृष्टवचनेदेःप्लुतोवि
भाषाभवति अकार्षीःकटेदेवदत्त अकार्षेही ३ अकार्षेहि अलावीःकेदारदेः
वदत्त अलाविषेदि ३ अलाविषेदि सृष्टप्रतिवचनइतिकिस कटेकरिष्यति।
दि हेमिति किस करोमितनु निरुत्पानुयोगेच स्वमतात्प्रव्यावनेनियुतःअनु
योगः तस्यैवमतस्याविष्कारांतत्रनिरुत्पानुयोगेयदाकोवर्ततेतस्यदेःप्लुतो।
विभाषाभवति अथश्रादमित्यात्वा ३ अभ्यश्रादमित्यात्वा अथामावस्येत्प्रातः
अथामावासेत्येवेवादीपुत्राप्रचार्यस्वमतादेवमनुमुच्यते आश्रेतितंभर्त्सने
भर्त्सनेर्थाश्रमरितंभवेति चौर चौरा ३ वृषल वृषला ३ दस्यो दस्यो ३ वातयि
ष्यामित्वावेधयिष्यामिन्ना ३ भर्त्सनेययीयेणेतिवक्तव्यमचौरा ३ चौरचौरचौरा ३
तदर्थमासेरितश्रुतांदिरुक्तेयलक्षणार्थवर्णयेति स्वरितश्रुता अंगमुक्तेति

ओं.
का.
६५५

जाकात्म्यं श्रुतं तेन पुनरुक्तिरंतमाकांक्षं भर्तृत्वेन स्रवते श्रुतं कृताः श्रुतं
दृष्टं ॥ इदानीं तास्य मितात्मनिरिति किम् श्रुतं देवदत्तमिच्छावदमि श्रुतं
तमिति किम् श्रुतं यच्चैतदपरमाकांक्षति भर्तृत्वेन देवदत्तं श्रुतं यच्च
दाम्यामि विचार्यमाणानाम् प्रमाणेन वस्तुतत्तपरीक्षां विचारः तस्य विषयः
यो विचार्यमाणः विचार्यमाणविषयाणां वाक्यानां देः स्रुतो भवति स्रुतं यच्च
तत्तस्य रदा ॥ इदं तच्च न स्रुतं त्वमिति विचार्यते विष्टेष्ट्या ॥ अनुप्रदरेष्ट्या
या ॥ इतिष्टेष्ट्ये अनुप्रदरेदिति विचार्यते पूर्वतभाषायाम् भाषायां विषये ॥
विचार्यमाणानां पूर्वमेव स्रवते अदिः नृ ॥ रत्तनृ ॥ लोष्टेनृ ॥ कपोतो नृ स्यात्
नृ ॥ पुरुषो नृ प्रतिश्रवणे च प्रतिश्रवणम् अभ्युपगमः प्रतिज्ञाने श्रवण
भिमुख्ये वा तत्र विशेषात्सर्वस्य प्रतिश्रवणस्य ग्रहणम् प्रतिश्रवणे यदाकांक्षते
ते तस्य देः स्रुतो भवति गोमेदेदिभ्योः देतते ददामी ॥ नित्यः शास्त्रो भवितुमर्हसी ॥ देवद
त्तभ्योः किं माया ॥ अनुदात्ते प्रश्नात्ताभिहितयोः अनुदात्तं स्रुतो भवति प्रश्नात्ताभिहिते च श्रुता ॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT METRE INCHES

पूर्वोक्तं ग्रामा १ म् अग्निभूता १ इयदा १ अग्निभूते यदो इत्येतयोः प्रश्नोतेवर्तमा
 नयोरनुदात्तः स्तुतोभवति अगम इत्येवमादीनामनेत्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः रि
 तिस्वरितः स्तुतोभवति अभिष्टुजितेशोभनः खल्वसिमाणवका १ विदितिवोप
 मार्थः प्रयुज्यमाने विदितिवोपमार्थे प्रयुज्यमानेवाक्यदेरनुदात्तः स्तुतोभवति
 अग्निविद्याया १ त राजाविद्या १ त अग्निर्विभायात राजेवद्यादित्यर्थः उपरि
 मार्थे इति किम् कथं विदितः प्रयुज्यमान इति किम् अग्निमोणवकोभायात उपरि
 सिदासीदित्य उपरि सिदासीदित्येतस्येदरनुदात्तः स्तुतोभवति अथः सिदासी १ त
 उपरि सिदासीत १ अथः सिदासीदित्यत्र विचार्यमाणानामित्युदात्तः स्तुतः उपरि
 सिदासीदित्यत्र तनेनानुदात्तः स्वरितमासेदिते सूर्या समस्तिकोपकृत्स्नेषु ॥ स्
 रितः स्तुतोभवति आसेदिते परतः असूर्या समस्तिकोपकृत्स्ने इत्येतेष्वर्थेषु
 असूर्यायोमाणवका १ माणवक अभिष्टुयका १ अभिष्टुयक रिक्तेते अभिष्टुयः
 समस्तोमाणवका १ माणवक अभिष्टुयका १ अभिष्टुयक शोभनः खल्वसिमाण

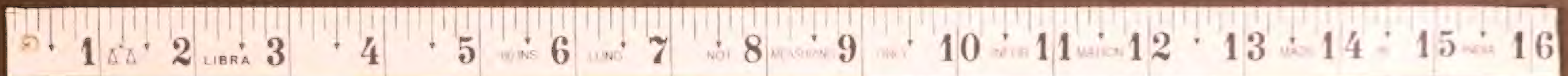
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA UNCE GRAIN LINE INCHES CENTIMETERS

ॐ. वक कोयेमाणका ३ माणवकप्रविनीतका ३ प्रविनीतक इदानीं तास्यमि
 का. नाल्मकृत्तनेशक्तिके ३ यष्टिके ३ यष्टिके रिक्तातेशक्तिः असूयादिषुवा
 ६५५ वचनेकर्तव्यम् माणवक माणवकेतेव मायपियथास्यात् त्रियाशीः प्रे
 षेयुतिनाकांक्षम् त्रियाशाचारभेदः आशीः प्रार्थनाविशेषः प्राहेनव्यापारण
 प्रेषः त्रियायामाशिषिप्रेषेचतिदंतमाकांक्षेयज्ञस्यटेः स्वरितः प्रुतोभवति
 त्रियायाम् स्वयंदरशेनयाती ३ उपाख्यायेयदतिंगमयति स्वयमोदनेभुक्ते
 ३ उपाख्यायेयदतिंगमयति स्वयमोदनेभुक्तेसकृन्नाययति पूर्वमत्रतिदंतमा
 कांक्षनीत्याकांक्षेभवति आशिषिपुत्रांशुलसीमाः ३ यनेचतातकेदोर्ध्वसीमा ३
 याकृगाव भद्रप्रेषकटेऊरु ३ ग्रामेवगच्छ यवोत्तनीदी ३ मक्तेअपिठआकांक्षमि
 तिकिम दीर्घमायुरस्तप्रयी ३ दग्नीनिदर अनेत्पस्यापिप्रआख्यानयोः अनेत्पस्यापि
 पदस्यदेः प्रुतोभवति स्वरितः प्रुत्वाख्यानेवआगमाः ३ पूर्वा ३ म ग्रामा ३ म अग्नि
 भूता ३ ईयदा ३ ३ मदेयामेवयदानाशेषस्वरितः प्रुतोभवति अनन्तपस्यन्त ॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA UNITS LONG NOT MEASURE ONLY INCHES
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 INCHES

प्रश्नोत्तराभिप्रेतितयोरित्यनुदात्तोपिपक्षेभवति आख्यानेअगमा १ म पूर्वा १ म
 ग्रामा १ म भोः स्तुतावैचइतौ येवः स्तुतप्रसंगेनयोरखयवाविडतौस्तुवेते य
 १ तिकायनः १ १ पगवः अत्रयदायचोर्विर्वाणवर्णयोर्वर्णस्यचसमःप्रविभा
 गस्तदाइतौहिमात्रावनेनस्तुतोक्रियेते स्तुतोइतिदिक्क्रियानिमित्तोयंनपेदा
 षाः इतौस्तुवेतेवद्विगच्छतइत्यर्थः तावतीचसास्तुतिर्भवति यथातावैवो त्रिमा
 त्रैस्तुतोसंयद्येते यदातर्धमात्रावर्णस्यार्धमात्रास्वर्णवर्णयोस्तर्धतृतीय
 मात्रौक्रियेतेभाष्येनउक्तस्तुतन्मात्रःस्तुतइतितत्कथम् समप्रविभागपक्षेइतौ
 नेनत्रिमात्रःस्तुतोविधीयतइति यद्येप्रदह्यस्यादृग्दृतेपूर्वस्यार्धस्याउत्तरस्य
 इतौ यद्येप्रदह्यस्यादृग्दृतवर्जितेस्तुतेविषयेपूर्वस्यांधस्यआकारादेशोभव
 ति सचस्तुतेभवति उत्तरस्यार्धस्येकारोकारादेशोभवतः विषयपरिगण
 नेनचकर्तव्यम् प्रश्नोत्तराभिप्रेतितविचार्यमाणप्रत्यभिवादयाज्येतेष्विति वक्तव्यम्
 प्रश्नोत्ते आगमा १ः पूर्वा १ म ग्रामा १ म अग्निभूता १ इयदा १ अग्निभूतितेभदेक

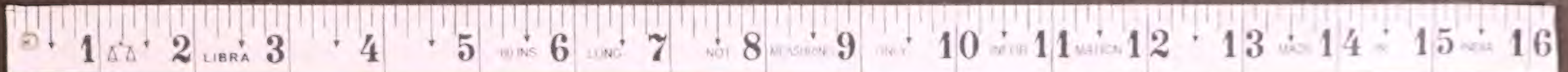

जो.
काव.
६५६

वोमिमाणवकअग्निभूता ३ इपटा ३ उविचार्यमाणोदोतवोदीलितस्यगृहा ३
इप्रत्यभिवादे आयुष्मन्नाथि अग्निभूता ३ इपटा ३ उपान्त उलत्रायवशात्राय
सोमएष्टायवेधमेस्तोमैविधेमाग्रया ३३ योयमाकारः सतोयथाविषयमुदात्रो
नुदात्रः स्वरितोवावेदितव्यः ३३ तौ पुनरुदात्रावेवभवतः परिगणाने किम् विस्म
भूते ३ विस्मभूतेवातयिष्मामिना आगच्छभोमाणवविस्मभूते ३ परिगणानेच
मौत अदृशदृते इति नवक्तव्यम् यदातप्रदणोचकतेव्यम् इहमाभूत भद्रेकयो
षिगो ३ रिति अप्रगृह्यस्येति किम् शोभनेस्वहे इति आमंत्रिते च छंदसि प्रतवि
कारोयवक्तव्यः अग्ना ३ इपत्नी ३ वात् तयोर्धावभिसेदितायाम तयोरिदतो
यकारवकारावादेशोभवतः अविपरतः सेदितायां विषये सेदितायामित्येतस्या
धिकृतं इतउत्तरम् आअप्यायपरिसमासेर्यद्व्यामः सेदितायामित्येवेतद्वेदि
तव्यम् अग्ना ३ याशापटा ३ वाशाअग्ना ३ यिंद्रमपटा ३ बुदकम् अवीतिकिम्
अग्ना ३ इच्छत्रम् पटा ३ तच्छत्रम् सेदितायामितिकिम् अग्ना ३ अग्ना ३

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LINEA

उद्भूतम् यदा ३ उद्भूतम् उद्भूतसिद्धतादिकोणचीतिनशामोतीत्ययमारंभः अथापि
 व्याप्यं चित्रयोः सिद्धतं स्यादेवमपि सर्वादीर्घातिवृत्त्यर्थे शाकलनिवृत्त्यर्थे च अथापि य
 त्नांतरमस्ति तथापि यंदरनिवृत्त्यर्थं मिदमुच्यते यथा देवाः स्यादित्यादि उदात्तस्वरियोः
 स्वरितो नुदात्तस्येतेष्वस्योमाभूदिति किंतु याणा भवतीदतमिदं विदुः तौ र्यदयविदः
 याति तौ वममस्वरसंघिषु सिद्धौ शाकलदीर्घविधीवतिवेत्तो इत्तयदा भवति तत्तत्पूर्व
 त्तस्य याणां विदधात्यपवादम् तेन तयोश्च न शाकलदीर्घो यंदरवाधनमेव तदेतः इति
 श्रीवामनकाशिकायां बृहत्पद्यमस्याध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥ ३० ॥ मन्त्रवसोरु संवुद्धौ सुन्द
 रसि ॥ यदस्येति वर्तते मन्त्रतस्य वसंतस्य च यदस्य रुद्रस्य यमादेशो भवति संवुद्धौ परतः छंद
 सि विषये मन्त्रतस्य इन्द्रमरुत इत्यादि सोमेदरेवोमेदिनेत्या वसंतस्य मीढस्तोकायत
 नयाय इन्द्रमाहुः मन्त्रवसोरिति किम् ब्रह्मस्तोत्र्यामि संवुद्धाविति किम् ययवे विद्वान्
 त्रिंशत्पत्रे कंदसीति किम् देगोमन् देयपिवन् वनउय संख्यानम् यास्त्यायेत वसमना
 शतरितः विभाषा भवद्गवदवता सोदवस्य कंदसि भाषायां च भवत भगवत् प्रवृत्त
 त इत्येतेषोरुच्यते अवशाद्यस्य वगोकारः देभोः देभवन देभगाः देभगवन देभुवोः दे

ओ.
का.
६७

अथवन नियातवित्तानाहामिदम् अथवाभोइत्येवमादयो नियातादृष्ट्याः द्विवचनः
बहुवचनान्तयोरपिदिदृश्येतेभोदेवदत्तयत्तदत्तोभेदेवदत्तयत्तदत्तविस्ममिज्ञः तथा
सियामपिदिदृश्येतेभोत्रास्त्राणि अत्रानुनामिकः पूर्वस्यतवा यम्यस्यानेरुविधीयते
ततः पूर्वस्यानुनामिकोवाभवतीत्येतदाधिकृतं वेदितव्यम् इतउत्तरंयदस्यामस्तत्र
वक्षति समःसुदि संस्कृता संस्कृता अत्रेतिरुणासहसत्रियोगप्रतियत्यर्थम् अ
धिकारपरिमाणायरित्तानेमति कोफेलोयइत्येवमादावप्यनुनामिकः आशंकाते
आतोदितित्यम् अदियरतोरोः पूर्वस्याकारस्यस्यानेनित्यमनुनामिक आदेशोभ
वति दीर्घादिसमानपादइतिवक्षति ततः पूर्वस्यानुनामिकविकल्पेनामेनि
त्यर्थम् वचनम् देवोअस्मादीवात् महोइंद्रोयजमेति केचिदनुस्वारमयी
यते सस्मांदसोवात्सयोदृष्ट्याः आतइतिकिम् येवावनस्यतीरनु येवावनस्यतीरनु अदी
तिकिम् भवोश्चरति भवोश्चरति नित्यग्रहाणनियमाशंकातिज्ञार्थम् अनुनामिकात्परो
नुस्वारः अमशाहोप्यादेतव्यःतदयेत्वावेयमनुनामिकादितिप्रेवमी अनुनामिकादप्योयोवर्तो
रोःपूर्वोयस्यानुनामिकोनकृतस्ततः परोनुस्वारश्चागमोभवति समःसुदि संस्कृता संस्कृता

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LINE INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES

पुमः। त्वयस्योऽप्येस्कामा पुंस्कामा केचित्परशवृमेवात्याशेवर्णयन्ति अनुनासिका
 त्वाः अनुनासिकादेत्योऽनुस्वारो भवति यस्मिन्पदेनानामिकोनास्ति तत्रानुस्वारश्चागमो
 भवतीत्यर्थः सतृकस्यागमो भवति रोः पूर्वस्येति वर्तते व्याख्यानादेशेन भविष्यति॥
 समः। सृदि सभित्येतस्य रुन्भवति सृदिपरतः संस्कृतं संस्कृतंम् संस्कृतंयम् संस्कृतं
 संस्कृतंम् संस्कृतंयम् अत्रोर्विसर्जनीयेकृतेवाशरीति विसर्जनीययवशमोति सा
 वेद्यवस्थितविभाषादृष्ट्या तेन नित्यं सकारयवात्र भवति यतस्मिन्नेव वासूत्रेण
 कारो निर्दिश्यते समः सदीति हि सकारो निर्दिश्यते सम इति किम् उपस्कृतं सदी
 ति किम् संस्कृतं कश्चिदाह संप्रकातोऽसौ वक्तव्यः रुवियोदिति प्रसंग इति संस्कृतं
 पुंस्कामा कांस्कानिति पुमः। त्वयस्योऽप्येस्कामा पुंमित्येतस्य रुन्भवति त्वयिपरतः अंपरेपुं
 शुली पुंस्कामेत्यत्र विसर्जनीयस्य ऊघोः कः यौवेति शमोति तस्मादत्र सकारयवादे
 णो वक्तव्यः हि सकारो निर्देशयते तत्पूर्वस्मादेव सूत्रात्स इत्यनुवर्तते रुन्नुवर्तमा
 नोऽपि नाभिसंबध्यते सेवुनुवृत्तिस्तस्येति त्वयीति किम् पुंदासः पुंग इति
 किम् पुंत्वरम् पुंसीम् नञ्वाप्रशान् अंपर इति वर्तते नकारोऽतदस्य प्रशाः

ॐ.
का.
५८

नार्जितस्य रुन्भवति कविपरतोयेरे भवोष्ठादयति भवोष्ठाकारः भवोष्ठीनोति
भवोष्ठादयति भवोष्ठीकते भवोष्ठादयति क्वीतिकिस भवान्करोति अश्रणाति
किस प्रणाविनोति अश्रुतयेव भवोत्सनकः उभयपक्ष नकारोत्तस्य पदस्योभ
यथाभवति रुन्भवोत्तस्य वाकविपरतः अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव तस्मिन्नादयति
तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति
दे दीर्घादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति
नपादेभवति अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव
दकादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति
अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव
उभयपक्षे अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव अश्रुतयेव
तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति
तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति तस्मिन्नादयति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LINE NOT MEASURE ONLY INCHES MILLIMETER INCHES INCHES

पायुषादेपरतः सतवोः पायुरग्रे कानामेदिते कानितेतस्य रुन्धवत्प्योमेदिते
 परतः कौस्तुभोजयतिकौस्तुभानामेदिते अस्य कस्तुभादिषु पादोदस्यः तेन क
 यो..... तेन तत्र भवति समः सदीप्यतो वासको नुवर्तते सयवात्र विधीयते ॥
 पूर्वेषु तयो गेषु संबंधानुवृत्त्या तस्य नभिसंबन्धः आसेदित इति किमकार्ष्यस्यति ॥
 गोफलोपः रकारस्य दकारे परतः लोपो भवति लीढम् मीढम् उययूढम् सूतः
 स्यात्त्रिसिद्धतमाश्रयतादृश्वाम् सुलिङ्गोक्त इत्यत्र तजः ते कृते कार्यो नास्तीति
 लोपाभावः नवरठलोपेनः तापवादो विताने शक्यते तस्य लीढादि विषयः मे
 भवति तत्र हि श्रुति कृतमाने तर्कमस्ति शास्त्रकृते तदयदान तर्कतद्वाप्यते सुलि
 ङ्गोक्त इत्यत्र तन श्रुति कृतं नापि शास्त्रकृतमित्यविषयो यदलोपस्य अष्टोदेषो
 विद्याया तथानानुयस्य ज्ञात वेदस्सिद्धः इत्येकस्मिन्नादेन कारः द्वितीयस्मि
 न्नादे अत्र तस्मात्त्रकारादौ समानयदताभावो दोषभावः शोरि रेफस्य रेफे परतो
 लोपो भवति नीरक्तम् धूरक्तम् अशीरयः रेदृशयः पुनारक्तवासः प्रातागजकयः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA UNITS LIND NOT MEASUREMENT ONLY INCHES MARCH 14 15 INCHES

ॐ.
का.
६५८

पदस्येत्तत्र विशेषणसहीतेनापदोत्तस्यापिरेफस्यलोपोभवति नवरयेः अजयोः
पास्ययेः अयास्याइति त्वरवसानयोर्विसर्जनीयः त्वरपरतोवासानेचविषयेरे
फोतस्यपदस्यविसर्जनीयश्चादेशोभवति वृत्तस्मादयति अतस्मादयति वृत्तः
वृत्कारः अतवृत्कारः वृत्तस्यकारः अतस्यकारः वृत्तश्चिनोति अतश्चिनोति।
वृत्तस्तीकते अतस्तीकते वृत्तस्तरति अतस्तरति अवसानेवृत्तः अतः त्वरव
सानयोर्वितिकिम अग्रित्रयति वापुत्रयति उदतत्कृत्यं भवोनात्कुटः नृयते
रयत्येनात्यत्यइतिवृद्धेवदिरेगलत्ताणात्तात्रदाप्रयस्यरेफस्यासिद्धेवदिरेगमेतरे
गइत्यसिद्धतादिसर्जनीयेनभवति रोस्सपि रुइत्येतस्यसपिपरतःरेफस्यवि।
सर्जनीयश्चादेशोभवति ययः सपयस्स सपिषुसपिषुसपीतिसमपी वृद्धवचनेगद
त्यते सिद्धेसत्पारंभोतियमाशः रोरेवसपिविसर्जनीयोभवति नात्यस्यरेफस्यगीधुधु
भोभगोअगोइत्येवंपूर्वस्यअवर्णपूर्वस्यवरोरेफस्ययकारश्चादेशोभवति अशिपरतःभोअत्र
भोयत्र भगेअत्र भगेयत्र अचोअत्र अचोयत्र भोददाति भगोददाति अचोददाति अर्वापूर्वस्यकयास्ते
कयास्ते

ब्राह्मणाददति पुरुषाददति भोभगोअचोअपूर्वस्येति किम अग्रिरत्रवायुः।
 अग्रहादगो किम ब्रह्मः स्रष्टाः नैतदस्ति संदितायामिति वर्तते एवं तर्ह्यग्रहा
 मुन्नगार्थम दलिसर्वेषामित्यये लोपः अशिदलियथा स्यात् इहमाभूत् ब्रह्मवत्
 तीति ब्रह्मवत् तमाचष्टे ब्रह्मवयति ब्रह्मवयतेरप्रत्ययः ब्रह्मः करोति इति अथ
 तत्रैवाः ग्रहाणो कस्मात्तत्कृतम् उत्तरांशमो नस्त्वर इति हस्मात्रेयथा स्यादिति शो।
 लचुप्रयत्नः शाकटायनस्य लोपः शाकल्यस्येतेतश्च ब्रह्मः करोतीत्यत्रमाभूद
 तिः ग्रहाणाम् रोरीत्येव पुनरत्र प्रातरत्र सोलचुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य ॥ य
 कारवकारयोः भोभचोअर्वाण्योः पदोतयोः लचुप्रयत्नतरादेशो भव
 मुशिः शाकटायनस्याचार्यस्य मतेन भोअत्र भोयत्र भगोअत्र भगोयत्र अ
 वोअत्र अचोयत्र कश्चस्ते कयास्ते अस्माउदर अस्मायदर अस्माआदित्यः अस्मावा
 दित्यः हाअत्र हावत्र हाआनय हावानय लचुप्रयत्नतरत्तमश्चाराणो स्थानकरण
 शैथिल्ये भवति लोपः शाकल्यस्य यकारवकारयोः शाकल्यस्याचार्यस्य मतेन

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LINE NOT MEASURED INCHES
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

ॐ.
का.
६६

लोपोभवतिशिपरतः कश्चास्तेकयास्ते काकश्चास्ते काकयास्ते अस्माउह्वरअस्मा
पुह्वरहाअत्र हावत्र अस्माआदित्यः अस्मावादित्यः शाकल्यप्रदणोविभाषार्थम् तेन
यदालचुप्रयत्नतरोनभवत्यादेशस्तदापिद्योः यदेषप्रवणोभवति ओतोगार्म्यस्य
ओकारोताडन्नरस्ययकारस्यलोपोभवति गार्म्यस्याकार्यस्यमतेनाशिपरतः ओ
अत्र भयोअत्र अचोअत्र भोइदम् भगोइदम् अचोइदम् नित्यार्थोयमारंभः गार्म्य
प्रदणोपूजाार्थम् योयमलचुप्रयत्नतकारस्यलोपविकल्पः कृतस्मोने
ननिवर्त्यते लचुप्रयत्नतरस्तभवत्येवयकारः भोयत्र भगोयत्र अचोय
त्र तिकेचित्तसर्वेषामेवयकारंनेच्छंति उञ्जिचयदे ॥ उञ्जिचयदेपरतोवर्ण
पूर्वयोः व्योः यदोतयोः लोपोभवति सतयकविंशतिवर्गुतिः सतयकाश्र
पदइतिकिम तत्रेउतम् तत्रयुतम् वेजः समप्रसारणोकस्मेकृते उञ्जि
तिभूतपूर्वणानकारेणशक्तेप्रतिज्ञातम् ॥ अथउञ्जित्येवंदृषो
नियातः प्रतियदोक्तोस्ति ॥ तस्यलाक्षणिकताहेमादेशस्यश्र

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG NOT MEASURE ONLY INCHES

तस्य लाक्षणिकत्वादेनादेशस्य ग्रहणं नास्तीत्यत्र रांर्थपदग्रहणं क्रियते इत्यो-
द्वयाद्विरुद्धातिशयमिति हलि सर्वेषाम् हलि परतो भो भगो अचो अष्टव्यका-
रस्य पदान्तस्य लोपो भवति सर्वेषामाचार्याणां मतेन भो हसति भगो हसति अ-
चो हसति भो याति भगो याति अचो याति वृत्तादसंति स्त्रुत्तादसंति वृत्तायोति स्त्रु-
त्तायोति सर्वेषां ग्रहणं शाकटायनस्यापि लोपो यथा स्यात् लघुप्रयत्नतरो मा भू-
दिति भो नुस्वारः मकारस्य पदान्तस्यानुस्वारश्चादेशो भवति हलि परतः ऊं उ हस-
ति वने हसति ऊं उ याति वने याति हलीत्येव कस्त्वमत्र किमत्र पदान्तस्येतेव ग-
म्यते तस्यापदान्तस्य कलि नकारस्य मकारस्य वा पदान्तस्यानुस्वारश्चादेशो भव-
ति कलि परतः नकारस्य पयांसि यशांसि संपीषि धनूषि मकारस्य आक्रेंस्यते
आवि क्रेंसते अयि जिजोसते अयदान्तस्येति किम् राजे भुल्लजलीत्येव मम्यते न-
म्यते मोराजिममः कौ समो मकारस्य मकारश्चादेशो भवति राजेतौ किप्रत्ययो-
लोपरतः सञ्चारः सोराज्यम् मकारस्य मकारस्ववनमनुस्वारनिवृत्त्यर्थम् राजीति।

ॐ.
काव.

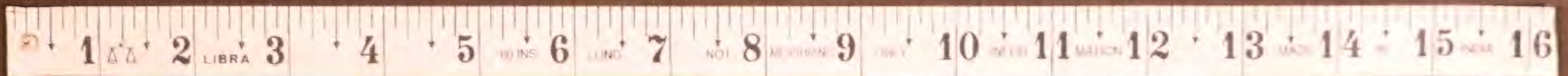
६१

किम् संयत समश्निति किम् किंराट् क्वाविति किम् संयानिता संयानितः
व्यम् हेमपरेवा हकारे मकारपरेपरतः मकारस्य वामकारश्रदेशोभा
वति किम् झलयति किं झलयति कथम् झलयति कथं झलयति ॥
यवलपरे यवलावा यवलपरे हेमकारस्य यथासंख्ययवलाभवंतीति वा
क्वम् किंयस्यः किंयः किं वक्त्रलयति किं लक्त्रादयति किं ल्त्रादयति ॥
नपरेनः नकारपरे हेपरतः मकारस्य वानकारश्रदेशोभवति किं नक्तते
किं नक्तयते कथं नक्तते कथं नक्तते नोः कट् कक्कारि इकाराकारयोः ॥
पटोतयोः कृक् इक् श्येतावागमौवाभवतः शारियरतः श्रं कृक्ते श्रं
शोते श्राणस्ते श्राङ्-संते श्राट्साये श्राय्क्येणाकारस्य वाङ्-क्ते वाण्
ते वाङ्-संते वाणोते वाङ्साये वासाये स्वीतकशांश्राङ्-क्ते काङ्-क्ते
ते इत्यत्र कलाप्यम् श्राष्टोटीति पटोताज्जयतेपेवंतितायेते इदमाभूत् प्रयत्नस्य
विशेषोविशेषादिति श्राष्टाये इत्यत्र सापदायेरिति सतप्रतिषेधार्थं ववात्पापस्य च नपटोतायेरिति
ति एतदर्थं विधायम्

ति एतदर्थं विधायम्

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES CENTIMETERS

उस्मिपुट उकारोन्तात्पदात्सकारस्यवापुट आगमोभवति अस्मिपुटस्ये अस्मि
 पुटस्ये मधुलिपुटस्ये मधुलिपुटस्ये यथादिकराणां तपदोताद्दोरनामिति एतत्प्रति
 येषांशम् नश्च नकारोन्तात्पदात्तत्रस्यसकारस्यवापुट आगमोभवति भवान्ना
 त्सायेभवान्साये पुटश्चतेस्यासिद्धत्वात्तत्रस्यवापुटप्रशान्नितितभवति शिन्नक नका
 रान्तस्यशकारेपरतोवातगागमोभवति भवोश्चेते भवोश्चेतेपूर्वोत्तराङ्कत्वात्
 म यथेवं ऊर्वश्चेते इत्यत्र नकारस्यापदोत्तराङ्कत्वात्तत्रसमानाधिः स्तोः शु
 नाश्चरित्यत्र योगविभागः क्रियते स्तोश्चुनानकारो नभवति ततः शुचिरिति उस्मो
 द्वादाविदुस्मोत्तराङ्कत्वात् इत्यत्रोन्तात्पदात्तत्रस्यवापुट आगमोभवति
 ति प्रत्यक्षास्तप्रत्यङ्गवोचत गावतास्तेवतावोचत न ऊर्वश्चास्ते ऊर्वश्चवोचत क
 शास्ते कशास्तेवोचत इम इति किम् तमास्ते इत्यादिति किम् प्राजास्ते भवा
 नास्ते अवीति किम् प्रत्येकरोति इत्यत्र मदेतिना उत्तरमदेतिनेत्युत्तरपदे
 वापदादिविधाविति प्रत्ययलक्षणप्रतिषेधात्तत्रपदस्यपदत्वम् नास्तीति उस्म

ॐ.
कावे.
११२

एतन्भवति ॥ मयउन्नोर्ध्वो मयउन्न'रस्यउन्नोः वकारादेशोभवति

नीयोभवति किमर्थमिदं कः तितह ति सोपदादौ सकार
आदेशोभवति विसर्जनीयस्य कस्योपदायोः परतः कस्यक कामेषुपा
शः स्याशम कस्यययस्तत्तम यशस्तत्तम कययः स्ते यशस्तम काममय
काम्यते यशस्तम्यति अयदादावितिकिम ययः पिवति यशस्तमयते सोपदा
दानवायस्येतिवक्तव्यमिदमाभूत् प्रातः कस्य पुनः कस्य रोः काम्येतियमाशम रो
रेवकाम्येनानस्येतिवक्तव्यम इदमाभूत् ययः काम्यति यशः काम्यति कुमाभूत्
योः काम्यति भूः काम्येति उपधानीयस्य कवर्गपरतः सकार आदेशोभवति किं

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNITS LIND NOT MEASURED INCHES

योजनसु निरुपधानीयोपयः पद्यते इत्यत्र दर्शनेन श्रुयुक्तः स सु- इति यथा
 स्यात् इति खः इगाउकारस्य विमर्जनीयस्य सकारादेशो भवति ऊस्योरपदस्य
 परतः पाशकल्पककाम्येषु सर्पिष्वाशम यजस्याशम सर्पिष्कल्पम् यजस्कल्प
 म् सर्पिष्कल्पम् यजस्कल्पम् सर्पिष्कल्पमिति यजस्कल्पमिति अयदादावित्येव श्रुतिः करोति
 वायुः पितृति ऊस्योरपदेव श्रुतिस्तत्र वायुस्तत्र इतउत्तरत्र स इति इत्यर्थः इति

मर्जनीयस्य सः खरीत्यनुवर्तते विमर्जन- स्य सकारादेशो भवति खस्य परतः
 वृत्तस्यादयति वृत्तस्यादयति वृत्तस्यकारः वृत्तस्यकारः वृत्तस्यकारः वृत्तस्यकारः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES CENTIMETERS

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16

ॐ-
का-
६६५

तिरस्कृताकाङ्क्षगतः द्विसिञ्चतरित्यकृतोर्थे द्विसिञ्च चतुर इत्येतेषां कृतोर्थे
वर्तमानानां विसर्जनीयस्य कारादेशो भवति अतएव तस्यास्य कृतोः परतः द्विः
करोति द्विकरोति द्विः पचति द्विष्यति त्रिः करोति त्रिकरोति त्रिः पचति त्रिष्य
यति चतः करोति चतुक्करोति चतः पचति चतुष्यति कृतोर्थे इति किम् चत
कृपालः चतुर्कटकः इड्डयदस्यानुवृत्तौ सत्यां कृतोर्थे विषयेण च यदेन विसर्ज
नीये विशेष्यमाणो द्विसिञ्चतरिति शक्यमकर्तुम् कृतसमर्थं यत्वेद्वीति कमा
स्याश्चतुष्कपालेन सत्वे विभाषया भूत ननु सिद्धे तत्र ह्येवमसिद्धे ह्येव विधेयं
चतुरस्य तस्य यदापि कृतोर्थे लभे कृतोर्थे ये रेफस्य विसर्जनीयो द्विपदे
सति त्रिदानीं द्विसिञ्चतरित्यनेन किं कार्यम् अतो द्विरेड्डयथः कृतोर्थः का
श्चिदस्तीति अक्रियमाणो यदतो विसर्जनीयस्तथा विशेष्यते चतुरेन मिथ्याति
तथा रेफस्य विसर्जनीयो द्विस्मिन् गदस्य माणो युक्ते चतुरे विशेष्यमाणो भवति प्रकृते वरे
तदेतत्तस्यापि विशेष्यमाणो यदेतत्क्रियमाणो द्विसिञ्चतरित्यदतो चतुरस्य कृतोर्थे यि

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAIN

वतेमानस्य पूर्वगतित्यंयतेस्यात् प्रवेनासिद्धेनास्तिविप्रतिषेधोभावाउत्तरस्येति॥
 इससोस्मासर्षी इस उम इत्येतयोः विसर्जनीयस्य अन्तरस्यासकारादेशोभव
 ति सामकोसति ऊषोः परतः सर्षिकरोति सर्षिः करोति यजकरोति यजः करोति
 सामकोइतिकिम् तिष्ठतसर्षिः पितृसुदकम् सामकामिद्व्यपेक्षानुनरेकाणी
 भावः उभयवा नित्यं समासेन उत्तरपदस्य समासे इससो विसर्जनीयस्यानुत्तरप
 दस्य नित्यं सकारादेशो भवति ऊषोः परतः सर्षिकुरिका यजकपालः सर्षि
 पलम् यजकपालम् अनुत्तरपदस्येति किम् परमसर्षिः ऊरिका यजदेवानुत्तरप
 दस्येति वचनं लापकमिसोः प्रत्ययश्रुत्वा यस्यात्सविदितस्तदादेरित्येनिय
 ज्ञानभवतीति तेन वाकोपि परमसर्षिः करोतीति परमसर्षिः करोति इससोस्मासा
 काइत्येतद्भवति व्यपेक्षावत्तत्र सामकामाश्रितमिति समासेन भवति अतः कृकमिके
 सकृं भयात्र ऊषाकर्णिसुनव्ययस्य॥ अकारस्याउत्तरस्यानव्ययविसर्जनीयस्य समा
 सेन उत्तरपदस्य नित्यं सकारादेशो भवति कृकमिके सकृं भयात्र ऊषाकर्णी इत्ये

सपिंडिका यनकपालः बहिष्कृतम बहिष्कृतम यनकपालम् इत्येतेषां पाठः
 उत्तरपदस्य स्यापिषत्वे यथा स्यादिति पारायणिकाश्रयः भाष्ये च नैव नित्यं समा
 सन उत्तरपदस्य स्यात्परमसर्पिः कुरिकेत्येतदेव प्रत्युदाहृतम् अयस्कातम् अयम्
 कोऽयम् मेदासिंहः अविदितलक्षण उपचारः कस्कारिषु दृष्ट्याः छेदसिन्वाश्रयेति
 योः छेदसि विषये विमर्जनीयस्य वासकाशदेशो भवति ऊषोपरतः प्रशाहमंशुश्चि
 तवर्जयित्वा अयः पात्रम् अयस्यात्रम् विषयतः पात्रम् विषयतस्यात्रम् तरुणः कारः
 तरुणस्कारः अश्रमेरितयोरितिकिम् अग्निः प्रविहाव पुरुषः पुरुषस्य रि सूर्येऽग्नि
 दैविकेऽग्निः पुरस्तात् सनः पावकदीदिव इत्येवमादयः सर्वविधयश्चेदसि विक्लंते
 इति सत्वेन भवति कः कर करति कृति कृति कृते घनदितेः कः करत करति कृति कृ
 त इत्येतेषु परतो नदिते विमर्जनीयस्य सकारादेशो भवति छेदसि विषये कविष
 तस्क करत अयस्करत करति सपेक्षसस्करति कृति तरुणस्कारि कृत सदस्कृत
 म् अवनदिते रितिकिम् यथा नो अदितिः करोत यंवम्पाः परावधार्य यंवमी विमर्ज

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA UNCE GRAIN

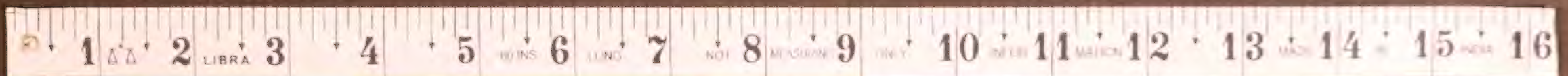

ॐ.
का.
६६६

नीयस्यसकारादेशोभवति यगो परतः अथर्षे कंदसिविषये दिवस्यविप्रथमेनने
अग्निदिमनवतस्यवि पंचम्याइतिकिम अदिरिवभोगेःपर्येतिवाहस परावितिकि
स यकोवायतलोकेभः प्रजायतिसमीरयत अथर्षेइतिकिम दिवःश्रियाःपर्यो
नतइतम अथर्षेः उपरिभावः पातोचवहलम पातोपरतः पंचमीविसर्जनीय
स्यवहलमसकारादेशोभवति कंदसिविषये दिवस्यातनचभवति यषदःपा
न सस्याःयतिपुत्रस्यपादपयस्येषु सस्याविसर्जनीयस्यसकारादेशोभ
वति पतिपुत्रस्यपादपयस्येषु परतः कंदसिविषये वाचस्यतिविष
कर्माणामृतये पुत्र दिवस्युजायस्यंयशसततम एहदिवस्येषुपावमानेसया
म पाद अगदतमसम्यारम यद इडास्यदेसमिथ्यसे ययस सूर्यवत्तदिव
स्यः योस गयस्येषम सस्याइतिकिम प्रजायतिः पुत्रेभ्योदायंदाभनत
इडायावा इडाशहाउन्नरस्यषहीविसर्जनीयस्यवासकारादेशोभवति
पत्यादिषुयरेषु कंदसिविषये इडायाःपतिः इडायास्यतिः इडायाः पुत्रः॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE GRAVITY INCHES

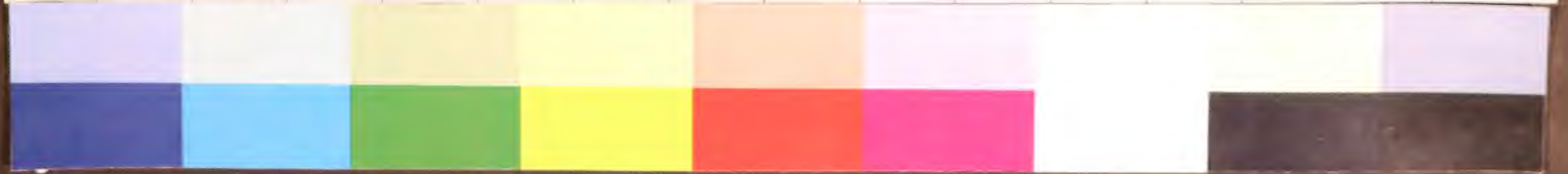
इरायास्पृशः इरायाःस्पृशम् इरायास्पृशम् इरायापारम् इरायापारम् इरायाःप
 दम् इरायास्पृशम् इरायाःपयः इरायास्पृशः इरायाःपोषम् इरायास्पृशम् अप
 दोतस्यमूर्धन्यः अपदोतस्येतिचमूर्धन्यइतिवेतदधिकृतंवेदितव्यम् पादपरिसा
 माभेयंदितरुधेमनुक्रमिष्यामः अपदोतस्यमूर्धन्योभवतीत्येवं तदेदितव्यम् व
 द्यति आदेशप्रत्यययोः सिषेचसषाय अग्निषुवायुषु अपदोतस्येतिकिम अग्निस्त
 त्रवायुस्तत्रस इत्येवमिहेमूर्धन्यप्रदानंकारग्रहाणां चक्रं चक्रं चक्रं सदेः
 साङः सः सदेस्माद्भूतस्ययस्कारः तस्यमूर्धन्योभवति जलाघाट तलाघाट पृथना
 घाट सदेरितिकिम सदेनदहः तस्यापतिंसाङः साङ्दहोकिम यत्रास्यतद
 पंतत्रयशास्यात् इहमाभूत् तलासादम् सइतिकिम आकारस्यमाभूत् इकोः इ
 कोरित्येतदधिकृतंवेदितव्यम् इतउत्तरंयदहस्यामः इगाःकवर्माश्रेत्येवं तदेदितव्य
 म् वदति आदेशप्रत्यययोः सिषेचसषाय अग्निषुवायुषु कर्त्तृषु दत्तृषु गोपुत्रेषु
 गीर्षु धूर्षु वात्त तत्त इकोरितिकिम दास्यतिअसौ नंविमर्तनीयशार्वावाये ॥ ने

ॐ.
काव.
६६७

वावायेविमर्जनीयवायेशार्थवायेपि ईकोरुत्तरस्यसकारस्य मूर्धन्योदेशो
भवति नंवावायेसर्पीषि यजंषि यत्तंषि विमर्जनीयवायेसर्पिः पुया
जः पुवदिः पुशार्थवायेसर्पिषु यजसु वदिषु नमादिभिः प्रत्येकंवावा
येषत्वमिष्यतेनसममैः तेनेदनभवति निस्से निस्सेति अत्रदिनमास
कारेणाववधानम् ॥ आदेशप्रत्यययोः ॥ आदेशोयःसकारः प्र
त्ययस्यचयस्सकारस्तस्यमूर्धन्योभवति सिषेव सृष्टाय प्रत्ययस्यआ
दिषु वायुषु कर्त्तृषु हर्त्तृषु इन्द्रोमावत्तम् सदेवान्यददितिव्यय
देशिवद्वावात्प्रत्ययस्येतिभवति ॥ मासिवसिचसीनांच शासिवसि
चसि इत्येतेषांच ईकोरुत्तरस्यसकारस्यमूर्धन्योभवति अन्वशिसत्
अन्वशिसताम् अन्वशिसन् शिष्टः शिष्टवान् वसि उषितः उषितवान्
उषित्वावसि जलजः जलः अतन्नीयः पितरः अनादेशार्थवचनम् ॥
वसिर्गघष्णादेशास्सकारस्तदेशोनभवति ईकोरित्येव शास्त्रिवसतिजवांस

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LONG NOT MEASURE ONLY INCHES

स्तोत्रोपोरेव षण्मासात् स्तोत्रेः अपन्तानां च सति षभते परतो भ्यासादिगाः
 त्ररस्यादेशासकारस्य मूर्धन्यादेशो भवति तस्य षति अपन्तानाम् मिषे च षिष
 तिसिषं जयिषति सघापयिषति सिद्धे सत्यां भो नित्यमार्थः स्तोत्रोपोरेव ष
 ण्मासाद्यथा स्यात् अन्यस्य माभूत् तिसिचति स्मृषते एवकारकरणा
 मिष्टतो वधारणार्थं स्तोत्रोपोः षोपेवेति हि विज्ञायमाने तत्र षावत्पत्रवत्
 स्यात् इह वस्यादेव तिसिचतीति षणीति किम् अन्यत्र नियमो माभूत् मिष
 च सघाप का विनते नरोयः अविनते नियमो माभूत् सप्रत्यति तिष्ठो मतिवः
 मानवैर्नरोयः शत्रुं यात्रे नियमो माभूत् सघापिषदं दं अभासादिति किं
 यातो नियमो माभूत् सप्रत्योषिषति अथोषिषति सः खिदिस्वदि सहीनां व
 खिदिस्वदि सही इत्येतेषां अपन्तानां सति षभते परतः अभासादत्र रस्य सकार
 रस्य सकारादेशो भवति सिस्वेदयिषति सिस्वादयिषति सिमाहयिषति मा
 कारस्य सकारवचनं मूर्धन्यविज्ञाप्यार्थं प्राक्सितादह्यवायेपि प्राक्सितमे

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LONG NOT MEASURING ONLY INCHES METERS

का.
वृ
६६८

शब्दनायदित्कथंमनकसिष्णामःतत्राद्वयवायेपिसूर्यन्योभवतीत्येतदेदि।
तवम अपिशब्दादतद्वयवायेपिवत्पति उपसर्गात् सनातिसर्वात् सतीति
अभिपुणोतिपरिपुणोतिविपुणोतिनिपुणोति अभपुणोत पर्यपुणो
त व्यपुणोत तृपुणोत स्यादिपुभासेनवाभासस्य स्यादिपुप्राक्सित
संशब्दतादभासेनवयवायेसूर्यन्योभवति अभ्याससकारस्पवभवतीत्येव
नदेदितवम अभ्यासेनवयवायेअवोपदेशार्थवचनम अभिषिषेणायिषति।
परिषिषेणायिषति अवर्णान्ताभासाथंवाअभितक्षोपरितक्षोषाणप्रतिषे
थार्थंवाअभिषिषिषति अभ्यासस्येतिवचने नियमार्थस्यादिषेवाभास
सकारस्पसूर्यन्योभवतिनान्यत्रअभिससृषतिअभिसिमाषति उपसर्गा
त्सनातिसर्वात्सतीतिस्तौतिभवतिस्यासेनयमेथमिवसंजस्वजम उपसर्गा
स्यात्रिमित्राउत्तरस्पसुनोतिसर्वात्स्यात्रिस्तौतिस्तौभवस्यासेनयमेथमिव।
संजस्वजइतितेतेषामकारस्पसूर्यन्यादेशोभवतिअभिपुणोति।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH MATHON

परिपुणोति अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति स्रवति अभिपुवति परिपुवति अभ्युव
त पर्युवत स्रति अभिपुति परिपुति अभ्युत पर्युत स्रति अभिपुति
तिपरिपुति अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति स्रति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति
भर्युपगच्छति स्रति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
रितपुमते अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
विपुमते परिपुमते अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
पर्युपगच्छति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
भविष्यति पर्युपगच्छति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
जति अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
पुजति अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते
दयिष्यति निर्गताः सेवकाः अस्मादेशाः सेवको देशाः निर्गताः सेवकाः
सर्गः अभिपुमते परिपुमते अभ्युपगच्छति पर्युपगच्छति अभिपुमते

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA VINIS LING NOT MEASURED ONLY INCHES

का.
वृ.
६६५

भवति सदेरप्रतेः सदि सकारस्योपसर्गस्यात्रिमित्रादप्रतेरुडत्तरस्यसूर्यन्यादेशो
भवति तिषीदतिविषीदतिवषीदत व्यषीदत तिषासादविषमादप्रतैरितिकिं
प्रसीदति स्तंभे उपसर्गादिति वर्तते स्तंभेः स्तुकाधस्योपसर्गस्यात्रिमित्रादत्त
रस्यसूर्यन्यादेशो भवति शुभिष्टुभ्रातिपरिष्टुभ्राति शुभ्यष्टुभ्रात पर्यष्टुभ्रात
शुभितष्टुभपरितष्टुभप्रतैरित्येतदिह नानवर्तते प्रतिष्टुभ्रातिप्रत्यष्टुभ्रात
प्रतितष्टुभ शुवाश्वासंतुनाविद्वययोः अवशाद्वाडपसर्गाडत्तरस्यस्तंभिसका
रस्यसूर्यन्यो भवति श्रालंबनेयं श्राविद्वयैव शुवष्टुभ्रास्ते शुवष्टुभ्रातिप्रति
श्राविद्वयैव शुवष्टुभ्रमेतं शुवष्टुभ्राशरत श्रावलंबनाविद्वययो रितिकिम् शु
वस्तुष्टुवृषलः शीतेन वेषुस्वतोभोजने वरुपसर्गादवाश्वात्तरस्यभोजने
यं स्वतन्त्रेस्माकारस्यसूर्यन्यादेशो भवति विषणातिवाषणात् विषषणात् शु
वषणाति शुवाषणात् शुवषषणात् शुभ्यवहारक्रियाविशेषोभिधीयते
वत्तस्वननमस्तिभोजनइतिकिम् विस्वनतिप्रवर्तयकेशान् शुवस्वततिस्वदंगः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LONG. NOT MEASURING ONLY INCHES

विषवत्ते

[illegible]

का
वृ
३.

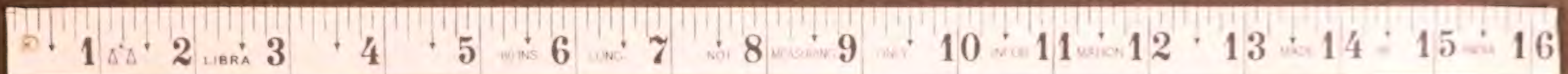
मिनिर इत्येतेभाउत्तरस्य स्पन्दतेरप्रणिषुवामकारस्य मूर्धन्यो भवति अतस्त्वं द
तेविष्णन्तेतेपरिष्णन्तेतेअभिष्णन्तेतिःस्पन्दते तैलम अतस्त्वं दते विष्णन्ते
परिष्णन्तेअभिष्णन्तेतिःस्पन्दतेअप्रणिषुवामकारस्य मूर्धन्यो भवति
के वेःस्कंदेरातिष्ठायां वेरुपसर्गादुत्तरस्य स्कंदिसकारस्य वाममूर्धन्यो भवति
अतिष्ठायां विष्कर्ता विष्कर्तं विष्कर्तव्यम् विष्कर्ता विष्कर्तं विष्कर्तव्यम् ।
अतिष्ठायां मितिकिस विष्कर्तः परेषु परेषु वीत्तरस्य स्कंदेः सकारस्य वाममूर्ध
न्यो भवति परिष्कर्ता परिष्कर्तं परिष्कर्तव्यम् परिष्कर्ता परिष्कर्तं परिष्कर्त
व्यम् पृथग्योगाकराणामर्थादतिष्ठायां मितित्येतन्नान्वर्तते परिष्क
राः परिष्कर्तः परिष्कन्दः प्राच्यभरतेषु परिष्कंद इति मूर्धन्याभावा
नित्यात्पते प्राच्यभरतेषु परिष्कंदः अन्यत्र परिष्कंदः परिष्कन्दः ॥
स्फुरति स्फुल्लत्पोर्निर्विभ्यः स्फुरति स्फुल्लत्पोः सकारस्य निस
तिविद्वेतेम्यउत्तरस्य वाममूर्धन्यादेशो भवति निःस्फुरति निःस्फुरति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA WINS LONG NOT MEASURING ONLY INCHES

तिःस्फुटितिःस्फुलतिनिष्फुरतिनिस्फुरतिनिष्फुलतिनिस्फुतिविष्फुतिविस्फु
 रतिविष्फुलतिविस्फुति वेःस्फुभ्रातेतिभाम् वरुत्तरम् स्फुभ्रातःसकारस्य
 नित्यंमूर्धन्यादेशोभवति विष्किंभिताविष्किंभितम् विष्किंवित्त्यम् इषाः।
 शीथंलटलिटंथोपात्त इमान्तादेशादत्रेषांशीथंलटलिटयोपकारस्त
 समर्थन्यादेशोभवति थोषीफुस प्रोषीफुस लुट् अथोफुस अथोफुस
 लिट् वक्कफुवद्वफुद्राण्णङ्गाकवर्गतिवृत्त्यर्थं पत्तोथम् पत्तोथम् शीथं
 लटलिटमिति किं स्तम् अस्तथम् अंगदितिकम् परिवेविषीथम् अथ
 वद्वङ्गात् सिद्धमेतन्मनाश्रितम् विभाषेदः गुणः परस्मादित् उत्रेषांशीथं
 लटलिटंथकारस्यविभाषामर्थन्याभवति लविषीथम् लविषीफु पविषी
 थम् पविषीफु लट् अलविथम् लिट् ललविथे ललविफु द्वाद्वात्तेव
 आसिषीथम् अथैककथंभवित्त्यम् पवीविफुर्दातकेविदाहुः ईगन्ताद
 गादानन्तर्यमितौधुदाविहितमिति तन्मभवेति त्वम् फत्तेतेति अपरेषां दर्श

अलविधिः

का.
वृ.
६१

तसंगादितितिवृत्तमिणदत्तवर्तते ततश्चयकारादेवदणः परोन्तरदति।
पदेभवितयं सूर्यन्येति समासंगुलेः संगाः सगसकारस्यंगुलेरुत्तरस्यस
मासमूर्यन्य आदेशोभवति अंगुलिषंगायवागः अंगुलिषंगगाः सादयति
समासदतिकिस अंगुलेः संघोषण भीरोः स्यात्तम स्यात्तसकारस्यभीरोत्त
रस्यसमासमूर्यन्यादेशोभवति भीरुस्यात्तम समासदत्येवभीरोः स्यात्तम
अंग्रेः स्तुक्तामसोमाः अंग्रेरुत्तरस्यस्तत् स्तोमसोम इत्येतेषां सकारस्यस
थव्यादेशोभवति समासे अंग्रिस्तत् अंग्रिष्टोमः अंग्रीषोमो अंग्रेदीर्घात्सो
मस्येष्टे इह न भवति अंग्रिसोमौ माणवकौ तथा ज्योतिरंग्रिः सोमोलता
विशेषः अंग्रिसोमो ज्योतिरायुषः स्तोमः ज्योतिस्त्रायुस इत्येताभ्यां
त्तरस्तोमसकारस्यसूर्यन्यादेशोभवति समासे ज्योतिःष्टोमः त्रायुःष्टोमः
समासदत्येव ज्योतिः स्तोमं दहति मात्स्वपितृभ्यास्वसा मात्स्वपितृदत्येताभ्या
मुत्तरस्यस्वस्वसकारस्यसमासेत्युत्तरस्यां सूर्यन्यादेशोभवति मात्स्वसापितृस्वसा

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA WINS LONG INCHES

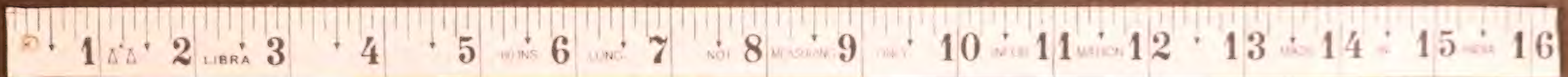
मातःपितृभ्यामन्यतरस्याम मातृपितर इत्येताभ्यामत्ररस्यस्सस्सकारस्यस
 मासेत्यतरस्यामर्थन्यादेशोभवति मातःस्सापितःस्सा मातःस्सापितःस्सा
 सामातःपितरितिरेफान्तयोरितेग्रहणं एकदेशोविकृतस्यानन्यत्वादिसर्ज
 नीयान्तात्सकारान्ताश्चतनभवति समासद्वयेववाक्येमातःस्सासेत्येवति
 त्वभवति अभितिसःस्ततःशास्त्रसंज्ञायाम् अभितिसद्वयेतस्मादुत्तरस्यस्त
 तमिमकारस्यमर्थन्यादेशोभवति शास्त्रसंज्ञायाम् अभितिसूततिसंज्ञाःस्
 मासद्वयतःप्रभृतिनिवृत्त्यर्थं स्यात्तद्वर्णः अभितिस्यात्तद्विर्जनीयःशास्त्रसं
 ज्ञासामितिकिम अभितिसूततिसंज्ञाःसमासद्वयतःप्रभृतिनिवृत्त्यर्थं
 उपसर्गप्राडर्भासस्तिर्यगपरः उपसर्गस्यात्रिमित्रात्प्राडःशास्त्राश्रोत्ररस्यास्तिम
 कारस्ययकारपरस्यापपरस्यमर्थन्यादेशोभवति अभिषन्तिनिषन्तिविषन्ति
 प्राडःषन्ति अभिष्यात् निष्यात् विष्यात् प्राडःष्यात् उपसर्गप्राडर्भामिति
 किम दधिष्यात् मधुष्यात् अस्तिरिक्ते अतस्तम विस्तम अथासत्यस्ति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES MILLIMETERS

का.
वृ.
(२)

ग्रहणोसकारमेवप्रत्ययसंगोऽप्रीयते शाटः शाट्प्रत्ययचक्रम्भस्तिसेवप्रयोगात्
तत्राप्रसंगः तथाप्येतत्प्रत्ययसुदाहृतं यम अतस्ते अतस्ते अतस्ते अतस्ते अतस्ते अतस्ते
तादृक्क अतस्ते यथा इति किम अभिस्तः सविनिर्भूतः सपिस्तिसमाः
सविनिस्त इम इतेभ्य उतभ्य सपिस्तिसम इतेषां सकारस्यसूर्यत्यादेशो
भवति सपिस्तुप्तः विपुप्तः तिः पुप्तः डः पुप्तः स्ति सुप्तिः विप्तिः तिः
डः स्तिः समसपमम विषमम तिः षमम डः षमम सपपते सपेर्माभूदिस
सापेति केचन हलादिषाषात्रसपरिष्टं पूर्वप्रसारणम्
दोस्तानियमो नात्रावित्ताडन्नरः सपिः अतश्च केविपुपुपुः पुपिभूतोदिरु
यते पूर्वत्रासिद्धीयमदिवचनरतिक्रतेष्वेदिवचनम् तितदीभ्यांस्वातेः को
शले तितदीभ्यामत्रसस्वातिसकारस्यसूर्यत्यादेशो भवति कोशलेराम्य
माने तिस्रातः कटकरातिस्मात्तारत्नवर्तते नद्यांस्वाती तितदीसः व्रतव
रोगकशालइत्यर्थः सपिस्तुत्पुप्तसुपीति योगविभागात्प्रत्ययः कोशलेरति किं

तिस्त्रातःतथांस्त्रातोतदीस्त्रातइति सूत्रं प्रतिस्मात्तम प्रतिस्मात्तमितितिपा।
 त्पतेसूत्रंवेद्वर्तप्रतिस्मात्तसूत्रम् शुद्धमित्यर्थःप्रतिस्मात्तमित्येवात्स्य क
 पिष्टलो गोत्रे कपिष्टलइतितिपात्पते गोत्रोवषयेकपिष्टलानामयस्यका
 पिष्टलिःपुत्रःगोत्रइतिकिं कपीनांस्थलंकपिस्थलम् प्रष्टोत्रगामिनि प्र
 ष्टइतितिपात्पतेअत्रगामित्यभिधेयेप्रतिष्ठत प्रतिप्रष्टोगोःप्रष्टोष्टुःअत्रग
 मिनीतिकिम् प्रष्टेहिमवतःपुण्य वृत्तासनयोर्विष्टरः विष्टरइतितिपात्प
 ते वृत्तेष्टासनेवाभिधेयेविष्टर्वस्त्वृत्तातेःषत्तेतिपात्पतेविष्टरोवृत्तःविष्ट
 रमासने वृत्तासनयोर्गितिकिं डोलपिवाक्यस्यविस्तारः कंदोतास्त्रिव कं
 दोतास्त्रिविष्टरइतितिपात्पतेविष्टर्वात स्वरूपेतस्माच्चकंदोतास्त्रिवानि
 हितइतिविष्टरइत्यपिप्रकृतेविष्टारइत्यत्रविज्ञायतेविष्टारपंक्तिचकंदःविष्टा
 रवृत्ततीचकंदःकंदोतास्त्रीतिकिम् षट्स्यविस्तारः राविपुथिभ्यामिष्टरः।
 राविपुथिइत्येताभ्यामत्ररस्यस्यिरसकारस्यमृधन्यादेशाभवतिराविष्टिरः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MILLIMETER MAKE

सष्टुः प्रतिष्ठेतेरुणादिष्वेतौ युत्पादितौ गौरिषकः संज्ञायाम् ज्ञापोः संज्ञाच्च
रेमोरिति पूर्वपदस्य ह्रस्वतम प्रतिष्ठापिका प्रातिस्वाशब्दादयं कल्प्यत्ययः ज्ञा
षाह्रमन्तोषचतम इमंभिषेचतम एति संज्ञायामगात् प्रकारपरस्य सकार
स्यमर्थन्या भवति इणकरोगकारात्परस्य संज्ञायाम ह्रिषणाः भानपणाः प
तीतिकिम हारिसिंहः संज्ञायामितिकिम मृष्टीसेनायस्य मृष्टुमेनः अ
कारादितिकिम विश्वकोना इणकारित्येव सर्वमेनः देवमेनः तत्तत्राह एति
संज्ञायामवकारान्मर्थन्या भवति रोहिणीषणाः रोहिणीमेनः भरीणाष
णाः भरीणामेनः अकारादित्येव शातभिषक्सेनः अविहितलक्षणांमर्थन्यः स
षामादिषु दृष्टव्यः ह्रस्वान्तादौ तद्धिते ह्रस्वाङ्तरस्य सकारस्यमर्थन्या भवति
तकारादौ तद्धिते परतः तरतमन्तय तत्तल तस तप एतातिप्रयोजयन्ति
तर सर्पिष्टम यजष्टम तमसर्पिष्टम यजष्टम तयचतुष्टयम तमर्पि
ष्टम यजष्टम तल सर्पिष्टाय जज्ञातस सर्पिष्टः यजष्टः तय अविष्टोवर्थते।

अविर्भिष्टुम अविर्भिस्तम अग्रिष्टेष्टम अभिस्तेष्टम स्ततस्तोमयोक्कंदसि स्तत
स्तोमइत्येतयोः सकारस्य सूर्यनोभवत्येकेषामाचार्याणां मतेन च्कंदसि विषये
त्वाभिः स्ततस्य न्दभिः स्ततस्य गोष्टो संघोऽश्विनम गोस्तो संघं पदादित्येव सिद्ध
प्रयचार्यमिदम् पूर्वपदात् पूर्वपदस्यात्रिमित्तादुत्तरस्य सकारस्य सूर्यनोभव
ति च्कंदसि विषये एकेषामाचार्याणां मतेन द्विषधिः त्रिषधिः द्विसन्धिः त्रिसं
धिः मधुष्टालम् मधुस्थालम् द्विषाह संविन्तीत द्विसाह स्वम् विन्तीत असमा
शयित्य पूर्वपदं तद्विरुद्धत्वे पूर्वपादादिति तेनेहापि भवति त्रिषष्टद्वयाय ॥
सुजः सुजिति त्रिषातो यं गृह्यते तस्य पूर्वपदस्यात्रिमित्तादुत्तरस्य सूर्यनोभवति
क्कंदसि विषये अभीष्टुणाः सखीनाम् ऊर्ध्व ऊष्टुणाः इकः सुजीति दीर्घः सनोते
रनः सनोते रनकारान्तस्य सूर्यनोभवति गोषाः अत इति किम् गोसन्निवाद्
सदीरय पूर्वपदादित्येव सिद्धे नियमार्थमिदं तत्र केचित्सुवनादिनाम्नो मतिनि
यमस्य हलन्त भवतीति सिसानपि षतीति प्रत्युदाहरन्ति सिसनिषतेरप्रत्ययः ।

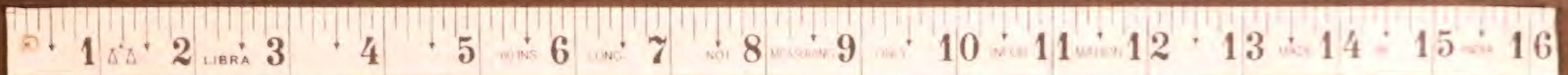
का.
बु.
६२५

सिन्नीरित्यपरे सहेः सतनन्ताभ्यां च सतना ऋतद्रयेताभ्यामत्र स्पृसं हि सकार
स्पृस्यन्तो भवति सतनाथाहम् ऋताषाहम् के वियोगविभागं सहेरिति कर्त्तव्य
नि ऋतीषाहमिति पियशा स्यात् ऋतिषाहम् पूर्वपदे संहितायामेतद्दीर्घतत्त्वं च
अवग्रहेत ऋतिसहमित्येव भवति नरपरस्पृसि स्पृशि स्पृहि सवनादीनां
रेफपरस्पृसकारस्पृसि स्पृशि स्पृहि इत्येतेषां सवनादीनां च स्पृस्यन्तो न भ
वति विसंमिकायाः कांटाभ्यां जहोति विस्रुः कथयति स्पृषि पुराङ्कारस्पृषि
स्पृषो विरश्यात् स्पृजि बाबो विसर्जनात् स्पृषि दिवस्पृशस स्पृहिति स्पृहः
कथयति सवनादीनाम् सवने सवने स्पृते स्पृते सोमसोमसवतसृषो सवतसृषे
किं सम किं स्पृतीति किं सम अतः सवतम् गोसनिम् अथ सतिम् पूर्वपदादिति
प्रामेयप्रतिषेधः अथ सतिग्रहणम् सकारस्याणोति पिषतमस्तीति ज्ञापनार्थम्
जलाषाहम् अष्टाहमित्येतत्सिद्धं भवति सात्पदायोः सार्धदितिवैतस्पृषादे
अस्पृस्यन्तो न भवति सात् अग्रि सात् दधि सात् मधु सात् पदादेः दधिमिव तिस्रुमिवति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNITS LONG INCHES

सिचोयडि. सिचः सकारस्ययुडि परतो मूर्धन्यो न भवति सेसिच्यते अमिसेसिच्यते प
 रिसेसिच्यते उपसर्गात्सुनोतीति या प्राप्तिः सापदादिलक्षणा मेव प्रतिषेधे वापते न
 सिचोयडीति तस्मादयं प्रतिषेधः सर्वत्र भवति यद्वीति किं म अमिषिषित्ति मेयते
 रीतौ मेयते रीतौ वर्तमानस्य सकारस्य मूर्धन्यो न भवति अमिसेययति गाः काल
 यतीत्यर्थः गताविति किं शिष्यस्य कार्यात्प्रतिषेधयति प्रतिस्त्विति स्त्वौ च प्र
 तिस्त्विति स्त्वद्वयेतौ याद्वौ निपात्येते स्तन्भेरिति प्राप्तेन प्रतिषिध्यते प्रीतस्त्वः
 तिस्त्वः सोऽः सहिः सोऽः भूता गृह्यते षष्ठीति देशो यम सोऽः सकारस्य
 मूर्धन्यो न भवति परिनिविभ्यति प्राप्तिः प्रतिषिध्यते परिसोऽः परिसोऽः परि
 सोऽः परिम परिसोऽः परिसोऽः वान तिसोऽः तिसोऽः म तिसोऽः तिसोऽः म तिसो
 ऽः तिसोऽः वान सोऽः भूतग्रहणं किं म परिषहते विषहते स्तर्भसिबुमहाव
 डि स्तर्भसिबुसह दत्तेतवांचडि मूर्धन्यो भवति न स्तन्भेरिति प्राप्तेपरिति विभ्य
 इति च मूर्धन्यः प्रतिषिध्यते स्तर्भ अमस्तस्तभत पर्यतस्तभत सिबुपर्यसोषि

का.
बृ.
६३५

वत सहपर्यसीकृत त्पसीषहत स्तन्तसिबुसहोच मुपसर्गादिति वक्तव्यम उपसर्गा
दिति प्राप्तः प्रतिषिध्यते अभ्यासति मित्रात्रुन प्रतिषिध्यते तथा चैवोक्तम सन्तोतेः
ससन्तोः सन्तोर्थातोः सकारस्य सूर्यन्योनभवति स्पेसति च परतः श्रुति सोष्यते परि
सोष्यते अभ्यसोष्यत पर्यसोष्यत सति किमुदाहरणम् ससुष्यति नैतदस्ति स्तोत्रो
त्तेरेव वा अभ्यासादिति नियमात्र भविष्यति इदं तर्हि अभिससुष्यति परिससुष्य
ति यतदपि नास्ति स्यादित्यभ्यासेन वाभ्यासस्येति नियमात् इदं तर्हि अभिससुष्यते
रप्रत्ययः अभिससुः अत्र हि सन्त वभूतो न भवतीत्यस्य सा प्राप्तिरस्ति स्पेसन्नोरिति
किं स्याव सति स्वर्ज्याः परस्पलिटि सति स्वर्जि इत्येतयोः यातोः लिटि परतः सकार
स्य परस्पसूर्यन्योनभवति निष्सादविष्माट स्वर्जः परिस्वजपरिष्वज अभिषा
स्वर्ज अभिषस्वर्ज संयोगानादपि परस्पलिटि विभाषा कित्तामिच्छन्ति तिव्य
भिभो इव वा ये वा च्छंसि तिवि अभि इत्येतेभ्य उपसर्गाभ्य उन्नरस्य सकारा
स्या इव वा ये सति कंदसि विषये वा सूर्यन्योनभवति त्वषोटात्पितानः ॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA VINCS LONG NOT MEASURING ONLY INCHES

त्वसीदित्यतानः व्यषीदित्यतानः व्यसीदित्यतानः अभ्यषीदत अभ्यसीदत सदि
 स्वर्जोरितितानवर्ततेसामान्येनविधानात् त्वष्टोत त्वस्तोत व्यष्टोत व्यस्तोत
 अभ्यष्टोत अभ्यस्तोत इतिप्रीवामतभट्टविरचितायांकाशिकायांद्विजावष्टया
 धायस्यत्तृतीयःपादः रषाभ्यांनोणःसमानपेट रफ एकाराभ्यामत्ररस्यत
 कारयणकारोदेशाभवतिसामानपेटस्थितौचेत्रिमित्रतिमित्रनौभवतः आ
 स्तीर्णं विधीर्णं अक्षरार्णं एकारात् कृत्वातिप्रस्तातिषप्रहणमत्ररार्थम् पु
 तैर्लहिमिद्धमेतत् समानपेटइतिकिम अग्रितयतिवायुर्नयतिअवर्णंश्चेति
 वक्तव्यम् निरुणामात्रुणांरक्तिसामान्यादासिद्धे अवर्णभक्तावयवधाने
 पिण्णंभवतीतिक्षभ्रादिपुत्तनस्तत्प्रोप्रहणं तापकम् अथवाअवर्णीट
 पिण्णंभवत्यतीत्येतदेवेतेन ताप्यतेक्षभ्रादिपुत्तनमतशास्त्रस्यादात् अथ
 वाक्षभ्रादिपुत्तनस्तत्प्रोप्रहणं ताप्यतेक्षभ्रादिपुत्तनमतशास्त्रस्यादात् अथ
 वाक्षभ्रादिपुत्तनस्तत्प्रोप्रहणं ताप्यतेक्षभ्रादिपुत्तनमतशास्त्रस्यादात् अथ
 वाक्षभ्रादिपुत्तनस्तत्प्रोप्रहणं ताप्यतेक्षभ्रादिपुत्तनमतशास्त्रस्यादात् अथ

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LONG. NO. MEASUREMENT INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES INCHES

का.
वृ.

६२९

इत्येतैर्व्यवायेण व्यवायेषिरेह्यकाराभ्यामत्ररस्यतकारस्याकारादेशोभव
ति अद्वयवायेताव्यत करणम हरणम किरिणाशिरिणागुरुणाकवरी
ववायेयुर्केणसूत्रेणारमोणसूत्रं पवरीव्यवायेत्येणारेफेणारभेणवमीणा
अद्वयवायेषयाणह्यतिगाणह्यनव्यवायेद्वंहाणं द्वंहाणीयम नंप्रहाणम
नस्वारोपलक्षणार्थवित्तयम तेनद्वंहाणंद्वंहाणीयम इतिनमभावेपिण
तेभवतिसत्यपिवत्तयित्रान्स्वारोत्तपूयतेतत्रनभवतिप्रत्यनंप्रत्यनोयमि
ति अद्वयवायइतिसिद्धेयांप्रहाणपदव्यवायइत्यस्यप्रतिषेधस्ववायनार्थं व्य
वायेपलक्षणार्थत्वादडादीनां व्यस्तसमस्तानामिहप्रहाणम पूर्वपदसंज्ञा
यामराः पूर्वपदस्यात्रिमिताडत्ररस्यगकारवर्जितात्रकारस्याकारादेशोभव
वतिसंज्ञायांविषयेदूणमःवभीणमःखणमःशृण्णत्वांसंज्ञायामितिकिमवमेना।
सिकःअगइतिकिंअगयनेकेवितेतत्रियमार्थवार्तायान्तिपूर्वपदसंज्ञायामेवनात्वे
तिसमानपदेपिहिसमानपदेतिभिन्ननिमित्तोभावादस्तिपूर्वपदप्रशिरितिसर्वनियमः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LONG NOT MEASURE INCH

सर्वपदसंबंधाद्भूतपदस्यैव वृत्तिनिवर्तयति चर्मनासिक इति तत्तद्धितस्य
 पूर्वपदस्य स्यात्वारणायानः मात्तुर्भेगीणः कारणाप्रियइति अगइति वयोमविभा
 गेन एतत्प्रतिषेधोक्तं नियमप्रतिषेधइति अपरे तु पूर्वसूत्रे समानपदे भवयुत्रि
 त्यपदेन तस्मात्तपदि मिति समातग्रहणादाश्रयन्ति तथा म प्राप्तमेवातमने
 न विधीयते समासे हि पूर्वपदोत्तरपदविभागोऽसमानपदतमप्यस्तीति वने
 प्रथामिश्रका मिश्रका शारिका कोटरायेभः पूर्वपदात्संज्ञायामिति वर्तते पु
 रगामिश्रका मिश्रका शारिका कोटराश्च ग्रत्येतम् उत रस्यवननकारस्या
 कार आदेशो भवति संज्ञायां विषये पुरगावणम मिश्रका वणम मिश्रका
 वणम शारिका वणम कोटरावणम अग्रवणं सिद्धे सम्भारं भातियसाथः
 यत्तेभ्य एव परस्यवननकारस्याप्तं भवति तात्पर्येभः ऊवरवनम शातधारवनं
 प्रतिरुन्नः शोरत्सप्तस्तस्य काष्ण्णखटिरपी युक्ताभ्यां संज्ञायामपि वतमिति वर्त
 ते प्रतिरु अन्तर शोरत्सप्तस्त आस्यकाष्ण्णखटिरपी युक्ता इत्येतम् उग्रस्य

का.
वृ.
(७)

वननकारस्य संज्ञायामसंज्ञायामपिणकारोदेशो भवति प्रवणं तिर्वणं अन्त
र्वणम शरवणम ईक्षवणम पुक्षर्वणम ग्रामवणम काण्वणम त्वटि
रवणम पीपुक्षावणम विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः वनमित्येवोषधिवि
वनस्पतिवाचिचयत्सर्वपदंतस्यात्रिमित्राडत्तरसवननकारस्य विभाषाणा
कारोदेशो भवति ओषधिभ्यस्तावत् हर्वावनम हर्वावणम सूर्यवनम सूरी
वणम वनस्पतिभ्यः शिरोवनम शिरोषवणम वटरोवनम वटरीवणम ह्य
क्षरव्यक्षरेभ्य इति वक्तव्यम् इह मा भूत् देवदावनम भट्टदारुवनम इरिका
दिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः इरिकावनम तिमिरवनम सत्यपि भेदे वृक्षवनस्य
त्यगिहो भेदेन ग्रहणादृष्टव्यम् फलीवनस्पतिः त्रेयोवृक्षाः पुष्पफलायराः
रस्य शुक्राणां सर्वोषधयः फलपाकान्तालता गुल्माश्च वीरुय इति शुक्रोदन्ता
त् शुक्रोनकारस्य शुक्राणान्तात्सर्वपदस्यात्रिमित्राडत्तरस्याणकारोदेशो भ
वति प्रवीरुणः अपराहणः शुक्राणान्तादिति किमतिरुहः उरुहः शुक्रोदन्तभ्यः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNITS LONG INCHES

इत्यहोदेशः अहोदेशकारान्तग्रहणादीर्घादीशरदिसत्रतभवति वाहनमाह्निता
 त वाहनकारस्याह्नितावाहितः पूर्वपदस्यात्रिमित्ताडनरस्य एकाकारादेशोभव
 ति इत्यवाहणाम नरवाहनम दर्भवाहणाम वाहनयदारोपितेमुच्यतेतदा।
 हितमुच्यते आह्नितामिति किम हात्तीणावाहनं हात्तिवाहनम हात्तिस्वामि
 कावाहनमित्यर्थः पानेदेशे पाननकारस्य पूर्वपदस्यात्रिमित्ताडनरस्य देशो
 भवति पीयते इति पानम कृत्य लुटो बहुलमिति कर्मणि लुट् स्त्रीरपाणयेषां
 स्त्रीरपाणाः उशीनराः मनुष्याभिधानेन देशाभिधानं रास्यते सुरापाणाः प्रा
 णाः सौवीरपाणावाहीकाः कषायपाणागान्धाराः देशे इति किं हात्तीणापा
 ने हात्तिपानम वाभावकरयोः भावे करणे च पाननकारस्य पूर्वपदस्यात्रिमि
 त्ताडनरस्य वा एकाकारादेशो भवति स्त्रीरपाणावर्तते स्त्रीरपानं वर्तते सुरापा
 णाम् सुरापानम कषायपाणाम कषायपानम करणे स्त्रीरपाणाः कंसः स्त्रीर
 पानः सुरापाणाः सुरापानः कषायपाणाः कषायपानः वा प्रकरणे गिरिनिघाटी

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA WINNS LONG NOT MEASURE ONLY INCHES INCHES INCHES

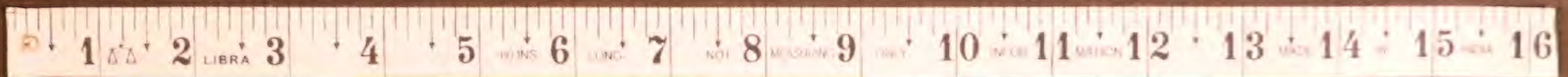
का.
द्व.
६७८

नामपसंख्यानं कर्तव्यम् गिरिणा दीगिरि नदी चक्रा दी चक्र नदी चक्राणां तेषां
कृतित्वं वा प्रतिपदिकान्तं भुवि भक्तिषु च वेति वर्तते प्रातिपदिकान्ते च नमि च विभ
क्तौ च योनिकारस्तस्य सर्वपदस्यात्रिमत्रा डत्ररस्य बाणाकारो दे शो भवति प्रातिप
दिकान्ते तावत् माषवापिणी माषवापिनो ब्रीहिवापिणी ब्रीहिवापिनो नमि।
माषवापीणि माषवापानि ब्रीहिवापाणि ब्रीहिवापानि विभक्तौ माषवापेण
माषवापेन ब्रीहिवापेण ब्रीहिवापेन प्रातिपदिकान्तस्यान्ते समासान्तग्रहण
मसमासान्तप्रतिषेधार्थं इह माभूत् गर्गाणां भगिनी गर्गभगिनी दाक्षिभा
गिनी यदा नैवं भवति गर्गाणां भगो गर्गभगः गर्गभगो स्यात्स्तीति गर्गभगि
णीति तदा मात् भोगीणावत्रित्येणान्तेन भवितव्यम् माषवापिणी माषवापि
नी भूत्तत भवति गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक्त्तुत्पन्नरि
त्कृदन्तेनैव समासे सति प्रातिपदिकस्योत्तरपदस्यैवान्त्योतकारो भवति तथा
वत्तं ग्रहणम् सहिसमुदायभक्तत्वा डत्ररपदस्यान्तेन भवति युवादेस्ताप्रतिषेधोक्त्यः

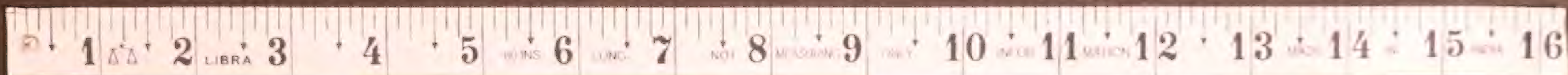
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA UNCE LONG NOT MEASURING ONLY INCHES

श्रययुताक्षत्रिययुता प्रपक्वानिपरिपक्वानिदीर्घाह्रीश्वरत एकाजत्ररपदेणः
 एकाजत्ररपदेयस्यसपकाजत्ररपदः तस्मिन्नेकाजत्ररपदेसमासेप्रातिपदिकान्त
 नंविभक्तिपुनकारस्यसर्वपदस्यात्रिमित्राङ्तरस्याकाराच्चादेशोभवति प्रा
 तिपदिकान्तेवृत्रहणोवृत्रहणान्तमिहोरणाणविभक्तौदीरयेणसरायेण
 णग्रहणानित्यार्थम् ऊमतिव कवर्गवतिच्चात्ररपदेपरतःप्रातिपदिकान्तने
 विभक्तिपुनकारस्यसर्वपदस्यात्रिमित्राङ्तरस्यवणाकाराच्चादेशोभवतिवस्
 युगिणोवस्त्रयुगिणःखरयुगिणोखरयुगिणः तमिवस्त्रयुगिणोखरयुगिणः
 णिवस्त्रयुगोणोखरयुगोण उपसर्गादसमासेपिणोषदेसस्य णउपदेशोयस्या
 सोणोपदेशःणोपदेशस्यधातोर्धानकास्तस्यपसर्गास्यात्रिमित्राङ्तरस्या
 काराच्चादेशोभवति असमासेपिसमासेपि असमासेप्रणामतिपरिणामतिसमा
 सेप्रणामकःपरिणामकःप्रणयतिपरिणयतिपरिप्रणायकःपरिणायकः
 उपसर्गादितिकिम प्रगतानायका अस्मादेषात्प्रतायकोदेशःअसमासेपीति

आर्यशूनाक्षत्रियशूना प्रपक्वानिर्पणक्वानिदीर्घाह्रीशूरत एकाजत्ररपदेणः
 एकाजत्ररपदेयस्यसपकाजत्ररपदःतस्मिन्नेकाजत्ररपदेसमासेप्रातिपदिकान्त
 नंविभक्तिशूनकारस्यसर्वपदस्यान्निमित्ताडत्ररस्याणकाराच्चादेशोभवति प्रा
 तिपदिकान्तेवृत्रहणोवृत्रहणान्निमित्तोदीरपाणिविभक्तोदीरपेणसमापेणः
 एणग्रहणान्तिनित्यार्थम् ऊमतिव कवर्गवतिचोत्ररपदेपरतःप्रातिपदिकान्तने
 विभक्तिशूनकारस्यसर्वपदस्यान्निमित्ताडत्ररस्यवणकाराच्चादेशोभवतिवस्
 युगिणोवस्त्रयुगिणःखरयुगिणोखरयुगिणः तमिवस्त्रयुगिणोखरयुगिणः
 णिवस्त्रयुगोणोखरयुगोण उपसर्गादसमासेपिणोषदेसस्य णोउपदेशोयस्या
 सौणोपदेशःणोपदेशास्पधातोर्योतकारस्तस्यपसर्गास्यान्निमित्तासुत्ररस्या
 काराच्चादेशोभवति असमासेपिसमासेपि असमासेप्रणामतिपरिणामतिसमा
 सेप्रणामकःपरिणामकःप्रणयतिपरिणयतिपरिप्रणायकःपरिणायकः
 उपसर्गादितिकिम प्रगतानायकाअस्मादेषात्प्रनायकोदेशःअसमासेपीति

का.
वे.
६३५

किम् पूर्वपदाधिकारात्समासपदस्यात् तदाधिकारनिवृत्तिद्योतनार्थम गोपदे
शस्येति किम् प्रनेदतिप्रतत्कः हिनमीनाः उपसर्गादिति वर्तते हिनमीना
इत्येतयोरुपसर्गस्यात्रिमित्ताडन्नरस्यनकारस्य एकारश्चादेशो भवति प्रहि।
एतः प्रहिणाति प्रमीणाति प्रमीणीतः हिनमीना ग्रहणो विकृतस्यापि भा
वति अजादेशस्यानवज्ञावात् आनिलोऽ उपसर्गादिति वर्तते आतिर।
त्येतस्य लोडादेशस्योपसर्गस्यात्रिमित्ताडन्नरस्यनकारस्य एकारश्चादेशो
भवति प्रवर्णाणपरिवर्णाणप्रयाणपरियाणिलोडिति किम् प्रवर्णातिमां
स्याति नेर्गदनदपतपदचुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिस्मातिवर्षतिवह
तिशास्यतिचिनातिदोग्यप्रव उपसर्गादिवर्तते निरत्येतस्योपसर्गस्यात्रिमि
त्ताडन्नरस्यनकारस्य एकारश्चादेशो भवति गदन्तदपदपतचुमास्यतिहन्तिया
ति वाति द्राति स्माति वर्षति वहति शास्यति शिनाति दोग्यइत्ये
तेषु गदादिषु यातुषु परतः गदव्यक्तायां वाचिणाद अयक्तेषां द्वेषाल

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LINE NO. MILLIMETER

अथ केषां चेशालङ्कारपङ्क्तौ षट्शतौ द्वायाचुसांगते सेट् प्रणिधाने
 तयोः ग्रहणमिष्यते षोऽनुक्तकर्मणि ह्रस्वसंगत्याः या प्रापणे वा गतिगंधेन
 योः द्वाकृत्स्निता यो गतौ प्राभक्षणे इव पर्याजसन्ताने बहुप्रापणे शासने पशा
 मे विन् चैष विफउपवये इत्येतेषुणां भवति षट्प्रणिगदतिपरिणिगद
 ति नदप्रणिनदातिपरिनिनातदति यतिप्रणिपततिपरिणिपतति षट्प्र
 णिपद्यतेपरिणिपद्यते चुप्रतिस्थातिपरिणिदधातिप्रणिददातिपरिणिददा
 तिमादु प्रणिमिमीतेपरिणिमिमीतेपरिणिमयते प्रणिमयते स्यतिप्रणिथ
 तिपरिणिथतिहन्तिप्रणिहन्तिपरिणिहन्ति यातिप्रणियातिपरिणिया
 ति वातिप्रणिवातिपरिणिवाति द्रातिप्रणिद्रातिपरिणिद्रातिष्मातिप्र
 णिष्मातिपरिष्माति वृषतिप्रतिवपतिपरिणवपति वरुतिप्रणिवरुति
 परिणवरुति शास्यतिप्रणिशास्यतिपरिणशास्यति चित्तेतिप्रणिचित्ते
 तिपरिणचित्तेति दग्धिप्रणिदेग्धिपरिणदेग्धि अद्वयवायेतेरीदादिप्रण

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LONG. NO. MEASURING TAPE ONLY INCHES METERS

का.
क.
६८

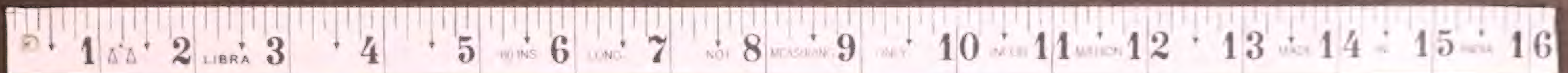
नमिष्यते प्राणपादत परिणपादत शेषे विभाषा कस्वादावधान्त उपदेशे नैरिति
वर्तते उपसर्गादिति च अककारान्तकारादिरथकारान्तश्च उपदेशो योथातः स
शेषः तस्मिन्परत उपसर्गस्यात्रिमित्राडत्तरस्येनः तकारस्य विभाषणाकारा
आदेशो भवति प्राणिपतिप्रतिपवति प्राणिभिनति प्रतिभिनति अकवटा
वित्तिकिम प्रतिकरोति प्रतिवातति अयान्तदति किम प्रतिपिनति उपदे
शग्रहणं सर्वेषां विशेषणं तेनैह प्रतिषेधो भवति प्रतिचकार प्रतिवातप्र
तिपेक्ष्यतीति इह च न भवेति विमि प्राणवहासति वैमि अतिभोः उपस
र्गादिति वर्तते अनितेः तकारस्यापसर्गस्यात्रिमित्राडत्तरस्याकारादेशो
भवति प्राणिपतिपराणिपति अन्तः अनितेरिति वर्तते उपसर्गस्यात्रिमित्राड
त्तरस्यानितितकारस्य पदान्तस्याकारादेशो भवति हे प्राण हे पराण पदान्तस्येति
प्रतिषेधे शोभेवचने अन्तश्च पदापेक्षोरत्पते केचित्पुनरेवमेकं सूतं पदान्तश्च अनितेरन्तरे
ति सामीप्यवचनमन्तशब्दे वार्थान्ति निमित्तं समीपस्यैकवर्णव्यवहितस्याकारादेशो भवति

नितितकारस्य

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LONG. NOT MEASURING ONLY INCHES

प्राणिपराणि ति द्वितीयवर्गव्यवधाने त भवति पर्यन्ति नीति तदेतद्योगद्वयम
 पि भिन्नफलमाश्रीयते उभोसाभासस्य अतिरिक्तिवर्तते उपसर्गादिति वसाभा
 सस्यानितेरुपसर्गस्यात्रिमित्राडत्तरस्याभयोः एकारश्चादेशो भवति प्राणिणि
 षति प्राणिणात् पराणिणि षति पराणिणात् पूर्वशामिहोयमद्विवचन इत्येत
 स्मिन्निति पूर्वैर्लोकतानमस्य द्विवचने कृते सिद्धमेतदन्तरेण वचनम् तत्तुनाञ्च
 यितव्यमित्येवमर्थसिद्धेः सूत्रमारभ्यते हन्तेरन्तर्वस्य उपसर्गादिति वर्तते अकार
 पूर्वस्य हन्तिनकारस्योपसर्गस्यात्रिमित्राडत्तरस्या एकारश्चादेशो भवति प्रह
 णते प्रहणानम् अन्तर्वस्येति किम् अत्रेति परित्रेति तपरकराङ्कि प्राचानि
 पर्यचानि वसोर्वा हन्तेरिति वर्तते उपसर्गादिति ववकारमकारयोः परतो ह
 न्तिनकारस्योपसर्गस्यात्रिमित्राडत्तरस्य एकारश्चादेशो भवति प्रहणवः प्रहन्तः
 परिहणवः परिहन्तः प्रहणम् प्रहन्तः परिहणम् परिहन्तः सर्वेणानित्ये प्राप्ते वि
 कल्पः अन्तरदेशो हन्तेरन्तर्वस्येति वर्तते अन्तःशब्दव्युत्तरस्य हन्तिनकारस्या

का
३
(८)

तुर्वस्याकारादेशो भवति आदेशाभिधाने अन्तरङ्गपते अन्तरङ्गान्तर्वर्तते।
अदेश इति किम् अन्तरङ्गनतो देशः अतुर्वस्येतेव अन्तर्चुन्ति तपरकरां किम्
अन्तरयानि अयनेव अन्तरदेश इति वर्तते अयननकारस्य अन्तः शब्दादन्तर
स्याकारादेशो भवति आदेशाभिधाने अन्तरयगां वर्तते अन्तरयगां शोभ
ते अदेश इत्येव अन्तरयनो देशः कंदस्पृष्टवग्रहात् पूर्वपदादिति वर्तते अका
रादवग्रहात् पूर्वपदादन्तरस्य नकारस्याकारादेशो भवति कंदमिविषये न
यागाम् पितृयागाम् नमणाः अत्र हि पितृयागां नमणा इति ऋकारो वग्र
ह्यते अवग्रहादिति किम् अयने यावतां सहिताधिकारः आध्यायपरिसमाप्ते
तुक्कम विषयोपलक्षणाथं सवग्रहग्रहणमवग्रहसमाप्ताद्यथा स्यात् अन्तवग्रह
माणात्माभूत् पदान्ते वावग्रहोस्ति तन्नुपात्तस्योरुषुभः कंदमीति वर्तते नम इत्य
नस्य नकारस्याकारादेशो भवति यात्स्यान्निमित्तादन्तरस्योरुषावात्स्यशब्दाच्च कंदसि
विषये यात्स्यात्तावत् अग्ररक्षणाः शिखणोस्ति न उरुत्तस्त्वपि शब्दात् अभीषणः सती नो रुधां रुषणाः

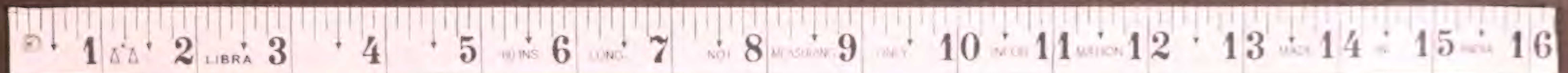
अन्तरङ्गपते

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH LONG NOT MEASURING INCH MILLION INCH

बहुवचनस्य वस्तुसाधित उपसर्गाद्बहुलम् नमिति वर्तते उपसर्गस्यात्रिमित्रादत्र
 स्य नमो नकारस्य बहुलगाकारादेशो भवति प्रणः श्रुतः प्रणो राजान च भवति प्रनो मे
 वतम् बहुलग्रहणाद्वाषायामपि भवति प्रणसंस्तुवम् उपसर्गोऽतिनासिकायान
 सादेशः ह्यत्यवः उपसर्गादिति वर्तते कृत्यो यानकारो च उत्रस्तस्योपसर्गस्याङ्
 त्ररस्यागाकारादेशो भवति अतमाना नो यानो निर्घोदेशो प्रयोजयन्ति अतप्रयाणं
 परिप्रयाणम् मानप्रयायमाणपरियायमाणम् अनीयप्रयाणीयम् परियाणीयं
 अति अप्रयाणः अपरियाणद्वन्द्वं प्रयापिणोपरियापिणो निर्घोदेशः प्रहीणः
 परिहीणः प्रहीणवान् परिहीणवा अचदतिकिम् प्रममः परिभमः कृत्यस्य
 तेतिर्विस्मस्योपसंख्यानं कर्तव्यमनिर्विस्मोस्मिन्नलसंगेन निर्विस्मोहमववासेन लो
 विभाषा एपन्ताद्यो विहितः कृत्यत्ययः तस्य स्मनकारस्य उपसर्गस्यात्रिमित्राद
 त्ररस्य विभाषाकारादेशो भवति प्रयापणम् प्रयापनम् प्रयाप्यमानम् प्र
 यापणीयम् प्रयायनीयम् अप्रयापणः अप्रयापनिः प्रयापिणो प्रयापिनौ वि।

का. हितविशेषणान्नान्णिप्रहणस्यप्रयाप्यमाणसित्यत्रयकारव्यवधानेपिभवति हलन्त्रे।
 न. चपथात् कृत्यवदतिवर्ततेहलादिर्योपातःइजपथस्तस्मात्परोयःकृत्यत्ययःतस्य
 ६८२ सनकारस्योपसर्गस्यात्रिमित्राडुन्नरस्यविभाषाणाकारश्चादेशोभवतिप्रकोपणं प्रको
 पनम् हलइतिकिम प्रहणम् प्रोहणंइजपदादितिकि प्रवपनम् परिवपनं कृत्यव
 दतिनित्येप्रोमेविकल्पःअवदत्येवप्रभुग्रःपरिमृग्रःइजपथस्यसर्वस्यहलन्तत्वादिरु
 हल्याहणमादिविशेषणम् इजादेःसनमः हलइतिवर्ततेतेनसामर्थ्यात्तदेत्त
 विधिःइजादेःसनमहोलन्ताद्यथोर्विहितोयःकृत्यत्ययःतस्यसनकारोपसर्ग
 स्यात्रिमित्राडुन्नरस्यणकारश्चादेशोभवतिप्रोहणम्परोहणम् प्रंगणम् परंगणं
 प्रोभणम् परोभणम् सिद्धेसत्पारम्भोतियमार्थः इजादेरेवसनमःनान्यस्मादि
 तिप्रसंखानम् प्रसंखनम् हलाधिकारःकिमर्थःअपन्तात्रित्योविधिसौवि
 धिमाविज्ञायीति वानिसनित्तनिर्दीयाम् उपसर्गादितिवर्ततेणामिचुंवा
 नेणान्तरोषीणादिकृत्सायाम् इत्येतेषामनकारस्योपसर्गस्यात्रिमित्राडु

मित्राडन्नरस्वाणकारश्चादेशो भवति प्रणिंसनम् प्रतिमनम् प्रणिन्तणं प्रनिन्त
णम् प्रणिर्दनम् प्रतिर्दनम् एतेषां देशानां देतेषां नित्ये प्राप्ते विकल्पः तन्मा भूकामि
गमिष्यायि वेपाम भादीमौ भू सत्रायाम पूज पवनेकमुकान्तौ वा ल्यगतां स्त्रुरा
तौ स्फारी औप्यायी वृद्धौ इवोपूकं पनेदृतेषामपमगस्यात्रिमित्राडन्नरस्वकृत्य
स्वतकारस्वाणकारश्चादेशो न भवति कृत्यवदति प्राप्तिः प्रतिषिध्यते भाप्रभानम्
परिभानम् प्रभवन्तम् परिभवन्तम् प्रपवन्तम् परिपवन्तम् प्रकमन्तम् परिकमन्तम्
प्रगमन्तम् परिगमन्तम् प्रप्यायन्तम् परिप्यायन्तम् प्रवेपन्तम् परिवेपन्तम् भादीना
पूजग्रहाणां कर्तव्यमिह माभूत् प्रपवणं सोमस्य परियवणम् एपन्तानां वभादीना
मुपसख्यान्तम् कर्तव्यम् प्रभानम् परिभापन्तम् वात्यदान्तात् तैत्तिर्वर्ततेषकारा
न्तात्पदान्ताडन्नरस्वतकारस्वाणकारश्चादेशो न भवति तिष्ठान्तम् उष्टान्तम् सर्पि
ष्ठान्तम् यजुषान्तम् घादितिकिम् निर्णयः पदान्तादितिकिम् पुष्पातिपदे
अन्तःपदान्तादितिसप्तमीतिर्देशो यम् तेनेह न भवति सप्तर्षिष्वेणामयजुषेण

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCHES LONG NOT MEASUREMENT ONLY INCHES METRIC

का. नशोःषान्तस्य नेतिवर्तते नशाश्चदर्शने अस्मिन्कारान्तस्यनकारस्याकारश्चा।
 न. देशान्तमवति प्रतप्तःपरितप्तःषान्तस्येति किम् प्रणाशपतिपरिणाशपति अन्तग्र
 ६८३ ह्राणाषान्तभूतपूर्वस्यापियशास्पात प्रतप्तस्यतिपरितप्तस्यति पदान्तस्य पदान्तेषा
 नकारस्तस्यान्तमवतिवृत्तान् प्रवृत्तान् गिरित् हरित् पदव्यवायेपि पदे
 नव्यवायःपदव्यवायःपदव्यवधानम् पदव्यवायेसुतितिमित्रितिमित्रिनोःनका
 रस्याकारादेशान्तमवतिमाषऊभवाप्येन चतुरंगयोगेन प्रावतहः पर्यवत
 हः प्रगत्रयामः परिरात्रयामःपदव्यवायश्चतुर्दितेतिवक्तव्यम् इहमाभ
 त् आन्द्गोमयेणशुक्लगोमयेणस्वादौ पूर्वपदमितिगोशाद्वेनपदेनाव्यवा
 यः लभ्रादिषुच नेतिवर्ततेल्लभ्रादित्येवमादिषुशब्देषुनकारस्याकार
 आदेनभवतिल्लभ्राति अजादेशास्यस्यातिवृत्तादिहापिप्रतिषेधोभवति।
 लभ्रीतःलभ्रंति न्तनमनःपूर्वपदान्तंज्ञायामितिप्राप्तिःकटस्पृदवग्रहा
 दितिवा नन्दिनन्तनगरदत्तुन्नरपदानि संज्ञायाम् प्रयोजयन्ति ॥ ॥

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCH LONG NOT MEASURED ONLY INCHES

हरिनेदोहरिनेदनः गिरिनगरम् तृतीयद्विप्रयोजयति तरीत्यपत्तेन नर्तन
 नर्तित्वे प्रोति नर्तनगहनतदनतिवेशानिवासमृद्धिग्रन्थपतासुत्ररपदानि
 प्रयोजयन्तिपरिनर्तनम् परिगहनम् पूर्वपदात्संज्ञायामिति प्राप्तिः परिनदन
 मित्युपसर्गादसमासेपीति शरतिवेशः शरतिवासः शरगिः दर्मान्पः इत्ये
 ताः संज्ञाः आचार्यादणात्वं च आर्यवाभोगीतः आचार्यानीचतर्हीयतः अविद्धि
 तलक्षणाणां प्रतिषेधः त्वभादिषु द्रष्टव्यः केषां विदेवंगाणापादः त्वभात्सु न
 तमननदतितनगरत्तितनदनेदितनदनदीगहनतनदतिवेशानिवासमृद्धिग्रन्थ
 पश्चाचार्यभोगीतश्चाचार्यानीचतर्हीयतर्हिकादीनाचवक्तव्यम् इरिकाति
 मिरसमीररक्तवेम्हरिकर्मारद्वितीयतशब्दोत्तरपदानिसंज्ञायाम् स्तोः चुताः चुः
 सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यामत्रिपाते शकारचवर्गावादेशो भवतः स्तोः चु
 नेति यथा संख्यामत्र नेष्यते सकारस्य शकारेण च वर्गाणां च द्वाभ्यामपि सत्रिपाते
 शकारो भवति तवर्गस्यापि शकारेण च वर्गाणां सत्रिपाते च वर्गो भवति आदेशो

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCH LONG NOT MEASURE ONLY INCH METRE MADE

का.
बृ.
६८५

नतयथासंख्यमिष्यते सकारस्य शाकारः तवर्गस्य च वर्ग इति सादिति प्रतिषेधो
तापकं संख्याता न देशाभावस्य सकारस्य शाकारेणावृत्तः शते तस्यैव च वर्गणावृत्त
श्चिनोति वृत्तच्चादेयति प्रत्तच्चादयति तवर्गस्य शाकारेणाग्रिचिच्चेते सो
मसुच्चेते तस्यैव च वर्गणाग्रिचिश्चिनोति सोमसुश्चिनोति अग्रिचिच्चादय
ति सोमसुच्चादयति अग्रिचिजयति सोमसुजयति अग्रिविज्जकारस्य सोम
सुज्जकारस्य अग्रिविज्जकारस्य सोमसुजकारस्य अर्च अर्चति मन्त्रेः मज्जति भ्र
स्त्र भृजति वृश्चेः वृश्चति स्नाश्चिबति सप्रमो - देशात्कृतः पूर्वणापरेणाः शाना
संविपाते शुनं यथा स्यात् यत्... स्तो रिति वर्तते सकारतवर्गयोः
सकारतवर्गाभ्यां संविपाते षकारतवर्गावादेशो भवतः अत्रापि तस्यैव संख्याता
न देशाभावः ताः षीति प्रतिषेधो तापकान् शाकारस्य षकारेणावृत्तः षंदेशः
वृत्तः षंदेशे तस्यैव तवर्गणावृत्तः षीकृतप्रत्तः षीकृतवृत्तः षकारः प्रत्तः षकारः तवर्गस्य
षकारेणापेक्षोपेक्षेयं कृषीकृषीयाः तस्यैव तवर्गणाग्रिचिटीकृतेश्चिचिटीकाः अग्रिविटीनः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH LONG. NO. MEASURE ONLY INCH MILLIMETER

सोमसुदीरनः अग्निचित्कौकतमोमसत्कौकते अग्निचित्कारम् सोमसुत्तका
 रम् अदु अदुति तपदान्ताहोनाम् पदान्ताद्वर्गादुत्तरस्यस्तोः हुतनभवतिनामि
 त्येतद्वर्जयित्वा सलिट्मये सलिट्ति मयुलिट्सादयमयुलिट्ति पदान्तादिति
 किम् ईदृस्ततो ईदृ होरितिकिम् सर्पिष्टमम् यजष्टमम् अनामिति किम् षष्मम्
 अभात्यमिदमच्यते अताननतितगरीणामिति वक्तव्यम् षष्मम् षष्मभवतिः
 षष्मगरी तोः षि नेतिवर्तते तवर्गस्य षकारे षडङ्गं तत्र भवति अग्निचित्कौ सोमसत्
 देभवा षडे महा षडे शान् तोरिति वर्तते शाकारादुत्तरतवर्गस्य षडङ्गं तत्र भवति
 प्रश्नः विश्वः यरो ननासिके तनासिको वा पदान्तग्रहमन्वर्तते यः पदान्तस्या
 तनासिके परतो वा अन्तनासिक आदेशो भवति वाग्रयति वा द्रयति सलिट् नयति
 सलिट् नयति अग्निचिदयति अग्निचित्रयति त्रिष्टयति त्रिष्टयति पदान्तद्वये
 वेवस्मिन् भ्रातियरो ननासिके प्रत्यये भाषा यान्ति संवाचनं कर्तव्यम् वो मयम्
 व्यवस्थितविभाषा विज्ञानात्तासिद्धम् अवाश्वाभादे यरदिति वर्तते अचडङ्गो

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCHES LONG NOT MEASURING ONLY INCHES MILLION MADE IN INDIA

का.
व.
६८५

योरकहाकोरोताभां परस्परयोद्देभवतः युक्तः मर्कः ब्रह्मा अपहृते अवदति किं
हुतमनयति अनचिच अवदतिवर्ततेयवदतिवचउत्तरस्येयोनशपरस्य
देभवतः दत्तममप्रवदतिविकसमितम स्वातम यणोमयोद्देभवतदतिवक्त।
यम युणः परस्परमयोस्वभवतदतिउल्कावल्मीकः क्विन्नुमयदतिपेचमीयण
दतिपेदीवार्णयन्तिमयउत्तर

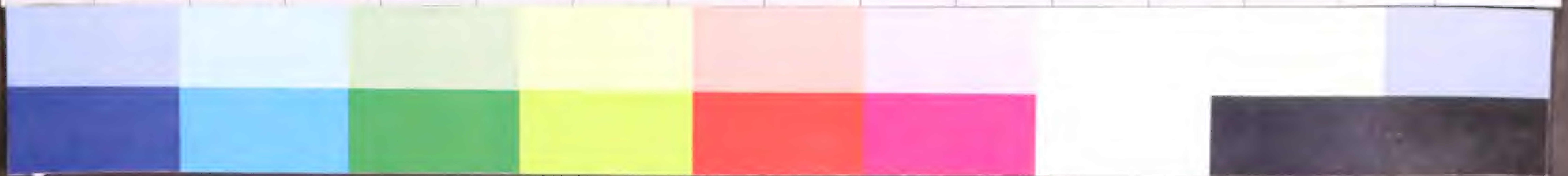
भक्तिव्यतिकरः शरउत्तरस्यावयोद्देभवतः स्यालः
स्यतः अथवावयउत्तरस्यशोद्देभवतः वस्तः अमरः त्वीरम लुभ्य अवमानेचय
रोवोद्देभवतः दतिवक्तव्यम वाकवाक तक् तक् वादिन्याकोशेपुत्रस्य आदिति
परतः पुत्रशास्त्रस्यनदेभवतः आओशोराम्यमाने अनचिवेति प्राप्तिः प्रतिषिध्यते पु
त्रादिनीतमसिपापेपुत्रादिनीभवआओशोदतिविकस तत्तकथतेहिर्वचनेभवत्पु
त्रानर्तिपुत्रादिनीशिष्टुमारीतत्येवेतिवक्तव्यम पुत्रपुत्रादिनीतमसिपापेवाहृतज
मपरः दतिवक्तव्ये पत्रवतीपुत्ररुतोपुत्रजगपीपुत्रजगपी वयोदिनीयाः शरिणोष्ठः शोदः

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA LONG. NOT MEASURED ONLY INCHES

वयोद्वितीयाभवन्तिशशिपरतः पौष्कस्सादेराचार्यस्यमतेनतकारस्यकारः
 वयःककारस्यावकारः लीरमखुरमपकारस्यफकारः अफूसराः शरोचि
 नेतिवर्ततेशरोचिपरतःतदेभवतः अचोरहाभ्यामितिप्राप्तिः प्रतिषिध्यते त
 र्धतिवर्धतिआर्धः अर्धदर्शः अर्धोत्तिकिम दृष्टतेकःश्रुते त्रिप्रभृतिषुशा
 कटायनस्य नेतिवर्ततेत्रिभृतिषुवर्णेषुसंयुक्तेषुशाकटायनस्याचार्यस्यम
 तेनसर्वत्रोद्विर्वचनेनभवति इन्द्रःचन्द्रःउष्ट्रःराष्ट्रभ्राष्ट्रम सर्वत्रशाकल्पस्य शा
 कल्पस्याचार्यस्यमतेनसर्वत्रोद्विर्वचनेनभवतिअर्कःब्रह्माअपद्रुते दीर्घादा
 चार्याणाम दीर्घाडत्ररस्यद्विर्वचनेभाजः आचार्याणामतेनद्विर्वचनेनभव
 तिदात्रंपात्रम सूत्रंमूत्रं कलाजंकशि कलास्यानेजशाआदेशाभवन्तिक
 शिपरतःलङ्गालङ्गुलङ्गव्यम दोग्याद्रोग्युम दोग्यव्यम वोहोवोहुवोहव्य
 चतःदधःदधः अभासेवर्च अभासेवन्तमानानांचलोचरोदेषाभवन्तिव
 काराजशाश्च चित्तिवर्तित्विक्त्सतिट्टिकारयिषतितिश्रामात पिफकार

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 LIBRA INCH MATHION

का.
बु.
६८६

विषतिप्रकृतिचरोप्रकृतिचरश्चभवति विचोषतितितोषति पिषासति जषोभ
वन्तिजिफवन... षति इष्कोकिषतिबुभुषतिप्रकृतिजषाश्चभवन्तिजिज
निषेतबुबुधे खरिख खरिपरतोफलांचरश्चादेशाभवन्तिजः ग्रहणानां
वर्तते... भत्राभेत्तुभेत्तव्यं युयुत्सनेश्चरित्सनेश्च
लिप्सते वावसान फलावीगतवर्ततेश्चवसानेवर्तमानानांफलांचरादेशा
शोवाभवति वाक् वारा चलिह चलिहविष्टुविष्टु अणोप्रगटस्यमान
नामिकः वावसानेइतिवर्तते अणःअप्रगटस्यसंस्तस्यावसानेवर्तमानस्यवा
ननासिकश्चादेशाभवति दधिंदधिमयुंमयुक्रमारीक्रमारीअणइतिकिं
कर्तप्रगटस्येतिकिम अग्नीवायु अन्वस्वारस्ययपिपरसवर्णः अनु।
स्वारस्ययपिपरतःपरसवर्णाश्चादेशाभवति शोकितव्यम उंकिताउंवि
ते उंकिताव्यम ऊंकिताऊंकितेऊंकिताव्यम नंदितानंदितंनंदितव्यं कंषि
ताकंषितंकंषितव्यं इहकुवन्तिक्वन्तिणवस्यासिहतासुर्वनकारस्यानस्वारःकियतेतस्यापिपरसवर्णतपुनः
नकारणवभवन्ति

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH LONG NOT MEASURING ONLY INCHES

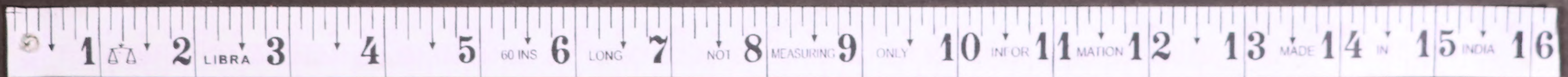

का.
बु.
६८७

प्रिविहसतिविष्टम सति शब्कोटि
कयदतिवर्तते, ध्येतरम परतः कृत्वागदेशा
भवत्यन्यतरस्यात् वाक्तेवाक्येते अप्रिविक्तेतेप्रिविक्तेतेसलिकेतेसु
लिट्तेतेकृदमसीतिवक्तव्यं किंप्रयोजनम् उक्त्वाकेनउक्त्वाक्यात्वमर्थम्
ह्रलोपमांयमिलोपः अन्यतरस्यामितिबर्ततेहलउत्तरवायमायमिपरतालो
पोभवत्यन्यतरस्यां शय्याइत्यउद्यौयकारौ क्रमजस्तृतीयः तत्रमध्यमस्यलो
पोभवत्यन्यतरस्यां शय्याशय्या आदितरपत्यमादित्यइत्यत्रतकारात्परपका
यकारः यमिमय इतिक्रमजोद्वितीयः तत्रमध्यमस्यलोपोभवति आदित्या
देवतास्यस्थालीपाकस्य आदित्यइत्यत्रतद्वौयकारौक्रमजस्तृतीयः तत्रमध्य
मस्यमध्यमयावलीलोपोभवतिआदित्यःआदित्यःहलइतिक्रम अत्रमयमाभि
तिक्रम अद्यै यमीतिक्रम शार्ङ्गकरोकरिसवोर्णि हलइतिवर्तते हलउत्तर
स्यकलौकिसवोर्णिपरतालोपोभवत्यन्यतरस्याम् प्रत्नम् अतर्तुमित्यतत्रय।

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
LIBRA INCH MATHON

लकाराःक्रमजश्चतुर्थःतत्रमध्यमस्यमध्यमयोर्मध्यमानोवालोपोभवति म
 रुक्कवस्यस्युपसंख्यानसामर्थ्यादव उपसर्गात्तदितिततम् कुरदितिकिंशोर्ण
 करोतिािकम प्रियपंज्ञा अज्ञोपस्यपूर्वशसिद्धेनस्यातिवदितिस्यातिवद्वा
 वादत्रचकारस्यजकारलोपःस्यात् सवर्णादितिकिम तन्मातन्मृतन्मयम
 सवर्णाग्रहणसामर्थ्याश्चसंख्यातान्देशोनभवतिसवर्णमात्रेलोपोविज्ञा
 यते तेनशिर्षिपिंफीतिङ्कारफकारलोपोभवति उदात्तादनदात्तस्यस्वति
 तउचत्तामत्ररस्यानदात्तस्यस्वरितश्चादेशोभवतिगार्ग्यःवात्स्यःपचतिपद
 तिमुस्यस्वरितस्यासिद्धत्वादन्दात्तघटमेकवर्जमितिप्रवर्तते तेनउदा
 त्तस्ययते नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाशपपगालवानाम उदात्तोदय
 यस्मवान्दात्तस्यस्वरितादेशोनभवति पूर्वणाप्राप्तिःप्रतिषिध्यतेअगा
 र्ग्यकाशपपग वायाणांमतेन उदात्ततदयोयस्यासावुदात्तोदयःउदा
 त्तपरद्वत्यर्थःएवं

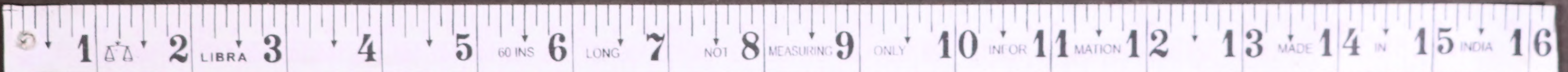

का.
वे.

६८८

६८९

स्वरितेन भवति स्वरितः दर्शः गार्ग्यः कवात्सः कक्क शतः स्वरितः तस्मिन् शतः अत्र
नास्वरितो न भवति अगार्ग्यकाशपगालवानामिति किं गार्ग्यस्तत्र गार्ग्यकृतेषां
हि स्वरितो भवत्येव... स्वरितपरम्येते वक्तव्ये उदयग्रहणं मंगलार्थं अनेककार्यं
कीर्तनेष्ट्यर्थं अत्र इति एको विद्वतः अपरः संवृतः तत्र विद्वतः संवृतः क्रियते अका
रो विद्वतः संवृतो भवति वृत्तः स्रजः इति इह शास्त्रकार्यार्थं मकारो विद्वतः प्रतिज्ञा
ज्ञाः तस्मै तथा भूतस्यैव प्रयोगो मा भूति... तत्र प्रत्यामन्त्रिणः क्रियतीति दीर्घः
... विद्वतेन अकारेण ग्रहणं नैष्यते तेन तयोः संवृतो न भवति संवृतेन च स
र्वगुणस्य मात्रिकस्य ग्रहणं मिहं युते तेन सर्वगुणः प्रत्यापद्यते इष्टं संख्यान
वतो अद्भुतगुणा विद्वतः गुरुसूत्रार्थाद्युत्पन्नरूपमिदं द्वित्रिरियं काशिका नाम या
कराणां स्पष्टा गौरवमिति हिताकार्यमतावत् शिष्टः परिकरबंधः क्रियते एतत्कथं
एव पाणिनेरयं श्लोकः ॥ इति काशिकायां वृत्तौ प्रमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥
श्रीनृपतिविक्रमादित्यराजस्य गताद्याः ॥ श्रीसप्तमिमेतेन संवत् २८ समाप्ताः ॥

२५॥३
(१५॥)
१३॥३
श्लोकसंख्या सहस्रप्रशतं ५
काकद दसे ५ ताह १३

संख्या १६२००

